

SOCIO-EKONOMSKE
RAZVOJNE POTREBE
LOKALNIH
ZAJEDNICA
U BOSNI
I HERCEGOVINI

Sadržaj

Uvod	7
Impressum	8
O projektu: Snaga lokalnog	13
Presjek stanja u lokalnim zajednicama: Komparativni izvještaji UN-ovih ciljeva održivog razvoja	15.
Svijet bez siromaštva	15
Svijet bez gladi	19
Zdravlje i blagostanje	22
Kvalitetno obrazovanje	26
Rodna ravnopravnost	32
Čista voda i sanitarni uvjeti	40
Pristupačna energija iz čistih izvora	44
Dostojanstven rad i ekonomski rast	49
Industrija, inovacije, infrastruktura	52
Smanjenje nejednakosti	68
Održivi gradovi i zajednice	72
Odgovorna potrošnja i proizvodnja	76
Očuvanje klime	82
Očuvanje života pod vodom	88
Očuvanje života na zemlji	93
Mir, pravda i snažne institucije	102
Partnerstvom do ciljeva	106
Socioekonomske razvojne potrebe lokalnih zajednica: Izvještaji lokalnih zajednica	109
Banja Luka	110
Bihać	123
Bijeljina	135
Bosanska Krupa	144
Brčko	161
Cazin	169

Derventa	180
Doboj	192
Drvar	210
Fojnica	240
Goražde	260
Gornji Vakuf/Uskoplje	277
Gradačac	293
Gradiška	307
Grude	339
Kakanj	349
Konjic	364
Kotor-Varo	385
Laktaši	400
Livno	414
Mostar	448
Mrkonjić-Grad	472
Posušje	492
Prijedor	518
Široki Brijeg	533
Stolac	546
Tešanj	566
Trebinje	578
Tuzla	593
Usora	607
Visoko	619
Višegrad	662
Zenica	676
Žepče	697
Živinice	731

Komparativni izvještaj o usklađenosti strategija i akcionih planova lokalnog ekonomskog razvoja s potrebama građana i poslovne zajednice za 32 grada/općine po 17 UN-ovih ciljeva održivog razvoja	753
Metodologija	808

Uvod

Dobra osnova za socioekonomski napredak lokalne zajednice leži u njenom strategijskom planiranju i razvojnoj politici. Ova strategija djeluje kao temeljni okvir usklađivanja resursa, prioriteta i aktivnosti usmjerenih ka ostvarenju dugoročnih ciljeva zajednice. U idealnom scenariju, lokalna uprava trebala bi aktivno uključiti građane i poslovni sektor u proces kreiranja strategije za lokalni ekonomski razvoj, osiguravajući da predložene mjere obuhvate raznolike potrebe i interese šireg spektra građanstva i poslovnog sektora. Nažalost, iako većina općina i gradova priprema strategije razvoja, uključivanje građana, udruženja, firmi, stručnjaka i sl. u dizajn i implementaciju strategija dešava se sporadično.

Participativni aspekt provedenog istraživanja podrazumijeva da je istraživanje, s ostalim dijelovima projekta, nastalo kroz usku suradnju s različitim skupinama stručnjaka, praktičara i informatora putem neprekidnog dijaloga. Aktivistički pristup fokusira se na snažnu angažiranost projekta u ostvarivanju društvenih promjena i djelovanju u javnom interesu ili općem dobru. Odatle, participativno aktivističko istraživanje ima za cilj poticanje procesa sistematskog promišljanja, istraživanja i intervencija usmjerenih prema željenim društvenim promjenama i zaštiti javnog dobra. Upravo kako bi pružila mogućnost građanima i poslovnoj zajednici da ukažu na svoje potrebe i interese, Mreža za izgradnju mira dizajnirala je višegodišnje mapiranje koje je rezultiralo detaljnim uvidom u stanje razvoja 35 lokalnih zajednica u BiH. Koristeći se UN-ovim ciljevima održivog razvoja kao metodološkim okvirom, provedeno trogodišnje istraživanje rezultiralo je mapiranjem širokog spektra javnih politika, za koje lokalne vlasti nisu direktno odgovorne, kao što su obrazovanje i zdravstvo, ali su ipak uključene zbog njihove važnosti za lokalni razvoj.

Provedeno istraživanje trebalo bi poslužiti kao temelj za informirane javne politike i odluke usmjerene ka unapređenju lokalnog ekonomskog razvoja. Ono pruža uvid u stvarne potrebe, izazove i potencijale lokalne zajednice, pomažući donositeljima odluka da oblikuju politike, programe i strategije, koji su usklađeni s tim potrebama. Osim toga, istraživanje može poslužiti kao osnova za identifikaciju resursa, područja prioriteta te za postavljanje ciljeva i mjerenje napretka prema ostvarivanju tih ciljeva. Konačno, služi i kao platforma za angažiranje svih rel-

evantnih društvenih aktera - od građana do poslovnog sektora i javnih institucija - kako bi se zajedno radilo na ostvarivanju održivog i inkluzivnog lokalnog razvoja.

Ova publikacija obuhvata ključne rezultate provedenog istraživanja. U prvom poglavlju nalaze se predstavljeni komparativni izvještaji UN-ovih ciljeva održivog razvoja. Ovih 17 izvještaja predstavlja komparativni uvid za svaki dati cilj ili oblast o stanju u zajednicama u kojima je provedeno istraživanje. Drugi dio publikacije sadrži izvještaje za lokalne zajednice u kojima je provedeno istraživanje. Na kraju publikacije nalazi se komparativni izvještaj o usklađenosti strategija i akcionih planova lokalnog ekonomskog razvoja s potrebama građana i poslovne zajednice za 32 grada/općine po 17 UN-ovih ciljeva održivog razvoja. Iako nije sadržaj ove publikacije, ali jeste važan dio istraživanja, strategije i akcioni planovi lokalnih uprava nalaze se na web-stranici provedenog istraživanja. I izvještaji usklađenosti strategija i akcionih planova lokalnog ekonomskog razvoja s potrebama građana i poslovne zajednice za svaku lokalnu zajednicu gdje je provedeno istraživanje, dostupni su na web-stranici provedenog istraživanja.

8

Izdavač: Udruženje „Mreža za izgradnju mira“

Adresa: Marka Marulića 2, 71000 Sarajevo

Projekat: Snaga lokalnog

Godina: 2023

Naslov: SNAGA LOKALNOG: Participativno mapiranje socio-ekonomskih razvojnih potreba lokalnih zajednica i analiza njihove usklađenosti sa lokalnim razvojnim strategijama i planovima u BiH

Voditeljica istraživanja, metodologija i urednica: Elma Demir

Financijska koordinacija istraživanja: Snježana Ivandić Ninković, Nataša Maksimović, Mirela Bezdrob, Igor Miličević i Hatija Brodlić

IT priprema i obrada: Damir Rahmanović

Analiza i priprema komparativnih izvješća prema UN ciljevima održivog razvoja:

Cilj 1 – Svijet bez siromaštva: Mirjana Ćuskić

Cilj 2 – Svijet bez gladi: Mirjana Ćuskić i Vuk Vuković

Cilj 3 – Zdravlje i blagostanje: Mirjana Ćuskić

Cilj 4 – Kvalitetno obrazovanje: Nermina Trbonja

Cilj 5 – Rodna ravnopravnost: Nermina Trbonja i Anita Šimundža

Cilj 6 – Čista voda i sanitarni uvjeti: Nerđžis Čaplja i Lamija Krndžija

Cilj 7 – Pristupačna energija iz čistih izvora: Mirjana Ćuskić i Zoran Vukovac

Cilj 8 – Dostojanstven rad i gospodarski rast: Elma Demir i Lamija Krndžija

Cilj 9 – Industrija, inovacije i infrastruktura: Prof. dr. Anto Domazet i Lamija Krndžija

Cilj 10 – Smanjenje nejednakosti: Elma Demir i Anita Šimundža

Cilj 11 – Održivi gradovi i zajednice: Nerđžis Čaplja i Boriša Mraović

Cilj 12 – Odgovorna proizvodnja i potrošnja: Dr. Ermin Cero, Sanita Bajramović i Zoran Vukovac

Cilj 13 – Očuvanje klime: Ermin Zatega i Sanita Bajramović

Cilj 14 – Očuvanje vodnog svijeta: Ermin Zatega i Boriša Mraović

Cilj 15 – Očuvanje života na zemlji: Ermin Zatega i Sanita Bajramović

Cilj 16 – Mir, pravda i snažne institucije: Nermina Trbonja

Cilj 17 – Partnerstvom do ciljeva: Nerđžis Čaplja i Vuk Vuković

Komparativno izvješće o usklađenosti strategija i akcionih planova lokalnog gospodarskog razvoja s potrebama građana i poslovne zajednice za 32 grada/općine prema 17 UN ciljeva održivog razvoja: Naida Damadžić

Analiza i priprema izvješća po gradovima i izvješća usklađenosti:

Banja Luka, Bihać, Brčko, Cazin, Fojnica, Kakanj, Grude, Široki Brijeg, Prijedor i Tuzla:

Nermina Trbonja

Bijeljina, Derventa, Doboj, Laktaši, Kotor-Varoš, Trebinje i Višegrad: Mirjana Ćuskić

Bosanska Krupa, Gornji Vakuf-Uskoplje, Konjic, Mostar, Stolac, Usora: Ermin Zatega

Goražde, Gradačac, Tešanj i Zenica: Nerđžis Čaplja

Drvar: Vuk Vuković

Bosanska Gradiška: Zoran Vuckovac

Livno: Naida Damadžić

Mrkonjić-Grad: Boriša Mraović

Posušje: Anita Šimundža

Visoko i Žepče: Lamija Krndžija

Živinice: Sanita Bajramović

Prikupljanje i obrada lokalnih strategija razvoja i akcionih planova: Maid Cero, Sanita Bajramović, Boriša Mraović, Lamija Krndžija, Anita Šimundža, Naida Damadžić, Zoran Vuckovac, Vuk Vuković, Nermina Trbonja i Mirjana Ćuskić

Prikupljanje i obrada podataka o odgovornoj proizvodnji i potrošnji po gradovima:

Nerdžis Čaplja

Lokalni istraživači/ce (provedba fokus grupa i intervjuja):

Bihać i Cazin: Neira Raković

Banja Luka: Ante Jurić Marijanović

Bijeljina, Trebinje i Višegrad: Ćuskić

Bosanska Krupa: Omir Tufo

Brčko: Jasmin Jašarević

Derventa: Vanja Pejić

Doboj: Arnes Grbešić i Mirjana Ćuskić

Drvar: Maja Babić

Fojnica: Omir Tufo

Kakanj: Maksuma Topalović

Konjic, Mostar i Stolac: Ermin Zatega

Kotor-Varoš: Miodrag Matavulj

Goražde: Slavko Klisura

Gornji Vakuf-Uskoplje: Amra Kurbegović, Inas Cajdin, Mujo Adžemović

Bosanska Gradiška: Bojan Trgić

Gradačac: Lejla Alić

Grude: Jerko Mikulić

Laktaši: Dalibor Savić

Livno: Miroslav Tomić
Mrkonjić-Grad: Miloš Galić
Posušje: Zdravka Pišković
Prijedor: Branko Ćulibrk
Široki Brijeg: Ivana Galić
Tešanj: Emin Alić
Tuzla: Gordana Bulić
Usora: Antonio Topalović
Visoko: Omir Tufo
Zenica: Nerđžis Čaplja
Žepče: Omir Tufo
Živinice: Medisa Fočić

Transkriptorice intervjuja i fokus grupa:

Asiya Mahmutćehajić
Farisa Vojnović
Lana Milušić
Selena Karabatak
Kimeta Kadić
Samra Kalajdžić
Amina Idrizović
Milena Čosović
Maja Babić
Hena Kurtović

Lektura: Aldijana Zorlak, Aldijana Bihorac, Aleksandra Savić, Almedina Zukorlić, Anita Zelenika, Dženana Đuderija Kraišnik, Indira Buljubašić, Maja Zornić, Mijana Kuburić Macura i Nataša Kecman

Grafički dizajn: Bojan Stojčić

Zahvaljujemo se svim učesnicima intervjua i fokus grupa kao i građanima i građankama koje su učestvovali u nacionalnoj anketi iz privatnog sektora, udruženja, fondacija, javnih preduzeća kao i općinskih vlasti.

Ova publikacija nastala je zahvaljujući podršci američkog naroda putem Američke agencije za međunarodni razvoj i saradnju (USAID). Za sadržaj publikacije isključivo je odgovoran autor i "Mreža za izgradnju mira". Stavovi izneseni u publikaciji ne odražavaju nužno stavove USAID-a ili Vlade Sjedinjenih Američkih Država.

O projektu: Snaga lokalnog

Istraživanje predstavljeno ovom publikacijom je inicijativa Udruženja Mreža za izgradnju mira u okviru USAID-ovog projekta *Snaga lokalnog*.

Snaga lokalnog je petogodišnji program Američke agencije za međunarodni razvoj (USAID), koji radi na osnaživanju lokalnih zajednica. Kroz pomoć i podršku zajednicama u BiH razvijamo kapacitete koji omogućavaju održivi rast, povećanje građanskog angažmana i mobilizaciju raspoloživih lokalnih resursa. Web-platforma *Snaga lokalnog* omogućava razmjenu informacija između svih aktera, te mapira odnose i utjecaje unutar civilnog društva, javnih i lokalnih institucija, kao i poslovnog sektora za lokalne inicijative u BiH. Partnerske organizacije uključene u program su **Centar za građansku suradnju Livno (CGS Livno)**, **Mreža za izgradnju mira**, **Institut za razvoj mladih KULT**, **Fondacija tuzlanske zajednice** i **Fondacija Mozaik**, a bave se razvojnim izazovima u vlastitim zajednicama i razvojem filantropije u zajednici. Američka agencija za međunarodni razvoj je u program *Snaga lokalnog* uložila ukupno 12 milijuna dolara.

Komponenta 1:

Mreža za izgradnju mira daje ključni doprinos kroz uspostavljanje i upravljanje web-platformom koja omogućava razmjenu informacija između različitih aktera, daje pregled odnosa i utjecaja unutar civilnog društva, javnih i lokalnih institucija i poslovnog sektora te omogućava uspostavljanje inicijativa povezanih s razvojem lokalnih zajednica u BiH.

U narednim godinama prioritet u radu *Snage lokalnog* je da kroz različite vidove institucionalnog jačanja da podršku lokalnim organizacijama kako bi one same mogle kreirati održive „mehanizme samopomoći“ širom zemlje, posebno u područjima gdje takvi mehanizmi nisu lako dostupni.

Komponenta 2:

Mreža za izgradnju mira radi na uspostavljanju i jačanju suradnje između ostalih komponenti programa *Snaga lokalnog*: Platforma za razvoj kapaciteta, Lokalne razvojne organizacije (LRO), Filantropija i pravno okruženje, Jačanje svijesti javnosti o filantropiji, Platforma za umrežavanje (NAP).

Kroz *Snagu lokalnog* omogućavamo svim zainteresiranim pojedincima i grupama da daju vlastiti doprinos svojim zajednicama i pridruže se postojećim inicijativama za njihov rast i napredak.

Komponenta 3:

Mreža za izgradnju mira ostaje i dalje posvećena svojim članicama i njihovom umrežavanju te građenju njihovih kapaciteta u pogledu osiguravanja održivog razvoja.

Želimo da se u aktivnosti, prije svega, uključe sve članice Mreže za izgradnju mira, druge NVO u BiH, formalne i neformalne grupe građana/ki, građani/ke, institucije i biznisi, koji žele postati pokretači promjena u svojim zajednicama kroz rad na unapređenju postojećih društvenih procesa i zaštitu prirodne okoline. Više informacija dostupno je na web-stranici: www.snagalokalnog.ba.

Presjek stanja u lokalnim zajednicama: Komparativni izvještaji UN-ovih ciljeva održivog razvoja

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Iako je u Bosni i Hercegovini od završetka rata prošlo čak dvadeset osam godina, proces demokratizacije društva i dalje je u stagnaciji. Društveno-političko uređenje u ovoj zemlji karakteriziraju suprotstavljene stranačke politike, etničke i vjerske podjele, brojne disfunkcionalne reforme, te specifični oblici pritisaka na medije. Zahvaljujući, prije svega, zloupotrebama političke moći za kontrolu nad pravosuđem i odsustvom reagiranja javnog mnijenja, pojedini nosioci javnih funkcija uzurpirali su ogromnu moć. Reakcije domaće javnosti ili nadležnih institucija na rješavanje važnih političkih, ekonomskih i društvenih pitanja vrlo su rijetke i neuvjerljive. Dakle, postoji vlast vrlo malog broja političkih lidera koji svojim vaninstitucionalnim djelovanjem zapravo kontroliraju javni novac, policiju, pravosuđe i medije. Civilno društvo je malobrojno i ne jako, a javno mnijenje i ne postoji ili je etnički podijeljeno.

15

Posljedice nestabilnog političkog sistema najuočljivije su na lokalnom nivou na kom se trend siromaštva svakodnevno povećava. Opće siromaštvo uzrokovano je nizom faktora kao što su nefunkcionalan sistem socijalne zaštite, nekvalitetan obrazovni sistem, neriješeni nacionalni sukobi, korupcija, i slično. Prosječne plate imaju veoma mali rast, a dovoljne su, prema mišljenju ispitanika, da pokriju tek nešto više od polovine troškova potrošačke korpe, a u slučaju penzionera čak ni toliko. Zanimljiv podatak koji dolazi iz općine Gornji Vaukf-Uskoplje jeste da je veći broj općinskih vijećnika nezaposlen, tačnije njih 8 od 23. Od 15 zaposlenih vijećnika, čak njih 13 radi u javnom sektoru, a samo dvoje u privatnom. Zbog nedostatka adekvatnih resursa, ni sistem socijalne zaštite ne identificira stvarne potrebe korisnika, pa se tako veliki broj građana i građanki nalazi na marginama društva, u stanju ekonomske i socijalne isključenosti.

Pozitivan primjer dolazi iz Gradiške, gdje je od 2019. godine zaposleno preko 50 pripadnika romske populacije, uglavnom u javnim preduzećima. Međutim, čak 24% od ukupnog broja korisnika usluga *Centra za socijalni rad* u ovom gradu su djeca, mlađa od 15 godina. U naselju Dobrinje kod Visokog, otvoren je i dnevni *Centar za djecu i odrasle sa posebnim potrebama* kapaciteta za 100 korisnika sa područja Visokog, Breze i Kaknja, čije su usluge namijenjene osobama od 7 do 21 godinu koji ne mogu pohađati redovno školu, i odraslim osobama kojima je onemogućeno sudjelovanje na tržištu rada. U posljednjih pet godina primjetan je pad ukupnog broja nezaposlenih osoba u Doboju. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku RS, preko 3500 lica je u periodu od 2016. godine do danas objavljeno sa evidencije Zavoda za zapošljavanje. Ipak većina nezaposlenih osoba koje su objavljene, zaposlenje nisu našli na lokalnom tržištu rada, nego izvan njega, u drugim gradovima ili najčešće u inostranstvu, pa je i u ovom gradu primjetan trend odlaska stručne radne snage, a prije svega mladih u inostranstvo. Među ispitanicima iz uključenih lokalnih zajednica postoji saglasnost u pogledu društvenih skupina koje su najčešće i u velikoj mjeri pogođene siromaštvom. To su osobe sa invaliditetom, osobe sa različitim mentalnim smetnjama, penzioneri, pripadnici nacionalnih manjina (najčešće Romi), migranti, nezaposlene žene domaćice, kao i žene sa ruralnih područja, povratnici, demobilisani borci i ratni vojni invalidi. U općini Gornji Vakuf-Uskoplje ispitanici/ce posebno naglašavaju loš tretman nadležnih lokalnih službi prema nezaposlenim trudnicama koje zbog izrazito komplikovanih zakonskih uvjeta nisu u mogućnosti ostvariti pravo na novčanu pomoć. Dodatno, u prilog tome govori da je u posljednjih 6 godina samo jedna nezaposlena trudnica ostvarila pravo na ovu vrstu pomoći. Problem svih navedenih ugroženih kategorija se odnosi na nedovoljan iznos vlastitih materijalnih sredstava u odnosu na stvarne životne potrebe, djelimično riješene zakonske regulative, i loše uređene mehanizme izvršenja. Neusklađenost finansiranja rada centara za socijalni rad iz općinskog budžeta i budžeta kantona ili Federacije BiH kada su u pitanju lokalne zajednice u FBiH jeste i glavni problem zbog kojeg postoji veliki broj stanovništva koje je ekonomski ugroženo, na rubu gladi, te čija su egzistencijalna pitanja nerješiva dugoročno, s obzirom na to da se rad socijalne službe isključivo bazira na finansijama koje dolaze iz budžeta. Uz to, centri za socijalni rad uglavnom nisu tehnički i prostorno adekvatno opremljeni, te nisu prikladni za sve kategorije ugroženih grupa stanovništva kojima je neophodno pružiti podršku, kao što je to naprimjer slučaj u Tešnju. Ljudski resursi

nisu optimizirani (mali broj uposlenika/ca, poslovni prostor nije namjenski građen, nego je adaptiran u porodičnom objektu, nije prilagođen osobama sa invaliditetom, sa nedovoljnim brojem prostorija, uz dio tehničke opreme koji je zastario) što govori o tome da se najsiromašnijem stanovništvu ne mogu pružiti adekvatni mehanizmi zaštite i podrške. Lokalna vlast u Žepču već tri godine za redom sprovodi projekat, u saradnji s *Centrom za socijalni rad Žepče* i *Federalnim zavodom za zapošljavanje*, koji se odnosi na pružanje socijalne pomoći, skrbi i njege starijim osobama i zapošljavanje teško zapošljivih i dugoročno nezaposlenih osoba. Tako je do sada pružena njega za 66 korisnika, osoba s invaliditetom i starijih od 60 godina, koje su izložene siromaštvu, imaju minimalna ili nikakva primanja, osobe koje se suočavaju sa zdravstvenim i socijalnim problemima, koje su socijalno izolirane ili su osobe s poteškoćama u psihofizičkom razvoju. Migracije stanovništva iz ruralnih mjesnih zajednica predstavljaju problem funkcioniranja posebno u rubnim područjima pojedinih općina, kao što je naprimjer Kotor Varoš. Razlozi odlaska stanovništva iz ruralnih dijelova opštine u gradsko područje uglavnom su loša infrastruktura i nepokrivenost javnim prevozom u ruralnim sredinama u odnosu na mogućnosti koje pruža urbano područje, prije svega postojanje boljih uvjeta za školovanje djece i zapošljavanje u privredi. Također, u većini općina postoji otežano praćenje socijalno ugroženih grupa, pružanje zaštite i ostvarivanje svih prava koja pripadaju socijalno ugroženom stanovništvu, te je, u skladu sa tim, u redovnom razdoblju neophodno izrađivati društvenu kartu na teritoriji općina, kako bi se targetirale ranjive grupe, prije svega odrasle osobe sa poteškoćama u razvoju, kao i lica lošeg materijalnog statusa. Iako se trend povećanja siromaštva na nivou lokalnih zajednica može posmatrati iz više različitih perspektiva, i dalje je veoma problematičan rodni aspekt siromaštva gdje je stopa zaposlenosti žena skoro duplo manja od zaposlenosti muškaraca, kao i njihova prosječna plata za obavljanje istih ili sličnih poslova. Žene duže čekaju i teže nalaze posao, a u starosti su također izložene siromaštvu zbog manjih prihoda. Najveći rizici u pogledu siromaštva ogledaju se kod žena starije životne dobi sa ruralnih područja, samohranih majki, domaćica, Romkinja, nezaposlenih trudnica, žena sa invaliditetom i žena žrtava nasilja.

Uz to, pandemija COVID-19 dodatno je pogoršala ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava građana, a penzioneri i brojni radnici zbog minimalnih finansijskih primanja nisu u stanju ostvariti ni osnovne prehrambene potrebe. Iako se u nekim lokalnim zajednicama povremeno

smanjuje broj siromašnih, ispitanici naglašavaju da to nije zbog boljih ekonomskih strategija i aktivnih mjera zapošljavanja stanovnika ili efikasnog sistema socijalne pomoći, nego zbog toga što veliki broj stanovnika napušta zemlju. To više nisu samo mladi, starosne dobi do 30 godina, nego i cijele porodice, među kojima su i pojedinci koji napuštaju slabo plaćene poslove za koje u zemljama Evropske unije mogu biti skoro troduplo više plaćeni. Evidentan je i jaz između bogatih i siromašnih. Naime, na području većine lokalnih zajednica sada postoje dvije društvene klase, od kojih je jedna veoma siromašna. To je naročito vidljivo u onim gradovima i općinama u kojima nije razvijena industrija kao uspješan alat u procesu ekonomskih i društvenih promjena, pa je tako porast materijalnog bogatstva jedne grupe u društvu uzrokovao stvaranje uočljivih društvenih nejednakosti, tj. do izdvajanja manjine koja nije opterećena svakodnevnim preživljavanjem i većine koja svakodnevno vodi borbu za obezbjeđivanje osnovnih egzistencijalnih uvjeta. Usljed nemogućnosti adekvatno plaćenog posla, stepen siromaštva se svakodnevnom uglavnom povećava, a raširena korupcija u svim sferama života dodatno doprinose stvaranju različitih oblika nejednakosti. Također, veliki broj građana i građanki nije dovoljno upoznato sa svojim ekonomskim i socijalnim pravima ili ih ne razumiju, te ne znaju kome se obratiti u cilju zaštite ovih prava. Važno je naglasiti da problem smanjivanja siromaštva nije samo pitanje ostvarivanja osnovne materijalne egzistencije i prehrambenih potreba, nego i omogućavanje jednakog pristupa svim građanima i građankama u oblastima obrazovanja, zapošljavanja, zdravstva i socijalne zaštite.

S tim u vezi, ispitanici smatraju da nadležne institucije moraju proaktivno kreirati i efikasno i transparentno primjenjivati programe smanjivanja siromaštva po ugledu na zemlje u regionu, kao što su Republika Hrvatska i Republika Srbija, sa fokusom na prioritetno zbrinjavanje najugroženijih društvenih skupina. To podrazumijeva aktivnosti u više aspekata. Sagovornici/ce ističu da je nužno trajno rješavati status ugroženih kategorija kroz programe socijalnog zapošljavanja ili poticaja za poljoprivrednu djelatnost, te sličnim programima koji bi pružali kontinuiran izvor primanja, a ne jednokratnim pomoćima ili humanitarnim paketima. Kao primjere pozitivne prakse u pogledu metoda borbe protiv siromaštva pojedini ispitanici/ce navode učešće općina u različitim razvojnim projektima, kao što je naprimjer učešće općine Gornji Vakuf-Uskoplje u Projektu razvoja ruralnih poduzeća i poljoprivrede (READP) sa ciljem ekonomskog osnaživanja siromašnih poljoprivrednika. Također, neophodno je raditi na reformi

obrazovnog sistema, u smislu poboljšanja obrazovne strukture nezaposlenih i podsticanja i davanja adekvatne institucionalne i materijalne podrške razvoju preduzetništva na lokalnom nivou. Ovu reformu neophodno je, prema mišljenju ispitanika, uskladiti sa potrebama tržišne privrede i razvojem privatnog sektora. Također, neophodno je izvršiti i reformu sistema socijalne zaštite u pogledu širenja obima i poboljšanja kvaliteta usluga socijalne zaštite za najugroženije društvene skupine. Ispitanici naglašavaju da za aktivnosti ovog tipa nije neophodan samo novac, nego i cjelokupan trud i napor šire društvene zajednice i svakog pojedinačnog aktera u ovom lancu u skladu sa svojim mogućnostima, kako bi borba za iskorijenjivanje siromaštva bila svrsishodna i efikasna na dugoročnom planu.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Glad, kao negativan društveni fenomen, prisutna je na području skoro svih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, sa malim razlikama u pogledu društvenih grupa koje pogađa. Među lokalnim zajednicama koje su učestvovala u istraživanju, Višegrad, Stolac, Prijedor, Široki Brijeg, Grude, Konjic, Gradačac, Tešanj, Bosanska Krupa, Gornji Vakuf-Uskoplje, Derventa, Kotor Varoš, Laktaši, Usora, Posušje, Mrkonjić Grad, Žepče, Drvar, Fojnica i Gradiška još nemaju javne kuhinje (20/35), dok Banja Luke, Bihać, Cazin, Prijedor, Trebinje, Mostar, Kakanj, Zenica, Tuzla, Bijeljina, Doboj, Živinice, Visoko, Livno i Goražde pružaju besplatne obroke ugroženom stanovništvu (15/35). U nekim opštinama, kao što je na primjer Tešanj, gotovo svaka porodica obrađuje zemlju, tako da u tom smislu ne postoji veliki broj ljudi koji su gladni, ali ipak žive na rubu siromaštva.

Nepostojanje javne kuhinje u pojedinim lokalnim zajednicama nikako ne znači da u njima ne žive gladni ljudi, naprotiv, mnogo ih je, ali lokalne uprave do sada nisu pokretale odgovarajuće inicijative kako bi bilo riješeno ovo važno pitanje, pravdajući se nedostatkom novca u javnom budžetu, ne samo za namirnice, već i za cijeli logistički sistem, prostorije, radnike i usluge. Navodi se i da na ovom području postoje specifične kulturološke osobine stanovništva koje radije ćuti o svojoj gladi, nego traži pomoć, pa tako uglavnom u kasnim noćnim ili ranim jutarnjim časovima ugroženi građani traže ostatke hrane po kontejnerima, zbog stida koji osjećaju jer se nalaze u takvoj situaciji.

Osim u javnim kuhinjama, dnevni obroci za najugroženije društvene grupe dijele se i u pravoslavnim i katoličkim crkvama, te u okviru regionalnih odbora muslimanskog dobrotvornog društva „Merhamet“. Interesantno je primijetiti da se stanovnici u navedenim lokalnim zajednicama, kada je glad u pitanju, ne razdvajaju po nacionalnim i vjerskim kriterijumima, te da usluge javne kuhinje, Pravoslavne crkve, Katoličke crkve ili Merhameta, koriste podjednako, u zavisnosti od svojih svakodnevnih egzistencijalnih potreba, a ne u zavisnosti od toga kojoj etničkoj ili vjerskoj grupi pripadaju.

U ovom pogledu dodatno su ugroženi stanovnici iz ruralnih područja koji često nisu u mogućnosti pristupiti čak ni ovakvoj vrsti obezbjeđivanja osnovnih prehrambenih potreba zbog velike udaljenosti između javne kuhinje i mjesta u kojima žive, kao što je, na primjer, slučaj u Bijeljini, u kojoj postoji samo jedna javna kuhinja smještena u samom gradu, a istovremeno veliki broj okolnih sela i neuređen sistem javnog lokalnog prevoza.

20

U većini lokalnih zajednica glad pogađa najčešće ljude starije životne dobi, među kojima je mnogo penzionera koji su, zbog izuzetno niskih i ponekad neredovnih penzija, prinuđeni da biraju između kupovine lijekova ili kupovine hrane, pa tako većina njih po svoj dnevni obrok odlazi uglavnom u javnu kuhinju, ukoliko je ona na raspolaganju u toj zajednici. Važna razlika u ovom pogledu postoji u Stocu. Naime, u ovoj lokalnoj zajednici glad ima rodni aspekt, jer najviše pogađa žene sa mentalnim smetnjama, neobrazovane žene, samohrane majke i djecu koja nemaju adekvatnu brigu zbog izuzetno lošeg imovinskog stanja roditelja.

Interesantno je pomenuti da na području mjesne zajednice Brčanska Malta u Tuzli djeluje lokalna grupa „Aktivno starenje“, sastavljena od stanovnika koji su se samoorganizovali, a koja u saradnji sa „Merhametom“ siromašnim penzionerima otežanog kretanja, dostavlja tople obroke na kućnu adresu. Takođe, ova grupa često organizuje različita druženja humanitarnog tipa kako bi se najugroženijim penzionerima obezbijedilo po 30 KM mjesečno za potrebe kupovine lijekova. Osim ovoga, još jedan primjer pozitivne prakse dolazi iz Mostara gdje jednom javnom kuhinjom upravlja Udruženje građana „Zajedno za naš grad“ koji su postavili javni frižider u kojem ostavljaju veći broj obroka dnevno, a koji je 24 časa dostupan svim beskućnicima.

Ono što je u pogledu smanjivanja stope gladi posebno problematično jeste što javne kuhinje,

čiji su osnivači gradovi i opštine, iz javnog budžeta dobijaju znatno veće iznose novca, za razliku od Crvenog krsta ili dobrotvornih udruženja kojima se uglavnom dodjeljuje vanbudžetska pomoć u minimalnim iznosima, nedovoljnim za snabdijevanje prehrambenih potreba svih korisnika kojih imaju dvostruko više. Izuzetak je Opština Drvar u kojoj se samo za rad Crvenog krsta izdvaja gotovo koliko i za sva udruženja građana i vjerske zajednice zajedno.

Sagovornici ističu da bi u većini lokalnih zajednica bilo nužno osnivanje javnih kuhinja, ali „na točkovima“ odnosno sa dostavom obroka na kućna vrata, s obzirom na njihovu razuđenost (slučaj Usora), pa socijalno ugrožena lica često nisu u mogućnosti da odlaze po hranu zbog bolesti, nedostatka prevoznih sredstava ili nekih drugih poteškoća.

Smanjivanje stope gladi dodatno opstruišu i zastoji u važnim infrastrukturnim poljoprivrednim projektima i neadekvatno vodosnabdijevanje, pa tako loše poljoprivredne prakse, pretjerano krčenje šuma i narušavanje prirodnog balansa u životnoj sredini dodatno uništavaju plodnost zemljišta i doprinose širenju gladi. Klimatske promjene takođe u velikoj mjeri utiču na ovaj proces, jer sve češće suše, poplave i druge nepovoljne klimatske okolnosti imaju veliki uticaj na proizvodnju hrane.

Važno je naglasiti da u većini lokalnih zajednica glad nije uzrokovana nedostatkom hrane uopšteno, nego nepostojanjem jednakog pristupa hrani svih društvenih grupa usljed različitog materijalnog statusa i visokog nivoa siromaštva. S tim u vezi, ispitanici naglašavaju da smanjivanje stope gladi podrazumijeva održive sisteme proizvodnje hrane, za čije poboljšanje u ovom trenutku nema mnogo optimističnih izgleda. Potrebno je doprinijeti unapređenju kvaliteta poljoprivrednih područja, te podstaći proizvođače na udruživanje i poboljšanje osnovnih prehrambenih usluga za najugroženije društvene grupe.

Takođe, pojedini ispitanici istakli su i da je neophodno da se na području svih lokalnih zajednica uspostavi sistem „socijalnih samoposluga“ u kojima bi se skupljala hrana kojoj se bliži istek roka ili višak hrane iz restorana ili drugih ugostiteljskih objekata koji se inače baca, a kojom bi se socijalno ugroženo stanovništvo moglo poslužiti po potrebi i bez nečijeg nadzora, u cilju zaštite ljudskog integriteta i dostojanstva.

Postoje i pojedine opštine, kao što je na primjer Kotor Varoš, u kojima su posljednjih godina

privredni rast, investicije i povećanje stope zaposlenosti doprinijeli smanjenju nivoa siromaštva i gladi, ali ovakvi slučajevi su u manjini. Proces borbe protiv iskorjenjivanja gladi zahtijeva, prema mišljenju većine ispitanika, koordinaciju i udružene snage nadležnih državnih, entitetskih, kantonalnih i lokalnih vlasti zajedno sa organizacijama civilnog društva i građanima u pogledu osmišljavanja, zagovaranja i sprovođenja različitih razvojnih programa i aktivnosti kako bi ovaj proces na dugoročnom planu bio što uspješniji, te kako bi broj gladnih građana bio uveliko smanjen.

Primjer dobre prakse međusektorskog partnerstva je inicijativa Fondacije Mozaik „Niko gladan, niko sam“, kojom je uspješno zagovaran ukidanje PDV-a na donacije hrane kojoj se bliži istek roka. Trenutno su u toku javne konsultacije o izradi pravilnika koji će bliže regulisati proces doniranja hrane, te ostaje da se vidi kakvog će uticaja ova zakonska izmjena imati u praksi, tj. u kojoj mjeri će ostvariti pozitivne socijalne (smanjenje gladi) i ekološke (smanjenje otpada) efekte.

Paralelno sa inicijativom Udruženja za izgradnju mira, mapiranje javnih kuhinja sprovela je Agencija za razvoj Ujedinjenih nacija (UNDP BiH). Za više informacija pogledati: <https://www.undp.org/bs/bosnia-herzegovina/news/53-javne-kuhinje-sirom-bih-hrane-gotovo-18000-ljudi>.

22

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstveni sustav u Bosni i Hercegovini je u katastrofalnom stanju i kolapsu dugi niz godina. Na državnom nivou ne postoji ministarstvo zdravstva, a zastarjela oprema i tehnologija, zlorabljivanje javnih nabava i korupcija, neadekvatni bolnički uvjeti, te masovni odlazak kvalitetnog i stručnog medicinskog osoblja na lokalnom nivou, predstavljaju ozbiljnu opasnost za očuvanje javnog zdravlja i kvalitetu svakodnevnog života građana. Etničke podjele utječu i na oblast zdravstva, što najslikovitije prikazuje nepovjerenje pripadnika određene nacionalne manjine u rad zdravstvenih ustanova koje se nalaze pod nadležnošću većinskog stanovništva, kao što je slučaj Stoca, gdje pripadnici bošnjačke nacionalne manjine radije odlaze u Mostar na liječenje, navodeći da se ne osjećaju dobrodošlo u Domu zdravlja u kojem su istaknuti obilježja i ikonografija hrvatskog naroda. U pogledu pristupačnosti zdravstvenim uslugama, ispitanici su se u svim uključenim lokalnim zajednicama usuglasili da ona nije jednostavna. Naprotiv, veoma je otežana i opterećena dugim listama čekanja na redovne preglede u svakom sektoru zdravstva, iz više različitih razloga, a ponajviše zbog činjenice da brojni ljekari specijalisti rade i

u državnim i u privatnim zdravstvenim ustanovama, pri čemu nisu u mogućnosti odgovoriti na potrebe brojnih korisnika koji ne mogu platiti preglede u privatnim specijalističkim ordinacijama. Pacijentima se otežava pristup zdravstvenim uslugama i kroz birokratiziranje procesa kao što je ovjeravanje zdravstvenih usluga, dobivanje uputnice i slično.

Analize statističkih podataka dobivenih u istraživanju govore da, u većini lokalnih zajednica, najviši stupanj nezadovoljstva dostupnim zdravstvenim uslugama i njihovim kvalitetom iskazuju ispitanici stariji od 50 godina, među kojima je više od 60 posto žena, što govori u prilog tome da su, u većini lokalnih zajednica obuhvaćenih istraživanjem, i u oblasti zdravstva žene diskriminirane i nemaju jednak pristup svim neophodnim zdravstvenim uslugama. U pogledu pružanja zdravstvene zaštite, broj osiguranika je u Doboju u prethodnih pet godina drastično opao, dijelom zbog prirodnog odljeva (smrt, migracije stanovništva i slično), a najviše zbog činjenice da na području grada Doboja djeluje pet privatnih zdravstvenih ustanova u kojima sada svoje potrebe za medicinskim uslugama zadovoljava preko 10 000 osiguranika. Veliki broj građana koji potrebe za medicinskim uslugama zadovoljava u privatnim zdravstvenim ustanovama govori u prilog nedovoljnoj funkcionalnosti javnog zdravstvenog sustava, ali i nepovjerenju građana u javni sustav zdravstvene zaštite. Prema podacima iz Izvještaja o zdravstvenom stanju stanovništva i zdravstvene zaštite u FBiH za 2020. godinu, negativan prirodni priraštaj u SBK iznosio je -4,1. Istovremeno je smrtnost dojenčadi na 1 000 novorođenih bila 5,9, što je više od prosjeka za BiH koji, prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije, iznosi 4,9. Ispitanici ističu da u većini lokalnih zajednica broj zaposlenih u zdravstvu ne odgovara zdravstvenim potrebama stanovništva, te da u potpunosti ne može odgovoriti na njih. U općini Kotor-Varoš ispitanici naglašavaju da je potrebna nabava dodatne medicinske opreme za ambulante porodične medicine, za što su potrebna značajna finansijska sredstva koja ustanova, bez pomoći lokalne zajednice i Vlade RS, ne može sama osigurati. Suočeni s dosadašnjom problematikom (gubitak u poslovanju, udaljenost seoskih ambulanti i do 40 km, s malim brojem stanovnika na rubnim područjima, amortiziranom medicinskom opremom, organiziranjem rada Hitne pomoći 24 sata, s potrebom angažiranja četiri tima, što je standard za 60 000 stanovnika u smislu njenog financiranja) iz ove općine naglašavaju da predstoji vrlo težak period za adekvatno pružanje zdravstvene zaštite stanovništvu. Zbog ograničenih finansijskih sredstava, većina domova zdravlja ne može u značajnijem obimu provoditi preven-

tivne preglede, a ti pregledi odnose se na: rano otkrivanje raka dojke (mamografski pregledi), rano otkrivanje raka debelog crijeva (digitorektalni pregled i pregled stolice na okultno krvarenje), rano otkrivanje raka prostate, rano otkrivanje raka grlića maternice - ginekološki Papan-testovi, praćenje indeksa težine, razni laboratorijski i drugi specijalistički pregledi. Pojedini ispitanici smatraju da određene specijalističke grane, kao što su ginekologija i pedagogija, nisu obuhvaćene dovoljnim brojem liječnika. Uz to, smatraju da ozbiljan problem u oblasti zdravstva predstavlja političko angažiranje liječnika koji se zbog toga ne mogu adekvatno posvetiti liječenju građana, naročito u tijeku izbornih godina. Zbog ograničenih ljudskih kapaciteta, u javnim zdravstvenim ustanovama uglavnom se ne vode detaljne statistike o vrstama oboljenja kod građana, što hitno treba unaprijediti, s obzirom na to da je bez statističkog praćenja teško kvalitetno planirati i unapređivati razvoj primarne i sekundarne zdravstvene zaštite. Pristup zdravstvu posebno ugroženim kategorijama građana ograničavaju i iznosi participacije koje građani moraju platiti za pojedine usluge iako imaju zdravstveno osiguranje. One se kreću od 20, 30, pa i do 50 KM, što je značajan iznos za socijalno ugrožene i siromašne građane. Uz to, mali procent lijekova nalazi se na esencijalnoj listi, dok većina ostalih iziskuje plaćanje. Cijene lijekova enormno su više u odnosu na zemlje u regionu, pa veliki broj građana i građanki pronalazi načine da lijekove nabavi iz Republike Srbije po trostruko nižim cijenama. Tako je, naprimjer, u Živinicama izražena potreba za otvaranjem barem jedne javne apoteke koja bi razbila višegodišnji monopol privatnih apoteka i enormno visoke cijene lijekova. Ako se na to dodaju visok nivo mita i korupcije u zdravstvu te svakodnevne zloupotrebe u procedurama javnih nabava važne medicinske opreme koja bi znatno olakšala liječenje brojnih pacijenata, jasno je zašto je masovni odlazak stanovništva najaktualniji društveni trend u Bosni i Hercegovini. Iako nadležne pravosudne institucije uglavnom ne procesuiraju i ne sankcioniraju ozbiljne korupcionaške afere u sektoru zdravstva, važno je spomenuti dva pozitivna primjera iz Trebinja i Širokog Brijega. Naime, u Trebinju je prije nekoliko godina smijenjen tadašnji direktor Doma zdravlja, protiv kojeg je podnijeta krivična prijava zbog nestanka ili otuđenja šest stomatoloških ordinacija i dvije zubne tehnike u vrijednosti od oko 450 000 KM, te je ovo djelo svrstano u organizirani kriminal. Također, tadašnji direktor Doma zdravlja u Širokom Brijegu osuđen je 2018. godine zbog korištenja i zlouporabe službenog položaja u svrhu pribavljanja protupravne lične imovinske koristi.

Ako u nekim javnim zdravstvenim uslugama čak i postoje adekvatna medicinska oprema i tehnologija, često se, na drugoj strani, dešava da je zaposleni kadar potpuno nestručan i neobučen za korištenje ovakvih aparata. Uzrok tome je odlazak stručnog medicinskog kadra na bolje i plaćenije poslove u inozemstvo, pa je aktualno postalo da se učenici srednjih tehničkih ili ekonomskih škola prekvalificiraju za medicinske radnike u pojedinim školama koje čak nemaju ni odgovarajuće licence i tako postaju zaposlenici javnih zdravstvenih ustanova uslijed nedostatka neophodnog kadra. Tako je, naprimjer, u pogledu bazičnih statistika povezanih sa zdravstvenim sustavom, u Mrkonjić-Gradu tijekom 2021. godine bilo samo 18 diplomiranih zdravstvenih radnika, od toga 16 liječnika i dva stomatologa. Prosjek je lako izračunati i iznosi 897 osoba na jednog liječnika. Zbog svega toga, Mrkonjić-Grad je, kao i mnoge druge općine, ovisan o zdravstvenim sustavima i servisima gradskih centara. Ispitanici kao dodatan problem navode različite novčane iznose participacije za iste zdravstvene usluge u lokalnim zajednicama širom Federacije BiH i Republike Srpske, za koje nikada nisu dobili argumentirana objašnjenja.

Također, u većini lokalnih zajednica u javnim zdravstvenim ustanovama nisu provedeni projekti energetske efikasnosti, kao što je slučaj Doma zdravlja u Livnu, u kojem se tek ove godine planira realizacija projekta obnove infrastrukture i izolacije, kako bi zgrada bila toplija. Planirani su i izgradnja južnog dijela i nabava sanitetskog vozila za potrebe Službe hitne medicinske pomoći.

Među posebno ugroženim društvenim skupinama na području svih lokalnih zajednica koje su sudjelovale u istraživanju, u ovom pogledu su osobe starije životne dobi, osobe s invaliditetom te trudnice i porodilje. U odnosu prema navedenim skupinama evidentan je visok stupanj korupcije, ali i neprofesionalnog i neetičkog ponašanja brojnih liječnika i drugih zdravstvenih radnika. Važno je spomenuti da ni u jednoj javnoj zdravstvenoj ustanovi u Bijeljini za osobe s oštećenim sluhom i gluhonijeme osobe ne postoji prevoditelj za znakovni jezik koji bi im olakšao pristup zdravstvenom pregledu, nego se liječnici s pacijentima sporazumijevaju na brojne druge načine, putem gestova i mimike, što u praksi predstavlja veliki problem. U općini Bosanska Krupa uočena je potreba stalnog angažmana logopeda i fizijatra za djecu s poteškoćama u razvoju, koja, ako trebaju takve usluge, moraju ići u Cazin, Bihać ili druge veće centre. Stoga bi općina u tom pravcu mogla popraviti zdravstvenu uslugu, kao i u dijelu osigu-

ranja nedostajućih materijalno-tehničkih sredstava za rad Doma zdravlja. Posebno je šokantan podatak koji dolazi iz Hercegovačko-neretvanskog kantona, gdje je u 2020. godini zabilježena stopa smrtnosti novorođenčadi od čak 9,8 na 1 000 rođene djece. To je znatno više od ukupne stope smrtnosti novorođenčadi u BiH koja iznosi 6,7, naročito je visoka ako je poredimo s ukupnom stopom smrtnosti novorođenčadi u Europskoj uniji, koja iznosi 3,4 smrti na 1 000 rođene djece. Smrt djece u prvoj godini života šokantan je pokazatelj stanja javnog zdravlja lokalne zajednice i stupnja društvene razvijenosti. U lokalnim zajednicama u kojima ne postoji porodilište, nedostaju baze podataka prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite. U svim uključenim lokalnim zajednicama veća je stopa mortaliteta nego nataliteta, a uzroci za to su višestruki, među kojima su glavni ekonomska nestabilnost i visok procent migracija. Veliki broj građana i građanki s ruralnih područja, koji se bave poljoprivredom, a nemaju registrirana poljoprivredna gazdinstva, ili su zaposleni na crno, nemaju nikakvo zdravstveno osiguranje. Uz to, u poljoprivredi, šumarstvu, farmaceutskoj i drugim industrijama veliki broj kemikalija je u svakodnevnoj upotrebi, te izrazito negativno utječe na očuvanje javnog zdravlja.

26

Pandemija COVID-19 najslikovitije je prikazala kako se nadležne institucije odnose prema javnom zdravlju svojih stanovnika. Naime, mjere kriznih stožera od zajednice do zajednice bile su neusuglašene, pa su počevši od zlouporabe u procesu nabave respiratora, sve do nemara nadležnih u procesu nabave vakcina, jedino građani bili najveće žrtve ovakvog odnosa prema zdravstvu. Uz to, veliki broj onkoloških i kardiovaskularnih pacijenata ostao je prepušten sam sebi, čekajući mjesecima na zdravstveni pregled ili određenu zdravstvenu uslugu, pri čemu je veliki broj njih, nažalost, preminuo, zato što im adekvatna zdravstvena zaštita nije ukazana na vrijeme. U posljednje dvije godine, vodeći uzroci smrtnosti su u većini lokalnih zajednica bili esencijalna hipertenzija, COVID-19, moždani udar, inzulin neovisni diabetes mellitus, te druga kardiovaskularna oboljenja. U Doboju je od 2021. godine primjetan pad broja djece do pet godina koja su primila obavezne vakcine, što se može dovesti u vezu s jakim antivakcerskim kampanjama, naročito nakon perioda pandemije.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Generalni zaključak istraživanja je da obrazovanje u Bosni i Hercegovini nije na zadovoljavajućem nivou: bilo da se radi o osnovnom, srednjem, višem ili visokom obrazovanju. U BiH obra-

zovanje je u nadležnosti kantonalnih i entitetskih vlasti i finansira se iz kantonalnih budžeta. Međutim, bez obzira na entitet, kanton, općinu, grad ili mjesto, naši sagovornici su u protekle dvije godine, iznijeli gotovo identične probleme i izazove. Ispitanici smatraju da se jedino reformom školskog sistema mogu na duže staze prevazići društveni i politički problemi sa kojima se danas suočavamo i da su ostala rješenja samo privremena. Međutim, reforma školskog sistema je u stanju permanentne krize jer traje više od tri desetljeća. Glavna briga lokalnih zajednica jeste da veliki postotak mladih, svih obrazovnih profila i kvalifikacija, migrira, u najboljem slučaju u veće bh. gradove ili u najgorem van granica BiH. To se kroz istraživanje uviđa kao veliki problem koji dugoročno gledano može uzrokovati da manji gradovi i mjesta u BiH postanu *gradovi staraca*, ili da BiH postane *zemlja penzionera*.

Na osnovu analize iskaza naših sagovornika, zaključujemo da su škole i univerziteti u zemlji oštro pogođeni svim bolestima nepravilne ekonomske i pravne tranzicije. Tridesetogodišnja praksa prioritiziranja politički, nacionalno ili ideološki obojenog sadržaja, a ponekada i kadra, oštetila je obrazovni sistem i marginalizirala vaspitanje i obrazovanje, kao takve.

Postoji stalna kritika usmjerena ka niskom opsegu finansijskih sredstava za izazove obrazovnih javnih institucija po pitanju infrastrukture, opremljenosti i adaptiranosti. Sa druge strane identificiran je nizak stepen proaktivnosti, kapaciteta i znanja za namicanje i crpljenje sredstava iz drugih izvora, izuzev onih koja sljeduju iz javnih budžeta.

27

Ispitanici smatraju da trenutno stanje nije rezultat popularno rečeno *nebrige* ili *pasivnosti* političkih struktura na polju obrazovanja, već misle da se radi o svjesnoj strategiji nedjelovanja. Iz trenutnog sistema mladi izlaze docilni, neosnaženi kritičkim razmišljanjem, niti oštrinom naučne misli, već spremni da trpe svakodnevnu obespravljenost i iskorištavanje unutar neoliberalnog kapitalističkog sistema, kako naše tako i drugih zemalja.

Ispitanici smatraju da se vaspitna uloga obrazovnih institucija potpuno zaboravljena. Gotovo da se i ne spominje vaspitna strana nastavnog i školskog rada. U praksi, stanje je vrlo nepovoljno jer se školski uspjeh učenika odmjerava samo po onome što je saznao, a malo ili nimalo po tome da li se, i koliko, formirao kao samostalna ličnost, zdravih etičkih vrijednosti. Nasuprot, jedna od posljedica jeste izrazita prisutnost vršnjačkog nasilja, često utemeljenog ka klasnoj, rasnoj, vjerskoj i nacionalnoj pripadnosti.

Nadalje, primjećuje se da su, školovanje kao i same kritike školskog sistema, znatno više nego ranije, neraskidivo povezane sa pripremom mladih za tržište rada kojeg određuju globalni tokovi i visokokonkurentni ljudski kapital za razvoj kojeg je ključno obrazovanje. Školovanje time ne dovodi do mogućnosti u smislu stvaranja novih prilika - nego jednostavno priprema učenike/ce za postojeće (ili nepostojeće) prilike koje su stvorile vlada i ekonomija. Od škole kao takve u najbolju ruku se očekuje da proizvede kadar koji odgovara potrebama tržišta rada, a time obrazovanje prestaje da bude dio javnog dobra. O ovoj temi su naši sagovornici najviše govorili tokom istraživanja. Zabrinuti za egzistenciju i budućnost mladih, smatraju da sve složenija industrija zahtijeva konkurentniju proizvodnju, što znači da radna snaga mora nadograditi svoje vještine. Većina ispitanika smatra da je zadatak školstva da se prilagodi potrebama tržišta rada, bez obzira na brzinu i učestalost ovih promjena.

28 Posmatrano prema uzrastima, u predškolskom obrazovanju glavni izazov je, da je, javnih obdaništa, u ispitanim lokalnim zajednicama, premalo. Liste čekanja su duge a vaspitača je nedovoljno, uvjeti i odgojno-obrazovni programi su loši i često nacionalistički ili čak vjerski obojeni. Zbog upitnih sanitarnih uvjeta, nekada izazvanih zastarjelom infrastrukturom a nekada *prijateljski* ugovorenom nabavkom namirnica nije više šokantno čuti da su se mališani otrovali neispravnom hranom. Za mnoge roditelje, cijene privatnih vrtića prevazilaze njihovu platu tako da su javne ustanove jedini izbor. Za njihovo unapređenje inicijativa je malo ili nikako, iako svaki predizborni govor sadrži bar pasus na ovu temu.

U osnovnim i srednjim školama situacija je kompleksna. Sagovornici tvrde da su nastavni planovi i programi zastarjeli, metode izvođenja nastave i ponuđeni modeli učenja neadekvatni, čak i retrogradni. Ovakav pristup kod učenika razvija strahopoštovanje i trpljenje prije nego vještine dijaloga i kritičkog mišljenja. Gradivo koje je odgovaralo potrebama zajednice prije 30 godina i dalje se izučava i proizvodi kadar koji je u realnom sektoru gotovo nezaposliv. Sagovornici tvrde da je uvođenje novog obrazovnog smjera ili predmeta, dugotrajan administrativni proces koji je politiziran, čak i kada se čini da to nije moguće. Nereaktivnost i krutost sistema predstavlja realnu kočnicu uspostavljanja sklada između obrazovnih potreba lokalne zajednice i potreba realnog sektora. Dakle, potreban je balans ali ne i potpuno predavanje obrazovanja potrebama tržišta rada. Za primjer u osnovnim kao i srednjim školama širom Bosne i

Hercegovine hronično nedostaju adekvatni i savremeni programi iz informatike i stranih jezika. Sagovornici iz Višegrada navode kako je nastava iz informatike u četvrtom razredu srednje zamijenjena vjeronaukom, tako da su učenici koji žele studirati informaciono-komunikacijske tehnologije prinuđeni ići na privatne časove. Polaznici IT odsjeka na mostarskom Sveučilištu, od kojih neki već imaju svoje kompanije, kažu da je obrazovni proces neizdrživo dosadan i destimulirajući, te da tu predaju nekompetentni ljudi koji su materiju poznaju samo površno i teoretski, te kojima je najbitnije da je student obavezan kupiti njihovu knjigu. Školske infrastrukture su jedva digitalizirane, a tek u nekim je internet dostupan. Izostaju programi i usavršavanja nastavnog kadra iz ovih oblasti, kao i iz mnogih drugih. U toku pandemije Covid-19 mnogi nastavnici i profesori nisu mogli adekvatno održati online nastavu jer nemaju neophodna znanja niti su obučeni da se koriste IT tehnologijom. Na kraju, cijenu su platili samo učenici, nije bilo posebnih sankcija niti su nadležni pozvani na odgovornost. U nekim zajednicama nevladine ili vjerske organizacije nude besplatne kurseve kako bi nadomjestili potrebu, a tim putem i ostvarili veći utjecaj u društvu. Međutim kurs ne može i ne treba zamijeniti znanje koje treba pružiti javno obrazovanje kroz osnovne i srednje škole. Situacija je ista kada je u pitanju gradivo iz oblasti ljudskih i građanskih prava i sloboda, seksualnog obrazovanja, prava manjina, ekologije i slično, koje povremeno i privremeno nude nevladine organizacije.

Sagovornici, bilo da pripadaju civilnom ili privatnom sektoru, tvrde da srednje škole ne odgovaraju na potrebu izvođenja praktične nastave za stručne smjerove. Tvrde da bez praktičnog znanja i vještina koje su u skladu sa potrebama realnog sektora mladi diplomci nisu zaposlivi. Privatni poduzetnici imaju niz ideja kako prevazići postojeći problem i uglavnom se trude da zaobiđu javni obrazovni sistem u tim planovima jer smatraju da tu nemaju kvalitetnog i motiviranog partnera što također može biti nepovoljno, jer private firme nisu odgovorne pružiti ispravan pedagoški pristup. Kažu da su profesori i roditelji često složni u nastojanjima da nagovore firme u kojim učenici obavljaju praktičnu nastavu da praktikantima *daju papir* o položenoj praksi i da ih *ne peglaju mnogo*. Sagovornici kažu da roditelji i profesori nisu ni svjesni da takvim stavom čine *medvjedu* uslugu učenicima jer su im diplome bez znanja i vještina nekorisne u realnom sektoru. Tu i tamo postoje pozitivni primjeri saradnje između privatnog sektora i srednjih škola, ali nažalost oni ostaju sporadični i ovisе o dobroj volji ili prijekoј potrebi određenog poslodavca i/ili direktora škole. Za sada sistemski pristup na ovom području potpuno izostaje.

Radni kadar iz zanatskih oblasti je najdeficitarniji u svim ispitanim lokalnim zajednicama. Sa-
govornici iz privatnog sektora u 34 ispitane lokalne zajednice, tvrde da na tržištu rada nedosta-
je kadrova mnogih profila, prvenstveno u dominantnom metalnom sektoru, poput galvaniz-
era, varioca, CNC operatera, bravara metalurgije. U Bihaću, Carinu, Stocu, Banja Luci i ostalim
gradovima koji razvojni potencijal prepoznaju u turizmu tvrde da najviše nedostaju ugostitelji,
kuhari, slastičari ali i visoko obrazovani kadrovi iz polja turizma. Nadalje nedostaje i radni ka-
dar iz drvne industrije, poljoprivrede i IT sektora. Činjenica da se mladi ne žele školovati samo
za zanate je zapravo progresivna u svojoj prirodi, i ukazuje na želju mladih za širim obrazovan-
jem. Ovaj podatak bi trebao poslužiti promišljanju zanatskog obrazovanja i usklađivanjem ist-
og sa potrebama mladih i šire zajednice. Možda zanatstvo može da bude sporedni kurikulum
općem, širem, ažurnom obrazovanju ili opće obrazovanje sporedni kurikulum zanatstvu?

Sa druge strane simptomatično je da mladi nisu zainteresirani izučavati zanate u kojima su
radnici u poslijeratnoj praksi iskusili najveći gubitak radničkih prava, a egzistencija bivala na-
jugroženija ili plate najniže, ako su ih uopće primali. Možda bi realna stimulacija mladih bila i
konkretna ponuda stalnog zaposlenja i plate u ovoj oblasti, sa pratećim beneficijama i snažnim
pravnim okruženjem.

Nedostaje sve više i na veliku brigu lokalnih zajednica i medicinski kadar sa srednjom i visokom
stručnom spremom, dok je specijalistički kadar u ogromnom deficitu, jer po završetku školovanja
mladi napuštaju zemlju. Iako su na svim lokacijama, spram drugih smjerova, neproporcijalno
brojna i popunjena medicinska odjeljenja, mladi medicinari ipak svoju sreću vide van granica
BiH.

Kao interesantan primjer, Žepče je jedina općina u BiH koja ima ovlast da kreira srednjoškolski
program rada, te sama planira upisne politike i čini se potpuno uskladila obrazovanje kadrova
prema poslovnim procesima postojeće privrede i investitora. U dvije srednje škole, školuju se
kvalitetni kadrovi kroz tehničke programe obrazovanja kao i trogodišnje programe za obrtnič-
ka, deficitarna zanimanja i zvanja, kao zavarivač, tehničar za mehatroniku, CNC operater, CNC
programer, krojač, elektroinstalater/ elektromehaničar, bravar, limar. Katolički školski centar
Don Bosco ima jednu od najbolje opremljenih radionica u BiH za učeničku praksu za zanimanja
metaloprerade dok je Srednja mješovita škola *Žepče* opremljena modernom praktičnom radi-

onicom za obuku tekstilaca. Lokalno se obrazuju i kadrovi u turizmu i hotelijerstvu, poljoprivredi i šumarstvu, uslužnim djelatnostima, ekonomiji i komercijali, medicini, prometu i građevini. Ipak, u Žepču je prisutan nedostatak stručnih kadrova mnogih profila, prvenstveno u dominantnom metalnom sektoru, drvopreradi i građevinarstvu, i potreba širenja tradicionalnih zanata, iako je većina tih kadrova već sastavni dio postojećih obrazovnih programa. To je dijelom uzrokovano regionalnim trendom migracije takvih kadrova u razvijene zemlje zapadne Evrope, a dijelom nedovoljnom zainteresiranošću mladih da se školuju za te zanate.

Drugi interesantan primjer jeste grad Živinice koji postaje prvi grad u BiH koji je 2019. primljen u članstvo UNESCO Globalne mreže gradova koji ulažu u obrazovanje svojih stanovnika (Global Network of Learning Cities). Ulaganje u obrazovne institucije na području grada Živinice, koje uključuje stipendiranje učenika i studenata, te mogućnost stručnog osposobljavanja tokom cijele godine, dovelo je do toga da su ispunjeni uvjeti koji su Živinice doveli do članstva u pomenutoj UNESCO-voj mreži gradova koji obilato ulažu u edukaciju stanovništva. Ovakve pilotne modele obrazovanja je potrebno pratiti dugoročnije kako bi se vidjeli rezultati.

Centri za dokvalifikaciju i rekvalifikaciju su jako potrebni. Dosadašnja praksa se pokazala neuspješnom jer certifikati koji bi radnici dobijali po završetku ne bi vrijedili na općem tržištu rada. Potrebno je ovom pitanju pristupiti sistemski i stručno kako bi se napravio realan pomak.

Generalno, nedovoljno je prilika neformalnog obrazovanja u zajednicama, kao i kulturnih, umjetničkih, naučnih ili drugih aktivnosti koje bi nadopunile formalno ili školsko obrazovanje. Trenutno je sav teret obrazovanja spao na formalno institucionalno obrazovanje bez da se povelu računa o novim društvenim pojavama koje prosvjetnim radnicima otežavaju zadatke. Pozitivan primjer neformalnog obrazovanja dolazi iz Mostara. Privatni poduzetnici Mostara su 2011. godine pokrenuli *INTERA Tehnološki Park*, neprofitnu organizaciju sa ciljem poticanja bržeg inovacijskog i tehnološkog razvoja Hercegovine. Nastala je kao rezultat potrebe za inovativnim razvojnim i tehnološkim projektima, te kvalitetnom i obrazovanom radnom snagom, koja će biti konkurentna i na domaćem i na stranom tržištu. Sagovornici su istakli da je *INTERA* u deset godina postojanja pomogla u zapošljavanju skoro 1 000 osoba. Kroz inkubator *INTERA* je prošao niz startup firmi, od kojih neke danas imaju i po 100 zaposlenih. Među njima su firme iz IT sektora *Zen-Dev* i *Amplius electronics*. *Gradska vlast se nakon 10 godina postojanja INTERA*

Tehnološkog parka još uvijek muči da shvati šta to mi uopšte radimo, kažu sagovornici.

2023. godina je zabilježila znatnu inflaciju koja se negativno odražava na svakodnevni život. Prerano napuštanje obrazovanja, prema kriterijama Evropske unije, odnosi se na mlade ljude koji nakon srednje trogodišnje škole nisu dalje nastavili školovanje. U BiH takvih mladih ljudi ima sve više jer nisu u finansijskoj mogućnosti da nastave školovanje. Studentski život u univerzitetskim gradovima je postao preskup za mnoge, a studentima raspoloživih i adaptiranih poslova jako malo.

Sagovornici tvrde da je obrazovanje u BiH samo naizgled besplatno. Rastuće siromaštvo ugrožava uveliko i prava djece i mladih na obrazovanje. Udžbenici, oprema, autobuske karte, hrana kao i druge potrepštine težak su teret mnogim domaćinstvima, pa neki ne mogu ni ohrabrivati djecu da nastave svoje školovanje.

Ispitanici smatraju da bi inkluzivno obrazovanje moglo biti potpomognuto angažmanom šire zajednice a ne stavljeno na zadatak obrazovnim institucijama. Školska infrastruktura je u mnogim mjestima loša, a oprema ne odgovara potrebama savremenog društva i osobama sa poteškoćama u razvoju. Škole većinom nisu pristupačne osobama sa poteškoćama u razvoju, a izostaje i asistiraajući kadar koji po zakonu škole moraju obezbijediti. Romska, migrantska, LGBTQ i generalno druga i drukčija djeca su također marginalizirana i diskriminirana u bh. obrazovnom sistemu.

Ipak, na nivou lokalnih zajednica postoje i pozitivni primjeri. Goražde je, naprimjer, uvelo inkluzivno obrazovanje koje počinje od predškolskog uzrasta.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Stanje u oblasti rodne ravnopravnosti u posmatranim lokalnim zajednicama daleko je od zadovoljavajućeg. U većini posmatranih lokalnih zajednica ne postoji poseban akcioni plan za ravnopravnost polova. Trenutno je na snazi akcioni plan za ravnopravnost polova u samo dvije lokalne zajednice (grad Gradiška i opština Žepče), dok je u opštini Živinice otpočela izrada Gender akcionog plana. Izrada GAP-a planirana je u opštini Livno.

Iako je Zakon o ravnopravnosti polova u BiH na snazi od 2003. godine, lokalne vlasti nisu doni-

jele odgovarajuće programe mjera radi postizanja ravnopravnosti polova u svim oblastima. Takođe, u većini posmatranih gradova/opština nisu uspostavljeni institucionalni mehanizmi za ravnopravnost polova. U okviru posmatranog uzorka, komisije za ravnopravnost polova postoje samo u Gradišci i Fojnici. Značajno je pomenuti da nalazi istraživanja ukazuju na to da u gradovima/opštinama gdje postoji akcioni plan ili komisija za ravnopravnost polova ne dolazi do poboljšanja situacije u ovoj oblasti.

Neke od pozitivnih inicijativa usmjerenih na dostizanje rodne ravnopravnosti u praksi su se pokazale kao nefunkcionalne ili nedovoljno promišljene. Tako je u Goraždu u Gender akcionom planu fokus stavljen na visoko obrazovanje kao put do veće zaposlenosti žena, ali u ovom gradu među nezaposlenim ženama već je njih oko 70% visokoobrazovanih.

Pored zakona, strategije su važan segment realizacije ženskih prava. Međutim, razvojni okvir ne poklanja dovoljno pažnje pitanjima rodne ravnopravnosti. Ipak, na lokalnom nivou postoje projekti od značaja za rodnu ravnopravnost u koje su uključene lokalne institucije. U toku 2022. godine, predstavnici opštine Žepče upoznali su se sa „Alatom za rodnu ravnopravnost kroz vizuru lokalnih samouprava“, kao i sa listom indikatora za alate implementacije Cilja održivog razvoja 5 – o rodnoj ravnopravnosti. Treninzi su realizovani u okviru projekta „Globalne priče u lokalnim koracima: alatke za rodnu ravnopravnost kroz vizuru lokalnih samouprava“. Projekat realizuju savezi općina i gradova Federacije BiH i Republike Srpske.

U 2022. godini Opštinski sud u Živinicama sprovodio je anketu među nosiocima pravosudnih funkcija, namještenicima i državnim službenicima, kao i drugim osobama koje dolaze u kontakt sa Opštinskim sudom u Živinicama, a koja se tiče poboljšanja rodne ravnopravnosti. Ove aktivnosti realizovane su u sklopu implementacije Strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti u pravosuđu BiH, kroz Akcioni plan za realizaciju Strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti u pravosuđu BiH.

Podaci iz dostupnih izvještaja ukazuju na to da postoji velika razlika između prava koja žene formalno imaju i njihove stvarne zastupljenosti u društvenim, ekonomskim i političkim procesima. Zakonom definisana jednakost u pravima nije garancija ravnopravnog položaja žena i muškaraca.

U političkom životu još uvijek dominiraju muškarci, koji su u opštinskim vlastima posmatranih lokalnih zajednica zastupljeni sa 65%–85%. Posmatrano po rukovodećim pozicijama, žene su značajno podzastupljene u strukturi lokalne vlasti. Tokom istraživanja nije identifikovana nijedna žena koja obavlja funkciju gradonačelnika.

Dostupni podaci ukazuju na nizak udio žena među odbornicima u gradskim skupštinama, kakav je slučaj u Doboju, gdje procenat učešća žena u gradskoj skupštini iznosi 25%. U Gradišci je taj postotak ispod 20%. Situacija je nešto bolja u opštini Žepče, gdje ovaj postotak iznosi gotovo 43%.

Uprkos postojećem pravnom okviru, značajan problem predstavljaju široko rasprostranjeni rodni stereotipi, koji su povezani sa brigom o djeci, starijima i, uopšteno, o porodici. Žene su znatno više angažovane u kućnim poslovima od muškaraca u većini posmatranih gradova/opština. To je jedan od razloga neaktivnosti žena, naročito u ruralnim sredinama.

Stanje ženskih prava, ako uopšte možemo reći da ih ima, u lokalnim zajednicama je poražavajuće. Kroz istraživanje, sagovornici su govorili prije o dužnostima koje su žene dobile tzv. tranzicijom, nego o pravima ili o ravnopravnosti. Te dužnosti odnose se na svakim danom sve veće manjkavosti socijalnog, zdravstvenog, obrazovnog, kulturnog, radnog, pravnog i dr. sistema, koje su spale na „ženska pleća“ u vidu neplaćenog i nevidljivog rada – od brige o djeci (u nedostatku dječjih vrtića) i nadopune izostalog gradiva (u nedostatku adekvatnog školstva), preko brige o starijima (u nedostatku penzionog sistema), do brige o bolesnima, iznemoglima, mentalnim bolesnicima i invalidima (u nedostatku zdravstvenog sistema). Sve su to „nevidljivi“ poslovi koje žene danas obavljaju, često uz puno ili prekomjerno radno vrijeme. Ženska radna prava takođe su urušena pa je tako vremenom, jednako nevidljivo, došlo i do razlike u platama za žene i muškarce. Zapravo, čini se da je nevidljivost „novo lice bosanskohercegovačke žene“ jer su žene još nevidljivije u politici, na mjestima odlučivanja, rukovodećim pozicijama velikih preduzeća i industrija ili IT kompanija. Muškarci, sa druge strane, povlašteni jačom društvenom pozicijom, slabo ili nikako ne promovišu ženske glasove, te u nadi da će neoliberalni sistem donijeti razvoj, svi sve dublje tonu u siromaštvo i neimaštinu. Otkako su se pregovori o društvenom „dobru“ premjestili iz službenih prostora u kafane i vjerske objekte, žene u njima više ne učestvuju.

Patrijarhalni stavovi u zajednici nose brojna ograničenja za žene, naročito u oblasti rada, zapošljavanja i preduzetništva. Ekonomska moć je, generalno, u rukama muškaraca. U većini posmatranih gradova/opština, nezaposlenost više pogađa žene nego muškarce. Zabrinjava podatak o visokom udjelu visokoobrazovanih žena u strukturi nezaposlenih u Gradišci, za koje ne postoje posebni programi za zapošljavanje, a koji iznosi 70%. Podaci iz Doboja i Mrkonjić Grada ukazuju na veće učešće muškaraca u strukturi zaposlenih u odnosu na žene. Izuzetak je javni sektor, gdje je koncentrisano više žena, kakav je slučaj u Livnu. Muškarci su dominantno prisutni u oblasti preduzetništva.

Prema istraživanju Zavoda za zapošljavanje Federacije BiH iz 2021. godine, žene spadaju među deset teže zapošljivih kategorija. Žene su danas u ispitanim lokalnim zajednicama zaposlene mahom u privatnom uslužnom sektoru, na radnim mjestima sa nižim primanjima i lošim radnim uslovima. Radnice u trgovinama nemaju četrdesetochasovnu radnu sedmicu koja je predviđena u ugovorima o radu, nego rade 50 časova i više, a plaćene su, uglavnom, najnižom platom. Ženska radna snaga u uslužnim djelatnostima radi najteže fizičke poslove, a na posao idu i subotom i nedjeljom. Rijetke su one koje premaše platu od 500 KM. Bez obzira na pandemiju kovida, radnice su nastavile sa radom i u *lockdown* uslovima i bez obzira na kršenje njihovih radničkih prava. Nepostojanje dovoljnih mjera zaštite u uslovima zarazne bolesti, nepoštovanje radnog vremena i uskraćivanje prava na bolovanje samo su neki od primjera kršenja prava radnica. Radnice u trgovini svjesne su da su im određena prava prekršena, ali preovladava strah od gubitka radnog mjesta i zbog toga trpe. Radnice neće ni koristiti mogućnosti koje im zakon daje da ta prava zaštite jer nemaju povjerenja u pravne institucije, niti u sindikate ili u civilni sektor, te mnoge nemaju snage niti materijalne mogućnosti da pokrenu, a kamoli da iznesu sizifovsku borbu za svoja osnovna prava. Ipak, važno je sjetiti se da su upravo žene te koje su pokretale i vodile borbu za gotovo sva društvena pitanja u BiH, od protesta za mir pa sve do zaustavljanja izgradnje malih hidrocentrala.

Na sva ova opterećenja s kojima su se žene susrele tokom pandemije lokalne vlasti nisu odrea-govale kako bi spriječile porast siromaštva i dalje kršenje ženskih prava. Izostale su novčane naknade za roditelje koji su pogođeni zatvaranjem škola i dnevnih boravaka. Nije uvedeno ni skraćenje radnog vremena niti preraspodjela rada. Vlasti nisu učinile ništa ni kako bi proširile pris-

tup plaćenim roditeljskim naknadama i bolovanjima. Samozaposleni radnici, posebno radnice, bez ikakve zaštite bili su izloženi udarcima pandemije. Kao rezultat, mnogi su bili primorani da zaustave svoje djelatnosti. Na alarmantnu situaciju ukazuje podatak iz istraživanja UN WOMEN da su tokom pandemije kovida u 70% slučajeva u Republici Srpskoj žene dobijale otkaz.

Sagovornici tvrde da za rodnu diskriminaciju pri zapošljavanju, o kojoj se godinama govori, nema sluha ni politika niti pravni sistem. Posebno su ugrožene samohrane majke, ali i mlade žene zbog osporavanja prava na porodiljsko odsustvo. Predrasude prema osobama s invaliditetom izraženije su prema ženama, tako da mogu biti izložene dvostrukoj, pa i trostrukoj diskriminaciji prilikom zapošljavanja i na radnom mjestu. LGBTQIA+ osobe suočavaju se kako s diskriminacijom na radnom mjestu i prilikom zapošljavanja, tako i s problemima da dokažu istu, budući da je ona obično posredna ili skrivena. Ipak, Romkinje spadaju u grupu koja se suočava s najvećim poteškoćama i diskriminacijom na tržištu rada. Prepreke na koje one nailaze su intersekcionalne, pa su diskriminisane i na osnovu roda i na osnovu etničke i klasne pripadnosti.

36 Zbog rodne diskriminacije prilikom zapošljavanja i tokom rada, neformalna ekonomija i zaposlenost na crnom tržištu rada svakako više pogađaju žene. Tako je u ispitanim lokalnim zajednicama sve češći slučaj odlaska žena u EU kako bi se na crno bavile poslovima iz sektora „brige o drugima“. One se uglavnom brinu o starijim i iznemoglim licima u smjenama od tri mjeseca, koliko imaju pravo da ostanu u EU bez radne vize. Za to vrijeme, radnice nemaju zdravstveno osiguranje niti su prijavljene na bilo koji način. Boraveći u inostranstvu, u polulegalnom statusu, često bez dovoljnog poznavanja stranog jezika, posebno su izložene raznim rizicima po svoju fizičku i psihičku dobrobit. Mnoge za to vrijeme ostave djecu kod porodice, a ovaj vid posla njima i njihovim porodicama znači kakav-takav život.

O ovim temama ili temama koje se tiču žena mediji skoro nikako ne izvještavaju, tako da sva iskustva ostaju nezabilježena i nanovo nevidljiva.

U opštinama sa rastućom industrijom, kao što su Bosanska Krupa, Gornji Vakuf – Uskoplje i Usora, nedostaje inicijativa u pravcu razvoja onih industrija u kojima bi se dominantno mogle zaposliti žene, kako bi se postigla rodna ravnoteža u zapošljavanju. Jedna od ideja bila bi iskoristiti turističke i prirodne potencijale za izgradnju luksuznijih staračkih domova za penzionere

iz zapadnih zemalja, kojima bi bilo mnogo jeftinije i atraktivnije boraviti u takvim netaknutim prirodnim ambijentima, kakvim obiluje opština Bosanska Krupa. Ciljati na strane penzionere sa visokom platežnom moći omogućilo bi visoke plate i dobre uslove rada, pa bi takav potez mogao usporiti trend odlazaka ili čak vratiti neke koji su otišli u zapadne zemlje, gdje rade upravo na takvim poslovima.

Iako su muškarci u većem procentu zaposleni, postoje industrije i sektori gdje su žene dominantnije. To su, prvenstveno, sektor obrazovanja, ali i slabo plaćene uslužne djelatnosti i trgovina. U ruralnim krajevima postoji izraženija potreba za osnaživanjem žena, kako kroz ekonomsko osnaživanje, mjere za suzbijanje nasilja nad ženama, tako i mjere za jačanje njihovog učešća u odlučivanju. Ono što bi dalo najveće rezultate u suzbijanju neplaćenog rada, koji uglavnom obavljaju žene, kao što je njega starijih ili bolesnih, briga o djeci i slično, zahtijeva angažman ne samo lokalnih nego i viših nivoa vlasti na rješavanju problema u zdravstvu, predškolskom obrazovanju, podršci majčinstvu i slično. U svim posmatranim lokalnim zajednicama uočena je potreba da se institucionalno razvijaju posebni programi i projekti koji doprinose zapošljavanju žena.

37

Siromaštvo takođe utiče na žene drugačije nego na muškarce. Nadalje, niže plate i rad „na crno“ dovode žene u situaciju da imaju niže ili da nemaju nikakve penzije, tako da su žene treće dobi posebno marginalizovane u bosanskohercegovačkom društvu.

Mnogi donatori iz međunarodne zajednice fokusirali su se na ekonomsko osnaživanje žena. Međutim, većina takvih projekata ima vrlo usko razumijevanje pojma osnaživanja i ekonomske situacije u kojoj se žene u BiH nalaze. Oni obično rezultiraju pokretanjem individualnih malih biznisa za žene koje su na marginama i koje su, zbog svih opisanih problema izazvanih nefunkcionalnošću socijalnog i drugih sistema, u nejednakom položaju u odnosu na muškarce na tzv. ravnopravnom kompetitivnom tržištu. Mnoge su, zapravo, nakon upuštanja u takve projekte bile gurnute u još veće siromaštvo. Kad su u pitanju ovi pokušaji „razvoja“, dosad ni strani ni lokalni donatori nisu uložili napore u rješavanje strukturalnih nejednakosti koje žene drže u neravnopravnom položaju. Ako razvoj, tj. ravnopravnost, ne osjete sve žene, ako ga ne osjete radnice u supermarketima u vidu boljih plata, kraćih smjena i dužih odmora, onda se postavlja pitanje čemu služe uloženi napori.

Napredak se vidi u ekonomskom osamostaljivanju i osnaživanju žena, koje se posljednjih godina sve više okreću osnivanju vlastitih firmi, naročito žene zrelije dobi. Određeni pomaci vidljivi su kroz programe podrške preduzetništvu, kao što su podsticajne mjere usmjerene prema ženama. Konkretni primjer jeste opština Posušje, koja je u prethodne tri godine realizovala Javni poziv za podnošenje prijave za podsticajne mjere u preduzetništvu. Jedna od ukupno tri kategorije podsticajnih mjera odnosi se na podršku ženama preduzetnicama. Opština Žepče je 2019/2020. godine implementirala Program podrške marginalizovanim grupama žena (PPMG), uz podršku USAID-a. PPMG imao je za cilj da podigne svijest o samozapošljavanju žena, rušenje stereotipa, povećanje broja žena preduzetnica, da podstakne kreativni potencijal među ženama, te ohrabrivanje žena za pokretanje samostalnog biznisa. U ovaj projekat bilo je uključeno osam žena s područja opštine Žepče, te je ovo u posljednje tri godine bio jedini poziv koji je namijenjen isključivo podršci zapošljavanju žena i ženskom preduzetništvu. Značajno je ovdje pomenuti i inicijative civilnog sektora. Udruženje poslovnih žena u BiH iniciralo je osnivanje Kluba za podršku preduzetništvu žena Žepče, što je podržano i od strane Opštine Žepče i RAŽ-a. Klub aktivno radi na unapređenju ambijenta za poslovanje preduzetnica i učestvovanje u lokalnom planiranju i odlučivanju o razvojnim prioritetima i razvoju partnerstva. Inicijativa za osnivanje Kluba za podršku preduzetništvu žena na lokalnom nivou postoji i u Posušju.

Kada je riječ o obrazovanju, postoje razlike u zastupljenosti muškaraca i žena unutar određenih kategorija obrazovanja. Na osnovu podataka iz Žepča, djevojčice dominiraju u strukturi učenika u gimnazijama, dok dječaci dominiraju u strukturi učenika u usmjerenim zanimanjima, što se kasnije direktno odražava i na stanje na tržištu rada. U Mrkonjić Gradu više je žena bez ikakvog ili samo sa bazičnim obrazovanjem nego muškaraca, potom ih je manje u svim kategorijama od osnovnog do višeg obrazovanja, više ih je među onima koji su završili fakultete i akademije, dok je u predškolskom obrazovanju više djevojčica.

Problem rodne neravnopravnosti još je izraženiji u ruralnim zajednicama, iako postoje neki pozitivni primjeri i trendovi u nekim od posmatranih zajednica, kao što su aktivna udruženja žena u Bosanskoj Krupi koja rade na ekonomskom osnaživanju žena u ruralnim sredinama kroz podjelu plastenika. Slična inicijativa postoji i u Gradačcu, gdje djeluje NVO Mreža žena „Veliko srce“, koja okuplja 28 udruženja različitih profila. Ideja eko-feminizma i ekonomskog

osnaživanja žena preko poljoprivredne i prerađivačke djelatnosti ima potencijal da bude usvojena na širem prostoru BiH kao primjer dobre prakse za osnaživanje žena iz ruralnih područja i zajednica. Nužno je, međutim, intenzivirati programe edukacije žena iz ruralnih krajeva kako da poljoprivrednu proizvodnju na svojim porodičnim imanjima učine što profitabilnijom.

Iako postoje pozitivni primjeri lokalnih vlasti kroz dodjelu besplatnih prostora udruženjima žena, evidentno je da budžeti posmatranih lokalnih zajednica nisu rodno osviješteni ni rodno senzitivni, ni po svojoj formi ni suštinski. Evidentno je i smanjeno izdvajanje sredstava za ženske sportske klubove. Jedan od rijetkih primjera je opština Žepče, gdje opštinski načelnik i službe, u okviru svoje nadležnosti, implementiraju odredbe Zakona o ravnopravnosti polova, posebno u segmentu utroška proračunskih/budžetskih sredstava, korištenja rodno osjetljivog jezika, vođenja statističkih evidencija raspoređenih po polu.

Nasilje nad ženama je od rata do danas konstantno na veoma visokom nivou u društvu BiH. Prema podacima Agencije za ravnopravnost polova u BiH iz 2021. godine, svaka treća žena žrtva je nasilja, a svaka druga starija od 15 godina doživjela je neki oblik psihičkog, ekonomskog ili fizičkog maltretiranja. Femicidi su takođe u porastu u proteklih nekoliko godina. Zakon o zabrani nasilja je samo mrtvo slovo na papiru, te nasilje u najvećem procentu slučajeva prođe nekažnjeno.

Fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje takođe su prisutni u ruralnim lokalnim zajednicama, možda i u većoj mjeri nego u većim centrima, kako ističu sagovornici. Partneri su počinioci nasilja u više od 70% slučajeva. Opština Gornji Vakuf – Uskoplje jedna je od pet lokalnih zajednica u BiH koje su dio projekta „Jačanje institucionalnog i socijalnog odgovora na rodno zasnovano nasilje u BiH“. U okviru ovog projekta formiran je multisektorski tim u ovoj opštini koji prijavljuje, rješava i evidentira slučajeve rodno zasnovanog nasilja. Istraživanja pokazuju da brojni slučajevi ostaju neprijavljeni, iako u opštini funkcioniše besplatni SOS telefon za prijavu nasilja u porodici. Ove i slične pozitivne inicijative nužno bi bilo uvrstiti u budžet opštine, koji je takođe nužno rodno osvijestiti i senzibilisati kako bi se obezbijedilo stabilno finansiranje.

Civilni sektor u većini posmatranih zajednica osnovni je nosilac emancipacije, ekonomskog osnaživanja žena i drugih aktivnosti na dostizanju pune ravnopravnosti. Ovaj sektor ima znača-

jnu ulogu u promociji ženskih prava i implementaciji projekata rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou. Ipak, izdvajanja za projekte rodne ravnopravnosti na lokalnom nivou gotovo da ne postoje ili su mala. Izuzetak u posmatranom uzorku jeste Mrkonjić Grad, gdje se značajan iznos sredstava izdvaja za projekte rodne ravnopravnosti – 1,25% ukupnog budžeta. Međutim, nužno bi bilo i zagovarati veći angažman lokalnih vlasti na ovom polju. Čak su i brojne usluge koje bi dominantno trebalo da budu u domenu države i sistemski riješene, kao što je pružanje psihosocijalne pomoći i podrške, uglavnom „na plećima“ civilnog sektora. Takve usluge i takvu pomoć, za koje je potrebu uočilo civilno društvo, bilo bi nužno što hitnije institucionalizovati, tj. pružati kroz redovan program zdravstvene pomoći i zaštite.

Komparativno izvješće za Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

40 Prostor Bosne i Hercegovine vrlo je bogat vodom, ali je ona pretežno izuzetno zagađena. Izvori zagađenja vode dolaze prvenstveno iz kanalizacijskih mreža, zraka, od industrijskih postrojenja, hidrocentrala, a sve to kao posljedica neuređenih zakonodavnih okvira za očuvanje i zaštitu vode kao prirodnog bh. resursa, potom nepostojanja politika zaštite i očuvanja vode, vrlo sporog procesa sanacije i rekonstrukcije kanalizacijskih i odvodnih cijevi, sporog procesa ugradnje pročišćivača, općih političkih previranja i interesa, ali i radi izražene nesavjesnosti javnih upravnih tijela, kao i općenito građanstva o značaju ovog prirodnog resursa. Uvidom u rezultate istraživanja evidentno je da uglavnom urbana područja imaju pristup vodi i kanalizaciji. Pokrivenost stanovništva u analiziranim jedinicama lokalne samouprave vodoopskrbnim sustavom je u prosjeku između 60 i 85 %. Takva situacija ne vrijedi i za ruralna i udaljena područja, u kojima neka, poput npr. ruralnih područja Kaknja nemaju pristup vodi, ili kao što je slučaj u Žepču, Doboju ili Visokom, u kojima se vodoopskrba obavlja putem mjesnih, skupnih ili seoskih vodovoda koji su uglavnom dotrajali.

U određenim gradovima BiH, poput Konjica i Mostara, prisutne su tzv. „divlje otpadne vode“, što znači da stanovništvo za svrhe otpadnih voda kreira vlastite izlaze koji nisu sustavno niti planski uređeni. Pristutno je i zagađivanje turističkih potencijala poput Jablaničkog jezera i Neretve u koje idu otpadne vode i industrijska zagađenja. Radi opće zastarijelosti odvodnih cijevi i kanalizacijskih mreža u gradovima Bosne i Hercegovine često dolazi i do otpuštanja podzemnih voda u kanalizacijske mreže i otpadnih tvari u okolno zemljište, pa su tako eviden-

tirani veliki gubitci vode, kao npr. u Stocu, koji iznose preko 73 %, ili u Živinicama 63 %, kao i stvaranje „divljih otpadnih voda“ i zagađenje tla.

Imamo i slučajeve nepropisne gradnje tzv. septičkih jama, pa zbog toga dosta otpadnih voda odlazi u podzemne čiste vode i na taj način vrše zagađivanje, a sve zbog nepristupačnosti kanalizacijskih mreža u ruralnim područjima. Na primjer, kanalizacijskim sustavom u Livnu pokriveno je samo 25 % kućanstava, a u Žepču manje od 30 %. Problem izravnog ispusta otpada iz kanalizacije i otpadnih voda u sve riječne tokove prisutan je u ruralnim dijelovima svih jedinica lokalne samouprave, kao u Livnu, Posušju, Gradišci, Žepču, Visokom i Doboju. Također, praćenje podzemnih voda i kvalitete zemljišta još uvijek nije uspostavljeno. Ipak, Strateškim razvojnim okvirom većine jedinica lokalne samouprave, kao što su Posušje, Livno, Mrkonjić Grad, Gradiška, definirane su mjere usmjerene na razvoj vodovodnog i kanalizacijskog sustava i upravljanje otpadom, te u narednom razdoblju planiraju ili su već započele izgradnju kolektora, odnosno linijskog voda fekalne i oborinske kanalizacije. Na primjer, Žepče, s druge strane, od 2019. godine u pogonu ima postrojenje za pročišćavanje otpadnih voda, ali u užoj gradskoj jezgri općine. Također, u Živinicama je implementiran projekt „Izgradnja kolektora fekalne kanalizacije naselja Đurđevik – Stara pruga“, gdje su stvoreni uvjeti za spajanje prigradskih naselja na gradsku kanalizacijsku mrežu, čime se automatski povećao standard komunalnih usluga odvodnje otpadnih voda.

Zbog toga što većina gradova nema pročišćivače otpadnih voda kanalizacije, tako postaju glavni zagađivači rijeka BiH, poput Save, Une, Bosne, Vrbasa, Radobolje, Crnašnice, Trebišnjice i dr. Također, imamo neobične slučajeve privatiziranja dijelova vodnih područja – riječnih tokova, kao npr. u Kotor Varošu koji predstavlja veliki turistički potencijal i mogao bi „živijeti“ od akvaturizma. Primjer za razvoj turističke djelatnosti uz pomoć korištenja vodnih resursa bilo bi moguće i u općini Goražde, u kojoj se nalazi rijeka Drina i u kojoj postoji veliki potencijal za razvoj sportskog turizma (rafting i kajak). Međutim, zbog toga što se slabo vodi briga o čistoći priobalnih područja i zbog toga što se fekalne vode ispuštaju u Drinu, dok se ne riješi taj problem, to neće biti moguće implementirati. Rijeke u većini gradova smrde i time narušavaju opću sliku i ugled gradova, njihov turistički potencijal. Pored industrijskih postrojenja, hidrocentrale također predstavljaju izvore zagađivanja voda u BiH. U nekim rijekama, poput Rzava i Lima, zbog neuređenih međunarodnih politika i odnosa dopustilo se da otpad iz industrijskih

postrojenja zemalja regije zagađuje ove bh. rijeke. Neplanska gradnja je također još jedan od uzroka zagađenja bh. voda.

Također je evidentno da se voda za piće upotrebljava iz podzemnih voda, koje se na ovaj način neproporcionalno i neplanski crpe, dok se okolne rijeke, izvori i jezera zagađuju, a predstavljaju potencijalni prirodni i dovoljan izvor čiste vode. Neke od rijeka su zbog otpuštanja industrijskih otpada zagađene i teškim metalima koji tako narušavaju prirodni biodiverzitet voda uzrokujući na taj način ekološke katastrofe i pomore vodenog svijeta. Ista je situacija i zbog nepostojanja institucionalnog nadzora nad primjenom umjetnih gnojiva i to pokraj vodozaštitnih zona i izvora pitke vode. U tom smislu je, na primjer, najzačajniji vodotok na području općine Žepče, rijeka Bosna, zbog tereta zagađenja koji primi od uzvodnih naselja i industrije, praktički neupotrebljiva u smislu osiguravanja potrebnih količina vode za piće. Također, u većini slučajeva, kao u Visokom, kontrola vode za piće na lokanim vodovodima nije u nadležnosti rada javnog poduzeća, a od samih korisnika je zapostavljena. S druge strane, grad Livno je u 2021. godini završio primarni vodoopskrbni sustav „Livanjski horizont“ za cijelo područje Livna, čime su stvoreni preduvjeti za izgradnju sekundarnih vodovodnih mreža, te da u konačnici sva naseljena mjesta dobiju zdravstveno ispravnu vodu za piće.

42

Neki su gradovi dobili velike iznose sredstava (preko 40 milijuna KM) za izmjene vodovodnih cijevi, uvođenje pročišćivača, izmjene kanalizacijskih mreža i sl., no navedeni radovi u većini slučajeva ili nisu izvedeni ili je u nekom dijelu procesa došlo do zastoja. Pretežno su ti zastoji uzrokovani političkim previranjima i koruptivnim radnjama. Većinom su ta sredstva stigla kao investicije Vlade Švedske, te Švedske razvojne agencije (SIDA), potom putem UNDP-ovih grant-sredstava, potom grant-sredstava Fonda za zaštitu okoliša, sredstava Češke razvojne agencije i sl. Postoje i neki rijetki pozitivni primjeri i prakse u kojima građanstvo redovito obavlja čišćenja korita rijeka, poput korita rijeke Vrbasa ili rijeke Bosne, no evidentno je da se opet isto mora vraćati iz godine u godinu na taj proces čišćenja, jer zbog nesavjesnosti pojedinaca ta korita se tijekom godine opet napune raznim vstama otpada. U bh. gradovima u kojima je provedeno istraživanje ne postoje kažnjavanja građanstva, privatnih poduzeća i sl. koji uzrokuju zagađenja voda, jer je to vrlo teško zabilježiti i kasnije i dokazati. Sumirajući stanje u bh. gradovima u kojima je provedeno istraživanje, nužno je hitno izvršiti sanacije i promjene odvod-

nih i kanalizacijskih mreža, uvesti adekvatne pročišćivače i kolektore voda, ukloniti mogućnost zagađenja od strane industrijskih postrojenja, uvesti bolje politike i zakonodavne okvire za svrhu zaštite voda i izvora, sustavno i planski vršiti sve vrste gradnji i općenito više ulagati u sustave tehničke zaštite, bolje kontrole potrošnje vode, te na temelju nje – bolje formiranje cijena. Općina Gradačac predstavlja primjer jedne dobre prakse vladajuće strukture koja intenzivno i u kontinuitetu u proteklih 10 godina radi na poboljšanju uvjeta vodoopskrbe, rekonstrukcije vodovodne i kanalizacijske mreže. Do 2022. godine uloženo je oko 15 milijuna KM sredstava za rekonstrukcije i planirano je još ulaganja od oko 7 milijuna KM. Čak je organiziran sajam pod nazivom „Češki dani vode“ na kojem se organiziraju događaji s potencijalnim investitorima. To ujedno potpomaže i razvoj turističke djelatnosti, s obzirom na to da tako dolazi i noći veliki broj Čeha u Gradačac. Imamo dobre primjere i međuopćinskih suradnji za svrhu uspostave i reparacije sustava kanalizacije. Takvi su primjeri suradnje između općine Tešanj i općine Usora. Bogatstvo bh. vode u kontekstu njene kvalitete je zaista na svjetskoj sceni prepoznato i to možemo potvrditi primjerom vode *Oaza* iz Tešnja koja je proglašena najboljom vodom i jedinom koja ne sadrži sulfate na natjecanju *Oscar za vode* u američkom gradu Barkely Springsu i zbog toga nagrađena zlatnom medaljom 2020. godine. To nije jedini put kada je bila nagrađena, ovo je bio čak 5. put. *Oaza* se danas poslužuje u Američkoj kući, što prikazuje doista o kakvoj kvaliteti vode se radi. Učinak klimatskih promjena osjeti se i u Bosni i Hercegovini u kojoj se u posljednjih nekoliko godina u ljetnim mjesecima događa da izvorišta presuše, što uslijed nepostojanja izgrađenih kolektora dovodi do nestašica vode. To se događa u općinama poput Gradačca i Goražda. Nadalje, u naselju Bakovići u Fojnici povremeno, zbog velikih padalina, dolazi do izlivanja rijeke i prilaza rijeke imanjima i kućama, ali Općina intenzivno radi na sanaciji i uređenju korita, tako da je taj problem u velikoj mjeri riješen. Također, u Fojnici, nezakonita sječa šume utječe na pojavu poplava tako što se voda ne zadržava, pa bi sprječavanje i bolja kontrola nezakonitih sječa bila nužna.

Nužno je da vlasti i javni upravni organi, ali i privatna poduzeća i sami građani – individue podignu svijest o značaju vode kao resursa, da je maksimalno zaštite kako bi dugoročno osigurali njenu pristupačnost. Bilo i nužno ubrzano raditi na otklanjanju administrativnih prepreka i okončanju pripremnih radova za rješavanje ovih problema koji su započeti još prije 10-ak godina u nekim malim lokalnim sredinama poput Goražda, Kotor Varoša, Usore, Laktaša, Gornjeg

Vakufa i dr., kao što su projektna dokumentacija, studije izvedivosti, utjecaja na okoliš, i slično. Svi ovi početni koraci nužni su već u fazi kandidiranja projekta prema bilo kojem domaćem i međunarodnom donatoru. Od vremena potpisivanja Dejtonskog mirovnog sporazuma u BiH ne postoji jasan sustav, tj. menadžment voda i vodnih područja i politička restrukturacija umnogome doprinosi tome da se taj menadžment i ne uspostavi. Nužno je centralizirati pitanje upravljanja vodama i vodnim područjima na jedan konkretan državni organ, jer o zaštiti vode uvelike ovisi i naš opstanak.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Sve uključene lokalne zajednice u većoj mjeri imaju jednak pristup izvorima električne energije, iako je postojeća infrastruktura zastarjela i nije jednakog kvaliteta u svim dijelovima gradova i općina. Rubni dijelovi općina imaju problema sa snabdijevanjem električnom energijom, a u mnogim općinama ne postoji kvalitetan pristup gradskom grijanju, ili uopće ne postoji sistem daljinskog grijanja. U pojedinim lokalnim zajednicama, kao što je, naprimjer, Višegrad, još uvijek nije sproveden proces elektrifikacije udaljenih sela u kojima nema dovoljno stambenih objekata da bi dobili struju, a u nekim drugim, kao što je Bijeljina, pojedini stanovnici zbog neimaštine nisu uopće u mogućnosti obezbijediti neophodne priključke.

U Gradačcu i općini Gornji Vakuf-Uskoplje pojedini privredni subjekti već su počeli ulagati u fotonaponske panele, a postoje informacije da bi takve investicije mogle podržati i lokalne uprave. U Tešnju trenutno djeluje preduzeće *SV ENERGIJA* d.o.o. koje se bavi proizvodnjom električne energije iz obnovljivih izvora. Ovo preduzeće ima uspostavljen set programa za prebacivanje domaćinstava i javnih institucija na upotrebu obnovljivih izvora energije, te ih kroz tekuće i aktuelne projekte najčešće angažuju privatna preduzeća da za potrebe njihovog rada uspostave elektrane koje rade na principima upotrebe obnovljivih izvora energije. Preduzeće *Energy trade* je 2012. godine izgradilo u Usori prvu solarnu fotonaponsku elektranu na području Zeničko-dobojskog kantona (ZDK), snage 30 kilovata (kW). Do 2021. godine firma je izgradila još četiri fotonaponske elektrane ukupne snage 573 kW, s planovima da nastavi širenje poslovanja u ovoj oblasti.

Kao pozitivan primjer može se navesti općina Stolac koja je na vrijeme prepoznala i počela koristiti svoj potencijal za pretvaranje solarne energije u električnu, pa je tako 115 hektara zeml-

jišta namijenjeno za fotonaponske panele. U 2013. godini Stolac je postao prva općina u Bosni i Hercegovini u kojoj je izgrađena fotonaponska elektrana, te je na ovom području pokrivenost elektroenergetskom mrežom povoljna čak i u ruralnim dijelovima općine. Trebinje, zbog čak 260 sunčanih dana u toku godine, trenutno radi na razvijanju potencijala Sunčeve energije, te gradnje većeg broja solarnih elektrana, a ujedno se na ovom području radi i na projektu izgradnje vjetroelektrane Hrgud. Početkom ove godine i na Podveležju iznad Mostara otvoren je prvi vjetropark, koji je izgradila Elektroprivreda Bosne i Hercegovine. Iako je *Akcionim planom energijskog održivog razvoja Grada Mostara* iz 2016. godine predviđeno smanjenje emisije stakleničkih plinova za najmanje 20% do 2020. godine, još uvijek ne postoji podatak da li je i u kojoj mjeri postignuto ovo smanjenje. Veliki potencijal u Mostaru predstavlja mogućnost korištenja velikih količina komunalnog otpada koji se godišnje generiše i čiji je energetska potencijal znatno veći od ukupne energije koja se trenutno proizvodi sagorijevanjem lož-ulja, biomase i plina. Evidentno je da uključene lokalne zajednice prepoznaju važnost korištenja obnovljivih resursa energije, pa se tako neke od njih već sada aktivno uključuju u inicijative koje se odnose na niskouglični i inkluzivni razvoj lokalnih zajednica, s ciljem uključivanja u proces dekarbonizacije, kako bi se neobnovljivi izvori energije zamijenili obnovljivima. Ipak, situacija je daleko od povoljne po pitanju nivoa ekološke svijesti pojedinaca. Mnogo građana protestuje zbog podizanja mini hidroelektrana na rijekama širom navedenih lokalnih zajednica, smatrajući da se na taj način uništava jedinstveni biljni i životinjski svijet, s posebnim naglaskom na endemske vrste, te da ovakve inicijative narušavaju razvoj turizma, a ništa manje ne zagađuju okolinu, nego, naprotiv, doprinose još većoj šteti u prirodi.

Činjenica je da su stavovi nadležnih institucija, privrednika i stanovnika lokalnih zajednica po ovom pitanjima uglavnom nepomirljivi zbog različitih interesa. U Federaciji BiH je u aprilu 2022. godine Vlada donijela Zakon o dopuni Zakona o električnoj energiji, koji sadrži ovu zabranu izdavanja novih energetska dozvola, što znači da se budući projekti suspenduju.

U Žepču postoji potpisana koncesija s kanadskom kompanijom *Greta Energy* za izgradnju tri protočne hidroelektrane na rijeci Bosni, kapaciteta od oko 40 MW. Nedavno je Grad najavio izgradnju hidrocentrale kapaciteta 16 MW, ali je došlo do neslaganja s građanstvom i aktivistima koji tvrde da će pregrađivanje rijeke Bosne imati dalekosežne ekološke posljedice. Žepče je

jedan od gradova koji nema izrađen SECAP, a kao dio aktivnosti koje se odnose na prelazak na obnovljive izvore energije možemo napomenuti slučaj *Radunice* od 150 KW, kao prve solarne elektrane u BiH, otvorene još 2016. godine. Tu su i još dvije solarne elektrane u najavi (*SE EMY* od 30 KW i solarna elektrana *Kljajić*, snage od 23 KW). Na anegdotalnom nivou, postoji privrednik koji i kuću i biznis već 15 godina zagrijava geotermalno.

Ipak, s obzirom na decentralizovanost BiH, treba istaći da u Republici Srpskoj nije zabranjena izgradnja mini hidrocentrala. Tako je u prostornom planu Mrkonjić-Grada vidljivo da općina planira izgradnju devet mini hidroelektrana, od čega su tri planirane na Crnoj rijeci, tri na Plivi, te po jedna na Medljanici, Ponoru i Skočnici. Postavlja se pitanje ekološke održivosti ovih projekata, s obzirom na to da je područje Skočnice predviđeno za zaštitu. Tokom 2022. godine općina Mrkonjić-Grad pokrenula je process izrade SECAP-a. Mrkonjić-Grad strujom snabdijeva kompanija *Elektrokrajina* d.d, koja snabdijeva još 20 općina u Republici Srpskoj. Anegdotalan primjer ruralne energetske održivosti dolazi nam iz sela Pecke, gdje je Centar za posjetioce *crowdfundovao* solarnu elektranu na krovu objekta, što je prvi takav slučaj u BiH.

46 Situacija je specifična u Tuzli i Kaknju, gdje zbog gašenja pet postojećih blokova u TE Tuzla i TE Kakanj postoji bojazan da bi bilans proizvodnje električne energije bio negativan do 2030. godine. To znači da bi se manjak proizvodnje morao nadoknaditi uvozom električne energije, što bi povećalo troškove i pogoršalo postojeće finansijske nedostatke. Izgradnja Bloka 7 TE Tuzla, čiji bi pogon trebalo da bude zavisano o uglju, izaziva oštre polemike u javnosti. Situacija u Tuzli direktno utječe i na Živinice, jer postoji plan toplifikacije, gdje se kao dvije glavne opcije nude cjevovod iz TE Tuzla (kao povoljnija opcija) i izgradnja novog postrojenja daljinskog grijanja. Grad još uvijek nema energetske plan. Iako je cijela teritorija grada pokrivena elektroenergetskom mrežom, dolazi do padova napona i velikih gubitaka zbog velikog broja korisnika i dužine elektrovodova. Grad je potpisao Memorandum o razumijevanju s *JP Elektroprivreda* o provedbi energetske tranzicije i prelasku s uglja na obnovljive izvore energije kako bi „sačuvali stanovništvo od energetske siromaštva“. Planirana je izgradnja osam solarnih elektrana i ulaganje od 85 miliona KM, a početak rada planiran je krajem 2024. godine. Ured gradonačelnika pokrenuo je inicijativu da se pojednostave procedure oko postavljanja solarnih panela i njihovog priključenja na mrežu, a Grad je za 2023. godinu odvojio 100.000 KM iz budžeta za

promovisanje i subvenciju upotrebe solarne energije. Slično je u Zenici, gdje su ispitanici rekli da je ovaj proces otežan državnim procedurama i visokim porezima koji se moraju plaćati kako bi se mogli koristiti obnovljivi izvori energije. Također, građanima nisu dovoljno predstavljene procedure kako u vlastite svrhe koristiti ove izvore.

Na području općine Kotor-Varoš postoji električna mreža koja je na više mjesta uništena, tako da neki dijelovi ili zaseoci općine nemaju električnu energiju (Viševice, Jakotina, Gornja Oraho-va, Maljeva i Rastik). Radna jedinica *Elektrodistribucija* Laktaši u prosjeku ima najstariju elektroenergetsku mrežu (srednjenaponsku i niskonaponsku), izgrađenu 55% na drvenim stubovi-
ma, prosječne starosti od 25 do 35 godina, za koju ispitanici smatraju da u narednom periodu mora biti rekonstruirana. Ispitanici u većini lokalnih zajednica smatraju da je prioritetno raditi na sanaciji i rekonstrukciji postojećih i na izgradnji novih elektroenergetskih objekata, izgradnji optičkih telekomunikacionih vodova, s ciljem povećanja efikasnosti daljinskog upravljanja elektroenergetskim objektima, ali i kontinuirano ulagati u elektrifikaciju povratničkih naselja.

Posušje je još jedan grad koji nema izrađen SECAP. Ipak, tokom 2021. godine sva domaćinstva imala su pristup električnoj energiji. Što se tiče zelene tranzicije na obnovljive izvore energije, planirane su dvije solarne elektrane, i to Solar 1 u naselju Batin, kapaciteta 23 KW, te mala solarna elektrana kapaciteta 10KW na krovu poslovnog objekta u Ladanušićima. U izgradnji je vjetroelektrana VE *Poklečani* kod Rakitna, s kapacitetom od 132 MW, koja će biti završena 2024. godine. Vodovod d.o.o također je izgradio malu hidroelektranu na vodovodnom sistemu pitke vode, snage 400 KW. U Posušju ne postoji sistem daljinskog grijanja.

47

Doboj je primjer grada koji je u prethodne dvije godine radio na rekonstrukciji visokonaponske (5 km) i niskonaponske mreže (2,5 km), te pokazuje blagi porast korisnika električne energije. U planu je elektrifikacija pruge Doboj – Tuzla. Grad Doboj ima izrađen SECAP, kojim se planira proširenje daljinskog grijanja na dodatnih 300 objekata, utopljavanje javnih zgrada i prelazak na električne automobile. Ipak, grad se i dalje grije na ugalj iz *Stanara*. I Livno ima izrađen SECAP, te u strategiji ruralnog razvoja do 2024. godine uvrštene principe održivosti i korištenja obnovljivih izvora energije. Rubni dijelovi grada imaju problema s pristupom elektrodistributivnoj mreži. Gradsko područje raspolaže vjetro i solarnim kapacitetima, iako još nisu razvijeni. Gradska toplana je malih kapaciteta od ukupno 6 MW. Koristi drvenu sječku, ali je zbog posk-

upljenja energenta bila primorana da ugasi postrojenje tokom zime 2022. godine, iako je planirana i solarna elektrana na zgradi toplane. Buško jezero, koje je jednom trećinom na području grada Livna, napaja HE *Orlovac*, koja je na teritoriji Hrvatske, na osnovu koje je u gradsku kasu uplaćeno blizu dva miliona KM tokom 2021.

Visoko je potpisnik Sporazuma gradonačelnika iz 2019. godine, te ima usvojen SECAP. Grad je još 2013. godine dobio vjetroelektranu, i to prvu u Federaciji BiH, a planirana je izgradnja još jedne vjetroelektrane. Uprkos tome, preko 60% električne energije dolazi iz uglja. Grad nema sistem daljinskog grijanja, te zbog nekontrolisanog loženja uglja u neučinkovitim pećima i nedostatka filtera na industrijskim pogonima, ima problema sa zagađenjem zraka. Grad je u SECAP-u razmatrao korištenje šumskog i poljoprivrednog otpada kao energenta, izgradnju solarnih elektrana i mini hidrocentrala. U Trebinju, naprimjer, razmatraju mogućnost hibridne energije kao energetske rješenja koja kombinuju dva ili više izvora energije, odnosno klasične i obnovljive izvore, i izgradnju energetske kapaciteta, kao što su solarne elektrane, vjetroparkovi i postrojenja na biomasu.

48 Gradiška ima usvojena dva SECAP-a za redom. Još u SECAP-u iz 2012. godine vidljivo je da teritorija grada nema velike potencijale za vjetroelektrane, a ni termalne kapacitete. Grad se snabdijeva strujom iz HE *Bočac*. Pokrivenost elektrodistributivnom mrežom je zadovoljavajuća. Prema *Akcionom planu*, biomasa je najveći potencijal iz obilnog voćarskog i drvoprerađivačkog sektora. Gradska toplana je kapaciteta 12 MW i rekonstruisana je 2014, kada se s lož-ulja prešlo na biomasu. Sve češće se spominje biogas, što je investicija u visini od preko 600.000 KM za izradu studije izvodivosti. Gradiška radi na dizanju svijesti populacije, za šta je izdvojeno oko 100.000 KM za organizaciju seminara, radionica i tribina. Hidropotencijal je iskorišten u vidu mini hidrocentrala na vodotoku Tisovače i Golubače (248 kW), te su planirani slični projekti na Jablanici (izdata koncesija), Vrbaškoj i Lubini. Postoji solarna elektrana na izvorištu Žeravica, što je dijelom rezultat rekonstrukcije i ulaganja u javni vodovod, a od 2015. godine operiše mala solarna elektrana BMB *Delta*. Planirana je izgradnja oko 800 solarnih panela za sanitarnu toplu vodu, ali nije jasno da li je bilo napretka po ovom pitanju prije nego što je *Elektroprivreda RS* najavila *feed-in* program ugradnje solarnih panela za 50.000 domaćinstava u Republici Srpskoj.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Sve zajednice koje su obuhvaćene provedenim istraživanjem naglašavaju nedostatak radnih mjesta i ekonomsku stagnaciju kao svoju dugogodišnju društvenu realnost. Nedostatak radnih mjesta odnosno visoka stopa nezaposlenosti direktno utiču i na radnička prava. S obzirom na to da su poslodavci, a i oni koji su zaposleni, svjesni činjenice da nema novih radnih mjesta, dinamika, kako u privatnim kompanijama tako i u javnim institucijama, često je negativna. Plašeći se da izgube posao, radnici podnose teške uslove rada. Pored onih kojima plate kasne, veliki je broj radnika, posebno u komercijalnim i uslužnim sektorima, koji ne ostvaruju svoja prava na dnevni, sedmični i godišnji odmor. Rade i tokom praznika.

Potom, praksa neuplaćivanja poreza i doprinosa za socijalno, zdravstveno i penziono osiguranje pojava je koja počesto zadesi radnike, a da nisu bili ni svjesni ove činjenice sve do momenta kada su im ove usluge neophodne. Pojave koje često prate radne odnose u BiH su razni oblici diskriminacije, kao i mobinga. Pri samom zapošljavanju, osobe se često diskriminišu na osnovu pripadnosti određenoj političkoj stranci ili uopšteno opredijeljenosti, zatim na osnovu etničke, nacionalne, rodne i starosne orijentacije. Ovi oblici diskriminacije ne završavaju se samo pri zapošljenju nego i tokom rada, a najčešća metoda šikaniranja radnika jeste mobing.

Većina zajednica iskusila je određenu vrstu etničke homogenizacije kao posljedicu ratnih i poslijeratnih dešavanja u BiH, te određene etno-nacionalne grupe okupljene oko političkih stranaka na sličan način kontrolišu pristup svim javnim dobrima i resursima, pa i radnim mjestima, naročito u javnim institucijama (od javne uprave, škola, vrtića, pa do javnih preduzeća). Zapošljavanje se vrši isključivo po političkoj vezi koja je najčešće zasnovana na porodičnim odnosima, odnosno nepotizmu, a potom na osnovu ličnih interesa pojedinaca čije funkcije u javnim institucijama im omogućavaju da upošljavaju radnike. Kao posljedica ovakve dugogodišnje prakse, javna dobra i resursi nalaze se u rukama određenih porodica i političkih grupa koje ih koriste u lične i političke svrhe. Istovremeno, ovakve prakse dovele su do velikog povećanja broja zaposlenih u javnom sektoru, što negativno utiče na ukupni društveni razvoj. Naime, prekomjeran broj zaposlenih često je praćen i neadekvatnim kvalifikacijama potrebnih radnika, pa recimo javna preduzeća imaju izuzetan broj pravnika, a nemaju inženjere ili radnike potrebnih tehničkih kvalifikacija, dok bolnice imaju viškove čistačica, a nedostatak ljekara

i medicinskih sestara. Ovakav pristup upravljanju javnim institucijama i preduzećima dovodi do njihove niske funkcionalnosti, ali i velikog opterećenja realnog sektora. Povećanje poreza i raznih drugih nameta i administrativnih taksi postala je učestala praksa koja je u posljednjih nekoliko godina poprimila očit stav entitetskih, kantonalnih i opštinskih vlasti. Finansijski teret koji se ovakvim pristupom stvara dodatno opterećuje i guši privredu, te istovremeno kreira podsticaje za povećanje neformalne ekonomije i kriminala.

Ovakav pristup upravljanju javnog sektora ukazuje na jedan parazitski model, koji sistematski iskorištava rad i vrijednosti velikog broja populacije nauštrb manjine koja djeluje politički i/ili je zaposlena u institucijama vlasti. Nažalost, ovakav pristup nije izuzetak nego je zabilježena činjenica u svim gradovima odnosno opštinama u kojima je provedeno istraživanje o socioekonomskim potrebama građana i poslovne zajednice. Tako u Banjoj Luci ispitanici navode da je „administracija jedina ozbiljna ‘privreda’ u ovom gradu”. U Bihaću građani i predstavnici privrednog sektora naglašavaju da privredni „podsticaji treba da budu transparentni i apolitični”, dok u Konjicu ističu da „bi bili zadovoljni čak i tim da im se opštinska vlast makne sa puta i da prestane biti smetnja i kočnica” ako već ne može biti podrška.

50

Kao direktna posljedica nezaštićenih radničkih prava, visoke stope nezaposlenosti i ekonomske stagnacije koji su primijećeni u svim lokalnim zajednicama, pored kontinuirane migracije, pojavila se i masovna migracija u posljednjih nekoliko godina, posebno visokokvalifikovanih radnika i mladih. Time se stvorio jedan apsurd na tržištu rada – da i pored konstantne nezaposlenosti poslovni sektor ne može naći i zaposliti osobe sa potrebnim kvalifikacijama i znanjima. Pri iseljavanju generalno blago prednjači muški dio populacije, i to uglavnom radnosposobni muškarci, što se na kraju ogleda i u smanjenju sposobne radne snage. Odnedavno, pored mladih, odlaze i starije generacije, odnosno porodice sa djecom, uključujući i situirane osobe koje nemaju niska primanja. Tako je u posljednjim godinama novac postao sve manji motiv za odlazak stanovništva, te su glavni razlog za migraciju prije svega postali loše zdravstvo i druge javne usluge, te kompletna neizvjesnost u državi i budućnost za djecu.

Takođe, u nekim opštinama kao što su Mrkonjić Grad, Žepče i Fojnica, sve su češći slučajevi da preduzeća angažuju radnu snagu iz inostranstva, posebno tamo gdje poznavanje jezika nije važno, poput npr. u građevinskom sektoru, a očekivanja su da će to sve više dobijati na značaju.

Zbog loše ekonomske situacije, čak se i jedan dio penzionisanog stanovništva aktivirao, kao što je slučaj u Gradišci.

U pogledu nezaposlenosti, veliki problem su osobe koje se vode na Birou zbog zdravstvenog osiguranja, a ne traže aktivno posao već rade na crno ili van BiH. Takav slučaj je u Žepču, gdje više od pola radno sposobnog stanovništva u Opštini spada u neaktivno stanovništvo. Takođe, u Posušju, prema dostupnim statističkim podacima o zaposlenosti, udio sivog tržišta iznosi 25–30%.

Ključni identifikovani problemi u vezi sa zapošljavanjem u opštinama u BiH su, između ostalog, nedovoljna povezanost i neusklađenost privrede i tržišta sa obrazovanjem, neadekvatne kvalifikacije nezaposlenih osoba, veliki postotak radne snage radi na crno, porast broja mladih nezaposlenih, te nedovoljno stimulativne mjere / instrumenti podrške za nezaposlene koji žele samostalno pokrenuti privatni biznis.

Sve navedeno dovodi do urušavanja socioekonomskih odnosa, što dodatno predstavlja prepreku društvenom razvoju. Očigledno je da je neophodno promijeniti opisanu dinamiku u lokalnim zajednicama, a da prvi korak u tome predstavlja reforma rada kako lokalnih tako i kantonalnih i entitetskih vlasti. Vraćanje građana u fokus kao stvaralaca i korisnika javnih dobara neophodna je reorijentacija pristupa radu lokalnih predstavnika vlasti. Ova reorijentacija mora biti vođena od strane političkih stranaka, koje su u krajnju ruku i dovele do trenutne situacije. Građani i privrednici ističu kratkovidost, neinventivnost, nezainteresovanost i korumpiranost lokalne vlasti i šačice povlašćenih privrednika kao jednu od glavnih prepreka ekonomskom razvoju u lokalnim zajednicama.

Ipak, poboljšanje poslovnog okruženja i konkurentnosti lokalne privrede u strateškom je fokusu većine opština. Na primjer, opštine Posušje i Žepče oslobodile su građane plaćanja opštinskih taksi za registraciju firmi, te su takođe, kao i Livno i Gradiška, objavili razne javne pozive ili pokrenuli projekte za podsticajne mjere preduzetništvu, samozapošljavanja ili zapošljavanju. Dodatno, mnoge jedinice lokalne samouprave, kao što su Posušje, Gradiška, Živinice ili Tešanj, poboljšale su svoje poslovno okruženje i posjeduju i Business Friendly Environment certifikat. Nadalje, grad Živinice, iako ima broj nezaposlenih značajno veći od broja zaposlenih lica, po svim relevantnim pokazateljima već duži niz godina bilježi kontinuiran ekonomski rast i napre-

dak. Na primjer, kao i u Žepču, kreirani su programi podrške novim i postojećim preduzetnicima, inkubatori, habovi i sl. Takođe, Grad Gradiška osnovao je Savjet za obrazovanje i zapošljavanje, u kojem su predstavnici gradske vlasti, obrazovnih institucija i privrednika, kako bi premostio jaz između obrazovanja i tržišta rada.

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

Industrija, inovacije i infrastruktura predstavljaju integrirani cilj održivog razvoja (SDG 9) koji na lokalnoj razini ima izravan utjecaj na kvalitetu života ljudi u gospodarskoj, socijalnoj i ekološkoj dimenziji. Ovaj cilj održivog razvoja je izuzetno složen za gradove/općine.

Bosna i Hercegovina se suočila s različitim izazovima u ovim oblastima, uključujući političke složenosti, administrativnu neefikasnost i regulatorne prepreke. Postkonfliktna povijest zemlje i decentralizirane strukture upravljanja ponekad su dovele do poteškoća u koordinaciji i donošenju odluka. Osim toga, gospodarske razlike između različitih regija zemlje utjecale su na ravnomjeran razvoj industrije, inovacija i infrastrukture.

52 Putovanje zemlje prema ispunjenju ciljeva SDG 9 zahtijeva višedimenzionalni pristup, uključujući reforme politike, investicije, javno-privatna partnerstva i poboljšanu suradnju između različitih razina vlasti. BiH ima potencijal da iskoristi svoju obrazovanu radnu snagu, stratešku geografsku lokaciju i raspoložive resurse za održivi razvoj.

Sukladno s tim, potrebe lokalnih zajednica u području industrije, inovacija i infrastrukture su usko povezane s vizijom i ciljevima njihovog razvoja. U širem smislu, potrebe lokalnih zajednica u području industrije, inovacija i infrastrukture su proizvod njihovih razvojnih obilježja u prošlosti, njihovih razvojnih resursa, njihovih strategija razvoja i razvojnih ciljeva i načina upravljanja u provođenju strategija i ciljeva razvoja.

Industrija

Industrijski sektor Bosne i Hercegovine je povijesno bio važan pokretač njenog gospodarstva i sklonost poduzetnika za investiranje u industriju dosta je razvijena. Industrije zemlje uključuju rudarstvo, metalurgiju, proizvodnju energije, proizvodnju (tekstil, proizvodi od drveta, strojevi) i preradu hrane. Sustav obrazovanja je poglavito usmjeren na industriju, a raspoloživi

vost ljudskih resursa niže i srednje razine kvalificiranosti je velika. Industrija je područje najšire primjene znanja i inovacija i u njoj one mogu dati najveće efekte u rastu dohotka, zapošljavanja i investicija. Iako industrija značajno doprinosi BDP-u i zapošljavanju, izazovi kao što su zastarjela tehnologija, nedostatak modernizacije i regulatorna pitanja ponekad ometaju puni potencijal sektora.

Najveći dio gradova/općina iz istraživačkog uzorka prevladao je razvojnu fazu zasnovanu na obilnim jeftinim čimbenicima proizvodnje u kojoj su ključne potrebe za rastom investicija i osiguranja baznih i naprednih čimbenika konkurentnosti kompanija koji omogućuju proizvodnju standardnih proizvoda po nižim cijenama od konkurencije, posebno međunarodne konkurencije. Neki gradovi/općine pokazuju znakove postupnog ulaska u razvojni stadij utemeljen na inovacijama koji otvara mnogo zahtjevnije potrebe za razvoj industrije s inoviranom proizvodnjom i tehnologijama, izvozno orijentirane i mnogo većom dodanom vrijednošću.

Općenito kada su u pitanju prepreke s kojima se suočavaju privatne kompanije u BiH, to su visoko opterećenje rada, fiskalni i parafiskalni nameti, pravna nesigurnost i nekonzistentnost fiskalne politike. Politička (ne)podobnost je čimbenik od velikog značaja za razvoj poduzetništva, ali i lokalne zajednice. Neadekvatna politička klima u prvom redu predstavlja prepreku u kreiranju, pokretanju i održivosti industrije. Izostaju investicije i zakoni kojima se štiti lokalna proizvodnja. Administrativne i zakonske regulative pri registraciji i održavanju tvrtki su kompleksne. U BiH snažno je prisutna birokratizacija poslovanja, nema transparentnosti, nema digitalizacije, čime se administrativne obveze usložnjavaju i vezuju znatan dio radnog vremena uposlenika.

Dodatno, tu su i nedostatak strukovne radne snage te odliv stanovništva jer za reindustrializaciju i za neke ozbiljnije proizvodnje u nekim naprednijim tehnologijama često nema kadra. Emigracija i neadekvatan obrazovni sustav su jedan od temeljnih razloga usporenog razvoja industrije i poduzetništva u BiH. Pojedine lokalne zajednice pokušavaju prilagoditi obrazovni sustav tržišnim potrebama, ali u nekim slučajevima ni to nije dovoljno. Primjerice, srednja škola u Stocu nudi obrazovne smjerove nužne za strateške privredne grane poput turizma, ugostiteljstva, strojarstva. Međutim, nedovoljan broj zainteresiranih, odnosno smanjenje broja djece i učenika uopće, predstavlja problem koji lokalna vlast može riješiti samo dugoročnim investicijama u unaprjeđenje kvalitete života u lokalnoj zajednici.

Kako bi se osigurala radna snaga za napredne planove industrijskih kompanija, prije svega je potrebna reforma obrazovanja da bi radna snaga mogla uskladiti znanje s potrebama realnog tržišta i biti konkurentna na tržištu rada. Potrebno je oformiti certificirane centre za dokvalifikaciju i prekvalifikaciju radne snage koje će domaći, ali i strani obrazovni sustav prepoznati.

Također, mladi imaju bojazan od pokretanja vlastitog biznisa zbog političke atmosfere u zemlji, komplicirane administracije i velikih izdataka (doprinosi, režije, najam prostora i sl.), te je potrebno kreirati sigurnije okruženje za mlade poduzetnike u kojem bi oni bili spremniji za pokretanje vlastitog biznisa. Nadalje, mladima je u sklopu obrazovanja potrebno ponuditi više praktičnog rada kako bi stekli temeljno radno iskustvo koje bi ih moglo ohrabriti za pokretanje svog biznisa.

54

Nadalje, generalna mana trenutačno razvijene industrije, prisutna u većini jedinica lokalne samouprave, kao što su Goražde, Livno, Bihać, Konjic i drugi, jeste da su orijentirane na proizvodnju poluproizvoda, dok bi mogli svoje kapacitete razvijati za proizvodnju gotovih proizvoda. Jer upravo poteškoće koje otežavaju situaciju mnogih privrednika u BiH jesu uvoz sirovina, nemogućnost nabavljanja materijala na domaćem tržištu i visoka cijena inputa. U Livnu ili Konjicu, primjerice, u drvnoj industriji je veliki problem pronalazak adekvatne sirovine, s obzirom na veliki izvoz drvne sirovine, a gdje bi se trebalo omogućiti domaćim proizvođačima da lakše dolaze do drveta po povoljnijim cijenama tako što bi se zabranio izvoz trupaca, a potakao izvoz gotovih proizvoda.

Potreba za poboljšanjem poslovnog okruženja smatra se elementarnim uvjetom za poticanje investicija i razvoj industrije. Zahvaljujući dobrom geografskom položaju, kvalitetnim lokacijama za investiranje, partnerskom i transparentnom odnosu s investitorima, kao što imaju Derventa, Žepče, Bosanska Gradiška, Visoko, Posušje, Grude i drugi, u posljednjim godinama bilježi se stalni rast broja registriranih privrednih subjekata i poduzetnika. Na području tih jedinica lokalne samouprave nalaze se i određeni brojevi industrijskih/poslovnih zona za investiranje.

S tim u vezi, jedna od mjera koje Općina Žepče prakticira je oslobađanje i do 75 posto obračunate rente i naknade za uređenje građevinskog zemljišta u ovisnosti o broju osoba koje će biti zaposlene u objektima koji se grade unutar poslovnih zona, odnosno na gradskom i ostalom građevinskom zemljištu. Ovakav pristup doveo je do otvaranja novih poduzeća. Bosans-

ka Gradiška je, također, u procesu prikupljanja dokumentacije za otvaranje slobodne poslovne zone, nakon što je koncem 2021. godine Vlada RS usvojila zakon o poslovnim zonama. To podrazumijeva ukidanje PDV-a te carinske olakšice, a trenutačno je jedina slobodna zona Trebinje. Cazin isto nudi unutar svoje zone besplatne usluge priključaka na temeljnu infrastrukturnu mrežu te pokrivanje određenih administrativnih troškova uređenja i izgradnje objekta. U Gornjem Vakufu i Laktašima je, također, pod povoljnim uvjetima omogućena sva infrastruktura za potencijalne investitore u proizvodne i druge djelatnosti.

Nadalje, prije nekoliko godina je u okviru poslovne zone Pilana u Bosanskoj Krupi otvoren Centar za potporu poduzetništvu. Cilj je bio stimulirati gospodarski rast i novo zapošljavanje u USŽ, unaprijediti poslovno okruženje i povećati konkurentnost lokalne privrede, uglavnom u metaloprerađivačkom, drvnom i IT sektoru.

Zanimljivo je da unutar nekih poslovnih zona postoje i neslaganja u podacima o zaposlenosti, kao što je Usora, jer više od polovice uposlenih dolazi iz okolnih mjesta izvan Usore. To implicira da bi bilo dobro inicirati povećanje subvencioniranja za stambeno zbrinjavanje mladih iz drugih općina koji tu rade kako bi se malo popravilo stanje s migracijom i negativnim prirodnim priraštajem.

S druge strane, imamo i jedinice lokalne samouprave gdje su industrija i razvijenost poslovnih zona na vrlo niskoj razvojnoj razini, kao u Fojnici, Livnu, Konjicu, Mostaru, Stocu. Neke jedinice lokalne samouprave, poput Fojnice, i nemaju poslovnu zonu, a opet neke i koje imaju, kao Konjic ili Mostar, vrlo su stare i u lošem stanju, nezavršene, bez kanalizacije i druge nužne infrastrukture.

Velika poduzeća koja nose razvoj gospodarske zajednice trenutačno pripadaju staroj generaciji industrije. Radi se o prljavim industrijama koje ostavljaju veliki trag na okoliš i uvelike štete ekologiji. Naime, te industrije su ujedno i jedan od najvećih zagađivača u lokalnoj zajednici. Reindustrializacija je neophodna u mnogim jedinicama lokalne samouprave.

Ipak, svijest o očuvanju okoliša i održivoj i odgovornoj proizvodnji u lokalnoj zajednici je sve izraženija i stavlja se u mnogim slučajevima ispred gospodarskog razvoja. U posljednjem razdoblju evidentna je registracija novih poduzeća koja se žele baviti ekološkom industrijom, kao,

primjerice, u Žepču, Tešnju, Bihaću, Grudama. Tako postoje i tvrtke koje električnu energiju osiguravaju solarnim panelima, a otkup struje im je zagaraniran kroz regulatornu agenciju FERK i "Elektroprivredu". Primjerice, fotonaponske elektrane doživljavaju procvat u Stocu. Također, poduzetnici iz Gruda prate i suvremene trendove u proizvodnji struje iz obnovljivih izvora, tako da na području ove općine ima pet fotonaponskih elektrana.

Kada je u pitanju potpora lokalne vlasti, u nekim gradovima/općinama poduzela je konkretne korake kako bi ubrzala vlastiti gospodarski razvoj. Tako je Žepče razvojem industrijskih zona željelo dodatno stimulatивно djelovati prema poduzetnicima te poslovanje unutar poslovne zone nudi velike prednosti i pogodnosti, gdje sve tvrtke na jednom mjestu imaju riješenu infrastrukturu, bave se sličnim poslovima i surađuju, što je praktično i za kupce i partnere koji ih posjete. Također, financijska potpora za tvrtke u nastajanju postoji i ogleda se u godišnjim javnim pozivima od Općine. U suradnji sa stranim donatorima udružuju se sredstva te se kreiraju posebne grant sheme koje se usmjeravaju u razvoj MSP sektora te Općina sudjeluje i u subvencioniranju početnih troškova investiranja za proizvodno-poslovne objekte koji se grade na području općine Žepče.

56

Dodatno, Općina Žepče je pojednostavila mnoge administrativne procedure bitne za realni sektor, pa se sada, primjerice, rješenje o registraciji zanatske djelatnosti izdaje za najviše tri dana, a moguće ga je dobiti za dan ukoliko je sva potrebna dokumentacija potpuna. Ukupan trošak za dobivanje rješenja o registraciji zanatske djelatnosti iznosi 50 KM. Također, lokalna uprava Tuzle je uradila dosta na pojednostavljenju procedura za registracije stranih i novih bh. tvrtki. Općinske takse su prilagođene investitorima i među najnižima su u državi. Jedino ostaju skupi priključci i tu ima prostora za napredak. Zakup parcela je moguć po nižim cijenama, tako da se u posljednje vrijeme pojavljuje trend premještanja određenog broja tvrtki iz drugih krajeva BiH u Tuzlu upravo iz ovih razloga. Infrastruktura je dosta dobro razvijena, posebno u Živinicama.

Što se tiče osiguranja kritičnih čimbenika investiranja, prije svega je potreban veći broj poslovnih zona. Da bi se osigurala radna snaga koja je zanimljiva stranim investitorima, potrebni su programi prekvalifikacije i dokvalifikacije kako bi se postigla zadovoljavajuća razina znanja i vještina. Nadalje, potrebno je dodatno raditi na razvoju infrastrukture i olakšati administrativne zahtjeve spram stranih investitora.

Generalno, iz mnogih jedinica lokalne samouprave navode da trenutačno ne postoji politička volja da se osiguraju potrebi uvjeti i ozbiljno krene u privlačenje stranih i domaćih investitora, iako je stranim investitorima naročito privlačan geografski položaj, odnosno blizina određenih gradova/općina EU, kao što su Bihać, Banja Luka, Prijedor i drugi. Dodatno, Prijedor ima carinski terminal u okruženju koji, također, olakšava izvoz. S dolaskom stranih investitora situacija je u mnogim industrijama znatno popravljena, tako da su te tvrtke trenutačno nositelji industrijskog razvoja mnogih općina/gradova. S druge strane, postoje jedinice lokalne samouprave koje nemaju povoljan geopolitički položaj za privlačenje investitora, kao Višegrad, a usto se nalazi uz samu granicu sa Srbijom, pa se investitori radije odlučuju na investiranje na tom području zbog povoljnijih administrativnih procedura za pokretanje biznisa, ali i lakše dostupnih kvalitetnih resursa i kvalitetne radne snage.

Administrativne i političke okolnosti pak ne idu u prilog investitorima. Neke lokalne vlasti su postavile sebi kao prioritet unaprjeđenje ovih okolnosti. Tako Prijedor već više od deset godina ima info centar za investitore, smješten u Agenciji "Preda". Centar nudi usluge za investitore s naglaskom na registraciju poduzeća, implementaciju procedure u tijeku investicionog procesa, dobivanje dozvola, uvezivanje s lokalnim dioničarima i kompanijama i usluge naknadne obrade. U Gradskoj upravi oformljena je i radna skupina za investitore koja od prvog koraka stoji na usluzi investitorima. Industrijska zona Celpak je, također, prilagođena investitorima i nudi pristojnu infrastrukturu. Nadalje, Prijedor je na raspolaganje investitorima stavio i Zakladu za razvoj, koja za privrednike garantira povrat kredita. Nadalje, uređenje poslovne zone i snižena cijena rente po izgrađenoj poslovnoj jedinici doveli su do toga da se Živinice svrstavaju u najpovoljniju destinaciju za ulaganje u odnosu na druge lokalne zajednice na području Federacije BiH. Projekt poslovne zone pokazao se uspješnim zbog povjerenja i poticaja domaćih i stranih investitora da ulažu u lokalnu zajednicu i na taj način povećaju broj radnih mjesta. Također, lokalna vlast je u posljednje dvije godine dosta radila na pojednostavljenju procedura za registracije tvrtki u Kaknju, Cazinu i Širokom Brijegu. Uveden je niz pogodnosti za investitore, a sada u Kaknju pokreću i web-stranicu putem koje će investitor moći od kuće registrirati tvrtku. Od velikog značaja za privlačenje investicija jeste BFC certifikat (Business Friendly Certificate) za povoljno poslovno okruženje u jugoistočnoj Europi, koji posjeduju Posušje, Živinice, Bijeljina i

Žepče. Također, prema ocjenama specijaliziranog časopisa za izravna strana ulaganja FDI Magazine, područje BEAR-a, koje čine općine Teslić, Tešanj i Žepče, svrstano je u top 10 južnoeuropskih regija u kategoriji najboljih europskih investicijskih lokacija prema troškovnoj učinkovitosti.

Razvijanje privrednih aktivnosti pružaju i turistički potencijali, kojih u Bosni i Hercegovini ima mnogo. Turizam je u prethodnoj deceniji zabilježio relativno značajan rast iako se ne može govoriti o nekim velikim apsolutnim brojevima. Ipak, sektor turizma u BiH susreće se s mnogim preprekama.

Primjerice, Mostar ima značajne turističke potencijale koji se mogu uvezati s vinogradarstvom i drugim granama poljoprivrede. Međutim, turizam je još uvijek sezonski posao, a turisti se zadržavaju kratko u Mostaru jer im nedostaje sadržaja za dulji boravak. Lokalna vlast u Stocu negativno utječe na turizam jer je veliki broj srušenih i zapuštenih objekata u centru grada. Također, neuređen je sustav za upravljanje otpadom te ne postoji sustav za prečišćavanje otpadnih voda, čime sprječavaju ozbiljniji i brži razvoj turizma. U Fojnici se primjećuju i kontradiktornosti u razvoju turizma i drvne industrije paralelno jer eksploatacija šume ne ide nužno uz razvoj turizma i prezervaciju prirode radi osiguranja održivosti turizma. Turistička zajednica u ZDŽ je prije nekoliko godina raspuštena te ju je u tom pogledu potrebno ponovno uspostaviti i strateški pristupiti kreiranju turističke ponude u ovom području.

58

Poljoprivreda i s turizam baziran na bogatom kulturnom naslijeđu općina/gradova percipirane su kao grane koje imaju najveći neiskorišteni potencijal za razvoj većine lokalnih zajednica. Problem razvoja prehrambene industrije je usko povezan s brojnim problemima razvoja poljoprivrede. Usitnjenost poljoprivrednih parcela u većini jedinica lokalne samouprave znatno povećava varijabilne troškove proizvodnje, dok ekstenzivan način proizvodnje dovodi do nedostataka sirovinske osnove za razvoj prehrambene industrije. Poljoprivredna proizvodnja, posebice u individualnom sektoru, uglavnom nije usmjerena na tržište i poznatog kupca, već je neorganizirana i stihijska, s malom prosječnom veličinom posjeda i relativno malim prinosom i kao takva tržišno nekonkurentna, posebice u proizvodnji žitarica.

Nedostatak tržišta za plasman poljoprivrednih proizvoda isto tako predstavlja veliki problem, a zastarjela mehanizacija čini proizvode nekonkurentnima. Zdrava životna sredina, kakva je

na području Kotor-Varoši, Visokog, Žepča, Stoca, veoma je pogodna za integralnu, organsku, ekološki zdravu proizvodnju hrane i ljekobilja. Posebice u brdskim dijelovima, gdje je stupanj zagađenosti zemljišta, vode i zraka minimalan. Ako se ima u vidu da organska proizvodnja u svijetu ima rastući trend, onda je jasno da ovi uvjeti predstavljaju značajnu komparativnu prednost.

S druge strane, Tešanj je poznat i po svojoj poljoprivredi u smislu da svaka obitelj, osim toga što ima zaposlenje, radi i na zemlji, tj. obrađuje ju, pa prema tome postoji prilika da se kreira jedna forma domaće proizvodnje kojoj ne bi smetalo to da bude zasnovana na obiteljskom rukovođenju uz određene savjete od visokoobrazovanih ljudi u toj oblasti (agronoma, menadžera i sl.), te da se uvede neki sustav otkupljivanja od malih proizvođača za veće tvrtke. Također, danas u Stocu mnoštvo manjih proizvođača mahom uzgaja raznovrsno organsko voće i povrće, dok manje vinarije istražuju mogućnosti uzgoja vinove loze bez uporabe pesticida i umjetnih đubriva na takozvanim principima termodinamike.

Trenutačni generatori gospodarskog razvoja, u skoro svim jedinicama lokalne samouprave (Grude, Goražde, Žepče, Mostar, Prijedor, Stolac, Tuzla, Konjic i drugi), ponajviše svoje prihode zasnivaju upravo na izvozu robe. Međutim, problem je taj što se obično radi o izvozu sirovina koje se prerađuju u drugim zemljama i koje se kasnije kupuju po mnogo višoj cijeni u Bosni i Hercegovini. Lokalne zajednice bi trebale davati više poticaja za proizvođačka poduzeća koja su svoje proizvode uspješno plasirati na strana tržišta.

Primjerice, investicijski vodič za općinu Žepče za 2021. godinu navodi da većina tvrtki u općini, više od 80 posto, posluje fokusirajući se isključivo na plasiranje proizvoda na strano tržište, a više od 90 posto njih svoje proizvode izvozi na europska tržišta. Nadalje, Goražde, kao i Bosansko-podrinjska županija su najpoznatiji po broju vanjske trgovine i broju uspostavljenih partnerstava s velikim korporacijama u Europi, ali i Aziji, Africi te Južnoj Americi. Tako je u cilju proizvodnje određenih proizvoda nastala i suradnja među privatnim kompanijama u lokalnoj zajednici i između privatnog i javnog sektora u Goraždu da bi se navedena proizvodnja što bolje implementirala – onoliko koliko je to moguće u odnosu na postojeći zakonodavni okvir i prepreke koje proizlaze iz decentralizacije vlasti i loše putne infrastrukture.

Bosna i Hercegovina ima mnogobrojnu dijasporu koja još uvijek ima neku vezu s rodnim kra-

jem. Neki su tu samo izgradili kuće ili vikendice, a neki svojim investicijama pokreću tvrtke i otvaraju radna mjesta. Iako investicije dijaspore predstavljaju veliki potencijal gospodarskog razvoja, situacija je ista kao i sa stranim investitorima. Administrativne i političke okolnosti ne idu u prilog investicijama. Usto se iznova pojavljuje problem nedovoljno razvijene infrastrukture. Dijaspore je i dalje samo potencijal koji za sada nije iskorišten u svrhu razvoja lokalne zajednice.

Dijaspore mnogih gradova/općina, kao što su Bihać, Prijedor, Žepče, Cazin, Široki Brijeg, Mostar, Tuzla, Mrkonjić-Grad, zainteresirana je za pomoć i to demonstrira pokretanjem i financiranjem biznisa u svom rodnom kraju i na taj način doprinosi otvaranju novih radnih mjesta. Kako bi ojačala komunikaciju s dijasporom, Općina Žepče je otvorila službu koja će im pružiti sve relevantne informacije. S tim u svezi, kao dio RAŽ-a, uspostavljen je Centar za investitore, u čijem je opisu posla suradnja s dijasporom. Također, Općina je pokrenula izradu baze podataka o dijaspori Žepče kroz uspostavljen portal E-dijaspore. Također, Cazin je otvorio Ured za dijasporu, koji olakšava proceduru dolaska do raznih dokumenata i odgovora na sva pitanja i zahtjeve ljudi, pa i investitora iz dijaspore. Lokalni proizvođači organiziraju redovito sajmove u razdobljima kada dolazi najveći broj ljudi iz dijaspore u Cazin. Kada je riječ o investicijama, dijaspora je u Cazinu dosta ulagala u lokalne infrastrukturne projekte, obnovu cesta, vodnu mrežu i slično. Dodatno, 2022. godine Grad Živinice otvorio je javni poziv za dodjelu bespovratnih sredstava osobama iz dijaspore koje su već pokrenule ili žele pokrenuti biznis u BiH. Formiran je i Centar za biznis, kojim je omogućeno dobivanje dozvole za rad za samo dva sata, a na usluzi je svim poslovnim subjektima i potencijalnim investitorima. Ljudi iz dijaspore često služe kao svojevrsna “produžena ruka” općinskog čelništva, medijatori koji posreduju ili informiraju o potencijalnim stranim ulagačima. U Stocu dijaspora financira gradsku knjižnicu, koju nije osnovala općinska vlast niti je financijski podržava, već nevladina organizacija, a financira se od donacija iz dijaspore.

Neki od sugovornika su skeptični kada je u pitanju obimnije ulaganje dijaspore u Konjic, osobito zbog toga što je domaće tržište nestabilno, prepuno loših i nepotpunih zakonskih rješenja. Propisi se usto često mijenjaju, pa ni oni koji primjenjuju neki zakon ne mogu ga povezati u integralnu cjelinu, jer je doživio toliki broj aneksa, izmjena i dopuna. Neke lokalne vlasti pak,

poput onih u Konjicu, Livnu, Žepču, Posušju, zajedno s međunarodnim organizacijama i na privatnu inicijativu pojedinaca, aktivno doprinose suradnji s dijasporom.

U jedinicama lokalne samouprave, kao što su Kakanj, Brčko, Grude, Visoko, nije primijećen veliki broj dijasporske populacije koja želi pokrenuti određeni biznis u lokalnoj zajednici. Ljudi se većinom vraćaju nakon ostvarene mirovine. U slučaju da žele investirati, radi se većinom o manjim poduzećima u želji investitora da pomognu razvoju lokalne zajednice.

Razvoj IT sektora je u svom začetku. Još uvijek nema velikih ulagača koji su pokazali interes za razvoj ovog sektora u mnogim lokalnim zajednicama. S obzirom na to da IT kompanije nude zanimljiv radni ambijent i da ovom sektoru nedostaje radne snage, bitno je promovirati i uvesti jače IT obrazovanje od osnovne škole do fakulteta, koje će, posebice, usmjeriti žene i marginalizirane skupine prema ovom zanimanju.

U nekim gradovima/općinama je u posljednjih nekoliko godina evidentan razvoj IT sektora. S tim u svezi, trenutačno u Gornjem Vakufu posluju dvije brzorastuće tvrtke iz ove oblasti, koje skupa imaju oko 120 uposlenih, u Cazinu ima nekoliko IT tvrtki koje rade za strano tržište, na području Tuzle i Prijedora prisutne su brojne strane IT kompanije koje upošljavaju freelancere ili koje, zbog jeftine radne snage, otvaraju urede na prostoru lokalne zajednice. Također, trenutačno u Zenici postoji nekoliko tvrtki koje djeluju u oblasti IKT-a i njihova ograničenja se odnose na neuređene pravne legislative u ovoj oblasti u našoj državi te prevelike poreze i komplicirane administrativne procedure. Nužni su programi poticaja za razvoj IT i tvrtki u oblasti kulturno-turističke i kreativne djelatnosti sukladno s tim da za njih postoji veliki potencijal za razvoj. Prilika za razvoj IKT biznisa je u tome što trenutačno veliki broj građana radi upravo u IKT sektoru. Doduše, "ispod radara", u slučajevima kao što su Banja Luka i još neki gradovi, zato što sve te kompanije koje rade za strana tržišta nisu često čak ni registrirane za ono što rade, jer bi potpale pod zakonom reguliran porezni režim koji im ne ide u prilog.

Mnoge jedinice lokalne samouprave nisu izravno fokusirane na razvoj IKT sektora niti raspolažu kvalitetnim kadrovima u IKT sektoru, a mladi koji su se obrazovali u tom smjeru uglavnom nisu zainteresirani da se vrate u rodni kraj. Kada je u pitanju obrazovanje u ovom segmentu, prilike za razvoj ICT biznisa u Zenici odnose se na trenutačno uspostavljeni studijski program "Softverski inženjering" na Politehničkom fakultetu Sveučilišta u Zenici. S druge strane, Konjic

ne raspolaže kvalitetnim kadrovima u IKT sektoru, a mlade koji su se obrazovali u tom smjeru, u pravilu, više privlači ostanak u većim centrima gdje su se obrazovali nego povratak u Konjic.

Ipak, tehnologija je danas sastavni dio svake tvrtke i privatni sektor sve više teži ka digitalnoj transformaciji svojih procesa. Tako su i tvrtke u Žepču ili Visokom digitalizirale neke svoje poslove uz pomoć projekata međunarodnih organizacija. Visoko je prva jedinica lokalne samouprave u BiH koja je implementirala aplikaciju koja besplatno povezuje poslodavce i osobe koje traže posao. Nadalje, u pogledu visokotehnoloških inovativnih poslova bitno je navesti da je u Višegradu otvoren pogon za bitcoin rudarenje, ali trenutačno ne zapošljava veliki broj ljudi.

62 Digitalizacija javne uprave u lokalnoj zajednici, kao i u državi ne ide željenom brzinom većinom zbog neusvajanja zakona o elektronskom potpisu. Procedure pokretanja biznisa u većini jedinica lokalne samouprave su komplicirane i dugotrajne. Unaprjeđenje kvalitete javnih usluga i javne infrastrukture treba biti jedan od prioriteta i narednih kapitalnih ulaganja u svim jedinicama lokalne samouprave. Također, veća transparentnost u radu javnog sektora generalno je prioritet za daljnji razvoj lokalne zajednice. Potrebno je raditi na edukaciji i osiguravanju informacija zainteresiranim građanima kako bi se olakšala registracija i razjasnile obveze poduzetnika.

Ipak, neki gradovi/općine su napravili pomak na tom polju. Tako u Žepču postoji e-citizen i viber broj putem kojeg se Općini mogu postaviti bilo kakva pitanja i oni su dužni odmah odgovoriti i lijepo to funkcionira. Također, Centar za investitore, koji je uspostavljen unutar RAŽ-a, funkcionira po principu usluge „one stop shop“ – sve na jednom mjestu, i na taj način pruža potporu malim i srednjim poduzećima, profesionalnu i stručnu potporu potencijalnim i aktivnim investitorima u svim fazama poslovanja. Također, u sklopu RAŽ-a je uspostavljen i Centar za kompetencije, kao prvi centar ove vrste u BiH, koji pruža edukacije standardiziranog tipa, kao i prilagodbene radionice namijenjene korisnicima sa specifičnim potrebama. Nadalje, na području Prijedora u segmentu e-uprave postoji aplikacija e-dokument, putem koje je moguće poručiti osobne dokumente koji se onda šalju na adresu poštom. Postoji i aplikacija e-citizen. U Grudama i Kaknju isto postoji spremnost lokalne vlasti za prelazak na digitalne oblike uprave i poslovanja te su određeni koraci poduzeti u tom pravcu, pa je moguće pristupiti bazičnim e-uslugama.

U pojedinim jedinicama lokalne samouprave se pak ne može govoriti o nekom značajnijem stupnju digitalizacije samih usluga, kao što su Mrkonjić-Grad, Konjic, Široki Brijeg ili Tuzla, gdje su do sada na polju e-uprave i e-biznisa napravljeni minimalni ili nikakvi koraci. Građani su vrlo skeptični u svezi s unaprjeđenjem kvalitete javnih usluga i ne očekuju neke progresivne inicijative od javne uprave. Mnogi smatraju da je lokalna vlast nesposobna i nezainteresirana da kvalitetno ispunjava čak i svoje temeljne funkcije.

Pandemija COVID-19 je nesumnjivo ostavila negativan utjecaj na poslovanje skoro svih privrednih subjekata u BiH, u svim jedinicama lokalne samouprave. Kompanije su se suočavale s poteškoćama u nabavci sirovine i repromaterijala neophodnog za poslovanje te je veliki broj izvoznika bio spriječen da izvozi, a pojedine kompanije su potpuno obustavile rad. Ipak, pandemija je bila i od koristi za neke tvrtke, posebice one koje su iskoristile prednosti digitalizacije u tom razdoblju, ali i za druge tvrtke kojima je, primjerice, pandemija ukazala na sve nedostatke inozemne proizvodnje. Također, neki privredni subjekti, kao u Živinicama, i pored svih problema izazvanih pandemijom COVID-19, poslovali su pozitivno. Doprinos ovim rezultatima dala je i lokalna vlast koja je kroz niz mjera usmjerenih ka poboljšanju poduzetničkog ambijenta, i to smanjenjem administrativnih taksi, programima subvencioniranja poljoprivrednika i startup privrednika, skraćivanjem i ubrzavanjem administrativnih procedura te drugih mjera, olakšala poslovanje privrednika u tim područjima. Ipak, unatoč odolijevanju pogubnim posljedicama pandemije, gospodarstvo je generalno početkom 2022. godine stavljeno pred nove izazove uslijed složenih međunarodnih političkih prilika vezanih za ratna dešavanja u Ukrajini, koja su se značajno reflektirala na globalne gospodarske tijekove, pa tako i u BiH.

U BiH je u narednom razdoblju neophodno pokretanje novih industrija i daljnje jačanje postojećih. To jeste, proširenje djelatnosti velikih poduzeća na druge oblasti. Posebice je potrebno istaknuti potencijal i potrebe za poticajima koji bi bili usmjereni ka malim i srednjim poduzećima koja se bave proizvodnjom te poduzećima koja imaju pristup tržištu, poglavito izvan granica BiH. Da bi se ojačala zajednica, međutim, nije dovoljno samo zaposliti ljude spram postojećih uvjeta rada. Potrebno je raditi na povratku povjerenja ljudi u državne institucije i poslodavce te zaustaviti korupciju, a to je moguće samo osiguranjem radničkih prava i vladavinom prava.

Inovacije

Inovacije i usvajanje tehnologije su značajan čimbenik rasta i razvoja u Bosni i Hercegovini, iako s različitim razinama napretka. Iako zemlja ima skup obrazovanih i obučanih stručnjaka, njegovanje kulture inovacija i poduzetništva suočava se s izazovima. Uloženi su napori da se potaknu startupi i centar za inovacije, ali ekosustav je još u početnoj fazi u odnosu na razvijenu zemlju.

U BiH su vrlo mala sredstva rezervirana za potporu razvoju inovacija i istraživanja. Kada je riječ o korištenju sredstava iz europskih fondova, mnogim jedinicama samouprava i njihovim zaposlenicima su zahtjevi za apliciranje složeni i ne posjeduju potrebna znanja o prijavama na projekte. Također, bolji i lakši pristup informacijama o procedurama i fondovima je neophodan.

Zbog strukture industrije u BiH, u kojoj dominiraju obrti, mikro i mala poduzeća, inovacijska aktivnost je često blokirana jer ta poduzeća nemaju potrebne preduvjete za ulaganja u istraživanja i razvoj i inovacije. Tamo gdje postoje klstersko organiziranje industrija i jaka poduzetnička infrastruktura, ta se populacija malih poduzeća povezuje u klastere i tako uključuje u tijekove inovacija. Međutim, u Bosni i Hercegovini ne postoje temeljni uvjeti za takve napredne oblike organiziranja, što praktično isključuje veliki dio tih kompanija iz organiziranih inovacijskih aktivnosti. Generalno nedostaju inicijative i prakse u svezi s inovacijama u promatranim gradovima i općinama. Inovacije su najpotrebnije u polju rada i usluga javne uprave i javnih usluga. Općina ne radi dovoljno na razvoju svijesti niti programa koji omogućuju investitorima neometan stvaralački rad.

Nadalje, mnoga poduzeća ne posjeduju dovoljno kapaciteta za inovativne aktivnosti i osvajanje novih tržišta. Da bi se povećala inovativnost, potrebno je raditi na postizanju veće produktivnosti rada, koja je, osim eksternih čimbenika, određena i načinom organizacije i upravljanja, osposobljenošću zaposlenih, stupnjem tehnološkog razvoja itd. Ključna su ulaganja u ljudski kapital, istraživanje, tehnologiju.

Inovativne ideje prisutne su ipak u BiH, samo je potrebna potpora kako pojedincima tako i kolektivu. Inspirativne i inovativne priče dolaze od pojedinaca i individualnih poduzeća koji moraju pratiti najnovije tehnologije i biti inovativni u svom poslovanju kako bi pratili dinamiku

tržišta u kojem posluju. Lokalne vlasti, koje igraju ključnu ulogu u ovom pogledu, nisu podjednako zainteresirane u jedinicama lokalne samouprave. Tako postoje gradovi/općine kao što su Tuzla, Stolac, Široki Brijeg, Bihać, Visoko, Kakanj, Brčko, Posušje, Konjic, Grude, Živinice, Mrkonjić-Grad gdje ne postoje bilo kakvi inkubatori za inovacije ili programi poticaja za inovacije i samoinicijativne inovatore. Ukoliko poticaja i ima, oni poglavito dolaze od međunarodnih razvojnih agencija i institucija. Postoje situacije, kao u Mostaru, gdje gotovo da nema predviđenih izdvajanja za ove kategorije te lokalna vlast deklarativno podržava razvoj inovacija, ali je u stvarnosti poglavito fokusirana samo na sebe i uske nacionalno-stranačke potrebe. Svi konkretni potezi u tom pravcu rezultat su rada privatnog i nevladinog sektora. Generalno je neophodno da se mladi što više motiviraju za poduzetničke pothvate.

S druge strane, tu je, primjerice, Žepče, gdje je lokalna vlast veoma zainteresirana za kreiranje programa i poticaja za inovacije i startup tvrtke te redovito podržava projekte i daje poticaje inovativnim mladim osobama i startup poduzećima i organizira obuke i akademije s ciljem osnaživanja poduzetničkog duha i pokretanjem startupa. Također, u Širokom Brijegu postoje solidni programi za poticaj startup poduzeća. Etablirane su i porezne olakšice, ali nedostaju mentorstvo i uvjeti za održivost startupova.

Također, tu je i Grad Prijedor, koji je 2006. godine osnovao Razvojnu agenciju PREDA Prijedor, čije je osnivanje imalo za cilj jačanje poduzetništva i poslovnog ambijenta na lokalnoj razini. Agencija kroz svoj rad podržava razvoj inovacija i pomaže malim poduzećima da se etabliraju na tržištu. Kao i Mostar, koji ima Tehnološki park INTERA, koji su lokalni poduzetnici pokrenuli 2011. godine. Iako je INTERA ostvarila značajne uspjehe na planu zapošljavanja, obučavanja mladih za deficitarna zanimanja, potpore startupima, kao i na planu inovacija i tehnološkog razvoja, lokalna vlast se tek nedavno zainteresirala za rad INTERA parka s ciljem oporezivanja aktivnosti INTERA parka, odnosno financijskog prihodovanja. Nadalje, Zenica ima vlastitu Razvojnu agenciju ZEDA, putem koje se implementiraju različiti razvojni projekti, ali i putem koje se mogu dobiti sredstva, kao i mentorska potpora za razvoj obrta ili poduzeća. Ipak, iako je Zenica u teoretskom smislu razvila lijep sustav za implementaciju ključnih projekata za razvoj lokalne zajednice, za potrebe građana to trenutačno nije dovoljno zato što su svi projekti i strateški pristupi dugoročno orijentirani i jako sporo rješavaju trenutačna pitanja i probleme.

Dodatno, Tešanj, također, ima uspostavljena dva huba (Futurist i Solution) koji su pozitivno poslovali u proteklim godinama.

Infrastruktura

Razvoj infrastrukture je, također, prioritet za Bosnu i Hercegovinu, jer igra ključnu ulogu u gospodarskom rastu i regionalnoj povezanosti. Zemlja ulaže u poboljšanje svoje putne mreže, mostova i transportnih veza. Međutim, postoje razlike u kvalitetu infrastrukture između urbanih i ruralnih područja i potrebno je više ulaganja za poboljšanje energetske mreže, vodosnabdijevanja, sanitarne i IKT infrastrukture. Potrebe za infrastrukturom su, također, vrlo izražene, što svjedoči o tome da u mnogim sredinama nema elementarnih uvjeta za razvoj industrije. Ovdje se ističu potrebe za investicijama u poduzetničku infrastrukturu, odnosno poduzetničke zone, koje su iskazane za sve gradove/općine koje su ozbiljno prišle planiranju za SDG 9. U ovom istraživanju infrastruktura se promatra kao fizička, digitalna, inovacijska i poduzetnička infrastruktura.

66

Digitalizacija javne uprave u većini lokalnih zajednica ne ide željenom brzinom. Reforma javne uprave i javnih službi te veća transparentnost u radu javnog sektora generalno su prioriteti za daljnji razvoj lokalnih zajednica. Poticaji usmjereni na suradnju između nevladinog i privatnog sektora mogli bi unaprijediti digitalizaciju javnih usluga i informacija vezanih za turizam, kulturu, sport i rekreativne sadržaje.

Od velikog značaja za mnoge gradove/općine, kao što su Žepče, Zenica, Visoko, Stolac, Doboј, Kakanj, Konjic, Mostar, jesu trenutačna dostupnost, ali i daljnji razvoj cestovne mreže baziran na planiranoj izgradnji autoceste na Koridoru 5C, koja će biti temeljna pokretačka snaga razvoja kako gospodarstva tako i ostalih društvenih segmenata jedinica lokalne samouprave.

Neke jedinice lokalne samouprave s dobrim geografskim položajem, cestovnom ili željezničkom infrastrukturom, kao što su Doboј, Visoko, Zenica, Konjic, Kakanj, čvorište su prometnog i drumskog željezničkog prometa, te imaju perspektivu i za druge vidove privrede, jer se nalaze na dobroj lokaciji i u odnosu na zemlje u regiji, što može omogućiti da postanu i važan logistički centar.

S druge strane, postoje gradovi/općine, kao Gradačac ili Bihać, gdje je postojeća željeznička mreža većinom uništena i van uporabe. Također bi, primjerice, u Gornjem Vakufu uvezivanje željeznicom na pravcu Banja Luka –Jajce – Donji Vakuf – Bugojno – Gornji Vakuf/Uskoplje – Prozor – Jablanica moglo značajno doprinijeti bržem razvoju metalske i drvne industrije u ovim mjestima, ali bi to bio veliki državni projekt na koji općinska vlast nema mnogo utjecaja.

Nadalje, putna infrastruktura unutar jedinica uprave je loša i treba se raditi na njenom poboljšanju. Privrednicima u Posušju i Kotor-Varoši je problem to što teretna vozila moraju ići kroz centar grada do industrijske zone i preporučljivo bi bilo da lokalna zajednica razmisli o izgradnji odvojenog pristupnog puta za industrijsku zonu kako teretna vozila ne bi išla kroz centar i uništavala putove koji nisu projektirani za opterećenja koja stvaraju teretna vozila. Stvaraju se česta zagušenja prometna, ugrožava se sigurnost građana, u prvom redu učenika, a kao prateća pojava povećanog intenziteta prometa je i viši procent ispušnih plinova koji u ekološkom pogledu nanose veliku štetu.

Slaba cestovna povezanost u Bosanskoj Krupi, Višegradu i Fojnici predstavlja veliki izazov za privrednike. Fojnica predstavlja “slijepo crijevo” u smislu da postoji samo jedan regionalni put koji vodi do općine. Također, Drvar je veoma loše povezan s ostalim općinama. Jedina veza između Drvara i ostalih općina je uspostavljena drumskim prometom, koji je otežan lošom putnom infrastrukturom i neredovnim autobusnim linijama. Primjera radi, Drvar i Glamoč su jedine dvije općine u Bosni i Hercegovini još uvijek povezane makadamskim drumom. Dodatno, u nekim općinama/gradovima, kao što je Višegrad, svakodnevna sukobljavanja političkih partija na nivou općine utječu na sve segmente društvenog i gospodarskog života, pa su tako zapostavljeni i projekti koji se odnose na unaprjeđenje putne, transportne i komunalne infrastrukture.

Također, trenutačno se vrše radovi na obnovi Luke Brčko. Zahvaljujući svom strateškom i geografskom položaju, Luka Brčko može postati ključna tranzitna točka za protok teretnog prometa između BiH i Europske unije. Trenutačna infrastruktura Luke Brčko zastarjela je i teško joj je pristupiti željeznicom, ali, nakon obnove, luka može postati centralna poveznica za gospodarstva regije. Nadalje, kada je u pitanju zračni promet, iako Mostar ima jako dobru poziciju, kao i jako dobru komunikacijsku povezanost, nužnu za sve tvrtke, a poglavito za izvozno

orijentirane kompanije, loše upravljanje lokalne vlasti zračnom lukom u Mostaru rezultiralo je nedovoljnim razvojem zračnog teretnog, ali i putničkog transporta.

U nekim jedinicama lokalne samouprave, kao što su, primjerice, Gradačac, Prijedor, Tuzla i drugi, IKT infrastruktura je slabo razvijena. Ili je, kao u Bihaću, internet poprilično skup i slabo pristupačan nižim socijalnim kategorijama. U nekim jedinicama samouprave, kao što je Posušje, to je posebice izraženo u ruralnim dijelovima jer postoji loša pokrivenost optičkim kablovima i internetskom infrastrukturom. S tim u svezi, trenutne internetske usluge ne mogu zadovoljiti potrebe biznis sektora za razvoj IT-a. Veoma sporo se uvodio 4G, a već će uskoro biti potrebe za 5G. Također, neki, kao Bosanska Gradiška, stoje nešto lošije i u smislu digitalne pismenosti u odnosu na entitet RS sa 28 posto pismenosti. U ostalim većim gradovima/općinama digitalna infrastruktura i dostupnost interneta su relativno razvijeni.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

68

Povećanje socioekonomskih nejednakosti zabilježeno je u svim lokalnim zajednicama koje su bile predmet provedenog istraživanja. Nejednakosti su uglavnom posljedica ograničenih mogućnosti na tržištu rada, neadekvatnih odgovora države na socijalne potrebe, neravnopravnosti spolova, ograničenog pristupa obrazovanju itd. One su dodatno podstaknute negativnim posljedicama pandemije COVID-19 i visoke inflacije.

Strateški i razvojni dokumenti u posmatranim zajednicama nisu posebnu pažnju posvetili smanjenju nejednakosti. Nisu sprovedena posebna istraživanja o nejednakostima. Direktni podaci o nejednakostima nisu dostupni. Tokom istraživanja nisu identificirane ciljane – konkretne mjere za smanjenje nejednakosti. Postoji niz mjera koje posredno doprinose smanjenju nejednakosti, kao što su izdvajanja na ime socijalne pomoći, programi podrške zapošljavanju i samozapošljavanju, rješavanju stambenog pitanja marginaliziranih kategorija stanovništva, projekti za poboljšanje rodne ravnopravnosti itd.

Na osnovu podataka o nezaposlenosti, stanju u oblasti socijalne zaštite, prema podacima o dohotku, odnosno primanjima, kao marginalizirane skupine prepoznajemo nezaposlene osobe, među kojima su značajno zastupljeni mladi i žene, osobe s invaliditetom, osobe i porodice u stanju socijalne potrebe, Romi, populacija ratom raseljenih lica, te penzioneri. U gradovima/

općinama nisu stvoreni dovoljno efikasni mehanizmi koji bi predstavljali adekvatan sistemski odgovor, odnosno doprinijeli rješavanju problema nejednakosti.

Kada je riječ o aktivnostima koje doprinose smanjenju nejednakosti, može se uočiti da je malo projekata posvećeno poboljšanju položaja romske populacije. Jedan od takvih je projekat *Stambeno zbrinjavanje Roma* koji je 2020. godine realizirala općina Fojnica uz pomoć Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. U okviru ovog projekta izvršena je sanacija i rekonstrukcija osam stambenih objekata romskih porodica. Bitno je istaći da se pripadnici manjinskih nacionalnih grupa suočavaju sa brojnim poteškoćama na tržištu rada, kao i poteškoćama u pristupu javnim službama i javnim resursima.

Kada je riječ o raseljenim licima, općina Živinice je u 2022. godini najavila izgradnju tri stambene zgrade sa 129 stanova i poslovnim prostorom u kojima će domove naći 354 raseljena lica, koja trenutno žive u neuvjetnom ambijentu kolektivnih centara. Cilj je da se u gradu Živinice izvrši konačno pražnjenje i zatvaranje kolektivnih smještaja, dok bi postojala i mogućnost smjestiti i domicilne socijalno ugrožene porodice koje su u teškom socijalnom stanju te se mogu smjestiti i mladi bračni parovi koji su u stanju finansijske potrebe, a žele ostati na teritoriji BiH i stvarati bolje uvjete.

Na osnovu dostupnih podataka iz sprovedenog istraživanja (mirovine, plaće i dr), može se zaključiti da su snažno prisutne ekonomske nejednakosti, koje podrazumijevaju nejednakosti u prihodima, ili drugim ekonomskim resursima u okviru cjelokupne populacije.

Prema podacima iz Mrkonjić Grada, skoro 60 procenata radne snage je zaposleno u predaivačkoj industriji, trgovini na veliko i malo te građevinskoj industriji. Radi se o sektorima gdje su primanja u prosjeku među najnižim. To potvrđuje da postoji značajan stepen nejednakosti u prihodima.

Nejednakost je prisutna, manje ili više skrivena, na mnogo razina; između zaposlenih i nezaposlenih, između žena i muškaraca, ali i između osoba zaposlenih u javnom sektoru i onih koji rade u privatnom sektoru.

Podaci o nezaposlenosti žena ukazuju i na prisutnu feminizaciju siromaštva. U većini posmatranih gradova/općina, nezaposlenost više pogađa žene nego muškarce. Zabrinjava podatak o

visokom udjelu visokoobrazovanih žena u strukturi nezaposlenih (70%) u Gradišci i Goraždu.

Na lokalnom nivou postoji nekoliko inicijativa i aktivnosti koji doprinose smanjenju ekonomske nejednakosti. U *Centru poslovnih kompetencija Žepče* redovno se organiziraju obuke za dugoročno nezaposlene osobe, nezaposlene osobe iz kategorije mladih i žena, i osoba sa invaliditetom. Udruženje poslovnih žena u BiH iniciralo je osnivanje Kluba za podršku poduzetništvu žena Žepče, koje je podržano i od strane Općine Žepče i RAŽ-a. Klub aktivno radi na unapređenju ambijenta za poslovanje poduzetnica i sudjelovanje u lokalnom planiranju i odlučivanju o razvojnim prioritetima i razvoj partnerstva. Inicijativa za osnivanje Kluba za podršku poduzetništvu žena na lokalnom nivou postoji i u Posušju.

70

Povećanje siromaštva i gladi u bh. zajednicama, praćeno je istovremeno i enormnim bogaćenjem manjeg dijela populacije. Korupcija, nepotizam, utaje poreza, organizirani privredni kriminal, prevare pri privatizaciji i druge slične prakse postupno ali sigurno su dovele do preliva javnih dobara i društvene vrijednosti iz srednje klase u ruke manje političko uvezane elite. Upravo, smanjenje srednje klase te nastanak visoko bogate elite uz sve veći broj građana koji su siromašni ili žive od mjeseca do mjeseca je trend koji je zabilježen kako u većim tako i u manjim gradovima odnosno općinama. Društvena klasna transformacija prouzrokovana je prije svega dugogodišnjom vladavinom etno-nacionalističkih stranaka koje kontroliraju pristup i raspodjelu javnih dobara, uključujući i radna mjesta u javnom sektoru, kao i pristup određenim socijalnim davanjima ali i privrednim podsticajima.

Na vrhu socioekonomske ljestvice nalaze se upravo pojedinci i porodice koje su dio vladajuće političke stranke u lokalnoj zajednici (samo nazivi etno-nacionalnih grupa su različiti ali trendovi su svugdje isti) kao i privrednici ili drugi akteri iz kantonalnih, entitetskih ili državnih institucija vlasti koji su dobro povezani po zajedničkim ličnim ili poslovnim interesima. Važan dio ovog sistema jesu i kriminalne grupe koje su veze s političkom elitom stekle i razvile u toku ratnih dešavanja. Višu srednju klasu predstavljaju pojedinci i njihove porodice koje rade po javnih institucijama, kao i oni koji su stekli imovinu na osnovu koje ostvaruju rente. Niža srednja klasa i siromašni predstavljaju najveći broj stanovnika u BiH što se reflektira naravno i u lokalnim zajednicama. Na dnu socioekonomske ljestvice nalaze se penzioneri, mladi, kao i žene koje su samohrane majke ili razvedene, kao i etničke manjine odnosno Romi.

Poseban oblik socioekonomske nejednakosti javlja se usljed patrijarhalne podjele rodni uloga u društvu. Nekoliko lokalnih zajednica, kao što su Zenica, Kakanj i Konjic naprijed, orijentirane su na teške industrije koje većinom zapošljavaju muškarce. Iako se djevojčice i djevojke jednako obrazuju i ostvaraju bolje rezultate tokom školovanja, društvena očekivanja i sistem podjele domaćinskih poslova su takva da žene pri stupanju u braku preuzimaju većinu domaćinskih poslova kao i poslove oko brige starijih i bolesnih članova porodice. Ova vrsta neplaćenog rada dovodi do sistematske socioekonomske nejednakosti na osnovu roda. Rodne nejednakosti u oblasti rada i zapošljavanja su vidno prisutne. Nezaposlenost i posljedično povezano siromaštvo više pogađa žene nego muškarce.

Pored žena, mladi generalno žive u težim društvenim uvjetima i ukoliko ne potječu iz političkih uvezanih porodica teško pronalaze zaposlenje. Ova činjenica dovela je i do masovne migracije mladih u posljednjih nekoliko godina, koji sada ne odlaze samo nakon završenog fakulteta nego često i odmah nakon završene srednje škole.

Potom osobe sa invaliditetom i poteškoćama u razvoju su posebice marginalizirani jer su socijalna primanja, ako ih i imaju, nedostatna da pokriju njihove dodatne zdravstvene potrebe, a rijetko postoje poslodavci koji proaktivno zapošljavaju ovu populaciju. Zajedno sa ovom skupinom društva Romi kao etnička manjina su posebno diskriminirani i pri obrazovanju i tokom zapošljavanja, te žive na društvenoj margini. Na kraju, važno je naglasiti da su penzioneri i starije osobe zbog vrlo niskih primanja i zdravstvenih potreba također dio najsiromašnijeg dijela stanovništva u svim lokalnim zajednicama. Sve češće starije osobe ne mogu ni računati na brigu od strane porodice zbog činjenice da sve veći broj ljudi odlazi vani.

Ujedno u nekoliko zajednica došlo je do velikog priliva osoba u pokretu, odnosno izbjeglica i migranata iz Azije i Afrike koji privremeno ali u velikom broju borave u BiH. Ovi pojedinci žive u vrlo teškim životnim uvjetima bez adekvatnog smještaja i ishrane. I pored humanitarne pomoći koje najviše pružaju građani u mjestima gdje se osobe u pokretu najduže zadržavaju i gdje su organizirani kampovi, ova populacija teško preživljava boravak u BiH. Istovremeno, činjenica da su osobe u pokretu i kampovi locirani u većem broju u određenim općinama, tu se stvara i veći društveni pritisak ali i potreba za dodatnim resursima kako bi se adresirale novonastale potrebe.

Kada je riječ o obrazovanju, u općini Žepče je identificiran nedostatak posebnih odjeljenja za učenike sa posebnim potrebama. To doprinosi produbljivanju nejednakosti i dodatnoj socijalnoj isključenosti. S obzirom na to da je obrazovanje jedan od najvažnijih uvjeta za poboljšanje položaja ranjivih skupina, potrebno je intenzivirati postojeće, kreirati i implementirati nove mjere u skladu sa potrebama ovih skupina.

Pored socioekonomske nejednakosti među različitim skupinama populacije, pojavljuju se i nejednakosti između određenih lokalnih zajednica. Tako administrativni centri, posebno Sarajevo i Banja Luka, okupljaju veliki broj zaposlenih u javnom sektoru što je praćeno i boljim ekonomskim statusom ovih grupa i općenito ovih lokalnih zajednica u poređenju sa ostalim gradovima i općinama u BiH.

Stvaranje povoljnijeg poslovnog okruženja, na šta poslovna zajednica ukazuje godinama unazad, bi doprinijelo bržem razvoju poduzetništva, što bi se u konačnom odrazilo na smanjenje nezaposlenosti i postojećih nejednakosti u društvu.

72

Na osnovu dostupnih pokazatelja, može se zaključiti da u zajednicama u kojima postoji rast lokalne privrede dolazi do povećanja socijalnog raslojavanja stanovništva. To ukazuje na složenost problema i potrebu da se u lokalnim zajednicama sprovedu dublja istraživanja o socioekonomskim nejednakostima.

Za uspješno rješavanje socioekonomskih nejednakosti potreban je multisektorski pristup, odnosno snažnija saradnja svih relevantnih sektora. Izrada socijalne karte omogućila bi detaljan uvid u stvarne potrebe stanovnika, čime bi se osiguralo bolje targetiranje osoba i grupa, te prilagođavanje mehanizama i mjera podrške u skladu sa potrebama. To bi u konačnom utjecalo na smanjenje nejednakosti i smanjenje siromaštva.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Populacija onih koji žive u neformalnim naseljima vrlo je mala. Nešto je više onih koji žive u neadekvatnom smještaju. S druge strane, relativno je značajan udio stanovništva koji živi sa ograničenim pristupom osnovnim komunalnim uslugama, vodi, ali i kanalizaciji, posebno u ruralnim dijelovima opština.

Veći broj opština ili uopšte nema ili ima vrlo nerazvijen javni saobraćaj. Slaba dostupnost javnog transporta, a djelimično i putne infrastrukture pogađa posebno ruralna područja, te starije stanovništvo iz ovih područja. Ovo je zajedničko gotovo svim opštinama.

Opštine imaju institucionalizovane participativne mehanizme u urbanom planiranju i upravljanju, ali nemamo objedinjene podatke o svim opštinama. Pojedini izvori ukazuju na to da se procedure nerijetko zloupotrebljavaju i netransparentno sprovode, a da bi se pogodovalo nekim privatnim ekonomskim i finansijskim interesima. Nalazi nezavisnih istraživanja o funkcionisanju ovih mehanizama uglavnom izvještavaju o njihovoj niskoj efikasnosti i praktično malom značaju.

Kada su u pitanju ulaganja u očuvanje, zaštitu i konzervaciju kulturnog i prirodnog nasljeđa, određene aktivnosti postoje u skoro svim opštinama, ali su ulaganja, po pravilu, niska ili su izrazito zavisna od projektnog finansiranja i sredstava stranih i međunarodnih donatora. U isti mah, veliki broj primjeraka prirodnog nasljeđa je pretrpjelo oštećenja i devastaciju. Ekspanzija industrijskih zona i industrije značajan je izvor devastacije prirodnog nasljeđa, prije svega zagađenja vodenih resursa, ali i životne sredine uopšte. Gotovo sve opštine imaju problem sa ispuštanjem kanalizacije i otpadnih voda u rijeke. Vrlo su rijetki sistemi za prečišćavanje voda, postoji jedan u Žepču. Osim toga, značajan izvor devastacije životne sredine u posljednjoj deceniji čine mini-hidroelektrane koje se umnožavaju velikom brzinom. U Fojnici je jedan takav plan bio uzrok višegodišnjoj borbi stanovništva sela Gotuša protiv izgradnje. Najviše ih je planirano u Konjicu – čak 37.

Broj smrtnih slučajeva povezanih sa prirodnim katastrofama je i dalje relativno mali. Isti je slučaj i sa nestalim. Velike poplave su pogodile gotovo cijelu zemlju u maju 2014. godine. Tada je na teritoriji Bosne i Hercegovine, prema dostupnim podacima, smrtno stradalo 20 lica uz manji broj nestalih. Broj pogođenih mjerio se u desetinama hiljada. Od opština u našem uzorku, poplavama su tada značajno pogođene: Tuzla, Derventa, Prijedor, Bijeljina, Zenica, Banja Luka, Gornji Vakuf-Uskoplje, Žepče i Doboj. Tada su zabilježena i značajna oštećenja infrastrukture, uništene su saobraćajnice širom zemlje, te je ili uništeno ili oštećeno više riječnih mostova, a došlo je i do prekida u snabdijevanju električnom energijom i vodom koje je pogodilo više desetina hiljada ljudi. Pojedine su opštine od tada preduzele preventivne mjere. U Žepču je tako izvršena sanacija jednog dijela obale Vrbasa čime je obala zaštićena od erozije, a i sman-

jena je mogućnost težih oštećenja infrastrukture. Poplave su se dešavale i u godinama koje su uslijedile, ali je bilo manje pogođenih. Nove teške poplave zahvatile su pojedine opštine tokom aprila/maja 2023. godine. Od opština i gradova u našem uzorku, poplavama su pogođeni dijelovi: Prijedora, Bihaća, Bosanske Krupe, Banje Luke, Goražda. Nije bilo stradalih lica, ali je počinjena značajna materijalna šteta na stambenim objektima i dijelovima infrastrukture.

Uglavnom nema preciznih podataka o procentima otpada koji se prikuplja i kojim se upravlja u kontrolisanim postrojenjima. Brojne opštine imaju značajne probleme sa prikupljanjem i odvozom otpada, posebno u ruralnim područjima. Brojni problemi postoje i tamo gdje su servisi javni. Više opština ima ambiciozne planove u vezi s tim. Grad Cazin u partnerstvu sa opštinama Bosanska Krupa (koja je takođe u našem uzorku) i Bužim realizuje projekat uspostavljanja zajedničkog centra za upravljanje otpadom. Planovi se, po pravilu, ipak realizuju prilično sporo. U pojedinim opštinama sistem upravljanja otpadom je zadatak profitnih kompanija, kao u npr. Zenici. Opštine poput Goražda imaju višegodišnji problem sa organizacijom odvoza smeća i divljim odlagalištima. Slična je situacija i u Mrkonjić Gradu, gdje postoje brojna divlja odlagališta uz glavni riječni tok. Problem je akutan i u Mostaru, gdje gradska deponija Uborak radi suprotno zakonu proizvodeći i značajne negativne posljedice po okolinu, a onda i zdravstvene rizike za stanovništvo.

Pojedine opštine imaju kante za razvrstavanje otpada, ali se 3R princip uglavnom ne primjenjuje pa se, na kraju, vrlo malo otpada razvrstava i reciklira, iako više opština ima planove za izgradnju kapaciteta za razvrstavanje i reciklažu. Određene aktivnosti reciklaže postoje, ali se realizuju izvan javnih sistema i u profitnim oblicima, kao npr. u Tešnju gdje postoje kompanije koje se bave otkupom i preradom otpada. Divlje deponije su brojne i predstavljaju stalan i akutan problem u više opština u našem uzorku. Divlje deponije su zabilježene u: Kotor Varoši, Grudama, Goraždu, Derventi, Mrkonjić Gradu, Gradiški, Živinicama, Fojnici, Zenici, posebno u rubnim i ruralnim dijelovima opština koje su slabo ili nikako pokrивene sistemom za prikupljanje i odvoz otpada.

U brojnim opštinama, inicijative za održivo upravljanje otpadom, zaštitu okoline i „zelenu transformaciju“ dolaze iz civilnog sektora ili onog poslovnog uz ograničenu inicijativu lokalnih uprava. Tako je, prema procjenama sagovornika, u: Fojnici, Višegradu, Mostaru, Stocu i Grudama. Problem identifikovan u nekim opštinama, npr. u Trebinju ili Mrkonjić Gradu je fokus na

ekonomski rast i profit po svaku cijenu zbog čega se pitanja održivosti smatraju sekundarnim, čime se ugrožava dugoročna održivost okoline.

Mjerenja kvaliteta vazduha se i dalje svuda ne sprovode. Neke nezavisne platforme trenutno prikupljaju i prezentuju podatke iz dvadesetak gradova. Od opština u našem uzorku, ova platforma ima podatke o kvaliteti vazduha i prisustvu čestica i to u opštinama: Banja Luka, Zenica, Kakanj, Bihać, Mostar i Tešanj. Druge zajednice ne prikupljaju podatke o kvalitetu vazduha. Kvalitet vazduha u opštinama varira, ali je više onih gdje je isti loš ili neodgovarajući, posebno tokom zimskih mjeseci. Ovo je slučaj u Tuzli, koja je jedna od najzagađenijih opština, zatim u Prijedoru, Banjoj Luci, Gradačcu, Derventi itd. Stanje je posebno loše zimi u opštinama koje nemaju nikakve sisteme gradskog/centralnog grijanja, a većina je takvih. Pojedine opštine usvojile su politike koje ciljaju specijalno na problem zagađenosti vazduha. Prijedor je tako, 2021. godine, usvojio Akcioni plan za smanjenje zagađenja vazduha.

Važan izvor zagađenja su industrijska postrojenja, dok tokom zimskih mjeseci zagađenju značajno doprinose individualna ložišta, posebno zbog upotrebe goriva niskog kvaliteta sa velikim udjelima sumpora. Prema mišljenjima ispitanika_ca, važan je faktor siromaštvo, zbog čega je stanovništvo prinuđeno nabavljati najnekvalitetnije gorivo, a nerijetko i ložiti otpad. Ukupnom zagađenju doprinose i brojni objekti sa neodgovarajućom izolacijom zbog čega je potrošnja goriva veća nego što bi to bilo potrebno. Osim toga, saobraćaj, posebno teretni, koji se obavlja starim mašinama niskog ekološkog standarda, doprinosi zagađenju vazduha, a upućeni ukazuju na sitnu korupciju i lošu regulaciju kao česte uzroke.

Više opština je prethodnih godina iniciralo projekte unapređenja energetske efikasnosti javnih objekata, ugradnjom bolje izolacije ili zamjenom starih ložišta, te prelaskom na goriva s manjom količinom emisija. Slični projekti realizovani su u Grudama, Tešnju i Mrkonjić Gradu, gdje je realizovano utopljanje više javnih objekata, škola, kulturnih centara i sportskih objekata. Osim toga, pojedine opštine, poput Zenice i Tešnja, nastoje unaprijediti vlastite kapacitete proizvodnje energije iz sunca.

Situacija po pitanju javnih prostora za opštu upotrebu dosta varira među posmatranim opštinama. U više opština u uzorku raširen je stav da su potrebni dodatni javni prostori te njihovo unapređenje. Takav je slučaj u Bijeljini, Laktašima i Živinicama.

Nema preciznih podataka o licima koja su pretrpjela seksualno zlostavljanje ili fizičko nasilje u opštinama u našem uzorku. Nezavisni izvori sugerišu da je nasilje nad ženama rašireno i da je sve učestalije. Prema podacima Agencije za ravnopravnost polova u BiH, svaka treća žena preživi neki oblik nasilja, a svaka druga neki oblik psihičkog, ekonomskog ili fizičkog maltretiranja.

Sve opštine imaju obavezu da izrađuju plansku dokumentaciju, ali se ona ne izrađuje uvijek, a i tamo gdje postoje, često se ne poštuje, ne sprovodi, sprovodi djelomično ili naprasno prilagođava privatnim interesima. U nekim slučajevima ne postoje ne postoje urbanistički ili slični regulacioni planovi, zbog čega i nema sistematskog usmjeravanja i kontrole ekonomske dinamike, takav je npr. slučaj Fojnice. Opštine imaju određene kapacitete da unapređuju sopstvene fiskalne pozicije implementacijom lokalnih taksi i poreza, ali su oni u većoj mjeri ograničeni propisima na entitetskom nivou.

Više opština u našem uzorku ima ili posebne planove, dokumenta i propise usmjerene na smanjivanjem rizika od prirodnih katastrofa ili ova pitanja tretira u okviru strateških planova.

76

Banja Luka tako ima usvojen Akcioni plan za održivi grad. Cazin je, 2020, usvojio Akcioni plan energetske održivosti i klimatskih promjena, a usvojen je i sporazum gradonačelnika za klimu i energiju te je u procesu izrada Akcionog plana za održivu energiju i borbu protiv klimatskih promjena. U Derventi je na snazi Lokalni program zaštite životne sredine. U Mrkonjić Gradu je u toku priprema Akcionog plana za održivu energiju i klimu. Politike su neujednačene i nisu harmonizovane, a pojedine su već zastarjele i bilo bi ih potrebno osavremeniti i dopuniti. Takav je slučaj Fojnice, gdje je LEAP usvojen 2004. godine.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Održivi rast i razvoj zahtijevaju smanjenje korištenja neobnovljivih prirodnih resursa i otrovnih materijala, kao i smanjenje otpada i onečišćujućih tvari tijekom kompletnog procesa proizvodnje i potrošnje. Održiva potrošnja i proizvodnja promoviraju održivu potrošnju i proizvodne metode kroz implementaciju različitih mjera koje mogu uključivati specifične politike i međunarodne sporazume o upravljanju materijalima štetnim za okolinu (SECAP, SEAP, LEAP). Održiva potrošnja i proizvodnja također zahtijevaju sustavni pristup i suradnju između sudionika koji

djeluju u lancu opskrbe, od proizvođača pa sve do krajnjeg potrošača. To uključuje angažiranje potrošača kroz podizanje svijesti i obrazovanje o održivoj potrošnji i načinu života. Kako bi se postiglo gore navedeno, nužna je uključenost širokog spektra sudionika kao što su, pored navedenih proizvođača i potrošača, i donositelji odluka, istraživači, znanstvena zajednica, ali i jedinice lokalne samouprave.

Cilj održivog razvoja 12 (SDG 12) ima za zadatak osigurati dobro korištenje resursa, poboljšati energijsku učinkovitost, održivu infrastrukturu i omogućiti pristup osnovnim uslugama, zelenim i pristojnim poslovima i osigurati bolju kvalitetu života za sve. Osnovni uvjeti života, razvijenost javnih usluga, odgovornost prema okolišu tiču se ovog UN-ovog cilja održivog razvoja: On ima 11 podciljeva u koji su uključeni razni čimbenici poput potrošača, resursa, otpada, održivosti, transparentnosti, javnog novca i tehnološkog napretka.

Kada su u pitanju 33 jedinice lokalne samouprave koje su razmatrane, jasno je da postoji ograničeno shvaćanje samog Cilja održivog razvoja 12 i onoga na što se on odnosi, što posljedično ima i značajan utjecaj na prioritete lokalnih vlasti, ali i na dostupnost informacija potrebnih za praćenje pokazatelja za svaki od navedenih ciljeva.

U pogledu implementacije i razvoja programa održive potrošnje i proizvodnje, prema prikupljenim informacijama, u nekoliko jedinica lokalne samouprave provode se projekti koji se tiču održivosti u proizvodnji roba i usluga sa svrhom umanjavanja ekološkog utjecaja i ograničenja korištenja resursa kroz korištenje novih tehnologija. U Bihaću je uspostavljen studijski program drugog ciklusa koji se bavi održivom proizvodnjom hrane, a uzimajući u obzir zastupljenost prehrambene industrije u toj regiji, kao i potrebe za osposobljavanjem stručnog kadra. U Trebinju se implementiraju projekti koji uključuju principe učinkovite uporabe roba i usluga i implementaciju digitalnih tehnologija u svrhu osiguravanja održivosti i to u području turizma i poljoprivrede. Sustavni pristup osiguravanju prepoznatljivosti koncepta održive potrošnje i proizvodnje u smislu njegovog *mainstreaminga* u proces donošenja odluka na svim razinama, pa samim tim i na lokalnoj, i uključivanje potpore ovom konceptu u okviru razvojnih politika, strategija i programa u promatranim jedinicama lokalne samouprave nije registriran u značajnom opsegu, osim izoliranog slučaja općine Stolac u kojoj se strateški dokumenti općine, ali i nekih lokalnih poduzeća, koriste kao instrument promoviranja održive proizvodnje i potrošnje.

Što se tiče Cilja održivog upravljanja i korištenja prirodnih resursa, a što se odnosi na količine materijala koji se koriste u proizvodnji i potrošnji, iz prikupljenih podataka vidljivo je da dobar dio jedinica lokalne samouprave posebnu pozornost poklanja sustavu upravljanja vodovodnim sustavom. Samom regulacijom sustava utječe se i na potrošnju vode i u proizvodnim aktivnostima, što se prvenstveno odnosi na potrošnju u poljoprivredi u svrhu irigacije. Poduzimaju se aktivnosti na detekciji gubitaka vode i kreiraju mjere za umanjene potrošnje.

Na području općine Goražde, prema pokazateljima iz Strateških dokumenata za prethodnih 5 godina, smanjen je broj kućanstava koja nemaju pristup vodovodnoj mreži, te je porastao broj kanalizacijskih priključaka. U gradskom području ne postoje postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda, već se one izravno ispuštaju u rijeke i na ovom polju je nužno osmisliti rješenje. U Gradačcu se trenutačno radi na izmjenama dovodnih cijevi, tako da se u tom smislu smanjuje stupanj potrošnje vode i poboljšava odgovorna potrošnja.

78 U Goraždu su učinjeni značajni pomaci projekata utopljanja javnih institucija i stambenih zgrada. Ovaj grad ima potencijal i kapacitete za povećanje razine energijske učinkovitosti javnih i privatnih objekata. Trenutačno su aktualni projekti izgradnje solarnih panela. Spremnost za izgradnju solarnih panela nalazimo i u Tešnju u kojem postoji nekoliko privatiziranih instaliranih kapaciteta solarnih panela, među kojima *SV Energija d.o.o.*, te *Eurosolar* koji je u sklopu kompanije *Hifa Oil Gas*. Privatni sektor Tešnja za svoje potrebe gradi solarne elektrane, pa tako imamo primjer kompanije *Madi d.o.o.*, koja u BiH ima najveću instaliranu solarnu elektranu za vlastite potrebe, površine od 5.500 m².

Ekološki prihvatljivo upravljanje kemikalijama i svim otpadom tijekom njihovog životnog ciklusa podrazumijeva značajno smanjenje njihovog ispuštanja u zrak, vodu i tlo kako bi se smanjili njihovi negativni utjecaji na zdravlje ljudi i okoliš. Na lokalnoj razini, u ovom pogledu najaktualniji bi mogao biti problem prikupljanja i odlaganja elektroničkog otpada. Tretiranje ove vrste otpada u jedinicama lokalne samouprave uglavnom se vrši u okviru projektnih aktivnosti, kao što je to bio slučaj u Kaknju u kojem su postavljeni posebni kontejneri za ovaj otpad, ili u Grudama, u kojima će ovi kontejneri biti ubrzo postavljeni. U ostalim promatranim lokalnim zajednicama nema podataka o posebnom tretmanu ove vrste otpada – uglavnom je fokus na smanjenju tzv. divljih deponija i generalno razvoju sustava upravljanja čvrstim otpadom. Kada

je u pitanju „klasičan“ otpad, od velike koristi su privatne kompanije koje se bave sakupljanjem i odlaganjem otpada. U Gradačcu, kompanija *Modernizacija d.o.o.* otkupljuje i reciklira otpad, djelujući s preko deset formiranih poslovnica i izvan gradske jezgre Gradačca. U Tešnju djeluju dva poduzeća koja se bave reciklažom: *Eko-servis d.o.o.* i *Fortina d.o.o.* One otkupljuju i recikliraju sve vrsta metala, papira, najlona i industrijskog otpada, kao i zauljenih voda, emulzija i antifrizu, a surađuju i sa zemljama regije.

Princip smanjenja otpada, ponovne uprabe i recikliranja resursa i proizvoda naziva se „3R“ (*reduction* – smanjenje; *reuse* – ponovna uporaba; *recycle* – recikliranje). U okviru prikupljenih podataka za promatrane jedinice lokalne samouprave, koncept 3R u svojoj potpunosti nije prisutan. Otpad se u nekoliko slučajeva prikuplja i sortira (Bihać, Cazin, Mostar, Bijeljina, Višegrad, Zenica, Prijedor), ali je ograničena njegova ponovna uporaba i reciklaža. Prepoznatost koncepta kod stanovništva nije na zadovoljavajućoj razini, ali je činjenica i da nisu kreirani ni preduvjeti za primjenu koncepta kroz sortiranje otpadnog materijala u lokalnim zajednicama, iako postoje određeni pomoci u tom pogledu – recimo, u Širokom Brijegu je donesen novi plan upravljanja otpadom koji podrazumijeva sustav održivosti i primjene principa 3R, a više jedinica lokalne samouprave planira nabavu kontejnera za odvojeno prikupljanje otpada i vozila za transport odvojeno prikupljenih frakcija.

Općina Laktaši ima pomno razrađen SECAP plan za razdoblje do 2030. godine. Analize su pokazale da je dominantan udio drvene biomase u grijanju kućanstava, što je ključni čimbenik za gađanja okoline i radi se na njegovom smanjenju. Također je previsoka specifična potrošnja energije potrebna za zagrijavanje stambenog fonda, što pokazuje da je postojeći stambeni fond energijski neučinkovit i mora biti predmet ozbiljnih kalkulacija i usavršavanja. Općina Usora važi za lokalnu zajednicu koja je doživjela određen „iznenadan“ procvat, ali je ostala među općinama s najvećim postotkom udjela fosilnih goriva za potrebe grijanja, dok je istovremeno javna rasvjeta još uvijek pokrivena starim tipom žarulja. U pripremi su bila postavljanja solarnih panela, ali do realizacije još nije došlo, uglavnom zbog velikih početnih ulaganja.

Ono što je evidentno je da se niti jedna općina ili grad nije proslavio po pitanju ovog cilja koji je jako teško samostalno promatrati, jer se tiče toliko čimbenika. U svakoj samoupravnoj jedinici postoji određeni napredak, ali teško možemo pričati o jasnoj viziji da se postigne ovaj cilj.

Tako, na primjer, u slučaju korištenja alternativnih izvora energije, kao i ušteda na postojećim, imamo slučaj Žepča koje ima solarnu elektranu od 2016. godine (150KW) i planira još dvije, te tri protočne hidrocentrale na rijeci Bosni, nekoliko projekata utopljanja i plan da prijeđe na biomasu, ali nema strategiju za upravljanje otpadom, te ima manje od 30 % pokrivenosti kanalizacijskom mrežom. Isto tako se suočava s nezadovoljstvom građana i ekoloških aktivista po pitanju pregrađivanja rijeke Bosne.

S druge strane, Posušje ima aktivan energetska akcijski plan (utopljeno 10 javnih zgrada), uradilo je mnogo na upravljanju otpadom s preko 100 lokacija i 6 zelenih otoka za prikupljanje otpada, te mnogo na edukaciji s preko dvije tisuće učenika. Ipak, samo pola od 7500 tona otpada biva sakupljeno i usprkos uklanjanju 24 divlje deponije i dalje postoji aktivnih 15 na području općine. Mrkonjić Grad stoji na suprotnoj strani s nepostojećim principom 3R (*reduce, reuse, recycle*), i otpadnim vodama otpuštanim u Crnu rijeku, te samo 70 % pokrivenosti vodovodnom i 50 % kanalizacijskom mrežom. Općina planira 9 minihidrocentrala (3 na Crnoj rijeci, 3 na Plivi i po jednu na Mediljanici, Ponoru i Skočnici). Pored toga, na teritoriju općine Mrkonjić Grad posluje rudnik ugljena *Medna* kroz koncesiju kompanije *Drvo eksport* koja je mimo svih procedura pokrenula eksploataciju.

80

Kao i mnogi bh. gradovi, Doboje se bori s gubitcima na vodovodnoj mreži (25 %), lošom pokrivenošću kanalizacijskom mrežom, te sustavom daljinskog grijanja na ugljen iz Stanara. Ipak, razmišlja o elektrifikaciji dijela pruge Tuzla – Doboje, što bi olakšalo drumski promet. Živinice, na primjer, imaju vodovodne gubitke od gotovo 70 % i tek oko pola milijuna konvertibilnih maraka investicija u njih, pri čemu ugljen dominira u osiguravanju energije, ali nije centraliziran, jer Živinice nemaju daljinski sustav grijanja – što je vidljivo po zagađenosti zraka u gradu. Niti jedan grad nema strategiju o otpadu. Ipak, grad Živinice priprema izgradnju 8 solarnih panela na zatvorenim kopovima, te planira zaštitu stanovništva od energetske siromaštva u svojim strateškim dokumentima.

Visoko ima prvu vjetroelektranu u BiH, ali zato i dalje 60 % električne energije dolazi od ugljena, te industrijsku otpadnu vodu pušta nepročišćenu u rijeku Bosnu. Livno u svom planu strateškog razvoja naglašava komunalne usluge, ali kao rezultat vidimo samo zamjenu javne rasvjete (1200 komada, što je oko 30 % uštede), dok se otpad sakuplja, ali bez razvrstavanja i trenutačno na privremenoj deponiji.

Gradiška, s druge strane, iako ima usvojene sve strateške dokumente i potpisnica je, kao i druge spomenute općine, Sporazuma gradonačelnika kojim se općine i gradovi obvezuju na smanjenje CO₂ za 40 %. Gradiška također radi na utopljanju zgrada, zamjeni javne rasvjete, poboljšanju vodovodne i kanalizacijske mreže (iako je projekt pročišćavanja otpadnih voda blokiran sankcijama), te ima planove za modernizaciju upravljanja otpadom. Ipak, otpad većinski biva odvožen na regionalnu deponiju Ramići, te postoji veliki problem pesticida i njihovog utjecaja na vodotoke, kao i njihove ambalaže koja se odlaže nepropisno.

Dostizanje Ciljeva održivog razvoja, a naročito Cilja 12 koji se odnosi na odgovornu proizvodnju i potrošnju, u velikoj mjeri ovisi o uključenosti i posvećenosti privatnog sektora s obzirom na to da su korporativna društvena odgovornost, kružna ekonomija i inicijative vezane za zaštitu okoliša preduvjeti za uspješnu implementaciju principa održivog razvoja. U okviru Cilja 12 uključen je pokazatelj usvajanja održivih praksi i integracija informacija o održivosti u svoj ciklus izvještavanja od strane poslovnih subjekata. Ovo se prvenstveno odnosi na velike kompanije, a ova praksa generalno nije prisutna u Bosni i Hercegovini. Ipak, u okviru dvije promatrane jedinice lokalne samouprave djeluju kompanije koje su pioniri u izradi ove vrste izvještavanja – Tvornica cementa *Kakanj* i *Violeta d.o.o.* (Grude)[\[1\]](#).

81

Kod promatrane 33 jedinice lokalne samouprave, ni u jednom slučaju nije registrirano korištenje principa održivosti kao kriterija u realizaciji javnih nabava. Činjenica je da javne nabave, s udjelom u BDP-u od 15 do 30 % mogu biti moćan alat u promociji i implementaciji održivog razvoja, ali kada je u pitanju BiH, on je generalno neiskorišten za ostvarivanje Ciljeva održivog razvoja. Odgovorna potrošnja i svjesnost o utjecaju roba, usluga i radova koji se nabavljaju na okoliš, tijekom njihovog životnog vijeka mogu značajno utjecati i na zaštitu okoliša i biti važan pokretač inovacija u privatnom sektoru, te na taj način ostvariti pozitivan učinak u smislu održive proizvodnje i potrošnje, a ne postoji prepreka za doradu internih akata i procedure jedinica lokalne samouprave tako da se energijska učinkovitost uzima kao kriterij u procesu sprovođenja javnih nabava.

Kao prvo, nužne su intenzivnije aktivnosti na podizanju svijesti stanovništva i gospodarskih subjekata po pitanju značenja i značaja održive potrošnje i proizvodnje u svakom pogledu, a posebice u smislu potrebe selektivnog odlaganja otpada i primjene principa 3R. Dalje, a nastav-

no na prethodnu aktivnost, potrebno je u okviru proračuna jedinica lokalne samouprave planirati nabavu opreme i inventara za selektivno odlaganje i transport otpada. Prilikom izrade strateških razvojnih planova jedinica lokalne samouprave, nužno je da jedan od principa prilikom izrade strateških prioriteta i projekata bude i princip održive urbane infrastrukture koja podrazumijeva ekološku učinkovitost, ali i socijalnu uključenost. I na kraju, u procesu javnih nabava, princip održivosti treba biti jedan od kriterija za odabir dobavljača roba i usluga.

Cilj 13: Očuvanje klime

Zajednički nazivnik za sve lokalne zajednice, kako onih šesnaest posmatranih 2021. godine, tako i devet općina posmatranih tokom 2022. godine i isto toliko posmatranih tokom 2023. godine, jeste da su njihovi stanovnici itekako svjesni klimatskih promjena. U zavisnosti od dominantne orijentisanosti lokalne zajednice (industrija, poljoprivreda, turizam, i slično), različiti su i pogledi na ovaj fenomen. Klimatske promjene i njihove posljedice građani opisuju različito, u zavisnosti od specifičnih karakteristika lokalnih zajednica iz kojih dolaze. Tako neki u prvi plan stavljaju negativne posljedice po poljoprivredu ili ekonomiju uopće, dok drugi ističu utjecaj klimatskih promjena na sigurnost, kvalitet života stanovnika i na javno zdravlje.

Među posmatranim općinama ističe se grupa dominantno industrijskih, poput Prijedora, Banjaluke, Zenice, Tuzle, Kaknja, Konjica i Živinica. U nekima od njih smještena su industrijska postrojenja s ogromnim karbonskim otiskom, koja spadaju među najveće evropske zagađivače, kao što su termoelektrane u Tuzli i Kaknju ili Željezara Zenica. Stanovnici ovih mjesta žive na samom izvoru emisija sumpornih, karbonskih i azotnih jedinjenja, prašine i drugih elemenata koji pogubno djeluju na zdravlje ljudi i ekosistema. Samim tim su sagovornici iz ovih lokalnih zajednica u određenoj mjeri svjesniji i uzroka klimatskih promjena, a ne samo posljedica.

U drugu grupu posmatranih općina spadaju one s više ili manje iskorištenim potencijalom za razvoj poljoprivrede, naročito organske, s obzirom na to da se nalaze dovoljno daleko od bilo kakvih industrijskih postrojenja. Među takvima su Bijeljina, Bihać, Stolac i Trebinje, u kojima se značajan broj stanovnika bavi poljoprivredom. Pošto su egzistencijalno oslonjeni na poljoprivredu, stanovnici ovih krajeva mnogo su više senzibilizirani na klimatske promjene, te ih pažljivije prate i zapisuju. Općina Trebinje poznata je po rastućoj proizvodnji vina. Sagovorni-

ci iz ovog grada rekli su da je u toku protekle 24 godine berba grožđa pomjerena za 21 dan, odnosno pomjerana je za skoro jedan dan godišnje. Zime su blaže i duže, pa proljeće kasni i traje kraće. Visoke temperature stižu ranije, što skraćuje vrijeme za temperaturnu adaptaciju. To ozbiljno utječe na vinogradarstvo i poljoprivredu uopće.

Jedan od najstarijih i još uvijek neriješenih klimatskih problema u bosanskohercegovačkim okvirima jeste ekstremno loš kvalitet zraka u industrijskim sredinama.

Zastarjeli i energetske neefikasni objekti i sistemi grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora jedan su od najteže rješivih problema grada Žepča. I Živinice su grad izložen štetnim materijama, nastalim kao nusprodukt zagađenosti zraka zbog brojnih industrijskih postrojenja kako u užoj gradskoj jezgri, tako i u okolnim općinama. Pored industrije, alarmantno lošem stanju zraka u Živinicama doprinosi i nerazvijena toplifikacija, tj. nepostojanje sistema centralnog grijanja i upotreba ekološki neprihvatljivih energenata u zimskim mjesecima, poput uglja s visokim postotkom sumpora. Na području grada Doboja postoji pet industrijskih postrojenja koja predstavljaju ozbiljne zagađivače. Udio postrojenja koja posjeduju ekološku dozvolu iznosi 90%, dok svega dva imaju sistem za upravljanje zaštitom životne sredine prema odgovarajućem ISO standardu. Mali je i udio domaćinstava (svega 3%) koja za svoje potrebe koriste ekološka goriva, kao što je prirodni gas, dok ne postoje postrojenja i pogoni koji koriste ove izvore energije.

U našoj zemlji stanovništvo je i dalje sklono upotrebi neprihvatljivih energenata, zbog niza razloga, kao što su siromaštvo, tradicija i nedovoljna obaviještenost. U pitanju je problem na nacionalnom nivou, prisutan u izvještajima svih devet razmatranih općina. Zastarjela motorna vozila također su izvor velikih zagađenja. U sektoru saobraćaja, na području svih analiziranih općina u periodu 2021–2023. godine još uvijek su dominantno u upotrebi fosilna goriva (naftni derivati – dizel gorivo, različite vrste benzina i plin). LEAP dokumenti svih spomenutih općina, u većoj ili manjoj mjeri, tretiraju problematiku diversifikacije energetskih izvora i postepeno napuštanje upotrebe fosilnih goriva. Ipak, ostaje nepobitna činjenica da, prema nekim recentnim statističkim podacima, na nacionalnom nivou oko 70% energije dolazi iz fosilnih izvora i u tim okvirima treba iščitavati i stepen uspjeha/neuspjeha napuštanja fosilnih goriva.

Među posmatranim lokalnim zajednicama nekoliko je i onih koje su 2014. godine bile teško pogođene nezapamćenim poplavama, poput Brčkog, Tuzle, Zenice, Bijeljine i Banjaluke. Sa-

govornici iz ovih gradova isticali su utjecaj klimatskih promjena na sigurnost ljudi zbog sve češćih klimatskih ekstrema poput poplava, visokih snježnih nanosa ili ekstremnih suša. Nakon poplava, neki od ovih gradova, kao Grad Zenica, pokrenule su određene aktivnosti na uređenju vodenih tokova, kako bi smanjile mogućnost poplava. Međutim, nedovoljno je urađeno kako bi rizik od ponavljanja poplava iz 2014. godine bio značajnije smanjen. Ogroman problem za općine Žepče, Fojnica, Gradiška i Grad Doboj predstavlja devastacija prirodnih korita Rijeka, što dovodi do poplava i klizišta. Nepoštivanje ograničenja eksploatacije šumske građe u zoni zaštite vodotoka smanjuje propusnu moć korita, što za posljedicu ima izlivanje riječne vode. Nastaje šteta na izgrađenim objektima i infrastrukturi jer se ograničava korištenje zemljišta za bilo koju namjenu i tako nastaje ogroman finansijski gubitak po općinske i gradske budžete. Posebna opasnost, prisutna u područjima oko Doboja, jesu klizišta koja imaju izrazito negativan utjecaj na najsiromašnije dijelove stanovništva koji žive u neuslovnim stambenim objektima. Intervjuirani građani Doboja smatraju da njihova uprava nije kadra da se nosi s opasnostima povezanima s klimatskim promjenama. Fojnica, mada u lokalnim okvirima postoji plan koji reguliše sječu šume, također ima problem s erozijom zemljišta i posljedično tome klizištima i bujicama koji ugrožavaju prigradska naselja. Evidentan je problem korupcije nadležnih kontrolnih službi koje ne izlaze na teren i ne provjeravaju činjenično stanje. Što se općine Gradiška tiče, od velikih poplava 2015. godine ništa nije urađeno na uređenju obala i korita rijeka, kao ni na sanaciji odbrambenog nasipa na Savi koji ugrožava Gradišku.

Pored nepogoda uzrokovanih vodenom bujicom, u općini Gradiška izražena je stalna opasnost od šumskih požara. Putna infrastruktura za pristup šumskim predjelima podložnim požarima postoji, ali je potrebno održavati i graditi nove puteve do šumskih zona kojima prijete požari.

Gradovi Tuzla i Zenica i općina Višegrad u zagađenju zraka i, posljedično, klimatskim promjenama, vide krivce za porast broja oboljelih od respiratornih bolesti. Naime, promjenom klime primjetno je da tri vještačka jezera u Višegradu pojačano isparavaju i povećavaju vlažnost zraka. Sagovornici navode da to dovodi do evidentnog porasta broja oboljelih od astme i drugih respiratornih bolesti, što ima sličan poguban utjecaj na javno zdravlje kao i prljava industrijska postrojenja u Tuzli i Zenici, bazirana na fosilnim gorivima. Uz Sarajevo, Tuzla i Zenica su u više navrata bili među najzagađenijim gradovima svijeta, što govori o ogromnom karbonskom otisku ovih lokalnih zajednica i njihovom utjecaju na klimatske promjene.

Zajedničko za lokalne vlasti skoro svih posmatranih općina i gradova jeste da ne predlažu konkretne mjere i načine borbe protiv klimatskih promjena, nego da su mjere u ovoj oblasti uglavnom usmjerene na ublažavanje posljedica klimatskih promjena i saniranje šteta. Nema preventivnih mjera, usmjerenih na smanjenje karbonskog otiska, zaštitu prirode i smanjenje štetnih emisija koje su uzročnici globalnog zatopljanja. Toplifikacija stambenih i javnih objekata, pooštavanje mjera kontrole emisija u saobraćaju ili grijanje objekata individualnog i kolektivnog stanovanja projekti su koje skoro nikada ne iniciraju vlasti lokalnih zajednica, već međunarodne organizacije, civilno društvo ili privredni sektor. Lokalne vlasti su u najvećem broju slučajeva pasivne i nemaju konkretnih prijedloga ili mjera za borbu protiv klimatskih promjena.

Lokalne zajednice nemaju adekvatan sistem upravljanja otpadom, zadovoljavajući nivo reciklaže otpada, zadovoljavajući procenat pokrivenosti kanalizacionom mrežom i prečištačima komunalnih i industrijskih otpadnih voda. U takvom ambijentu ostaju nedovoljno česti, nedovoljno vidljivi i nedovoljno efektni pojedini dobri primjeri, poput ozelenjavanja energetskeg sektora u Mostaru i Stocu izgradnjom vjetroelektrane i fotonaponskih elektrana ili plan Općine Konjic da izgradi vjetroelektranu na planini Bitovnji.

Izuzetak je Bosanska Krupa, koja je *Sporazumu gradonačelnika za klimu i energiju* pristupila 2020. godine, te izgradila *Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama*. Ova lokalna zajednica učestvuje u ekološkim projektima usmjerenim na smanjenje emisije ugljika i opredijeljena je za principe i prakse održivog energetskeg razvoja i prilagođavanja klimatskim promjenama. Ciljevi postavljeni u *Akcionom planu održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama* jesu smanjenje emisija CO₂ za najmanje 40% do 2030. godine u odnosu na baznu 2010. godinu. Kao cilj postavljeno je i smanjenje broja stanovnika, zgrada i poljoprivrednog zemljišta ugroženih posljedicama klimatskih promjena za 40% do 2030. godine u odnosu na 2020. godinu. Bilo bi neophodno raditi periodične evaluacije dinamike s utvrđivanjem stepena provođenja planiranih mjera. Pohvalno je što je u Bosanskoj Krupi završen projekat povećanja energetske efikasnosti obrazovnih, kulturnih i zdravstvenih objekata.

Općina Laktaši također ima *Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama* (SECAP) za period do 2030. godine. Identifikovane opasnosti su: eks-

tremno visoke temperature, obilne padavine, poplave, suša i nestašice vode. Ocijenjeno je da su javne službe (policija, vatrogasci, civilna zaštita, hitne službe i sl.) za prilagođavanje klimatskim promjenama umjereno razvijene.

Primjeri iz nekih zajednica ostaju nedorečeni. Takav je, naprimjer, potez lokalne vlasti Mostara koja je izradila *Akcijski plan energijski održivog razvoja grada od 2016. do 2020. godine* i obavezala se do 2020. godine smanjiti emisiju stakleničkih plinova za 20% u odnosu na referentnu 2014. godinu. Međutim, nema dostupnih podataka o tome koliko je, od tada predloženih sedam aktivnosti i 26 mjera, lokalna vlast zaista i realizovala niti da li je neki efekat postignut, odnosno da li je smanjena emisija stakleničkih plinova u ovoj lokalnoj zajednici.

U Tešnju su privatna domaćinstva u ruralnim područjima uglavnom orijentisana na grijanje na ugalj. Istovremeno su mjere koje se tiču klimatskih promjena uglavnom orijentisane na smanjenje opasnosti od poplava, klizišta, nestašice vode, a ne na smanjenje karbonskog otiska poticanjem na korištenje obnovljivih izvora energije i napuštanje fosilnih goriva u domaćinstvima.

86

Klimatske promjene, naročito sušni periodi, ugrožavaju proizvodnju stočne hrane i rad mljekare u Gornjem Vakufu-Uskoplju i uzrokuju sve učestalije poplave. Osim ulaganja značajnih sredstava za regulaciju riječnih korita, planirane su i kontinuirane aktivnosti na promociji obnovljivih izvora energije. Međutim, Općina ne mjeri parametre kvaliteta zraka poput količine sumpora, azota ili čestica prašine, što bi moglo biti jeftino a korisno sredstvo monitoringa i ranoog alarma eventualnih atmosferskih promjena. Problem je što u strategiji razvoja ove lokalne zajednice izostaje element hitnosti rješavanja najvećih ekoloških problema u općini, kao što su rješavanje sistema upravljanja otpadom i otpadnim vodama. Nema ni raspoloživih podataka o karbonskom otisku općine, što je preduslov bilo kakvog planskog djelovanja usmjerenog na smanjenje štetnog utjecaja zajednice na okolinu i klimu.

U Goraždu je tokom proteklih godina izgrađeno nekoliko hidroelektrana, a planirana je izgradnja još nekoliko, iako je poznato da to negativno utječe e na mikroklimu zbog stvaranja visokoprocentne vlage u zraku. Zabilježen je porast osoba s respiratornim problemima, a primjetna je i pojava velikog broja fungicidnih oboljenja biljaka, životinja i ljudi.

Evidentni su propusti i lokalne vlasti u Derventi, gdje ne postoji kontinuirano mjerenje kvaliteta zraka. Jedini dostupni rezultati jesu oni dobiveni mjerenjima vršenim za potrebe rudnika

Stanari i Termoelektrane *Stanari*. Međutim, na osnovu stavova građana i članova općinskog tima za izradu akcionog plana zaštite životne sredine, nezadovoljavajuće stanje kvaliteta zraka postoji naročito tokom sezone grijanja, kada je izražena pojava smoga.

Livno je, uz Živinice, pionir u pokretanju izgradnje vlastitih solarnih parkova, što bi značilo energetska nezavisnost i proizvodnju električne energije za potrebe proizvodnje. Trenutno su u fazi izgradnje dva solarna parka koja će moći proizvoditi električnu energiju iz obnovljivih izvora. Višak proizvedene električne energije dalje će se prodavati u mrežu, što će predstavljati izuzetan angažman u smanjenju klimatskih promjena. Živinice će, u saradnji s *Elektroprivredom* BiH, graditi osam solarnih elektrana koje će u funkciji biti krajem 2024. To će biti ogroman doprinos energetske tranziciji općine Živinice, ali i cijele BiH. Energetska tranzicija predstavlja obavezu BiH, ali i izuzetno dug proces na njenom evropskom putu. Živinička administracija odlučna je u pristupanju realizaciji brojnih projekata kako bi u potpunosti postala tzv. zeleni grad.

Od 1984. godine, kada je prestala raditi meteorološka stanica, Kotor-Varoš nema organizovanih osmatranja klimatskih elemenata, temperatura i padavina. Uporedo s rastom potrošnje energije iz fosilnih goriva u domaćinstvima, povećano je i zagađenje zraka. Općina Kotor-Varoš uradila je kontrolni popis emisija CO₂, koji obuhvata direktne emisije CO₂ iz sagorijevanja goriva i indirektno emisije CO₂ iz potrošnje električne i toplotne energije za zgrade, saobraćaj i javnu rasvjetu. Nužno je, međutim, napraviti ambicioznije i konkretnije planove za smanjenje karbonskog otiska ove lokalne zajednice smanjenjem korištenja fosilnih goriva.

Nema dostupnih podataka o tome da je edukacija o važnosti borbe protiv klimatskih promjena ušla u obrazovne programe i planove i u jednoj od posmatranih lokalnih zajednica. Također, lokalne vlasti nisu realizovale značajnije javne kampanje o ovoj temi. Osim što nema konkretnih prijedloga za smanjenje emisija, većina lokalnih vlasti je na različite načine demonstrirala visok stepen ekološke neosviještenosti, provodeći aktivnosti i afirmišući projekte koji upravo doprinose klimatskim promjenama. Neke od općina to rade tako što insistiraju na nastavljanju investiranja u prljave tehnologije, kao što je, naprimjer, izgradnja Bloka 7 u Termoelektrani Tuzla ili dugogodišnje tolerisanje nezakonitih, prekomjernih emisija iz željezare u Zenici. Druge lokalne zajednice, poput Konjica, planiraju izgraditi desetine mini hidrocentrala i tako narušiti mikroklimu i uništiti biodiverzitet brojnih riječnih tokova. Te planove lokalna vlast pokušava

provesti silom i uprkos snažnom otporu građana, ekoloških udruženja i loših iskustava na do sada izgrađenim mini hidrocentralama u BiH i u drugim krajevima svijeta.

Mjere i aktivnosti u borbi protiv klimatskih promjena koje predlažu civilni i poslovni sektor kreću se od podsticanja održive i organske poljoprivrede, kampanja koje promovišu održiv razvoj i životni stil, napuštanja fosilnih goriva i prljave industrije, kontrole i oporezivanja zagađivača sve do uspostave održivog sistema upravljanja otpadom i industrijskim i komunalnim otpadnim vodama. Međutim, ni civilni ni poslovni sektor nemaju kapacitet da samostalno i bez partnerstva s javnim sektorom i međunarodnim organizacijama daju ozbiljniji lokalni doprinos globalnoj borbi protiv klimatskih promjena.

Neophodno bi bilo napraviti ambicioznije planove za smanjenje emisija koje doprinose globalnom zatopljanju, te ubrzati tranzicije prema ekološki prihvatljivom i samoodrživom razvoju, ali i konkretizovati te planove kroz programe, projekte i aktivnosti. Također je nužno aktivno provoditi periodične evaluacije dinamike realizacije tih planova i postignutih efekata.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

88

O Bosni i Hercegovini po navici se govori kao o zemlji bogatoj vodom. Iako je ovo načelno tačno, u posljednjoj deceniji riječni sistem suočava se sa rastućim antropogenim opterećenjima, zbog čega tvrdnja nema više ni približno univerzalno značenje. Opterećenja uključuju kombinaciju nekontrolisanog i neobrađenog ispuštanja komunalnih otpadnih voda i industrijskih voda, neracionalnu eksploataciju šljunka, prekomjernu sječu šume, izgradnju u vodozaštitnim zonama, odlaganje čvrstog otpada u vodotoke i neodgovarajuće odlaganje i tretman otpada. Iako se intenzitet pojedinih opterećenja razlikuje od opštine do opštine, sve one suočavaju se s nekim aspektom problema. Za brojne opštine, centralni izazov jeste unapređenje i razvoj kanalizacione mreže i izgradnja postrojenja za prečišćavanje komunalnih otpadnih voda i procjednih voda iz deponija. Drugi važan problem jeste regulacija štetne industrijske emisije u opštinske vodotoke, koja ili ne postoji ili je vrlo ograničena u gotovo svim opštinama. U prvom planu u pojedinim opštinama jeste i pitanje demokratske kontrole nad resursima i borbe protiv profitnog iskorištavanja vodnih resursa i njihove degradacije, prije svega u obliku borbe protiv izgradnje mini-hidroelektrana (MHE).

Prečišćavanje otpadnih voda (komunalnih, industrijskih, procjednih) jedan je od osnovnih predušlova za očuvanje kvaliteta voda. Prema zvaničnim podacima, samo jedna trećina stambenih objekata u BiH priključena je na kanalizacionu mrežu, dok je na vodovod priključeno oko 60% stanovnika. Država se obavezala da u procesu pristupanja Evropskoj uniji znatno unaprijedi svoje kanalizacione sisteme i kapacitete, međutim, kako podaci sugerišu, investicije u kanalizacionu infrastrukturu ne postižu planirani obim. Civilni sektor u većem broju posmatranih opština zagađenje izazvano komunalnim otpadnim vodama ističe kao ozbiljan problem, kritikujući usput pristupe lokalnih vlasti rješavanju ovih problema. Stvari su posebno komplikovane u Višegradu, gdje zagađenju vodotoka doprinose pritoke iz Srbije i Crne Gore, zbog čega je za rješavanje problema nužna međunarodna saradnja.

Izgradnja prečišćavača za komunalne otpadne vode u Federaciji BiH doživjela je određeni napredak u posljednjoj deceniji, tokom koje su izgrađena i puštena u pogon postrojenja u 15 opština. Od opština iz našeg uzorka, postrojenja postoje u Živinicama, Bihaću, Žepču, Gradačcu, Konjicu i Grudama, dok je u još 20 opština rješenje ili u fazi planiranja ili u fazi izgradnje. U Republici Srpskoj, u funkciji su tri prečišćavača komunalnih otpadnih voda – dva u opštinama iz našeg uzorka, i to u Bijeljini i Trebinju, dok su u još pet opština postrojenja u fazi planiranja ili izgradnje.

Kada je u pitanju onečišćenje i zagađenje vodenih tokova na osnovu industrijskih emisija, situacija je u brojnim opštinama prilično loša, a trendovi ne obećavaju ništa dobro. Brojni sagovornici ukazuju na potrebu za rigoroznom kontrolom nad količinama i vrstom otpadnih voda koje se ispuštaju. Iako je to pitanje nadležnosti entitetskih inspekcija, ne bi smjelo biti opravdanje lokalnim zajednicama za pasivnost u tom pogledu, a politike bi mogle biti vođene u saradnji sa lokalnim ekološkim, ribolovačkim i drugim udruženjima. Uprkos tome, u većini slučajeva izostaje odlučna upravna i regulativna akcija.

Nema dostupnih podataka o količinama i sastavu otpadnih voda iz industrijskih postrojenja, niti o tome koji proizvođači imaju prečišćavače otpadnih voda (i da li ih uopšte imaju), pa čak ni zakonom propisane ekološke dozvole. Metalna industrija tipično vrši najsnažniji negativni uticaj na vodotoke, a upravo je ona u ekspanziji u više posmatranih opština. Veliki broj industrijskih proizvođača u BiH ne poštuje činjenicu da su zakonski obavezni da imaju vlastite sisteme za prečišćavanje te da prečišćavaju industrijske otpadne vode do zakonom propisanih granica.

Zbog toga je kvalitet vode u brojnim vodotocima narušen i predstavlja rizik za ljudsko zdravlje i životnu sredinu. Lokalna vlast u brojnim opštinama prešutno toleriše industrijske emisije. Ovo se odnosi naročito na velike proizvođače, kakvi su termoelektrane u Kaknju i Tuzli ili željezara u Zenici. To je naročito evidentno u Zenici, gdje vlast dozvoljava Željezari „Arcelor Mittal“ da odgodi preuzete obaveze i da nastavi intenzivno da zagađuje vodotoke, vazduh i zemljište. U Tuzli, važan izvor zagađenja jeste tamošnja termoelektrana (TE). Iako se TE prije više od deset godina obavezala da će izgraditi sistem za reciklažu otpadnih voda i praćenje kvaliteta, dosad je urađen projekat, ali radovi na izgradnji nisu počeli. Napominjemo da je „Global ispat koksna industrija“ (GIKIL), u susjednoj opštini Lukavac (koja nije u našem uzorku), važan lokalni zagađivač, koji je 2018. godine izazvao jednu od najvećih poslijeratnih ekoloških katastrofa, kada su iscurile ogromne količine katrana, zagađivši rijeke Spreču, Bosnu i Savu. Epizode industrijskog onečišćenja zabilježene su i u Kaknju, Konjicu, Prijedoru i Mostaru. Ti događaji skoro u pravilu završavaju reakcijama aktivističkog dijela civilnog sektora, ali bez adekvatne reakcije lokalne vlasti, nadležnih inspekcija, istražnih i pravosudnih organa.

90

U Tešnju je zbog višegodišnje neracionalne eksploatacije šljunka došlo do spuštanja dna korita rijeke Usore. Posljedično je opao i nivo podzemnih voda u priobalju, što je direktno uticalo na izdašnost izvorišta. Opština je 2022. godine počela izgradnju novog bunara kako bi povećala sigurnost vodosnabdijevanja zbog navedenih razloga, ali i zbog ugroženosti postojećih izvorišta od zagađenja industrijskim i komunalnim otpadnim vodama. Problem intenzivne eksploatacije šljunka iz korita rijeke Bosne muči i Doboj. Slično je i u Usori, gdje se iz istoimene rijeke, kao jednog od najneuređenijih vodotoka, takođe intenzivno i neplanski eksploatiše šljunak, što ugrožava vodotok i izvorišne zone. Neke opštine bilježe pozitivne pomake u domenu zaštite. Tako Bosanska Krupa proširuje kanalizacioni sistem i gradi postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda te zabranjuje značajnije intervencije u regulisanju prirodnih vodotoka. Istovremeno, uprkos opredjeljenju za zaštitu glavnog izvorišta pitke vode, nedavno je promovisan projekat izgradnje dvorane i turističkog kampa sa sportskim terenima na izvorištu, koji, čini se, postiže suprotan efekat.

Zagađenje u nekim opštinama prijeto da ugrozi vodosnabdijevanje stanovništva. Takav je slučaj Laktaša, ravničarske opštine, čije se stanovništvo snabdijeva pitkom vodom iz nekoliko podzemnih bušotinskih izvora, smještenih na dubinama od 12 do 25 metara. Zbog toga prijeto

zagađenje komunalnim otpadnim vodama, koje lakše mogu prodrijeti u sistem vodosnabdijevanja i ugroziti javno zdravlje. Slično je i u Gradišci, gdje je većina vode podzemnog tipa. Zbog ove distribucije izvora i intenzivne poljoprivrede i upotrebe pesticida, ali i nelegalnog odlaganja otpada, većina lokalnih bunara nema ispravnu vodu za piće.

U Gradačcu su procjedne vode deponije otpada Višnjik evidentirane kao značajan zagađivač jezera Vidara i izvorišta pitke vode Okanovići organskim materijama, nutrijentima, teškim metalima itd. Gradačac otpadnim komunalnim vodama zagađuje i rijeku Gradašnicu i jezero Hazna jer mnoga naselja nemaju sistem javne kanalizacije. Otpadne vode sa farmi i sa poljoprivrednih dobara takođe ozbiljno opterećuju kvalitet vodotoka. U Kotor Varošu evidentna je pojava prekomjerne eksploatacije šume, koja dovodi do pojava povremenih zamućenja vodotoka, dok opština nema podatke o broju i karakteristikama izvora, pa je nužno izraditi katastar izvora gornjeg toka Vrbanje. U opštini Usora i dalje ne funkcioniše kanalizaciona mreža niti su u funkciji prečistači komunalnih voda, čime se visoko opterećuje vodeni svijet rijeke Usore, jedne od najvećih pritoka rijeke Bosne. Razvojem industrije, a naročito metalne, u Usori i susjednim opštinama znatno je porastao pritisak zagađenja vodotoka. Izgradnjom auto-puta Vc, pod dodatni su pritisak dovedeni izvori Ularice, Makljenovac i Alibegovci u Usori. Uočene su pojave pomora riba u rijeci Gnjeci nizvodno od Čelića i u rijeci Usori.

Žepče se suočava sa brojnim kombinovanim problemima. Zagađivači su i stanovništvo i industrija, posebno nekontrolisano i nelegalno ispuštanje štetnih i otpadnih materija u rijeke i jezera, slaba regulativna akcija i posljedične visoke industrijske emisije. Problemi su slični i u Visokom. I tamo je ruralni dio opštine poseban problem jer se koristi manji broj adekvatnih septičkih jama, pa se kanalizacija ispušta na zemljište ili odvodi u rijeku. Fojnica vodu u urbanom području distribuiše putem gradskog vodovoda, dok se značajan dio ruralnog područja snabdijeva iz vlastitih lokalnih samoupravnih vodovoda, kojih je u Fojnici više od 50. Kada je u pitanju kanalizaciona infrastruktura, ona postoji u urbanoj zoni, ali bez sistema prečišćavanja. Seoska domaćinstva nemaju riješenu kanalizaciju i u pravilu koriste septičke jame. U Gradišci je u toku projekat izgradnje kanalizacione mreže te prečišćavača otpadnih voda. U Doboju su problemi takođe višestruki i uključuju i direktno bacanje otpada u rijeke i potoke, ali i brojne nesantitarne i divlje deponije komunalnog, industrijskog i toksičnog otpada, te dotrajalu ili neriješenu kanalizaciju, ali i izlivanje i nedostatak septičkih jama, te naselja bez kanalizacije.

Posušje ima slične probleme. Uz divlje deponije, koje ugrožavaju vodotokove opštine, poseban izazov predstavlja lokalitet Mokri Dolac, gdje se oborinske vode miješaju sa fekalnim vodama iz septičke jame stambenih zgrada na zapadnom rubu Mokrog Doca. Na rješenje ovog problema i dalje se čeka jer je zemljište u Mokrom Docu u privatnom vlasništvu.

Brojni projekti posvećeni unapređenju infrastrukture u toku su ili su u planu. U Gornjem Vaku-fu, prva faza obnove kanalizacije je završena, ali ona pokriva samo uži dio urbane zone. Kao i u brojnim drugim posmatranim opštinama, otpadne vode i dalje se ispuštaju u rijeke bez prečišćavanja. Strategijom razvoja opštine predviđeno je 11 projekata za zaštitu životne sredine, među kojima je i rekonstrukcija i izgradnja kanalizacije u okolnim naseljima, kao i izrada projektne dokumentacije za prečišćavač otpadnih voda. Plan je da dokumentacija bude završena do 2027. godine. U nekim opštinama, poput Goražda, miješana nadležnost različitih nivoa vlasti nad rijekama (entitet, kanton, lokalna zajednica) otežava realizaciju projekata. U toku je izgradnja sistema za navodnjavanje u mjestima Ahmovići, Kodžaga Polje i Hubijeri, kojim će upravljati udruženja korisnika vode. U planu je sistem za tretman komunalnih otpadnih voda koji bi morao biti završen do 2027. godine. Industrijska postrojenja uglavnom posjeduju adekvatna rješenja za ispuštanje otpadnih voda, dok je postrojenje za tretman otpadnih voda kompleksa „Pobjeda“ u postupku izgradnje.

92

Gotovo sve posmatrane opštine nedovoljno ambiciozno planiraju mjere zaštite vodotoka i izvorišta pitke vode. Iz perspektive lokalne vlasti, kako sugerišu sagovornici, briga za životnu sredinu često se smatra preprekom razvoju. Opštine ne vrše redovna mjerenja kvaliteta vode u riječnim tokovima, iako bi ovo bilo relativno jednostavno u saradnji sa nadležnim agencijama za vode. Upravlja se kroz brojne kompromise prema industriji i poslovnom sektoru, uz, prema tvrdnjama sagovornika, dinamične ilegalne tokove novca i usluga. Primjera radi, Fojnica je prije deceniju i po, 2006. godine, zajedno sa nekoliko drugih opština, bila vinovnik akcija koje su, po svemu sudeći, slučaj međunarodnog kriminala u okvirima upravljanja vodama, kada je učestvovala u projektu nabavke prečišćavača voda od jedne španske kompanije, koji nikada nije nabavljen. S druge strane, za efektivnu civilnu politiku u pravilu je potreban veliki pritisak javnosti i mobilizacija da bi se lokalna vlast primorala da djeluje ili da samo poštuje zakonitost. Vlasti se ne libe ni povreda zakona i korupcije, i ovo su, smatraju sagovornici, značajni kombinovani generatori ekoloških problema u svim posmatranim lokalnim zajednicama.

Dijelom i upravo iz tih razloga, oko upravljanja vodama u ovom trenutku vode se neke od najintenzivnijih društvenih borbi, posebno u obliku borbi protiv MHE. Prema najnovijim podacima udruženja „Eko akcija“, u Bosni i Hercegovini u ovom trenutku (jul 2023) u pogonu su 122 MHE, a preko 350 ih je u fazi planiranja ili izgradnje. MHE trenutno postoje u brojnim posmatranim opštinama ili su u procesu izgradnje. Čak devet ih je trenutno u pogonu u Gornjem Vakufu – Uskoplju, a šest u Fojnici. Dvije su u pogonu u Kotor Varošu, a po jedna u opštinama Zenica, Zavidovići, Žepče, Goražde, Bihać, Bosanska Krupa, Konjic, Gradiška i Gračanica. U toku je priprema više MHE u Banjoj Luci, Laktašima, Kotor Varošu itd. Planirane su i u brojnim drugim opštinama. Samo u opštini Konjic u planu je izgradnja više od 30, a nove su u planu i u Fojnici, njih šest, u Gornjem Vakufu – Uskoplju takođe su planirane nove MHE, kao i u Gradišci. U Kaknju ih je planirano šest, kao i u Višegradu, a u Zenici pet. Više ih je planirano u Doboju i u Mrkonjić Gradu, a po jedna je planirana ili je u pripremi u više drugih opština. U ovom trenutku, MHE nisu planirane u Brčkom, Cazinu, Stocu, Tešnju i Tuzli.

U protekloj deceniji, aktivnosti na izgradnji MHE i ambiciozni planovi izazvali su snažan otpor lokalnog stanovništva u više opština, a onda i organizovanje šire koalicije, koja okuplja brojna udruženja i grupe pod nazivom „Čuvari rijeka“, kao i u okviru Koalicije za rijeke BiH. Borba protiv izgradnje MHE izazvala je rijetko viđenu društvenu solidarnost, i između ekoloških i drugih udruženja, ali i u domenu opšte javnosti. Pokret „Čuvari rijeka“ jedan je od najvitalnijih dijelova civilnog sektora. Uz brojne akcije, objavio je i „Manifest za vodu“, ali je uspio i da ubijedi mnoge da MHE donose vrlo malu zajedničku korist, a uglavnom izdašan prihod za vlasnike, uz nemjerljive štete za lokalnu zajednicu i riječne ekosisteme. Vlast uglavnom nastavlja da podržava realizaciju ovih planova. S druge strane, sve je više slučajeva sudskih postupaka koje vode udruženja protiv investitora, koji otkrivaju i dokazuju nezakonitosti i nepravilnosti u prethodnim procesima, čime ova koalicija istinski uspijeva da uspori i kontroliše proliferaciju MHE na brojnim lokalnim rijekama i rječicama.

93

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Tlo je u Bosni i Hercegovini opterećeno zagađenjem iz više izvora, a među najznačajnijima su neuređen sustav upravljanja komunalnim, industrijskim i opasnim otpadom te emisije iz aktivnih ili davno napuštenih industrijskih kompleksa.

Zajednički nazivnik za sve promatrane općine je neadekvatno i često nezakonito upravljanje otpadom, što posljedično ugrožava okoliš i javno zdravlje ljudi. Procjenjuje se da u BiH živi oko 3,4 milijuna stanovnika koji proizvedu godišnje oko 965.000 tona komunalnog otpada. To je oko 284 kg po glavi stanovnika, a skoro sav proizvedeni otpad završi na deponijima. To je oko 2,5 puta više od prosjeka u Europskoj uniji (EU), koji je 2019. godine iznosio 119 kg deponiranog otpada po glavi stanovnika. Iako kućanstva i industrija u EU iz godine u godinu proizvode sve više otpada, sve ga je manje na deponijima zahvaljujući pametnom upravljanju otpadom. Tako je u EU od 2005. do 2019. godine količina otpada odlaganog na deponijima opadala u prosjeku za 3,5 posto godišnje, uglavnom zahvaljujući sve obimnijem odvajanju, reciklaži i korištenju otpada kao sirovine.

U BiH se oko 60 posto komunalnog otpada proizvodi u urbanim, a 40 posto u ruralnim područjima. Komunalna usluga organiziranog prikupljanja otpada je dostupna za oko dvije trećine stanovnika. Proces razdvajanja otpada na mjestu njegovog nastanka, odnosno u kućanstvima i privrednim subjektima skoro da ne postoji u BiH. Odvajamo i recikliramo tek oko jedan posto otpada koji proizvedemo. Sortirnice za prethodno izdvojene materijale koji se mogu reciklirati nalaze se na regionalnom deponiju u Sarajevu, na općinskom deponiju u Konjicu te u Doboju. Sortirnica u Doboju je zaustavila rad zbog visokih operativnih troškova. Sortirnice u Sarajevu i Konjicu iz nepoznatih razloga odvajaju jako male količine otpada i ne proizvode RDF (Refuse Derived Fuel), odnosno gorivo iz otpada za koje postoji interes na tržištu. Naime, BiH uvozi određene količine RDF-a za potrebe Cementare Lukavac.

Od 24 do 45 posto ukupnog otpada u BiH čine materijali koji mogu biti reciklirani i(li) iskorišteni kao sirovina za proizvodnju RDF-a. To su plastika, staklo, papir, metali, aluminijske limenke i PET ambalaža. Ovaj postotak je niži u ruralnim sredinama, a viši u urbanim. Postoji vrlo izgledna, ali neiskorištena mogućnost korištenja otpada za proizvodnju RDF-a, odnosno goriva iz otpada. Najčešći izvori RDF-a su komunalni, komercijalni i industrijski otpad, građevinski otpad i otpadni mulj. RDF se, također, može proizvesti iz gorivih frakcija koje su na samom izvoru razdvojene, a ne mogu se reciklirati, kao što su ambalažni otpad, karton, otpadne automobilske gume, otpadni tekstil, biomasa i ostaci iz prerađivačke djelatnosti. Cementara Lukavac već koristi RDF i uvozi ga iz Hrvatske te drugih zemalja. Svoje pogone je prilagodila za korištenje alternativnih goriva i tako postala konkurentnija na tržištu.

Cementara Kakanj je 2015. godine, u suradnji s njemačkom organizacijom GIZ, pokrenula projekt „Prerada komunalnog otpada kao alternativnog goriva u industriji cementa“. Tvornica cementa Kakanj već više od deset godina pokušava inicirati uporabu alternativnih goriva, ali nailazi na prepreke od lokalne zajednice i državne administracije. S obzirom na činjenicu da se otpad kao gorivo ne može koristiti direktno s deponija, potreban je razvoj lokalne infrastrukture za prikupljanje, sortiranje i pripremu otpada za preradu i pretvaranje u gorivo. Za takve projekte bi bili nužni sinergija i koordinirano djelovanje predstavnika vlasti, civilnog društva i lokalnih privrednika u lokalnim zajednicama, koje trenutačno ne postoje ni u jednoj promatranoj lokalnoj zajednici. Interes za uvođenje suspaljivanja biomase su, osim cementara Lukavac i Kakanj, iskazale i tvornica Sodaso Lukavac te Termoelektrana Tuzla.

Organski otpad čini najviši postotak prikupljenog komunalnog otpada u BiH, s udjelom od 40 do 50 posto. Ovaj otpad je idealna sirovina za proizvodnju humusa procesom kompostiranja. Humus je značajan poljoprivredni resurs, ali nema podataka o tome da kompostiranje organskog otpada postoji i u jednoj od promatranih lokalnih zajednica, iako neke od njih imaju pretenzije da značajnije razvijaju poljoprivredu.

Gotovo polovica otpada prikupljenog u BiH završi na nekom od uređenih, sanitarnih regionalnih deponija koji opslužuju više općina. Druga polovica završi na neuređenim, nesanitarnim općinskim deponijama koji se od mnogobrojnih divljih deponija razlikuju jedino po tome što otpad na njih ne istresaju građani, već komunalna općinska poduzeća. Takvi deponiji emitiraju zapaljive plinove i skloni su samozapaljenju i eksplozijama te predstavljaju opasnost za okoliš, zagađuju zemljište, zrak i podzemne vode te narušavaju javno zdravlje stanovnika.

Usto, i takozvani uređeni regionalni deponiji otpada, u čiju su izgradnju i razvoj uložene stotine milijuna KM, često ne rade sukladno zakonu. Naime, ne primaju samo komunalni otpad, kao što je propisano zakonom, već i neopasni industrijski otpad, a nerijetko i opasni industrijski i medicinski otpad. Tako je mostarski deponij Uborak, u koji je uloženo oko 16 milijuna KM, izgubio okolišnu dozvolu zbog neodgovornog upravljanja i prekomjernih emisija. Utvrđeno je da procjedne vode s ovog deponija sadrže ogromne koncentracije arsena i drugih opasnih polutanata. Nerazvijenost infrastrukture za propisno upravljanje opasnim industrijskim i građevinskim otpadom je zajednička karakteristika svih promatranih lokalnih zajednica.

Iako nije u skupini promatranih lokalnih zajednica, vrijedno je spomenuti i sarajevski deponij Smiljevići. Naime, riječ je o glavnom gradu i deponiju u koji je u protekle dvije decenije uloženo više od 32 milijuna KM. Međutim, oprema za otplinjavanje deponija i korištenje zapaljivog plina kao energenta je uništena. Sustav za čišćenje procjednih voda se ne koristi na pravi način, a procjedne vode s deponija jedan su od najvećih zagađivača rijeke Bosne. Stanje nije bolje ni u Konjicu, Višegradu ili bilo kojoj drugoj promatranoj općini.

Osim kontaminacije zemljišta nepropisnim i neodrživim upravljanjem otpadom, u BiH postoje desetine lokacija na kojima su nekada radila ili još uvijek rade velika industrijska postrojenja. Tlo u tim mjestima i oko njih je teško zagađeno različitim teškim polutantima poput teških metala ili piralena. Piralen, odnosno PCB spoj (poliklorirani bifenil), jeste visoko kancerogeno ulje korišteno u industrijskim trafostanicama kao izolator. U svijetu je zabranjeno još sedamdesetih godina, a u BiH se još uvijek nalazi na pojedinim prijeratnim industrijskim lokacijama.

96

Takve lokacije su, primjerice, “Global Ispat Koksna Industrija” (GIKIL) u Lukavcu nadomak Tuzle; nesanirana šljachišta pored postojećih termoelektrana; željezara u Zenici; taložna deponija tvornice Sisecam soda Lukavac zvana “bijelo more”; jezera crvenog mulja pored tvornice Aluminij u Mostaru ili tvornice Birač u Zvorniku.

Kontaminirano tlo na ovim lokacijama nije samo lokalni već regionalni ekološki problem, kao što je pokazala ekološka katastrofa u Mađarskoj 2010. godine, kada se crveni mulj izlio iz bazena zagađivši tisuće hektara zemljišta i regionalne vodne tokove. Nema javno dostupnih podataka o točnom broju, lokacijama i profilu takozvanih ekoloških crnih točaka, odnosno teško kontaminiranih industrijskih lokaliteta. Vlasti lokalnih zajednica u pravilu gotovo nikad ne pokazuju interes da saniraju takve lokacije. Dosadašnje intervencije na saniranju pojedinih lokacija zabilježene u Tuzli i Mostaru su bile rezultat pritiska civilnog društva ili sumnjivi, nedovoljno transparentni projekti u suradnji javnih fondova i privatnoga sektora.

Među promatranim općinama se u skupini industrijskih lokalnih zajednica u kojima je zemljište izrazito kontaminirano industrijskim djelovanjem nalaze Zenica, Tuzla, Banja Luka, Konjic, Prijedor, Kakanj i Mostar. U Zenici je, primjerice, evidentno zagađenje zemljišta olovom, kadmijem, cinkom i niklom. Dominantni zagađivači u Tuzli i Kakanju su šljachišta smještena pored termoelektrana. Prema istraživanju Centra za istraživačko novinarstvo (CIN), Termoelektrana

Tuzla ugrožava zdravlje ljudi nepropisnim odlaganjem oko milijun kubnih metara šljake godišnje. Prema podacima Zavoda za javno zdravstvo Tuzlanskog kantona (TK), godišnje oko 120 Tuzlanki i Tuzlaka oboli od karcinoma pluća, a naročito su ugroženi stanovnici naselja u neposrednoj blizini postrojenja. Osim termoelektrane, u Tuzli je zabilježena kontaminacija zemljišta kemijskim otpadom zvanim kruks, u kompleksu bivše kemijske industrije Polihem. Lokalna vlast je, nakon dugogodišnjeg problematiziranja ove lokacije i pritiska civilnog društva, napokon počela s projektom sanacije.

U Banjoj Luci je zabilježena kontaminacija zemlje piralenom, koji je otkriven u banjalučkoj Poslovnoj zoni Incel. Za prisutnost ovog kancerogenog ulja u Incelu se zna još od 2005. godine, ali tek sada je ovaj problem uzburkao javnost, nakon što je određena količina piralena iscurila u zemlju tijekom požara.

Zajedničko za lokalne vlasti svih promatranih lokalnih zajednica je to što su neshvatljivo indolentne prema problemu očuvanja okoliša. Njihovi potezi u pravcu održivog razvoja su uglavnom iznuđeni pritiskom civilnog društva, poslovnog sektora ili međunarodne zajednice. Često se određeni koraci prave uz obrazloženje da „to moramo uraditi ako želimo pristupiti obitelji zemalja EU“, a ne zato što time štitimo i unaprjeđujemo javno zdravstvo, vlastiti okoliš i gospodarstvo. Lokalne vlasti u promatranim općinama nerijetko krše zakone, naročito one koji su doneseni s ciljem zaštite okoliša. Korupcija, koja je, između ostalog, i značajan generator ekoloških problema, prisutna je u svim promatranim općinama koje često preferiraju osobnu korist pojedinaca nauštrb javnog interesa.

Dobar primjer pozitivne prakse predstavlja općina Laktaši, koja je najdalje odmakla u pravcu uspostavljanja održivog sustava za upravljanje otpadom, koji podrazumijeva i reciklažu. Tako je u Laktašima povećan stupanj pokrivenosti kućanstava odvozom otpada na 80 posto, čime je prevladan cilj predviđen strategijom razvoja ove lokalne zajednice za razdoblje 2014–2024. Otpad se više ne odlaže na općinski deponiji, već na regionalni, sukladno Strategiji za upravljanje otpadom Republike Srpske (2017–2026). U Laktašima je počelo izdvajanje reciklažnih sirovina, čime je ova lokalna zajednica smanjila količine otpada na odlagalištu. Uspostavljena je i početna infrastruktura u vidu četiri zelena otoka, gdje se odvojeno prikupljaju papir, staklo i plastika. Usprkos evidentnom napretku, stanje je i u Laktašima još uvijek daleko od idealnog.

Stupanj reciklaže je još uvijek zanemarivo nizak. Usto, nije uspostavljen ni sustav odvojenog prikupljanja organskog otpada, iako je općina Laktaši dominantno ruralno područje, gdje organski otpad čini gotovo polovicu komunalnog otpada i mogao bi predstavljati značajan poljoprivredni resurs.

Postoje različiti dobri primjeri, ali napredak u ovoj oblasti je nedovoljno brz. Lokalne vlasti većine promatranih zajednica pokazale su nedostatak ambicije da se aktivnije uključe u planiranje i u implementaciju planova za uređivanje sustava za održivo upravljanje otpadom, koji je jedan od temelja održivosti svake zajednice.

Tako je, primjerice, u Goraždu u tijeku ishodovanje građevinske dozvole za regionalni deponij otpada, ali se u posljednjih šest godina nije daleko odmaklo u realizaciji te ideje. Ni ova lokalna zajednica nema mogućnost deponiranja otpada na regionalni sanitarni deponiji, a nema naznaka da će se planirana izgradnja desiti u dogledno vrijeme.

U Bosanskoj Krupi je, također, planiran zajednički centar s pretovarnom i reciklažnom postajom za komunalni otpad. Projekt regionalnog deponija u Unsko-sanskoj županiji nikada nije realiziran zbog nemogućnosti da se odredi jedinstvena lokacija. Slična je situacija i u Gornjem Vakufu/Uskoplju. Tu je gradski deponij, zbog svoje lokacije, potencijalna ekološka bomba i taj problem je potrebno što prije riješiti. Međutim, evidentno je da lokalna zajednica nije dovoljno ambiciozna jer je razvojnom strategijom planirala iznaći alternativnu lokaciju tek do 2027. godine, nakon što se predložena lokacija u starom površinskom kopu rudnika uglja pokazala neadekvatnom, kao i prijedlozi da se otpad vozi na deponiju u Zenici, udaljenu više od 60 kilometara.

Pozitivan primjer zabilježen je u Derventi, gdje je još 2013. godine započeo s radom Centar za reciklažu otpada. Na deponiju se izdvajaju papir, najlon, PET ambalaža i metali, a sirovine se baliraju i isporučuju specijaliziranim organizacijama za te namjene. Ipak, sugovornici su istakli da divlji deponiji i u ovoj lokalnoj zajednici ozbiljno ugrožavaju životnu sredinu.

U Gradačcu se otpad odlaže na postojeći deponij Višnjik, koji nije okolišno prihvatljiv. Izrađen je plan prilagodbe za spomenuti deponij i predviđena je njegova sanacija, čija je realizacija neizvjesna.

Općinu Kotor-Varoš najčešće ugrožavaju poplave, a evidentni problemi su upravo neplanska sječa šume i eksploatacija šljunka, što se može lako dovesti u uzročno-posljedičnu vezu. I ova

općina ima problem s ilegalnim deponijima na koje se odlaže nekomunalni otpad, poput industrijskog, klaoničkog i slično.

U Usori je nerazvijen sustav odvajanja i održivog upravljanja otpadom prepoznat kao jedna od slabosti lokalne zajednice. Ni ova općina nema plan upravljanja otpadom. Njegova izrada je planirana, ali je teško reći kada će biti realizirana jer ne postoje utvrđeni rokovi ni osigurano financiranje.

Što se otpada tiče, Grad Drvar je s velikom ozbiljnošću pristupio problematici reciklaže i smanjenja otpada u cilju postupnog „ozdravljenja“ zagađenog tla. U aktualnom općinskom LEAP dokumentu osvrnulo se i na razvoj kapaciteta za tretman opasnog, medicinskog i životinjskog otpada, no čini se da je progres u ovoj domeni vrlo mali. Neadekvatno odlaganje otpada je jedan od najvećih uzročnika zagađenja tla i u općini Žepče. Na području općine otpad se organizirano prikuplja od samo 20 posto stanovništva, dok ostali otpad formira divlje deponije ili se pokušava uništiti zatrpavanjem, paljenjem ili čak direktnim bacanjem u rijeke i na zemljišne površine. U gradu Doboju otpad se odlaže na gradskom deponiju koji je u funkciji od 1978. godine. U postupku prikupljanja i transporta komunalnog otpada ne vrši se nikakav fizički predtretman, kao što su usitnjavanje i presovanje otpada radi smanjenja ukupne zapremine otpada. U LEAP dokumentu Općine Livno insistira se na realizaciji projekta zbrinjavanja komunalnog otpada, odnosno izgradnji regionalnog sanitarnog deponija te sanaciji divljih deponija. Postoji 15 “zelenih otoka”, od kojih su samo tri u funkciji, ali bez značajne selekcije reciklabilnog otpada. Općina Livno je u cijelosti obuhvaćena zbrinjavanjem i odvozom otpada koji se trenutačno odlaže na privremenu lokaciju do izgradnje regionalnog sanitarnog deponija.

99

Visoko trenutačno nema dugoročno riješen sustav upravljanja otpadom. Kao strateški izazov vezan za ovo pitanje u svojoj strategiji razvoja ova lokalna zajednica navodi saniranje postojećeg odlagališta i izgradnju adekvatne infrastrukture za selektiranje, reciklažu i konačno odlaganje otpada. Općina Živinice se izborila s problemom odlaganja otpada tako što je, u suradnji s općinama Banovići i Kladanj, izgradila regionalni deponij Eko-Sep na prostoru degradiranog rudarskog zemljišta.

Onečišćujuće tvari u tlu su teški metali, potencijalno toksični elementi i organske onečišćujuće tvari (pesticidi i industrijske kemikalije). Poljoprivreda BiH, kao jedna od bitnih grana privrede

i gospodarskog razvoja, umnogome utječe na procese u zemljištu i na različite vidove njegove destrukcije i degradacije. Zaštita i preventivno djelovanje odnose se na očuvanje fizičkih i kemijskih svojstava tla, a u prvom redu njegove strukture. Uporaba teške poljoprivredne mehanizacije, loša obrada zemljišta, posebice ako se obavlja u razdoblju loših vremenskih i zemljišnih uvjeta, veoma je česta praksa naših poljoprivrednih proizvođača. Također, nestručna primjena mineralnih i organskih gnojiva predstavlja jedan od uzroka degradacije zemljišta u BiH. Neadekvatna primjena organskih gnojiva dovodi do zagađenja i kontaminacije zemljišta, podzemnih voda, vodotoka, rijeka i sl.

Jedan od značajnih problema grada Žepča je zagađenje tla pesticidima i nepostojanje sustava za monitoring korištenja količina i vrsta pesticida i gnojiva u poljoprivredi. U Drvaru su, osim degradacije tla, prepoznati i smanjenje bioraznolikosti te promjene u domaćim biotopima s novim vrstama nepogodnim za neke oblike proizvodnje (npr. pčelinjeg meda). Promoviraju se i planiraju zaštita neobnovljivih resursa, resursna štednja i korištenje najčišćih tehnologija, te razvoj kapaciteta za tretman opasnog, medicinskog i životinjskog otpada, ali čini se da je progres u ovoj domeni vrlo mali. U fokusu dokumenta SECAP Općine Bosanska Gradiška kao najveći problem navodi se pretjerana uporaba pesticida na predominantno poljoprivrednom zemljištu koje zauzima više od 60 posto teritorija grada, te problem zagađenosti podzemnih voda.

U Žepču se još nitko ozbiljno nije uhvatio ukoštac ni s problemom deponija Trebetović i velikog broja ostalih odlagališta koja stvaraju zagađenje od deponijskog plina zbog nepostojanja tehnoloških i organizacionih mjera kojima bi se onemogućila njegova emisija. Grad Livno, s druge strane, posjeduje Zelenu logističku shemu izrađenu u sklopu projekta „Kataliziranje financiranja zaštite okoliša za urbani razvoj s niskim udjelom ugljika“ (UrbanLED) u listopadu 2021. godine. Iznos odložene količine otpada koji se redovito prikuplja i koji se adekvatno odlaže, a koji nastaje u gradu iznosi 5.767,7 tona godišnje.

Minska polja su dodatni segment u narativu o zagađenom općinskom zemljištu. Ni 30 godina nakon rata BiH nije proglasila stopostotno očišćenje nacionalnog teritorija od nagaznih mina zaostalih iz razdoblja ratnih dejstava. Prema izvršenim procjenama u siječnju 2023. godine, opasna površina na kojoj je utvrđeno prisustvo mina u BiH iznosi 869,64 kvadratna kilometra,

što predstavlja 1,69 posto u odnosu na ukupnu površinu zemlje. Općina Drvar je jedna od onih koje nisu uspjele finalizirati projekte totalnog čišćenja minskih polja. Jedan od predratnih funkcionalnih deponija lociran u selu Kamenica sada se čak našao unutar miniranog područja, što je za posljedicu imalo stvaranje “zamjenskog” divljeg deponija Vušića Polje, koji je, prema svim parametrima, ekološka tempirana bomba. Uz Drvar, tu je i općina Žepče, koja sve do danas nije uspjela deminirati okolno šumsko područje koje čini čak 62 posto općinskog teritorija. Ruralne otpadne vode također su izvor dodatnog onečišćenja tla, kao što je to slučaj na teritoriju općine Žepče. Ruralne otpadne vode su otpadne vode kućanstava koja nisu priključena na sustav javne kanalizacije. Nepostojanje odgovarajuće kanalizacijske infrastrukture jedan je od problema i općine Posušje.

Poseban spomen u priči o očuvanju života na Zemlji u bosanskohercegovačkim okvirima svakako zaslužuju rudnici i mini hidroelektrane. Rudnici kao reliktni socijalističkog sustava i mini hidroelektrane kao moderna ekološka pošast kapitalističkog sustava. Iako se male hidroelektrane ubrajaju u generatore “zelene energije”, takve elektrane stvaraju velike probleme za okoliš jer pridonose izumiranju živih vrsta, remećenju njihovog prirodnog staništa i povećanju gubitka bioraznolikosti. Također, povećavaju neprirodno mijenjanje uvjeta života između sušnih i poplavljenih područja. Hidroelektrane značajno povećavaju zagađenje vode: visokotoksične supstance se akumuliraju u rezervoarima, termalno zagađenje prijeti ugroženim slatkovodnim vrstama, a same elektrane oslobađaju organske i neorganske supstance iz korodiranih pogona. Desetogodišnji prosvjedi doveli su do novog zakona u Federaciji Bosne i Hercegovine koji je usvojen 2022. godine, a kojim se zabranjuje izgradnja malih hidroelektrana zbog njihovog štetnog utjecaja na okoliš.

Što se rudnika tiče, iako je BiH najavila ubrzanu tranziciju ka uporabi čiste, “zelene energije”, realnost je da će proizvodnja i uporaba “crne energije” još uvijek biti neophodna, i pored katastrofalnog učinka na ljudski život i okoliš. Izvjesnost produženja životnog vijeka crnih, energetske mastodonata još je pojačana velikom energetsom krizom zbog rata u Ukrajini. Očuvanje života u devet analiziranih općina, kao i u cijeloj BiH, ovisit će o tome hoće li politika, zakonodavstvo i poslovni sektor uspjeti postići minimalni konsenzus o mjerama zaštite ljudskog zdravlja, blagostanja i okoliša.

Evidentno je da lokalne zajednice ne prepoznaju u potpunosti ni važnost ni žurnost uspostavljanja sustava za održivo upravljanje otpadom. Neke od promatranih općina, poput Usore, Gornjeg Vakufa/Uskoplja i Bosanske Krupe, doživljavaju posljednjih godina ubrzan privredni i industrijski razvoj. Lokalne zajednice su poglavito fokusirane na pozitivne efekte tog razvoja. Negativni aspekti, poput rasta količina industrijskog otpada, a naročito opasnih industrijskih otpadnih voda, ostaju izvan javnog diskursa lokalne zajednice i o njima se ne raspravlja. Stoga ne čudi da nema podataka ni o količini niti o sastavu otpadnih voda iz brojnih industrijskih postrojenja izgrađenih posljednjih godina u ovim općinama. Ove otpadne vode se uglavnom ispuštaju neprečišćene u lokalne vodotoke, a lokalne zajednice ne spominju rješavanje ovih problema u zvaničnim dokumentima.

Također je evidentan i nedostatak edukacije javnosti u oblasti odvajanja otpada, opasnosti koje predstavlja uporaba pesticida, zagađenja zemlje industrijskim otpadom, odnosno ekologije uopće. Nijedna od promatranih lokalnih zajednica nema sustavna rješenja za druge vrste otpada, osim za prikupljanje i zbrinjavanje komunalnog otpada.

102

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Istraživanje bilježi da su nacionalističke tendencije i dalje prisutne u lokalnim zajednicama. One su uzrokovane nepovoljnim djelovanjem i nacionalističkom retorikom političkih stranaka, ali ne i građana. Odnosi među građanima različitih etničkih pripadnosti u svakodnevnom životu su funkcionalni. Stranke intenzivno koriste ratno-huškačke narative i amplifiraju ih putem stranačkih medija, što stvara privid o nefunkcionalnim odnosima građana različitih etničkih pripadnosti. Svakodnevna manipulacija građanima od “političkih elita” normalizirala je i šira kršenja ljudskih i individualnih prava, dajući privilegiju određenim etničnim skupinama nad drugim, koje su marginalizirane, kao naprimjer, Jevreji i Romi.

Mnogi sugovornici u istraživanju smatraju da je ovakva manipulacija moguća jer većina stanovništva živi u strahu od siromaštva, diskriminacije i obespravljenosti. Osjećaj javnosti je da povlaštena manjina, koju čine općinske vlasti i nekolicina povlaštenih privrednika, može gotovo sve što poželi, dok ostatak građana ponekad ne može ostvariti ni ona prava koja mu zakonski pripadaju. Građevinci navode da se javni građevinski radovi ponekad kreiraju po mjeri određenih građevinskih poduzeća. U Konjicu navode primjer izgradnje velikog, modernog mo-

sta u naselju gdje živi tek nekoliko stanovnika, kako bi povlašteni građevinska firma dobila unosan posao. I dok taj sloj živi visoko iznad prosjeka, na drugoj strani je siromaštvo u porastu. U Grudama, građani su nakon dugogodišnje vladavine HDZ-a postali skeptični i nepovjerljivi. Ne iznose svoje stavove javno iz straha od cenzure, gubitka posla i drugih oblika diskriminacije. Stranačka zapošljavanja i često nezakoniti i stranački pristupi javnim uslugama i dobrima urušili su osnovne ljudske vrijednosti poštenja, rada i brige o drugom, te ostavili duboke ožiljke na društvenom tkivu. U Mostaru, vladajuće partije SDA/HDZ još uvijek aktivno usporevaju proces ujedinjenja grada kroz prisutnu nacionalističku retoriku, nacionalno podijeljeno školstvo, komunalni sektor, zdravstvo i brojne druge sfere javnog života. Iza fasade konstantnih sukoba i političkih trvenja evidentna je dobro sinkronizirana suradnja ovih dviju političkih partija u koruptivnim djelima, koja se ogledaju kroz namještanje javnih radova i financijsko jačanje nekolicine povlaštenih privrednika nauštrb slabljenja javnih institucija i budžeta. Sugovornici kažu da od evidentne korupcije još teže podnose nedostatak socijalne pravde. Imaju osjećaj da povlašteni manjina može sve i da za nju zakon ne važi dok se nad obezvlaštenim građanima primjenjuju represivne policijske i pravosudne mjere. Na korupciji se, prema riječima sugovornika, temelje mnogi politički, ekonomski i društveni procesi – ponekad se i zakoni prilagođavaju potrebama moćnika. Mehanizmi sprečavanja korupcije nemaju realan utjecaj na društvo, a ni analize djelovanja tih mehanizama nisu provedene ili dostupne. Sugovornici smatraju da osobe koje ne pripadaju vladajućim političkim strankama, ili se ne slažu s načelima vladajuće političke stranke, ili osobe koje su apolitične, nemaju jednak pristup resursima i zaposlenju. Naprimjer, ne postoji visok stupanj povjerenja građana u rad institucija u Doboju. Tome doprinose i dugogodišnje izborne krađe i malverzacije, netransparentno trošenje javnih sredstava i pasivnost lokalne uprave u privlačenju građana da sudjeluju u donošenju važnih političkih, ekonomskih i društvenih odluka koje bi doprinijele razvoju lokalne zajednice. Prema analizi dostupnih podataka, u javnosti se ne vide dovoljno jake inicijative za unapređenje servisa pružanja usluga građanima i njihovo proaktivno uključanje u rad lokalne uprave. U Livnu, jedan od ključnih problema i izazova jeste nepostojanje strategije komunikacije i strateškog komuniciranja javne uprave, odnosno gradske administracije, s javnošću i s ključnim dionicima. Prepoznata je potreba za učinkovito pružanje usluga građanima, da javna uprava mora biti orijentirana prema građanima.

Na političkoj osnovi dijeli se i pristup školstvu, zdravstvu i drugim socijalnim uslugama. Diskriminacija se odnosi i na dodjeljivanje sredstava iz javnih budžeta. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj stranci više se ni ne žele prijavljivati jer, poučeni iskustvom, pretpostavljaju da nemaju nikakve šanse da osvoje sredstva koja se dodjeljuju preko javnih poziva. “Sve se svodi na to da li ste s njima ili ne”, kažu sugovornici. Komšijski odnosi nisu više isti i generalno je manje solidarnosti među ljudima. “Svako radi za sebe i gleda samo svoja posla”, kažu naši sugovornici.

Savjetuje se proaktivniji rad na smanjenju i potpunom iskorjenjivanju korupcije i nepotizma, potom na poštivanju Zakona o slobodnom pristupu informacijama u smislu bržeg dostavljanja neophodnih informacija građanima, transparentno objavljivanje planiranja i tokova trošenja javnih sredstava na web-stranicama općina i putem medija. Dakle, neophodna je bolja komunikacija između organa javne uprave i građana. Rezultati mehanizama borbe protiv korupcije i kriminala trebali bi biti češće predmet medijskog izvještavanja i dostupni javnosti.

U lokalnim zajednicama česti su slučajevi diskriminacije, čak napada i zastrašivanja, branitelja i braniteljica ljudskih prava, novinara i građana koji koriste slobodu govora, i to od policije, pravosuđa i/ili lokalne vlasti. Takav je slučaj s deponijom Uborak u Mostaru, koja posluje nezakonito, ali policija represivno djeluje ka demonstrantima koji su bili izloženi i sudskom progono, iako je lokalna vlast ta koja ne poštuje zakon. Ovi “trendovi” se sistematično ponavljaju bez obzira na entitet, kanton ili općinu, bez adekvatne reakcije pravnih organa.

Zabilježeno je i djelovanje ekstremno desničarskih grupa, od kojih većina svoje korijene vuče još iz rata. Njihov rad izvršne vlasti također ne osporavaju, te građani smatraju da te grupe zapravo s vlastima surađuju. Revizionističke težnje su na visokom nivou i svake godine se izgradi barem nekoliko spomenika koji slave revizionističku ideologiju.

Međutim, kada je u pitanju kriminal na nivou države, u posljednjih nekoliko godina povećan je broj ubojstava, femicida, slučajeva čedomorstva, nasilja nad ženama u porodici, seksualnog zlostavljanja, pedofilije i međuvršnjačkog nasilja. Također, povećan je broj samoubojstava, i tu se prvenstveno radi o licima treće starosne dobi koja se više nisu mogla nositi s egzistencijalnim pitanjima, PTSP-om i samoćom. Primjere nalazimo u Tešnju, Gradačcu i Goraždu. Istaknuta je potreba da se ulažu veći naponi pri uvođenju efektivnih i sistemskih preventivnih mjera, te potreba za proaktivnim odgovorom pravosudnih organa.

Građani nemaju veće povjerenje ni u međunarodnu zajednicu. Kompetitivni procesi pristupa grantovima i birokratske projektne politike provođenja aktivnosti rezultirali su gubljenjem autentičnog glasa naroda i solidarne borbe za bolje sutra. Pitanje migrantske krize i način na koji je međunarodna zajednica u suradnji s lokalnim autoritetima “rješava”, upotrebom nehumanih metoda bez uključivanja glasa naroda, također nanosi veliku štetu lokalnim zajednicama, posebno u Krajini. Zbog ovakvih intervencija međunarodne zajednice, mnogi građani Bihaća i Cazina osjećaju se napušteno od Vlade Federacije, zbog nerješavanja brojnih pitanja i problema s kojima se susreće lokalno stanovništvo, a koja su u nadležnosti Federacije. Ova situacija dovodi do animoziteta prema građanima Sarajeva i građanima drugih regija BiH.

I dalje je akutna migracija mladih ljudi van BiH. Prvi razlog koji se navodi jeste nepostojanje prilika za zaposlenje te osjećaj obespravljenosti i beznađa. Sugovornici ističu da mladi i sposobni kadrovi često odlaze iz Konjica ne toliko zbog nedostatka posla koliko zbog korupcije, nepravde, privrednog kriminala i pravne nesigurnosti. U Gradačcu, sugovornici ističu da na odlazak mladih, koji je jedna od najvećih prijetnji održivom razvoju lokalne zajednice, najviše utječu niska primanja, nedostatak stabilnosti i pravde, te potreba za stjecanjem suvremenih vještina i znanja.

Mladi su izloženi vršnjačkom nasilju, na čijoj je prevenciji potrebno raditi. U porastu je i broj mladih koji se suočavaju s mentalnim poteškoćama. O ovom problemu se malo govori i nisu raspoložive studije koje mogu jasnije predstaviti problem.

S obzirom na to da digitalizacija administracije podrazumijeva transparentnost u radu javnih i privatnih institucija, na prostorima ispitanih lokalnih zajednica taj proces ide jako sporo i ne postoji evidentirana suradnja s lokalnim IT firmama i stručnjacima na tom polju. Iako je Zakon o elektronskom potpisu BiH usvojen još 2006. godine, benefit procesa digitalizacije u BiH teško će zaživjeti u skorije vrijeme budući da je godinama nakon usvajanja Zakona ustanovljeno da nije usklađen s eIDAS direktivom EU. Pozitivni primjeri digitalizacije iz lokalnih zajednica dolaze najčešće iz oblasti turizma i rezultat su suradnje privatnog, civilnog i javnog sektora.

Male lokalne zajednice poput Bosanske Krupe, Kotor-Varoši, Usore, Fojnice i Visokog okarakterizirane su kao mirne i sigurne, s niskom stopom kriminaliteta. Naravno, niska stopa nasilnog kriminaliteta ne znači da ove zajednice nisu suočene s brojnim drugim oblicima kriminala, posebno privrednog.

Cilj 17: Partnerstvom do cilja

Jačanje partnerstava između javnog, poslovnog i civilnog sektora predstavlja sedamnaesti cilj održivog razvoja Ujedinjenih nacija. Nadležnosti jedinica lokalnih samouprava u Bosni i Hercegovini su u tom pogledu svedene na stvaranje povoljnih uslova za ekonomski rast i jačanje civilnog društva kroz urbanistički razvoj, finansijska izdvajanja iz limitiranih budžeta, promociju i udruživanje, kako sa drugim sektorima tako i sa drugim opštinama i višim nivoima vlasti u ostvarivanju zajedničkih ciljeva.

Partnerstvo jedinica lokalne samouprave i poslovnog sektora se najčešće odnosi na pružanje komunalnih usluga, privatizaciju državnih preduzeća i ustupanje industrijskog / građevinskog / poljoprivrednog zemljišta. Opštine koje nemaju kapacitete da samostalno upravljaju javnim preduzećima poslove iz svoje nadležnosti delegiraju privatnom sektoru, sa kojim sklapaju ugovore o koncesijama i javno-privatnim partnerstvima. Na takve slučajeve nailazimo u Širokom Brijegu, Prijedoru, Kaknju, Bosanskoj Krupi, Gornjem Vakufu, Goraždu, Gradačcu, Derventi, Kotor Varošu, Laktašima, Tešnju, Usori, Gradiški, Žepču i Posušju.

106

S druge strane, istraživanje pokazuje da u nekim sredinama, kao što su Bijeljina, Stolac, Konjic, Doboj, Drvar i Livno, u potpunosti izostaje partnerstvo između javnih i privatnih preduzeća. Paradigma razvoja lokalnih zajednica napustila je socijalistički model upravljanja, te problem nije ideološke prirode. Postoje naime dva glavna razloga zbog kojih javno-privatno partnerstvo često izostaje. Prvi, nepotizam i korupcija – u gotovo cijeloj BiH pozicije u javnim preduzećima predstavljaju jedan od glavnih resursa putem kojih političke stranke nagrađuju lojalnost svojih pristalica. U tom smislu, postoji urgentna potreba za profesionalizacijom javnih preduzeća, koja još uvijek gotovo nigdje nije ostvarena. Drugi, negativno iskustvo privatizacije – propadanjem mnogih velikih državnih preduzeća, kredibilitet javno-privatnih partnerstava je u startu narušen. Potrebno je više primjera dobre prakse da bi se uspostavilo povjerenje koje će ovu praksu učiniti regularnim a ne prinudnim rješenjem.

Osim pružanja koncesija i sklapanja javno-privatnih partnerstava, jedinice lokalne samouprave mogu privući investitore stvarajući povoljnu poslovnu klimu efikasnim administrativnim radom, promocijom svoje opštine i adekvatnim urbanističkim planiranjem koje omogućava

izgradnju proizvodnih kapaciteta. Međutim, opštinske uprave su u tome nerijetko neuspješne. Rijetko koja opština ima jednošaltersku službu u kojoj potencijalni investitori mogu na jednom mjestu doći do relevantnih informacija i tako ubrzati proces pokretanja biznisa. Iako nadležnosti koje opštine imaju stvaraju kompeticiju u privlačenju investitora, opštinskim činovnicima su često vezane ruke regulativama viših nivoa vlasti, koje redistribuiraju budžetska sredstva diskrecionim kriterijumima. Tako se mnoge opštine, poput Opštine Drvar, suočavaju sa nedostatkom finansijskih sredstava za uređenje poslovne zone, usljed čega pribjegavaju prikupljanju sredstava sa strane, aplicirajući na teško dostupne grantove međunarodne pomoći.

Sa upravljačkog aspekta, primjere dobre prakse nalazimo u opštinama Derventa, Kakanj, Gradiška, Žepče i Posušje. U Derventi je uspostavljen jednošalterski sistem za sve administrativne postupke koji se odnose na proces građenja i registraciju poslovne djelatnosti. Opština investitorima pruža postinvesticionu podršku („aftercare”) radi bržeg otklanjanja prepreka s kojima se suočavaju. Uz Derventu, u Kaknju, Gradiški, Žepči i Posušju opština je formirala razvojnu agenciju, koja okuplja predstavnike privatnih i javnih preduzeća i zajedničkim snagama kreira i implementira projekte. Tako, agencija u Gradiški ima uspješnost na međunarodnim i regionalnim projektima oko 50%, te je u prethodnom periodu kroz projekte pomogla pri nalaženju sredstava u vrijednosti 7,7 miliona maraka.

S druge strane, nisu rijetka negativna iskustva lokalnog stanovništva sa investitorima iz privatnog sektora. Ovdje je uglavnom riječ o investitorima koji u opštinu dođu sa strane, radi eksploatacije zemljišta ili korišćenja ruinirane industrijske infrastrukture. Lokalno stanovništvo Opštine Fojnica i Opštine Drvar je tako vodilo dugogodišnju borbu protiv investitora koji su svojim djelovanjem narušavali zdravlje stanovništva i prirodne sredine. U Opštini Fojnica, kompanija BBM vršila je neovlaštenu eksploataciju ruda, dok je u Opštini Drvar tek registrovani preduzetnik neovlašteno skladištio uvezen otpad iz Italije. Ovakvi slučajevi pokazuju da je rad mnogih opštinskih uprava u BiH nepravedan. Dok tromim administrativnim aparatom guše preduzetničke inicijative, koruptivnim radom omogućavaju narušavanje zdravlja građana i prirodne sredine.

Saradnja javnog i privatnog sektora često izostaje i kada je riječ o usklađivanju školskih kurikula sa potrebama na tržištu rada. Paradoksalnu situaciju nalazimo u Opštini Drvar, u kojoj je uk-

inut smjer tekstilnog obrazovanja samo godinu dana nakon otvaranja tekstilnog pogona, inače najveće privredne investicije od završetka rata. Odstupanja od ovog pravila nalazimo u opštinama Gradiška i Žepče, gdje postoji institucionalizovana saradnja jedinica lokalne samouprave, poslovnog i civilnog sektora na usklađivanju školskog kurikuluma i potreba tržišta rada.

Kako javni sektor često neadekvatno reaguje na potrebe tržišta rada, civilno društvo nerijetko preuzima vaspitno-obrazovnu ulogu nudeći različite programe radnog osposobljavanja, prekvalifikacije, edukacije i do-edukacije i sl. U tom smislu, najznačajnijim se čini inicijativa „Fondacije Mozaik”, koja je u saradnji sa jedinicama lokalne samouprave programom Omladinske banke finansirala veliki broj preduzetničkih projekata mladih širom BiH.

Kada je riječ o podršci opština jačanju civilnog sektora, važno je istaći da iako gotovo sve opštine pružaju neke vidove finansijske podrške, nedostaje strateški pristup ovom pitanju. Primjera dobre prakse ima, pa je tako u Kotor Varošu opština dodijelila prostore novoosnovanim udruženjima žena, te im plaća režijske troškove. U Tešnju se raspisuju javni pozivi za projekte utopljanja zgrada, zbog inicijative građanstva za zgrade za koje smatraju da je od interesa da budu utopljene.

108

Konačno, sve češće se pojavljuje praksa da same opštine među sobom sklapaju saradnje po pitanjima od zajedničkog interesa. Udruživanjem, srodne opštine (uglavnom geografski i etnički bliske) organizuju zajedničke inicijative čišćenja, pošumljavanja, asfaltiranja i razmjene informacija. Ujedno i apliciraju na grantove međunarodne pomoći kada se finansiranje tiče problematike koja zahvata širu zajednicu. Primjera radi, povratničke opštine u Kantonu 10 su se udružile i formirale savez putem kojeg apliciraju na grantove i zagovaraju bolju poziciju u raspodjeli kantonalnih i federalnih budžetskih sredstava.

SOCIOEKONOMSKE RAZVOJNE
POTREBE LOKALNIH ZAJEDNICA:
IZVJEŠTAJI LOKALNIH ZAJEDNICA

Banja Luka

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

110

Prema rezultatima provedenog istraživanja, na području Banje Luke siromaštvo je izrazito prisutno. Stanje je u vezi sa ovim pitanjem generalno ocijenjeno kao loše, a jedno od područja na kojima se to zaista jasno vidi jeste socijalno područje, preciznije – područje socijalnih nejednakosti. U poimanju siromaštva istaknuto je da je siromaštvo potrebno razumjeti u svojoj kompleksnosti, te da je potrebno govoriti kako o apsolutnom siromaštvu, tako i o relativnom i subjektivnom siromaštvu, s obzirom na to da svi ovi oblici siromaštva bitno utiču na dinamike unutar zajednice. Apsolutno siromaštvo podrazumijeva one osobe koje se nalaze na ivici egzistencije, tj. osobe čiji egzistencijalni uslovi života ugrožavaju biološki opstanak; to je siromaštvo koje predstavlja puku borbu za život. U Banjoj Luci, u ovu grupu spadaju osobe koje pripadaju marginalizovanim skupinama kao što su Romi, azilanti, migranti i izbjeglice, te osobe koje zbog svoje političke ili nacionalne opredijeljenosti ne mogu doći do zaposlenja i drugih oblika socijalne zaštite. U tu grupu spadaju i penzioneri, nezaposlene osobe, mladi (studenti, srednjoškolci i nezaposleni mladi koji su van obrazovnog sistema), osobe sa invaliditetom, te one koje su mentalno i/ili fizički oboljele. Djeca su u Banjoj Luci mahom pogođena apsolutnim siromaštvom, te veliki broj njih zavisi od socijalne pomoći. Nadalje, apsolutnim siromaštvom pogođeni su i radnici koji rade za minimalnu platu, te radnici koji rade „na crno“ i primaju platu manju od zagarantovane minimalne plate.

Siromaštvo je u Banjoj Luci ženskog roda prije nego muškog. Brojni su razlozi zašto su žene više pogođene od muškaraca. Više je samohranih majki koje se brinu o djeci nakon rastave braka. Diskriminacija je takođe prisutna na tržištu rada. Programi štednje negativnije su se odrazili na stanje žena nego na stanje muškaraca jer žene više koriste javne usluge (obrazovanje, briga za djecu), te je veći broj njih koje su zaposlene u javnim službama i djeluju u polju uslužnih djelatnosti. Kad dolazi do „rezanja“ zaposlenja u javnim poslovima, žene su više na udaru. Drugi razlog jesu neizvjesna radna mjesta. Žene češće rade na radnim mjestima uz skraćeno radno vrijeme ili s ugovorima na određeno vrijeme. Tako žene primaju manje penzije, ako ih uopšte ikada i ostvare.

Pojmom relativnog siromaštva obuhvaćene su siromašne osobe koje se nalaze ispod standarda ostalih osoba u istoj državi i društvu. S obzirom na to da je ovaj pojam društveno i kulturološki određen, on je specifičan za svaku državu pojedinačno. U slučaju BiH i, specifično, Banje Luke, možemo reći da su razlike između bogatih i siromašnih sve veće, te da se broj pripadnika srednje klase kontinuirano smanjuje. Tom smanjenju doprinijela je i pandemija kovida, koja je za posljedicu imala veliki broj otkaza i gašenje malih preduzeća. Tako je u BiH širok dijapazon grupa koje su pogođene relativnim siromaštvom, a njime je pogođen i veliki broj zaposlenih ljudi, s obzirom na to da su njihove plate niske, cijene osnovnih namirnica u stalnom porastu, a socijalna zaštita i dalje vrlo slaba.

Pod pojmom subjektivnog siromaštva podrazumijevamo subjektivni ili lični osjećaj siromaštva, poniženosti, fatalizma, pesimizma, beznada i besperspektivnosti. Siromaštvo ima svoje objektivne dimenzije (nedostatak sredstava, manjak uslova za zadovoljenje esencijalnih ljudskih potreba, nedostupnost usluga, institucionalna nefunkcionalnost i sl.) i subjektivne dimenzije (manjak slobode i sputanost, nedostatak ljudskog dostojanstva i samopouzdanja, postojanje specifičnih vrijednosti i štetnih obrazaca ponašanja i sl.). Prema mišljenju ispitanika, sve osobe koje ne pripadaju grupi bogatih ili vladajućoj eliti pogođene su, ako ne apsolutnim, onda pak relativnim i subjektivnim siromaštvom. Upravo relativno i subjektivno siromaštvo dovodi do masovnih migracija osoba sa područja Banje Luke u zemlje EU i dr.

Kao glavni uzrok velike stope siromaštva u Banjoj Luci navedena je postdejtonska transformacija karaktera grada iz industrijskog i privrednog u administrativni, koja je dovela do velikog broja nezaposlenih, spornih reformi u društvu, propale privatizacije, masovnog kršenja ljudskih i radničkih prava i neadekvatnog zdravstvenog i socijalnog sistema zaštite. Ispitanici su takođe istakli da su ovi procesi praćeni visokim nivoom korupcije i kriminala.

Što se tiče nezaposlenosti i ponuda na tržištu rada, istaknuto je da tzv. potreba za radnom snagom ne pruža istinsku mogućnost izlaska iz siromaštva. Uslužne djelatnosti i fizički poslovi koji se nude potplaćeni su, a radni uslovi veoma su loši. Istaknut je prekomjeran rad, koji često uključuje vikende i neplaćene dodatne radne sate. Nadalje, prekomjerne su disciplinske mjere kojima se radnici kažnjavaju za greške koje nisu prouzrokovali, a koje su rezultat, na primjer, neadekvatne mašinerije, te im se nepravredno odbija dio plate. Razne su vrste diskriminacija,

psihičkog maltretiranja i uslovljavanja od strane poslodavaca. Takođe, mjere zaštite na radu su na veoma niskom nivou, ako uopšte i postoje, čime se za kratak period zaposlenja često ozbiljno ugrožava zdravlje radnika. Potreba za radnom snagom zapravo je potreba za izuzetno jeftinom i docilnom radnom snagom, lišenom prava i zaštite na radu. Administrativni i kvalifikovani poslovi koji se nude takođe nisu svima dostupni. Umjesto kvalifikacijama, mogućnost zaposlenja mahom je uslovljena članstvom u političkim partijama, nekim oblikom porodičnog ili drugog poznanstva ili nekom vrstom povratne usluge, pogotovo u javnom sektoru.

Kroz intervjuje istaknuta je potreba za temeljnijim provođenjem Zakona o radu u smislu zaštite prava radnika. Takođe je istaknuto da zakonom propisan pristup socijalnoj zaštiti treba da bude dostupan i jednakog kvaliteta u svim opštinama. Trenutno građani jedne opštine često imaju lošije usluge, tretman i infrastrukturu nego što je to slučaj u drugoj opštini, a zakon im nalaže da se moraju liječiti u svojoj opštini. Ova situacija dovodi do indirektna, zakonom određene diskriminacije. Istaknuta je potreba pristupa efikasnom i modernom zdravstvenom sistemu koji bi omogućio izlječenje ili ublažavanje bolesti koje su izlječive i povećao predispozicije siromašnih i oboljelih individua da pristupe zaposlenju ili smanje izdatke za liječenje. Takođe je istaknuta potreba pristupa hrani, vodi i osnovnim higijenskim uslovima, kao i socijalnom smještaju, posebno u rubnim dijelovima Banje Luke, gdje je infrastruktura loša. Potrebni su programi rekvalifikacije i dokvalifikacije koji bi ljudima omogućili zaposlenje, ali i otvaranje novih privrednih struktura i uslužnih djelatnosti.

112

Osnovne društvene prepreke za suzbijanje siromaštva, prema mišljenju ispitanika, političke su prirode. Smatra se da vladajuće strukture ne vide nikakav interes u suzbijanju siromaštva, već da im ovakav poredak odgovara jer mogu bez velikih poteškoća da kupuju političke glasove i djeluju isključivo u svom interesu, tj. interesu privilegovane manjine. Humanitarna udruženja, porodična i prijateljska solidarnost, bilo iz dijaspore ili ne, jedini su realan spas od većeg siromaštva. S obzirom na to da ove strukture ne mogu sistemski riješiti problem, one djeluju u pravcu tzv. „gašenja požara“.

Posljedice siromaštva u zajednici su brojne. Ljudi masovno odlaze u druge države, jer se ne osjećaju sigurno u bosanskohercegovačkom društvu. Osjećaj nesigurnosti, bez sumnje, pogađa siromašne i nezaposlene, ali ni zaposleni nisu zaštićeni. Ne mogu se osloniti na obrazovni,

zdravstveni, niti na socijalni sistem kako bi oblikovali svoj život u skladu sa normalitetom. Ljudi u Banjoj Luci, ako već nisu siromašni, žive u strahu od siromaštva.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Banjoj Luci, prema mišljenju ispitanika, ima gladnih ljudi. To je očigledno na osnovu broja korisnika postojeće četiri javne kuhinje. Ljudi koji su gladni dolaze iz grupa koje odlikuje apsolutno siromaštvo. To su mahom penzioneri, nezaposleni, mladi, oboljeli i marginalizovani članovi zajednice.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Što se tiče pristupa zdravstvenim uslugama, naglašena je potreba za usavršavanjem medicinskog kadra i pristupom boljoj tehnologiji. Oprema koju posjeduje Klinički centar ne koristi se u svom punom kapacitetu jer je kadar nerijetko nestručan ili potpuno neobučen.

Ispitanici su naširoko govorili o nestručnosti i greškama medicinskih radnika, što ukazuje, između ostalog, i na gubitak povjerenja u kompletan medicinski sistem. Govorili su o čestim pogrešnim dijagnozama, učestalosti propisivanja pogrešnih i teških terapija, te o korupciji u medicinskom sistemu – „od portira do hirurga“. Smatraju, s obzirom na visok stepen korupcije, da državno zdravstvo uopšte nije besplatno, već da građani duplo plaćaju medicinske usluge – prvi put zvanično – kroz socijalna izdvajanja, a drugi put nezvanično – kroz korupciju. Osim toga, istaknute su duge liste čekanja, čak i u slučajevima kada su potrebne hitne intervencije.

Smatraju da privatne medicinske ustanove pružaju neuporedivo bolje usluge od državnih i da, u slučaju ozbiljnog oboljenja, pojedinac nema drugog izbora osim da se kreditno zaduži u banci, proda imovinu ili uloži svu svoju ušteđevinu, ako ona uopšte i postoji, kako bi sebi obezbijedio liječenje u privatnom sektoru. „Na kraju se sve svede na to da vi, u principu, radite da biste imali novca za liječenje“, kaže jedna od ispitanica iz Banje Luke.

Nadalje, istaknuta je potreba da zakonom propisan pristup socijalnoj zaštiti bude dostupan i jednakog kvaliteta u svim opštinama. Trenutno građani jedne opštine imaju bolje usluge, tretman i infrastrukturu nego građani neke druge opštine. Ovo dovodi do indirektno diskriminacije.

Loše funkcionisanje zdravstvenog sistema dodatno je naglašeno pandemijom kovida, što je dovelo do još većeg nepovjerenja građana u institucije i povećalo opšti osjećaj nesigurnosti.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Kada je u pitanju obrazovanje, neophodno je da se radi na usavršavanju kadra. Smatra se da se obrazovni radnici primaju u radni odnos na osnovu političkih veza i da u tom sektoru rade mahom podobni, a ne stručni.

S druge strane, radnici u obrazovnom sistemu ne uživaju poštovanje i povjerenje društva, tako da se njihove odluke i ocjene često osporavaju od strane roditelja, posebno kod uticajnih i dobrostojećih porodica. Ocjene često više nisu mjerilo znanja, što nanosi štetu kvalitetu obrazovanja.

114

Nadalje, u Banjoj Luci nedostaje praktična nastava i obuka učenika koji bi po završetku škole imali adekvatno i upotrebljivo znanje i bili obučeni da rade. Neophodno je uskladiti obrazovne programe sa potrebama realnog tržišta. Potrebno je, takođe, omogućiti programe prekvalifikacije i dokvalifikacije koji bi bili praćeni zvaničnim i validnim sistemom certifikacije. Postoje mnoge nezvanične organizacije, uglavnom iz nevladinog sektora, koje tu i tamo pružaju neki oblik kvalifikacije, ali stečeni certifikati nisu validni jer nisu priznati na tržištu rada. Neophodna je modernizacija obrazovnih programa i materijala, tehnologija, kao i učenje koje se zasniva na savremenim teorijskim podlogama. Potrebno je omogućiti jednostavan pristup edukativnoj praktičnoj nastavi, ali i zaštititi učenike i studente kako se praktična nastava ne bi pretvorila u iskorištavanje besplatne radne snage.

Nedostaju znanja vezana za rad na računaru, te poznavanje stranih jezika. Istaknut je nedostatak zanatskih znanja, a takođe i praktičnih znanja iz oblasti medicine, obrazovanja, administracije, informatike i sl.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Nedostatak lokalnog razvoja više pogađa žene nego muškarce. Ženama je otežan pristup radu, obrazovanju i osnovnim ljudskim pravima jer se besplatnim radom mahom pokrivaju razvojni nedostaci. Nedostatak lokalnog razvoja doveo je i do retradicionalizacije rodni uloga i gubitka

ženskih prava stečenih u socijalizmu. Žene su u Banjoj Luci zaposlene većinom u privatnom sektoru, na radnim mjestima sa nižim primanjima i lošim radnim uslovima. Žene u Banjoj Luci izložene su diskriminaciji pri zapošljavanju, posebno samohrane majke, ali i mlade žene zbog nemogućnosti porodijskog odsustva. Tu poslodavci, zapravo, prepoznaju nedostatke trenutnog obrazovnog i medicinskog sistema, koji neće odgovoriti na potrebe roditelja. U skladu sa patrijarhalnim načelima, breme odgoja djece i, generalno, brige o drugima, spalo je na žene, koje su zatočene u ovom neplaćenom sektoru. Potrebno je raditi na implementaciji zakona o rodnoj ravnopravnosti i radnom pravu žena. Potrebno je, takođe, ojačati socijalne strukture i zdravstveni sistem koji će podržavati ravnopravnost.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Rubni dijelovi grada nemaju riješenu kanalizaciju. U određenim dijelovima nema pristupa vodi. Voda je zadovoljavajućeg kvaliteta. Međutim, potrebno je ažurnije održavanje mrežnog vodovoda, s obzirom na to da je infrastruktura zastarjela i oštećena, što pogoduje onečišćenju vode i velikim gubicima.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Stanovništvo uglavnom ima pristup struji, iako infrastruktura nije jednakog kvaliteta u svim dijelovima grada i opštine. Rubni dijelovi grada oskudijevaju u pristupu gradskom grijanju, a ponekad i struji.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Broj zaposlenih u 2020. godini iznosi 274.227, dok je godinu dana ranije iznosio 272.366. Zaposlenost je, dakle, sa 2019. na 2020. porasla za 1.861 ili 0,7%. Ispitanici smatraju da su radnička prava na niskom nivou, da radnici nisu zaštićeni i da se većina plaši da bez razloga ostane bez posla. Od radnika se očekuje lojalnost, pa i u situacijama kada se krše zakoni i procedure. Rijetki se usude da prijave neregularnosti na radnom mjestu jer ne vjeruju u pravni sistem. Često se radi prekovremeno, vikendima i praznicima, i to bez ikakve naknade. Količina posla prema radniku često nije realna, te su prisutni razni oblici diskriminacije, mobing, razni oblici ponižavanja radnika i uskraćivanja kompletnih plata ili dijelova plate. Zaštita radnika

na radnom mjestu takođe je na lošem nivou jer radnici nemaju adekvatnu opremu. Takođe su prisutni različiti oblici diskriminacije na osnovu starosti i pola.

Da bi se podstakla lokalna ekonomija, Banja Luka bi trebalo da razvije plan i odredi pravac razvoja. Banja Luka još uvijek nije našla svoj identitet u tom smislu. Danas je administracija jedina ozbiljna „privreda“ u ovom gradu. Podsticaji, ako uopšte i postoje, trenutno nisu raspoređeni na transparentan način. Administrativno je komplikovano i skupo pokrenuti bilo kakav biznis. Nedostaju olakšice početnicima, lakši pristup kreditnim sredstvima, obuke i mentorstvo kako bi nova preduzeća postala stabilna i prosperitetna. Takođe je potrebno analizirati efekte podsticaja, kako bi se rizici mogli ublažiti ili izbjeći. U Banjoj Luci, potencijalni nosilac ekonomskog razvoja jeste industrija, iako ona trenutno nije na nivou na kojem bi trebalo da bude. Zatim, tu su turizam i poljoprivreda. Najveći potencijal predstavlja proizvodno-uslužni sektor.

116

Nezaposlenost, loši uslovi rada i kršenje prava radnika, prema mišljenju većine ispitanika, glavni su uzrok migracija. Ovi uslovi stvorili su ambijent socijalne nesigurnosti i loše utiču na mentalno i fizičko stanje stanovništva. Takođe, onemogućavaju uslove za ostvarenje normaliteta života: iznajmljivanje ili kupovinu stana ili kuće, osnivanje braka ili porodice, te mogućnost projektovanja pojedinca u budućnost. Upravo zbog ovakvih uslova, mnogi građani odlučuju se na migraciju.

Radnici u medijskom sektoru takođe djeluju u politički kontrolisanim uslovima, tako da je medijska sloboda na niskom nivou.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Različita su mišljenja vezana za kapacitete industrijalizacije i reindustrijalizacije da doprinese razvoju Banje Luke. Prijeratni potencijali, koji se ogledaju u preduzećima poput „Incela“, „Čajaveca“ i „Kosmosa“, koji su zapošljavali nekoliko hiljada ljudi, propali su. Stečaj velikih industrijskih postrojenja, nažalost, nije inicirao pokretanje novih progresivnih industrija ili, na primjer, IKT biznisa. Industrijski prostori iskorišteni su u svrhu skladištenja ili prostora za trgovine. Neadekvatna politička klima u prvom redu predstavlja prepreku u kreiranju, pokretanju i održivosti industrije. Nadalje, opet se pojavljuje pitanje infrastrukture kao preduslova za razvoj. Izostaju investicije i zakoni kojima se štiti lokalna proizvodnja. Administrativne i zakonske reg-

ulative pri registraciji i održavanju firmi vrlo su kompleksne. Nema dovoljno pojašnjenja i usmjeravanja od strane vlasti kako bi se ispunile. Bilo bi poželjno da postojeći biznisi budu informisani, putem medija ili veb-stranica odgovornih institucija, o promjenama zakonske regulative i o eventualnim olakšicama, kako bi poslodavci mogli da reaguju. Konkretno, većina preduzeća nije bila adekvatno informisana o jednoj pozitivnoj promjeni – informacija se pojavila samo u „Službenom glasniku“ i mnogi nisu znali za nju. Radilo se o tome da su novoosnovani d.o.o. u prvoj godini oslobođeni plaćanja komunalne naknade. Mediji ne prate te pozitivne trendove niti promjene. Udruženje poslodavaca Republike Srpske i Privredna komora trebalo bi da iniciraju i lobiraju za promjene zakonske regulative i birokratskih zahtjeva koji koče razvoj privatnog sektora. Nažalost, ove dvije instance ne rade mnogo na ovim pitanjima, već su, prema mišljenju ispitanika, u službi vladajućih garnitura.

Građevinska industrija prednjači nad svim drugim oblicima industrije u gradu. Međutim, građevinske firme su u velikom broju slučajeva u korumpiranoj vezi sa vladajućim strukturama.

Geografski položaj i blizina EU definitivno predstavljaju prednost lokalne zajednice za privlačenje stranih investitora. Potrebno je investirati u izgradnju adekvatne infrastrukture, koja bi podržala prirodne prednosti, kao i stvoriti političku klimu i administrativne uslove kako bi Banja Luka postala atraktivna investitorima. Mnogi objekti koji su pripadali preduzećima u stečaju sada su prazni. Tu postoji mogućnost da se, uz adekvatnu politiku, njihova namjena promijeni i da se iskoriste u svrhu razvoja novih preduzeća i zajednice.

Da bi industrija pružala bolje prilike za zapošljavanje i više plate, potrebno je da podiže inovativni i tehnološki nivo. Banja Luka bi mogla obezbijediti radnu snagu za takve planove industrijskih kompanija ukoliko bi se obrazovni sistem modernizovao i uskladio sa tržištem rada. Banja Luka je privlačna mnogim mladim ljudima iz okoline, pa i iz susjednih država, s obzirom na to da je univerzitetski grad. Ta radna snaga mogla bi onda ostati u Banjoj Luci da radi. Trenutno to nije slučaj i mladi nakon završenih studija odlaze van države. Odlazak radne snage i zastarjelo, nepraktično, i sa tržištem neusklađeno obrazovanje ne pomažu razvoj industrije, već naprotiv – štete njenom razvoju. Banja Luka se ne nalazi daleko od EU, tako da joj njen geografski položaj daje prednost u odnosu na druge investicijske destinacije i lokacije. Međutim, Banja Luka je i dalje zatvoren grad koji nije uradio dovoljno kako bi taj potencijal bio iskorišten. Neki šampioni

razvoja već su ušli u međunarodne lance vrijednosti i to je, u suštini, neka konkurentna prednost. Tu prednjače drvna i metalna industrija.

Iako investicije dijaspora predstavljaju potencijal ekonomskog razvoja, situacija ostaje ista kao i sa stranim investitorima. Administrativne i političke okolnosti ne idu u prilog investitorima. Dijaspore je i dalje samo potencijal, koji može biti, ali trenutno nije iskorišten u svrhu razvoja lokalne zajednice. Što se tiče potencijala inovacija da doprinesu razvoju lokalne zajednice, ispitanici smatraju da one zauzimaju visoku poziciju i vjeruju da mladi ljudi iz lokalne zajednice imaju kapacitete za inovacije. Međutim, trenutno lokalna zajednica ne pruža uslove za adekvatnu podršku inovatorima. Projekti koji se provode nisu strateški niti sistemski i kratkog su daha.

118

Većina ispitanika smatra da bi povećanim izdavanjima za inovatorstvo mladih i za podsticanje *start-up* projekata bio povećan i stepen sklonosti mladih ka poduzetničkim poduhvatima i njihovom uspješnom transformisanju u stabilna privredna društva. Ovakvi podsticaji trebalo bi da budu transparentniji i vidljiviji, organizovani unutar svima poznatog kalendara. Bitno je, takođe, raditi na stvaranju ambijenta u kojem je moguć opstanak malih preduzeća.

Prilika za razvoj IKT biznisa jeste u tome što trenutno veliki broj građana radi upravo u IKT sektoru (doduše, „ispod radara“, zato što sve te kompanije koje rade za strana tržišta nisu često čak ni registrovane za ono što rade, jer bi potpale pod zakonom regulisan poreski režim, koji im ne ide u prilog). Nadalje, obrazovni sistem u Banjoj Luci pogoduje razvoju IKT-a. Tu je Elektrotehnički fakultet i drugi tehnički fakulteti, koji nude programe obuke u ovom sektoru, a nisu toliko izgubili na snazi. Što se tiče prepreka za razvoj IKT sektora, tu u prvom redu stoji politika. U BiH trenutno nemamo elektronski potpis, odnosno imamo političke prepreke razvoju IKT biznisa koje su evidentne. Dakle, za svako rješenje koje bi, recimo, bilo B2B, B2C, digitalna administracija je osnova. Bez e-uprave nije moguće razviti e-biznis. Elektronske usluge trebalo bi što prije uvesti kod Gradske uprave, Uprave za indirektno oporezivanje i Poreske uprave. Poreska uprava dosta je uradila na ovom pitanju, a Uprava za indirektno oporezivanje je u zaostatku. Većina ispitanika vidi mogućnosti da se prema određenim tipovima firmi iniciraju programi podsticaja inovacija u saradnji sa višim nivoima vlasti i međunarodnim razvojnim agencijama, koji bi ciljali na *start-up*, brzorastuće i firme sa potencijalima za rast.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Što se tiče društvenih nejednakosti, jaz između siromašnih i bogatih produbljuje se i postaje očigledan. Još jedna podjela je očita, i ona prati već navedenu. To je podjela koja je uslovljena politikom. Oni koji ne podržavaju postojeću politiku ne mogu ni da napreduju u društvu.

Nadalje, žene i muškarci ne uživaju ista prava. Marginalizovane grupe, LGBTQ zajednica, kao i pripadnici manjina isključeni su iz tokova društva.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Grad Banja Luka treba što prije da odredi svoje usmjerenje i da izađe iz okova politikom uslovljene administracije. Reindustrijalizacija, pokretanje zelene industrije i privrede, te razvoj turizma mogle bi biti glavne smjernice održivosti Banje Luke. U protekloj deceniji uloženi su napori da se Banja Luka postavi na održiviju putanju razvoja, međutim, ti napori bili su *ad hoc* i izolovani. To je doprinijelo pojavi akutnih negativnih ekoloških uticaja na razvoj i urbanizaciju. Godine 2020. usvojen je Akcioni plan za održivi grad Banja Luka, koji se odnosi se vodne resurse, od kojih je najvažniji poboljšanje tretmana i prikupljanja otpadnih voda, kvalitet vazduha i unapređenje kvaliteta ambijentalnog vazduha, povećanje obima, kvaliteta i raznolikosti zelenih površina i druge zelene infrastrukture, te smanjenje emisije štetnih gasova na teritoriji grada. Prema nalazima Akcionog plana, vazduh u Banjoj Luci umjereno je zagađen. Ovaj zaključak zasniva se na činjenici da su tri indikatora za kvalitet vazduha u bazi podataka za indikatore koji mjere koncentracije PM_{2,5}; PM₁₀ i NO_x označeni žutom bojom, dok je samo jedan indikator za kvalitet vazduha, godišnje koncentracije SO₂ za period koji se odnosi na 2018. i 2019. godinu, označen zelenom bojom. Kvalitet zemljišta je pod prijetnjom širenja izgrađenog područja, povećane upotrebe hemikalija u poljoprivrednoj proizvodnji i problema sa kvalitetom vode. Kvalitet vode u Banjoj Luci je promjenljiv, što je dokazano podacima o biološkoj potrošnji kiseonika (BOD) u rijekama i jezerima.

119

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Banja Luka je pristupila inicijativi Evropske komisije potpisivanjem Sporazuma gradonačelnika evropskih gradova te se time obavezala na smanjenje emisije ugljen-dioksida. Banja Luka je

2017. godine usvojila LEAP, koji sadrži set mjera koje se tiču realizacije eko i energetske efikasnosti, ali nije prepoznato njihovo značajnije provođenje. Ove godine odobrena su sredstva za projekte uključivanja djece u aktivnosti zaštite životne sredine u iznosu od oko 3.500 KM, što je vrlo nizak iznos za ovu oblast. Iako postoje i neka preduzeća za obavljanje djelatnosti reciklaže i održivog upravljanja otpadom, ne uviđa se da se trenutno sprovode neki novi projekti u kontekstu unapređenja održivosti upravljanja otpadom u Banjoj Luci. Sistem javnih nabavki vrši se na principu „najpovoljnije ponude“ te time podrazumijeva jedino primjenu koncepta ekonomske efikasnosti.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene postaju sve vidljivije u lokalnoj zajednici i najviše pogađaju privrednike. Poplave koje je Banja Luka doživjela 2014. godine značajno su pogodile privrednike. Vlast se ne bavi ovim problemom i od tada nisu napravljeni neki veliki pomaci u smislu spremnosti zajednice da odgovori na izazove klimatskih promjena. Obrazovni kurikulumi nisu još uvijek integrisali gradivo koje bi pomoglo boljem razumijevanju i važnosti klimatskih promjena. Civilno društvo je jedino koje se bavi ovom problematikom, ali ne na sistematičan način, već kroz projekte i u zavisnosti od stranih donacija.

120

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Jedan od identiteta Banje Luke jeste rijeka Vrbas. Međutim, rijeke u gradu i oko grada nisu dovoljno zaštićene. Veliki dio otpadnih voda sliva se u rijeke, što je uzrokovano neriješenim i nerazvijenim kanalizacionim sistemom. Na zaštiti vodotoka mora se mnogo više raditi. U suštini, mali je broj poslovnih subjekata i drugih organizacija koje u potpunosti ispunjavaju uslove zaštite voda i vazduha. Pored lokalne samouprave, postoji fond za zaštitu životne sredine koji upravo od privrednih subjekata naplaćuje određene naknade za ambalažni otpad, za elektronske uređaje itd. Ta sredstva treba da budu vraćena privredi kroz finansiranje projekata zaštite životne sredine, odnosno onih neophodnih sistema i tehnologija u privrednim društvima koji će prečišćavati sve ono što treba prečistiti da ne bi završilo u prirodi.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Piralen koji je otkriven u banjolučkoj Poslovnoj zoni „Incel“ ima poguban uticaj na životnu sredinu u Banjoj Luci, a i šire. Radi se o pravoj ekološkoj bombi, opasnoj za zdravlje ljudi, te i za biljni i životinjski svijet. Za prisustvo kancerogenog ulja korišćenog u industrijskoj proizvodnji u „Incelu“ u Banjoj Luci zna se još od 2005. godine, ali je tek sada ovaj problem izašao na vidjelo, i to nakon što su određene količine piralena iscurile u zemlju u požaru. Divlje deponije takođe predstavljaju opasnost po stanovništvo Banje Luke. Reciklaža gotovo da ne postoji. Deponovani materijal je raznovrstan: od komunalnog, preko kabastog (automobili, kamioni, bijela tehnika, često i automobilske gume), do organskog i medicinskog, za koji nema evidencije ni da li je opasan.

U opštinama čija je teritorija pokrivena šumama veliki problem su deponije piljevine. U opštinama ravničarskih terena naglašen je problem otpada iz klaonica i peradarskih farmi, te plastične ambalaže različitih i veoma često opasnih otrova, pesticida i herbicida koji se koriste u poljoprivredi. J. P. „DEP-OT“ u okviru projekta „Upravljanje čvrstim otpadom“ očistilo je 32 divlje deponije u regiji Banja Luka i tom prilikom je uklonjeno preko 3.500 tona otpada sa ovih odlagališta. Postoje i projekti razmjene materijala između industrija kako bi se smanjila količina otpada i troškovi za preduzeća.

121

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Korupcija i kriminal predstavljaju najveću prijetnju lokalnoj zajednici i dolaze od strane političkih elita i tajkuna koji su tokom ratnih i posljeratnih godina ispleli bliske veze i „zarobili“ državu. To zapravo znači da se na korupciji zasnivaju svi politički i ekonomski društveni procesi – od kreiranja zakona u interesu vrlo uskog kruga ljudi, do njihovog provođenja, opet u interesu vrlo uskog kruga ljudi. Takvo stanje ne samo da je prepreka razvoju – ekonomskom, društvenom i bilo kojem drugom, nego i potpuno narušava i političke procese u smislu pozivanja na odgovornost. Tako je i izborni proces „zarobljen“ jer moćnici koriste javne resurse da bi sačuvali svoju poziciju. Dakle – sve se vrti u krug. Tu se potvrđuje teza da je korupcija i uzrok i posljedica svih problema u Bosni i Hercegovini danas.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Smatra se da javni sektor nije zadobio povjerenje poslovnog sektora kako bi se dostigao zadovoljavajući nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora. Jedan od razloga jesu učestale promjene zakona, koji se prilagođavaju nekolicini moćnika. Nema standarda koji bi bili kontinuirano prisutni, tako da se preduzetnici koji nisu u nekoj vrsti prisnijeg odnosa sa javnim sektorom ne usuđuju sklapati nikakve dogovore. Naposljetku, najveći problem jeste korupcija. Država ne nudi nikakvu zaštitu u tom smislu, tako da poslovni sektor nije pretjerano raspoložen za saradnju.

Bihać

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Siromaštvom su u Bihaću najviše pogođene osobe s fizičkim i mentalnim invaliditetom. Uglavnom su to mladi ljudi, nižeg stepena obrazovanja, koji upravo zbog nedostatka kvalifikacija ne mogu dobiti zaposlenje. Često ni njihovi roditelji nemaju zaposlenje, pa možemo govoriti o višegeneracijskom siromaštvu.

Žene su u lošijem položaju od muškaraca, jer čak i u slučaju pronalaska zaposlenja dobivaju manju plaću od muškaraca. Njihov položaj dodatno otežava činjenica da većina nema ostvareno pravo na penziju ili, ako ga i ima, penzija im je manja u odnosu na onu koju imaju muškarci. Siromaštvu su izloženi i penzioneri, te osobe lošijeg zdravstvenog stanja zbog neefikasnosti javnog zdravstvenog sistema i primoranosti na korištenje zdravstvenih usluga privatnog sektora. Javni zdravstveni sistem, nažalost, ne prepoznaje siromašne osobe ili one slabijeg imovinskog stanja, tako da su te kategorije stanovnika i dalje primorane participirati ili plaćati udio u liječenju i nabavci pojedinih lijekova. Mnogi zbog toga ne idu na preventivne ljekarske preglede, nego ljekara najčešće posjećuju u poodmaklim fazama oboljenja. Veliki broj mladih ljudi uopće nema zdravstveno osiguranje.

Kroz intervju je istaknuta potreba za efikasnim i modernim zdravstvenim sistemom koji bi omogućio izlječenje ili ublažavanje izlječivih i poboljšao prilike siromašnim i oboljelim stanovnicima da se zaposle ili smanje izdatke za liječenje. Istaknut je i nedostatak hrane, osnovnih higijenskih uslova i potreba socijalnog smještaja.

Osnovne strukturalne prepreke su sistemski pristup zdravstvenim, obrazovnim i socijalnim uslugama zbog zapuštenosti i zastarjelosti ovih sistema na općinskim i kantonalnim nivoima, te nedovoljna politička volja za njihovo poboljšanje. Istaknute su i administrativne teškoće pristupu ovim uslugama. Siromaštvo češće pogađa stanovništvo iz ruralnih područja, izolovano lošom infrastrukturom. Nemogućnost prekvalifikacije ili dokvalifikacije dodatno otežava pronalazak zaposlenja. Kao posljedica siromaštva istaknut je porast broja samoubistava i ubistava, porast porodičnog nasilja, te nasilja nad starijim osobama.

Jedna od posljedica siromaštva jeste i migracija mladih, ali i sredovječnih osoba. Prisutan je i porast kriminala i olakšan razvoj tzv. sive ekonomije, koja uveliko šteti razvoju zdrave ekonomije. Bitna posljedica navedenog jeste i veliki porast osoba s mentalnim oboljenjima koje nemaju pristup adekvatnoj pomoći i liječenju.

Zabilježen je porast rasizma, netrpeljivosti i nasilja prema obespravljenoj migrantskoj populaciji kao indirektna posljedica siromaštva. Najaktivniji akteri u radu na iskorjenjivanju siromaštva su nevladin i humanitarni sektor (poput Udruženja *Pomozi.ba*), te vjerske zajednice i njihova udruženja. Važna je i individualna pomoć koja dolazi od pripadnika dijaspore, te porodična i komšijska solidarnost. Mediji i javni funkcioneri, prema riječima ispitanika, ne pokazuju interes za ovu temu, tako da su siromašni zapravo nevidljivi u zajednici.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Smatra se da je broj gladnih u porastu. Ljudi iz stida ne koriste javne kuhinje, ali su i mimo toga kapaciteti javnih kuhinja popunjeni. Gladne su osobe koje spadaju u skupinu apsolutnog siromaštva: osobe koje žive u ruralnim sredinama, osobe nižeg obrazovanja i kvalifikacija, mlade osobe, penzioneri, žene, oboljeli i djeca. Iako u zajednici postoje javne kuhinje, potrebni su dodatni kapaciteti, te njihova usklađenost s običajima i mentalitetom njihovih korisnika, s obzirom na prisutan stid koji ljude često sprečava da koriste pomoć ove vrste.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zabilježen je porast broja mentalno oboljelih građana. Siromaštvo, nezaposlenost, diskriminacija, obespravljenost, porodice razbijene migracijama, uništene mreže međuljudske solidarnosti, te traumatična ratna prošlost faktori su koji su doveli do visoke stope broja osoba s mentalnim oboljenjima. Centar za mentalno zdravlje Bihać ima vrlo ograničene kapacitete i potrebna je modernizacija opreme, kao i tehnika rada. Ne radi se dovoljno na prevenciji mentalnih oboljenja, koja ostaju tabu tema.

Zdravstveni sistem u Bihaću je pred kolapsom uglavnom zbog korupcije i zloupotrebe položaja, a građani su se našli u problemu zbog smanjenog kvaliteta ionako loših zdravstvenih usluga. Tokom 2021. godine oko pedeset medicinara ostalo je bez posla jer su im istekli ugovori o radu. Među njima su uglavnom oni koji su zaposlenje dobili za vrijeme pandemije i koji su

radili u najtežim uslovima. Zdravstvene ustanove na području Unsko-sanskog kantona, prema nekim procjenama, tokom protekle dvije godine napustilo je preko stotinu zdravstvenih radnika, od čega oko četrdeset ljekara, većinom specijalista. Odlazi i medicinski kadar srednje stručne spreme, pa je građanima već dugi niz godina pristup zdravstvenim uslugama otežan, čak i onemogućen. Prepreke su nerijetko administrativne prirode jer su liste čekanja duge, a do uputnica je teško doći. Nedostaje ljekarskog kadra, tehnologija je zastarjela, kao i pristup pacijentu i metode liječenja. Novčana participacija također predstavlja prepreku ovim uslugama, često i onim najosnovnijim. Pacijenti nerijetko sami moraju kupiti osnovne lijekove i medikamente kako bi pristupili potrebnom tretmanu – od injekcija, infuzija, do zavoja i slično. Stomatološke usluge su posebno nepristupačne, lošeg kvaliteta i pružaju ograničene usluge. Što se tiče infrastrukture, velike štete zabilježene su na zgradi Doma zdravlja Bihać nakon potresa u Petrinji 2021. godine i mjere se u milionskim iznosima.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Na polju obrazovanja potrebno je uskladiti obrazovne programe s potrebama tržišta, omogućavajući programe prekvalifikacije i dokvalifikacije radne snage. Neophodna je modernizacija obrazovnih programa, materijala, tehnologija, kao i uvođenje humane praktične nastave, koja se ne zasniva na izrabljivanju besplatne radne snage, već je edukativnog karaktera.

Ispitanici tvrde da nedostaju praktična znanja i kvalitetne obuke iz svih oblasti. Također, nedostaju znanja vezana za rad na računaru i poznavanje stranih jezika. Posebno je istaknut nedostatak znanja iz oblasti turizma, privrede i metalurgije, kao i praktičnog znanja iz oblasti medicine i zanatskih usluga. Što se tiče pristupa obrazovanju, istaknuta je potreba uvođenja zakona o dualnom obrazovanju. Mladi i djeca iz ruralnih predjela imaju otežan pristup obrazovnim institucijama, dopunskoj nastavi i obukama. Djeca i mladi slabog imovinskog stanja nisu u mogućnosti nastaviti obrazovanje zbog direktnih i indirektnih izdataka. Zato je potrebno obezbijediti obrazovne centre za sticanje neophodnih i validnih certifikata koji omogućavaju neometan izlazak radne snage na tržište rada. Poseban problem leži u činjenici da škole s područja Bihaća nemaju iste standarde obrazovanja i ocjenjivanja. U određenim školama lakše je doći do boljeg prosjeka ocjena u odnosu na druge, što stvara prepreke i utiče na jednake mogućnosti učenika, imajući u vidu da je upis na fakultet uslovljen dobrim prosjekom ocjena.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Nedostatak lokalnog razvoja više pogađa žene, jer im je otežano i obrazovanje i zapošljavanje, a samim tim i osnovna ljudska prava. Nedostatak lokalnog razvoja doveo je i do retradicionalizacije rodni uloga i gubitka ženskih prava stečenih u socijalizmu. Neformalna ekonomija i zaposlenost na crnom tržištu rada svakako više pogađaju žene zbog nedostatka mogućnosti i vremena za obrazovanje usljed brige o drugima – djeci, roditeljima, bolesnim i starijim. Propadanjem socijalnih usluga u zajednici, žene su preuzele zadatke koje je nekada imala država i tako izgubile pristup svojim pravima. Naime, nedostatak vrtića, zdravstvenih usluga, systemske brige o starijim i iznemoglim i loš obrazovni sistem doveli su do toga da žene mahom ostaju kod kuće i preuzimaju brige i zadatke kojih su za vrijeme socijalizma bile pošteđene. Restauracija socijalnih struktura i usluga neophodna je kako bi žene imale neometan pristup razvoju i mogle učestvovati u izgradnji društva. Žene nisu plaćene jednako kao muškarci za obavljanje istog posla. Češće bespravno ostaju bez posla i izložene su diskriminaciji pri zapošljavanju.

126

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Pojedini dijelovi grada nemaju riješenu kanalizaciju, dok ruralna područja oskudijevaju u pitkoj vodi. U slučaju većih padavina dolazi do zamućenja vode u mrežama gradskog vodovoda jer je infrastruktura stara i oštećena.

Cilj 7: Pristupačnost energiji iz čistih izvora

Stanovništvo uglavnom ima pristup električnoj energiji, iako infrastruktura nije jednakog kvaliteta na cijeloj teritoriji koja pripada Gradu Bihaću. Većina domaćinstava grije se na čvrsta goriva, što u zimskim danima dovodi do zagađenja zraka.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U januaru 2021. godine na području Grada Bihaća bilo je 12.295 zaposlenih. Pritužbe na poštovanje prava radnika kada je riječ o broju radnih sati i na mogućnosti razvoja i zaštite na radnom mjestu mnogobrojne su. Prisutni su i različiti oblici diskriminacije na osnovu doba i spola. Prema mišljenju ispitanika, snižavanje obaveza poslodavaca prema državi i olakšavajuće mjere prema različitim kategorijama radnika, kao što su mladi, žene, socijalno ugrožene kategorije

stanovništva i invalidi, pomogle bi otvaranju novih, kvalitetnijih radnih mjesta. Razvoj lokalne zajednice umnogome zavisi i od stvaranja pogodnog ambijenta za ekonomske investicije, uz olakšanu administraciju i smanjene obaveze poslodavaca prema državi. Omogućavanje zdrave konkurencije, što u prvom planu znači nestanak sive ekonomije, veoma je bitno za razvoj lokalne zajednice. Podsticaji u smislu početnog kapitala, edukacija i olakšica u obavezama prema državi potrebni su *start-up* preduzećima, mladim ljudima, ženama i inovatorima. Podsticaji bi trebali imati optimalno vremensko trajanje kako bi se novoformirano preduzeće stabilizovalo. Privrednicima su potrebni podsticaji u smislu podrške u nabavci bolje tehničke opreme, neophodne za rad i izgradnju infrastrukture za poslovanje. Ispitanici ističu i pružanje zaštite lokalnim proizvodima i njihov bolji plasman na tržište. Većina ih vjeruje da bi podsticajem mikro i srednjih preduzeća došlo do ekonomske dobrobiti u zajednici, ali da svi podsticaji trebaju biti transparentni i apolitični. Nosioi ekonomskog razvoja u zajednici su privreda, turizam i industrija. Tu je i prodajna ekonomija, tržni centri, lanci samoposluga, apoteke i kladionice. Nezaposlenost, ali i loši uslovi rada, prema mišljenju većine ispitanika, glavni su uzrok odlaska mladih iz BiH, koji napuštaju ambijent socijalne nesigurnosti kao najvažnijeg uzročnika često lošeg mentalnog i fizičkog stanja stanovništva i nemogućnosti ostvarenja uslova za osnivanje porodice, kupovinu stana, školovanje djece. Sve navedeno predstavlja nedostatak vjere u bolju budućnost.

127

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Ispitanici su imali različita mišljenja vezana za industrijalizaciju i reindustrijalizaciju. Većina se slaže da bi pokretanje tradicionalnih oblika industrije koji su postojali prije rata moglo dovesti do boljitka. Nadalje, svi su se složili da eventualna industrijalizacija mora biti ekološki osviještena.

S obzirom na to da se Bihać nalazi u predjelu parka prirode, potencijal vide u zelenoj industriji. Većina ispitanika prosperitet lokalne zajednice vidi u proizvodnji, turizmu i kombinaciji ove dvije grane. Kako bi industrija ostvarila svoj puni potencijal zapošljavanja i razvoja lokalne zajednice, ulaganje u osnovnu infrastrukturu pojavljuje se kao uslov.

Bihać je nekad imao tradiciju velikog izvoza koji je doprinosaio održivosti ekonomije, tako da bi izgradnja neophodne infrastrukture, brzih cesta i modernizacija industrijskih zona pomogli

reindustrijalizaciji, pokretanju novih pogona i kapaciteta, te otvaranju novih radnih mjesta. Ojačao bi i sam proces proizvodnje, a u konačnici i ekonomija. Većina ispitanika, poučena posljedicama pandemije, smatra da, pored turizma, Bihać mora imati uporište i u industriji i proizvodnji. Iako je ideja o rastu industrije u principu pozitivna, većina ispitanika smatra da za jaku i održivu industriju treba ostvariti neophodne preduslove i da je, prije svega, potrebno obezbijediti potrebnu infrastrukturu i administrativno-političku podršku lišenu korupcije i politizacije. Ispitanici smatraju da je proširivanje postojećih preduzeća i pokretanje novih, s novim vrijednostima, ostvarivo. Potencijal vide i u nadogradnji postojećih industrija koje bi finalizirale svoje proizvode, a ne samo izvozile jeftine sirovine kao što je to slučaj s drvnom industrijom. Politika i korupcija predstavljaju prepreku u kreiranju, pokretanju i održivosti industrije, kao i problemi infrastrukture kao preduslova cjelokupnog ekonomskog razvoja. Ispitanici smatraju da trenutno ne postoji politička volja kojom bi se obezbijedili potrebni uslovi koji bi pokrenuli proces privlačenja stranih i domaćih investitora, iako je inostranim investitorima naročito privlačan geografski položaj Bihaća. Jedinostveni su u mišljenju da industrijske i poslovne zone nisu spremne za strane investicije. Jedan od ključnih problema u realizaciji ovakvih poduhvata jeste loša infrastruktura, komplikovani administrativni zahtjevi i uopće nedostatak administrativne podrške investitorima.

Kako bi Bihać mogao osigurati radnu snagu za napredne planove industrijskih kompanija, prije svega je potrebna reforma obrazovanja kako bi radna snaga mogla uskladiti znanje s potrebama realnog tržišta i biti konkurentna. Potrebno je oformiti certificirane centre za dokvalifikaciju i rekvalifikaciju radne snage koji će naš, ali i strani obrazovni sistem prepoznati.

Kada je riječ o izvozu, postoje brojni problemi političke, administrativne i infrastrukturne prirode, kao što je nepostojanje željeznica i brzih cesta. Upravo ti problemi rezultiraju otežanim izvozom. Izvoznici iz lokalne zajednice moraju ići na granični prelaz u Staroj Gradišci na kojem često čekaju jako dugo, što predstavlja problem prilikom izvoza kvarljive robe. Zato je potrebno raditi i na poboljšanju odnosa s Hrvatskom o pitanjima izvoza robe. Izgradnja aerodroma kompleksan je projekat čiji uspjeh nije zagarantovan, a izvoz zračnim putem čini se jako daleko od trenutnih uslova u zajednici i zemlji. Korupcija je jedan od ključnih faktora koji loše utiču na intenzivniji izvoz.

Trenutna situacija zbog emigracija i nedovoljno osmišljenog sistema obrazovanja ne pomaže razvoju industrije i zajednice. Generalno, u zajednici vlada ambijent nepovjerenja u državne institucije, osjećaj ekonomske i socijalne nesigurnosti, i većina stanovnika izlaz vidi u napuštanju zemlje.

Iako investicije naše dijasporu predstavljaju veliki potencijal ekonomskog razvoja, situacija je ista kao i sa stranim investitorima. Nedovoljna i neadekvatna infrastruktura i administrativne i političke okolnosti ne idu im u prilog. Dijaspore je i dalje samo potencijal koji za sada nije iskorišten u svrhu razvoja lokalne zajednice.

Ispitanici smatraju da inovacije imaju veliki potencijal u razvoju lokalne zajednice, posebno među mladim ljudima. Nažalost, lokalna zajednica ne pruža dovoljne uslove za adekvatnu podršku inovatorima. Lokalna zajednica izdvaja oko 100.000 KM za podršku osnivanja privatnih preduzeća i obrta. Potrebna je dugoročnija finansijska podrška, lakši kreditni uslovi, mentorstvo i administrativno-finansijske olakšice kako bi početne investicije bile isplative i urodile plodom. Ukoliko bi se stvorio zdrav ambijent za pokretanje i opstanak malih i srednjih biznisa, većina ispitanika smatra da bi mladi koristili te mogućnosti i pokretali biznise.

129

Za razvoj IKT-a u lokalnoj zajednici zaslužna su preduzeća poput *BH Telecoma*, ali su ona komercijalne prirode. Pristup internetu i tehnologijama ostaje skup i slabo pristupačan nižim socijalnim kategorijama. Bolja infrastruktura je uslov, posebno u sferi poduzetništva i u industriji. Potrebna je i digitalizacija administracije, razvoj e-uprave i e-biznisa. Većina ispitanika vidi mogućnosti u tome da se kod određenih tipova firmi iniciraju programi poticaja inovacija, u saradnji s višim nivoima vlasti i međunarodnim razvojnim agencijama koji bi ciljali na *start-up* firme, brzorastuće, te one firme koje imaju potencijale za rast. Ispitanici smatraju donekle izvodljivim razvijanje javne politike inovacija u radu javne uprave lokalne zajednice kojima bi se unaprijedila digitalizacija javne uprave i digitalizacija javnih usluga. Time bi se učinile dostupnim informacije za građane, biznis, turiste i dijasporu i niz drugih djelatnosti iz domena javne uprave u kulturološkim, sportskim, zabavnim, rekreativnim i drugim područjima. Ovi procesi podrazumijevaju transparentnost rada javnih ustanova, što trenutno nije u interesu vladajućih struktura u zajednici.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Nejednakosti u Bihaću određene su klasom, entitetskom ili nacionalnom pripadnošću i rod-
nim ulogama. Posljedice dužničke i ekonomske krize u BiH dovele su do porasta nezaposlen-
osti. Mladi, ali i stariji, beznadežno tragaju za poslom s iole prihvatljivim uslovima rada. Ovim
negativnim okolnostima posebno su pogođeni mladi, žene i marginalizovane skupine. Razlog
nije nedostatak njihovih sposobnosti. Mladi i žene puno češće rade u nesigurnijim uvjetima i
za plaće koje su ispod prosjeka, te uz to manje nego što su to plaće njihovih muških kolega.
Ovakvoj situaciji, prije svega, doprinose strukturalni i društvenopolitički faktori koji pospješuju
diskriminaciju mladih, žena, drugih i drugačijih na tržištu rada. Nejednakosti se odražavaju i
na osobe koje se ne slažu s vladajućom političkom elitom, bez obzira na kvalifikacije, iskustvo
rada i stručnost. Ispitanici smatraju da se jaz između siromašnih i bogatih iz godine u godinu
proubljuje i postaje sveprisutan, čak i u školama i generalno u široj lokalnoj zajednici. Pan-
demija bolesti Covid-19 ubrzala je ovaj negativni trend.

130

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Budućnost Bihaća ispitanici vide kroz razvoj zelenih industrija, privrede i turizma. Ovakav raz-
voj vide kroz strateško planiranje i posvećen rad svih institucija – od lokalnih do federalnih i
državnih. Strateški pristup zelenom razvoju treba da bude izrađen s ciljem usmjeravanja du-
goročnog razvoja države prema održivom razvoju, zaštiti okoliša, iskorištenju prirodnih resur-
sa i efikasnoj upravi u svim segmentima ekonomije, javnih i ličnih potreba. Koncept „zelene
ekonomije“ podrazumijeva tehnološki razvoj, novu industrijalizaciju, restrukturiranje poslov-
nog sektora i infrastrukture prema prirodnim, ljudskim i kapitalnim kapacitetima i potreba-
ma, uz istovremeno učinkovito korištenje energije i prirodnih resursa, smanjenje emisija stak-
leničkih plinova i količine otpada, i smanjenje socijalnih nejednakosti.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Prošle godine je pri Biotehničkom fakultetu Univerziteta u Bihaću pokrenut studijski program
drugog ciklusa studija Održivi sistemi proizvodnje hrane, kao nastojanje da se odgovori mod-
ernim trendovima u svijetu u oblasti odgovorne proizvodnje i potrošnje u prehrambenoj in-
dustriji, te da se edukuje i osposobi novi stručni kadar. Jedan od razloga i temelja za pokretanje

ovog studijskog programa bio je, kako navode u Elaboratu Biotehničkog fakulteta, to što se jedan broj istraživača i studenata uključivao u realizaciju Erasmus + projekta – MSc in Sustainable Food Production Systems, što govori o značaju međunarodne saradnje u pogledu obrazovanja za dugoročni održivi razvoj.

U Bihaću je u periodu od 2015. do 2017. godine realizovan projekat *Odvodnja i prečišćavanja otpadnih voda Bihaća*, koji je finansirala Njemačka razvojna banka. Projektom su obezbijedena 42 km kanalizacione mreže i postrojenja za pročišćenje otpadnih voda. JP *Vodovod d.o.o.* Bihać bilježilo je u tim periodima velike gubitke, što je rezultiralo povećanjem cijena tarife. Zavod za socijalnu zaštitu sačinio je popis socioekonomski ugroženih kategorija, te je Gradska uprava preuzela za njih plaćanje jednog dijela iznosa za vodu i odvodni sistem. Projekat *Studija dugoročnog snabdijevanja vodom stanovništva, privrede i industrije na vodnom području rijeke Save u FBiH*, nastao kao rezultat saradnje konzorcija *Enova d.o.o*, *Watter Loss d.o.o*, *Saraj inženjeringa d.o.o.* i Agencije za vodno područje rijeke Save, realizovan je 2019. godine. Njime su utvrđene ideje za efikasnije korištenje vode na ovom području. Prema ovoj studiji, evidentno je da je trenutni način upravljanja vodovodnim sistemom loš usljed velike količine vode koja je neobračunata, te se sugeriše da je neophodno ovoj problematici posvetiti više pažnje. Formirani su timovi za detekciju gubitaka vode i uvedene mjere koje su podijeljene na kratkoročne (do 2022. godine), srednjoročne (do 2027. godine) i dugoročne (do 2050. godine). Cilj navedenih mjera jeste smanjenje potrošnje vode i uspostava finansijske efikasnosti i održivosti. *JPG Komrad d.o.o.* Bihać kroz svoju PJ *Reciklaža* vrši prikupljanje papira, stakla i plastike, njihovo sortiranje i pripremanje za daljnju obradu. Cilj ovih aktivnosti jeste izrada novih proizvoda od iskorištenih stvari i materijala, što znači da je koncept 3R prepoznat na ovom području, ali od privatnih preduzeća. Nažalost, korist reciklaže još nije u dovoljnoj mjeri prepoznata među lokalnim stanovništvom. Projekat *Izrada elaborata zaštite izvorišta vode za piće Ostrovica i Toplica* u vrijednosti od 24.000 KM Fond za zaštitu okoliša FBiH odobrio je 2019. godine. Nacrt elaborata je kreiran, te su u skladu s njim donesene odluke o navedenim izvorištima vode za piće. Uspostavljen je obuhvat zaštitnih zona i precizirane kaznene odredbe. Što se tiče javnih nabavki roba i usluga, u Bihaću se vode principom finansijske održivosti, tj. principom najpovoljnije ponude.

Cilj 13: Očuvanje klime

Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama Grada Bihaća (SECAP) za period do 2030. godine usvojen je u julu 2020. godine. U SECAP Bihać uključene su obje kategorije mjera: mjere za ublažavanje posljedica klimatskih promjena i mjere za prilagođavanje klimatskim promjenama, a razmatrane su samo emisije CO₂. Od usvajanja plana implementiran je niz aktivnosti i uključanja Grada u razne projekte, većinom vođene od međunarodnih razvojnih agencija. Grad Bihać jedan je od partnera u projektu prekogranične saradnje *Jačanje tržišta energije iz drvne biomase kao ključ regionalne energetske tranzicije – WOOD KEY*. Cilj projekta jeste podstaknuti regionalnu energetske tranziciju podsticanjem tržišta drvne biomase kroz nove inovativne investicijske koncepte. Ugovaranje prodaje toplinske energije iz biomase zasnovane na održivoj upotrebi regionalnih dostupnih obnovljivih izvora energije (drvo) dovelo bi do povećane energetske sigurnosti, čistijeg okoliša i održive privrede u prekograničnom području. Tokom 2021. godine pokrenuta je *Inicijativa za zeleniju i održiviju budućnost (Go Green Pledge)* u okviru koje će UNDP, u saradnji sa 16 partnerskih lokalnih zajednica, posaditi 100.000 sadnica u gradskoj ili široj gradskoj zoni.

132

Grad Bihać usvojio je Deklaraciju o zaštiti rijeke Une 8. 10. 2020. godine i na taj način dao veliki doprinos zaštiti rijeke Une i njenih pritoka. Deklaracijom *Grad/općina bez brana*, usvojenom 22. 10. 2020. godine, kao osma lokalna zajednica u Bosni i Hercegovini Bihać se priključio Koaliciji za zaštitu rijeka Bosne i Hercegovine. Uz podršku Evropske unije, realizovana je druga faza rekonstrukcije javne rasvjete na području Bihaća u iznosu 1.170.000 KM. Zahvaljujući ovom projektu, u 136 gradskih ulica postavljeno je 3.437 rasvjetnih tijela s LED tehnologijom i zamijenjeno preko 120 stubova javne rasvjete. Ovaj projekat posebno je značajan s aspekta energetske efikasnosti, odnosno uštede električne energije od skoro 60%. Grad Bihać potpisao je i Sporazum o sufinansiranju projekata iz oblasti primjene mjera energetske efikasnosti. Planirana je zamjena kotlovnica i krov na dvorani Mješovite elektrotehničke i drvoprerađivačke škole. Sredstvima Delegacije EU u BiH, Njemačke razvojne banke (KfW), Vlade FBiH i Grada Bihaća otvoreno je postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda *Velhovo* u Bihaću. Izgradnja sistema upravljanja otpadnim vodama osnov je za postizanje visokog nivoa zaštite životne sredine kao

cjeline i zaštite ljudskog zdravlja. Postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda u Bihaću, jedino ovakve vrste na području Unsko-sanskog kantona, danas je moderna građevina, opremljena najsavremenijom tehničko-tehnološkom opremom namijenjenom za prečišćavanje otpadnih voda, SCADA sistemom upravljanja. Nakon izgradnje kanalizacionog sistema i puštanja u rad PPOV-a, kvalitet vode rijeke Une u samom gradu i nizvodno od mjesta ispuštanja poboljšat će se s II klase na I klasu kvaliteta sirove vode za vodosnabdijevanje stanovnika nizvodnih općina, rekreativna i okolišna vrijednost, te postići pozitivni efekti zaštite prirode i biodiverziteta u cjelini. Pored toga, ostvarit će se širi pozitivan uticaj na zaštitu osjetljivih područja Dunavskog sliva i Crnog mora.

Grad Bihać i ove se godine pridružila globalnoj akciji *Sat za planetu Zemlju*. U periodu od 20:30 do 21:30 sati ugasila se gradska rasvjeta u ulicama Bosanska i Gazi Husrev-begova i na Aleji Alije Izetbegovića.

Međutim, i pored redovnog prisustva predstavnika općine na svim događajima i sastancima koje organiziraju razne međunarodne agencije za ublažavanje posljedica klimatskih promjena, Gradska uprava i dalje žmiri pred nelegalnom gradnjom i betoniranjem obala Une u Bihaću. Tako je krajem juna 2021. godine nevladina organizacija *Eko akcija* pozvala Službu za inspekcijske poslove koja je uvidom u nelegalnu gradnju naredila obustavu daljnjih radova i zatvorila gradilište u naselju Pritoka. Ovo je još jedno u nizu brojnih kršenja federalnog Zakona o vodama, posebno prisutno u Gradu Bihaću i općini Bosanska Krupa. Prema Zakonu o vodama u području vodnog dobra, koji predstavlja pojas širine 15 metara od obale Une, gradnja nije dozvoljena.

133

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Nivo čistoće vode još uvijek je zadovoljavajući, iako se situacija pogoršava nezavidnom brzinom. Obale rijeka Une i Sane ugrožene su divljom gradnjom i onečišćenjima. Nesistematski pristup turizmu i pohlepa za novcem ugrožavaju obale. Vode u lokalnoj zajednici nisu dovoljno zaštićene. Njemačka vladina banka (KFO) uložila je 40 miliona eura u prečišćivač vode, sekundarnu i primarnu mrežu, da bi nakon tog ciklusa investicije on doslovno bio ugašen i sve otpadne vode ponovo išle u Unu.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Divlje deponije, poput Ripča, predstavljaju veliki problem za lokalnu zajednicu. To su urgentna pitanja na kojima se nedovoljno radi. Vrlo malo kompanija u lokalnoj zajednici trenutno se bavi reciklažom, a postoji velika potreba za ovom vrstom djelatnosti.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Korupcija i kriminal predstavljaju glavnu prijetnju razvoju lokalne zajednice. Uglavnom se vežu za političke elite i tajkune, koji su još tokom ratnih i postratnih godina ispleli bliske kriminalne veze. Korupcija je prisutna u svim segmentima društva u Bihaću. Pojavom međunarodnih organizacija koje na vrlo loš način upravljaju migrantskom krizom stanje u Bihaću se još više pogoršalo, posebno u segmentu stranačkog zapošljavanja i korupcije pri javnim nabavkama. Zabilježen je izuzetan porast policijske brutalnosti u gradu, posebno nad obespravljenom migrantskom populacijom, te su organizirani i tzv. antimigrantskih protesta koji promovišu desničarske ideje, rasizam i ksenofobiju.

134 Proces digitalizacije administracije i transparentnosti rada javnih i privatnih institucija ide jako sporo.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Usvojen je Zakon o javnom privatnom partnerstvu, od kojeg građani Bihaća dosta očekuju. Očekivanja se, prije svega, tiču unapređenja obrazovnih programa kroz angažman privatnog sektora u segmentu pružanja obuke mladima u nadogradnji njihovog praktičnog znanja i pružanja mogućnosti sticanja radnog iskustva. Ovaj model kooperacije smanjio bi jaz između trenutnog znanja učenika i potreba realnog tržišta. Velika su očekivanja i u sferi turizma i saradnje lokalnih vlasti s privatnim i nevladinim sektorom u strateškom razvoju turizma i zaštite okoliša na prostoru Grada Bihaća. Sagovornici se nadaju da će ovaj model saradnje podstaknuti privatni sektor na razvoj društveno odgovornog poslovanja i na veću podršku privatnog sektora u realizaciji akcija usmjerenih na održivi razvoj i humanije uslove života u zajednici. Usljed visokog nivoa korupcije u zajednici, njegova implementacija ipak ostaje zabrinjavajući problem.

Bijeljina

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Društvene grupe koje su najviše pogođene siromaštvom u Bijeljini jesu, prema mišljenju ispitanika/ca, osobe sa invaliditetom, Romi i penzioneri. U kontekstu nepovoljnog položaja osoba sa invaliditetom u lokalnoj zajednici, posebna pažnja posvećena je majkama djece sa poteškoćama u razvoju, koje nisu u mogućnosti pronaći stalno zaposlenje upravo zbog nedostatka efikasne institucionalne podrške u procesu obezbjeđivanja dovoljnog broja asistenata koji bi ovoj grupi društva pružili neophodnu podršku. Uz to, još uvijek postoje prepreke po pitanju fizičke pristupačnosti na mnogim mjestima koja su važna za osobe sa invaliditetom, ali i u pogledu pristupa informacijama, naročito za osobe sa senzornim invaliditetom, što uveliko negativno utiče na njihov svakodnevni život. Kada je riječ o romskoj populaciji, posebno se naglašava izuzetno visok stepen diskriminacije u polju obrazovanja i zapošljavanja, ali i nedovoljan broj inicijativa od strane šire društvene zajednice za integraciju Roma u važne političke i ekonomske procese u Bijeljini, što ovu populaciju neopravdano ostavlja na marginama društva i na rubu siromaštva.

135

Iskorjenjivanje siromaštva u Bijeljini najviše usporavaju neuređeni i međusobno suprotstavljeni politički odnosi, čije posljedice u velikoj mjeri utiču na svakodnevni život građana. Budžetska sredstva nisu adekvatno i podjednako raspoređena za sve ugrožene kategorije, a uz to, ne radi se dovoljno ni na kreiranju lokalnih politika koje će u fokusu imati integraciju ugroženih grupa, ali i stimulaciju poslodavaca da angažuju pripadnike/ce ovih grupa, što proces iskorjenjivanja siromaštva u Bijeljini znatno otežava i usporava. S tim u vezi, posljedice siromaštva ogledaju se najviše u odlasku velikog broja stanovnika/ca sa područja ove lokalne zajednice u zemlje Evropske unije, u cilju obezbjeđivanja dostojanstvenog ekonomskog života za sebe i članove svoje porodice. Kroz različite humanitarne projekte, nevladin sektor nastoji poboljšati osnovne uslove života za ugrožene kategorije društva, međutim, da bi ovaj proces bio uspješan, broj ovakvih inicijativa trebalo bi da bude daleko veći i realizovan u koordinaciji sa nadležnim institucionalnim strukturama.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Gladnih ljudi svakodnevno ima sve više, što pokazuju i statistički podaci o korisnicima/cama javne kuhinje, koji su uglavnom starije životne dobi, a nije neobično vidjeti ni stanovnike/ce koji na ulicama traže ostatke hrane, što je prilično poražavajuće i zabrinjavajuće za lokalne zajednice koje se nalaze u procesu transformacije u savremena demokratska društva. Takođe, dodatni problem u vezi sa javnom kuhinjom jeste što je ova ustanova smještena u samom gradu, te ugroženi stanovnici/ce sa područja ruralnih zajednica oko Bijeljine nisu u mogućnosti pristupiti čak ni ovoj vrsti obezbjeđivanja osnovne hrane zbog velike udaljenosti od mjesta u kojima žive.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

136

Zdravstvene potrebe građana/ki u Bijeljini brojne su i raznovrsne, u zavisnosti od zdravstvenih problema sa kojima se suočavaju. Kada su konkretno u pitanju osobe sa invaliditetom, prije određenog vremena udruženja koja se bave ovom problematikom uspjela su obezbijediti ginekološki sto za pregled žena sa invaliditetom, koji je tada ustupljen Domu zdravlja u Bijeljini. Umjesto da pristup ginekološkim uslugama ženama sa invaliditetom na ovaj način bude olakšan, to, nažalost, nije slučaj, s obzirom na to da se ovaj sto ne nalazi u izdvojenoj ordinaciji u okviru Doma zdravlja, nego u ordinaciji kojoj pristup imaju i žene koje ne pripadaju ovoj kategoriji, pa se tako pomenuti sto koristi u redovnoj, svakodnevnoj upotrebi, bez razlika u pogledu specifičnih zdravstvenih potreba. Ni u jednoj zdravstvenoj ustanovi u Bijeljini za osobe sa oštećenim sluhom i gluhošću osobe ne postoji prevodilac na znakovni jezik, koji bi im olakšao pristup zdravstvenom pregledu, nego se ljekari sa pacijentima sporazumijevaju na brojne druge načine, putem gestova i mimike, što u praksi predstavlja veliki problem. U ambulancama koje se nalaze u ruralnim područjima radi mali broj zdravstvenih radnika/ca i to u ograničenom vremenu tokom dana, te stanovnici/ce sa ovih područja često nisu u prilici da u datom neophodnom trenutku ostvare pristup zdravstvenim uslugama.

Kao posebno važan problem u oblasti zdravstva ispitanici/ce su naveli problem mita i korupcije u zdravstvenim ustanovama, istaknuvši da ponekad i sami/e pribjegavaju takvom obrascu ponašanja, u cilju što hitnijeg rješavanja određenog zdravstvenog problema, jer su, kako su

naglasili/e, svjesni da je u bosanskohercegovačkom društvu „koverta u ruke” najbrži način za rješavanje ovakvih problema. Oni koji nisu u mogućnosti obezbijediti navedeno, često ostaju prepušteni sami sebi, čekajući mjesecima na zdravstveni pregled ili na određenu zdravstvenu uslugu.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U pogledu obrazovanja, postoji velika potreba za promovisanjem i razvijanjem zanatskih zanimanja, čemu uveliko mogu doprinijeti viši nivoi vlasti kroz proces kreiranja inovativnih nastavnih planova i programa u skladu sa realnim potrebama u praksi. Veliki nedostatak predstavlja i vrlo mali broj časova praktične nastave za učenike srednjih škola. Ispitanici/ce smatraju da ovakav obrazovni sistem ne stimulise ni darovite učenike, ali ni ne integriše na adekvatan način učenike koji pripadaju određenim marginalizovanim grupama, kao što su Romi i djeca sa invaliditetom i poteškoćama u razvoju. Takođe, ne postoji dovoljan broj asistenata u nastavi za djecu sa invaliditetom. Naime, prilikom prijave na konkurs za radno mjesto ne postoji posebna kategorija za ovo zvanje. To u praksi znači da bilo ko može da se prijavi na pomenuti konkurs, nezavisno od objektivnih kompetencija i iskustva koje posjeduje za rad sa ovom društvenom grupom, što u praksi može dovesti do niza različitih problema. Ipak, postoji svijest o tome da brojna od navedenih pitanja koja se tiču obrazovanja nisu u direktnoj nadležnosti lokalne zajednice, nego viših nivoa vlasti, ali da je zajednički angažman svih raspoloživih mehanizama neophodan za rješavanje određenih pitanja koja se tiču oblasti obrazovanja.

137

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Po pitanju rodne ravnopravnosti, i dalje dominiraju društveni obrasci koji žene stavljaju u nejednak položaj u odnosu na muškarce, a naročito je to slučaj u sferi lokalnog ekonomskog razvoja. Naime, još uvijek su društvena i porodična očekivanja prema ženama značajno različita od onih očekivanja koja se stavljaju na teret muškarcima. Žene su za isti posao manje plaćene nego muškarci, a u obavljanju tih istih poslova od muškaraca se očekuje znatno manje u odnosu na žene. Činjenica je da su žene prisutne u lokalnom ekonomskom životu i da participiraju, ali mali broj njih nalazi se na rukovodećim liderskim pozicijama u političkom i javnom sektoru, pa čak i u privatnom sektoru. Razvojne potrebe žena uslovljene su rješavanjem i zbrinjavan-

jem ekonomije brige. Da bi se ove potrebe dalje razvijale, tj. da bi se žene uključivale u politički, ekonomski ili civilni sektor, njima treba osigurana, dostupna i ne preskupa briga o djeci. Ženama je potrebno sve ono što će im pomoći da jednostavnije i brže rješavaju ekonomiju i organizaciju domaćinstva, a potom je neophodno da se lokalna zajednica zalaže za ulaganja u ženski biznis i preduzetništvo, te da izdvaja mnogo veća sredstva za jačanje kapaciteta žena u ovoj oblasti.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Svi dijelovi grada imaju jednak pristup pitkoj vodi, međutim, pitanje kanalizacije godinama je predstavljalo veliki problem za grad sa velikim brojem stanovnika kao što je Bijeljina, te je tek prije nekoliko godina posvećena pažnja rješavanju ovog problema. Izgradnja kanalizacione mreže projekat je koji je bio neophodan Bijeljini kako bi se zaštitilo izvoriste vode za piće „Grmić”, čime je građanima/kama Bijeljine omogućeno konzumiranje apsolutno ispravne vode. Prema odluci Vlade RS i Skupštine Grada Bijeljina iz 2020. godine, preduzeće „Vodovod i kanalizacija” rasterećeno je obaveze plaćanja kredita za izgradnju kanalizacije, tako da su se stekli uslovi da voda pojeftini za 30%. Ovo je svakako veliki korak ka smanjenju porodičnih troškova u svakom domaćinstvu.

138

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Ne postoji jednak pristup svih stanovnika/ca izvorima električne energije, zbog neimaštine i nemogućnosti finansijskog obezbjeđivanja neophodnih priključaka. U pogledu obnovljivih izvora energije, Grad Bijeljina bio je uključen u nekoliko inicijativa koje se odnose na niskougljični i inkluzivni razvoj lokalnih zajednica u BiH, s ciljem uključivanja u proces dekarbonizacije, kako bi se neobnovljivi izvori energije zamijenili obnovljivima i na taj način doprinijelo povećanju energetske efikasnosti.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Kao i u drugim lokalnim zajednicama širom Bosne i Hercegovine, ni na području Bijeljine nivo zaposlenosti nije na zadovoljavajućem nivou. Iako u realnom sektoru formalnih zaposlenja ima, plate stagniraju, što čini ekonomsku i društvenu socijalno-ekonomsku situaciju poprilič-

no nepovoljnom. S druge strane, lokalni administrativni aparat opterećen je velikim brojem zaposlenja u javnom sektoru, naročito za vrijeme predizbornih kampanja, pa skoro i da ne postoje radna mjesta koja nisu uslovljena proaktivnim angažmanom u određenim političkim partijama.

Kada govorimo o nosiocima ekonomskog razvoja u Bijeljini, za neke bi to prvenstveno trebalo da budu lokalne vlasti koje će stvarati ambijent koji podržava i omogućava ekonomski i socijalni razvoj, a onda se dalje u tom politički i ekonomski povoljnom ambijentu stvaraju ostale mogućnosti za druge aktere u društvu, kao što su mali privrednici koji su pretežno zanemareni, jer je u većini slučajeva fokus stavljen na velike privrednike i velika društva koja zapošljavaju mnogo ljudi, pri čemu se zanemaruje činjenica da su u stvari mali privrednici najčešći i najbrži generatori razvoja. U tom smislu, smatra se da bi lokalni ekonomski podsticaji upravo trebalo da se daju preduzećima koja posluju u realnom sektoru, jer jedino na taj način oni mogu samostalno funkcionisati i rasti, te razvijati se, ukoliko postoji povoljan društveni, ekonomski ambijent u samoj lokalnoj zajednici, uz napomenu da su lokalne vlasti najodgovornije i najpozvanije da razvijaju ove procese. Pojedini ispitanici/ce su naglasili da problem nezaposlenosti pada u sjenku zbog još većeg problema odlaska velikog broja stanovnika/ca u druge zemlje, iako je ova društvena pojava djelimično uzrokovana nezaposlenošću. Naglašavaju, naime, da se zbog nepovjerenja u nestabilni političko-ekonomski sistem građani/ke više ne prijavljuju na konkurse, misleći da su namijenjeni nekome drugom, a da čak i oni koji imaju relativno stabilne i plaćene poslove odlučuju napustiti ovo okruženje, ne želeći da njihove buduće generacije odrastaju u ovom društvu.

139

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

U pogledu razvoja industrije, inovacija i infrastruktura, u Bijeljini postoji nekoliko firmi koje se bave osnovnom preradom drveta. Ove firme zapošljavaju određen broj ljudi i ostvaruju nešto veći prihod nego što je to uobičajeno za ovu sredinu, ali, sem ove, nekih drugih industrija i nema. Smatra se da je Bijeljina pozicionirana daleko od toga da se uključi u razvoj neke automobilske industrije ili industrije tekstila, kože itd., koje su danas vrlo perspektivne i profitabilne. Iako je Bijeljina prije prethodnog rata imala tradiciju i tekstilne, kožarske i nekih sličnih industrija, smatra se da bi bilo veoma značajno da se i danas ide u tom pravcu, ali za sada ne postoje strategije

za razvoj takvih industrija. Takođe, među ispitanicima/cama dominira stav da Bosna i Hercegovina generalno, nevezano za lokalni nivo, ne pruža adekvatne uslove stranim investitorima. Naime, zbog neuređenih zakonskih procedura, prekovremenih rokova za dobijanje određenih neophodnih dozvola, te generalno nestabilnog i podijeljenog okruženja po brojnim osnovama, investitori se radije odlučuju ulagati svoj novac u zemljama regiona, kao što je na primjer Srbija, koja nudi poprilično privlačne i olakšane uslove za razvoj novih investicija.

Neophodno je naglasiti da je Grad Bijeljina 2015. godine dobio i BFC certifikat, odnosno certifikat zajednice sa povoljnim poslovnim okruženjem. Iako se ovaj certifikat svake godine verifikuje, obnavlja i pokušava unaprijediti, naglašeno je da je neophodno efikasnije raditi i na unapređenju kapaciteta nadležnih javnih službi koje se bave ovim pitanjima, kao i na i poboljšanju usluga prema potencijalnim investitorima.

Uz to, poboljšanja postojeće infrastrukture i razvoj novih infrastrukturnih projekata trebalo bi da se odvijaju bržom dinamikom u cilju privlačenja značajnih investicija, a ne da zavise od predizbornih obećanja koja uglavnom ne budu ispunjena.

140

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

U pogledu nejednakosti, postoji više nivoa nejednakosti, kao što smo ranije već napomenuli – između žena i muškaraca, između zaposlenih i nezaposlenih, ali i između onih koji rade u javnom sektoru i onih koji rade u privatnom sektoru. Nejednakost je izražena i na nacionalnom nivou, tj. u pogledu etničke pripadnosti, jer pripadnici/ce manjinskih etničkih grupa nemaju jednake mogućnosti zapošljavanja, pristup javnim službama ili pristup javnim resursima. Iako nije evidentno da je trend povećanja nejednakosti u porastu, ne možemo reći ni da se ovaj trend željenom brzinom smanjuje.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

U pogledu održivosti lokalne zajednice, ispitanici/ce su bili usaglašeni da bi u ovom smislu idealno bilo vidjeti da se barem 50% onih koji su otišli da traže poslove u drugim zemljama vrate, da imaju poslove ovdje i da su uključeni u donošenje važnih političkih i društvenih odluka. Ovakva zajednica bi imala mnogo više mladih ljudi sa idejama koji bi bili angažovani od strane lokalnih vlasti u cilju modernizacije i bržeg lokalnog ekonomskog razvoja. Ispitanici/ce su na-

glasili da, zahvaljujući svom geografskom položaju, Bijeljina ima potencijal da izraste u jedan moderan grad, te da bismo uz malo više volje od strane nadležnih, ali i samih građana/ki, mogli u budućnosti vidjeti nekoliko novih gradskih zona sa bulevarima, sa igralištima za djecu, da Bijeljina izađe na rijeku Drinu, na rijeku Savu, sa biciklističkim stazama, stazama za šetnju, trčanje i da poveže sve raspoložive turističke kapacitete. Izgledala bi tako da svi ljudi koji žive na području ovog grada budu zadovoljni, da imaju svi jednak pristup svim uslugama, da građani/ke više obraćaju pažnju jedni na druge, te da budu više društveno odgovorni i solidarni. Naglašeno je da kompletan razvoj može da se ostvari samo u harmoniji svega navedenog, tj. u društvu kom postoje i efikasno se sprovode jasne i konkretne strategije za održivi razvoj.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U ovom stepenu razvoja društva i lokalnih zajednica ne može se tvrditi da se efikasno radi na ostvarivanju ovog cilja održivog razvoja koji se odnosi na odgovornu proizvodnju i potrošnju. Naime, izvori obnovljive energije nisu prisutni u procesu proizvodnje, a postojeći resursi se nepotrebno rasipaju, bez obzira na veliki broj gladnih ljudi, a velike količine hrane se bacaju, pa s tim u vezi ispitanici/ce smatraju da je potrebno provesti niz aktivnosti na senzibilizaciji proizvođača i potrošača i njihovoj odluci da postupaju racionalnije prema dostupnim resursima koje svakodnevno upotrebljavaju.

U Bijeljini imamo prepoznato privatno preduzeće „ENECO” d. o. o., koje djeluje u oblasti energetske efikasnosti kroz sisteme ugradnje solarnih panela preko kojih se vrši zagrijavanje vode i proizvodnja struje. Na stranici preduzeća se navodi da se do sada sprovelo preko 500 projekata u ovoj oblasti. Što se tiče otpada, trenutno postoji problem sa divljim deponijama, a koncept održivog upravljanja otpadom je prepoznat (zna se za njega i on se nastoji promovirati) ali se primjenjuje jako malo (2% od ukupnog otpada sa odlagališta odnosi se na reciklažu) – kako navode na stranici AD „Komunalac” Bijeljina. Princip održivosti kod javnih nabavki nije prepoznat.

Cilj 13: Očuvanje klime

U kojoj mjeri se klimatske promjene negativno odražavaju na lokalnu zajednicu u slučaju Bijeljine pokazale su poplave koje su zadesile grad 2010. i potom 2014. godine. Ove poplave oštetile su veliki broj domaćinstava širom grada, ali i okoline, od kojih neke nije bilo moguće

ponovo restaurisati. Ove poplave prouzrokovale su i veliki broj klizišta, te dovele u rizik i strah brojne porodice koje žive na ovim trusnim područjima. U ovom pogledu, ojačani su kapaciteti grada za odbranu od poplava, pa se ovo može navesti kao primjer pozitivne prakse u pravcu adresiranja posljedica klimatskih promjena.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Rijeke i jezera koje se nalaze u neposrednoj blizini Grada Bijeljina, nažalost, nisu čisti niti se o njihovoj zaštiti vodi dovoljno računa, ni sa institucionalne strane ali ni od strane samih građana/ki. Naime, u ove vode se svakodnevno bacaju velike količine smeća, a ne postoji ni efikasan sistem za prečišćavanje. Turistički potencijal ovih rijeka zbog divljih deponija nije u prilici biti iskorišten. Svake godine postoje akcije srednjoškolaca prilikom kojih se organizovano uklanja smeće oko rijeka i jezera, ali ispitanici/ce ovaj posao smatraju uzaludnim.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Vrlo je nizak nivo ekološke svijesti građana/ki Bijeljine o važnosti očuvanja životne sredine. Deponija za odlaganje otpada nalazi se na svega tri kilometra od centra grada, te ovo pitanje još uvijek nije riješeno zbog nedostatka političke volje, iako su u prethodnom periodu postojale određene inicijative od strane stranih investitora. Ove inicijative zasnivale su se na principu razvijanja sistema reciklaže, kako bi ovaj proces bio potpuno ekološki čist, bezbjedan, bez mirisa i dodatnih nusprodukata, a prilikom kog bi se proizvodila određena energija koja može biti toplotna ili električna i od koje zajednica može imati višestruku korist. Ipak, do realizacije ovih inicijativa još uvijek nije došlo, iako postoje naznake da bi se u budućnosti moglo efikasnije raditi na rješavanju ovog problema.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Socijalna kohezija nije na zadovoljavajućem nivou, ali istovremeno, ne može se reći ni da se radi o otvorenim društvenim konfliktima u zajednici. Uglavnom se radi o perfidnoj diskriminaciji i stigmatizaciji određenih grupa i pojedinaca u važnim segmentima života, kao što su zaštita od nasilja, obrazovanje i zapošljavanje. Osnove za diskriminaciju najčešće se baziraju na različitoj etničkoj i vjerskoj pripadnosti ili seksualnom opredjeljenju.

U pogledu korištenja novih tehnologija, lokalna uprava unaprijedila je kroz proces digitalizacije pružanje određenih usluga za građane/ke, koji se uglavnom odnose na usluge matične službe. Predstavnicima/ce poslovnog sektora su u ovom segmentu naveli kao veoma važnu potrebu digitalizaciju usluga koje se odnose na pribavljanje različitih administrativnih dozvola koje su im potrebne i uz to naglasili da upravo zbog nedostatka napretka ovakvog tipa često dolaze u situaciju da kasne u procesu svog poslovanja, te da to doprinosi brojnim finansijskim gubicima njihovih kompanija.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Pitanje saradnje između poslovnog i javnog sektora moglo bi se posmatrati iz više perspektiva, od kojih su, iz ugla ovih strana, najznačajnije dvije. Naime, predstavnici/ce poslovnog sektora smatraju da javni sektor ne pruža dovoljnu podršku u prevazilaženju izazova sa kojima se suočavaju, te da komplikovanim i dugotrajnim administrativnim procedurama dodatno otežavaju njihovo poslovanje. Predstavnici/ce javnog sektora s druge strane navode da kontinuirano rade na poboljšanju navedenih uslova, ali da je zbog komplikovanog političkog ustrojstva ovaj proces znatno duži nego što bi trebalo da bude, te da u najvećoj mjeri ne zavisi od njih samih, nego od različitih društveno-političkih izazova na koje u datom trenutku nije moguće efikasno odgovoriti.

Bosanska Krupa

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Bosanska Krupa je općina u sjeverozapadnom dijelu BiH sa oko 25.000 stanovnika. Stopa nezaposlenosti (procenat nezaposlenih u odnosu na broj radno sposobnog stanovništva) iznosi 18% i nešto je viša od državne stope koja, prema podacima Agencije za statistiku BiH, iznosi 17,3%. Ukupni broj radno sposobnih stanovnika je 16.723, a u martu 2022. godine je bilo 2.956 nezaposlenih na evidenciji Službe za zapošljavanje Unsko-sanskog kantona (USK). Prosječna bruto plata u Bosanskoj Krupi iznosi 1.292 BAM (€ 660), što je nešto ispod državnog prosjeka od 1.622 KM. Agencija za statistiku BiH je krajem 2021. godine objavila osnovne pokazatelje relativnog siromaštva, a 2015. godina je bila posljednja analizirana godina. Te 2015. godine je u BiH bilo 16,5 posto siromašnih domaćinstava. Siromaštvo je raslo u gradovima i padalo u ruralnim sredinama. U međuvremenu su troškovi života značajno porasli zbog rata u Ukrajini, pandemije, i drugih uzroka. Ukupni mjesečni izdaci četveročlane porodice u BiH su od 2015. godine do danas narasli sa 1.419 KM na skoro 2.500 KM. Primanja građana ni izbliza nisu pratila taj rast. Stoga je realno pretpostaviti da je procenat siromašnih domaćinstava najvjerojatnije rastao, uprkos evidentnom industrijskom razvoju Bosanske Krupe, koji, sudeći prema ekonomskim pokazateljima, doživljava svojevrsan procvat. Na području općine djeluju: *Centar za socijalni rad*, *Crveni križ*, odjeljenje Javne ustanove Socijalno-pedagoška zajednica djece bez roditeljskog staranja *Duga* iz Kulen Vakufa, nekoliko nevladinih organizacija za podršku posebnih kategorija i osoba u stanju socijalne potrebe. Međutim, u Bosanskoj Krupi nema staračkog doma iako je njegova izgradnja planirana u prostornom planu još 2009. godine. Najbliže takve ustanove su u Bihaću. Socijalna prava građani ostvaruju u okviru *Centra za socijalni rad* i *Odjeljenja boračko-invalidske zaštite Kantonalnog ministarstva za boračka pitanja*, s tim da su izvori sredstava za tu zaštitu federalni ili kantonalni budžet, u zavisnosti od vrste socijalnih prava. Određene vidove socijalne zaštite kroz jednokratnu novčanu pomoć obezbjeđuje općina iz svog budžeta ali su ona nedovoljna i neredovna. *Centar za socijalni rad* u Bosanskoj Krupi nema dovoljno resursa da sistemski pomogne socijalno ugroženim osobama u smislu obezbjeđenja stambenog prostora, ili resocijalizacije ugroženih kategorija. Pomoć se uglavnom svodi

na jednokratnu novčanu pomoć, koja nerijetko kasni i po nekoliko mjeseci. Sagovornici ističu da je traženje hrane ili stvari za osiguranje egzistencije u kontejnerima ili čak na deponiji otpada čest prizor. Nužna je veća uključenost lokalne vlasti jer se ovim problemima dominantno brinu nevladine i humanitarne organizacije. Nužno je pojačati kapacitete za pomoć socijalno ugroženim kategorijama a programe fokusirati na sistemsko rješavanje problema tih kategorija umjesto jednokratnih pomoći.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Bužim, Bosanska Krupa, Ključ i Bosanski Petrovac su općine Unsko-sanskog kantona koje nemaju javnu kuhinju. Javna kuhinja *Imaret* iz Bihaća dijeli pakete i tople obroke na području Bihaća i drugih općina.

Prema podacima humanitarnih organizacija siromaštvo je veliki ali nedovoljno vidljivi problem i trenutno je oko 120 porodica u stanju socijalne potrebe, dok je oko polovine njih izrazito ugrožena i neophodna im je svakodnevna pomoć a i javna kuhinja je neophodna ovoj općini.

Planinarsko društvo *Horizont* iz Bihaća je zajedno sa organizacijom *Pomozi.ba* pokrenulo javnu kuhinju za potrebe socijalno ugroženih osoba. Ova organizacija dijeli oko 130 obroka za najugroženije građane sa područja Bihaća i Bosanske Krupe. Nevladin sektor je dominantan akter u pomaganju socijalno ugroženim kategorijama i nužna je veća angažiranost lokalne vlasti u sistemsko rješavanje ovog problema putem osnivanja javne kuhinje.

145

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Prema podacima Doma zdravlja, od oko 25.000 stanovnika u Bosanskoj Krupi je zdravstveno osigurano 18.500. Primarna zdravstvena zaštita je organizirana ambulantno u Domu zdravlja i osam područnih ambulanti porodične medicine. Dio specijalističkih usluga obavlja se u Domu zdravlja a ljekari specijalisti dolaze u Dom zdravlja u Bosansku Krupu jednom sedmično. Sekundarna zdravstvena zaštita, bolničko liječenje i tercijarna zdravstvena zaštita pružaju se na klinikama kao i u Kantonalnoj bolnici u Bihaću. Godišnji budžet Doma zdravlja je oko 3,5 miliona KM a on nije dovoljan da obezbijedi potpuno pokrivanje svih troškova poslovanja. Nužno je riješiti problem dovoljnog i redovnog finansiranja kako bi se u potpunosti moglo

odgovoriti na sve potrebe pacijenata. Najčešći uzroci smrti u Unsko-sanskom kantonu u 2019. godine bili moždani udar, akutni infarkt i kardiomiopatija. Od privatnih zdravstvenih ordinacija na području općine postoje tri stomatološke ordinacije i jedna ordinaciju koja pruža specijalističke medicinske usluge. Ostale zdravstvene ustanove su četiri apoteke od čega su dvije javne a dvije privatne.

Uočena je potreba stalnog angažmana logopeda i fizijatra za djecu sa poteškoćama u razvoju koji, ako trebaju takve usluge, moraju ići u Cazin, Bihać i druge centre. Stoga bi općina u tom pravcu mogla popraviti zdravstvenu uslugu, kao i u dijelu obezbjeđivanja nedostajućih materijalno tehničkih sredstava za rad Doma zdravlja.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U Bosanskoj Krupi djeluje šest obrazovnih ustanova, četiri osnovne škole te *Opća gimnazija* i Mješovita srednja škola *Safet Krupić*. Područje općine nije ravnomjerno pokriveno školskim objektima za osnovno obrazovanje. Na skoro svim postojećim objektima potrebna je ili rekonstrukcija ili adaptacija, izgradnja sportskih sala i igrališta, nabavka savremenih učila i opreme. Nakon 11 godina izgradnje je u septembru 2021. godine otvorena nova zgrada Gimnazije. Zanimljivi su komentari građana Krupe na društvenim mrežama koji uglavnom govore o tome da će zgrada uskoro postati starački dom jer se broj učenika drastično smanjuje a populacija općine postaje u prosjeku sve starija. Evidentan je trend smanjenja broja upisanih učenika u osnovne i srednje škole u Bosanskoj Krupi. Sa 2.698 učenika u školskoj godini 2012/13. je broj učenika pao na 1.838 u školskoj 2020/21. godini odnosno smanjen je za trećinu. U osam općina Unsko-sanskog Kantona (USK) djeluje 49 osnovnih škola. U Izvještaju Ministarstva obrazovanja USK iz polovine 2021. godine, predlaže se gašenje čak 20 osnovnih škola kao i 18 područnih škola (jedinice osnovnih škola koje djeluju na izdvojenim lokacijama). Naime, broj učenika i odjeljenja u ovim školama je pao ispod pedagoškog standarda. Razlog su migracija domicilnog stanovništva kao i negativan prirodni priraštaj. Tako je planirano da u Bosanskoj Krupi budu ugašene dvije područne škole u mjesnim zajednicama Pištaline i Baštre.

Također, dio učenika odlazi na školovanje u druge općine, posebno u srednje škole. Jedan od razloga je veći izbor zanimanja koja će im obezbijediti zapošljavanje. U srednjim školama na području Bosanske Krupe učenici se i dalje školuju za zanimanja koja nisu tražena u lokalnoj

privredi, poput tekstilne struke, što direktno utječe na povećanje nezaposlenosti. Obrazovni program u srednjim školama je neophodno reformirati i prilagoditi lokalnom tržištu rada što je u nadležnosti kantonalne vlasti. Povećanje obima prakse u školama i smanjenje broja općih predmeta ili onih koji nisu vezani za struku je problem koji su istakli sami učenici. Reforma kurikula je u toku ali je nemaran odnos vlasti istaknut kao problem i od samih prosvjetnih radnika koji kažu da ponekad nemaju obezbijeđenu čak ni kredu u školama. Potplaćeni i nestručni kadrovi nisu izuzetak u obrazovnim ustanovama ali lokalna zajednica jako malo može uraditi da pomogne u rješavanju tog problema. U Bosanskoj Krupi također postoje *Gradska biblioteka*, *Centar za kulturu* i *Galerija*. Nema dostupnih podataka o broju korisnika i posjetilaca ovih ustanova ali sa obzirom na izražen trend pada broja učenika za očekivati je i da se broj korisnika ovih ustanova smanjuje. Evidentan je i nedostatak dovoljnog broja vrtića, koji bi mogli biti velika pomoć i korak u pravom smjeru ka podršci mladim roditeljima i rastu nataliteta.

Pozitivno je što je Općina već ušla u projekat prekvalifikacije. Kroz projekat LEP sa međunarodnom organizacijom rada (*ILO*) u okviru kojeg je planirana obuka za 100 ljudi, 60 bi trebalo biti zaposleno a 6 samozaposleno na kraju projekta. Nužno je razmisliti o sistemskom rješavanju problema proizvodnje neodgovarajućih kadrova ili sistemske prekvalifikacije i obuka kroz redovna budžetska izdvajanja i programe umjesto povremeno i projektno. Lokalna vlast kaže da je lobiranje kod kantonalnog ministarstva obrazovanja da uskladi proizvodnju kadrova sa potrebama lokalne zajednice postala *dugogodišnja borba sa vjetrenjačama*. Ukoliko želi održiv razvoj zajednice, općinska a i viši nivoi vlasti moraju mnogo više pažnje i resursa posvetiti obrazovanju. Prema riječima sagovornika obrazovanje trenutno proizvodi kadrove upitne kvalitete za zanimanja nepotrebna lokalnoj zajednici ili za izvoz.

Istaknuta je potreba osnivanja omladinskog centra koji bi bio smješten u višenamjenski moderan i ležeran ambijent a djelovao bi kao okupljalište mladih i svojevrsan inkubator poslovnih i drugih ideja.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U Bosanskoj Krupi djeluje veći broj udruženja žena, među kojima su najaktivnija *Jasminka Čaušević – Arapuša*, *Vakat*, *Generacije*, *Mimoza*; *Brekovica*, *Svjetlost*, *Izvor*, *Aktiv žena Otoka*, *Klub poslovnih žena*. Ove organizacije se bave pitanjima osnaživanja žena ali i humanitarnim

radom, očuvanjem tradicije i kulture, promocijom, edukacijom, tradicionalnom muzikom te plasteničkom organskom proizvodnjom voća i povrća. Ističu dobru podršku lokalne vlasti jer im ustupa na korištenje prostorija koje su u javnom vlasništvu, promovira njihove aktivnosti kroz općinske publikacije i promotivne kanale, te pruža finansijsku podršku.

Da su ova udruženja vrlo aktivna pokazuje i to što je 2020. godine u Krupi održana i prva konferencija žena BiH i dijaspore. Žene Bosanske Krupe se sve češće zapošljavaju na poslovima koja su ranije smatrana *tradicionalno muškim* kao što su varioci. I položaj žena u ruralnim sredinama se popravio kako ekonomskim osnaživanjem žena tako i kroz edukacije i umrežavanje. Nužno je intenzivirati programe edukacije žena iz ruralnih krajeva kako da poljoprivrednu proizvodnju na svojim porodičnim imanjima učine što profitabilnijom. U političkom životu još uvijek dominiraju muškarci kojih je u ovoj općini 80 posto u odnosu na tek 20 posto žena.

148

Sagovornici ističu da se žene posljednjih godina sve više ekonomski osamostaljuju i emancipuju zasnivanjem radnog odnosa i osnivanjem vlastitih obrta i firmi, naročito žene starije od 35 godina koje već imaju relativno odraslu djecu. Tako se transformira ova lokalna zajednica koju, kao i veći dio Bosanske krajine, mnogi percipiraju kao izraženo patrijarhalno orijentiran kraj.

Općina Bosanska Krupa nema novu strategiju razvoja a prethodna je istekla 2020. godine. Privrednici ističu da ne vide strateško promišljanje i da im se čini da općina stihijski radi na razvoju metalne industrije koja je već razvijena, zbog čega se firme iz ove industrije *otimaju* za zaposlenike u ovoj dominantno muškoj industriji. Sa druge strane nema promišljanja u pravcu razvoja industrija u kojima bi se mogle zaposliti dominantno žene, kako bi se postigla rodna ravnoteža u zapošljavanju. Jedna od ideja bi bila iskoristiti turističke i prirodne potencijale za izgradnju luksuznijih staračkih domova za penzionere iz zapadnih zemalja kojima bi bilo mnogo jeftinije i atraktivnije boraviti u takvim netaknutim prirodnim ambijentima kakvim obiluje Bosanska Krupa. Ciljati na strane penzionere sa velikom platežnom moći bi omogućilo visoke plate i uvjete rada pa bi takav potez mogao usporiti trend odlazaka ili čak vratiti neke koji su otišli u zapadne zemlje gdje rade upravo na takvim poslovima.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Bosanska Krupa je bogata vodom. Osnovni problem u sektoru vodosnabdijevanja je loša zaštita postojećih i rezervnih izvorišta iz kojih se vrši napajanje centralnog vodovodnog sistema.

Izvorišta su ugrožena motornim vozilima u blizini sportskog centra *Ada*, kao i sjetvom na okolnom poljoprivrednom zemljištu bez kontrole količine i vrste upotrijebljenih đubriva i zaštitnih mjera.

Prema Izvještaju o srednjoročnoj evaluaciji Strategije integriranog lokalnog razvoja Bosanske Krupe 2011- 2015. godine (rađen 2016.) broj stanovnika koji koristi usluge vodosnabdjevanja je narastao na 90 posto dok je u navedenom periodu povećana dužina vodovodne mreže za više od 41 posto. Međutim, zbog nedostatka finansija nisu zaštićena dva strateška izvorišta *Crno jezero* i *Vrelo Krušnice* kao ni postojeće izvorište vodosnabdjevanja *Ada*. U ruralnom dijelu je evidentirano 35 većih i manjih vodovoda u vlasništvu mjesnih zajednica ili mještana na kojima se ne vrše redovne kontrole kvaliteta vode, nisu određene sanitarne zaštite, opće stanje vodovodnih objekata u većini slučajeva ne odgovara higijenskim i tehničkim standardima, a izvorišta nisu fizički zaštićena. Redukcijâ i obustava u vodosnabdjevanju ima samo u mjesnim vodovodima u mjestima Vranjska, Mali Radić i Veliki Radić, gdje trenutno živi oko 150 domaćinstava, pretežno povratnika koji se bave uglavnom poljoprivredom i obradom drveta.

Planom kapitalnih investicija u Bosanskoj Krupi je od 2020. do 2024. godine je obuhvaćeno 36 projekata vrijednih oko 40 miliona KM, od čega se njih 43 posto odnosi na kanalizaciju, vodovod i upravljanje otpadom. U 2015. godini je završena izvedbena tehnička dokumentacija za projekt *Odvodnje otpadnih voda* za grad i prigradska naselja, a iste godine je izgrađeno 8,6 km nove kanalizacione mreže. Time se broj stanovnika priključenih na kanalizacionu mrežu povećao na 3.321 u 2014. godine. Izgradnja kanalizacije je trenutno jedan od prioriteta lokalne zajednice.

149

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Bosanska Krupa je dobro pokrivena elektroenergetskom mrežom. Snabdjevanje potrošača elektroenergijom se vrši dalekovodom iz pravaca Prijedor-Bihać-Vrnograč. Distributivna elektroenergetska mreža na području USK je zračna i kabelaška. Zračna mreža je pretežno na drvenim kestenovim stubovima koji su u veoma lošem stanju zbog dotrajalosti. Jedan dio te mreže je u poslijeratnom periodu postavljen na armiranobetonske stubove. Ukupna instalirana snaga na prostoru općine Bosanska Krupa iznosi 34 MVA. Distributivna mreža je u ratnom periodu pretrpjela veća oštećenja a sanacija je samo djelimično izvršena zbog čega je nepouzdana i

sklona prekidima u snabdijevanju građana. Na području Bosanske Krupe se nalazi HE Krušnica kapaciteta 0,5 MW.

Bosanska Krupa je 2020. godine izradila Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) za period 2020- 2030. godine. Cilj ovog plana je smanjiti emisije CO₂ za najmanje 40 % do 2030. godine te povećati otpornost na posljedice klimatskih promjena u odnosu na 2010. kao baznu godinu. Plan je to postići kroz efikasniju upotrebu energije i veću upotrebu obnovljivih izvora energije. Najveća emisija stakleničkih plinova, primarno CO₂, dolazi iz grijanja javnih, poslovnih i stambenih zgrada, te korištenja komercijalnih i privatnih vozila. Za grijanje nekoliko javnih zgrada u vlasništvu lokalne zajednice koriste se razni energenti od čega je 50 % otpada na električnu energiju, 42 % na mrki ugalj i lignit te 8% na biomasu. Nešto drukčiji omjer energenata se koristi za grijanje objekata u školstvu, zdravstvu, sportu, koje su u vlasništvu kantonalnih institucija i gdje 82 % utrošenih energenata otpada na fosilnu/neobnovljivu energiju, odnosno lož ulje, lignit i mrki ugalj, dok ostatak od 18 posto otpada na električnu energiju i biomasu.

150 Za grijanje stambenih zgrada, Krupljani uglavnom koriste biomasu i električnu energiju (oko 80%).

Plan lokalne vlasti je da planirano smanjenje ostvari primarno kroz povećanje energetske efikasnosti i povećanje korištenja obnovljivih izvora energije ali nema konkretnih planova u smjeru razvoja vlastitih izvora obnovljive energije.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U proteklih nekoliko godina Bosanska Krupa je doživjela industrijski procvat i značajan broj investicija kao i rast zaposlenosti. U Bosanskoj Krupi živi oko 25.000 stanovnika od čega je 16.700 radno sposobno. Na početku 2021. godine u Bosanskoj Krupi je privrednu djelatnost obavljalo 346 firmi i 290 fizičkih lica. Ključne industrije su metalna, drvna, poljoprivredna i prehrambena, a firme su uglavnom smještene u dvije poslovne zone, *Pilana* i *Industrijska zona*. Treća industrijska zona je *Vatreni mlin*, i nalazi se u finalnoj fazi pripreme. Četiri najveće metalopredivačke kompanije ostvaruju više od tri četvrtine ukupnog izvoza u Bosanskoj Krupi. Poljoprivreda je druga značajna grana i Krupa je među najvećim proizvođačima mlijeka u USK. Sa

nivoa FBiH, kantona i općine poljoprivrednici Bosanske Krupe dobiju godišnje oko 2 miliona KM poljoprivrednih poticaja. Nedostaje međutim strateška institucionalna podrška otkupu, skladištenju, preradi i plasmanu poljoprivrednih proizvoda, odnosno pomoć pri uvezivanju lanaca opskrbe. Upravo bi se tu općina mogla više angažirati jer finansijski poticaji uglavnom dolaze sa viših nivoa dok su općinski poticaji u simboličnim iznosima. Također, poljoprivredni proizvodi su kvarljivi i zahtijevaju kratke lance snabdijevanja zbog čega je logičnije da to bude zadatak lokalne zajednice.

Skoro polovinu ukupne površine obuhvata šumsko zemljište pa su značajne zalihe drvene mase (liščara i četinarara). Proizvodi od drveta iz Bosanske Krupe se plasiraju na tržišta Austrije, Hrvatske, Italije, Engleske. Među najznačajnijim privrednim subjektima su: *Krupa-kabine, Bosan-kar, ZAH, Novi Most, Smrča, Jela-Grmeč, Ba&Ham, Adaco, MS-Alem, Perna-F.*

Općina Bosanska Krupa je svoj prijeratni privredni razvoj vezala prvenstveno za drvnu, mašinsku i tekstilnu industriju, pa je u ovim djelatnostima radio veliki broj zaposlenih, a posao se, nakon školovanja u školama na području općine, mogao veoma brzo dobiti. Kako su ovi privredni kapaciteti porušeni ili devastirani u toku ratnih zbivanja i veliki broj radnika je ostao bez zaposlenja. Strateški izazov za općinu je kako da usmjeri privredni razvoj ka onim djelatnostima koje će omogućiti brz ekonomski rast i smanjenje nezaposlenosti, uz racionalno korištenje prirodnih potencijala i očuvanje zdrave životne sredine. Bosanska Krupa se strateški opredijelila za izgradnju prerađivačkih kapaciteta sa većim stepenom finalizacije proizvoda iz drvne i prehrambene industriji te korištenje turističkih kapaciteta. Međutim, strategija je istekla 2020. godine a brojni planovi nisu ispunjeni naročito u domenu poljoprivrede i turizma.

Općina ima značajne prirodne, historijske i vjerske turističke potencijale kao što je Stari grad *Pšet*. Ta tvrđava se nalazi u središtu grada i izgrađena je u XIII stoljeću. Planinski turizam na planini Grmeč kao i na rijekama Krušnica i Una nudi sjajne uvjete za ribarenje, biciklizam, planinarenje, rafting i druge vidove aktivnog odmora. Uprkos bogatoj ponudi ovi potencijali su još uvijek nedovoljno iskorišteni i promovirani.

Odnos broja zaposlenih, penzionera i nezaposlenih na području Bosanske Krupe je veoma nepovoljan, kao i kvalifikaciona struktura nezaposlenih, jer je svoj raniji privredni razvoj vezala prvenstveno za drvnu industriju, mašinske i tekstilne struke, pa je i srednje usmjereno obrazovanje

prilagodila tome. S obzirom na to da je u toku rata Bosanska Krupa ostala bez svih proizvodnih kapaciteta a da se istovremeno u srednjoj školi obrazuju isti profili zanimanja kao u predratnom periodu, logičan slijed je velika akumulacija kadrova koji ne mogu naći radno mjesto u struci ni u drugim sredinama gdje je situacija slična. Radi se o ozbiljnom problemu i veliki je strateški izazov za budući privredni razvoj i buduće potrebe za stručnom radnom snagom. Nužno je prilagoditi klasifikacijske liste zanimanja u okviru srednje škole i nastavne planove novonastaloj situaciji. Nužna je prekvalifikacija, dodatna edukacija i usavršavanje nezaposlenih lica kako bi im se omogućio radni angažman u skladu sa novim zahtjevima privrede.

Postoje i prednosti u odnosu na zapadne zemlje jer je na primjer porez na dohodak u BiH 10% a u Njemačkoj na primjer 48%. Stoga bi dobro bilo iskoristiti te prednosti za aktivniju promociju stranim investitorima.

U nedostatku stalnog općinskog inkubatora, koji bi pomagao novim privrednicima, pri osnivanju firme bilo bi preporučljivo da općina ima neki telefonski servis ili savjetovalište, odnosno da barem napravi hodogram odnosno listu stvari i koraka koje moraju ispuniti privrednici kada otvaraju obrt ili d.o.o.

152

Općina je dobila BFC certifikat kao jedna od 20 lokalnih zajednica iz BiH koje su razvile povoljno poslovno okruženje ali je nužan veći angažman na ispunjenju planova iz prošle kao i donošenje nove strategije razvoja, odnosno njenu implementaciju.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

U novembru 2016. godine je u okviru poslovne zone *Pilana* u Bosanskoj Krupi otvoren *Centar za podršku poduzetništvu (Business Support Center)* površine 700m². Nosilac projekta vrijednog 1.224.779,86 KM su *Razvojna agencija USK, Vlada USK, Općina Bosanska Krupa, Tehnički fakultet Univerziteta u Bihaću i PLOD centar*. Cilj je bio stimulirati ekonomski rasti i novo zapošljavanje u USK, unaprijediti poslovno okruženje, i povećati konkurentnost lokalne privrede, uglavnom u metaloprerađivačkom, drvnom i IT sektoru. Nema mnogo dostupnih informacija o radu Centara, koji trenutno raspolaže IT opremom, učionicama, 6 radnih mjesta za obuku zavarivača, konferencijskom salom, te prostorom za iznajmljivanje uredskih prostorija. Većina aktivnosti BSC-a je usmjerena na obuku varilaca za rastuću metalnu industriju, koja ima problem sa manjkom radne snage zbog odlaska mladih u inostranstvo.

Privrednici ističu da su slaba cestovna povezanost i nedostatak radne snage glavni izazovi sa kojim se suočavaju. Smatraju i da je tzv „muka industrija“ dominantnija (metalna i drvena) te kako bi dobro bilo razmisliti i o poticanju razvoja industrija u kojima su žene dominantna radna snaga. Privrednici smatraju i da bi organiziranje granskog sajma, odnosno sajma metalne industrije, koji bi okupio firme sa područja regije bi mogao biti dobar mehanizam za ubrzanje povezivanja privrednika i ubrzanje razvoja i širenja poslovanja.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Uz rastuću klasnu nejednakost, koja karakterizira skoro sva tranzicijska društva, u Bosanskoj Krupi je prisutna nejednakost između politički aktivnih građana i onih koji to nisu, kao i između stranaka na vlasti i opozicionih političkih opcija. Također je prisutna i rodna nejednakost posebno kada se radi o pristupu žena radnim mjestima ili političkim funkcijama. Prisutne su retrogradne društvene norme o ulozi žena u kućanstvu te nemogućnost pristupa uslugama brige o djeci, kao što su cjelodnevni boravak za djecu. Jedna od ugroženih kategorija su i samohrane majke koje nisu u mogućnosti raditi zbog nepostojanja institucionalnih kapaciteta za brigu o dojenčadi i relativno skupe usluge predškolskog obrazovanja.

153

Lokalna vlast kroz učešće u projektima sa međunarodnim donatorima i udruženjima Roma pokušava smanjiti marginaliziranost ove etničke skupine kroz izgradnju stanova i socijalnu inkluziju. Stranačko zapošljavanje podobnih a ne sposobnih kadrova u zdravstvene, obrazovne i sve druge institucije na svim nivoima vlasti su sagovornici istakli kao jednu od glavnih smetnji bržem razvoju općine.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Teško je reći da li je i u kojoj mjeri koncept održivosti uopće osnova ekonomskog lokalnog razvoja jer od 2020. godine općina nema strategiju ni planske razvojne dokumente. Jasno je međutim da općini nedostaju neki osnovni dokumenti, procesi i hodogrami za uspješno poslovanje, kao što su sistem internih kontrola koje će osigurati da budžetska potrošnja bude efikasna, ekonomična i svrsishodna, što je navedeno u reviziji budžeta općine za 2020. godinu.

Ova lokalna zajednica ima dugu tradiciju drvne industrije a vodeni resursi poput rijeka Une i Krušnice su značajan turistički potencijal. Prehrambena industrija je jedan od mogućih po-

tencijala razvoja naročito u sektoru organske proizvodnje i prerade hrane. Jedan od uočenih nedostataka je nepostojanje otkupnog, distributivnog i prerađivačkog kapaciteta za poljoprivredne proizvode, koji je bio planiran Strategijom razvoja koja je istekla 2020. godine. Također nije izrađen ni program razvoja poljoprivrede. Među najvećim izazovima su nedovoljno razvijena turistička i saobraćajna infrastruktura, neusklađenost ponude i potražnje radne snage, nedovoljni ljudski kapaciteti lokalne vlasti za razvoj privrede, depopulacija, nestabilna politička situacija i nepostojanje povoljnih i stabilnih izvora finansiranja razvoja privrede.

Odlazak građana iz zemlje je jedan od najvećih izazova za održivost razvoja lokalne zajednice. Radne snage nedostaje u svim privrednim granama uključujući i poljoprivredu. Prema riječima sagovornika, ljudi ne odlaze iz BiH zbog male plate već zato što vide da polupismeni sa kupljenim diplomama drže ključne položaje u društvu dok su rad, trud i obrazovanje na margini. Egzaktnih podataka o ovom fenomenu nema i pojedini sagovornici predlažu da lokalna vlast angažuje studente i kroz anketiranje i popis na terenu omoguće izradu socijalne karte lokalne zajednice kako bi se lakše kreirala strategija za zadržavanje mladih ili povratak onih koji su ranije otišli.

154

Opštinska vlast bi mogla dati svoj doprinos borbi protiv bijele kuge kroz finansijsko poticanje majčinstva kroz finansiranje majki tokom trudnoće i u godinama nakon trudnoće, besplatnim vrtićima i udžbenicima za djecu.

Sagovornici kažu da bi i obilježavanje pješačkih prelaza i biciklističkih staza je nešto što ne iziskuje velika sredstva ali itekako povećava kvalitet života u lokalnoj zajednici. Obrazovanje turističkih vodiča, obilježavanje staza i planinarskih kota su stvari koje ne moraju čekati formiranje turističke zajednice.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Fokus na održiv razvoj privrede i poljoprivrede te na kružnu ekonomiju i održivo upravljanje otpadom i zaštitu okoliša su istaknuti u prošloj strategiji kao strateška opredijeljenost općine. Međutim, teško je reći u kojoj mjeri je ta opredijeljenost provedena u praksi jer nema sistematiziranih i javno dostupnih podataka o tome u kojoj mjeri su ostvareni planovi iz strategija razvoja do 2020. godine. Također, nema podataka o količinama, vrstama i načinima upravljan-

ja otpadom koji proizvodi rastuća metalna industrija i industrija drveta. Postojanje određenog stepena reciklaže je utvrđena jedino kroz pojedinačne primjere u proizvodnji pvc stolarije, gdje postoji tržište za sav otpad koji nakon što bude otkupljen ide na reciklažu. Jedna od dobrih praksi je što je općina dozvolila firmama i pojedincima da besplatno odlažu sav nekomunalni otpad na predviđenoj lokaciji. Međutim, općina ne upravlja na održiv način otpadom pa takva praksa jedino smanjuje broj divljih deponija koncentrišući njihovo postojanje na jednu lokaciju. Nužno je raditi na rješavanju upravljanja industrijskim otpadom i njegovim uključivanjem u nove proizvodne cikluse.

Jedan od pozitivnih primjera je šumsko privredno društvo *Unskosanske šume*. Ovo preduzeće je uspješno završilo proces certificiranja i dobilo FSC certifikat koji izdaje *Forest Stewardship Council*. Time se potvrđuje da preduzeće upravlja šumama na održiv način, što znači i održivu preradu drveta zbog čega lokalne firme mogu proizvode od drveta izvoziti u zemlje EU.

Prema podacima kantonalnog šumskog preduzeća pet firmi drvne industrije iz Bosanske Krupe prerade godišnje ukupno 7.500 kubnih metara liščara i oko 1.600 metara kubnih četinara. Skoro polovina ukupne površine općine je pod šumama pa su značajne zalihe drvne mase (liščara i četinara). Najveća strana tržišta za proizvode od drveta su Austrija, Hrvatska, Italija i Velika Britanija.

155

Cilj 13: Očuvanje klime

Općina Bosanska Krupa je Sporazumu gradonačelnika za klimu i energiju pristupila 2020. godine i izgradila je akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama. Lokalna zajednica učestvuje u ekološkim projektima usmjerenim ka smanjenju emisije ugljika i opredijeljena je za principe i prakse održivog energetskeg razvoja i prilagođavanja klimatskim promjenama. Ciljevi postavljeni u akcionom planu održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama su:

- smanjenje emisija CO₂ za najmanje 40% do 2030. godine u odnosu na baznu 2010. godinu;
- smanjenje broja stanovnika, zgrada i poljoprivrednog zemljišta ugroženih posljedicama klimatskih promjena za 40% do 2030. godine u odnosu na stanje u 2020. godini.

Identifikovane opasnosti koje klimatske promjene donose su ekstremno visoke temperature, poplave, suša, nestašica vode i klizišta. Evidentno je da su poplave vodeća opasnost na području općine Bosanska Krupa koja leži na dvije rijeke. Kao odgovor na ovu opasnost, identificirano je niz mjera prilagođavanja na klimatske promjene i njihovog ublažavanja. Nužno bi bilo provesti evaluaciju dinamike te utvrditi stepen provođenja utvrđenih mjera. Završen je projekt povećanja energetske efikasnosti obrazovnih, kulturnih i zdravstvenih objekata.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

U sklopu projekta *Vodosnabdijevanje i odvodnja otpadnih voda u FBiH*, koji provode *Evropska investiciona banka, BiH i FBiH*, u toku je Fazna izgradnja kanalizacionog sistema u Bosanskoj Krupi i Otoci vrijedna 12 miliona KM. Također je u toku i izgradnja postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda vrijedna sedam miliona KM.

Vode Une i Krušnice su prepoznate kao najvrijedniji resurs u Bosanskoj Krupi kao i u široj regiji. Lokalna vlast ne dozvoljava značajnije intervencije na reguliranju prirodnih korita ovih rijeka.

156

Zbog složenosti zaštite vrela Krušnice, predviđa se izgradnja postrojenja za kondicioniranje vode. Započet je i jedan od većih projekata iz Strategije razvoja, a to je reguliranje odvodnje otpadnih voda Bosanske Krupe i Bosanske Otoke. Ovim će se u konačnici spriječiti ispuštanja netretiranih voda i rijeku Unu i njene pritoke, odnosno uklanjanje zagađenja iz gradskih područja. Privodi se kraju regulacija potoka Kalender sa izgradnjom fekalnih kolektora. Ovim će se razdvojiti otpadne i oborinske vode, ispraviti vodotok, proširiti i produbiti korito, urediti do kraja obale i završiti pješačke staze.

Iako je Općina u svojim strateškim dokumentima istakla problem zaštite glavnog izvorišta pitke vode na *Adi*, nedavno je u kabinetu načelnika održana prezentacija idejnog rješenja za izgradnju sportske dvorane koja će biti smještena na području Sportsko-rekreativnog centra *Ade*. Pored dvorane je planirana i izgradnja turističkog kampa sa svim potrebnim sadržajima, te izgradnja vanjskih višenamjenskih sportskih terena, što će sigurno dodatno ugroziti izvorište.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Komunalni otpad se u Bosanskoj Krupi odvozi periodično dok se otpad iz privrede odvozi se i po pozivu. Skupljeni otpad se deponuje na deponiju *Meždre - Vlaški Do*, koja je formirana

2007. godine. Trenutno se na nju odlaže otpad sa područja općina Bosanska Krupa, Cazin i Bužim. Od naselja je udaljena 3 km a površina deponije je 38.000 m². Na raspolaganju je još 80.000 m² zemljišta. Deponija je ograđena univerzalnim pletivom i posjeduje ulaznu kapiju sa znacima upozorenja. Na deponiji postoji instaliran rezervoar za vodu kapaciteta 6.000 l za protupožarne namjene.

Procent pokrivenosti stanovništva odvozom smeća je u 2015. godini (posljednji raspoloživi podaci) bila oko 57%. Pokrivenost pravnih lica odvozom čvrstog otpada je 98% ali tu se radi o komunalnom a ne o industrijskom otpadu. Opasnim i neopasnim industrijskim otpadom se ne upravlja na održiv način. Planiran je zajednički centar sa pretovarnom i reciklažnom stanicom. Projekat regionalne deponije u USK nikada nije realiziran zbog nemogućnosti da se odredi jedinstvena lokacija gdje će se nalaziti deponija, a deponija predstavlja značajno opterećenje za okoliš.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Bosanska Krupa je prilično mirno mjesto sa niskom stopom kriminala. Od 261 krivičnog spora riješeno je njih 199 u toku 2021. godine i to većinom u predviđenim rokovima. U malom broju krivičnih djela dominiraju teške krađe. Općinski sud u Bosanskoj Krupi je tokom 2021. godine imao ukupno 438 malih parničnih predmeta od čega je 260 predmeta riješio dok je 178 predmeta ostalo neriješeno u toj godini. Sporovi traju između 87 i 684 dana, pokazuje Izvještaj o poštivanju optimalnih i predvidivih rokova ovog suda. Bosanska Krupa dijeli problem ostatka države sa okončanjem izvršnih postupaka koji se najčešće otegnu između 750 i 1.600 dana.

Zanimljivo je da u Bosanskoj Krupi te godine nisu zabilježeni privredni niti stečajni sporovi.

Sagovornici tvrde da su Romi Bosanske Krupe socijalno dobro integrirani u sve društvene tokove i da je većina zaposlena i stambeno situirana te da su zastupljeni i u organima javne uprave. Slične tvrdnje postoje i za neke druge skupine koje su često marginalizirane poput osoba sa posebnim potrebama ili invalida, koji su često zaposleni u privatnom sektoru.

Korupcija je prisutna u mjeri u kojoj je to i u cijeloj državi. Stranačko zapošljavanje podobnih a nesposobnih kao i stranačka prepucavanja su prepoznata kao jedna od glavnih smetnji i prepreka bržem ekonomskom razvoju lokalne zajednice, kao i jedan od glavnih faktora koji tjera mlade iz Bosanske Krupe ali i BiH.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Lokalna zajednica u Bosanskoj Krupi relativno dobro koristi raspoloživa sredstva iz dostupnih domaćih i međunarodnih razvojnih fondova kao što su: *Fond za zaštitu okoliša F BiH, sredstva državnih, federalnih i institucija u USK kantonu, UNDP, GIZ, USAID, Zeleni klimatski fond (GCF), Globalni fond za okoliš (GEF), Fond za zaštitu životne sredine i energetske efikasnost Republike Srpske*, i slično.

Pri strateškom planiranju se lokalne vlasti oslanjaju na saradnju sa Partnerskom grupom. Radi se o konsultativnom tijelu kojeg je u fazi planiranja oformila općinska vlast a koju čine predstavnici javnog, privatnog i nevladinog sektora iz lokalne zajednice. Međutim, širi krug djelatnika iz nevladinog sektora nije uključen u izradu razvojne strategije. Tako naprimjer udruženja žena nisu konsultirana pri izradi ovog dokumenta koji je u toku.

Nepostojanje turističke zajednice u Bosanskoj Krupi je jedan od najboljih primjera koliko kompleksnost političkog i administrativnog uređenja BiH može biti prepreka bržem razvoju lokalne zajednice. Federalnim zakonom je 2005. godine ukinuta turistička zajednica na lokalnom nivou i otvorene su kantonalnim nivoima. Kantonalna turistička zajednica u USK je godinama radila sa fokusom samo na Bihać zanemarujući ostala mjesta. Zakonom je 2016. godine uređen rad i općinskih turističkih zajednica, ali su uvjeti za imenovanje rukovodilaca bili postavljeni preambiciozno i nije bilo kadrova sa traženim desetogodišnjim iskustvom. Nakon dugogodišnjeg lobiranja je promijenjen taj zakon početkom 2022. godine, pa je Bosanska Krupa napokon dobila šansu da formira vlastitu turističku zajednicu i taj proces je u toku.

Sagovornici ukazuju na probleme nefunkcioniranja određenih javnih službi kao što su službe za zapošljavanje na lokalnom, kantonalnom i entitetskom nivou, na kojima se kao nezaposleni vode mnogi koji ne traže posao jer rade u sivoj ekonomiji, a na birou su kako bi ostvarili druga prava kao što je zdravstveno osiguranje. Tako dolazimo u situaciju da na birou ima hiljade nezaposlenih ali firme istovremeno ne mogu naći radnike. Djelovanje u pravcu uređenja tog sektora javnog poslovanja bi značajno moglo ubrzati razvoj. S jedne strane bi u legalne poslovne tokove uveli značajan broj privatnih poduzetnika dok bi značajan dio radne snage morao ili prihvatiti zaposlenje ili biti uklonjen sa liste nezaposlenih, kako bi zavodi za zapošljavanje na-

pokon počeli raditi kao berza rada i poveznica između radnika i poslodavaca što bi i trebala biti osnovna funkcija.

Privredni sektor je generalno zadovoljan brzinom i kvalitetom usluge lokalne administracije ali postoji značajan prostor za unapređenje, naročito u dijelu plaćanja parafiskalnih nameta gdje građani i poduzetnici plaćaju značajne sume ali ne dobivaju ništa za svoj novac. Tako naprimjer jedan privrednik u okviru građevinske dozvole mora platiti i oko 15 000 maraka za izgradnju skloništa. I to ne bi bio problem da institucije za taj novac zaista grade ta famozna skloništa. Slično je i sa izdvajanjima za puteve, zaštitu voda i šuma. Dakle, potrebno je razmišljati u pravcu rasterećenja plaćanja i usmjeravanja što više budžetskih sredstava u infrastrukturu za građane i privredu.

Postoje tvrdnje da Bosanska Krupa mnogo više ulaže u budžet kroz poreze i doprinose nego što dobija iz njega jer se raspodjela vrši po broju stanovnika općine a ne po njenom privrednom učinku. Bilo bi preporučljivo potvrditi ovu informaciju na primjeru Krupe jer bi tako lokalna zajednica dobila jak argument za lobiranje ka pravednijoj raspodjeli javnog novca ka nižim nivoima vlasti.

159

Nužno bi bilo pojačati aktivnosti ka višim nivoima vlasti na deminiranju Bosanske Krupe koja je još uvijek dosta opterećena tim ratnim naslijeđem.

Strateški ciljevi lokalne vlasti u Bosanskoj Krupi su:

- izgraditi prerađivačke kapacitete sa povećanim stepenom finalizacije proizvodnje sa naglaskom na drvnu i prehrambenu industriju te veće korištenje turističkih potencijala;
- razvijati selo i tržišno orijentiranu poljoprivrednu proizvodnju;
- prestrukturirati srednje obrazovanje i prekvalificirati nezaposlene u skladu sa potrebama lokalnog tržišta rada;
- osposobiti civilno društvo i lokalnu upravu za efikasnije zadovoljavanje potreba lokalnog razvoja;
- osigurati kontrolirano i održivo korištenje prirodnih resursa u funkciji održivog razvoja.

Međutim, neefikasnost u budžetskom planiranju i izvršenju je jedan od problema koji usporava ostvarenje zadatih ciljeva. Budžet Bosanske Krupe za 2022. godinu iznosi oko 13,8 miliona KM. Evidentan je suficit od 1,6 mil KM iz prethodne godine što upućuje na nedostatke pri planiranju budžeta i nedovoljnu efikasnost pri izvršenju. Ured za reviziju institucija FBiH je 2020. godine revidirao budžet ove općine i zaključio da se javnim nabavkama ne pristupa planski i sistematski, da se ulaganja u infrastrukturu ne knjiže propisno u budžetu, te da nije uspostavljen efikasan sistem internih kontrola.

Brčko

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Siromaštvom su u Brčkom pogođene manjinske grupe, a najviše romska zajednica. One trpe kontinuiranu diskriminaciju jednako kao i u ostalim dijelovima BiH. Druga kategorija koja je pogođena siromaštvom su izbjeglice i raseljena lica koja i dalje nisu integrirana u društvo. Potom, tu su i osobe koje nemaju zaposlenje te penzioneri s niskim iznosima penzije, ili osobe treće starosne dobi koje nisu ostvarile pravo na penziju. Pogođeni su siromaštvom i građani koji žive u ruralnom dijelu distrikta, kao što su Prutače. Potrebni su u Brčkom, prema mišljenju sugovornika, ozbiljni programi zapošljavanja radno sposobnih građana, koji će u obzir uzeti specifične okolnosti pojedinaca i pojedinki kako bi im se pružila mogućnost izlaska iz siromaštva. Dosadašnji programi nisu dovoljno efikasni, pa samo prolongiraju agoniju siromašnih, a ne rješavaju ni opterećenost budžeta za socijalna izdavanja.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Gladnih ljudi u Brčkom ima. Sugovornici su i sami svjedočili ovoj pojavi i tvrde da zapravo pravo stanje gladi u društvu nikome nije ni poznato. Pretpostavljaju da je gladnih mnogo, posebno u ruralnim dijelovima, gdje, kako kažu, „vlasti ne zalaze“. Na području Brčko distrikta u funkciji je javna kuhinja sa oko 180 korisnika.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Sugovornici smatraju da je u javnim ustanovama, ali i privatnim, primjetan deficit specijalista disajnih puteva, posebno plućnih oboljenja i alergologa, te da je tih bolesti sve više u društvu. Također, smatraju da su u porastu oboljenja vezana za prekomjernu izloženost stresu. Posebno je prisutan porast oboljelih od multiple skleroze. Što se tiče pristupačnosti, sugovornici tvrde da je administracija bespotrebno komplicirana i spora, te da posljedično odgađanje usluga negativno utječe na zdravlje građana. Inače, stječe se dojam lošeg servisa koji ne ulaže napore u poboljšanje usluga. Korupcija i političko ili lično privilegiranje pojedinaca vidljivi su i općepoznati u Brčkom. Pristup je posebno otežan kada su u pitanju specijalistički pregledi, jer je specijalista sve manje.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Na području Brčko distrikta mladi se žale da nemaju mogućnost obavljanja praktične nastave. Željni znanja, vještina i zaposlenja nakon završenog školovanja, apeliraju na vlasti i privatni i civilni sektor da im se stvore uvjeti za neometano obrazovanje. Politici nije mjesto u obrazovnom sistemu, tvrde oni, i traže mogućnost ostvarenja svojih osnovnih prava. Kažu da ova situacija utječe i na njihovu mogućnost pokretanja samostalnih biznisa, jer nisu sposobni, nakon završene škole, samostalno pružati usluge. Kažu da je potrebno da se ostvari komunikacija između njih, vlasti i privatnih kompanija, te da bi se time mnogo toga moglo riješiti. Škole u Brčko distriktu ne oskudijevaju opremom, posebno digitalnom i tehničkom, a i internet je dostupan. Međutim, metode podučavanja su zastarjele, kao i ponuđeno gradivo. Najpopularnija srednja škola je, neupitno, medicinska. Roditelji i mladi lobiraju da se otvore dodatna odjeljenja. Naravno, u nadi da će nakon završene škole otići u inozemstvo i naći adekvatan posao. Sugovornici smatraju da nedostaje inovativnosti u obrazovnom sektoru i da je krajnje vrijeme da odrasli sjednu za stol i ugovore adekvatne reforme u najboljem interesu mladih.

162

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Žene su u Brčkom manje plaćene od muškaraca za obavljanje istog posla. Generalno, teže dolaze do zaposlenja i nude im se poslovi najviše u uslužnom sektoru. Sugovornice tvrde da je potrebno da vlasti razmišljaju inkluzivno i predvide rodno osjetljive budžete, te da osiguraju strukture koje omogućavaju ženama neometan pristup radu. U prvu ruku, potrebni su pristupačni vrtići i za siromašne. Nadalje, usluge za stare i iznemogle treba preuzeti država, a ne oslanjati se na besplatan ženski rad. Kao zaključak, sugovornici tvrde da ženska prava samo postoje na papiru, a da u stvarnosti žene nemaju mnogo izbora.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

U Brčko distriktu vodovodna i kanalizacijska mreža ne pokriva sva domaćinstva. Vodovod pokriva oko 70 posto domaćinstava dok kanalizacijski sustav pokriva tek 60 posto domaćinstava. Posebno su ugroženi ruralni dijelovi distrikta. U Brčkom ne postoje aktivna postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda, što uveliko ugrožava vodeni život i život na Zemlji, a naravno i zdravlje građana. Podijeljenost teritorija utječe i na tok informacija, tako sugovornici nisu bili

sigurni tijekom razgovora plaćaju li svi građani distrikta u istom iznosu vodu i ostale komunalije, te nisu bili sigurni koji dijelovi jesu, a koji nisu snabdjeveni vodom.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Strujna mreža na prostoru Brčko distrikta ima dosta veliku pokrivenost. Potrebna su ulaganja u jačanje strujne mreže i njenu modernizaciju.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U Brčkom je zaposleno oko 70 posto stanovništva, i oko 60 posto mladih. Najveća nezaposlenost mladih je između 18 i 25 godina. Sugovornici smatraju da podaci ne prikazuju realno stanje, te da većina tih mladih radi na crno, tj. da ih poslodavci ne prijavljuju. Tako da je prvo radno iskustvo mnogih mladih iskustvo diskriminacije i kršenja njihovih radničkih prava.

Mladi, kao i stariji, smatraju da je najbolji poslodavac u Brčkom javni sektor, zbog mogućnosti lakšeg pristupa radničkim pravima, te s obzirom na to da nude ugovore na neodređeno vrijeme, pomoću kojih je lakše doći do kreditnih sredstava, riješiti stambeno pitanje i sl. Javni sektor je i glavni nositelj ekonomskog razvoja i najveći poslodavac na ovom prostoru, zajedno s brojnim javnim poduzećima i službama. Nakon javnog, dolazi trgovački sektor, veliki trgovački lanci, apoteke, prodaja na veliko i malo i slično. Ne trebamo zaboraviti da je ratna pijaca „Arizona“, koja je bila raj za šverc, kupovinu ilegalne robe, oružja i droge, upravo nastala u Brčko distriktu. Kasnije je Arizona „legalizirana“ i postala je jedan od najvećih buvljaka u BiH.

Što se tiče industrije, razvijena je prehrambena, koja uspijeva plasirati svoje proizvode na strana tržišta. U prvom redu ističe se poduzeće AGRANA-STUDEN grupa, jedna od najvećih prehrambenih grupacija u BiH. Zatim firme kao što su „Bimal“ i „Fam - proizvodnja plastične stolarije“ i druge prerađivačke industrije, srednjeg ili manjeg kapaciteta. Oko 18 000 hektara zemlje u Brčko distriktu u vlasništvu je države, koje je većinom neiskorišteno, što predstavlja potencijal za pokretanje mnogih poslova.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Za Brčko distrikt teško je govoriti o reindustrijalizaciji, jer je glavni ekonomski sektor u gradu trgovinski. Sugovornici vide potrebu i priliku da se investira u razvoj privrede te da se prošire

kapaciteti prehrambene industrije.

Što se tiče izvoza, dobar primjer iz Brčkog je AGRANA-STUDEN grupa koja se sastoji od deset operativnih *joint venture* kompanija čiji su osnivači AGRANA grupa i STUDEN Holding, a koje su odgovorne za trgovinu, preradu i distribuciju šećera i zaslađivača u svim oblicima i formama. Ovo strateško partnerstvo omogućava da AGRANA-STUDEN grupa bude omiljeni snabdjevač kristalnim šećerom u jugoistočnoj Europi. Poljoprivrednici su, također, orijentirani na izvoz. Međutim, granični prijelazi predstavljaju veliku međudržavnu administrativnu prepreku. Izvoz poljoprivrednih proizvoda iz BiH u Europsku uniju, preko Hrvatske, funkcionira trenutno samo na dva granična prijelaza, Gradiška i Metković. Sve to voćarima pričinjava značajne gubitke jer otežava plasman robe na europsko tržište. U Brčkom ima oko 600 voćara s većim zemljištem, koji, ovisno o rodnosti sezone, proizvedu velike količine voća. Međutim, dok se roba odveze do i preko graničnog prelaza Gradiška, mnogi posluju u minusu.

164

Za rast privrede i prerađivačke industrije u narednom periodu u Brčkom je potrebno otkloniti poznate administrativne i infrastrukturne barijere koje ugrožavaju izvoz i rast postojećih proizvođača. Postojeće firme tvrde da same investiraju u proširenje svojih kapaciteta i nisu se do sada oslanjali na državne vlasti niti su imali njihovu podršku.

Inicijativa STUDEN grupacije da se u Brčko distriktu formira poslovno-ekonomska zona od 300 000 kvadrata, s investicijom od 20 milijuna KM i s 220 radnih mjesta, ušla je u finalnu fazu. Cilj je formiranja slobodne poslovne zone u distriktu širenje poslovnih pothvata i povećanje broja zaposlenih. Privredna zona nalaziti će se na mjestu bivše vojne baze „McGovern“ u južnom dijelu Brčko distrikta. Ovo je prva od ukupno 500 milijuna KM planiranih investicija koje će ova kompanija realizirati u narednih deset godina. Prednost koju je ovaj investitor vidio tiče se povoljnog poreznog sustava, koji stimulira poslovanje na ovom području. Brčaci vjeruju da će pozitivna iskustva STUDEN Holdinga privući i ostale ulagače iz Europe i svijeta.

Da bi se osigurala radna snaga koja je zanimljiva stranim investitorima, potrebni su programi prekvalifikacije i dokvalifikacije kako bi se postigla zadovoljavajuća razina znanja i vještina. Nadalje, potrebno je dodatno raditi na razvoju infrastrukture i olakšati administrativne zahtjeve spram stranih investitora.

Brčko nema razvijen kulturni život, a osnovne strukture kao što su zdravstvo i sudstvo na vrlo su lošem glasu. Tek nedavno se u Brčkom otvorila galerija; sugovornici ne znaju hoće li opstati. Brčko nema ni kino: „Brčko ne nudi nikakav kulturni sadržaj zbog kojeg bi ljudi došli ovdje. Da li jedan doktor nauka može biti ovdje samo radi nekih patriotskih razloga? Zašto bi neko došao iz Sarajeva da živi u Brčkom, ne znam, možda jedino da se oženi“, kaže jedan od sugovornika.

Razvoj je onemogućen, prije svega, nepoštivanjem ljudskih i radničkih prava kako na prostori- ma BiH tako i u Brčko distriktu. Stranačke politike i despotizam jedini su zakon koji ovdje vlada, tvrde sugovornici. Ljudi odlaze jer su uvjetovani učešćem u neetičkim politikama kako bi op- stali. Ovo je razlog svih drugih problema poput neadekvatnog obrazovnog sustava itd.

U Brčkom nije primijećen veliki broj dijasporske populacije koja želi pokrenuti određeni biznis u lokalnoj zajednici. Ljudi se većinom u Brčko vraćaju nakon ostvarene penzije. U slučaju da žele investirati, radi se većinom o manjim poduzećima u želji investitora da pomognu razvoju lokalne zajednice.

Inovacije sa sobom nose određeni razvojni potencijal. Brčko distrikt trenutno nema programe za poticaj inovacija. Takvi poticaji su sporadični i dolaze od stranih razvojnih agencija.

Procedure pokretanja biznisa su komplicirane i dugotrajne. Distrikt bi trebao raditi na edu- kaciji i osigurati sve informacije zainteresiranim građanima, kako bi se olakšala registracija i razjasnile obveze poduzetnika. Sustav informiranja trebao bi obavještavati sve poduzetnike o eventualnim promjenama, olakšicama i novim procedurama, ako bi one stupile na snagu.

Problem je što distrikt ne prati razvoj tih poduzeća, tako da veliki broj njih nakon prestanka sufinanciranja doživi krah. Sufinanciranje, prema tome, nije dovoljno, potrebno je mentorstvo i pružanje stručnih savjeta o održivosti poduzeća.

Da bi se stvorilo plodno tlo za razvoj IKT biznisa na prostoru Brčkog, potrebno je modernizirati obrazovni sustav i ponuditi veći broj programa koji pružaju obrazovanje iz ovog polja. Usvojena je deklaracija o unapređenju informatizacije u Skupštini Brčko distrikta, što ukazuje na, barem deklarativnu, spremnost vlasti da se bave ovim pitanjem. Ipak, proces digitalizacije javne up- rave jako je spor na prostoru Brčkog.

Trenutno traje obnova Luke Brčko. Zahvaljujući svom strateškom i geografskom položaju, Luka Brčko može postati ključna tranzitna točka za protok teretnog saobraćaja između Bosne i Hercegovine i Europske unije. Trenutna infrastruktura Luke Brčko zastarjela je i teško joj je pristupiti željeznicom, ali nakon obnove, može postati centralna poveznica za ekonomije regiona.

Trenutno su na području Brčkog prisutni samo privatni telekom-operateri koji pružaju komercijalne usluge građanima i poduzećima. Veće investicije distrikta za osiguranje ili unapređenje digitalne infrastrukture nisu zabilježene.

Odjel za javne poslove brčanske vlade aktivno djeluje kako bi gotovo stotinjak infrastrukturnih projekata, ukupne vrijednosti oko dva milijuna maraka, bilo okončano do kraja ove godine. Više od dvije trećine već ih je završeno ili će to biti učinjeno u narednih nekoliko dana.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

166

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti u Brčkom poprima trajni karakter i strukturira se kao model odnosa u društvu na koji se svi akteri pomalo navikavaju. Za neke grupe iz najugroženijih kategorija može se govoriti o stanju dugoročne socijalne isključenosti, koja je nastupila uslijed nedostatka kapaciteta, ali i nedostatka mogućnosti za promjenu njihovog nepovoljnog stanja. Sugovornici su govorili o potpunoj blokadi potencijala za razvoj individualne egzistencije, što za posljedicu ima trend porasta izoliranih osoba iz društvene zajednice. Nejednakosti su kreirane kroz neuvažavanje različitog političkog mišljenja i stavova, nejednak pristup zaposlenju, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, te kroz ruralnu, rodnu i digitalnu izoliranost. „Stranka je osnova života u distriktu. Ne znam dalje, ali ovdje ako ste stranački nastrojani, imate i posao, imate doktora, imate suca, imate sve. Ako niste u politici, Njemačka“, tvrde sugovornici. Posebno su pogođene osobe iz ruralnih dijelova distrikta, koje su fizički izolirane nepostojanjem prigradskog saobraćaja i lošom infrastrukturom.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Strateški ciljevi razvoja Brčko distrikta BiH fokusirani su na oblasti jačanja konkurentnosti privrede, unapređenje pružanja usluga javnog sektora u skladu s EU standardima te održivog upravljanja životnom sredinom, prirodnim i infrastrukturnim resursima. Navedeni strateški

ciljevi razrađeni su kroz prioritete i mjere, odnosno ključne strateške projekte, koji će trebati doprinijeti stvaranju boljih uvjeta za život građana u Brčko distriktu.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Od 2020. godine Brčko je postalo dijelom UNDP-ovog projekta energetske efikasnosti zgrada javne namjene u sklopu projekta „Povećanje ulaganja u javne objekte s niskom stopom emisije ugljika u BiH“ koji financira Zeleni klimatski fond (GCF), a implementira Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) u BiH, koji se trenutno realizira. U sklopu ovog projekta 15 javnih objekata bit će prenamijenjeno u energetske efikasnije javne objekte. Brčko distrikt ima kreiranu Strategiju zaštite životne sredine, koja se odnosi na period do 2026. godine, te podrazumijeva implementaciju projekata zaštite okoline kroz koncepte održivog razvoja. U Brčkom nije prepoznat sistem 3R, tj. održivog upravljanja otpadom, te su zakon i mjere koje se odnose na ovu oblast prilično zastarjeli, čak iz 2004. godine. Trenutno je osnovano poduzeće FULL CLEAN d.o.o. Brčko distrikt BiH, koje treba djelovati u oblasti čiste proizvodnje, no ono još nema sačinjenu stranicu, te stoga ne postoji pristup informacijama o kojoj vrsti proizvoda i usluga se radi. Kod realizacije javnih nabava prisutno je načelo ekonomske održivosti, koje se provodi kroz princip „najpovoljnije ponude“.

167

Cilj 13: Očuvanje klime

S obzirom na to da je Brčko poljoprivredni kraj, klimatske promjene postale su vrlo osjetne, s nizom negativnih posljedica. Od suša preko poplava i požara, sugovornici su zabrinuti jer ne vide da se vlasti u zemlji interesiraju za ovo globalno pitanje. Suočeni već s nizom administrativnih i koruptivnih problema, klimatske promjene i njihove posljedice bitan su destimulirajući faktor lokalnih poljoprivrednika.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Vodeni svijet na prostoru Brčkog uveliko je ugrožen nepostojanjem adekvatne kanalizacijske mreže i nepostojanja prečišćivača otpadnih voda. U rijeku Savu se ne izliva samo kanalizacija iz Brčkog, već i ona iz Zagreba, Osijeka i tako dalje. Voda na česmi, smatraju Brčaci, nije dobra za piće i mnogi kupuju vodu ili su nabavili kućne prečišćivače.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

U Brčkom se deponije ne saniraju na pravi način, a divlje deponije i mjesta na kojima se ilegalno odlaže smeće ne rješavaju se na vrijeme. Reciklažnih projekata za sada nema iako su potrebni. Brčko je nedavno unajmilo deponiju u Zvorniku i sada se tamo odvozi smeće. Prijašnja gradska deponija nalazila se u blizini rijeke Save. Drugi problem za očuvanje života na Zemlji predstavljaju pesticidi i razne kemikalije koje se koriste u poljoprivredi. Mnoga gazdinstva prekomjerno upotrebljavaju ove proizvode, a mnogi troše one koji glase kao najlošiji, jer su jeftini.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

U Brčkom je socijalna kohezija na zadovoljavajućoj razini kada je riječ o etničkoj, nacionalnoj i religijskoj pripadnosti. Nesklad nastaje utjecajem političkih partija i tenzijama koje dolaze iz politike. Postojeća diskriminacija u Brčkom odnosi se na političke stavove i pripadnost političkim strankama. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj političkoj stranci, ne slažu se s načelima vladajuće političke stranke ili one osobe koje su apolitične, nemaju jednak pristup resursima i zaposlenju. Nejednak je pristup sudstvu, školstvu, zdravstvu i drugim socijalnim uslugama, gdje osobe koje pripadaju stranci do svih usluga dolaze neometano, preko „štele“. Diskriminacija se odnosi i na dodjeljivanje sredstava iz javnih budžeta. Kada je riječ o korupciji, ona je prisutna u svim segmentima društva. Na pitanje je li moguće prijaviti korupciju, sugovornicu su odgovorili: „Mislim da ljudi generalno nemaju povjerenja, jer kad slušate iskustva ljudi koji su prijavili neke poslove, onda svako želi da vodi svoj posao, nitko ne želi poteškoće jer ionako ljudi imaju previše poteškoća, pa im takve stvari ne trebaju, zato mislim da ljudi zatvaraju oči.“

168

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Kada je u pitanju suradnja između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou, sugovornici nisu previše optimistični. Smatraju da je s lokalnim vlastima, koje zovu „politikom“, skoro pa nemoguće ostvariti suradnju. Kažu da „politika“ nije fleksibilna i nema sluha za realni sektor jer se radi zapravo o politici privatnih i ličnih interesa koja sebi ne postavlja pitanje što sam uradio za dobrobit društva, već koliko sam danas lične dobiti i koristi ostvario. Tako da se odluke donose stihijski od kadrova koji uopće nisu stručni da bi se bavili pitanjima za koja su odgovorni.

Cazin

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Siromaštvom su u Cazinu prvenstveno pogođeni penzioneri. Još više su pogođene osobe treće dobi koje nemaju pristup penziji. *Najviše su ugroženi ljudi koji su do rata bili poljoprivrednici radili na svojoj zemlji i živjeli od toga. Danas su gladni pored svoje zemlje jer su ostarjeli, a djecu su rasijali po tuđem svijetu,* kaže jedna od sagovornica.

Veliki broj mladih i sredovječnih ljudi radi na crno ili sivo na prostoru Cazina. Oni ili nisu prijavljeni ili su prijavljeni na minimalan iznos zarade. Većina nema pristup zdravstvenom i penzionom osiguranju, ili će imati pristup simboličnom iznosu penzije. Ti ljudi su i danas izloženi siromaštvu, s obzirom na to da su im male plate i da u slučaju bolesti izdvajaju velika sredstva za liječenje u privatnim ili javnim ustanovama. Sutra, kada ne budu više radno sposobni, ulaze u najugroženiju skupinu stanovništva. Ovo je problem sa kojima se vlasti moraju suočiti i naći rješenje za izlazak iz začaranog kruga siromaštva.

Izlazak iz siromaštva za sagovornike ovog istraživanja je uvjetovan pokretanjem lokalne proizvodnje, povećanim izvozom, uz odlučnu zaštitu domaćih proizvoda. *Trebalo bi da konačno počnu raditi fabrike, da možemo živjeti. Samo od konobarisanja i od trgovina, ne možemo da živimo. To je strašno i vodi nas u kolaps,* navodi učesnik istraživanja. U Cazinu neminovno su siromaštvom pogođeni svi građani koji ne mogu doći do zaposlenja, bilo zbog bolesti, invaliditeta, nepripadanja nacionalističkim političkim strankama ili su u obavezi da se brinu o drugim iznemoglim, prosto jer su korupcija i vladavina jačeg uništili socijalnu strukturu države.

Trenutno prepušteni sami sebi, većini je rješenje odlazak u inostranstvo gdje ipak uspijevaju da ostvare penziono osiguranje i pristojan život. Dakle, ne radi se niti o nedostatku obrazovanja ili radnih sposobnosti, već o izrabljivačkom sistemu u kojem građani nemaju pristup niti ljudskim niti radničkim pravima.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Na prostoru Cazina djeluje javna kuhinja *Merhamet*. Njeni korisnici su uglavnom osobe treće starosne dobi, te porodice koje imaju veći broj djece. *Javna kuhinja Merhamet je dobrodošla za*

mnoge naše sugrađane, iz razloga što su proizvodi u prodavnicama, svakim danom sve skuplji i skuplji. Mi to više ne možemo stizati. Ni mi koji imamo primanja, a kamoli oni što nikad ništa ne dobiju i žive od 'socijalne pomoći' to jeste 30 maraka. 30 maraka pa kome to može pomoći, danas!, kažu sagovornici.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

*Zdravstvo je naša rak rana. Zdravstvo i socijalna politika u ovoj zemlji su na samom dnu, tvrde sagovornici našeg istraživanja dok su prepričavali brojne prepreke sa kojima se susreću onkološki pacijenti na putu ka pristupu zdravstvenim uslugama. Putovanja u druge gradove, najčešće Sarajevo, neizbježna su za onkološke pacijente iz Unsko-sanskog kantona, pa čak i kada se na klinici u glavnom gradu trebaju zadržati tek nekoliko minuta nakon sedmosatne naporne vožnje. Onkologija Kantonalne bolnice u Bihaću je zavisna od Kliničkog centra u Sarajevu i djeluje kao dnevna bolnica. Stoga za sve kompleksnije nalaze i terapije pacijenti s područja USK moraju prelaziti čak više od 350 kilometara. Međutim, dok pacijenti smatraju da bi nalaze konzilija nerijetko mogli dobiti i faksom ili e-mailom, doktori iz KCUS-a tvrde da to nije moguće jer je potreban pregled. Ipak, iskustva pacijenata pokazuju sasvim drugu sliku. Nekoliko onkoloških pacijenata iz USK-a koji su posljednjih mjeseci imali zakazane konzilije na Klinici za onkologiju KCUS-a tvrde kako prilikom ovih susreta nisu bili pregledani. Uglavnom su stotine prevaljenih kilometara u teškom zdravstvenom stanju i bez sna rezultirali sastankom s konzilijem od tek nekoliko minuta. Onkologija bihačke Kantonalne bolnice *Dr. Irfan Ljubijankić* u procesu pretraga i liječenja, pacijentima u USK ne može osigurati sve usluge zbog nedostatka opreme i kadra. Zbog toga pacijenti moraju ići u druge klinike. Inače u Bihačkoj bolnici rade tek dva onkologa. Prema statističkim podacima, Unsko-sanski kanton je peti po broju oboljelih od karcinoma u Federaciji BiH. Među oboljelim onkološkim pacijentima sa područja Krajine, najviše je onih s karcinomom pluća. Ionako tešku situaciju na bihačkoj onkologiji dodatno otežava stalni odlazak medicinskih kadrova iz države. Konkursi za specijalizaciju na onkologiji najčešće završe bez odziva.*

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Mnogi poslijeratni neuspjeli pokušaji obrazovnih reformi u BiH, kao i neispunjenja potpisanih dogovora odrazili su se negativno i na kvalitet obrazovanja u Cazinu. *Moja kćerka je završila*

smjer Ugostiteljski tehničar. Tokom školovanja imala je šest časova takozvane prakse. Radilo se zapravo o teoriji. Nikada nije radila praksu, znači ne zna ništa, navodi ssgovornik. Potrebe reforme obrazovanja na području Cazina iste su kao i u ostatku države a odnose se na garanciju kvaliteta nastave, kontinuirano educiranje nastavnika koji su već u procesu nastave, veća sloboda u radu nastavnika i stabilnost njihovih ugovora o radu (a samim tim i odgovornost), bolji kvalitet udžbenika i metoda izvođenja nastave, bolja infrastruktura i pristup internetu i digitalnim tehnologijama u svakoj učionici, njegovanje univerzalnih vrijednosti (mir, solidarnost, slobodu, odgovornost i jednakost), te insistirati na razvoju kritičkog mišljenja. Naglašena je potreba uvođenja većeg broja sati nastave stranih jezika i informatike.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Ravnopravnost spolova nije prepoznata kao bitan razvojni cilj cazinske lokalne zajednice. To je vidljivo u izostanku žena na rukovodećim položajima i sveprisutnu diskriminaciju ženskih prava i sloboda na ovim prostorima. Žene u Cazinu većinom rade u uslužnom i trgovinskom sektoru, te besplatnim radom pokrivaju manjkavosti socijalnog, obrazovnog i zdravstvenog sistema. Posebno je istaknuta diskriminacija žena na radnom mjestu, te porast nasilja nad ženama na prostoru lokalne zajednice koje sve češće biva nekažnjeno.

171

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Vodna i kanalizaciona mreža je donekle razvijena na području Cazina. Ulaganja u obnovu ovih mreža su bila podijeljena između budžeta općine 40 % i stanovništva koje živi na datom lokalitetu 60%. Ista praksa je sprovedena sa obnovom strujne mreže i rasvjete. Stanovništvo se vodom snabdijeva putem javnog vodovodnog sistema i dijelom putem lokalnih vodovoda. Gledajući u cjelini, snabdijevanje vodom trenutno je na zadovoljavajućem nivou, jer na općini trenutno ima dovoljno raspoloživih izvorišta ali je neophodno u budućem periodu pristupiti sanaciji pojedinih vodovodnih sistema kako bi se gubici vode sveli na prihvatljivu razinu. Kada je u pitanju kanalizacija, može se reći da situacija apsolutno ne zadovoljava ni minimum standarda. Postojeća kanalizaciona mreža, koja pokriva samo uži dio grada je neadekvatna i prevaziđena prvenstveno zbog starosti mreže i neodgovarajućih profila cijevi i u budućnosti se ovom problemu mora posvetiti velika pažnja zbog rastućih problema sa kvalitetom vode, koji su u dobroj mjeri uzrokovani zbog neorganiziranog ispuštanja otpadnih voda.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Što se tiče strujne mreže, potrebna su ulaganja u izgradnju modernih dalekovoda. Mreža je zastarjela tako da se dešava, naprimjer, kada veliki broj dijaspore pristigne u grad, da isporuka električne energije izostaje, nastaju kvarovi ili snaga ne može da zadovolji potrebe zajednice. U okolnim selima struje nije riješena na svim lokacijama ili ako jeste mreža je jako lošeg kvaliteta. To su obično siromašnija sela, čije stanovništvo ne može samo da izdvoji sredstva za jačanje strujne infrastrukture.

U zadnjih par godina određeni broj stanovništva prelazi na grijanje peletom ili se grije na struju pomoću savremenijih konvektora. Međutim, ovo rješenje je dostupno jedino nešto privilegiranijem stanovništvu. Ostali se i dalje griju na ugalj, drva ili u nedostatku sredstava lože ostale vrste materijala kao što su stare automobilske gume ili slično.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

172

Sagovornici istraživanja nisu zadovoljni položajem radnika niti uvjetima rada na području Cazina. Građani rade za minimalan novac, često prekovremeno i bez adekvatne zaštite, a kršenje radničkih prava je postalo *norma* koju ljudi ne vide kako prevazići osim odlaskom u inostranstvo. Radnici koji imaju takozvana *prosječna primanja* također nisu zadovoljni, jer sa svojim primanjima moraju pokrivati i troškove koji nastaju nefunkcionalnim socijalnim sistemom. Nadalje, prosječna primanja su mala kako bi mogla da zaštite porodicu od siromaštva spram sve brže rastućih cijena osnovnih namirnica, roba i usluga. *Mater mi je i bolesna, a ja joj ne mogu pomoći iako radim. Moram ići dakle. Moram otići vani. Radit ću, nije bitno šta*, kaže naša sagovornica.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Poslovna zona *Ratkovac* jedan je od onih projekata koji za Gradsku upravu Cazina znači novi potencijal u razvoju poduzetništva a samim tim i otvaranju novih radnih mjesta. Grad Cazin nudi brojne usluge novim poslodavcima koji se odluče investirati u ovu poslovnu zonu. Tu su besplatne usluge priključaka na osnovnu infrastrukturnu mrežu, te pokrivanje određenih administrativnih troškova uređenja i izgradnje objekta.

Na prostoru zone *Ratkovac* djeluju već dvije strane firme *Astra firma* iz Austrije i *Longvod* iz Njemačke. Sagovornici tvrde da ima zainteresiranih ulagača ali da se sporost ulaganja stranih kapitala odražava na ukupne prilike za njen razvoj.

Reindustrijalizacija Cazina bi trebala pratiti zelene politike i unaprijediti radnička i socijalna prava, da bi bila relevantna za održivi razvoj zajednice. Rast industrije u narednom periodu je moguće anticipirati i kroz proširenje djelatnosti postojećih firmi i proširenjem njihovih kapaciteta, ali i otvaranjem novih firmi i proizvodnji koje će biti usmjerene na izvoz. Nove firme koje bi proizvodile gotove proizvode imaju veći kapacitet generiranja zarade pa prema tome bi pozitivnije utjecale i na ekonomski razvoj zajednice.

Grad Cazin radi u pravcu osiguranja sve potrebne infrastrukture za lokalne i strane ulagače. Cazin je na Gradskom vijeću dao maksimalne pogodnosti za ulaganja i stavljaju osoblje na raspolaganje za svu podršku. Prospekti i povlastice su također urađene i spremne za ulagače. Međutim Grad želi da se podigne standard plaća radnicima i da se obezbijede zdravi i prema EU standardima uređeni uvjeti rada. *Ne želimo da nam ovdje investiraju investitori s namjerom da izrabljuju našu radnu snagu sa mizernim plaćama, nama takav investitor ne treba. Nama treba investitor koji će ozbiljno investirati, koji će svoje proizvode plasirati na tržišta gdje god može, ali da plati radnika onako kako treba,* navodi sagovornik.

Sagovornici smatraju da Cazin može obezbijediti potrebnu infrastrukturu i kvalitetnu radnu snagu ukoliko poslodavac nudi dobre radne uvjete. Ističu da je Cazin inače poznat po visokobrazovnom kadru, ali upravo takav kadar danas nema pristup zaposlenju. S obzirom na to da poslodavci već dugu niz godina ne nude radna mjesta koja trebaju visokokvalifikovanu radnu snagu ili ne nude uvjete rada koji mogu zadržati ovu radnu snagu, takve osobe se odlučuju ići vani gdje lakše dolaze do privlačnijih ponuda. Lokalni poslodavci tvrde da je stanje za radnu snagu veoma kritično. *Svi fakultetski obrazovani koji imaju neke škole i iskustva otišli su vani, tako da smo mi sad u situaciji da radnike koji prije nisu htjeli raditi sad ih plaćamo da rade.* Što se tiče plata radnika kažu da nemaju nikakve olakšice, tako da su primorani da iznalaze nelegalna rješenja kako bi isplatili radnike, na uštrb penzija radnika. *U slučaju 90% firmi na čitavom kantonu i u državi niko ne uplaćuje čitav iznos doprinosa radnicima na platu. Znači to je suština problema koji je ovdje od rata.* Poslodavci smatraju da bi najefikasnija mjera bila smanjenje

poreza i doprinosa na platu. Međutim takav scenarij bi u dobroj mjeri urušio zdravstvenu zaštitu i iznose penzija.

Otežan prelazak graničnih prijelaza, neadekvatne stimulativne i poticajne mjere poljoprivrednicima, te nepoštivanje postojećih zakonskih mjera, su osnovni problemi sa kojim se susreću firme sa područja Cazina kada je u pitanju izvoz. Ovu situaciju, koja je prvenstveno vezana za prehrambene proizvode i kvarljivu robu, treba što prije moguće unaprijediti i otkloniti prepreke kako bi se izvoz olakšao. Nešto su lakše okolnosti za izvoznike proizvoda drvne i metalurške industrije, kao i ostalih nekvarljivih proizvoda. Lokalna uprava čini sve da se ovi problemi prevaziđu, ali često problem premašuju njihove nadležnosti. Tvrdi da Vlada Federacije mora napokon uložiti napore za otklanjanje svih izvoznih poteškoća lokalnih proizvođača.

174

Cazin je grad sa brojnom populacijom koja živi i radi u inostranstvu. Ovaj trend postoji i od prije rata, a u ratu i danas, se zbog rastućeg siromaštva intenzivirao. Više od 12 hiljada Cazinjana trenutno se nalazi u zapadnoevropskim zemljama, a osim što je brojna, cazinska dijaspora je prilično i organizirana kroz klubove koji okupljaju Cazinjane i nastoje očuvati veze sa BiH. Grad Cazin je 2017. godine otvorio *Ured za dijasporu* koji olakšava proceduru dolaska do raznih dokumenata i odgovora na sva pitanja i zahtjeve ljudi pa i investitora iz dijaspore. Lokalni proizvođači organiziraju redovno sajmove u periodima kada dolazi najveći broj ljudi iz dijaspore u Cazin. Kažu da imaju odličnu saradnju sa dijasporom koja im otkupljuje veće količine proizvoda ali i pomaže pri plasmanu proizvoda vani. Kada je riječ o investicijama, dijaspora je u Cazinu dosta ulagala u lokalne infrastrukturne projekte, obnovu cesta, vodnu mrežu i slično. Dijaspore najviše utječe na sprječavanje razvoja siromaštva, tako što rodbina koja je u inostranstvu mahom izdržava i pomaže članove porodice koji žive u lokalnoj zajednici. Cazin učestvuje u projektu *Dijasporainvest* međutim do sada nije pokrenuta neka veća firma od strane dijaspore na prostoru lokalne zajednice.

Grad Cazin je u saradnji sa međunarodnim razvojnim agencijama dosada imao određeni broj inicijativa kada su upitanju inovacije ali nisu do sada rađeni veći projekti niti se pridavala veća pažnja inovatorstvu. U gradskoj upravi tvrde da je Grad naklonjen saradnji s mladim inovatorima, te da projekte podržava kroz omladinsku banku. Kao primjere istakli su postavljanje prve inkluzivne mape u centru grada, te prve rasvjete koja radi na principu obnovljivih izvora energije.

U Cazinu ima nekoliko IT firmi koje rade za strano tržište. Razvoj IT sektora je u svom začetku. Još uvijek nema velikih ulagača koji su pokazali interes za razvoj ovog sektora u lokalnoj zajednici. Jedan od problema koji se pojavljuje je izostanak digitalizacije rada gradske uprave i načina poslovanja. Kao i u ostatku države, ovi servisi nisu dovoljno dobro razvijeni što nije stimulirajući faktor za razvoj IT biznisa. Izostaje i savremeno IT obrazovanje u školama kako bi se osigurao kadar koji želi pokrenuti poslove i raditi u okviru ovog sektora.

U pogledu razvoja transportne infrastrukture ove godine su počele pripreme za izgradnju brze ceste Bihać- Cazin-Velika Kladuša. Autoceste FBiH dosada su osigurale novac za izradu projektne dokumentacije na nivou idejnog projekta i dijelova glavnih projekata za dio brze ceste. Ukupno vrijednost projekta procjenjuje se na oko 500 miliona eura, a gradska uprava može za sada da obezbijedi novac za izgradnju tek 10 do 15 km ceste. U projektu modernizacije magistralnih cesta u Federaciji BiH, USK ima na raspolaganju 27 miliona eura po različitim projektima međutim implementacija je do sada bila spora i neefikasna.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Sve evidentnije nejednakosti u lokalnoj zajednici Cazin su ekonomske prirode. Sve je veći jaz između siromašnih kojih je sve više i bogatih kojih je sve manje. Srednja klasa polako nestaje. Druga vrsta nejednakosti odnosi se na političku pripadnost, učešće u političkoj partiji i kapacitet promocije određene političke partije. Građani koji su apolitični ili imaju drukčije stavove od vladajućih partija su isključeni iz društvenih procesa i imaju puno manje šanse da pristupe doličnom zaposlenju i svojim pravima u javnim institucijama kao što je zdravstvo, socijalna pomoć, pravna pomoć i dr. Nejednakosti su prisutne i u pristupu radničkim pravima, gdje postoji očita diskriminacija radnika od strane poslodavaca, a koji ne mogu ni preko sindikata ostvariti svoja prava.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost za Cazin znači ukidanje postojećih društvenih nejednakosti i vladavinu prava, kao i razvoj zelenih industrija, turizma i poljoprivrede. Što se tiče održivosti u ekološkom smislu Grad Cazin kroz djelovanje *Centra za razvoj i podršku*, među svojim građanima radi na promociji zaštite životne sredine putem lokalne radio televizijske stanice, kao i distribuciji promo-

tivnih letaka i brošura u centru za pružanje usluga građanima, te prilikom realizacije mnogobrojnih projekata iz oblasti okoliša. U toku 2020. godine je izrađen i usvojen Akcioni plan energetske održivog razvoja i klimatskih promjena (SECAP) i Grad Cazin je potpisnik Sporazuma gradonačelnika za klimu i energiju i izradi Akcionog plana za održivu energiju i borbu protiv klimatskih promjena. U vezi sa javnim sektorom Grad aktivno radi na pripremi novih projekata unapređenja energetske efikasnosti javnih administrativnih objekata (urađeni su detaljni energetske pregledi za 10 objekata gradske uprave, JP i JU) te je urađena Studija izvodljivosti za instalaciju novih energetske efikasne sistema javne rasvjete u Gradu Cazinu. U 2021. godini je predviđeno da se u partnerstvu sa UNDP-om i Fondom za zaštitu okoliša FBiH radi na izradi zelenih logističkih šema za upravljanje otpadom sa studijom izvodljivosti za okolišno prihvatljivo prikupljanje i transport komunalnog otpada. Vezano za sektor komunalnog otpada, Grad Cazin u partnerstvu sa općinama Bosanska Krupa i Bužim realizira projekat uspostavljanja zajedničkog centra za upravljanje otpadom. U okviru *Inicijativa za zeleniju i održiviju budućnost (GO Geen initiative)* drugu godinu zaredom će se provesti sadnja 1000 stabala na užem području Grada. U proteklom periodu Grad je realizirao projekte energetske efikasnosti objekata gradske uprave, te objekata *Stare Gimnazije, OŠ Gornja Koprivna, JU Dječije obdanište Hasnija Omanović, Sportske dvorane i Kulturnog centra u Cazinu*. U 2020/2021. godini Grad Cazin je sufinansirao projekat unapređenja energetske efikasnosti Osnovne škole *Cazin II* u okviru kojeg je zamijenjena vanjska stolarija i zamijenjen kotao na ugalj sa kotlom na pelet. U Gradu Cazinu u prethodnih 12 mjeseci nije prijavljen/zabilježen niti jedan ekološki incident.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

„Studija dugoročnog snadbijevanja vodom stanovništva, privrede i industrije na vodnom području rijeke Save u FBiH“ navedena za Bihać se odnosi i na Cazin, tj. odnosi se na cjelokupan Unsko-sanski kanton. To znači da su i za ovo područje u oblasti vodosandbijevanja uvedene mjere za uštedu vode i finansijsku samoodrživost. Također, i ovo područje je obuhvaćeno u Studiji energetske sektora u BiH – Energetske rezerve, proizvodnja, potrošnja i trgovine gdje područje Unsko-sanskog kantona se potpada pod zonu 1. Na ovom području se otvorila asfaltna baza I Selimović d.o.o. te su za navedenu predložene i implementirane mjere za sprečavanje i/ili smanjenje emisija iz postrojenja u Cazinu i to: Mjera za sprečavanje ili smanjenje

negativnog uticaja otpadnih voda, Mjere za sprečavanje ili smanjenje emisija u vazduh životne sredine, Mjere za sprečavanje ili smanjenja nastanka čvrstog otpada, Mjere za umanjeње potrebnje vode i energije, Mjere za sprečavanje produkcije i povrata korisnog materijala iz otpada koji proizvode postrojenja. Kroz „Zahtjev za izdavanje okolinske dozvole za asfaltnu bazu I Selimović d.o.o“ je izvršena i detaljna analiza ovog područja te su predložene mjere primjenjive i za druga privatna postrojenja. U proteklom periodu, od 2012. godine je Grad Cazin uzeo učešće u realizaciji projekta na polju energetske efikasnosti i ostvarenju UN održivih ciljeva. On je i sada u 2021. godini u fokusu prioriteta gdje se realizirao i projekat „Provođenja detaljnih energijskih audita“ u sklopu kojih su izrađeni energetske auditi i certifikati za 10 objekata gradske uprave, javnih i privatnih preduzeća. Oni trebaju poslužiti kao osnova za dalju nabavku sredstava i planiranje realizacije. JKP Čistoća d.o.o. Cazin vodi brigu oko odlaganja i recikliranja otpada, prepoznaje sistem reciklaže i nastoji isti sprovesti u cilju davanja otpadu nove upotrebne vrijednosti u smislu njegove prodaje kao sirovina. Što se tiče javnih nabavki prepoznaje se isključivo finansijska efikasnost kroz princip biranja najpovoljnije ponude.

Cilj 13: Očuvanje klime

177

S obzirom na to da je Cazin poljoprivredni kraj, jasno je da klimatske promjene nepovoljno utječu na poljoprivredu u mnogim dijelovima zemlje, pa i u lokalnoj zajednici. Klimatske promjene već nepovoljno utječu na poljoprivredni sektor, što će se i nastaviti. Promjene u temperaturi i oborinskom režimu te ekstremni vremenski i klimatski uvjeti već utječu na prinose usjeva i stočarsku proizvodnju. Ovi uvjeti mogu dovesti do napuštanja poljoprivrednih zemljišta što bi negativno utjecalo na razvoj lokalne zajednice i na prihode od poljoprivrede te uzrokovati znatne ekonomske gubitke.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Cazin nema riješen kanalizacioni sistem što značajno utječe na zagađenje vodenog svijeta. Vode u lokalnoj zajednici su stavljene u drugu kategoriju javnog dobra kojim upravlja jedinica lokalne samouprave i sprovode se aktivnosti na zaštiti, međutim sve dok se kanalizacioni sistem ne napravi, vode neće biti zaštićene. Pozitivno je što u lokalnoj zajednici nema velikih prljavih industrija.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Što se tiče očuvanja života na zemlji, Cazin koristi zajedničku deponiju sa općinom Bužim i Bosanskom Krupom. Ona se nalazi na području Bosanske Krupe uz samu granicu sa gradom Cazinom. Na toj deponiji Cazin ima usmjeren plan prilagođavanja deponije sa sanitarnim uvjetima i predviđena je izgradnja centra za upravljanje otpadom gdje bi se smanjivala deponovana količina otpada. Cazin registrira nelegalne deponije i djeluje na njihovoj sanaciji ali ilegalne deponije se kontinuirano pojavljuju zbog slabih inspekcija i nedostatka svijesti građana o ovom problemu. Reciklažni programi još uvijek nisu pokrenuti u zajednici iako su potrebni. Oni bi trebali obuhvatiti i snažne programe promjene svijesti građana po ovom pitanju.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Formiranje Autonomne Pokrajine Zapadna Bosna 1993. dovelo je do međubošnjačkog sukoba i pogibije oko 3.000 osoba. Društveno-politička podjela između “autonomaša” i “unitarista” i dalje je vidljiva u lokalnoj zajednici, ali teško je točno odrediti omjer ove dvije strane. No, s obzirom na to da su jedna i druga strana međusobno pobijedile na općinskim izborima, bilo bi logično zaključiti da je omjer blizu 50:50. Prvih nekoliko poslijeratnih godina ljudi gotovo uopće nisu komunicirali. Djeca u školama osjetila su te podjele kada su isključena iz nekih javnih događaja. Njihovi roditelji koji su bili vojnici Abdićeve vojske nisu mogli dobiti borački ili invalidski status ili beneficije sve do 2016. godine, što je mnoge porodice dovelo do još većeg siromaštva, osjećaja izoliranosti i diskriminacije. Građani tvrde da su umorni od politike vladajućih stranaka, te da su kao narod izgubili *kompas* i razjedinili se. Naravno, razjedinjenost naroda na ovom prostoru omogućilo je veću kontrolu nacionalističkih stranaka, korupciju i despotizam koji ne jenjava na prostoru Krajine.

Iako su lokalne vlasti u gradu Cazinu uvele obrasce za prijavu korupcije putem kojih građani imaju priliku da prijave koruptivne radnje, građani smatraju da su ovakvi pokušaji besmisleni jer pravni sistem uopće ne funkcionira na način da štiti građane već je u službi moćnika i njihovih koruptivnih politika. Građani nemaju povjerenja ni u međunarodnu zajednicu, koja probleme migrantske krize rješava na najnehumaniji način bez uključivanja njihovog glasa i na veliku štetu lokalne zajednice. Mnogi građani Cazina se osjećaju napušteni od strane Vlade

Federacije, zbog nerješavanja brojnih pitanja i problema sa kojima se susreće lokalno stanovništvo a koja su u njihovoj nadležnosti. Ova situacija dovodi do animoziteta prema građanima Sarajeva i građanima drugih regija BiH.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Grad Cazin je ostvario partnerstvo sa privrednom komorom USK, Federalnim zavodom za zapošljavanje, osnovnom školom i predstavnicima privatnih kompanija kako bi se prevazišao jaz između trenutnog obrazovnog kurikuluma i potreba realnog sektora. Usvojen je i *Zakon o Javno-privatnom partnerstvu Unsko-sanskog kantona*, te uz podršku brojnih međunarodnih projekata se implementiraju određene, još uvijek minorne, aktivnosti na njegovoj implementaciji.

Derventa

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Zbog sve težih uslova života, kao i zbog sve većeg broja starih lica kojima je potrebna pomoć, rad ustanova socijalne zaštite od velike je važnosti. Rezultati popisa iz 2013. godine ukazuju na to da je stanovništvo opštine ušlo u duboku demografsku starost, što pokazuju i sljedeće činjenice: udio stanovnika mlađe životne dobi do 14 godina u ukupnom stanovništvu iznosi 13,72%, a udio starijeg stanovništva iznad 65 godina iznosi 18,61%. Prema podacima iz Strategije razvoja opštine Derventa 2018–2025, ova opština bilježi smanjenje ukupnog broja stanovnika, sve ubrzaniju prirodnu depopulaciju i progresivno demografsko starenje, na šta ukazuje porast broja i udjela stanovnika starijih od 65 godina. U opštini Derventa djeluje nekoliko ustanova čija je primarna djelatnost zbrinjavanje lica koja ne mogu sama da se staraju o sebi ili porodici, a to su Centar za socijalni rad, JU Dom za starija lica „Zlatni lug“ i Gerontološki centar. Socijalna zaštita obezbjeđuje se za građane koji su nesposobni za rad, nemaju sredstva za život niti srodnike koji su u zakonskoj obavezi i mogućnosti za izdržavanje. Centar, takođe, brine i o licima koja su se našla u potrebi za smještanjem u ustanove socijalne zaštite, te za zbrinjavanjem u hraniteljske porodice i druge ustanove. Prema podacima Zavoda za statistiku RS, maloljetnih korisnika socijalne zaštite na području opštine Derventa u toku 2021. godine bilo je 392, a punoljetnih korisnika 317. Od toga, najveći broj korisnika ugrožen je teškom porodičnom situacijom u slučaju maloljetnih lica, dok su to nedovoljni prihodi za izdržavanje u slučaju punoljetnih lica.

180

Cilj 2: Svijet bez gladi

U opštini Derventa ne postoji javna kuhinja. Za razliku od drugih obližnjih opštinskih organizacija Crvenog krsta, opštinska organizacija Crvenog krsta Derventa ne obezbjeđuje dnevne obroke. Razlog za to nije nepostojanje stanovnika iz ugroženih kategorija kojima bi ovi obroci bili potrebni, nego finansijski nedostaci u javnom budžetu za kreiranje adekvatnih tehničkih, sanitarnih i materijalnih uslova za pripremu i dostavu ovih obroka. Prema procjenama Centra za socijalni rad Derventa, postoji potreba za obezbjeđivanjem 41 obroka dnevno za stanovnike

treće životne dobi koji žive u ruralnim mjesnim zajednicama na području opštine i zbog niskih mjesečnih primanja i lošeg opšteg zdravlja nisu u mogućnosti samostalno obezbijediti neophodnu dnevnu količinu hrane.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Omogućeno je samo pružanje usluga primarne zdravstvene zaštite. S obzirom na broj registrovanih lica, koji iznosi 27.404, ne može se reći da broj zaposlenih u zdravstvu odgovara zdravstvenim potrebama stanovništva, te da u potpunosti može odgovoriti na njih. Primjera radi, kako se navodi u Strategiji razvoja opštine Derventa 2018–2025, specijalistička ginekološka ambulanta Doma zdravlja obezbjeđuje zdravstvenu zaštitu žena preko 15 godina života. U ovoj službi zaposlena su samo dva ljekara specijalista ginekologije, a broj registrovanih osiguranih lica za ovaj segment zdravstvene zaštite iznosi čak 13.404. U okviru Doma zdravlja djeluje i vanbolničko porodilište za područje Broda i Dervente. Ne postoje objavljeni podaci o stopi smrtnosti majki i stopi smrtnosti ispod pet godina. Takođe, specijalistička pedijatrijska ambulanta obezbjeđuje zdravstvenu zaštitu djece uzrasta 0–6 godina, te konsultativne preglede djece uzrasta 6–18 godina upućenih od strane doktora porodične medicine za 1.760 registrovanih osiguranih lica, a broj ljekara u ovoj službi je takođe samo dva specijalista pedijatrije. S tim u vezi, prema mišljenju ispitanika, jedan od prioriteta u oblasti zdravstva na području ove opštine treba da bude usmjeren u pravcu revitalizacije sekundarnog nivoa zdravstvene zaštite, u skladu sa potrebama lokalnog stanovništva.

181

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U obrazovnoj strukturi opštine Derventa najveći udio zauzima srednjoškolsko obrazovanje – čak 10.884 stanovnika ima završenu srednju školu, a stanovnika sa stečenim višim i visokim zvanjima je nešto manje od 2.000. Stanje ukupne školske infrastrukture je zadovoljavajuće. Iako su proteklih godina ulagana određena sredstva u obnovu krovova, izolaciju, zamjenu stolarije, rješavanje problema grijanja, obnovu fiskulturnih sala i igrališta, kako u centralnim, tako, manjim dijelom, i u područnim školama na teritoriji opštine Derventa, ispitanici smatraju da su neophodna i dalja ulaganja u narednim godinama, i to ne samo infrastrukturna već i ulaganja u nabavku opreme, zamjenu dotrajalog namještaja, te izgradnju i planiranje igrališta i

sala za izvođenje nastave fizičkog vaspitanja, te rješavanje pitanja vodosnabdijevanja u nekim područnim školama. Dugoročno posmatrano, uočljivo je smanjenje broja učenika, sa tendencijom blagog opadanja. Ipak, uzevši u obzir navedene parametre za određene gradove i opštine Republike Srpske, vidljivo je da Derventa ima stabilan broj učenika, te nema izraženih skokova ka maksimumu ili minimumu. Ipak, na području opštine Derventa stalna je potražnja za kadrovima i obrazovnim profilima koji školuju nedostajuće kadrove, koje zahtijeva postojeća privredna struktura, a kojih nema u dovoljnom broju, npr. obučara. Prema podacima Odjeljenja za privredu i društvene djelatnosti opštine Derventa i Biroa za zapošljavanje u Derventi, dvanaest firmi, koje se bave obučarskom proizvodnjom na području opštine, radnike dobijaju uglavnom prekvalifikacijom iz neke druge struke. Prema riječima ispitanika iz privrednog sektora, firme nisu u mogućnosti da ulažu sredstva za školovanje obučara ili nekih drugih kadrova jer nemaju garanciju da će ti kadrovi nastaviti svoj rad baš u tim firmama. Slično je kada je riječ i o variocima. Veliki problem predstavlja izuzetno nizak stepen interesovanja učenika za ovakva zanimanja. Primjera radi, poslije obavljenih anketa u osnovnim školama od strane školskih uprava na području opštine Derventa u februaru 2022. godine, od ukupno 863 učenika koji pohađaju osnovne škole, samo jedan učenik izrazio je želju za upis u obučarsku struku. S tim u vezi, ispitanici smatraju da je neophodno revidirati upisne politike i uskladiti ih sa potrebama lokalne zajednice kroz ulaganja u kadrove i opremu u školama. Takođe, neki od njih smatraju da bi izuzetno značajno bilo pokrenuti inicijative da se privrednici oslobode plaćanja pojedinih obaveza i da se ta sredstva usmjere na finansiranje nabavke opreme potrebne za praktičnu nastavu, kao i da se redovno organizuju posjete preduzećima kako bi se učenici, na licu mjesta, upoznali sa određenim zanimanjima, te na taj način stekli objektivnu sliku o njima.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Udio žena među odbornicima u mandatu Skupštine opštine Derventa vrlo je mali. Naime, od ukupno 29 odbornika, samo su tri žene. Takođe, od ukupno šest odjeljenja u okviru Gradske uprave, žene se nalaze na načelničkim pozicijama u svega dva odjeljenja, i to Odjeljenja za prostorno uređenje i Odjeljenja za inspeksijske poslove. Na čelu Jedinice za internu reviziju takođe se nalazi žena. Ipak, poražavajući su statistički podaci iz mjesnih zajednica. Naime, od ukupno 40 mjesnih zajednica, samo šest žena su predsjednici savjeta mjesnih zajednica. Ispitanici na-

glašavaju da žene na selu uglavnom nisu evidentirane na tržištu rada i nisu obuhvaćene programima zapošljavanja. Kako se navodi u Lokalnom akcionom planu za ravnopravnost polova opštine Derventa iz 2021. godine, prerađivačka industrija jeste oblast koja zapošljava i najveći broj žena u proteklih pet godina, sa preko 52%. Izuzev ove djelatnosti, žene su od 2009. godine dominirale u još četiri sektora, i to u trgovini na veliko i na malo, opravci motornih vozila, motocikala i predmeta za ličnu upotrebu i domaćinstvo, obrazovanju, zdravstvu i socijalnom radu, i finansijskom posredovanju. S druge strane, žene su najmanje zastupljene u sektoru ribarstva, građevinarstva i vađenja ruda i kamena. Na selu postoji veoma izražena potreba za većim brojem mjera koje će simultano osnažiti žene i mogu se definisati kao mjere za ekonomsko osnaživanje žena, mjere za suzbijanje nasilja nad ženama i mjere za jačanje njihovog učešća u odlučivanju. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje RS, Biroa Derventa, od ukupnog broja nezaposlenih žena, odnosno žena prijavljenih na Biro za zapošljavanje u Derventi u 2021. godini, najveći je broj žena sa srednjom stručnom spremom – 36%, zatim kvalifikovanih radnica – 27,3%, te nekvalifikovanih radnica – 19,07%. Dok muškarci dominiraju u nižim kvalifikacionim strukturama, broj nezaposlenih žena veći je u višim kvalifikacionim strukturama, i to u broju nezaposlenih sa srednjom stručnom spremom, višom stručnom spremom, visokom stručnom spremom, te među magistrima. Prema podacima Centra za socijalni rad, u posljednjih pet godina na području opštine Derventa prijavljeno je ukupno 67 slučajeva nasilja u porodici, od čega je u preko 90% (59) slučajeva žrtva nasilja u porodici bila žena. Pored žena žrtava nasilja, prijavljeno je još i pet slučajeva gdje su žrtve bili muškarci. Prema podacima iz Lokalnog akcionog plana za ravnopravnost polova, postoji relativno mali broj isključivo ženskih sportskih klubova, iako žene učestvuju u priličnom broju sportova, osim u fudbalu, boksu, kik-boksu, košarci, moto-sportu, ragbiju i kuglanju.

Analiza raspoloživih finansijskih sredstava koja su izdvojena iz opštinskog budžeta u protekle tri godine za sportske klubove pokazuje kako su sredstva za ženske klubove znatno manja od sredstava koja su izdvojena za muške klubove. Dakle, samo oko 150.000 KM ili 13% sredstava bilo je izdvojeno za ženske sportske klubove, dok je za muške sportske klubove bilo izdvojeno preko 800.000 KM (preko 75%) i oko 120.000 KM (oko 11%) za klubove koji su mješovitog tipa.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Poslovi održavanja i upravljanja vodovodnom i kanalizacionom mrežom povjereni su preduzeću „Komunalac“ a.d. Derventa, koje je pravni sljedbenik preduzeća „Vodovod“ iz Dervente, osnovanog davne 1897. godine. Kvalitet vode na izvorištima je zadovoljavajući (koristi se tretman hlorom), a redovno se vrši i uzorkovanje i ispitivanje mikrobiološke i fizičko-hemijske ispravnosti vode u JZU Institut za javno zdravstvo. Svi potrošači se redovno, bez prekida, snabdijevaju vodom za piće. Građani se vodom snabdijevaju sa 4.977 priključaka (28 km glavnih cjevovoda i 279 km razvodne mreže). Pokrivenost gradskog stanovništva organizovanim vodosnabdijevanjem iznosi 100%, dok je ukupna pokrivenost stanovništva opštine organizovanim vodosnabdijevanjem oko 45%, što je, prema podacima iz preduzeća „Komunalac“, u odnosu na 2010. godinu, povećanje pokrivenosti za 12% ili za oko 600 priključaka. Prema mišljenju ispitanika, ozbiljne probleme predstavljaju nepostojanje sistema za prečišćavanje voda iz sistema javne kanalizacije, sistema za tretman industrijskih ili poljoprivrednih voda, nepostojanje sistema javne kanalizacije na ruralnim područjima, te nemogućnost adekvatne kontrole nad vodosnabdijevanjem zbog rascjepkanosti vodovodnih sistema.

184

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Elektrodistributivnu djelatnost na teritoriji opštine Derventa obavlja MH „ERS“, ZP „Elektro Doboј“ a.d. Doboј, RJ Derventa. Električnom energijom ukupno se snabdijeva 13.370 krajnjih kupaca, od čega je 12.371 kupac iz kategorije domaćinstava, dok je preostalih 999 kupaca iz kategorije ostale potrošnje na svim naponskim nivoima. Distributivni elektroenergetski sistem pokriva gotovo čitavu teritoriju opštine Derventa. Izuzetak čine povratnička naselja, budući da postojeća srednjenaponska i niskonaponska mreža nije adekvatna. U pogledu elektrifikacije povratničkih naselja, ZP „Elektro Doboј“ a.d. Doboј, opština Derventa i Ministarstvo za ljudska prava i izbjeglice ulažu velike napore da se problemi u ovom području umanje i riješe. Najveći problem predstavlja potpuno odsustvo elektroenergetske infrastrukture, koja je devastirana tokom ratnih dejstava, a problem predstavlja i razuđenost stambenih i drugih objekata u povratničkim naseljima, što iziskuje velika finansijska sredstva zbog potrebe izgradnje DV, TS i niskonaponske mreže. Ispitanici smatraju da je prioritetno raditi na sanaciji i rekonstrukci-

ji postojećih i izgradnji novih elektroenergetskih objekata, izgradnji optičkih telekomunikacionih vodova s ciljem povećanja efikasnosti daljinskog upravljanja elektroenergetskim objektima, ali i kontinuirano ulagati u elektrifikaciju povratničkih naselja.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Opština Derвента ima sve elemente opštine sa povoljnim poslovnim okruženjem – najnižu stopu nezaposlenosti u Republici Srpskoj, najmanji udio zaposlenosti u javnom sektoru, a u oblasti prerađivačke industrije zaposlenost je jedna od najviših u Republici Srpskoj. U pogledu kvalifikacione strukture radnika, nedostaje obučara, lica mašinske struke za rad na CNC mašinama i zavarivača, kao i radnika građevinske struke. Međutim, i pored činjenice da kvalifikacije nezaposlenih na području opštine nisu zadovoljavajuće, lokalna privreda intenzivno se razvija. Razlog je, vjerovatno, taj što je značajan dio privrede zasnovan na radno intenzivnim granama proizvodnje, koje su, u pogledu zapošljavanja, visokoakumulativne. Ipak, činjenica je da se, i pored pozitivnih trendova u razvoju lokalne privrede, mladi i obrazovani kadrovi rijetko vraćaju na lokalno tržište rada, a to bi moglo uticati na dalji privredni razvoj opštine Derвента. Osim uticaja na razvoj privrede, dalji odlazak mladih direktno bi se odrazio i na smanjenje prirodnog priraštaja, a samim tim bi uticao i na starosnu strukturu populacije.

185

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Opština Derвента jedna je od privredno razvijenijih opština u Republici Srpskoj. Zahvaljujući dobrom geografskom položaju, kvalitetnim lokacijama za investiranje, partnerskom i transparentnom odnosu sa investitorima, u posljednje tri godine bilježi se stalni rast broja registrovanih privrednih subjekata i preduzetnika (ukupno 696 privrednih subjekata). Prema strukturi MMSP, po broju zaposlenih i dalje su najzastupljenija mikropreduzeća. Od svih navedenih, jedino srednja preduzeća bilježe pozitivan trend, gdje im se broj povećao za pet u 2019. godini. Uočljivo je da se veličina pojedinih preduzeća promijenila u odnosu na prethodnu godinu zbog porasta broja zaposlenih. Negativan bilans imaju mikro i mala preduzeća, čiji se broj smanjio u 2019. godini za po dva, kao i velika preduzeća, kod kojih se broj smanjio za dva aktivna preduzeća u 2020. godini. Najzastupljeniji je sektor metaloprerade. Najveći ukupan prihod od 2017. godine ostvaruje se u proizvodnji kože i proizvoda od kože (obuća). Ovaj sektor ostvaruje

najveći prihod i povećava dobit iz godine u godinu, i u ovom sektoru se od 2017. godine ne bilježi gubitak. Najveći prihod po zaposlenom ostvaruje se u oblasti proizvodnje proizvoda od plastičnih masa. Prema podacima APIF-a, najveći udio u izvozu Dervente ima sektor proizvodnje kože i proizvoda od kože. Najniže prosječne neto plate u Derventi ostvaruju se u sektorima drvoprerade, te u proizvodnji kože i proizvoda od kože, koja zapošljava najveći broj radnika, dok se najviše prosječne neto plate po radniku ostvaruju u metaloprerađivačkoj industriji, koja ima najviše registrovanih MSP. Izvoz Dervente čini 8,2% ukupnog izvoza Republike Srpske, a 2,6% ukupnog izvoza BiH. Prema raspoloživim podacima, može se zaključiti da je opština Derventa lider u regiji kada je riječ o izvozu proizvoda. Najviše se izvoze proizvodi iz oblasti proizvodnje kože i proizvoda od kože, kao i oblasti proizvodnje proizvoda od plastičnih masa, a 97% ukupnog izvoza čini izvoz u zemlje EU. Na području grada nalaze se dvije lokacije za investiranje: Zona 1 – Industrijska zona i Zona 2 – Servisno-komunalni centar. U Industrijskoj zoni Derventa trenutno je aktivno 25 korisnika Zone, koji zapošljavaju oko 2.640 radnika, a u Servisno-komunalnom centru trenutno su aktivna dva korisnika Zone, koja zapošljavaju tri radnika. Investiciona lokacija Industrijska zona nalazi se u industrijskoj zoni, uz magistralni put M-14.1 (Kninska ulica). Jedino preduzeće koje se bavi proizvodnjom i preradom prehrambenih proizvoda jeste „Frukta trejd“ d.o.o. To je prehrambena kompanija koja je usmjerena na proizvodnju sokova, kečapa, majoneze i pakovanje slatkog i slanog asortimana. Dužina putne mreže na teritoriji opštine Derventa iznosi 673,477 km. Procentualno najveći dio mreže čine nekategorisani putevi (44,82%), kao i mreža lokalnih puteva (33,08%). Prema mišljenju pojedinih ispitanika, invazija Rusije na Ukrajinu ugrozila je poslovanje brojnih privrednika sa područja opštine i regiona, prvenstveno zbog enormnog povećanja cijena i nemogućnosti uvoza određenih sirovi- na i materijala neophodnih za proizvodnju.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Na osnovu demografske analize iz Strategije razvoja opštine Derventa 2018–2025, može se zaključiti da je kontingent radnosposobnog stanovništva najbrojniji u dobi između 35 i 65 godina starosti, što govori da je radnosposobno stanovništvo relativno starije životne dobi. Ispitanici takođe smatraju da bi starenje stanovništva moglo uticati na smanjenje brojnosti radne snage u budućnosti, što bi mogao postati ograničavajući faktor privrednog rasta i razvoja. Od

2015. godine bilježi se pad broja zaposlenih od po 1%, osim u godini pandemije, 2020. godini, kada je taj procenat iznosio 3,4%. Zaposlenost u oblasti prerađivačke industrije zadovoljava juća je i učestvuje sa preko 45% u strukturi zaposlenih u opštini Derventa. Veliki problem u pogledu smanjenja nejednakosti, prema mišljenju ispitanika, predstavlja nizak nivo zaposlenosti u poljoprivredi, sa tek preko 1,5%, i pored činjenice da je zemljište najvažniji prirodni resurs opštine. Prema podacima Zavoda za zapošljavanje RS, Biroa Derventa, u ukupnom broju nezaposlenih najviše je kvalifikovanih radnika, raznih kvalifikacija, sa preko 30%, zatim lica sa srednjom stručnom spremom – 26%, te nekvalifikovanih radnika – oko 24%. Udio od 2,8%, koji čine PK i NSS radnici, i VKV, od 1%, u ukupnom broju nezaposlenih izuzetno je nizak. Broj nezaposlenih lica sa višom i visokom stručnom spremom prema istoj evidenciji iznosi manje od 8%. Ipak, analiza starosne strukture nezaposlenih pokazuje da je najveći broj nezaposlenih u starosnoj dobi u kojoj je čovjek radno najsposobniji. U starosnoj strukturi od 20 do 50 godina, broj nezaposlenih lica iznosi čak preko 60%. Većina ispitanika smatra da lokalne uprave u saradnji sa nadležnim institucijama sa entitetskog nivoa moraju raditi na razvijanju strategija i povoljnih uslova za privlačenje stranih investitora koji će zapošljavati veći broj ljudi, ali i pokretati inicijative, ohrabrivati mlade i pružiti im neophodnu mentorsku i materijalnu podršku u pokretanju preduzetništva, kako bi se spriječio veliki odliv školovanog kadra iz ove lokalne zajednice u druge gradove u regionu ili u inostranstvo.

187

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Veći dio saobraćajnica ove opštine u osnovi zadovoljava tehničke i saobraćajne elemente. Prema podacima iz Strategije razvoja opštine Derventa 2018–2025 javne saobraćajnice uglavnom se redovno održavaju planiranom dinamikom, ali, prema mišljenju ispitanika, ne vodi se dovoljno računa o saniranju udarnih rupa i oštećenja na lokalnim putevima i gradskim ulicama. Iako su tokom prethodnih godina uložena određena sredstva u projekte izgradnje i modernizacije putne infrastrukture, pojedini ispitanici smatraju da infrastrukturni projekti, kao i poboljšanje usluga javnog prevoza za korisnike iz ruralnih područja oko opštine treba da budu jedan od prioriteta lokalne uprave u narednom periodu, s obzirom na otežan pristup stanovnika treće životne dobi ovim uslugama javnog prevoza. Takođe, ispitanici smatraju da na održivost lokalne zajednice, pored izazova u pogledu ekonomskog rasta i razvoja, u velikoj mjeri utiču i prob-

lemi koji se odnose na zaštitu životne sredine, a neki od njih su neadekvatno odložen otpad, neadekvatno odvođenje otpadnih voda, neredovan odvoz smeća i neadekvatno regulisan saobraćaj. Ispitanici smatraju da bi i javne površine na području opštine mogle biti bolje uređene i iskorištene, te odgovoriti kulturnim i rekreativnim potrebama lokalnog stanovništva. Prema podacima iz Lokalnog programa zaštite životne sredine opštine Derventa, građani ističu da su najbitniji preduslovi za lokalni održivi razvoj u opštini Derventa i obezbjeđenje sistema centralnog gradskog grijanja, prečišćavanje otpadnih voda, zaštita od poplava, odvodnja otpadnih voda, vodosnabdijevanje, prikupljanje i tretman otpada i organizacija javnog prevoza.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Prema mišljenju ispitanika, osnovni problem u pogledu ovog cilja jeste postojanje zastarjelih i energetske neefikasnih i neprihvatljivih objekata i sistema grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, kao i korištenje električne energije na energetske neefikasan način. U ovom pogledu, u skladu sa Lokalnim programom zaštite životne sredine, opština Derventa obavezala se na smanjenje potrošnje energije od fosilnih goriva do 5% u objektima pod vlasništvom opštine Derventa, uštedu energije kroz novih proizvedenih 32.500 kWh nastalih od obnovljivih i/ili alternativnih izvora energije na području opštine Derventa, smanjenje potrošnje električne energije u sistemu javne rasvjete u opštini Derventa za 20%, te smanjenje zagađenosti vazduha izduvnim gasovima iz automobila za 10%. Ne postoje objavljeni podaci da li je i u kojoj mjeri opština Derventa ostvarila navedene ciljeve u proteklih pet godina.

188

Cilj 13: Očuvanje klime

Prema podacima iz Lokalnog programa zaštite životne sredine opštine Derventa, na području opštine Derventa ne postoji kontinuirano mjerenje kvaliteta vazduha i jedini dostupni rezultati jesu oni dobijeni mjerenjima vršenim za potrebe rudnika Stanari i buduće TE Stanari. „Dobijeni rezultati mjerenih polutanata ne prelaze granične niti ciljane vrijednosti u skladu sa Pravilnikom o graničnim vrijednostima kvaliteta vazduha. Na osnovu brzine i smjera vjetrova, te dobijenih pravaca rasprostiranja pojedinih polutanata, može se reći da nisu registrovana veća zagađenja okolnih naselja. Međutim, na osnovu stavova građana i članova opštinskog tima za izradu akcionog plana zaštite životne sredine, nezadovoljavajuće stanje kvaliteta vazduha

postoji naročito tokom grijne sezone, kada je izražena pojava smoga. Najznačajniji pritisak na atmosferu na području opštine Derventa postoji zbog grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, a potom zbog emisija od privrednih subjekata, zbog emisija iz saobraćaja, emisija sa deponija otpada i emisija iz poljoprivrednih djelatnosti.“

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Gradski sistem kanalizacije ubraja se u red mješovitih kanalizacionih sistema i prostorno pokriva oko 80% grada. U većini perifernih naselja odvod otpadnih voda riješen je putem sabirnih i septičkih jama, iz kojih se otpadne vode prelivaju u vodotoke. Prema mišljenju ispitanika, neadekvatni odvodnokanalizacioni sistemi, kao i sistem u kojem nema prečišćavanja otpadnih voda, ugrožavaju ekosistem rijeke Ukrine, a u velikoj mjeri doprinose i zagađenju životne sredine.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Na području opštine Derventa postoji privremena deponija otpada smještena u Polju, a prema načinu zbrinjavanja otpada ubraja se u red smetlišta. Odvoz otpada odvija se redovno, po ustaljenom planu i rasporedu. Prema podacima iz Strategije razvoja opštine Derventa 2018–2025, ukupan broj korisnika usluga odvoza otpada iznosi 6.700, od čega je 4.797 domaćinstva, 1.250 korisnika kolektivnog stanovanja i 653 obrtnika, privrednika i javnih ustanova. Na području opštine otpad se odvozi gotovo u cijelosti sa urbanog područja, dok je ukupna pokrivenost teritorije opštine uslugama odvoza otpada 50%, što predstavlja povećanje od 80% ili 200 objekata u poređenju sa 2010. godinom. U 2013. godini započeo je sa radom i Centar za reciklažu otpada, koji obuhvata izdvajanje sekundarnih sirovina na deponiji (papir, najlon i PET ambalaža, metali). Razvrstane sekundarne sirovine baliraju se i isporučuju organizacijama specijalizovanim za te namjene. Ispitanici su naglasili da divlje deponije predstavljaju veliku opasnost za životnu sredinu, te da bi lokalna uprava u saradnji sa lokalnim organizacijama koje se bave zaštitom životne sredine trebalo da inicira aktivnosti edukacije stanovništva o ispravnom postupanju sa otpadom, opasnostima upotrebe pesticida i slično, naročito stanovništva koje živi u ruralnom području opštine.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Iako, prema mišljenju većine ispitanika, postoji zadovoljavajući nivo saradnje javnih institucija i građana na području opštine, pojedini naglašavaju da lokalna uprava ipak treba da proaktivnije radi na poštovanju provođenja Zakona o slobodnom pristupu informacijama u smislu bržeg dostavljanja neophodnih informacija građanima, da transparentno objavljuje planiranja i tokove trošenja javnih sredstava na veb-stranici i putem drugih sredstava informisanja, ali i da unaprijedi načine komunikacije kako bi oni podjednako bili dostupni svim građanima u skladu sa njihovim potrebama za uslugama lokalne uprave. Izvještaji o stanju sigurnosti u BiH od strane MSB pokazuju blagi porast stope kriminaliteta od 3% na području ove opštine u posljednjih pet godina.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

190

Opština Derвента uspostavila je jednošalterski sistem za sve administrativne postupke koji se odnose na proces građenja i registraciju poslovne djelatnosti. Centar za investitore nudi sljedeće usluge: podršku investitorima u pronalasku lokacije za gradnju i investiranje, podršku investitorima pri registraciji privrednog društva, poslovno povezivanje i posredovanje između investitora, dostavljanje informacija i zastupanje u procesu izdavanja lokacijskih uslova, građevinske i upotrebne dozvole, savjetovanje kod pristupa podsticajima i grantovima, i slično. Kako se navodi na veb-stranici Centra za investitore, Opština Derвента domaćim i inostranim investitorima pruža postinvesticionu podršku (engl. aftercare) radi bržeg otklanjanja prepreka s kojima se suočavaju postojeći investitori. Podrška se realizuje kroz Saradničku mrežu za postinvesticionu podršku investitorima, koja uključuje institucije na svim nivoima vlasti u BiH. Ovaj oblik podrške investitorima u opštini Derвента postoji od 2013. godine.

Privredni savjet opštine Derвента jeste platforma za dijalog između privatnog i javnog sektora i unapređenje poslovnog okruženja, te identifikaciju prepreka na koje opštinska administracija može objektivno da reaguje. Privredni savjet djeluje od 2017. godine i čini ga 21 član, među kojima su predstavnici privatnih kompanija, obrazovnog sektora, finansijskog sektora i opštinske uprave. Realizovan je projekat regulatorne reforme i na taj način pojednostavljeni administrativni postupci, sniženi troškovi, skraćeni rokovi, te privrednicima i građanima omogućen brži i

lakši pristup opštinskim uslugama putem Elektronskog registra administrativnih postupaka. Opština Derвента svim potencijalnim i postojećim investitorima pruža sveobuhvatnu podršku u realizaciji planirane investicije putem kontakt osobe koja je zadužena za servisiranje informacijama i organizaciju sastanaka između nadležnih organa i investitora u cilju pojednostavljenja i brze realizacije planirane investicije.

Doboj

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

192

U posljednjih pet godina primjetan je pad ukupnog broja nezaposlenih lica u Doboju. Prema podacima Republičkog zavoda za statistiku RS, više od 3.500 lica je u periodu od 2016. godine do danas odjavljeno sa evidencije Zavoda za zapošljavanje. Ipak, većina nezaposlenih lica, koja su odjavljena, zaposlenje nisu našla na lokalnom tržištu rada, nego izvan njega, u drugim gradovima ili najčešće u inostranstvu, pa je i u ovom gradu primjetan trend odlaska stručne radne snage, a prije svega mladih, u inostranstvo. Takođe, neki od problema koji opstruišu razvoj lokalne zajednice su veliko učešće javnog sektora u zapošljavanju (čak 25%), pad ukupnog broja registrovanih preduzetnika, nepovoljna struktura poljoprivrednih kultura, nemogućnost daljeg razvoja stočarske proizvodnje zbog usitnjenosti posjeda i velikih gubitaka u stočnom fondu još od perioda rata, nepostojanje otkupljivačko-prerađivačkih kapaciteta kao ograničavajući faktor razvoja poljoprivrede, te neuspjeli pokušaji privatizacije preduzeća u okviru prehrambeno-prerađivačkog sektora. Rast zapošljavanja u industriji nije zadovoljavajući zbog nemogućnosti obezbjeđenja stalnog tehnološkog napretka i, samim tim, rasta produktivnosti rada. Ukupan broj korisnika Centra za socijalni rad je 1.983. Prema podacima Centra za socijalni rad, najviše sredstava isplaćuje se kao naknada za njegu i pomoć od strane drugog lica. Kada su u pitanju kategorije ranjivih grupa, među odraslim licima to su materijalno neosigurana i lica nesposobna za rad, dok među maloljetnim licima, većinu korisnika čine djeca s mentalnim i fizičkim poteškoćama (99), a čak 21 dijete je bez roditeljskog staranja. Ukupan broj penzionera u posljednje tri godine konstantno raste.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Javna kuhinja u Doboju otvorena je nakon poplava u maju 2014. godine u zajedničkoj saradnji Medžlisa Islamske zajednice Doboj, Gradske uprave i Fonda za međunarodnu solidarnost EMMAUS. U javnoj kuhinji koja je oformljena urgentno zbog velikog broja građana kojima su nedostajali pitka voda, hrana, lijekovi i druge potrepštine tada se snabdijevalo više od 1.000 ljudi uglavnom izbjeglica, povratnika i lica u stanju socijalne potrebe. Danas se u ovoj javnoj

(narodnoj) kuhinji hranom snabdijeva oko 300 lica, što je i dalje veliki broj korisnika. Rast broja lica koja se hrane u javnoj kuhinji naročito je evidentan nakon poskupljenja osnovnih životnih namirnica, a među njima su uglavnom lica starije životne dobi, penzioneri samci, te ratni-vojni invalidi. U toku jednog dana spremaju se po dva kuvana obroka za korisnike kojih trenutno zvanično ima 280, ali, zbog nemogućnosti da svi dođu na lice mjesta da preuzmu obroke, većina njih nosi obroke za tri do pet drugih članova porodice. U toku jedne sedmice spremi se oko 1.680 kuvanih i 280 suvih obroka, što nosi veliku odgovornost u tehničkoj i logističkoj organizaciji rada javne kuhinje, te zahtijeva posebnu pažnju gradske uprave, u smislu obezbjeđivanja dovoljno materijalno-tehničkih resursa kako bi bile zadovoljene osnovne prehrambene potrebe svih građana koji nisu u mogućnosti da sami obezbijede neophodne dnevne obroke.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

U pogledu pružanja zdravstvene zaštite, broj osiguranika je u prethodnih pet godina drastično opao, dijelom zbog prirodnog odliva (smrt, migracije stanovništva i slično), a najviše zbog činjenice da na području grada Doboja djeluje 5 privatnih zdravstvenih ustanova u kojima sada svoje potrebe za medicinskim uslugama zadovoljava više od 10.000 osiguranika. Nadalje, u momentu sistematizovanja radnih mjesta pod ingerenciju Doma zdravlja Doboj pripadali su i osiguranici sa područja današnje opštine Stanari, u kojoj je Dom zdravlja Stanari osnovan 2017. godine i samim osnivanjem ove zdravstvene ustanove dodatnih oko 10.000 osiguranika prestalo je da svoje potrebe za medicinskim uslugama koristi u Domu zdravlja Doboj. Veliki broj građana koji potrebe za medicinskim uslugama zadovoljava u privatnim zdravstvenim ustanovama govori u prilog nedovoljnoj funkcionalnosti javnog zdravstvenog sistema, ali i nepovjerenju građana u javni sistem zdravstvene zaštite. U skladu s tim, evidentan je i problem smanjenja broja porodičnih medicinskih timova koji uslovljava smanjenje broja zaposlenih radnika, kada je riječ o medicinskim radnicima, koji su svoj radni angažman nastavili u privatnim zdravstvenim ustanovama, Domu zdravlja Stanari ili odlaskom u inostranstvo. U periodu 2018–2021. godine, mortalitet djece starosti do 1 godine iznosio je 5. Nisu evidentirani slučajevi smrti trudnica. Od 2021. godine primjetan je pad broja djece do 5 godina koja su primila obavezne vakcine, što se može dovesti u vezu sa jakim antivakcerskim kampanjama, naročito nakon perioda pandemije.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Grad Doboju ima organizovano predškolsko i osnovno vaspitanje i obrazovanje, srednje obrazovanje i visokoškolsko obrazovanje. U posljednje tri godine primjetan je trend smanjenja broja učenika u osnovnim školama, naročito u selima, usljed odlaska stanovništva u inostranstvo. Iako se određena pažnja posvećuje usklađivanju obrazovnih profila s potrebama tržišta rada, sve veći broj mladih ljudi napušta lokalnu zajednicu. I u pogledu visokoškolskog obrazovanja, primjetan je značajan pad upisanih studenata. Primjera radi, na visokoškolske ustanove u Doboju 2019/2020. bilo je upisano 1.398 studenata, dok je broj upisanih studenata prethodne godine bio manji od 1.000. Dugoročnu neodrživost situacije u obrazovanju najbolje ilustruje pad broja učenika upisanih u prvi razred osnovnih i srednjih škola, u poređenju sa rastom broja nastavnog osoblja i istovremenim povećanjem budžetskih izdvajanja za potrebe obrazovanja. Veliki dio školskih objekata rekonstruisan je u godinama nakon poplava iz 2014. godine, pa se može reći da je fizička opremljenost ovih objekata na zadovoljavajućem nivou. Postoji potreba za rekonstrukcijom dvije centralne škole, JU OŠ „Petar Kočić“ u Sjenini Rijeci i JU OŠ „Petar Petrović Njegoš“ u Boljaniću, kao i nekoliko manjih područnih škola. Prema podacima Istraživanja o potrebama tržišta rada koje je sproveo Centar za cjeloživotno učenje, problem, sa kojim se većina lokalnih poslovnih subjekata (oko 38% subjekata redovno, a 25% ponekad) suočava, jeste pronalazak radnika sa potrebnim iskustvom i vještinama. Interesantan je i podatak da oko 75% lokalnih poslovnih subjekata mora organizovati interne dodatne obuke novo-zaposlenih kadrova. Zanimanja koja su u skladu sa potrebama lokalne privrede na području grada Doboja, a koja su deficitarna, su: obučari, šivači, modelari u tekstilnoj industriji, tapetari, CNC operateri, lakireri, stolari, monter i namještaja, bravari, metalostrugari, zavarivači, limari, mašinski tehničari, pekari, rukovodioci poljoprivrednom mehanizacijom, tesari, zidari, rudarski i geološki tehničari, auto-mehaničari, kuvari, grafički dizajneri i programeri, krojači, modelari, šivači, inženjeri poljoprivrede i veterinar i. Primjer pozitivne prakse predstavlja privredni sektor koji se bavi reciklažom na područja Doboja u vidu saradnje sa fakultetima iz drugih gradova i kantona, kao što su saobraćajni, mašinski, tehnološki, hemijski i prirodno-matematički fakulteti. Ova saradnja ogleda se u upoznavanju studenata_tica sa važnošću ekološkog osvještavanja, unapređenja sistema selekcija otpada i sl. i potencijalnih modela saradnje

privrednog sektora i fakulteta u vidu obavljanja stručne prakse studenata. I drugi ispitanici_ ce smatraju da lokalne i entitetske institucije moraju više raditi na ohrabrivanju mladih ljudi da se školuju za zanimanja u skladu sa potrebama lokalne privrede i nalaženju načina za podsticanje na usavršavanje u ovim oblastima i ostanak u lokalnim zajednicama. Naglašavaju da su svjesni da mladi ljudi iz lokalne zajednice ne odlaze u najvećoj mjeri zbog nemogućnosti zaposlenja, nego zbog cjelokupne društvene i političke situacije koja ne kreira siguran ambijent za afirmaciju mladih.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Iako formalno postoji komisija za ravnopravnost polova, u strateškim dokumentima nisu dostupni podaci koje se sve aktivnosti preduzimaju u svrhu postizanja i promovisanja ravnopravnosti polova. Grad Doboj nema akcioni plan za ravnopravnost polova. Aktivnosti koje se odnose na osnaživanje žena i doprinos njihovom boljem položaju u lokalnoj zajednici finansiraju se uglavnom u saradnji sa međunarodnim donatorima, kao što je aktuelno partnerstvo Gradske uprave sa Fondom za razvoj preduzetništva marginalizovanih grupa žena u okviru kojeg će u iznosu od ukupno 50.000 KM biti finansirano pet projekata za žene žrtve nasilja, samohrane majke, zaposlene mlade žene do 30 godina starosti i žene sa invaliditetom ili članove njihovih porodica. Grad Doboj i USAID su učestvovali sa po 25.000 KM u navedenom projektu osnaživanja žena.

U okviru Gradske uprave Doboj djeluje 12 odjeljenja, od kojih se na čelu samo jednog odjeljenja (Odjeljenje za strateško planiranje, evropske integracije i lokalni ekonomski razvoj) nalazi žena. Prema zvaničnim podacima sa sajta Gradske uprave, nijedna žena se ne nalazi na upravljačkoj poziciji u okviru Kabineta gradonačelnika, dok je u Skupštini grada, koja broji 31 odbornika, samo 8 žena. I u ukupnoj strukturi zaposlenih veće je učešće muškarca u odnosu na žene (54% u odnosu na 46%). Najveći broj nezaposlenih žena su (ne)kvalifikovane i žene sa srednjom stručnom spremom. Kao najčešći oblik neplaćenog rada prepoznaje se briga o starijim članovima porodice i supružnicima. Prema mišljenju ispitanika_ ca, u ovakvim tradicionalno paternalističkim shvaćenim okvirima, žene trpe određene deficite u nerazvijenim zajednicama gdje nema dovoljno podsticaja za ekonomsko osnaživanje porodice, uopšte jednog domaćinstva, a posebno komponente ženskog rada u domaćinstvu. Navodi se da su posljedice

ovakvog pristupa kompleksne i široke, s obzirom na to da zakon nije naklonjen ženama koje su majke troje i više djece u pogledu olakšice radnog vremena, bilo da su one zaposlene u privatnom ili javnom sektoru. U pogledu zapošljavanja, navodi se da se, kada se biraju kadrovi za određena radna mjesta, nažalost, izbjegava biranje na osnovu kvalifikacija i kompetencija kandidatkinja, nego se zapošljavanje vrši po partijskom ključu i to uglavnom u korist muškaraca.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Rijeke i rječice su ugrožene otpadnim komunalnim i otpadnim industrijskim vodama. Vode se u gradu Doboju takođe zagađuju direktnim odlaganjem ili bacanjem otpada u rijeke i potoke, te brojnim nesanitarnim i divljim deponijama komunalnog, industrijskog i toksičnog otpada. Takve pojave uz vodotoke evidentirane su kao veliki problem. Iako je naplata usluge snabdijevanja vodom oko 98%, vodoopskrbni gubici u protekle tri godine rastu i iznose oko 25%. Ozbiljan problem predstavlja i kopanje korita rijeke Bosne, te nekontrolisano i nelegalno vađenje šljunka. Kanalizacione mreže su uglavnom dotrajale, a postoje i naselja koja još nemaju kanalizaciju. Ispitanici_ce koji dolaze sa područja perifernih lokalnih zajednica naglašavaju da u određenim dijelovima ovih zajednica ne postoji pokrivenost kanalizacionom mrežom, a da veliki problem predstavlja i naplata održavanja postojeće kanalizacione mreže, s obzirom na to da mjesne zajednice nemaju status pravnog lica, te da ne mogu građanima izdavati račun za naplatu troškova održavanja i unapređenja iste. U posljednje dvije godine nije bilo novih investicija u izgradnju i unapređenje vodovodne infrastrukture, a podaci o investiranju u izgradnju, održavanje i rekonstrukciju kanalizacione mreže nisu javno dostupni. Prema mišljenju ispitanika_ca, neophodno je raditi na kreiranju strategije za rekonstrukciju vodovodne i kanalizacione mreže, te uspostaviti sistem zaštite voda od otpada.

196

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Za razliku od nedovoljno aktivnosti na unapređenju vodovodne i kanalizacione mreže, rad na unapređenju elektroenergetske mreže može se ocijeniti zadovoljavajućim. Naime, u protekle dvije godine, rekonstruisano je više od 5.000 metara visokonaponske i više od 2.500 metara niskonaponske mreže, a broj potrošača električne energije blago raste (2.602 korisnika) u odnosu na 2021. godinu kada je bilo 2.543 korisnika. Približan je nivo potrošnje električne energije u domaćinstvima u urbanom i ruralnom dijelu gradu. Elektrifikacija se pominje kao prioritet i u

smislu putne infrastrukture, tačnije željezničkog saobraćaja pri čemu je glavni korak elektrifikacija pruge Doboj – Tuzla. Pokrivenost teritorije grada Doboja sistemom javne rasvjete je relativno dobra, pri čemu je u ruralnom dijelu 71% teritorije obuhvaćeno ovom vrstom komunalne infrastrukture, dok je u urbanom dijelu riječ o 81% (prema podacima iz SECAP-a).

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Pad broja stanovnika, nepovoljna demografska struktura (migracije, negativan priraštaj, starenje), rastući nedostatak radne snage i njena neusklađenost sa potrebama tržišta, visoka nezaposlenost mladih, nedostatak prerađivačkih kapaciteta (naročito u poljoprivredi), visok udio trgovačkih djelatnosti u ukupnoj privrednoj aktivnosti, neravnomjeran razvoj u smislu depopulacije i zaostajanja ruralnih sredina, zastarjela poljoprivredna proizvodnja, povećan pritisak na socijalne fondove zbog promjene demografske strukture stanovništva, samo su neki od faktora koji predstavljaju slabosti lokalne zajednice i onemogućavaju lokalni ekonomski rast i održivi razvoj. Uz to, privredna nestabilnost, inflacija i rast cijena energenata dodatno doprinose lošijoj ekonomskoj situaciji na području grada Doboja. Smanjuje se broj učenika i studenata, posebno u ruralnim sredinama. Istovremeno, raste broj zaposlenih, a opada broj nezaposlenih, što upućuje na potrebu obezbjeđenja dodatne radne snage na dobojskom tržištu rada. Analizom demografskih podataka, lokalne ekonomske situacije i stanja i kretanja na tržištu rada, utvrđeno je da postoji rast ukupne zaposlenosti u posljednje tri godine, visoka stopa nezaposlenosti, neadekvatne kvalifikacije nezaposlenih lica, kao i lica za čijim vještinama više ne postoje stvarne potrebe tržišta rada, nedovoljna obrazovanost u smislu praćenja tehničko-tehnološkog napretka, nezainteresovanost za sticanje i usvajanje novih kompetencija, znanja i vještina, kao i slaba svijest o potrebi za prekvalifikacijom i dokvalifikacijom kao i o značaju cjeloživotnog učenja. Ipak, pronalaskom modaliteta privlačenja mlađeg i radno aktivnog stanovništva iz drugih sredina, bilo bi moguće unaprijediti postojeće negativne demografske trendove i zadovoljiti razvojne potrebe grada.

197

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Grad Doboj ima veliku perspektivu u trgovini, turizmu i saobraćaju, s obzirom na to da je grad čvorište saobraćajno i drumskog željezničkog saobraćaja, te ima perspektivu i za druge vidove privrede, jer se nalazi na dobroj lokaciji i u odnosu na zemlje u regionu, što može omogućiti

da grad postane i važan logistički centar. U domenu lokalne ekonomije primjetno je smanjenje broja aktivnih privrednih društava, naročito nakon pandemije kovida-19. Ispitanici_ ce naglašavaju da trenutna poslovna klima u gradu očigledno nije dobra za privredni ili ekonomski razvoj, u smislu nedovoljne zainteresovanosti za ozbiljnije razvijanje poslovne zone, za razvijanje velikih firmi, ali da to nije samo do lokalne uprave, nego i do poslovnih subjekata koji se u ovakvom političkom i ekonomskom ambijentu ne osjećaju sigurnim da ulažu u razvoj biznisa. Takođe, prema mišljenju većine ispitanika_ ca iz privrednog sektora, trenutno je najveća prepreka privrednom razvoju nedostatak kvalifikovane radne snage i odlazak radne snage u inostranstvo nakon ulaganja materijalnih i tehničkih sredstava u njihovu obuku. Takođe, kao problemi se navode i otežan uvoz sirovina, poskupljenje troškova prevoza i repromaterijala, što usporava ekonomski napredak.

198

Najzastupljenije privredne djelatnosti, u ukupnoj strukturi privrednih društava su: trgovina na veliko i na malo, popravka motornih vozila i motocikala (115), prerađivačka industrija (52) i saobraćaj i skladištenje (35). Nedovoljan privredni rast i kapacitet poslovnog sektora u smislu proizvodnog zapošljavanja posljedica je loše privatizacije, tranzicione recesije i katastrofalne poplave u 2014. godini, što je prouzrokovalo smanjenu mogućnost zapošljavanja. Posmatrano po djelatnostima, najviše zaposlenih je u oblasti trgovine na veliko i na malo (oko 22% svih zaposlenih) i prerađivačke industrije, a potom u djelatnostima opšte uprave, obrazovanja, zdravstvene i socijalne zaštite, te se u skladu sa ovim podacima može reći da Doboj nije industrijski grad. Iako su u protekle dvije godine primjetni određeni pozitivni pomaci, može se zaključiti da dugi niz godina nakon rata lokalna ekonomija nije mogla generisati otvaranje novih radnih mjesta i zapošljavanje, zbog čega je Doboj konstantno suočen sa problemima visoke stope nezaposlenosti i relativno skromnog obima ekonomskih aktivnosti. Privredna djelatnost, za koju je primjetan pozitivan trend napretka i rasta, je i oblast građevinarstva i stanogradnje. Prema mišljenju većine ispitanika_ ca, najveća i najuticajnija grana razvoja u Doboju trenutno je stanogradnja i građevinarstvo, iako naglašavaju da takav vid razvoja nije dugoročan, te da su druge grane privrednog razvoja izrazito zapostavljene (npr. poljoprivreda). Iako postoji veliki broj poljoprivrednih površina za razvoj poljoprivredne proizvodnje, poljoprivredu karakterišu i veoma niski prosječni prinosi, što ovoj proizvodnji daje karakteristike ekstenzivne, neproduktivne i, samim tim, teško održive proizvodnje. Doboj je nekada bio pre-

poznatljiv upravo po preduzeću „Bosanka“, osnovanom još 1956. godine, koje je posjedovalo hladnjaču velikog kapaciteta i tehnološke linije za proizvodnju prirodnih voćnih sokova, sirupa, marmelada, džemova i kompota, kao i prerađevina od povrća. Tokom 2015. godine, Grad je sklopio ugovor sa azerbejdžanskim investitorom o ponovnom pokretanju fabrike, međutim, zbog neispunjavanja ugovornih obaveza od strane investitora i drugih poteškoća vezanih za slučaj „Bosanka“, do pokretanja fabrike još nije došlo. U posljednjim godinama primjetan je potencijal za rast i razvoj grane turizma, što se vidi i kroz povećanje smještajnih kapaciteta za više od 20%, najviše kao rezultat ulaganja u manje turističke objekte, vile, apartmane i ostali smještaj. U Doboju djeluju i specijalizovane firme koje se bave prevozom teških tereta ili posjeduju opremu za podizanje, montažu i transport komplikovanih teških objekata, specijalnih konstrukcija i slično, u čemu pojedini ispitanici ce vide mogućnost ekonomskog rasta i napretka i mehanizam za privlačenje stranih investitora koji bi se pozicionirali u Doboju, a potom vršili distribuciji prema Tuzli, Banjoj Luci, Sarajevu ili Mostaru.

Kako se navodi u Strateškoj platformi Grada Doboja za period 2023–2029, turizam ima potencijal da doprinese ostvarenju ciljeva ekonomskog razvoja, ali je njegov razvoj u dužem roku potrebno dovesti u vezu sa ostalim strateškim opredjeljenjima, pogotovo onima koja se tiču profilisanja Doboja kao logističkog i saobraćajnog centra. U skladu sa Prostornim planom grada Doboja i planovima razvoja turizma i ugostiteljstva, turizam bi u narednom periodu mogao značajno doprinijeti povećanju prometa i povećanju zaposlenosti, s obzirom da se radi o radno-intenzivnim djelatnostima. Trgovina, ugostiteljstvo, zanatstvo i turizam su komplementarne djelatnosti, s tim da ih turizam povezuje značajno utičući na njihov razvoj. Gradska uprava Doboje je na Skupštini Grada, održanoj 2021. godine, donijela odluku o osnivanju „Slobodne zone Doboje“ na 3 lokacije, ukupne veličine od 1.300 dunuma. Odlukom je planirano da se u pomenutoj zoni obavljaju sve industrijske, trgovačke i uslužne djelatnosti. Grad Doboje se nalazi na raskrsnici važnih puteva koji povezuju tri zemlje, nalazi se u blizini velikih urbanih centara (blizina autoputa E70 Ljubljana – Zagreb – Beograd, Koridor Vc), aerodromâ u Beogradu, Zagrebu i Sarajevu, te je osnivanje slobodne zone na ovakvom geostrateškom položaju izuzetno značajno za potencijalne investitore, kako za domaće tako i za strane. U toku je i analiza stanja i potreba za unapređenjem željezničke infrastrukture. Naime, u Doboju je u martu ove godine održan sastanak sa predstavnicima međunarodne kompanije ERG International UK Ltd u cil-

ju upoznavanja sa potrebama Željeznica Republike Srpske i budućom realizacijom projekta remonta i rekonstrukcije dionica pruge Doboj – Petrovo Novo i Caparde – Zvornik. Projekat podrazumijeva izvođenje radova na donjem i gornjem stroju pruge, signalizaciji, telekomunikacijama i elektrifikaciji pruge, što može doprinijeti razvoju ove lokalne zajednice.

Razvoj industrije, posebno prerađivačke, značajno bi doprinio zapošljavanju na području grada Doboja. Međutim, rast zapošljavanja ima sporiji tempo, jer razvoj industrije podrazumijeva i stalan tehnološki napredak i rast produktivnosti rada, doprinoseći većem prihodu po osnovu proizvodnje, te bržem privrednom razvoju. Ispitanici_{ce} smatraju da je Plan ekonomskog razvoja Doboja neophodno usmjeriti na korišćenje povoljnog geosaobraćajnog položaja za podsticanje investicija, prvenstveno u oblastima distribucije, transporta i prerađivačke industrije. Fizička i tehnološka infrastruktura za razvoj privrednih društava na području grada Doboj je na nezadovoljavajućem nivou, u smislu nedostatka poslovnih zona, inkubatora, tehnoloških parkova i drugih primjera poslovne infrastrukture. Kako navode pojedini ispitanici_{ce}, Gradska uprava Doboj trenutno radi na otvaranju novih mogućnosti razvoja poslovne infrastrukture i privlačenja potencijalnih investitora, s obzirom na povoljan geografski položaj, izlazak na auto-put, željezničko čvorište, ali i lokacije koje su važni kriterijumi za potencijalno ulaganje. S obzirom na to da Grad Doboj ne posjeduje ažurnu plansko-urbanističku dokumentaciju, trenutno se radi na uređenju prostorno-planske dokumentacije, a već su identifikovane lokacije za dvije poslovne zone. Predviđena je i infrastruktura koja je potrebna zoni, izvršena je parcelizacija, a postoji i mogućnost spajanja parcela, ukoliko to bude zahtijevao budući investitor. Nesigurno okruženje, prema mišljenju ispitanika_{ca} je glavni uzrok odbijanja investitora da ulažu u ove krajeve. Ipak, postoje određene aktivnosti u cilju privlačenja novih investitora, pa lokalna uprava trenutno vodi pregovore sa „Mercedesom“ o mogućnosti gradnje servisnog centra u okolini Doboja. Kada je u pitanju oblast metaloprerade, važno je istaći da je konačno razriješen problem fabrike čeličnih konstrukcija i cinkaonice u Doboju, koja je sada uspješno privatizovana i funkcionije u dva pogona. Nema dovoljno velikih proizvodnih kapaciteta i uslova za ostvarivanje značajnijeg izvoza.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Analizom demografskih podataka, lokalne ekonomske situacije i stanja i kretanja na tržištu rada, utvrđeno je da postoji rast ukupne zaposlenosti u posljednje tri godine, visoka stopa

nezaposlenosti, neadekvatne kvalifikacije nezaposlenih lica, kao i lica za čijim vještinama više ne postoje stvarne potrebe tržišta rada, nedovoljna obrazovanost u smislu praćenja tehničko-tehnološkog napretka, nezainteresovanost za sticanje i usvajanje novih kompetencija, znanja i vještina, kao i slaba svijest o potrebi prekvalifikacije i dokvalifikacije kao i o značaju cjeloživotnog učenja. Prema mišljenju ispitanika_ca, smanjenju nejednakosti na području grada Doboja doprinijele bi neke od sljedećih aktivnosti: uspostavljanje sistema podrške za obrazovanje i zapošljavanje teško zapošljivih lica, modernizacija poljoprivredne proizvodnje i uvođenje novih tehnologija, mapiranje i olakšano obezbjeđivanje perspektivnih lokacija za različite poslovne infrastrukture, obezbjeđivanje sredstava za pokretanje preduzetništva, podsticanje mladih na pokretanje biznisa, usvajanje plana i programa zapošljavanja lica sa invaliditetom, stipendiranje učenika za upis na deficitarna zanimanja, dodjela podsticajnih sredstava nezaposlenim ženama sa područja ruralnih zajednica i slično. Takođe, prema dostupnim podacima iz strateških dokumenata, može se reći da grad Doboje i dalje ne koristi dovoljno svoje saobraćajne i lokacijske pogodnosti kako bi postao važan regionalni centar. Ovaj proces bio bi ubrzan ukoliko bi Grad namijenio odgovarajuće prostore za potrebe razvoja logističkih i distributivnih kapaciteta. Za privlačenje investicija u sektore, poput turizma i ugostiteljstva, potrebno je formirati, opremiti i promovisati odgovarajuće poslovne zone, te aktivno podržavati domaće i strane investitore koji se opredijele za poslovanje u navedenim sektorima i olakšati im ove procese. Pored podsticajnog poslovnog okruženja, obezbjeđenje odgovarajuće radne snage sa lokalnog i šireg tržišta presudno je važno za privlačenje investitora i realizaciju investicija. Uz pružanje podrške natalitetnim mjerama, unapređenje kvaliteta života u ruralnim sredinama, te proširene mogućnosti obrazovanja u vidu prekvalifikacije i dokvalifikacije, bilo bi moguće zaustaviti odlazak stanovništva ili privući ljude iz drugih sredine u cilju stvaranja jake i stabilne društvene i privredne infrastrukture. Na području grada postoji javni gradski prevoz, dok na širem području grada prevoz se vrši javnim prigradskim autobuskim prevozom. Evidentna je potreba za boljim uređivanjem linija lokalnog javnog prevoza u cilju obezbjeđivanja adekvatnog pristupa ovim uslugama i kategorijama stanovništva kojima je to sada otežano ili onemogućeno, a to su, u prvom redu, lica sa invaliditetom i lica treće životne dobi.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Većina javnih ustanova u Doboju ne zadovoljava energetske potrebe. Naime, prije 5 godina je, uz podršku UNDP-a, završen projekat energetske efikasnosti Bolnice „Sveti apostol Luka“ u iznosu od 650.000 KM, ali i dalje postoje zdravstvene i obrazovne ustanove koje nemaju sertifikat energetske efikasnosti (ambulante porodične medicine i osnovne škole u mjesnim zajednicama koje pripadaju Gradu Doboju). Takođe, prema mišljenju ispitanika_ca, među prioritetima u pogledu projekata energetske efikasnosti trebalo bi da bude i energetska obnova omotača stambenih zgrada individualnog stanovanja, naročito onih zgrada koje su oštećene tokom velikih majskih poplava 2014. godine, te integralna energetska obnova javnih zgrada koje su spojene na sistem daljinskog grijanja u kojima se kao energent koriste fosilna goriva i električna energija. Ujedno, kada je u pitanju sektor javne rasvjete, smatra se da su na većini mjesta zastarjela, neefikasna rasvjetna tijela koja bi trebalo zamijeniti novim. Naime, u cjelokupnom sistemu javne rasvjete je vrlo nepovoljna struktura tipova izvora svjetla u kojoj dominiraju sijalice na bazi žive sa 52,63%, uz učešće natrijumovih sijalica visokog pritiska sa 46,06%, te metal-halogenih sijalica sa 1,31%. U sektoru vodosnabdijevanja trenutno nije regulisan rad pumpi koje snabdijevaju stanovništvo pitkom vodom, što izaziva velike troškove u vodosnabdijevanju i zahtijeva frekventnu regulaciju rada navedenih pumpi. U Republici Srpskoj trenutno postoji 18 malih HE od kojih je 11 u sistemu podsticaja. Instalirana snaga navedenih 11 elektrana iznosi 23 MW.

202

Značajan hidroenergetski resurs na području grada Doboja predstavlja tok rijeke Bosne, u njenom donjem toku. Rijeka Bosna na području grada Doboja ima odlike ravničarskog toka sa prosječnim protokom od 176 m³/s i prosječnim padom od oko 0,8 m/km. Prema raspoloživim studijama te sprovedenim mjerenjima i analizama, na području grada Doboja moguća je izgradnja 4 hidroelektrane, protočno-pribranskog tipa, ukupne snage 50 MW i procijenjene proizvodnje oko 250 GWh. Ovo su značajni hidroenergetski resursi. Realan problem za realizaciju istih predstavlja ravničarski karakter toka na području grada Doboja, koji za sobom povlači obavezu uređenja korita rijeke uz izgradnju bočnih nasipa i formiranje vještačke akumulacije za potrebe dobijanja iskoristivog pada. Takođe, zbog učestalih izlivanja rijeke Bosne i plavnosti područja, uređenje rijeke na opisani način, a u cilju hidroenergetskog iskorišćenja

iste povlači sa sobom i izgradnju zaštitnih bočnih nasipa, dovodi do preklapanja nadležnosti, a što se takođe odražava i na potencijalno poskupljenje tehničkog rješenja i graničnu isplativost proizvodnih elektroenergetskih objekata.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Prema podacima iz Akcionog plana energetske održivosti razvoja Grada Doboja, grad Doboj čini 65 naselja od kojih je samo Doboj tipološki određen kao urbano naselje, dok su sva ostala naselja ruralnog karaktera. U urbanom dijelu grada 66,38% domaćinstava se zagrijava koristeći daljinsko grijanje iz Gradske toplane Doboj, a 33,62% domaćinstava se individualno zagrijava putem centralnog/etažnog grijanja i individualnim pećima. U urbanom dijelu najveći broj domaćinstava kao energent za zagrijavanje objekata koristi drvo, kao i drvo i mrki ugalj zajedno. U ruralnom dijelu grada ne postoji mogućnost spajanja objekata na daljinski sistem grijanja. U gradu Doboj 44,16% javnih objekata koristi daljinski sistem grijanja. U daljinskom sistemu grijanja, koji vodi Gradska toplana Doboj, kao energent se koristi lignit iz rudnika Stanari. Kako se navodi u SECAP-u, u sektoru saobraćaja na području grada Doboja u upotrebi su fosilna goriva. Od fosilnih goriva se koriste naftni derivati i to dizel-gorivo, različite vrste benzina i gas. Potrošnja motornih goriva u putnom saobraćaju koji se ostvaruje na nekom području u pravilu ne odgovara broju zvanično registrovanih vozila na tom području. Utvrđivanje potrošnje motornih goriva na nekom području je kompleksno, jer gorivo kupljeno na nekom području se troši i izvan tog područja i obrnuto. Postrojenja dobojske toplane su relativno stara. Prema podacima navedenim u Strateškoj platformi Grada Doboja, toplana je prilagođena korišćenju uglja iz Stanara koji se doprema drumskim prevozom. Već duže se razmatraju mogućnosti prelaska na alternativna goriva, što bi podrazumijevalo ozbiljnu rekonstrukciju postojećih postrojenja. Trenutno aktuelna energetska kriza stavlja van razmatranja opciju prelaska na gas ili na tečna goriva. Iako prosječna insolacija na području grada Doboja iznosi oko 1250 kWh/m², što pruža značajne mogućnosti iskorišćenja solarne energije na ovom području, analizom dostupnih podataka, na prostoru grada Doboja trenutno ima svega 113 domaćinstava u urbanom dijelu i 61 domaćinstvo u ruralnom dijelu koja posjeduju solarne kolektore za zagrijavanje vode. Razlog ovako malog korišćenja solarne energije za zagrijavanje vode u domaćinstvima je to što je trenutno na tržištu visoka cijena ovih proizvoda, te je, prema mišljenju ispitanika_ca,

neprihvatljiva za građane Doboja. Najznačajnija fotonaponska elektrana izgrađena na području grada Doboja jeste fotonaponska elektrana „DŽUNGLA“ instalisane snage 185 kW, za koju je sprovedena kompletna procedura odobrenja podsticaja i ista je dobila podsticaj u vidu premije i otkupa proizvedene električne energije po garantovanoj otkupnoj cijeni. Iako nisu dostupni precizni podaci, iz podataka dostavljenih od strane nadležne Gradske uprave Doboju, vidljivo je da je u okviru tekućeg održavanja tokom posljednje 4 godine, 168 zastarjelih ili nefunkcionalnih uklopnih satova zamijenjeno programabilnim uređajima sa mogućnošću godišnjeg programiranja rada rasvjete. Međutim, kako taj broj uključuje i ponovnu zamjenu već postavljenih uređaja uništenih tokom poplava 2014. god, u cjelokupnom sistemu je u funkciji 118 uklopnih satova (71 za urbani dio, te 47 za ruralni dio mreže). Trenutno ne postoji imenovano lice, niti program mjera koji bi uključivao redovno dnevno ili periodično praćenje eksploatacionih parametara rada rasvjete i prema tome vršio upravljanje/optimizaciju rada mreže (u prvom redu u odnosu na potrošnju energije). Preduzimanje mjera u tom pravcu bi, osim unapređenja kvaliteta i sigurnosti rada javne rasvjete, bilo bitno i zbog toga što bi optimizacijom rada mreže bile omogućene i uštede u utrošku javnih sredstava, jer se čak 1,4% od ukupnih godišnjih rashoda gradskog budžeta odnosi na eksploataciju, investiciono i tekuće održavanje sistema javne rasvjete. Iako se na konačnom odlagalištu otpada vrši selektivno odlaganje, kao nedostatak u ovom procesu se može istaknuti nedovoljan broj kontejnera za krupni otpad, te kontejnera za razdvojene sekundarne sirovine i opasne komponente komunalnog otpada. Organizovano sakupljanje sekundarnih sirovina u gradu Doboju postoji, ali je vezano uglavnom za veće industrijske objekte. Izuzetak predstavlja sakupljanje papira i stakla koje je organizovano na području grada, za šta postoje posebno opremljeni kontejneri. Otpad kao što je papir i kartonska ambalaža se presuje, te isporučuje kupcu registrovanom za trgovinu sekundarnim sirovinama. Trenutno se vrši odvojeno prikupljanje PET i staklene ambalaže, te se takva ambalaža odvozi u fabriku za reciklažu PET-a u okolini grada.

Cilj 13: Očuvanje klime

Prema podacima iz Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjena (SECAP) Grada Doboja za period do 2030. godine, na području grada Doboja identifikovane su opasnosti koje predstavljaju posljedice klimatskih promjena i to: ekstremno vi-

soke temperature, obilne padavine koje se ogledaju kroz obilne kiše i obilne snježne padavine, poplave, suša i nestašice vode, te pomjeranje tla koje se ogleda kroz klizišta i slijeganje tla. Socio-ekonomski sektori koji su potencijalno ugroženi posljedicama klimatskih promjena su: građevinarstvo, javni prevoz, usluge snabdijevanja energijom, vodosnabdijevanje, aktivnosti vezane za prikupljanje, obradu i zbrinjavanje različitih vrsta otpada, zemljište, poljoprivreda i šumarstvo, zdravstvo i obrazovanje, civilna zaštita, turizam, te informaciono-komunikaciona infrastruktura. Prema mišljenju ispitanika_ca, najveći strah stanovništvo ima od poplava, a one, ujedno za razliku od ostalih navedenih posljedica, imaju najviši stepen uticaja na prethodno navedene sektore. Takođe, posebna opasnost koja je prisutna u područjima oko Doboja su klizišta, a posebno negativan uticaj imaju na starija lica, lica sa invaliditetom, lica i domaćinstva sa niskim primanjima, nezaposlena i lica koje stanuju u neuslovnim zgradama (barake, stare trošne kuće i slično). Prema mišljenju ispitanika_ca, Doboju nema dovoljno razvijene kapacitete za ublažavanje posljedica klimatskih promjena. Tokom 2021. godine, Grad Doboju je učestvovao kao partner u projektu „Povećanje ulaganja u javne objekte sa niskom stopom emisije ugljenika u BiH“, koji implementira Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP), uz finansijsku podršku Zelenog klimatskog fonda (GCF), te je u okviru ovog projekta u dvorištu OŠ „Milan Rakić“ u Velikoj Bukovici i ostalim područnim školama zasađeno 100 sadnica u cilju doprinosa ublažavanju posljedica klimatskih promjena. Sadnju su realizovali učenici i nastavnici OŠ „Milan Rakić“, predstavnici Grada Doboja i predstavnici UNDP-a.

205

Kada su u pitanju opštinske aktivnosti, one su izražene kroz 22 mjere u okviru Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskih promjena Grada Doboja koje bi trebalo da budu realizovane u periodu od 2020. do 2030. godine, koji, osim sredstava iz gradskog budžeta, podrazumijeva i spoljne izvore finansiranja. U većini slučajeva realizacija takvih aktivnosti predviđena u SECAP-u trebalo bi da bude uz finansijsku podršku i pomoć međunarodnih organizacija, što, prema mišljenju ispitanika_ca, u realnosti nije lako ostvarivo, s obzirom na to da postojeća politička garnitura ne gaji prijateljske odnose prema stranim donatorima, nego se čak i u pitanjima važnim za opšte dobro bavi politikama ličnog interesa.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Vodeni svijet ugrožen je otpadnim komunalnim i otpadnim industrijskim vodama. Vode u opš-

tini Doboju se takođe zagađuju direktnim odlaganjem ili bacanjem otpada u rijeke i potoke, te brojnim nesanitarnim i divljim deponijama komunalnog, industrijskog i toksičnog otpada. Takve pojave uz vodotoke su evidentirane kao veliki problem. Prema podacima iz LEAP-a, problemi koji i dalje postoje, a zanemaruju se, u pogledu zaštite vodenog svijeta jesu cjelokupno zagađenje vode, zagađenost sliva rijeke deponijama smeća, kopanje korita rijeke Bosne i šljunkare, te nekontrolisano vađenje šljunka, problem površinskih otpadnih voda, nedostatak mreža u vodovodnim tokovima za prikupljanje čvrstog otpada, neriješena opasnost od miješanja kanalizacije sa bunarskom vodom, problem sa vodovodnim cijevima, izlivanje i nedostatak septičkih jama, naselja bez kanalizacije i dotrajale kanalizacione mreže. Ukoliko se na dosadašnji način nastavi eksploatisati šljunak u slivu rijeke Bosne, stanovnici Doboja, posebno u stanovima na višim spratovima i prigradskim naseljima iznad gradskog središta, mogli bi, prema mišljenju ispitanika_ca, ostati bez napajanja pitkom vodom. Ovo je problem koji je prisutan već nekoliko godina, te sada osjeća uticaj nelegalnog vađenja šljunka sa poljoprivrednih zemljišta u blizini obale rijeke Bosne, što je dovelo do povlačenja vode iz korita i smanjenje vodostaja ove rijeke, a time uticalo i na dotok vode u bunare gradskog JP „Vodovod“. Takođe, postoje informacije da sve češće dolazi do zamućenja i neispravnosti vode za piće, ali i sumnje da se te činjenice svjesno zataškavaju. Predstavnici JP „Vodovod“ naglasili su da su angažovali preduzeće koje je pregrađivalo rijeku Bosnu na dva mjesta, kod gradskog željezničkog mosta, gdje se na Usori nalaze bunari, kao i u deset kilometara udaljenoj Rudanci. Ispitanici_ce navode informacije da je od gradskog mosta kod dobojske željezničke stanice do deset kilometara udaljene Rudanke, gdje se nalazi veći broj bunara sa postrojenjima, čak sedam šljunkara, od kojih su neke i nelegalne. Na osnovu uvida u javne pozive JU „Vode Srpske“ od strane neformalne grupe građana „Za legalnu i kontrolisanu eksploataciju šljunka u slivu rijeke Bosne“ i dobijenih podataka, svega su četiri odobrene i legalne lokacije za vađenje i dislokaciju vodnog materijala na tom potezu.

Kako bismo dobili zvanične informacije da li je ugroženo snabdijevanje Dobojslija vodom ili bi moglo biti značajnije izraženo u skoroj budućnosti, ova grupa građana se obratila JP „Vodovod“, ali nije dobila odgovor iz ovog preduzeća, koje je pod upravom Grada Doboja.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Prema podacima iz Lokalnog ekološkog plana Grada Doboja, ne postoji dugoročni program sistematskog ispitivanja zagađenosti vazduha. Na području grada Doboja postoji 5 industrijskih postrojenja koji predstavljaju ozbiljne zagađivače. Udio postrojenja koja posjeduju ekološku dozvolu iznosi 90%, dok svega dva posjeduju sistem za upravljanje zaštitom životne sredine prema odgovarajućem ISO standardu. Mali je i udio domaćinstava (svega 3%) koja za svoje potrebe koriste eko-goriva, kao što je prirodni gas, a postrojenja i pogona koja koriste ove izvore energije nema. Uz to, veliki problem predstavljaju nepravilna i nekontrolisana upotreba pesticida; divlja gradnja i nepostojanje plana izgradnje i uređenosti grada i prigradskih naselja, zapuštena privatna imovina na kojoj niko ne boravi, needukovanost poljoprivrednih proizvođača u smislu zaštite zemljišta, nepostojanje laboratorija za analize zemljišta, masovno prisustvo korova (ambrozije), nedostatak eko-septičkih jama i slično. U gradu Doboju, otpad se odlaže na gradskoj deponiji „Karabegovac“, koja je u funkciji od 1978. godine. U postupku prikupljanja i transporta komunalnog otpada na predmetnoj deponiji ne vrši se nikakav fizički predtretman, kao što je usitnjavanje i presovanje otpada radi smanjenja ukupne zapremine otpada, a u cilju povećanja korisne površine odlagališta, tj. deponije. Podaci iz analize istraživanjâ koja su o zaštiti životne sredine na ovom području sprovedi Gradska uprava Doboja i UNDP pokazala su da putnička i komercijalna vozila iz dizelskih motora svake godine na području Doboja emituju oko 41.000 tona ugljen-dioksida, benzina oko 8.935 tona, a iz auto-gasa 1.500 tona. Od zagađivača najveći postotak ide na evro-tri motore sa učešćem oko 31% i evro-četiri sa oko 30%.

207

Prema mišljenju ispitanika_ca, važan zadatak za lokalnu vlast bio bi da što prije krene u opsežnija ispitivanja koliko je zemljište zagađeno, kako bi se to prezentovalo javnosti i u konsultaciji sa strukom i građanima pokušale kreirati mjere i koraci koje će svi zajedno preduzeti, a koji će spriječiti dalje zagađivanje i omogućiti održivu proizvodnju poljoprivrednih i prehrambenih proizvoda. Takođe, posebnu pažnju bi, prema mišljenju ispitanika_ca, trebalo posvetiti brizi o reciklaži i selekciji otpada koji se izdvaja. Ispitanici_ce smatraju da je važno da nadležne institucije povedu brigu o uvođenju neke vrste reciklaže u svim mjesnim zajednicama, te da se kontinuirano radi na ekološkom osvještavanju stanovništva i njihovoj edukaciji o važnosti selekcije otpada.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Ne postoji visok stepen povjerenja građana u rad institucija u gradu Doboju. Tome doprinose i dugogodišnje izborne krađe i malverzacije, netransparentno trošenje javnih sredstava i pasivnost lokalne uprave u privlačenju građana da učestvuju u donošenju važnih političkih, ekonomskih i društvenih odluka koje bi doprinijele razvoju lokalne zajednice. Prema analizi dostupnih podataka, u javnosti se ne vide dovoljno jake inicijative za unapređenje servisa pružanja usluga građanima i njihovo proaktivno uključenje u rad lokalne uprave. Formalno, jednom godišnje sprovode se ankete o zadovoljstvu građana uslugama, ali se rezultati takvih anketa objavljuju sa zakašnjenjem. Usluge kojima su građani uglavnom nezadovoljni odnose se na rad službe Civilne zaštite na sprečavanju posljedica prirodnih katastrofa, kvalitet održavanja lokalnih puteva (naročito zimi), redovnost održavanja lokalnih puteva, rasprostranjenost javnih zelenih površina, parkova i igrališta za djecu, kvalitet zelenih površina, igrališta za djecu i parkova, cijenu kanalizacije i rad vrtića.

208

Gradska uprava grada Doboja trenutno ne posjeduje upravnu zgradu u kojoj su objedinjena sva gradska odjeljenja i institucije. Primjetno je nezadovoljstvo građana i stranaka u postupcima u različitim odjeljenjima Gradske uprave zbog nedostatka potrebne komunikacije između odjeljenjâ i potrebe da stranke odlaze u različite dijelove grada da bi uspješno riješili postupak koji se vodi u okviru određenog predmeta. Ispitanici_ ce koji pripadaju kategoriji mladih naveli su da ne vide lokalnu zajednicu kao prosperitetnu, te da zbog korupcije u zapošljavanju i nemogućnosti ostvarivanja osnovnih socio-ekonomskih i drugih egzistencijalnih potreba, veliki broj mladih ljudi napušta u Dboj i odlazi u inostranstvo. Samo u toku prethodne dvije godine, prema podacima iz istraživanja Unije za održivi povratak i integracije u BiH, Dboj je napustilo približno 3.500 mladih, što, prema mišljenju ispitanika_ ca, predstavlja alarmantan i zabrinjavajući podatak za lokalne upravljačke strukture.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Većina ispitanika_ ca smatra da ne postoji dobra veza između javne uprave, poslovnog sektora i civilnog društva, jer, kako navode, smatraju da javna preduzeća i javne ustanove uglavnom sprovode volju pojedinaca u skladu sa političkom voljom, partijskim sistemom i nji-

hovim ličnim interesima, ne oslanjajući se pritom na potrebe privrednog i civilnog sektora, koji zbog ovakvog stanja trpi najveće posljedice u vidu opstrukcije ekonomskog rasta i razvoja. Saradnja lokalne uprave i poslovnog sektora odvija se preko Privrednog savjeta. Ispitanici_ ce iz poslovnog sektora naglašavaju da ovo tijelo formalno postoji, te da se vrlo rijetko organizuju sastanci sa privrednicima kako bi bile razmatrane realne mogućnosti unapređivanja lokalnog ekonomskog razvoja. Takođe, naglašavaju da lokalna uprava rijetko nalazi prostora za njihove potrebe i uvažava njihove sugestije kada je u pitanju donošenje odluka, te da to ima veze sa uticajem politike na privredni razvoj. Prema evidenciji Gradske uprave, na području grada Doboja djeluje više od 100 organizacija civilnog društva u različitim oblastima. Mnoge dobojske mjesne zajednice takođe su osnovale lokalna udruženja građana, kako bi mogle lakše da realizuju određene aktivnosti i projekte, a prije svega zbog toga što nemaju status pravnog lica i nisu u mogućnosti da otvaraju račune u banci. Na ovaj način mogu upravljati sredstvima doznačenim iz eksternih izvora ili namjenskim sredstvima doznačenim iz budžeta. Ipak, prema dostupnim podacima, može se zaključiti da saradnja javnog, privatnog i civilnog sektora nije na zadovoljavajućem nivou, te da, i kada ista postoji, ona nije inicirana od strane javne uprave, nego međunarodnih donatora, u pogledu pokretanja saradnje u projektima od važnosti za podsticanje stvaranja povoljnog investitorskog okruženja ili određene vidove podrške marginalizovanim grupama, kao što je pokretanje ženskog preduzetništva.

Drvar

Apstrakt

210

Ovaj izvještaj predstavlja presjek stanja razvoja opštine Drvar prema UN indikatorima održivog razvoja. Izvještaj je rezultat prikupljanja podataka dobijenih kroz onlajn pretraživanje sekundarne građe (opštinski dokumenti, statistički registri i medijske objave). Opšti zaključak je da se radi o jednoj od najnerazvijenijih opština u Bosni i Hercegovini, koja se, uprkos naporima lokalnog stanovništva da ostane na svojim ognjištima, suočava se specifičnim političkim i institucionalnim barijerama za razvoj. Formalno najbolje ocijenjen indikator je rodna ravnopravnost, dok najveći izazov predstavlja narušavanje radnih prava. Strategijom razvoja postavljeni su ciljevi do 2027. godine koji će, ukoliko budu ispunjeni, ostvariti blagi pomak u gotovo svakom od 17 UN ciljeva održivog razvoja. Međutim, imajući u vidu izrazito nepovoljnu ekonomsku situaciju i negativne demografske trendove, razvojni ciljevi definisani Strategijom čine se nedovoljnim za ostvarivanje kvalitativno boljeg života građana. Ukoliko se odliv i starenje stanovništva ne uspori, opština Drvar će 2030. godine biti svedena na manje od 4000 stanovnika.

Kontekst istraživanja

Opština Drvar nalazi se u zapadnom dijelu Bosne i Hercegovine. Geografski položaj opštine karakteriše planinska nadmorska visina (400–1962 m), umjereno kontinentalna klima i veliko prostranstvo pokriveno šumama (60%)¹. U vezi s time, glavna industrijska grana na ovom području je šumarstvo. Osim toga, prirodna bogatstva i istorijske znamenitosti ovog kraja pružaju potencijale razvoju rudarstva, obnovljive energije i seoskog turizma koji, kako istraživanje pokazuje, još uvijek ostaju neiskorišćeni.

Administrativnom podjelom iz 1995. godine, Opština Drvar nalazi se u Kantonu 10 Federacije BiH. Prema posljednjim procjenama, u Drvaru živi 5724 stanovnika², što je gotovo dvije trećine manje nego 1991. godine. Demografska katastrofa koja je pogodila opštinu posljedica je (post) ratne emigracije i dejtonske demarkacije, prema kojoj je Opština Drvar svedena na 589 km²

¹ Izvor: <http://www.opstinadrvar.net/o-drvaru/> (pristupljeno 19. 7. 2023).

² Izvor: Procjena ukupnog broja stanovnika u Federaciji BiH (2022). Saopštenje broj 14.2.1. Federalni zavod za statistiku Bosne i Hercegovine. Sarajevo.

(62% prijašnje teritorije). Stoga ne čudi što je Indeksom razvijenosti iz 2022. godine Drvar svrstan u petu grupu – izrazito nerazvijenih opština u Bosni i Hercegovini.

Loša povezanost Drvara sa drugim opštinama uticala je na proces prikupljanja podataka, jer je usljed geografske udaljenosti i neredovnosti autobuskih linija obavljanje terenskog rada bilo izvodljivo samo istraživačima koji žive u Drvaru. Kada se na to doda i nesistematičnost rada javne uprave (ograničenje prisutno u gotovo svim opštinama BiH), mogućnost prikupljanja građe ispostavila se kao glavni izazov u sprovođenju istraživanja.

U cilju prevazilaženja ovih ograničenja, građa je prikupljana iz svih raspoloživih izvora, a dominantno iz javno dostupnih strateških dokumenata, statističkih registara i medijskih objava. Od svih relevantnih strateških dokumenata, opština Drvar je usvojila tek dva: Strategiju razvoja za period 2021–2027. godine i Akcioni plan za realizaciju Strategije razvoja za 2021. godinu.

Sama činjenica da mnogi dokumenti od strateškog značaja za razvoj opštine u skladu sa UN ciljevima održivog razvoja još uvijek nisu usvojeni (iako zakon nalaže drukčije), te da je i usvajanje svih donijetih dokumenata po pravilu kasnilo, nema samo metodološki već i analitički značaj. Drugim riječima, usvajanje dokumenata nakon početka perioda na koji se odnose, nepostojanje akcionih planova za svaku godinu obuhvaćenu Strategijom razvoja, odsustvo mjerenja efekata na godišnjem nivou, kao i odsustvo posebnih dokumenata kojima bi se usmjerio razvoj opštine u oblastima socijalne politike, zaštite životne sredine, rodne ravnopravnosti, položaja ranjivih kategorija itd. govori o političkoj volji i/ili logističkim kapacitetima javne uprave.

211

UN ciljevi održivog razvoja

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Prvi cilj održivog razvoja UN je iskorjenjivanje siromaštva do 2030. godine. Ovaj cilj je sastavljen od pet potciljeva: iskorijeniti ekstremno siromaštvo prema međunarodnom indikatoru (život sa manje od 1,25 dolara na dan), prepoloviti broj siromašnih prema nacionalnim indikatorima siromaštva, obezbijediti socijalnu zaštitu svim siromašnim i ranjivim grupama, obezbijediti svima jednaka ekonomska prava i izgraditi otpornost siromašnih na spoljašnje šokove i katastrofe.

Strategija razvoja Opštine Drvar ne prati metodologiju Ujedinjenih nacija, te samim tim i ne postavlja ciljeve iskorjenjivanja / smanjenja siromaštva. Iako se Strategija ne bavi temom siromaštva, autori Strategije se kraćim tekstom i jednom tabelom osvrću na pitanje socijalne zaštite.

Procijenjeno je da, usljed nepovoljne ekonomske situacije i starenja stanovništva, broj korisnika socijalne zaštite raste. U 2019. godini oko 500 stanovnika opštine Drvar primalo je neku vrstu socijalne pomoći, što čini oko **čak 10% stanovništva**. Osim zdravstvenog osiguranja i porodiljskih naknada, koje nisu mjere ublažavanja siromaštva, opština i nadležno ministarstvo Kantona 10 isplaćuju redovnu pomoć, jednokratne novčane pomoći i nude smještaj u ustanovama socijalne zaštite. Redovnu socijalnu pomoć u iznosu od 100 KM mjesečno prima oko 170 korisnika (3% stanovnika), ali broj zahtjeva za jednokratnu pomoć sugerše da je potreba za pomoći veća.

212

U Opštini Drvar **ne postoji Centar za socijalni rad**, te je pitanje socijalne zaštite u nadležnosti Službe za opštu upravu i društvene djelatnosti. Posljedično, Opština Drvar **ne raspolaže socijalnom kartom** stanovništva, te je socijalna zaštita neadekvatno organizovana. Strategijom je predviđeno da Centar za socijalni rad bude osnovan do kraja 2021. godine, te da Centar do kraja 2022. godine izradi socijalnu kartu. Prema Akcionom planu za 2021. godinu, za unapređenje zdravstvene i socijalne zaštite predviđeno je 80.000 KM, ali se formiranje Centra za socijalni rad ne spominje³. Zaključno sa avgustom 2023. godine, oba cilja definisana Strategijom ostaju neostvarena⁴.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Drugi cilj održivog razvoja UN je okončanje gladi i unapređenje ishrane. Ovaj cilj je sastavljen od pet potciljeva: iskorijeniti glad i omogućiti pristup hrani svim siromašnim i ranjivim kategorijama, okončati pothranjenost svih (posebno male djece, djevojčica i trudnica), udvostručiti poljoprivrednu produktivnost i prihode malih poljoprivrednika, ostvariti održivu proizvodnju hrane i održavati genetsku raznolikost.

³ Centar za socijalni rad se navodi u Izveštaju o izvršenju budžeta opštine Drvar za 2022. godinu. U ovom izvještaju stoji da je opština prenijela 5000 KM na račun Centra za socijalni rad, ali drugi izvori sugeršu da Centar još uvijek nije formiran.

⁴ Vidjeti zvanični spisak centara za socijalni rad Federalne komisije FBiH. Dodatno: <https://vecernjenovosti.ba/124765/vijesti/u-drvaru-kriticno-runic-veliki-broj-stanovnika-u-stanju-socijalne-potrebe/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

Strategija razvoja Opštine Drvar ne tretira pitanje gladi, te zvanični registri gladnih i pothranjenih ne postoje. Kako je riječ o opštini bogatoj prirodnim resursima (šume, vode, livade i pašnjaci), glad ne bi trebalo da predstavlja problem. Međutim, u istorijskoj perspektivi, Opština Drvar bila je industrijski centar zapadnog dijela Bosne i Hercegovine, te je nakon rata prošla kroz proces deindustrijalizacije, koja je ostavila veliki udio urbanog stanovništva bez zaposlenja. Iz tog razloga, prisustvo gladnih, i pored bogatih prirodnih resursa, nije isključeno.

Gladno i pothranjeno stanovništvo egzistencijalne potrebe ne može namiriti u javnim ustanovama opštine, jer Opština Drvar nema Centar za socijalni rad, a **ni javnu kuhinju**. Osim povremenih kratkoročnih davanja opštine⁵, jedina organizacija koja pruža podršku siromašnim i ranjivim kategorijama je **Crveni krst**. U redovnim okolnostima, Crveni krst opslužuje oko 150 korisnika, a u okolnostima poplava, epidemije i sličnih nepogoda, organizuje volontere koji dodatno pomažu lokalno stanovništvo⁶. Opština Drvar redovno finansira rad Crvenog krsta, te je u 2021. godini izdvojila 62.000 KM⁷. Osim Crvenog krsta, na teritoriji Opštine Drvar bogoslužje obavljaju Srpska pravoslavna crkva i Katolička crkva. Sasvim je izvjesno da i ove organizacije pružaju pomoć lokalnom stanovništvu, ali o njihovom humanitarnom radu ne postoji evidencija.

213

Kada je riječ o poljoprivrednoj proizvodnji, ona je poslije šumarstva glavna (ali neiskorišćena) privredna grana. Površina zemljišta na teritoriji Opštine Drvar iznosi 22.672 ha, od čega je 49% (11.220 ha) obradivo⁸, dok ostatak čine pašnjaci. Prema tome, znatan dio stanovništva bavi se poljoprivredom, ali najčešće samo u okviru svojih domaćinstava. U opštini Drvar postoji i udruženje poljoprivrednika koje, zajedno sa organima opštine, aplicira za razvojne grantove⁹. Od poljoprivrednih proizvoda, najpoznatija je **drvarska drenjina**. U formi pekmeza, proizvodnja drvarske drenjine je patentirana, a pored toga, drenjina se koristi i za proizvodnju rakije¹⁰. S druge strane, od 11.220 ha, tek 80 ha se koristi za ratarstvo, a 40 ha za voćarstvo. Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, **čak 93% oranica, bašti i vrtova ostaje**

⁵ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/једнократна-новчана-помоћ-за-пензион> (pristupljeno 4. 8. 2023).

⁶ Izvori: zvanična internet stranica Opštine Drvar i Facebook stranica Crvenog krsta Opštine Drvar.

⁷ Izvor: Izvještaj o izvršenju budžeta Opštine Drvar za 2021. godinu.

⁸ Izvor: Strategija razvoja za Opštinu Drvar 2021–2027. godine.

⁹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/potpisan-ugovor-za-nabavku-devet-plastenika/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

¹⁰ Vidjeti: <https://agrosavjet.com/brendiran-drvarski-muceni-pekmez-od-drenjine/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

neiskorišćeno plodno zemljište. Najveći problem u Opštini Drvar predstavljaju površine koje su stvarno ili potencijalno kontaminirane minama. Prema podacima iz Strategije razvoja, **minirano područje se prostire na čak 15 km².**

Uz poljoprivredu, opština Drvar raspolaže i znatnim potencijalima za razvoj stočarstva. Posjedovna struktura zemljišta pokazuje da su livade zastupljene na površini od 7310 ha, a pašnjaci 11.452 ha, što ukazuje na činjenicu o povoljnim uslovima za razvoj ovčarskih farmi i farmi koza. Ipak, i pored prisutnog uzgoja ovaca, na teritoriji opštine Drvar se ne proizvode gotovi proizvodi, a mlijeko otkupljuje „MEGGLE”, mljekara iz Bihaća. Glavnu prepreku u razvijanju kapaciteta za proizvodnju mesa i mlijeka predstavlja **nedostatak veterinarske struke i lokalne tržnice** na kojoj bi se proizvodi mogli plasirati. Strategijom razvoja nije adresiran problem nedostatka veterinarske struke, ali jeste planirano uspostavljanje gradske pijace. U vrijeme pisanja ovog izveštaja, u toku je završetak radova I faze rekonstrukcije pijace, koju finansira Vlada FBiH¹¹.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

214

Treći cilj održivog razvoja UN je obezbjeđivanje zdravog života. Ovaj cilj je sastavljen od devet potciljeva: globalno smanjiti mortalitet porodilja, okončati smrt novorođenčadi koja se može spriječiti, okončati epidemiju side, smanjiti smrtnost od nezaraznih bolesti, jačati prevenciju, smanjiti zloupotrebu narkotika, prepoloviti broj saobraćajnih smrti i povreda, obezbijediti univerzalan pristup uslugama reproduktivnog zdravlja, postići univerzalnu zdravstvenu zaštitu i umanjiti smrtnost izazvanu zagađenjem. Ovi potciljevi nisu relevantni za Opštinu Drvar, jer se nadležnost opštine nakon rata svela na primarnu zdravstvenu zaštitu.

U Opštini Drvar postoje Dom zdravlja, jedinica hitne pomoći i dvije privatne apoteke. Sredstva za redovno funkcionisanje Doma zdravlja Drvar obezbjeđuju Zavod za zdravstveno osiguranje i Ministarstvo zdravlja Kantona 10, ali su infrastrukturni kapaciteti u velikoj mjeri potpomognuti donacijama iz Republike Srbije¹². Dom zdravlja se nerijetko suočava sa ozbiljnim finansijskim poteškoćama, koje su kulminirale 2017. godine, kada su zaposleni bili pred kolektivnom tužbom zbog neisplaćenih plata¹³.

¹¹ Vidjeti: <https://ba.ekapija.com/news/3915622/naredne-godine-rekonstrukcija-pijace-u-drvaru> (pristupljeno 4. 8. 2023).

¹² <https://ba.ekapija.com/news/3142885/završena-rekonstrukcija-hitne-pomoci-u-domu-zdravlja-drvar> (pristupljeno 4. 8. 2023).

¹³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/vanredna-sjednica-opstinskog-vijeca/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

Prema podacima iz 2019. godine, u Domu zdravlja rade tri doktora opšte prakse, tri doktora specijalista, dva stomatologa i 15 medicinskih tehničara. Drugim riječima, u Opštini Drvar **jedan doktor opšte prakse u prosjeku pokriva 2000 stanovnika**. Sekundarnu zdravstvenu zaštitu stanovnici Drvara ostvaruju u Kantonalnoj bolnici Livno, a od potpisivanja sporazuma sa UKC Republike Srpske i JZU bolnica „Dr Mladen Stojanović” Prijedor¹⁴ i u zdravstvenim ustanovama Republike Srpske.

Strategijom razvoja predviđena je rekonstrukcija i opremanje Doma zdravlja iznosom od 100.000 KM koje bi trebalo da obezbijede Federalno ministarstvo, Vlada Kantona 10 i donatori. Dodatno, prema Akcionom planu za 2021. godinu, predviđena su sredstva za uspostavljanje volonterskog servisa Crvenog krsta, mobilnog zdravstvenog tima za obilazak pacijenata u udaljenim mjestima i otvaranje doma za stara lica.

Cilj 4: Obrazovanje za sve

Četvrti cilj održivog razvoja UN je osiguranje inkluzivnog i pravičnog obrazovanja. Ovaj cilj je sastavljen od sedam potciljeva: omogućiti univerzalni pristup besplatnom i pravičnom osnovnom i srednjem obrazovanju, univerzalni pristup predškolskom obrazovanju, pristup tehničkom, stručnom i tercijarnom obrazovanju, povećati broj mladih koji posjeduju upošljive vještine, ukloniti rodni disparitet i omogućiti jednak pristup obrazovanju za pripadnike ranjivih kategorija, ostvariti univerzalnu pismenost mladih i promovisati održivi razvoj.

Opština Drvar zadovoljava osnovne uslove za sprovođenje predškolskog i školskog obrazovanja. U nadležnosti opštine nalaze se dječiji vrtić „Majka Hrabrost” i Srednja škola Drvar. Vrtić „Majka Hrabrost” u trenutnom izdanju postoji od 2018. godine, kada je sredstvima Republike Srbije izvršena rekonstrukcija. Osnovna škola je sastavljena od dvije zgrade – u jednoj učenici pohađaju nastavu do petog razreda, a u drugoj nakon toga. Osnovna škola ima i područno odjeljenje u naselju Prekaja. Srednja škola Drvar nudi tehničko, stručno i opšte obrazovanje, s tim da se tehnički i strukovni smjerovi konstantno mijenjanju¹⁵. Trenutno, učenici mogu birati između školovanja za profesiju trgovca, informatičara, ekonomiste ili upisati gimnaziju.

¹⁴ Izvor: <http://www.opstinadrvar.net/za-lijecenje-dovoljna-uputnica/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

¹⁵ Interesantno, iako je šumarstvo glavna industrijska grana Opštine Drvar (i okolnih opština), Srednja škola Drvar ne nudi obrazovanje u ovoj oblasti. Takođe, donedavno je postojao smjer krojača ali je ugašen, iako je u Opštini Drvar nedavno pokrenut tekstilni pogon „YUMCO”, koji zapošljava oko 100 lica, pretežno žene starije dobi.

Kapaciteti svih vaspitno-obrazovnih ustanova zadovoljavaju potrebe zajednice, koja se generalno suočava sa problemom starenja stanovništva (tj. smanjenjem broja učenika). Prema podacima Federalnog zavoda za 2021. godinu, vrtić redovno pohađa 46 djece, osnovnu školu 318 i srednju školu 185 učenika. Računajući broj osoblja, ispostavlja se da u prosjeku jedna vaspitačica radi sa 12 djece, jedna učiteljica sa devet đaka osnovne škole i jedan nastavnik sa osam đaka srednje škole.

Osnovno i srednje obrazovanje je besplatno i pristupačno, a od 2003. godine u školama se koristi nastavni program Republike Srpske, čime je lokalnom stanovništvu omogućeno obrazovanje na ćirilici¹⁶. U kontekstu potciljeva održivog razvoja, ostaje neriješen problem rodne dispariteta u obrazovanju. Srednje stručno obrazovanje u većoj mjeri pohađaju dječaci, dok gimnaziju češće upisuju djevojčice. Međutim, ovaj problem nije specifičnost Opštine Drvar, već opšti trend.

Kada je riječ o programima stipendiranja, Opština nagrađuje najbolje učenike novčanim i drugim poklonima manje vrijednosti¹⁷, te studente obezbjeđivanjem mjesečnih stipendija u iznosu od 100 KM svima koji pohađaju redovne studije¹⁸. Na teritoriji opštine Drvar ne postoje institucije visokog obrazovanja, te studenti odlaze u najbliže univerzitetske centre, najčešće u Banju Luku.

Za razliku od predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, u Opštini Drvar **gotovo da ne postoji obrazovanje odraslih**. Jedini načini na koji se odrasli žitelji mogu doškolovati odnose se na sticanje vozačkih vještina¹⁹ i obuke kod malobrojnih poslodavaca²⁰. Uz to, nedavno je obnovljen fond opštinske biblioteke²¹, ali ona prvenstveno služi đacima za pohađanje školske nastave. Prema tome, u cilju sprovođenja koncepta cjeloživotnog učenja, opštini Drvar nedo-

---

¹⁶ Sa ovim problemom se još uvijek suočavaju stanovnici Opštine Glamoč, koja, iako većinski naseljena Srbima, nema nacionalnu grupu predmeta.

¹⁷ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/nagrade-za-najbolje-ucenike-2/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

¹⁸ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/stipendije-za-27-studenata/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

¹⁹ Vidjeti: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=415092> (pristupljeno 4. 8. 2023).

²⁰ Vidjeti: <https://www.nezavisne.com/ekonomija/privreda/Jumko-poceo-sa-probnim-radom-na-obuci-80-zena/578680> (pristupljeno 4. 8. 2023).

²¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/otvorena-gradska-biblioteka/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

staju vidovi neformalnog obrazovanja, poput seminara²² i kurseva stranih jezika, računara, plesa i slično. Strategijom razvoja, predviđeno je da se do kraja 2027. godine kreiraju barem tri programa ove vrste.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Peti cilj održivog razvoja UN je rodna ravnopravnost i osnaživanje žena. Ovaj cilj je sastavljen od šest potciljeva: okončati diskriminaciju žena, eliminisati sve forme nasilja nad ženama, ukloniti prakse prisilnih brakova i sakaćenja genitalija, prepoznati neplaćeni rad, obezbijediti učestvovanje u javnom životu i univerzalni pristup reproduktivnom zdravlju.

U kontekstu potciljeva održivog razvoja UN, ne postoje sistematski prikupljeni podaci o diskriminaciji i nasilju nad ženama, a prakse prisilnih brakova i sakaćenje genitalija nisu specifičnost ovog kraja. Potciljevi o kojima postoji evidencija odnose se na zastupljenost žena u javnom životu zajednice i finansijsku podršku opštine porodiljama.

Rodna ravnopravnost u javnom životu Opštine Drvar je na zadovoljavajućem nivou. Prema členu 9. Statuta Opštine, eksplicitno je izražena težnja ka ostvarivanju ravnopravne zastupljenosti polova u institucijama vlasti i javnim službama. U skladu sa tim, od 2019. godine, na čelu Opštine nalazi se Dušica Runić, kandidatkinja iz redova Saveza nezavisnih socijaldemokrata. U opštinskom vijeću žene čine 40% sastava²³, te se nalaze na mjestu direktora u čak pet od šest javnih preduzeća i ustanova čiji je osnivač Opština²⁴.

Opština Drvar redovno izdvaja sredstva za pomoć porodiljama. Broj korisnica porodiljskih naknada iz godine u godinu varira, ali se kreće u rasponu od 11 do 48 korisnica. S druge strane, strateška podrška ekonomskom osnaživanju žena nedostaje. Jedan od rijetkih primjera ekonomski osnaženih žena je vezan za proizvodnju drvarske drenjine, gdje se poslovni angažman žena u okviru porodičnih gazdinstava pokazao uspješnim²⁵. Uz to, otvaranjem proizvodnog

217

²² Grantovima međunarodnih organizacija, sprovedeno je nekoliko kraćih seminara namijenjenih zaposlenima u opštinskoj upravi i/ili aktivistima iz nevladinog sektora. Međutim, ove inicijative nisu redovna pojava.

²³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/opstinsko-vijece/> (pristupljeno 7. 8. 2023).

²⁴ Vidjeti: <https://nacelnik.net/odrzan-sastanak-s-direktorima-javnih-ustanova-i-javnih-preduzeca-opstine-drvar/> (pristupljeno 07. 8. 2023).

²⁵ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/udruzenje-zena-titova-pecina/> (pristupljeno 7. 8. 2023).

pogona „YUMCO”, oko 100 žena Drvara je dobilo priliku za zaposlenje u tekstilnoj industriji²⁶, ali mora se naglasiti da je ovdje riječ o napornom i slabo plaćenom poslu.

Kada je riječ o nevladinom sektoru, na teritoriji opštine Drvar je donedavno postojalo nekoliko udruženja žena: „Lasta”, „Drvarčanke”, „Sveta Petka” i „Titova Pećina”. Prema dostupnoj evidenciji opštinske administracije, udruženja žena su posljednji put bila finansirana sredstvima opštine 2015. i 2016. godine. Od tada, nije evidentirana podrška radu udruženja građana sa primarnom misijom ostvarivanja rodne ravnopravnost i osnaživanja žena.

Strategijom razvoja predviđeni su projekti ekonomskog osnaživanja žena, ali ne kroz posebne programe, već u okviru programa osnaživanja marginalizovanih grupa. U tom kontekstu, poseban se fokus stavlja na žene žrtve nasilja, žrtve rata i žene sa sela. Strategijom se predviđa formulisanje barem jednog programa podsticaja do marginalizovanih grupa 2027. godine. Mimo toga, ne postoje druge inicijative niti lokalni akcioni planovi usmjereni na ostvarivanje veće rodne ravnopravnosti.

Cilj 6: Čista voda i sanitarije

218

Šesti cilj održivog razvoja UN je osigurati dostupnost i održivo upravljanje vodom i kanalizacijom. Ovaj cilj je sastavljen od šest potciljeva: omogućiti pristup pijaćoj vodi svima, okončati otvorenu defekaciju, poboljšati kvalitet vode, povećati efikasnost korišćenja vode, implementirati integrisano upravljanje vodnim resursima, obnoviti i zaštititi ekosisteme vezane za vodu (planine, šume, rijeke, močvare, jezera itd.).

Opština Drvar bogata je vodenim resursima. Kroz teritoriju opštine protiče 63 kilometara duga rijeka Unac, koja se ulijeva u rijeku Unu. U nju se ulijeva na desetine pritoka i vrela, od kojih su značajniji: Gudaja, Ljeskovicica, Visućica, Drobrnjak, Bastašica i Drvara. Vodena bogatstva nude izrazito povoljne preduslove za vodosnabdijevanje lokalnog stanovništva, te eventualno i plasiranje pijaće vode na šire tržište. Međutim, vodovodna i kanalizaciona infrastruktura predstavljaju veoma slabe tačke lokalnog razvoja.

U opštini Drvar vodovodna mreža je dugačka 49 km. Osnovu vodovodnog sistema Drvara čine izvorište „Točkovi” (44 l/sek), rezervoar „Banjčevo brdo”, rezervoar „Sopića Brdo” i razvodna

²⁶ Vidjeti: <https://yumco.rs/otvorena-fabrika-yumca-u-drvaru/> (pristupljeno 7. 8. 2023).

mreža po gradu i naseljima Drvar Selo, Trninić Brijeg i Šipovljani. Vještačka akumulacija „Župica” u gornjem toku Unca izgrađena je za potrebe obezbjeđenja vode industriji u Drvaru. Ostala naselja se snabdijevaju vodom uglavnom putem lokalnih vodovoda, bunara i izvora. Pokrivenost uslugom vodosnabdijevanja je 81%, što znači da **svako peto domaćinstvo nema pristup vodovodnoj mreži**. Pritom, procjenjuje se da je **80% vodovodnih cijevi na postojećoj mreži potrebno zamijeniti**.

U odnosu na vodovodnu mrežu, kanalizaciona mreža je još manje rasprostranjena, te iznosi tek 34 km. Od toga, industrijska kanalizacija je dugačka 10 km (ali nije u funkciji), fekalna kanalizacija 12 km, koliko i atmosferska kanalizacija. Priključak na kanalizacionu mrežu ima tek 46% domaćinstava. Drugim riječima, **tek svako drugo domaćinstvo posjeduje kanalizaciju**. Osim toga, dodatni problem predstavlja miješanje atmosferske i fekalne kanalizacije. Povrh svega, u gradskom području Drvara postoji nekoliko kanalizacionih kolektora koji **otpadne vode odvođe u rijeku Unac** bez prethodnog prečišćavanja, dok u seoskim područjima pojedini žitelji bespravno sprovode kanalizaciju u njene pritoke.

Poslove vodosnabdijevanja i upravljanje otpadnim vodama obavlja javno-komunalno preduzeće „Komunalac Drvar”. **Preduzeće već godinama posluje nestabilno**, te štrajkovi zaposlenih nisu rijetka pojava²⁷. Osim dugovanja, preduzeće se u svakodnevnom radu suočava sa izazovom obavljanja komunalnih poslova korištenjem zastarjele mehanizacije. Starosni vijek vozila kojima preduzeće raspolaže je u prosjeku preko 20 godina. U tom smislu se, vitalnim, ali nedovoljnim, čine donacije Republike Srbije, među kojima se nalaze i nova vozila za komunalne namjene²⁸.

Strategijom razvoja predviđeno je povećanje efikasnosti snabdijevanja vodom i proširenje kanalizacione mreže za 10 km. Efikasnije vodosnabdijevanje biće ostvareno sredstvima Republike Srbije²⁹, i to kroz tri faze: 1) rekonstrukcijom izvorišta „Točkovi”, 2) rekonstrukcijom glavne gradske mreže i 3) rekonstrukcijom sekundarne mreže. Takođe, proširenjem kanalizacione mreže, 2027. godine bi u opštini Drvar kanalizaciju trebalo da ima 1540 domaćinstava.

²⁷ Vidjeti: <https://www.federalna.ba/jp-komunalac-drvar-prekinuo-generalni-strajk-od-danas-krece-odvoz-smeca-r7rv4> (pristupljeno 7. 8. 2023). Dodatno: <http://www.opstinadrvar.net/nagomilani-problemi-komunalca/> (pristupljeno 4. 8. 2023).

²⁸ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/набављена-нова-механизација-за-јп-ком/>

²⁹ Vidjeti: <http://ijn.rs/blog/details/za-vodovod-pola-miliona-km/1192> (pristupljeno 7. 8. 2023).

Kada je riječ o drugim strateško-razvojnim dokumentima, u toku je izrada urbanističkog plana za razdoblje 2020–2040. godine³⁰. S obzirom na vremenski trenutak izrade ovog izvještaja, jasno je da se sa **urbanističkim planom kasni**, što ne čini izuzetak. Naime, gotovo sva strateška dokumenta koja su bila predmet ove analize (Strategija razvoja, godišnji budžeti, akcioni planovi itd.) izrađena su nakon početka perioda svog važenja.

Cilj 7: Pristupačna i čista energija

Sedmi cilj održivog razvoja UN je ostvarivanje pristupačne, pouzdane i održive energije za sve. Ovaj cilj ima 3 potcilja: osigurati univerzalno pristupačne, pouzdane i moderne energetske usluge, značajno povećati udio obnovljivih izvora energije i udvostručiti globalnu stopu poboljšanja energetske efikasnosti.

Pretpostavlja se da Opština Drvar posjeduje solidne uslove za ostvarivanje stabilne, pristupačne i održive energetske distribucije. Gotovo sva popisana domaćinstva imaju priključak na električnu energiju, a zahvaljujući povoljnim geografskim odlikama, ulaganjem u razvoj energije sunca i vjetra, opština može ostvariti značajan pomak u energetskej tranziciji. Međutim, **studije procjene do sada nisu rađene.**

Na teritoriji opštine postoji samo jedna solarna elektrana koja energiju izvozi u Njemačku, dok ostali objekti (škole, dom zdravlja, dom kulture i sporta itd.) i javna infrastruktura (prije svega javna rasvjeta) ne pokazuju zadovoljavajući nivo energetske efikasnosti.

Krajem prve godine realizacije Strategije razvoja, zgrada Opštine Drvar je uspješno prešla iz energetskeg razreda D u energetske razred B. U budućnosti se planira i postizanje najvišeg razreda energetske efikasnosti, pomoću grantova Republike Srpske i Republike Srbije³¹. Osim toga, Strategijom razvoja je predviđena izgradnja elektrane na solarni pogon i uvođenje 175 reflektora solarne javne rasvjete. Međutim, mimo ova dva cilja, niti Strategijom niti nekim drugim dokumentom od strateškog značaja, pitanje energetske stabilnosti, efikasnosti i obnovljivosti nije adresirano.

³⁰ Vidjeti: <https://nacelnik.net/odrzana-rasprava-o-uvajanju-prostorne-osnove-urbanistickog-plana-opstine-drvar/> (pristupljeno 7. 8. 2023).

³¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/имплементиран-пројекат-провођење-м/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

Cilj 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast

Osmi cilj održivog razvoja UN je ostvarivanje održivog ekonomskog rasta, pune zaposlenosti i dostojanstvenog rada. Ovaj cilj ima 10 potciljeva: održati rast po glavi stanovnika, postići visok nivo produktivnosti kroz diverzifikaciju i tehnološku inovaciju, podstaći rast mikro, malih i srednjih preduzeća, odvojiti ekonomski rast od degradacije životne sredine, postići punu i produktivnu zaposlenost i jednaku platu za rad jednake vrijednosti, značajno smanjiti udio mladih koji nisu u zapošljavanju, obrazovanju ili obuci, preduzeti hitne i efikasne mjere za iskorjenjivanje prisilnog rada, zaštititi radnička prava, sprovoditi politike za promovisanje održivog turizma i, konačno, ojačati kapacitete domaćih finansijskih institucija za proširenje pristupa finansijskim uslugama svima.

Prema socioekonomskim pokazateljima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, opština Drvar je među opštinama sa **najnižim** učešćem radno sposobnog stanovništva (57%), **najnižim** zaradama zaposlenog stanovništva (847 KM neto u prosjeku) i **najnižim** primanjima penzionisanog stanovništva (308 KM u prosjeku). U kontekstu demografskog starenja stanovništva i velike zavisnosti opštine od donacija i grantova (posebno onih iz Republike Srpske i Republike Srbije), nije realno očekivati značajne pomake u oblasti održivog ekonomskog rasta i dostojanstvenog rada.

Nominalno, plate posljednjih godina rastu, ali realno (u odnosu na inflaciju) postoje indicije da se čak smanjuju. Diverzifikacija proizvodnje nije rješenje, jer čak i postojeći vidovi ekonomskog privređivanja nisu u cijelosti iskorišteni. Većina radno aktivnog stanovništva je zaposlena u drvnoj industriji, poljoprivredi, trgovini, uslugama i javnim preduzećima. Svi navedeni sektori imaju potencijal rasta koji godinama nije iskorišten, pri čemu opština nema nadležnosti da značajnije utiče na razvoj šumarstva – glavne industrijske grane.

Prava radnika nisu na zadovoljavajućem nivou. Značajan dio radno aktivnog stanovništva je uposlen u sivoj zoni, jer poreski nameti predstavljaju preveliko opterećenje za poslovanje mikro i malih preduzeća. Najbolju ilustraciju narušenih radničkih prava pruža simbolični skup bivših zaposlenih u drvnoj industriji koji su 2013. godine organizovali „**Sahranu Drvara**”³². Od tada, stanje nije mnogo bolje, što se naročito oslikava u javnim preduzećima. Zaposleni u

³² Vidjeti: <https://mondo.rs/Info/EX-YU/a281545/Sahrana-Drvara.html> (pristupljeno 8. 8. 2023).

javno-komunalnom preduzeću „Komunalac Drvar” godinama unazad trpe nepoštene uslove rada, pri čemu su tokom ove godine stupili u **generalni štrajk zbog neisplaćenih obaveza**³³. Sa **problemom zaostalih zarada suočavaju se i zaposleni u JP „Radio stanica Drvar”, a u štrajku su nedavno bili i zaposleni Domu zdravlja**³⁴, pri čemu su **finansijski intervenisale ne samo nadležne institucije Kantona i Federacije, već i susjednog entiteta Republike Srpske i susjedne države Srbije.**

Održivi ekonomski rast i dostojanstven rad nisu direktno adresirani Strategijom razvoja. Na ovaj cilj se posredno odnosi jedino program ekonomskog osnaživanja marginalizovanih grupa (mladi, OSI i žene), kojim je predviđeno da se do 2027. godine razviju podsticajne mjere koje će dovesti do osnivanja 14 startap preduzeća registrovanih od strane lica iz kategorije marginalizovanih.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Deveti cilj održivog razvoja UN je izgraditi otpornu infrastrukturu, promovisati inkluzivnu i održivu industrijalizaciju i podsticati inovacije. Ovaj cilj ima pet potciljeva: razviti kvalitetnu, pouzdanu, održivu i otpornu infrastrukturu, značajno povećati udio industrije u zaposlenosti i bruto domaćem proizvodu, povećati pristup malih industrijskih i drugih preduzeća finansijskim uslugama, povećati efikasnost korištenja resursa i veće usvajanje čistih i ekološki prihvatljivih tehnologija i povećati broj razvojnih istraživanja.

Navedeni potciljevi su od izuzetnog značaja za Opštinu Drvar, posebno zbog devastirane industrije koja je prije rata zapošljavala radnika koliko danas opština ima stanovnika. Osnova industrijske infrastrukture postoji, ali se nažalost nalazi u ruiniranom stanju. Od velikih industrijskih postrojenja kao što su RO „Grmeč” i RO „Papir”, ostali su samo napušteni objekti³⁵.

Na području opštine Drvar je registrovano oko 500 poslovnih subjekata, pri čemu oko 200 čine pravna lica sa sjedištem u opštini, oko 100 sa sjedištem van opštine i oko 200 samostalnih

³³ Vidjeti: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=509550> (pristupljeno 8. 8. 2023).

³⁴ Vidjeti: <https://zurnal.info/clanak/odbili-dati-sanitetsko-vozilo-osobi-povrijedenoj-u-saobračajnoj-nesreci/24883> (pristupljeno 8. 8. 2023).

³⁵ Vidjeti: <https://www.youtube.com/watch?v=KnTtYX5uhzA> (pristupljeno 8. 8. 2023).

preduzetnika-obrtnika³⁶. Javna preduzeća se uglavnom bave poslovima iz oblasti šumarstva i pružanjem komunalnih usluga, mala i srednja preduzeća obradom drveta i trgovinom, a samostalni preduzetnici poljoprivrednom proizvodnjom i zanatima.

Drvar je jedna od najšumovitijih opština u Kantonu 10 i raspolaže sa oko 41.214 ha šumskog zemljišta, što predstavlja oko 14% ukupnog šumskog zemljišta Kantona 10. Međutim, šume i šumsko zemljište su pod ingerencijom Kantona 10, koji njime upravlja posredstvom JP ŠGD „Hercegbosanske šume”, te samim tim **Opština Drvar nema uticaja na uzgoj, zaštitu i eksploataciju šumskog bogatstva.**

Od 2020. godine, u opštini Drvar posluje **tekstilni pogon kompanije „YUMCO”**. Ovaj industrijski pogon je otvoren sredstvima Republike Srbije u iznosu od 1.000.000 KM. Tekstilni pogon nalazi se u rekonstruisanom objektu nekadašnje pekare, a sada privremene poslovne zone „Mlin”. Na ovaj način je, uz šumarstvo, pokrenuta i tekstilna industrija, koja prema trenutnom stanju zapošljava oko stotinu lica, pretežno žene preko 35 godina starosti.

Osim šumskog bogatstva i niske cijene rada, komparativnu prednost Drvara čini **blizina granice sa Evropskom unijom i brz izlaz na Jadran**, što olakšava izvoz proizvoda. Iz tog razloga, nedavno je pokrenuta inicijativa otvaranja kancelarije carinske ispostave u Drvaru³⁷. Dokle se sa inicijativom stiglo, na osnovu pregleda dostupne građe nije poznato. S druge strane, upravo ova blizina sa tržištem Evropske unije otežava zadržavanje radnika tokom ljetnje sezone, jer mnogi napuštaju svoje poslove u Drvaru radi honorarnih angažmana na hrvatskom primorju.

Kada je riječ o putnoj infrastrukturi, opština Drvar je **veoma loše povezana sa ostalim opštinama**. Jedina veza između Drvara i ostalih opština je uspostavljena drumskim saobraćajem, koji je otežan lošom putnom infrastrukturom i neredovnim autobuskim linijama. Primjera radi, opština Drvar i opština Glamoč su jedine dvije opštine u Bosni i Hercegovini još uvijek povezane **makadamskim drumom**³⁸. **Dodatno, nedostaju asfaltni putevi kroz Kulen Vakuf, koji opštinu povezuje sa gradom Bihaćem i asfaltni put prema Istočnom Drvaru, koji opštinu povezuje sa Republikom Srpskom. Putna infrastruktura je u nadležnosti Federalne direkcije za ceste, koja**

³⁶ Izvor: Federalni zavod za statistiku; Obrada: Federalni zavod za programiranje razvoja.

³⁷ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/razgovori-o-otvaranju-carinske-ispostave/> (pristupljeno 10. 8. 2023).

³⁸ Vidjeti: <https://www.youtube.com/watch?v=5Y7qNf82K3k> (pristupljeno 19. 7. 2023).

na godišnjem nivou opštini Drvar preraspodijeli tek između 50.000 i 70.000 KM.

Razvoj industrije je u Strategiji razvoja planiran kroz podsticaj razvoju malih i srednjih preduzeća, privlačenje investicija i podršku preduzetništvu marginalizovanih grupa. Postavljeni su ciljevi da se do 2027. godine broj MSP poveća za oko 10%, broj zaposlenih u MSP za oko 60%, potpuna rekonstrukcija privremene poslovne zone „Mlin”, sa udvostručenim brojem zaposlenih na tom prostoru i formulisanje jedne mjere koja će podstaći formiranje 14 startup biznisa lica iz kategorije marginalizovanih (mladi, OSI i žene). U cilju ostvarivanja navedenih ciljeva, do sada je započeta rekonstrukcija privremene poslovne zone „Mlin”³⁹.

Razvijanje privrednih aktivnosti pružaju i turistički potencijali. Opština Drvar je bogata prirodnim ljepotama i istorijsko-kulturnim znamenitostima vezanim za Drugi svjetski rat. **Turistički potencijali su gotovo potpuno neiskorišćeni**, jer Opština nema turistički info-centar, a ni dovoljno smještajnih kapaciteta za posjetioce. Ipak, na ovom polju su se napravili pionirski koraci: počelo je uređenje muzeja „25. maj”, paraglajding poletišta, biciklističkih staza i privatnih smještajnih objekata. Uz to, organizovanje nekoliko sportsko-kulturnih događaja se već ustalilo kao tradicija:

224

- Svjetsko test takmičenje u paraglajdingu,
- Drenjinijada,
- Sabor krajiške pjesme,
- Motorijada,
- Streetball turnir,
- Karate turnir,
- Festival narodne igre.

Strategijom razvoja prepoznati su potencijali razvijanja turizma, te je u tu svrhu planirano formiranje turističkog centra i proširenje smještajnih kapaciteta za posjetioce Drvara. Implementacijom ciljeva Strategije, broj smještajnih kapaciteta bi trebalo da se poveća za 50%, broj noćenja za 30%, dok je u planu i obogatiti sadržaj na šest turističkih destinacija.

³⁹ Vidjeti: <https://ba.ekapija.com/news/3988892/raspisan-tender-za-projekat-sanacije-poslovne-zone-mlin-u-drvaru> (pristupljeno 8. 8. 2023).

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Deseti cilj održivog razvoja UN je smanjiti nejednakost. Ovaj cilj ima sedam potciljeva: ostvariti rast prihoda donjih 40% stanovništva po stopi većoj od nacionalnog prosjeka, osnažiti društvenu, ekonomsku i političku uključenost svih, smanjiti nejednakost ishoda, usvojiti fiskalnu politiku, politiku zarada i socijalnu zaštitu radi veće jednakosti, unaprijediti regulaciju i praćenje globalnih finansijskih tržišta, osigurati pojačanu zastupljenost i glas zemalja u razvoju i omogućavanje uređene, bezbjedne, redovne i odgovorne migracije i mobilnosti ljudi.

Iz navedenih potciljeva proizilazi da se deseti cilj održivog razvoja UN u relativno maloj mjeri odnosi na jedinice lokalne samouprave. Štaviše, institucionalni okvir Federacije Bosne i Hercegovine opštinama ne ostavlja dovoljno manevarskog prostora u rješavanju pitanja nejednakosti. Tako se pitanje nejednakosti na nivou opštine posredno može odnositi na tretman siromašnih i gladnih, socijalna davanja i poboljšanje poslovnog ambijenta. Međutim, ova pitanja su adresirana drugim ciljevima održivog razvoja, te ovdje ostaje konstatovati samo to da problem nejednakosti nije predmet Strategije razvoja, niti drugih dokumenata od strateškog značaja.

225

Cilj 11: Gradovi i naselja uključivi, sigurni, prilagodljivi i održivi

Jedanaesti cilj održivog razvoja UN je učiniti gradove i ljudska naselja inkluzivnim, sigurnim, otpornim i održivim. Ovaj cilj ima sedam potciljeva: osigurati svima pristup adekvatnom, sigurnom i pristupačnom smještaju, obezbijediti siguran, priuštiv, pristupačan i održiv javni prevoz, poboljšati inkluzivnost i održivost urbanizacije, očuvati kulturno i prirodno nasljeđe, značajno smanjiti smrtnost i ekonomske gubitke od prirodnih nepogoda, smanjiti negativne uticaje na životnu sredinu i omogućiti univerzalan pristup zelenim javnim površinama.

Na teritoriji opštine Drvar nalazi se oko 3403 stambene jedinice. Velika većina su kuće tj. domaćinstva u kojima živi jedna porodica (2783), dok je broj visokih zgrada mali (55). Većina stambenih jedinica izgrađena je prije više od 40 godina, a nakon rata su se dostupni resursi uposlili u obnovu i povratak izbjeglog življa.

Procenjuje se da oko 1000 objekata i dalje čeka obnovu⁴⁰, ali i da postoji veliki broj praznih stambenih jedinica. Osnovni problem leži u činjenici da Opština Drvar **nema građevinskog inspektora** koji bi pokrenuo postupke protiv bespravno srušenih objekata i objekata koji ugrožavaju sigurnost, a kojih nije mali broj.

Opština Drvar nema Centar za socijalni rad, pa tako nedostaju zvanični podaci o broju beskućnika. S obzirom na to da je riječ o nerazvijenoj opštini sa visokom nezaposlenošću, pretpostavlja se da je ovaj broj mali (jer generalno beskućništvo i razvijenost opštine negativno koreliraju). Jedini dostupni podaci govore da je u periodu pred izradu Strategije razvoja osam lica dobijalo smještaj u javnim ustanovama. Posljednjih godina, u saradnji sa višim nivoima vlasti i međunarodnim donatorima, Opština je uspjela da pokrene ulaganja u rješavanje stambenog pitanja⁴¹.

Tokom migrantske krize, 2019. i 2021. godine, načelnica i opštinsko vijeće iznijeli su jednoglasan stav prema kojem nisu prihvatili odgovornost za zbrinjavanje migranata⁴². Ovo pitanje bilo je pokrenuto posjetom i visokih zvaničnika međunarodnih organizacija⁴³, ali Opština Drvar nije posjedovala kapacitete da se bavi ovim pitanjem.

226

Opština se takođe suočava sa problemom velikog broja pasa lotalica. Opština **nema azil za zbrinjavanje životinja**, a problem iz godine u godinu postaje sve veći, jer je evidentirano nelegalno dovoženje pasa na područje opštine.

Kada je riječ o javnom prevozu, stanje je izuzetno loše. Administrativnom podjelom 1995. godine, nekadašnji Drvar je rasparčan, te je dio teritorije pripao susjednim kantonima, a u entitetu Republike Srpske osnovana je opština Istočni Drvar. S obzirom na to da dobar dio zaposlenog stanovništva obavlja dnevne migracije ka susjednim opštinama: Istočni Drvar, Bosanski Petrovac, Bosansko Grahovo i Glamoč, **neophodno je uspostaviti redovne međuopštinske linije**. Ovo se posebno odnosi na opštinu Glamoč, sa kojom je Drvar povezan **makadamskim drumom**, a koja je najbliži put ka Livnu, administrativnom centru Kantona 10.

⁴⁰ Izvor: Strategija razvoja Opštine Drvar za period 2021–2027. godine. (2020). Autor: nepoznat. Izdavač: nepoznat.

⁴¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/izgradnja-dvije-zgrade/>. Dodatno: <http://www.opstinadrvar.net/izgradnja-i-obnova-25-stambenih-jedinica/> i <http://www.opstinadrvar.net/stanovi-za-socijalno-stanovanje/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

⁴² Vidjeti: <https://nacelnik.net/drvar-odrzana-sjednica-opstinskog-staba-civilne-zastite-o-migrantskoj-krizi/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

⁴³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/ambasadorica-osce-u-posjeti-opstini-drvar/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

Među potciljevima jedanaestog cilja održivog razvoja UN nalazi se i smanjenje negativnih uticaja na životnu sredinu i ostvarenje univerzalnog pristupa zelenim javnim površinama. S obzirom na prirodna bogatstva drvarskog kraja, veoma je jednostavno ostvariti pristup zelenim površinama. Dodatno, Opština Drvar je proglasila 1. april za **Dan uređenja opštine**. Tog dana se svake godine izvode radne akcije, koje predvode zaposleni u opštinskoj upravi, te podstiču sugrađane da tokom cijelog mjeseca aprila doprinesu uređenju javnih površina⁴⁴.

S druge strane, smanjenje negativnog uticaja na životnu sredinu je vrlo specifično pitanje u opštini Drvar jer je još uvijek pravno neriješen **skandalozni slučaj nezakonitog odlaganja uvezenog otpada iz Italije**⁴⁵. Mimo ovakvih izuzetnih okolnosti, u opštini Drvar svakako još uvijek ostaje **neriješeno pitanje upravljanja otpadom**, tj. iznalaženje održivog rješenja opštinskih deponija⁴⁶.

Strategijom razvoja predviđena je izgradnja dva zelena ostrva za selektivno prikupljanje otpada, što će omogućiti razvrstavanje kućnog i industrijskog otpada, smanjiti opterećenost deponija za 30% i uvećati prihode javno-komunalnog preduzeća „Komunalac Drvar” za 5%. Za ove namjene predviđeno je 330.000 KM iz budžeta Opštine, Vlade Kantona 10, Federalnog ministarstva za okoliš i drugih donatora.

227

Kada je riječ o drugim strateško-razvojnim dokumentima, u toku je izrada urbanističkog plana za period 2020–2040. godina⁴⁷. S obzirom na vremenski trenutak izrade ovog izvještaja, jasno je da se sa **urbanističkim planom kasni**, što ne čini izuzetak. Naime, gotovo sva strateška dokumenta koja su bila predmet ove analize (Strategija razvoja, godišnji budžeti, akcioni planovi itd.) izrađena su nakon početka perioda svog važenja.

Cilj 12: Održivi oblici potrošnje i proizvodnje

Dvanaesti cilj održivog razvoja UN je osigurati održivu potrošnju i proizvodnju. Ovaj cilj ima osam potciljeva: implementirati 10-godišnji program održive potrošnje i proizvodnje, postići

⁴⁴ Vidjeti: <https://srpskacafe.com/2023/04/organizovano-aprilsko-ciscenje-grada-u-drvaru/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

⁴⁵ Vidjeti: <https://impulsportal.net/index.php/impuls-teme/impuls-istrazuje/26946-epilog-afere-italijanski-otpad-da-li-ce-gradani-zagadivacu-platiti-milionsku-odstetu>

⁴⁶ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/vanredna-sjednica-opstinskog-vijeca-7/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

⁴⁷ Vidjeti: <https://nacelnik.net/odrzana-rasprava-o-usbvanju-prostorne-osnove-urbanistickog-plana-opstine-drvar/> (pristupljeno 7. 8. 2023).

održivo upravljanje i efikasno korišćenje prirodnih resursa, prepoloviti otpad hrane po glavi stanovnika na nivou potrošnje i prodaje i smanjiti gubitke na nivou proizvodnje i distribucije, ostvariti ekološki prihvatljivo upravljanje hemikalijama, značajno smanjiti stvaranje otpada kroz prevenciju, redukciju, reciklažu i ponovljeno korišćenje, ohrabriti kompanije da uvrste održivost u izveštavanje, promovisati održive javne nabavke i osigurati da ljudi imaju pristup relevantnim informacijama o održivom razvoju.

Kao što se iz navedenog da naslutiti, veći dio potciljeva dvanaestog cilja održivog razvoja UN nije u nadležnosti jedinica lokalne samouprave. Dodatno, nesistematsko prikupljanje podataka u Bosni i Hercegovini, a naročito u nerazvijenoj opštini Drvar, još više otežava monitoring i evaluaciju po ovom pitanju.

228

Ono što se iz temeljnog pregleda dostupne građe može zaključiti jeste da u opštini Drvar **ne postoji sistem reciklaže**. Sav otpad završava na deponijama, pri čemu se čak ni ne razvrstava prema mjestu nastanka i vrsti materijala. Dobra praksa povezivanja proizvodnje i potrošnje jedino se odnosi na poslovanje preduzeća „Woodland” koje se bavi **proizvodnjom peleta**. S obzirom na raspoloživost ove sirovine nastale prethodnom obradom drveta, nesumnjivo je da bi se cirkularna ekonomija u ovom aspektu mogla još više razvijati.

Opštinska uprava redovno sprovodi javne nabavke putem tendera i javnih poziva, ali sam pojam održivih javnih nabavki nije primjenjiv. Pristup relevantnim informacijama djelimično je ostvaren kroz oglašavanje rada opštinske uprave. Opštinska uprava informiše građane i širu zainteresovanu javnost putem oglasnih tabli, internet stranice i opštinske radio-stanice. Sjednice opštinskog vijeća se uživo prenose putem radija, a na sajtu se objavljuju zapisnici. Takođe, Opština Drvar ima i Službeni glasnik putem kojeg izvještava o odlukama i rješenjima koje donosi Vijeće Opštine.

O održivom razvoju se izvještava onoliko koliko je to tekuća problematika, što je vrlo rijedak slučaj. Detaljnim pregledom dostupnih izvještaja, jedino spominjanje ciljeva održivog razvoja uočeno je u kontekstu obaveze izrade Strategije razvoja. Slično, poslovni sektor na teritoriji opštine Drvar ne pokazuje prakse društveno odgovornog poslovanja i izvještavanja o održivosti. Nedavno sprovedena *Sveobuhvatna studija o filantropiji u BiH*⁴⁸ pokazala je izrazito ne-

⁴⁸ Izvor: Sveobuhvatna studija o filantropiji. (2023). Autori: Vuković V. i Halebić J. Izdavač: Udruženje Mreža za izgradnju mira, Sarajevo.

zainteresovan odnos kompanija prema ovoj problematici, posebno u Kantonu 10 i šumarskoj industriji.

Konačno, ni samom Strategijom razvoja pitanje održive potrošnje i proizvodnje nije adresirano već se o ovoj problematici može govoriti tek posredno, ostvarivanjem drugih ciljeva održivog razvoja.

Cilj 13: Hitne akcije u borbi protiv klimatskih promjena i njihovih posljedica

Trinaesti cilj održivog razvoja UN je borba protiv klimatskih promjena. Ovaj cilj ima tri pot-cilja: jačanje otpornosti i prilagodljivosti na prirodne nepogode, integracija mjera klimatskih promjena u politike, strategije, planove i podizanje svijesti i institucionalnih kapaciteta u cilju blagovremenog upozoravanja.

Borba protiv klimatskih promjena i njihovih posljedica nije u nadležnosti jedinica lokalne samouprave. Posljedično, Strategija razvoja Opštine Drvar se ne odnosi direktno na ovu problematiku. Adresirajući turističke potencijale, Strategija razvoja tangira pitanje klime i vjetra, time što predviđa unapređenje paraglajding centra. Zamisao je da se u okviru turističke ponude posjetiocima ponudi šest turističkih destinacija: Crna kraljica, Bastašica, Prekajsko jezero, Lagune, Klekovača i paraglajding poletišta. U tom kontekstu, vrijedno je istaći i da se u opštini Drvar svake godine organizuje tzv. „Desant na Drvar” – regionalni paraglajding skup.

Osim potencijala razvoja turizma, sve što Strategija razvoja nudi jeste deskripcija klimatskih uslova sa kojima su stanovnici opštine suočeni:

„Klima na području opštine Drvar je umjereno kontinentalna. Vegetacioni period traje od aprila do novembra na višim, a od marta do novembra na nižim terenima. Maksimalne apsolutne godišnje temperature su 38,4 °C, a minimalne -27,2 °C. Godišnje količine padavina su 1108 l/m², a maksimalna visina snježnog pokrivača je 89 cm, s tim da se snježne padavine u toku godine javljaju u periodu od oktobra do aprila. Česti su vjetrovi iz pravca sjevera, juga i sjeverozapada.

Što se tiče zaštite od voda, na teritoriji opštine Drvar postoje područja podložna poplavama, naročito u MZ Vrtoče – Podbrina, MZ Šipovljani, područje centra grada, Drvar selo, Bastasi i

Mokronoge. Podaci o broju ugroženih stambenih jedinica i industrijskih postrojenja nema, ali se radi o cca 350 stambenih jedinica individualnog stanovanja.

Služba civilne zaštite konstantno provodi aktivnosti na zaštiti ugroženih objekata i ljudi od poplava. Jedna od najznačajnijih aktivnosti za rješavanje ovog problema je projekat sanacije i regulacije vodotoka Unca. Međutim, iako postoji tehnička i investiciona dokumentacija, zbog nedostatka finansijskih sredstava, do sada je izvršena regulacija korita rijeke Unac u dužini od 3,4 km”.

Cilj 14: Očuvanje i održivo korištenje okeana, mora i morskih resursa/vodenog svijeta

230

Četrnaesti cilj održivog razvoja UN je očuvanje vodenog svijeta. Ovaj cilj ima sedam potciljeva: značajno umanjiti zagađenje voda, štiti priobalna područja, minimalizovati acidifikaciju, regulisati ribolov, očuvati najmanje 10% priobalne i vodene površine, kontrolisati subvencionisanje ribarstva i povećati ekonomske koristi za male ostrvske države u razvoju i najmanje razvijene zemlje od održivog korištenja morskih resursa, uključujući kroz održivo upravljanje ribarstvom, akvakulturom i turizmom.

Opština Drvar bogata je vodenim resursima. Kroz teritoriju opštine protiče 63 km duga rijeka Unac, koja se ulijeva u rijeku Unu. U nju se ulijeva na desetine pritoka i vrela, od kojih su značajniji: Gudaja, Ljeskovića, Visućica, Drobrnjak, Bastašica i Drvara. Vodena bogatstva nude izrazito povoljne preduslove za vodosnabdijevanjem lokalnog stanovništva, te eventualno i plasiranjem pijaće vode na šire tržište. Ovakva prirodna bogatstva i riječna povezanost sa nacionalnim parkom Una čine se značajnim potencijalom za razvoj seoskog/planinskog/avanturističkog turizma.

Za područje Kantona 10 mjerenja su rađena za kvalitet voda vodotoka Unac, čiji je **kvalitet vode ocijenjen kao dobar**. Prema Studiji ranjivosti prostora Hercegbosanske županije⁴⁹, kvalitet podzemnih voda oscilira naročito ako se u neposrednom slivu nalaze veća naselja, kao i na kraškim izvorištima u čijim se slivovima vrši eksploatacija šume. Česte su pojave zamućenja, te prisustva organske materije i nutrijenata.

⁴⁹ Izvor: Studija ranjivosti prostora Hercegbosanske županije. Autori: Talović Jasna i drugi. Izdavač: Urbanistički Zavod Republike Srpske.

Osim toga, dodatni problem u gradskom području Drvara predstavlja nekoliko kanalizacionih kolektora koji otpadne vode odvede u rijeku Unac bez prethodnog prečišćavanja, dok u seoskim područjima pojedini žitelji bespravno sprovode kanalizaciju u njene pritoke.

Opštinska uprava je uložila izvjesne napore u čišćenje i regulisanje priobalnog područja oko rječica Drobnjak, Drvar⁵⁰, rijeke Unac⁵¹ i izvorišta „Točkovi”⁵². Ipak, za potpunu regulaciju rijeke Unac i sprečavanje sezonskih poplava nedostaje oko 500.000 KM. Pritom, ostaje značajnim neriješen problem divljih kanalizacionih izliva u rijeku i njene pritoke. Strategijom razvoja **ova problematika nije adresirana.**

Cilj 15: Zaštita i održivo korištenje kompleksnih ekosistema, šuma, spriječiti dezertifikacije, degradacije tla i gubitak bioraznolikosti

Petnaesti cilj održivog razvoja UN je očuvanje šuma, tla i bioraznolikosti. Ovaj cilj ima 9 potciljeva: osigurati očuvanje šuma, močvara i planina, zaustaviti krčenje šuma, obnoviti degradirane šume i povećati pošumljavanje, boriti se protiv dezertifikacije, očuvati planinski ekosistem, zaustaviti gubitak biodiverziteta, promovisati pravednu i pravičnu podjelu koristi koje proizlaze iz korištenja genetskih resursa, preduzeti hitne mjere za zaustavljanje krivolova i trgovine zaštićenim vrstama flore i faune, sprečavati unošenje i smanjiti uticaj invanzivnih stranih vrsta i integrisati vrijednosti ekosistema i biodiverziteta u nacionalno i lokalno planiranje, razvojne procese i strategije.

Ovaj cilj je izrazito bitan u opštini Drvar, jer je šumsko bogatstvo najvažnija karakteristika ovog kraja. Istorijski posmatrano, cijela infrastruktura opštine Drvar je razvijena paralelno sa razvojem šumarstva i drvnoprerađivačke industrije. Drvar je jedna od najšumovitijih opština u Kantonu 10 i raspolaže sa oko 41.214 ha šumskog zemljišta, što predstavlja oko 14% ukupnog šumskog zemljišta Kantona 10. Međutim, šume i šumsko zemljište su pod ingerencijom Kantona 10, koji njime upravlja posredstvom JP ŠGD „Hercegbosanske šume”, te samim tim **Opština Drvar nema uticaja na uzgoj, zaštitu i eksploataciju šumskog bogatstva.**

⁵⁰ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/uredenje-korita-drobnjaka-i-drware/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁵¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/sanacija-i-uredenje-korita-unca/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁵² Vidjeti: <https://www.glassrpske.com/lat/drustvo/panorama/runic-kantonalna-vlada-obezbijedila-osam-odsto-potrebnih-sredstava-za-rekonstrukciju-vodovoda/386676> (pristupljeno 9. 8. 2023).

Prema nezvaničnim podacima, 2068 ha površine šuma Kantona 10 se **nalazi pod minama**, što predstavlja jedan od glavnih problema ugroženosti ovih ekosistema. Dodatno, nekontrolisanom privatizacijom giganta „RO Grmeč” i **neplanskom sječom šuma** ostvaren je negativan uticaj na vodene tokove, posebno rijeku Unac, koja je svedena na nivo potoka. Veliku prijetnju šumskim ekosistemima predstavljaju **šumski požari i divlje deponije**. Strategijom razvoja planirano je čišćenje terena od mina, opremanje vatrogasne stanice i uklanjanje divljih deponija.

Cilj 16: Miroljubiva i uključiva društva, pristup pravdi i efikasne i odgovorne institucije

Šesnaesti cilj održivog razvoja UN je postizanje mira i pravednog upravljanja. Ovaj cilj ima 10 potciljeva: značajno umanjiti sve vrste nasilja, okončati svaku vrstu nasilja prema djeci, promovisati vladavinu prava, značajno smanjiti finansiranje naoružavanja, značajno smanjiti korupciju, razviti efektivne i transparentne institucije, osigurati participativno donošenje odluka na svim nivoima, proširiti učešće zemalja u razvoju u institucijama globalnog upravljanja, pružiti pravni status svima, pružiti pristup informacijama od javnog značaja i štititi osnovne slobode.

232

Ovaj cilj, sa svim svojim potciljevima, prilično je široko definisan, ali se prije svega odnosi na institucije vlasti i upravljanja. U tom smislu, posmatrajući stanje u opštini Drvar, može se istaći nekoliko najznačajnijih karakteristika.

Prije svega, Opština Drvar se suočava sa značajnim političko-administrativnim barijerama. Riječ je o povratničkoj opštini stanovništva srpske nacionalnosti koje se nalazi u entitetu sa većinski bošnjačkim i hrvatskim stanovništvom. Ova diskrepanca reflektuje se u dugogodišnjem zapostavljanju razvoja opštine od strane viših nivoa vlasti, političke nestabilnosti⁵³ i zavisnosti opštine od pomoći iz Republike Srpske i Republike Srbije⁵⁴. U postojećim okvirima administrativne podjele iz 1995. godine, neophodno je ostvariti bolju saradnju Opštine Drvar sa drugim „nesrpskim” opštinama u Federaciji BiH i višim nivoima vlasti.

⁵³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/odrzane-dvadeseta-i-vanredna-sjednica-opstinskog-vijeca/>. Dodatno: <http://www.opstinadrvar.net/vanredna-sjednica-opstinskog-vijeca-3/> i: <http://www.opstinadrvar.net/nastavak-konstitutivne-sjednice-opstinskog-vijeca-drvar/> (pristupljeno 4. 8. 2023).
[http://www.opstinadrvar.net/ одржана-ванредна-сједница-општинско](http://www.opstinadrvar.net/одржана-ванредна-сједница-општинско) (pristupljeno 8. 8. 2023).

⁵⁴ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/nacelnica-opstine-drvar-dusica-runic-sastala-se-sa-predsjednikom-srbije-aleksandrom-vucicem-i-predsjedavajucim-i-srpskim-clanom-predsjednistva-bih-miloradom-dodikom/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

Ratna zbivanja i etnička dekompozicija stanovništva dovela je do drastičnog smanjenja ukupnog živilja, uglavnom srpske nacionalnosti. S tim u vezi, pitanje kulturne autonomije⁵⁵ se postavilo kao jedno od važnijih, pa je tako srpsko stanovništvo tražilo uvođenje nacionalne grupe predmeta u škole i uklanjanje političkih simbola tzv. „Hrvatske Republike Herceg-Bosne”, a katoličko stanovništvo izgradnju katoličke crkve. Nakon nekoliko godina previranja, nacionalna grupa predmeta je uvedena, katolička crkva je izgrađena, ali su politički simboli ratnog režima ostali u upotrebi, kako u opštini, tako i u cijelom Kantonu 10 (koji pristalice preddejtonske nomenklature nazivaju „Hercegbosanskom županijom”).

Odnedavno, Opština Drvar slavi 27. jul kao stari-novi „Dan opštine”, a obilježava 13. septembar kao „Dan progona”. Oko ovih datuma se javila politička tenzija na relaciji hrvatskih političkih aktera iz Livna i srpske zajednice u većinski srpskim opštinama Kantona 10. Osim ovih datuma, Opština Drvar redovno obilježava „Desant na Drvar” i pobjedu partizana u antifašističkoj borbi, zahvaljujući kojoj je ovaj grad u SFRJ imao status „Grada heroja”.

U kontekstu Strategije razvoja, najupečatljivijim se bilježi **hronična zakasnelost** opštinskih organa u donošenju strateških dokumenata. Tako je Strategija razvoja usvojena tri mjeseca od otpočinjanja perioda na koji se odnosi. Slična situacija je i svake godine pri usvajanju godišnjeg budžeta Opštine, dok akcioni planovi realizacije Strategije razvoja za 2022. i 2023. godinu nisu usvojeni. Ispostavlja se, dakle, da Opštini Drvar nedostaje političke volje i/ili logističkih kapaciteta za samostalno i revnosno upravljanje zajednicom.

233

Cilj 17: Ojačati načine sprovođenja te učvrstiti globalno partnerstvo za održivi razvoj

Sedamnaesti cilj održivog razvoja UN je jačanje partnerstva. Ovaj cilj ima 19 potciljeva: ojačati kapacitete prikupljanja poreza, ispuniti obećanja zvanične razvojne pomoći, prikupljati sredstva iz više izvora, pomoći zemljama u razvoju i finansiranju dugova, osmisliti režime privlačenja investicija, razvijati međunarodno dijeljenje znanja, razvijati razmjenu tehnologija, obezbijediti tehnologiju za najmanje razvijene, razviti međunarodnu pomoć za ispunjavanje ciljeva

⁵⁵ <http://www.opstinadrvar.net/odrzan-sastanak-nacelnika-opstina-drvar-i-bosansko-grahovo-sa-predstavnicima-rpz-a-i-ministarstva-prosvjete-i-kulture-republike-srpske/> (pristupljeno 8. 8. 2023).

održivog razvoja, razviti pravedan sistem trgovinske razmjene, značajno povećati izvoz nerazvijenih i osigurati makroekonomsku stabilnost.

Nabrajanjem potciljeva 17. cilja održivog razvoja UN postaje jasno da se nominalno ne odnose na jedinice lokalne samouprave. Ipak, prilagođavanjem cilja lokalnom kontekstu, može se procijeniti u kojoj mjeri Opština Drvar zadovoljava globalno priznate kriterijume razvoja.

Ostvarivanje partnerstva između Opštine Drvar, drugih jedinica lokalne samouprave, drugih nivoa vlasti, poslovnog i civilnog sektora i međunarodnih organizacija ograničeno je istorijskim, administrativnim i dnevnopolitičkim okolnostima. Istorijski, stanovnici Drvara imaju negativno iskustvo sa etničkim sukobima i poslijeratnom privatizacijom. Administrativno, Opština Drvar se nalazi u entitetu gdje srpsko stanovništvo čini manjinu i to u mjeri da je neizvodljivo izabrati dovoljan broj autentičnih predstavnika u Domu naroda Parlamenta FBiH⁵⁶. Dnevnopolitički, izabrana vlast u opštini je pod konstantnim pritiscima, te svoju političku dominaciju osigurava podrškom iz Republike Srpske i donacijama iz Republike Srbije.

234

Prema Statutu: „Opština ima pravo da u granicama određenim Zakonom samostalno svojim propisima uređuje poreze, naknade, takse i ostala davanja, koji čine prihod Opštine”.

Opština Drvar nema nadležnost da određuje i prikuplja poreze već poreske prihode ostvaruje raspodjelom između entiteta, kantona i drugih opština. Najznačajniji poreski prihodi su PDV i porez na dohodak, a ostali porezi uključuju porez na dobit i porez na imovinu⁵⁷. Na ovaj način, Opština je 2022. godine prihodovala 1.582.058 KM. Za razliku od oporezivanja, Opština ima nadležnost da određuje visinu neporeskih prihoda, kroz takse i kazne koje propisuje Vijeće Opštine. Na ovaj način, Opština je 2022. godine prihodovala 1.223.495 KM⁵⁸. Obje vrste prihoda, poreski i neporeski, **nepravedno su raspoređeni**, jer Opština generiše mnogo više sredstava od onih koje redistribucijom od Kantona dobije. Primjera radi, od ukupnih sredstava prikupljenih kroz šumske takse, u budžet Opštine se slije tek 8%.

Na najnižem nivou, Opština Drvar ostvaruje partnerstva i uključuje lokalno stanovništvo

⁵⁶ Vidjeti: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=489417> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁵⁷ Izvor: Pregled finansija lokalne samouprave u BiH. (2015). Autor: Basarić Halko. Izdavač: Fondacija Centar za zastupanje građanskih interesa, Sarajevo.

⁵⁸ Izvor: Prijedlog izvršenja budžeta Opštine Drvar za 2022. godinu.

posredstvom mjesnih zajednica⁵⁹, dok na najvišem nivou Opština ostvaruje povremenu saradnju sa međunarodnim organizacijama poput UN Migration⁶⁰, UNHCR⁶¹ i CRS⁶², Republika Češka⁶³, Pax Kinderhulp⁶⁴.

Institucionalni osnov međuopštinske saradnje čini **Savez opština i gradova Federacije Bosne i Hercegovine**, čiji je Opština Drvar sastavni dio. Osim toga, Opština Drvar je posljednjih godina uspostavila zvaničnu saradnju sa nekoliko opština:

- Povratničke opštine u Federaciji BiH (Bosansko Grahovo, Glamoč i Bosanski Petrovac)⁶⁵,
- Opština Istočni Drvar (Republika Srpska)⁶⁶,
- Opština Sečanj (Republika Srbija)⁶⁷,
- Opština Zemun (Republika Srbija)⁶⁸.

Na međuentiteskom i međunarodnom nivou, Opština Drvar je uspostavila **saradnju sa Republikom Srpskom i Republikom Srbijom**⁶⁹. Stanovnici Drvara se mogu liječiti u specijalističkim ustanovama u Banjoj Luci i Prijedoru, a mogu računati i na redovnu podršku Republike Srbije. U toj podršci, osim jednokratnih donacija, važno je istaći otvaranje tekstilnog pogona kompanije „YUMCO” i kancelarije konzularnog predstavništva Republike Srbije⁷⁰.

235

⁵⁹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/oglasne-table-za-mjesne-zajednice/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁰ Vidjeti: <https://bih.iom.int/news/applying-human-security-concept-stabilize-communities-canton-10-0> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/projekti-za-smoodrzivost/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶² Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/ekonomsko-jacanje-povratnika/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/posjeta-predstavnika-ambasade-ceske/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁴ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/memorandum-o-saradnji/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁵ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/nacelnici-opština-drvar-grahovo-i-gla/>. Dodatno: <http://www.opstinadrvar.net/potpisani-ugovori-o-sufinansiрању-ин/> i <http://www.opstinadrvar.net/nastavak-uspjesne-saradnje/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁶ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/potpisan-protokol-o-saradnji-uzmeđu-op/>. Dodatno: <http://www.opstinadrvar.net/sportom-do-meduopštinske-saradnje/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁷ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/dogovoreno-bratimљење-дрвара-и-сечња/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁸ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/održan-sastanak-sa-predsjednikom-opш/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

⁶⁹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/nacelnica-opštine-drvar-dusica-runic-sastala-se-sa-predsjednikom-srbije-aleksandrom-vucicem-i-predsjedavajućim-i-srpskim-clanom-predsjednistva-bih-miloradom-dodikom/> (pristupljeno 8. 9. 2023).

⁷⁰ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/otvorena-konzularna-kancelarija-srbije/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

Odnos organa Opštine i poslovnog sektora je skroman, te bi mogao biti unaprijeđen. Na teritoriji Opštine Drvar postoji Udruženje poslodavaca koje je do sada sa opštinskim organima pokrenulo samo jednu inicijativu, formiranja carinske ispostave radi lakšeg izvoza proizvoda⁷¹. Na osnovu dostupnih medijskih članaka, nije moguće utvrditi kakav je epilog ova inicijativa imala.

Kada je riječ o civilnom sektoru, na teritoriji opštine djeluje nekoliko nevladinih organizacija za čiji je rad opština 2022. godine izdvojila 66.371 KM, pri čemu je 31.373 KM bilo namijenjeno Crvenom krstu, 22.800 KM udruženjima građana i 12.298 KM vjerskim zajednicama⁷². Prema dostupnim podacima, trenutno aktivne su sljedeće organizacije:

- Srpska pravoslavna crkva,
- Katolička crkva,
- Crveni krst „Drvar”,
- Omladinska organizacija „Drvar”,
- Udruženje mladih „Mokronoge”,
- „Budi zdrav kao dren”,
- Udruženje žena „Titova pećina”,
- Udruženje mladih „Bastašica”,
- Udruženje stočara „Feniks”,
- Savez srpskih udruženja „Zavičaj”,
- Udruženje Drvarčana „Banja Luka”.

236

Opština Drvar podržava rad sportskih i kulturnih ustanova kroz finansijsku i logističku podršku. Tako u Drvaru postoje sljedeće ustanove kulture, sportski klubovi i redovni godišnji događaji:

- AKUD „Mira Lukač” (organizuje godišnju smotru narodne igre),
- Etno-grupa „Carza”,

⁷¹ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/razgovori-o-otvaranju-carinske-ispostave/> (pristupljeno 11. 8. 2023).

⁷² Izvor: Prijedlog izvršenja budžeta Opštine Drvar za 2022. godinu.

- Muzej „25. maj”,
- JU Centar za kulturu i sport,
- Gradska biblioteka,
- Fudbalski klub „Borac”,
- Košarkaški klub „Borac” (organizuje „Streetball turnir”),
- Džudo klub „Drvar”,
- Karate klub „Drvar” (organizuje karate turnir „Drvar Open”),
- Paraglajding klub Drvar (organizuje paraglajding samit „Desant na Drvar”),
- SRD „Unac Drvar”,
- Planinarsko društvo „13 Runolista”,
- Moto klub „Grizli” (organizuje „Drvarsku motorijadu”),
- Šahovski klub „Drvar”,
- Udruženje lovaca,
- Udruženje ribolovaca,
- Dan uređenja grada,
- Dani drenjine,
- Sabor krajiške pjesme.

237

Van teritorije Bosne i Hercegovine postoje dva udruženja Drvarčana. Riječ je o dijaspori koju čine ljubitelji rodnog kraja koji su tokom i nakon rata napustili Drvar, naselivši se u Republici Srbiji. Ipak, osim povremenih donacija i poklona lokalnom stanovništvu, veća saradnja nije ostvarena. Organizovanu dijasporu čine:

Udruženje Drvarčana u Beogradu,

Udruženje Drvarčana Novi Sad.

Posebno značajnim se ističe saradnja sa Fondacijom Mozaik, koja kroz svoj **program Omladin-**

ske banke već nekoliko godina zaredom podržava razvoj početnih biznisa⁷³. Model partnerstva je sačinjen tako da Omladinska banka i Opština Drvar podjelom grantova nagrađuju najbolje projektne ideje mladih od 18 do 34 godine starosti. U martu 2023. godine potpisan je sporazum koji će u narednom periodu podržati 13 društveno korisnih projekata mladih u vrijednosti od 36.850 KM⁷⁴. Neki od projekata koji su do sada sprovedeni su sljedeći:

- Postavljanje solarnih reflektora u Mjesnoj zajednici Vrtoče,
- Uređenje kupališta Tjesnac,
- Dječije igralište i teretana na otvorenom,
- Rekonstrukcija seoskog puta u Mokronogama,
- Učionica za edukaciju u Mjesnoj zajednici Mokronoge.

Mimo samih organa Opštine, javne ustanove povremeno pokreću inicijative uključivanja šire zajednice u njihov rad ali uglavnom se ovi napori svode na entuzijazam direktora/ice koja ustanovom rukovodi. Tako je JU Centar za kulturu i sport pokrenula inicijativu izgradnje dječijeg igrališta na otvorenom za djecu uzrasta 0–10 godina, na osnovu čega su preduzetnici podržali Ustanovu omogućavanjem iznajmljivanja bašte, na osnovu čega Ustanova može ostvarivati prihod. JU Centar za kulturu i sport je pokrenula i saradnju sa ženama – proizvođačicama drenjine, kojima nudi prodajna mjesta u sklopu kulturno-turističkog centra „Titove pećine” i muzeja „25. maj”. Na taj način, Ustanova obogaćuje svoju turističku ponudu, a žene – proizvođačice drenjine dobijaju mogućnost plasiranja svojih proizvoda.

238

Strategijom razvoja predviđena je **samo jedna mjera razvoja partnerstava**. Riječ je o mjeri podrške razvoju civilnog sektora i to **čisto formalnog karaktera**, kroz uspostavljanje javnog poziva sa jasnim kriterijumima za finansiranje i subvencionisanje rada nevladinih organizacija koje su od opšteg društvenog interesa.

Izvori

- Statut Opštine Drvar. (2012). Autori: Komisija za statutarna pitanja, Poslovnik i propise. Izdavač: Službeni glasnik Opštine Drvar, broj 2/12, 4/12, 5/12.

⁷³ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/бронзана-плакета-за-општину-дрвар/> (pristupljeno 9. 9. 2023).

⁷⁴ Vidjeti: <http://www.opstinadrvar.net/потписани-уговори-за-нове-проекте-ом/> (pristupljeno 9. 8. 2023).

- Strategija razvoja Opštine Drvar za period 2021–2027. godine. (2020). Autor: nepoznat. Izdavač: Opština Drvar.
- Akcioni plan za realizaciju Strategije razvoja Opštine Drvar za 2021. godinu (2021). Autori: Vijeće Opštine Drvar. Izdavač: Opština Drvar.
- Studija ranjivosti prostora Hercegbosanske županije. Autori: Talović Jasna i drugi. Izdavač: Urbanistički Zavod Republike Srpske.
- Prostorni plan za područje Hercegbosanske županije za period 2008–2018. godine. (2014). Autori: Hrnić D. i Simić V. Izdavač: Novi urbanistički zavod Republike Srpske.
- Zvanična internet stranica opštine Drvar: <http://www.opstinadrvar.net/>
- Zvanična Facebook stranica opštine Drvar: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100062954125076>
- Zvanična Youtube stranica opštine Drvar: <https://www.youtube.com/@-opstinadrvar9114/videos>
- Zvanična Facebook stranica JU Centra za kulturu i sport: <https://www.facebook.com/profile.php?id=100058610626881>
- Zvanična Facebook stranica Udruženja Drvarčana u Beogradu: <https://www.facebook.com/udruzenjedrvarcana.ubeogradu>
- Udruženje Drvarčana Novi Sad: <https://www.facebook.com/groups/655240421236488/>
- Federalni zavod za programiranje razvoja: <https://www.fzzpr.gov.ba/>
- Federalni zavod za statistiku: <https://fzs.ba/>
- Internet portal Načelnik.net: <https://nacelnik.net/>
- Internet portal Institut za javne nabavke: <http://ijn.rs/>
- Ostali izvori (u fusnotama teksta izvještaja).

Fojnica

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

240

Prema izvještaju Federalnog zavoda za statistiku iz 2021. godine, općina Fojnica spada u nerazvijene općine Federacije Bosne i Hercegovine (FBiH)⁷⁵. Prema najnovijim podacima o stanovništvu, sredinom 2021. godine općina Fojnica imala je 11.495 stanovnika, što predstavlja pad od oko 4.801 stanovnika u odnosu na 1992., kada je u općini živjelo 16.296 stanovnika⁷⁶. Od ukupnog broja stanovnika općine radno sposobnih je 8.051, što predstavlja 70 posto stanovništva. Od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva u 2022. godini zaposleno je njih 2.876. Od ukupnog broja nezaposlenih, kojih je na birou za zapošljavanje prijavljeno 530, najveći broj je sa srednjom stručnom spremom, ukupno 223, i s visokom stručnom spremom, ukupno 174. Prema posljednjoj procjeni koja datira iz 2021. godine, prosječna plaća u Fojnici iznosila je 808 KM, dok je sindikalna potrošačka korpa koju je Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine izračunao za januar 2023. godine iznosila 2.996,70 KM. Pokrivenost sindikalne potrošačke korpe prosječnom plaćom u Fojnici, prema posljednjoj procjeni, iznosi 27 posto. U Fojnici je 2021. godine živjelo 2.107 penzionera s prosječnom penzijom od 424,57 KM, ili tek 14,16 posto pokrivenosti spram sindikalne potrošačke korpe za 2023. godinu. Procjenjuje se da na području općine živi do 100 osoba romske populacije, koji su, kao i većina stanovništva u Fojnici, pogođeni siromaštvom. Veliki broj stanovnika u Fojnici živi na rubu siromaštva ili u siromaštvu. Siromaštvom su pogođene nezaposlene osobe i porodice u kojima staratelji nisu zaposleni, ili je zaposlen samo jedan staratelj. Zatim, penzioneri, Romi te osobe slabog fizičkog ili psihičkog zdravlja.

Za vrijeme pisanja izvještaja Općina nije imala usvojen LED niti drugi dokument kojim se mapiraju broj i potrebe siromašnih u zajednici. Posebne politike i projekti u ovom pogledu nisu razvijeni.

⁷⁵ Za izradu indeksa razvijenosti kantona i jedinica lokalne samouprave u Federaciji koriste se sljedeći indikatori: a) prihodi od poreza na dohodak po stanovniku; b) stepen zaposlenosti; c) kretanje stanovništva; d) udio starog stanovništva u ukupnom stanovništvu; e) stepen obrazovanja radne snage.

⁷⁶ Izvor podataka: Federalni zavod za statistiku, Saopćenje 14.2.1. od 31. 8. 2021, "Procjena broja stanovnika FBiH (po starosti i spolu) po kantonima i općinama, stanje 30. 6. 2021. godine. Obrada: Federalni zavod za programiranje i razvoj.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Fojnica nema javnu kuhinju od 2008. godine, otkad je Javna kuhinja „Merhamet“ prestala djelovati. Javna kuhinja u Fojnici je 2008. godine imala oko 90 korisnika i nije poznat razlog prestanka njenog djelovanja. Franjevački samostan, zajedno s udruženjima mladih „La Verna“ i „Frama“, sporadično organizuje humanitarnu akciju „Ruke moje daraju“, kojom se želi pomoći siromašnim pojedincima i porodicama u Fojnici. Prema UN-ovom izvještaju o javnim kuhinjama⁷⁷ koji datira iz aprila 2023. godine, Narodna kuhinja – Regionalni odbor „Merhamet“ Travnik bi proširila geografski obuhvat na kojem djeluje ukoliko bi im potrebe bile u potpunosti ispunjene. U istom izvještaju je navedeno da se potrebe javnih kuhinja odnose u najvećoj mjeri na direktnu finansijsku podršku i donacije hrane, a u manjoj, ali i dalje vrlo značajnoj mjeri na donacije uređaja i opreme. Među ostalim vidovima podrške navedene su i potrebe za gorivom, dostavnim vozilima te razumijevanje i informacije o ljudima u potrebi.

Iako zvanični podaci o ljudima u potrebi na nivou općine nisu bili dostupni u trenutku pisanja izvještaja, a s obzirom na statističke podatke i nerazvijenost općine, opravdano bi bilo pretpostaviti da postoji potreba za postojanjem javne kuhinje. Ekonomski jaz među stanovnicima i brisanje srednjeg staleža očituje se sve dužim redovima ispred javnih kuhinja širom zemlje. Među korisnicima se, osim nezaposlenih i penzionera, sve češće nalaze i radnici s niskim plaćama, oboljeli i porodice oboljelih te umjetnici i slobodni djelatnici.

241

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Na području općine Fojnica djeluju JU Dom zdravlja Fojnica, „Reumal“, Zavod „Bakovići“, Zavod „Drin“ i Dom za starija i iznemogla lica „Natur oaza“.

Primarna djelatnost JU Dom zdravlja jeste opća primarna zaštita zdravlja. Osim opće primarne djelatnosti zdravstvene zaštite (porodična medicina) s polivalentnom patronažom i kućnim liječenjem, Dom zdravlja pruža i sljedeće usluge: Higijensko-epidemiološka služba (HES), Služba za zdravstvenu zaštitu usta i zuba i ortodoncije, Služba za zdravstvenu zaštitu djece s polivalentnom patronažom i imunizacijom, Služba za zdravstvenu zaštitu žena i trudnica s porodičkim i akušerskim poslovima, Služba za laboratorijsku dijagnostiku na primarnom nivou, Služ-

⁷⁷ Mapiranje javnih kuhinja u Bosni i Hercegovini. Analitički izvještaj. Razvojni program UN-a u Bosni i Hercegovini (UNDP), april 2023.

ba za RTG poslove i ultrazvučnu dijagnostiku, Služba za zdravstvenu zaštitu radnika i sportista, Služba hitne medicinske pomoći, Služba za zdravstvenu zaštitu kod nespecifičnih i specifičnih plućnih oboljenja te Konsultativno-specijalistička služba, čije se usluge iz oblasti opće interne medicine, opće hirurgije i neurologije uređuju u skladu s potrebama, sredstvima od Zavoda za zdravstveno osiguranje SBK/KBS. Ostale specijalističko-konsultativne usluge se formiraju po potrebi s ciljem osiguranja potrebne dostupnosti zdravstvene zaštite u skladu s federalnim zakonom. Nedavno su uvedeni i specijalistički pregledi oftalmologa, urologa, otorinolaringologa, neurologa i fizijatra. Također su uvedene mjere za lakšu dostupnost zdravstvenih usluga mladima kroz oslobađanje od plaćanja svih laboratorijskih usluga djeci do 18 godina te ženama koje, uz nalaz ginekologa, mogu besplatno uraditi Papa-test. JU Dom zdravlja zapošljava oko 50 radnika. Stanovništvu pretežno nedostaju specijalistički pregledi i dijagnostika, na koje se čeka.

242

Fojnica je u BiH i šire poznata po lječilištu "Reumal". Reumal je specijalizovana ustanova za rehabilitaciju, rekreaciju, aktivni odmor i programirane sportske aktivnosti. U okviru lječilišta djeluju hotel "Reumal" sa 450 ležaja, bazenom, saunom, trim kabinetom, restoranom, kafanom, kamin salom i kompletnim medicinskim sadržajem za rehabilitaciju, i Nova bolnica sa 120 ležaja. Lječilište se koristi radioaktivnom mineralnom vodom koja pripada slabo mineralizovanim termalnim vodama, s temperaturom koja iznosi 31,5 Celzijevih stepeni i snage radioaktivnosti oko 45 Machovih jedinica. Reumal danas zapošljava 273 radnika, većinom fizioterapeuta i medicinskog osoblja, dok je prije pandemije zapošljavao blizu 400 radnika.

Građani Fojnice ističu nedostatak specijalističkih i dijagnostičkih usluga u općini, zbog čega oni koji su u mogućnosti posjećuju privatne ordinacije. Smatraju da je cijena lijekova visoka, a socijalno osiguranje, za one koji ga imaju, pokriva samo dio troškova.

Zavod „Bakovići“ namijenjen je zbrinjavanju mentalno invalidnih osoba. Djelatnost Zavoda je socijalno i zdravstveno zbrinjavanje, osposobljavanje za samostalan život i rad prema preostalim sposobnostima i sklonostima te provođenje radne aktivnosti odraslih osoba s invaliditetom, sa smetnjama u duševnom razvoju umjerenog, težeg i teškog stepena, osoba s kombinovanim smetnjama, kao i osoba kod kojih je završeno liječenje u drugim zdravstvenim ustanovama. Kapacitet Zavoda je 270 mjesta u klasičnom obliku smještaja i 50 mjesta u sta-

novima i kućama namijenjenim za stanovanje uz podršku. Trenutna popunjenost klasičnog oblika smještaja je 95 posto, dok je smještaj u lokalnoj zajednici 100 posto popunjen.

Rukovodstvo Zavoda „Bakovići“ proaktivno rješava izazove ustanove te redovno aplicira na projekte i organizuje donatorske večere kako bi se prikupila sredstva za dopunjavanje infrastrukture Zavoda.

JU Zavod za zbrinjavanje mentalno invalidnih lica „Drin“ Fojnica djeluje u oblasti socijalne zaštite. Djelatnost Zavoda podrazumijeva pružanje usluga socijalnog zbrinjavanja, psihosocijalne rehabilitacije i primarne zdravstvene podrške osobama s intelektualnim teškoćama, kombinovanim smetnjama i osobama sa psihičkim i psihoorganskim oboljenjima. Trenutno je u Zavodu smješteno 500 korisnika s intelektualnim teškoćama, osoba sa psihičkim i psihoorganskim oboljenjima različite starosne dobi (od 1 do 91 godine), iz cijele Bosne i Hercegovine. Broj i složena struktura zbrinutih korisnika svrstava ovu ustanovu u red najvećih i najkompleksnijih ustanova ovog tipa u BiH.

Godišnji budžet Zavoda „Drin“ iznosi oko 8,5 miliona KM, od kojih na plaće odlazi oko 5,8 miliona KM. Godine 2020. Zavod je dobio loše ocjene revizora zbog neadekvatnog omjera osoba stručnih za mentalno zdravlje u odnosu na broj korisnika te zbog nepostojanja plana rada sa svakim pacijentom ponaosob, što je Zavodu obaveza. U Zavodu je oko 248 zaposlenih, od kojih tek 13 sa specijalizovanim znanjima za rad s korisnicima usluga. Od ukupnog broja zaposlenika 2020. godine bilo je uposlenih sedam socijalnih radnika, dva psihologa, jedan defektolog-oligofrenolog, jedan defektolog-logoped, jedan sociolog i jedan profesor sporta. Broj izvršitelja djelimično je rezultat potrebe Zavoda koja se temelji na sistematizaciji radnih mjesta i datira iz 2010. godine, a koja ne odražava stvarne potrebe Zavoda za stručnim kadrom i koja nije usklađena s donesenim Pravilnikom o standardima za rad i pružanje usluga u ustanovama socijalne skrbi u FBiH. Zavodu nedostaju adekvatna stručna pomoć korisnicima i plan za rad sa svakim pacijentom ponaosob.

243

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Od ukupnog broja stanovnika općine onih starosne dobi od 0 do 30 godina je oko 4.500, pri čemu na mušku populaciju otpada oko 47 posto, a na žensku oko 53 posto mladih. U posljed-

njim godinama prisutan je povećan trend migracije, tj. odlaska mladih i perspektivnih kadrova u veće gradove i druge zemlje radi osiguranja vlastite egzistencije. Veoma tešku ekonomsku situaciju mladih Fojnice oslikava podatak da od ukupnog broja uposlenih na području općine na mlade otpada oko 30 posto radnih mjesta. S druge strane, u sivoj ekonomiji radi 70-80 posto mladih, što perspektivu ove generacije čini prilično lošom.

Na području općine Fojnica rade dvije osnovne škole, jedna po nastavnom planu Federacije BiH i jedna po hrvatskom nastavnom planu. Srednju mješovitu školu "Zijah Dizdarević" u Fojnici pohađa oko 530 učenika, u sljedećim strukama: Gimnazija, medicinska sestra-tehničar, fizioterapeutski tehničar, farmaceutski tehničar, Opća gimnazija, tehničar finalne obrade drveta, stolar, IT gimnazija, elektrotehničar računarske tehnike i automatike, automehaničar i kuhar. Od ukupno 30 odjeljenja 17 nastavu pohađa u školi u Fojnici, dok 13 odjeljenja nastavu pohađa u dislociranim odjeljenjima škole u Kiseljaku. Određeni broj mladih iz Fojnice pohađa srednje škole u Busovači, Visokom, Zenici i Sarajevu.

244

Većina mladih iz Fojnice odlučuje se na medicinarsko obrazovanje, međutim, broj raspoloživih radnih mjesta iz te oblasti je ograničen te veliki broj mladih, nakon završene srednje škole, ostaje bez posla ili su primorani naći zaposlenje u drugoj branši. Većina se, pak, nakon završene medicinske škole, odlučuje migrirati, većinom u Njemačku, jer postoje razvijene mreže integracije stanovništva iz BiH u medicinske strukture vani.

Na raznim višim i visokoškolskim ustanovama studira oko 150 mladih iz Fojnice. Omladinski centar "Stella" je jedina nevladina omladinska organizacija koja je djelovala na području općine Fojnica. Od 2004. godine Centar ima svoje prostorije u kojima su redovno bile organizovane vanškolske aktivnosti. Aktivnosti Centra su danas sporadične i ovise o broju zainteresovanih mladih i njihovoj motivaciji za samoorganizovanje. Na području općine djeluje nekoliko sportskih klubova i organizacija, kao i nekoliko kulturno-umjetničkih društava. U gradu djeluju i dva udruženja iz oblasti ekologije – zaštite okoliša. Aktivno djeluju i podmlaci pojedinih političkih partija i stranaka (SDA, HDZ, SDP), a postoje i određeni oblici organizovanja mladih u okviru vjerskih institucija.

Prema podacima studije iz 2021. godine o mladima u Srednjobosanskom kantonu, oko 52 posto njih nije nastavilo školovanje nakon posljednjeg završenog stepena obrazovanja, a najčešći

razlog zbog kojeg mladi ne nastavljaju ili prekidaju školovanje jeste taj da ne vide perspektivu u daljnjem obrazovanju. Riječ je o 15,6 posto njih. Drugi najčešći razlog je pronalazak stalnog zaposlenja, koji je navelo 14,1 posto mladih. Međutim, ako se pronalazak stalnog zaposlenja i finansije posmatraju kao razlozi u vezi s materijalnim statusom, možemo zaključiti da su razlozi povezani s novcem ipak najizraženiji kada je u pitanju napuštanje obrazovanja. Finansije su za 10,1 posto mladih ključni razlog zbog kojeg nisu nastavili školovanje. Zbog obaveza u domaćinstvu i kućanskih poslova školovanje ne nastavlja 1,5 posto mladih, a 1,6 posto mladih ne školuje se dalje zbog obaveza u vezi s poljoprivrednim poslovima kod kuće. Daljnje školovanje ili studij nastavilo je 48 posto mladih. Od ukupnog broja osoba koje su nastavile daljnje školovanje u nekoj školi ili na višem nivou njih 15,6 posto ga je prekinulo ili nije završilo. Zanimljiv je podatak da među ukupnim brojem osoba koje su nastavile školovanje dominiraju žene s 51,9 posto, u odnosu na muškarce s 48,1 posto. Prema kriterijima Evropske unije, osobe u dobi između 18 i 24 godine koje su završile srednju trogodišnju školu i nisu nastavile daljnje obrazovanje posmatraju se kao grupa mladih koja prerano napušta obrazovni sistem⁷⁸.

Kako bi se obrazovanje uskladilo s potrebama tržišta rada i time zadržala radna snaga na prostoru općine, potrebna je inicijativa od lokalne vlasti da bi na nivou kantona bile donesene potrebne promjene, smatraju naši ispitanici. Srednjoškolaca s medicinskim obrazovanjem je previše i postojeće medicinske ustanove na prostoru općine ne trebaju toliki broj medicinskog kadra, dok su druga zanimanja zapostavljena. Mladi ljudi nisu upoznati s potrebama tržišta rada kako bi mogli donijeti odluku o svom daljnjem školovanju i uskladiti ponudu s edukacijskim programima.

245

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Posljednji Akcioni plan za ravnopravnost spolova za općinu Fojnica pokriva period od 2010. do 2014. godine. Novi Akcioni plan nije usvojen. Prema podacima iz posljednjeg Akcionog plana za ravnopravnost spolova, Općina ima formiranu Komisiju za ravnopravnost spolova pri Općinskom vijeću/Skupštini općine, ali sama funkcionalnost i podrška koju ima ova institucija od

⁷⁸ ANALIZA POLOŽAJA I POTREBA MLADIH SREDNJOBOSANSKOG KANTONA / ŽUPANIJE SREDIŠNJA BOSNA, Institut za razvoj mladih KULT, 2021. <https://www.mladi.org/phocadownload/Analizaposto20polozajaposto20iposto20potrebaposto20mladihpost20SBK.pdf>.

drugih institucija i pojedinaca je ograničena. Do sada nije izrađen dokument koji bi podržao primjenu Zakona o ravnopravnosti spolova BiH na lokalnom nivou. Općina nema sve statističke podatke razvrstane na osnovu spola. Do sada lokalna vlast nije predlagala značajnije mjere i programe za eliminisanje rodne diskriminacije niti je u skorije vrijeme provedena socioekonomska analiza u svrhu približavanja postupku rodno osjetljivog budžetiranja kao procesa. U Općini ne postoji besplatna pravna pomoć za pitanja jednakosti i ravnopravnosti spolova niti se izdvajaju zakonom propisana minimalna sredstva za finansiranje zbrinjavanja žrtava nasilja u porodici, kao ni za podršku rada nevladinih organizacija. U Fojnici ne postoji dovoljan broj nevladinih organizacija koje se bave pitanjima ženskih ljudskih prava i ravnopravnošću spolova. Većina žena u Fojnici radi u uslužnom sektoru i sektoru brige. Radnice koje djeluju u ovom sektoru često rade prekovremene sate, a plaćene su najnižom plaćom. Ženska radna snaga u uslužnim djelatnostima radi najteže fizičke poslove, brige o iznemoglima i bolesnima, a u trgovinskom sektoru raznoseći robu. Nepostojanje dovoljnih mjera zaštite na radu, nepoštovanje radnog vremena, uskraćivanje prava na bolovanje, samo su neki od primjera kršenja prava radnica. Radnice su u većini slučajeva od samog zasnivanja radnog odnosa svjesne da se njihova prava neće poštovati, ali prevladava strah od siromaštva i gubitka radnog mjesta te zbog toga trpe. Mnoge neće ni koristiti mogućnosti koje im zakon daje, to jeste prava zaštite, jer nemaju povjerenja u institucije države, pa ni u sindikat niti u civilni sektor. Žene nemaju snage ni materijalne mogućnosti da pokrenu, a kamoli iznesu „sizifovsku borbu“ za pristup svojim osnovnim radničkim pravima.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Općina Fojnica se snabdijeva vodom s dva izvorišta. Jedno je izvorište Bjezarija, a drugo izvorište Požarna. Iz ova dva izvorišta snabdijeva se cijeli grad kapacitetom od oko 80 litara u sekundi. Pojedine privatne kuće u određenim naseljima snabdijevaju se vodom iz manjih lokalnih izvorišta. Općenito na prostoru općine nema problema sa snabdijevanjem, dotokom vode, čak ni u ljetnim mjesecima.

U naselju Bakovići povremeno zbog velikih padavina dolazi do izlivanja rijeke i prilaza rijeke imanjima i kućama. Općina je intenzivno radila na sanaciji i uređenju korita, tako da je taj problem uglavnom riješen.

Srednjobosanski kanton je 25. marta 2009. godine izdao jamstvo Općini Kiseljak na kredit u iznosu od 4.995.149 eura (9.769.662,27 KM, što čini 100 posto iznosa kredita) za finansiranje projekta izgradnje vodovoda Fojnica – Kiseljak i kanalizacijskog kolektora Lepenica – Kiseljak. Kreditor je „Bank AustriaCreditanstalt AG“ Beč, a rok otplate kredita je predviđen za 2024. godinu. Potreban je dodatni rad na kanalizacionom sistemu i ugrađivanju pročišćivača kako se ne bi zagađivali rijeka i tlo. Također, ilegalna sječa šume utječe na pojavu poplava tako što se voda ne zadržava, pa bi sprečavanje i bolja kontrola ilegalnih sječa bili poželjni.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Općina Fojnica ima dosta dobru pokrivenost električnom energijom. Domaćinstva imaju pristup struji, ali kvalitet infrastrukture nije uvijek na zavidnom nivou te bi infrastruktura trebala biti renovirana, pretežno u ruralnim područjima općine.

Izostanak pokrivenosti električnom energijom odnosi se na odmakla planinska sela, od kojih je i naselje oko Prokoškog jezera, što negativno utječe na daljnji razvoj turizma, ali ujedno i usporava razvoj koji bi ugrozio prirodna dobra jezera.

Izgradnja solarnih elektrana je popularna tema u općini. Privatne investicije u tom pogledu većinom dolaze iz dijaspore, a one se, radi korištenja u privatne svrhe, grade na privatnim posjedima.

U mjesnoj zajednici Prokos jedan dio zemlje je proglašen solarnim parkom kako bi se privukle inozemne i domaće investicije izgradnje solarnih parkova te da bi potencijalnim investitorima olakšali dobivanje određenih dozvola i koncesija. „A velike zainteresovanosti ima“, tvrde naši sagovornici. U mjesnoj zajednici Prokos već su izgrađene dvije elektrane od po 150 kW. Mjesna zajednica Pločari je, također, pogodna za izgradnju solarnih parkova.

Vlada Srednjobosanskog kantona na svojoj je posljednjoj sjednici, održanoj početkom 2023. godine, donijela odluke o dodjeli koncesije za izgradnju solarnih elektrana u Fojnici, na lokacijama Barica i Bašća te na lokaciji Ravan, privrednom društvu „Comp IT“ d. o. o. Sarajevo. Krajem januara Ministarstvo privrede Srednjobosanskog kantona objavilo je javni poziv za dodjelu koncesije za izgradnju solarnih elektrana na širem lokalitetu Prokosa, na parcelama Barica, Bašća i Ravan. Solarne elektrane Barica i Bašća su planirane snage od po 520 kW, a na lokalitetu

Ravan snage 322 kW. Koncesija je dodijeljena po B.O.T. – izgradi, upravljaj, prenesi sistemu za period do 30 godina.

Ranije je ovo ministarstvo dodijelilo koncesije za izgradnju dvije fotonaponske elektrane na istom lokalitetu Prokosa društvima „EKO-Energy“ d.o.o. Tešanj, podružnica Fojnica, i „Saračević“ d.o.o. Tešanj, podružnica Fojnica, za izgradnju solarnih elektrana.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U Fojnici je 2020. godine zabilježeno povećanje prosječne mjesečne plaće za 2,0 posto. Prosječna plaća u 2021. godini iznosila je 808 KM.

Nosioci ekonomskog razvoja u općini Fojnica su prvenstveno javne zdravstvene ustanove, a to su Zavod „Bakovići“, Zavod „Drin“ i „Reumal“. To su ustanove koje najviše zapošljavaju i u kojima su najpovoljniji uvjeti rada u smislu poštovanja prava radnika te ostvarivanja redovne i pristojne plaće. S obzirom na to da je većina stanovništva zaposlena u javnim ustanovama, potencijal promjene unutar političkih struktura i uprave je ograničen jer je vodstvo javnih uprava stranačko.

248

Osim javnih ustanova, postoji i nekoliko privatnih preduzeća za preradu drveta, kao što su „Miam“ i MS&WOOD Fojnica. „Miam“ d.o.o. Fojnica je privatno preduzeće koje je osnovano 2000. godine. Nalazi se na lokaciji Polje Ščitovo u Fojnici. Prvobitna djelatnost firme bila je prvenstveno izvoz sirove građe. S vremenom, „Miam“ d.o.o. počinje s finalnom obradom parketa te proširuje svoj asortiman na različite vrste podova, gazišta, namještaja od hrasta te se bavi proizvodnjom masivnih lijepljenih ploča.

MS&WOOD d.d., danas članica korporacije „Aptha Corp.“ d.o.o., jeste bosanskohercegovački proizvođač visokokvalitetnog dizajniranog namještaja, koji, između ostalog, proizvodi namještaj za IKEA-u i izvozi ga u gotovo 40 zemalja. S pogonima u Fojnici, MS&WOOD kotira kao angažovano preduzeće koje više godina nudi budućim srednjoškolcima s teritorije ove općine, nakon uspješno završene Srednje drvoprerađivačke škole u Fojnici, posao, ali i stipendije tokom školovanja. Godine 2017. s radom je počeo i MS&WOOD koledž, koji nudi prekvalifikaciju. Koledž nudi obuku za rad u drvnoj industriji te uključivanje u proces rada u fabrici. Prekvalifikacija je namijenjena osobama sa završenom srednjom školom, ali i inženjerima mašinstva koji

obukom u MS&WOOD koledžu mogu postati inženjeri za obradu drveta. Ova firma pokazuje svoju angažovanost i kroz dobrovoljno redovno uklanjanje ambrozije na području općine uz glavnu prometnicu, u dužini od 15 kilometara, od Fojnice do Fojničkog raskršća, odnosno do Kiseljaka. Firma zapošljava oko 355 radnika i često objavljuje oglase za prijem novih. Međutim, nema mnogo zainteresovanih.

Osnovni problem za daljnji razvoj drvne industrije, ali i drugih industrija jeste nedostatak sirovine drveta i kvalifikovane radne snage. Zbog tih nedostataka lokalne poslovođe su prinuđene da sirovine uvoze iz Hrvatske i iz nekih drugih mjesta. U 2020. godini uvoz je u općini Fojnica uvećan za čak 69,7 posto. Lokalne industrije ovaj nedostatak prihvataju kao izazov, ali se i nadaju podršci vlasti kako bi se izazovi brže i lakše prevazišli, na obostrano zadovoljstvo.

Poljoprivrednim aktivnostima se, također, bavi jedan dio stanovništva općine. U prvom redu je to uzgoj popularnog fojničkog krompira, većinom u mjesnim zajednicama Pločari i Šćitovo. Osim krompira, popularan je i uzgoj špinata te drugog povrća. U mjesnoj zajednici Prokos razvijeni su uzgoj malina i bobičastog voća, kao i stočarstvo. Međutim, u proteklih nekoliko decenija stočarstvom se bavi značajno manji broj ljudi zbog nemogućnosti ostvarivanja potrebnog profita.

Naprimjer, preduzeće „Fojnica Milk“ se suočava s nedostatkom sirovina jer se sve manji broj ljudi bavi stočarstvom. Do toga je došlo zbog niskih cijena otkupa mlijeka i nedostatka ulaganja u opremu te zbog odsustva poticaja poljoprivrednicima i stočarima. Poticaji su nedovoljni kako bi se stanovništvo stimulisalo da se bavi stočarstvom. Iz Općine potvrđuju da je sve manji broj zainteresovanih građana koji bi se bavili poljoprivredom i stočarstvom: „Mi smo dugo vremena bili prepoznati kao stočarski kraj i kao proizvođači krompira. Međutim, ljudi danas više vole da rade u fabrici za određeni iznos plaće nego da se bave proizvodnjom stoke ili uzgojem povrća i voća.“

Turizam kao ekonomska branša je donekle razvijen u općini. Stanovništvo posebno ističe turističke potencijale općine, ali i potrebu za savjesnim i ekološkim razvojnim strategijama koje će osigurati održivost turizma, a ne upropastiti prirodna bogatstva općine. Područje je posebno pogodno za razvoj medicinskog i sportskog turizma te seoski i rekreativni turizam na prostoru Prokoškog jezera, Brusnice, Slapova Kozice i sličnih okolnih prirodnih bogatstava. Kako bi se

razvio turizam, stanovnici smatraju da je potrebno obučiti kadar i ozbiljno pristupiti razvoju, uz niz investicija koje prate razvojne strategije, a ne obrnuto.

U tom pogledu 2004. godine izrađen je posljednji Lokalni ekološki akcioni plan (LEAP) Općine Fojnica i rezultat je rada radne grupe (stručna grupa) i ankete javnosti koja je provedena u svim mjesnim zajednicama na općinskom području u cilju utvrđivanja i rješavanja ekoloških problema. LEAP naglašava da su najvažniji ekološki problemi općine Fojnica uništavanje prirodnih vrijednosti, zatim uništavanje radom stvorenih vrijednosti te zagađenje voda, zraka, zemljišta i narušavanje zdravlja ljudi. Uzroci ovih problema, prema studiji, jesu niska ekološka svijest građana, poduzetnika i uprave te nepridržavanje postojećih zakonskih propisa, loša kaznena politika, neredovno održavanje opreme, dok se na posljednjem mjestu nalaze zastarjele tehnologije. Najznačajniji izvor zagađenja okoliša na području općine je komunalni otpad, a zatim slijede industrija, saobraćaj, hemijska sredstva u poljoprivredi, vodoprivreda i energetika. Najveće posljedice zagađenja okoliša su uništena priroda, zagađene rijeke i zraka. Prema mišljenju anketiranih stanovnika općine, za sanaciju ovih posljedica bit će potrebno do pet godina.

250

Kao osnovna prepreka daljnjem ekonomskom razvoju navedeni su problemi odlaska mladih i stručnog kadra, zatim nedostatak sirovina te nedostatak systemske i strateške podrške i razvojne podrške vladajućih struktura.

Pandemija je negativno utjecala na aktivnosti „Reumala“, kada je, zbog finansijskih razloga i potrebe restrukturiranja poslovanja, otpušteno čak 137 radnika, dok se sama ustanova našla pred gašenjem. Kao i ostatak države, Fojnica se suočava s problemom nedostatka visokoškolovalanog ljekarskog kadra te od 16 stalno zaposlenih ljekara danas ima sedam. Nedostatak visoke stručne radne snage danas prevazilaze angažmanom vanjskih saradnika i namjeravaju uposliti dodatni kadar. S obzirom na to da „Reumal“ ulaže u edukaciju osoblja, kao i većina ustanova širom BiH, suočava se sa stalnim gubitkom i odlaskom specijalista kojima domaće ustanove finansiraju specijalizaciju.

„Danas je specijalizacija mnogo skupa i traje najmanje četiri godine. Odnosno, danas većina specijalizaciju pohađa pet-šest godina, a ona košta između 150-200 hiljada maraka za samo jednog specijalistu. Specijalistu šaljemo u Sarajevo i, za vrijeme specijalizacije, teško je da su radnici u mogućnosti da vrše svoje svakodnevne dužnosti u ‘Reumalu’. Tada je radnik praktično

otišao od 'Reumala', ali mu 'Reumal' plaća sve što bi ga sljedovalo kao da je na poslu. Nažalost, mi smo izgubili četiri ili pet takvih izuzetno dobrih fizijatara za vrijeme pandemije koronavirusa, s obzirom na to da smo samofinansirajući i da nismo naišli u tom periodu na podršku i razumijevanje države", objašnjava nam sagovornik.

Ipak, nakon pandemije, ustanova se dosta dobro oporavlja od finansijskog šoka te je zbog niza povoljnih poslovnih poteza proglašena „Zvijezdom turizma BiH“ u 2022. godini. Kompleks je renoviran te su plaće radnicima povećane, iako ih je značajno manje u odnosu na pretpandemijski period, što može negativno utjecati na uvjete rada u lječilištu. Ekonomski gledano, 2022. godine prihodi „Reumala“ su premašili 11 miliona maraka, što je četiri puta više od godišnjeg budžeta Općine Fojnica. „Reumal“ posjećuju sve češće i strani državljani, koji čine oko 20 posto gostiju, pretežno iz Hrvatske i Slovenije. Kao idući korak u razvoju „Reumal“ razmišlja o širenju kapaciteta te obnavljanju objekta „Stara banja“, koji je devastiran u ratu.

Osnovna prepreka za širenje poslovanja „Reumala“ je infrastrukturne prirode i slabe putne komunikacione povezanosti s okolnim mjestima i putevima. Ukoliko bi se uspostavila lakša putna komunikacija s općinom, pretpostavka je da postoje mnogi prirodni potencijali za daljnji razvoj medicinskog i sportskog turizma.

251

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Industrija je na području općine Fojnica na niskom razvojnom nivou. Općina nema razvijenu poslovnu zonu. Zona čija je namjena poslovna nalazi se u mjesnoj zajednici Prokos, ali nije dalje razvijana i nema velike prostorne ni energetske kapacitete. U Fojnici nema puno pogodnih zona s obzirom na brdovitost terena i zahtjevnu geografiju gdje bi se mogla razviti poslovna zona od 100 ili 200 hektara. Nekada je općina bila poznata i po tekstilnoj industriji koja do sada nije regenerisana. S obzirom na tu činjenicu, Općina smatra da je rješenje prije u lokalnoj tradicionalnoj ekonomiji i da razvoj treba bazirati na zdravstvenom turizmu, turizmu općenito, te drvnoj industriji. Građani općine, međutim, primjećuju i kontradiktornosti između razvoja turizma i drvne industrije jer eksploatacija šume ne ide nužno uz razvoj turizma i prezervaciju prirode radi osiguranja održivosti turizma. Građani smatraju da je prvobitno ključno za Općinu da odredi smjer i razvije strategiju razvoja općine.

Općina je s glavnim industrijskim preduzećima povezana regionalnim putevima za Sarajevo, Travnik i Zenicu. Unutar općine postoji devet lokalnih puteva ili 75 kilometara povezanosti s naseljima i selima asfaltom i 95 kilometara povezanosti sa selima makadamom. Općina nije povezana željezničkim saobraćajem.

Općini treba daljnji razvoj transportne infrastrukture kako bi se ostvarila bolja povezanost s okolnim gradovima. Trenutno općina Fojnica predstavlja „slijepo crijevo“ u smislu da postoji samo jedan regionalni put koji vodi do nje. Radi se na izgradnji puta prema Kiseljaku i Jablanici. Međutim, investicije su finansijski zahtjevne jer se putevi grade u planinskim predjelima. Općina nema finansijske kapacitete da isprati gradnju ovih puteva te u tom smislu zavisi od kantonalnog i federalnog budžeta. Gradska infrastruktura, također, treba daljnja ulaganja kako bi se omogućio adekvatan medicinski i rekreativni turizam.

252

„Ne valja put kad uđete u Fojnicu, nemate trotoara, ako ima, onda služe kao parking, nemate ivičnjaka, nemate osnovne stvari. Imamo ‘Reumal’, koji je ekstra firma, super radi, svaka čast! Ali, kad vi dođete, pošto „Reumal“ koriste većinom ljudi s otežanim kretanjem, nepokretni ljudi, invalidi, osobe na rehabilitaciji, ne mogu se kretati gradom. Pa valjda moramo osigurati pristupe“, navodi stanovnik Fojnice.

Rekreativna i sportska infrastruktura u općini podrazumijeva jedan rekreativni centar, tri sportska igrališta i tri zimske sportske sale. Potrebna su daljnja ulaganja i razvoj ako se Općina odluči da ide ka razvoju turizma, ali u skladu s ekološkim načelima. „Razvoj infrastrukture i kapaciteta za sportski i medicinski turizam bi omogućavao pripreme vrhunskih sportskih ekipa, bilo fudbalskih bilo košarkaških“, priželjkuju Fojničani.

Prirodni energetska izvor koji je dostupan i koji se koristi je drvo. Tečno gorivo se ne koristi. Snabdjevenost električnom energijom je zadovoljavajuća, ali se veoma malo koristi kao energetska izvor. Ugalj se, također, veoma malo koristi.

U općini Fojnica nema većih IT kompanija niti kompanija koje su pokrenuli mladi.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Infrastruktura grada ne odgovara potrebama ljudi s fizičkim invaliditetom te su neophodna ulaganja u tom smislu.

Godine 2020. izvršena je sanacija i rekonstrukcija osam stambenih objekata romskih porodica u općini Fojnica. Na kućama su zamijenjene fasade, krovovi te je urađena rekonstrukcija kupatila. Radovi su izvedeni u okviru projekta “Stambeno zbrinjavanje Roma”, koji je realizovala Općina Fojnica, uz pomoć Ministarstva za ljudska prava i izbjeglice BiH. Potreban je daljnji rad na integraciji marginalizovanih osoba.

Dvije vladajuće političke partije su unutar općine podijeljene spram etničkih, vjerskih i nacionalnih afilijacija te i dalje indukuju socijalnu i ekonomsku podjelu, što dovodi do stagnacije razvoja i prosperiteta općine.

Također je istaknuto da stanje socijalne isključenosti najviše zavisi od klasne podjele, to jeste podjele na siromašne i bogate, te da je ova podjela sve vidljivija s većim brojem siromašnih i manjim brojem bogatog stanovništva.

U istraživanju je istaknuta hitna potreba za povećanjem plaća stanovništvu jer su mnogi zbog inflacije izloženi siromaštvu, te boljim uvjetima rada. Tome dodaju potrebu za boljom i efikasnijom zaštitom prava radnika i radnica.

Od ukupnog broja stanovnika općine (11.495, prema procjeni iz 2021. godine) radno sposobnih je 8.051, što predstavlja 70 posto stanovništva. Od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva u 2022. godini zaposleno je njih 2.876. Od ukupnog broja nezaposlenih, kojih je na birou za zapošljavanje prijavljeno 530, najveći broj je sa srednjom stručnom spremom, ukupno 223, i s visokom stručnom spremom, ukupno 174. Prema posljednjoj procjeni koja datira iz 2021. godine, prosječna plaća u Fojnici iznosila je 808 KM, dok je sindikalna potrošačka korpa koju je Savez samostalnih sindikata Bosne i Hercegovine izračunao za januar 2023. godine iznosila 2.996,70 KM. Pokrivenost sindikalne potrošačke korpe prosječnom plaćom u Fojnici, prema posljednjoj procjeni, iznosi 27 posto. U Fojnici je 2021. godine živjelo 2.107 penzionera s prosječnom penzijom od 424,57 KM, što bi značilo 14,16 posto pokrivenosti spram sindikalne potrošačke korpe za 2023. godinu. Procjenjuje se da na području općine živi do 100 osoba romske populacije, koje su, kao i većina stanovništva u Fojnici, pogođene siromaštvom.

253

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

LEAP izrađen za općinu Fojnica 2004. godine ukazuje i na sljedeće ekološke probleme: zaštita

Prokoškog jezera kao spomenika prirode; očuvanje biološke raznolikosti; očuvanje kvaliteta vode; održivo upravljanje otpadom; zaštita zemljišta od zagađenja i erozije; potpuna pokrivenost vodovoda i kanalizacije; zaštita šuma i pošumljavanje; razvoj saobraćajne infrastrukture; toplifikacija grada; razvoj ekoturizma. Prema mišljenju naših ispitanika, isti problemi su aktuelni i gotovo 20 godina nakon provođenja studije.

Činjenica da su isti problemi iznova istaknuti ukazuje na sporadičnost i neefikasnost dosadašnjih ponuđenih rješenja i potrebu da se odlučno i strateški krene u njihovo rješavanje. Nažalost, stanje zagađenosti vode i zemlje, s obzirom na slabo provođenje preventivnih mjera, danas je samo veće spram onog od prije 20 godina, kada je rađena studija. Građani se nadaju da neće imati iste probleme kada budu provedene buduće evaluacije.

254 „Potreba za izradom valjane strategije za razvoj znači odrediti pravac i smjer jer industrija i turizam ne idu zajedno. Morate imati smjer u kojem ćete ići. Turizam, okoliš, priroda, ili ćete ići u pravcu eksploatacija šume? Ne možete, to ne ide jedno s drugim. Imate situaciju u Fojnici gdje su godinama protestovali ljudi u području Gotuše, gdje se trebala praviti hidrocentrale i gdje su ljudi svojim tijelima zaustavili gradnju mini hidrocentrale. A to je trebala Općina zaustaviti, ne možete hidrocentrale i turizam skupa redati. To je najveći problem, morate imati strategiju, morate znati gdje ćete, a ne da određuju strategiju neki određeni ljudi, ili grupa ljudi da određuje strategiju kompletne općine spram ličnih interesa u datom momentu i ponudi koja im se ukazala. Mora to struka određivati, a ne smije se strategija razvoja mijenjati na osnovu nekoga, zbog nekog zahtjeva, političkog ili prijateljskog. Čim nemate na globalnom nivou općine urbanistički plan i strategiju, to ne ide to u dobrom smjeru, sigurno, to se vidi“, kazao nam je jedan od sagovornika.

Na prostoru općine ima dosta zapuštenog poljoprivrednog zemljišta, što pruža priliku za ekološki uzgoj različitih poljoprivrednih proizvoda jer oni danas imaju odličan plasman na tržištu. S obzirom na to da su zemljišta napušтана, sačuvana i nisu kontaminirana te su pogodna za razvoj ekološke proizvodnje, potencijal općine u ovom pogledu je značajan i njegov razvoj bi povoljno utjecao na ostale razvojne strategije, kao što su turizam i medicinski turizam.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Mehanizmi i inicijative za jačanje odgovorne proizvodnje i potrošnje u Fojnici su u povoju. Srednjobosanski kanton trenutno najveći dio električne energije proizvede u hidroelektranama. Posljednjih godina Općina Fojnica nastoji napraviti iskorak i okrenuti se izgradnji fotonaponskih elektrana. Općina je prepoznala svoju šansu i podržala spremnost na ulaganje u proizvodnju zelene energije te lokalitet Prokosa proglasila solarnim parkom. Riječ je o naseljenim mjestima Bašići, Varke, Omerčevići i Klisura, na ukupno 100 hektara, koja su proglašena javnim interesom. Na području općine izgrađene su dvije solarne elektrane, a u planu je izgradnja dodatnih elektrana sa solarnim panelima. Naime, Općina Fojnica planira trenutna dva proizvođača električne energije iz obnovljivih izvora povećati na deset u narednih šest godina, te finalizirati izgradnju elektrodistributivne mreže od 110 kilovata „Solarni park Prokos“.

U svom Nacrtu strategije razvoja za 2024–2030. godinu navedeno je da je Općina Fojnica spremna u narednom periodu poduzeti niz konkretnih koraka i mjera, prvenstveno kako bi se smanjila emisija CO₂ u sektorima zgradarstva, javne rasvjete i saobraćaja. U ovu svrhu, predviđena je implementacija mjere „12.7.1.2. Podrška projektima unapređenja energetske efikasnosti i poticanje korištenja obnovljivih izvora energije“, koja treba smanjiti potrošnju energije i emisiju CO₂, što treba doprinijeti smanjenju troškova za energiju u javnim zgradama i smanjenju negativnog utjecaja na okoliš, a što će se odraziti na poboljšanje kvalitete zraka. Općina Fojnica definirala je javne nestambene objekte, uključujući administrativne zgrade, zgrade za obrazovanje, zdravstvene ustanove i sportske objekte, kao prioritete za provođenje mjera energetske efikasnosti. Općina u kontekstu ove mjere planira sufinancirati dio troškova za provođenje mjera energetske efikasnosti. Dodatno, Općina Fojnica prepoznaje da je važan aspekt budućeg razvoja proizvodnja energije iz obnovljivih izvora, a na prvom mjestu solarne energije, koja će smanjiti ovisnost o nepouzdanim i nestabilnim tržištima fosilnog goriva. Općina će odrediti mjere da se postupno uvodi obaveza ugradnje solarnih ploča na postojeće i novoizgrađene zgrade, te time omogućiti uvođenje toplotnih pumpi u zgradama za vlastite potrebe.

Konkretna mjera koje Općina Fojnica planira provesti u budućem strateškom periodu jesu povećanje sustava selektivnog prikupljanja otpada, pa bi se broj eko-otoka za prikupljanje otpa-

da trebao povećati s tri na deset, kao i nastavak rekonstrukcije i modernizacije (upravljanje i kontrola) sustava javne rasvjete. Unapređenje sustava javne rasvjete u općini Fojnica podrazumijeva smanjenje i zamjenu postojećih neefikasnih rasvjetnih tijela energetski efikasnim tijelima, ali i unapređenje sustava upravljanja i kontrole javne rasvjete i s tim u vezi potrošnje električne energije.

Pored navedenog, u općini Fojnica prepoznata je potreba hitne uspostave projekata koji se tiču održivosti drvne industrije, sa svrhom umanjena ekološkog utjecaja i ograničenja prekomjernog korištenja prirodnih resursa.

S visokim godišnjim prometom, drvni sektor je najprofitabilnija industrija u Fojnici, ali i sektor s visokim stupnjem korupcije i nezakonitog korištenja prirodnih resursa i javnih dobara. Nezakonita sječa i pustošenje šuma na području općine posljednjih decenija poprimili su oblike organiziranog kriminala. Posljedice su dosegle visok, negativan stupanj u odnosu na biodiverzitet, čistoću voda i učestalost poplava.

Cilj 13: Očuvanje klime

256

Trenutno najvidljivije klimatske promjene u općini tiču se promjena u vodostaju rijeka i potoka zbog eksploatacije šume. Fojnica ima dosta šume i drvne mase te postoji plan koji reguliše sječu. Međutim, plan se ne poštuje, a kontrole su sporadične. Eksploatacijom šuma opadaju vodostaji i dolazi do erozija, do klizišta, bujica i slično, jer šuma zadržava vodu i postepeno ju otpušta. Ugrožena su naselja prema Čemernici, Bakovičkoj rijeci, rijeci Gvoždanki. Potencijalne poplave ugrožavaju socijalno naselje u Gojevićima te naselja u Bakovićima i Dusini. Nisu istaknuti podaci koji bi ukazivali na negativan utjecaj poplava i erozija tla na poljoprivredne površine. Kako bi Općina odgovorila na izazove klimatskih promjena, treba hitno reagovati u smjeru očuvanja šuma i provedbe mjera zaštite voda i tla.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Snabdijevanje vodom u urbanom dijelu se obavlja putem gradskog vodovoda, a ruralni dio općine se vodom snabdijeva putem vlastitih vodovoda. Upravljanje gradskim vodovodom obavlja JKP „Šćona“ Fojnica. Postoji oko 50 lokalnih vodovoda gdje još nije riješeno koncesiono

pravo, odnosno do dobivanja koncesije njima upravljaju naselja koja ih koriste. Cijenu korištenja vode s gradskog vodovoda određuje Općinsko vijeće, a cijena vode sa seoskih vodovoda nije određena i voda se koristi bez plaćanja nadoknade za korištenje. Kanalizaciona mreža općine je u većinskoj mjeri riješena u gradskoj zoni. Potrebno je u ovoj fazi postaviti pročišćivače kako kanalizacione vode ne bi zagađivale rijeke i okolna vodna bogatstva. Seoska domaćinstva i dalje nemaju riješenu kanalizaciju i koriste septičke jame. Kanalizacija oko Prokoškog jezera je riješena te je ono zaštićeno. Onečišćenju vode i vodenog svijeta prijete deponije, kojih je mnogo na području općine.

Općine Fojnica, Ljubuški i Široki Brijeg su se našle u središtu priče koja ukazuje na međunarodni kriminal iz 2006. godine, a tiče se ugrađivanja pročišćivača voda koji su preko javnog kredita naručeni od španske firme, ali nikada nisu stigli na odredište, pa tako ni ugrađeni. Država je tražila od općina da otplaćuju kredit za nezavršeni posao, na što su se općine pobunile. Ova afera nikada nije do kraja razjašnjena.

Drugi problem očuvanja rijeka predstavlja izgradnja malih hidroelektrana (MHE) na području općine, ukupno šest, i generalno Srednjobosanskog kantona, gdje je izgrađena gotovo trećina od ukupnog broja malih hidroelektrana u BiH. Iako je sagrađeno 36 postrojenja na prostoru Srednjobosanskog kantona, planirana je izgradnja čak oko 40 novih. Vlasnici MHE u ovom kantonu većim dijelom su domaći investitori, među kojima su kompanija „Kara-drvo“ iz Fojnice i „Elgrad“. Pet MHE u ovom kantonu posjeduje austrijsko-njemačka kompanija „Interenergo“ d.o.o. Ljubljana. Općina Fojnica je izdala koncesije za njihovu izgradnju, a na osnovu njih uzimala veoma male iznose koncesionih naknada, tako da općinski budžet nije bio obogaćen ovim ekološko pogubnim odlukama. Privatnici su jedini profitirali. Kao rezultat građanskog otpora i rada ekoloških aktivistkinja i aktivista, Kantonalni sud u Travniku, u decembru 2018., poništio je građevinske i urbanističke dozvole za MHE Kruščica 1 i Kruščica 2. Čak 810 mještana Kruščice pokrenulo je tužbu u upravnom sporu protiv obnavljanja dozvola. Tuženo je Ministarstvo prostornog uređenja, građenja, zaštite okoliša, povratka i stambenih poslova SBK.

257

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Očuvanju života na zemlji prijete divlje deponije, kojih je mnogo na području općine. Općini su 2014. godine donirani kamion za odvoz smeća i 70 kontejnera, što je donekle amortizovalo za-

gađenje otpadom. Međutim, Općina smeće odvozi na „svoju“ deponiju, koja je u biti ilegalna i „divlja“. Legalna deponija Moščanica se nalazi u Zenici, što podrazumijeva da bi se otpad trebao voziti u jednom smjeru oko 60 kilometara, što predstavlja budžetsko opterećenje za Općinu.

Općina ima u planu izmještanje lokalne ilegalne deponije u skorije vrijeme, ali preciznije informacije nisu navedene. Postojeća praksa postupanja otpadom na nivou općine nije zadovoljavajuća – stepen prevencije, selektivnog odlaganja, reciklaže i ponovna upotreba nepostojeća je praksa. Najveći dio produkovanog otpada odlaže se na neuredna odlagališta bez primjene ikakvih sanitarnih tehnoloških mjera odlaganja.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

„Danas se u Fojnici dijelimo po vjeri, po naciji, jesi zaposlen, nisi nezaposlen, po hijerarhiji, ko je na vrhu, ko je ispod... Kohezije nema“, kaže jedan od sagovornika. Građani Fojnice nisu zadovoljni radom lokalne uprave kada je u pitanju stvaranje veće i bolje kohezije društva. Sagovornici tvrde da u Fojnici svaka stranka radi za sebe i gleda samo vlastite interese. Solidarnosti između građana nema, ili je ima malo, a nema je ni među radnicima. Ljudi žive u strahu od siromaštva, diskriminacije i obespravljenosti te ne vjeruju u pravosudne institucije ove zemlje. Sagovornici tvrde da u općini vlada stranački despotizam te da to više nikoga ne iznenađuje te je to, kažu, i glavni razlog odlaska stanovništva u inozemstvo. Lokalni predstavnici vladajućih stranaka su često optuživani za korupciju i kriminal koji se tiče ilegale gradnje, sječe šume, malverzacija u upravljanju javnim ustanovama i slično. U tom smislu građani se ne osjećaju sigurno, jer su njihovi životi i poslovi ugroženi neodgovornom lokalnom politikom. S druge strane, kriminalna djela počinjena od stanovništva su rijetka pojava u Fojnici.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Kako bi se privukli investitori, Općina bi trebala ponuditi plan i strategiju razvoja. Izostanak toga odbija ozbiljne investitore, a privlači one loše i nesavjesne, smatraju sagovornici. Određeni broj investitora je bio zainteresovan za pokretanje većih preduzeća na prostoru općine, ali se investicije nisu ostvarile zbog administrativnih prepreka i nedostatka jasne razvojne vizije Općine. Drugi razlozi su nedostatak radne snage općenito ili kvalifikovane radne snage te tolerancija spram korupcije i političkog despotizma.

Građani se prisjećaju da je postojalo udruženje poduzetnika koje nije opstalo zbog nedostatka finansija za rad. Općina je previše mala i ima mali broj preduzeća koja bi na osnovu članarine mogla osigurati rad udruženja.

Velike drvne industrije koje djeluju na prostoru općine, kao što su MS&WOOD i „Miam“, imaju, tvrde, zadovoljavajuću saradnju s lokalnim vlastima. Ove dvije kompanije imaju dobro razvijenu saradnju s regionalnim i globalnim tržištem. Ipak, njihov rad bi lokalne vlasti mogle pospješiti poticajom kadra koji bi se obrazovao za njihove potrebe te radom na razvoju putne infrastrukture.

Privlačenje investicija i investitora interesuje Općinu Fojnica. Kako bi privukli strane investitore i investitore uopće, Grad je radio na izradi regulacionog plana, s posebnim osvrtom na izradu idejnog rješenja turističko-poslovne zone, gdje bi investitorima mogli ponuditi da ulože svoj kapital. Također, u okviru skromnog budžeta, Općina planira uvesti i subvencije za otvaranje novih radnih mjesta, kao i otvaranje novih proizvodnih kapaciteta.

Međutim, cilj Općine bi trebao biti to da dolazak investitora bude u interesu lokalne zajednice, kao i svih građana općine Fojnica. Negativan primjer investicija na prostoru općine svakako je djelovanje kompanije BBM, koja je u procesu dobivanja koncesije za istraživanje ruda, između ostalog i rude zlata, počela njihovu neovlaštenu eksploataciju. Mještani Bakovića se od 2017. godine bune jer se ruda počela kopati u neposrednoj blizini njihovih kuća i izvorišta. Vodili su bespoštednu borbu protiv beskrupuloznog djelovanja kompanije BBM, koja je na nezakonit način, bez ikakve kontrole, pod krinkom istraživačkih radova, na području Bakovića provodila devastaciju prirode gradnjom čvrstih objekata u blizini naselja. Mještani, ne samo Bakovića nego i susjednih naselja, bili su primorani fizički zapriječiti prolaz kamionima dok nadležna institucionalna tijela ne preispitaju zakonitost radova. Očigledne nezakonitosti počinjene od investitora dovele su do toga da je stvar dospjela na sud, no uprkos tome, investitor nije prekidao radove. Građani su bili prepadnuti i činjenicom da je kompanija BBM Sarajevo, uz ostalo, specijalizovana za stare rudokope i odlaganje radioaktivnog otpada.

Goražde

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

260

Prema statističkom izvještaju o zaposlenosti iz juna 2022. godine, objavljenom na stranici JU Služba za zapošljavanje BPK, u Goraždu je 2.500 radno sposobnih, nezaposlenih stanovnika. Uvidom u dokument *Strategija razvoja BPK 2021–2027*. uočavamo da je stopa zaposlenosti veća u Goraždu u odnosu na ostale općine ovog kantona (Foča i Pale). Prema istom dokumentu, stopa zaposlenosti je 45,9% u odnosu na aktivno stanovništvo, kojeg je 66%, pa bi ovaj podatak mogli da smatramo relevantnim i za prikaz stanja procenta zaposlenosti. U podacima koje smo dobili od fokus-grupe istaknuto je da među osobama koje žive ispod međunarodne linije siromaštva spadaju osobe treće dobi (penzioneri), mladi ljudi, naročito oni sa završenim I i II ciklusom studija (što možemo vidjeti i preko aktuelnog statističkog izvještaja o zaposlenosti u Goraždu u kojem je upravo ova kategorija stanovništva najbrojnija), osobe s invaliditetom (mentalnim, fizičkim) i, kao posebna kategorija, ratni vojni invalidi. Kao razlog nezaposlenosti navode se činjenice da su kod osoba treće starosne dobi jako niska primanja, da mlade osobe ne mogu da pronađu svoju ulogu u zajednici, koja je prevashodno orijentirana na industriju kojoj su potrebne zanatlije, a da osobe s invaliditetom niko ne vidi kao potencijalne zaposlenike.

Nemamo uvida u procentualnu podjelu nezaposlenih osoba po spolu, starosti, statusu zaposlenja i geografskoj lokaciji, ali s obzirom na to da je prosječna starost stanovnika u Goraždu 40 godina, pretpostavljamo da su najbrojnije zrele osobe i osobe treće starosne dobi. Pretpostavka je, također, da je više žena nego muškaraca, te da je nezaposlenost veća u urbanim područjima, pošto urbane osobe koje žive u ruralnim područjima uglavnom imaju svoju proizvodnju hrane.

Socijalna zaštita pruža se posredstvom JU Centar za socijalni rad. Uvidom u podatke iz 2021. godine saznajemo da se broj korisnika socijalne zaštite smanjio. Najveća smanjenja korisnika zabilježena su kod dodataka za njegu i pomoć od drugog lica, i obuhvataju 197 korisnika, a kod korisnika ličnih invalidnina (neratni invalidi) – 606 u odnosu na 660 korisnika. Novčanu naknadu za pomoć i njegu od drugog lica ostvaruju lica treće starosne dobi, od 65 godina i više. Dječiji dodaci daju se bez obzira na socijalni status porodice u iznosu od 29 KM po djetetu. Dodatak se uvećava za 50% ukoliko dijete nema jednog ili oba roditelja, ukoliko dijete ima određeni

mentalni invaliditet ili kojem su roditelji osobe s invaliditetom. Uvidom u dostupne podatke iz 2019. godine uočavamo da su evidentirana 403 korisnika svih vrsta socijalne zaštite. Podatke iz 2022. godine nemamo, ali pretpostavljamo da se ovaj broj povećao kao posljedica pandemije bolesti Covid-19. Socijalna finansijska pomoć izuzetno je niska i morala bi biti mnogo veća da bi se pokrile osnovne potrebe ljudi, naročito ako se radi o osobama s invaliditetom i starim i nemoćnim ljudima. Kada posmatramo broj korisnika socijalne zaštite u odnosu na ukupan broj stanovništva Grada Goražde, možemo reći da je procenat siromašnih u kontekstu onih koji nemaju šta jesti i od čega živjeti relativno mali, ali ima potencijal rasta s obzirom na visok procenat migracija i visoku prosječnu starost lokalnog stanovništva. U intervjuima je također istaknuto da ovaj Grad ne koristi potencijale razvoja prehrambene industrije.

Savjetuje se uvezivanje privatnog i javnog sektora u smislu saradnje socijalnih službi s privrednicima koji se bave trgovačkom djelatnošću, jer bi oni mogli pomoći da se pronade model obezbjeđivanja osnovnih prehrambenih artikala za one koji su u najvećoj potrebi za njima. Potom se savjetuje orijentiranje javnih institucija na projekte, kako bi se crpila sredstva iz inostranih grantova u svrhu rješavanja krucijalnih socijalnih pitanja stanovništva. Jedno od mogućih rješenja jeste i razvoj prehrambene i turističke djelatnosti, razvoj koncepta socijalnog preduzetništva u onim segmentima poslovanja u kojim je to moguće, kreiranje programa radnog osposobljavanja i zapošljavanja osoba s invaliditetom u javnim institucijama na lakšim poslovima (ovjere dokumenata) i slično. Goražde ima velike potencijale za otklanjanje siromaštva u okviru čitavog Bosansko-podrinjskog kantona ukoliko se otklone prepreke administrativne prirode koje proističu iz decentralizacije vlasti u BiH, te se u tom smislu savjetuje angažiranje medijatora koji će olakšavati navedene prepreke na relaciji Grad – Bosansko-podrinjski kanton i Bosansko-podrinjski kanton – FBiH. Ispitanici ističu i značaj spovedbe već kreiranih strategija i dokumenata koji uređuju strateška pitanja, neophodna za razvoj Grada u kontekstu pitanja siromaštva i socijalne zaštite (prije svega da se identificira zašto se ne sprovode i šta se treba nužno početi sprovoditi).

261

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Goraždu je nedavno otvorena javna kuhinja koja je veoma potrebna lokalnom stanovništvu nakon pandemije bolesti Covid-19. Kuhinja je otvorena u sklopu *Merhameta*, u saradnji s

Gradskom upravom. U sklopu kuhinje djeluje i pekara. U inicijalnom periodu evidentirano je 200 budućih korisnika kuhinje, od kojih je najviše osoba treće životne dobi, osoba s invaliditetom i ratnih vojnih invalida.

Za sve navedene SDG indikatore ne postoje dostupne informacije. Pretpostavlja se da se one negdje skupljaju u okvirima institucija zdravstvene i socijalne zaštite, ali da nisu dostupne u digitalnom obliku, niti se koriste u istraživačke svrhe. Generalna preporuka je da ove informacije moraju biti dostupne.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstvena njega i zaštita organizirane su u vidu primarne i sekundarne zdravstvene zaštite koja se stanovništvu pruža u Domu zdravlja i u JZU Kantonalna bolnica Goražde. Objekti zdravstvenih institucija zastarjeli su i nužne su im adaptacije, utopljavanje zgrada, novi modeli grijanja i bolja pristupačnost za osobe s invaliditetom, jer trenutno postoje fizičke barijere za njihov ulazak u ove objekte. Neophodno je kreiranje programa kojim će se animirati mladi medicinski kadar za ostanak u Goraždu. U protekloj godini u službu je stavljen Hemodijalizni centar kojim se nastoje poboljšati zdravstvene usluge u Goraždu.

262

Kada su u pitanju navedeni SDG indikatori za BiH u oblasti zdravlja i blagostanja (HIV, tuberkuloza, hepatitis C, hepatitis B, stopa smrtnosti majki, stopa smrtnosti djece mlađe od 5 godina, stopa neonatalne smrtnosti, udio poroda uz prisustvo zdravstvenih radnika), ne postoje dostupne informacije iz skorijeg perioda. Zadnje su one iz 2015. godine u dokumentu *Analiza prirodnog priraštaja stanovništva Bosansko-podrinjskog kantona Goražde u proteklih deset godina* (predstavljena 2016. godine). Okvirno govoreći, bosanskohercegovačko društvo, pa tako i Goražde, bilježi nizak stepen neonatalne smrtnosti, poroda bez prisustva zdravstvenih radnika, smrtnosti majki i slično.

Od prvog registriranog slučaja do danas u našoj su zemlji registrirane oko 500 HIV pozitivne osobe. Od tog broja trenutno je na terapiji 79 pacijenata (podatak iz 2021. godine, preuzet od izvora Crveni križ BiH). Pretpostavka je da u Goraždu uopće nema ili ima tek nekoliko slučajeva HIV pozitivnih osoba, muškaraca srednje životne dobi, koji su zaraženi posredstvom krvi.

U BiH nema registriranih slučajeva malarije, kao ni tropskih bolesti. Kada je u pitanju hepatitis

C, tu ipak imamo nešto veći broj slučajeva, što možemo potvrditi na osnovu iskustva rada u bolnici. U svim slučajevima, kod bolesnika je hepatitis C nastao kao posljedica neliječenog hepatitisa B, prijenosa putem krvi i, nažalost, veoma često kao rezultat intrahospitalne infekcije usljed dužeg bolničkog liječenja.

Stopa samoubistava i procenat stanovnika koji konzumiraju alkohol nije visok iz razloga kulturološke i vjerske tradicije. Upotreba alkohola je prisutna, ali ne u mjeri u kojoj se to razvija u visok stepen alkoholizma. Ono što značajnije remeti blagostanje ove zajednice jeste sveprisutnost kladionica i trenda klađenja. Većina ispitanika ovu pojavu vidi kao problem koji zahtijeva hitnu reakciju. Nema zabilježenih slučajeva smrti uzrokovanih nedostatkom tzv. WASH usluga (nedostatak higijenski čiste vode i higijenskih proizvoda). Na drugoj strani, procenat upotrebe duhana i duhanskih proizvoda (električnih cigareta i nargile) osoba mlađih od 15 godina je visok.

Kada su u pitanju vakcine, u posljednjih deset godina, zabilježeni su i slučajevi da roditelji uopće ne dozvoljavaju vakcinisanje djece. U zdravstvena istraživanja u Goraždu ulaže se veoma malo. Grad je prvenstveno industrijski, te su vlasti primarno orijentirane na ulaganja u istraživanja u oblasti mašinstva i građevinarstva. Činjenica je da ne postoje ni resursi za ovakve vrste istraživanja. Preporuka ispitanika je da se počne više ulagati u naučno-istraživački rad. Pošto se od javnih institucija ne može očekivati da finansijski podrže ova istraživanja, savjetuje se prikupljanje sredstava kroz različite projekte.

Broj zdravstvenih radnika najveći je u urbanom dijelu Goražda, dok ih je nešto manje raspoređenih po ruralnim područjima zbog toga što veći broj građana naseljava urbano područje (oko 70%).

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Svi objekti u kojima su smještene obrazovne institucije u Goraždu, od predškolskog do visokoškolskog obrazovanja, treba sanirati, adaptirati, opremiti osnovnim sredstvima za rad, novim tehničko-tehnološkim sredstvima i učilima. Mala i nedovoljna sredstva koja se iz budžeta izdvajaju u ovu svrhu predmet su stalnih kritika. Nastavni plan i program neophodno je kurikularno povezati s tržištem rada, približavajući ga svjetskim standardima i trendovima.

Jednoglasno je iskazana neodloživa potreba za uvođenjem praktične nastave u cilju izgradnje funkcionalnog znanja kod djece i mladih ljudi. Sve navedeno razlog je općeg nezadovoljstva prisutnog i kod mladih ljudi, punih entuzijazma i želje za radom, i kod poslodavaca kojima su potrebni efikasni i efektivni radnici. Zadnjih godina, uvidom u analize iz *Strategije razvoja Bosansko-podrinjskog kantona Goražde za period od 2021–2027. godine*, primjetno je da je veći procenat visokoobrazovanih mladih ljudi, ali i veći procenat mladih koji migrira s ovih područja ili u veće bh. gradove, ili izvan naše zemlje. Ovaj podatak se kroz istraživanja evidentira kao veliki problem ove zajednice koji će dugoročno uzrokovati da Goražde postane tzv. grad staraca.

Osnovnoškolskim i srednjoškolskim obrazovanjem u Goraždu obuhvaćeni su svi školski obveznici i mladi, dok je stepen mladih ljudi koji stižu i visoko obrazovanje veliki.

Potrebno je istaći i pozitivne primjere uvođenja inkluzivnog obrazovanja, koje počinje od najranijeg predškolskog odgoja i obrazovanja. Inkluzivno obrazovanje dodatno bi mogla potpomognuti izgradnja inkluzivnih parkova i igrališta za djecu i mlade.

Evidentna je potreba za osnivanjem visokoškolske institucije. U Goraždu su djelovala odjeljenja Pravnog i Ekonomskog fakulteta Univerziteta u Sarajevu, kao i Mašinskog fakulteta mostarskog univerziteta. Internacionalni univerzitet počinje s radom 2014. godine. Licencirano pruža obrazovanje studentima dodiplomskog, postdiplomskog i doktorskog studija za oblasti društvenih nauka (pravo i ekonomija), zdravstvenih nauka (medicina, stomatologija, farmacija, sestrinstvo i fizioterapija), tehničkih nauka (arhitektura, građevina, geodezija i elektrotehnika) i edukacijskih nauka (psihologija i turski jezik i književnost). Goražde provodi redovne mjere podrške studentima kroz programe stipendiranja.

U srednjim školama i na fakultetima pokušavaju se kreirati smjerovi i odsijeci u skladu s potrebama tržišta i lokalne zajednice. Poslodavci i stanovništvo iskazuju nezadovoljstvo kurikulumima, koje smatraju zastarjelim, i nedostatkom praktične nastave (informacija iz intervjua s poslodavcima i iz teksta fokus-grupe). Goražde bilježi visoku stopu migracija mladih ljudi koji odlaze u veće gradove na školovanje ili zbog boljih životnih prilika i uslova. To uzrokuje nedostatak radne snage u odnosu na potrebe tržišta rada. U općini koja je najviše orijentirana na industrijsko poslovanje nedostaje zanatlija, osoba sa srednjom stručnom spremom, inženjera i ostalih zanimanja tehničkih usmjerenja.

Poslodavcima se savjetuje da ponude programe praktične obuke u skladu s potrebama tržišta. Neophodno je više ulagati u institucije kulture, ali i podsticati njihovo finansijsko osamostalivanje kroz različite projekte, jer su to institucije koje imaju potencijal da obrazuju sve uzraste, od najmlađih do najstarijih, podižu svijest o značaju goraždanskog i nacionalnog identiteta, djeluju marketinški na polju turizma, te njeguju kulturu kritičkog mišljenja.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Kroz *Gender akcioni plan Bosansko-podrinjskog kantona Goražde*, koji je sačinjen za period 2021–2024, naznačene su četiri oblasti u kojima je potrebno poboljšati položaj žena: tržište rada, obrazovanje, prevencija i sprečavanje nasilja nad ženama u i izvan porodice, javni život i zdravstvena zaštita. Naznačena su dva pravca rada: otklanjanje diskriminacije i osiguravanje ravnopravnosti. Demografski analizirano, u Gradu Goražde više je žena nego muškaraca. Po strukturi, najviše je žena treće životne dobi (od 65 godina nadalje), potom žena srednje i zrele dobi (od 15 do 64 godine), a najmalobrojnija je skupina pripadnica ženskog spola od 0 do 14 godina. Prema analizama, iako je statistički više radno sposobnih žena, manje ih je zaposleno. Tokom 2019. i 2020. godine došlo je do manjeg porasta zaposlenosti žena u odnosu na muškarce. U Goraždu je prisutna horizontalna rodna segregacija radne snage, što znači da je u svim oblastima veći procenat zaposlenih muškaraca nego žena. Gledajući po svim uzrasnim dobima radno sposobnih žena, nezaposlenih je čak 57%. U Goraždu je visok procenat žena koje su civilne žrtve rata – prevashodno žrtve seksualnog nasilja. Iako se u *Gender akcionom planu* ističe da je obrazovanje općenito, a posebno visoko obrazovanje, najvažniji put dolaska do posla za žensku populaciju, ipak je čak 70% visokoobrazovanih žena nezaposleno. Nameće se zaključak da u Goraždu nema prilagodbe radnih mjesta adekvatnih za žene i da se poslodavci pretežno odlučuju na zapošljavanje muškaraca. Ono što je pohvalno jeste da je veliki procenat visokoobrazovanih žena.

Prema statističkim podacima, procenat nasilja nad ženama je visok. Najčešće se prijavljuje fizičko i seksualno nasilje. Kreirane su mjere i protokoli za suzbijanje i prevenciju nasilja u porodicama, ali nema podataka koliko je to u stvarnosti imalo efekta. Osim toga, evidentno je i to da žene tek posljednjih nekoliko godina hrabrije i otvorenije prijavljuju nasilje koje se vrši nad njima, dok to ranije i nije bio slučaj.

Na funkcijama odlučivanja također je mnogo manje žena nego muškaraca. Procenat zastupljenosti u odnosu na muškarce je do 30%. Sve mjere kojim se pokušava pomoći i unaprijediti položaj žena prilično su birokratizirane – one su prevashodno određene protokolima, koordinacijskim tijelima i slično, čije postojanje ne daje željeni efekat. Mogućnosti promjene i poboljšanja nudi civilni sektor, koji radi direktno sa ženama na njihovom ekonomskom i psihičkom osnaživanju, u čemu se posebno ističe Udruženje građana *Sehara*. Udruženje okuplja žene civilne žrtve rata i radi direktno na njihovom ekonomskom i psihičkom osnaživanju kroz radionice rukotvorina. Ove žene kreirale su i vlastitu proizvodnju pod nazivom *Ova* proizvodi. Nažalost, lokalne vlasti im ne daju podršku. Važno je spomenuti i Udruženje žena *Seka*, Udruženje žena *Unikat* i Udruženje žena *Goraždanke*. Sva ova udruženja uglavnom pružaju psihosocijalnu pomoć i podršku ženama, što im je i najviše potrebno. Ova podrška i pomoć trebale bi se institucionalizirati, tj. pružati kroz redovan program zdravstvene pomoći i zaštite lokalnog građanstva. Područje cijelog Grada pretrpjelo je mnogo ratnih stradanja i nevolja, te bi bilo potrebno osmisliti sistemsko rješenje kako raditi sa žrtvama ratnih stradanja i posljedicama koje se najčešće javljaju u vidu PTSP-a.

Neophodno je raditi na jačanju samopouzdanja žena, njihovom ekonomskom osnaživanju i osamostaljenju, kao i na podizanju opće svijesti i znanja o rodnim pravima.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Lokalna vlast ima podijeljenu nadležnost s federalnim i kantonalnim ministarstvima za politike vodnog snabdijevanja i, u te svrhe, razvijenu saradnju i s drugim općinama u kantonu. Nadležnost nad održavanjem rijeke Drine i njenih slivova koji protiču kroz Goražde, a koji se koriste za vodsnaabdijevanje i navodnjavanje, podijeljena je s federalnim i kantonalnim ministarstvima (Federalno ministarstvo privrede, vodoprivrede i šumarstva i ministarstva BPK Goražde), dok je u tom smislu Goražde nadležno samo za manja izvorišta i potoke na lokalitetu Grada, što je svakako jedan od razloga stalnih problema s vodosnaabdijevanjem i reguliranjem otpadnih voda.

SWOT analiza pokazala je da je vodovodna i kanalizaciona infrastruktura zastarjela i da je neophodno izvršiti rekonstrukciju. Velika novčana sredstva već su uložena u popravljavanje mreže

vodosnabdijevanja još od 1997. pa sve do 2020. godine, ali postoji opće nezadovoljstvo građanstva načinom rješavanja problema, pa potrebe za rekonstrukcijom i dalje postoje. Značajan dio stanovništva nema pristup sigurnoj i kontroliranoj vodi za piće u gradu u posljednje dvije godine, što je posljedica pucanja zastarjelih cijevi u selima poput Vitkovića, te nema riješeno pitanje sistemske odvodnje otpadnih voda. Planiranim projektima povećat će se pokrivenost stanovništva kvalitetnim vodosnabdijevanjem i kanalizacionom mrežom od 2022. godine. Budžetom su odobrena značajna sredstva od oko tri miliona KM za rješavanja problema vodosnabdijevanja i odvoda otpadnih materija.

Kanalizacionom mrežom mješovitog tipa pokriveno je urbano područje Goražda. Na javnu kanalizaciju priključeno je oko 12.000 ljudi, odnosno 42% ukupnog stanovništva. Otpadne vode se bez prečišćavanja ispuštaju direktno u Podhranjenski potok u centru grada i tako dospijevaju u rijeku Drinu. Jedan dio kanalizacionih kolektora također se direktno ispušta u rijeku. Kanalizacionu mrežu nemaju naselja Dubište, Hubijeri, Grabovik, Pargani i dio Zupčića. U prigradskim i ruralnim dijelovima Grada otpadne vode završavaju u septičkim jamama, potocima i putnim jarcima, što negativno utječe na stanje okoliša (podaci preuzeti iz *Strategije razvoja Goražda za period 2017–2026*). Grad Goražde nema problema s nestašicama vode.

267

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Sva domaćinstva pokrivena su energetsom mrežom koja je povezana na elektroenergetski sistem JP *Elektroprivreda* BiH. Prijenosne mogućnosti su na zadovoljavajućem nivou, te postoji i alternativni prijenosnik koji u slučaju kvara na primarnom može da razvodi struju. Značajno je naglasiti da Goražde ima veliki potencijal za proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora koji nije iskorišten u onoj mjeri u kojoj bi mogao da bude. U februaru 2022. godine najavljena je izgradnja solarne elektrane kojom bi se pomogla energetska samoodrživost Grada. Goražde je poznato po pojedincima koji su gradili solarne elektrane još od 2015. godine, poput gospodina Azema Bujaka. Zbog zakonskih regulativa, propuštene su velike investicije za postavljanje solarnih panela na javne institucije u Goraždu. Problem predstavlja činjenica da su hidrocentrale veliki zagađivači prirode. Udio stanovništva koji se oslanja na čista goriva i tehnologiju je mali, ali ipak postoji određeni procenat. Posljednji plan održivosti bio je kreiran za razvojni period od 2012. do 2016. godine, te nakon njegovog isteka, Goražde nema plan održivosti.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Imajući u vidu činjenicu da se gradska privreda zasniva na prerađivačkoj djelatnosti, u kojoj je i najviše zaposlenih; da je izvoz 1,6 puta veći od uvoza; da postoje prirodni preduslovi za razvoj turizma, te da su mogućnosti za intenzivniji razvoj poljoprivrede velike, postoji jasna vizija u kom bi pravcu trebao ići privredni razvoj.

Strateška opredjeljenost jeste stimuliranje privatnog sektora za investiranje i izgradnju prerađivačkih kapaciteta, te su za tu svrhu obezbijeđene i razvijene industrijske i poslovne zone s potrebnom infrastrukturom. Ono što se može istaknuti kao potencijal jeste razvoj poljoprivrede i seoskog turizma, što bi trebalo da bude i smjernica u budućem obrazovanju stanovništva. Za adekvatan dostojanstven rad i ekonomski rast neophodno je osigurati praktičnu nastavu za učenike i studente u privatnim privrednim postrojenjima, kako bi se osigurao njihov ostanak i daljnji doprinos zajednici.

268

U posljednjih nekoliko godina broj zaposlenih je u stalnom porastu, a nezaposlenih u padu. Također, stopa nezaposlenosti znatno je niža od federalnog prosjeka. Kvalifikaciona struktura nezaposlenih je nepovoljna. Među nezaposlenima najviše je osoba bez kvalifikacije, kvalificiranih radnika i onih sa srednjom stručnom spremom, za kojima ne postoje potrebe, niti je ova radna snaga interesantna potencijalnim investitorima, čije je privlačenje jedan od strateških opredjeljenja u Gradu Goražde. Potrebno je poduzimati mjere kao što su prekvalifikacija nezaposlenih, naročito onih koji na posao čekaju duži period, kako bi se prilagodili potrebama novog tržišta rada. Broj zaposlenih muškaraca veći je od broja zaposlenih žena zbog prirode industrijskih postrojenja koja djeluju u ovom području, ali i mišljenja o kojem smo doznali preko istraživanja u kojem se ističe da „žena treba da bude zaštićena“. Ta zaštita u ovom smislu ne podrazumijeva i ekonomsku nezavisnost. Prosječna plaća u Goraždu iznosi između 800 i 1.100 KM u 2021. godini, dok je proračunata potrošačka korpa za mjesec juli 2022. godine oko 2.600 KM, što znači da prosječna plaća pokriva tek 35–40% potrošačke korpe.

Lična primanja po osnovu radnog odnosa zaposleni primaju preko bankovnih računa, te se može reći da je broj banaka i bankomata odgovarajući u odnosu na broj stanovnika.

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

Osnovu ekonomije čine prerađivačka industrija i građevinarstvo, te trgovačke djelatnosti. Najznačajniji, i oni koji najviše doprinose zajednici, jesu: *Bekto Precisa*, značajan za automobilsku industriju, *Prevent Safety*, koji se bavi proizvodnjom zaštitnih rukavica i odijela, *Prevent Goražde*, specijaliziran za izradu autopresvlaka, i *TAG* – Tvornica alata Goražde, koja u središtu svog djelovanja ima proizvodnju i promet mašina, alata i galvanske zaštite. Svakako treba spomenuti i kompaniju *Pobjeda Rudet* i proizvodnju inicirajućih sredstava za civilnu zaštitu, *UNIS GINEX*, kompaniju za proizvodnju i promet hemikalija i preduzeće *EMKA Bosnia*, koje proizvodi dijelove i sklopove za elektro i autoindustriju. Od građevinskih preduzeća ističu se *GDP Drina* i *Kaja Company*.

Na području Grada i kantona ne postoji nijedna prerađivačka industrija, što predstavlja veliki problem poljoprivrednim proizvođačima. Zbog toga se pojavljuju gubici, koji bi se inače mogli iskoristiti. Otkup viška proizvoda vrši Poljoprivredna zadruga *Agropodrinje*. Većina ovih firmi ima sve EU certifikate, te se pretpostavlja da rade po principima odgovorne potrošnje i proizvodnje. Recimo, *EMKA Bosnia* ima certifikate za odgovornu proizvodnju u odnosu na okoliš, i to još iz 2007. godine (DIN ISO 14001), te niz priznanja gdje se zaista prezentira kao firma koja prati svjetske ekološke trendove.

Osim navedenog, Grad Goražde, kao i Bosansko-podrinjski kanton, najpoznatiji je po vanjskoj trgovini i broju uspostavljenih partnerstava s velikim korporacijama u Evropi, Aziji, Africi i Južnoj Americi. Pri tome su najpoznatije saradnje s velikim kompanijama poput *Jaguara*, *Mercedesa*, *BMW-a*, za koje se proizvode autodijelovi. U cilju proizvodnje autodijelova nastala je i saradnja među privatnim kompanijama u lokalnoj zajednici (jedni od drugih nabavljaju sirovine, razmjenjuju kontakte, znanja i iskustva u dozvoljenoj domeni) i između privatnog i javnog sektora da bi se navedena proizvodnja što bolje implementirala, onoliko koliko je to moguće u odnosu na postojeći zakonodavni okvir i prepreke koje proističu iz decentralizacije vlasti i loše putne infrastrukture. Kada spominjemo infrastrukturu, značajno je navesti da je Grad Goražde dobio ogromne novčane iznose za rješavanje infrastrukturnih pitanja kao što su vodosnabdijevanje, kanalizacija, izgradnja kolektora i rješavanje pitanja putne infrastrukture. Sredstva su dobivena uglavnom od stranih investitora, po projektnoj osnovi, ali i kreditima,

poput saudijskog kredita za unapređenje infrastrukture u Goraždu, IPA fondova i dr.

Uprkos industrijskoj razvijenosti, njenim nedostatkom možemo nazvati orijentiranost na proizvodnju poluproizvoda, a ne gotovih, konačnih proizvoda. U tom smislu, trebalo bi se fokusirati na kreiranje strateških alijansi koje bi doprinijele razvoju gotovih proizvoda u našoj zemlji, prvenstveno automobilske industrije.

U strateškim dokumentima, a i kroz istraživanje, provlači se stav kako bi razvoj turizma (turističke djelatnosti) i kulture uveliko doprinio razvoju Goražda. U tom smislu, postoje predispozicije za razvoj sportskog, seoskog, kulturnog i industrijskog turizma na temeljima postojećeg naslijeđa.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

U ranjive grupe Grada Goražde ubrajaju se osobe treće starosne dobi (penzioneri) i osobe s invaliditetom, a posebnu, mnogobrojnu skupinu čine ratni vojni invalidi i mlade osobe koje do 30 godina još uvijek nisu pronašle adekvatno zaposlenje i ekonomsku samostalnost.

270

Postojeća institucionalna podrška ranjivim grupama nije dovoljna, te je saradnja gradske uprave s udruženjima građana prepoznata kao dragocjena za potrebe preduzimanja mjera afirmativne akcije prema ranjivim grupama. Rad udruženja ima određenu podršku, ali je uočena potreba za njenim intenziviranjem, prije svega u obezbjeđivanju prostornih kapaciteta i većim izdvajanjima iz gradskog budžeta za realizaciju programa koji se finansiraju putem javnog poziva. Upućena je oštra kritika činjenici da se Goražde finansijski orijentira na rješavanje socijalnih, a ne razvojnih problema. Postojeće zvanične baze podataka ne omogućavaju sagledavanje specifičnih potreba ranjivih grupa, te je onemogućeno planiranje programa koji bi izlazili u susret njihovim prioritetnim potrebama. Neophodno je modernizirati metodologiju prikupljanja podataka i orijentirati se na kvalitativne i kvantitativne podatke koji bi omogućili pristup rješavanju problema nejednakosti na principima interseksionalnosti.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Socijalna i ekonomska održivost Grada Goražde može se postići preko sinergijskog djelovanja svih aktera lokalne zajednice, počevši od javnih, privatnih preduzeća, pa do nevladinih or-

ganizacija i talentiranih pojedinaca i pojedinki. Neophodno je ulagati u razvoj industrije i u razvoj kulturne i turističke djelatnosti, uz iskorištavanje prirodnih potencijala koje ovaj Grad ima. Razvoj prehrambenih postrojenja koja trenutno nisu razvijena, nadogradnja postojećih u kontekstu orijentacije na proizvodnju gotovih, a ne poluproizvoda, i fokusiranje na obnovljive izvore energije znatno bi doprinijelo dodatnom razvoju zajednice.

Na području Grada Goražde postoji veliki broj divljih deponija i desetogodišnji problem s odvozom otpada. Potrebno je osnovati firmu koja se bavi isključivo reciklažom i preradom otpada, koja bi zaposlila određeni broj ljudi. Dobar primjer upravljanja otpadom svakako je njemačko preduzeće *Alba* koje djeluje u Zenici. Saradnja s ovim preduzećem mogla bi rezultirati rješanjem problema otpada u Goraždu.

Značajni projekti koji su se implementirali, ili koji se planiraju implementirati, odnose se na rješavanje infrastrukturnih pitanja kao što su poboljšanje saobraćajnica, poboljšanje sistema selekcije otpada (reciklaže i njegovog ponovnog iskorištavanja), podrška razvoju poduzetništva i osnivanju MSP (mikro, malih i srednjih preduzeća), izgradnja novih industrijskih kapaciteta, poboljšanje plasteničke proizvodnje i promocija/poticaaj poljoprivrede, podrška osnivanju malih farmi u ruralnim područjima, poboljšanje stepena saradnje koja je zasnovana na konceptu javno-privatno partnerstvo. Ne treba zaboraviti ni civilni sektor u oblasti kulture, sporta, obrazovanja, odgoja i turizma (s naglaskom na vodene sportove). Tim putem mora se i dalje nastaviti uz podizanje socijalne atmosfere, odnosno morala građana i njihove želje za ostankom u ovoj zajednici.

271

Cilj 12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja

Kada je u pitanju stanje odgovorne potrošnje i proizvodnje u Goraždu, možemo reći da su učinjeni neki pomaci u kontekstu sprovedbe projekata utopljanja javnih institucija i stambenih zgrada. Međutim, općenito gledajući, stanje javne infrastrukture nije na zadovoljavajućem nivou. Još uvijek ima dosta loših i neasfaltiranih puteva, izraženi su veliki gubici vode u distributivnoj mreži, a prirodni resursi se ne koriste dovoljno. Prema pokazateljima iz strateških dokumenata za prethodnih pet godina, smanjio se broj domaćinstava koja nemaju pristup vodovodu, a i broj priključaka na kanalizacionu mrežu je porastao, što znači da je manji broj

divljih septičkih jama. U gradskom području ne postoje postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, već se one direktno ispuštaju u rijeke. Neophodno je postojeću infrastrukturu unaprijediti, za šta su potrebna velika ulaganja. Ovaj Grad ima potencijal i kapacitete za povećanje nivoa energetske efikasnosti javnih, ali i privatnih objekata i preduzeća, te se savjetuje orijentacija na izgradnju tih kapaciteta. Trenutno su aktuelni projekti izgradnje solarnih panela.

Obrazovanje za odgovornu proizvodnju i potrošnju često preuzimaju nevladine organizacije i ekološka udruženja, obrazujući djecu i mlade o ovoj problematici. S tim u vezi značajno je postojeće kurikulume nadograditi kako bi djecu i mlade ljude ojačali praktičnim znanjima i vještinama za odgovornu proizvodnju i potrošnju.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene očituju se visokim temperaturama tokom ljetnih dana, koje prouzrokuju suše. Vjetrovito vrijeme u jesenjim i proljetnim mjesecima uzrokuje štete na objektima. Postoje emisije štetnih materija koje u zrak i vodu ispuštaju industrijska postrojenja poput *Preventa*. Ono što je dobro jeste da su industrijska postrojenja koja djeluju u Goraždu ekološki prilično osviještena i vode računa o tome da budu što je manje moguće uzrok zagađenja zraka, vode i zemljišta. U proteklom periodu izgrađene su tri hidroelektrane, a u planu je izgradnja još nekoliko, iako se zna da to negativno utječe na klimu, stvarajući velike procenete vlage u zraku, što izaziva mnogobrojne bolesti kod ljudi, životinja i biljaka. Posebno je zabilježen porast zabilježenih slučajeva upale pluća na ovom podneblju, što se dovodi u vezu s povećanjem vlažnosti zraka. Projekat toplifikacije nije nikada implementiran, tako da korištenje drva, uglja i peleta za zagrijavanje doprinosi zagađenosti zraka za vrijeme zimskih mjeseci. Sve ovo za posljedicu ima i gustu maglu iznad Goražda, što negativno utječe na opće raspoloženje stanovništva.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Nadležnost nad cijelim tokom rijeke Drine ima Agencija za vodno područje rijeke Save, koja djeluje u sklopu Federalnog ministarstva poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva. Manje rijeke koje se ulijevaju u Drinu u nadležnosti su Ministarstva za privredu BPK Goražde, a u nadležnosti Grada Goražde su samo manja lokalna izvorišta i potoci. Iz tog razloga veoma je teško raditi bilo kakve zahvate na rijeci Drini i njenim pritokama jer sve vrste radova zahtijevaju niz saglas-

nosti i dozvola od viših nivoa vlasti. Rijeka Drina jedna je od ljepših, većih i glavnih rijeka BiH, te njena čistoća mora biti od nacionalnog interesa. Neophodno je riješiti sistem otpadnih voda i način da priobalno područje stalno bude čisto i zaštićeno od svih negativnih ljudskih faktora.

Osim za vodosnabdijevanje, Drina se koristi i za navodnjavanje poljoprivrednih površina, koje se trenutno vrši nesistemski. U toku je izgradnja sistema za navodnjavanje na lokacijama Ahmovići, Kodžaga-Polje i Hubijeri, kojim će upravljati *Hubijeri*, Udruženje korisnika vode Goražde. Otpadne vode se bez prečišćavanja ispuštaju direktno u Podhranjenski potok u centru grada i tako dopijevaju u rijeku. Sadržaj jednog dijela kanalizacionih kolektora direktno se ispušta u rijeku Drinu. Kanalizacionu mrežu nemaju naselja Dubište, Hubijeri, Grabovik, Pargani i dio Zupčića. U prigradskim i ruralnim dijelovima Goražda otpadne vode završavaju u septičkim jamama, potocima i putnim jarcima, što negativno utječe na stanje okoliša. Industrijska postrojenja uglavnom posjeduju adekvatna rješenja za ispuštanje otpadnih voda.

Goražde posjeduje uredno izdate dozvole za ispuštanje otpadnih voda. U postupku je izgradnja postrojenja za tretman otpadnih voda kompleksa *Pobjeda*, odnosno cjelokupnog industrijskog kompleksa u kojem su smješteni *UNIS GINEX d.d*, *Pobjeda - Rudet d.d.* i *Pobjeda -Tehnology d.d.* Najveći teret zagađenja organskim materijama dolazi od otpadnih voda iz domaćinstava, dok je opterećenje koje dopijeva od industrijskog zagađenja i procjednih voda deponija značajno manje, ali ipak prisutno. Prema planskoj dokumentaciji, do 2027. godine planira se izgradnja postrojenja za tretman otpadnih voda u Goraždu. Ocjena statusa površinskih vodnih tijela po osnovu postojećih rezultata monitoringa Agencije za vodno područje rijeke Save pokazuje da je evidentno prisustvo lošeg statusa cjelokupnog vodotoka. Podaci o kvaliteti podzemnih voda ne postoje, s obzirom na to da se ne obavlja sistematsko praćenje na području Grada Goražde. Postoje podaci o kvaliteti podzemnih voda koje se koriste za vodosnabdijevanje, a za koje zakonska regulativa nalaže kontrolu higijenske ispravnosti vode za piće.

273

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

U Bosansko-podrinjskom kantonu, kojem pripada Grad Goražde, trenutno ne postoji regionalna sanitarna deponija. Planirana je izgradnja regionalne sanitarne deponije (RD) *Trešnjica* za odlaganje otpada iz Goražda, Pale – Prača i Foča – Ustikolina. Ovaj projekat bit će realiziran kao

javno-privatno partnerstvo (JPP) između stranog investitora i grada. Općinsko vijeće je u septembru 2016. godine dalo saglasnost na potpisivanje ugovora o javno-privatnom partnerstvu za izgradnju sanitarne deponije *Trešnjica*.

Realizacija ovog projekta već je šest godina u fazi dobivanja građevinske dozvole (urbanistička saglasnost je obezbijeđena).

Planirano je da se implementacijom odgovarajućih projekata poveća količina selektiranog otpada u Goraždu, plasira dalje na tržište, te na taj način smanji ukupna količina deponiranog otpada. To je dobra ideja i potencijalno isplativa u ekonomskom smislu. Planirani su i projekti rekultivacije postojećih nesanitarnih deponija i nelegalnih odlagališta otpada u cilju smanjenja površine zemljišta kontaminiranog otpadom.

U Goraždu su evidentne nekontrolirana sječa šume i bespravna gradnja. Ovaj problem uzrokuje erozije tla i stvaranje klizišta. Također, jedan od velikih problema jeste i nepostojanje kolektora za odvod površinskih voda, što uzrokuje velike bujice i začepljenje postojećih odvoda. Na području Grada Goražde još uvijek je mnogo neeksplodiranih ubojnih sredstava, koja i danas predstavljaju ogromnu opasnost po lokalno stanovništvo, a uzrokuju i nemogućnost iskorištavanja prirodnih potencijala i resursa. Većina nesreća od mina događa se u ruralnim područjima prilikom radova na zemlji, prikupljanja drva, odlaska po izvorsku vodu i slično. Područje obiluje i zdravom prirodnom vodom koja je gotovo u potpunosti neiskorišteni prirodni potencijal.

274

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Goražde ima usvojen *Akcioni plan za borbu protiv korupcije* iz 2015. godine. Mjere koje su uspostavljene obuhvataju veći dio mjera koje su za cilj imale poboljšanje rada javnih institucija. Ne postoje dostupni izvještaji o korupciji i borbi protiv nje.

U posljednjih nekoliko godina zabilježeni su slučajevi suicida na koji su se uglavnom odlučivale osobe treće životne dobi, zdravstveno i finansijski ugrožene. Postoje i slučajevi ubistava. Interesantno je da su počinioci mlade osobe. Evidentno je i nekoliko slučajeva ubistava koja su izvršena u krugu porodice, za koje motivi ostaju nejasni. Pri ispitivanju komšija obično se saznaje da se radilo o mirnim, finim i vrijednim porodicama i pojedincima, što govori u prilog zatvorenosti porodica i porodične kulture. Policija i sudstvo obično reaguju na vrijeme, ali

izostaje psihosocijalna podrška i reakcija socijalne službe koja bi izvijestila s aspekta struke o događaju i posavjetovala kako ga prevenirati da se dogodi u nekoj drugoj porodici. Izostaju programi prevencije i ranog prepoznavanja rizičnih faktora devijantnog ponašanja. Mediji obično o tome izvještavaju na veoma kratak i nepodoban način, prenoseći šokantnost vijesti, s izraženom željom da na taj način privuku pažnju. Zato je potrebno da mediji rade s javnim institucijama na pitanjima mira, pravde i osnaživanja. Neka ubistva rezultat su klupskih tuča, počinjena pod utjecajem alkohola, a izvršioци su najčešće mladi ljudi. Postoje i slučajevi prijave pedofilije u kojima su počinioci mlade osobe (do 30 godina), koje se koriste modernim tehnologijama kako bi „namamile“ žrtve, ili osobe starije od 50 godina. Pravosudni sistem u ovom kontekstu prilično sporo i loše djeluje jer ne izriče dovoljno rigorozne mjere kojim će dugoročno zaustaviti pedofiliju. Trenutno se u Federaciji BiH tom problemu pokušava pristupiti na način da se uvede preventivni registar pedofila, koji u Republici Srpskoj postoji još od 2018. godine. Registar bi trebao da bude od pomoći u kontekstu prevencije, ali se smatra da je neophodno razvijati sistem za rano prepoznavanje ponašanja koja upućuju na pedofiliju.

U posljednjih nekoliko godina povećan je i broj prijava nasilja nad ženama. Podatak govori o povećanju svijesti žena da nasilje prijave, iako sigurno ima i neprijavljenih slučajeva u nepoznatom procentu. Nedostaje dosta kvalitativnih informacija, te se socijalne službe moraju angažirati da kreiraju sisteme i metodologije prikupljanja kvalitativnih podataka, značajnih za istraživanje nasilja u porodicama.

Neophodno je da se javne institucije povežu u svom radu i djelovanju protiv svih oblika diskriminacije, mržnje i nasilja, te da djeluju iz svih pravaca – počevši od obrazovanja, psihosocijalne pomoći i podrške, pravosuđa, policije, medija – te zajedno da kreiraju i sprovode programe prevencije i promocije znanja o prepoznavanju rizičnih faktora za nastanak bilo kojeg devijantnog oblika ponašanja i djelovanja. Sistem djelovanja mora biti jedinstven na način da i policajac, i socijalni službenik, i predstavnik medija imaju jedinstvenu i jasnu proceduru kako postupiti kada se pojavi bilo koji oblik devijantnog ponašanja, kako ga prepoznati, kako prevenirati njegovu eskalaciju. Važno je uspostaviti protokole o tome kako djelovati u slučaju da dođe do eskalacije neprihvatljivih oblika ponašanja, a da se umanji nivo štete. U ovo djelovanje može se uključiti i nevladin sektor, a i privatni sektor, kroz razvoj programa ranog prepoznavanja

rizičnih faktora nastanka devijantnog ponašanja, te edukacije o nenasilnoj i asertivnoj komunikaciji, značaja mentalnog zdravlja i raznih oblika agresivnosti, manipulativnosti i sličnih oblika ponašanja. Mentalno zdravlje često je tabu tema u manjim lokalnim zajednicama.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

U strateškim dokumentima Grada Goražde jedan od ciljeva jeste uspostavljanje međuopćinske saradnje, kao i saradnje između javnog i privatnog sektora. S tim u vezi napravljeni su planovi za saradnju u oblasti rješavanja infrastrukturnih pitanja, kao što su izgradnja auto-puteva i cesta, sanacija i adaptacija vodovodnog i kanalizacionog sistema, prečišćavanje voda ili izgradnja kolektora. Napravljeni su početni koraci za implementaciju, ali su navedeni procesi veoma spori, te prelaze zadate rokove. Istaknuta je potreba da se saradnja realizira i u oblasti obrazovanja, kako bi se kreirao nastavni plan i program u kojem bi praktična nastava bila više zastupljena. S nekim firmama uspjela se ostvariti saradnja, pa učenici mogu u njima obavljati praktičnu nastavu, poput firme *Prevent*.

Gornji Vakuf-Uskoplje

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje spada u srednje razvijene općine. Prema podacima iz Strategije razvoja općine do 2027. godine, prosječna plaća u 2020. godini iznosila je 691 KM, što je značajno niže od prosječne plaće za Federaciju Bosne i Hercegovine (FBiH), koja je iznosila 956 KM. Evidentno je da su strateški dokumenti općine Gornji Vakuf-Uskoplje u skladu s UN-ovom Agendom 2030 i s drugim strateškim dokumentima viših razina vlasti. Međutim, evidentan je nedostatak statističkih, kao i kvalitativnih podataka o pojedinim sferama života lokalne zajednice, kao što su socijalna, zdravstvena ili gospodarska slika populacije. To onemogućuje precizno sagledavanje trenutnog stanja u tim sferama, kao i mogućnost praćenja trendova i eventualnog napretka, odnosno rezultata određenih aktivnosti koje lokalna vlast provodi.

Među metodama borbe protiv siromaštva evidentirano je sudjelovanje općine Gornji Vakuf-Uskoplje u Projektu razvoja ruralnih poduzeća i poljoprivrede (READP), s ciljem gospodarskog osnaživanja siromašnih poljoprivrednika. Proračunska izdvajanja lokalne zajednice u ovom aspektu odnose se uglavnom na potpore *start-up* kompanijama, te dodjeli plastenika i sufinansiranja sjetve za manje poljoprivrednike, te redovita stalna socijalna davanja za ugrožene kategorije stanovnika, koja iznose oko pola milijuna KM godišnje.

Zanimljivo je da je veći broj općinskih vijećnika nezaposleno, točnije njih 8 od 23. Od 15 zaposlenih vijećnika, njih čak 13 radi u javnom sektoru, a samo dvoje u privatnom. Najnovija globalna kriza i val poskupljenja gurnula su veći broj osoba u siromaštvo i u ovoj općini.

Evidentan je problem, koji je istican i na sjednicama Općinskog vijeća, da se novčana naknada za nezaposlene trudnice gotovo uopće ne isplaćuje zbog vrlo kompliciranih zakonskih uvjeta koje malo koja nezaposlena trudnica ispunjava. Tako je u posljednjih 5-6 godina samo jedna nezaposlena trudnica ostvarila ovu pomoć. Stoga bi bilo dobro analizirati postojeća i predložiti nova zakonska rješenja za ovo područje.

Romi su, kao i udovice koje nisu ostvarile pravo na mirovinu, jer su bile kućanice i radile su neplaćene kućanske poslove, siromaštvom najugroženije kategorije. Romska su djeca često

odbačena, pa i šikanirana u školama, što stvara dodatni izazov i onemogućuje im ravnopravan pristup obrazovanju. Udovice su, naročito u poznim godinama, često oslonjene na pomoć humanitarnih organizacija, jer su takoreći ostavljene bez sredstava za život, čak i u slučajevima kada imaju djecu. Prema podacima iz Izvješća o radu JU Centar za socijalni rad, prošle su godine 24 osobe (zanemarena i zapuštena djeca, stare iznemogle i kronično bolesne osobe) imale pravo na smještaj u ustanove koje su u drugim općinama i kantonima. Liste čekanja su duge, jer su kapaciteti ovih ustanova uglavnom popunjeni. Izgradnjom staračkog doma ili slične socijalne ustanove bi općina Gornji Vakuf-Uskoplje mogla značajno popraviti uvjete za zbrinjavanje ove ugrožene populacije. Sugovornici ističu da su osobe koje su u najvećoj potrebi najčešće one koje su najmanje vidljive, odnosno one koje „ne kukaju“. Stoga bi bilo dobro razmisliti o jačanju inicijative i proaktivnosti Centra za socijalni rad u identificiranju takvih slučajeva i trajnom rješavanju njihovog statusa.

278

Uz spomenute skupine, postoji i ugrožena skupina osoba s invaliditetom, kao i ratnih vojnih invalida koji nisu ostvarili ni socijalno primanje niti neku naknadu ili je ta naknada zanemariva, u vrijednosti od 50 ili 100 KM mjesečno. Sugovornici ističu da je nužno trajno rješavati status tih ugroženih kategorija kroz programe socijalnog zapošljavanja ili poticaja za poljoprivrednu djelatnost, te sličnim programima koji bi pružali kontinuiran izvor primanja, a ne jednokratnim pomoćima ili humanitarnim paketima. Najčešće su ruralne, disfunkcionalne obitelji najveći izazovi koji zahtijevaju multidisciplinarni pristup i u kojima su djeca često najugroženija.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje djeluje Javna ustanova Centar za socijalni rad od 2003. godine. Njena osnovna djelatnost je zadovoljavanje osnovnih potreba građana u socijalnoj, dječjoj, obiteljskoj i zaštiti civilnih žrtava rata, starateljstva. U Centru radi 6 zaposlenika, a godišnje po raznim osnovama usluge Centra koristi od 1.400 do 1.500 osoba. Preko Centra za socijalnu zaštitu oni mogu ostvariti novčanu i drugu materijalnu pomoć, osposobljavanje za život i rad, smještaj u drugu obitelj, smještaj u ustanovu socijalne zaštite, i slične usluge socijalne i stručne pomoći.

Vijećnici Općinskog vijeća su još od 2017. godine tražili uvođenje javne kuhinje u ovoj općini, navodeći da brojni građani idu u javnu kuhinju u Bugojno i druga mjesta. Ovi zahtjevi su inten-

živirani u posljednje dvije godine, kada su vijećnici navodili da brojne obitelji ove općine imaju samo po jedan obrok dnevno, jer više ne mogu priuštiti. Ipak, nisu dostupni precizniji podatci o socijalnoj slici, pa bi bilo korisno provesti aktivnosti na preciznom utvrđivanju o potrebama za uspostavljanje javne kuhinje i broja eventualnih korisnika. S obzirom na to da je proračun općine Gornji Vakuf-Uskoplje samo u 2022. godini uvećan za čak 22 % ili za oko milijun KM, sredstva za ove namjene ne bi bilo teško iznaći.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

„Zdravstveni sustav je loš, a umjesto da se popravi, on postaje sve gori“, navode sugovornici. Općina Gornji Vakuf-Uskoplje donedavno nije imala pedijatra, ali uskoro će imati dva, što je uzrokovano više lošom organizacijom, nego drugim uzrocima. Pacijentima se otežava pristup zdravstvenim uslugama kroz birokratiziranje procesa, kao što je ovjeravanje zdravstvenih iskaznica, uputnice i slično. Prema podacima iz Izvješća o zdravstvenom stanju stanovništva i zdravstvene zaštite u FBiH za 2020. godinu, negativan prirodni priraštaj u SBK iznosio je -4,1. Istovremeno je smrtnost dojenčadi na 1000 novorođenih bila 5,9 što je više od prosjeka za BiH koji prema podacima Svjetske zdravstvene organizacije iznosi 4,9. Usporedbe radi, smrtnost dojenčadi u Sloveniji je 1,5. U općini Gornji Vakuf-Uskoplje nema bolničkog smještaja, a zdravstvenu njegu pruža jedan Dom zdravlja koji usluge pruža u glavnoj zgradi i u jednoj područnoj ambulanti u naselju Voljavac. Pored pružanja primarne zdravstvene zaštite, Dom zdravlja svojim pacijentima osigurava i specijalističko-savjetodavnu zaštitu putem svojih specijalista, te putem redovitih dolazaka specijalista raznih područja iz drugih općina. U općini koja broj oko 20.000 stanovnika radi 12 liječnika i jedan stomatolog (te dva stomatologa-privatnika) i bez bolnice na 20 000 stanovnika, što je 0,6 liječnika na 1.000 stanovnika. To je u rangu s nerazvijenim afričkim zemljama, jer razvijene zapadne zemlje imaju 3 do 5 liječnika na 1000 stanovnika.

U 2019. godini su najčešći uzroci smrti u općini Gornji Vakuf-Uskoplje bila akutna i kronična oboljenja srca, dok je smrt izazvana moždanim udarom u 2020. godini uslijed pandemije virusa COVID-19 bila prvi i najčešći uzrok smrti od kojeg su umrle 292 osobe. Djelovanje u smjeru podizanja kvalitete zdravstvenih usluga za porodilje i smanjenja smrtnosti dojenčadi bile bi nužne kako bi se ova statistika popravila u skladu s evidentnim ekonomskim rastom općine

koji je evidentan kroz rast proračuna uglavnom uslijed rasta prihoda od poreza na dodanu vrijednost (PDV).

Alkoholizam i ovisnost o kockanju u kadionicama identificirani su kao ozbiljni zdravstveni problemi u lokalnoj zajednici, ali ne kroz institucije zdravstva već kroz izjave sugovornika. Nužno bi bilo uraditi istraživanje intenziteta i rasprostranjenosti ovih pojava kako bi se moglo djelovati preventivno ukoliko se percepcija javnosti pokaže utemeljenom.

Pristup zdravstvu naročito ugroženim kategorijama građana ograničavaju participacije koje građani moraju platiti za pojedine usluge, iako imaju zdravstveno osiguranje. One se kreću od 20, 30, pa i do 50 KM, što je sigurno značajan iznos za socijalno ugrožene i siromašne građane.

Pojedini građani nemaju zdravstveno osiguranje, ali ne postoje evidencije o broju takvih građana, kao ni o uzrocima zbog kojih nemaju pravo na osiguranje.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

280

U razvojnoj strategiji općine Gornji Vakuf-Uskoplje navedeno je da srednje škole prate potrebe tržišta rada svojim smjerovima, ali je evidentno da gospodarstvo ima dijametralno suprotan stav od stava lokalne vlasti. Na području općine rade dvije srednje škole. U Srednjoj školi „Uskoplje“ učenici pohađaju smjerove: opća gimnazija, elektrotehnika i zdravstvo. U Srednjoj mješovitoj školi „Gornji Vakuf“, izučavaju se smjerovi: opća gimnazija, strojarska tehnička škola, elektrotehnička škola i škola uslužnih djelatnosti. S obzirom na to da je, uz metalnu industriju, drvna industrija jedna od nositelja gospodarskog razvoja općine, nedostatak obrazovanja ovih kadrova je evidentan. Uz to, gospodarski se sektor žali na lošu kvalitetu kadrova koji dolaze iz srednjih škola nesposobni i da „popune formular pri zapošljavanju“.

Osim toga, evidentno je nedovoljno ulaganje u obrazovanje, kao i u potrebe mladih u opće. S obzirom na to da je obrazovanje na kantonalnoj razini, nužno je raditi na jačanju inicijativa lokalne zajednice prema kantonalnoj vlasti kako bi se obrazovanje učinilo fleksibilnijim na promjene i potrebe tržišta, kao i učinkovitijim u osposobljavanju mladih za samostalno privređivanje ili rad u industriji.

Škole trenutačno obrazuju više kadrova za uslužne nego za proizvodne djelatnosti. Nužno je poboljšati komunikaciju na relaciji gospodarstvo – lokalna vlast – kantonalna vlast, jer je

obrazovanje na kantonalnoj razini. Iako lokalna zajednica nije nadležna za obrazovanje, ona bi mogla organizirati razne vidove neformalnog obrazovanja u suradnji s poslodavcima. Nedostatak programa prekvalifikacije u skladu s promjenama na tržištu rada, ali i s promjenama osobnih potreba građana prepoznat je kao značajan, a relativno lako rješiv problem.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje izradila je Akcijski plan za prevenciju nasilja u obitelji i rodno zasnovanog nasilja 2019. – 2021. koji je usklađen s državnom studijom o rasprostranjenosti i karakteristikama različitih oblika nasilja nad ženama. Prema ovoj studiji, gotovo svaka druga žena je doživjela neki oblik nasilja. Fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno su najčešći oblici nasilja. Nasilje nad ženama uglavnom vrše njihovi sadašnji ili bivši partneri koji su počinitelji u 71,5 % slučajeva. Sfera intimnih partnerskih i obiteljskih odnosa daleko je veći izvor opasnosti od nasilja za žene nego što je to šira zajednica, a žene koje rade ili su radile u jednom razdoblju imale su veće šanse da postanu žrtve obiteljskog nasilja nego one koje su obavljale neplaćene kućanske poslove.

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje jedna je od pet lokalnih zajednica u BiH koje su dio projekta „Jačanje institucionalnog i socijalnog odgovora na rodno zasnovano nasilje u BiH“, koje provode skupa s INF-om (IN fondacija) iz Banje Luke. U okviru ovog projekta formiran je multisektorski tim u općini Gornji Vakuf-Uskoplje koji prijavljuje, rješava i evidentira slučajeve rodno zasnovanog nasilja. U prosjeku je posljednjih godina prijavljivano oko osam slučajeva godišnje, ali istraživanja pokazuju da brojni slučajevi ostaju neprijavljeni, iako u općini funkcionira besplatni SOS telefon za prijavu nasilja u obitelji. Utvrđeno je da su stereotipi, predrasude, mitovi, posljedice rata, ovisnosti (uključujući i ekonomsku ovisnost jednog od partnera), te ljubomora, najčešći uzroci i generatori obiteljskog i rodno zasnovanog nasilja. Općina Gornji Vakuf-Uskoplje donijela je niz preporuka među kojima su edukacije i dizanje svijesti dječaka i muškaraca, ekonomsko osnaživanje žena, uvezivanje institucija i multidisciplinarni pristup i jačanje dosljedne primjene zakonskog okvira. Izrađen je i akcijski plan, ali njime nisu predviđena proračunska sredstva za planirane aktivnosti već isključivo donatorska. Istovremeno, nema dokaza da su planirane aktivnosti iz akcijskog plana provedene, izuzev u sporadičnim slučajevima.

U općini Gornji Vakuf-Uskoplje od 2017. godine postoji i Protokol o međusobnoj suradnji institucija na prevenciji i zaštiti žrtava nasilja u obitelji. Bilo bi nužno ove aktivnosti uvrstiti u proračun općine koji također nije rodno osviješten kako bi se osiguralo financiranje planiranih aktivnosti neovisno o raspoloživosti donatorskih sredstava.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

282

Izgradnja regionalne sanitarne deponije pokazala je nedostatke i prepreke koje nosi kompleksno administrativno-političko uređenje BiH. Naime, lokalna vlast je najprije ispunila svoje obveze i pristala na izgradnju regionalne deponije u ugašenom površinskom kopu rudnika ugljena Gračanica, ali je naknadno uočeno da je lokacija neprikladna, pa je projekt zaustavljen i dalje se nije odmaknulo ni pedlja. Zbog neslaganja na relaciji Federacija BiH – Srednjobosanski kanton – Općina Gornji Vakuf-Uskoplje zaustavljen je proces prema riječima sugovornika zbog političke nesigurnosti i previše „politikanstva“. Tako do realizacije plana da se na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje izgradi regionalna deponija nikad nije došlo. Prema podacima iz Strategije razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje za razdoblje 2021. – 2027. godine, općina i dalje koristi neuvjetnu deponiju izgrađenu još 1970. godine, koja ima ograničene kapacitete daljnjeg prijema otpada i koja predstavlja ekološku bombu, jer je postojeća deponija u Krupi neposredno uz rijeku Kruščicu i naselja Batuša, Bistrica i Krupa. Općinska poduzeća pokrivaju oko 80 % općine uslugom odvoza otpada, a 50 % uslugom opskrbe vodom s gradskog vodovoda.

Kanalizacijska mreža iz sedamdesetih godina pokriva gradske ulice i ulice u užem urbanom dijelu u dužini od 2,4 km. Prva faza rekonstrukcije vodovodne, kanalizacijske (fekalne i obo-rinske) mreže u potpunosti je završena, ali se fekalne vode bez pročišćavanja izlijevaju u Vr-bas i njegove pritoke. Iako je rukovodstvo lokalne vlasti deklarativno svjesno potrebe većeg angažmana na rješavanju problema adekvatnog upravljanja otpadom i otpadnim vodama, Strategija razvoja općine do 2027. godine je u ovom segmentu nedovoljno jasna i nedovolj-no ambiciozna. Strategijom se predviđa da se do te godine eventualno nađe lokacija za novu deponiju i počne izgradnja. Slično je i s pročišćivačem otpadnih voda, a za oba problema se predviđaju sredstva viših razina vlasti i međunarodnih donatora.

Bilo bi nužno ubrzano raditi na otklanjanju administrativnih prepreka u okončanju pripremnih radova za rješavanje ovih problema, kao što su projektna dokumentacija, studije izvedivosti,

utjecaja na okoliš, i slično. Svi ovi početni koraci nužni su već u fazi kandidiranja projekta ka bilo kojem domaćem i međunarodnom donatoru.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje spada u srednje potrošače električne energije u Srednjobosanskom kantonu s bruto godišnjom potrošnjom od 41.966 MWh, pokazuje Bilanca energetske potrebe SBK za 2022. godinu. Uz gubitke, neto godišnja potrošnja općine Gornji Vakuf-Uskoplje iznosi 38.702 MWh, a sva električna energija dolazi iz hidro i solarnog potencijala. U SBK većina električne energije dolazi iz velikih hidroelektrana Jajce 1 i 2, koje proizvode 367.137 MWh. Postoji i 37 minihidroelektrana (MHE) koje proizvode 73.213 MWh, dok 38 solarnih elektrana proizvode 2.248 MWh.

Na području općine Gornji Vakuf-Uskoplje radi 9 MHE. Prema podacima iz Strategije razvoja, općina Gornji Vakuf-Uskoplje ne planira izgradnju novih MHE u svom novom prostornom planu bez prethodne izrade Studije o iskorištenju HE potencijala. Zaustavljanje daljnje izgradnje minihidrocentrala je svakako pozitivan pomak, jer ta vrsta proizvodnje energije nanosi ogromne štete ekosustavima, što je vidljivo iz činjenice da dvije HE, Jajce 1 i 2, proizvode 5 puta više energije od 37 MHE. Ulaganje u nove kapacitete energije sunca bilo bi mnogo prihvatljivije rješenje kako zbog minimalnog utjecaja na okoliš, tako i zbog popunjavanja ljetnog manjka. Naime, HE proizvode najmanje električne energije između svibnja i listopada, a taj pad u krivulji proizvodnje bi najbolje moglo podići korištenje energije sunca koja je najizdašnija upravo u ljetnim mjesecima.

Pojedini gospodarski subjekti su već počeli ulagati u fotonaponske panele, a razmišljanje o eventualnom poticanju takvih investicija bi bilo poželjno.

Drvena industrija je jedan od nositelja razvoja, a ogrijevno drvo, pelet i briketi zauzimaju veliki dio u asortimanu proizvoda ove industrije.

Cilj 8: Dostojanstven rad i gospodarski rast

Gospodarstvom u ovoj općini dominira drvena industrija, metalo-prerađivačka industrija, rudnici gipsa i ugljena, slično kao i prije rata, samo što su današnji kapaciteti oko polovine prijerat-

nih. Prema službenim podacima, u općini radi oko 3.300 zaposlenih, a stopa nezaposlenosti je oko 43 %. Turizam i poljoprivreda su prepoznati, ali još uvijek nedovoljno iskorišteni potencijali.

Neke od najistaknutijih prepreka bržem razvoju gospodarstva u općini Gornji Vakuf-Uskoplje su prekomplikirane i spore uvožno-izvozne procedure, nedovoljno kvalificirane radne snage, previsoki doprinosi na plaće, parafiskalni nameti, kao i nedovoljna brzina i učinkovitost administracije, odnosno potreba da se informatiziranju određene redovite procedure kako bi gospodarstvenici mogli brže i *online* završavati dozvole i druge dokumente. Iako su mnogi od navedenih problema u nadležnosti viših razina vlasti, lokalna vlast bi mogla pomoći u njihovom rješavanju. Tako bi, na primjer, općina osnivanjem bescarinske zone, u kojoj bi poslovale kompanije koje se bave uglavnom proizvodnjom za izvoz, značajno pomogla i olakšala poslovanje tim kompanijama.

Gospodarstvenici uglavnom hvale lokalnu vlast kao susretljivu i prijateljski nastrojenu prema gospodarstvenicima, ali je ne smatraju ključnom karikom koja treba olakšati poslovanje. Cijene inicijativu općinske vlasti ka osnivanju industrijske zone i pomoć za *start-up* projekte.

284

Mogućnost za daljnji angažman općinske vlasti vide u stvaranju ugodnijeg ambijenta za život mladih kroz olakšice za zasnivanje obitelji, rješavanje stambenog pitanja, vrtića, i svega što bi moglo zadržati mlade ljude i omogućiti im pristojan život. Također je evidentna potreba stimuliranja boljeg uvezivanja gospodarstvenika kroz udruživanje, naročito manjih poduzeća. Oni bi tako lakše artikulirali svoje potrebe i bili vidljivi i prepoznati kao partneri u istoj mjeri kao velika poduzeća.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Posljednjih godina je evidentan razvoj IT-sektora i trenutačno u općini Gornji Vakuf-Uskoplje posluju dvije brzorastuće kompanije iz ovog područja, koje skupa imaju oko 120 zaposlenih.

Sugovornici ističu da je reindustrijalizacija općine dostigla tek oko 50 % prijeratne zaposlenosti i proizvodnje, ali da se razvoj odvija bržim tempom posljednjih nekoliko godina.

Općina je uredila dvije poslovne zone (Kamenica i Batuški lug), u kojima je pod povoljnim uvjetima omogućena sva infrastruktura za potencijalne investitore u proizvodne i druge djelatnosti. U planu je i izgradnja treće, površine 100.000 m².

Predstavnici metalne i drvene industrije ističu da bi uvezivanje željeznicom na smjeru Banja Luka – Jajce – Donji Vakuf – Bugojno – Gornji Vakuf-Uskoplje – Prozor – Jablanica moglo značajno doprinijeti bržem razvoju industrije u ovim mjestima, ali bi to bio veliki državni projekt na koji općinska vlast nema mnogo utjecaja.

Tijekom 2021. i 2022. godine, oko 6 milijuna KM uloženo je u lokalnu putnu infrastrukturu dužine oko 200 km, a cilj je spojiti sva ruralna naseljena mjesta kako bi se stimulirao i brži razvoj poljoprivrede. U općini je 18 km magistralnih i oko 15 km regionalnih cesta za koje su nadležne više razine vlasti. Od oko 200 km lokalnih cesta asfaltirano je oko 63 %, što je značajan pomak u odnosu na tek 13 %, koliko je bilo asfaltirano 1995. godine.

Glavna velika prometna čvorišta na koja su upućeni gospodarstvenici iz općine Gornji Vakuf-Uskoplje su Zagreb, Split i Luka Ploče. Unaprjeđenje prometnih komunikacija prema ovim destinacijama je izvan ovlasti općinske vlasti, ali bi bilo poželjno takve projekte barem lobirati i zagovarati kod viših razina vlasti rađenjem projekcija njihove isplativosti i izvedivosti. I pristup autoputu na koridoru 5C identificiran je kao jedan od preduvjeta bržeg gospodarskog razvoja općine Gornji Vakuf-Uskoplje, kao i brza cesta od Lašve do Jajca. Gospodarstvenicima je problem što teretna vozila moraju ići kroz centar grada do industrijske zone i bilo bi preporučljivo da lokalna zajednica razmisli o izgradnji odvojenog pristupnog puta za industrijsku zonu kako teretna vozila ne bi išla kroz centar i uništavala puteve koji nisu projektirani za opterećenja koja stvaraju teretna vozila.

285

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Osiguravanje jednakog pristupa obrazovanju i zdravstvenim uslugama, rodne jednakosti, kao i jednakosti građana pred zakonom su u Strategiji razvoja općine prepoznati kao strateški cilj i vrijednost kojoj treba težiti, iako su obrazovanje, zdravstvo i pravosuđe u nadležnosti viših razina vlasti. U ostvarenju ovog cilja lokalna vlast surađuje s koalicijom nevladinih organizacija *Sloga*.

Iz zapisnika s rasprava Općinskog vijeća evidentno je da postoji izražena politička i nacionalna nejednakost. Vijećnici govore o spisku ljudi koji nemaju pristup javnim uslugama u općini, kao i zapostavljenim selima i naseljima koje općinska vlast „zaobilazi“ kada se proširuje rajon

pokrivenosti komunalnim uslugama, poput odvoza otpada, javne rasvjete i slično. Bilo bi preporučljivo da se i takve vrste nejednakosti adresiraju, kako u radu institucija, tako i u budućim strateškim dokumentima jer su evidentno prisutni.

U nacionalno podijeljenoj općini Gornji Vakuf-Uskoplje, u kojoj živi približno jednak broj Hrvata i Bošnjaka, već godinama nema blokada niti preglasavanja u radu Općinskog vijeća, već se o svemu diskutira i dogovara. Prema riječima nekadašnjeg kandidata za načelnika općine, građani su još davno shvatili da ih takvo politikarenje i nacionalni razdor samo udaljava od pozitivnih razvojnih procesa.

Gospodarska i socijalna nejednakost je prisutna, a prema posljednjim dostupnim podacima, 2020. godine u ovoj općini bila je nezaposlena 2.501 osoba od ukupno 5.481 radno aktivnih stanovnika. To znači da je broj zaposlenih bio 2.980 i tek nešto viši od broja nezaposlenih osoba.

286

Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, prosječna plaća u općini Gornji Vakuf-Uskoplje je 2020. godine iznosila 691 KM i bila je znatno manja nego 2010. godine, kada je iznosila rekordnih 771 KM. Tada je prosječna plaća u općini bila gotovo jednaka prosječnoj plaći u državi, a danas je ona za gotovo trećinu manja od državnog prosjeka. S obzirom na to da su troškovi života u BiH značajno narasli, naročito u posljednjih nekoliko godina, očekivan je ne samo porast siromaštva nego i rast socijalne i ekonomske nejednakosti u lokalnoj zajednici.

Općina je odavno postala stara zajednica, jer je devedesetih godina udio mlađih od 14 godina iznosio oko 35 %, a 2020. godine je on pao na samo 14 %, s visokim udjelom od 13 % stanovnika starijih od 65 godina.

Usprkos svemu, rast proračunskih prihoda je konstantan i snažan, pa je proračun s 4,2 milijuna KM u 2010. godini narastao na 8 milijuna KM u 2022. godini. Stoga, bilo bi preporučljivo angažirati neovisnog konzultanta da analizira pravce i učinke proračunske potrošnje kako bi se ona bolje uskladila s potrebama zajednice, a rast prihoda preciznije usmjerio na aktivnost usmjerene ka ostvarenju ciljeva kao što su smanjenje nejednakosti.

Sugovornici iz gospodarskog sektora ističu da je nužan veći angažman službe za zapošljavanje koja je pasivna i ne nudi radnike, naročito one iz ugroženih skupina, kao što su Romi, osobe s

invaliditetom i osobe s poteškoćama u razvoju, već poslodavci moraju sami preuzimati inicijativu i tražiti.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost socijalnog i ekonomskog razvoja također je prepoznata kao jedan od strateških ciljeva u lokalnoj zajednici kroz projekte poput uređenja obala Vrbasa u naselju Boljkovac, kojim je zaustavljena erozija obala i priobalnog poljoprivrednog i građevinskog zemljišta, te putne infrastrukture. Vrbas je bujična rijeka koja je dva puta u posljednjem desetljeću plavila obalni pojas i nanosila velike materijalne štete.

Drugi pozitivni primjeri su rast ulaganja u energiju sunca, kao i strateška orijentiranost ka održivom turizmu i ekološkoj poljoprivredi. Međutim, nužno je ambicioznije raditi na sustavnim preventivnim rješenjima, kao što su pročišćavanje otpadnih voda i uspostavljanje adekvatnog sustava za upravljanje čvrstim otpadom, razvijanje kružnog gospodarstva. Postojeći strateški dokument ne odražava hitnost rada na rješavanju spomenutih tema i one su uglavnom pomjerene na kraj razdoblja koje je obuhvaćeno Strategijom.

Rast proračunskih prihoda opravdava ulaganje vlastitih sredstava, kao i eventualno kreditno zaduženje za takve projekte koje bi lokalnoj zajednici donijele višestruku korist. Uz to, bilo bi zanimljivo analizirati koje vrste otpada generiraju postojeća industrijska postrojenja i kako ga zbrinjavaju, odnosno bi li bilo isplativo ciljano poticati proizvodnje bazirane na otpadnim i nusproizvodima postojećih industrija kako bi se ostvarili ili unaprijedili pozitivni učinci kružnog gospodarstva.

Odlazak mladih i ubrzano starenje zajednice prepoznato je kao jedna od najvećih prijetnji održivosti općine Gornji Vakuf-Uskoplje. Bilo bi zanimljivo pitati mlade što je to što bi ih zadržalo, odnosno vratilo u Gornji Vakuf-Uskoplje? Lokalna vlast ima kapaciteta da ponudi dobre uvjete mladima koji žele svoju obitelj i budućnost graditi o toj lokalnoj zajednici; bilo da je to izgradnja stanova koji bi se davali na besplatno korištenje deficitarnim kadrovima ili mladim povratnicima; bilo da je to dodjela poljoprivrednog zemljišta na besplatno korištenje mladim parovima; bilo da je financijska potpora mladim roditeljima u vidu besplatnog vrtića ili financijske potpore jednom roditelju koji se posvećuje roditeljstvu. Ove i slične povlastice mogle

bi biti preciznije definirane jednim takvim istraživanjem. Takvi projekti ne zahtijevaju prevelika financijska ulaganja, a mogli bi općinu staviti u fokus regionalne, pa i svjetske pažnje kao pozitivan primjer djelovanja izvan okvira i ustaljenih praksi.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Industrijska proizvodnja, naročito metalna, drvna, ali i kožarska, dominantna je gospodarska grana. Turistički potencijali su nedovoljno iskorišteni, naročito za planinarenje, lov, skijanje, riječni ribolov, manifestacijski turizam i slično.

Općina se Strategijom razvoja 2021. – 2027. godine usmjerila ka ciljevima kao što su: održivi rast i razvoj; zaštita i održivo korištenje prirodnih resursa; skladan i prostorno uravnotežen gospodarski razvoj; minimiziranje i otklanjanje rizika po ljudsko zdravlje, biodiverzitet, kao i unaprjeđenje korištenja energije. Dva osnovna principa Strategije su upravo održivost i socijalna uključenost i općina se u narednom razdoblju planira fokusirati na razvoj poljoprivrede i turizma, naročito održive organske poljoprivredne proizvodnje u području ratarstva, voćarstva i stočarstva.

288

Iako aktualni strateški dokument ima dobre i jasno definirane ciljeve, programi i mjere za ostvarenje tih ciljeva definirani su konzervativno i bez dubinske analize potreba ciljne skupine, a rokovi su postavljeni nedovoljno ambiciozno. Tako se u Strategiji navodi da u općini ne postoje kapaciteti ni za preradu ni za skladištenje poljoprivrednih proizvoda, kao ni za njihov plasman, što su generalno najveći problemi poljoprivrednih proizvođača širom zemlje, pa i šire. Međutim, među programima i mjerama razvoja poljoprivrede nema planirane izgradnje ili barem poticanja izgradnje ovakvih kapaciteta ili osnivanja zadruge koja bi bila nositelj takvog programa i takvih mjera.

Osim toga, navedeno je da je oko 20 % poljoprivrednog zemljišta neiskorišteno, ali nema programa ni mjera za odjelu ili barem oporezivanje vlasnika neobrađenog poljoprivrednog zemljišta ili njegovog nuđenja pod povoljnim uvjetima svim zainteresiranim osobama, a naročito povratnicima ili mladim parovima koji se žele okušati u poljoprivredi. Nema ni predviđenih programa obuke i usmjeravanja poljoprivrednih proizvođača ka uzgoju kultura koje bi mogle biti isplative ukoliko se organizira otkup, prerada i plasman na razini općine. Istraživanje i anal-

iza potreba poljoprivrednika mogli bi dati dobru osnovu za kreiranje programa i mjera koje bi mogle donijeti bolje rezultate u kraćem roku.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene, naročito sušna razdoblja, ugrožavaju proizvodnju stočne hrane i rad mljekare. Također, u građevinskom sektoru sezona više ne traje od ožujka do listopada/studenog nego se često može raditi i u prosincu, siječnju, veljači zbog toplih razdoblja u tim mjesecima.

Klimatske promjene su donijele i učestale probleme s poplavama. Općina je uložila značajna sredstva za regulaciju riječnih korita. Značajno je što su planirane kontinuirane aktivnosti na promociji obnovljivih izvora energije.

Općina Gornji Vakuf-Uskoplje ne mjeri parametre kvalitete zraka poput količine sumpora, dušika ili čestica prašine, što bi moglo biti jeftino, a korisno sredstvo monitoringa i ranog alarma eventualnih atmosferskih promjena.

Pristup problemu klimatskih promjena uglavnom je reaktivni umjesto proaktivnog. U Strategiji izostaje i element hitnosti rješavanja najvećih ekoloških problema u općini, kao što su rješavanje sustava upravljanja otpadom i otpadnim vodama. Također, nema raspoloživih podataka o ugljičnom otisku općine, što je preduvjet bilo kakvog planskog djelovanja ka smanjenju štetnog utjecaja zajednice na okolinu i klimu.

289

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Prva faza obnove kanalizacije u općini Gornji Vakuf-Uskoplje je završena, ali ona pokriva samo uži dio urbane zone. Otpadne vode se i dalje ispuštaju bez pročišćavanja u rijeke Vrbas, Trnovaču, Voljišnicu, Kruščicu, Bistričku.

Strategijom razvoja općine od 2021. do 2027. predviđeno je 11 projekata za zaštitu okoliša, među kojima je i rekonstrukcija i izgradnja kanalizacija u okolnim naseljima, kao i izrada projektne dokumentacije za pročišćivač otpadnih voda. Planirano je da ova dokumentacija bude završena do 2027. godine. Bilo bi poželjno napraviti ambicioznije planove zaštite vodotoka s kraćim rokovima. Ujedno, bilo bi nužno redovito mjeriti kvalitetu vode u riječnim tokovima na ključnim mjestima u suradnji s Agencijom za vodno područje rijeke Save i te podatke objavljivi-

vati na internet-stranici. Objavljivanje takvih podataka bi zasigurno bilo zanimljivo ekološkim udrugama, i javnosti uopće i pomoglo bi u dizanju svijesti građana o važnosti zaštite vode. S druge strane, zahtijevali bi nikakve ili minimalne investicije, a pokazali bi da općinska vlast nije samo deklarativno već i uistinu opredijeljena za zaštitu okoliša i održivi razvoj zajednice.

Također, metalna industrija je zloglasna po štetnom utjecaju otpadnih voda, a nema dostupnih podataka da kompanije metalne industrije u općini Gornji Vakuf-Uskoplje imaju pročišćivače otpadnih voda, pa čak ni ekološke dozvole. Bilo bi dobro istražiti detaljno sadržaj i količine otpadnih voda iz ovih postrojenja, jer se prema važećim propisima one ne bi smjele ispuštati u kanalizaciju i vodotoke bez pročišćavanja.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Postojeća gradska deponija je, prema riječima čelnih ljudi općine Gornji Vakuf-Uskoplje, potencijalna ekološka bomba i taj problem je potrebno riješiti što prije. Predložena lokacija za izgradnju regionalne deponije u starom površinskom kopu rudnika ugljena Gračanica pokazala se neadekvatnom, kao i prijedlozi da se otpad vozi na deponiju u Zenici koja je udaljena više od 60 kilometara.

Alternativna lokacija nije izabrana, a Strategijom je predviđen izbor do 2027. godine, što je prilično neambiciozan rok.

Pozitivan je pomak što je općina formirala odjel ekopolicije koja patrolira, kažnjava i upozorava one koji se nepropisno ponašaju, što je doprinijelo smanjenju broja divljih deponija, ali one i dalje ugrožavaju okolinu. Da bi se taj problem riješio, nužno je najprije građanima svih mjesnih zajednica omogućiti uslugu odvoza otpada. Istovremeno je nužno pokriti video-nadzorom ključne, ugrožene lokacije na kojima niču divlje deponije, te kažnjavati one koji se nepropisno ponašaju. Cijene takvog videonadzora danas su vrlo pristupačne i to ne predstavlja značajnu investiciju.

Također je nužno adekvatno zbrinuti kako industrijski, tako i medicinski otpad, naročito onaj koji je klasificiran kao opasni otpad. Taj segment nije tretiran Strategijom razvoja općine do 2027. godine.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Sugovornici ističu da na odlazak mladih, koji je jedna od najvećih prijetnji održivom razvoju lokalne zajednice, najviše utječu niska primanja, nedostatak stabilnosti i pravde i potreba za stjecanjem profesionalnih vještina i znanja. Mladi koji teže stjecanju više razine znanja ili većih primanja primorani su da idu u veće centre. Osjećaj društvene nepravde i političke nesigurnosti nije nešto što je karakteristično samo za ovu lokalnu zajednicu već je to problem države, pa i čitave regije Zapadnog Balkana.

Iako lokalna zajednica nije nadležna za obrazovanje, mogla bi organizirati razne vidove neformalnog obrazovanja u suradnji s poslodavcima.

Većina sugovornika iz privatnog sektora zadovoljna je suradnjom s lokalnim vlastima. Međutim, ima i onih koji kažu da nailaze na opstrukcije kada pokušavaju graditi nove ili širiti postojeće proizvodne djelatnosti na način da općinska administracija odugovlači i usporava rješavanje njihovih zahtjeva. Čak ima i slučajeva da je predstavnicima određenih kompanija bilo zabranjeno fizički ući u pojedine općinske urede. Bilo bi korisno ispitati takve slučajeve i potražiti uzrok takve loše komunikacije, te potencijalno potražiti metode medijacije i izvansudskog rješavanja takvih sporova.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Lokalna zajednica je uglavnom prepoznata kao vrlo kooperativna i spremna surađivati i pomoći gospodarstvenicima i investitorima. Međutim, nerijetko „škripi suradnja“ lokalne vlasti s višim razinama vlasti, kao što su kanton i Federacija BiH.

Gospodarstvenici i građani i od lokalne i od viših razina vlasti očekuju jedino stabilnu političku situaciju, mir, i slobodan protok roba i ljudi. U takvim bi uvjetima gospodarstvenici čak i pristali na visoke iznose doprinosa na plaće koji su visoki i predstavljaju jedno od bitnih kočnica napretka i otežavaju poslodavcima da povećaju plaće zaposlenicima. Programi poticaja i potpore trebali bi biti usmjereni najviše na kompanije koje proizvode i izvoze svoje proizvode, jer se tu stvara najveća dodana vrijednost i najveća mogućnost za zapošljavanje.

Iako lokalna zajednica ne može mnogo utjecati na iznose doprinosa na plaće ili poreznu politi-

ku, moguće je i poželjno da razmotri mogućnosti smanjenja određenih pristojbi i komunalnih naknada. Partnerstvo s dijasporom koja je jako brojna u ovoj općini je nešto na čemu bi svakako vrijedilo intenzivnije raditi.

Usprkos internetu, dijaspora često nije u dovoljnoj mjeri upoznata ni s mogućnostima ni s uvjetima ulaganja u BiH. Nepovjerenje dijaspore uglavnom je uzrokovano lošom političkom situacijom i nepovjerenjem u pravnu sigurnost i pravosuđe.

Također je bitno i pružiti savjetodavnu pomoć mladim obrtnicima i poduzetnicima i pomoći im da se uvežu s višim razinama vlasti i nauče o načinima ostvarivanja poticaja koji su im na raspolaganju na višim razinama vlasti. Pozitivnih primjera ima, ali je to praksa koju bi trebalo ustaliti, sistematizirati i institucionalizirati možda u vidu nekog kontakt-telefona, internet-stranice ili druge vrste prezentiranja mogućnosti i puteva ostvarivanja poticaja ili pomoći na višim razinama vlasti.

Gradačac

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U ekonomski ugroženo stanovništvo grada Gradačca spadaju prvenstveno osobe treće uzrasne dobi (penzioneri), potom Romi i mlade osobe koje su na putu pronalaska zaposlenja. Trenutno je, prema podacima iz Statističkog biltena za juni 2022. godine, evidentirana 5.861 nezaposlena osoba koja je prijavljena na biro za zapošljavanje te je, prema podacima, više nezaposlenih žena nego muškaraca. To je između 15 i 20 posto radno sposobnog stanovništva. Najviše je KV, NKV i SSS obrazovanog stanovništva (zanimanja: KV i VK – prodavači; SSS – maturanti gimnazije, ekonomski tehničari i medicinski tehničari; VSS – ekonomisti i pravnici), a najmanje VŠS (ekonomisti). Oko 1 posto nezaposlenih spada među demobilisane borce i ratne vojne invalide. Od navedenog broja nezaposlenih, 30 posto je mladih osoba, tj. osoba koje prvi put traže zaposlenje, oko 1 posto ostalih osoba s invaliditetom (mentalni, fizički – koji nije izazvan kao posljedica rata). Svi oni su potencijalno na rubu siromaštva, ispod međunarodne linije siromaštva. U Gradačcu je više stanovništva u ruralnom nego u urbanom području, tako da je u tom smislu više ekonomski ugroženih onih iz ruralnih područja. Kada je u pitanju nacionalna linija siromaštva, slična je međunarodnoj. Govoreći o novčanoj naknadi, u Gradačcu, prema evidenciji iz juna 2022. godine, nju prima 181 osoba, što je veoma nizak broj, a pristup zdravstvenoj zaštiti, tj. zdravstvenom osiguranju imaju 3.423 osobe, što znači da je oko 65 posto nezaposlenih. Nemamo informaciju zašto svi prijavljeni nezaposleni nisu i zdravstveno osigurani. Ono što je značajno spomenuti jeste da ne postoje evidencije o osobama koje rade povremeno u inostranstvu, a prijavljene su na birou (do tri mjeseca rada), te nema podataka o osobama koje rade na crno. Evidentno je da se u Gradačcu visok procenat ljudi bavi poljoprivredom i voćarstvom, tako da vrlo vjerovatno nema onih koji su gladni. U Gradačcu ima oko 3.348 osoba pokrivenih sistemom socijalne zaštite, tj. između 5 i 10 posto stanovništva (podatak iz 2019. godine izuzet iz izvještaja direktorice JU Centar za socijalni rad, kasniji izvještaji nisu dostupni). Najviše je korisnika treće uzrasne dobi, potom korisnika dječijeg dodatka, te korisnika lične invalidnine po zadatom redosljedju. Trenutno, uglavnom cjelokupno stanovništvo ima pristup osnovnim potrebnim uslugama, od električne energije pa do vode i pristupa kanalizaciji. Ono

što je dobro i što je otkriveno posredstvom komunikacije s Mirsada Bajramović, osnivačicom Udruženja „Zemlja djece u BiH” iz Tuzle jeste to da su socijalne usluge i pristupačnost zdravstvenom osiguranju, kao i obrazovanju u osnovnim i srednjim školama u čitavom Tuzlanskom kantonu, usklađene kako bi djeca romske populacije, djeca s ulica i ostala zanemarena djeca mogla završiti vanredno sa svim pogodnostima i jednako kao i djeca koja navedene stepene obrazovanja pohađaju redovno. S tim u vezi je javna potrošnja u korist siromašnih u ovom kantonu mnogo veća nego u drugim kantonima u BiH. Sistemski su osmišljena i riješena pitanja prosjačenja i ekonomskog i seksualnog izrabljivanja djece i maloljetnih lica kroz procedure koje je navedena organizacija nametnula javnim institucijama u TK. Dakle, u Gradačcu ima primjera prosjačenja po ulicama, ali se to nastoji iskorijeniti onako kako se iskorijenilo u Tuzli.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Gradačcu nema javne kuhinje, ali se smatra da je ona potrebna za stanovništvo treće uzrasne dobi, kao i za romsku populaciju koja sve više naseljava ovaj grad. Većina građana ima svoju zemlju, koju obrađuje, i voćnjak, tako da se smatra da ipak ne postoji, ili postoji, ali vrlo malo, primjera ekstremnog siromaštva. Nemamo evidenciju o rasprostranjenosti pothranjenosti, ali se pretpostavlja da je prisutnija među romskom populacijom. Zdravstvene institucije kroz koje prođu djeca kada ulaze u školski sistem trebale bi imati i sakupljati podatke o razvoju (visini, težini) djece prema standardima Svjetske zdravstvene organizacije, međutim, ti podaci u digitalnoj formi nisu dostupni. Potrebno je inicirati da se podaci prebace u digitalne formate i da se sačini neka forma izvještaja gdje se može dobiti uvid u ovo stanje. Neophodno je digitalizovati zdravstveni sistem na državnom nivou, tako da su sve informacije dostupne zdravstvenim ustanovama, pa ako se neko iz Gradačca mora prebaciti u Sarajevo, da podaci budu pristupačniji zdravstvenim djelatnicima. Osim toga, ovo bi riješilo mnogo izazova koje imaju istraživači u ovim branšama, preko čega bi se mogle raditi analize i sinteze podataka o zdravstvenom statusu na nacionalnom i lokalnim nivoima. Prosječna plaća u poljoprivredi i šumarstvu u Gradačcu iznosi 860,00 KM, što nije na zavidnom niti stimulativnom nivou, a prosječan broj zaposlenih je 1.520 (oko 1,53 posto od ukupno zaposlenih) u ovoj djelatnosti (podatak iz 2022. godine za 2021 - Federalni zavod za statistiku). Smatra se da ima potencijala za veći razvoj poljoprivredne djelatnosti za svrhe smanjenja procenta gladi. Trenutno su 2.883

registrovana subjekta svih djelatnosti, a od njih, najveći broj su obrti (oko 45 posto od ukupnog broja). Najviše se uzgajaju ovce, pa goveda, pčele i onda perad, jabuke od voća, a od povrća i usjeva kukuruz, krompir i pšenica. Ovaj lokalitet, iako slovi da ima dobro razvijenu poljoprivrednu djelatnost, ima još više potencijala za razvoj, te bi bilo dobro kroz grupu mjera i poticaja za poljoprivrednike ovaj sektor unaprijediti još više.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Trenutno je u Gradačcu veća stopa mortaliteta nego nataliteta (350 rođenih : 495 umrlih – podatak s kraja 2021. godine Federalnog zavoda za statistiku, 2022). Uzrok za to je višestruk: smanjen broj rađanja djece zbog prisutne ekonomske nestabilnosti i visok procenat migracija. Iako je evidentan veći broj sklapanja brakova, bračni parovi se odlučuju da imaju obično jedno do dvoje djece u prosjeku. Evidentiran je samo jedan slučaj umrlog dojenčeta, bez mrtvorodenih. Gotovo je 100 posto udio poroda uz prisustvo kvalifikovanih zdravstvenih radnika, i to zato što je u tom smislu zdravstvo ipak ispromovisano na dovoljnom nivou i zato što se majke odlučuju za porode uz prisustvo ljekara i zdravstvenih radnika. Najznačajniji razlozi za smrtnost u Tuzlanskom kantonu, pa tako i u Gradačcu, prema statističkim podacima iz 2020. godine preuzetim iz Zdravstvenog statističkog godišnjaka koji je kreirao Zavod za zdravstveno osiguranje, po redoslijedu, jesu: esencijalna hipertenzija, COVID-19, moždani udar, inzulin neovisni diabetes mellitus, komplikacije i loše definisani opisi srčane bolesti, te ostali uzroci smrti. Ono što iz toga možemo zaključiti jeste da se radi prvenstveno o bolestima i stanjima koja se tiču kardiovaskularnog i cerebrovaskularnog sistema, što se mnogo ne razlikuje od stanja u cijeloj Federaciji BiH. To nam govori o lošim prehrambenim navikama ovog stanovništva (puno se jede masna i teška hrana), visokom utjecaju stresa na stanovništvo, te je prisutna manja fizička aktivnost u vidu aktivnog odmora (sport i rekreacija). Gotovo sva stanja moguće je prevenirati i s tim u vezi potrebno je provoditi dobre programe prevencije i s njima započeti od predškolskog uzrasta.

U Gradačcu je zdravstvena usluga organizovana kroz primarnu zdravstvenu zaštitu, tj. kroz domaće zdravlja i ambulante porodične medicine, te je za veće potrebe nužno pacijente i korisnike prevoziti u Tuzlu, gdje je i Kantonalna bolnica. S tim u vezi potrebno je dodatno unaprijediti putnu infrastrukturu i veze s Gradačcem, ali i potencijalno napraviti heliodrome za helikoptersko prenošenje unesrećenih kojima je hitno potrebna medicinska pomoć.

U cjelokupnoj Federaciji u 2020. godini otkrivena su četiri nova slučaja HIV pozitivnih osoba, od kojih nemamo informaciju je li ijedan iz Gradačca. Ono što je interesantno spomenuti jeste da na području čitave FBiH, pa se to može primijeniti i na nivoe lokalnih zajednica, ima sve više oboljelih od diabetes mellitusa i psihički oboljelih (brojke od preko 50.000 na nivou Federacije). U čitavoj FBiH bio je samo jedan registrovan slučaj malarije u 2020. godini. Učestalost oboljelih od hepatitisa B i C na godišnjem nivou je u desetinama na nivou Federacije (do 30 ukupno novooboljelih godišnje, podatak iz 2020. godine). Također, mnogo smrtnosti uzrokovano je i malignim oboljenjima (oko 15.000 u FBiH).

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

296

U Gradačcu postoji organizovano predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje, dok na studije mladi idu u veće bh. centre poput Tuzle, Sarajeva i Banje Luke. Pored osnovnog, redovnog obrazovanja, imaju organizovano i osnovno muzičko obrazovanje. Od srednjih škola imaju organizovanu gimnaziju, stručnu i tehničku školu. Bilo bi dobro i poželjno da se organizuje srednja muzička škola, s obzirom na to da djeca moraju ići u Tuzlu ako žele ovu naobrazbu dalje usavršavati. U 2021/2022. godini u 23 osnovne redovne škole upisana su 3.423 učenika, a u muzičku 124 učenika, dok je u 2020/2021. završilo 419 učenika. Na taj broj angažovano je 313 prosvjetnih radnika. U bh. gradovima su, inače, razredi organizovani od 20 do 30 učenika, što je 114 profesora razredne nastave na 30 učenika, dok je ostalo nastavno osoblje stručno usmjereno, a to znači da predaje ili islamsku vjeronauku ili predmete poput matematike, fizike, biologije i hemije. To je neki optimalan, čak i dobar srazmjer jer je vjerovatnije da su razredi organizovani po 20 učenika, što znači da se nastavno osoblje može više posvetiti pojedinačno svakome od njih. U srednje škole ukupno je upisan 1.381 učenik u 2021/2022. godini, dok je srednju školu u 2021. godini završilo oko 300 učenika. Angažovana su 73 nastavnika, što je ponovno dobar omjer nastavnika u odnosu na učenike. Iskazana je potreba od lokalnog stanovništva i privatnog sektora da se obrazovanje više uskladi s potrebama na tržištu rada. Bilo bi dobro da se uvede sistem sličan kao u Goraždu, a to je da Tuzla uvede svoje jedinice u Gradačcu za potrebe visokog obrazovanja kako studenti ne bi morali putovati (ali potencijalno ni migrirati) u druge, veće gradove. Nemamo informaciju koliko mladih upisuje studije, shodno tome da su u statističkim podacima izražene ukupne brojke za čitav Tuzlanski kanton, no

pretpostavlja se da je to neki broj od 500 do 1.000 na godišnjem nivou. Romska populacija je pri tome najviše ugrožena kada je u pitanju obrazovanje jer se često koristi za prosjačenje koje se trenutno nastoji ukinuti. Kada je u pitanju obrazovanje posredstvom kulture, Gradačac ima jednu radiostanicu putem koje se na godišnjem nivou emituje preko 5.000 programa. Od ostalih kulturnih ustanova imaju biblioteku i galerije. Interesantno je da nemaju organizovan muzej, niti pozorište kao instituciju posredstvom koje se može organizovati kulturno-narodno obrazovanje djece, mladih i odraslih. Ne postoje informacije o integrisanosti nastavnih kurikula s temama pripadnosti globalnoj zajednici, rodnog obrazovanja i o održivosti. S obzirom na to da Gradačac slovi kao dobar industrijski i trgovački grad, on kroz svoju kulturu življenja uči preduzetnom stilu živote djece i mladih. Međutim, u organizovanom obliku ili kroz redovan sistem obrazovanja tome se naročito ne posvećuje pažnja.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U Gradačcu je evidentno veći broj zaposlenih muškaraca nego žena (oko 58 posto žena), dok se, s druge strane, žene više obrazuju i više su zastupljene u sektoru obrazovanja djece i mladih. U Gradačcu se provode mnogobrojne aktivnosti i projekti koji se tiču pitanja rodne ravnopravnosti, a pretežno su pod inicijativnom tuzlanskih nevladinih organizacija. Navedeno je evidentno još od 2010. godine. U Gradačcu djeluje NVO „Mreža žena – Veliko srce“ još od 2008. godine. Oni se zalažu za jačanje položaja žena i smanjenje diskriminacije u odnosu na društveni, politički i ekonomski kontekst u Gradačcu. U „Mreži“ djeluje 28 udruženja koja se bave različitim djelatnostima. Primjetno je da ovaj savez ističe ideju ekofeminizma jer promovise koncepte ekonomskog osnaživanja žena preko poljoprivredne i prerađivačke djelatnosti. Potencijalno bi se ovaj koncept mogao dodatno usmjeravati, ali i širiti kao primjer dobre prakse u BiH za osnaživanje žena ruralnih područja i zajednica.

Federalno ministarstvo zdravstva je u saradnji s UNFPA izradilo standardne operativne procedure za pružanje usluga osobama koje su preživjele nasilje u, između ostalog, Tuzlanskom kantonu, koji obuhvata i Gradačac.

Pored toga, u Gradačcu je aktuelna Strategija za mlade koja obuhvata segment promovisanja i osiguranja rodne ravnopravnosti. Evidentno je uključivanje roda u istraživanja o potrebama i položaju mladih kao osnovno istraživanje provedeno za razvoj ove strategije.

U većini analiziranih podataka uzeti su u obzir faktori, kao što su rod i socijalna isključenost (po nekim osnovama) i diskriminacija mladih. U okviru Strateškog cilja 3 nazvanog „Sigurno, ekološki održivo i ugodno okruženje“ postoje indikatori relevantni za ovu analizu, kao što su: poboljšanje svijesti o reproduktivnom zdravlju kod mladih za 50 posto; poboljšanje svijesti o preventivnoj zdravstvenoj zaštiti kod mladih za 50 posto; poboljšanje otpornosti djece i mladih na nasilje u porodici, vršnjačko nasilje i *cyberbullying*; smanjenje broja mladih ljudi koji su počinioci krivičnih djela za 20 posto; povećanje zaposlenosti u populaciji nezaposlenih mladih majki za 25 posto. Ono što ovoj strategiji nedostaje, prema riječima jednog od intervjuisanih koji ima dugogodišnje iskustvo u procesima strateškog planiranja, jeste da Strategija nije razvijena u skladu s novim zakonodavstvom koje reguliše proces strateškog planiranja u FBiH, kao što su Zakon o razvojnom planiranju i upravljanju razvojem u Federaciji BiH, Uredba o izradi strateških dokumenata u FBiH i Uredba o trogodišnjem i godišnjem planiranju, praćenju i izvještavanju u FBiH. To čini provođenje Strategije upitnim.

U Gradačcu ima slučajeva seksualnog nasilja i nasilja nad maloljetnim licima, tj. slučajeva pedofilije. Ovo je osobito prisutno među romskom populacijom, gdje imamo i slučajeve trgovine djevojčicama i seksualnog izrabljivanja. Činjenica da između 60 i 70 posto slučajeva koji se prijavljuju centrima za socijalni rad u Tuzlanskom kantonu potječe od žena govori nam dovoljno o prisutnosti nasilne kulture unutar „četiri zida“, tj. u sferi „privatnog“.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

O sanitarnim uvjetima vode u Gradačcu brine Agencija za vodno područje rijeke Save iz Sarajeva. Kroz posljednjih deset godina implementirano je nekoliko projekata koji su se ticali promjene sistema vodovodnih cijevi, rješavanja pitanja dovođenja čiste vode i osiguranja ispravnih sanitarnih uvjeta preko rješavanja pitanja kanalizacionih odvoda u Gradačcu.

Grad Gradačac je uz veliku pomoć Češke razvojne agencije, Fonda za zaštitu okoliša Federacije BiH, Vlade TK i švedske razvojne pomoći uradio rekonstrukciju i dogradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda u periodu 2015–2017. godine, koji je koštao 3.000.000 KM.

U sjevernom dijelu grada u toku 2018. godine izgrađena je kanalizaciona mreža te rekonstruisan prečištač otpadnih voda. Kanalizaciona mreža proširena je u naseljima Ledenice Gornje

i Ledenice Donje. Ovaj dio projekta finansirala je SIDA, uz administraciju Evropske banke za obnovu i razvoj (ERBD).

U 2018. godini stanovnici 15 mjesnih zajednica nisu imali pristup čistoj i pitkoj vodi, i od tog perioda do 2020. godine navedeni problem je riješen.

U toku 2020, s početkom pandemije Covid-19, došlo je do nestašice vode usljed suše i nepostojanja kolektora za vodu, te se u 2021. i 2022. godini pokrenula priča o izgradnji kolektora.

Trenutno je aktuelna implementacija rekonstrukcije azbest-cementnih cijevi, cijevi nedovoljnih profila i dotrajale mreže kao jedne od četiri komponente Projekta vodosnabdijevanja Gradačca, koji se odnosi na zamjenu cijevi u dužini 40 metara. Planirano je da se radovi završe krajem 2022. godine.

U maju 2022. godine organizovani su „Češki dani vode“ u Gradačcu, tokom kojih su prezentovana dobra iskustva i prakse koje su provedene u Češkoj, a u vezi s pitanjem vodosnabdijevanja i tretiranja otpadnih voda. Gradačac je od Češke razvojne agencije proglašen kao jedna od uspješnijih zajednica u implementiranju projekata koji podrazumijevaju rekonstrukciju mreža vodosnabdijevanja i tretiranja otpadnih voda. Gradačac je jedan od tri grada u Kantonu Tuzla koji ima prečistače otpadne vode, što je veoma pohvalno.

Do 2022. godine uloženo je oko 15 miliona sredstava za reparaciju i rekonstrukciju sistema vodosnabdijevanja i kanalizacionih mreža, te je planirano ulaganje još oko sedam miliona.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Pitanje značaja energetske efikasnosti prepoznato je još od 2014/2015. godine, kada se formirao odsjek pri gradskoj upravi Gradačca za upravljanje razvojem energetske efikasnosti, no od tog perioda nisu evidentirani neki značajniji i veći projekti. U toku 2015. godine zamijenjena je stolarija na zgradi Grada Gradačac, katastra i inspekcija te je po osnovu toga došlo do uštede energenta za najmanje 8 posto, smanjena je potrošnja za 80 posto, emisija stakleničkih plinova je smanjena za 2 posto i smanjena je potrošnja električne energije za 8 posto. Pretežno se stanovništvo grije loženjem, što uveliko zagađuje okoliš. Sve stanovništvo ima pristup električnoj energiji. Još iz 2016. godine postoje primjeri korištenja solarne energije – Gold Energy

Gradačac je u tome primjer. Oni su karakteristični po tome što su kao privatno preduzeće dobili dozvolu za proizvodnju električne energije. Dakle, prvenstveno se energija iz čistih izvoda koristi i može koristiti u privatnom sektoru, no stanovništvo još nema pristup niti je on aktualizovan.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U periodu od 2015. do 2019. godine BPD po stanovniku u FBiH bio je u stalnom rastu. U 2020. bio je u padu. BDP po glavi stanovnika je u 2020. godini iznosio 10.187 KM. Prosječna godišnja stopa rasta BDP-a po glavi stanovnika u periodu 2015–2020. godina iznosi 3,8 posto. Struktura učešća djelatnosti, posmatrano po područjima Klasifikacija djelatnosti BiH 2010, u BDP-u FBiH prikazuje interesantno najznačajnije učešće u sektorima trgovine i sektoru prerađivačke industrije od 14,9 posto, odnosno 14,1 posto. Oba su sektora najviše razvijena upravo u Gradačcu. Najmanje učešća ima sektor snabdijevanja vodom i upravljanja otpadom od 1,1 posto (info: Federalni zavod za statistiku, 2021). Gradačac pripada kantonu koji je na drugom mjestu po stepenu nezaposlenosti (44,1 posto).

300

U Gradačcu, prema podacima iz 2018. godine izuzetim iz Statističkog izvještaja za 2022. godinu, imamo ukupno 38.552 stanovnika. Najviše je radno sposobnog stanovništva, tj. u dobi od 15 do 64 godine. Brojčano je to 26.455 osoba. Od tog broja je, prema podacima iz 2021. godine, zaposleno ukupno 8.786 osoba. Ako izuzmemo rad mladih od 15 do 18 godina, s obzirom na to da obično mladi u BiH, ako imaju mogućnost, počinju svoj rad od punoljetstva, to bi značilo da je oko 40 posto stanovništva u radnom statusu. Prosječna neto plaća je u vrijednosti od 767 KM, što je oko 27,00 KM po danu, odnosno oko 3,5 KM po satu. Ova prosječna plaća blizu je iznosu najniže zabilježene plaće u FBiH – u Srednjobosanskom kantonu, a koja iznosi 747 KM, u odnosu na najvišu prosječnu koja je zabilježena u Kantonu Sarajevo i iznosi 1.179 KM, tj. 35 posto više.

Najveći broj nezaposlenih, kada gledamo po obrazovnoj strukturi, jeste među NKV, KV, VKV i SSS obrazovanjima. Uvidom u statističke podatke od 2017. do 2021. godine bilježi se porast zaposlenja, naročito SSS obrazovanog stanovništva. Veći je broj nezaposlenih žena u odnosu na muškarce. Trenutna cijena potrošačke korpe u Federaciji iznosi oko 2.400,00 KM, što znači

da jedna porodica, ako u njoj rade oba člana, tek ostvaruje primanja za iznos 50 posto potrošačke korpe.

Romska djeca obično se koriste za dječiji rad i oni su najugroženija kategorija kada je riječ o pitanju obrazovanja, gdje ih roditelji ne žele uključiti u obrazovni sistem. Tvrdi, također, da se više „zaradi“ od prosjačenja nego što se dobije dječiji doplatak. Dječiji doplatak je u vrijednosti od oko 40 KM. Neophodno je postrožiti mjere i zabraniti u potpunosti prosjačenje na ulici. Djecu treba izuzimati od roditelja ako ih koriste za prosjačenje dok ne promijene svoj stav i pristup, kako se uspjelo postići u Tuzli.

Ova općina bilježi razvoj industrijske djelatnosti i može se pohvaliti velikim brojem preduzeća koja osiguravaju ekonomski rast. Potrebno je stimulirati preduzetnike ove grada kako bi mogli dati radnicima veće iznose plaća i upošljavati više radnika.

Kada je u pitanju turizam, on je bilježio broj dolazaka oko 48.000 turista u 2018. godini, u 2020. primjetan je pad, kada je bilo oko 20.000 dolazaka, ali se ponovo broj vratio na 38.000 dolazaka u 2021. godini. Gradačac ima potencijal za razvoj turističke djelatnosti, posebno koncepta poslovnog i sajamskog turizma, pri čemu bi se mogao veći broj radnika zaposliti. Osim toga, u Gradačcu postoje dva jezera koja trenutno nisu iskorištena za svrhe turističke djelatnosti i predstavljaju potencijal u tom smislu.

301

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

U ovoj gradu bilježimo najveći broj preduzeća u oblasti mljekarstva, poljoprivrede i stočarstva te trgovine na malo i veliko. S obzirom na to da se radi o čistim djelatnostima, u tom smislu se pretpostavlja da je zastupljena odgovorna potrošnja i proizvodnja. Bilo bi potrebno pronaći bolja rješenja za upotrebu manje pesticida i za zemlju štetnih gnojiva. Neka poznatija preduzeća iz ove grada su *Brojler* – uzgoj i prerada peradi, *Swity* – obrada voća, *Mlin Nezić*, *Duhan d.d.* Gradačac, *Wagner Automotiv*, *Kovgrad*, *Cimos*, *TMD Hanibal*, *Inmer d.o.o.*, *MIG 99 d.o.o.*, Banja Ilidža, Udruženje lovaca *Jelen* i dr. Najviše je zaposlenih u prerađivačkoj industriji i u trgovini na malo.

Gradačac ima relativno dobro razvijenu cestovnu infrastrukturu, a u narednom periodu potrebno je izvršiti finansijska ulaganja u rekonstrukciju lokalne i nekategorisane ceste, odnosno

asfaltirati trenutno neasfaltirane ceste.

Postojeća željeznička mreža u Gradačcu većinom je uništena i van upotrebe. U narednom periodu trebale bi se pokrenuti aktivnosti na uspostavljanju uništene mreže, jer se prijevoz industrijske robe u Gradačcu trenutno odvija cestom, kamionima, a prijevoz željezničkom mrežom bio bi znatno jeftiniji.

U Gradačcu postoji problem s internetskim uslugama, trenutno se ne mogu zadovoljiti potrebe biznis-sektora za razvoj IT-a. Veoma se sporo uvodio 4G, a uskoro će biti potrebe za mrežom 5G.

Putna infrastruktura unutar grada je loša i treba se raditi na njenom poboljšanju. Kao razlog za to navodi se potreba da se mijenja vodovodna i kanalizaciona mreža u gradu, no to je neophodno što prije uraditi. Najviše se rješavaju pitanja putne infrastrukture na selima i u prigradskim naseljima.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

302

Porodice teškog socijalno-imovinskog stanja koje su smještene u kolektivnom centru u naselju Duren žive u izuzetno teškim uvjetima. Stanje objekata u ovom centru, u kojem je smješteno oko 220 porodica, izuzetno je loše i potrebna je adaptacija koja bi se odnosila na popravku krova, zamjenu vanjske stolarije i sanitarnih čvorova. Romi se na području grada Gradačac suočavaju s izraženim lošim uvjetima stanovanja i niskim nivoom obrazovanja. Potrebno je nastaviti podržavati projekte stambenog zbrinjavanja Roma, koji sufinansiraju Tuzlanski kanton i Vlada Federacije BiH, te u narednom periodu nastaviti izdvajati sredstva za školski pribor, ishranu i prijevoz đaka romske populacije. Više od 95 posto devastiranih povratničkih kuća je obnovljeno, te postoji tendencija nastavka finansiranja obnove kuća porodicama koje su izrazile namjeru za povratkom, u skladu s revidiranom strategijom za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma 2010–2014. Finansiranje obnove kuća osigurat će kantonalne i entitetske vlade, s minimalnim učešćem općina i gradova. Iako se obnova ratom porušenih i devastiranih kuća na području grada Gradačac odvija zadovoljavajućom dinamikom, povratnici se suočavaju s problemima nezaposlenosti i nepristupačne mjesne infrastrukture, od kojih su najistaknutiji putevi, vodovod i kanalizacija. Potrebno je u narednom periodu u okviru projekata sanacije i izgradnje lokalne infrastrukture prioritarno uključivati i povratničke mjesne

zajednice i tako doprinijeti održivom povratku. Položaj u kojem se nalaze osobe s invaliditetom karakteriše visok stepen socijalne isključenosti, kao i različiti oblici diskriminacije, kako od osoba bez invaliditeta (poslodavci, institucije, pojedinci) tako i među samim osobama s invaliditetom (nejedinstvo uzrokovano ostvarivanjem nejednakih prava koja se stječu prvenstveno po osnovu uzroka nastanka i stepena invaliditeta). Procjena je da su na području grada, od ukupno 46.132 stanovnika, njih oko 5.000–5.500 osobe s invaliditetom. Nezaposlenost osoba s invaliditetom izuzetno je visoka i procjenjuje se na oko 75 posto na području grada Gradačac. Kao i u većini drugih općina, još ima jako veliki broj javnih, obrazovnih i zdravstvenih ustanova, ali i kompletne gradske infrastrukture, koje nisu prilagođene ili onemogućavaju pristup i kretanje osoba s invaliditetom.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Grad Gradačac ima usvojenu Strategiju razvoja za period 2014–2023. godina. Tuzlanski kanton također ima usvojenu Strategiju razvoja za period 2021–2027. godina. U tom smislu, kroz istraživanja su urađene analize i presjeci stanja s idejama da unaprijede održivost Gradačca.

U Gradačcu se dosta loži, i grijanje je prvenstveno na loženje, pa je u tom smislu potrebno kreirati grupe mjera i sankcija kako bi se navedeno dovelo na minimalnu razinu.

Uprkos strateškim planovima, ovaj grad mora dosta raditi na svojoj održivosti, jer nema razvijene koncepte energetske efikasnosti, programe utopljanja, niti sistemski riješeno pitanje grijanja tokom zimskih mjeseci za sve građanstvo.

Cilj 12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja

Gradačac najviše proizvodi hranu i prehrambene artikle, i to se svrstava pod proizvodnju po principu čistih djelatnosti. Ono što je zabrinjavajuće jeste da se pri proizvodnji hrane (voća i povrća) koristi dosta pesticida i štetnih gnojiva za tlo i zrak. Druga najrazvijenija grana jeste trgovina na malo. To ne bilježi neke značajne neodgovornosti kada je riječ o potrošnji i proizvodnji.

Kao i u proteklom vremenu, radi se na izmjenama dovodnih cijevi, tako da se u tom smislu smanjuje stepen potrošnje vode i poboljšava stepen odgovorne potrošnje.

U Gradačcu postoji dobar primjer jednog privatnog preduzeća koje se bavi otkupom i reciklažom otpada. Preduzeće se zove *Modernizacija d.o.o.* Djeluje s deset formiranih poslovnica koje se protežu i van Gradačca, a to su: Belagićevo, Busovača, Gradačac, Zenica, Bihać, Lukavac, Gračanica, Brčko, Bijeljina i Sarajevo. Bave se zbrinjavanjem metalnog otpada, što je zaista potrebno na našim prostorima. S druge strane, ne postoji preduzeće koje se bavi zbrinjavanjem običnog otpada iz kanti za smeće od kućanstava, te se sve mora prenositi dalje u Tuzlu ako se želi reciklirati. Tu postoji prostor da se Gradačac unaprijedi.

Cilj 13: Očuvanje klime

Općina Gradačac nema gradsko grijanje, tako da se sva domaćinstva i javne ustanove griju individualno i na različite načine. Individualne kuće u zimskom periodu griju se većinom na peći na čvrsto gorivo (drvo, ugalj), lož-ulje, plin, te na električnu energiju, čime se oslobađa niz štetnih supstanci i vrši se pritisak na atmosferu. Zrak na području grada Gradačac dodatno se zagađuje deponijskim gasom Višnjika i štetnim gasovima uzrokovanim požarima na istoj toj deponiji u zimskom periodu usljed prisustva žara i vrelog pepela. Direktna upotreba raznih hemikalija (pesticida, herbicida, insekticida) u poljoprivredi također utječe na zagađenje zraka. Kroz strateške dokumente istaknuta je potreba rješavanja pitanja zraka koji nepovoljno utječe i na kreiranje klimatskih promjena; problemi su zagađenje zraka zbog postojanja zastarjelih i energetski neefikasnih i neprihvatljivih sistema grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, zatim deponija otpada Višnjik, zagađenja od deponijskog gasa zbog nepostojanja tehničkih, tehnoloških i organizacijskih mjera kojima bi se onemogućila emisija deponijskog gasa.

304

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Na području grada Gradačac identifikovani su sljedeći vodni resursi: rijeka Gradašnica, jezera Hazna i Vidara. Rijeka Tinja, koja se nalazi na području grada Srebrenik, ima utjecaj na plavno područje uglavnom poljoprivrednog zemljišta grada Gradačac. Procjedne vode deponije otpada Višnjik imaju negativan utjecaj na jezero Vidara i izvorište pitke vode Okanovići sa zagađujućim materijama, kao što su biorazgradive organske materije, nutrijenti, teški metali i opasne supstance. Gradačac s otpadnim vodama zagađuje i rijeku Gradašnicu i jezero Hazna. Otpadne vode dolaze iz svih naselja grada Gradačac koja nemaju sistem javne kanalizacije i koja ot-

padne vode ispuštaju u septičke jame, prelive, kanale koji vode do najbližih vodnih tokova. Otpadne vode s farmi i s poljoprivrednih dobara također utječu na kvalitet spomenutih vodnih resursa. Industrijske otpadne vode prvenstveno zagađuju rijeku Gradašnicu.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Najveći uzročnici zagađenja tla na području grada Gradačac jesu neadekvatno odloženi otpad, otpadne vode septičkih jama, prelive i direktna izlivanja u tlo, postojanje minskih polja, privredne djelatnosti i neadekvatno i nekontrolisano korištenje hemijskih sredstava u poljoprivredi. Osim čvrstog otpada, zagađenje i pritisak na tlo postoje i zbog zagađenja tla otpadnim vodama domaćinstava koja nisu priključena na sistem javne kanalizacije. Na području grada Gradačac evidentirano je 20 divljih deponija. Usluge odvoza smeća na području JLS obavlja JP „Komunalac” d. d. Gradačac. Prikupljeni otpad odlaže se na postojeću deponiju Višnjik, koja nije uređena niti je okolinski prihvatljiva. Izrađen je Plan prilagođavanja za spomenutu deponiju, tako da je predviđeno da se ona sanira. U 2022. godini izdata je okolišna dozvola za JP „Komunalac” d. d. Gradačac za sanaciju i zatvaranje deponije Višnjik, što znači da se radi još na ovom planu.

305

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Komisija za borbu protiv korupcije postavljena je na kantonalnom nivou i s te nadležnosti djeluje, između ostalog, i u Gradačcu. Gradačac prvenstveno broji većinsko bošnjačko stanovništvo, stoga ne postoje neka veća interetnička previranja. Uvidom u statističke podatke optuženih i osuđenih punoljetnih i maloljetnih lica u TK, možemo primijetiti da je najviše kaznenih prijava bilo u vezi s imovinskim i pravnim odnosima, a potom zdravljem ljudi.

U Gradačcu postoje slučajevi samoubistava i ubistava. U toku 2022. godine počinjeno je jedno samoubistvo žene srednjih godina, koje je izvršeno iz nepoznatog razloga. U toku prethodne godine također je počinjeno jedno samoubistvo sredovječnog muškarca, ponovno nepoznatog uzroka. U toku proteklih nekoliko godina postoje i slučajevi ubistava kod kojih se radilo o bračnom nasilju. Sve navedene slučajeve policija u Gradačcu uredno je protokolisala, međutim, ništa značajno u pogledu prevencije nije napravljeno.

Prema statističkim podacima, oko 40 posto svih zaprimljenih slučajeva u ustanovama socijalne zaštite je od žena, te se prema tome pretpostavlja da je prisutna i vladajuća nasilnička

kultura u odnosu na žene i da je potrebno mnogo više raditi na osnaživanju žena i njihovih uloga u društvu.

Prisutna je trgovina ljudima među romskom populacijom, koja se izrabljuje za svrhe prośaćenja ili se maloljetnim licima ugovaraju brakovi. Potrebno je da se protokol iz Tuzle provodi i u Gradačcu u odnosu na postupanje stanovništva u slučajevima kada primijete izrabljivanje romske populacije. S druge strane, neophodno je raditi na afirmaciji obrazovanja među romskom populacijom i socijalnoj inkluziji.

Korupcija je prisutna i u ovoj zajednici, što doznajemo preko istraživanja stanovništva Gradačca. Komisija za borbu protiv korupcije TK zadužena je i za sankcionisanje primjera korupcije u Gradačcu, dok Gradačac sam kao grad nema svoje odabrano tijelo. Vlada TK usvojila je Strategiju za borbu protiv korupcije za period 2021–2024, koja se odnosi i na Gradačac.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

306

Uvidom u dokument „Zbirni pregled potencijalnih projekata javno-privatnog partnerstva Tuzlanskog kantona 2018–2020“ pronalazimo prijedloge projekata za Gradačac, pa tako imamo naveden projekat „Unapređenje uslova za izvođenje nastave na području TK“, u koji je uključena JU OŠ „Hasan Kikić“ u Gradačcu i taj projekat je još uvijek idejni. Također, postoji projekat „Unapređenje turističke djelatnosti u Gradačcu“, koji je idejni i podrazumijeva javno i privatno partnerstvo.

U proteklom periodu TK je nudio grant sredstva za realizaciju projekata javno-privatnog partnerstva preko granta „Tekući transferi drugim nivoima vlasti“ za podršku jedinicama lokalne samouprave u pripremi projekata javno-privatnog partnerstva, u kojem je učestvovao i Gradačac (podatak iz 2018. godine, web stranica Grada).

U Gradačcu, općenito govoreći, termin javno-privatnog partnerstva je prepoznat, no nema nešto mnogo ostvarenih projekata u ovom segmentu. Prepoznat je jedan ostvareni projekat: radi se o marketu „Mešić Com“ i omladinskoj sali u sklopu objekta društvenog doma MZ Međida Donja. Ovaj projekat realizovan je u okviru programa javno-privatnog partnerstva u kojem su učestvovali firma „Mešić Com“ i mjesna zajednica Međida Donja. Kao rezultat ovakve saradnje MZ Međida Donja dobila je jedan multifunkcionalan prostor koji služi za održavanje raznih kulturnih, sportskih i sličnih manifestacija.

Gradiška

Ovaj izvještaj predstavlja presjek razvoja grada Gradiške na osnovu razvojnih i akcionih planova te strategija razvoja. Gradiška spada u razvijenije opštine u bosanskohercegovačkom entitetu Republika Srpska. Ima veliki razvojni potencijal s obzirom na stratešku poziciju grada i granicu sa Evropskom unijom (EU). Izvještaj je izrađen na osnovu Strategije razvoja 2019–2027, tzv. 1 + 2 *rolling* investicionih planova, plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP), Akcionog plana zapošljavanja i obrazovanja, Akcionog plana rodne ravnopravnosti, Akcionog plana upravljanja otpadom, Investicionog profila na posebnoj veb-stranici <http://investingradiska.com/>, dostupnih kratkoročnih investicionih planova i izvještaja, te analizom aktivnosti odjeljenja za investicije RAGA (<https://raga.ba/>) i drugih strateških dokumenata dostupnih na stranici Gradske uprave Gradiške. Pored toga, za ovaj izvještaj su korišteni medijski napisi, podaci iz Republičkog zavoda za statistiku RS, podaci sa stranica entitetskih i međunarodnih projekata te intervjui sa petnaestak predstavnika gradskih institucija i agencija, obrazovnog sektora te privrednika iz sfere trgovine, ugostiteljstva, metaloprerađivačke i drvoprerađivačke industrije i drugih izvora.

307

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Strategija razvoja grada Gradiške 2019–2027.⁷⁹ (u nastavku teksta: LED) ne adresira pitanje siromaštva u zajednici direktno iako postoje indicije da je jedan dio populacije, naročito penzioneri i pripadnici manjinskih zajednica, poput Roma, ugrožen ili na ivici pada u siromaštvo. Iako je planirani utrošak na socijalna davanja do 2027. trebalo da poraste na 6 miliona konvertibilnih maraka (KM), on je prema rebalansu budžeta iz 2022. već iznosio 6.524.000 KM,⁸⁰ što je više nego duplo povećanje budžeta u odnosu na baznu 2018. godinu, kada je bio 2.045.300 KM. Centar za socijalni rad jeste osnovna institucija koja se bavi siromaštvom, iako je iz medija vidljivo da pojedini socijalno osviješteni biznisi doniraju hranu i pakete pomoći najugroženijim kategorijama stanovništva.

⁷⁹ Gradiška ima urađenu Strategiju razvoja 2019–2027, tzv. 1 + 2 *rolling* investicione planove, SECAP, Akcioni plan zapošljavanja i obrazovanja, Akcioni plan rodne ravnopravnosti, Investicioni profil na posebnoj veb-stranici <http://investingradiska.com/>, certifikat Business Friendly Environment (BFE), dostupne kratkoročne investicione planove i izvještaje, te aktivno odjeljenje za investicije RAGA (<https://raga.ba/>). Pored toga, za ovaj izvještaj korišteni su medijski napisi, podaci iz Republičkog zavoda za statistiku RS, podaci sa stranica međunarodnih projekata itd.

⁸⁰ Rebalans budžeta za 2022. godinu, dostupan na: [Jedinstveni registar propisa \(gradgradiska.com\)](http://jedinstveni.registar.propisa.gradgradiska.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

Statistika pokazuje da je tokom prošle godine bio 2.441 korisnik socijalne zaštite u Gradišci, od kojih je veliki broj djece (24%), a da se broj korisnika koji kontaktiraju Centar za socijalni rad na godišnjem nivou kreće od 6.000 do 6.500 lica, među kojima su najčešće primaoci dodatka za pružanje njege drugom licu, te primaoci jednokratne i višekratne novčane naknade. Odrastanje u siromaštvu ostavlja razvojne ožiljke na mladima, dovodi do slabijih obrazovnih i poslovnih prilika te do velike ugroženosti od siromaštva u odrasloj dobi. Prema pojedinim studijama, čak trećina djece u BiH živi u siromaštvu.⁸¹ Iz Programa socijalne zaštite za 2019. godinu⁸² vidi se da za 113 korisnika Grad i Ministarstvo zdravlja i socijalne zaštite RS izdvajaju 140.000 KM. Za tuđu njegu odlazi skoro 1,3 miliona KM, a 855 korisnika dobija 83,1 ili 166,2 KM, što su jedine dvije kategorije primanja za tuđu njegu.

Za usluge smještaja u ustanove, Grad je za 65 korisnika planirao izdvojiti 549.000 KM, a troškove planira racionalizovati. Prošle godine bilo je 460 korisnika jednokratne pomoći od oko 120 KM, za koje je planirano 55.000 KM. Gradiška nema javnu kuhinju, ali se u medijima može vidjeti da su siromaštvo i glad prisutni na području ovog grada.⁸³ U Akcionom planu navodi se ovaj nedostatak, ali se ne pominju konkretni koraci da se situacija ublaži. Prema rebalansu budžeta 2022. godine vidimo da su odvajanja za subvencije za komunalne usluge i usluge javnog prevoza povećana sa 150.000 KM na skoro 500.000 KM.⁸⁴

Kao što je navedeno, osim povećanja opštinskog budžeta za socijalna davanja, postoji mogućnost targetiranja marginalizovanih grupa, poput projekta zapošljavanja romske populacije, ali ne postoje posebne politike. Postoji akcioni plan za Rome na državnom nivou (2021–2025), kao i četvorogodišnji plan prije njega, ali iz LED nije jasno da li je uziman u obzir. Manjinskim grupama se, prema LED, bave uglavnom nevladine organizacije, te samo kroz praćenje aktiv-

⁸¹ Ivan Katvić, „Trećina djece u BiH živi u siromaštvu“, Radio Slobodna Evropa, 18. 6. 2019. Dostupno na: [Trećina djece u BiH živi u siromaštvu \(slobodnaevropa.org\)](https://www.slobodnaevropa.org/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁸² Centar za socijalni rad, Program socijalne zaštite za 2019. godinu, Gradiška, 2018.

⁸³ Gorana Jakovljević, „Boro Nišić iz Gradiške dijeli besplatne obroke“, Anadoly Agency, 27. 1. 2018. Dostupno na: [Boro Nišić iz Gradiške dijeli besplatne obroke \(aa.com.tr\)](https://www.aa.com.tr/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023. Vidjeti i: N. A., „Lekcija humanosti u Gradišci: Vikendom dijele obroke djeci i sirotinji“, MicroMreza.com, 25. 12. 2019. Dostupno na: [Lekcija humanosti u Gradišci: Vikendom dijele obroke djeci i sirotinji – Micro Mreža \(micromreza.com\)](https://micromreza.com/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023; N. A., „Mlada poduzetnica u svojem restoranu dijeli besplatne obroke za gladne“. Večernji List, 14.01.2019. Dostupno na: [Mlada poduzetnica u svojem restoranu dijeli besplatne obroke za gladne – Večernji.hr \(vecernji.hr\)](https://www.vecernji.hr/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁸⁴ Rebalans budžeta za 2022. godinu, red. broj VII, tačka 1.2.

nosti pojedinačnih udruženja postoji mogućnost da se indirektno vodi računa i o višestruko marginalizovanim grupama.

Među najugroženijima su penzioneri, osobe sa invaliditetom, žene, nezaposleni, kao i manjinske zajednice, poput Roma (koji su najveća nacionalna manjina, sa preko 1.700 pripadnika). Preko udruženja, grad pomaže Romima u liječenju, školovanju djece, plaćanju komunalija, obezbjeđivanju ogreva itd. Tokom 2019. godine zaposleno je 50 pripadnika romske populacije, uglavnom u javnim preduzećima.⁸⁵ LED ne ulazi u detalje niti pominje konkretne načine pomoći manjinskim grupama. U gradu postoji 17 nevladinih organizacija koje zastupaju ranjive populacije (manjine, slabovide, omladinu, slijepe, boračku populaciju), za koje je grad dotirao preko 320.000 KM tokom 2017. godine. Postoji i Akcioni plan jačanja socijalne zaštite i inkluzije za povratnike u okviru Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma na nivou opštine Gradiška za period 2018–2019, za šta je obezbijeđeno 6.000 KM. Prema rebalansu budžeta iz 2022. godine, sportska udruženja i organizacije dobiće 50.000 KM više nego što je planirano, od ukupnih 487.000 KM, dok pomoć i grantovi za razna udruženja i neprofitne nevladine organizacije iznose ukupno 525.000 KM, što je povećanje od skoro 40% tokom pet godina.⁸⁶

309

U Akcionom planu LED ne pominju se konkretni budući projekti, osim potrebe za izgradnjom doma za starija lica kako bi se obezbijedili kapaciteti za još 180–200 lica, te se napominje da Gradska uprava Gradiška već subvencionise zdravstveno osiguranje za penzionisana lica do 65 godina. Grad očekuje stagniranje broja novih korisnika socijalne pomoći, ali planira da podigne zadovoljstvo uslugama sa 35% iz bazne godine na preko 60% do 2027. Vlada Republike Srpske početkom 2023. godine donijela je odluku da će izraditi socijalnu kartu kako bi se znalo više o potrebama najugroženije populacije, te će, samim tim, Gradiška dobiti presjek potreba siromašnih. Takođe, grad u svom trogodišnjem *rolling* planu kapitalnih investicija od 2022. do 2024. navodi ulaganja iz budžeta, ali većinski iz grantova i donacija za osnivanje doma za osobe sa invaliditetom (700.000 KM) i rješavanje stambenog pitanja za socijalno ugrožene i lica sa invaliditetom (470.000 KM), u kojima grad učestvuje sa 10%.⁸⁷

⁸⁵ N. A., „Pozitivna priča: U Gradišci zaposleno 50 Roma“, RadioSarajevo.ba, 10. 4. 2019. Dostupno na: [Pozitivna priča: U Gradišci zaposleno 50 Roma – Radiosarajevo.ba](https://www.radiosarajevo.ba/2019/04/10/pozitivna-priča-u-gradišci-zaposleno-50-roma/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁸⁶ Rebalans budžeta grada Gradiška za 2022. godinu, str. 4.

⁸⁷ Plan kapitalnih investicija grada Gradiška za period 2022–2024. Dostupno na: [Plan-kapitalnih-investicija-grada-Gradiska-2022-2024.-godine-za-2022.-godinu.pdf \(gradgradiska.com\)](https://www.gradgradiska.com/2022-2024.-godine-za-2022.-godinu.pdf). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Kako u LED-u nema informacija o ranjivim grupama gladnih i siromašnih, nego postoji samo presjek korisnika Centra za socijalni rad, nije moguće utvrditi strukturu potreba u smislu siromaštva i gladi u Gradišci. Prema budžetskim izdacima za socijalna davanja vidimo da postoji potreba za izgradnjom kuće za siromašna i invalidna lica. Iz medijskih napisa o volonterskim akcijama pomoći u hrani i higijenskim paketima vidimo da su tu još samohrane majke, porodice sa više djece, starija lica, lica kojima je potreba tuđa njega, od kojih neki kroz udruženja imaju pristup određenoj pomoći.

310

Ne postoji javna kuhinja u Gradišci. Ipak, postoji nekoliko inicijativa koje doniraju obroke na teritoriji grada. U mjesnoj zajednici Obradovac, Islamska zajednica organizovala je kuhinju koja sedmično pravi 150 obroka, a koja zavisi od donacija i volonterskog rada.⁸⁸ Gradiška nema evidenciju o potencijalnim korisnicima javne kuhinje i nema presjek podataka o siromašnom stanovništvu, ali javna uprava svjesna je potrebe da se siromaštvo adresira. To se vidi kroz godišnje akcije doniranja pečenica u saradnji sa Centrom za socijalni rad i društveno odgovornim kompanijama.⁸⁹ Ova pomoć namijenjena je porodicama sa četvoro i više djece, te roditeljima djece sa posebnim potrebama. Nedostatak javne kuhinje nadomještaju neformalne volonterske organizacije i socijalno osjetljivi biznisi, koji doniraju do deset obroka za one koji to sebi ne mogu priuštiti.⁹⁰

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Prema trenutno važećem Zakonu o lokalnoj samoupravi Republike Srpske, uloga lokalne samouprave jeste da predlaže otvaranje i održavanje zdravstvenih ustanova, a upravljanje preuzima nadležno ministarstvo. Gradiška ima obezbijedenu primarnu i sekundarnu zdravstvenu zaštitu kroz Opštu bolnicu (koja ima karakter regionalne jer je koriste i susjedne op-

⁸⁸ N. A., „Kuhinja džemata Obradovac svake sedmice obraduje oko 80 korisnika“, Preporod.info, 17. 8. 2020. Dostupno na: [Kuhinja džemata Obradovac svake sedmice obraduje oko 80 korisnika | Preporod.info](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁸⁹ N. A., „Podijeljeno 60 božićnih pečenica u Gradišci“, MojaGradiska.com, 6. 1. 2022. Dostupno na: [Podijeljeno 60 božićnih pečenica u Gradišci | MojaGradiska \(mojagradiska.com\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁹⁰ Gorana Jakovljević, „Boro Nišić iz Gradiške dijeli besplatne obroke“, Anadoly Agency, 27. 1. 2018. Dostupno na: Boro Nišić iz Gradiške dijeli besplatne obroke (aa.com.tr). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

štine Srbac i Kozarska Dubica), Dom zdravlja i Javnu apoteku, sa stabilnim brojem od oko 550 zaposlenih, te kroz još osam privatnih zdravstvenih ustanova i deset stomatoloških ordinacija. Bolnica ima 200 kreveta te je kroz stacionarno liječenje 2016. godine bilo 50.000 bolničkih dana. Javne zdravstvene ustanove imaju po 13 ambulantnih timova, dostupnih za ruralno i gradsko stanovništvo. Posjeduju pokretnu ginekološku ambulantu sa prenosivim aparatom za ultrazvuk. Pravo na zdravstveno osiguranje ima 43.000 građana, a doprinos plaća 20.500. Uprkos tome, LED ukazuje na nedovoljne kapacitete u ruralnim područjima, te na potrebu za proširenjem mreže.

Pošto zdravstvo nije u nadležnosti lokalne uprave, vidimo da je odvajanje za zdravstvo u toku 2022. godine nešto ispod 15.000 KM. Pristup zdravstvenim uslugama nije jednako dostupan svima, pogotovo u ruralnim područjima, niti su korisnici zadovoljni postojećim uslugama (tek nešto više od polovine ispitanika). Među nezadovoljnima je 60% žena i 62% osoba starijih od 56 godina. LED ne ulazi u razloge nezadovoljstva, ali je proširenje zdravstvene zaštite pomenu- to kroz strateške ciljeve.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

311

Zakon o osnovnom obrazovanju propisuje obavezno osnovno školovanje od devet razreda. Gradiška ima predškolsku ustanovu „Lepa Radić“, u čijem sastavu rade četiri vrtića. Na područ- ju grada postoji sedam osnovnih škola, dvije područne i 17 područnih odjeljenja. Srednjoškols- ko obrazovanje nije obavezno, a Gradiška ima tri srednje škole, i to Gimnaziju, Tehničku školu i Srednju stručnu školu. Ono što je obilježje Gradiške, ali i mnogih drugih opština i gradova u Bosni i Hercegovini, jeste migracija mladih ljudi i negativan prirodni priraštaj, koji je naročito izražen u ruralnim sredinama, gdje rade područne škole.

Strategija razvoja Gradiške u obrazovanju usklađena je sa Strategijom razvoja obrazovanja (ali i kulture, poljoprivrednog i ruralnog razvoja) Republike Srpske 2016–2021, koja podrazumijeva uključivanje većeg broja djece u predškolsko vaspitanje i obrazovanje. Takođe, uključuje pre- duzetničko učenje i povezivanje stručnog obrazovanja i tržišta rada, što se u konkretnim pro- jektima ogleda u podršci srednjoškolcima da pronađu posao (porast sa 60% na 80% za planira- ni period) u toku jedne godine od završenog obrazovanja, za šta se planira 500.000 KM, u čemu Grad učestvuje sa 200.000 KM.

Grad ima Savjet za obrazovanje i zapošljavanje, gdje su zastupljene obrazovne institucije, gradska odjeljenja za privredu i privatni subjekti. Zbog velikog udjela nekvalifikovane radne snage (oko 1.100 ili nešto manje od trećine nezaposlenih), neophodni su programi za zapošljavanje, edukaciju i prekvalifikaciju radne snage. Tehnička škola i Srednja stručna škola nude 17 programa za odrasle, Škola za obrazovanje odraslih „Primus-EDU“ nudi 32 programa, a OŠ „Sveti Sava“ iz Dubrava program za osnovno obrazovanje odraslih. Grad, takođe, u LED-u planira predlaganje otvaranja novih obrazovnih programa neformalnog obrazovanja i povećanje njihovog broja sa devet na 15, te uvođenje bar dva dodatna programa formalnog obrazovanja do 2027. godine, koji bi bili u skladu sa razvojnim planom grada i potrebama privrede. Kao dio proširenja obrazovnih usluga možemo navesti i ulaganje u predškolsko obrazovanje kroz izgradnju vrtića u Brestovčini, za koji je grad izdvojio preko 759.000 KM.

Gradiška ima nešto veći procenat nepismenih nego ostatak Republike Srpske, dok je učešće visokoobrazovanih niže od prosjeka u RS (5,95% od prosječnih 8,66%). Razvojna agencija Gradiška donekle je prepoznala potrebu za visokoobrazovanim kadrom te je potpisan memorandum o saradnji sa Filozofskim i Šumarskim fakultetom te Akademijom umjetnosti Univerziteta u Banjaluci.⁹¹

Grad planira da edukuje sopstveni kadar da bude konkurentniji u prijavljivanju za domaće i međunarodne razvojne projekte. Gradiška je učestvovala u Local Employment Partnership (LEP), podržanom od Međunarodne organizacije rada, sa dva projekta, od kojih je jedan obrazovnog karaktera. LEP je u saradnji sa Savjetom za obrazovanje i zapošljavanje planirao poboljšanje predavačkih vještina i zapošljavanje do 35 novih radnika u projektu vrijednom preko 400.000 KM.⁹² Gradiška ima Sajam obrazovanja i zapošljavanja, koji je tokom 2022. godine bio fokusiran na dualno obrazovanje.⁹³

⁹¹ Bojana Trgić, „Potpisan Memorandum o saradnji RAGA-e i Filozofskog fakulteta“, MicroMreza.com, 19. 4. 2023. Dostupno na: <https://micromreza.com/potpisan-memorandum-o-saradnji-raga-e-i-filozofskog-fakulteta/>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁹² N. A., „Sjednica Savjeta za obrazovanje i zapošljavanje grada Gradiška“, GradGradiska.com, 2. 6. 2021. Dostupno na: [СЈЕДНИЦА САВЈЕТА ЗА ОБРАЗОВАЊЕ И ЗАПОШЉАВАЊЕ ГРАДА ГРАДИШКА | Град Градишка \(gradgradiska.com\)](https://gradgradiska.com/sjednica-savjeta-za-obrazovanje-i-zaposljavanje-grada-gradiska/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023. Dodatno pogledati interaktivnu mapu LEPI i LEPII projekta: [Interaktivnakarta EN – partnerstvo.ba](https://interaktivnakarta-en-partnerstvo.ba).

⁹³ N. A., „Gradiška svijetao primjer dualnog obrazovanja“, Vladars.net, 30. 9. 2022. Dostupno na: [Вјести Градишка свијетао примјер дуалног образовања \(vladars.net\)](https://vladars.net/vijesti-gradiska-svijetao-primjer-dualnog-obrazovanja/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

Prema anketi provedenoj među srednjoškolcima 2021. godine vidimo da 43% učenika smatra da nema dovoljno praktičnih znanja i vještina u programima srednjih škola, te skoro polovina anketiranih planira da traži zaposlenje u inostranstvu. Dodatni problem jeste i to što oko jedne trećine maturanata koji će nastaviti školovanje želi da studira izvan BiH (u Srbiji, Austriji, Sloveniji ili Njemačkoj).⁹⁴ Iz ovog proizlazi da će tek nešto manje od pola ukupnog broja (od 320 maturanata) nakon srednjoškolskog obrazovanja posao tražiti u BiH, ali isto tako pokazuje da su mladi svjesni da, bez obzira na aktivnu politiku obrazovanja i zapošljavanja grada Gradiške, ne postoje programi koji ih mogu zadržati u BiH.

Iz intervjua sa direktorom Tehničke škole Vladom Tomićem vidimo da postoji odlična saradnja sa metalskom industrijom, kroz koju su obezbijedili kvalitetnu praktičnu nastavu te smanjili vrijeme potrebno za adaptiranje svršenih srednjoškolaca na radni proces sa godinu dana na svega nekoliko mjeseci.⁹⁵ Ipak, drugi privrednici ističu da ne postoji sličan primjer dobre saradnje sa Srednjom stručnom školom kada je u pitanju tekstilna industrija, koja je veoma zastupljena, ali nema praktičnu nastavu u školi, te je potrebno mnogo vremena da se kadar praktično obuču.⁹⁶ Slična je situacija i u ugostiteljstvu i turizmu, gdje je gotovo potpuno radna snaga nekvalifikovana ili priučena, jer grad sa preko 100 ugostiteljskih objekata nema školovanih konobara.⁹⁷ To ukazuje na neophodnost dodatnog angažovanja kada je u pitanju dualno obrazovanje i obrazovanje odraslih.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Strategija razvoja 2019–2027. godine ne pominje pitanja rodne ravnopravnosti niti pripadajuće mjere. Grad ipak do sada iza sebe ima dva akciona plana rodne ravnopravnosti, Akcioni plan rodne ravnopravnosti na području grada Gradiška za period 2018–2020. godine i Akcioni plan rodne ravnopravnosti za područje grada Gradiška za period 2021–2024. godine.⁹⁸ Ono što

⁹⁴ Akcioni plan obrazovanja i zapošljavanja grada Gradiška za period 2021–2022. godine, str. 26. Dostupno na: <https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Akcioni-plan-obrazovanja-i-zapo%C5%A1ljavanja-Grada-Gradi%C5%A1ka-2021-2022.-godine.pdf>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

⁹⁵ Intervju sa Branislavom Banjcem, direktorom PMP „Jelšingrad“, te intervju sa Vladom Tomićem (Tehnička škola) i Krešimirom Bodrožićem („TIKT manufaktura“).

⁹⁶ Intervju sa Stevom Ristićem, direktorom „Mardi Trade“.

⁹⁷ Intervju sa Srećkom Sladojevićem, direktorom „Sladojević“ d.o.o.

⁹⁸ Akcioni plan rodne ravnopravnosti za područje grada Gradiška za period 2021–2024, Gradiška, 2021. Dostupno na: [Akcioni-plan-rodne-ravnopravnosti-2021-2024.pdf \(gradgradiska.com\)](https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Akcioni-plan-rodne-ravnopravnosti-2021-2024.pdf). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

možemo vidjeti jeste da je Akcioni plan za period 2021–2024. godine pokrio sve od ženskog preduzetništva do promocije subvencije ženskog rada i organizacija, ali da nema konkretnih aktivnosti na poboljšanju situacije. Jedina razlika između ova dva plana jeste to da se u posljednjem navodi da je pandemija kovida umnogome doprinijela neaktivnosti u njegovom sprovođenju. Grad nije sproveo socioekonomsku analizu kako bi implementirao rodno osjetljivo budžetiranje, ne postoji analiza utroška sredstava prema polu, te su mnoge stavke identične kao u prethodnom akcionom planu.

Grad ima formiranu Komisiju za društveni položaj žena i stručnu savjetnicu za ravnopravnost polova, koja prati zakonske okvire na višim nivoima vlasti. Kao i u slučaju prethodnog akcionog plana, planiran je niz aktivnosti na poboljšanju položaja žena u ekonomiji, sportu, zdravstvu, kao i medijima, ali nije jasno šta od toga biva realizovano. U Gradskoj skupštini trenutno djeluje šest odbornica, što je ispod 20%, gradonačelnik je muškarac, a u 16 radnih tijela javne uprave djeluje ukupno 13 žena (od kojih su šest odbornice). Broj zaposlenih žena u javnoj upravi jeste 107 od 170, ali od toga je samo jedna žena na rukovodećoj poziciji. Na osnovu statistike s kraja 2021. godine, uočava se da žene čine 37% vlasnika obrta u Gradišci, ali nisu dostupni konkretni podaci o subvencijama ili na koji način grad podržava osnivanje i osnaživanje ženskih obrta.

314

Posljednje dostupno istraživanje sprovedeno od strane UN Women koje se tiče pandemije pokazuje da su tokom pandemije kovida u 70% slučajeva žene dobijale otkaz u Republici Srpskoj. Takođe, vidimo da je 75% žena zaposleno u ugostiteljstvu, trgovini i turizmu, te da je 9%–12% korisnica subvencija (u periodu od 2014. do 2020) dobilo tek 5%–9% sredstava. Iz statistike aktivnih tražilaca posla vidimo da je udio visokoobrazovanih žena u strukturi nezaposlenih mnogo veći nego kod muškaraca, gdje učestvuju sa 70%, i za njih ne postoje posebni programi za zapošljavanje.⁹⁹ Takođe, vidimo da je više žena ekonomski neaktivno nego zaposleno, što znači da postoje brojne potrebe ženskog stanovništva koje nisu uopšte adresirane planovima i strategijama.

Nešto je veća nezaposlenost žena u odnosu na muškarce na teritoriji opštine. Trenutno nemamo rodnu strukturu primalaca dodatka za tuđu njegu, kojih je tokom 2019. godine bilo 855, ali s obzirom na patrijarhalnost stanovništva u BiH, može se zaključiti da veliki udio u ovoj ka-

⁹⁹ Izvor je tabela na strani 8, kalkulacija procenata je moja. Akcioni plan rodne ravnopravnosti za područje grada Gradiška za period 2021–2024, Gradiška, 2021. Dostupno na: [Akcioni-plan-rodne-ravnopravnosti-2021-2024.pdf \(gradgradiska.com\)](https://gradgradiska.com/Akcioni-plan-rodne-ravnopravnosti-2021-2024.pdf). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

tegoriji zapravo čine žene. Takođe, vidimo da među ekonomski neaktivnim stanovnicima ima oko 7.000 žena (u odnosu na 2.700 muškaraca), što ukazuje na to da su neplaćeni rad u kući te neformalna ekonomija brige veoma zastupljeni.

S obzirom na to da u urbano stanovništvo spada tek nešto manje od 30% populacije grada Gradiška, te da mreža javnih predškolskih ustanova pokriva samo 15% djece uzrasta 0–6 godina, te da je više od 7.000 žena označeno kao ekonomski neaktivno, možemo zaključiti da je udio ženskog rada u polju brige o domaćinstvu, djeci i starijim licima veliki. Gradiška ima tri javna vrtića na području grada te jedan izgrađen 2021–2022. u naselju Brestovčina, što je nedovoljno da se stvore preduslovi da se žene oslobode neplaćenog rada unutar domaćinstva.

Cilj 6: Čista voda i sanitarije

Strategija razvoja grada prepoznala je pitanje vode i sanitarnih uslova kao jedan od najvećih infrastrukturnih problema zbog lošeg kvaliteta vode i loše pokrivenosti vodovodnom i kanalizacionom mrežom. Od 28 lokalnih vodovoda, tokom testiranja 2017. godine, sedam ih je bilo neispravno hemijski, a svih 28 bakteriološki. Tek 79% gradskog stanovništva priključeno je na gradski vodovod iz podzemnih rezervi u Lijevče polju, na lokalitetu Žeravica/Urije. Kvalitet vode je loš i zbog poljoprivredne proizvodnje, te činjenice da se većina stanovništva snabdijeva vodom iz bunara iz prvog vodonosnog sloja, koji je podložan zagađenju. Kanalizacioni sistem dostupan je za uži dio gradske jezgre, te ga čini 5.866 domaćinstava, što je oko jedne trećine populacije. Voda i sanitarni uslovi dio su jednog od tri strateška cilja koji su u skladu sa ciljevima održivog razvoja, te zaštita vode i zemljišta predstavlja jedan od fokusa.

Prema riječima direktora Sandra Zeničanina, „Vodovod“ Gradiška upravlja sa preko 700 km vodovodne i 50 km kanalizacione mreže, ima preko 18.000 priključaka, što obuhvata oko 45.000 stanovnika. Oni su u proteklom periodu potpuno rehabilitovali izvorišta kroz saradnju sa švajcarskim SDC i UNDP kroz projekat „Mack“. Takođe, dodaje da su gubici smanjeni sa 59% na oko 35%, urađena je automatizacija i telemetrija sistema, te su, kroz saradnju sa Ambasadom Japana u BiH instalirali opremu za mikrodetekciju kvarova. U posljednje četiri godine mreža je proširena za 100 km te za 2.500 korisnika. Gradiška je, dakle, u ciklusu investiranja u društvenu infrastrukturu, koji je donekle ometen političkim nestabilnostima u zemlji.¹⁰⁰

¹⁰⁰ Intervju sa Sandrom Zeničaninom, direktorom Vodovoda.

Gradiška je dobila grant od Vlade Švajcarske i Njemačke razvojne banke (KfW) u visini od 15,3 miliona evra, a Grad će učestvovati sa 1,4 miliona KM, te će do 2026. godine izgraditi postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i proširiti kanalizacionu mrežu. Iako su tenderski procesi završeni, projekat je suspendovan u paketu sankcija koje je Vlada Njemačke uvela Republici Srpskoj u aprilu 2022. godine.¹⁰¹ Strategija razvoja planira ulaganja do 60 miliona KM, sa učešćem Grada do 2,5 miliona do 2027. Kako pokazuje Plan kapitalnih investicija za period 2022–2024, planirana je izgradnja vodovodnog sistema Nova Topola i Gradiška Jug (2,7 miliona KM), podzemnog rezervoara u vrijednosti od 7 miliona, cjevovoda za naselja Cimiroti i Kijevci (540.000 KM), izgradnja sistemskog vodovodnog prstena Levita–Kozinci (2,3 miliona KM), proširenje kanalizacionih mreža u prigradskim naseljima i selima. Tokom 2023. godine, grad je planirao da uloži 16,4 miliona KM u vodnu i kanalizacionu infrastrukturu.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Gradiška se električnom energijom snabdijeva posredstvom a.d. „Elektrokrajina“, koja snabdijeva cijeli banjolučki region, na čijoj je teritoriji hidroelektrana „Bočac“, sa kapacitetom do 350 miliona kW godišnje. Gradiška u potrošnji električne energije stoji na trećem mjestu, nakon Banje Luke i Prijedora, sa oko 90 miliona kW.¹⁰² Grad ima izrađen Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) za period do 2030. godine. Prema SECAP-u, najveći potencijal je bio-masa, koja je djelimično iskorištena jer gradska toplana koristi bio-masu kao energent. Sljedeći je bio-gas iz poljoprivrede, koji je nedovoljno iskorišten i za koji je u Planu kapitalnih investicija za 2023. planirano oko 668.000 KM za izradu studije izvodljivosti. Mjera Z-10 u SECAP-u predviđa 100.000 KM za podizanje svijesti građana o korištenju obnovljivih izvora energije i predlaže organizaciju seminara, radionica, tribina itd.

Hidropotencijal je iskorišten u vidu mini-hidroelektrana na vodotoku Tisovače i Golubače, ukupne snage 248 kW (oko 1% potreba grada). Planirano je iskorištavanje Jablanice (za koju je izdata koncesija), te postoje kapaciteti na gornjim tokovima Vrbaške i Lubine. Takođe se planira

¹⁰¹ Intervju sa Bojanom Trgićem iz onlajn portala „Mikromreža“, kao i intervju sa direktorom Vodovoda, Sandrom Zeničaninom. Takođe vidjeti: Predrag Zvijerac, „Štete za Republiku Srpsku zbog njemačkih sankcija“, Radio Slobodna Evropa, 14. 12. 2021. Dostupno na: [Štete za Republiku Srpsku zbog njemačkih sankcija \(slobodnaevropa.org\)](https://www.slobodnaevropa.org/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁰² Elektrokrajina, Plan poslovanja za 2020. godinu. Dostupno na: [Plan poslovanja 2020. \(elektrokrajina.com\)](https://www.elektrokrajina.com/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

solarna elektrana na izvorištu Žeravica kako bi se uštedjelo na potrošnji električne energije i kako bi izvorište bilo energetska samostalno.¹⁰³ Na području grada od 2015. godine operiše mala solarna elektrana „BMB Delta“, snage 50 kW, koja se koristi za potrebe hladnjače istoimenog preduzeća.

Prije svega, SECAP je baziran na bio-masi, ali se pominju i drugi obnovljivi izvori energije, poput solarnih elektrana i postrojenja za bio-gas. Kako je Gradiška smještena u ravničarski kraj sa 15%–20% dana bez vjetera ili vjetrom koji je do 3 m/s, još u prethodnom SECAP-u (od 2012. do 2020) navedeno je da ne postoji potencijal za iskorištenost vjetera. Geotermalna istraživanja navedena su kao mogućnost, iako grad nema velikih geotermalnih potencijala. SECAP navodi (mjera Z-17) plan da se do 2030. ugradi 800 panela za dobijanje sanitarne tople vode. SECAP je izrađen prije nego što je Republika Srpska liberalizovala energetska sektor te Elektroprivreda Srpske najavila *feed-in* program za 50.000 domaćinstava u RS. Kako ovaj program još nije zvanično započeo, te postoje nejasnoće oko njegove implementacije, ne postoje podaci o raspodjeli panela po opštinama, a samim tim nemamo podatke ni za Gradišku.¹⁰⁴

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

317

Gradiška bilježi prilično stabilan nivo zaposlenosti od oko 11.000 radnika (11.483 u 2022. godini), a prema Strategiji razvoja, cilj je da se dođe do 12.800 zaposlenih do kraja planskog perioda na kraju 2027. godine. Nivo nezaposlenosti je oko 15% ili oko 2.000 radnika, međutim, tu su uključeni samo oni koji aktivno traže posao. Ipak, vidimo pad nezaposlenosti u odnosu na baznu godinu (2017) za izradu Strategije lokalnog ekonomskog razvoja, kada je u Gradišci bilo preko 5.500 aktivnih tražilaca posla. Zbog loše ekonomske situacije, jedan dio penzionisanog stanovništva se aktivirao (što Strategija prepoznaje), ali podaci o tome nisu dostupni, uglavnom zbog neformalnog angažmana.

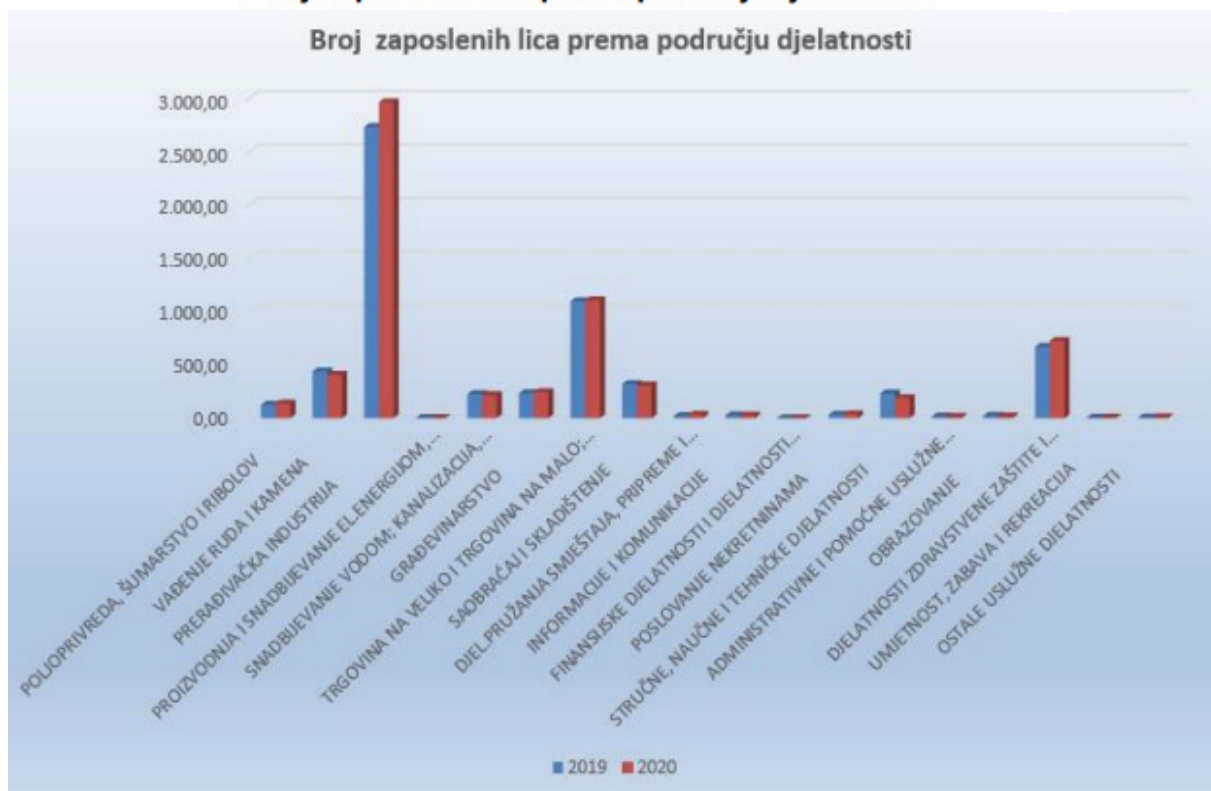
U prerađivačkoj industriji aktivno je 230 kompanija i tu radi oko 3.000 radnika, što znači da ovaj sektor učestvuje sa jednom trećinom u ukupnim prihodima grada. Oko 17% od preko

¹⁰³ N. A., „Vodovod iz Gradiške pokrenuo veliki investicioni ciklus: u Planu I solarna elektrana na vodoizvorištu Žeravica“, eKapija, 12. 4. 2023. Dostupno na: [eKapija | Vodovod iz Gradiške pokrenuo veliki investicioni ciklus – U planu I solarna elektrana na vodoizvorištu Žeravica](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023. Isto tako, direktor vodovoda, Sandro Zeničanin, u intervjuu kaže da bi solarna elektrana mogla biti gotova tokom 2024. godine. Izvor: Intervju sa Sandrom Zeničaninom.

¹⁰⁴ Dragan Maksimović, „Solarni paneli u RS: Iznajmljivanje krovova i pozitivna nula“, DW, 7. 10. 2022. Dostupno na: [Solarni paneli u RS: Iznajmljivanje krovova i pozitivna nula – DW – 7. 10. 2022](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

11.000 gorepomenutih radnika zaposleno je u trgovačkom sektoru. Gradiška takođe bilježi blagi ekonomski rast i porast zaposlenosti kroz razvojne projekte, prevashodno na proširenju vodovodne i kanalizacione mreže, kao i zaštite životne sredine, u koje je tokom 2021. godine uloženo oko 12 miliona KM te planirano zaposlenje oko 2.000 ljudi. Statistika pokazuje da je broj zaposlenih u odnosu na 2020. porastao za 790 lica, što je ispod očekivanog. Obim ekonomske aktivnosti takođe se povećao, što se vidi kroz povećanje robne razmjene za 15% i ukupno povećanje prihoda od 20% tokom 2021. godine. Tokom 2021. godine pokrivenost uvoza izvozom bila je oko 102 %.

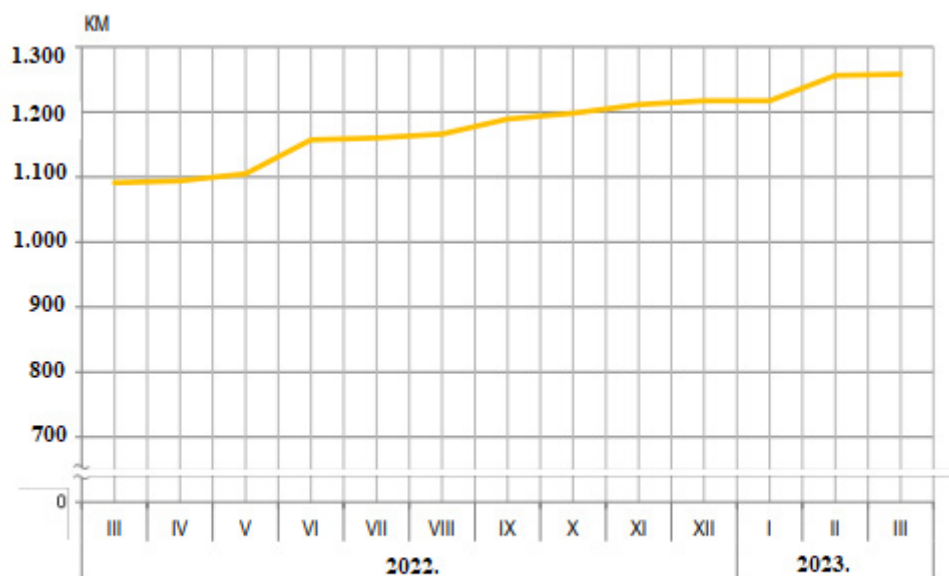
Broj zaposlenih lica prema području djelatnosti

318

Prerađivačka industrija zapošljava 43,9% od ukupnog broja zaposlenih a slijedi ga trgovina na malo i veliko sa 17,65%. Izvor: Akcioni plan obrazovanja i zapošljavanja Grada Gradiška za period 2021-2022., str. 27

Ipak, ekonomski rast i povećanje prihoda nije pratilo veliko povećanje plata, koje su od 2017. do 2021. porasle za oko 20%, sa 766 KM na 932 KM, dok je inflacija samo za prošlu godinu bila 10,4%.¹⁰⁵ Iako Zavod za statistiku RS nema najnovije podatke o gradovima nakon 2021, iz medija je jasno da je za dobar dio povećanja na nivou entiteta zaslužno povećanje najniže plate sa 650 KM na 700 KM, a da prosječna plata pokriva tek nešto preko 50% potrošačke korpe.¹⁰⁶ Neki od privrednika iz grada, i u privatnom i u javnom sektoru, ukazuju na potrebu za direktnim subvencionisanjem radnika, pogotovo u periodu prvog zaposlenja i procesa adaptacije na posao, ili traže mjere umanjjenja poreza i doprinosa, koji bi prešli na neto plate radnika. Takođe je važno obezbijediti da se radnici ne „zarobljavaju“ na nisko plaćenim poslovima, nego da im se omogući lični rast i razvoj u privredi.¹⁰⁷

Prosječne neto plate, po mjesecima. Izvor: Prosječne neto plate za april 2023., Zavod za statistiku RS. str. 2.

¹⁰⁵ Slavica Kukrić, „Indeks potrošačkih cijena za mart 2023“, Republički zavod za statistiku, 24. 4. 2023, br. 119/23. Dostupno na: [Indeksi Potrosackih Cijena mart 2023.pdf \(rzs.rs.ba\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁰⁶ Vedran Ševčuk, „Najniža i prosječna plata u RS za februar 2023“, Mondo.ba, 27. 3. 2023. Dostupno na: [Najniža i prosječna plata u RS februar 2023 | Info | Ekonomija \(mondo.ba\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁰⁷ Intervju sa Branislavom Banjcem, direktorom „PMP Jelšingrad“.

Grad Gradiška osnovao je Savjet za obrazovanje i zapošljavanje, u kojem su predstavnici gradske vlasti, obrazovnih institucija i privrednika, kako bi premostio jaz između obrazovanja i tržišta rada.¹⁰⁸ Savjet je, u skladu sa Strategijom razvoja 2019–2027, izradio dva akciona plana zapošljavanja i obrazovanja, od kojih je još uvijek aktuelni Akcioni plan obrazovanja i zapošljavanja grada Gradiška za period 2021–2022. godine dostupan na zvaničnoj veb-stranici gradske administracije.¹⁰⁹ Postoji vrlo dobra saradnja između Tehničke škole i firmi „TIKT manufaktura“ i „PMP Jelšingrad“ u smislu uvođenja praktične nastave za učenike, nabavke CNC mašina i drugih uređaja za nastavni proces.

Strateški dokumenti kojima Gradiška planira svoj razvoj, kao i izvještaji za prethodne godine, pokazuju da je ekonomski rast uglavnom baziran na blizini Evropske unije, kroz izgradnju poslovnih zona (Liman, Nova Topola,¹¹⁰ Obilaznica), za šta je najviše zaslužna pozicija opštine i fokus entitetskih vlasti RS na izgradnju mosta na Savi i nove carinske zone, koja je prošle godine otvorena. Poslovna zona Liman prostirala bi se na oko 200 ha i bila bi smještena tik uz carinski terminal, čime bi se obezbijedio olakšan pristup EU tržištu. Gradiška je treća po spoljnotrgovinskoj razmjeni sa EU u banjolučkoj regiji (gdje učestvuje sa 10%), odmah iza Banje Luke i Laktaša. Vizija razvoja do 2030. godine fokusira se upravo na tu činjenicu, kroz slogan: „Od geografske, do ekonomske, edukacijske i ekološke blizine EU“. To podrazumijeva ulaganje u proširenje saobraćajnica, povećanje konkurentnosti izvozno orijentisane privrede kroz izgradnju poslovnih zona, te ulaganje u društvenu infrastrukturu kroz prijave projekata na pretpristupne i regionalne fondove. Gradiška je u tom smislu orijentisana na povećanje izvoza.

Ovo nužno ne znači da je planirani ekonomski rast inkluzivan jer u programu investicija za 2021. godinu ni planiranih samo 6.000 KM za zapošljavanje lica sa invaliditetom nije realizovano. Akcioni plan zapošljavanja i obrazovanja 2021–2022. prepoznaje mnoge ranjive grupe, uključujući niskokvalifikovane i nekvalifikovane radnike, otpuštene kao viškove, radnike preko

¹⁰⁸ U Savjetu su odjeljenja za razvoj i međunarodne projekte, privredu i društvene djelatnosti, Biro za zapošljavanje, Inspekcija rada, Srednja stručna i tehnička škola, Gimnazija, Tehnička škola te predstavnici privrednika „TIKT manufaktura“ d.o.o., „PMP Jelšingrad – fabrika mašina“ a.d., „Nova Dipo“ d.o.o., „Prima ISG“ i „Hakadeš“ d.o.o.

¹⁰⁹ Akcioni plan obrazovanja i zapošljavanja grada Gradiška za period 2021–2022. godine. Dostupan na: <https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Akcioni-plan-obrazovanja-i-zapo%C5%A1ljavanja-Grada-Gradi%C5%A1ka-2021-2022.-godine.pdf>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹¹⁰ Odjeljenje za razvoj i međunarodne projekte Gradiška, „Informacija o baznim troškovima investiranja u Privrednoj zoni Nova Topola“. Dostupno na: [6.-Informacija-o-baznim-troskovima-investiranja-.pdf \(gradgradiska.com\)](https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Informacija-o-baznim-troskovima-investiranja-u-Privrednoj-zoni-Nova-Topola.pdf). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

50 i ispod 30 godina, dugoročno nezaposlene, Rome, korisnike socijalne pomoći, te mlade u hraniteljskim porodicama i žrtve nasilja. Fokus na entitetskom nivou jeste na ratnim vojnim invalidima, djeci poginulih boraca i demobilisanim borcima, licima sa invaliditetom, Romima, pa tek onda mladima, ženama koje su žrtve nasilja i ratne torture. U izvještaju o ispunjavanju Akcionog plana obrazovanja i zapošljavanja vidimo da su održana tek dva promotivna događaja za ranjive grupe te nije jasno koliko su ranjive grupe pokrivenne drugim programima, poput samozapošljavanja i slično. Veći prioritet u Akcionom planu dat je neformalnom zapošljavanju i smanjenju sive ekonomije.¹¹¹

Prema riječima Branislava Banjca, direktora „PMP Jelšingrad“, veliki problem poslijeratnog rasta i razvoja bilo je zapošljavanje po svaku cijenu, a ne stvaranje uslova za razvijanje kvalitetne radne snage. Prema Banjcu, to je dovelo do „zarobljavanja“ radne snage na nisko plaćenim poslovima, za koje nisu potrebne kvalifikacije, ne dozvoljavajući radnicima da nastave školovanje i usavršavanje te da ostvare dodatnu vrijednost. Uz pomenuto „zarobljavanje“ radnika na niskokvalifikovanim pozicijama, Banjac dodaje da konkurencija često radi mimo propisa, firme prijavljuju radnike na minimalac da bi im više isplatile „na ruke“. Navodi da je u tom smislu nadležnost države da obezbijedi fer tržišne uslove za poslodavce koji rade po zakonu.¹¹² Pozitivan primjer jeste saradnja Tehničke škole sa firmom „TIKT manufaktura“ u implementaciji dualnog obrazovanja, koje je, po direktoru Krešimiru Bodrožiću, smanjilo vrijeme obrazovanja kadra sa godinu dana na nekoliko mjeseci. Ipak, dodaje Bodrožić, najveći problem nije nezaposlenost nego manjak kvalitetne radne snage.¹¹³

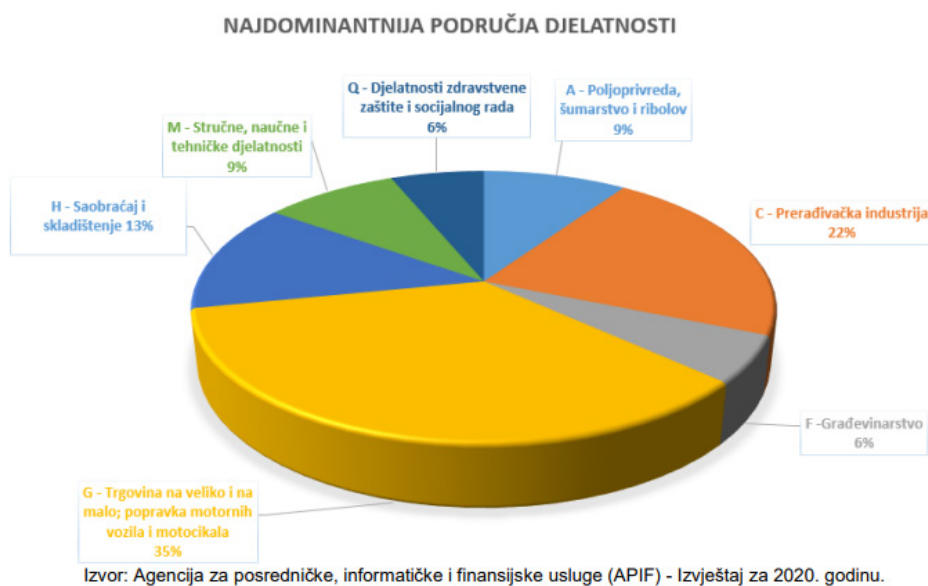
Nosioci lokalnog ekonomskog razvoja prevashodno su prerađivačka industrija, trgovina na malo i veliko, te saobraćaj i skladištenje. To su ujedno i tri najveća privredna sektora u Gradišci. Oni su prepoznati i u investicionom profilu Gradiške kao pozitivne priče, te mnogi akteri učestvuju u planiranju razvoja grada kroz razne odbore i savjetodavna tijela. Među najuspješ-

¹¹¹ Odjeljenje za razvoj i međunarodne projekte Gradiška, „Izvještaj o realizaciji mjera aktivne politike zapošljavanja grada Gradiška za period 2019–2020. godine, 2021. Dostupno na: <https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Izve%C5%A1taj-o-realizaciji-Mjera-aktivne-politike-zapo%C5%A1ljavanja-Grada-Gradi%C5%A1ka-za-period-2019-2020.-godine.pdf>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023. Pogledati još i Akcioni plan obrazovanja i zapošljavanja grada Gradiška za period 2021–2022. godine, 2022, str. 18. Dostupan na: <https://www.gradgradiska.com/wp-content/uploads/2021/09/Akcioni-plan-obrazovanja-i-zapo%C5%A1ljavanja-Grada-Gradi%C5%A1ka-2021-2022.-godine.pdf>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹¹² Intervju sa Branislavom Banjcem, direktorom „PMP Jelšingrad“.

¹¹³ Intervju sa Krešimirom Bodrožićem, direktorom „TIKT manufakture“.

nijima su strani investitori iz Švedske („Nova Dipo“ – drvoprerađivačka firma, sa preko 400 radnika), Mađarske („Jelšingrad fabrika mašina“ – metaloprerađivačka, sa preko 200 radnika), Njemačke („TIKT manufaktura“ – metaloprerađivačka, sa oko 100 radnika, i „Hakadesch“ – tekstilna, sa oko 200 radnika), Slovenije („Mehanizmi B“ – elektro-industrija, sa preko 100 radnika), te Poljske („Prima ISG“ – drvoprerađivačka, sa preko 350 radnika). Iako grad promoviše pozitivne priče stranih ulaganja u domaću proizvodnju, iz medija je vidljivo da su problemi uglavnom vezani za niske i neredovne plate. Tako smo mogli vidjeti štrajkove i najave štrajkova u „Nova Dipo“ d.o.o. te u Gradskoj bolnici i Autoprevozu.¹¹⁴

322

U Strategiji ekonomskog razvoja planirano je tri miliona KM podsticaja do 2027. godine, od čega oko dva miliona iz budžeta grada. Fokus je uglavnom na *start-up*, malim i srednjim preduzećima, kao i na pomoći pri samozapošljavanju. Iz Godišnjeg plana implementacije Strategije vidimo da je iz gradskog budžeta za 2021. i 2022. godinu na direktne poljoprivredne subvencije utrošeno 228.500 KM za 2021. i 1,08 miliona KM za 2022. godinu, i oko 280.000 KM za razne pomoći poljoprivredi za obje godine (ukupno 1,8 miliona KM za dvije godine). U tih

¹¹⁴ Dejan Prodanović, „Štrajk radnika 'Nove Dipo' Gornji Podgradci – kad dogori do prstiju“, Crvena kritika, 10. 7. 2022. Dostupno na: [Štrajk radnika „Nove Dipo“ Gornji Podgradci – kad dogori do prstiju \(crvenakritika.org\)](https://www.crvenakritika.org/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023; N. A., „Radnici Autoprevoza Gradiška stupili u štrajk“, Fokus.ba, 2016. Dostupno na: [Radnici Autoprevoza Gradiška stupili u štrajk – Fokus.ba](https://www.fokus.ba/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023; Srna, „Radnici bolnice Gradiška odustali od štrajka“, Mondo.ba, 14. 12. 2022. Dostupno na: [Radnici Bolnice Gradiška odustali od štrajka | Info | Društvo \(mondo.ba\)](https://www.mondo.ba/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

skoro 280.000 KM spada sve od investicija u poljoprivrednu preradu (30.000 KM), organsku proizvodnju (50.000 KM), za osnivanje klastera i zadruga (60.000 KM), seoski turizam, do javno-privatnih partnerstava (20.000 KM). Postojećim privrednim subjektima ide preko 550.000 KM. Sa druge strane, postoji oko 2,3 miliona KM potencijalno dostupnih sredstava za privredu iz ostalih izvora (misli se na donacije, projekte sa viših nivoa i od stranih partnera) te inicijativa za osnivanje posebne jedinice za podršku preduzetništvu u sklopu RAGA.¹¹⁵ Podsticaji su, po mišljenju privrednika, loše raspoređeni i nedovoljno nijansirani. Mala i srednja preduzeća, koja čine okosnicu privrede u BiH, imaju pristup podsticajima do 200.000 KM, što je za njihovo proširenje i inovaciju nedovoljno jer pojedine mašine koštaju i do nekoliko miliona KM, za šta oni rijetko mogu dobiti garancije i podsticaje.¹¹⁶ Takođe, postoji malo podsticaja za izvoz, te je zbog toga neophodno nastaviti put ka EU zbog pristupa fondovima koji podržavaju izvoz.¹¹⁷ Izvještaj Akcionog plana zapošljavanja navodi da je tokom perioda 2019–2020. devet lica zaposleno kroz program zapošljavanja mladih lica do 35 godina. Strategija razvoja, takođe, navodi podsticaje u sektoru energetske efikasnosti i održivosti, kao i solarnih panela. Jedan dio sredstava za razvoj energetske efikasnosti izdvojen je iz budžeta (uglavnom kao obavezno učešće u slučaju donacija i izrade projekata), ali većinu sredstava za projekte poboljšanja energetskih karakteristika javnih zgrada i energetske efikasnosti grad planira da obezbijedi kroz donacije.

Odlazak mladih jedna je od ključnih prepreka u dugoročnom planiranju i održivosti ulaganja u Gradišci jer više od polovine maturanata iz srednjih škola odlazi u inostranstvo na nastavak školovanja ili rad. Grad je za period do 2024. godine planirao investiranje u obnovu osnovnih i srednjih škola, sanaciju parkova, ulaganja u domove mladih, drugim riječima – ulaganja u društveni sektor od preko 55 miliona maraka. Ono što je upitno jeste koliko će to imati efekta u zadržavanju radne snage i obezbjeđenju konkurentnosti s obzirom na relativno nestabilnu političku situaciju u BiH te stagnaciju plata i životnog standarda.¹¹⁸ Vizija razvoja Gradiške igra na kartu blizine Evropske unije, međutim, s obzirom na trendove odlaska iz hrvatskih opština

¹¹⁵ Godišnji planovi implementacije Strategije razvoja grada Gradiška 2019–2027. godine za 2021. i 2022. godinu, str. 3 i 4 u oba dokumenta.

¹¹⁶ Intervju sa Krešimirom Bodrožićem, direktorom „TIKT manufaktura“.

¹¹⁷ Intervju sa Miroslavom Landikom, pomoćnikom direktora „Prima ISG“ d.o.o.

¹¹⁸ Nestabilnost političke situacije potcrtali su skoro svi privrednici u pojedinačnim intervjuima, tj. naglasili su neophodnost stabilnosti da bi se privukli i zadržali strani investitori. Drugi problem jeste nedostatak kvalitetnih kadrova, visoki nameti na platu, te nedovoljno dobra raspodjela podsticaja.

koje graniče sa Gradiškom upitno je koliko te mjere mogu imati efekta. Privrednici dodaju da je blizina EU svojevrsni dvosjekli mač jer, na primjer, radnici iz ugostiteljstva odlaze na sezonski rad u Hrvatsku, te zbog blizine Slovenije i Austrije (do tri sata vožnje) odlaze na bolje plaćene poslove.¹¹⁹ Agrarna struktura stanovništva, bez većih ulaganja u poljoprivredu, relativno mala baza kvalifikovane radne snage koja bi privukla investitore, mnogo ekonomski neaktivnog i strukturno nezapošljivog stanovništva, stagnacija plata bez obzira na porast dobiti i želja mladih da se oprobaju izvan BiH ne dopuštaju povećanje konkurentnosti i predstavljaju trendove koji, bez obzira na velika planirana ulaganja u društveni sektor, dugoročno ne obećavaju značajne promjene.

Gradiška je u posljednje vrijeme uradila mnogo na poboljšanju poslovnog okruženja, posjeduje Business Friendly Environment certifikat, te kotira u vrhu bosanskohercegovačkih lokalnih zajednica kada je u pitanju sistem upravljanja.¹²⁰ Skoro svi privrednici na pitanje o nedostatku radne snage odgovorili su sa dvije teze. Prva je da je neophodno na državnom nivou dopustiti više viza za strane radnike (BiH trenutno daje oko 1.000 radnih viza godišnje), a druga je smanjenje opterećenja na plate. Za drugu tezu imaju različite scenarije implementacije, od toga da se radnici direktno subvencionišu (pogotovo u prvim godinama zaposlenja, poslije završetka škole), do toga da se smanji opterećenje na plate sa sadašnjih preko 60%, kako bi radnici direktno dobili veći dio bruto plate. Nijedna od pomenutih mjera nije u nadležnosti lokalne uprave.

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

Gradiška je u posljednjih deset godina doživjela svojevrsnu reindustrijalizaciju kroz strane investicije u već postojeće i nove kapacitete i postrojenja. Prisutan je nastavak investicija u drvoprerađivačku, metaloprerađivačku i tekstilnu industriju. Postojeće kompanije planiraju ili već implementiraju značajna proširenja, poput firme „Mehanizmi B“, firme-kćerke slovenačke „Iskre“,¹²¹ proširenje fabrike mašina „Jelšingrad“, koju je 2006. godine privatizovala italijanska

¹¹⁹ Intervju sa Srećkom Sladojevićem, direktorom „Sladojević“ d.o.o.

¹²⁰ N. A., „Gradiška i Tešanj na vrhu liste: Objavljena procjena Sistema upravljanja rezultatima u 31 BiH lokalnoj zajednici“, UNDP BiH, 12. 4. 2022. Dostupno na: [Gradiška i Tešanj na vrhu liste: Objavljena procjena sistema upravljanja rezultatima u 31 bh. lokalnoj zajednici | United Nations Development Programme \(undp.org\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²¹ N. A., „Pogon firme ‘Mehanizmi B’ gotov na proljeće 2021. – U planu trostruko veća proizvodnja elektromašinskih komponenti“, eKapija.com, n.d. Dostupno na: [Pogon firme Mehanizmi B gotov na proljeće 2021. – U planu trostruko veća proizvodnja elektromašinskih komponenti \(ekapija.com\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

„PMP grupa“,¹²² a tu su još dvije italijanske firme, „EllaTextile“, kao članica grupe „Calzedonia“, koja je investirala skoro 40 miliona KM, te „Lattonedil“, koja se bavi proizvodnjom krovnih panela. Postoje i najave još dvije velike investicije od strane kompanija iz Njemačke i Austrije.¹²³ U anticipaciji otvaranja novog mosta i graničnog prelaza na Savi te nove carinske zone, priprema se i otvaranje još jedne slobodne poslovne zone – Liman, koja bi dodatno otvorila prostor za investiranje.

Industrija zauzima prvo mjesto po visini prihoda u gradu, zapošljava oko 3.000 ljudi i zaslužna je za pokrivenost uvoza izvozom od 109% tokom 2022. godine. To znači da je, pored trgovine i javnog sektora, industrija nosilac lokalnog ekonomskog razvoja. Reindustrializacija je djelimično u fokusu Strategije razvoja grada 2019–2027. godine, što se ogleda u otvaranju poslovnih zona i njihovoj pripremi za privlačenje stranih investicija. Blizina EU, kako je ranije navedeno, uz tri poslovne zone (Nova Topola, Obilaznica, Liman), povoljne poslovne okolnosti, subvencije privrednicima, ulaganja u društvenu infrastrukturu, poput vode, mreže puteva i kanalizacije, aduti su za održavanje trenda stranih ulaganja u grad. Gradiška je, takođe, prvi put nakon 1991. godine prešla prag broja zaposlenih od 11.000, što je još jedan pokazatelj napretka grada.

325

Gradiška je u procesu pripreme dokumentacije za otvaranje slobodne poslovne zone, nakon što je krajem 2021. godine Vlada RS usvojila Zakon o poslovnim zonama. To podrazumijeva ukidanje PDV-a te carinske olakšice, a trenutno je jedina slobodna zona Trebinje.¹²⁴ Postojeća poslovna zona u Novoj Topoli bilježi postpandemijski rast i zainteresovanost investitora je velika, uključujući i njemački „Lidl“.¹²⁵ Gradiška je tako postala jedna od pet najinteresantnijih

---

¹²² Slobodana Šubara, „PMP Jelšingrad iz Gradiške počeo izgradnju treće fabrike – Novi pogon za teške konstrukcije vrijedan oko 6 miliona KM“, eKapija.com, n.d. Dostupno na: [PMP Jelšingrad iz Gradiške počeo izgradnju treće fabrike – Novi pogon za teške konstrukcije vrijedan oko 6 mil. KM \(ekapija.com\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²³ N. A., „Danijela Miletić, načelnik Odjeljenja za razvoj – Pregovaramo sa kompanijama iz Austrije i Njemačke za ulaganje u Agroindustrijsku zonu Nova Topola“, eKapija.com, n.d. Dostupno na: [Danijela Miletić, načelnik Odjeljenja za razvoj – Pregovaramo sa kompanijama iz Austrije i Njemačke za ulaganje u Agroindustrijsku zonu Nova Topola \(ekapija.com\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²⁴ N. A., „Veliki interes lokalnih zajednica da dovedu investitore u slobodne zone – Gradiška priprema teren i bira konsultanta“, eKapija.com, n.d. Dostupno na: [eKapija | Veliki interes lokalnih zajednica da dovedu investitore u slobodne zone – Gradiška priprema teren i bira konsultanta](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²⁵ N. A., „BH grad na meti investitora iz Austrije i Njemačke: Gradi se šest pogona, stiže i Lidl“, Poslovenovine.ba, 17. 8. 2023. Dostupno na: [Bh. grad na meti investitora iz Austrije i Njemačke: Gradi se šest pogona, stiže i Lidl – Poslovne novine](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

opština u RS za strane ulagače.¹²⁶

Kako nemamo konkretne podatke za uticaj pandemije kovida na grad, možemo samo pratiti entitetske i državne parametre i mjere, te medijske napise. Pandemija je najviše pogodila uslužni sektor te privremeno zaustavila ili odgodila nastavak stranih investicija (do 40% manje investicija za mjesec mart i april u odnosu na pretpandemijsku godinu)¹²⁷ i dovela do gubitka zaposlenja za preko 40.000 ljudi širom BiH. Entitetske vlade donijele su privremene mjere subvencionisanja poreza i plata za kompanije pogođene donesenim mjerama, koje su morale prestati sa radom tokom prvih dva mjeseca.¹²⁸ Ministar privrede posjetio je „TIKT manufakturu“ i „Prima ISG“, kompanije koje su imale problema sa plasmanom robe tokom pandemije. Vlada RS omogućila je isplatu plata i pripadajućih poreza za april 2020. godine.¹²⁹ Fabrika namještaja „Nova Dipo“ d.o.o. morala je smanjiti obim proizvodnje za 30% zbog smanjene potražnje njenog jedinog izvoznog partnera, švedske kompanije „IKEA“.¹³⁰ Gradska uprava odvojila je 220.000 KM za oporavak ekonomije nakon pandemije za 2021. godinu.¹³¹ Pojedini projekti zbog pandemije su prolongirani za godinu dana. Krešimir Bodrožić, direktor firme „TIKT manufaktura“, navodi da, s obzirom na strukturu ekonomije BiH, koju čine uglavnom mala i srednja preduzeća, ne postoji diferenciran sistem podsticaja i subvencija koji idu preko 200.000 KM, a za unapređenje određenih proizvodnih kapaciteta potrebne su mašine koje vrijede i do 3 miliona KM.¹³²

326

Putna infrastruktura i skladištenje jesu četvrta djelatnost po obimu i predstavljaju oko 8%

¹²⁶ N. A., „Grad Gradiška među pet najinteresantnijih gradova u Republici Srpskoj za strane investitore“, MojaGradiska.com, 12. 4. 2023. Dostupno na: [Grad Gradiška među pet najinteresantnijih gradova u Republici Srpskoj za strane investitore | Moja Gradiška \(mojogradiska.com\)](https://mojogradiska.com/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²⁷ N. A., „Analiza privrednih i ekonomskih indikatora u vezi sa direktnim stranim investicijama u BiH u periodu pandemije virusa Covid-19“, Agencija za unapređenje stranih investicija u BiH, 4. 8. 2023. Dostupno na: <http://fipa.gov.ba/novosti/aktivnosti/default.aspx?id=14191&langTag=bs-BA>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²⁸ Ajdin Kahrović, „Ekonomija u postpandemijskom vremenu: Prilike za razvoj lokalnog poduzetništva“, Friedrich Ebert Stiftung, 2020. Dostupno na: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/sarajevo/16514.pdf>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹²⁹ Srna, „Petričević posjetio preduzeća 'Prima ISG' i 'Tikt Manufaktura'“, RTRS, 26. 5. 2020. Dostupno na: <https://lat.rtrs.tv/vijesti/vijest.php?id=385596>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

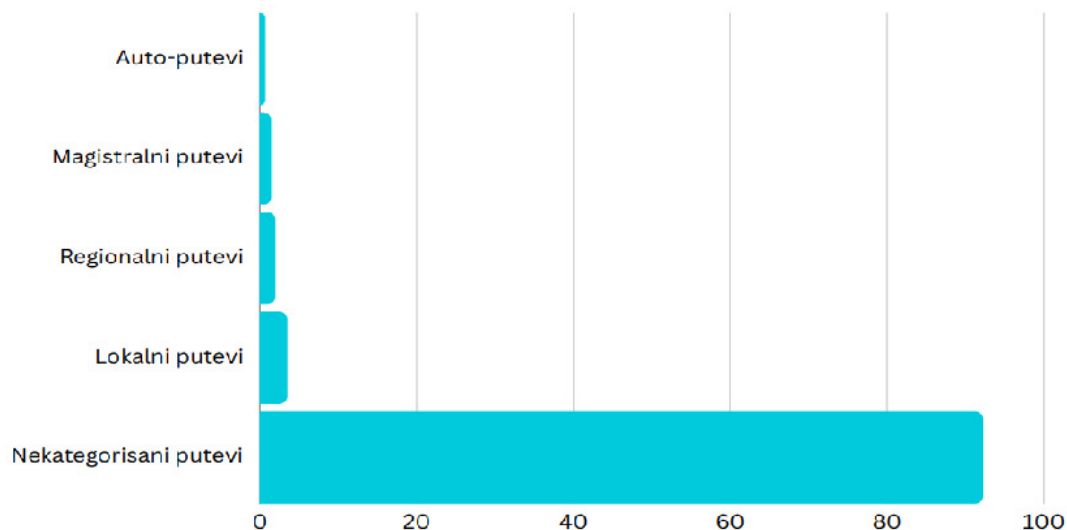
¹³⁰ Gordan Sivački, „Pojedine inostrane firme raskidaju ugovore sa firmama u RS“, Mondo.ba, 25. 3. 2020. Dostupno na: <https://mondo.ba/info/Ekonomija/a944683/Koronavirus-posljedice-na-privredu.html>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹³¹ N. A., „Tim Gradske uprave posjetio privredne subjekte iz sektora tekstilne industrije“, Gradiskalive.com, 26. 3. 2021. Dostupno na: <https://gradiskalive.com/tim-gradske-uprave-posjetio-privredne-subjekte-iz-sektora-tekstilne-industrije/>. Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹³² Intervju sa Krešimirom Bodrožićem, direktorom firme „TIKT manufaktura“.

ekonomske aktivnosti Gradiške. Gradiška ima preko 3.500 km mreže puteva, od kojih je preko 90% nekategorisano, a jedna trećina je asfaltirana. Regionalni i magistralni putevi učestvuju sa 3,5% i dužine su oko 130 km, dok je grad tako pozicioniran da dio auto-puta (28 km) koji vodi od Doboja preko Banje Luke predstavlja svojevrsna vrata Evrope. Zbog graničnog prelaza u centru grada, Gradiška se suočava sa velikim gužvama i porastom broja automobila u gradu od 2012. godine, što će se vjerovatno promijeniti kada se prelaz izmjesti na novi most na Savi. Gradiška se nalazi na plovnom dijelu Save koji je kategorisan kao regionalni plovni put III kategorije, ali nema pristanište, a uzvodno od Gradiške potrebna je sanacija korita zbog neplovnosti velikim dijelom godine. Za ovaj projekat je do 2026. godine obezbijeđeno 30 miliona evra u sklopu projekta za razvoj integrisanog koridora Sava–Drina, za koji je sredstva odobrila Svjetska banka, a u kojem učestvuju Srbija, Crna Gora, BiH i Hrvatska.¹³³

Struktura putne infrastrukture 2018. godine

Evidencija Odjeljenja za prostorno uređenje i građenje. Izvor: Strategija razvoja grada Gradiška za period 2019-2027. godine, str. 46.

¹³³ N. A., „Počinju aktivnosti na izgradnji pristaništa u Gradišci – Obezbijeđeno 30 mil. EUR za izradu projekta i prvu fazu radova na plovnosti Save“, eKapija.com, 23. 10. 2020. Dostupno na: [eKapija | Počinju aktivnosti na izgradnji pristaništa u Gradišci – Obezbijeđeno 30 mil. EUR za izradu projekta i prvu fazu radova na plovnosti Save](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

Gradiška stoji nešto lošije u smislu digitalne pismenosti u odnosu na cijeli entitet RS sa 28% pismenosti, iako su to podaci sa prethodnog cenzusa. Poslovne zone opremljene su pristupom internetu, kao i ostalim infrastrukturnim priključcima, te grad obezbjeđuje objedinjene račune za komunalne usluge za preduzetnike. Postoji problem relativno loše pokrivenosti optičkim kablovima i internetskom infrastrukturom u ruralnim dijelovima.¹³⁴ Gradiška je učestvovala u prekograničnom projektu „Interreg IPA CBC“ zajedno sa opštinama u Hrvatskoj, a rezultat saradnje jeste ulaganje od 290.000 evra za otvaranje digitalno-inovativnog HUB-a 078, koji je ujedno i *coworking* prostor, a otvoren je na 200 m² unutar prostorija RAGA.¹³⁵ HUB 078 nudi seminare i radionice, kurseve učenja programskih jezika, veb-programiranja i dizajna. Jedan od prvih korisnika jeste Kenan Mahmutagić, koji je uspješno razvio aplikaciju „Digital Farmer“, za koju je dobio i nagradu od Grada po završetku Tehničke škole.¹³⁶ Grad je, prema izvještaju o realizaciji budžeta, učestvovao sa skoro 140.000 KM za inovacije kod postojećih privrednih subjekata, a prema rebalansu budžeta učestvuje sa 5.000 KM podrške Udruženju inovatora. Uz podršku EU i GIZ 2020. godine otvoren je Centar za istraživanje i razvoj u drvoprerađivačkoj industriji, koji nudi pomoć u dizajniranju i razvoju novih proizvoda malim i srednjim preduzećima u drvoprerađivačkoj industriji.¹³⁷ Gradiška je 2015. godine otvorila Biznis inkubator za pomoć razvoju novih poslovnih ideja, ali nisu dostupni nikakvi podaci poslije 2016. godine. Razvojna agencija jeste osnovna jedinica podrške za razvoj *start-up* biznis ideja kroz pružanje pomoći za pisanje projekata i kao kontakt tačka za prijavljivanje za državne i međunarodne razvojne projekte.¹³⁸ RAGA takođe saraduje sa sličnim razvojnim agencijama iz Prijedora, Zenice i Daruvara.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Strategija razvoja grada Gradiška 2021–2027. godine ne spominje pitanja nejednakosti ni u jednom svom dijelu. Ipak, kroz Akcioni plan rodne ravnopravnosti, te strukturu korisnika so-

¹³⁴ Intervju sa Strahinjom Jurišićem, direktorom APIF-a.

¹³⁵ N. A., „Razvoj kroz digitalne inovativne HUB-ove u Gradišci, Daruvaru, Lipiku i Kotoru“, GradGradiska.com, n. d. Dostupno na: [Razvoj kroz digitalne inovativne HUB-ove u Gradišci, Daruvaru, Lipiku i Kotoru | Град Градишка \(gradgradiska.com\)](https://gradgradiska.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹³⁶ Boško Grgić, „Kenan Mahmutagić – najmlađi dobitnik gradskog priznanja“, Oslobođenje, 30. 4. 2023. Dostupno na: [Oslobođenje – Kenan Mahmutagić – najmlađi dobitnik gradskog priznanja \(oslobodjenje.ba\)](https://oslobodjenje.ba). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹³⁷ Centar za istraživanje i razvoj. Više informacija dostupno ovdje: [O nama – CZIIR](https://cziir.ba).

¹³⁸ Za više informacija posjetiti veb-portal Razvojne agencije Gradiške: <https://raga.ba>.

cijalne pomoći vidimo da postoji potreba da se Gradska uprava pozabavi ovim pitanjima, a naročito da se fokusira na ispunjenje nekih od zadatih ciljeva u pomenutom akcionom planu. Mali udio žena na rukovodećim pozicijama unutar javne uprave, veliki broj ekonomski neaktivnih žena (veći nego broj zaposlenih žena), te preko 70% visokoobrazovanih žena u strukturi nezaposlenih i nepostojanje strategije za uključivanje manjina neki su od pokazatelja pravaca u kojima treba djelovati.

Iz intervjua je vidljivo da su za privrednike najveća prepreka za podizanje plata visoki nameti, porezi i doprinosi.¹³⁹ Neki od sagovornika krivicu prebacuju na nedovoljno proaktivno stanovništvo, loš odnos prema radu, a drugi na nelegalnu konkurenciju i ekonomsku politiku koja je socijalna, a ne razvojna.¹⁴⁰ Vjeruju da država može urediti sivu ekonomiju, što bi dovelo do fer tržišne utakmice. Stevo Ristić, direktor tekstilne kompanije „Mardi“ d.o.o., misli da se subvencijama direktno treba ciljati na radnike, a ne na investitore. Navodi da bi se preuzimanjem određenih troškova u prve dvije godine rada novih radnika pomoglo radnicima da ostvare normalna primanja, a istovremeno bi se skinuo teret sa preduzetnika tokom perioda obuke.¹⁴¹ Većina preduzetnika je za vizne olakšice za strane radnike koji će raditi za najnižu platu jer su svjesni akutnog nedostatka radne snage. Vlado Tomić, direktor Tehničke škole, ipak je svjestan negativnih efekata migracije lokalnog stanovništva koje ima neko znanje o industrijskim procesima naslijeđeno iz socijalizma, što je prednost u procesu reindustrijalizacije, te tvrdi da se mnogo može uraditi povećanjem plata.¹⁴²

329

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

U Strategiji razvoja grada, treći strateški cilj predstavlja unaprijeđena zaštita životne sredine i zaštita od prirodnih nepogoda i drugih nesreća. Za to je predviđeno preko 90 miliona KM, od čega 10% iz javnog budžeta grada. Predviđena podjela troškova uključuje unapređenje sistema zaštite od prirodnih nepogoda sa oko 4 miliona KM, 60 miliona KM za zaštitu zemljišta, voda i prirode, preko 7,5 miliona KM za upravljanje otpadom, te unapređenje energetske efi-

¹³⁹ Intervju sa Miroslavom Landikom, pomoćnikom direktora „Prima ISG“.

¹⁴⁰ Vidjeti intervju sa Bogdanom Vicanovićem, direktorom RAGA, i Branislavom Banjcem, direktorom „PMP Jelšingrad“.

¹⁴¹ Intervju sa Stevom Ristićem, direktorom „Mardi“ d.o.o.

¹⁴² Intervju sa Vladom Tomićem, direktorom Tehničke škole u Gradišci.

kasnosti sa 21,5 miliona KM. Sistem za preradu otpadnih voda te investicije u kanalizacionu i vodovodnu mrežu već su u toku, sa preko 30 miliona KM vrijednim grantom od Vlade Švajcarske i Njemačke razvojne Banke (KfW).¹⁴³ Takođe je u toku investicija u javnu rasvjetu, sa namjerom da se LED sijalice uvedu u svih 56 mjesnih zajednica na području Gradiške.¹⁴⁴ Gradiška je sa 75%–90% pokrivena uslugom prikupljanja otpada, a sav komunalni otpad završava na regionalnoj deponiji „Dep-ot“ Ramići u Banjoj Luci. Nešto više od 16.000 domaćinstava proizvede oko 11.500 tona otpada.¹⁴⁵ Plan upravljanja otpadom 2020. predvidio je izgradnju transferne stanice sa sekundarnim odvajanjem reciklažnog otpada te usklađivanje sa EU standardima, ali bez vremenskog okvira ili konkretnih podataka o tome kako će se isto postići.¹⁴⁶ Trenutno grad nema reciklažnih kapaciteta. Takođe se planira zatvaranje divljih deponija Mašići i Karajzovci, ali nema dostupnih podataka o konkretnim aktivnostima. Grad takođe ima Strategiju bezbjednosti saobraćaja za period 2012–2022, kojom se uglavnom planira djelovati preventivno u smislu povećavanja upotrebe sigurnosnog pojasa za vozače i suvozače, kaciga za bicikliste i motocikliste, dječjih sjedišta, smanjenja prekoračenja brzine i smanjenja broja vozača pod dejstvom alkohola.¹⁴⁷

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Gradiška, kako je već navedeno, ima Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) do 2030. godine. Njime se predviđa smanjenje emisija CO₂ za 40% u odnosu na referentnu godinu. Od ukupne potrošnje energije, sektor zgradarstva je najveći potrošač, sa udjelom od preko 95% i bio-masom kao najčešćim energentom. Gradska uprava učestvuje sa nešto preko 4,5% u ukupnoj potrošnji, a ispod je struktura potrošnje energije u javnom sektoru, sa podsektorima. U javnom sektoru najveći doprinos emisijama CO₂

¹⁴³ Detalji investicije Vlade Švajcarske u vodovodnu i kanalizacionu mrežu u Gradišci u projektu pod nazivom „Wastewater Collection and Treatment Gradiška (VWGR)“ dostupni su na: [Switzerland in Bosnia and Herzegovina \(swissinbih.ba\)](http://switzerland.in.bosniaandherzegovina.ba). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

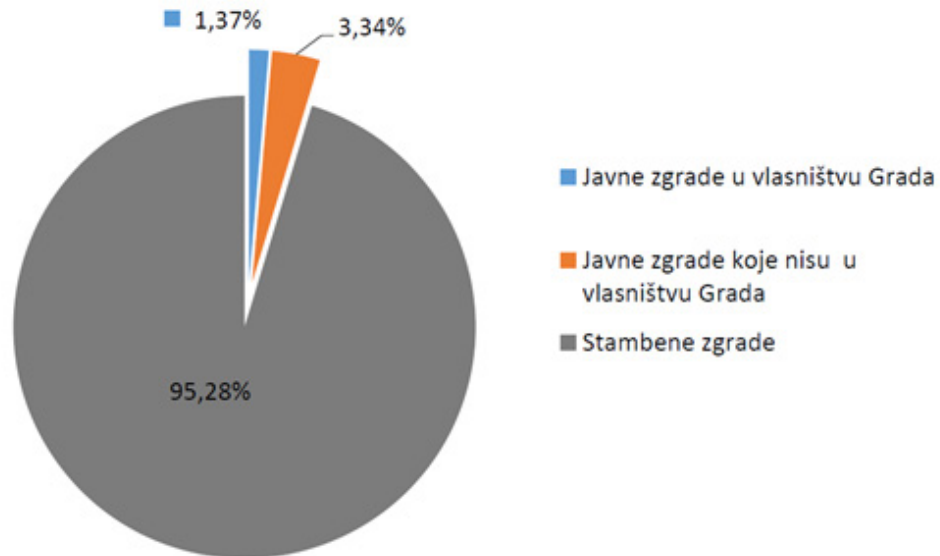
¹⁴⁴ N. A., „U planu modernizacija javne rasvjete na području Gradiške“, Gradiskalive.com, 25. 2. 2022. Dostupno na: [U planu modernizacija javne rasvjete na području Gradiške \(gradiskalive.com\)](http://gradiskalive.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁴⁵ Lokalni plan upravljanja otpadom za period 2021–2026. godina, Grad Gradiška. Dostupno na: [13-dec-LOKALNI-PLAN-UPRAVLJANJA-OTPADOM-GRAD-GRADIŠKA-22.10-ET-Z5.pdf \(gradgradiska.com\)](http://gradgradiska.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁴⁶ *Ibid.*, str. 65–67.

¹⁴⁷ Strategija bezbjednosti saobraćaja na putevima opštine Gradiška (2013–2022). Dostupno na: [Microsoft Word - ZA SKUPSTINU STRAT. BEZBJ. SKUP. doc \(gradgradiska.com\)](http://gradgradiska.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

jeste iz električne energije, sa oko 62%.

Raspodjela potrošnje energije u sektoru zgradarstva prema podsektorima.

Izvor: SECAP Gradiška 2030, str. 38.

Kako je zgradarstvo najveći sektor, tu je potrebno i najviše investicija, pogotovo za toplotne izolacije vanjskih ovojnica zgrada. Za privatni sektor, tj. vlasnike kuća i stanova, u baznoj godini predviđeno je 33 miliona KM neophodnih sredstava za procijenjenu uštedu od 35.000 mW do 2030. godine. Predviđena su dva miliona KM za toplotnu izolaciju zgrada u nadležnosti grada i oko tri miliona za javne zgrade koje nisu u nadležnosti grada za isti vremenski period. Kad su u pitanju aktivnosti na energetskej efikasnosti, planirane su instalacije toplotnih pumpi, zamjena javne rasvjete, priključenje objekata na sistem daljinskog grijanja, instalacija kotlova na pelet te edukacije i obuke stanovništva. Do smanjenja emisija CO₂ za 40% potrebno je preko 20 miliona KM investicija od strane privatnih korisnika za zamjenu kućanskih aparata efikasnijim, te ugradnja oko 800 foto-panela za sanitarnu toplu vodu. Saobraćaj učestvuje jednom četvrtinom u ukupnoj potrošnji energije, djelimično zbog konstantnog porasta broja privatnih automobila tokom posljednje decenije, ali i zbog velikog voznog parka javnih preduzeća i uprave grada.

Iz realizacije budžeta za 2021. godinu vidimo da je 600.000 KM izdvojeno za poboljšanje energetske efikasnosti Gimnazije, te da nisu obezbijedena budžetska sredstva za planiranu re-

konstrukciju i povećanje energetske efikasnosti u OŠ „Petar Kočić“ Nova Topola od 770.000 KM. Prema planu investicija do 2024. godine, vidimo da je dodatno planirano poboljšanje energetske efikasnosti u Kulturnom centru, međutim, za to nema sredstava u rebalansu budžeta od 2022. Velike uštede planiraju se kroz izgradnju vodovoda i kanalizacione mreže, te je na izvorištu Žeravice u toku izgradnja solarne elektrane kako bi izvor bio samoodrživ.

Cilj 13: Očuvanje klime

U planskim dokumentima, akcionim planovima i strategijama razvoja grada nema hitnih akcija koje se tiču borbe protiv klimatskih promjena iako postoji sedam mjera koje SECAP uključuje, zavisno od dostupnosti finansija. Među njima su sanacija kanala Osorna–Borna–Ljevačnica u dužini od 4,5 km i 850.000 KM neophodnih sredstava za investicije, opremanje jedinice civilne zaštite u visini 60.000 KM, podizanje javne svijesti o značaju štednje vode u iznosu od 10.000 KM, mapiranje građevina za potencijalnu primjenu zelenih tehnologija u iznosu od 20.000 KM, instalacija zelenih fasada, edukacije o klimatskim promjenama i energetske efikasnosti u iznosu od 10.000 KM, te uspostava centralne baze podataka o stanju životne sredine u iznosu od 10.000 KM.¹⁴⁸

332

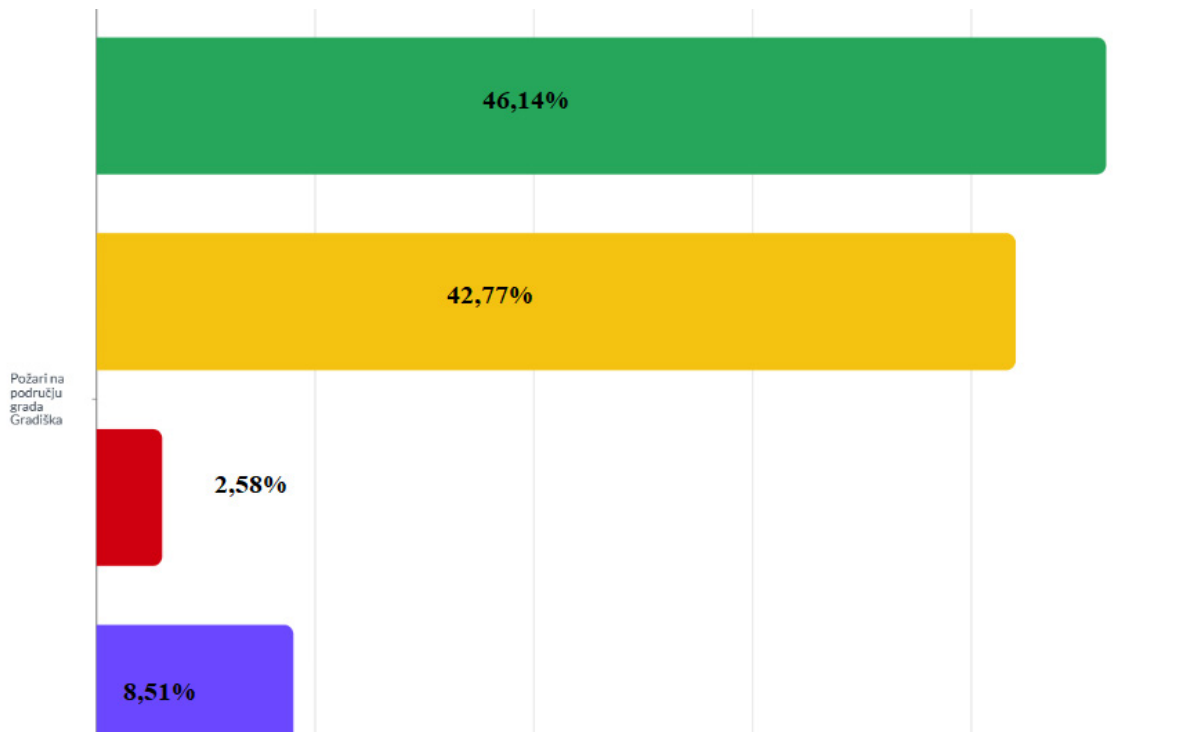
Grad ima izrađenu Procjenu ugroženosti od elementarnih nepogoda za 2022. godinu,¹⁴⁹ u kojoj je razvijen sistem zaštite i spasavanja, a glavna pažnja usmjerena je na poplave, požare i grad. Iz Procjene vidimo da od 2015. godine, nakon velikih poplava od godinu ranije, nije urađeno ništa na uređenju obala i korita rijeka, niti sanacija odbrambenog nasipa na Savi.¹⁵⁰ S obzirom na to da Kozara i Prosara (dvije planine djelimično na teritoriji grada) imaju gustu hidrografsku mrežu (1 km po km²), opasnost od bujičnih voda je velika, a sistem kanala, koji je dobro funkcionisao, pored prirodne odbrane, koju uveliko omogućava velika pokrivenost šumama, isto tako, nije održavan u posljednjoj deceniji te se ne zna do kada će funkcionisati. Sava u svom gornjem toku prije Gradiške ima desnu pritoku Unu, koja je bujična rijeka.

¹⁴⁸ SECAP Gradiška 2030, str. 144–148.

¹⁴⁹ Procjena ugroženosti od elementarnih nepogoda i drugih nesreća, Grad Gradiška, januar 2022. Dostupno na: [Procjena-ugroženosti-od-elementarnih-nepogoda-i-drugih-nesreca-Grad-Gradiska.pdf \(gradgradiska.com\)](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁵⁰ *Ibid.*, str. 38.

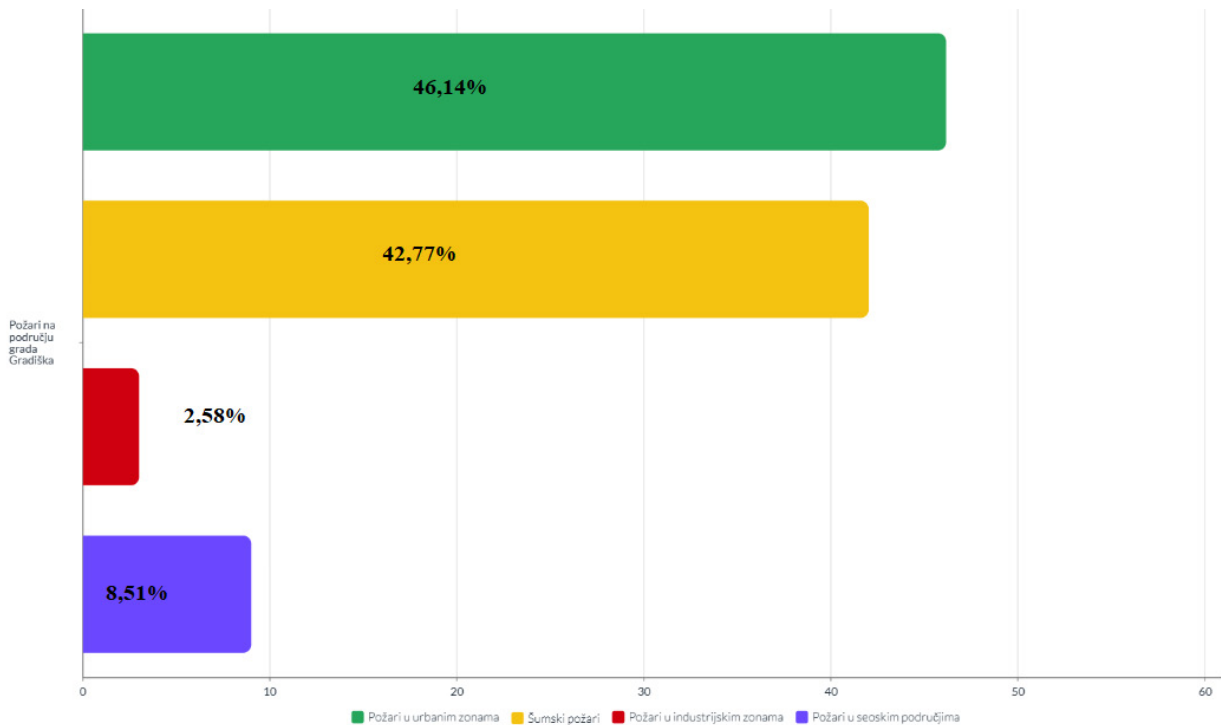
Površina slivnog područja je oko 30.000 ha, a odbranu od Save čini devet crpnih stanica kapaciteta 45,5 m³/s, i to Bajinci, Matura, Dolina, Kej, Liman, Orahova, Glavinac I i II i Dubica, i sve su u nadležnosti JU „Vode Srpske“. Kada su u pitanju padavine, one su u Gradišci uslovljene kretanjem atlantskih ciklona, odgovornih za kišu u maju i junu, te sibirskog anticiklona, odgovornog za suvo i hladno vrijeme. Ljetni pljuskovi mogu izazvati dodatno opterećenje gradske kanalizacione mreže, koja nema kapacitet da primi velike količine vode, niti dodatno opterećenje iz bujičnih potoka. Važno je pomenuti i pojavu klizišta, uglavnom u južnom i jugozapadnom dijelu opštine, usljed gradnje na nestabilnim terenima, nekontrolisane sječe i slabih odvodnih kanala.

Kako teritoriju grada Gradiške čini preko 60% poljoprivrednog zemljišta, mraz i grad su, pored padavina (ili manjka padavina), najvažniji parametri za praćenje. U proteklih 10 godina, Gradiška je imala 48 mraznih dana, koji, kada se jave u aprilu, mogu prouzrokovati značajne štete usjevima i voćnim kulturama. Praćenje i protivgradne aktivnosti u nadležnosti su „Protivgradne preventivne Republike Srpske“ a.d., sa 22 protivgradne stanice i efikasnošću od 60%. Ukupan broj dana u godini kada je neophodna protivgradna aktivnost kreće se od 10 do 27 dana.

Pored pomenutih opasnosti, bitno je spomenuti i požare, koji kotiraju visoko na listi prirodnih nesreća koje ugrožavaju područje opštine Gradiška i koji se, usljed klimatskih promjena, mogu znatno proširiti. Trenutno postoji putna infrastruktura za pristup šumskim predjelima podložnim požarima te uređena mjesta za osmatranje, kao i sistem upozoravanja stanovništva na opasnost od šumskih požara, ali, prema Procjeni ugroženosti od elementarnih nepogoda i drugih nesreća, potrebno je održavati postojeću putnu komunikaciju te raditi na izgradnji novih puteva koji dolaze do šumskih zona koje su podložne šumskim požarima, i čišćenju od lako zapaljivih materija. U proteklih deset godina, na teritoriji grada vatrogasna jedinica intervenirala je ukupno 2.574 puta. Najčešće su u pitanju bile tehničke intervencije prilikom saobraćajnih udesa (839), požara niskog rastinja i deponija smeća (546), zapaljenih dimnjaka (288) i kontejnera (237), šumskih požara (153), požara na pomoćnim objektima, štalama, senjacima (139), stambenim objektima i kućama (131). Šumski požari, zbog velike ekološke štete, nalaze se u kategoriji stalnih opasnosti. Ipak, sve navedene opasnosti, čak i kad je njihova vjerovatnoća velika, potencijalna opasnost po stanovništvo i privredu je umjerena ili relativno mala

334

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Kao što je navedeno, u Gradišci je u toku realizacija projekata izgradnje kanalizacione mreže te prečišćavača otpadnih voda, koji bi umnogome omogućili upotrebu rijeke Save u turističke svrhe. Takođe, kao dio regionalnog projekta planira se uspostavljanje plovnosti Save, sa izgradnjom pristaništa u gradu. Voda na teritoriji Gradiške uglavnom je podzemnog tipa, a zbog agrarne strukture društva, te prekomjerne upotrebe pesticida, većina lokalnih bunara nema ispravnu vodu za piće. Ovo se planira riješiti izgradnjom vodovodne infrastrukture, za koju su mnogi projekti već u izradi, kako je ranije navedeno. Prema riječima Sandra Zeničanina, direktora Vodovoda, zbog upotrebe pesticida u pretežno agrarnom tipu lokalne ekonomije, nepravilno i nelegalno odlaganje ambalaže u kanale, potoke i rijeke predstavlja veliki problem za očuvanje čistoće lokalnog vodenog svijeta.¹⁵¹

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Zaštita šuma i kompleksnih ekosistema nije u fokusu SECAP-a, te se kao najveći problem navodi pretjerana upotreba pesticida na predominantno poljoprivrednom zemljištu, koje zauzima preko 60% teritorije grada, te problem zagađenosti podzemnih voda. Kozara i Prosara – dvije planine koje se djelimično nalaze na teritoriji grada – eksploatišu se u svrhu drvoprerađivačke industrije, koja je prilično razvijena na teritoriji Gradiške. Drvna industrija u Podgradcima, na primjer, ima 165 godina dugu istoriju. Iz medija možemo vidjeti da se povremeno pojavi problem gole sječe, ali, s obzirom na drvene kapacitete Kozare, problem ilegalne sječe i eksploatacije šuma najčešće prođe neprijavljen.¹⁵²

335

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Gradiška, za razliku od susjednih opština Prijedor, Banja Luka i Kozarska Dubica, nije bila po-prište masovnih ratnih zločina tokom rata u Bosni i Hercegovini. Ipak, prema mapi ratnih zločina u BiH, pet osoba je procesuirano, a jedna oslobođena za zločine nad civilnim stanovništvom.¹⁵³

¹⁵¹ Intervju sa Sandrom Zeničaninom, direktorom Vodovoda.

¹⁵² Miljan Kovač, „Ekološka katastrofa prijeti Kozari – Integralu odobrena gola sječa“, Impulsportal.net, 2. 3. 2019. Dostupno na: [Miljan Kovač: Ekološka katastrofa prijeti Kozari – Integralu odobrena gola sječa \(kozarac.eu\)](https://impulsportal.net/ekološka-katastrofa-prijeti-kozari-integralu-odobrena-gola-sječa/). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁵³ Misija OSCE-a u BiH izradila je mapu procesuiranih ratnih zločina, koja je dostupna na: [Mapa procesuiranih ratnih zločina](https://www.osce.org/bi-hr/1234567)

Teritorija nekadašnje opštine nosi i dalje trag stradanja iz Drugog svjetskog rata i ustaških zločina nad srpskom, romskom i jevrejskom populacijom, koje se i dalje komemoriraju. Populacija Bošnjaka na teritoriji grada prepolovljena je u odnosu na popis iz 1991. godine i prema posljednjem popisu iz 2013. godine iznosi oko 7.500, dok je broj Hrvata sa oko 3.500, po posljednjem popisu spao na oko 900. Prema medijskim izvještajima, nivo suživota u gradu je zadovoljavajući.¹⁵⁴ Prema posljednjim izvještajima o stopi kriminaliteta, iako ima fluktuacija zavisno od godine do godine, nema težih slučajeva kriminala i visoka je stopa rasvijetljenosti postojećih.¹⁵⁵ Bojan Trgić, novinar internetskog portala „Mikro mreža“, navodi da postoji određeni potencijal povratnika Bošnjaka na teritoriji grada Gradiška koji su svoj radni vijek proveli izvan BiH, ali se u penziji vraćaju na svoja imanja. Kaže da Grad treba više da se brine o njima jer su njihova djeca uglavnom ostala van BiH, te, iako to nije veliki investitorski potencijal, te veze treba njegovati tako što će se više ulagati u kulturne i društvene sadržaje sela poput Orahove.¹⁵⁶

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

336

Prema svim strateškim dokumentima koje je administracija Gradiške proizvela u posljednjih desetak godina vidimo da između javne uprave i poslovnog sektora postoji značajna saradnja. Poslovni sektor bio je uključen u razvijanje Strategije razvoja grada 2021–2027, Akcionog plana obrazovanja i zapošljavanja za 2021–2022, te desetogodišnjeg Akcionog plana upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama za period do 2030. godine (SECAP). To potvrđuju i intervjui sa predstavnicima privrednog sektora, gdje vidimo sjajnu saradnju između Tehničke škole (direktor Vlado Tomić) i „PMP Jelšingrad“ (direktor Branislav Banjac) i „TIKT manufakture“ (direktor Krešimir Bodrožić). Takođe, vidimo značaj aktivnog rada Razvojne agencije Gradiške (RAGA), koja pruža podršku privrednicima pri prijavama na međunarodne projekte, daje podršku inovacijama i, generalno, ostvaruje dobru saradnju sa privrednim sektorom. Prema riječima Bogdana Vicanovića, direktora RAGA, ova agencija ima uspješnost na međunarod-

---

[u BiH \(pravosudje.ba\)](https://pravosudje.ba). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁵⁴ N. A., „Gradiška je primjer suživota u BiH i zaslužuje obnovljenu medresu“, 6yka.com, 21. 5. 2016. Dostupno na: [Gradiška je primjer suživota u BiH i zaslužuje obnovljenu medresu \(mbl.ba\)](https://mbl.ba). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁵⁵ Milan Pilipović, „Porasla stopa kriminala: Gradiška policija rasvijetlila 95 odsto krivičnih djela“, Srpskainfo.com, 27. 7. 2021. Dostupno na: [Porasla stopa kriminala: Gradiška policija rasvijetlila 95 odsto krivičnih djela – Srpskainfo](https://srpskainfo.com). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

¹⁵⁶ Intervju sa Bojanom Trgićem, novinarom portala „Mikro mreža“.

nim i regionalnim projektima oko 50% te je u prethodnom periodu kroz projekte pomogla iznalaženje sredstava u vrijednosti 7,7 miliona KM.¹⁵⁷ RAGA je bila ključna za uspostavljanje Centra za istraživanje i razvoj, koji pomaže drvoprerađivačkoj industriji da osmisli i plasira nove proizvode, te HUB-a koji privlači mlađu populaciju zainteresovanu za IT sektor. Mnogi privrednici uključeni su u gradska tijela zadužena za privredni razvoj, obrazovanje i zapošljavanje.

Ipak, među privrednicima postoji bojazan da politička nestabilnost na entitetskom i državnom nivou loše utiče na lokalni razvoj te da je premalo fokusa na EU integracije. Nestabilnost i sankcije koje je rukovodstvo Republike Srpske dobilo od strane njemačkih vlasti odrazili su se na značajan projekat prečišćavanja otpadnih voda, koji je do daljnjeg zaustavljen.¹⁵⁸ Iako većina privrednika tvrdi da se politika ne miješa u industriju, ali je prate zbog preliivanja na ekonomiju, te da je donekle osjetan uticaj politike na građevinu i ugostiteljstvo, vidljive su bile posljedice političkih neslaganja između lokalnih i viših nivoa vlasti dok su vlast na gradskom nivou vršile političke partije koje su bile opozicija na entitetskom nivou. Tokom četiri godine, od 2014, bili su blokirani projekti obilaznice i nove dvorane.¹⁵⁹ Tu se dodaje i partijsko zapošljavanje kao jedan od problema.¹⁶⁰ Uprkos tvrdnjama da se politika ne miješa u ekonomiju, Srećko Sladojević, direktor kompanije „Sladojević“ d.o.o., tvrdi da se politika miješa u sve sfere društva, da utiče na raspodjelu podsticaja, te da su u Privrednom savjetu grada politički podobni predstavnici, a oni manje podobni informacije dobijaju posljednji.¹⁶¹ Stevo Ristić, direktor firme „Mardi Trade“, dodaje da je Privredni savjet grada poprilično bezidejan kako stati ukraj migracijama lokalnog radnosposobnog stanovništva u zemlje EU i lošem standardu radnika koji ostaju osim uvozom još jeftinije radne snage iz zemalja trećeg svijeta.¹⁶²

Ipak, i pored pomenutih problema, u Gradišci vidimo sinhronizovanost entitetske i gradske vlasti, vidimo vrlo dobru prekograničnu saradnju sa gradovima u Hrvatskoj (posredstvom RAGA), te međunarodnu saradnju u projektu Svjetske banke za uspostavu plovnih puteva ri-

---

¹⁵⁷ Intervju sa Bogdanom Vicanovićem, direktorom RAGA.

¹⁵⁸ Intervju sa Sandrom Zeničaninom, direktorom Vodovoda.

¹⁵⁹ Intervju sa Vladimirom Jankovićem, direktorom „Drvo G“.

¹⁶⁰ Intervju sa Viktorom Vukotićem, direktorom „Lion“ d.o.o.

¹⁶¹ Intervju sa Srećkom Sladojevićem, direktorom „Sladojević“ d.o.o.

¹⁶² Intervju sa Stevom Ristićem, direktorom „Mardi Trade“.

jekama Savom i Drinom.¹⁶³ Takođe, vidimo veliko prisustvo izvozno orijentisanih kompanija u metaloprerađivačkom, drvoprerađivačkom i tekstilnom sektoru, koje su pokazatelj lokalnog uspjeha da se privuku investitori iz zemlje i inostranstva. Velika ulaganja u društveni sektor takođe su pokazatelj da Gradiška ima politiku orijentisanu ka međunarodnim i regionalnim razvojnim agencijama, te državnim i privatnim inicijativama koje mogu doprinijeti poboljšanju infrastrukture i obezbjeđivanju boljih životnih uslova za stanovništvo.

---

¹⁶³ N. A., „Počinju aktivnosti na izgradnji pristaništa u Gradišci – obezbijeđeno 30 mil. EUR za izradu projekta i prvu fazu radova na plovnosti Save“, eKapija.com, 23. 10. 2020. Dostupno na: [eKapija | Počinju aktivnosti na izgradnji pristaništa u Gradišci – Obezbijeđeno 30 mil. EUR za izradu projekta i prvu fazu radova na plovnosti Save](#). Posljednji put pristupljeno 24. 11. 2023.

Grude

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Grude slove za općinu s manjim brojem siromašnih u odnosu na druge gradove u Zapadno-hercegovačkom kantonu. Međutim, situacija je daleko od zadovoljavajuće. U prvom planu, siromaštvom su pogođene starije osobe koje nisu ostvarile pravo na mirovinu ili primaju vrlo niske iznose mirovina. Zatim, poljoprivrednici koji nisu u dobrim odnosima s vladajućom strukturom, te mlade osobe nižeg stupnja obrazovanja podrijetlom iz siromašnijih obitelji. Tu su i pripadnici etničkih i nacionalnih manjina koji teže dolaze do zaposlenja. Njihovi problemi su najevidentniji u području obrazovanja, te ostvarivanju socijalne i zdravstvene zaštite.

Kao posljedica siromaštva, Grude imaju visok stupanj ekonomskih i socijalnih migracija, posebice ka Hrvatskoj i drugim zemljama EU. Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, općina Grude ima 16.805 stanovnika. Međutim, u ovoj općini iz godine u godinu smanjuje se broj procijenjeno prisutnog stanovništva. Siromaštvom u Grudama najviše se bave humanitarne i religijske zajednice koje na taj način jačaju svoj utjecaj u zajednici. Tu je i Centar za socijalni rad koji nastoji obaviti svoje zadatke, međutim, njegovo djelovanje je često formalnog karaktera s obzirom na birokratska ograničenja Centra i njegov široki spektar djelovanja. Lokalni gospodarstvenici sporadično sudjeluju u raznim aktivnostima pomoći siromašnim sugrađanima.

339

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Grudama nekoliko religijskih organizacija, poput *Kruha svetog Ante* organiziraju prikupljanje i pripremanje obroka za gladne i iznemogle osobe. Javne kuhinje za sada nema, iako postoji potreba za njom.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstvene usluge Doma zdravlja Grude odgovaraju osnovnim potreba stanovništva u općini. Za dijagnostičke i druge specijalističke preglede stanovnici moraju ići u veće centre ili koristiti usluge privatnih ordinacija. Usluge očuvanja i poboljšanja mentalnog zdravlja nisu na zadovoljavajućoj razini, i potrebni su programi prevencije i detabuizacije mentalnih oboljenja

i ovisničkih ponašanja. Pristup zdravstvenim uslugama je trom i preburokratiziran, što negativno utječe na kvalitetu zdravstvenih usluga. Stomatološke usluge u javnom sektoru ocijenjene su kao loše. Mito i korupcija su prisutni i normalizirani u svakodnevnoj interakciji pacijenata i zdravstvenih djelatnika.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Koordinacija ministara kantona u kojima se izvodi nastava na hrvatskom jeziku pokrenula je 2021. godine proces reforme obrazovanja i izradu predmetnih kurikulumu. Za izradu prijedloga predmetnih kurikulumu zadužen je Zavod za odgoj i obrazovanje, koji u suradnji s resornim ministarstvima vodi taj projekt. Novi kurikulumi trebali bi se početi uvoditi u školskoj 2023./24. godini, dok se s pilotiranjem nekih predmetnih kurikulumu može započeti već u školskoj 2022./23. godini. Najveći nedostaci postojećih nastavnih programa je njihov fokus na pamćenje i razumijevanje, a nedostaju zahtjevi koji se odnose na primjenu, analizu, procjenu i kreiranje. U ovaj projekt uključene su 152 odgojno-obrazovna djelatnika iz svih kantona, uključujući i Grude koje rade po nastavnim planovima na hrvatskom jeziku.

340

Daljnje se potrebe očituju u potrebi za većom, proaktivnom autonomijom škola i nastavnika u načinu uređenja teorijske i praktične nastave s obzirom na to da je obrazovni sustav pod velikim utjecajem lokalne politike. Potrebno je uspostaviti suradnju s privatnim i javnim sektorom u obavljanju praktičnog dijela nastavnih aktivnosti, s obzirom na to da učenici nemaju potrebno znanje po završetku škole koje odgovara potrebama tržišta rada. U zajednici su deficitarna zanimanja iz medicinske struke, informatike, strukovna zanimanja i zanimanja koja se bave zelenom industrijom i zaštitom okoliša. Digitalizacija obrazovnog sustava ZHK – E-škola, je na niskoj razini. Izostaje infrastruktura, oprema, znanje i adekvatan broj sati informatike kako bi se dostigla potrebna razina znanja iz ovog područja. Trenutačno se implementira projekt E-škola na području ZHK koji je podržan od strane međunarodnih razvojnih agencija. Tijekom 2021. godine održano je nekoliko prosvjeda prosvjetnih djelatnika u ZHK sa sljedećim razlozima: odugovlačenje s potpisivanjem Kolektivnoga ugovora, konačan dogovor o postotku povišenja plaće, isplata razlike umanjene plaće iz svibnja i lipnja prethodne godine, ispravak netočno obračunatih kamata po isplaćenim tužbama i nastavak isplate tužbi, loši uvjeti rada u školama i izostanak stručne potpore, neuvažavanje struke ni po jednom pitanju. Prosvjedi su

najavljeni kontinuirano, dok se ne riješe sve točke iz najave i ne upozna javnost sa svime što se „godinama nagomilava i gura pod tepih“.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Općina Grude je kroz tranziciju doživjela i retradicionalizaciju rodni uloga, kao što je to slučaj i u drugim krajevima BiH. Slabljenjem socijalnih struktura i socijalne infrastrukture, žene su gurnute u sektor skrbi, pri čemu su primorane preuzeti ulogu države i pružati besplatne usluge brige o starijima, djeci, bolesnima i drugim osobama u potrebi. Žene se ne ohrabruju da upisuju srednje škole i da biraju fakultete u određenim granama koje su danas itekako dobro plaćene, kao što je na primjer IKT-sektor. Žene ne zauzimaju ni veliki broj pozicija na rukovodećim mjestima. Zaposlenje pronalaze u uslužnim djelatnostima koje su potplaćene i u kojima je diskriminacija na radnom mjestu normalizirana. Reproductivna prava žena su također ugrožena retradicionalizacijom, te je u općini Grude pravo na pobačaj demonizirano. Žene su diskriminirane pri zaposlenju i pristupu porodiljnom odsustvu, te mogućnosti pristupa bolovanju ukoliko su djeca u potrebi. Očevi gotovo nikako ne koriste očinska prava, tako da se teret brige o djeci odražava i na zaposlenost žena u zajednici. Žene imaju manji pristup mirovinama i mirovine su im dosta niže u odnosu na muškarce, tako da se u kasnim godinama nerijetko suočavaju sa siromaštvom. U zajednici postoji potreba za osnaživanjem žena i pokretanjem ženskih poslovnih pothvata. Također su nužna ulaganja u socijalne strukture općine kako bi žene izašle iz sfere neplaćenog rada. Općinski proračun treba biti rodno osjetljiv i treba prepoznati potrebe žena, kako u radu na razvoju žene ne bi bile marginalizirane.

341

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Vodna i kanalizacijska infrastruktura u Grudama je na zadovoljavajućoj razini u užem centru grada. Međutim, već u rubnim dijelovima infrastruktura slabi. Poseban problem su kanalizacijski i vodovodni sustavi koji su stari i neodržavani. U ruralnim dijelovima i selima nije na primjeran način riješen pristup vodi niti kanalizaciji, što predstavlja problem mnogim stanarima za vrijeme ljeta i suša.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Što se tiče pristupačnosti energije iz čistih ili čišćih izvora, građani Gruda se nadaju izgradnji plinovoda u skorijem vremenu, kao trenutačno najčišćeg energenta. U tom svjetlu, uvođenje plina kapitalni je projekt koji bi trebao biti realiziran već 2024. godine. U posljednje vrijeme, zabilježen je pozitivan trend investitora koji pokreću proizvodnju energije putem solarnih panela. Kompanija *Violeta* je, na primjer, pokrenula proces izgradnje vlastite fotonaponske solarne elektrane na svojoj tvornici u Grudama koja će se koristiti za potrebe potrošnje tvornice.

Cilj 8: Dostojanstven rad i gospodarski rast

Nositelji gospodarskog razvoja u općini Grude su veliki gospodarstvenici. Na prvom mjestu je *Violeta*, a na drugom *Grafotisak*, koji bilježe konstantan rast i razvoj i ulažu u zajednicu infrastrukturne projekte. Tu su i *Putevi*, *Lumen* i *Deluks*. U Grudama se nalazi i *Franckov* pogon za proizvodnju kave koji je u sustavu Halal kvalitete.

342

Turizam je gospodarska grana koja također bilježi uspon u proteklim godinama. Tome je doprinijela izgradnja koridora 5C s tunelom kroz Biokovo, što Grude približava morskoj obali. Određeni broj IKT-kompanija također ima sjedište u Grudama i ovaj trend je u porastu. Od negativnih utjecaja, trend odlaska kvalificirane radne snage prisutan je i u Grudama. Poslodavci se suočavaju sa suženim izborom radne snage i teško dolaze do kvalificiranih radnika.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

U posljednjih nekoliko godina primjećuje se porast broja poduzeća koja su ekološki osvještija, te koja poduzimaju korake u ovom smjeru. Ovoj priči pogoduje i razvoj transportne infrastrukture, te rastući broj poduzetnika koji investiraju u izgradnju polja solarnih panela. Prostorna cjelina područja gospodarske zone Grude Pogana Vlaka – Poljanice ima površinu od oko 35 hektara, a udaljena je oko 7 kilometara jugoistočno od središnjeg dijela grada. Poduzetnička zona Poljanice zadovoljava potrebe poduzeća i investitora u infrastrukturnom smislu.

Ispitanici vide mogućnost daljnjeg rasta gospodarstva u rastu manjih i srednjih poduzeća po uzoru na već postojeće razvijene kompanije koje su prema njihovom mišljenju dosegle svoj maksimum.

Izvoz svakako ostaje primarni cilj mnogih kompanija koje djeluju na području Gruda. Mnogi se poduzetnici nadaju što skorijoj izgradnji i daljnjem razvoju transportne infrastrukture, čime njihovi proizvodi postaju konkurentniji.

Za rast industrije u narednom razdoblju u Grudama prosperitetno je i pokretanje novih industrija, naročito zelenih, i rast postojećih, to jest, proširenje djelatnosti velikih poduzeća na druga područja. Osobito su istaknuti potencijali i potreba za poticajima koji bi bili usmjereni prema malim i srednjim poduzećima koja se bave proizvodnjom, te naročito poduzećima koja imaju pristup tržištu izvan granica BiH. Ispitanici smatraju da investicije u poljoprivredu također imaju veliki potencijal, osobito ljekovito bilje, eterična ulja, i organska proizvodnja voća i povrća.

Općina Grude treba nastaviti jačati infrastrukturu i raditi na pojednostavljivanju administrativnih poslovnih procedura. Potrebno je raditi na smanjenju korupcije i izgradnji zdrave konkurentnosti i transparentnosti rada javnih institucija. Iako je Općina radila na pojednostavljivanju administrativnih procedura za poslovne pothvate, ovi naponi i dalje nisu dovoljni, s obzirom na to da ispitanici smatraju da one jesu glavna kočnica daljnjim ulaganjima u općinu. Potreban je i razvoj marketinške strategije, proširenje lokalnih i inozemnih mreža poslodavaca i poduzeća koja će se usmjeriti na privlačenje zdravih stranih investitora.

343

Što se tiče osiguravanja stručne radne snage, Grude nisu u posebno zavidnoj situaciji. Obrazovni sustav je trom i ne odgovara na potrebe stvarnog tržišta. Potreba za usavršavanjem obrazovnih programa je svakim danom sve prisutnija, posebice u svjetlu velikog broja ljudi koji se odlučuje napustiti općinu ili BiH. Grude trebaju raditi i na razvoju kvalitetnog kulturnog i rekreativnog sadržaja. Sredina je većinom usmjerena na vjerske aktivnosti, što ne odgovara potrebama modernog društva.

Što se tiče izvoza, lokalna zajednica bi trebala davati više poticaja za proizvođačka poduzeća koja su svoje proizvode uspjela plasirati na strana tržišta. Veliki infrastrukturni projekti, poput dovršavanja koridora 5C igraju važnu ulogu u stvaranju potrebnih uvjeta za olakšan izvoz.

U Grudama nije primijećen veliki broj dijasporske populacije koja želi pokrenuti određeni poslovni pothvat u lokalnoj zajednici. Dijaspore šalje mnogo novca članovima obitelji koji su ostali živjeti na prostoru općine, a određeni broj građana i živi od dijasporske potpore. U slučaju investicija, radi se većinom o manjim pothvatima.

Inovacije su najpotrebnije u polju rada i usluga javne uprave i javnih usluga. Općina ne radi dovoljno na razvoju svijesti niti programa koji omogućuju investitorima neometan stvaralački rad. Općina Grude radi na administrativnom olakšavanju dobivanja svih dozvola i dokumenata potrebnih za pokretanje poslovnih pothvata, oslobađa obveze plaćanja općinskih pristojbi u prvoj godini, te ima upola kraće rokove za dobivanje dozvola. Općina je također radila na izgradnji poslovne zone u kojoj je na 200 tisuća kvadratnih metara uradila ključne infrastrukturne radove, uključujući električnu energiju, vodu i javnu rasvjetu, a zemljište se nudi po 4 KM po kvadratnome metru. Općina bi trebala raditi i na boljem sustavu informiranja o procedurama kako bi dodatno skratila put pokretanja poslovnih pothvata, a poduzetnici bili u tijeku s eventualnim promjenama, olakšicama i novim procedurama ukoliko bi one stupile na snagu.

Da bi se stvorilo plodno tlo za razvoj IKT-poslovnih pothvata na prostoru Gruda, potrebno je modernizirati obrazovni sustav i ponuditi veći broj programa koji nude obrazovanje iz ovog polja. Također su potrebni centri za kvalifikaciju i prekvalifikaciju radne snage koji nude suvremene i praktične informatičke programe. Razvoju IKT-poslovnih pothvata pogodovala bi digitalizacija javnih usluga i napuštanje kompliciranih birokratskih procedura. Općina Grude redovito implementira programe za poticaj *start-up* poduzeća. Poteškoće nastaju u nedostatku mentorstva i daljnjim oblicima potpore mladim poduzećima. Poteškoće su i u dodjeli potpore koja je mahom dostupna političkim istomišljenicima ili osnivačima koji su u nekoj vrsti odnosa s vlastima i organima koji dodjeljuju grantove. Ispitanici smatraju da bi razvoju Gruda pogodovalo osnivanje tehnološkog parka ili infocentra gdje bi se razvijale ideje, razmjenjivala iskustva i znanja, te implementirali projekti koji se bave digitalnom tehnologijom uopće.

U Grudama postoji spremnost lokalne vlasti za prelazak na digitalne oblike uprave i poslovanja. U tom su smjeru poduzeti određeni koraci, te je moguće pristupiti bazičnim e-uslugama. Daljnji razvoj e-uprave se nestrpljivo očekuje, te ispitanici smatraju da je digitalizacija javne uprave prvi i osnovni korak ka razvoju općine.

Što se tiče infrastrukture, prioritetno je uvođenje plinovoda, te daljnji rad na razvoju transportne i komunalne infrastrukture. Ispitanici smatraju da je neophodno uvesti rigorozna nadgledanja izvedbe radova i kontrolu kvalitete. Usavršavanje i daljnji razvoj IKT-infrastrukture bi također trebao biti prioritiziran.

S obzirom na to da je većina kompanija u Grudama izvozno orijentirana i da nabavlja sirovine iz inozemstva, odgovara im zemljopisni položaj tvornica u Grudama zbog blizine graničnog prijelaza i blizine autoputa u susjednoj Hrvatskoj. S druge strane, kad je u pitanju stručna radna snaga, inženjeri strojarstva ili elektrotehnike vide veću prednost raditi u većim sredinama.

Poduzetnici iz Gruda prate i suvremene trendove u proizvodnji električne energije iz obnovljivih izvora, tako da na području ove općine ima pet fotonaponskih elektrana.

Prema dostupnim informacijama, Općina Grude je posljednjih godina dosta ulagala u unaprjeđenje poduzetničke infrastrukture, jer kroz povoljnije uvjete za vođenje poslovanja, pri čemu nema ograničenja lokalnih zajednica, moguće je zapošljavati više osoba nego što je to slučaj u drugim općinama. Upravo je to dovelo do toga da na ovom području na svakih 80 stanovnika dođe jedna kompanija i da se daleko više novca uplaćuje u PIO/MIO fond nego što se isplaćuje za financiranje umirovljenika koji tu žive. Sigurno je da je jedna od prednosti i blizina granice s Hrvatskom, a time i EU, radi obavljanja trgovine.

Izazov za ovu općinu, ali i druge općine u državi, može biti izostanak provedbe ključnih ekonomskih i poreznih reformi, poput smanjenja doprinosa i poreza, koje bi mogle još značajnije doprinijeti otvaranju novih kompanija, usporavanju iseljavanja, novom zapošljavanju. Poseban izazov može biti odljev radne snage u Hrvatsku, koja također, kao i BiH, ima problema s iseljavanjem, a dio nedostajućih djelatnika crpi upravo iz BiH. Pozitivno je to što su lokalne zajednice pokazale da je ipak moguće napraviti određene pomake i bez obzira na tromost države.

Grude, odnosno Drinovci, su rodno mjesto pjesnika braće Antuna Branka i Stanislava Šimića, a od 1971. godine održava se Međunarodna književna manifestacija „Šimićeви susreti“.

Trenutačno je na području Gruda prisutan *Telecom* koji pruža komercijalne usluge građanima i poduzećima. Veće investicije Općine za osiguravanje ili unaprjeđenje digitalne infrastrukture nisu zabilježene. Kada je riječ o unaprjeđenju putne, komunalne i druge infrastrukture, ispitanici su se usuglasili oko nedostatka određivanja realnih kriterija za određivanje prioriteta. Smatraju da je najčešći kriterij političke naravi, te da se procjena oslanja na mogućnost dobivanja broja glasova koji će vladajuće strukture dobiti na sljedećim izborima u pojedinim mjesnim zajednicama, jer se radovi obavljaju uvijek pred izbore. Drugi problem se odnosi na

kvalitetu radova, odnosno na formalni nadzor nad izvođačima koji nikako ne garantira dugotrajnost i kvalitetu.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti u Grudama poprima trajni karakter i struktura se kao model odnosa u društvu na koji se svi sudionici pomalo navikavaju. Za neke skupine iz najugroženijih kategorija može se govoriti o stanju dugoročne socijalne isključenosti koja je nastupila uslijed nedostatka kapaciteta, ali i nedostatka mogućnosti za promjenu njihovog nepovoljnog stanja. Sugovornici su govorili o potpunoj blokadi potencijala za razvoj individualne egzistencije, što za posljedicu ima trend porasta izoliranih osoba iz društvene zajednice. Nejednakosti su kreirane kroz neuvažavanje različitog političkog mišljenja, stavova i potreba, nejednak pristup zaposlenju, obrazovanju, javnim fondovima i potpori, zdravstvenoj zaštiti, te kroz ruralnu, rodnu i digitalnu izoliranost.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

346

Održivost za Grude znači prelazak s prljave na ekoindustriju, te daljnji razvoj infrastrukture i uvezivanje s ostatkom države i EU. Održivi razvoj također znači modernizaciju sustava obrazovanja i usavršavanje socijalnih usluga. Održivi razvoj znači i transparentni rad državnih institucija, iskorjenjivanje korupcije i nepotizma, te jačanje demokracije i prava na slobodu mišljenja i govora.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Trenutačno se u Grudama provodi projekt poboljšanja energijske učinkovitosti u stambenim i poslovnim prostorima, te projekt Studije energijske učinkovitosti stambenih objekata i Analize potrošnje energije u malim i srednjim poduzećima u Zapadnohercegovačkom kantonu. UNDP BiH provodi projekt „Dekarbonizacija rezidencijalnog sektora u Bosni i Hercegovini“, koji zahvaća i područje općine Grude. Realiziran je projekt utopljanja Dječjeg vrtića Grude, projekt koji je potpisan 2019. godine. U ovoj je godini donesen novi Plan upravljanja otpadom za razdoblje do 2031. godine koji sadrži set mjera za unaprjeđenje stanja okoliša, učinkovitijeg upravljanja otpadom i korištenja potencijala energije iz prirodnih izvora, kao i detaljnu analizu,

tj. presjek stanja. Trenutačno je u fazi provedbe i projekt *YOUth Drive* – Program za podizanje svijesti o pravilnom gospodarenju otpadom i osnaživanje zakonodavatelja za djelovanje podržan od strane EU. Ovim se projektom, kako navode, žele kreirati preduvjeti za unaprjeđenje i doradivanje postojećih zakonskih regulativa u području zaštite okoliša i upravljanja otpadom, a kao primjer dobre prakse uklanjat će se veći broj divljih odlagališta, te će se postaviti kante za elektronički otpad. U okviru projekta odrađena je analiza stanja vodotoka na terenu po pitanju odlaganja otpada i zaštite vodotoka, kao preduvjet za buduće akcije sličnog tipa. Primjetno je da navedene projekte potenciraju ponajviše nevladine organizacije, te trenutačno nije zastupljen 3R princip. Održivost javnih nabava i usluga odvija se na principu ekonomske održivosti, tj. po sustavu „najpovoljnije ponude“.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene vidljive su i u Grudama, najviše kroz učestale suše i teže uvjete proizvodnje hrane. Sugovornici smatraju da su stvari izvan njihove kontrole, te da glavnu riječ trebaju voditi vodeće državne, EU i svjetske instance. Smatraju i da je potrebno žurno donijeti zakone koji će štititi prirodne resurse i uskladiti razvojne strategije s ekološkim prioritetima.

347

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Sugovornici smatraju da su u Grudama rijeke relativno čiste, ali ako se svijest o ekologiji ne promijeni i ne bude išlo na-bolje, misle da će se stanje rapidno pogoršati. NVO sektor u Grudama je jako malo razvijen i nema inicijativa koje nastoje podići razinu svijesti i lobirati za zaštitu vodenog svijeta.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Slično stanje je i sa životom na zemlji. Usporeni razvoj poljoprivrede doprinosi očuvanju života na zemlji i čistoći zemlje. Potrebno je raditi na dizanju svijesti poljoprivrednika, te omogućiti im pristup ekološkim načinima proizvodnje kroz lokalne fondove.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

U Grudama socijalna kohezija nije na zadovoljavajućoj razini kada je riječ o etničkoj, nacio-

nalnoj i religijskoj pripadnosti. U zajednici je vidljiva diskriminacija drugih etničkih skupina i nepriznavanje države BiH kao takve, pri čemu se radije slavi hrvatska zastava. Postojeća diskriminacija u Grudama odnosi se na političke stavove i pripadnost političkim strankama. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj političkoj stranci, HDZ-u, ne slažu se s načelima vladajuće političke stranke ili one osobe koje su apolitične, nemaju jednak pristup resursima i zaposlenju. Nejednak je pristup školstvu, zdravstvu i drugim socijalnim uslugama, pri čemu osobe koje pripadaju stranci do svih usluga dolaze brže preko „veze“. Diskriminacija se odnosi i na dodjeljivanje sredstava iz javnih proračuna. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj stranci više se i ne žele prijavljivati jer, poučeni iskustvom, pretpostavljaju da nemaju nikakve šanse da dobiju sredstva koja se dodjeljuju preko javnih poziva. Građani su tijekom svih ovih godina vladavine HDZ-a postali skeptični i nepovjerljivi. Ne iznose svoje stavove javno iz straha od cenzure, gubitka posla i drugih oblika diskriminacije. Kada je riječ o korupciji, ona je prisutna u svim segmentima društva i, osim nezakonitog bogaćenja nekolicine moćnika, služi održavanju političke moći vladajuće stranke. Najvidljivija je u sektoru zapošljavanja u javnim poduzećima u kojima se do posla dolazi političkom linijom. Upravo ovaj vid diskriminacije djeluje negativno na socijalnu koheziju. U Grudama je višegodišnji despotizam doveo do stanja u kojem su društveni odnosi narušeni, ljudi ne vjeruju jedni drugima i ne govore slobodno.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Kad je u pitanju razina suradnje između poslovnog i javnog sektora na lokalnoj razini, dosta je pozitivnih primjera u općini Grude, ali koji su mahom inicirani od privatnog sektora. Itekako je potrebna veća proaktivnost javnog sektora kako bi se uskladili razvojni programi u oba sektora. Civilni sektor u Grudama izrazito je nerazvijen.

Kakanj

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U Kaknju je siromaštvo donekle izraženo. Najpogođeniji su mladi, pripadnici marginaliziranih skupina, penzioneri i oboljeli. U svim ovim skupinama žene su ugroženiji rod. Nadalje, siromaštvo se negativno odražava na porodice i na djecu koja unutar njih odrastaju i i to utječe na njihov normalan razvoj. Zatim slijede kategorije djece pripadnika nacionalnih manjina. Ugrožena su i djeca iz povratničkih porodica, a ovim grupama treba pridružiti i neobrazovana ili nekvalificirana lica, starije osobe i lica sa invaliditetom. Njihovi problemi su najevidentniji u oblasti obrazovanja, te ostvarivanju socijalne i zdravstvene zaštite. Siromaštvom su pogođeni i zaposleni zbog malih, neredovnih primanja, te preuzimanja uloge hranitelja nekada i šire porodice. U Kaknju u ovu skupinu spadaju rudari *Rudnika Kakanj* koji je dio *Koncerna EPBiH*. Plate kasne ili ih nema, niske su, a posao izuzetno težak, sa teškim posljedicama po zdravlje. U ogromnoj većini slučajeva rudari su jedini zaposleni članovi porodice. Prema preliminarnim podacima na dan 31. decembar 2020. godine, ukupne obaveze rudnika *Koncerna Elektroprivreda Bosne i Hercegovine* po svim osnovama iznose 920 milion konvertibilnih maraka (oko 460 miliona eura), te trenutno traje proces ubrzanog restrukturiranja preduzeća kako ne bi došlo do stečaja. Od ovog iznosa, dugovanja prema državi su gotovo 495 miliona KM (oko 250 miliona Eura). Siromašni u Kaknju su i ratni vojni invalidi kao i civilne žrtve rata koji imaju jako niska socijalna primanja, a koja nisu dovoljna za njihove mjesečne potrebe, kao ni za troškove liječenja ili lijekova koje oni troše svakodnevno. Kao posljedica siromaštva, mladi ljudi svakodnevno napuštaju općinu Kakanj ili državu, dugoročno i kratkoročno. *To je veoma veliki problem. Došli smo u situaciju da nam se zatvaraju škole zbog nedostatka učenika*, kaže jedan od ispitanika. Veliki broj osoba, većinom muškog roda su u očaju posegli za raznim oblicima poroka. Igre na sreću i kladionice su prve u redu kada je riječ o porocima u Kaknju. Te vrste ovisnosti su dodatno osiromašile i ugrozile mnoge porodice. Osjećaj bespomoćnosti kao produkt siromaštva navodi ljude da vjeruju u razne špekulacije, lažne vijesti, pseudonaučna objašnjenja i udaljava od realnosti života i traženje racionalnog rješenja. Ova situacija plodno je tlo za razvoj raznih oblika desničarskih i populističkih inicijativa i pokreta. Siromaštvom u Kaknju se najviše bave

nevladin sektor i religijske zajednice. Crveni križ pruža usluge oboljelim ljudima i ljudima s poteškoćama u razvoju, a *Narodna kuhinja* nudi oko 250 obroka dnevno. Tu je i socijalni centar koji koliko-toliko obavlja svoje zadatke. Rad *Centra za socijalni rad* je usporen velikim administrativnim zahtjevima i širokim spektrom djelovanja i ograničenim brojem zaposlenih. Ističu se i doprinosi pojedinaca koji dobrovoljno žele pomoći.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Kaknju djeluje narodna kuhinja *Merhamet* i redovno, od ponedjeljka do petka, vrši podjelu toplih obroka građanima koji su u stanju socijalne potrebe. Javna kuhinja se djelimično finansira iz općinskih fondova, te je 2021.godine od strane općine odobren veći fond za rad kuhinje, s obzirom na to da su potrebe stanovništva u porastu. Gladu su najpogođeniji mladi koji su nezaposleni, pripadnici marginaliziranih skupina, penzioneri i oboljeli stanovnici Kaknja.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

350

Zdravstveni sistem u Kaknju je u teškom stanju kao i u cijelom kantonu. Sredstva sa kojima iz zdravstvenog fonda raspolaže *Dom zdravlja Kakanj* su nedovoljna za obim usluga koje pružaju. U takvim uvjetima zaposleni Doma zdravlja se trude pacijentima dati što više i nerijetko pružaju usluge osobama bez zdravstvenog osiguranja u određenim uvjetima i ako one ne zahtijevaju komplicirane intervencije. Kakanjski Dom zdravlja ima 70% specijalista koji pružaju usluge stanovništvu i 10 ambulanti porodične medicine. Finansijsko poslovanje se u proteklih par godina poboljšalo, tako da Dom zdravlja praktično nema dugovanja. Tokom pandemije, Dom zdravlja i ambulante su stalno bili otvoreni i dostupni građanima. Iako se radnici Doma zdravlja trude primiti pacijente u što kraćem roku, liste čekanja su duge i pristup dijagnostici otežan. Dom zdravlja u Kaknju može da uradi samo oko 40% dijagnostike, a ostala dijagnostika obavlja se u Zenici gdje su liste čekanja posebno duge. Pored toga, tek 30% lijekova se nalazi na osnovnoj listi lijekova. To su lijekovi koje pacijenti mogu dobiti za jednu konvertibilnu marku. Ostalih 70% se plaća od 10 KM i više, što ih čini teže dostupnim siromašnim građanima i utječe na kućni budžet pacijenata. Izazov za zdravstveni sistem ipak je preventivne naravi. S obzirom na to da je Kakanj industrijski grad u kojem se nalazi *Elektrana* koja koristi ugalj u pogonu, visoka razina zagađenja zraka, vode i tla utječe na zdravlje stanovnika. Trenutno *Elektrana* nema

sistem za odsumporavanje što predstavlja problem. Drugi zagađivač u Kaknju je *Cementara*, koja je od 2000. godine privatizirana. Od tada je tehnologija proizvodnje počela da se poboljšava iz godine u godinu, a sada dostiže evropske standarde zaštite okoliša. Ipak, proces proizvodnje cementa ima udio u tehnološkom zagađenju, gdje su najznačajnije zagađujuće materije čvrste čestice ili prašina koja se označavaju sa PM10. Emisiju prašine je lakše smanjiti nego emisiju plinova iz tehnoloških postrojenja. Međutim, industrijski nusprodukti iz cementara u Kaknju i Lukavcu spadaju u najznačajnija zagađenja u državi.

Zbog nedostatka sveobuhvatnih informacija, kvalitet zraka u Kaknju je u velikoj mjeri nepoznat. Strahuje se da loš kvalitet zraka i dalje prevladava na lokalnom nivou. Meteorološki zavod je utvrdio najmanje devet žarišta, od kojih je jedno područje Kaknja, koje utječe na 1,3 miliona stanovnika, što je oko jedna trećina od ukupnog broja stanovnika BiH. *Fabrika cementa Kakanj* je izgrađena u neposrednoj blizini termoelektrane. Tvrdi se da su problemi sa emisijama prašine više vezani za proces upravljanja fabrikom nego za opremu. Spram ekoloških problema, zajednica bi trebala da radi na preventivnim mjerama koje bi uključivale stroge kontrole sprovođenja propisanih zakona i procedura kojima bi se smanjila emisija štetnih materija. Također je stanovništvu koje je izloženo ovakvom zagađenju potrebno osigurati pristup redovnom i temeljitom sistematskom pregledu, sa posebnim naglaskom na disajne puteve kako bi se djelovalo preventivno na razvoj teških oboljenja.

351

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Škole bi trebale u što skorijem vremenu da preuzmu svoju punu ulogu edukativno obrazovne ustanove i ponude učenicima široki spektar vannastavnih aktivnosti koje odgovaraju na potrebe modernog društva, a ne čekati da se usaglase politike i da se promijene nastavni kurikulumi. Potrebna je u tom smislu veća autonomija škola i iznalazak načina da se finansiraju vannastavne aktivnosti. Možda bi saradnja sa privatnim sektorom i nametanje društveno odgovornog poslovanja moglo da bude neko prelazno rješenje dok se čeka modernizacija obrazovanja i izostali odgovori države. U zajednici su deficitarna zanimanja iz medicinske struke, informatike, zanatska zanimanja i zanimanja koja se bave zelenom industrijom i zaštitom okoliša. Kako bi došli do tih znanja srednjoškolci iz Kaknja često idu na obrazovanje u druge gradove. Što se obrazovnog sistema tiče, trenutno, da bi se uveo novi obrazovni smjer ili predmet, procedure

su dugotrajne, politizirane i veoma komplicirane, tako da je veoma teško obrazovni proces uskladiti s potrebama tržišta koje se svakodnevno mijenjaju i unapređuju. Neki predmeti koji su odgovarali potrebama zajednice prije 30 godina su i dalje na snazi i proizvode kadar koji nije zaposliv. Potrebno je razvijati programe koji će učenicima razvijati kritičko mišljenje i osigurati ambijent u kojem će se oni osjećati kao subjekat, to jeste aktivan član lokalne zajednice čije se potrebe i mišljenja uvažavaju.

Dalji problem predstavlja nedostatak adekvatne opreme u školskim objektima i izostaju programi usavršavanja nastavnog kadra. Za primjer, nastavni kadar je u toku pandemije imao dosta poteškoća pri korištenju IT opreme u nastavi jer dosta obrazovnih radnika nije obučeno da je koristi. Internet nije dostupan u svim učionicama, a djeca iz ruralnih područja nemaju pristup internetu. Također, pristup udžbenicima bi trebao biti besplatan za učenike svih razreda u osnovnim i srednjim školama. Kvalitet sadržaja udžbenika bi se trebao unaprijediti i modernizirati.

352

Jedan dio programa stipendija koje dodjeljuje općina je dogovaran sa velikim kakanjskim preduzećima kako bi se učenici podstakli upisivati smjerove u srednjoj školi koji formiraju potrebnu radnu snagu na tržištu. Inače, poslodavci nisu zadovoljni sa nivoom obrazovanja srednjoškolaca i nivoom stečenih vještina kroz formalno obrazovanje. Tvrdi da je potrebno još dosta vremena i truda kako bi nakon završene srednje škole mladi bili osposobljeni za efikasan rad.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Općina Kakanj je kroz tranziciju doživjela i retradicionalizaciju rodni uloga, kao što je to slučaj i u drugim krajevima BiH. Slabljenjem socijalnih struktura i socijalne infrastrukture žene su gurnute u sektor brige, gdje su primorane da preuzmu ulogu države i pružaju besplatne usluge brige o starijim, djeci, bolesnim i drugim licima u potrebi. Pod stegom rodni stereotipa je i potreba stanovništva za uslugama iz sfere brige o drugima. Žene se ne ohrabruju da upisuju srednje škole i da biraju fakultete u određenim granama koje su danas itekako dobro plaćene, kao što je naprimjer IT sektor, odnosno sektor telekomunikacija ili industrijski sektor koji je razvijen u Kaknju. Žene ne zauzimaju veliki broj pozicija na rukovodećim mjestima. Zaposlenje pronalaze u uslužnim djelatnostima koja su potplaćena i gdje je diskriminacija na radnom

mjestu normalizirana. Reproductivna prava žena su također ugrožena pri zaposlenju i pristupu porodiljskom odsustvu, te mogućnosti pristupa bolovanju ukoliko su djeca u potrebi. Očevi skoro nikako ne koriste očinska prava tako da se teret brige o djeci odražava i na zaposlenost žena u zajednici. Žene imaju manji pristup penzijama i penzije su im dosta niže u odnosu na muškarce tako da se u kasnim godinama nerijetko suočavaju sa siromaštvom.

U zajednici postoji potreba za osnaživanjem žena i pokretanjem ženskih biznisa. Također su neophodna ulaganja u socijalne strukture općine kako bi žene izašle iz sfere neplaćenog rada. Općinski budžeti trebaju biti rodno senzitivni i trebaju prepoznati potrebe žena, kako u radu na razvoju žene ne bi bile marginalizirane.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Infrastruktura u Kaknju je na zadovoljavajućem nivou u centru grada. Međutim, već u rubnim dijelovima grada infrastruktura slabi. Poseban problem su kanalizacioni i vodovodni sistemi koji su stari i neodržavani. U ruralnim dijelovima i selima oko Kaknja nije riješen pristup vodi niti kanalizaciji. Jedan od mjesnih vodovoda nema kontrolu potrošnje tako da se dešava da se bazen isprazni i da građani ostanu bez vode, bez ikakve odgovornosti nadležnih. Nadalje, ceste se slabo održavaju. Često izostaju putokazi i oznake na putu. Održavanje cesta se sprovodi pred izbore, i to djelimično kao vid političke kampanje čelnika na snazi. Potrebna je precizna kontrola kvalitete izvedbe radova kada se rade intervencije na gradskoj i prigradskoj infrastrukturi, koja sada izostaje. Često se desi da kvalitet okončanih radova ne odgovara standardima niti opravdava potrošena sredstva. Što se tiče grada potreban je veći broj gradskih parkova i igrališta i bolje održavanje postojećih. Čistoća grada nije na zavidnom nivou - ulice se ne peru redovno, a građani odlažu smeće na nepropisan način.

353

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Što se tiče pristupačnosti energija iz čistih ili čistijih izvora potrebno je proširenje daljinskog grijanja. Uvođenje daljinskog grijanja bi omogućilo gašenje velikog broja kotlovnica u Kaknju koji su veliki zagađivači u zimskim danima. U posljednje vrijeme zabilježen je pozitivan trend investitora koji pokreću proizvodnju energije putem solarnih panela. Ovaj trend ostaje za sada slab, ali uz razvoj pogodnog ambijenta ima potencijal za napredak.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Nosioci ekonomskog razvoja u općini Kakanj su veliki privrednici poput *Termolektrane*, *Trgošpe-da*, *Cementare*, *Rudnika mrkog uglja Kakanj*, te firmi poput *DSMtrade* i *Delibašić Poliuretani* koji zapošljavaju veliki broj radnika.

354

Jedan od osnovnih problema je da velike kompanije drže monopol nad svim poslovima u gradu, tako da manji privrednici ne mogu doći do izražaja, ne mogu razvijati svoje firme i svoj biznis, što je jedan od razloga zašto brzo propadaju. Drugi problem je što se radi većinom o prljavim industrijama koje će silom prilika morati biti ugašena ukoliko svoju proizvodnju potpuno ne usklade sa EU ekološkim standardima. Mala i srednja poduzeća bi u budućnosti trebala preuzeti ulogu privrednog razvoja općine. To je očigledno iz situacije u kojoj se našao *Rudnik Kakanj*, a posebno njegovi radnici. Nakon više godina neplanskog zapošljavanja i generisanja velikih dugova prema državi, *Rudnik* je sada u fazi sistematizacije radnih mjesta, gdje postoji veliki rizik da će bez posla ostati oko 600-700 radnika. Također, postoji opravdani rizik da će *Termoelektrana* i Općina dobiti sankcije od *Evropske energetske zajednice* zbog rada na ekološki neprihvatljiv način. Veliki broj ljudi će opet tada da ostane bez posla. Ukoliko općina ne bude radila na razvoju malih i srednjih preduzeća, prijeti opasnost od velikog broja nezaposlenih. Trend odlaska kvalificirane radne snage prisutan je i u Kaknju. Poslodavci se suočavaju sa suženim izborom radne snage i teško dolaze do kvalificiranih radnika. Iz Kaknja odlaze većinom zaposlene i kvalificirane osobe, zbog boljih radnih uvjeta u drugim zemljama, te zdravijeg i razvijenijeg društvenog sistema. Jedna od posljedica emigracije je i smanjen broj društvenih i kulturnih aktivnosti u Kaknju. Velika preduzeća u Kaknju, s obzirom na pandemiju i tržišnu nesigurnost koja je nastupila, usporila su procese zapošljavanja nove radne snage dok ne prođe kriza i dok ne budu imali jasne smjernice za napredak. Tako da je pandemija zapravo ubrzala proces emigracije stanovništva iz Kaknja. Nadalje, iako općina Kakanj izdvaja značajna sredstva za poticanje poljoprivredne proizvodnje, stočarstva, izgradnju infrastrukture, nažalost, zbog njihovog velikog utjecaja na lokalne politike, kulturni i društveni život, veliki broj mladih porodica iz urbanog dijela napuštaju Kakanj i odlaze u treće zemlje.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Reindustrijalizacija je Kaknju potrebna. Velika preduzeća koja nose razvoj ekonomske zajednice trenutno pripadaju staroj generaciji industrije. Radi se o prljavim industrijama koje ostavljaju veliki trag na okoliš i uveliko štete ekologiji. Zbog tog razloga je reindustrijalizacija logičan korak za Kakanj. U posljednjoj godini primjećuje se registracija novih preduzeća koja se žele baviti ekološkom industrijom. Tako postoje i firme koje električnu energiju obezbjeđuju solarnim panelima a otkup struje im je zagarantiran kroz regulatornu agenciju *Ferk* i kroz *Elektroprivredu*. Može se reći da budućnost Kaknja jeste upravo u eko-industriji, ali da je ta razvojna faza zajednice u svom začetku. Činjenica je da se dovoljno ne ulaže u poticanje proizvodnih i izvoznih grana niti u Kaknju, niti u državi. Takvim preduzećima koja se fokusiraju na proizvodnju i na izvoz, lokalna zajednica i država trebaju pružiti veliku potporu, koja trenutno izostaje. U Kaknju je pozitivan primjer preduzeće *Delibašić poliuretani* i preduzeće *Delta Petrol* koji svoj rast prvenstveno održavaju kroz izvoz, nastupajući na tržištima regije, Hrvatske, Slovenije i EU. Za rast industrije u narednom periodu u Kaknju prosperitetno je i pokretanje novih industrija, posebno zelenih, i rast postojećih, to jeste proširenje djelatnosti velikih preduzeća na druge oblasti. Posebno su istaknuti potencijali i potreba za podsticajima koji bi bili usmjereni ka malim i srednjim poduzećima koja se bave proizvodnjom, te posebno preduzećima koja imaju pristup tržištu van granica BiH. Primjeri takvih preduzeća su preduzeće *Moj san* i preduzeće *Delta Petrol*.

Općina je u posljednje dvije godine dosta radila na pojednostavljenju procedura za registracije firme u Kaknju. Uveden je niz pogodnosti za investitore, a sada pokreće i web stranicu putem koje će investitor moći od kuće registrirati firmu. Web stranica je predviđena na nekoliko svjetskih jezika. Općina Kakanj, međutim, treba razviti strateški i pragmatičan pristup stranim investitorima i strateškom razvoju Općine uopće. Potreban je razvoj marketinške strategije kojom će se privući strani investitori i formirati stručni timovi mladih ljudi koji govore strane jezike i obučeni su za taj rad. Razvojni centar općine Kakanj u opisu svojih poslova nadležan je za promociju kakanjskih preduzeća i privlačenje stranih investitora. Sam centar je za svoj rad iz budžeta grada dobio oko 30.000,00 KM, međutim aktivnosti centra nisu na nivou očekivanja zajednice. Njihov rad ipak ima dosta prostora za napredak.

Što se tiče osiguranja kritičnih faktora investiranja, prije svega Kaknju je potreban veći broj poslovnih zona. Da bi se osigurala radna snaga koja je zanimljiva stranim investitorima potrebni su programi prekvalifikacije i dokvalifikacije kako bi se postigao zadovoljavajući nivo znanja i vještina. Nadalje, potrebno je dodatno raditi na razvoju infrastrukture i olakšati administrativne zahtjeve spram stranih investitora. Kakanj ima dobre predispozicije da osigura stručnu radnu snagu za investitore koji ulažu u industrije većeg inovativnog i tehnološkog nivoa. Naravno postoji dosta prostora i potrebe za usavršavanjem obrazovnih programa, formalnih i manje formalnih, te i radne snage po ovom pitanju. S druge strane, Općina Kakanj malo radi na stvaranju kvalitetnog društvenog i kulturnog života. Pozorišta su zapuštena. Umjetničko stvaralaštvo skoro pa nepostojano, te rekreativni sadržaji šturi. Parkovi u gradu i oko grada su zapušteni. Sadržaja za djecu i mlade je jako malo.

Što se tiče izvoza, lokalna zajednica bi trebala da daje više podsticaja za proizvođačka preduzeća koja su svoje proizvode uspjeli da plasiraju na strana tržišta. Tu su preduzeća poput preduzeća *Moj San* i *Delta Petrol* koji svoje djelovanje temelje na izvozu. Veliki infrastrukturni projekti poput dovršavanja autoputa Zenica-Doboj igraju važnu ulogu u stvaranju potrebnih uvjeta za olakšan izvoz. Također rad *Agencije za razvoj Općine Kakanj* je ocijenjen kao nedovoljan i izražene su potrebe za promotivnim aktivnostima postojećih kapaciteta općine i njenih dobrih praksi, kao dobre investicijske destinacije.

356

Emigracija i neadekvatan obrazovni sistem su jedan od razloga sporog razvoja industrije i poduzetništva u Kaknju. Naprimjer, postoji smjer *Vozači motornih vozila* u srednjoj školi u Kaknju. Međutim, osobe koje završe taj smjer nisu u mogućnosti da upravljaju mašinama niti vozilima, dok ne polože redovan vozački ispit. S obzirom na to da je vozački ispit skup, on ostaje nepristupačan mnogim mladim osobama, a znanje stečeno u školi ostaje nekompletno da bi te osobe mogle pristupiti tržištu rada. Velike firme i *Udruženje poslodavaca* je iniciralo više sastanaka sa Ministarstvom obrazovanja u pokušaju poboljšanja situacije. Za sada, ti sastanci nisu urodili velikim pomacima. Nadalje, u saradnji sa Općinom Kakanj i privatnim sektorom, oformljen je i sistem ko-stipendiranja učenika koji završavaju smjerove u srednjoj školi koji se uklapaju u potrebe radnog tržišta. Ovaj program daje dosta dobre rezultate u Kaknju. U Kaknju nije primijećen veliki broj dijasporske populacije koja želi pokrenuti određeni biznis u lokalnoj

zajednici. Ljudi se većinom u Kakanj vraćaju nakon ostvarene penzije. U slučaju da žele investirati, radi se većinom o manjim preduzećima u želji investitora da pomognu razvoju lokalne zajednice. Tako naprimjer, jedan investitor trenutno želi da izgradi i pokrene vrtić u Kaknju.

Inovacije sa sobom nose određeni razvojni potencijal. Pitanje koje se postavlja jeste da li Kakanj, ili neki drugi grad u BiH, može da parira velikim centrima za inovacije EU i država poput USA, Japana i sl. S obzirom na nizak nivo razvoja industrije, na zastarjelu tehnologiju, nenaпредno stanje obrazovanja i izostanak mogućnosti za implementacije vlastitih ideja u trenutnom poretku proizvodnje i industrije, inovacije u našem kontekstu možda imaju najviše prostora na polju administracije i turizma koji imaju konkretnu vezu sa lokalnom zajednicom. Općina Kakanj trenutno nema programe za poticaj inovacija. Procedure pokretanja biznisa su komplicirane i dugotrajne. Općina bi trebala da radi na edukaciji i da obezbijedi sve informacije zainteresiranim građanima, kako bi olakšala registraciju i razjasnila obaveze poduzetnika. Sistem informiranja bi trebao da obavještava sve poduzetnike o eventualnim promjenama, olakšicama i novim procedurama ukoliko bi iste stupile na snagu. Općina je u posljednjih nekoliko godina pokrenula program za razvoj poduzetništva i obrta koji se zove *Pokreni svoj posao*. Program nudi podsticajna sredstva koja su namijenjena za refundaciju troškova obaveznih doprinosa – PIO, zdravstveno osiguranje i osiguranje od nezaposlenosti, za registriranu djelatnost u periodu od 24 mjeseca (prva godina u iznosu od 100%, a maksimalno 383,00 KM/mjesec, druga godina 50%, a maksimalno 191,50 KM/mjesec); te sufinansiranje troškova nabavke mašina, opreme i repromaterijala neophodnog za registriranu djelatnost u iznosu do 3.000,00 KM. Problem je što općina ne prati razvoj tih preduzeća, tako da veliki broj njih nakon prestanka sufinansiranja doživi krah. Sufinansiranje prema tome nije dovoljno, potrebno je mentorstvo i pružanje stručnih savjeta o održivosti preduzeća.

Da bi se stvorilo plodno tlo za razvoj IKT biznisa na prostoru Kaknja, potrebno je modernizirati obrazovni sistem i ponuditi veći broj programa koji nude obrazovanje iz ovog polja. Također su potrebni centri za kvalifikaciju i prekvalifikaciju radne snage koji nude savremene i praktične informatičke programe. U Kaknju postoje solidni programi za poticaj startup preduzeća. Međutim, potrebno je da se napravi još jedna linija poticaja koja će poticati postojeće, etablirane firme u daljem razvoju. One bi na taj način mogle da uposle veći broj radnika i prošire svo-

ju djelatnost. U nedostatku takvih programa, firme trenutno koriste fondove za zapošljavanje u tu svrhu i to sa dosta dobrim rezultatima. Također, *Udruženje poslodavaca* aplicira u sklopu usluga prema svojim članicama na javne pozive direktno za firme, priprema i asistira firme u pripremi dokumentacije za prijavu na javne pozive ili razne vrste poticaja koje nudi država ili međunarodne razvojne agencije. Do sada je *Udruženje* imalo dosta konkretnih pozitivnih rezultata i u samozapošljavanju i u širenju broja zaposlenih postojećih preduzeća.

U Kaknju postoji spremnost lokalne vlasti za prelazak na digitalne oblike uprave i poslovanja. Određeni koraci su poduzeti u tom pravcu. Međutim, tokom intervjua sa sagovornicima nije bilo potpuno jasno koje sve usluge nudi lokalna e-uprava. Potrebno je promovirati upotrebu e-usluga među lokalnim stanovništvom, preduzećima i investitorima. Web stranicu službi i Općine je također potrebno usavršiti i redovno ažurirati sa praktičnim informacijama za građane i preduzeća.

358

Što se tiče transportne infrastrukture, sama pozicija Kaknja spram većih centara kao što su Sarajevo i Zenica je zadovoljavajuća, s obzirom na blizinu i pristupačnost autoputu. Naravno završetak Koridora 5C je jako bitan za još bolju povezanost Kaknja sa komšijskim zemljama i EU. Što se tiče transportne infrastrukture u gradu, Kakanj nema gradski prevoz koji bi bitno utjecao na smanjenje zagađenosti zraka. Prigradski prevoz također izostaje, što predstavlja otežavajuću okolnost siromašnim građanima iz ruralnih sredina oko Kaknja. Ukupna vrijednost infrastrukturnih projekata realiziranih unutar 2020. godine na području općine Kakanj iznosila je 2.832.929 KM. Implementirano je ukupno 38 projekata u sanaciji saobraćajnica. Što se tiče projekata planiranih u 2021. godini nastavit će se rekonstrukcija regionalnih saobraćajnica i manji projekti sanacija na području Općine Kakanj. Veliki infrastrukturni projekti nisu u planu u 2021.godini.

Trenutno je na području Kaknja prisutan samo *BH Telecom* koji pruža komercijalne usluge građanima i preduzećima. Veće investicije Općine za obezbjeđenje ili unapređenje digitalne infrastrukture nisu zabilježene. Kada je riječ o unapređenju putne, komunalne i druge infrastrukture ispitanici su se usaglasili oko nedostatka određivanja realnih kriterija za određivanje prioriteta. Smatraju da je najčešći kriterij političke naravi, te da se procjena oslanja na mogućnost dobijanja broja glasova koji će vladajuće strukture dobiti na sljedećim izborima u pojedinim

mjesnim zajednicama, jer se radovi obavljaju uvijek pred izbore. Drugi problem se odnosi na kvalitet radova, odnosno na formalni nadzor nad izvođačima koji nikako ne garantira dugotrajnost i kvalitet.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti u Kakanju poprima trajni karakter i struktura se kao model odnosa u društvu na koji se svi akteri pomalo navikavaju. Za neke grupe iz najugroženijih kategorija može se govoriti o stanju dugoročne socijalne isključenosti, koja je nastupila usljed nedostatka kapaciteta ali i nedostatku mogućnosti za promjenu njihovog nepovoljnog stanja. Sagovornici su govorili o potpunoj blokadi potencijala za razvoj individualne egzistencije, što za posljedicu ima trend porasta izoliranih osoba iz društvene zajednice. Nejednakosti su kreirane kroz neuvažavanje različitog političkog mišljenja i stavova, nejednak pristup zaposlenju, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti, te kroz ruralnu, rodnu i digitalnu izoliranost. Posebno su pogođene osobe iz ruralnih djelova općine koje su fizički izolovane nepostojanjem prigradskog saobraćaja i lošom infrastrukturom.

Kao dobar primjer borbe protiv nejednakosti je postavljanje Zemine Vehabović za predsjednicu Savjeta mjesne zajednice. Vehabović je Romkinja i predsjednica je Udruženja Centar za majke *Nada* Kakanj koje postoji od 2010. godine. Ona već godinama kroz udruženje pomaže Romima da dođu do zdravstvenog osiguranja ili nekih drugih prava koja im pripadaju.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost za Kakanj znači prelazak sa prljave na eko-industriju, te razvoj stabilnih malih i srednjih preduzeća. Održivi razvoj također znači modernizaciju sistema obrazovanja i usavršavanje socijalnih usluga. Održivi razvoj znači i transparentni rad državnih institucija, iskorjenjivanje korupcije i despotizma, te jačanje demokratije i prava na slobodu mišljenja i govora.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Kakanj Cement u sklopu *Heidelberg Kakanj* grupacije je prepoznao važnost održivog razvoja i odgovorne proizvodnje i potrošnje, te je prošle godine odabran za biznis lidera održivog razvoja Bosne i Hercegovine u sklopu projekta *Podrška pripreme za implementaciju ciljeva održivog*

razvoja i uključivanje privatnog sektora. Uključen je i podržava brojne projekte lokalne zajednice koje imaju za cilj zaštitu okoliša i odgovornu proizvodnju. Po pitanju efikasnog upravljanja otpadom su uvedeni tokom prošle godine tzv. *e-kontejneri za elektronski otpad i eko-učionice*. Navedeno je postavljeno u sklopu projekta *Elektronski otpad odvoji i prirodu osvoji* koji je realizirao *Centar za ekologiju i održivi razvoj Kakanj – C.E.K.O.R.* U e-kontejner se mogu ubacivati IT oprema i oprema za telekomunikacije, električni uređaji, alati i svi drugi uređaji koji su radili uz pomoć električne energije ili baterija, rashladni uređaji. Sav otpad koji se prikupi bit će preuzet od ovlaštenog otkupljivača - *ZEOS* sistem. Općina Kakanj je još 2010. godine usvojila Lokalni akcioni plan koji sadrži set mjera za koje trebaju da poboljšanje stanja okoliša. Nevladina organizacija *Zagrljaj* koja se bavi radom sa osobama sa invaliditetom je osnovala svoje socijalno preduzeće pod istim nazivom u sklopu kojeg prodaju vlasitite proizvode koji su bazirani na čistoj proizvodnji i potrošnji (bave drvopreradom). U sistemu javnih nabavki koncept održivosti se primjenjuje samo u kontekstu ekonomske održivosti tj. nabavke se vrše na sistem *najpovoljnije ponude*.

360

Cilj 13: Očuvanje klime

Život u Kaknju je vezan za tešku industriju. Ova regija nudi poslovne mogućnosti u površinskim kopovima mrkog uglja, u fabrici cementa i termoelektrani. U termoelektrani se sagorijeva mrki ugalj, a u vlasništvu je državne energetske kompanije *Elektroprivreda BiH*. Ona snabdijeva grad Kakanj toplotom, a šire područje električnom energijom. Termoelektrane, službeno najveći zagađivači zraka u državi, emitiraju od 65 do 90% svih emisija SO₂, NO_x i CO₂ u atmosferu. Iako su implementirane neke ekološke mjere, kao što je smanjenje emisije prašine i emisija NO_x (te vrijednosti su u skladu sa važećim zakonima EU), emisijama sumpor dioksida se do sada nije ozbiljnije bavilo. Prema podacima koji se navode u izvještaju *Alijanse za zdravlje i životnu sredinu (HEAL)*, termoelektrana Kakanj je među deset najvećih evropskih emitera sumpor dioksida (SO₂). Zagađenje koje emituje ovo postrojenje širi se Evropom prelazeći granice. Broj oboljelih od kancera, prema tvrdnjama mještana Kaknja, gotovo svakodnevno raste, a posljedice rada zastarjele elektrane su gotovo nesagledive. Osim toga, čini se da je još jedan ozbiljan problem i zagađenje vode. Ispusti otpadnih voda značajno zagađuju tekuće vode i to dovodi do visokog rizika od sekundarne kontaminacije vode. Nadalje, proizvodnja cementa je dio tehnološkog za-

gađenja u kojoj su najznačajnije zagađujuće materije čvrste čestice ili prašina koja se označava sa PM10. Industrijski nusprodukti iz cementare Kakanj spadaju u najznačajnija zagađenja u državi.

Što se tiče pokretanja zelenih industrija u Kaknju ima i pozitivnih primjera to su vjetroelektrana i pokretanje solarnih elektrana. Njihova proizvodnja je trenutno zanemariva u odnosu na ukupnu proizvodnju energije u Bosni i Hercegovini, ali predstavljaju potencijal. Preduzeća poput *Termoelektrane* i *Cementare* emisijom negativnih čestica mijenjaju mikro klimu koja kasnije ima utjecaj na poplave, suše i klimatske promjene općenito. Kao primjer posljedica klimatskih promjena na području Kaknja istaknuto je da je nakon poplava koje su se desile 2014. godine došlo do brojnih selidbi stanovništva sa područja koje su imala plodna zemljišta u druga područja bez plodnih zemljišta, čime je pogođeno stanovništvo osiromašeno.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Rijeka Bosna i rijeka Vogošća protiču kroz Kakanj. Obje rijeke su izrazito zagađene, opterećene industrijom, kanalizacijom i otpadom. Teška kakanjska industrija bitno zagađuje i vodni svijet. Ispusti otpadnih voda značajno zagađuju tekuće vode i to dovodi do visokog rizika od sekundarne kontaminacije vode.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Teška kakanjska industrija utječe i na zagađenje tla. Mještani jednog od najugroženijih naselja u Kaknju, Čatića, decenijama se borbe sa deponijom uglja koja se nalazi u njihovoj neposrednoj blizini. Čatići su malo mjesto u kojem se nalazi sva industrija vezana za termoelektranu Kakanj kao i deponija uglja koja stvara velike probleme. Građani su se organizirali u neformalnu grupu – *Eko Čatići* i nastoje promovirati zdrav život i prikazati ljudima važnost ekologije i objasniti koliki utjecaj ima aerozagađenje na zdravlje čovjeka. Pored svih industrijskih zagađenja i aerozagađenja, Kakanj ima problem sa pretjeranom eksploatacijom uglja i iskorištavanjem zemljišta u svrhe koje se koriste za termoelektranu i rudnik. Deponije jalovine, šljake i pepela ugrožavaju naselja koja se nalaze u njihovoj neposrednoj blizini, a nerijetko uzrokuju i klizišta. Te deponije se ne saniraju na pravi način. Umjesto sanacije, one u Kaknju postaju sve veće i veće, pogotovo na područjima koja su podložna klizištima.

Dalji problem su divlje deponije smeća i mjesta na kojima se ilegalno odlaže smeće. Općina je nabavila male kamere koje planira instalirati na mjesta gdje se najčešće ponavljaju divlje deponije, što predstavlja jedan pozitivan korak. Međutim, vlasti se nisu pozabavile gradskom deponijom koja nema sve dozvole, nedaleko je udaljena od grada i predstavlja veliki problem stanovnicima koji su nastanjeni u njenoj blizini. Inicijative reciklaže i reduciranja otpada nisu pokrenute na području općine Kakanj. Takve inicijative ili biznisi su svakako poželjni i dobrodošli.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

U Kaknju je socijalna kohezija na zadovoljavajućem nivou kada je riječ o etničkoj, nacionalnoj i religijskoj pripadnosti. *U našoj zajednici nema diskriminacije, živimo u skladu. Obilježavaju se svi praznici zajedno, čestitaju se, komšije se poštuju*, kaže jedna od sagovornica. Postojeća diskriminacija u Kaknju odnosi se na političke stavove i pripadnost političkim strankama. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj političkoj stranci (SDA), ne slažu se sa načelima vladajuće političke stranke ili one osobe koje su apolitične nemaju jednak pristup resursima i zaposlenju. Nejednak je pristup školstvu, zdravstvu i drugim socijalnim uslugama, gdje osobe koje pripadaju stranci do svih usluga dolaze brže preko *štele*. Diskriminacija se odnosi i na dodjeljivanje sredstava iz javnih budžeta. Osobe koje ne pripadaju vladajućoj stranci više i ne žele da se prijavljuju jer, poučeni iskustvom, pretpostavljaju da nemaju nikakve šanse da osvoje sredstva koja se dodjeljuju preko javnih poziva. *Sve se svodi na to da li ste „zeleni“ ili ne. Za jedne važe pravila, za druge ne. Lično sam se dosta puta uvjerio*, kaže jedan od sagovornika. Građani su tokom svih ovih godina vladavine SDA postali skeptični i nepovjerljivi. Ne iznose svoje stavove javno iz straha od cenzure, gubitka posla i drugih oblika diskriminacije. Primjer je i stranica Općine Kakanj na društvenim mrežama. Ako pojedinac napiše komentar koji nije u skladu sa vladajućim režimom, komentar biva obrisan, cenzurisan i blokiran. To se odnosi na komentare koji nisu uvrjedljivi ili nezakoniti.

Kada je riječ o korupciji ona je prisutna u svim segmentima društva i, osim nezakonitog bogaćenja nekolicine moćnika, služi održavanju političke moći vladajuće stranke. Najvidljivija je u sektoru zapošljavanja u javnim poduzećima gdje se do posla dolazi političkom linijom. Upravo ovaj vid diskriminacije djeluje negativno na socijalnu koheziju. U Kaknju je višegodišnji des-

potizam doveo do stanja u kojem su društveni odnosi narušeni, ljudi ne vjeruju jedni drugima i ne govore slobodno.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Kad je u pitanju nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou, pozitivan primjer u općini Kakanj je bio formiranje *Udruženja poslodavaca općine Kakanj* i *privrednika općine*, koje ima zadovoljavajuće rezultate. Sa druge strane, formiran je i *Razvojni centar Općine Kakanj* čiji rezultati rada ne doprinose razvoju lokalne zajednice. Centar je opisan kao pasivan i samodovoljan, te se smatra da Centar u narednom periodu treba da ima veći učinak kako bi se opravdala alocirana sredstva za njegov rad.

Konjic

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Penzioneri i Romi su siromaštvom najugroženije populacije u Konjicu. Lokalni Romi, ali i oni koji migriraju iz drugih mjesta, najčešće prose na ulicama Konjica. Neki koriste prilike poput rekonstrukcije tunela Crnaja, južno od Konjica. Tu prosjače s obje strane tunela, duž kolona vozila koja čekaju na periodično propuštanje kroz radilište. Neki mlađi Romi zaposleni su posredstvom općinskih programa ili Zavoda za zapošljavanje. Međutim, stariji Romi, ili oni koji nemaju lične dokumente, ne mogu ostvariti takvu pomoć. Sagovornici navode da ima i zloupotreba sistemskog prosjačenja onih koji tako zarađuju jer ne žele raditi. Postoji izražena potreba u lokalnoj zajednici da se na neki način odvoje „profesionalni“ prosjaci od onih kojima je pomoć stvarno potrebna. Romima je neophodno olakšati pristup obrazovanju i socijalnoj zaštiti, koji je otežan zbog objektivnih razloga, poput siromaštva, ali i zbog subjektivnih razloga, poput nespremnosti pojedinih Roma da školuju svoju djecu, dijelom i zbog suočavanja s diskriminacijom romske djece u školama i lokalnoj zajednici.

364

Vidljivo siromaštvo, po mišljenju lokalnih privrednika, stvara lošu sliku lokalne zajednice u očima nedomesticnog stanovništva. Ta loša slika „tjera strani kapital“ iz Konjica, bez obzira na to je li riječ o kratkom putničkom predahu tokom proputovanja kroz Konjic, dolasku stranih investitora, ili odluci dijaspore da investira u Konjic, jer „novac je plašljiva kategorija“, kažu privrednici. Uz to, lokalnim privrednicima često stižu zahtjevi za pomoć za hranu ili za liječenje, što opterećuje poslovanje, oduzima vrijeme i skreće pažnju s poslovnih obaveza.

Pojedini sagovornici hvale rad Centra za socijalni rad čiji zaposlenici predano rade na smanjenju siromaštva, ističući njihov entuzijizam i spremnost da budu dostupni svojim štićenicima i van radnog vremena. Nespretna zakonska rješenja viših nivoa vlasti nekim su kategorijama siromašnih onemogućila da traže sredstva Centra za socijalni rad jer, naprimjer, imaju neki komad zemlje u svom vlasništvu. Tim ljudima trebalo bi pomoći na druge načine, naročito onima koji nešto uzgajaju ili su uzgajali na toj zemlji, ali nisu uspjeli prodati svoje proizvode i ostvariti dohodak dovoljan za život. Muslimansko dobrotvorno društvo *Merhamet* također pomaže si-

romaštvom ugrožene kategorije stanovnika. Međutim, penzije koje su male mogu se povećati samo sistemskim pristupom svih nivoa vlasti, odnosno smanjenjem doprinosa sa 74% na 48% i istovremenim povećanjem zaposlenosti. Privrednici koji to zagovaraju svjesni su da to nije u rukama lokalne vlasti, već svih nivoa.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Penzioneri i Romi su oni koje treba spomenuti i ovdje. Javna kuhinja ne postoji u Konjicu, a sagovornici ističu da je itekako potrebna. Pojedini penzioneri su zbog niskih penzija, koje iznose od 300 do 500 KM mjesečno, prisiljeni hranu tražiti u kontejnerima za otpatke ili birati između kupovine hrane i lijekova koji su im neophodni. Naime, mnogi su lijekovi preskupi, s obzirom na to da ih zdravstveno osiguranje ne pokriva. Penzionisana učiteljica, naprimjer, izađe u kasnim noćnim ili ranim jutarnjim satima, jer osjeća stid što je prisiljena hranu tražiti u kontejneru. Istovremeno je uskraćena za pristup kvalitetnoj zdravstvenoj zaštiti, iako je čitav život izdvajala za zdravstveno osiguranje. Lokalni privrednici ističu da pomažu takvim osobama kad god mogu, ali da su svjesni da je to samo privremena pomoć, jer je ta vrsta siromaštva sistemski uzrokovana i moguće je jedino sistemski i rješavati.

365

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstvo u Konjicu karakteriše višak zaposlenih, višemilionski dugovi i nedostatak osnovnih medicinskih materijala poput zavoja i konca za šivanje povreda. Sagovornici ističu da su nezadovoljni zdravstvom jer smatraju da je kvalitet usluga daleko niži od nivoa koji zaslužuju, s obzirom na iznose doprinosa koje izdvajaju za zdravstvo. Reorganizacijom je zdravstveni sektor u Konjicu podijeljen na Dom zdravlja i Opću bolnicu Konjic. Dom zdravlja pruža primarnu zdravstvenu zaštitu i pod nadležnošću je Općine Konjic, dok je bolnica pod nadležnošću Hercegovачko-neretvanskog kantona. Sagovornici ističu da danas u zdravstvu u Konjicu radi više od 350 ljudi na manje od 30.000 stanovnika. To je 12 zdravstvenih radnika na 1.000 stanovnika, odnosno tri puta više nego u Austriji, Švicarskoj i Švedskoj. U tim zemljama, prema podacima Svjetske banke, radi između 4 i 5 medicinskih radnika na 1.000 stanovnika. Prije rata Konjic je imao oko 46.000 stanovnika, a upola manje zaposlenih u zdravstvu, ali je zdravstvena zaštita bila mnogo bolja, ističu sagovornici. Dodaju da u zdravstvu nedostaje svega, pa čak i osnovnih

materijala, te da, kada idu doktoru, ne nose jedino još gorivo za vozila hitne pomoći. Dom zdravlja Konjic je 2020. poslovnu godinu okončao ukupnim dugom od 11 miliona KM, dugujući penzionom fondu, dobavljačima, svojim zaposlenicima. Općinsko vijeće usvojilo je izvještaj Doma zdravlja skoro bez diskusije, ne postavljajući pitanja o tome kako se došlo u takvu situaciju, ko je odgovoran i kako da se to stanje prevaziđe, ističu sagovornici. Dodaju kako lokalna vlast demonstrira frapantnu nezainteresovanost da rješava probleme u zdravstvu kao jednom od ključnih sektora nužnih za dobar kvalitet života stanovnika Konjica. Finansijska dugovanja Opće bolnice Konjic još su veća. Finansijsko poslovanje zdravstvenog sektora nužno je vratiti na održive noge, kako bi bili zadovoljni i zdravstveni radnici i građani kao korisnici usluga, odnosno kako bi bilo novca i za plate zaposlenih i za zdravstvenu zaštitu građana.

Konjic je dominantno ruralna općina, a znatan dio ruralnog stanovništva uopće nije zdravstveno osiguran. Mnogi se od rata uglavnom bave zemljoradnjom ili stočarstvom i (ili) rade u sivoj ekonomiji, odnosno bez zdravstvenog i penzionog osiguranja. Prijedlozi sagovornika za rješavanje tog problema išli su u pravcu da lokalna vlast ponudi zdravstveno osiguranje svim stanovnicima koji imaju poljoprivrednu proizvodnju jer im ona omogućava lični dohodak dovoljan za samoodrživost. Tako bi lokalna zajednica pomogla stanovnicima ruralnih krajeva da ostvare zdravstvene usluge koje su im trenutno nedostupne, a ujedno bi ih potakli da se okrenu zemljoradnji.

366

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U Konjicu je izražen nedostatak kadrova mnogih profila, prvenstveno u dominantnom metalnom sektoru, poput galvanizera, varilaca, CNC operatera. Nedostaje i kvalifikovanih kadrova građevinskih zanata, kao što su vodoinstalater, električar, zidar, tesar. To je dijelom uzrokovano regionalnim trendom migracije takvih kadrova u razvijene zemlje zapadne Evrope, dijelom neusklađenošću domaćeg obrazovnog sistema s potrebama realnog sektora, a dijelom nedovoljnom zainteresovanošću mladih da se školuju za te zanate. Formalno obrazovanje u Konjicu uopće ne proizvodi brojna zanimanja koja su neophodna realnom sektoru u metalnoj, drvnoj ili građevinskoj industriji. Prije četiri godine Općina Konjic počela je davati tehničku i finansijsku pomoć preduzećima metalne, drvne i građevinske industrije za prekvalifikaciju radnika. Do sada je kroz program prekvalifikovano oko 300 osoba, što je u maloj mjeri popravilo

stanje jer je firmama omogućilo da dobiju odgovarajuću radnu snagu za svega šest mjeseci. Međutim, to nisu zvanični certifikati koje radnici mogu iskoristiti u drugim firmama ili u inostranstvu. Pokušaji da se u formalnom obrazovanju uvedu smjerovi za zanimanja koje traži tržište suočili su se s izazovom nedovoljne zainteresovanosti mladih za takve zanate. Uz to, trenutno raste trend odlaska i visokoobrazovanih kadrova, pa i to postaje značajan problem na tržištu rada.

Istovremeno, privrednici kažu da je kvalitet kadrova koji izađu iz domaćih škola na jako niskom nivou, vjerovatno dijelom i zbog toga što je i kvalitet obrazovnog kadra nizak. Tridesetogodišnja negativna selekcija dovela je do toga da kvalitetni kadrovi nisu mogli očekivati poslove u javnom sektoru, uključujući tu i obrazovne institucije, jer su ih zauzeli podobni kadrovi, nerijetko s kupljenim diplomama. Sagovornici ističu da takvi profesori nisu sposobni da proizvedu kvalitetan kadar niti da usklade produkciju kadrova s potrebama tržišta.

Cilj 5: Rodna ravnopravnos

Sagovornici ističu da vijećnici u Konjicu uopće nisu edukovani za donošenje budžeta, pa samim tim nemaju predstavu o tome šta znači rodno osjetljivo budžetiranje, niti kako izgleda rodno odgovoran budžet. Iz općinskog budžeta se, naprimjer, ne može vidjeti koliko je od pola miliona KM planiranih za sport namijenjeno za ženske sportske klubove. Takav budžet „zaključan“ je jer onemogućava organizacijama civilnog društva da konkurišu s projektom otvaranja centra za žene u Konjicu. Naime, moguće je konkurisati samo za projekte podrške obrazovanju, kulturi, sportu i mladima, ali ne i ženama. Zato ne iznenađuje da su među brojnim organizacijama civilnog društva u Konjicu samo dvije koje se bave prvenstveno pitanjima žena. Zbog ovoga se može reći da nedostatak lokalnog ekonomskog razvoja u Konjicu više pogađa žene. U aprilu 2021. godine u Konjicu su bile evidentirane 3.832 nezaposlene osobe, od čega je bilo 54,2% žena.

Kada su u pitanju ekonomija brige i neformalna ekonomija, neznatno više tereta nose žene, ali ni muškarci nisu u mnogo boljem položaju, naročito u dominantno ruralnoj općini kao što je Konjic. Jedna od ugroženih i nedovoljno prepoznatih kategorija u Konjicu jesu žene kojima je rat prekinuo školovanje, a koje su nakon rata zasnivale porodice i odgajale djecu. Sada su dje-

ca odrasla, a te su žene ostale bez zaposlenja, bez obrazovanja. U godinama su kad bi možda mogle dati nešto lokalnoj zajednici, ali ne znaju šta da daju jer su „izgubljena generacija“. Neke od njih angažovane su kroz Udruženje žena *Nera* u kojem dobivaju pomoć da se ekonomski osnaže kroz proizvodnju i prodaju poljoprivrednih proizvoda i rukotvorina.

368

Prijedlog ide u pravcu otvaranja centra za žene, odnosno sigurnog i motivirajućeg prostora u kojem će žene, a naročito žene iz ugroženih kategorija, moći „makar samo da sjede i da šute ako treba“. Sagovornice kažu da prošli načelnik, koji je bio na čelu Općine Konjic 20 godina, nije uopće imao senzibilitet prema nevladinom sektoru, a naročito prema ženskim udruženjima, i da se nadaju da će novi načelnik više ulagati u ljudske resurse, a manje u podzide, asfalt i infrastrukturu. Naročito su u teškoj situaciji žene s invaliditetom, žene starije od 45 godina koje su neobrazovane i nekonkurentne na tržištu rada, kao i žene djece s posebnim potrebama i samohrane majke. Prijedlozi također idu u pravcu edukovanja predstavnika općinskih vlasti o rodno osjetljivom i odgovornom budžetiranju. Također, općinske institucije, ali i lokalne firme, trebalo bi potaknuti da počnu otkupljivati rukotvorine i poljoprivredne proizvode koje žene iz spomenutih ugroženih kategorija već proizvode. Umjesto da svojim gostima poklanjaju rokovnike, upaljače i olovke s logom općine ili firme, mnogo je bolje da na poklon dijele lokalne rukotvorine iza kojih stoji odlična priča i time pomognu i lokalnoj zajednici i ranjivim kategorijama žena. Majka koja se brine o djetetu sa stopostotnim invaliditetom živi u „modernom ropstvu“ jer ne može nikome povjeriti dijete na čuvanje, pa tako ni otići nigdje. Njoj mnogo znači da dopuni kućni budžet radom iz vlastitog doma ili bašte, kažu sagovornice. Ističu da je značajan dio ekonomije utemeljen na neplaćenom, nevidljivom radu koji obavljaju i žene i muškarci, poput odgajanja i obrazovanja djece, kućanskih poslova, popravke vozila, krećenja stana, uzgoja hrane, pripremanja zimnice i ogrjeva i slično.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Općina Konjic zauzima veliku površinu i bogata je pitkom vodom. U općini dominiraju ruralna naselja. Ona uglavnom imaju riješene lokalne vodovodne, ali ne i kanalizacione mreže. Sela uglavnom imaju takozvane divlje odvođe otpadnih voda, koje su potencijalni izvori zaraza. Najveći dio ruralnih otpadnih voda, ali i dio otpadnih voda iz urbane zone Konjica, završava direktno i bez prečišćavanja u nadzemnim i podzemnim vodenim tokovima.

Od 2013. godine općina ima prečišćivač gradskih otpadnih voda, koji obuhvata domaćinstva u kojima ukupno živi oko 10.000 stanovnika uže gradske jezgre. Kao ni ostatak države, ni Konjic nema institucionalni nadzor nad primjenom pesticida, herbicida i umjetnih gnojiva, čak ni u blizini vodozaštitnih zona i izvora pitke vode. Veliki dio neprečišćenih otpadnih voda završi u Jablaničkom jezeru, koje je veliki turistički potencijal Konjica.

Prema informacijama ekoloških udruženja, otpadne vode iz industrijskih postrojenja metalne industrije još uvijek su jedan od većih zagađivača vodenih tokova, iako su „na papiru“ one skoro potpuno ispunile svoje obaveze izgradnje postrojenja za prečišćavanje. Međutim, sagovornici ističu da zbog visoke cijene održavanja tih postrojenja za tretman velikih količina visoko zagađene otpadne vode, privatne firme često zanemaruju te obaveze. Inspekcije često utvrde zagađenje, ali ne i koja je firma tačno zagađivač, jer u kompleksu *UNIS* djeluje njih 20.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Pokrivenost općine Konjic elektroenergetskom mrežom vrlo je dobra, pa i najudaljenija sela imaju stabilan pristup električnoj energiji, odnosno spojena su na elektroenergetsku mrežu. Općinski budžet svake godine od *Elektroprivrede* BiH ostvari višemilionski priliv po osnovu naknada za izuzeto zemljište koje je potopljeno polovinom pedesetih godina prošlog vijeka za potrebe izgradnje Hidroelektrane *Jablanica* i proizvodnju električne energije.

Općinska uprava, u saradnji s *Elektroprivredom* BiH, već niz godina planira izgraditi 37 mini hidrocentrala (MHC) na lokalnim rijekama Trešanica, Bijela, Neretvica, Ljuta, Kraljušćica i Bašćica, ukupne instalisane snage od 52 MW. Takvi planovi doveli su do otvorenog sukoba građana s općinskim vlastima i pokrenuli najmasovnije i najorganizovanije proteste stanovnika doline Neretvice ikad održane, ali i drugih lokalnih zajednica općine. Kažu da bi izgradnjom MHC bio uništen biljni i životinjski svijet lokalnih rijeka, te da se ova zajednica mora preorijentisati na vjetroelektrane i solarne elektrane, koje imaju mnogo manji uticaj na okolinu, a daju mnogo više električne energije. MHC ne smatraju obnovljivim izvorima jer imaju razarajući uticaj na riječne ekosisteme. Njihov argument je da jedan vjetroпарк, poput onog na platou Podveležje iznad Mostara, daje više energije od svih 17 MHC planiranih u slivu rijeke Neretvice. Općinska uprava, s druge strane, bez javnog obrazlaganja argumenata, još uvijek ustrajava na izgradnji

malih hidrocentrala, iako lokalna zajednica ne oskudijeva električnom energijom. Nedostatak električne energije bit će izražen nakon 2050. godine, do kada je BiH planirala zatvoriti sve termoelektrane i rudnike uglja. Stručnjaci upozoravaju da je alternative nužno naći mnogo ranije jer će zbog dotrajalosti, neisplativosti, nestabilnosti i okolinske štetnosti, termoelektrane morati biti zatvorene mnogo ranije.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Prema popisu stanovništva iz 2013. godine, općina Konjic imala je 26.381 stanovnika. Sagovornici kažu da ih danas vjerovatno ima mnogo manje, s obzirom na izraženi trend odlaska mladih. Odnedavno odlaze i starije generacije, odnosno porodice s djecom. U aprilu 2021. godine u Konjicu su bile evidentirane 3.832 nezaposlene osobe, što je oko 15% ukupne populacije. Sagovornici ističu da Konjic nema problem s nedostatkom posla, već s nedostatkom kvalitetnih, odgovarajućih kadrova. Na evidenciji nezaposlenih vode se i oni koji ne traže posao jer rade u sivoj i u neformalnoj ekonomiji, dok Zavod za zapošljavanje koriste kako bi ostvarili zdravstveno osiguranje.

370

Metalna industrija ima najviše zaposlenih. Najveća firma iz namjenske industrije, *Igman* Konjic, zapošljava skoro 1.500 osoba. Tu je još dvadesetak firmi metalne industrije koje posluju u industrijskoj zoni i na temeljima nekadašnje *UNIS* grupacije. Sljedeće značajne privredne grane u Konjicu su drvna i građevinska industrija, dok su poljoprivreda i turizam još uvijek nedovoljno iskorišteni potencijali, posljednjih godina zapaženi kao brzorastući i perspektivni sektori. Mladi ljudi, čak i visoko obrazovani, često svoju perspektivu primarno vide u zapošljavanju u *Igmanu* ili nekoj manjoj firmi metalne industrije. Jedna od brzorastući firmi je *Geobiro*, koja pruža geodetske usluge u BiH i inostranstvu i ima oko 35 zaposlenih, uglavnom visoko obrazovanih. Privrednici shvataju koliko je dragocjena radna snaga, pa stimulativnim plaćama i beneficijama, kao što je plaćeno porodiljsko odsustvo od godinu, nastoje zadržati ljude koji teže otići u Sarajevo, Mostar ili u inostranstvo. Sagovornici ističu da je ulaganje u ljudske kapacitete, a ne u infrastrukturu ili poticaje, najbolji put ka bržem društveno-ekonomskom razvoju. Nažalost, odnosi općinske vlasti, s jedne strane, i privrednika i javnosti, s druge strane, jako su loši. Antagonizam je otvoren i vidljiv, iako su i privrednici i pojedinci iz struktura lokalne vlasti itekako svjesni da lokalna zajednica može prosperirati jedino kroz slož-

no, partnersko djelovanje javnog i privatnog sektora. Pasivnost i nezainteresovanost lokalne vlasti demonstrirana je i kroz ovaj projekat jer je bilo jako teško doći do bilo kakvog relevantnog sagovornika iz općinske uprave. Privrednici ističu „kratkovidost“, neinventivnost, nezainteresovanost i korumpiranost lokalne vlasti i šačice povlaštenih privrednika kao jednu od glavnih prepreka bržem ekonomskom razvoju. Ističu često da ne traže pomoć općinskih vlasti, već bi bili zadovoljni čak i tim da im se vlast „makne s puta“ i prestane biti smetnja i kočnica. Navode primjere besmislenih infrastrukturnih projekata u Konjicu, osmišljenih samo s ciljem da se finansijski ojača nekoliko povlaštenih građevinskih firmi. S druge strane, rigorozno se nameću fiskalni i parafiskalni nameti koji su obesmišljeni, jer privrednici koji ih plaćaju ne dobivaju ništa zauzvat. Primjer je renta za uređenje građevinskog zemljišta koja košta desetine hiljada KM i koju firma mora platiti Općini ako želi izgraditi stambenu zgradu. Međutim, zauzvat ne dobije uređeno građevinsko zemljište s putnom infrastrukturom i komunalnim priključcima, već to mora finansirati sama, iako je upravo to već platila Općini. Privrednici se žale da općinska vlast nejednako tretira povlaštene poduzetnike u odnosu na sve ostale, što stvara osjećaj nepravde, koči brži društveno-ekonomski razvoj, obeshrabruje mlade i „tjera“ ih iz Konjica.

371

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Konjic je i prije rata bio poznat po metalnoj, namjenskoj i šumskoj industriji. Nakon 2010. godine, primjetan je oporavak metalnog sektora koji, uz drvnu industriju, danas dominira prerađivačkim sektorom u kojem radi oko 51% zaposlenih Konjičana. U obrazovanju radi 8%, zdravstvu 8%, građevinarstvu 7%, trgovini 6% i javnoj upravi 5% zaposlenih. U lokalnoj zajednici poljoprivreda i turizam prepoznati su kao značajni, ali nedovoljno iskorišteni potencijali. Posljednjih godina ovi sektori bilježe značajan, ali neorganizovan i stihijski rast, koji nije zasnovan na strategiji i djelovanju lokalne vlasti. Sagovornici kažu da se lokalna vlast pojavljuje naknadno kao poreznik, uzurpator ili kao smetnja razvoju tih grana, jer prvenstveno gleda kako da napuni općinsku kasu, umjesto da bude vizionar i organizator koji teži što bržem i održivijem razvoju turizma ili poljoprivrede.

Industrija, naročito prerađivačka, poput metalne i drvne, bila je, trenutno je, a vjerovatno će i u budućnosti ostati generator ekonomskog razvoja općine Konjic. Značajne količine proizvedenih roba namijenjene su izvozu, naročito u namjenskoj industriji. Međutim, primjetno je

da lokalna zajednica počinje sve više kritički posmatrati ekonomski razvoj, jer raste svijest o nužnosti održivog razvoja. Naime, metalna industrija ujedno je i jedan od najvećih zagađivača u lokalnoj zajednici. Drvna industrija na meti je kritika zbog nedomaćinskog i neodrživog poslovanja, pa se javljaju privrednici koji teže racionalnijoj, profitabilnijoj i održivijoj eksploataciji drvene mase. Primjerom pokazuju da je neuporedivo bolje proizvoditi vrhunske proizvode od drveta nego izvoziti poluproizvode ili prodavati balvane.

Pojedine firme metalne i drvene industrije već niz godina zagovaraju izgradnju naprednog tehnološkog parka. Taj park zamišljen je kao škola za obrazovanje visokokvalitetnih kadrova potrebnih ovim industrijama, kao generator inovacija, te kao inkubator za *start-up* firme i mlade poduzetnike. Izgradnji tehnološkog parka moralo bi prethoditi ulaganje u obrazovanje kadrova, koji bi bili okosnica i pokretačka snaga tehnološkog parka. Međutim, bez aktivnog i progresivnog djelovanja općinske vlasti, ova zamisao moguća je isključivo udruživanjem većeg broja lokalnih firmi metalne i drvene industrije. Na taj će način izgradnja tehnološkog parka mnogo duže trajati i biti mnogo teže izvodiva. Iako je u posljednjoj deceniji industrija u Konjicu doživjela ubrzan razvoj, lokalna vlast nije uspjela odgovoriti ni jednostavnijem zadatku kao što je izgradnja nove poslovne zone. Teško je vjerovati da će lokalna vlast biti sposobna i voljna da usmjerava ili ubrzava razvoj i modernizaciju metalne i drvene industrije, potiče poduzetništvo ili radi na efikasnijem korištenju turističkih i poljoprivrednih potencijala. Mnogo je vjerovatnije da će takvi razvoji biti rezultat inicijativa privatnog sektora, potreba tržišta, te mogućnosti za izgradnju i zadržavanje ljudskih kapaciteta u lokalnoj zajednici.

372

Prostorni kapaciteti za razvoj postojećih industrija u Konjicu prilično su popunjeni. Bez ulaganja u obrazovanje kadrova i izgradnje nove poslovne zone, u skladu sa svjetskim ekološkim i građevinskim standardima, Konjic teško može privući nove investicije u industriju, pa čak i očekivati nesmetan razvoj postojeće industrijske proizvodnje. Investitorima bi trenutno mogli biti zanimljivi prvenstveno neiskorišteni potencijali u turizmu i poljoprivredi, naročito organskoj. Turizam je, nažalost, globalno opterećen pandemijom bolesti Covid-19, koja je pokazala da je ta grana privrede manje otporna na globalne poremećaje od poljoprivrede i nekih drugih privrednih grana. Ipak, možda još veći problem stranim investitorima predstavlja lokalna vlast, koja je više u ulozi prepreke razvoju nego u ulozi poticajnog partnera koji želi privući investicije

i ubrzati razvoj. Naprimjer, već godinama jedna sarajevska firma pokušava revitalizirati ugašenu fabriku zakovica u Buturović-Polju i obližnji rudnik pirofilita. Investitor je otkupio prostor i zamislio da jedan dio oronule fabrike pretvori u stanicu za otkup poljoprivrednih proizvoda iz Konjica, Nevesinja, Ljubuškog i Fojnice. Drugi dio fabrike zamišljen je kao niz prerađivačkih linija za preradu tih proizvoda, dok je ruda pirofilit prepoznata kao sirovina za proizvodnju organskog đubriva. Investitor se žali da već pet godina ne uspijeva otkloniti niz administrativnih smetnji i da mu općinska vlast nije dozvolila čak ni pristup svojim bazama podataka o poljoprivrednim kapacitetima lokalne zajednice niti općinskom registru poljoprivrednih proizvođača, kako bi mogao lakše kapacitirati proizvodne linije.

Integralna strategija razvoja općine Konjic za period od 2018. do 2027. godine uglavnom konstatuje postojeće stanje i industrijske kapacitete i ne sadrži nimalo vizije o mogućnostima budućeg razvoja niti konkretnih ideja ili planova. Navode se tek okvirni planovi za moguće poticaje razvoja malih i srednjih preduzeća (MSP) kroz podršku izvozno orijentisanim preduzećima u oblastima metalne i drvoprerađivačke industrije. Okvirno je navedeno da bi se ova podrška mogla ogledati u organizovanju zajedničkog nastupa na tržištu, saradnji s inostranim partnerima i općinama, te pružanju institucionalne podrške. Takve paušalne konstatacije mogu značiti nešto, ali ne moraju značiti ništa – ni domaćim privrednicima, ni potencijalnim stranim investitorima. Ne postoje konkretni planovi kako potaći privredu da osigura deficitarnu radnu snagu, kako unaprijediti infrastrukturu, niti kako pojednostaviti općinske procedure.

Lokalna vlast je, prema riječima sagovornika, nezainteresovana da pomogne firmama iz realnog sektora, dajući im mogućnost da osiguraju primjetno deficitarnu radnu snagu, kao i da pruži privlačnije uslove života za njihove visokostručne kadrove. Naime, osim stimulatивne plaće i beneficija, koje mogu i trebaju pružiti poslodavci, nužno je građanima obezbijediti dobru zdravstvenu zaštitu, kvalitetno obrazovanje, komunalnu infrastrukturu i usluge, te sportske i kulturne sadržaje, kako bi ljudi željeli doći da žive u Konjicu ili kako bi ostali da žive tu. Trenutno nema naznaka da će općinska vlast u skorije vrijeme početi da ispunjava svoje osnovne obaveze prema građanima, a naročito ne da će u skorije vrijeme podržati planove realnog sektora, učestvovati u izgradnji tehnološkog parka, koji bi bio snažan generator napretka lokalnih kompanija iz metalne i drvne industrije, ali i lokalne zajednice u cjelini.

Osim izvoznika iz namjenske, metalne i drvne industrije, u Konjicu djeluju i firme koje izvoze usluge, poput firme *Geobiro*, a i one koje privlače kapital u Konjic, poput agencija koje nude turističke ture i usluge domaćim i stranim turistima. Prema njihovim riječima, općinska vlast im je potrebna isključivo kao uslužni servis, ali je, nažalost, često više prepreka nego pomoć. Prednosti konjičke općine ogledaju se u dobroj pozicioniranosti u odnosu na putnu komunikaciju, dugoj tradiciji metalne i drvne industrije i bogatim prirodnim resursima. Ono što je posebno važno firmama koje izvoze robe i usluge jeste redovan priliv novca od poslova koje sklapaju s inostranim kupcima. Ta redovnost i sigurnost naplate omogućava im stabilnost u poslovanju, što nije slučaj s poslovima koje rade u lokalnoj zajednici. Naplata zna biti spora i neizvjesna i kada rade poslove za lokalnu zajednicu, i za institucije viših nivoa vlasti, što je, nažalost, ozbiljan problem koji nije prisutan samo u Konjicu. Zbog činjenice da su institucije vlasti dio tog problema, privrednici su se odavno prestali nadati da će one postati dio rješenja njihovih problema, naročito u ambijentu u kojem su javne ustanove i preduzeća među najvećim poreskim dužnicima u lokalnim zajednicama i državi.

374

Nedostatak kvalitetnog stručnog kadra već je uzrokovao usporavanje industrijskog rasta u Konjicu, posebno u metalnoj i drvoprerađivačkoj industriji, te u turizmu, ugostiteljstvu i poljoprivredi. Privremene mjere prekvalifikacije oko 300 radnika, koje je posljednje četiri godine poduzela lokalna zajednica u saradnji s privrednicima, nisu trajno rješenje problema odlaska radne snage, koji je lokalne, regionalne, pa čak i globalne prirode. Perspektive budućeg razvoja nisu nimalo svijetle ukoliko se lokalni privrednici ne udruže i ne krenu bez lokalne zajednice u projekat izgradnje tehnološkog parka, koji bi postao rasadnik kvalifikovanih stručnjaka, ideja i inovacija. Lokalna zajednica do sada se pokazala kao neadekvatan partner, čak i smetnja, bržem društveno-ekonomskom napretku Konjica zbog nedostatka vizije, nezainteresiranosti i nesposobnosti da ispunjava svoje osnovne funkcije.

Konjic, kao i cijela Bosna i Hercegovina, ima jaku i mnogobrojnu dijasporu, koja je igrala, i još uvijek igra, važnu ulogu u ekonomskom oporavku ove lokalne zajednice. Inostrane doznake dijaspora u BiH svake godine iznose oko 2,5 milijardi KM, ili oko 8% BDP-a. Iznosi gotovine koju dijaspora donese u zemlju tokom godišnjih odmora značajna je finansijska injekcija za ovu lokalnu zajednicu. Zabilježeni su značajni projekti koje su pokrenuli povratnici. Primjera radi,

Orhan Nikšić, koji je ostavio dobro plaćen posao u Svjetskoj banci, iz Washingtona se vratio u rodni Konjic kako bi na temeljima porodične tradicije drvorezbarstva pokrenuo brendove *Rukotvorine* i *Zanat*, koji su brzo stekli svjetsku slavu. Treba istaći i Agenciju za promociju turizma *Visit Konjic*, podržanu kroz program tehničke podrške USAID projekta *Diaspora Invest*, kao i brojne druge aranžmane koji su bili oslonjeni na veze s dijasporom. Od aprila 2017. godine kroz ovaj projekat podržan je veći broj investicija dijaspore u ukupnoj vrijednosti od oko 31 milion KM.

Međutim, takvi primjeri oslanjaju se na inicijative i organizaciju velikih međunarodnih organizacija ili na entuzijazam i privatnu inicijativu pojedinaca, dok su vlasti na lokalnom i višim nivoima često pasivni saradnici. Neki od sagovornika skeptični su po pitanju obimnijeg ulaganja dijaspore u Konjic, prvenstveno zbog toga što je domaće tržište nestabilno, prepuno loših i nepotpunih zakonskih rješenja. Propisi se, uz to, često mijenjaju, pa ni oni koji primjenjuju neki zakon ne mogu da ga povežu u integralnu cjelinu, jer je doživio toliki broj aneksa, izmjena i dopuna. Diaspora ima dobre veze i jako je dobro upoznata s tim problemima, što je osnovni razlog zbog kojeg su sagovornici izražavali skepticizam da će dijaspora intenzivnije i obimnije ulagati u Konjic i Bosnu i Hercegovinu.

375

Kao i na globalnoj sceni, inovacije u proizvodnji roba i usluga odigrat će ključnu ulogu u razvoju Konjica. Lokalna zajednica svakako bi mogla unaprijediti područje inovacija i motivisati mlade da se otisnu u poduzetničke vode. Sagovornici, međutim, izražavaju duboki skepticizam da se privatni dio lokalne zajednice može u skorije vrijeme toliko razviti i harmonizirati svoje želje, potrebe, planove i vizije, kako bi prerastao općinsku administraciju i njene birokratske prepreke. S druge strane, općinska vlast i šačica povlaštenih privrednika otuđili su se od građana i zatvorili se u vlastiti mikroprostor, kojeg nastoje očuvati od bilo kakvih promjena, pa čak i od razvoja. U svakom slučaju, taj će put bez budućeg punog angažmana općinske vlasti biti mnogo sporiji, duži i neizvjesniji.

Povećanje novčanih izdvajanja za inovatorstvo mladih i za poticanje *start-up* poduzetništva svakako bi ohrabrilo mlade da energiju usmjere na poduzetničke poduhvate i inicijative. Važno je prevazići strah od neuspjeha, jer su današnje uspješne kompanije mahom nastale nakon više neuspjelih pokušaja njihovih osnivača. U *Integralnoj strategiji razvoja općine Konjic za pe-*

riod od 2018. do 2027. godine općinska vlast oprezno i stidljivo najavljuje da će za tri godine podržati šest *start-up* projekata sa 100.000 KM, odnosno oko 33.000 KM godišnje. Ovaj podsticaj je simboličan ako ga uporedimo s godišnjim budžetom Konjica, koji se kreće između 15 i 20 miliona KM. Stoga se i poticaji za *start-up* firme uglavnom realizuju posredstvom međunarodnih organizacija i lokalnih firmi koje prepoznaju vlastiti interes za finansiranje razvoja neke poslovne ideje ili novoosnovane kompanije.

Nažalost, Konjic ne raspolaže kvalitetnim stručnjacima u sektoru informaciono-komunikacijskih tehnologija. Mlade ljude koji su se obrazovali za ovu oblast u pravilu više privlači ostanak u većim centrima gdje su se obrazovali nego povratak u Konjic. Prilike za razvoj IKT biznisa mogu biti velike prirodne ljepote i niski životni troškovi, kojima se mogu privući mladi stručnjaci iz ove oblasti, što bi vodilo osnivanju novih firmi.

376 Izgradnja multifunkcionalnog tehnološkog parka za firme iz metalne i drvne industrije, u kojem bi bili zastupljeni proizvodnja, obrazovanje, tehnološka istraživanja i razvoj inovacija, bila bi zasigurno projekat za čiju bi realizaciju bila nužna pomoć viših nivoa vlasti – kantona, entiteta i države. Sagovornici ističu da je tehnološki park nužan za brži razvoj Konjica, te da bi ujedno zadovoljio potrebe tržišta kadrovima koji mu trenutno nedostaju.

Sagovornici su vrlo skeptični po pitanju unapređenja kvaliteta javnih usluga i ne očekuju neke progresivne inicijative od javne uprave. Ističu da je općinska vlast nesposobna i nezainterosovana da kvalitetno ispunjava čak svoje osnovne funkcije, uglavnom zbog višedecenijske negativne kadrovske selekcije u javnoj upravi. Organizacije civilnog društva i privrednici iz realnog sektora posmatraju rad javne uprave na dva načina, koja su, u principu, dvije krajnosti istog spektra. Na jednom kraju spektra su očite frustracije, izražene retoričkim pitanjem: „Kako mi (ili bilo ko drugi) da natjeramo ili motivišemo našu općinsku vlast da dobro radi svoj posao, kad ona to niti želi niti zna raditi?“ Na drugom kraju spektra su oni (uglavnom privrednici) koji kažu da općinsku vlast treba maksimalno ignorisati i zaobilaziti u svakoj prilici, te se fokusirati na vlastiti interes i napredovanje, bazirano isključivo na maksimi: „Uzdaj se u se i u svoje kljuse“. Ta vrsta sagovornika navodi da su odavno prestali očekivati bilo koju vrstu inicijative ili podrške od općinske vlasti. Smatraju da su tako uštedjeli vrijeme, energiju i živce, mireći se sa sporijim tempom razvoja kao činjenicom koju ne mogu mijenjati. Mogućnost za brži društve-

no-ekonomski napredak i inovativne iskorake vide isključivo u samoorganizovanju privrednika na bazi zajedničkog interesa.

Konjic ima izuzetno povoljan položaj jer je smješten na glavnom putnom i željezničkom koridoru Sarajevo – Mostar – luka Ploče, koji je važan dio šireg transportnog sistema BiH. Pored osnovnog magistralnog pravca M-17, kroz općinu Konjic planiran je i prolazak autoceste duž Koridora Vc. Tu je i nedavno rekonstruirana željeznička pruga, koja omogućava transport roba i putnika na pravcu sjever – jug. Od 1.138 km puteva u općini Konjic, 77% čine lokalni i nekategorisani putevi, koji su u nadležnosti općinske vlasti. U nadležnosti Hercegovačko-neretvanskog kantona (HNK) je 19% regionalnih puteva, a magistralni putevi koji su pod ingerencijom Federacije BiH čine 3% ukupne cestovne infrastrukture. Općina u putnu infrastrukturu investira nešto manje od milion KM godišnje. Nema planiranih kapitalnih projekata, nego se uglavnom moderniziraju i asfaltiraju postojeći putevi, grade manji putevi u ruralnim područjima i postavljaju trotoari u urbanim zonama. Općinska uprava dobro surađuje i periodično održava sastanke s kantonalnim i entitetskim javnim putnim preduzećima.

U urbanom dijelu Konjica postoje dvije poslovne zone: metaloprerađivačka zona *UNIS* i zona nekadašnje drvne industrije *ŠIPAD*. Obje su nastale pedesetih godina prošlog vijeka. Zona *UNIS* prostire se na oko 20 hektara zemljišta. U ovoj zoni posluje oko 20 kompanija koje popunjavaju cijelu poslovnu zonu i ukupno zapošljavaju oko 2.000 radnika. Zona nekadašnje drvne industrije *ŠIPAD* smještena je uz magistralni put M-17, Sarajevo – Mostar. U njoj posluje pet kompanija u kojima je zaposleno 265 radnika. Iskorišteno je oko 80% zemljišnog kapaciteta ove zone, koja se prostire na 20 hektara, a postoji i mogućnost njenog proširenja. Općinske vlasti u svojim planovima imaju i izradu regulacionog plana za poslovnu zonu Buturović-Polje, ali bez konkretnih akcionih planova. *Integralnom strategijom razvoja općine Konjic za period od 2018. do 2027. godine* definisano je 47 projekata i mjera nužnih za brži ekonomski razvoji. Među njima su, između ostalog: uvođenje *One stop shop* servisa za pokretanje biznisa, jačanje kapaciteta Lokalne razvojne agencije *PRVI KORAK*, unapređenje postojećih i izgradnja novih poslovnih zona, izrada studija o mogućnostima proizvodnje energije iz obnovljivih izvora. Međutim, plan više djeluje kao lista želja, imajući u vidu da nisu dostupni precizniji akcioni planovi niti konkretne informacije o potencijalnim izvorima finansiranja.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Politički život u Konjicu karakteriše neprekinuta 25-godišnja vladavina Stranke demokratske akcije (SDA). To je, prema riječima sagovornika, dovelo do nešto intenzivnijeg društvenog raslojavanja po ekonomskoj i političkoj osnovi. S jedne strane je malobrojna povlaštena skupina onih koji su dio vladajuće strukture ili nekolicine njima povlaštenih firmi, koje najčešće dobivaju unosne javne poslove. Na drugoj strani je veći broj onih čiji je životni standard mnogo niži i koji, frustrirani takvim stanjem, odlaze iz Konjica. Sagovornici kažu da primjećuju da trend nestajanja srednje klase i intenzivnijeg društvenog raslojavanja raste posljednjih godina. Razlog vide u globalnim trendovima, ali i u specifičnoj, jednopartijskoj političkoj atmosferi u lokalnoj zajednici.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

378

Sagovornici ističu da bi održivost razvoja lokalne zajednice trebala biti važnija od brzine ekonomskog razvoja. Metalna industrija je u ekspanziji posljednjih godina, ali to istovremeno donosi i povećano zagađenje vodenih tokova i pogubno djeluje na javno zdravlje i okolinu. Stoga smatraju da je nužno što hitnije natjerati firme iz metalnog sektora da tretiraju svoje otpadne vode prije ispuštanja u vodene tokove, u skladu s postojećim zakonima. Nužno je, također, edukovati lokalnu zajednicu i podići svijest o važnosti i prednostima odgovorne potrošnje, reciklaže i održivog upravljanja otpadom. Za uspostavljanje takvog sistema upravljanja otpadom nužne su sinergija i tijesna saradnja građana i lokalne vlasti. Uz to, neophodno bi bilo poljoprivredu razvijati na principima održivosti i bez upotrebe pesticida, herbicida i vještačkih đubriva, ili barem njihovu upotrebu strogo kontrolisati. Za potpunu zaštitu javnog zdravlja i prirodnih ljepota kojima Konjic obiluje nužno bi bilo u potpunosti zaustaviti ispuštanje otpadnih voda iz stambenih i poslovnih objekata u rijeke i jezero. Ispunjavanjem tih preduslova, ništa ne bi stajalo na putu da oko 26.000 stanovnika prosperira u općini Konjic, koja je velika površinom i vrlo bogata prirodnim resursima. Sagovornici ističu da veliku prepreku predstavlja nedostatak saradnje i sinergije između građana i lokalne vlasti, koja je možda najvidljivija kroz sukobe oko planirane izgradnje 37 MHC. Nevladin i dio privatnog sektora zalaže se za očuvanje okoline i razvoj na principu održivosti. S druge strane, općinska vlast demonstrira nezainteresovanost za

stavove građana, a vrijednost ideja i projekata mjeri zadovoljenjem pojedinačnih i stranačkih, a ne kolektivnih interesa.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U Konjicu, kao i u Mostaru, postoji veliki broj kreiranih i implementiranih projekata koji se tiču ekološke efikasnosti. Od 2015. godine, kroz projekat *Zeleni ekonomski razvoj*, kojeg implementira UNDP, uz zajedničko sufinansiranje Vlade HNK, Vlade Švedske, Fonda za zaštitu okoliša FBiH i Općine Konjic, obnovljeni su JU OŠ *Čelebići* i vrtić *Zulejha Begeta* u Konjicu. Obnova je sprovedena s idejom ostvarenja energetske, tj. infrastrukturne efikasnosti. Kroz kreditna zaduženja Hercegovačko-neretvanskog kantona kod Svjetske banke obnovljena je JU *Srednja škola* Konjic, te JU *Centar za kulturu – Narodni univerzitet*. Sredstvima Vlade HNK obnovljeni su i objekti *Prve* i *Druge osnovne škole* Konjic. Realizacija edukacije medija o energetskej efikasnosti u Konjicu u sklopu projekta *Bosnia energy efficiency Project* pružila je mladim ljudima priliku da se edukuju o ovoj oblasti.

Općina Konjic ima kreiran *Akциони plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) općine Konjic za period do 2030. godine*. U navedenom planu predložen je set mjera za smanjenje emisija CO₂ i urađena je detaljna analiza neiskorištenih potencijala. U okviru projekta *Misli o prirodi*, na području Mostara, Jablanice, Konjica i Trebinja djeluje *Eko HUB* Mostar, za koji je odgovorno UG *Nešto više*. Cilj projekta je djelovanje, očuvanje i regeneracija životne sredine Hercegovine, pa se u sklopu njega realiziraju različite edukativne aktivnosti u vezi s energetskom i ekološkom efikasnošću. Privatna preduzeća registrovana na prostoru općine Konjic ne prepoznaju zelene inicijative, koncept energetske efikasnosti, kao ni koncept čiste proizvodnje. JKP *Standard* Konjic, osim odvoza smeća, vrši i njegovo sortiranje i recikliranje, ali nije poznato kako se reciklirani materijal dalje upotrebljava. Općina je još 2015. godine usvojila *Lokalni ekološki akциони plan 2015–2020*, ali ne postoji izvještaj o njegovoj provedbi. Općina u procesu javnih nabavki ne prepoznaje koncept održivosti.

Evidentna je potreba obrazovanja javnog i privatnog sektora, ali i građana o odgovornoj i održivoj proizvodnji i potrošnji, koje su nužne za održivost razvoja svake lokalne zajednice. Tome svjedoče sagovornici, navodeći primjere stanovnika sela koji su skoro uništili sami sebe

formiranjem divlje deponije na obroncima iznad vlastitih kuća. Osim što su ugrozili svoj seoski vodovod i zemljište procjedom vodama, došlo je i do požara, izazvanog odronom zapaljane mase na selo. Tragedija je izbjegnuta zahvaljujući sreći i brznoj reakciji. Drugi su primjer stanovnici ruralnih krajeva koje zaposleni u komunalnom preduzeću obilaze jednom sedmično da pakuje otpad iz domaćinstava. Tu se, prema svjedočenju sagovornika, nađu i vreće prokljalog krompira i drugog organskog otpada koji svako domaćinstvo može iskoristiti za pravljenje komposta. Da je edukacija nužna i zaposlenicima u javnom sektoru, očito je iz odluke lokalne vlasti da pravi 37 MHC i time ozbiljno ugrozi ili čak uništi čitave riječne ekosisteme zbog proizvodnje zanemarivo male količine električne energije, kojom lokalna zajednica uopće ne oskudijeva. Realizacijom tog plana profitirala bi tek šačica investitora, a štete za lokalnu zajednicu i okolinu bile bi ogromne. Edukacija bi dobrodošla i poslovnom sektoru, naročito metalnoj industriji, koja teško zagađene i zauljene vode i muljeve ispušta direktno u vodotokove, naočigled i uz toleranciju lokalnih vlasti, te tako ova dva sektora favorizuju ekonomski razvoj nauštrb javnog zdravlja, okoliša i održivog razvoja lokalne zajednice. U ovim firmama zaposleno je oko 2.000 ljudi, ali odgovorna proizvodnja i potrošnja ne moraju nužno biti u sukobu s ekonomskim razvojem i stvaranjem radnih mjesta. Međutim, edukacija svih relevantnih društvenih grupa nužna je za stvaranje zdravijeg i održivijeg temelja za budući razvoj Konjica.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klima u Konjicu sve je nestabilnija. Posljednjih godina bilježe se sve duži sušni periodi koji negativno utiču na poljoprivredu i na druge aktivnosti. Suša je u ljeto 2021. godine trajala duže od dva mjeseca. Poljoprivrednici imaju velikih problema da izađu s tim na kraj. S druge strane, postoje dani kada se u nekoliko sati slije količina kiše koja je nekad padala sedam do osam dana, pa se izliju vode iz svojih korita. Građanima Konjica prilično je jasno da se sve ovo dešava zbog klimatskih promjena.

U julu 2020. godine općinska uprava je, uz pomoć međunarodnih organizacija, uradila *Akcionni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) općine Konjic za period do 2030. godine*. U tom dokumentu detaljno su opisana znatno ekstremnija kolebanja temperatura, kao i smjenjivanje perioda izrazite suše i neuobičajeno obilnih padavina u 2019. godini u odnosu na tridesetogodišnji period između 1961. i 1990. godine.

Prijedlozi sagovornika su u skladu sa zaključcima iz dokumenta SECAP: ograničiti emisije iz stambenog, saobraćajnog, komunalnog i energetskeg sektora; eliminisati ili strogo kontrolisati upotrebu pesticida, herbicida i vještačkih đubriva, te se vratiti u što većem obimu na organsku proizvodnju; unaprijediti upravljanje otpadom i reciklažu; maksimalno razviti kanalizacione mreže i postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda; zaštititi vodene tokove; natjerati firme iz metalne industrije da u skladu sa zakonom tretiraju otpadne vode prije ispuštanja u vodotokove. Rijeke i jezera jako su opterećeni otpadnim vodama iz domaćinstava i industrije. Iako nema preciznih istraživanja, sagovornici navode da je i nekontrolisana upotreba pesticida, herbicida i vještačkih đubriva također kontaminirala vodu i zemljište. Zakonska zaštita od otpadnih voda iz industrijskih postrojenja postoji na papiru, ali nadležni često zatvaraju jedno oko na česte ekološke incidente. Slabe institucije naizgled nisu ni sposobne ni voljne zaštititi vodu koja je jedan od ključnih resursa Konjica, niti planirati održivi razvoj. Institucije najčešće godinama, pa i decenijama, kaskaju za razvojem, izgradnjom stambenih i poslovnih objekata, nesposobne da uspješno organizuju osnovne komunalne funkcije poput upravljanja otpadom ili održivim urbanističkim planiranjem.

381

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Tri su prioritetna komunalna problema koja zahtijevaju rješavanje, odnosno ulaganje značajnih sredstava iz budžeta lokalne zajednice i viših nivoa vlasti. Prvi je unapređenje upravljanja otpadom, drugi proširenje kanalizacione mreže, a treći rješavanje problema industrijskih otpadnih voda iz nekadašnjeg industrijskog kompleksa *UNIS*, koji koristi veći broj firmi iz metalnog sektora. One su ujedno jedan od najvećih zagađivača vodenih tokova. Konjic se proteklih godina kreditno zadužio kod Evropske investicione banke (EIB) i počeo rješavati probleme upravljanja otpadom i otpadnim komunalnim vodama. Naredne faze tih projekata navedene su u strateškim i razvojnim planovima Konjica. Upravljanje otpadom okvirno je regulisano dokumentima na višim nivoima vlasti, među kojima su: Zakon o upravljanju otpadom FBiH, Strategija upravljanja otpadom FBiH, Plan upravljanja otpadom FBiH i slično, s kojim su lokalne vlasti dužne uskladiti svoje strategije, planove i djelovanje. Međutim, neki inicijalni planovi kasnije su morali biti mijenjani. Naime, neka od rješenja, ranije predviđena u navedenim dokumentima, pokazala su se kao neizvodiva i naknadno su odbačena. Među njima je i ideja odvoženja

otpada iz Konjica u Regionalni centar za upravljanje otpadom, čija je izgradnja bila planirana u Mostaru.

Oko 75% stanovnika urbanog dijela Konjica priključeno je na kanalizacijski sistem, dok su ostali stanovnici općine otpadne vode riješili izgradnjom septičkih jama, koje su samo u rijetkim slučajevima propisno izvedene i uglavnom su propusne. Veća naselja, poput Čelebića, Lisičića, Buturović-Polja, Glavatičeva i Boračkog jezera, koja nemaju izgrađen kanalizacijski sistem, svojim otpadnim vodama ugrožavaju Neretvu, Jablaničko i Boračko jezero. Prečistač otpadnih voda izgrađen je u Konjicu, ali će u narednim fazama biti nužno povećati pokrivenost naselja kanalizacionom mrežom i tretirati veće količine otpadnih voda prije njihovog ispuštanja u vodotoke. Predviđena je izgradnja kanalizacijskih sistema u naseljima Bijela, Ovčari, Puhala i Donje Polje, dok je u sklopu novih i postojećih kanalizacijskih sistema planirana izgradnja uređaja za pročišćavanje otpadnih voda iz naselja Drecelj, Bijela, Glavičine, Puhala, Donje Polje, Ovčari, Donje Selo i Boračko jezero.

382

Pitanje prikupljanja i prečišćavanja otpadnih voda iz industrijske zone (kompleks *UNIS*) nije riješeno, iako su napravljeni određeni pomaci. Iz tih razloga, otpadne vode industrije ulijevaju se direktno u površinske ili podzemne vodotoke. Sagovornici navode kako će ovaj problem morati biti riješen što hitnije jer su česti ekološki incidenti i direktna ispuštanja veće količine zauljenih voda iz postrojenja direktno u Neretvu, što ima katastrofalan uticaj na biljni i životinjski svijet.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Zemljište u općini Konjic najviše je zagađeno brojnim divljim deponijama u ruralnim dijelovima, industrijskim otpadnim vodama, te nekontrolisanom upotrebom pesticida i vještačkih đubriva. Više-manje, svako selo i zaselak imaju takve divlje deponije, ali čak ni neka veća naselja nisu obuhvaćena organizovanim sistemom prikupljanja otpada zbog udaljenosti od centralne jezgre. Organski otpad od hrane i iz vrtova čini čak 43% prikupljenog otpada, što značajno opterećuje deponiju i skraćuje joj vijek trajanja. Stoga je nejasno zašto ni građani ni općinska vlast još uvijek ne kompostiraju organski otpad, što bi imalo višestruku korist za zajednicu i okolinu. U Konjicu nema organizovanog, održivog ni kontrolisanog zbrinjavanja opasnog, životinjskog, građevinskog ni medicinskog otpada. Uz to, otpadne vode iz metalne industrije ne zagađuju samo vodotoke, već u određenoj mjeri i zemljište.

Uprkos svemu navedenom, zemljište u Konjicu možemo smatrati relativno čistim, s obzirom na to da je Konjic četvrta najveća općina u BiH (nakon Banjaluke, Istočnog Sarajeva i Mostara), a istovremeno je rijetko naseljena, s oko 22 stanovnika po km². Unutar sistema za upravljanje otpadom postoji određeni stepen odvajanja i reciklaže, ali kompletan sistem nužno je do kraja razviti i unaprijediti te pokriti što veći broj stanovnika mrežom organizovanog prikupljanja.

Sagovornici iz ekoloških udruženja navode i niz loših rješenja lokalne vlasti vezanih za izgradnju centra za upravljanje otpadom na bivšoj deponiji Repovački potok, koja je nestabilna, nesansirana i na kojoj nerijetko izbijaju požari. U nastavku projekta unapređenja upravljanja otpadom je, između ostalog, planirana i sanacija postojeće deponije, izgradnja sistema za prihvatanje procjednih voda, izgradnja sistema odvodnje površinskih (obodnih) voda, izgradnja sistema za otplinjavanje odlagališta, izgradnja kompostane i spalionice animalnog otpada te ozelenjivanje i rekultivacija površina postojeće deponije.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Sagovornici ističu da mladi i sposobni kadrovi često odlaze iz Konjica zbog korupcije, nepravde, privrednog kriminala i pravne nesigurnosti. Osjećaj javnosti jeste da povlaštena manjina, koju čine općinske vlasti i nekolicina povlaštenih privrednika, može gotovo sve što poželi, dok ostatak građana ponekad ne može ostvariti ni ona prava koja mu zakonski pripadaju. Građevinci navode da se javni građevinski radovi ponekad kreiraju po mjeri određenih građevinskih preduzeća. Navode primjer izgradnje velikog, modernog mosta u naselju gdje živi tek nekoliko stanovnika, kako bi povlaštena građevinska firma dobila unosan posao. I dok taj sloj živi visoko iznad prosjeka, na drugoj strani je siromaštvo u porastu. Percepcija sagovornika jeste da je uporedo s rastom broja siromašnih u porastu i sitni kriminal. Intenzivirana je posljednjih godina migracija sa sela u urbani dio Konjica. Zemljoradničke porodice, koje nisu uspjele plasirati svoje proizvode i osigurati egzistenciju od poljoprivrede, dolaze u grad s nadom da će osigurati bolju egzistenciju, ali to često nije slučaj. Stoga su ljudi primorani „kopati po kontejnerima ili ukrasti“.

Konjic se, kao i ostatak BiH, suočava s problemima koje mora prevazići kako bi postigao brži razvoj IT industrije. To su, prije svega, nedostatak kvalifikovanog kadra, nedovoljno razvijena infrastruktura i nedostatak razvojnih poticaja. Određen vid neformalnih i poluformalnih vido-

va obrazovanja povremeno je prisutan u Konjicu, poput kurseva programiranja, koji u edukacijskom centru *Face to Face* organizuje *Bit Alijansa*, udruženje koje okuplja više od 40 IT kompanija iz BiH. Međutim, za brži razvoj IT sektora nužno bi bilo takve i slične obuke organizovati kontinuirano, te stimulisati razvoj IT sektora, koji je, iako nedovoljno razvijen, jedan od najbrže rastućih sektora. Uz to, on ima i svoje komparativne prednosti, kao što su zanemarivo mali karbonski otisak i izvozno orijentisano poslovanje, bez značajnih uvoznih potreba.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora uopće, naročito kada je u pitanju lokalni razvoj, jako je nizak. Očit je antagonizam privrednika koji u općinskoj vlasti vide prepreku bržem razvoju i neprijatelja, a ne partnera i servis koji plaćaju kako bi im bio na usluzi, vodio komunalne poslove i brinuo o javnom interesu. Općinskoj vlasti zamjeraju netransparentnost u radu, korupciju, nesposobnost, nezainteresovanost, zatvorenost za dijalog i nedostatak sluha za potrebe privrede. Javna uprava je i za vrijeme ovog istraživanja pokazala nespremnost na dijalog i pružanje informacija o svom radu. Bili su potrebni značajni naponi i vrijeme kako bi se osiguralo da barem jedan sagovornik iz općinske vlasti učestvuje u ovom istraživanju, a ni dobivene informacije nisu bile dovoljno precizne ni relevantne.

384

Lokalna ekonomija prilično je dobro uvezana s regionalnim i globalnim tokovima. Namjenska industrija proizvodi uglavnom za strana tržišta, kao što je slučaj s dijelom drvne industrije. Građevinske firme angažovane su na poslovima izgradnje autoputa u BiH, a i na poslovima u zemljama regije kao što su Crna Gora, Srbija i Hrvatska.

Kotor Varoš

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Podaci popisa stanovništva iz 2013. godine, kao i procijenjeni broj stanovnika za posmatrani petogodišnji period, pokazuju nepovoljna demografska kretanja na području opštine Kotor Varoš, koja su najvećim dijelom prouzrokovana negativnim prirodnim priraštajem i migracijama mlađeg stanovništva u veće urbane sredine ili druge države. Migracije stanovništva iz ruralnih mjesnih zajednica predstavljaju problem funkcionisanja posebno u rubnim područjima opštine. Razlozi odlaska stanovništva iz ruralnih dijelova opštine u gradsko područje jesu loša infrastruktura i nepokrivenost javnim prevozom u ruralnim sredinama u odnosu na mogućnosti koje pruža urbano područje, prije svega postojanje boljih uslova za školovanje djece i zapošljavanje u privredi. JU Centar za socijalni rad Kotor Varoš ima dovoljan broj radnika, ali ne sadrži adekvatne uslove za rad, zbog dotrajalosti objekta u kojem su smještene prostorije Centra. Svakako da na migracije stanovništva utiču i otvaranje granica stranih država i primamljive ponude za radnu snagu. Ipak, tržište rada opštine Kotor Varoš karakteriše vrlo visoka stopa zaposlenosti, niske stope nezaposlenosti i velike potrebe za radnom snagom. O tome govori činjenica da je opština davno premašila prijeratnu zaposlenost i da je trenutno zaposleno preko 5000 radnika, pa se u skladu sa preduzetim aktivnostima lokalne uprave, privrednika i drugih pojedinaca javlja tendencija ka iskorjenjivanju stope siromaštva u ovoj opštini. Ranjive grupe su djeca sa smetnjama u razvoju, penzioneri, mladi, žene i Romi. Opština Kotor Varoš nema izrađenu društvenu kartu, što otežava projekat i planiranje u oblasti socijalne i zdravstvene zaštite. Postoji otežano praćenje socijalno ugroženih grupa, pružanje zaštite i ostvarivanje svih prava koja pripadaju socijalno ugroženom stanovništvu. U redovnom periodu neophodno je izrađivati društvenu kartu na teritoriji opštine, kako bi se targetirale ranjive grupe, prije svega odrasle osobe sa poteškoćama u razvoju, kao i lica lošeg materijalnog statusa. Takođe, kada su u pitanju ranjive grupe, prioritetno su potrebni dnevni centar za duži boravak lica sa poteškoćama u razvoju i veća finansijska sredstva za Udruženje roditelja djece s poteškoćama u razvoju i djece sa jezičko-govornim smetnjama, kako bi mogli realizovati neophodne aktivnosti na poboljšanju uslova njihovog života.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U opštini Kotor Varoš ne postoji javna kuhinja. Privredni rast, investicije i povećana stopa zaposlenja doprinijeli su smanjenju nivoa siromaštva i gladi. Postoje određeni podaci o pojedinačnim slučajevima par siromašnijih višečlanih porodica u kojima su roditelji maloljetne djece nezaposleni i pojedinaца starije životne dobi koji se sami o sebi staraju i žive u ruralnim područjima oko opštine.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

386

Primarnu i dio sekundarne zdravstvene zaštite na području opštine Kotor Varoš obavlja Dom zdravlja „Sveti Pantelejmon” Kotor Varoš, kao zdravstvena ustanova od opšteg interesa, a čiji je osnivač Skupština opštine Kotor Varoš. Pored Doma zdravlja, zdravstvenu zaštitu obavlja i privatna porodična ambulanta „Dr Tešić”, kao i 4 privatne stomatološke ordinacije („Dr Tepić”, „Bell Dente”, „Kalamanda” i „Božur”). U samom gradu postoje 4 apoteke koje snabdijevaju stanovništvo potrebnim lijekovima. U Domu zdravlja je u toku primjena organizovanja primarne zdravstvene zaštite kroz ambulante porodične medicine. Planirana je mreža od 10 ambulanti porodične medicine (7 ambulanti u Domu zdravlja Kotor Varoš i 3 u selima: Maslovarе, Šiprage, Vrbanjci). Formirano je 8 timova porodične medicine i kod njih su registrovani pacijenti. Pored edukovanog medicinskog kadra porodične medicine, obezbijedena je i uređena ambulanta porodične medicine, kao i nova hitna pomoć. Pored ovoga, potrebna je nabavka dodatne medicinske opreme za ambulante porodične medicine, za šta su potrebna značajna finansijska sredstva koja ustanova bez pomoći lokalne zajednice i Vlade RS ne može sama obezbijediti. Suočeni sa dosadašnjom problematikom (gubitak u poslovanju, udaljenost seoskih ambulanti i do 40 km sa malim brojem stanovnika na rubnim područjima, amortizovana medicinska oprema, organizovanje rada hitne pomoći 24 sata sa potrebom angažovanja 4 tima, što je standard za 60.000 stanovnika u smislu finansiranja), predstoji vrlo težak period za adekvatno pružanje zdravstvene zaštite stanovništva. Iako je u Domu zdravlja zaposleno 70 radnika, od čega je 6 ljekara opšte prakse, 10 specijalista, 1 ginekolog, 4 stomatologa, 30 medicinskih tehničara i 19 ostalih radnika, većina ispitanika navodi da ovaj broj zaposlenog medicinskog osoblja u oblasti zdravstva nije dovoljan za pružanje blagovremenih i kvalitetnih zdravstvenih

usluga. Ovakvo aktuelno stanje posebno je problematično u oblasti obezbjeđivanja pristupa uslugama zaštite seksualnog i reproduktivnog zdravlja, uključujući i planiranje porodice, informisanje i obrazovanje, s obzirom na to da je u Domu zdravlja zaposlen samo 1 ginekolog, a da, prema podacima Republičkog zavoda za statistiku RS iz 2020. godine, učešće žena u ukupnom broju stanovništva u starosnoj kategoriji 15–64 godine iznosi 50,18%, dok učešće žena u starosnoj kategoriji 65 i više godina na području ove opštine iznosi 58,57%. Na području opštine Kotor Varoš od 1985. godine ne funkcioniše porodilište, samim tim, sva djeca koja se rađaju sa područja opštine Kotor Varoš rađaju se u porodilištu UKC Republike Srpske na području grada Banje Luke. Sva ta djeca bivaju upisana u knjige rođenih u Banjoj Luci. Opština Kotor Varoš, kad treba podatak o broju rođene djece sa područja opštine Kotor Varoš, traži ga od matične službe u Gradu Banjoj Luci. Zbog toga nedostaje i baza podataka prenatalne i postnatalne zdravstvene zaštite.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Na području opštine Kotor Varoš postoje dvije ustanove za predškolsko obrazovanje i vaspitanje i to JU Dječiji vrtić „Larisa Šugić” i Dječiji vrtić „Melisaki”, u koje je u 2020/2021. godini upisano ukupno 150 djece. Postojeći kapaciteti dječjeg vrtića u Kotor Varoši nisu dovoljni za smještaj sveukupno zainteresovane djece za predškolsko zbrinjavanje. Svake godine na čekanju za mjesto u ovoj ustanovi je oko 30 djece. Na području opštine Kotor Varoš osnovno obrazovanje se odvija u tri osnovne škole: OŠ „Sveti Sava” Kotor Varoš, OŠ „Petar Kočić” Šiprage i OŠ „Petar Petrović Njegoš” Maslovare, te je, prema mišljenju ispitanika/ca, ovaj broj osnovnih škola dovoljan i u skladu sa brojem učenika osnovnoškolskog uzrasta. Takođe, na području opštine Kotor Varoš postoji i jedan objekat stare austrougarske škole, koja je izgrađena 1914. godine i koja je u oronulom stanju. Prema podacima iz Lokalnog akcionog ekološkog plana Opštine Kotor Varoš, namjena tog objekta više nisu obrazovne svrhe, te bi prema preporuci 10. iz dijela akcionog plana koji se odnosi na tematsku oblast upravljanje prostorom njega trebalo prenamijeniti i privesti namjeni za jedan zavičajni muzej na području grada, s obzirom na lokaciju objekta i na blizinu svih drugih institucija i ustanova. U SŠC „Nikola Tesla” učenici se mogu obrazovati za 10 obrazovnih profila, i to: ekonomski tehničar, poslovno-pravni tehničar, tehničar informacionih tehnologija, mašinski tehničar za kompjutersko konstruisanje, mašinski

tehničar, trgovac, električar, automehaničar – obrađivač metala rezanjem, varilac i frizer. Navedeni obrazovni profili, sem profila koji se odnose na ekonomskog i pravnog tehničara, jesu, prema mišljenju ispitanika/ca, usaglašeni sa potrebama lokalne zajednice u pogledu radne snage. Preko 50% učenika su putnici, a nastava se odvija bez kašnjenja. JU SŠC „Nikola Tesla” Kotor Varoš svake godine, zajedno sa Opštinom Kotor Varoš i sa predstavnicima privrede, organizuje sastanke na kojima se definišu potrebe privrede za radnom snagom za narednih 5 godina, a u skladu sa tim zaključcima i u skladu sa mogućnostima, JU SŠC „Nikola Tesla” Kotor Varoš vrši upis učenika u prvi razred srednje škole. Na inicijativu Ministarstva prosvjete i kulture RS i Unije udruženja poslodavaca u Banjoj Luci 2021. osnovan je prvi Regionalni savjet za obrazovanje. Od 2022. godine opština Kotor Varoš uključena je u rad Regionalnog savjeta za obrazovanje, a osnovni zadatak tog savjeta je planiranje upisne politike za srednje škole na području banjalučke regije. U rad Regionalnog savjeta za obrazovanje uključeni su predstavnici lokalne uprave, privrednici i predstavnici srednjih škola iz opština Kotor Varoš, Čelinac i Kneževno, koje imaju po jednu mješovitu srednju školu i predstavnici Grada Banja Luka i privrednici iz Grada zajedno sa svim srednjim školama. Na području opštine Kotor Varoš ne postoje visokoškolske ustanove i studenti sa područja ove opštine pohađaju visokoškolske ustanove na Univerzitetu u Banjoj Luci, drugim gradovima u okruženju (Istočno Sarajevo, Prijedor, Beograd, Novi Sad i sl.). Takođe, studenti sa područja opštine Kotor Varoš upisuju studije i u bližim stranim državama, kao što su Slovenija, Austrija, Njemačka i Grčka. Prema podacima kojima raspolaže Opština Kotor Varoš, najveći broj studenata sa područja opštine upisuje Mašinski fakultet, Medicinski fakultet, Elektrotehnički fakultet, Pravni i Filozofski fakultet. Mali broj studenata upisuje Tehnološki fakultet, čiji su studijski programi najviše u skladu sa potrebama privrede koja je razvijena na području opštine. Prema mišljenju ispitanika, zainteresovanost za navedenim fakultetima i studijskim programima tehničkih fakulteta bi bila veća ukoliko bi se na području opštine Kotor Varoš otvorili neki od studijskih programa tehničkih fakulteta za kojima postoji potreba privrede. Veliki problem predstavlja odlazak diplomiranih studenata sa područja opštine, gdje je neophodno naći mehanizam za njihov ostanak kroz odrađivanje pripravničkog staža u javnim institucijama ili privatnom sektoru ili putem stipendiranja onih zanimanja koja se traže na tržištu rada opštine Kotor Varoš.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Skupština Opštine Kotor Varoš usvojila je 2014. godine Akcioni plan za ravnopravnost polova Opštine Kotor Varoš za period 2015–2017. godine, koji je ujedno i jedini objavljen dokument na veb-sajtu opštine koji se odnosi na tematsku oblast rodna ravnopravnost. Udio žena među odbornicima Skupštine opštine Kotor Varoš je 11%, odnosno tri odbornice od ukupno 27 odbornika. Od ukupno 8 odjeljenja u opštini, jedna žena nalazi se na poziciji vršioca dužnosti načelnika Odjeljenja za finansije, a jedna žena nalazi se na poziciji šefice Odsjeka za razvoj. S obzirom na to da administrativnu službu čine kabinet načelnika, sedam odjeljenja, jedan odsjek i jedna služba, ne možemo reći da se radi o ravnomjernoj zastupljenosti žena u vlasti. Takođe, od ukupno 13 javnih ustanova i javnih preduzeća čiji je osnivač ili suosnivač opština, samo 3 žene nalaze se na direktorskoj poziciji, i to na čelu dvije osnovne škole i jedne srednje škole. U godini usvajanja ovog Akcionog plana, u Administrativnoj službi opštine Kotor Varoš, od 82 zaposlena, 30 su bile žene, odnosno 36,5%, što je znatno manje u odnosu na broj muškaraca, pogotovo ako se analizira zaposlenost po stručnoj spremi. Prema podacima iz ovog akcionog dokumenta, najveća zaposlenost žena je u prerađivačkoj industriji (kožarsko-prerađivačka i tekstilna industrija) i veća je njihova zastupljenost u odnosu na muškarce. Ista zastupljenost je i u obrazovanju, zdravstvu i socijalnoj zaštiti. Najmanja zastupljenost žena je u metalnoj industriji i građevinarstvu. U Akcionom planu za ravnopravnost polova takođe se navodi da je više nezaposlenih žena u odnosu na muškarce starosne dobi od 24 do 27 godina, a skoro iste od 27 do 30 godina, što govori da više radno sposobnih žena mlađe starosne dobi čeka na posao u odnosu na muškarce. Prema podacima kojima raspolaže Centar za socijalni rad, žrtve porodičnog nasilja, kojima je podršku pružio Centar za socijalni rad, u svim slučajevima u toku prethodnih pet godina bile su žene.

389

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Prema podacima navedenim u Lokalnom ekološkom akcionom planu Opštine Kotor Varoš, vodovodna mreža na području opštine je vrlo rasuta, odnosno, nije uvezana u nekakve veće sisteme koji bi se stručno nadzirali. Na području opštine, prema raspoloživim podacima, ima oko 400 vodovoda, od kojih 13 ima odobrenje za građenje. Međutim, prema saznanji-

ma stručnjaka koji se nalaze u navedenom dokumentu, i na ovih trinaest vodovoda rađena je rekonstrukcija i dogradnja bez odobrenja za građenje. Komunalno preduzeće ima oko 3700 vodovodnih priključaka i, kako se navodi u Lokalnom ekološkom akcionom planu, neophodno je preduzeti mjere u cilju širenja vodovodne mreže. Uzorci vode često pokazuju zagađenost različitim bakterijama, uglavnom fekalnog porijekla, neki i do čak 50 puta više od dozvoljenog, naročito u mjesnim zajednicama kao što su Maslovare, u kojima se nekontrolisano i nepropisano odlažu velike količine klaoničkog otpada. Prema mišljenju ispitanika, neki od najozbiljnijih problema u ovoj oblasti su upitan kvalitet vode za piće, neriješeno vodosnabdijevanje u ruralnim područjima, voda iz postojećih seoskih vodovoda je nezadovoljavajućeg kvaliteta, nezaštićenost i zagađenost izvorišta i vodotokova, nepostojanje i dotrajalost sistema fekalne i oborinske kanalizacione mreže, neuređena korita i neregulisan tok rijeka, nepostojanje zaštite od poplava, nezakonita gradnja i privatizovanje riječnih tokova, nesavjestan odnos stanovništva prema vodi, te neinformisanost stanovništva o stanju vodnih resursa. Kanalizacioni sistem postoji samo u urbanom području opštine Kotor Varoš. Lokalno komunalno preduzeće procjenjuje da je na kanalizacionu mrežu priključeno oko 60% urbanog dijela grada, dok preostali dio koristi individualne septičke jame ili Emšerove jame ili ispuštaju otpadne vode direktno u obližnje vodotoke. Na teritoriji mjesnih zajednica uopšte ne postoji izgrađena kanalizaciona mreža. Fekalne vode se sa područja 61 opštine ispuštaju u rijeku Vrbanju bez prečišćavanja, što je ogroman problem za lokalnu zajednicu.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Napajanje električnom energijom postojećih potrošača je na zadovoljavajućem nivou, uz mogućnost poboljšanja daljnjom rekonstrukcijom i izgradnjom NN mreže u skladu sa širenjem naselja, kao i radi povećanja kvaliteta i pouzdanosti snabdijevanja potrošača električnom energijom i smanjenja tehničkih gubitaka. Na području opštine postoji elektro mreža koja je na više mjesta uništena tako da neki dijelovi ili zaseoci opštine nemaju električnu energiju (Viševice, Jakotina, Gornja Orahova, Maljeva i Rastik). To su naselja koja imaju povremene posjete svojih stanovnika i naselja u kojima više nema stanovništva. Toplovod na području opštine ne postoji, izuzev dva kraka koja su vodila od bivše „Energane” do „Jelšingrada” i SŠC „Nikola Tesla”, a koji nisu u funkciji. Opština Kotor Varoš je u oktobru 2020. godine usvojila SECAP Opš-

tine Kotor Varoš, koji, da bi bio prihvaćen u okviru inicijative Sporazuma gradonačelnika, mora ispunjavati sljedeće uslove: biti usvojen od strane Skupštine opštine, sadržavati cilj smanjenja emisije CO₂ za najmanje 40% do 2030. godine, biti zasnovan na rezultatima Sveobuhvatnog referentnog inventara emisija (BEI) i Procjene rizika i izloženosti (RVA), te pokrivati ključne sektore aktivnosti koji se odnose na javnu rasvjetu, zgrade i transport.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Potrebno je istaći da za vrijeme pandemije virusa korona nije došlo do otpuštanja radnika kod poslovnih subjekata na području opštine Kotor Varoš. Štaviše, došlo je do povećanja ukupnog broja zaposlenih na području Opštine sa 5462 u 2019. godini na 5596 u 2020. godini. Takođe, pandemija virusa korona nije se odrazila negativno ni na broj prijavljenih nezaposlenih lica na evidenciji Biroa za zapošljavanje Kotor Varoš. Broj nezaposlenih na kraju 2020. godine iznosio je 1126, dok je u 2019. godini iznosio 1378. Stanje i kretanja lokalne ekonomije na području opštine Kotor Varoš mogu se okarakterisati kao pozitivni, s obzirom na opšta privredna kretanja u regionu i šire. Opština Kotor Varoš je u ranijem periodu bila nerazvijena opština, a počev od 2013. godine svrstana je u red srednje razvijenih opština. Činjenica da su svi nosioci razvoja u ranijem periodu prestali da rade i da su njihovom privatizacijom aktivni svi raniji privredni kapaciteti govori o ubrzanom razvoju ove lokalne zajednice. Prema podacima iz Strategije razvoja opštine Kotor Varoš za period 2022–2028, ukupna zaposlenost na području Opštine odavno je premašila zaposlenost u prijeratnom periodu i, pored ranijih privrednih kapaciteta, u novijem periodu izgrađena su i nova koja zapošljavaju veliki broj radnika. U prethodnom petogodišnjem periodu došlo je do otvaranja novih 19 preduzeća, a nijedno nije zatvoreno, što govori da je Opština Kotor Varoš svojom razvojnom politikom stvarala uslove za privlačenje domaćih i stranih investitora na svoje područje. Opština Kotor Varoš je uspješno prošla kroz proces certifikacije, a kasnije i proces recertifikacije kao opština sa povoljnim poslovnim okruženjem prema zahtjevima regionalnog standarda BFC SEE. Podaci o stalnom trendu rasta svih privrednih pokazatelja, kao što su industrijska proizvodnja, ukupan prihod, pozitivan finansijski rezultat, spoljnotrgovinska razmjena, investicije i dr., potvrđuju da je opština Kotor Varoš mjesto sa povoljnim poslovnim okruženjem.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Od 96 registrovanih aktivnih preduzeća, najviše ih je u oblasti prerađivačke industrije i to pretežno u kožarsko-prerađivačkoj, metalskoj i drvoprerađivačkoj branši. U poslijeratnom periodu situacija je u industrijskom sektoru privrede dosta izmijenjena u odnosu na predratni period u negativnom smislu. Usporena privatizacija odnosno prelazak na tržišni sistem poslovanja strateških preduzeća a. d. „Proleks” i a. d. „Jelšingrad”, kao i drvoprerađivačkih preduzeća a. d. „Prerada drveta” i „Drvoprerada” Šiprage, dovela je do nezaposlenosti oko 1600 radnika koji su imali status radnika na „čekanju”.

Dolaskom italijanskih investitora d. o. o. „Sportek”, situacija u kožarsko-prerađivačkoj industriji danas je znatno popravljena. Ova fabrika se bavi proizvodnjom sportske obuće i u tri pogona zapošljava 1024 radnika, tako da je trenutno nosilac industrijskog razvoja opštine Kotor Varoš. Od većih industrijskih preduzeća u oblasti mašinske industrije na području opštine Kotor Varoš prednjači d. o. o. „Mehaničke konstrukcije”, koje zapošljava 40 radnika, (bivši a. d. „Jelšingrad”), a u oblasti prehrambene industrije d. o. o. „Jezerka” (proizvodnja i prerada živinskog mesa).

392

U oblasti prerade drveta i proizvodnje proizvoda od drveta može se istaći „Fagus” d. o. o., koji zapošljava 260 radnika i trenutno je vodeći u ovoj industrijskoj oblasti koja se prilično razvila u poslijeratnom periodu, jer opština Kotor Varoš obiluje šumama kao prirodnim potencijalom. U prilog tome govori i činjenica da na području opštine trenutno egzistira 12 aktivnih drvoprerađivačkih preduzeća.

Problem razvoja prehrambene industrije usko je povezan sa brojnim problemima razvoja poljoprivrede. Usitnjenost poljoprivrednih parcela znatno povećava varijabilne troškove proizvodnje dok ekstezivan način proizvodnje dovodi do nedostataka sirovinske osnove za razvoj prehrambene industrije. Nedostatak tržišta za plasman poljoprivrednih proizvoda isto tako predstavlja veliki problem, a zastarjela mehanizacija čini proizvode nekonkurentnim. U drvoprerađivačkoj industriji jedan od osnovnih problema je nedostatak finalne proizvodnje. Preduzeća iz ove industrijske oblasti se uglavnom orijentišu na prorez oblovine, dok mali dio njih vrši preradu drveta do poluproizvoda i finalnog proizvoda (uglavnom stolarije). Razlog za ovakav način ponašanja privrednika je u nedostatku finansijskih sredstava, kako za otvaranje novog tako i za proširenje već postojećeg biznisa. Na osnovu izloženog, može se zaključiti da bi razvoj

opštine Kotor Varoš, pored tradicionalno razvijene kožarsko-prerađivačke i drvoprerađivačke industrije, trebalo da se više zasniva na razvoju poljoprivrede, kako bi se osigurala sirovinaska osnova za razvoj prehrambene industrije. Zdrava životna sredina, kakva je na području opštine Kotor Varoš, veoma je pogodna za integralnu, ekološku, zdravu proizvodnju hrane i ljekobilja, posebno u brdskim dijelovima opštine, gdje je stepen zagađenosti zemljišta, vode i vazduha minimalan. Ako se ima u vidu da organska proizvodnja u svijetu ima rastući trend, onda je jasno da ovi uslovi predstavljaju značajnu komparativnu prednost. Na području opštine Kotor Varoš postoji ukupno 102.039 m² raspoloživog gradskog građevinskog zemljišta, koje je u opštinskom vlasništvu i različitih je klasa i površina. Od povoljnijih (površinski većih) lokacija, mogu se izdvojiti Arabašnica, Ripište, Kukavice, Bara i Barenjci. Do svih lokacija je obezbijeđena saobraćajna infrastruktura, elektro i vodovodna mreža, osim zemljišta „Barenjci”, ali je urbanističkim planom predviđena saobraćajnica i do ove parcele. Ipak, zbog neadekvatnog finansijskog stanja, stanje putne mreže koja je u nadležnosti održavanja opštine je loše. Na putevima su izražene udarne rupe, a odvodni kanali i betonski cjevasti propusti su zarušeni. Mostovi sa drvenom nosivom konstrukcijom su u ruševnom stanju i većina ne može služiti svojoj namjeni. Prema mišljenju ispitanika/ca, osnovni cilj u narednom periodu treba da bude modernizacija sistema saobraćajnica po utvrđenom prioritetu, tako da one u budućnosti stvaraju neophodne predulove za razvoj opštine i njeno povezivanje sa susjednim sredinama. Povezivanjem teritorije opštine sa okruženjem i šire, preko uređenih saobraćajnica, prema njihovom mišljenju, može se stvoriti važan predulov za ekonomski razvoj. Kako se navodi u Lokalnom ekološkom akcionom planu opštine: „Jedan od najvećih problema u oblasti saobraćaja i puteva na području opštine je nedostatak gradske zaobilaznice. Izgradnjom i puštanjem u saobraćaj dijela magistralnog puta preko prevoja Borja, frekvencija saobraćaja kroz gradsko područje višestruko se povećala. Stvaraju se česta zagušenja saobraćajnih tokova, ugrožava se bezbjednost građana, u prvom redu učenika, a kao prateća pojava povećanog intenziteta saobraćaja je i povećan procenat izduvnih gasova koji u ekološkom pogledu nanose veliku štetu. Izgradnjom zaobilaznice sav tranzitni saobraćaj bi bio usmjeren novoizgrađenim pravcem, što bi u velikoj mjeri riješilo navedene probleme”.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

394

Tržište rada opštine Kotor Varoš karakteriše vrlo visoka stopa zaposlenosti, kao i velike potrebe za radnom snagom. O tome govori činjenica da je opština davno premašila prijeratnu zaposlenost i da je trenutno zaposleno preko 5000 radnika. Zbog nedostatka radne snage, veliki broj radnika dolazi iz susjednih i drugih opština. Prema podacima Poreske uprave Republike Srpske, blizu 10% zaposlenih živi van sjedišta opštine Kotor Varoš. Kada je u pitanju zapošljavanje, bilježi se konstantan rast, koji je naročito izražen u kožarsko-prerađivačkoj, metalskoj i drvoprerađivačkoj djelatnosti. S obzirom na to da je u oblasti prerađivačke industrije najviše zaposleno u kožarsko-prerađivačkoj djelatnosti koja traži pretežno žensku radnu snagu, prevladava udio žena u ukupnoj zaposlenosti. Zbog nedostatka stručne radne snage sa područja opštine, posebno obučarske, metalske i drvoprerađivačke struke, lokalna uprava preko srednjih stručnih škola kontinuirano vrši proces prekvalifikacije i dokvalifikacije zaposlenih. Da bi se smanjio odlazak stručne radne snage u inostranstvo, radi se na podizanju nivoa plata zaposlenih, kao i na stvaranju boljih uslova rada u preduzećima. Istovremeno, broj nezaposlenih na području opštine konstantno opada iz godine u godinu, tako da se stopa nezaposlenosti stalno smanjuje. Udio žena na evidenciji nezaposlenih je manji od udjela muškaraca, što je i logično, pošto se pretežno traži ženska radna snaga.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Prema mišljenju ispitanika/ca, nemaju sve društvene grupe jednak pristup saobraćajnoj infrastrukturi i u tom pogledu su posebno ugroženi stanovnici treće životne dobi koji žive u ruralnim mjesnim zajednicama na području opštine. Pojedini ispitanici/ce navode da je u tom pogledu neophodno posvetiti pažnju kretanju stanovništva, njegovim potrebama i iznalaženju što povoljnijih rješenja za razvoj mreže naselja, razvoj i racionalan razmještaj proizvodnih kapaciteta i društvenih djelatnosti, razvoj infrastrukture i njeno usklađivanje sa potrebama što racionalnijeg i ravnomjernijeg razvoja cijelog područja opštine i što kvalitetnijeg zadovoljavanja potreba stanovništva, očuvanja i racionalnog korištenja resursa i zaštite okoline. Neke od aktivnosti koje je u tom pogledu neophodno realizovati navode se i u Lokalnom ekološkom planu opštine, kao i u Strategiji razvoja opštine, a to su plansko i adekvatno korištenje prostora i prirod-

nih resursa, zaštita i racionalno korištenje poljoprivrednog zemljišta, sprečavanje bespravne gradnje, uklanjanje divljih deponija, saniranje vodovodnih sistema, unapređenje saobraćajne infrastrukture, izgradnja gradske zaobilaznice, uređivanje prostora za parkiranje vozila, izgradnja novih i sanacija postojećih objekata kulture i društvenih aktivnosti, rješavanje lokacije za izgradnju grobalja, rješavanje lokacija za stočno groblje, te obezbjeđivanje uslova za ostvarenje sportsko-rekreacionih potreba i poboljšanje ukupnog životnog ambijenta. Uz to, ispitanici/ce smatraju da bi lokalna uprava trebalo da radi i na stvaranju uslova za sportsko-rekreacione aktivnosti na vodi, kao i za racionalno korištenje prirodnih resursa i vrijednosti u privredne, kulturne, turističke i rekreaciono-zdravstvene svrhe u skladu sa lokalnim stanovništvom.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U Lokalnom ekološkom akcionom planu opštine Kotor Varoš kao prepreka odgovornoj proizvodnji i potrošnji navodi se zapuštenost i neadekvatno korištenje prirodnih resursa i vrijednosti u privredne, kulturne, turističke, rekreativno-zdravstvene i edukativne svrhe. Osnovni problem ove tematske oblasti je neuravnotežen i u najvećoj mjeri neodrživ pristup koji se ogleda u neplanskom i neadekvatnom korištenju prostora i prirodnih resursa, neplanskom i neracionalnom korištenju poljoprivrednog zemljišta, zapuštenom i neobrađenom poljoprivrednom zemljištu, te postojanju minskih polja uglavnom na šumskom području.

Cilj 13: Očuvanje klime

Od prestanka rada Meteorološke stanice 1984. godine, nema organizovanih osmatranja klimatskih elemenata, temperatura i padavina. Uporedo s rastom potrošnje energije iz fosilnih goriva, povećano je i zagađenje zraka emisijom plinova koji stvaraju kiseline. Oni učestvuju u fotohemijskim reakcijama koje su jedan od glavnih uzroka kiselih kiša. Budući da ovi plinovi ostaju u atmosferi dugo vremena i da se mogu prenositi na velike udaljenosti, kisele kiše mogu padati dalje od izvora zagađenja. Štetno djelovanje kiselih kiša ogleda se u sušenju šuma, degradaciji poljoprivrednog zemljišta i uništavanju divljači u rijekama i jezerima. Opština Kotor Varoš nije pošteđena štetnog uticaja ovih globalnih procesa, a sa druge strane, i sama u određenoj mjeri učestvuje u njima. Za potrebe izrade SECAP-a Opštine Kotor Varoš urađen je kontrolno popisivanje emisija CO₂ Opštine Kotor Varoš, koji obuhvata direktne emisije CO₂

iz sagorijevanja goriva i indirektne emisije CO₂ iz potrošnje električne i toplotne energije za zgrade, saobraćaj i javnu rasvjetu. Prema podacima iz Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) Opštine Kotor Varoš za period do 2030. godine, posmatrajući javne zgrade u vlasništvu Opštine Kotor Varoš, najveći udio u ukupnim emisijama za kontrolnu 2020. godinu čine emisije nastale u zgradama namijenjenim za kulturu – 32,33%, zatim zgradama namijenjenim za zdravstvo 30,41%, zatim slijede zgrade namijenjene za administraciju sa 30,34%, a zgrade namijenjene obdaništima doprinose emisiji CO₂ sa 5,98% od ukupne emisije, dok zgrade namijenjene sportu doprinose sa 0,94% od ukupne količine emisija. Najveći udio u ukupnoj emisiji CO₂ čine emisije uzrokovane potrošnjom električne energije sa udjelom od 95,66%, dok emisije nastale korištenjem drvne biomase iznose 2,11%, a zatim slijede emisije nastale korištenjem lignita 1,14% i mrkog uglja 1,09. Posmatrajući sektor zgradarstva, najveći udio u ukupnim emisijama imaju stambene zgrade 90,33%, zatim javne zgrade u vlasništvu opštine 1,94%, dok javne zgrade koje nisu u nadležnosti opštine doprinose sa 7,73% od ukupnih emisija CO₂. Povećanje broja vozila za 47% praćeno je povećanjem utroška energije i emisija CO₂ za 39%. Javna rasvjeta opštine Kotor Varoš obuhvata 1650 rasvjetnih tijela u urbanim i ruralnim administrativnim dijelovima, a najveći broj izvora svjetla su na izbor, niskoefikasni (živini, natrijevi, metal-halogeni), 97%, a samo 3% su visokoefikasne LED svjetiljke. Najveće ostvareno povećanje emisije CO₂ u 2020. godini u odnosu na 2011. godinu ostvareno je iz emisija dizel-goriva, gdje je došlo do porasta procentualnog učešća u ukupnim emisijama sa 21% na 31%, dok je najveće smanjene emisije CO₂ ostvareno iz emisije električne energije, sa 66% na 58%. Iako u opštini Kotor Varoš nema većih industrijskih postrojenja i termoelektrana, zagađenje vazduha emituju gasovi iz motora sa unutrašnjim sagorijevanjem, spaljivanje otpada, požari, sagorijevanje goriva u industrijskim i individualnim pećima, korišćenjem sprejeva koji sadrže freone, i slično.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

U rejonu Kruševog Brda prema Šipragama evidentne su pojave eksploatacije šume, koje dovode do pojava povremenih zamućenja kako pojedinih pritoka (potok Kilavac i Ćorkovića potok sa svojim pritokama) tako i voda rijeke Vrbanje. U gornjem toku Vrbanje izgrađena je i MHE „Divič” sa vodozahvatom i sa izgrađenim ribogojilištem. U ukupnom toku Vrbanje postoji

više izraženih uticaja na hemijski režim, koji naročito dolaze do izražaja u gradskoj zoni. Od ovih uticaja bitno je pomenuti problem izlivanja fekalne kanalizacije u seoskim sredinama, otpadne vode grada (fekalne i industrijske), pojavu eksploatacije riječnog nanosa u koritu i vodnom zemljištu, uticaje od drvoprerađivačke i poljoprivredne proizvodnje i odlaganje otpada. Tačan broj, kao i osnovni podaci o izvorima (lokacija, vrsta izvora, prinos i osnovne karakteristike hemizma) nisu poznati. Stoga je, kako se navodi u Lokalnom ekološkom akcionom planu, potrebno izraditi katastar svih izvora cijelog gornjeg toka Vrbanje, kako bi se dobili podaci o njihovoj prostornoj distribuciji, osnovni podaci o režimu, kao i o uslovima korištenja i njihovoj zaštiti. Stabilnost hemijskog sastava ovih izvora je evidentna, kao i većine pritoka i voda rijeke Vrbanje. Treba istaći izraženu vrijednost vodnih potencijala gornjeg toka Vrbanje, što bi se moglo ocijeniti u smislu tretmana ovog dijela toka kao zaštićenog vodnog i prirodnog područja. U smislu razumijevanja značaja zaštite Vrbanje i očuvanja i unapređenja hemijskog režima ovog vodnog tijela, poseban akcenat treba staviti na proticajnu zonu u kojoj se nalazi izvorište za vodosnabdijevanje grada. U tom smislu, u 2020. godini sačinjen je Program sanitarne zaštite izvorišta „Bijelo Polje” sa mjerama koje je potrebno sprovesti.

397

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Najčešća prirodna nepogoda koja pogađa opštinu jesu poplave. Rijeka Vrbanja i njene pritoke nanose velike štete – putevi, mostovi, propusti, vodovodi, objekti za stanovanje, uništeno zemljište, plavni talas djelimično dobija do tri proizvodna pogona, školski objekti nisu ugroženi. Štete od poplava u junu i avgustu 2014. godine iznose 5.954.520 KM, dok štete od poplave u junu 2019. godine iznose 2.422.267 KM. Kako se radi o velikim štetama, potrebno je pristupiti neophodnim radovima u poplavnim područjima rijeke Vrbanje i njenih pritoka, čišćenju korita radi boljeg protoka vode, pravljenju nasipa, pošumljavanju, kontroli neplanske eksploatacije šljunka, sprečavanju gradnje u plavnim područjima, sprečavanju odlaganja smeća. Na prostoru opštine se ne provodi sistematsko praćenje zagađenosti zemljišta ali se može zaključiti da stepen zagađenja nije zanemariv. Prije svega misli se na zemljište u neposrednoj blizini preduzeća „Jezerka”, na površine pored puteva sa intenzivnim saobraćajem i na mjesta gdje se nekontrolisano odlaže otpad. Deponovanjem čvrstih otpadnih materija u vidu nekontrolisanog odlaganja i stvaranja divljih deponija i razbacanih otpadaka zauzima se i snažno za-

gađuje zemljište tako da ono postaje izvor zagađanja i za druge komponente životne sredine. Ugrožavanje zemljišta nastaje zapuštanjem i neobrađivanjem plodnog zemljišta, neplanskom i divljom izgradnjom objekata, neracionalnom eksploatacijom mineralnih sirovina i erozijom zbog nepravilne upotrebe zemljišta i nekontrolisane sječe šuma. Površine koje su bile pod poljoprivrednim kulturama danas su pod vegetacijom trave i korova usljed opadanja broja poljoprivrednog stanovništva i napuštenih i zaraslih imanja. Zagađenje i oštećenje zemljišta nastaje usljed korištenja pesticida u poljoprivredi, odlaganja čvrstog otpada na nedozvoljenim površinama, zbog nepropisno izgrađenih septika, klizišta, promjene namjene zemljišta, poplava i slično. Prema evidenciji Komunalne policije Opštine Kotor Varoš, na području opštine postoji 14 divljih deponija otpada. Otpad koji građani odlažu na divljim deponijama uglavnom je one vrste otpada koje komunalno preduzeće ne odvozi u toku svog redovnog rada, a to je prije svega industrijski otpad (otpad iz preduzeća, klaonički otpad, stari automobili i njihovi dijelovi), zatim krupni otpad iz domaćinstva (dijelovi starog namještaja i ostalog pokućstva) i građevinski šut, što je naročito izraženo u Bilicama i prema deponiji Duratovci.

398

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Kada je riječ o kriminalitetu i javnom redu i miru na području opštine Kotor Varoš, može se reći da je na zadovoljavajućem nivou. Ukupan broj krivičnih djela u periodu 2016–2020. godine smanjen je sa 140 u 2016. godini na 77 u 2020. godini ili za 45,1%, dok je broj prijavljenih počinitelja smanjen sa 127 u 2016. godini na 76 u 2020. godini ili za 40,1%. Broj krivičnih djela po nepoznatom počiniocu je smanjen sa 74 u 2016. godini na 24 u 2020. godini ili za 67,6%. Broj maloljetnih delinkvenata oscilirao je u toku analiziranog perioda, od 10 ukupno prijavljenih po 2 su u 2017. i 2019. godini i 6 u 2018. godini, dok u toku 2016. i 2020. godine nije bilo prijavljenih maloljetnih delinkvenata.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Lokalna uprava nastoji uključiti građane u procese donošenja važnih odluka i u okvir realizacije mjera predviđenih strateškim dokumentima. Razvoj Opštine Kotor Varoš zasnovan je prema prioritetima definisanim strateškim dokumentima, tj. Strategiji razvoja Opštine Kotor Varoš 2022–2028, koja je rađena po MiPRO metodologiji, Lokalnom ekološkom akcionom planu

(LEAP) te prema Prostornom i Urbanističkom planu. Kako se navodi u Investicijskom sažetku objavljenom na veb-sajtu Opštine, opštinska administracija nudi posebne pogodnosti za podršku investitorima, a neke od njih su: najniža kamatna stopa poreza na nepokretnosti u okruženju (0,06%), stimulatívne mjerr (dirrktni podsticaji iz budžeta za različite projekte u oblasti privrednog razvoja i zapošljavanja i podsticaji poljoprivrednim proizvođačima), pogodnosti pri pribavljanju građevinskih dozvola (investitorima je omogućeno plaćanje na rate na pet godina bez kamata), vrlo kratko vrijeme za izdavanje lokacijskih uslova, građevinske i upotrebne dozvole (15 dana), ponuda građevinskog i poljoprivrednog zemljišta po povoljnim uslovima, Informator namijenjen investitorima, izrađeni planski dokumenti i uspostavljeni mehanizmi za podršku poslovnom sektoru, podrška postojećim investitorima kroz Program postinvesticione podrške u partnerstvu sa Ministarstvom za ekonomski razvoj i regionalnu saradnju Republike Srpske. Kada je u pitanju saradnja sa civilnim društvom, u prethodne četiri godine na području opštine Kotor Varoš osnovana su dva udruženja za zaštitu prava žena, i to: Udruženje žena „Venera” Kotor Varoš i Udruženje žena „Sreća” Obodnik. Oba udruženja imaju dodijeljene prostorije za sastanke i aktivnosti kojima opština Kotor Varoš plaća režijske troškove. Udruženja su uključena u sve kulturne i sportske manifestacije koje organizuje Opština Kotor Varoš. Aktivnosti udruženja žena uglavnom su posvećene zaštiti prava žena, kao i čuvanju od zaborava starih zanata, običaja i igara. Potpisivanjem Sporazuma gradonačelnika 2019. godine, Opština Kotor Varoš se aktivno uključila u realizaciju mjera za ispunjenje vizije Evropske unije za klimu i energiju na svom području. Prilikom potpisivanja Sporazuma gradonačelnika, Opština Kotor Varoš se obavezala da će smanjiti emisiju CO₂ (i, ako je moguće, drugih gasova staklene bašte) u opštini za najmanje 40% do 2030. godine kroz efikasnije korištenje energije i veću upotrebu obnovljivih izvora energije, povećati svoju otpornost prilagođavanjem na posljedice klimatskih promjena, podijeliti svoju viziju, rezultate, iskustvo i znanje sa drugim lokalnim i regionalnim vlastima unutar i izvan EU kroz direktnu saradnju i razmjenu, posebno u kontekstu Globalnog sporazuma gradonačelnika.

Laktaši

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

400

Prema mišljenju ispitanika_ca i podacima iz Centra za socijalni rad Laktaši, grupe stanovništva koje su najviše pogođene siromaštvom su žrtve nasilja u porodici, lica sa invaliditetom, starija lica bez porodičnog staranja i punoljetna lica koja su materijalno neobezbijedena i zbog određenih zdravstvenih problema onesposobljena za rad. Takođe, prema ovim podacima, prisutan je trend porasta djece i osoba s poteškoćama u razvoju i sa različitim vrstama invaliditeta u odnosu na posljednjih pet godina. Naime, 2017. godine ukupno ih je bilo 569, dok je u 2021. godini zabilježen broj od 673 osobe. U domenu socijalne zaštite primijećen je rast broja samačkih staračkih domaćinstava. Kako se navodi u Strategiji razvoja Opštine Laktaši za period 2014–2024, neophodno je posvetiti pažnju boljoj organizaciji pomoći u kući, te u skladu sa zakonskim uslovima otvoriti Centar za pomoć u kući. To potvrđuju i podaci Centra za socijalni rad, u kojima je novčana nadoknada za pomoć i njegu od strane drugog lica prema podacima iz 2021. godine namijenjena za čak 772 lica, za razliku od 2017. godine kada je taj broj bio 663. Ispitanici_ce naglašavaju da je primjetan trend i povećanja nasilja u porodici, te da je neophodno raditi na kampanjama za prevenciju i suzbijanje nasilja u porodici, ali i omogućiti efikasan sistem zaštite za žrtve porodičnog nasilja prilikom prijavljivanja nasilja, s obzirom na to da žrtve nasilja, koje žive u manjim lokalnim zajednicama, u manjoj mjeri prijavljuju nasilje zbog straha od etiketiranja drugih građana_ki, radnog okruženja, ali i sekundarne viktimizacije kroz procedure u nadležnim institucijama. U 2021. godini Centar za socijalni rad imao je 3.426 korisnika, što je povećanje broja za oko 100 korisnika u prosjeku u odnosu na prethodne godine, te ispitanici_ce smatraju da je u narednom periodu potrebno usmjeriti aktivnosti na jačanje kapaciteta JU „Centar za socijalni rad“ Laktaši, kako potvrđuje i sama Strategija razvoja opštine.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U opštini Laktaši ne postoji javna kuhinja. Ova opština nalazi se u blizini grada Banje Luka u kojem djeluje pet javnih kuhinja, te ispitanici_ce naglašavaju da postoje određeni podaci da

pojedinci koji pripadaju kategoriji jednočlanih domaćinstava u kojima žive lica starija od 65 godina zbog niskih penzija ili loših finansijskih primanja nisu u mogućnosti da sebi obezbijede neophodne dnevne obroke, a zbog udaljenosti njihovih ruralnih područja nisu u mogućnosti da otputuju ni do najbliže javne kuhinje koja se nalazi u Banjoj Luci, te smatraju da bi lokalna uprava trebalo u saradnji sa Centrom za socijalni rad ili Crvenim krstom kreirati modalitete pomoći ovim licima kako bi dobili svoj dnevni obrok.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zbog sve veće potrebe za uslugama Hitne medicinske pomoći, uslugama Centra za bazičnu rehabilitaciju te nedostatka prostora (kreveta) za pacijente u stanju potrebe za palijativnom njegom JZU Dom zdravlja „Dr Mladen Stojanović“ Laktaši planira da pokrene inicijativu za izgradnju Medicinskog centra koji bi obuhvatio prostor za Hitnu medicinsku službu, Centar za bazičnu rehabilitaciju, te zdravstveni centar za pružanje usluga palijativne njege. Očekivani efekat intervencije bi se zasnivao na povećanju nivoa zdravstvene zaštite, smanjenju problema nedostatka prostora za pacijente u stanju koje iziskuje konstantnu njegu i nadzor. Zbog ograničenih finansijskih sredstava, Dom zdravlja ne može u značajnijem obimu sprovoditi preventivne preglede, a ti pregledi se odnose na: rano otkrivanje raka dojke (mamografski pregledi), rano otkrivanje raka debelog crijeva (digitorektalni pregled i pregled stolice na okultno krvarenje), rano otkrivanje raka prostate, rano otkrivanje raka grlića materice – ginekološki PAPA testovi, praćenje indeksa težine, razni laboratorijski i drugi specijalistički pregledi. Pojedini ispitanici ce smatraju da određene specijalističke grane, kao što su ginekologija i pedijatrija, nisu obuhvaćene dovoljnim brojem ljekara. Uz to, smatraju da ozbiljan problem u oblasti zdravstva predstavlja političko angažovanje ljekara koji se zbog toga ne mogu adekvatno posvetiti liječenju građana_ki, naročito u toku izbornih godina.

401

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Opština Laktaši ima organizovano predškolsko i osnovno vaspitanje i obrazovanje. Izgradnja i stavljanje u funkciju dječijeg vrtića u Aleksandrovcu omogućava uključivanje djece iz ruralnih područja u programe predškolskog vaspitanja i obrazovanja, što utiče povećanje obuhvata djece na području opštine istim. Ispitanici smatraju da je neophodna izgradnja dječijih vrtića

u ruralnim područjima kako bi se povećao broj djece obuhvaćene predškolskim odgojem, a samim tim i zadržalo mlado stanovništvo. Alternativnim programima za djecu predškolske dobi bio bi povećan obuhvat djece predškolskim vaspitanjem i obrazovanjem. Ispitanici_ ce smatraju da nema dovoljno prostora na otvorenom koji je namijenjen za igru djece, kao što su npr. igraonice na otvorenom. Negativan prirodni priraštaj i kretanje stanovništva iz godine u godinu uslovljavaju pad broja učenika u osnovnim školama. Na području opštine Laktaši nedostaje srednja škola, što je dugogodišnje neriješeno pitanje. Formirana je radna grupa čije će aktivnosti biti vezane za pribavljanje mišljenja o potrebi i opravdanosti osnivanja srednje škole. Dosadašnja podrška učenicima i studentima sprovedena je kroz stipendiranje. Ispitanici_ ce smatraju da bi iz javnog budžeta trebalo izdvojiti više novca za pomoć i stipendiranje učenika i studenata. Deficitarni kadrovi, prema podacima Zavoda za zapošljavanje, Biro Laktaši su: zavarivač, stolar, tesar, alatničar, metalobrusač, limar, auto-limar, mehaničar mašina, alatljika i kotlovskih postrojenja, elektromonter i dr, a u okviru kontingenta lica sa SSS (srednja stručna sprema) su: keramičar, staklarski tehničar, grafički tehničar, konfekcionar i medicinski tehničar, dok se u okviru kontingenta lica sa VŠS (viša stručna sprema), deficit odnosi na: mašinske, inženjere elektrotehnike, građevinske i tekstilne inženjere, te ekonomiste-komercijaliste, a u okviru kontingenta visokoobrazovanih lica deficitarni kadrovi su: diplomirani inženjeri građevine, prerade drveta, arhitekture, tekstilne tehnologije, mašinstva, i grafike, te profesori informatike, hemije, fizike i matematike.

Budući da na području Opštine Laktaši nema srednje škole, osnivanje srednjoškolskog centra se nameće kao društvena potreba i okosnica daljeg urbanog razvoja Laktaša. Opština Laktaši je opredijeljena da razvija djelatnost srednjeg obrazovanja i vaspitanja kao djelatnost od opšteg interesa i iz tog razloga je pokrenuta inicijativa izrade elaborata opravdanosti osnivanja škole. Takođe, najznačajniji projekti na čijoj realizaciji je u narednom periodu u ovoj oblasti neophodno raditi je, prema mišljenju ispitanika_ ca, izgradnja fiskulturne sale područne škole u Klačnicama, te proširenje kapaciteta vrtića u Laktašima.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U okviru Gradske uprave Laktaši djeluje 7 odjeljenja, 7 odsjeka i Jedinica za internu reviziju. Žene se nalaze na po 3 načelničke pozicije i u okviru odjeljenja i u okviru odsjeka, te na čelu

Jedinice za internu reviziju. Od ukupno 4 lica angažovana u Kabinetu gradonačelnika, 2 pozicije obavljaju žene. U strukturi odbornika_ca u Skupštini, od ukupno 29 odbornika_ca, samo 7 su žene. Pojedini ispitanici_ce naglašavaju da u lokalnoj zajednici i dalje postoje predrasude i nizak nivo svijesti i predrasude kada je u pitanju učešće žena u političkim procesima i donošenju odluka, što dokazuje i mali broj glasova koje žene dobijaju na izborima za razliku od svojih muških kolega iz stranke. U pogledu rodne strukture nezaposlenih na području opštine Laktaši, bitno je naglasiti da je na evidenciji nazaposlenih više registrovanih žena nego muškaraca i da se u ukupnom broju nezaposlenih učešće žena (55,15% u 2017. godini), uglavnom povećava kako se nezaposlenost smanjuje (57,21% u 2021. godini), što upućuje na zaključak da se muškarci lakše zapošljavaju i na potrebu da se razvijaju posebni programi i projekti, koji doprinose zapošljavanju žena (žensko preduzetništvo i dr.).

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Snabdijevanje stanovništva vodom za piće obavlja se na dva načina i to organizovano i kontrolisano preko KP „Budućnost“ a.d. Laktaši i „Vodovod“ a.d. Banja Luka i van urbanih područja putem seoskih vodovoda, kojima upravljaju i gazduju mjesne zajednice ili građani. Dezinfekcija vode vrši se kontinuirano na svim vodovodnim sistemima. Takođe, redovno se vrši i analiza ispravnosti vode za piće, u skladu sa Pravilnikom o higijenskoj ispravnosti vode za piće. Potrošačima koji nisu priključeni na vodovodnu mrežu, a imaju potrebu za punjenjem vlastitih rezervoara, preduzeće KP „Budućnost“ a.d. Laktaši vrši uslugu prevoza pitke vode cisternama. Prema podacima iz SECAP-a Opštine Laktaši, ukupan broj korisnika usluge vodosnabdijevanja iznosi 7.291 priključaka sa ukupno 24.216 korisnika, od toga 6.574 priključaka pripada fizičkim licima, a 717 pravnim licima. Pokrivenost uslugom vodosnabdijevanja iznosi 84%, gdje nepokriveni dio opštine predstavljaju ruralna područja. U proteklom periodu vršena su značajna proširenja vodovodne mreže, s obzirom da je u baznoj godini pokrivenost uslugom vodosnabdijevanja iznosila cca 45%. Naplata usluge vodosnabdijevanja se u potpunosti vrši očitanjem s vodomjera, odnosno ne postoji paušalna naplata usluga vodosnabdijevanja na području opštine Laktaši.

U oblasti kanalizacije postoje dvije cjeline i to odvođenje (kanalisanje) otpadnih voda i tretman i prečišćavanje otpadnih voda. Broj priključaka na kanalizacionu mrežu, kao i procenat

naplate usluga, u posljednjih pet godina pokazuje trend povećanja. U cilju smanjenja gubitaka u mreži, smanjenja troškova održavanja, kao i pružanja boljih usluga potrošačima, kako se navodi u Strategiji razvoja, neophodno je akcenat staviti na zamjenu dotrajalih vodovodnih cijevi, odnosno onih dionica na kojima često dolazi do kvarova. Takođe, za potrebe priključenja potrošača, neophodno je izgraditi nove vodovodne linije. Procenat naplate usluge vodosnabdijevanja posljednjih godina značajno je povećan.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Radna jedinica „Elektrodistribucija“ Laktaši u prosjeku ima najstariju elektroenergetsku mrežu (srednjenaponsku i niskonaponsku), izgrađenu 55% na drvenim stubovima sa prosječnom starošću od 25 do 35 godina (istekao vijek trajanja više od 50%) koja u narednom periodu mora biti rekonstruisana. Takođe, riješen je problem snabdijevanja električnom energijom industrijske zone Aleksandrovac, gdje je izgrađena TS 110/20 KV „Laktaši II“ Aleksandrovac sa kapacitetom od 40 MW od strane „Elektroprenosa BiH“.

404

Prema podacima RJ „Elektrodistribucija“ Laktaši, broj potrošača električne energije u 2021. godini povećan je za 421 u odnosu, u odnosu na 2017. godinu. U istom periodu, proširena je i elektroenergetska mreža za oko 2% više u odnosu na period 2013–2017. godine, što predstavlja pozitivan trend, ali i dalje nedovoljno brz.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Kretanja na tržištu rada u opštini Laktaši su povoljnija u odnosu na druge opštine (relativno niska zvanična stopa nezaposlenosti – znatno ispod republičkog prosjeka i prosjeka BiH – ispod anketne stope na nivou RS i BiH), veliki broj zaposlenih – peta opština u RS po broju zaposlenih (na približno četiri stanovnika jedan zaposleni, na jednog penzionera dva zaposlena). Prosječne neto plate ispod republičkog prosjeka zbog velikog broja zaposlenih u privatnom sektoru. Prema mišljenju ispitanika, prepreke za ekonomski razvoj predstavljaju prisutan trend odlaska stručne radne snage, a prije svega mladih u inostranstvo, neusaglašenost ponude radne snage sa zahtjevima investitora, nizak nivo stečenih praktičnih znanja u školama i na fakultetima, te povećana nezaposlenost lica preko 50 godina (teško zapošljivih kategorija), žena (žene se teže zapošljavaju od muškaraca). Očito je da uglavnom negativan prirodni priraštaj i izražena

depopulacija pojedinih dijelova opštine zahtijevaju mjere populacione politike, kroz direktno izdvajanje sredstava za ovu namjenu, ali i usmjeravanja stanovništva, pogotovo novopridošlog u ove dijelove opštine, stvaranje potrebnih uslova za rad i život, u čemu može biti i značajna uloga dijaspore. U tom smislu je i planirana izgradnja poslovne zone u Drugovićima, kao pokretača razvoja, prije svega, u župskom dijelu opštine.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Prema podacima iz Strategije razvoja Opštine Laktaši 2014–2024, najrazvijenije djelatnosti su i dalje trgovina, prerađivačka industrija i građevinarstvo. Međutim, struktura privrede se promijenila, u smislu da trgovina ne dominira (u 2013. godini obuhvatala oko 40% privrednih subjekata i ukupnog prihoda, te više od 50% neto finansijskog rezultata), i to u korist prerađivačke industrije i građevinarstva, tako da se od 2017. godine na trgovinu odnosi 1/3 ili manje veličine pomenutih pokazatelja. Sektor transporta i skladištenja je zadržao bitnu ulogu u strukturi privrede. U strukturi prerađivačke industrije dominiraju proizvodnja prehrambenih proizvoda i pića (prerada mesa i proizvodnja mesnih preradevina i prerada krompira), elektroindustrija, metalna i mašinska industrija, a bitno učešće imaju i prerada drveta i proizvodnja proizvoda od drveta, industrija plastike i gume i tekstilna industrija. Poljoprivreda ne daje potrebne efekte s obzirom na razvojni potencijal. Naime, privredna društva iz ove oblasti u strukturi prethodno pomenutih pokazatelja učestvuju sa 1,5–5,5%, s tim da nije obuhvaćena poljoprivredna proizvodnja na poljoprivrednim gazdinstvima, čije efekte je veoma teško u potpunosti sagledati, s obzirom da se broj registrovanih poljoprivrednih gazdinstava kreće oko 1.000, a prema rezultatima Popisa 2013. godine 3.882 popisana domaćinstva se bave nekim vidom poljoprivredne proizvodnje, od čega samo 662 domaćinstva proizvode za tržište. Ugostiteljstvo negativno posluje, što je povezano i sa nedovoljnim korišćenjem turističkih potencijala. Prema podacima iz Analize lokalne ekonomije opštine Laktaši, najveće učešće u ukupnom prihodu privrede od izvoza imaju sektori građevinarstva i metalske i mašinske industrije, a slijede ih sektori trgovine i drvoprerade, te transporta i skladištenja. Značajni izvoznici su i preduzeća iz sektora plastike i gume, te sektora usluga koji je ostvario visok rast posljednjih godina.

Što se tiče sektora koji stagniraju ili imaju gubitke, najlošije stoji sektor ugostiteljstva, ali je i ovdje primjetan trend smanjenja gubitka sektora za oko 5% u odnosu na proteklih 5 godina.

Od grana prerađivačke industrije najveći broj subjekata posluje u okviru metalne i mašinske industrije, a zatim u okviru industrije hrane i pića, drveta i namještaja, elektroindustrije i industrije plastike i gume. Stvaranje povoljnih uslova za investiranje uticalo je na značajan priliv kapitala. Prema podacima iz Strategije razvoja Opštine Laktaši 2014–2024, u posljednjih nekoliko godina na području opštine je investirano više od 250.000.000 evra direktnih stranih i domaćih investicija, a registrovan kapital u Laktašima ima 28 zemalja svijeta (što je više od 30% registrovanih zemalja ulagača u BiH). Prisustvo velikih svjetskih i regionalnih kompanija ukazuje na atraktivnost opštine kao investicione destinacije (Koka-kola (Coca-Cola); PepsiKo investments (PepsiCo Investments); Britiš amerikan tobako (British American Tobacco); Perutnina Ptuj; Iskra AE; Kolektor grup (Kolektor Group); Deleze (Delhaize); Merkator grup (Mercator group); Agrokor; Danjub fuds grup (Danube Foods Group) i dr.), koje su se osnivanjem novih preduzeća ili kupovinom već postojećih uspješnih preduzeća pojavili kao investitori na području opštine.

406

Sadašnjim i potencijalnim, domaćim i stranim investitorima, Opština Laktaši stavlja na raspolaganje dvije industrijske i dvije poslovne zone sa mogućnošću grinfeld (greenfield) i braunfield (brownfield) investicija, povoljnim lokacijama i izgrađenom poslovnom infrastrukturuom. To su industrijske zone u Laktašima i Velikom Blašku i poslovne zone u Trnu i Aleksandrovcu. U toku je popunjavanje Poslovne zone „Aleksandrovac“, koja se širi ka naseljenom mjestu Mrčevci, a u blizini je autoputa M-16, priključnog puta za auto-put Banja Luka – Doboj i međunarodnog aerodroma Banja Luka. Obuhvaćena je regulacionim planom, donesena je odluka o osnivanju zone, raspolaže dostupnim priključcima za električnu energiju, vodovod, telekomunikacije (troškove priključka plaćaju investitori), te uređenim odvozom komunalnog otpada. Površina zone za investitore je 28,9 ha, od čega je raspoloživo 8,5 ha, i to u vlasništvu opštine 3,2 ha, a u vlasništvu privatnih poslovnih subjekata 5,3 ha. Za većinu raspoloživih parcela izvršeno je pretvaranje poljoprivrednog zemljišta u građevinsko, koje ulazi u trenutnu cijenu zemljišta (6 KM/m²), a naknadu za uređenje građevinskog zemljišta i rentu u postupku izdavanja građevinske dozvole plaćaju investitori.

Pojedini ispitanici_će naglašavaju zabrinutost zbog nedovoljne iskorišćenosti poljoprivrednog i turističkog potencijala ovog kraja, kao i poskupljenja cijena zakupa zemljišta. I pored

neusaglašenosti podataka o zemljišnim površinama, može se konstatovati da opština Laktaši posjeduje značajan zemljišni potencijal, koji je iznad prosjeka Republike Srpske, a poljoprivredni proizvođači potrebno iskustvo i tradiciju u poljoprivrednoj proizvodnji. Poljoprivredna proizvodnja, posebno u individualnom sektoru, uglavnom nije usmjerena na tržište i poznatog kupca, već je neorganizovana i stihijska sa malom prosječnom veličinom posjeda i relativno malim prinosom i kao takva tržišno nekonkurentna, posebno u proizvodnji žitarica. Proizvodnja voća i povrća može biti isplativa i na malim površinama, ako se obezbijedi organizovan sistem otkupa i plasmana poljoprivrednih proizvoda, koji bi povezao kupce i proizvođače na stalnoj osnovi. Stočarska proizvodnja je i dalje relativno nerazvijena. Udruživanje poljoprivrednih proizvođača je nedovoljno, posebno u oblasti plasmana poljoprivrednih proizvoda, nabavke i korišćenja poljoprivredne mehanizacije. Problem u proizvodnji voća i povrća je nepostojanje sistema organizovanih otkupnih mjesta, kao i plasman ovih proizvoda putem zadruga, hladnjača, prerađivačkih kapaciteta i drugo, kako bi se obezbijedilo povezivanje proizvođača i kupaca na stalnoj osnovi. Na području opštine postoji samo jedna hladnjača većeg skladišnog kapaciteta (2.000 t) i to u Laktašima i više manjih hladnjača u vlasništvu individualnih poljoprivrednih proizvođača.

407

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Prema mišljenju pojedinih ispitanika, negativan prirodni priraštaj i izražena depopulacija pojedinih dijelova župskih dijelova opštine zahtijevaju efikasnije mjere populacione politike, kroz direktno izdvajanje sredstava za ovu namjenu, ali i usmjeravanja stanovništva, te stvaranje potrebnih uslova za rad i život, u čemu može biti i značajna uloga dijaspore. U opštini Laktaši realizovane su značajne investicije, od kojih je dio, a posebno u metalnoj i mašinskoj industriji, zasnovan na novim tehnologijama, koje su bitno uticale na privredni razvoj i zapošljavanje. Određeni projekti, koji su doveli do novog zapošljavanja rezultat su i saradnje sa dijasporom. Postoje i problemi u vezi sa obezbjeđenjem povoljnih izvora finansiranja, realizacijom proizvoda i naplatom potraživanja, nelojalnom konkurencijom i drugo. Ispitanici, ce smatraju da prilike za razvoj treba da se traže i u razvoju biznisa vezanih za poljoprivredu, turizam i energetske efikasnost, kao i biznisa vezanih za uključivanje dijaspore u procese privrednog razvoja i smanjenja nejednakosti. Ipak, iako je niska zvanična stopa nezaposlenosti – znatno ispod repub-

ličkog prosjeka i prosjeka BIH, postoje društvene kategorije stanovništva koje su nezapošljive i diskriminirane, a to su, prema mišljenju ispitanika, u prvom redu lica sa invaliditetom, žene sa ruralnih područja i žene žrtve porodičnog nasilja. Kada su u pitanju lica sa invaliditetom, umjesto njihovog zapošljavanja, poslodavci radije biraju alternativne načine finansiranja u vidu nabavke ili sufinansiranja nabavke opreme za kvalitetnije pružanje zdravstvenih usluga ili obavljanje svakodnevnih aktivnosti osoba sa invaliditetom. S druge strane, na evidenciji Biroa za zapošljavanje u Laktašima je registrovano više nezaposlenih žena, nego muškaraca, te se zbog postojeće privredne strukture učešće žena u ukupnom broju nezaposlenih povećava kako se nezaposlenost smanjuje, zbog neadekvatne raspoloživosti radnih mjesta za žene u dominantnim sektorima poput metalske i mašinske industrije.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Opština Laktaši ubraja se u razvijenije lokalne zajednice i iz godine u godinu je sve atraktivnija za investitore. Kretanja na tržištu rada u Laktašima su povoljnija u odnosu na druge, pa samim tim ne iznenađuje činjenica da je u protekloj godini opština zabilježila pozitivan migracioni saldo. U planu je unapređenje komunalne infrastrukture na području cijele opštine, ali sa naglaskom na poslovne zone. Osim toga, cilj je i uređenje područja gdje su poslovne aktivnosti intenzivirane samim poslovnim poduhvatima privrednika, kao što je to slučaj u Velikom Blaškom i Mahovljanima. Korak koji je već preduzet je pokretanje procedura izrade Zoning planova za područje poslovnih zona u Velikom Blaškom i Mahovljanima, a kako bi dalji razvoj poslovnih aktivnosti bio planski usmjeren i usklađen sa daljim urbanim razvojem ovih područja.

U cilju unapređenja poslovnog ambijenta ispitanici_{ce} smatraju da bi trebalo raditi i na unapređenju kvaliteta isporučene električne energije privrednim subjektima na području opštine, kao bitnom preduslovu za nesmetano poslovanje svih preduzeća. Posebnu pažnju treba posvetiti stvaranju lanaca dodatne vrijednosti u poljoprivredi kao i organizovanom otkupu primarnih poljoprivrednih proizvoda (uspostavljanju kooperantskih mreža). Pojedini ispitanici_{ce} smatraju da bi lokalna uprava trebalo efikasnije da radi na uređivanju javnih površina, izgradnji parkova i igrališta za djecu. Takođe, s obzirom na to da stanovnici ruralnih područja nemaju jednak pristup uslugama javnog prevoza, ispitanici_{ce} naglašavaju potrebu boljeg uređivanja linija lokalnog saobraćaja javnog prevoza u cilju obezbjeđivanja adekvatnog pristu-

pa ovim uslugama i kategorijama stanovništva kojima je to sada otežano ili onemogućeno, a to su u prvom redu lica sa invaliditetom i lica treće životne dobi.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Prema podacima iz Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjena (SECAP) opštine Laktaši za period do 2030. godine, u strukturi korišćene energije za grijanje domaćinstava dominantna je potrošnja energije iz drvne biomase sa udjelom od 92%, a drugi energent po zastupljenosti je električna energija sa udjelom od 3,4%. Najmanje zastupljen energent za grijanje domaćinstava je prirodni gas, sa energetske udjelom od 0,4%. Analizom energetske potrošnje stambenog sektora opštine Laktaši zaključuje se da je specifična potrošnja energije visoka, ukoliko se uzme u obzir da je, prema Pravilniku o minimalnim zahtjevima za energetske karakteristike, u zavisnosti od oblika zgrade, specifična potrebna energija za grijanje za nove stambene zgrade, ograničena na 51 do 95 kWh/m². Navedeno pokazuje da je postojeći stambeni fond energetske neefikasan i da će biti potrebno preduzimanje značajnog broja mjera za povećanje energetske efikasnosti kako bi se smanjile emisije CO₂ za 40% do 2030. godine. Prema podacima iz prethodno navedenog akcionog plana, najveći udio u ukupnim emisijama CO₂ emisije iz električne energije s udjelom od 88,15%, zatim emisije iz potrošnje biomase 3,80% te lignita 3,08% i mrkog uglja oko 2,94%, dok emisije CO₂ nastale korišćenjem lož-ulja i prirodnog gasa zajedno iznose 2,02%.

409

Javna rasvjeta na području opštine Laktaši napaja se sa 101 mjernog mjesta, a ukupan broj svjetiljki je 2.131. Postoje dijelovi javne rasvjete koji još nisu rekonstruisani (uglavnom ruralna naselja, društveni domovi, mostovi, podvožnjaci, škole, crkve) i dalje imaju jedan dio živinih sijalica, a jedan dio su natrijumove sijalice visokog pritiska. Kako bi u zadovoljavajućoj mjeri bili ispunjeni ciljevi u ovoj oblasti, prema mišljenju pojedinih ispitanika, neophodno je raditi na unapređivanju sistema upravljanja prostorom na području čitave opštine, izradom Prostornog plana opštine, pronaći načine za korišćenje obnovljivih izvora energije u svim oblastima života, te povećati stepen zaštite prirodnih resursa.

Cilj 13: Očuvanje klime

Prema podacima iz Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim

promjena (SECAP) opštine Laktaši za period do 2030. godine, na području opštine Laktaši identifikovane su opasnosti koje predstavljaju posljedice klimatskih promjena i to: ekstremno visoke temperature, obilne padavine koje se ogledaju kroz obilne kiše i obilne snježne padavine, poplave, suša i nestašice vode te pomjeranje tla koje se ogleda kroz klizišta i slijeganje tla. Na osnovu sprovedenih analiza i studija o procjeni uticaja opasnosti, može se reći da su poplave i klizišta vodeće opasnosti na području opštine Laktaši. Ocijenjeno je da su elementi kapaciteta za prilagođavanje klimatskim promjenama umjereno razvijeni po svim sektorima. Navedeno bi značilo da Opština Laktaši ima umjereno razvijene javne službe (policija, vatrogasci, civilna zaštita, hitne službe i sl.) koje se mogu nositi sa poplavama i klizištima. Ipak, ispitanici_{ce} naglašavaju ne postoji dovoljno razvijen nivo društvene svijesti o važnosti adekvatnog postupanja u cilju prevencije ovih pojava, kao i zalaganja u slučaju opasnosti od poplava i klizišta. U smislu fizičkih resursa, kao elementa kapaciteta, neophodno je poboljšavati uslove za upravljanje, korišćenje i održavanje fizičke infrastrukture i resursa kako bi bile spriječene štete i gubici od poplava i klizišta.

410

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Opština Laktaši se snabdijeva pitkom vodom iz podzemnih vodonosnih slojeva koji se nalaze na dubinama između 12–25 m. Voda se eksploatiše iz pet bušenih bunara (izvorišta) koji se nalaze u neposrednoj blizini centra grada. Vremenom je dolazilo do smanjenja nivoa vode u postojećim bunarima, posebno u sušnom periodu. Izdašnost bunara je značajno opala (B1-5 l/s, B2-12 l/s) i nije zadovoljavala kontinuirano snabdijevanje stanovnika opštine Laktaši pitkom vodom. Da bi ovaj problem bio djelimično riješen, krajem 2007. godine počeli su istražni radovi na novim izvorištima, a već sredinom 2008. godine u eksploataciju su pušteni bunari B8 i B9. Vodovodni sistem opštine Laktaši zbog konfiguracije terena zahtijeva prepumpavanje vode kako bi se snabdijevali svi dijelovi opštine. Većina sistema vodosnabdijevanja koja je stavljena u upotrebu zahtijeva pumpanje vode, što uveliko povećava utrošak električne energije po litru isporučene vode kupcima. Ispitanici_{ce} smatraju da bi izgradnja kanalizacionog sistema na području mjesnih zajednica Laktaši i Trn dovela do smanjenja gubitaka u vodovodnoj mreži i značajnog povećanja kvaliteta snabdijevanja. U cilju podizanja životnog standarda, zaštite prirodnog okruženja, resursa i imovine, ispunjavanju zakonskih obaveza i uslova iz Direktiva

Evropske unije o zaštiti površinskih i podzemnih voda, potrebno je u svim naseljenim područjima izgraditi odvojene sisteme za prikupljanje, odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda, dakle, sanitarnih i industrijskih otpadnih voda, kao i atmosferskih voda.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Povećan je stepen pokrivenosti domaćinstava odvozom otpada, te je u 2019. godini, prema podacima iz Akcionog plana održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjena (SECAP) opštine Laktaši za period do 2030. godine, iznosio 80% (9.336 t/god prikupljenog otpada), čime je prevaziđen cilj od 70% za 2018. godinu predviđen Strategijom razvoja opštine Laktaši za period 2014–2024. Otpad se ne odlaže više na opštinsku deponiju, već se pristupilo regionalnom konceptu odlaganja (Banja Luka, Ramići) kako to nalaže Strategija za upravljanje otpadom za RS (2017–2026). Došlo je do postepenog izdvajanja sirovina za reciklažu, čime su smanjene količine otpada za finalno odlaganje. U 2020. godini izdvojeno je oko 80 t papira i kartona, 9 t stakla te 6 t plastike. Međutim, stepen odvojenog prikupljanja, koji iznosi svega 1% od ukupnih nastalih količina, nije zadovoljavajući niti u skladu sa strateškim ciljevima opštine. Na teritoriji opštine postoji infrastruktura za odvojeno prikupljanje otpada u vidu 4 zelena ostrva putem kojih se odvojeno prikupljaju papir, staklo i plastika, ali nije uspostavljen sistem odvojenog prikupljanja organskih frakcija otpada (otpad od hrane i otpad iz vrtova i bašti), iako je opština Laktaši uglavnom ruralno područje za koje je morfološka struktura pokazala gotovo 50% organskog komunalnog otpada. Ova vrsta otpada, usljed svojih karakteristika, doprinosi efektu staklene bašte i značajna smanjenja se mogu ostvariti njenim adekvatnim tretmanom. Odjeljenje za privredu i društvene djelatnosti, opštine Laktaši izdalo je u 2018. godini nalog za sanaciju degradiranih poljoprivrednih površina i zemljišta, koje obavlja Komunalno preduzeće „Komunalac“ Laktaši. Površine koje su bile predviđene za sanaciju su: deponije u Drugovićima, Krnetama, Mrčevcima, Jablanu, Riječanima (kod stadiona), Adi i Lugu. KP „Komunalac“ Laktaši, u cilju uticaja na svijesti građana, nastavilo je sa akcijom postavljanja zelenih ostrva, gdje se praktikuje razdvajanje komunalnog otpada prilikom odlaganja u kontejnere. Razdvajanjem komunalnog otpada ujedno se i smanjuju količine otpada za deponovanje, što rezultira višestrukom korišću.

Osim odlaganja komunalnog otpada u posudama raspoređenim na području opštine, građani od sada imaju mogućnost da pojedine vrste korisnog otpada koje stvaraju u svojim domaćinstvima bez naknade odlažu na tri zelena ostrva – dva u centru Laktaša i jednom u centru Slatine. U ukupno 12 kontejnera, smještenih na javnim površinama odvojeno se skuplja korisni otpad. Projekti odvojenog skupljanja otpada koji se može reciklirati, te izdvajanje štetnog i opasnog otpada dio su čitavog sistema upravljanja otpadom.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

412

Većina ispitanika_ca smatra da je lokalna uprava otvorena prema građanima u smislu pružanja usluga i informacija, ali i kreiranja povoljnog ambijenta za privrednike onoliko koliko je to u granicama njenih ovlašćenja. Ipak, pojedini smatraju da bi određene birokratske procedure za izdavanje dozvola kao što su, na primjer, građevinske mogle biti kraće. Takođe, iako lokalna uprava organizuje javne rasprave o važnim pitanjima iz lokalne zajednice na koje poziva i građane_ke, pojedini ispitanici_ce smatraju da bi ovo oglašavanje trebalo biti vidljivije, te da bi lokalna uprava, nakon održavanja ovih događaja, trebalo javno da prezentira da li je i na koji način uvrstila preporuke i komentare građana u određene procese i ukoliko nije, da argumentovano obrazloži zašto nije. Dakle, pojedini ispitanici_ce smatraju da uključivanje građana u proces donošenja odluka ne treba da bude samo formalne prirode, nego da se kroz zajedničku saradnju dođe do najboljeg rješenja za određena društveno politička pitanja iz domena lokalne zajednice. Jedan od načina prema afirmaciji savjetovanja i uključivanju građana i njihovih organizacija u odlučivanje lokalnih jedinica je, prema mišljenju, pojedinih ispitanika_ca, edukacija svih lica koja su uključena u rad u lokalne uprave o prednostima, značaju i koristima ovog savjetovanja. Posebna pažnja trebalo bi da bude posvećena upravo uključivanju građana i njihovih organizacija u procese pripreme i praćenja odluka (npr.: komunikacija s građanima, učešće građana u procesima odlučivanja i zagovaranju njihovih interesa, te uključivanje građana u proces kreiranja budžeta).

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Opština nudi finansijske povoljnosti u vidu smanjenja opštinskih naknada za izgradnju proizvodnih objekata i mogućnost plaćanja obaveza u ratama. Opštinskom odlukom se investitori-

ma nude povoljnosti u plaćanju naknada za uređenje građevinskog zemljišta i rente. Njome investitori na ove obaveze za proizvodne objekte dobijaju 50% popusta i mogućnost da se taj iznos plati u 24 rate uz obezbjeđenje bankarske garancije. Takođe, procedura za dobijanje građevinske dozvole je unaprijeđena, što skraćuje vrijeme potrebno za dobijanje lokacijskih uslova i odobrenja za građenje. Opština je uvela brzu proceduru (u trajanju od jednog dana) za izdavanje rješenja za obavljanje preduzetničke djelatnosti. Opština pruža pomoć pri pronalaženju lokacije – sve informacije o trenutno dostupnim lokacijama pogodnim za investiranje prezentuju investitoru se nakon čega se, u slučaju da iskaže potrebu, investitoru organizuje obilazak tih lokacija. Formiran je i Privredni savjet kao vid formalizovanog dijaloga između Opštinske uprave i privatnog sektora, čime je postignuta veća uključenost privrede u rad lokalne uprave. Podsticaji za zapošljavanje, samozapošljavanje i poljoprivredu dodjeljuju se iz budžeta opštine Laktaši na osnovu Programa za korišćenje sredstava za podsticaj proizvodnje. Podsticaji se dodjeljuju, u zavisnosti od vrste, po javnom pozivu (podsticaji za zapošljavanje, samozapošljavanje, razvoj preduzetništva) ili na osnovu podnesenog zahtjeva (direktni podsticaji za poljoprivrednu proizvodnju). Prema podacima iz Strategije razvoja opštine Laktaši, na području ove opštine registrovano je 97 udruženja koja djeluju u različitim oblastima. Najveći broj udruženja (37) je iz oblasti sporta. Prema mišljenju pojedinih ispitanika_ca, mali broj udruženja svojim aktivnostima i raspoloživim kapacitetima može da zadovolji standarde za apliciranje kod međunarodnih donatora. Za većinu organizacija civilnog društva glavni problemi su vezani za nedostatak finansijskih i drugih materijalnih sredstava, a koji se ogledaju u nedovoljnoj stručnosti i osposobljavanju članova za privlačenje eksternih finansijskih sredstava. Prema mišljenju ispitanika_ca, podrške organizacijama civilnog društva treba da bude usmjerena kroz edukacije u oblasti projekt menadžmenta s ciljem jačanja kapaciteta i stvaranja partnerskih odnosa, a koji će doprinijeti održivosti organizacija i realizovanju zahtjevnijih projekata u saradnji sa lokalnom upravom i privrednim sektorom.

Livno

Uvod

414

U ovom istraživanju dan je osvrt na analizu stanja 17 ciljeva održivog razvoja UN-a koji imaju 169 podciljeva i 246 pokazatelja. Na temelju dostupnih pokazatelja predstavljena je inicijalna procjena za grad Livno, koja se ovoj fazi oslanja prije svega na službene strateške i razvojne dokumente, dostupne statističke podatke¹⁶⁴, te na sekundarne podatke dostupne na internetu i u medijima. Veliki dio informacija prikupljen je izravnim kontaktima s relevantnim institucijama, kao i pisanim zahtjevima za dostavu podataka prema administraciji Grada Livna i relevantnim ministarstvima kantona. Za svaki održivi cilj napravljen je kratak osvrt na status i analizu cilja unutar razvojno-strateških dokumenata¹⁶⁵, te su razmatrane relevantne politike, tamo gdje one postoje, a nakon toga urađena je analiza na temelju raspoloživih statističkih podataka koji prikazuju trenutno stanje i trendove kretanja dostupnih pokazatelja sa stopama rasta ili promjenama u razdoblju od 2014. do 2021. godine ili za razdoblje koje je najbliže toj seriji. Tamo gdje ne postoje pokazatelji ciljeva održivog razvoja, predstavljeni su najbliži pokazatelji praćenja. Prethodne studije, objavljena izvješća i bilteni detaljno su pregledani, te su izvori priloženi u biografiji.

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Strategija razvoja Grada Livna ne bavi se konkretno pitanjima siromaštva niti ima definirane mjere ili projekte kada je u pitanju borba protiv siromaštva, marginaliziranih ili najugroženijih skupina društva, ali postoje podatci o korisnicima socijalne zaštite.

Prema podacima Centra za socijalni rad na temelju kojih je analizirano stanje unutar Strategije razvoja Grada Livna, broj korisnika pomoći koje se isplaćuju kroz Centar za socijalni rad u 2020. godini iznosio je 1.353, od čega je 60 % žena i 40 % muškaraca. U strukturi korisnika

¹⁶⁴ Korišteni su podatci iz biltena Federalnog zavoda za statistiku, Federalnog zavoda za penzijsko i mirovinsko osiguranje, Federalnog zavoda za javno zdravstvo FBiH, Zavoda za javno zdravstvo Livno, Ministarstva unutarnjih poslova Kantona 10 (HBŽ), Federalnog zavoda za programiranje razvoja – Socioekonomski pokazatelji po općinama 2014. - 2021. Vremenske serije korištene u izvješću su obrada autorice.

¹⁶⁵ Integrirana strategija razvitka općine Livno 2014. – 2023., Strategija razvoja Grada Livna 2022. – 2027., Lokalni ekološki akcijski plan, Plan lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno 2019. – 2024., Plan promocije selektivnog odvajanja otpada u gradu Livnu.

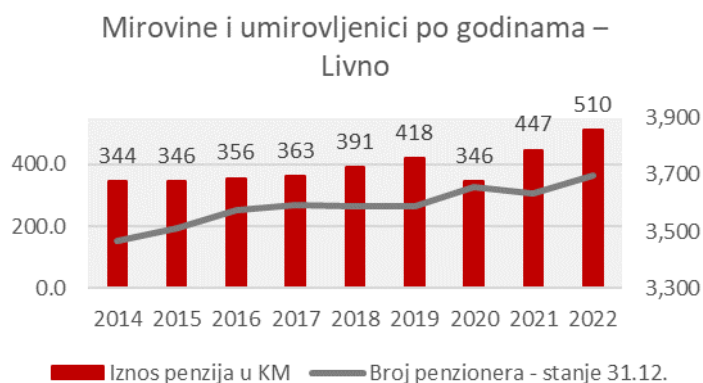
socijalne pomoći, najveći udio spada u skupinu novčanih naknada za pomoć i njegu druge osobe i to 34 %, dok je 25 % korisnika jednokratne novčane pomoći. Postotak stanovništva koji je obuhvaćen sustavom socijalne zaštite kreće se između 4 i 5 % i ima trend opadanja u razdoblju od 2016. do 2020. godine.

Najviše financijskih sredstava koja se financiraju iz gradskog proračuna izdvaja se za smještaj u ustanove socijalne zaštite, i to 71 % od ukupnog izdvajanja. Ovaj je podatak očekivan s obzirom na to da je uz dio jednokratnih pomoći to jedina usluga koja se financira iz gradskog proračuna, dok se ostala prava financiraju iz kantonalnog i federalnog proračuna. Ukupna izdvajanja za socijalnu pomoć bilježe trend smanjenja u razdoblju od 2016. godine do 2020. godine.

S obzirom na to da su umirovljenici jedna od ugroženijih skupina u društvu, statistički podatci iz Federalnog zavoda za mirovinsko/penzijsko i invalidsko osiguranje Mostar pokazuju da je u Livnu zabilježen trend rasta broja umirovljenika po prosječnoj stopi od 0,8 % za promatrano razdoblje.

Na kraju 2022. godine zabilježen je najveći broj umirovljenika, što je za 1,7 % više u odnosu na prethodnu godinu. U istom promatranom razdoblju rastle su i prosječne mirovine, po prosječnoj stopi od 5,1 %, koje su na kraju 2022. godine dosegle najvišu vrijednost u iznosu od 510 KM.

415

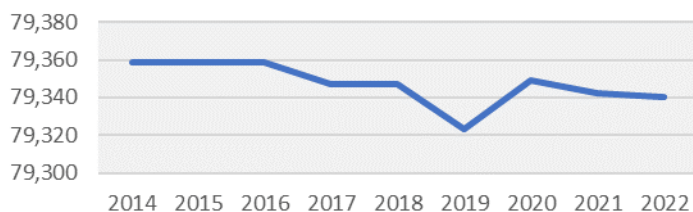
Najveći udio u prosječnim mirovinama tijekom promatranog razdoblja imaju starosne mirovine, a najmanje invalidske.

U slučaju kada se analizira koliki je broj zaposlenih osoba u odnosu na broj umirovljenika, taj je omjer u promatranom razdoblju varirao između 1,1 i 1,2, osim 2019. godine kada je zabilježio najvišu vrijednost od 1,3 zaposlena na 1 umirovljenika.

Iako Plan lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno za razdoblje 2019. – 2024. navodi da je siromaštvo jedan od većih problema s kojima se grad suočava, ne navode se konkretni i egzaktni podatci koji bi mogli potvrditi ove navode. Također, anketirani ispitanici nisu naveli siromaštvo niti borbu protiv siromaštva kao jedan od problema s kojima se suočava stanovništvo grada.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Poljoprivredna površina u proizvodnom i održivom gospodarstvu po godinama – Livno

416

U okviru razvojne strategije ne postoje podatci o osobama u osjetljivim okolnostima, kao i o neuhranjenosti ili prevalenciji. Razvojni i strateški okvir ne tretiraju ova pitanja, ali u okviru Strategije razvoja grada postoje podatci o poljoprivredi koji pokazuju da ukupna površina zemljišta u Livnu iznosi 99.405 ha, od čega je 79,8 % poljoprivredno zemljište, 17,5 % je šumsko tlo, a 2,7 % je neplodno tlo. Ukupna površina poljoprivrednog zemljišta je 79.299 ha, od čega je 62 % u vlasništvu grada, a ostalih 38 % je privatno poljoprivredno zemljište. U vlasništvu grada veće su površine pod pašnjacima, dok je u privatnom vlasništvu najviše livada, oranica i vrtova.

Na temelju statističkih podataka, a kao jedan od pokazatelja ciljeva održivog razvoja koji se koristi u analizi ovog cilja je udio poljoprivrednih površina koje se koriste za produktivnu i održivu poljoprivredu, u koje spada ukupno korišteno poljoprivredno zemljište: oranice/vrtovi, voćnjaci, vinogradi, livade i pašnjaci, rasadnici i ugari, a koji pokazuje da u Livnu taj broj ima blagi trend opadanja u promatranom razdoblju.

S obzirom na to da su podatci za poljoprivredu, tj. popis poljoprivrede provedeni još u prošlom stoljeću, nakon čega su podatci objavljivani samo u vidu procjene, Federalni zavod za statistiku će u zadnjem kvartalu 2023. godine izvršiti novi popis poljoprivrede nakon čega bi trebalo imati preciznije pokazatelje za praćenje ovog cilja.

Neki od ispitanika naveli su da nezavršena komosacija zemljišta u jednom dijelu grada predstavlja problem poljoprivrednicima iz razloga što ne mogu aplicirati na potporu i projekte lokalne zajednice ili stranih natječajja za modernizaciju ili nabavu opreme, jer takve investicije zahtijevaju posjedovanje pasoša zemlje, što automatski pravi eliminaciju među aplikantima. Pored toga, navode da obrasci u prometu hrane životinjskog podrijetla koje, prema njihovom mišljenju, nije moguće zakonski provesti, predstavljaju veliki tehnički i logistički teret za poslovanje.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Prema zakonskim odredbama Federacije BiH, sustav zdravstvene zaštite u domeni je kantona, dok se na razini entiteta Federacije BiH donose strateške smjernice. U Livnu djeluje Dom zdravlja Livno koji je u 2021. godini brojio 97 djelatnika, od čega je 69 medicinskih i 28 nemedicinskih djelatnika. Od 2017. godine, kada je Dom zdravlja brojio deset doktora medicine, u 2021. godini ovaj se broj smanjio na četiri doktora medicine. Broj specijalista se povećao u 2021. u odnosu na 2017. godinu, odnosno s devet je porastao na 12 specijalista.

417

Broj stomatologa također je smanjen. U 2021. godini, u odnosu na 2017. godinu, smanjio se s 12 na devet stomatologa. Broj medicinskih tehničara povećao se s 31 na 36, dok je broj stomatoloških sestara/zubnih tehničara smanjen s 13 na devet u 2021. u odnosu na 2017. godinu.

Broj timova obiteljske medicine pri Domu zdravlja u 2021. godini bio je pet, dok je taj broj u 2017. godini iznosio osam. U 2021. godini, Dom zdravlja imao je tri vozila hitne pomoći.

Udio sufinanciranja Grada Livna u troškovima primarne zdravstvene zaštite iznosio je u 2019. godini 0,33 %, dok je u 2017. godini iznosio 0,77 %. Broj stanovnika na jednog liječnika ima trend rasta do 2020. godine, kada je iznosio 2.724, dok je u 2021. godini zabilježeno smanjenje broja stanovnika na jednog liječnika. Ovo je prvenstveno iz razloga smanjenja procijenjenog broja stanovnika. Također, broj stanovnika na jednog stomatologa ima trend rasta, te je

u 2021. godini iznosio 3.624. Naime, ukupan broj liječnika se u proteklih pet godina smanjio za tri liječnika, dok se broj stomatologa u istom razdoblju smanjio za pet. Međutim, ovdje treba imati na umu da je u Gradu Livnu smještena kantonalna bolnica.

Razvojna strategija Grada Livna ima zadovoljavajuće pokazatelje kada je zdravstveni sustav u pitanju, s obzirom na to da je kantonalna bolnica *Fra Mihovil Sučić* smještena u Livnu, gdje se provodi sekundarna i dio tercijarne zdravstvene zaštite u kojoj je na kraju 2021. godine bilo zaposleno 32 doktora medicine, od toga 19 specijalista s 1.142 kirurška zahvata u tijeku godine. Pacijenti kojima se ne može pružiti odgovarajući tretman, upućuju se u Sveučilišnu kliničku bolnicu u Mostaru.

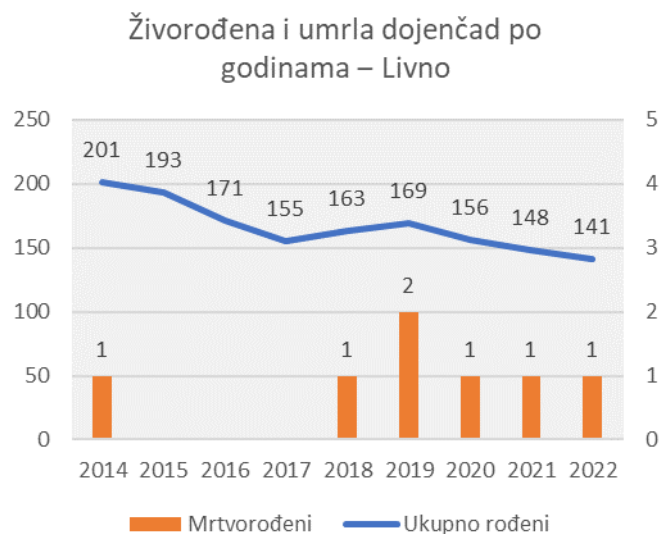
Jedinice lokalne samouprave nemaju ovlasti u području zdravstvene zaštite, odgovoran je kanton.

Podatci Federalnog zavoda za statistiku pokazuju da je mnogo više rođenih u ostalim mjestima na području Livna za razliku od gradskih naselja tijekom cijelog promatranog razdoblja, te da je, kada je u pitanju postotak živorođene djece u prisustvu kvalificiranog osoblja, svega 1 i to u 2019. godini, što čini 0,6 % od ukupno rođene djece.

418

Kada je u pitanju stopa smrtnosti novorođenčadi, ona se kreće od 0,5 % do 0,7 % od ukupno rođenih, osim 2019. godine kada je zabilježen najveći broj mrtvorodenih – dva, što je 1,2 % od ukupno rođenih.

Gustoća i distribucija zdravstvenih radnika kao jedan od pokazatelja ovog cilja koja se može izračunati na temelju dostupnih podataka zdravstvenih radnika i broja stanovnika u Gradu Livnu za promatrano razdoblje za koje postoje dostupni podatci od 2014. do 2019. godine ima relativno isti trend kretanja, s tim da je na kraju 2019. godine, s obzirom na pad broja stomatologa, povećan broj stanovnika na 1 stomatologa za 33,9 % u odnosu na prethodnu godinu.

Kada su u pitanju potrebe zajednice po pitanju zdravstvene zaštite, ona se najprije odnosi na ulaganja u infrastrukturne objekte, točnije u projekte utopljanja zgrade Doma zdravlja Livno, izgradnje južnog dijela i nabave sanitetskog vozila za potrebe Službe hitne medicinske pomoći, što bi trebalo biti realizirano tijekom godine.

419

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Iz pregleda stanja Strategije razvoja Grada Livna identificirane su obrazovne ustanove i to, kada je u pitanju predškolsko obrazovanje u Gradu Livnu, registrirana su četiri dječja vrtića: Dječji vrtić *Pčelice*, Dječji vrtić *Mali Princ*, Dječji vrtić „*Sunčani Most II*“, Dječji vrtić *Sestra Nada*. U 2021./22. godini, u ova četiri vrtića upisano je 311 djece, što je povećanje za 45 djece u odnosu na prethodnu godinu. Kapaciteti za prihvata sve djece su nedostadni, odnosno, ne postoji mogućnost upisa svih prijavljenih. Mreža predškolskih ustanova nije dovoljno razvijena, a to je posebice izraženo u ruralnim sredinama u kojima nije dostupna, a za što postoji veliko zanimanje.

Također, nedostaju kapaciteti za upis djece jasličke dobi (od 1 do 3 godine). Naime, samo dvije predškolske ustanove imaju jaslički program.

Kada je u pitanju osnovno obrazovanje u Livnu, djeluju dvije osnovne matične škole koje su u svom sastavu imale 23 školska objekta, ali je 6 škola privremeno zatvoreno zbog smanjenog

broja učenika. Ukupan broj upisanih učenika u osnovno obrazovanje ima ubrzan trend pada. U 2020./21. godini, upisano je ukupno ukupno 1.549 djece. U proteklom desetljeću, odnosno od 2010./11. godine, bilježi se pad od 44 % upisanih učenika, odnosno broj upisanih učenika je manji za 1.203.

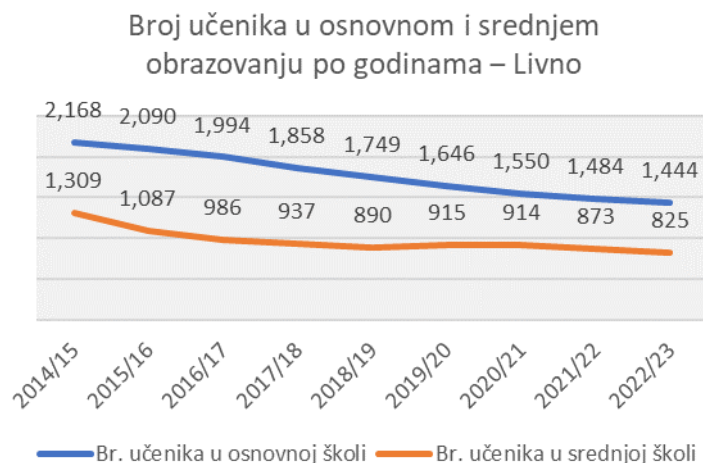
Kada je u pitanju osnovno obrazovanje, postoje problemi nedovoljne opremljenosti nastavnim učilima, manjak odgovarajućeg kadra, osobito u područnim školama.

Postoje potrebe po pitanju školske infrastrukture. U većini objekata postoje iskazani problemi sa sanitarnim čvorovima, problemi s vodoopskrbom i grijanjem. Iskazani su i problemi loših instalacija, neuređenih i neograđenih školskih dvorišta, te loše uređenih školskih igrališta. Također, nedostatak školske opreme i nastavnih učila predstavlja veliku poteškoću. Jedna od tri srednje škole (gimnazija) nema ni školsku sportsku dvoranu ni igralište.

Ustanove visokoškolskog obrazovanja nisu uspostavljene u Livnu, ali je u Narodnom sveučilištu u Livnu moguće organizirati dislociranu nastavu za veleučilišne studije Sveučilišta u Mostaru, kao i za edukacije odraslih (pri Narodnom sveučilištu Grada Livna).

420

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, na početku 2022./23. godine upisano je ukupno 1.444 učenika u osnovno obrazovanje, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 2,7 %, a u promatranom razdoblju manje za 33,4 %.

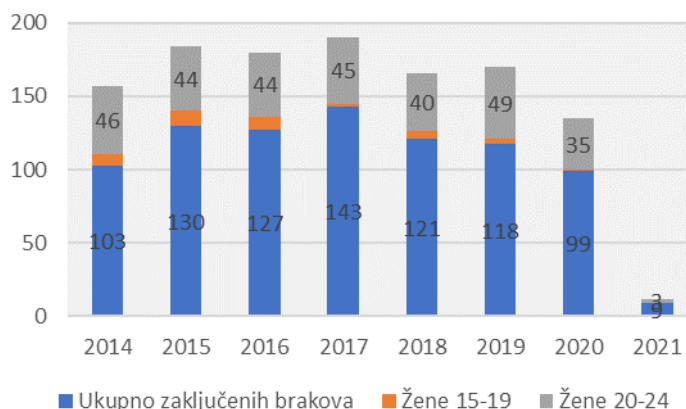

U Livnu imaju tri srednje škole i to Gimnazija, Srednja strukovna škola i Srednja ekonomska škola u kojima je na početku 2022./23. godine upisano svega 825 učenika, što je u odnosu na prethodnu godinu manje za 5,5 %, a u promatranom razdoblju manje za 37 %.

Izražen je trend smanjenja broja učenika kako u osnovnom, tako i u srednjem obrazovanju, što zahtijeva poduzimanje projekata i aktivnosti u smjeru smanjenja ovog negativnog trenda.

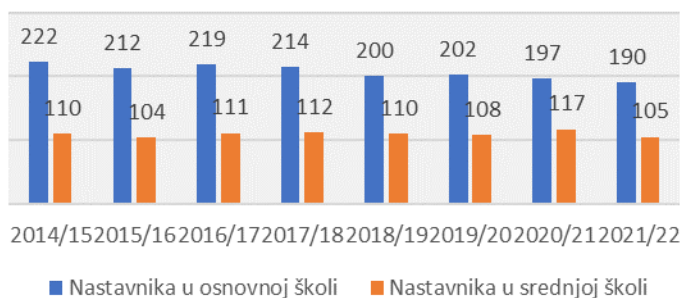
Obrazovanje je isključivo u nadležnosti kantonalnih vlasti i financira se iz kantonalnog proračuna, jedinica lokalne samouprave nema ovlasti u području obrazovanja. Jedinica lokalne samouprave je jedino u mogućnosti organizirati edukacije i potpomoći predškolski odgoj, ali ne postoje podatci o stopi sudjelovanja djece službenog uzrasta za ulazak u osnovno obrazovanje.

Žene u braku po starosnoj dobi po godinama – Livno

421

Nastavnici u obrazovanju po godinama – Livno

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, broj nastavnika u osnovnoj školi također ima trend pada i bilježi najniže vrijednosti na kraju 2022. godine, što je za 3,6 % manje u odnosu na prethodnu godinu, a 14,4 % manje u odnosu na promatrano razdoblje.

Broj nastavnika u srednjim školama također ima trend pada i bilježi najniže vrijednosti na kraju 2022. godine, što je za 10,3 % manje u odnosu na prethodnu godinu, a 4,4 % manje u odnosu na promatrano razdoblje.

Većina ispitanika spomenula je da postoji nedostatak znanja određenih struka i vještina koje su im potrebne u budućnosti s obzirom na smanjenje broja stanovnika, te posljedično i radne snage s kojim se suočavaju veći duži niz godina. S obzirom na manjak kvalitetne stručne radne snage koja se ne može obučavati u srednjim školama u Livnu, jer nemaju programe prilagođene stjecanju praktičnog znanja i znanja i iskustva, prije nekoliko godina neke kompanije su pokrenule suradnju sa Srednjom strukovnom školom i Građevinskim fakultetom u Mostaru, pri čemu su predstavile različite stručne prakse, te osigurale učenicima da dolaze na ljetnu praksu, čime su praktično razvile dualno obrazovanje. Ispitanici su naveli da je pitanje, s obzirom na to da ne postoji srednja tekstilna škola, hoće li taj kadar koji je trenutačno u branši, a i uskoro izlazi iz radne snage kao i sama djelatnost, imati ikakvu perspektivu u budućnosti u Livnu.

422

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U integriranoj strategiji razvoja općine Livno za realizaciju plana društvenog razvoja u sklopu programa „Poboljšanje školske infrastrukture i uvjeta školovanja“ definirana je izrada *Gender* akcijskog plana, ali plan nije realiziran, jer po raspisanom javnom pozivu za nevladine organizacije nije dostavljen projekt za izradu.

Kao postotak radnih mjesta koje žene imaju u lokalnim samoupravama, Gradska uprava Grada Livna sastoji se od osam službi i Ureda gradonačelnika. U Gradskoj upravi je u 2021. godini ukupno zaposleno 95 osoba, od čega je 58 % žena i 42 % muškaraca.

Na temelju statističkih podataka, a kao jedan od pokazatelja ovog cilja, može se doći do informacije koliki je udio zaključenih brakova prema starosti žene u dobnoj skupini od 15 do 19 godina koji pokazuje trend opadanja tijekom razdoblja od 2014. do 2021. godine.

Cilj 6: Čista voda i sanitarije

Prema Strategiji razvoja u Gradu Livnu instalirano je 149 km vodovodne mreže. Broj potrošača vode s javnog vodovoda u 2020. godini iznosio je 6.181, što je porast u odnosu na 2016. godinu za 16 %. Ovo povećanje je razlog investicija u izgradnju sekundarnih vodovodnih mreža u naseljima koja je nisu imala. Gubitci vode iznose oko 40 %. Prosječna cijena koštanja jednog kubičnog metra vode iznosi 1,24 KM, a naplata usluga vodoopskrbe iznosi 85 %. Grad Livno je u 2021. godini završio primarni vodoopskrbni sustav *Livanjski horizont* za cijelo područje Livna ukupne dužine 82 kilometra, s čim su stvoreni preduvjeti za izgradnju sekundarnih vodovodnih mreža, te da u konačnici sva naseljena mjesta dobiju zdravstveno ispravnu vodu za piće.

Prema strateškom cilju 3, pokrivenost kućanstava pitkom vodom s javnog vodovoda ima polaznu vrijednost 2019. godine od 55 % i ciljanu vrijednost 2027. godine od 62 %.

Ukupna dužina kanalizacijske mreže u Livnu u 2020. godini iznosi 23,7 km, te se ovaj broj nije mijenjao u zadnjih pet godina. Ukupan broj kućanstava priključenih na kanalizacijsku mrežu u 2020. godini iznosio je 2.273, dok je pravnih osoba 460. Kanalizacijskim sustavom pokriveno je samo 25 % kućanstava, ako se uzme broj kućanstava prema popisu stanovništva iz 2013. godine, dok je kanalizacijski kolektor (fekalni) dug oko 14 km, a kanalizacijski kolektor oborinskih voda 6 km. Broj kanalizacijskih priključaka je 2.726. Oba sustava odvodnje izljevaju se u rijeku Bistricu.

Prema Planu lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno za razdoblje 2019. – 2024. kada je u pitanju zaštita okoliša, problemi se rješavaju kroz okvir lokalnih ekoloških akcijskih planova – LEAP – i lokalnih strategija razvoja – sektorskog plana za zaštitu okoliša.

Agencija za vodno područje Jadranskog mora, sa sjedištem u Mostaru, jednom mjesečno provodi hidrološko praćenje i praćenje kvalitete vode, kao i praćenje ekološkog stanja površinskih voda na sve tri rijeke u području grada. Prema tim informacijama, kvaliteta površinskih voda može se svrstati u prvi stupanj voda za uzvodne lokacije i u drugi stupanj za nizvodne lokacije. Agencija također radi uzorkovanje vode u svrhu procjene kvalitete vode u Buškom jezeru i Lipskom jezeru koja je, prema njenim informacijama, zadovoljavajuća. Postoji problem izravnog ispusta otpada iz kanalizacije i otpadnih voda u sve riječne tokove. Praćenje podzemnih voda

još uvijek nije uspostavljeno. Praćenje kvalitete zemljišta također ne postoji.

Ukupno investirana sredstva u razdoblju 2005. – 2012. godine iznosila su 18,6 milijuna KM i najveća ulaganja bila su u vodoopskrbni sustav (28,2 %).

Najvažniji postojeći vodovod u Livanjskoj općini je vodovod Grada Livna koji je izgrađen za vrijeme Austro-Ugarske, a na kojem je kasnije proveden cijeli niz proširenja i rekonstrukcija. Izuzev Grada Livna i nekoliko sela koja se nalaze na sjeverozapadnom rubu Livanjskog polja, te prigradskih naselja Rapovine, Žabljak i Drinova Međa, sva ostala naselja koriste vodu iz cisterne (čatrnje) ili iz lokalnih vodovoda koji se ne nalaze u vodoopskrbnom sustavu.

Što se tiče samog Grada Livna, livanjskog prstena, primarni vod je završen i sada se trebaju raditi sekundarne vodovodne mreže. Omogućeno je prikopčavanje naselja nakon čega idu procedure prikopčavanja naselja koja imaju više stanovnika koji nemaju nikakav vodovod u odnosu na ona naselja koja imaju kakav-takav seoski vodovod. Cilj je da se svakom stanovniku Grada Livna omogući pitka voda. Sama lokalna zajednica ne može financijski iznijeti sva polja infrastrukture. Grad trenutačno samostalno radi projekte po selima (Ljubunčić, Miše, Golinjavo...).
424 Prepreke s kojima se suočavaju i koje usporavaju su zakoni o javnim nabavama, žalbeni rokovi itd. Ugrožena su donatorska sredstva, jer projekt nije implementiran u roku.

Jedan od ispitanika naveo je da je druga po redu prepreka u razvoju poslovanja nerazvijena infrastrukturna vodovodna mreža s obzirom na udaljenost kompanije od nekih 15 km od centra Livna. Vodovodna mreža, tzv. livanjski prsten izgrađen je samo jedan kilometar do sela Galinjeva i u tijeku su pregovori za daljnju izgradnju pristupa čistoj vodi.

Cilj 7: Pristupačna i čista energija

Iz analize stanja Strategije razvoja Grada Livna 2022. – 2027. vidljivo je da u Livnu nema proizvodnje električne energije. Područje Grada Livna opskrbljuje se električnom energijom sa stupnih distributivnih trafo-stanica 10/04 kV koje su preko podzemnog i nadzemnog 10(20) kV dalekovoda priključene na napojnu TS 110 kV – dalekovod DV 110kV Livno – Tomislavgrad.

Potpuno područje grada pokriveno je elektroenergetskom mrežom izuzev rubnih dijelova Livna. Potrošnja električne energije sastoji se uglavnom od potrošnje u kućanstvima, zgradama, bolnici, Gradskoj upravi, školama, zanatskim radnjama, kao i ostalim poslovnim objektima i

industrijskim zonama. Analizirajući ukupno potrošnju energije u sektorima zgradarstva, prometa i javne rasvjete, može se zaključiti da je najveća potrošnja energije u sektoru zgradarstva 234.931 MWh/g, tj. 82 % u odnosu na ukupnu potrošnju energije 286.979 MWh/g.

Na području Grada Livna nalazi se i najveće umjetno jezero, Buško blato, površine 56,7 km². Jedna trećina jezera pripada gradu, a dvije trećine općini Tomislavgrad. Voda iz jezera se koristi za proizvodnju električne energije HE Orlovac u Republici Hrvatskoj. U 2021. godini u proračun Grada Livna uplaćeno je 1.921.338 KM na ime naknade za korištenje vode iz Buškog jezera za proizvodnju električne energije. U odnosu na 2018. godinu, u 2021. godini uplaćeno je 19 % više sredstava.

Jedan od ključnih problema koji je identificiran tijekom izrade analize stanja i razgovora s privatnim sektorom je i nerazvijena infrastruktura za učinkovitiju i konkurentniju poljoprivrednu proizvodnju, kao što su pristupne ceste, vodoopskrbna mreža, elektroenergetska mreža itd.

Prema Planu lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno za razdoblje 2019. – 2024. godine, Grad Livno je odgovorno odabrao energetske održivi razvoj na principima energetske učinkovitosti, održive izgradnje i korištenja obnovljivih izvora energije. Gradonačelnik je potpisnik Pakta gradonačelnika, koji je rezultat inicijative potekle iz Europske unije, a koji pruža okvir za Gradsko vijeće da usvoji lokalni ekološki akcijski plan i akcijski plan za održivu energiju.

Livno ima iznimno povoljan zemljopisni položaj što se tiče energije Sunca, s godišnjom insolacijom 2.238,1 sati (mjesečni podatci o insolaciji prikazani su u tablici ispod, i ukupnom godišnjom ozračenosti na lokaciji solarne elektrane iznosi 1.392 kWh/m² godišnje.

Prema Akcijskom planu energetske održivosti razvika 2012. godine, predviđen je početak rada na implementaciji projekta izgradnje solarne elektrane na krovu gradske toplane u Livnu, koji je financiran od strane poduzeća ESCO-ECO ENERGIJA Livno. Projektirano vrijeme godišnjeg rada solarne elektrane je 1.160 sati, a moguća godišnja proizvodnja električne energije iz fotonaponskih modula je 91,62 MWh.

„Zelena energija i tehnologija za Europu: Održivi ekonomski rast za Livno i Kanton 10“ je projekt koji je ovaj predio pozicionirao kao poželjno mjesto za investicije u obnovljive izvore energije. Trenutačno je u ranoj fazi razvoja.

Jedan od ispitanika kao primarni problem u poslovanju navodi česte nedostatke i prekide električne energije s obzirom na slab i nestabilan napon u mreži, zbog čega dolazi do kvarova strojeva i opreme. Kako navodi, to je bio jedan od razloga iz kojih su bili primorani investirati, umjesto u novu opremu, u uređaj za monitoring napona i potrošnje električne energije kako bi bili u stanju utvrditi zbog čega dolazi do kvarova na strojevima.

U tijeku je razvoj projekta izgradnje FN (fotonaponske) elektrane *Naše sunce* koja će na području Orlovače i Dobrog, instalirane snage 100 MW, godišnje proizvoditi 158.000 MWh električne energije, što je približno jednako godišnjoj potrošnji 22.000 kućanstava, pri čemu se 205.542 tone CO₂ godišnje neće ispustiti u atmosferu.

Cilj 8: Dostojanstven rad i gospodarski rast

Prema podacima iz Strategije razvoja Grada Livna, broj zaposlenih u 2020. godini iznosio je 4.468, što je 41 % od ukupnog broja zaposlenih na razini kantona. Broj zaposlenih u razdoblju prethodnih pet godina, odnosno od 2016. do 2020. godine imao je trend rasta do 2019. godine, te je u 2020. godini zabilježen pad broja zaposlenih, što je izravno uzrokovano posljedicama pandemije virusa COVID-19. Stopa zaposlenosti u 2020. godini iznosila je 19,7 %, dok je na razini kantona stopa zaposlenosti iznosila 20 %. Usporedbe radi, stopa zaposlenosti u Širokom Brijegu u 2020. godini iznosila je 38,7 %.

Prema podacima kompanje *Dun&Bradstreet*, u Gradu Livnu u 2020. godini 44 % je zaposleno u 239 poslovnih subjekata koji su predali završne financijske račune za 2020. godinu.

Kada se analiziraju poslovni podatci za poslovne subjekte koji su predali završne financijske račune za 2020. godinu, bilježi se pad ukupnih prihoda, te pad broja zaposlenih u odnosu na 2019. godinu, ali se bilježi rast neto dobiti. Ovi negativni trendovi u 2020. godini mogu se pripisati posljedicama izbijanja pandemije virusa COVID-19 i ograničavanja poslovnih aktivnosti.

Broj nezaposlenih u 2020. godini u Gradu Livnu iznosio je 2.618, što je manje u odnosu na 2016. godinu za 33 %. Međutim, smanjenje broja nezaposlenih ne može se pripisati razvojnoj dinamici i povećanju prilika za nezaposlene već je isključivo posljedica iseljavanja, odnosno odjavljivanja s evidencije nezaposlenih zbog odlaska iz Livna. Naime, samo je 10 % zaposlenih više u 2020. godini u odnosu na 2016. godinu, dok je 33 % manje nezaposlenih. Stopa ne-

zaposlenosti u Gradu Livnu u 2020. godini iznosila je 36,9 %, dok je na razini kantona stopa nezaposlenosti iznosila 37,2 %.

Prosječna plaća u Gradu Livnu u 2020. godini iznosila je 997 KM i bilježi se kontinuiran trend rasta prosječne neto plaće. U odnosu na visinu prosječne neto plaće u ostalim jedinicama lokalne samouprave u kantonu, Grad Livno se nalazi na trećem mjestu. Međutim, visina prosječne neto plaće u Gradu Livnu je veća u odnosu na visinu prosječne neto plaće na razini kantona.

Općina Livno namjerava potaknuti gospodarski razvoj kroz dovršenje izgradnje i uređenje poslovne infrastrukture (zone Brda, Begovača, Jug i dr.) poticanjem JPP i kroz privlačenje investicija. Općina Livno nastoji da se poveća produktivnost kod MSP-ova, da se poveća poljoprivredna proizvodnja i da se u što većoj mjeri poveća zastupljenost novih proizvoda koji imaju konkurentnost s opredjeljenjem da se ostvari i ojača lokalno gospodarstvo koje će omogućiti pristup većem zapošljavanju.

U Gradu Livnu trenutno postoje četiri poslovne zone. Sve zone su zelene, tj. *greenfield* zone namijenjene komercijalnim djelatnostima.

Pored četiri poslovne zone, u Gradu Livnu je osnovan i Tehnološki park *Linnovate*. Tehnološki park *Linnovate* osnovan je 2018. godine kao zaklada sukladno Zakonu o udrugama i zakladama BiH.

Do 2018. godine planirano je stvoriti preduvjete za nove investicije i otvaranje novih radnih mjesta (najmanje 400).

Od četiri poslovne zone, jedna je popunjena. U fazi pravljenja je infrastruktura u drugoj poslovnoj zoni (Rasadnik). Nedaleko od Grada Livna postoji poljoprivredna zona, odnosno zona u kojoj već postoje određene farme za poljoprivredne svrhe. Sva financijska usmjerenja što se tiče infrastrukturnih radova, a za potrebe gospodarstva, usmjerena su upravo u ulaganja u infrastrukturu nove zone koja je tek u izgradnji. Opredjeljenje je da se svake godine skoro milijun KM uloži u infrastrukturu u toj zoni, jer su već neke parcele kupljene. Većina gospodarstvenika prije nego što započne svoj projekt, najprije kupi zemljište prema kojem može napraviti projekt hale.

U strukturi pravnih osoba koje se vode u registru pri Federalnom zavodu za statistiku, najveći udio je kod ostalih uslužnih djelatnosti, tj. 27 % (djelatnost S), te 22 % kod trgovine na veliko i

malo i popravak motornih vozila (djelatnost G), a na trećem mjestu je prerađivačka industrija s 12 % (djelatnost C).

Sukladno postojećim zakonskim propisima, takoreći i ne postoji druga mogućnost posredovanja u zapošljavanju izvan Zavoda za zaspošljavanje i ne predviđaju se druge mogućnosti posredovanja u zapošljavanju. Ovakva struktura institucija za posredovanje na tržištu rada ne predstavlja optimalno rješenje na temelju kojeg se može doći do učinkovitijeg posredovanja između ponude i potražnje na tržištu rada. Za učinkovitije posredovanje, a prema tome i učinkovitije smanjenje nezaposlenosti, nužno je kreiranje novog pravnog i organizacijskog okvira u uređivanju tržišta rada.

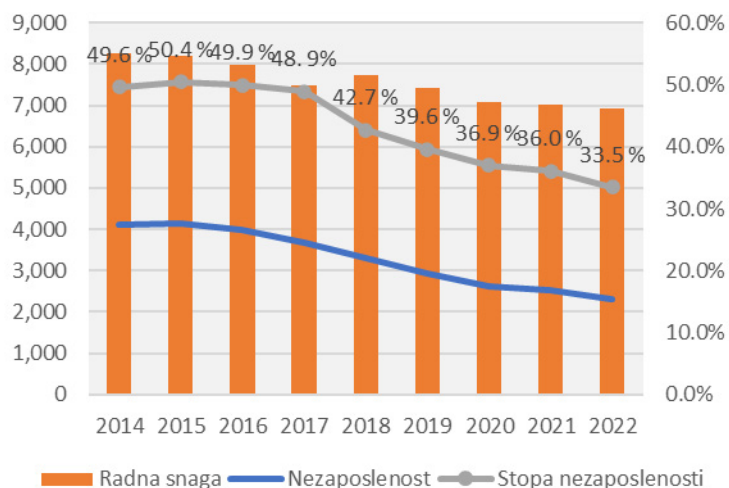
Razvoj konkurentnosti općine predviđa se ispunjavanjem kriterija predviđenih certifikacijom općina za povoljno poslovno okruženje; razvijanjem dodatnih turističkih sadržaja i uređenjem turističke infrastrukture.

Zbog visoke nezaposlenosti, izražen je trend iseljavanja i migracije stanovništva, te je izražena i nepovoljna struktura stanovništva. Veliki broj registriranih nezaposlenih registrira se zbog beneficija poput zdravstvenog osiguranja.

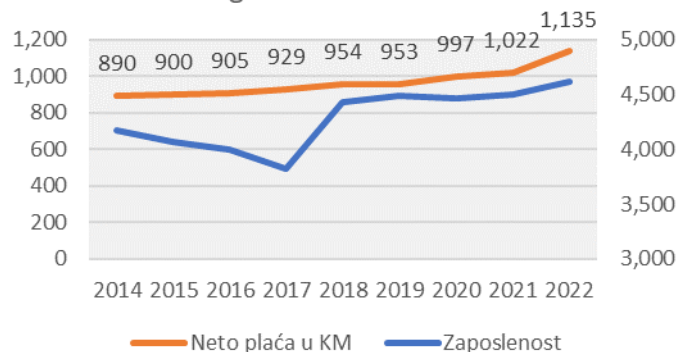
428

Oko 40 % svih registriranih nezaposlenih je između 19 i 35 godina starosti.

Nezaposlenost po godinama – Livno

Neto plaća i prosječan broj zaposlenih po godinama – Livno

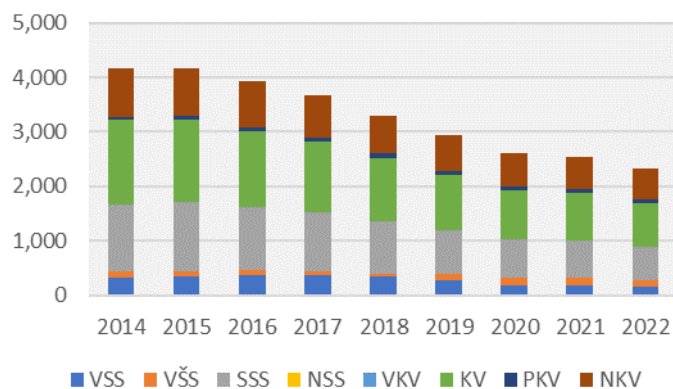

Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku i pokazatelja koji bi mogli poslužiti kao zamjenski u mjerenju ovog cilja, navedene su neto plaće koje na kraju 2022. godine bilježe najvišu vrijednost od 1.135 KM, što je u odnosu na prethodnu godinu više za 11,1 %, dok je zaposlenost također zabilježila rekordnu vrijednost na kraju 2022. godine u iznosu od 4.614 prosječno zaposlenih osoba.

Podatci za nezaposlenost također imaju trend pada u promatranom razdoblju u kojem je stopa nezaposlenosti dosegla najnižu razinu na kraju 2022. godine. Radna snaga također opada istim trendom kao i radno sposobno stanovništvo koje je svoju najnižu vrijednost također doseglo na kraju 2022. godine.

429

Nezaposlenost prema stručnom obrazovanju po godinama – Livno

Kada se pogleda nezaposlenost prema stručnom obrazovanju tijekom godina promatranog razdoblja, može se zaključiti da je najviše nezaposlenih osoba s KV stručnom spremom, nakon čega slijede osobe sa SSS i NKV stručnom spremom, dok NSS i osoba s VKV stručnom spremom gotovo i da nema.

Od 2018. godine povećava se udio nezaposlenih s VŠS, dok se u istom razdoblju smanjuje udio nezaposlenih s KV, SSS i VSS.

Najveće smanjenje nezaposlenih na kraju 2022. godine zabilježeno je kod nezaposlenih s VŠS za 23,4 % u odnosu na prethodnu godinu.

430

Iako statistika prikazuje veliku nezaposlenost, ispitanici imaju veliki problem s pronalaskom radnika na tržištu rada. S druge strane, postoji problem gospodarstva koje vapi za radnom snagom. U jednom projektu lokalnog partnerstva za zapošljavanje, financiranog iz Europske unije, bit će donesen akcijski plan kako bi se ubrzali procesi da nezaposleni što prije dobiju radna mjesta. Stoga, može se zaključiti da statistika ne odražava realno stanje, jer postoji fiktivni višak, i *de facto* stvarni manjak radnika. Ovaj projekt je naveo županijsko Ministarstvo prosvjete da donese određene podzakonske akte kako bi se omogućilo obrazovanje odraslih. Projekt koji provodi tehnološki park *Linnovate* u suradnji s Gradom Livnom, Narodnim sveučilištem Livna i 5 drugih kompanija trenutno provodi jedan projekt obuke za cjeloživotno obrazovanje za radnu snagu koja je potrebna zajednici. Migracija/iseljavanje je već dugo trend s kojim se zajednica suočava i koji ima nekad veće, nekad manje amplitude, ali je posljednjih godina stalan s iseljavanjem cijelih obitelji.

Neki od ispitanika naveli su da sami unutar svojih kompanija i kapaciteta moraju podučavati uposlenike u stručnim znanjima s obzirom na to da radnici ne posjeduju potrebne vještine za određene poslove poput varitelja, stolara, profila metalne struke i drvne industrije, djelatnika u dizajnu, posebice *web*-dizajnu, dizajnu tekstilne industrije itd., a kada ih poduče, moraju raditi na tome da ih zadrže kao svoju radnu snagu tako što će im pružiti bolje uvjete koji mogu parirati onima izvan granica BiH. Neki od primjera na koji način se mogu zadržati radnici mogu biti veće plaće, poticaji za mlade, pogotovo majke, poput porodiljnih dopusta, doplataka za djecu, smanjenje administrativnih prepreka koje bi poslodavcima omogućile da povećaju plaće radnicima, poticaji u primijenjeno znanje, poticaji u izvoz itd.

Nositelj ekonomskog razvoja u zajednici je pretežno poljoprivreda, tj. poljoprivredna proizvodnja – proizvodnja mlijeka i stočarstvo; gospodarstvenici koji oko sebe vežu i određene manje gospodarstvenike/obrte; mala i srednja poduzeća (većinom u djelatnosti trgovine i ugostiteljstva). S druge strane, turizam predstavlja veliki neiskorišteni potencijal koji bi u budućnosti zajednica trebala iskoristiti osobito uz pomoć dijaspore.

Kada su u pitanju poticaji kako od lokalne zajednice, tako i od viših razina vlasti, ispitanici su jako malo ili nimalo zadovoljni odnosom prema proizvođačima, točnije prema nositeljima gospodarskog razvoja zajednice. Trenutačna shema poticaja apsolutno ne odgovara potrebama i načinu poljoprivrede, što se naročito odnosi na proizvodnju mliječnih proizvoda i stočarstva.

Neki od ispitanika nisu nikada koristili nikakve poticaje tijekom svog poslovanja, dok su rijetki iskoristili programe zapošljavanja, pri čemu su dobili osim poticaja za zapošljavanje radnika, što im je olakšalo prvobitnu investiciju u poslovanju, i subvenciju 70 % kamate koju je kanton subvencionirao.

Kako bi se poticao rast industrije, a samim time i izvoz, ispitanici su mišljenja da je potrebno da lokalna, ali i entitetska i državna, vlast radi u interesu zaštite proizvođača, te da treba smanjiti namete poljoprivrednicima, olakšati administrativne procedure, digitalizirati procese naročito na granicama i u javnoj upravi i uvesti elektronički potpis, što bi izvoznicima uvelike olakšalo poslovanje. Gospodarstvenici bi se trebali dogovoriti oko udruživanja u jednu udrugu u Livnu kako bi imali bržu i lakšu komunikaciju s jedinicom lokalne samouprave.

Nužna je digitalizacija javne uprave – E-građanin, E-ovjere, E-registar obrta itd. U pripremi je tender za registar obrta, trenutačno je registar u vidu knjiga. Nakon toga, potrebno je napraviti registar ugostiteljskih objekata i registar trgovina. Navodi se da je problem u zakonodavstvu koje zahtijeva papirologiju i mnogo drugih administrativnih stvari.

Lokalna zajednica je pokrenula projekt digitalizacije javne uprave u kojem je planirano otvaranje četiriju usluga građanima. Za potpunu interoperabilnost nemaju interne kapacitete, jer bi svaka institucija trebala imati informatičara koji radi na održavanju, a onda između kompatibilnih programa i kompatibilnog sustava da se dogodi nadogradnja.

Neki od ispitanika navode korupciju kao jednu od prepreka u poslovanju s obzirom na to da je ona u društvu jako rasprostranjena, te da niti jedan investitor neće ulagati tamo gdje zna da mora dati neki vid mita.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

U Strategiji razvoja Grada Livna za razdoblje 2022. – 2027. godine navodi se da u strukturi poslovnih subjekata koji su predali završne financijske račune za 2020. godinu najveći dio zauzima trgovina na veliko i malo i popravak vozila i motocikala (djelatnost G) s 29,71 %, prerađivačka industrija (djelatnost C) zauzima 17,57 %, poljoprivreda, ribarstvo i šumarstvo (djelatnost A) zauzima 8,79 %, a stručne, znanstvene i tehničke djelatnosti (djelatnost M) zauzimaju 8,37 %.

U strukturi prerađivačke industrije najzastupljenija je proizvodnja prehrambenih proizvoda (23,81 %), prerada drva i proizvoda od drva i pluta osim namještaja – proizvodnja proizvoda od slame i pletenog materijala (16,67 %), proizvodnja proizvoda od gume i plastike (14,29 %), proizvodnja namještaja (9,52 %).

432

Kako se navodi, s obzirom na nizak udio prerađivačke industrije, potrebno je poduzeti korake i aktivnosti na stimulaciji ulaganja u proizvodni sektor.

Prirodni resursi su također neiskorišteni za razvoj prehrambene industrije, zbog čega je potrebno pokrenuti aktivnosti na razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije.

U gradskom području živi 23 % stanovništva, dok u ostalim, odnosno ruralnim, dijelovima živi 77 % stanovništva. Broj kućanstava prema popisu stanovništva iz 2013. godine iznosio je 9.028, a prosječan broj članova po kućanstvu je 3,77. Najveći udio kućanstava je s dva (19 %) i s četiri člana (19 %).

Ukupna dužina cestovne mreže na području Livna iznosi 400,30 km, te je najvećim dijelom riječ o lokalnim i nekategoriziranim cestama ukupne dužine 237 km. U odnosu na ukupnu dužinu cestovne mreže u Livnu, 47,96 % čine nekategorizirane ceste, a 11,24 % čine lokalne ceste. Stanje cestovne mreže je zadovoljavajuće i sva naselja su povezana cestovnom infrastrukturom. U urbanom području grada postoji 118 ulica. Godinama se nije povećavala dužina cestovne mreže, jer nije bilo formiranja novih naselja, a ni projekata vezanih za magistralne i regionalne ceste koje su u nadležnosti Direkcija za ceste.

Prema Planu lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno u razdoblju 2019. – 2024. godine, za gospodarstvo grada najznačajnija su mala i srednja poduzeća. Od ukupnog broja aktivnih poduzeća, njih 97 % ima manje od 50 zaposlenih, a samo 3 % poduzeća ima više od 50 % zaposlenih. U 2016. godini, od ukupno 1.688 poduzeća registriranih na teritoriju Grada Livna, 782 je pravnih osoba, 412 podružnica u sastavu pravnih osoba, dok je 494 tzv. fizičkih osoba i obrtnika.

Kada se govori o pravnim osobama, najveći broj je u sektoru S – Ostale uslužne djelatnosti (206), sektoru G – Trgovina na veliko imalo (181) i sektoru C – Prerađivačka industrija (88). S druge strane, najveći broj registriranih fizičkih osoba, odnosno obrtnika je u sektoru K – Financijske djelatnosti (123) i sektoru I – Hotelijerstvo i ugostiteljstvo (123).

Prehrambena industrija na području Grada Livna dosta je razvijena, posebice sektor mljekarstva. Poljoprivredni proizvođači usmjereni su na prerađivačke pogone smještene u samom gradu, ali i u Kantonu 10, i prije svega se misli na proizvođače kravljeg mlijeka.

Mesna industrija na području Grada Livna zasniva se uglavnom na radu kompanije *Pavić d.o.o.*, Livno, koja zapošljava nekih 70 radnika u mesnoj industriji, a čak 170 – 200 radnika ukupno, a od ostalih subjekata u ovoj proizvodnji još treba izdvojiti *Davor d.o.o.*

433

Prerada voća i povrća, kao i mlinsko-pekarska industrija nisu razvijeni na području Grada Livna. Skromna sirovinska osnova kao posljedica relativno nepovoljnih uvjeta za razvoj voćarske i povrtlarske proizvodnje, kao i nedostatak tradicije, neki su od razloga spomenutom stanju.

U Planu su navedeni ciljevi i prioriteti za jačanje konkurentnosti poljoprivredne proizvodnje i prehrambene industrije u vidu aktivnosti koje će obuhvatiti projekte povezane s potporom nabavi novih grla stoke (krava, ovaca, koza, košnica), podizanju novih voćnjaka s fokusom na bobičasto voće korištenjem certificiranih sadnica, otvaranju malih ribnjaka, nabavi nove mehanizacije i opreme, kao i aktivnosti koje se odnose na potporu nabavi laktofriza, razne opreme za preradu hrane, skladišne kapacitete, itd. Neke od mjera obuhvaćaju i uspostavu i potpuno funkcioniranje izložbenog i prodajnog mjesta u centru Livna u cilju prodaje proizvoda malih poljoprivrednih proizvođača, s fokusom na tradicionalne proizvode. Također su i organiziranje godišnjeg sajma i ocjene kvalitete sira dio ove mjere.

Kada je u pitanju industrija i njena uloga u lokalnoj zajednici, ona je jako slabo razvijena, gotovo da je i nema s obzirom na to da se bazira na prehrambenoj industriji s jednom mesnicom, tri mljekare i dvije-tri kompanije koje se bave drvnom industrijom. Postoji i jedna kompanija u tekstilnoj industriji i još nekoliko lokalnih grupacija i gotovo sve su izvezno orijentirane, sa 60 – 90 % tržišta u zemljama regije i EU. Ono što otežava situaciju mnogih gospodarstvenika je uvoz sirovina, nemogućnost nabavljanja materijala na domaćem tržištu i visoka cijena inputa. U drvnoj industriji je veliki problem pronalazak primjerene sirovine s obzirom na veliki izvoz drvne sirovine, a gdje bi se trebalo omogućiti domaćim proizvođačima da lakše dolaze do drveta po povoljnijim cijenama tako što bi se zabranio izvoz trupaca, a potakao izvoz gotovih proizvoda.

Kriza pandemije virusa COVID-19 utjecala je na mnoga tržišta, posebice na sektor mljekarstva, što je manjim proizvođačima napravilo problem u skupljem plaćanju sirovina zbog čega proizvođači nisu mogli istovremeno poskupjeti svoj proizvod i time postati konkurentni na tržištu.

434 Neki od proizvođača, bez obzira na probleme s manjkom stručne radne snage, ali poučeni prethodnim krizama, u budućnosti planiraju investirati u svoje farme, tj. u njihovu izgradnju i opskrbu kako bi se zaštitili od špekulativnih utjecaja stranih tržišta i imali svoju domaću sirovinu, a što će u konačnici omogućiti povećanje proizvodnje i osvajanje tržišta i izvan EU.

S obzirom na planirani projekt izgradnje FN elektrane *Naše sunce*, te potrebe za proizvodnjom metalnih profila u vrijednosti od 9 milijuna KM, otvara se prostor za razvoj ove industrije ili eventualno nove tvrtke na ovom području, što bi u konačnici dovelo i do otvaranja novih radnih mjesta s različitim stupnjem obrazovanja.

Neki od ispitanika prepoznali su proizvodni sektor kao sektor u kojem je najveća dodana vrijednost s naglaskom na neteškim industrijama. Problem s kojim se suočavaju je nedostatak strukovne radne snage i odljev stanovništva, jer za reindustrijalizaciju i za neke ozbiljnije proizvodnje u nekim naprednijim tehnologijama, često nema kadra.

Postoji jako velik interes za obnovljive izvore energije, pogotovo solarne, jer je Livno poznato kao grad s mnogo sunčanih dana. Međutim, nedostaje infrastruktura za solarni park, odnosno nema dovoljno kapaciteta mreže dalekovoda koji to može priključiti.

Što se tiče samih investicija, u sljedeće dvije godine u Gradskoj upravi se planira analizirati ured za potporu biznisu na način da se vrši onaj dio registracije koji uprava može obaviti, a drugim dijelom da bude savjetodavna da se lakše prođe kroz hodogram određenih postupaka. Sve ono što je nekim investitorima potrebno da mogu dobiti certifikat za izvoz u sve zemlje svijeta, zajednica u tome dosta zaostaje. Investitori nemaju nikakve perspektive. Potrebna je institucionalna potpora investitorima da ne moraju ići na 5-6 adresa kako bi saznali koje prilike imaju za ulaganje.

Što se tiče inovativnosti i onoga što Grad može omogućiti je obrazovanje odraslih, kako bi se osigurala radna snaga koja je potrebna tržištu. Grad Livno podržava projekte, *start-upe*. Svake godine javi se 10-15 novih *start-upa*. Ove godine će biti podržano 10 novih određenim financijskim dijelom u pokretanju poslovanja. Uvijek se 50 % tih *start-upa* i novih ideja veže za poljoprivredu, koji tehnološki dižu poljoprivredu i način bavljenja poljoprivredom. Radi se na jednom poljoprivrednom inkubatoru, dva projekta s medom, odrađene su prostorije za sve medare u Livnu, što je dodijeljeno udruzi kroz projekt. Za malinare su omogućene donacije, nabave, plusne i minusne komore. Potrebna su povećana izdvajanja za inovatorstvo mladih i za poticanje *start-upa* – veći početni kapital.

435

Neke konkretne aktivnosti s dijasporom pokrenute su tek ove godine, kao i mogućnost prijave na projekt *Dijaspورا Invest*. Kreiran je upitnik za dijasporu, ali odziv nije bio zadovoljavajuć. Odlasci na susrete s dijasporom nisu samo posjeti, nego se oni definiraju kao aktivnosti u smjeru gospodarskog razvoja Grada Livna. Održan je sastanak s dijasporom i s predsjednicima svih livanjskih zajednica koji djeluju u svijetu. Postoji zanimanje za ulaganje u Grad Livno, međutim, investitori iz npr. Švicarske nisu željeli razgovarati ni s jednim pojedincem gospodarstvenikom već samo s Udrugom.

Zajednica nastoji poticati socijalne mjere kao što su odluke o subvenciji, kamati nakon prve nekretnine za mlade obitelji, novčanoj pomoći za svako novorođeno dijete, za socijalno ugrožene obitelji pomoć s knjigama itd.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Jedan od vodećih principa na kojima se temelji strateški plan općine Livno je princip jednakih

mogućnosti za sve. Mjere, odnosno projekti, smanjenja nejednakosti uključuju unaprjeđenje i razvoj socijalnih usluga.

Izravni podatci o nejednakosti nisu dostupni. Registrirani poslovni subjekti prema područjima djelatnosti ukazuju na najbrojnije stanje u djelatnostima prerađivačke industrije (12 %) i trgovini na veliko i malo (21 %) za Grad Livno na kraju 2021. godine. Statistike za Kanton 10 pokazuju da je gotovo 40 % radne snage zaposleno u prerađivačkoj industriji (15 %), trgovini na veliko i malo (16 %), te u hotelijerstvu i ugostiteljstvu (7 %). Primanja u ovim sektorima su u prosjeku među najnižima. Prosječna plaća u ovim sektorima iznosi 666 KM, 729 KM i 598 KM respektivno. Najviša plaća registrirana je u sektorima proizvodnje i opskrbe električnom energijom, plinom, parom i klimatizacija (1.820 KM) i informacija i komunikacija (1.512 KM). Udio zaposlenih u ovim sektorima je ukupno 3 %. Stoga, nameće se zaključak da postoji relativno značajan stupanj nejednakosti u prihodima.

436

Porezni prihodi u 2020. godini iznosili su 4.289.525 KM i od 2017. godine bilježe kontinuiran rast. Porezni prihodi u 2020. godini porasli su u odnosu na 2016. godinu za 13 %. Također, porezni prihodi po glavi stanovnika također bilježe kontinuiran rast u promatranom razdoblju i veći su u odnosu na Kanton 10.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Ovaj cilj kao takav nije predstavljen u strateškom okviru uz izuzetak nekih mjera u osiguranju pristupu javnom prijevozu i suradnji s civilnim društvom. Javni prijevoz u Gradu Livnu organizira se sukladno Zakonu o cestovnom prijevozu u Federaciji BiH u postupku javnog usklađivanja i registracije redova vožnje i vrši se samo za prijevoz učenika u srednjim i osnovnim školama. Trenutačno javni prijevoz obavlja tvrtka *Čićko-commerce d.o.o.*, Tomislavgrad, dok je u tijeku novi postupak usklađivanja i registracije redova vožnje. U Gradu Livnu nisu određene lokacije za taksi službu. Planira se u blizini autobusnog kolodvora javna površina za stajalište taksi vozila.

Parking, javni prijevoz, kao i taksi prijevoz nisu dovoljno razvijeni, te je potrebno pokrenuti aktivnosti projekta na razvoju ove vrste infrastrukture i usluga kako bi Grad Livno osigurao građanima kvalitetnu javnu uslugu koju jedan grad mora imati.

Civilno društvo i suradnja s Gradskom upravom predstavlja ključan preduvjet za uključivanje nevladinih organizacija kao partnera lokalne vlasti u procese upravljanja razvojem. Statutom je reguliran odnos Grada prema građanima i osigurana je javnost rada gradskih tijela. Statut predviđa, kao oblike neposrednog sudjelovanja građana u odlučivanju i izjašnjanju, referendum, građansku inicijativu i mjesni zbor građana. Poslovníkom Gradskog vijeća predviđena je mogućnost da, kada se u radu Vijeća raspravlja o pitanjima koja su značajna za Grad, Vijeće može inicirati putem svojih radnih tijela i razgovore o tim pitanjima s udrugama građana. U ostvarivanju konkretnih aktivnosti Vijeće može zatražiti mišljenje, prijedloge i sugestije i od udruga građana. Međutim, ne postoji zajednička platforma za suradnju i partnerski odnos gradske uprave i nevladinih udruga, odnosno udruga građana.

SEAP-Opcina-Livno.pdf

12 of 35

Naziv otpada	Ukupna godišnja količina otpada, dovezenog na deponiju		Iz javnih komunalnih službi	
	Iz domaćinstava	Iz proizvodnih i uslužnih djelatnosti	tona	tona
Komunalni otpad koji nije na drugi način specificiran	807	484	323	0
TOTAL	5764	2983	2724	57

Tabela 6 Ukupna količina otpada prispjelog na deponiju, po vrstama otpada i načinu postupanja sa otpadom, u procentima

Naziv otpada	Ukupna godišnja količina otpada, dovezenog na deponiju		Iz domaćinstava		Iz proizvodnih i uslužnih djelatnosti		Iz javnih komunalnih službi	
	%	%	%	%	%	%	%	
Papir i karton	24,01	14,40	9,61	0,00				
Staklo	15,01	9,00	6,00	0,00				
Biorazgradivi otpad	5,00	2,76	2,24	0,00				
Tekstil	8,00	4,79	3,21	0,00				
Metali	19,01	11,42	7,60	0,00				
Zemlja i kamenje	10,01	0,00	10,01	0,00				
Ostali otpad koji nije biorazgradiv	2,00	0,00	2,00	0,00				
Otpad s pijaca	0,99	0,00	0,99	0,00				
Otpad od čišćenja ulica	0,99	0,00	0,00	0,99				
Krupni otpad	0,99	0,99	0,00	0,00				
Komunalni otpad koji nije na drugi način specificiran	14,00	8,40	5,60	0,00				
TOTAL	100,00	51,75	47,26	0,99				

Podaci o sastavu otpada su višestruko značajni za planiranje upravljanja otpadom, prvenstveno s aspekta planiranja selekcije otpada i potencijala za ponovnu upotrebu i reciklažu. Ovi podaci su također korišteni pri samo analizi mjera predlaganih u cilju smanjenja emisija, putem smanjenja količina otpada koji se

437

U Gradu Livnu nalaze se 23 lokaliteta koja su zaštićena kao nacionalni spomenici BiH, te 14 lokaliteta koji se nalaze na privremenoj listi nacionalnih spomenika BiH, a jedan se spomenik nalazi na listi ugroženih. Posljednjih godina dolazi do pojava oštećenja, te nemarnog odnosa prema kulturno-povijesnoj baštini, što prije svega proizlazi iz nedovoljno razvijenog sustava upravljanja, ali i niske svijesti stanovništva o važnosti i vrijednosti kulturno-povijesne baštine. Livno je bogato kulturno-povijesnom baštinom koja može i treba biti temelj kako društvenog, tako i gospodarskog razvoja Livna.

Pokrivenost odvozom otpada iznosi 99 %. Naime, sve su mjesne zajednice pokrivene uslugama organiziranog prikupljanja i odvoza otpada. Broj korisnika usluga odvoza otpada u 2020. godini iznosio je 7870, te je ovaj broj porastao za 3 % u odnosu na 2016. godinu. Količina prikupljenog otpada u 2020. godini iznosila je 16.482 kubična metra. Broj divljih deponija na području Grada Livna u 2020. godini bio je 45. Broj divljih deponija se u odnosu na 2016. godinu smanjio za 50 %.

Prema Zelenoj logističkoj shemi za Grad Livno koja je izrađena u sklopu Projekta „Kataliziranje financiranja zaštite okoliša za urbani razvoj s niskim udjelom ugljika“ (UrbanLED), u listopadu 2021. godine iznos odložene količine otpada koji se redovito prikuplja i koji se primjereno odlaže, a koji nastaje u gradu iznosi 5.767,7 t/god.

Prethodno je dana tablica u kojoj su prikazane ukupne količine otpada prispjelog na deponiju na kraju 2020. godine, i to po vrstama otpada i načinu postupanja s otpadom.

Nekoliko ispitanika (11,8 %) napomenulo je da postoji plan pokretanja izgradnje vlastitih solarnih parkova, što bi značilo energetske neovisnost i proizvodnju električne energije za potrebe proizvodnje. Trenutačno su u fazi izgradnje dva solarna parka koja će moći proizvoditi električnu energiju iz obnovljivih izvora od koje će se višak dalje prodavati u mrežu. Samim time će se participirati u smanjenju klimatskih promjena, što će rezultirati društveno odgovornim poslovanjem.

438

Cilj 12: Održiva potrošnja i proizvodnja

U Strategiji Grada Livna za razdoblje 2022. – 2027. navodi se kao treći cilj „Grad razvijene komunalne infrastrukture i čistog okoliša“, iako se ne navode aktivnosti kojima će se taj cilj ispuniti.

Grad Livno je 2021. godine u suradnji s UNDP-om u sklopu projekta Zeleni ekonomski razvoj II u BiH zamijenio 1.243 rasvjetna tijela od žive i natrija s visokoučinkovitim LED rasvjetnim tijelima. Iako je projekt zamjene rasvjetnih tijela završen u srpnju 2021. godine, ostvarene su uštede u potrošnji električne energije za 28 % u 2021. godini u odnosu na 2020. godinu.

Projektom Modernizacije javne rasvjete koji se provodi, kompletna rasvjetna tijela u urbanom djelu grada će biti zamijenjena LED rasvjetnim tijelima.

Kada je u pitanju 3R princip učinkovitosti u upravljanju resursima ili politike „nula otpada“, postoji neznanje i nezainteresiranost stanovništva za pravilno odlaganje otpada i reciklažu, kao i slabo upravljanje otpadom i niska svijest stanovništva o okolišu.

Nekoliko ispitanika navelo je da za strateški cilj imaju razvoj ekološke proizvodnje. Dio dinamičke poljoprivrede koja funkcionira na način da se na farmu ne uvoze sirovine, samo s nje izvoze. To predstavlja holistički i ekološki pristup poljoprivredi, mljekarstvu u kojem nema umjetnih gnojiva, koji će u konačnom cilju omogućiti organsku proizvodnju koja će biti samoodrživa. Neće zahtijevati skupe inpute, odnosno bazirat će se na tradicionalnoj proizvodnji ishrane i ukoliko bude potrebe za povećanjem proizvodnje mlijeka, jednostavno će se nabaviti veći broj grla.

Postoji potreba za smanjenjem onečišćenja okoliša kod nekih ispitanika koji pokušavaju smanjiti otpad koji se baca u okoliš na način da planiraju reciklirati većinu svojih materijala tako da svu plastiku, sav otpad koji inače prodaju drugim kompanijama recikliraju u svom odjelu koji će se baviti preradom i stvarati proizvode koji će se opet ugrađivati u proizvode i dalje se prodavati, čime će postati kompanija s 0 % otpada.

439

Strategija razvoja grada prepoznaje važnost upravljanja rizikom od katastrofa i nesreća, ali ne navodi podatke o broju umrlih, nestalih ili izravno pogođenih prirodnim katastrofama. Livno je sudjelovalo u projektu UNDP-a 2019. godine koji je imao za cilj potporu lokalnim zajednicama u jačanju upravljanja rizicima od katastrofa koji je nastojao stvoriti primjerene mehanizme planiranja i koordinacije, osiguravajući modernu tehnologiju i unaprjeđenje kapaciteta za implementaciju i promoviranje mjera upravljanja rizicima od katastrofa i klimatskih promjena.

Služba za civilnu zaštitu i vatrogastvo Grada Livna provodi zaštitu i spašavanje ljudi na području grada. Služba priprema programe i planove zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u gradu. Od 2019. godine pri Službi djeluje profesionalna vatrogasna jedinica.

U skladu s prostornim planom FBiH, u okviru zaštite od poplava, planira se izgradnja kanala i ustava u Livanjskom polju, kojima bi se prikupile vode i poboljšao sustav obrane od poplava.

Na području općine su učestali požari u ljetnom razdoblju, kad dolazi do samozapaljenja lignita u polju, ili su pak izazvani ljudskim nemarom i nepažnjom. Najveći broj požara pojavljuje

se kod zapaljenja trave i niskog raslinja, kontejnera u gradu i divljih deponija otpada. Najveći rast broja požara u razdoblju od 2016. do 2021. godine zabilježen je kod požara na kućama i gospodarskim objektima. Na drugom mjestu su šumski požari. Stupanj ugroženosti pojave šumskih požara povećava se naročito za vrijeme ljetnih žega i dugotrajnih suša. Može se konstatirati da je područje pod šumama vrlo ugroženo od požara i prostor nije dovoljno pokriven protupožarnim službama.

Očekuje se da će klimatske promjene uzrokovati sve češće i snažnije prirodne katastrofe, što može utjecati na sve lokalne zajednice. Klimatski uvjeti uvelike ograničavaju razvoj poljoprivredne proizvodnje. Poplave su česta pojava zbog obilnih oborina u jesen i proljeće i otapanja snijega u planinama, zbog čega dolazi do plavljenja zemljišta u kraškim poljima – Livanjsko polje. Poplave uzrokuju znatne štete u poljoprivredi, a mogu ugroziti i naseljena mjesta.

440

60 % ispitanika odgovorilo je da klimatske promjene ne utječu na njihovo poslovanje u ovom razdoblju, dok su za neke ispitanike klimatske promjene djelomično ili vrlo važne i imaju veliki utjecaj na poslovanje, ovisno o djelatnosti kojom se bave. Npr. u području mljekarstva se prati stanje s padalinama, sušom, jer se to odražava na rast vegetacije, posebice na raspoloživost hrane koja se koristi za ishranu stoke. Svaka vrsta zatopljenja, odnosno nedostatak vode izravno se veže za proizvodnju mlijeka i mliječnih proizvoda, ali i sa stanjem u gospodarstvu. Određeni dio Livanjskog polja poplavljen je od svibnja, nakon čega već u lipnju nastaje suša. Proizvođači u tom slučaju imaju veće troškove jer ne mogu osigurati hranu s površina kojima raspolažu, te je moraju dodatno kupovati, što automatski stvara dodatne troškove. S obzirom na to da su se cijene hrane povećale generalno, globalno, to znači i da će uvoz sirovina, hrane, gnojiva biti skuplji, što se reflektira i na cijenu krajnjeg proizvoda. Koliko je poznato, kanton radi na inicijativi meliorizacije Livanjskog polja.

Cilj 13: Zaštita klime

Strategija razvoja grada prepoznaje važnost upravljanja rizikom od katastrofa i nesreća, ali ne navodi podatke o broju umrlih, nestalih ili izravno pogođenih prirodnim katastrofama. Livno je sudjelovalo u projektu UNDP-a 2019. godine koji je imao za cilj potporu lokalnim zajednicama u jačanju upravljanja rizicima od katastrofa koji je nastojao stvoriti primjerene mehanizme

planiranja i koordinacije, osiguravajući modernu tehnologiju i unaprjeđenje kapaciteta za implementaciju i promoviranje mjera upravljanja rizicima od katastrofa i klimatskih promjena.

Služba za civilnu zaštitu i vatrogastvo Grada Livna provodi zaštitu i spašavanje ljudi na području grada. Služba priprema programe i planove zaštite i spašavanja od prirodnih i drugih nesreća u gradu. Od 2019.godine pri Službi djeluje profesionalna vatrogasna jedinica.

U skladu s prostornim planom FBiH, u okviru zaštite od poplava, planira se izgradnja kanala i ustava u Livanjskom polju, kojima bi se prikupile vode i poboljšao sustav obrane od poplava.

Na području općine su učestali požari u ljetnom razdoblju, kad dolazi do samozapaljenja lignita u polju, ili su pak izazvani ljudskim nemarom i nepažnjom. Najveći broj požara pojavljuje se kod zapaljenja trave i niskog raslinja, kontejnera u gradu i divljih deponija otpada. Najveći rast broja požara u razdoblju od 2016. do 2021. godine zabilježen je kod požara na kućama i gospodarskim objektima. Na drugom mjestu su šumski požari. Stupanj ugroženosti pojave šumskih požara povećava se posebno za vrijeme ljetnih žega i dugotrajnih suša. Može se konstatirati da je područje pod šumama vrlo ugroženo od požara i prostor nije dovoljno pokriven protupožarnim službama.

441

Očekuje se da će klimatske promjene uzrokovati sve češće i snažnije prirodne katastrofe, što može utjecati na sve lokalne zajednice. Klimatski uvjeti uvelike ograničavaju razvoj poljoprivredne proizvodnje. Poplave su česta pojava zbog obilnih oborina u jesen i proljeće i otapanja snijega u planinama, zbog čega dolazi do plavljenja zemljišta u kraškim poljima – Livanjsko polje. Poplave uzrokuju znatne štete u poljoprivredi, a mogu ugroziti i naseljena mjesta.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Prostorni plan značajnu pažnju posvećuje zaštiti voda od zagađenja. S površinom od 49.000 ha, Livanjsko polje jedno je od najvećih kraških polja u svijetu, s izuzetnim prirodnim vrijednostima. Posjeduje mrežu nadzemnih i podzemnih vodenih tokova, uključujući veliki broj rijeka, izvora i jezera. Općina Livno raspolaže s tri vodotoka II. kategorije koji pripadaju Jadranskom slivu, a to su Bistrica, Sturba i Žabljak. Okosnicu opskrbe pitkom vodom čine zahvati podzemnih voda-izvorišta na kojima podzemne vode izranjaju na površinu, a to su: izvorište Duman, Sturba i Žabljak. Usvojena je Odluka o zaštiti izvorišta. Javno poduzeće *Komunalno d.o.o.*, Liv-

no upravlja vodno gospodarskim objektima i nadležno je za provedbu zaštitnih mjera nad izvorištima. U fazi izrade je prstenasti vodovod kojim će sva naselja na području Livna biti opskrbljena pitkom vodom. Na području općine Livno nalazi se najveće umjetno jezero, Buško blato, površine 55 km².

Što se tiče hidrološke situacije, može se konstatirati da je Grad Livno bogat vodom. Tri rijeke, Bistrica, Sturba i Žabljak, te Buško i jezero Mandak pogodni su za obavljanje kako gospodarskog, tako i sportskog i turističkog ribolova. Jezera obiluju ribom, djelomice zbog poribljavanja. Ovo područje ima ogroman potencijal i mnogobrojne mogućnosti za razvoj ruralnog turizma.

Mada nema statističkih podataka na razini grada, sektor A (Poljoprivreda, lov i ribolov) sasvim sigurno ima važnu ulogu u formalnoj zaposlenosti stanovništva u gradu, sudeći barem prema podacima na razini Kantona 10, u kojem sektor poljoprivrede sudjeluje s 9 – 10 % u ukupnoj zaposlenosti stanovništva ovog kantona.

442

Na području Grada Livna veći gospodarski značaj za intenzivniji uzgoj ribe imaju samo akumulacija Buškog jezera i njegove pritoke, jezero Mandek, te rijeka Unac sa svojom razgranatom mrežom većih ili manjih planinskih potoka i rječica. Prema mišljenjima stručnjaka, Buško jezero sa svojim vodenim potencijalima predstavlja dobru osnovu za kavezni sustav uzgoja ribe. Međutim, velike oscilacije razine vode tijekom većeg dijela godine mogu biti značajna smetnja i prepreka, što zahtijeva prethodnu izradu studije o mogućnosti korištenja ovog resursa. Na području Grada Livna trenutačno postoji nekoliko manjih obiteljskih ribnjaka sa skromnom proizvodnjom konzumne pastve koja se kreće 10 – 20 tona godišnje. Ovo su klasična tovilišta i većina njih nije registrirana.

Neki od ispitanika navode da vode još uvijek nisu primjereno zaštićene. Ne postoji pročišćivač otpadnih voda. Rijeka Sturba nije pitka kao što je nekad bila, dok su rijeke Žabljak i Bistrica također problematične. Septičke jame su većinom propusne, što dovodi do zagađenja rijeka. Kada je u pitanju riječni život određenih životinjskih vrsta, u rijeci Sturbi više nema rakova.

Što se tiče kontaminacije tla određenim metalima i nekim pesticidima, analize pokazuju zadovoljavajuće nalaze. Livanjsko polje, onaj dio koji je namijenjen za poljoprivrednu proizvodnju nije kontroliran na količine kemikalija i pesticida koje koriste proizvođači.

Otpad se odlaže na privremenu deponiju usred Livanjskog polja. Postojao je projekt regionalne deponije koji je Svjetska banka financirala na Korječini koja je gotova, ali nije nikad stavljena u uporabu. Ta regionalna deponija je napravljena i trebalo ju je dijeliti Livno, Glamoč i Bosansko Grahovo, ali zbog nemogućnosti dogovora između tri općine nikad nije došlo do početka korištenja te regionalne deponije, nego se otpad odlaže u tzv. privremenu deponiju, bivši rudarski kop u Tablama, što može izazvati katastrofalne posljedice.

Kada je u pitanju process 3R (*reduce, reuse, recycle*) nema projekata, niti se išta reciklira, kao ni komunalni otpad. Postoje kontejneri koji razvrstavaju staklo i plastiku na 15 lokacija za zelene otoke u gradu, ali nisu dovoljno vidljivi.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

U strateškim planovima Livanjska općina označena je kao ekološki čisto i nezagađeno proizvodno područje. Prepoznata je potreba za mjerama zemljišne politike da ne dođe do devastacije poljoprivrednog zemljišta, te za očuvanje ekološki nezagađenog proizvodnog područja.

Livanjsko polje se nalazi pod prirodnom vegetacijom koju čine primarni šumski ekosustavi i sekundarni livadski ekosustavi. Ukupna površina zemljišta u Gradu Livnu iznosi 99.405 ha, od čega je 79,8 % poljoprivredno zemljište, a 17,5 % je šumsko tlo.

Kvalitetne visoke šume izložene su napadu ektoparazitske imele i to u opsegu koji dovodi do masovnog sušenja stabala. Uzrok ovoj pojavi je prekomjerna sječa šuma u proteklom, ratnom i poslijeratnom razdoblju. Pored imele, veliku prijetnju šumskom ekosustavu područja predstavljaju i gradacije potkornjaka koji napadaju jelu i smrču. Realizacijom projekta pod nazivom „Zaštita šuma od potkornjaka“ koji je u primjeni od 2005. godine i racionalnom pristupu gospodarenju šumama, štete od ovih insekata svedene su na podnošljivu razinu. U skladu sa Zakonom o šumama FBiH, šumama i šumskim zemljištem na području Kantona 10 upravlja Kantonalna uprava za šumarstvo sa sjedištem u Livnu.

Općina Livno aktivno sudjeluje u svim projektima kojima je cilj unaprjeđenje i zaštita okoliša. Ima usvojen LEAP (Lokalni ekološki akcijski plan) i intenzivno radi na realizaciji projekta zbrinjavanja komunalnog otpada, odnosno izgradnji regionalne sanitarne deponije, te sanaciji divljih deponija na području općine. Postoji 15 zelenih otoka, ali samo su 3 u funkciji, a nema

značajne selekcije reciklabilnog otpada. Općina Livno je u cijelosti obuhvaćena zbrinjavanjem i odvozom otpada koji se trenutno odlaže na privremenu lokaciju do izgradnje regionalne sanitarne deponije. Otpad se transportira do lokacije gradske deponije. JP *Komunalno*, Livno posjeduje šest vozila koja zadovoljavaju potrebe prikupljanja i transporta otpada. Grad planira osposobljavanje i korištenje preostalih zelenih otoka. Trenutačno, još uvijek nije započeta suradnja, te se prema očekivanju predstavnika JP-a pretpostavljalo da će se uspostaviti početkom 2022. godine.

Deponija je udaljena 16 km od grada, što ne bi trebalo predstavljati problem stanovništvu. Stoga se može zaključiti da stanovništvo nije ugroženo otpadom.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Prema podacima Strategije razvoja Grada Livna za razdoblje 2022. – 2027. godine, ukupan broj maloljetnika koji se ubrajaju u ranjive skupine u 2021. godini iznosio je 74, te se bilježi pad ukupnog broja ovih osoba u 2021. godini za 10 % u odnosu na 2017. godinu. Najveći broj ovih osoba je u kategoriji djece čiji je razvoj ometen obiteljskim nasiljem i to 72 %, te se u proteklih pet godina bilježi lagan rast.

444

Generalno, društveno povjerenje je vrlo nisko. Kapaciteti javne uprave nisu dovoljno razvijeni kako bi javna administracija učinkovito i brzo isporučivala kvalitetne usluge građanima. Također, jedan od ključnih problema i izazova je nepostojanje strategije komunikacije niti strateškog komuniciranja javne uprave, odnosno gradske administracije s javnošću niti s ključnim dionicima. Naime, vlada negativna percepcija o tromosti javne uprave i nepostojanju dobre komunikacije s gospodarstvom. Prepoznata je potreba za jačanjem kako organizacijskih, tako i ljudskih kapaciteta za učinkovito pružanje usluga građanima, da javna uprava mora biti orijentirana prema građanima, kao i da je potrebno raditi na digitalnoj transformaciji javne uprave.

Većina mladih u Bosni i Hercegovini je pesimistična i nezadovoljna situacijom u svojoj zemlji, naročito u pogledu zapošljavanja i korupcije. Mladi generalno imaju osjećaj da bh. društvo ne brine o njihovim problemima. U Livnu djeluje Vijeće mladih Grada Livna koje je utemeljeno 2012. godine. Većina mladih smatra da su mogućnosti zapošljavanja u Livnu loše ili nikakve.

Većina smatra da je potrebno imati dobre veze i poznanstva kako bi se uspješno zaposlili, a kao razlog teškog zapošljavanja je i nepostojanje odgovarajućih programa zapošljavanja. Većina mladih želi otići iz općine Livno ako im se ukaže bolja prilika, a oko četvrtine ih smatra da u Livnu nema budućnosti. Zabilježen je izražen trend iseljavanja mladih. Mladi svoju zajednicu generalno percipiraju kao loše gospodarsko okruženje, nebrigu društva/vlasti, te kao nezadovoljavajuće pružanje zdravstvene zaštite.

Službeni podatci sugeriraju da je sigurnosno stanje relativno stabilno u Livnu s trendom smanjenja broja kaznenih djela. U 2022. godini, broj kaznenih djela smanjio se za 55 % u odnosu na 2019. godinu, dok se broj prometnih nezgoda u istoj godini smanjio za 14 % u odnosu na 2019. godinu. Pojave narušavanja javnog reda i mira također bilježe pad, te je broj u 2022. godini niži za 47 %. Najčešći uzroci narušavanja javnog reda i mira su neriješeni imovinsko-pravni odnosi, prekomjerno konzumiranje alkohola, kao i nesuglasice unutar obitelji.

Grad Livno

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Broj kaznenih djela	56	37	42	30	31	19
Narušavanje javnog reda i mira	93	121	116	147	90	62
Prometne nezgode	335	345	337	221	337	290

445

Izvor: Ministarstvo unutarnjih poslova K10

Kada je u pitanju korupcija kao jedan od ciljeva održivog razvoja, točnije njeno smanjenje, napravljen je Akcijski plan općine Livno za provedbu Strategije za borbu protiv korupcije Kantona 10 2016. – 2019. godine.

Cilj 17: Partnerstvom do cilja

Nema sustavnih odnosa među javnim, profitnim i civilnim sektorima niti koordinacije na razini strateškog planiranja i razvoja.

Kao slabost, prepoznata je slaba suradnja javnog i privatnog sektora (nema javno-privatnog dijaloga). U općini nedostaje poduzetnička infrastruktura, odnosno uvezivanje poduzetnika, poduzetnički inkubatori i tehnološki parkovi i dostatna javno-privatna partnerstva.

Civilno društvo i suradnja s Gradskom upravom predstavlja ključan preduvjet za uključivanje nevladinih organizacija kao partnera lokalne vlasti u procese upravljanja razvojem. Osigurana je javnost rada gradskih tijela, te neposredno sudjelovanje građana u odlučivanju i izjašnjavanju. Međutim, ne postoji zajednička platforma za suradnju i partnerski odnos Gradske uprave i nevladinih udruga, odnosno udruga građana. Nevladin sektor još uvijek nije dovoljno razvijen, te ne postoji razvijeno partnerstvo javnog i nevladinog sektora.

Poslovni i civilni sektor uključeni su u implementaciju LED mjera u područjima poslovnog okruženja i energetske održivosti. Definirana je mjera koja se odnosi na izgradnju kapaciteta za povoljno poslovno okruženje – projekt Suradnja javnog i privatnog sektora.

Potrebe grijanja u općini Livno riješene su kroz javno-privatno partnerstvo. Gradska toplana Livno uspostavljena je na temelju javno-privatnog partnerstva, pri čemu Grad Livno ima udio od 10 %, a tvrtka ESCO ECO ENERGIJA 90 % vlasništva.

Reference:

446

- Federalni zavod za statistiku,
- Federalni zavod za penzijsko i mirovinsko osiguranje Mostar,
- Federalni zavod za javno zdravstvo Federacije BiH,
- Zavod za javno zdravstvo Livno,
- Ministarstvo unutarnjih poslova Kantona 10,
- Općina Livno,
- Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede, šumarstva,
- Federalno ministarstvo okoliša i turizma,
- Socioekonomski pokazatelji po općinama 2014. - 2021. – Federani zavod za programiranje razvoja
- Integrirana strategija razvitka općine Livno 2014. - 2023.,
- Strategija razvoja Grada Livna 2022. - 2027.,
- Lokalni ekološki akcijski plan,
- Plan lokalnog ruralnog razvoja za Grad Livno 2019. - 2024.,
- Plan promocije selektivnog odvajanja otpada u Gradu Livnu,
- Strategija razvoja poljoprivrede i ruralnih područja Kantona 10 za razdoblje 2018. - 2024.,

- Strategija razvoja Kantona 10 2021. - 2027.,
- Projekt „Kataliziranje financiranja zaštite okoliša za urbani razvoj s niskim udjelom ugljika“ (UrbanLED),
- Lokalni ekološki akcijski plan općine Livno 2012. godine,
- Akcijski plan energetske održivosti za općinu Livno (SEAP) 2012. godine.

Mostar

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U Bosni i Hercegovini lokalni izbori održavaju se svake četiri godine. Jedino su građani Mostara bili uskraćeni za to pravo jer u Mostaru lokalnih izbora nije bilo punih 12 godina, između 2008. i 2020. godine. Naime, Ustavni sud BiH je 2011. godine ukinuo pojedine odredbe Izbornoga zakona BiH i naložio Parlamentu BiH da nanovo formulira način izbora. Nakon toga, vladajuće stranke (Stranka demokratske akcije – SDA i Hrvatska demokratska zajednica – HDZ) nisu se dogovorile o novim odredbama Izbornoga zakona BiH i tako su ostale na vlasti u Mostaru sve do 2020. godine. Nakon što je Gradskom vijeću istekao mandat, 2012. godine, Mostar je proveo godine u svojevrsnom političkom vakuumu, bez zakonodavnoga tijela. Postojala je samo „zacementirana“ izvršna vlast sastavljena od HDZ-a i SDA. Tek 2020. godine su ponovno organizirani lokalni izbori i Mostar je dobio Gradsko vijeće. Takav politički vakuum je doveo do svojevrsne stagnacije u kojoj je izvršna vlast mogla raditi sve, a nije morala ništa. Naime, nepostojanje gradskog vijeća je bio prigodna izlika za sve što gradska vlast nije željela uraditi. Istodobno je gradska vlast izvršavala proračun i realizirala niz promašenih projekata, za koje nikome nije odgovarala. Jedan od najskupljih je bila rekonstrukcija kanalizacijske mreže i ugradnja pročistača otpadnih voda, vrijedan više od 100 milijuna KM. Ova stagnacija, generirana političkim vakuumom, definitivno je dodatno opteretila ionako nizak životni standard građana Mostara. Mostar je ujedno, prema istraživanjima, drugi najskuplji grad u BiH, odmah nakon Sarajeva.

448

Ove godine je proračun gradske Službe za socijalne i stambene poslove, zdravstvo, raseljene osobe i izbjeglice iznosio 3,4 milijuna KM, odnosno 3,7 posto od ukupnog gradskog proračuna, koji iznosi 91 milijun KM. Od toga iznosa je Centar za socijalni rad financiran sa 1,2 milijuna KM. Sugovornici ističu da javni novac, uključujući i novac namijenjen socijalno ugroženim kategorijama, gradska vlast troši nedovoljno transparentno, a raspodjeljuje ga nepravedno. Iz naziva humanitarnih organizacija koje se financiraju iz proračuna je očito kojim ugroženim populacijama te udruge posvećuju pozornost. To su: Centar za stara i iznemogla lica; Dječji dom; Centar za djecu s posebnim potrebama „Los Rosales“; Udruga za radno osposobljavanje osoba s posebnim potrebama „Nazaret“; Javna/pućka kuhinja; Centar za prevenciju i

izvanbolničko liječenje; Dom zdravlja; vjerske organizacije “Caritas”, “Merhamet” i “Dobrotvor”; Udruga gluhih i nagluhih osoba u HNK SLUH; Udruženje gluhih i nagluhih osoba u HNK Mostar; Udruga pužnica; Udruženje slijepih i slabovidnih građana Mostara; Udruga slijepih osoba HNK; Udruga paraplegičara i oboljelih od dječje paralize; Udruga “Vedri osmijeh”; Udruga “Naša djeca – Our Kids” BiH; Udruženje “Minores” – centar za beskućnike; Udruženje “Altruist” – dnevni centar za djecu u skitnji i prosjačenju. Osim fokusa djelovanja, iz naziva ovih organizacija je očita podjela javnog života grada po nacionalnoj osnovi. Tako postoje tri organizacije gluhih i nagluhih, dvije organizacije slijepih i slabovidnih, dvije organizacije za pomoć djeci s posebnim potrebama i tako dalje. Takva disperzija i dupliranje usluga i kadrova nevladinog društva nužno dovode do povećanja administrativnih troškova nauštrb sredstava namijenjenih za socijalno ugrožene kategorije.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Sugovornici kažu da broj korisnika pučkih kuhinja u Mostaru raste. Uzrok tomu su pandemija, koja je unazadila turizam i privredu uopće, i niska primanja čiji rast ne prati tempo stalnih poskupljenja životnih namirnica. U Mostaru djeluju tri pučke kuhinje. Pučka kuhinja čiji je osnivač Grad Mostar ima oko 120 korisnika. Osim nje, djeluje i pučka kuhinja Crvenog križa na sjevernom ulazu u grad. Ona ima oko 230 korisnika, a većina njih dolazi po obrok u prostorije kuhinje. Oko 25 obroka kuhinja Crvenog križa isporučuje u Kolektivni centar za raseljene osobe u Salakovcu. Tu je smješteno šest porodica koje se nemaju gdje vratiti, jer u svojim prijeratnim sredinama nemaju imovinu. Do 2004. godine su korisnici Kolektivnog centra imali osigurane obroke, ali su kuhinja i restoran u centru zatvoreni nakon što je Grad Mostar preuzeo upravljanje Centrom od UNHCR-a (United Nations High Commissioner for Refugees). Uz ove dvije, djeluje i treća pučka kuhinja. Nju već šest godina vodi Udruženje građana “Zajedno za naš grad”. Trenutačno ova kuhinja ima oko 100 korisnika kojima dostavljaju obroke na kućni prag. Djelatnici udruženja su, također, postavili hladnjak u kojem ostavljaju šest do sedam obroka dnevno, koji su 24 sata dostupni svim beskućnicima.

Pučka kuhinja čiji je osnivač Grad Mostar dobila je iz proračuna 2021. godine više od 460.000 KM. Crveni križ, čija pučka kuhinja ima skoro dvostruko više korisnika, dobila je 20.000 KM, dok je Udruženje građana “Zajedno za naš grad” dobilo od gradske vlati 5.000 KM vanproračunske pomoći.

Broj korisnika pučkih kuhinja raste u zimskom razdoblju, kažu sugovornici, a opada ljeti, kada su voće, povrće i ostala hrana jeftiniji i dostupniji. Korisnici pučkih kuhinja su uglavnom osobe s blažim ili težim psihičkim poteškoćama; samci u četrdesetim i pedesetim godinama koji su financijski bili oslonjeni na roditelje; umirovljenici i samci u poznim godinama; obitelji s više djece nego što mogu othraniti; samohrane majke; te obitelji u kojima su hranitelji zbog pandemije ostali bez posla.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstveni sustav u Mostaru je, osim pandemijom, opterećen s još nekoliko ključnih problema. Jedan od temeljnih je politizacija i podjela zdravstvenih institucija na nacionalnoj osnovi. Tako primarnu zdravstvenu zaštitu u Mostaru pružaju dva doma zdravlja. Dom zdravlja "Mostar" djeluje kroz 20 ambulanti u dijelovima općine gdje Hrvati čine većinu. Dom zdravlja "Stari grad" ima 19 ambulanti u pretežito bošnjačkim dijelovima općine. Isto je i sa sekundarnom zdravstvenom zaštitom. Dvije gradske bolnice, jedna na desnoj, a druga na lijevoj obali Neretve, svoje kapacitete razvijaju odvojeno. To uzrokuje dupliranje velikog broja usluga, kadrova i opreme, što u konačnici značajno poskupljuje sustav zdravstva. Zato neki skuplji dijagnostički aparati ostaju nedostupni bolnicama, dok pacijentima neke usluge ostaju nedostupne ili na njih predugo čekaju. Stoga pacijente upućuju u Split ili Sarajevo na, recimo, PET scan preglede. Zbog dugotrajnog čekanja na neke usluge, poput usluga očnog liječnika, pacijenti se sve češće upućuju u privatne ordinacije.

450

Osim toga, prisutan je i problem nepostojanja kolektivnog ugovora koji bi izjednačio prava zdravstvenih djelatnika i liječnika. Zbog toga su zdravstveni djelatnici vrlo nezadovoljni i mjesecima štrajkuju. Tako pacijenti zbog štrajka ne mogu ostvariti, primjerice, fizijatrijsku zdravstvenu uslugu. Pacijenti se žale i na nedovoljan broj nekih vrsta kadrova, pa tako sugovornici navode da u KBC-u Mostar radi samo jedan imunolog.

Pandemija je izazvala promjenu sustava rada domova zdravlja i mnoge stvari pacijenti mogu obaviti isključivo telefonom. Pacijenti se najčešće žale da se satima ili danima nitko u ambulanti ne javlja na telefon.

Neki građani HNŽ su ipak zadovoljni sustavom i imaju dobra iskustva, ali i oni kažu da je to više

zahvaljujući dobrim liječnicima i zdravstvenim djelatnicima nego dobro ustrojenom zdravstvenom sustavu.

Vodeći uzroci smrtnosti u Hercegovačko-neretvanskoj županiji (HNŽ) su srčani infarkt, moždani udar, rak pluća i bronhija te visok krvni tlak, pokazuju podaci Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH. Ove bolesti su uzrokovale skoro 30 posto smrti u HNŽ. Sugovornici kažu da je kod građana koji žive u blizini gradskog deponija Uborka u Mostaru uočen značajan porast broja malignih oboljenja, kao i teških oboljenja dojenčadi i djece. Uvjereni su da su uzroci nepropisno upravljanje otpadom i prekomjerne emisije s deponija.

U 2020. godini je stopa smrtnosti dojenčadi u HNŽ iznosila 9,8 na 1.000 rođene djece. To je znatno više od stope smrtnosti dojenčadi u BiH, koja iznosi 6,7. Naročito je visoka ako usporedimo sa stopom smrtnosti dojenčadi u Europskoj uniji (EU), koja iznosi 3,4 smrti na svakih 1.000 rođene djece. Smrtnost dojenčadi, odnosno djece u prvoj godini života, itekako je dobar pokazatelj stanja javnog zdravlja lokalne zajednice i stupnja društvene razvijenosti.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

451

Pristup obrazovanju u Mostaru je lak i učenici imaju široku lepezu profesija za koje se mogu obrazovati. Međutim, kvaliteta obrazovanja u većini javnih institucija je jako loša, kažu sugovornici. Usto, nedostaje kadrova iz metalske, drvne, građevinske i IT industrije. Privatni poduzetnici imaju niz ideja kako prevladati postojeći problem i uglavnom se trude da zaobiđu javni obrazovni sustav u tim planovima jer smatraju da tu nemaju kvalitetnog i motiviranog partnera. Kažu da su profesori i roditelji često složni u nastojanjima da nagovore tvrtke u kojima učenici obavljaju praktičnu nastavu da praktikantima „daju papir“ o položenoj praksi i da ih „ne peglaju mnogo“. Sugovornici kažu da roditelji i profesori naoko nisu ni svjesni da takvim stavom čine medvjedu uslugu učenicima jer su im diplome bez znanja i vještina nekorisne u realnom sektoru.

U tvrtkama metalske industrije evidentan je nedostatak, između ostalog, bravara metalurgije. Sugovornici ističu da je nužno mudrim marketingom i jezikom tinejdžera objasniti osnovcima koji su na pragu srednje škole da dobar bravar metalurgije danas može u Mostaru zaraditi i do 3.000 KM mjesečno. Prijedlozi idu u smjeru da se javnom tvrtkom pokušaju popularizirati

deficitarna zanatska, ali i inženjerska zanimanja, i predstaviti ne samo kao financijski isplative već i kao „cool“, odnosno „in“ profesije. U suradnji s privatnim sektorom, i neke javne obrazovne institucije su iskoračile u tom pravcu. Tako je Srednja građevinska škola na pragu školske 2019./2020. godine oglasila da nudi mjesečne stipendije od 200 KM tijekom cijelog školovanja svim učenicima koji upišu smjerove: keramičar-teracer, zidar-fasader te dekorater zidnih površina.

Međutim, ne iznenađuje da većina inicijativa, dobrih ideja i pozitivnih primjera dolazi iz privatnog i nevladinog sektora, a ne iz javnog obrazovnog sustava. Rock škola u Mostaru, koja je osnovana 2012. godine uz pomoć međunarodnih fondova, izrasla je tako u respektabilnu obrazovnu instituciju koja je iznjedrila brojne visokokvalitetne glazbene profesionalce. Slogan Rock škole, koji glasi „Jedna škola pod jednim krovom“, jasna je i nedvosmislena pobuna protiv nacionalne segregacije učenika koja vlada u javnim školama Mostara, a koja je upakirana u slogan „Dvije škole pod jednim krovom“. Rock škola danas ima učenike iz Njemačke, Izraela, Meksika i drugih krajeva svijeta. Neki su došli u Mostar kao učenici Koledža ujedinjenog svijeta u Mostaru (United World College – UWC), a neki samoinicijativno, kako bi se glazbeno obrazovali u ovoj prestižnoj glazbenoj školi.

452

UWC je drugi antipod lošem i nacionalno isključivom obrazovanju u javnim institucijama. UWC je osnovan 2006. kao kratkotrajni projekt, ali je zaživio kao etablirana srednjoškolska ustanova za nadarene učenike iz svih krajeva svijeta. Šira domaća javnost je upoznala UWC nakon što je, 2012. godine, objavljeno da tu školu pohađa i Kim Han-sol, nećak sjevernokorejskog diktatora.

Osim toga, privatni poduzetnici Mostara su 2011. godine pokrenuli Tehnološki park INTERA, neprofitnu organizaciju s ciljem poticanja bržeg inovacijskog i tehnološkog razvoja Hercegovine. Nastala je kao rezultat potrebe za inovativnim razvojnim i tehnološkim projektima te kvalitetnom i obrazovanom radnom snagom, koja će biti konkurentna i na domaćem i na stranom tržištu. INTERA nudi praktičnu obuku u rukovanju CNC strojevima, tehnološkoj pripremi CNC programa, konstruiranju pomoću CAD alata i izradi modela na 3D printerima. Sugovornici ističu da je INTERA u deset godina postojanja pomogla u zapošljavanju skoro 1.000 osoba. Kroz inkubator INTERA-e je prošao niz startup tvrtki, od kojih neke danas imaju i po 100 uposlenih. Među njima su tvrtke iz IT sektora „ZenDev“ i „Amplius electronics“. Oni koji

imaju startup ideju i žele ući u proces inkubacije, prolaze startup akademiju i dobiju prostor na besplatno korištenje u razdoblju od šest mjeseci, u tijeku kojeg plaćaju samo troškove režija. Gradska vlast se, nakon deset godina postojanja Tehnološkog parka INTERA, još muči da shvati što to mi uopće radimo, kažu sugovornici. Prijedlozi sugovornika idu i u pravcu osnivanja IT akademije. Polaznici IT odsjeka na mostarskom sveučilištu, od kojih neki već imaju svoje tvrtke, kažu da je obrazovni proces neizdrživo dosadan i destimulirajući te da tu predaju nekompetentni ljudi koji materiju poznaju samo površno i teoretski te kojima je najvažnije da je student obvezan kupiti njihovu knjigu. IT akademija je zamišljena kao simulacija tvrtke u kojoj će polaznici najprije učiti pola godine pa će zatim napraviti i voditi vlastitu tvrtku.

Druge ideje i prijedlozi idu u pravcu stvaranja suvremenog, komercijalnog, proizvodno-obrazovnog centra za drvenu industriju. On bi imao neke od najnaprednijih i najskupljih postrojenja dostupnih na današnjem tržištu. Njih bi centar koristio za obuku i paralelno iznajmljivao tvrtkama drvne industrije na komercijalnoj osnovi. Zamišljeno je da centar ima i vlastitu energiju na drveni otpad koji bi nastao tijekom proizvodnje i obuke. Neophodna ulaganja u ovakav centar bi bila između 10 i 12 milijuna eura.

Sugovornici ističu da postoji rastuća potreba digitalizacije poslovanja u svim privrednim sektorima. Gotova softverska rješenja često ne odgovaraju pa je nužno unajmiti IT stručnjake koji bi krojili softverska rješenja po mjeri i time unaprjeđivali poslovanje. Prijedlozi idu u smjeru da se otvori suradnja s fakultetima i drugim obrazovnim institucijama, kako bi studenti četvrte godine IT smjerova za diplomske radove dobivali konkretne teme digitalizacije poslovanja u konkretnoj tvrtki. Tvrtka bi, u suradnji s javnom upravom, taj rad financirala pa bi student već na završnoj godini dobio priliku da radi i zarađuje plaću.

Neki od privrednika sami osiguravaju radnu snagu tako što šalju radnike na obuku u inozemstvo ili unajmljuju inozemne eksperte da dođu i obuče njihove uposlenike. Međutim, tvrtke metalnog sektora i danas imaju problem naći, primjerice, kvalitetne varioce, kažu sugovornici.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Žene su u velikoj mjeri zastupljene u slabije plaćenim uslužnim djelatnostima i trgovini. Međutim, žene čine većinu uposlenih i u obrazovnom sustavu, gdje prednjače u omjeru od 70 napre-

ma 30 posto. Muškarci, s druge strane, prednjače u građevinskim i drugim zanatskim poslovima. Zastupljenost žena u politici ili na rukovodećim pozicijama u privredi evidentno raste, ali je još daleko od ravnopravne zastupljenosti u odnosu na muškarce. Iako zvanična statistika nije dostupna, sugovornici ističu da je pandemija više pogodila sektore gdje su zastupljenije žene, poput trgovine i ugostiteljsko-turističkog sektora. Razvojne potrebe žena i muškaraca su uglavnom slične, a usmjerene su na kvalitetnije obrazovanje i stjecanje vještina koje će omogućiti bolje plaćene karijere i viši životni standard. Prema istraživanju Zavoda za zapošljavanje Federacije BiH iz 2021. godine, žene spadaju među deset teže zapošljivih kategorija, uz osobe s invaliditetom, žrtve nasilja, mlade bez radnog iskustva, osobe iz institucija za nezbrinutu djecu, osobe starije od 40 godina, Rome, nekvalificirane radnike, demobilizirane branitelje, imigrante s potrebnim ispravama. Istraživanje pokazuje da je samo 20 posto ispitanika spremno da zaposli žene te da bi prednost dali mladim osobama bez iskustva.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

454

Vodovod i kanalizacija su jedna od "vrućih" tema u Mostaru već skoro deceniju. Gradska infrastruktura je još u jako lošem stanju i cijeli grad nije pokriven ni vodovodnom ni kanalizacijskom mrežom. Većina vodovodne i kanalizacijske mreže je izgrađena u prijeratnom razdoblju, velikim dijelom od azbestno-betonskih cijevi. Zbog zastarjelih instalacija i slabih spojnica evidentno je infiltriranje podzemnih voda u kanalizacijski sustav, kao i curenje otpadnih voda u okolno zemljište i podzemne vodne tokove. Gradska vlast je uložila oko 67 milijuna eura u rekonstrukciju kanalizacijske mreže, odnosno u njeno svođenje u obalne kolektore i izgradnju pročištača otpadnih voda u južnom dijelu grada. Izgradnja je financirana grantom iz IPA sredstava EU, kreditom Europske investicione banke, grantom iz sredstava švedske Agencije za međunarodni razvoj i suradnju (SIDA) te domaćim proračunskim sredstvima. Pročištač otpadnih voda danas radi sa 30 posto kapaciteta jer do njega dolazi tek manja količina otpadnih voda. Grad je u sudskom sporu s izvođačem radova, tvrtkom "Aktor" iz Grčke. Vlada Švedske je obustavila sva buduća ulaganja u Mostar sve dok gradska vlast ne okonča projekt kolektora i pročištača otpadnih voda te opravda novac koji je, prema svemu sudeći, već potrošila. Sugovornici kažu da Neretva smrdi isto kao i prije višemilijunskih ulaganja, jer većina otpadnih voda još završava u Radobolji i Neretvi. Organizacije nevladinog sektora su podnijele i kaznenu prijavu

protiv Grada Mostara. Navode da gradska vlast krije financijske podatke o projektu te da je mulj iz pročištača, koji sadrži opasne otrove, gradska vlast odlagala na gradski deponij Uborak pored Mostara. Vještačenje postrojenja pročištača otpadnih voda, izvršeno prema nalogu Tužiteljstva HNŽ, pokazalo je ozbiljne propuste zbog kojih može doći do stvaranja plinova, pa čak i eksplozije na pročištaču.

U izvješću Ureda za reviziju FBiH, koji je revidirao poslovanje mostarskog vodovoda od 2015. do 2017. godine, stoji da su gubici na vodovodnoj mreži oko 50 posto, ili oko 6,5 milijuna KM godišnje; da Grad Mostar ne provodi efektivan nadzor nad radom ovog javnog poduzeća čiji je osnivač; da je mostarski vodovod u smanjenje gubitaka na vodovodnoj mreži i njeno održavanje investirao svega 2 posto od svojih prihoda, koji su u te tri godine iznosili 35 milijuna KM. Prema podacima iz popisa pučanstva u BiH, u Mostaru živi 113.169 žitelja. Vodovodnom mrežom je pokriveno oko 90 posto užeg urbanog područja, oko 84 posto urbanog područja, te oko 30 posto ostalih prigradskih naselja. Prosječna pokrivenost vodovodnom mrežom na području cijele općine Mostar tako iznosi oko 76 posto. Gradska vlast i nadležne institucije tvrde da je voda iz vodovodne mreže sigurna za piće, ali ekološke udruge navode da kontaminirane pojedne vode s deponija Uborak evidentno zagađuju vode u pojedinim lokalnim vodovodima.

455

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Elektroenergetska mreža je dobro razvijena i pokriva sva urbana i ruralna područja grada Mostara. Grad ne oskudijeva u električnoj energiji jer je godišnja proizvodnja u BiH znatno veća od potrošnje. Tako je u 2020. godini proizvedeno oko 15 TWh električne energije u BiH. Potrošeno je oko 11 TWh, dok je višak od oko 4 TWh uglavnom izvezen.

U potrošnji električne energije kućanstva sudjeluje s oko 43 posto, industrija s oko 33 posto, dok ostatak troše građevinarstvo, promet i poljoprivreda. Oko 37 posto električne energije u BiH dolazi iz obnovljivih izvora električne energije. Zelena energija poglavito dolazi iz velikih hidroelektrana, izgrađenih prije rata, ali i iz tri vjetroelektrane izgrađene u Tomislavgradu i Mostaru te iz solarnih elektrana izgrađenih posljednjih godina u Stocu i drugim krajevima BiH. Početkom 2021. godine je na Podveležju iznad Mostara otvoren i prvi vjetropark koji je izgradila "Elektroprivreda BiH". Instalirana snaga vjetroelektrane Podveležje je 48 MW, s godišnjom

proizvodnjom od 130 GWh električne energije. To je oko 30 posto manje od proizvodnje Hidrocentrale Mostar na Neretvi, koja proizvede oko 170 GWh godišnje. Ohrabruje podatak da je “Elektroprijenosu BiH” podnesen ukupno 21 zahtjev za priključenje na mrežu planiranih vjetroelektrana i solarnih elektrana, ukupne projektirane snage od 2.200 MW. To je skoro pet puta veća instalirana snaga od planiranog Bloka 7 u Termoelektrani Tuzla.

Grad Mostar je 2016. godine odlučio smanjiti emisiju stakleničkih plinova za najmanje 20 posto do 2020. godine. Izrađen je tada Akcijski plan energijski održivog razvoja. U planu stoji da je potrošnja energije u gradskim objektima referentne 2014. godine iznosila 31 GWh, a u stambenom sektoru oko 229 GWh. Blage zime su razlog što se više od 80 posto stambenog sektora u objektima individualnog i u objektima kolektivnog stanovanja grije na električnu energiju. Drukčija je slika u javnim objektima poput škola, medicinskih ustanova i drugih institucija koje se u skoro 50 posto slučajeva još uvijek griju na lož-ulje.

456

Veliki potencijal predstavlja mogućnost korištenja oko 35.000 tona komunalnog otpada koje Mostar generira godišnje. Oko 45 posto tog otpada čini organski otpad, poput ostataka hrane, drvenog otpada, papira i slično. S obzirom na sastav, procjenjuje se da je energijski potencijal komunalnog otpada oko 106 GWh godišnje, što je znatno više od ukupne energije koja se trenutačno proizvede sagorijevanjem lož-ulja, biomase i plina na području grada. Nažalost, upravljanje otpadom je jedan od značajnih neriješenih problema iako je, tijekom posljednje decenije, gradska vlast u novi deponij Uborak uložila oko 16 milijuna KM. Trenutačno nema podataka je li i u kojoj mjeri Grad Mostar uspio smanjiti emisiju stakleničkih plinova. Poznat je jedino podatak da je udio LED rasvjetnih tijela u javnoj rasvjeti povećan sa 5 na oko 15 posto.

Cilj 8: Dostojanstven rad i gospodarski rast

Prema podacima Porezne uprave FBiH iz januara 2021. godine, bilo je zaposleno 28.799 žitelja općine Mostar, dok je 32.165 osoba radilo kod poslodavaca registriranih u općini Mostar. To znači da je 3.366 zaposlenih dolazilo na posao u Mostar iz drugih općina. U Mostaru je evidentno prisutno sivo gospodarstvo, najviše u turizmu i ugostiteljstvu. Krajem kolovoza 2021. godine je Služba za zapošljavanje HNŽ imala evidentiranih 30.613 nezaposlenih osoba. Od toga je u Mostaru bilo registrirano 14.776 nezaposlenih, što je, u usporedbi s prosječnom ne-

zaposlenošću u 2020. godini, manje za 4,3 posto. Više od polovine nezaposlenih su nekvalificirani radnici i trgovci.

Gospodarstvenici, pravnici, profesori engleskoga jezika, agronomi i pedagozi su najbrojniji visokoobrazovani kadrovi na evidenciji nezaposlenih. Od srednje obrazovanih kadrova, najbrojniji na evidenciji nezaposlenih su oni sa završenom ekonomskom školom i gimnazijom. Četiri od pet osoba evidentiranih u Službi za zapošljavanje su istodobno i korisnici zdravstvene zaštite posredstvom Službe.

Prijedlozi za oživljavanje gospodarstva idu u pravcu smanjenja opterećenja na poslodavce, smanjenja parafiskalnih nameta i davanja malim privrednicima mogućnost sezone registracije poslovnog subjekta kako bi se što bolje iskoristio turistički potencijal grada. Prijedlozi uključuju i privlačenje većeg broja digitalnih nomada koje grad i država trebaju promatrati i privlačiti kao dugoročne turiste.

Sugovornici iz građevinske struke kažu kako bi im koristila obuka koja bi im pomogla da dobiju detašmane i izađu na strana tržišta.

Veliki problem za razvoj ugostiteljstva i turizma predstavlja najam gradskih poslovnih prostora, od kojih su mnogi na vrlo atraktivnim lokacijama u starom dijelu grada, ali ipak godinama zjape prazni i propadaju. Taj neiskorišteni potencijal za razvoj lokalne privrede ne donosi korist, već potencijalnu opasnost od zaraze i stvara vrlo lošu sliku o gradu. Razlog je nerazumna politika Gradske uprave, koja odbija iznajmiti poslovni prostor narednom najmoprimcu prije no što prethodni najmoprimac izmiri svoja dugovanja. Grad očekuje da novi zajmoprimac izmiri dugovanja prethodnog ukoliko želi unajmiti poslovni prostor od gradske vlasti. Ti dugovi često iznose tisuće, pa i desetine tisuća KM. Istodobno, Grad Mostar često ne pokreće sudske sporove protiv zajmoprimaca koji imaju dugovanja. Veliki broj ruševina u užem centru grada također predstavlja prepreku punom korištenju turističkog potencijala. Te ruševine su često ljeti izvor nepodnošljivog smrada i potencijalni izvor zaraze.

Drvena industrija ima problem s nedorečenim zakonima i korupcijom koja onemogućuje izravan pristup sirovinama. Pojavljuju se lažne, odnosno fiktivne pilane koje s nekoliko uposlenih dobiju od nadležne šumarske institucije kvotu drvne sirovine koju im zakon garantira. Te tvrtke

nemaju kapacitet, a ni namjeru prerađivati sirovinu, nego je preprodaju nekolicini stvarnih, ozbiljnih pilana koje u tom slučaju imaju skuplju sirovinu.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Prije rata je Mostar bio značajan industrijski centar. Pamučna industrija “Đuro Salaj”, “Aluminij” Mostar, “Soko”, HEPOK, Tvornica duhana “Mostar”, “Žitopromet”, UPI i “Šipad” činili su kralježnicu privrednog razvoja i zapošljavale desetine tisuća radnika.

Skoro sve spomenute tvrtke su ugašene. Posljednja među njima je ugašena tvrtka “Aluminij”, čije je gašenje značajno smanjilo potrošnju električne energije u Mostaru. Jedino je HEPOK preživio tranziciju te nastavio postojati u drukčijem obliku, kao grozd većih ili manjih poljoprivrednih proizvođača. Danas se mostarska privreda naslanja na rastuću metalsku industriju, poljoprivrednu proizvodnju, turizam, obradu kamena, proizvodnju obnovljive električne energije (voda, vjetar, sunce), internacionalizaciju poslovanja kroz uvezivanje s inozemnim partnerima te srednje i malo poduzetništvo.

458

Sugovornici ističu da snažniji rast industrije zahtijeva jasan strateški pristup i visok stupanj koordinacije svih razina vlasti. Međutim, trenutačno stanje na svim razinama vlasti je totalna suprotnost. Nedostatak jasne vizije, politička nestabilnost i sukobi, visoka fiskalna i parafiskalna opterećenja za privrednike te nefunkcionalna javna uprava koja je opterećena korupcijom i nekvalitetnim kadrovima stvaraju ambijent koji je temeljna prepreka bržem gospodarskom i društvenom razvoju. Takav ambijent je uspio uništiti velike industrijske kompanije koje nisu uništene ratnim razaranjima, već poslijeratnom kriminalnom privatizacijom.

Tvrtke kao što su “Lignum” iz drvne industrije ili tvrtka SIK iz metalske industrije su pretežito orijentirane na strana tržišta, odnosno na izvoz. Takvi pozitivni primjeri postoje, ali sugovornici iz ovih tvrtki ističu da je pitanje koliko je moguće razvijati se u ovakvim uvjetima. Kao primjer navode PDV, koji privrednici plaćaju unaprijed, čim izdaju fakturu, a onda mjesecima čekaju da im država uplati povrat poreza, što im kontinuirano „veže kapital“ i „guši tijek gotovog novca“.

Mostar ima značajne turističke potencijale koji se mogu uvezati s vinogradarstvom i drugim granama poljoprivrede. Međutim, turizam je još uvijek sezonski posao, a turisti se zadržavaju kratko u Mostaru jer im nedostaje sadržaja za dulji boravak. Osim toga, iako je prošlo više od

četvrtine stoljeća od kraja rata, još uvijek su neriješena temeljna pitanja kao što su: upravljanje otpadom, veliki broj neraščišćenih ruševina, neriješeno pitanje ispuštanja neprečišćenih otpadnih voda u Neretvu, prazni gradski prostori. Ovi problemi predstavljaju ozbiljnu prepreku razvoju turizma, narušavaju sliku centra grada, ali i predstavljaju zdravstveni rizik i ekološki problem. Oni nisu riješeni iako je za njihovo rješavanje Grad u proteklim decenijama potrošio stotine milijuna KM.

Mostar ima dvije planirane industrijske zone. Prva je Bišće polje, a druga je Poljoprivredno-industrijska zona "Gajevi". Obje su u dosta lošem stanju, nezavršene, bez kanalizacije i druge nužne infrastrukture. Uz njih, postoje još najmanje tri lokacije na kojima je neplanski izgrađen veći broj poslovnih objekata, na temeljima prijeratnih tvornica. Na mjestu nekadašnje tvornice SOKO, na mjestu pamučnog kombinata "Đuro Salaj", te niz privrednih objekata izgrađenih duž desne obale Neretve i prometnice koja spaja Bulevar i Avijatičarski most.

Mostar ima dobar geografski položaj, dobru putnu i željezničku komunikaciju, dobru klimu za uzgoj vinove loze te niza visokovrijednih mediteranskih kultura, kao što su šipak, smokva, badem i maslina. Sugovornici ističu da su neki od njih bili u situaciji da dovedu potencijalne investitore, ali nisu našli kvalitetnog partnera u gradskoj vlasti. Primjerice, za revitalizaciju Bune, čuvenog prijeratnog kupališta i kampa gdje su svake godine ljetovale desetine tisuća osoba, bili su zainteresirani investitori iz Rusije. Međutim, na koncu je sve završilo nakon nekoliko neprijatnih sastanaka jer javna uprava nije bila sposobna ni da točno identificira zemljišne parcele prijeratnog kupališta koje su u vlasništvu i posjedu Grada. Usprkos svemu, ima dobrih pojedinačnih primjera, poput tvrtke "Ekon ImmoGroup". To je sestrinska tvrtka istoimene švicarske tvrtke koja je nastala kao rezultat potražnje švicarskog tržišta za visokokvalitetnim montažnim objektima. Međutim, to nije rezultat privlačne klime za investicije i efikasne i uslužne administracije naklonjene privrednicima. Rezultat je to uspješnog uvezivanja s dijasporom kroz osobne veze i projekte međunarodnih organizacija.

Lokalna vlast je deklarativno opredijeljena za rast i razvoj industrije, ali konkretni planovi i potezi izostaju. Grad nije izgradio uređenu industrijsku zonu koja bi privukla privrednike ili strane ulagače. Privredni napredak je vidljiv, ali on se dešava usprkos, a ne zahvaljujući djelovanju lokalne vlasti, ili nekim promišljenim javnim politikama i strategijama. Sugovornici kažu

kako vlast ima rigidan odnos prema privredi. Namećući nepodnošljivo visoke namete, vlast doslovno „gura privrednike izvan okvira zakona“. Istodobno su upravo javne tvrtke i institucije najveći dužnici po osnovu obveza plaćanja poreza i doprinosa za uposlene. Stoga se i privreda, baš kao i privredne zone u Mostaru ne razvijaju planski, već stihijski i zahvaljujući domišljatosti i kreativnosti privatnih poduzetnika. Oni su se sami snašli i za prostor, i za infrastrukturu, kao što sami rješavaju oscilacije na tržištu rada. Tako se, primjerice, prema podacima bonitetne agencije LRC, najveći broj brzorastućih tvrtki u HNŽ nalazi u Mostaru, čak 72. U tim tvrtkama je uposleno više od 6.000 radnika, koji su ostvarili prihod od 1,5 milijardi KM i dobit od 196,2 milijuna KM. Izvoz ovih tvrtki je u 2020. godini iznosio 137 milijuna KM.

Ove tvrtke su ostvarile napredak u ambijentu u kojem nije lako poslovati. Međutim, održiv razvoj privrede je teško zamisliv bez proizvodnje. Stoga je indikativno da je upravo nespecijalizirana trgovina naveliko najdominantnija djelatnost ovih najbrže rastućih tvrtki u HNŽ. Slijede tvrtke koje se bave cestovnim prijevozom robe, gradnjom stambenih i nestambenih zgrada i računalnim programiranjem, a među najbrže rastućim tvrtkama su i tri ljekarne.

460

Sugovornici kažu da lokalna vlast Mostara još uvijek nije shvatila važnost Tehnološkog parka INTERA, koji su lokalni poduzetnici pokrenuli 2011. godine. Iako je INTERA ostvarila značajne uspjehe na planu zapošljavanja, obučavanja mladih za deficitarna zanimanja, potpore startapima, kao i na planu inovacija i tehnološkog razvoja, lokalna vlast se tek nedavno zainteresirala za rad INTERA parka. I taj zakašnjeni interes gradske vlasti nije išao u pravcu potpore, već u pravcu težnje da pokuša oporezovati aktivnosti INTERA parka, odnosno financijski prihodovati.

Sugovornici kažu da je teško vjerovati da će lokalna vlast biti inicijator ili velika potpora tehnološkom napretku. Samoorganiziranje i udruživanje tvrtki unutar klastera je najvjerojatniji scenarij budućeg rješavanja pitanja tehnološkog napretka, inovacija i zadovoljenja potreba tržišta za visokokvalitetnim kadrovima.

Prihod 72 najbrže rastuće tvrtke Mostara je u 2020. godini iznosio 1,5 milijardi KM, od čega je izvoz iznosio 137 milijuna KM, ili nešto iznad 9 posto ukupnih prihoda. Izvoz je bitan s dva aspekta. Najprije, tvrtke izvozom osiguravaju prisutnost na većem i stabilnijem tržištu. Inozemna tržišta, a naročito tržište EU, podrazumijeva i mnogo veću stabilnost, redovnost i izvjesnost isplate nakon obavljenog posla. To domaćim izvoznicima osigurava stabilniji tijek gotovine. S

druge strane se problemi izvoznika (kao i uvoznika) uglavnom vežu za kvalitetu i brzinu rada domaćih carinskih organa te carinskih organa zemalja u koje izvoze ili preko kojih izvoze. Carinska procedura se nerijetko koristi kao oružje u međunarodnim političkim odnosima. Ti mehanizmi, međutim, nisu u rukama lokalne vlasti.

Mostar ima vrlo dobru poziciju, kao i veoma dobru komunikacijsku povezanost, nužnu za sve tvrtke, a osobito za one izvozno orijentirane. Međutim, loše upravljanje lokalne vlasti Zračne luke u Mostaru je rezultiralo nedovoljnim razvojem zračnog teretnog, ali i putničkog transporta.

Migracije mladih ka zemljama Zapada, kao i neadekvatan sustav obrazovanja u Mostaru su već u izvjesnoj mjeri usporili razvoj industrije. Ideja i mogućnosti za prevladavanje postojećih problema dolaze uglavnom od privatnog sektora. Privatnici se u svojim planovima i projekcijama uglavnom trude zaobići javni obrazovni sustav u kojem dominiraju nezainteresiranost i nestručnost nastavnih kadrova, ali i učenika i njihovih roditelja, kojima je diploma često primarni cilj, a ne stečeno znanje i vještine. Prijedlozi idu u pravcu promocije deficitarnih zanimanja kao „cool“ i „in“ profesija od kojih se može dobro živjeti. Postoje i rijetki primjeri stipendiranja srednjoškolaca u određenim deficitarnim zanimanjima. Privrednici su kroz Tehnološki park INTERA počeli rješavati problem nedostatka kadrova kroz programe praktične obuke na CNC strojevima, tehnološkoj pripremi CNC programa, konstruiranju pomoću CAD alata i izradi modela na 3D printerima.

Postoje i konkretni prijedlozi sugovornika koji planiraju osnivanje IT akademije kako bi se prevladao „neizdrživo dosadan obrazovni proces“ na javnom sveučilištu koji vode „nekompetentni ljudi“. Postoji i prijedlog osnivanja suvremenog, komercijalnog, proizvodno-obrazovnog centra za drvnu industriju. On bi imao neke od najnaprednijih i najskupljih postrojenja koje bi koristio za obuku, ali i za iznajmljivanje tvrtkama drvne industrije na komercijalnoj osnovi.

Uloga dijaspore u privrednom životu BiH ima veliki potencijal koji nije do kraja iskorišten. Veliki broj uspješnih Bosanaca i Hercegovaca živi u inozemstvu. Mostarska dijaspora je uglavnom u skandinavskim zemljama i zemljama zapadne Europe. Kontakti lokalne zajednice i dijaspore su vrlo dobri i lokalna zajednica sve više shvaća kakve su potrebe stranih tržišta. Brojni su primjeri gdje su strani investitori upravo pripadnici mostarske dijaspore. Tako se, primjerice, povrat-

nik iz Norveške okušao u građevinskom sektoru i osnovao tvrtku "Interprodukt", koja proizvodi PVC stolariju za norveško tržište. Još jedan povratnik iz Skandinavije je u Mostaru osnovao IT kompaniju "ZenDev", koja svoje usluge plasira na švedsko tržište. Za potrebe švicarskog tržišta je u Mostaru osnovana tvrtka "Ekon ImmoGroup", koja se bavi proizvodnjom montažnih objekata. Pokrenuo ju je povratnik iz Švicarske. Sve tri navedene tvrtke su u određenoj mjeri surađivale s projektom "Dijasporainvest" i ostvarile određeni vid potpore. Ljudi koji su proveli dio života radeći u nekim od najnaprednijih privreda svijeta itekako mogu svoje znanje i iskustva prenijeti u Mostar i tako pomoći razvoj lokalne privrede. Usto, značajan broj stranih tvrtki razmišlja o prenošenju proizvodnje iz zapadnih zemalja u neke druge dijelove svijeta, pri čemu BiH ima svojih komparativnih vrijednosti poput blizine, komunikacijske povezanosti, ali i značajno nižeg poreza na dobit nego u nekim zapadnim zemljama. Tu šansu bi Mostar mogao mnogo bolje iskoristiti kada bi imao lokalnu vlast koja je efikasna, sposobna i poslovno orijentirana. I veze s dijasporom u Americi su snažne. Dr. Mahira Tanović, Mostarka koja je već decenijama priznata kirurkinja u Americi, trenutačno predsjedava Bosansko-hercegovačko-američkom akademijom znanosti i umjetnosti, koja je već duže od decenije aktivna na polju razmjene ideja i stvaranju prilika za suradnju bh. dijaspore s domovinom.

Sugovornici kažu da lokalna vlast deklarativno podržava razvoj inovacija, ali je u stvarnosti uglavnom usredotočena samo na sebe i uske nacionalno-stranačke potrebe. Svi konkretni potezi u tom pravcu rezultat su rada privatnog (kao, primjerice, Tehnološki park INTERA) i nevladinog sektora (kao što je CERIT – Centar za edukaciju, robotiku, inovacije i tehnologiju u Mostaru). CERIT je neprofitna organizacija koju financiraju međunarodni donatori. Članovi CERIT-a sudjeluju na međunarodnim natjecanjima, a ove godine su s projektom pametnog navodnjavanja zauzeli prvo mjesto na Međunarodnoj robotičkoj olimpijadi pod nazivom "Discover & Recover". CERIT nudi obuke iz robotike, programiranja, rada na računalima i slično.

Povećanje izdvajanja za inovatorstvo mladih i za poticanje startup poduzeća bi svakako dovelo do povećanja broja mladih poduzetnika i osnivanja poduzeća. Međutim, u proračunu Mostara gotovo da nema predviđenih izdvajanja za te kategorije. Naime, za inovatorstvo mladih uopće nema predviđenih izdvajanja u proračunu Grada za 2021. godinu, dok je za poticaje startup poduzećima planirano izdvojiti 20.000 KM. Istodobno, lokalna vlast troši desetine, pa i stotine

tisuća KM za luksuzna vozila koja su na usluzi gradonačelniku i ravnateljima brojnih javnih poduzeća. Evidentno je da lokalna vlast također izdašno financira projekte udruga mladih, koje su osnovali i koje vode pojedinci iz vladajućih stranaka SDA i HDZ. Da bi se značajnije promijenilo stanje, nužna je radikalna promjena ili transformacija lokalne vlasti i njenih politika.

Prilike za razvoj IKT sektora u Mostaru je preporučljivo tražiti u jačem povezivanju s dijasporom i stranim tržištima. Osim toga, neminovni proces digitalizacije poslovnih procesa u skoro svim privrednim granama, koji je otpočeo i u BiH, stvorio je već značajno lokalno tržište. Dodatna prigoda bi bila i privlačenje digitalnih nomada koji bi donijeli dvostruku korist lokalnoj zajednici. Osim što bi bili svojevrsni dugotrajni turisti, digitalni nomadi bi svakako dali doprinos u širenju znanja i vještina. Na taj način bi se mogla stvoriti ekspertna baza koja bi mogla poslužiti kao platforma za unaprjeđenje zastarjelog obrazovnog procesa.

Osim lošeg obrazovnog sustava, druga najveća prepreka je lokalna vlast koja ne primjećuje potrebu za ulaganjem u razvoj ovog sektora. Svakako bi bilo poželjno podržati postojeće programe za pomoć startup idejama koje vode privatni i nevladin sektor. Međutim, nužno bi bilo da se, paralelno s potporom postojećim programima, pokuša uvjeriti lokalnu vlast u nužnost kontinuiranog proračunskog izdvajanja za poticaj startup tvrtkama te malim i srednjim poduzećima s potencijalom rasta.

463

Digitalizacija javne uprave, njezinih usluga i informacija za građane, biznis, turiste i dijasporu je neminovan preduvjet za razvoj svake lokalne zajednice. Jednako je važno, a možda čak i važnije, transformirati javne politike i usmjeriti ih ka razvoju te orijentirati javnu upravu ka razvojnim projektima, potrebama privrednika i smanjenju korupcije.

Mostar je povoljno geografski lociran i ima dobru cestovnu i željezničku komunikaciju s Lukom Ploče na jugu i Sarajevom na sjeveru. Nedaleko od grada je i Međunarodna zračna luka, koja je, nažalost, već godinama neaktivna ili nedovoljno aktivna, pa ne predstavlja neku pouzdanu transportno-komunikacijsku vrijednost. U narednim godinama se očekuje daljnji razvoj autoputa na Koridoru 5C koji će znatno ubrzati komunikaciju s Dalmacijom, kao i s kopnenim dijelom BiH.

Postoje evidentni sukobi lokalnih zajednica i javnog poduzeća "Autoceste FBiH" u svezi s izborom trase autoputa u južnom dijelu grada. Zbog snažnog protivljenja odluci da se autoput

izgradi preko plodnog zemljišta, voćnjaka i vinograda koji su uglavnom u posjedu povratnika srpske nacionalnosti, EBRD je odlučio da provede istragu o načinu na koji je provedena javna rasprava za odabir trase. Revitalizacija Zračne luke u Mostaru je također nužna za snažniji razvoj izvozno orijentirane privrede, kao i za snažniji razvoj turizma.

Očito je da lokalna vlast u Mostaru ne razumije ni potrebe građana za odgovarajućom infrastrukturom, pa tako ni potrebe privrede niti potencijalnih stranih ulagača. U središtu lokalne vlasti Mostara se ne nalaze potrebe privrednika za stabilnom infrastrukturom, za energijom iz obnovljivih izvora, za održivim razvojem uz maksimalno zalaganje za očuvanje prirode. Ne postoje javno dostupni planovi za izgradnju dviju planiranih poslovnih zona niti procjene iznosa koje je neophodno uložiti kako bi se te poslovne zone izgradile. Postoji jedino javno dostupan dokument o izmjenama i dopunama regulacionog plana industrijske zone Bišće polje. U dokumentu je vidljivo da je od 50 ruševnih objekata planiranih za uklanjanje srušeno njih sedam, dok je izgrađeno ukupno devet novih. Sama zona izgleda poput ratne, a ne poslovne. Ceste su razrovane i nepregledne lokve se smjenjuju s ostacima asfalta i neodržanim, zemljanim putovima i šikarom. Nema kanalizacije ni odvoda oborinskih voda. Veći dio prijeratnih objekata koristi septičke jame.

464

Procesom unaprjeđenja poduzetničke infrastrukture se ne upravlja institucionalno i strateški. Poslovne zone i infrastruktura se formiraju stihijski, u skladu s potrebama i mogućnostima pojedinih privrednih subjekata, što troši vrlo mnogo energije i sredstava. Takav stihijski razvoj dovodi do ponavljanja istih infrastrukturnih troškova za veći broj privrednih subjekata te dovodi do raskopavanja tek asfaltiranih ulica, kako bi se naredni poslovni subjekt mogao priključiti na infrastrukturu. Takav slijed stvari značajno usporava privredni i društveni razvoj lokalne zajednice. Usto, često stvara dodatne infrastrukturne probleme poput preopterećenog kanalizacijskog i vodovodnog sustava ili prometnica.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

U gradu je evidentna klasna nejednakost koja je sve izraženija i koja „tjera mlade iz države“ mnogo više nego puki nedostatak sredstava za život ili poslovnih prilika. Životni standard raste, ali ni približno tako brzo kao što rastu troškovi životnih namirnica. Stoga je mnogo obitelji

koje ne mogu osigurati ni polovinu sindikalne potrošačke korpe, koja je od siječnja do rujna 2021. godine narasla sa 2.044 na 2.524 KM.

S druge strane, postoji malobrojna povlaštena klasa onih koji su bliski političkoj vlasti i koji imaju natprosječna financijska sredstva. Ono što je evidentno je da za povlaštenu klasu važe druga pravila i skoro potpuni imunitet od društvene, pa često i zakonske odgovornosti.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Sugovornici kažu da Mostar, kao održivu zajednicu, zamišljaju prije svega s mnogo više socijalne pravde, jednakosti i društvene odgovornosti te s mnogo manje korupcije. Nakon toga slijede težnje za efikasnim upravljanjem otpadom. Čak 47 posto otpada u Mostaru čini organski otpad koji bi mogao biti iskorišten kao sirovina za proizvodnju električne energije i komposta. Mostar već decenijama ima čak četiri komunalna poduzeća i vjerojatno jedan od najlošijih sustava upravljanja otpadom u državi. Slijede vizije u čijem je središtu uređena infrastruktura, s dosta zelenih površina, pješačkih zona i biciklističkih staza.

Inicijativu ka zelenoj transformaciji vodi isključivo nekoliko ekoloških organizacija. Jedna od njih je Udruga "Majski cvijet", koja se bori protiv izgradnje hidrocentrale na zaštićenoj prirodnoj lokaciji Bunski kanali i zalaže se za održivo upravljanje otpadom. Druga najaktivnija organizacija je Udruga građana "Jer nas se tiče", koja se bori protiv nezakonitog poslovanja gradskog deponija Uborak, koji ima ozbiljan negativan utjecaj na okoliš i javno zdravlje. Smanjenje otpada, kvalitetnije komunalne usluge, odgovorna proizvodnja i potrošnja te održivi razvoj su u središtu organizacije "Futura", koja je vrlo aktivna posljednjih godina.

465

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Godine 2017. u Mostaru je pokrenut projekt prve ekološke zgrade. Nastala je kao proizvod suradnje učenika i nastavnika Koledža ujedinjenog svijeta iz Mostara. Ona je uspostavljena te je definirana kao jeftina za održavanje, prikladna za okoliš, i kao ona kroz koju učenici/e imaju priliku stjecati navike efikasnog korištenja resursa. Na zgradu su postavljeni solarni paneli te će time ovo biti prva „zelena zgrada“. Inače, u Mostaru je evidentna gradnja na mjestima gdje ona nije dozvoljena te je sunčeva energija gotovo potpuno neiskorištena. Vlada opće mišljenje

da vlasti i nadležni organi nemaju veliko razumijevanje za ekološku gradnju i očuvanje okoliša, što često ističe NVO CPCD. Na mnogobrojnim nekadašnjim izletištima i parkovima prirode su izgrađeni brojni objekti, što je sve dozvoljeno od raznih razina vlasti. Osim toga, na ovom području se dozvoljava i izgradnja mini hidroelektrana, čime je dodatno poremećen prirodni sklad. Unatoč navedenim problemima, Grad Mostar je 2018. godine bio proglašen prvakom zaštite okoliša i energetske efikasnosti u BiH te dobitnikom plakete „Zlatna tisa“, čija je dodjela upriličena u Čapljini od NVO CRP-a i Općine Čapljina. No, unatoč tome su 2019. godine bili evidentni zagađenje malih deponija smeća koje se nije redovito odvozilo i zagađenja Neretve ispuštanjem otpadnih bioloških i nebioloških materija. Godine 2019. od Fonda za zaštitu okoliša FBiH odobren je projekt „Probni rad postrojenja za preradu otpadnih voda (PPOV)“, za koji je Mostar dobio 200.000 KM, međutim, nije evidentirana njegova provedba. Prije toga, 2010. godine, realiziran je projekt „Zaštita kvaliteta vode u Mostaru – Izrada projektne dokumentacije za PPOV Mostar“. Prema istraživanju, navedena projektna ideja je nastala 2005. godine, čime se zamjećuje kontinuitet rada na ovom polju. Međutim, prema istraživanju u knjigovodstvenim evidencijama JP „Vodovod“ Mostar, ne postoje podaci u svezi s izgradnjom PPOV niti „Vodovod“ ima informaciju gdje se investicija iskazuje – prema revizorskom izvješću poduzeća. Osim ovog projekta, odobreni su i: „Dvojni primarni kanalizacijski kolektori u centralnom dijelu grada Mostara - dionica T2b“ u vrijednosti od 100.000 KM, potom „Projekt izgradnje partera i sustava prikupljanja, odvodnje i tretmana pročišćavanja potencijalno zauljenih oborinskih otpadnih voda Servisno-radioničkog objekta, Mostar Bus d.o.o. Mostar“, u vrijednosti od 150.000 KM, „Energijski pregled (studija) javne rasvjete grada Mostara“ u vrijednosti od 35.000 KM, „Identifikacija i definiranje ekološkog statusa biljnih vrsta Livanjskog polja u skladu s Crvenom listom flore Federacije Bosne i Hercegovine“ u vrijednosti od 50.000 KM, „Raznolikost staništa sa aneksa i habitat direktive na istraživanom području kanjona rijeke Rakitnice“ u vrijednosti od 150.000 KM, „Uspostava sustava javnih bicikala u gradu Mostaru“ u vrijednosti od 50.000 KM, „Nova oprema za pravilno zbrinjavanje medicinskog otpada“ u vrijednosti od 80.000 KM, „Mladi i okoliš“ u vrijednosti od 30.000 KM, „Izrada strateškog plana, naučno-stručna konferencija i promotivna kampanja o važnosti zaštite slatkovodnih ekosustava u FBiH“ u vrijednosti od 30.000 KM, „Podizanje javne svijesti o potrebi zaštite okoliša iniciranjem procesa uređenja vodenih tokova na Mostarskom blatu“ u vrijednosti do 25.000 KM i „Podizanje svijesti javnosti

o štetnosti ilegalnih deponija, njihovo mapiranje i akcije čišćenja na području općina Čapljina, Stolac, Neum i Ravno” u vrijednosti od 15.000 KM. Navedeno govori o apliciranju velikog broja projekata koji se odnose na pitanja energetske i ekološke efikasnosti i održivosti. U Mostaru postoji nekoliko eko-friendly poduzeća, poput “Nobel” d.o.o., koji se predstavlja kao sinonim za čistu vodu i grijanje i koji među proizvodima nudi i sustave za uštedu vode i energije, te sustave za filtriranje i pročišćavanje vode. Tu imamo i “Intercomerc” d.o.o., koji se bavi otkupom i preradom sekundarnih sirovina. Međutim, to nije dovoljno za prisutno zagađenje grada Mostara. Grad ne prepoznaje sustav 3R i za upravljanje otpadom se ne može reći da je trenutno održivo. Nije poznato koliko postoji održivosti u procesima javnih nabavki roba i usluga u Mostaru.

Cilj 13: Očuvanje klime

Mostar je najtopliji i najsunčaniji grad u BiH, s više od 2.285 sunčanih sati u godini. U proljeće i jesen Mostar obiluje padavinama, ali je snijeg prava rijetkost. Evidentna je pojačana nestabilnost klimatskih prilika s izraženim ekstremima, poput obilnih pljuskova, grada ili nezapamćeno visokih snježnih nameta, poput onih zabilježenih 2012. godine, kada je proglašeno stanje elementarne nepogode. Ove godine je snijeg u Mostaru pao u travnju, što je još jedna nezapamćena meteorološka pojava, koja najviše pogađa poljoprivrednike.

Grad Mostar je izradio Akcijski plan energetske održivosti razvoja grada 2016–2020. godina. Obvezao se do 2020. smanjiti emisiju stakleničkih plinova za 20 posto u odnosu na referentnu 2014. godinu. Te godine je ukupna emisija ugljičnog dioksida (CO₂) u pet promatranih sektora Mostara iznosila 380.504 tone CO₂ ekvivalenta. Zgradarstvo ima najveći udio u ukupnoj emisiji, koji iznosi 54 posto. Zatim slijede transport sa 33 posto, komunalni otpad sa 10 posto, javna rasvjeta 2 posto te sektor vodosnabdijevanja sa 1 posto. U svom akcijskom planu Grad je svoju opredijeljenost za energetske održiv razvoj utemeljio na načelima energetske učinkovitosti, održive gradnje i korištenja obnovljivih izvora energije kroz sljedeće aktivnosti:

1. Kontinuirano uvećanje energetske učinkovitosti i korištenja obnovljivih izvora energije u zgradama u vlasništvu Grada;
2. Kontinuirano smanjenje potrošnje goriva i povećanja kvaliteta javnog gradskog prijevoza

3. Uvećanje energetske efikasnosti javne rasvjete;
4. Planiranje razvoja na načelima energijsko-ekološke održivosti;
5. Kontinuirana informativno-edukativna kampanja o načinima povećanja energetske učinkovitosti i smanjenja emisija CO₂;
6. Potpora većem korištenju obnovljivih izvora energije u privatnom sektoru;
7. Promocija lokalne proizvodnje energije iz obnovljivih izvora i kogeneracije.

Dokumentom je predloženo ukupno 26 mjera s ukupnim potencijalom smanjenja emisija od oko 82.880 tona CO₂ ekvivalenta. Nema dostupnih podataka o tome u kojoj mjeri je gradska vlast uspjela smanjiti emisiju CO₂. Jedini dostupan podatak je da je udio LED rasvjetnih tijela u javnoj rasvjeti povećan s pet posto u 2014. godini na današnjih 15 posto.

Evidentno je, međutim, da raste ekološka osviještenost građana koji se sve više bune i protestiraju zahtijevajući efikasnije upravljanje otpadom i rigoroznije mjere i kazne za zagađivače.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

468

Evidentan je dugogodišnji sukob između građana i ekoloških udruga u svezi s očuvanjem okoliša, a naročito sprječavanja zagađenja vodnih tokova u Mostaru i izgradnje hidrocentrale u zaštićenom području na ušću Bune u Neretvu. Neretva je ozbiljno zagađena iz više izvora. U Konjicu je dokazano zagađenje teškim metalima i fosforom iz postrojenja metalske industrije u krugu industrijske zone UNIS. Prezasićenost fosforom dovodi do pojave cvjetanja algi na Jablaničkom jezeru. Konjic je izgradio funkcionalno postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda iz gradske zone, ali naselja izgrađena uz obale Jablaničkog jezera te uz obale Neretve, među kojima je i općina Jablanica, ispuštaju svoje otpadne vode izravno u vodne tokove. Usto na Neretvi radi i pet hidrocentrala koje su potencijalno veliki zagađivači. Ekološku katastrofu i neviđen pomor ribe je 2006. godine izazvala neutvrđena količina kancerogenog trafo-ulja (PCB – poliklorirani bifenili), koje se izlilo iz Hidroelektrane Jablanica. Najveći zagađivači Neretve u samom Mostaru su deponij Uborak, kanalizacija, poljoprivredne površine i tvrtke metalnog sektora, kao što su SIK, "Sunita Commerce", UNIS TŠP, "Zinktechnik", "Eurometali".

Nedavno izgrađena postrojenja za pročišćavanje otpadnih voda u južnoj gradskoj zoni Mostara su puštena u testnu funkciju, s oko 30 posto kapaciteta. Naime, tek manji dio planiranih otpadnih voda je doveden do pročištača. Odlaganje stotina tona mulja, koji je nataložen u prvim mjesecima rada postrojenja, postalo je dodatni ekološki problem, jer je u njemu utvrđena viša koncentracija piralena, odnosno PCB spojeva (poliklorirani bifenili). Usprkos tome, gradska vlast je zagađeni mulj nezakonito deponirala na komunalni deponij Uborak i nije pokrenula istragu o tome tko emitira piralen koji završava u gradskoj kanalizaciji. Sugovornici navode da je gradska vlast uništila komunalnu infrastrukturu i dovela do toga da gradski deponij posluje nezakonito jer je izgubio okolišnu dozvolu.

Zaštita voda je samo formalno u rukama entitetskih, županijskih i gradskih institucija. Suštinski, najaktivniji zaštitnici voda su građani i organizacije civilnog društva, dok su institucije u pravilu pasivne, a ponekad i same ozbiljni zagađivači prirode, kao u slučaju deponiranja piralena na komunalni deponij.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Jedna od ekoloških „crnih točaka“ o kojima se rijetko govori je deponij crvenog mulja, nusproizvoda proizvodnje aluminija u Mostaru. Ovaj prijeratni deponij, na koji se već decenijama ne doprema novi mulj, smješten je na visoravni iznad mostarske doline, ali administrativno pripada općini Čitluk. Mulj se nalazi u betonskom koritu u prirodnoj uvali, na površini od oko 70 hektara. Deponij je u lošem stanju te predstavlja potencijalnu opasnost jer su betonski bazeni ispucali, zaštitna ograda više ne postoji, okolni kanali su zatrpani i uništeni, sustav za natapanje potpuno devastiran, a cjelokupan prostor je bez nadzora. Po propisima bi deponij trebao konstantno biti pod vodom, ali jezero često presuši, a vjetar raznosi visokoalkalnu crvenu prašinu po okolnim kućama.

Drugi značajan ekološki problem je loše upravljanje otpadom i deponijem. Žitelji sjevernih prigradskih naselja, koji žive u blizini deponija Uborak, mjesecima su tijekom 2019. i 2020. blokirali deponij, tražeći da se otpad odlaže sukladno sa zakonom te da se postojeći prekapacitirani deponij sanira, a deponiranje otpada nastavi na nekoj drugoj lokaciji. U deponij je uloženo skoro 16 milijuna KM, ali je zbog lošeg menadžmenta i neodgovornog deponiranja ovo pos-

trojenje izgubilo okolišnu dozvolu i već godinama posluje nezakonito. Iako je uprava deponija tvrdila da su sve emisije deponija u okoliš sukladne sa zakonom, nezavisna analiza je utvrdila da procjedne vode deponija sadrže 100 puta veće količine arsena od dozvoljenih. Arsen nazivaju kraljem otrova i on se dokazano taloži u kostima i oštećuje mozak i jetra. Analiza je utvrdila zagađenost i drugim supstancama, što pokazuju vrijednosti kemijske i biološke potrošnje kisika, koje su čak 22 puta više no što je dozvoljeno Federalnom uredbom o uvjetima ispuštanja otpadnih voda u okoliš i sustave javne kanalizacije.

Pučanstvo je višestruko ugroženo otpadom jer su ulice grada često u ljetnom razdoblju pretrpane smećem iz više razloga, kao što su međusobni sukobi komunalnih poduzeća, štrajkovi, blokade deponija zbog njegovog nezakonitog poslovanja i slično. U pozadini svih ovih razloga stoji loša javna uprava, koja je uspostavila čak četiri komunalna poduzeća i demonstrirala frapantnu nesposobnost da riješi čak i najosnovnije probleme, kao što su upravljanje otpadom, parking, sanacija ruševina u centru grada i slično.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

470

Vladajuće partije SDA i HDZ još uvijek aktivno usporavaju proces ujedinjenja grada kroz prisutnu nacionalističku retoriku, nacionalno podijeljeno školstvo, komunalni sektor, zdravstvo i brojne druge sfere javnog života. Iza fasade konstantnih sukoba i političkih trvenja evidentna je dobro sinkronizirana suradnja ovih dviju političkih partija u koruptivnim djelima, koja se ogledaju kroz namještanje javnih radova i financijsko jačanje nekolicine povlaštenih privrednika nauštrb slabljenja javnih institucija i proračuna. Sugovornici kažu da od evidentne korupcije još teže podnose nedostatak socijalne pravde. Imaju osjećaj da povlaštena manjina može sve i da za nju zakon ne važi, dok se nad obezvlaštenim građanima primjenjuju represivne policijske i pravosudne mjere. Takav je slučaj s deponijem Uborak, koji posluje nezakonito, ali policija represivno djeluje ka prosvjednicima koji su bili izloženi i sudskom progonu, iako je lokalna vlast ta koja ne poštuje zakon. Organizirani kriminal je prisutan i javnost i mediji znaju imena šefova lokalnih narkoskupina čiji su oružani sukobi nerijetko ugrožavali javnu sigurnost. Međutim, u posljednje dvije decenije nije bilo značajnijih zapljena heroina niti sudskih procesa.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Mnogi sugovornici iz poslovnog sektora kažu da se suradnja s javnim sektorom lokalne zajednice svodi na promotivno fotografiranje i pusta obećanja. Postoje pojedini programi na višim razinama vlasti za potporu unošenja tehnoloških inovacija u poslovanje ili za unaprjeđenje zaštite okoline i smanjenje štetnih emisija iz proizvodnih procesa. Mnogi sugovornici ističu da su često korisnici tih poticaja poznati mnogo prije okončanja poziva jer se novac iz fondova ne dijeli pravedno, već po sustavu političke podobnosti. Lokalno gospodarstvo se sve bolje uvezuje s regionalnim i globalnim akterima, dijelom zahvaljujući vezama i suradnji s dijasporom, a dijelom zahvaljujući intenziviranju poslovne suradnje na polju obrazovanja i obuke deficitarnih kadrova.

Mrkonjić Grad

Uvod

Predstavljena je procjena za opštinu Mrkonjić Grad na osnovu prilagođenih indikatora održivog razvoja za svaki od 17 ciljeva održivog razvoja UN-a. Procjena se, prije svega, oslanja na zvanične strateške i razvojne dokumente, dostupne statističke podatke,¹⁶⁶ na sekundarne podatke dostupne u medijima i drugdje. Dodatni podaci prikupljeni su istraživačkim intervjuima sa osobama koje djeluju i rade u poslovnom, odnosno civilnom sektoru u Mrkonjić Gradu. Za svaki cilj najprije se kratko osvrćemo na status cilja unutar razvojnostrateškog okvira¹⁶⁷ opštine te razmatramo relevantne politike opštine, tamo gdje one postoje, a potom, na osnovu primarnih i drugih podataka kojima raspolažemo, nastojimo da ocijenimo trenutno ili najskorije stanje te da osmotrimo relevantne trendove.

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

472

Lokalni razvojnostrateški okvir ne bavi se direktno siromaštvom niti sadrži mjere usmjerene na neki aspekt siromaštva. Nisu dostupne ni bilo kakve direktne mjere za borbu protiv siromaštva za Mrkonjić Grad. Pogled na potrošnju iz opštinskog budžeta u prethodnih šest godina na ime socijalne zaštite otkriva relativno značajan porast izdvajanja sa 1,70 miliona 2018. godine na 2,51 milion u 2022. i planiranih 2,83 miliona u 2023. godini,¹⁶⁸ što bi mogao biti indikator porasta broja onih koji su u stanju potrebe.

Ponešto o siromaštvu možemo posredno saznati iz zvaničnih statistika. Statistike navode da je 2021. godine 557 odraslih lica koristilo neku vrstu javne socijalne pomoći. Broj je nešto manji nego prije pet godina, kada je taj broj iznosio 614 lica. Najviše je onih koji nemaju nikakve sopstvene prihode i tu se apsolutni broj u istom periodu povećao sa 365 na 392 lica. Tu je sigurno riječ o licima izloženim siromaštvu ili licima u situaciji siromaštva.

¹⁶⁶ Oslanjamo se na podatke u bazama dostupnim uz godišnji izvještaj Republičkog zavoda za statistiku Republike Srpske „Gradovi i opštine Republike Srpske“, koji su dostupni za period 2016–2021, ali sadrže podatke koji sežu do 2012. godine. Vremenske serije koje koristimo naše su kompilacije. Pored toga, koristimo i statistike Ministarstva unutrašnjih poslova Republike Srpske dostupne na: https://mup.vladars.net/lat/index.php?vijest=informisanje_javnosti&vrsta=statistike

¹⁶⁷ Strategija razvoja 2014–2024, revidirana za period 2019–2024, LEAP iz 2010. godine, Prostorni plan opštine Mrkonjić Grad 2016–2036. usvojen 2017. godine.

¹⁶⁸ Budžeti i izvještaji o izvršenju za odgovarajuće godine.

Kada se pogledaju iznosi penzija, opravdano se može pretpostaviti da postoji određeni stepen siromaštva u ovom dijelu populacije. Ukupan broj lica koja su primala neki oblik penzije bio je 3.740 korisnika, što je oko 26% ukupne populacije. Od tog broja, 2.081 lice korisnik je starosne, 577 lica korisnici su invalidske i 1.082 lica porodične penzije. (Zaposlenih u ovoj opštini iste godine bilo je 3.761, a ukupan broj stanovnika bio je nešto više od 14.000.) Prosječna penzija iznosi 352 KM. Penzije su najviše kod korisnika starosne penzije, i ona, u prosjeku, iznosi 393 KM. Prosjek za kategoriju korisnika invalidske penzije iznosi 334 KM, a za one koji koriste porodičnu penziju 282 KM. Iznosi su, u poređenju sa prosječnim troškovima, vrlo niski. Znamo da prosjeci skrivaju nejednakosti i razložno je pretpostaviti da je među penzionerima siromaštvo prisutno.

Ako uzmemo, na primjer, procjenu posljednje Ankete o potrošnji stanovništva iz 2015. o stopi siromašnih domaćinstava od oko 16,5%, uz pretpostavku da se stopa smanjivala i da za Mrkonjić Grad iznosi oko 15%, dobićemo broj od oko 800 domaćinstava ili oko 2.000 lica koja žive u siromaštvu.

Dodatni faktor u ovom pogledu svakako predstavlja i porast cijena energenata i proizvoda široke potrošnje, posebno osnovnih, uz vrlo slab rast plata i drugih primanja, posebno penzija. Zbog toga nije neosnovano očekivati i dodatne pritiske u smislu izloženosti siromaštvu.

473

Cilj 2: Svijet bez gladi

Ne postoje podaci o licima koja trpe glad i nisu u stanju da obezbijede barem osnovnu ishranu. Razvojnostrateški okvir ne tretira ova pitanja. Čini se da glad zasad ne predstavlja značajan društveni problem. Javna kuhinja ne postoji.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Opštinski razvojni okvir adresira dijelom stanje u zdravstvu i priznaje da su potrebna unapređenja. Primjećuje, pored toga, i nedostatak kadrova. Već LEAP iz 2010. godine postavlja ambiciozne ciljeve u ovom domenu - kontrolu hrane, smanjenje emisija povezanih sa motornim vozilima, kontrolu vazduha, uvođenje kontrole lokalnih vodovoda, saniranje objekata itd. Prostorni plan postavlja dodatne ciljeve u pogledu ekoloških faktora zdravlja, prije svega u formi uvođenja čistijih tehnoloških rješenja, regionalizacije zbrinjavanja otpada, smanjenja

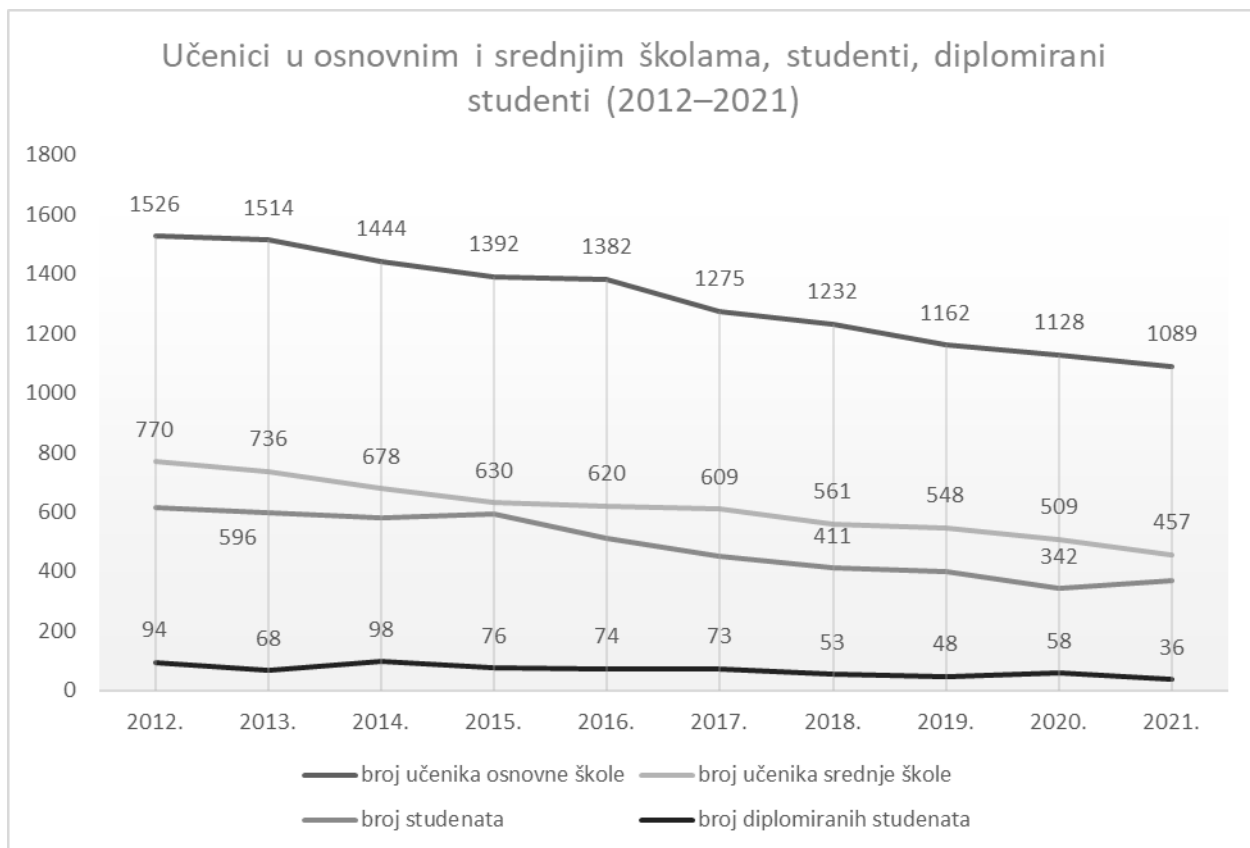
negativnih uticaja u gradskom području, pošumljavanja i razvoja zelenih i javnih prostora. U pogledu bazičnih statistika povezanih sa zdravstvenim sistemom, 2021. godine bilo je samo 18 diplomiranih zdravstvenih radnika, od toga 16 ljekara i dva stomatologa. Odnos je lako izračunati i on iznosi 897 osoba na jednog ljekara. Zbog svega toga, Mrkonjić Grad, kao i mnoge druge opštine, zavisi od zdravstvenih sistema i servisa većih gradskih centara.

Cilj 4: Obrazovanje za sve

Obrazovanje nije nadležnost lokalnih samouprava. Uprkos tome, tokom prethodnih nekoliko godina, izvještaji o implementaciji strategije sugerišu da je lokalna uprava ulagala u nekoliko projekata povezanih sa obrazovnom infrastrukturom, a tiču se, prije svega, investicija u energetska efikasnost škola na teritoriji opštine.

Sama obrazovna infrastruktura opštine nije se mijenjala u posljednjih pet godina. Postoje tri predškolske ustanove, 14 osnovnih škola i dvije srednje škole – Mašinska škola i Gimnazija. Broj nastavnog osoblja ne smanjuje se značajno, ali se mnogo više smanjuje ukupni broj onih koji pohađaju školu, i osnovnu i srednju, kao i onih koji se fakultetski obrazuju. Neznatno se povećao samo broj djece koja su u sistemu predškolskog vaspitanja. Za sve druge kategorije trendovi su u posljednjih nekoliko godina opadajući.

Ako se posmatra ukupan broj učenika u osnovnim i srednjim školama, u apsolutnim brojevima je 750 učenika manje. U procentima u odnosu na 2012. smanjenje je najznačajnije u broju učenika srednjih škola i ono iznosi preko 40%. Za nešto manji procenat smanjio se i broj studenata iz Mrkonjić Grada. Smanjenje broja učenika osnovne škole iznosi 28,6%.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Razvojni okvir ne poklanja posebnu pažnju ovim pitanjima, a ne uključuje ni specifičan rodni akcioni plan, poznat alat u drugim lokalnim samoupravama. Po medijskim navodima, opština bi trebalo da ima nešto što se zove „akcioni plan za održivo investiranje u životnu sredinu“¹⁶⁹ i on bi trebalo direktno da se tiče čak šest ciljeva održivog razvoja, uključujući i cilj broj 5.

S druge strane, neki sekundarni izvori sugerišu da Mrkonjić Grad odvajaju značajna sredstva za podršku projektima koji se tiču rodne ravnopravnosti – čak 1,25% od ukupnog budžeta. Udio sredstava namijenjenih civilnom sektoru za ženske nevladine organizacije, udruženja žena ili nevladine organizacije koje se prvenstveno bave osnaživanjem žena i/ili rodnom ravnopravnošću iznosio je tokom 2020. godine čak 30% od sredstava namijenjenih civilnom sektoru.¹⁷⁰

¹⁶⁹ Još uvijek nismo uspjeli ući u trag dokumentu. Prema nekim medijskim izvorima, usvojen je krajem 2020. godine i odnosi se, pored cilja 5, i na ciljeve 6, 7, 8, 13 i 16.

¹⁷⁰ Istraživanje u sklopu projekta „Jačanje uloge mjesnih zajednica u Bosni i Hercegovini“, septembar 2022.

Iz perspektive relevantnih statistika, više je žena bez ikakvog obrazovanja ili samo sa bazičnim obrazovanjem nego muškaraca, a onda ih je manje u svim kategorijama od osnovnog do višeg obrazovanja. Samo je među onima koji su završili fakultete i akademije više žena. Izuzetak je činjenica da je više djevojčica u procesu predškolskog obrazovanja. Ovaj se broj u posljednjoj deceniji udvostručio.

Kada je u pitanju učešće u zaposlenoj i nezaposlenoj radnoj snazi, apsolutni broj žena u zaposlenju rastao je za oko 350 osoba. Broj onih koje traže posao u isti mah je u apsolutnom broju opao za skoro 50%. U poređenju spram muškaraca, situacija je ostala ista – odnos je i dalje, ugrubo, jedna zaposlena žena naprema dva muškarca, i taj odnos je u posljednjih deset godina nepromijenjen.

Cilj 6: Čista voda i sanitarije

476

Pitanja povezana sa ovim ciljem jasno su adresirana u razvojnom okviru. Stanje je, prema Prostornom planu, u više pogleda nepovoljno. Pokrivenost domaćinstava vodosnabdijevanjem je oko 70%. Kanalizacija i otpadne vode predstavljaju važan problem za lokalnu zajednicu i kapaciteti su u tom smislu potpuno nerazvijeni. Opštinski planski okvir prepoznaje da oko 50% stanovništva ima pristup kanalizaciji. Razvojna strategija predvidjela je realizaciju postavljanja prečištača, ali projekat, kroz podatak o nula litara prečišćene vode, otkriva da do nje još uvijek nije došlo.

Ako se podaci pogledaju malo pažljivije, moglo bi se zaključiti da su broj i udio domaćinstava i populacije koji imaju pristup čistoj vodi i sanitaciji manji nego što sugerišu ocjene Strategije (ponovljene u Prostornom planu) od oko 50% pokrivenosti kanalizacijom. Ako broj domaćinstava procijenimo na oko 5.000, što je velikodušno smanjenje u odnosu na popis 2013. (6.104) onda se broj onih koji imaju pristup kanalizaciji kreće oko 41%. S vodom stvari stoje unekoliko drugačije. Zvanično je bilo 4.100 priključaka. Vjerovatno ostali dio domaćinstava vodu dobavlja iz lokalnih izvora, koji nisu kontrolisani i zdravstveno nadgledani.

Cilj 7: Pristupačna i čista energija

Lokalni razvojni plan eksplicitno navodi da je jedan od ciljeva povećanje učešća čiste energije u

ukupnoj energetskej potrošnji u opštini.¹⁷¹ U 2022. godini pokrenut je proces izrade Akcionog plana za održivu energiju i klimu (SECAP), imenovani su tim i savjetodavne grupe.

Mrkonjić Grad većinu svoje struje dobija putem preduzeća „Elektrokrajina“ d. d., najvećeg operativnog sistema u sistemu „Elektroprivrede Republike Srpske“, koji, pored Mrkonjić Grada, snabdijeva još 20 opština. U onoj mjeri u kojoj je kombinacija izvora, a onda i potrošnje, proporcionalna ukupnoj proizvodnji iz hidropotencijala i termopotencijala, i Mrkonjić Grad na sličan način alocira svoju potrošnju – manjim dijelom iz hidroizvora, a nešto većim iz termoizvora.

Drugi, manji, nezavisni kapaciteti za proizvodnju čiste energije prilično su skromni. Vrijedi istaći jedan slučaj. U ljeto 2021. u selu Pecka kod Mrkonjić Grada postavljena je prva solarna elektrana u ruralnom području u Bosni i Hercegovini. Izgradnju je podržalo 226 subjekata, osoba i organizacija. Solarna elektrana postavljena je na krov Centra za posjetioce „Pecka“, koji i inače igra interesantnu ulogu u domenu održivog življenja i energije. U većoj je mjeri projektno održavan i finansiran.¹⁷²

Na teritoriji opštine, prema dostupnim podacima, planirano je ukupno devet mini-hidroelektrana.¹⁷³ Tri su planirane na Crnoj rijeci, tri na Plivi i po jedna na Medljanici, Ponoru i Skočnici. Iako je to iz perspektive čiste energije poželjan doprinos, njihov istinski doprinos važnije je procijeniti iz integralne perspektive, koja uz energetske potencijal uvažava i posebno štiti i one druge vitalne resurse i kapacitete koje rijeke, slivovi i biotopi nude, poput bioraznolikosti, klimatskih barijera i zona, ali i činjenice da su dio zajednica koje žive uz rijeke. MHE su predviđene i u Prostornom planu, s tim da je prepoznato da je područje Skočnice predviđeno za zaštitu i u tom smislu ne preporučuje se realizacija ove mini-hidroelektrane.

477

Cilj 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast

Značajan dio mjera Strategije razvoja tiče se domena zapošljavanja, posebno samozapošljavanja. Mjere za podsticanje ekonomskog rasta predstavljaju takođe važan fokus Strategije.

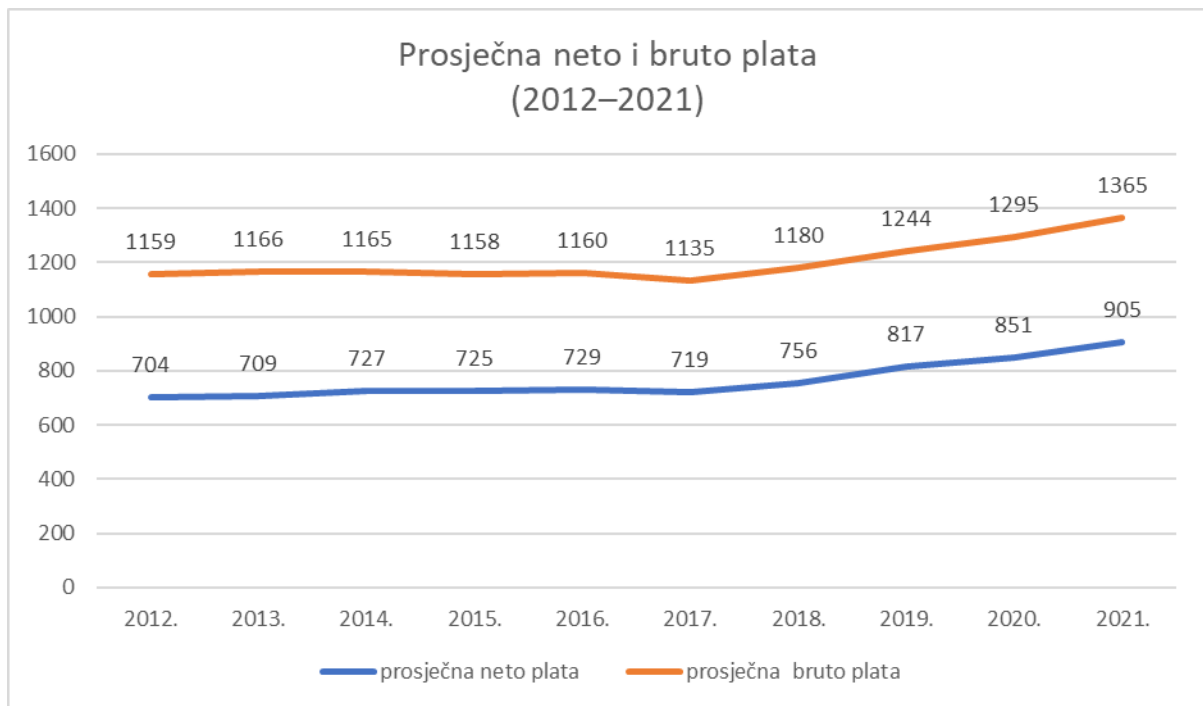
¹⁷¹ Pomenuti akcioni plan trebalo bi nešto da kaže i o ovom cilju.

¹⁷² Biznis info, „Kod Mrkonjić Grada instalirana solarna elektrana u koju je novac uložilo 226 pojedinaca i organizacija“, 27. 6. 2021, <https://www.biznisinfo.ba/kod-mrkonjic-grada-instalirana-solarna-elektrana-u-koju-je-novac-ulozilo-226-pojedinaca-i-organizacija/>.

¹⁷³ Podaci preuzeti sa: <https://voda.ekoakcija.org/bs/MHEUPripremiPoStatusu>.

Važan dio strategije bio je fokusiran na MSP i poljoprivredu. Strateški dokument prioritet daje „našim privrednicima“, „stranim investicijama“, „aktivnostima lokalne zajednice“ i „aktivnostima viših nivoa vlasti“.

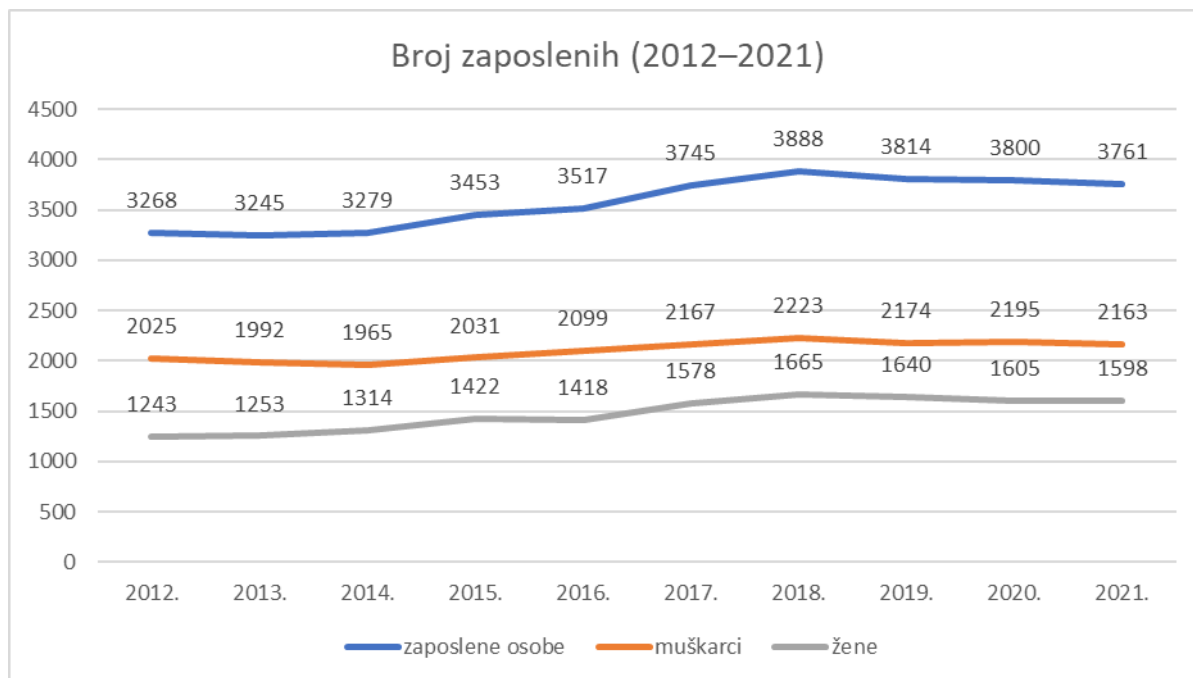
Ako pogledamo indikatore, vidimo da su prosječni prihodi u prethodnih nekoliko godina rasli. Zvanični opštinski izvještaji navode da su rasli i prihodi privrednih subjekata iako nema definitivnih pokazatelja o kretanju lokalnog društvenog proizvoda. U kojoj je mjeri rast „uključiv“ nije jednostavno ocijeniti.

478

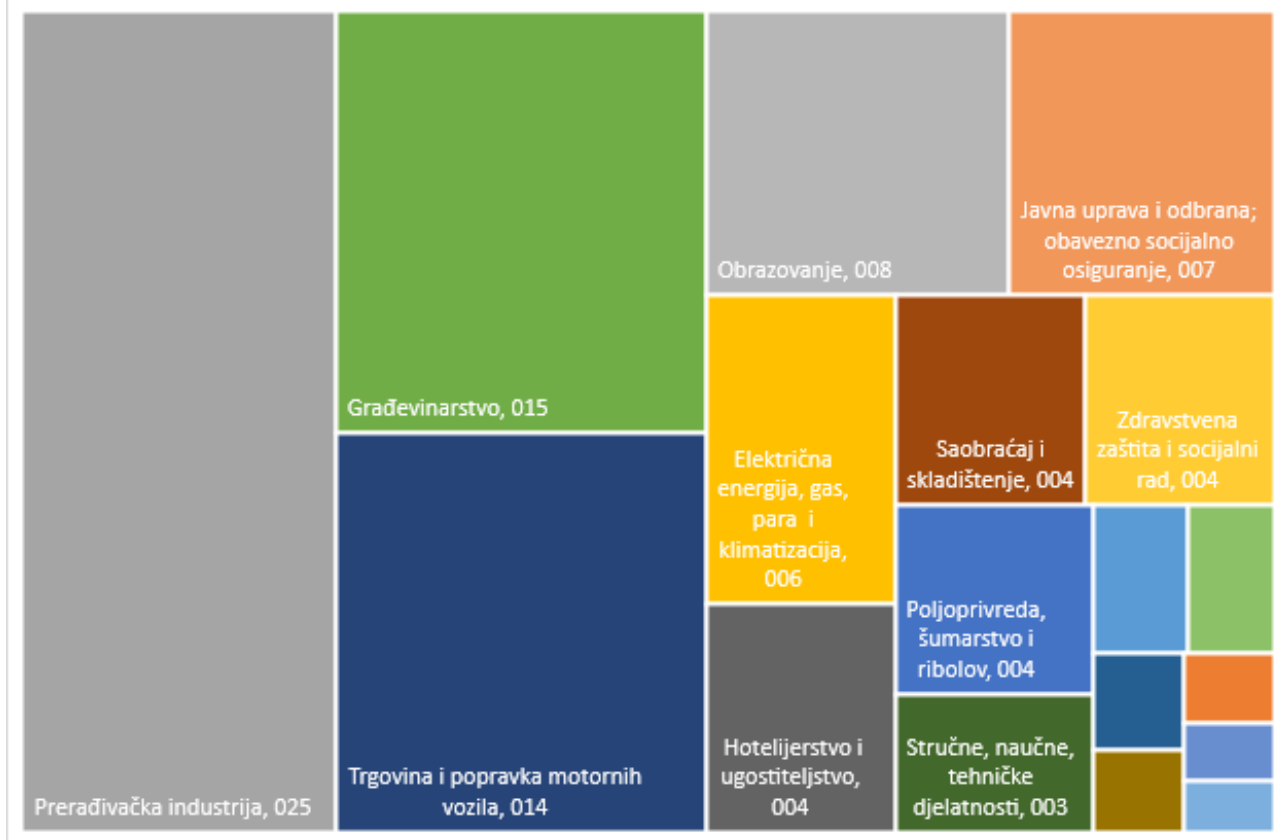
Plate su u posljednjoj deceniji stagnirale ili vrlo sporo rasle, sve do 2017. godine, od kada je zabilježen veći rast – oko 18% bruto i skoro 26% neto. Ovo je i generalni trend u domenu plata u BiH. Dio rasta plata sada je u velikoj mjeri poremećen visokom opštom inflacijom, zbog čega, prema procjenama, gotovo i da nije bilo stvarnog rasta plata. Drugi je faktor sve teže dostupna radna snaga u brojnim sektorima, zbog čega su poslodavci prisiljeni da nude veće plate i bolje uslove.

Najviše – 3.888 zaposlenih bilo je 2018. godine. Nakon toga, ukupan broj zaposlenih počeo je da opada. Godine 2021. broj zaposlenih bio je 3.761.

Najviše je zaposlenih u prerađivačkoj industriji i građevinarstvu, a potom u trgovini na veliko i na malo. Ova tri sektora zapošljavaju više od 55% radne snage. Radi se uglavnom o sektorima niske dodate vrijednosti i sa relativno niskim platama. Slijedi obrazovanje, u kojem radi 8,38% zaposlenih, proizvodnja i snabdijevanje energijom, a potom smještaj i druge usluge vezane za turizam, sa 4,17% zaposlenih.

Procenat zaposlenih po djelatnostima, 2021.

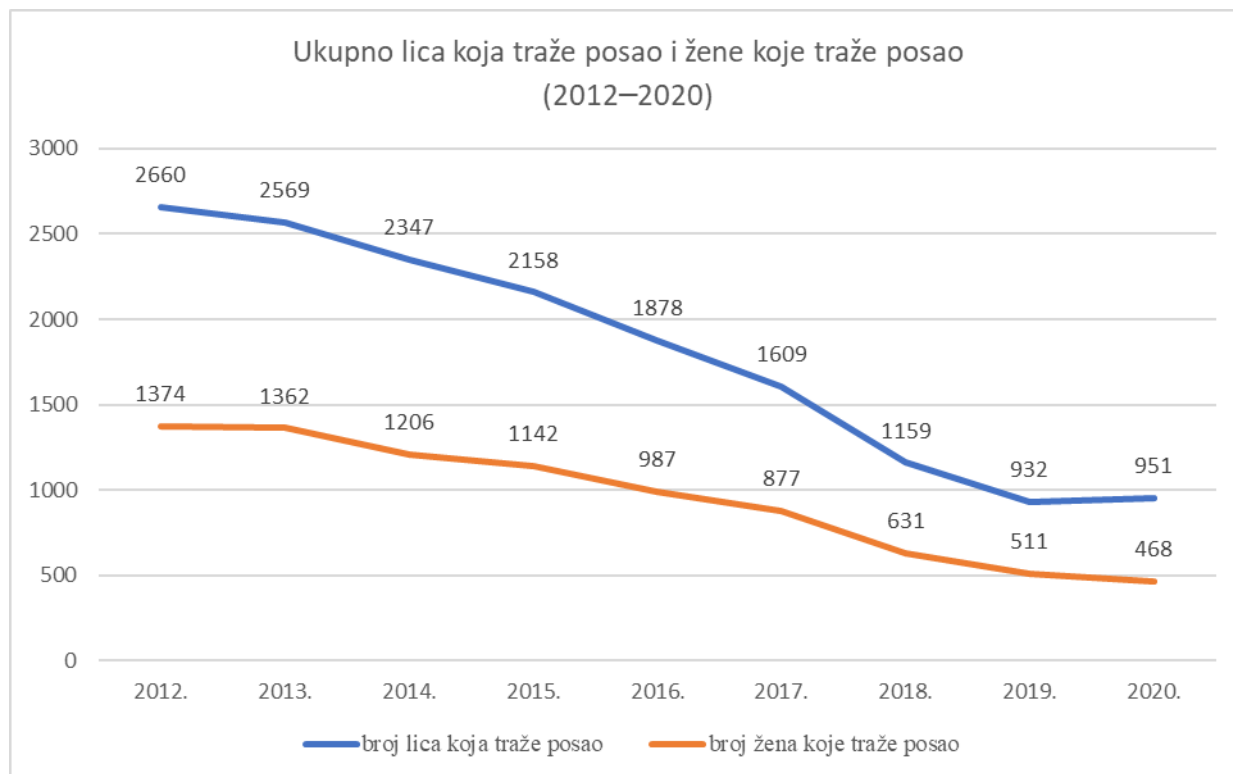

480

Kada se pogledaju migraciona kretanja te ukupne demografske promjene, Mrkonjić Grad je, prema dostupnim zvaničnim podacima, u posljednjoj deceniji u kontinuiranom minusu. I brojni intervjuisani skreću pažnju na stalni trend migracije, ne nužno u inostranstvo, već i u druge dijelove zemlje. Iako nemamo kompletnu sliku o tome kako su povezane migracije i kretanje zaposlenosti/nezaposlenosti, čini se opravdanim pretpostaviti da je za jedan dio načelno smanjenog broja onih koji traže zaposlenje (a smanjenje iznosi preko 60%) odgovorna migracija stanovništva jer zvanični brojevi ne otkrivaju da je u istom periodu nastalo toliko novih radnih mjesta. Intervjuisani to potvrđuju u brojnim iskazima. Više sagovornika smatra da je na teritoriji opštine bila raširena praksa niskih plata i visokoeksploativnih uslova i da su nerijetko i najbolji radnici tako tretirani.¹⁷⁴ Danas je taj trend prekinut, sigurno dijelom i zbog smanjivanja ukupne radne snage.

¹⁷⁴ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

481

Intervjuisani skreću pažnju na drugi trend, koji postaje sve izraženiji: preduzećima je sve teže da nađu i zadrže radnu snagu. Ovo je sigurno uticalo i na relativni rast plata u profitnom sektoru, na šta je više sagovornika takođe skrenulo pažnju. Čini se da ovo pogađa brojne sektore i obuhvata sve – od građevinarstva, ugostiteljstva do bankarstva. Neki sagovornici ističu da su sve češći slučajevi preduzeća koja angažuju radnu snagu iz inostranstva, posebno tamo gdje poznavanje jezika nije važno, npr. u građevinskom sektoru, a očekivanja su da će ubuduće takve situacije biti sve brojnije. Razlozi za to su različiti. Mišljenja respondenata upućuju na brojne uticaje.¹⁷⁵ Vrlo se jasno registruje efekat opšte inflacije i onoga što je to značilo u odnosu na realna primanja. Drugi je faktor očigledna slaba konkurentnost domaćeg tržišta rada u odnosu na mogućnosti rada u inostranstvu ili u većim gradovima u zemlji, zbog čega je manje onih koji uspijevaju da zadrže radnu snagu, čak i nakon što ulože vrijeme i novac u obuku.

¹⁷⁵ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

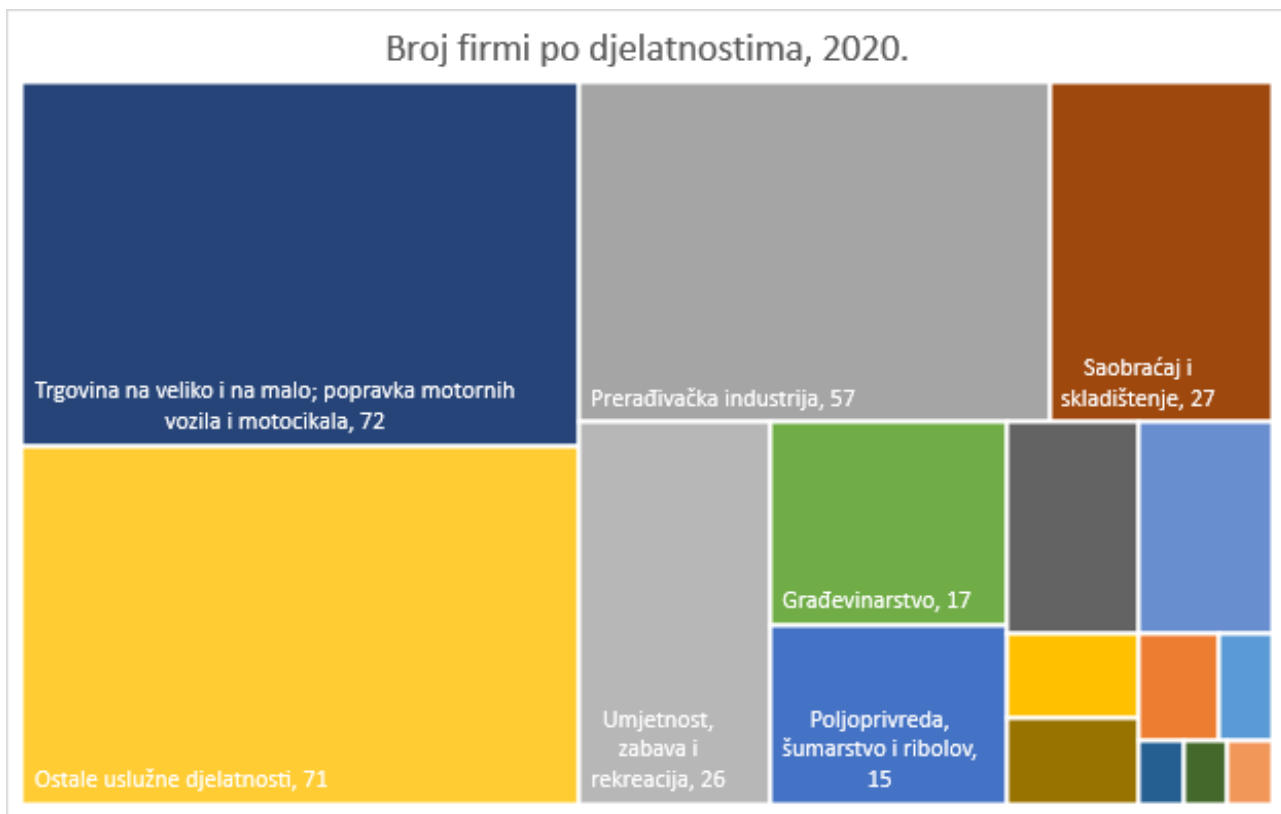
Kada je u pitanju industrijska struktura, najviše je preduzeća koja se bave trgovinom i popravkom motornih vozila, zatim uslužnim djelatnostima, te prerađivačkom industrijom. U ova tri sektora je oko 60% ukupnog broja privrednih subjekata. U sektoru trgovine i uslužnih djelatnosti radi se o mikro i malim preduzećima, dok tek u prerađivačkoj industriji nalazimo srednja i veća preduzeća. Industrijska struktura prilično je stabilna, s tim da je trend, sudeći po nekim slučajevima nedavnih stečajeva, smanjivanje obima industrijske proizvodnje. Mišljenja sagovornika nisu jedinstvena, ali većina smatra građevinsku i prerađivačku industriju trenutnim nosiocima ekonomske dinamike. Industrija povezana sa šumskim resursima takođe se smatra važnom za lokalnu zajednicu.¹⁷⁶

482

Turizam je u prethodnoj deceniji zabilježio relativno značajan rast iako se ne može govoriti o nekim velikim apsolutnim brojevima. I brojni sagovornici ističu turizam kao potencijalno vrijednu granu, posebno u održivim oblicima. Broj dolazaka i noćenja stabilno je rastao, posebno dolasci i noćenja stranih gostiju. U poređenju sa 2012. godinom, broj posjeta i noćenja tokom narednih godina bio je viši i do 12 puta. Godine 2012. bilo je 169 noćenja stranih turista, a 2016. godine taj broj iznosio je 1.816. Pandemija kovida donijela je relativno značajan pad, ali je broj noćenja i posjeta i stranih i domaćih turista tokom 2020. godine bio dva do tri puta viši nego 2012. godine.

---

¹⁷⁶ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

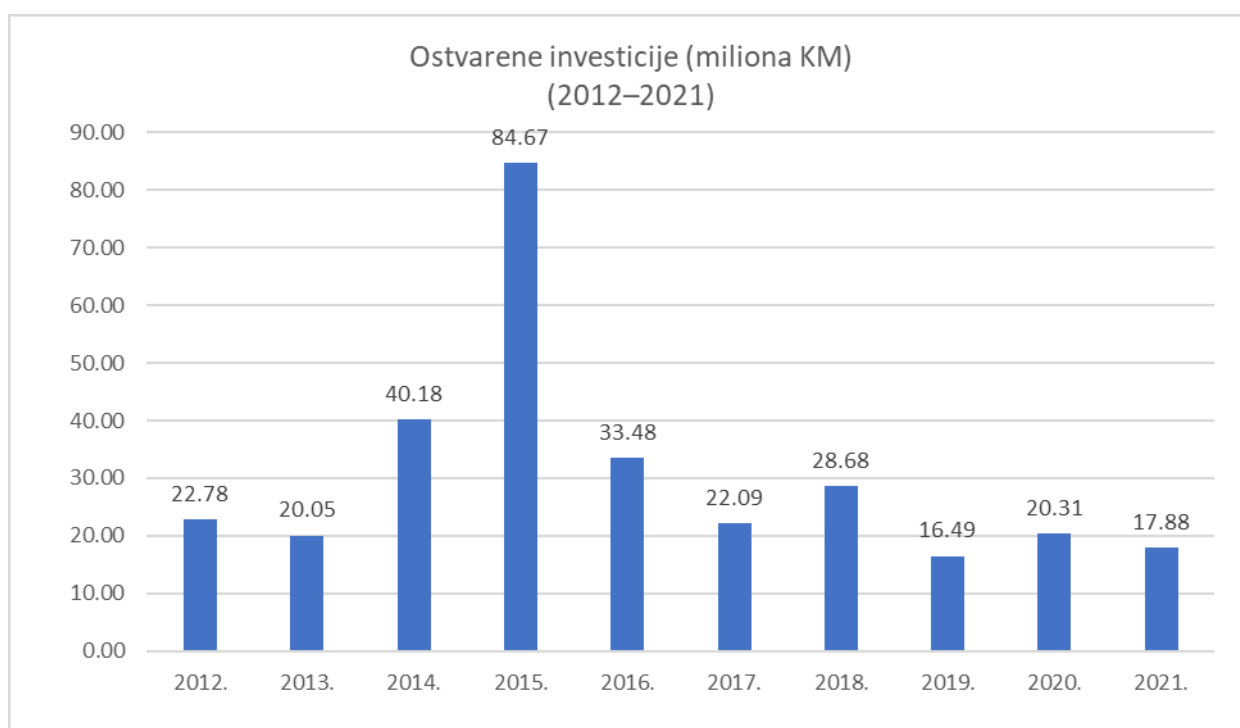

Investicije su bile neujednačene tokom cijelog perioda i u posljednjih pet godina u prosjeku manje nego u petogodišnjem periodu koji im je prethodio. U periodu do 2017. godine, na teritoriji opštine ostvareno je sedam *brownfield* investicija koje su, prema izvještajima, zaposlile više od 350 novih radnika, prije svega u prerađivačkoj industriji. Najviše investicija realizovano je tokom 2015. godine. Iako nemamo egzaktne podatke, čini se da je investiranje u industriju dominiralo u poređenju sa drugim sektorima.

Neke od najvećih tadašnjih investicija danas su pred likvidacijom ili su već likvidirane. „R-S silicon“, investicija italijanske kompanije „Metalleghe S.p.A.“ od oko 45 miliona KM iz 2015. godine, proizvodnju u Mrkonjić Gradu ugasila je 2020. godine, prema objašnjenjima – zbog pandemije kovida.¹⁷⁷ Proizvodnja nije obnovljena. Tada je bez posla ostalo 150 ljudi. Slično je prošla i zajednička investicija opštine i makedonskog partnera u tekstilnoj industriji u nekadašnje preduzeće „Mladost“. Novo preduzeće „Mak Mladost“ najprije je zapošljavalo 110 radnika, na-

¹⁷⁷ Dragana Eremija, „Fabrika 'R-S Silicon' ugasila proizvodnju“, Capital.ba, 12. 8. 2020, <https://www.capital.ba/fabrika-r-s-silicon-ugasila-proizvodnju-150-radnika-poslato-kuci/>.

kon nekoliko godina spalo je na 40, da bi 2021. godine potpuno obustavilo proizvodnju. Prošle godine (2022) pokrenut je i stečajni proces.¹⁷⁸ Na teritoriji opštine 2017. godine potpisan je koncesioni ugovor za eksploataciju crvenog boksita u blizini sela Medna i počeo je razvoj rudnika u domaćem privatnom vlasništvu. Rudnik je 2020. godine započeo proizvodnju i operativan je iako je proizvodnja u manjem obimu nego što je bilo planirano.¹⁷⁹ Rudnik ne uživa podršku dijela lokalnog stanovništva koje tvrdi da je omogućen postupcima u netransparentnoj proceduri, ali i da njegovo funkcionisanje ugrožava zdravlje stanovništva, i u tom pogledu već su pokrenute i neke tužbe.¹⁸⁰

Sagovornici su uglavnom saglasni da je direktna uloga koju opštinska uprava može da igra u razvoju industrije i inovacija vrlo ograničena i da je za bilo kakve značajnije razvojne efekte potrebna zajednička aktivnost viših upravnih nivoa.¹⁸¹

¹⁷⁸ Dejan Tovilović, „Propala investicija“, Capital.ba, 25. 2. 2022, <https://www.capital.ba/propala-investicija-za-koju-je-dodik-tvrdio-da-ce-preproditi-mrkonjic-grad/>.

¹⁷⁹ Izvještaj o radu i finansijskom poslovanju Agencije za koncesije RS za 2021. Vidjeti dodatno na: <https://ba.ekapija.com/news/3784491/firma-medna-podnijela-zathjev-za-ekolosku-dozvolu-za-eksploatacije-mrkog-uglja-kod>.

¹⁸⁰ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸¹ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

Kada se pogledaju kritični faktori ekonomske dinamike, situacija se ne čini posebno povoljnom niti je moguće prepoznati neke jasne komparativne prednosti. Postoje vrijedni resursi, prije svega prirodni, ali i dosta tehničkog znanja oličenog u obliku više uspješnih manjih firmi fokusiranih isključivo na izvoz – jedan takav slučaj jeste firma koja proizvodi sanduke za sahrane i kremacije. Neke su lokacije prilagođene i pripremljene za investicije i postoje *brownfield* lokacije – uglavnom ostaci prethodnih pogona, koje su u prethodnom periodu bile i fokus investicija. Postoji i solidan pristup energetske mreži. Ipak, prema ocjenama više upućenih sagovornika, domaća privreda uglavnom je slabo kompetitivna i u pogledu ulaganja u tehnologiju i u pogledu uslova koje može da ponudi radnicima, a ponekad čak i u pogledu dostupnosti sirovina za proizvodnju.¹⁸²

Što se tiče radne snage, tu je situacija, kako se čini iz podataka, najlošija. Migracija je intenzivirana i sve je manje radnika. Kao što sugerišu neki respondenti, situacija je simptomatična u raznim sektorima. Tako su u ugostiteljstvu, ali i u građevinarstvu – citiraćemo jednog sagovornika – „poslodavci prinuđeni da primaju bukvalno radnike bilo koje dobi da bi se poslovi mogli odrađivati”¹⁸³. Posljedice su vidljive i u sektoru koji se prethodno smatrao sigurnim i relativno prestižnim – u bankarstvu. I tamo postaje sve teže pronaći odgovarajuću radnu snagu i dolazi do slučajeva da dojučerašnji radnici u bankama postaju konobari ili slično.¹⁸⁴ Najskoriji efekat opšte inflacije, ocjena je mnogih, još je dodatno povećao pritisak u tom pogledu.

Ukupnog stanovništva sve je manje, kao i djece u procesu školovanja. Migracioni minus, po svemu sudeći, uključuje značajan udio radnosposobnog stanovništva. U tom je smislu malo vjerovatno da postoji značajniji potencijal za proizvodnju zasnovanu na kompleksnim i naprednim tehnologijama. Ovo ne isključuje pojedinačne slučajeve i oni postoje, ali čini malo vjerovatnom takvu proizvodnju u većem obimu. Dijaspora je prepoznata kao potencijalni investitor u razvojnoj strategiji opštine, a neki sagovornici ističu da postoji vrlo razvijena mreža poslovno i akademski uspješnih i visokoobrazovanih ljudi iz Mrkonjić Grada koji žive u inostranstvu ili drugim dijelovima zemlje,¹⁸⁵ ali se ne čini da postoji bilo kakav oblik saradnje sa

¹⁸² Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸³ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸⁴ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸⁵ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

lokalnom upravom, pa u tom smislu i ne predstavljaju značajan faktor.

Malo je indikacija da je sektor inovacija razvijen na bilo koji način. Podaci o *freelance* sektoru ne postoje. Kada su u pitanju mladi, postoje manji projekti usmjereni na razvoj poslovnih ideja, realizovani u saradnji sa civilnim sektorom. IKT sektor je, prema zvanično dostupnim podacima, slabo razvijen. Ukupno je 25 radnika bilo zaposleno u ovom sektoru u posljednje tri godine. Nismo pronašli informacije o lokalnim *start-up* projektima i inicijativama. Prema tvrdnjama upućenih respondenata, na području opštine nema niti jedne firme koja se bavi samo uslugama iz domena IKT niti postoji neka posebna podrška sa lokalnog nivoa.¹⁸⁶ Tamo gdje postoje poslovi tog tipa, oni čine samo jedan segment poslovanja pojedinih firmi.¹⁸⁷ Neki *start-up* projekti postoje, ali su finansirani sa drugih nivoa.¹⁸⁸

Kada se pogleda stepen digitalizacije lokalne uprave, može se reći da postoji doza digitalne transparentnosti. Ipak, ne može se govoriti o nekom značajnijem stepenu digitalizacije usluga. S druge strane, neki sagovornici smatraju da bi već takva vrsta unapređenja opštinskih operacija i usluga bila značajna.

486

U pogledu osnovne infrastrukture, nije bilo značajnijeg razvoja. Sam grad je relativno dobro povezan putevima. Planira se, uglavnom, asfaltiranje postojeće putne infrastrukture. Prema zvaničnim podacima, u posljednjih pet godina asfaltirano je 5 km puteva i sada je ukupna dužina asfaltiranih puteva 133 km, a postoji 31 km makadamskih puteva. Što se druge infrastrukture tiče, kao što je već prethodno pominjano, vodovodna i kanalizaciona infrastruktura nisu se značajnije razvijale i pokrivenost stanovništva i dalje je relativno niska, posebno kanalizacijom. Ni u domenu zbrinjavanja otpada i grijanja nije bilo izmjena i unapređenja.

Digitalna infrastruktura i dostupnost interneta relativno su razvijeni. Većina pristupa internetu ostvaruje se posredstvom mobilnih telefona. Detaljni i recentni podaci za Mrkonjić Grad ne postoje. Ukupni procenat stanovništva sa pristupom internetu u BiH je u 2021. godini bio oko 76%, a prema posljednjim dostupnim podacima, procenat korisnika sa širokopojasnim

¹⁸⁶ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸⁷ Intervju sa zaposlenikom civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁸⁸ Da interesovanje za nove digitalne tehnologije postoji, istina, za oblike upotrebe na ivici zakona, otkriva slučaj navodnog tajnog rudnika kriptovaluta u bivšoj, sada zatvorenoj fabrici vode, nekadašnjem izvozniku, o kojem je izvještavano. Dostupno na: <https://srpskacafe.com/2021/10/u-bivsoj-fabrici-vode-kruna-krali-struju-za-rudarenje-kriptovaluta/>.

pristupom internetu u 2018. godini u Mrkonjić Gradu bio je oko 14%, u poređenju sa oko 25% u Banjoj Luci ili 30% u Sarajevu.¹⁸⁹ Danas je on vjerovatno nešto viši.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Strateški okvir ne sadrži mjere koje bi se eksplicitno bavile nekim dimenzijama ekonomske ili društvene nejednakosti. Direktni podaci o nejednakosti nisu dostupni. Iz nekih sada već starijih istraživanja znamo da je prihodovna nejednakost značajna i da se skriva iza prosjeka. Sektorska primanja vrlo su neujednačena. Na nivou RS, više od 55% zaposlenih ili oko 170.000 ljudi učestvuje samo sa 19% u ukupnom prihodu stanovništva RS. Samo tri posto svih koji ostvaruju prihode, oko 10.000 ljudi na drugom kraju ljestvice, ostvaruje u procentima jednak prihod, 19%. Ranije prikazani statistički podaci za Mrkonjić Grad pokazuju da je skoro 60% radne snage zaposleno u prerađivačkoj industriji, trgovini na veliko i malo, te u građevinskoj industriji. U pitanju su sektori gdje su primanja u prosjeku među najnižim. U istom smjeru upućuju i podaci o primanjima penzionera. U tom smislu, iako su nedostupne formalne mjere, nema sumnje da postoji relativno značajan stepen nejednakosti u prihodima.

487

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Ovaj cilj djelimično je predstavljen u strateškom okviru koji sadrži određene mjere sigurnosti, tj. unapređenja zaštite od poplava i pojedine ciljeve usmjerene na održivu proizvodnju energije i povezane mjere energetske štednje i efikasnosti. Što se tiče situacije na terenu, nema podataka o licima koja žive u neformalnim naseljima ili u neuslovnim stambenim jedinicama. Podaci iz popisa stanovništva iz 2013. godine upućivali su na značajan broj jedinica bez kupatila i toaleta – tada više od 2.000 – iako je taj broj dosad vjerovatno značajnije izmijenjen. Nema ni sistematizovanih podataka o osobama koje doživljavaju nasilje ili seksualno uznemiravanje. Anegdotalni podaci iz nezavisnih izvora upućuju na to da žene nisu pošteđene nasilja ni u Mrkonjić Gradu iako nema preciznih podataka. Sistem saobraćajnica relativno je razvijen. Nema organizovanog javnog saobraćaja, ali postoje regionalne veze. Ne provode se mjerenja kvaliteta vazduha niti se podaci sistematski prikupljaju. Glavni izvori zagađenja su emisije od grijanja i saobraćaja te emisije iz industrijskih izvora, posebno pojedinih postrojenja metalne

¹⁸⁹ Regulatorna agencija za komunikacije, „Godišnja anketa korisnika RAK dozvola za pružanje internet usluga u Bosni i Hercegovini za 2018. godinu“, 2019.

industrije. Lokalno javno preduzeće organizuje prikupljanje otpada, ali je pokrivenost stanovništva niska i iznosi nešto manje od 60%. Vršiti se djelimično odvajanje kartona, plastike i željeza, ali se zanemarljiv procenat koristi dalje ili prodaje kao sirovina jer ne postoje lokalni kapaciteti za reciklažu. Postoje brojne divlje deponije u slivu Crne rijeke, čime se ekosistem ove rijeke dodatno opterećuje.¹⁹⁰

Cilj 12: Održivi oblici potrošnje i proizvodnje

488

Prostorni plan eksplicitno definiše ciljeve u odnosu na ovaj cilj. Ipak, 3R princip nije integralno prepoznat već je sav fokus na reciklaži iako ni u tom aspektu nije bilo značajnijih napredaka u prethodnom period. Realizovana su dva projekta energetske efikasnosti na osnovnim školama. Istovremeno, ne postoje značajniji projekti koje opština promovise. Neki nezavisni oblici postoje, ali su zasad mali. Istaknut je slučaj Pecke kao pozitivan u domenu čiste energije. Taj primjer može se pomenuti i u pogledu promovisanja i praktične organizacije održivih i lokalno centriranih oblika proizvodnje i potrošnje. Pomenuti rudnik u selu Medna nastavlja operacije uprkos brojnim neregularnostima, prijavama inspekciji, tekućim sudskim procesima i protivljenju mještana.¹⁹¹ U isti mah, prema ocjenama nekih sagovornika, opština bi bila u stanju da relativno lako zadovoljava značajan dio sopstvenih potreba za određenim tipovima prehrambenih proizvoda (krompir, žito, meso itd.), a, uz odgovarajuća širenja, i drugim namirnicama.

Cilj 13: Hitne akcije u borbi protiv klimatskih promjena i njihovih posljedica

Prostorni plan razvija i niz mjera koje tretiraju zaštitu od prirodnih nepogoda. Postoji i plan zaštite od poplava. Akcioni plan za održivu energiju i klimu (SECAP) u proceduri je, a trebalo bi da tretira i pitanja vezana za prilagođavanje klimatskim promjenama i posljedicama.

Među sagovornicima uglavnom vlada konsenzus o izraženim efektima klimatskih promjena i globalnog zagrijavanja. Posebno je to tačno za one koji se bave poljoprivredom, naročito kulturama poput malina i voća uopšte, ali i, recimo, proizvođače pčelinjeg meda ili sakupljače

¹⁹⁰ Prostorni plan opštine Mrkonjić Grad 2016–2036.

¹⁹¹ <https://www.fokus.ba/vijesti/bih/iskopavanje-uglja-se-nastavlja-uprkos-protivljenju-mjestana-i-brojnim-neregularnostima/2506308>

gljiva. Svi oni suočavaju se sa pomjeranjem godišnjih doba, manjom izdašnošću ispaša i više ekstremnih događaja, što predstavlja izazove za proizvodne procese.

Osim toga, sagovornici ističu i intenziviranu pojavu invazivnih vrsta i prenos novih nametnika i oboljenja.¹⁹² Jedan broj sagovornika, posebno onih angažovanih u proizvodnom sektoru i u sektorima digitalnih tehnologija, uvažava izazove koje klimatske promjene donose, ali ne identifikuje direktne efekte na sektore u kojima posluju.¹⁹³

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Prostorni plan značajnu pažnju posvećuje zaštiti voda od zagađenja. Situacija u opštini nije baš dobra. Glavni riječni tok Crna rijeka zagađen je, i u trećoj je kategoriji voda. Otpadna voda iz industrijske proizvodnje ispušta se direktno, bez ikakvog procesa filtriranja. Vrlo je malo urađeno na ovom pitanju u posljednjih deset godina. Sagovornici sugerišu da je upravljanje resursima na brojne načine kompromitovano i neodrživo i da je trka za bilo kakvim prihodima za vrlo niske povratne iznose „žrtvovala“ vrijedne prirodne resurse.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Strateški plan posebno ističe zaštitu šumskih dobara i ekosistema, što su i glavni ekosistemi ove opštine. Mjere vezane za druge aspekte ovog cilja ne postoje. Prostorni plan, s druge strane, ima dosta ambiciozne ciljeve. Prepoznaje problem degradacije i zagađenja tla. Promoviše i planira zaštitu neobnovljivih resursa, resursnu štednju i korištenje najčistijih tehnologija. Promoviše reciklažu i smanjenje otpada i tretman tla kao punopravnog resursa, uz eksplicitni cilj zaštite zemlje/tla od zagađenja. LEAP postavlja i dodatne ciljeve, uključujući i razvoj kapaciteta za tretman opasnog, medicinskog i životinjskog otpada, ali i reciklažu, te razvoj inspeksijski službi. Čini se da je progres u ovom domenu vrlo mali. Neki izvori upućuju na značajnu degradaciju tla i zagađenje zona. Neki sagovornici ističu i smanjenje bioraznolikosti i promjene u domaćim biotopima, s novim vrstama, nepogodnim za neke oblike proizvodnje (npr. pčelinjeg meda). Više je aktivnih koncesionih ugovora za eksploataciju različitih prirodnih resursa, uključujući pomenute rudnike boksita, koji su najnovija koncesija, zaključena 2017.

¹⁹² Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

¹⁹³ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

godine, ali i kamena, te blago mineralne vode, za čiju eksploataciju koncesioni ugovori postoje od 2006. godine.¹⁹⁴ Rudnici su, već je istaknuto, sasvim sigurni izvori degradacija i onečišćenja tla. Mini-hidroelektrane su, kako ističu neki sagovornici, nepovratno uništile rijetke prirodne ljepote i resurse, dok je, a to potvrđuju i zvanični podaci, ostvareni prihod gotovo zanemarljiv.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Generalno društveno povjerenje u Bosni i Hercegovini vrlo je nisko, što sugerira nisku društvenu koheziju i slabu povezanost. Za Mrkonjić Grad nemamo podataka, ali se može pretpostaviti da stanje nije puno drugačije. Samo sigurnosno stanje, kako sugeriraju zvanični podaci, relativno je stabilno, s trendom smanjenja broja krivičnih djela.

Godina	2017.	2018.	2019.	2020.	2021.
Broj krivičnih djela	197	183	142	163	140

490

Kao i brojna druga bosanskohercegovačka mjesta, i Mrkonjić Grad je tokom devedesetih prošao kroz težak period, a stanovništvo je bilo izloženo zločinima i stradanju. Narativi iz ovih godina i dalje su česta i teška tema dnevne politike u zemlji. Ni u Mrkonjić Gradu neki slučajevi još uvijek nisu dovedeni do kraja. Medijski navodi otkrivaju i slučajeve u kojima rat nije poremetio prethodno postojeće odnose u zajednicama ili je poslužio da se oni ojačaju.

Kada su u pitanju mladi, nema podataka o tome kakvo je opšte raspoloženje među mladima u Mrkonjić Gradu. Istraživanja pokazuju da opšti osjećaj povjerenja među mladima u Bosni i Hercegovini nije na visokom nivou i da je povjerenje rezervisano za užu porodicu i prijatelje, te da se manje vjeruje osobama iz drugih kulturnih i nacionalnih grupa.¹⁹⁵ Mladi su posebno podložni migracionim kretanjima, naročito iz ruralnih područja, a po mišljenju sagovornika, uzroci su kombinovani i uključuju sve od niskih prihoda do smanjene mogućnosti pronalaska bračnog partnera i zasnivanja porodice.¹⁹⁶

¹⁹⁴ Izvještaji Agencije za koncesije RS. Dostupno na: <https://koncesije-rs.org/category/izvjestaj/>.

¹⁹⁵ Lejla Turčilo i dr., *Studija o mladima. Bosna i Hercegovina 2018/2019*, Friedrich Ebert Stiftung, 2019.

¹⁹⁶ Intervjui sa zaposlenicima civilnog sektora / poslovne zajednice Mrkonjić Grada.

Cilj 17: Partnerstvom do cilja

Nema sistematskih i partnerskih odnosa između javnog, profitnog i civilnog sektora niti koordinacije na nivou strateškog planiranja i razvoja. Javna uprava je prepoznala potrebu da se podstiče saradnja, naročito sa profitnim sektorom. Ne postoji sporazum o saradnji sa civilnim sektorom. Pojedinačni projekti postoje. Nekoliko godina realizuje se projekat „Omladinska banka“, u saradnji opštinske uprave i fondacije „Mozaik“. U prethodnim godinama realizovani su i drugi projekti u saradnji sa civilnim sektorom i drugim susjednim opštinama.¹⁹⁷ Ne postoje aktivni projekti javno-privatnih partnerstava. Mišljenja osoba iz poslovnog i civilnog sektora su podijeljena. Pojedini sagovornici ističu probleme u komunikaciji i nerazumijevanje na strani opštine. Upućeni u odnose u poljoprivredi ističu da su stvari na nivou komunikacije u procesu dogovora „med i mlijeko, sve može, sve je dobro“, ali da zakazuju u domenu realizacije dogovorenog. Svakako, većina sagovornika uvažava činjenicu da su kapaciteti opštine ograničeni i da je za malu opštinu poput Mrkonjić Grada vrlo važna podrška sa drugih, viših nivoa uprave.

---

¹⁹⁷ Informacije dostupne na: <http://www.mrkonjic-grad.com/doc.asp?id=4298&tip=3>.

Posušje

Ovaj izvještaj nastao je kao rezultat desk-istraživanja u cilju predstavljanja stanja i perspektive održivog razvoja za svaki od postavljenih ciljeva UN-a. Ocjena stanja urađena je na osnovi strateških i razvojnih dokumenata na lokalnoj razini¹⁹⁸, dostupnih statističkih podataka, informacija iz medija i drugih raspoloživih izvora. Korištenje podataka iz različitih izvora omogućilo je da se približimo što realnijoj i objektivnijoj ocjeni stanja u relevantnim oblastima vodeći se zadanim istraživačkim pitanjima.

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Lokalni strateški i akcijski dokumenti ne adresiraju se na posebno siromaštvo. Nisu postavljene izravne mjere za smanjenje siromaštva. Ne postoji sveobuhvatno istraživanje siromaštva u općini Posušje. Sliku o siromaštvu djelomično nam daju službeni podaci o stanju nezaposlenosti, stanju u oblasti socijalne zaštite, podaci o dohotku, odnosno primanjima i dr.

492

Krajem siječnja 2023. godine u općini Posušje bilo je 2512 nezaposlenih. Više od polovine nezaposlenih činile su žene. U odnosu na 2021. i 2022. broj nezaposlenih krajem siječnja 2023. ponešto je veći.¹⁹⁹

Broj umirovljenika u 2021. iznosio je 1994, dok je broj zaposlenih iznosio 3784. To znači da na jednog umirovljenika dođe 1,9 zaposlenih. Podaci iz ranijih godina ukazuju na to da broj umirovljenika u općini Posušje ima trend rasta. Promatrano prema strukturi korisnika mirovine u 2021. najviše je korisnika starosne mirovine (1099), zatim invalidske (285) i obiteljske (610). Ukupna prosječna mirovina u Posušju u prosincu 2021. godine iznosila je 455,34 KM.²⁰⁰

Prosječna neto plaća u općini Posušje u 2021. godini bila je 808 KM.²⁰¹ Na grafikonu je vidljivo da je u razdoblju od 2017. do 2021. godine ostvaren mali rast prosječne neto plaće.

¹⁹⁸ Strategija razvoja općine Posušje za razdoblje 2021. – 2027. godine (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/07/Strategija-razvoja-opcine-Posusje-21-27.pdf>), Lokalni akcijski plan zapošljavanja u općini Posušje 2022. – 2025. (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/12/LAPZ-2022-2025.pdf> i dr.)

¹⁹⁹ Evidencija Službe za zapošljavanje Zapadnohercegovačke županije (<https://szz-zzh.ba/wp-content/uploads/2023/02/Broj-nezaposlenih-osoba-na-evidenciji-po-opcinama-i-strucnoj-spremi-na-dan-31.01.2023..pdf>)

²⁰⁰ Federalni zavod za programiranje razvoja https://fzzpr.gov.ba/files/Socioekonomski%20pokazatelji%20po%20op%C4%87inama/Socioekonomski%20pokazatelji%202021_FINAL_12092022.pdf

²⁰¹ Isti izvor

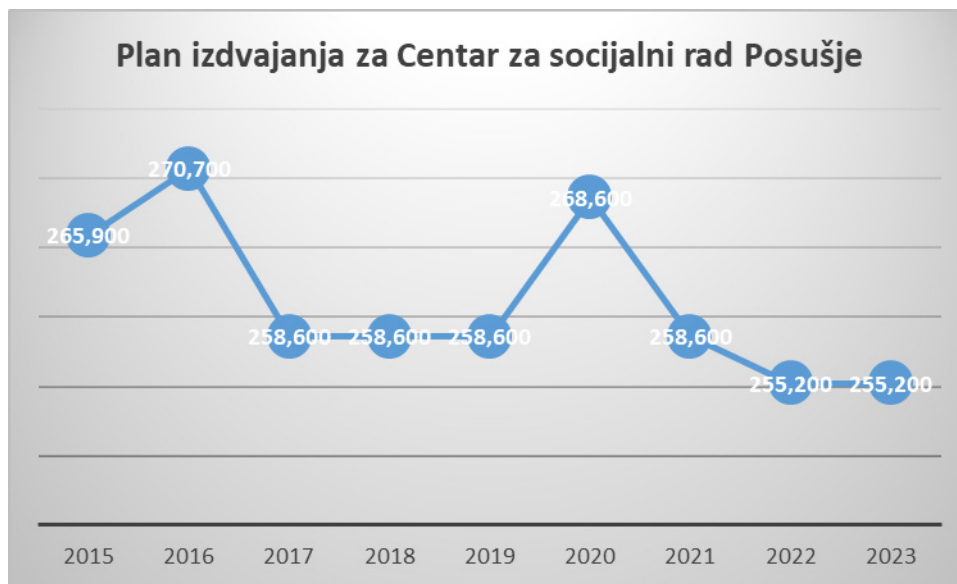
Mladi su kroz strateške dokumente prepoznati kao posebno ranjiva kategorija na tržištu rada, dok općina Posušje spada u skupinu općina s mladom populacijom. To vodi prema zaključku da mladi dominiraju u broju nezaposlenih, što potvrđuju i službeni podaci.

Broj korisnika socijalne zaštite imao je u prethodnom sedmogodišnjem razdoblju trend rasta.²⁰² U 2020. godini u općini Posušje bila su 924 korisnika socijalne zaštite. Promatrano prema vrstama usluga najviše je korisnika invalidnina i novčanih naknada za pomoć i njegu koju im pruža druga osoba. Također, značajan je i porast korisnika jednokratne novčane pomoći.²⁰³ Broj korisnika socijalne pomoći na 1000 stanovnika u 2021. iznosio je 35.²⁰⁴

²⁰² Prema podacima Centra za socijalni rad Posušje predstavljenim u Strategiji razvoja općine Posušje 2021. – 2027. i Izvješću za 2021./2020. godinu

²⁰³ Strategija razvoja općine Posušje za razdoblje 2021. – 2027. godine (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/07/Strategija-razvoja-opcine-Posusje-21-27.pdf>)

²⁰⁴ Izvješće o ostvarenju godišnjeg plana implementacije Strategije razvoja općine Posušje za 2021. godinu (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2022/05/Izvjescje-o-ostvarenju-godisnjeg-plana-implementacije-Strategije-razvoja-opcine-Posusje-za-2021.godinu.pdf>)

494

Centar za socijalni rad Posušje ustanova je od posebnog društvenog interesa koja pruža usluge kojima se u cjelini ili djelomično zadovoljavaju socijalne i druge potrebe korisnika socijalne zaštite. Financijska sredstva za korisnike usluga izdvajaju se iz županijskog proračuna, dio sredstava za jednokratne novčane pomoći izdvaja se iz općinskog proračuna, dok se financijska sredstva za ostvarivanje prava osoba s invaliditetom osiguravaju iz proračuna FBiH s pomoću federalnih ministarstava zdravstva, rada i socijalne politike. Da bi se osiguralo kvalitetnije pružanje socijalnih usluga, nužno je ojačati kapacitete Centra za socijalni rad, prvenstveno jačanjem stručnog kadra, stacionarnih kapaciteta ustanova socijalne zaštite i osiguravanjem financijskih sredstava za potporu socijalnim uslugama.

Promatrano prema podacima za prvu polovinu godine postotak izvršenja proračunskog plana na ime Centra za socijalni rad u posljednje tri godine manji je od 50 %. S obzirom na to da ne raspolažemo preciznim podacima o socijalnim potrebama i izvršenju za preostali dio godine, teško je ocijeniti jesu li u posljednje tri godine postojećim institucionalnim programima zadovoljene socijalne potrebe na razini lokalne zajednice.

Uzimajući u obzir visinu prosječne neto plaće i prosječnih mirovina kao dokaze životnog standarda²⁰⁵, posebice u kontekstu stalnog rasta cijena u BiH, možemo pretpostaviti da je problem siromaštva prisutan u općini Posušje.

Na osnovi dostupnih pokazatelja možemo posredno zaključiti da su nezaposlene osobe, među kojima su značajno zastupljeni mladi i žene, osobe s invaliditetom, osobe i obitelji u stanju socijalne potrebe te umirovljenici, kategorije koje su pogođene siromaštvom.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Tijekom sekundarnog istraživanja nisu bili dostupni podaci o broju gladnih kao ni o javnim kuhinjama na području općine Posušje. Lokalni strateški dokumenti ne tretiraju ova pitanja.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Podaci u vezi s ovim ciljem su oskudni. Zdravstvena zaštita provodi se u Domu zdravlja Posušje s dvije ambulante obiteljske medicine. Financijska sredstva za rad Doma zdravlja osiguravaju se putem Zavoda za zdravstveno osiguranje.²⁰⁶ Vodeća su oboljenja u općini Posušje kardiovaskularne bolesti, cerebrovaskularne bolesti i maligne neoplazme.²⁰⁷

U 2021. 85 % stanovnika Posušja imalo je zdravstveno osiguranje.²⁰⁸ Broj liječnika na 1000 stanovnika u 2021. iznosio je 1. Nedostatak liječnika prisutan je u gotovo svim domovima zdravlja u Federaciji BiH.²⁰⁹ Kapaciteti JU Doma zdravlja Posušje nisu u potpunosti bili dovoljni za borbu s iznenadnom i neizvjesnom pandemijom COVID-19.²¹⁰ Ovo nam govori o nepovoljnom stanju u zdravstvu. Mali broj liječnika nije dovoljan da se zadovolje zdravstvene potrebe, a istodob-

495

²⁰⁵ U 2015. godini domaćinstva/kućanstava u FBiH za potrebe završne potrošnje u prosjeku su mjesečno trošila 1508,04 KM (Anketa o potrošnji kućanstava u FBiH). Kako je izračunao Savez samostalnih sindikata, sindikalna potrošačka košarica za siječanj 2023. u Bosni i Hercegovini iznosila je 2996,70 konvertibilnih maraka. Pri izradi sindikalne potrošačke košarice u obzir je uzeta prosječna plaća isplaćena u Federaciji BiH te minimalni troškovi života četveročlane obitelji koju čine dvije odrasle osobe i dva djeteta, od kojih je jedno u srednjoškolskom, a drugo u uzrastu osnovca (<https://www.sssbih.com/sindikalna-potrosacka-korpa-za-januar-2023-godine/>)

²⁰⁶ <https://dzposusje.com/o-nama/>).

²⁰⁷ Lokalni ekološki akcijski plan – LEAP za razdoblje 2016. – 2026. godine (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2017/03/leap-opcine-posusje-2016-2026.pdf>)

²⁰⁸ Izvješće

²⁰⁹ <https://bug.ba/u-bosni-i-hercegovini-nedostaje-50-posto-ljekara-porodicne-medicine.html>

²¹⁰ Strategija

no dovodi do opterećenja postojećih liječnika i tako utječe i na kvalitetu zdravstvene usluge. Odlazak iskusnog stručnog medicinskog kadra čimbenik je koji doprinosi nefunkcionalnosti cjelokupnog zdravstvenog sustava u Bosni i Hercegovini.

Strateški razvojni okvir općine Posušje prepoznaje važnost unaprjeđenja zdravstvenih usluga.

Ciljevi javnog zdravstva na području Zapadnohercegovačke županije usmjereni su na pružanje usluga preventivnih ultrazvučnih pregleda, izdavanje sanitarnih knjižica, mikrobiološku analizu zdravstvene ispravnosti vode za piće, kvalitetu otpadnih, površinskih i voda za rekreaciju.

Kako bi se postigli ciljevi koji se odnose na zdravlje i blagostanje, treba uzeti u obzir pitanje standarda i kvalitete zdravstvenih usluga i prevencije u cilju očuvanja zdravlja ljudi te resursa zdravstvenog sustava koji, uz broj liječnika, obuhvaćaju i broj medicinskog osoblja, broj bolničkih kreveta i medicinsku opremu.

Na osnovi dostupnih podataka možemo zaključiti da je pristup zdravstvenim uslugama u općini Posušje otežan, što se prije svega ogleda kroz mali broj liječnika, odlazak liječnika kao i nedovoljne kapacitete JU Doma zdravlja Posušje. Tijekom istraživanja nisu bili dostupni precizni podaci o zdravstvenim potrebama stanovnika Posušja. Također, ovi podaci nisu dostupni ni u odgovorima ispitanika.

496

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Na području općine Posušje organizirano je predškolsko, osnovnoškolsko i srednjoškolsko obrazovanje te glazbena škola. Srednja strukovna škola Posušje javna je ustanova za srednjoškolski odgoj i obrazovanje u kojoj se izvode nastavni plan i program u četverogodišnjem i trogodišnjem trajanju, čijim se završavanjem stječe srednja školska sprema. Gimnazija Posušje također je javna ustanova za srednjoškolski odgoj i obrazovanje u kojoj se nastavni plan odvija isključivo u četverogodišnjem trajanju, čime se stječe odgovarajuće zvanje pri završetku obrazovanja. Od školske 2020./2021. godine otvorena je i srednja glazbena škola.²¹¹

U jednoj osnovnoj školi postoji poseban Odjel za djecu s poteškoćama u razvoju, dok djeca s poteškoćama u razvoju u osnovnoškolskom obrazovnom programu redovitoj nastavi prisustvuju uz pomoć asistenata jer je riječ o manjim poteškoćama u razvoju.²¹² Strateškim razvojnim okvirom planirano je formiranje Centra za odgoj i obrazovanje osoba s posebnim potrebama.

²¹¹ Strategija i Lokalni akcijski plan zapošljavanja u općini Posušje 2022. – 2025. (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/12/LAPZ-2022-2025.pdf>)

²¹² Strategija

Broj učenika u školama kontinuirano se smanjivao u prethodnim godinama.²¹³ Može se pretpostaviti da je ovakav nepovoljan trend posljedica iseljavanja mladih i obitelji.

Općina Posušje redovito ulaže u obrazovanje mladih dodjelom stipendija studentima putem javnog natječaja. Tako su u veljači 2023. potpisani ugovori o stipendiranju 38 studenata. Riječ je o potpori studentima deficitarnih zanimanja koje općina na godišnjoj razini revidira na osnovi aktualnih podataka s tržišta rada. U odnosu na prošlu akademsku godinu omogućeno je 10 dodatnih stipendija. Povećao se mjesečni iznos stipendije sa 100 na 150 konvertibilnih maraka.²¹⁴

Općina Posušje kontinuirano radi na rješavanju problema deficitarnih zanimanja u Posušju. U školskoj 2017./2018. godini u srednjoškolsko obrazovanje uvedeno je zanimanje CNC operater (trogodišnja srednja škola) na osnovi ukazane potrebe za ovim zanimanjem.

U Logističkom centru i Tehnološkom parku Posušje odvija se praktična nastava za CNC operatere, a Tehnološki park daje usluge edukacije i obuka za odrasle, za osobe iz industrije itd.²¹⁵

Na osnovi intervjua s predstavnicima poslovnog sektora saznali smo da je u općini Posušje potrebno ulagati u kvalitetne obrazovne sustave, programe strukovnog osposobljavanja i nadogradnju vještina u cilju jednostavnijeg uključivanja u svijet rada. U obrazovnom sustavu trebalo bi provesti fleksibilizaciju i modernizaciju toga sustava tako da se obrazovni programi prilagode potrebama poduzetnika.

S obzirom na to da obrazovanje nije u nadležnosti općine nego županije, općina u suradnji s Udrugom gospodarstvenika može (i treba) inicirati kod županijskih institucija i nadležnih ministarstava prilagodbu obrazovnih programa tržištu rada, odnosno poboljšanje sustava praktične nastave.²¹⁶

497

Lokalnim akcijskim planom zapošljavanja 2022. – 2025. planirano je informatičko obrazovanje svih nezaposlenih kao i osoba s invaliditetom i drugih ranjivih skupina. Nositelj aktivnosti je općina Posušje. Planirani su i tečajevi stranih jezika za mlade od 15 do 30 godina. Kao nositelji aktivnosti definirani su općina i nevladin sektor. Ovim planom definirana je i praksa u općinskoj Upravi kako bi se studentima završne godine studija i onima na diplomskom studiju omogućilo stjecanje praktičnog znanja i iskustva relevantnog za uključivanje na tržište rada.

Važna mjera u sklopu ovog plana odnosi se na promociju poduzetničkog duha kod učenika u osnovnim i srednjim školama (poduzeća za vježbu). Nositelji ovih aktivnosti su Općina i obrazovne institucije.

U cilju povećanja broja zaposlenih u ruralnim područjima općine planirana je organizacija specijaliziranih obuka po potrebi u općini (organska proizvodnja, ovčarstvo, kozarstvo,

²¹³ <https://fzzpr.gov.ba/bh/publikacije/socioekonomski-pokazatelji-po-opcinama>

²¹⁴ <https://bljesak.info/sci-tech/obrazovanje/opcina-posusje-potpورا-za-38-studenata-stipendista/410655>

²¹⁵ Izvor je intervju s djelatnikom Općine Posušje

²¹⁶ Lokalni akcijski plan zapošljavanja u općini Posušje 2017. – 2020.

pčelarstvo, seoski turizam, avanturistički turizam) kao i edukacije: kako tražiti posao, pisanje CV-ja. Nositelji ovih aktivnosti su Općina i Služba za zapošljavanje.

Preostale mjere planirane kroz LAPZ odnose se na odvijanje prakse srednjoškolaca u Tehnološkom parku Posušje (nositelji su Općina Posušje i Srednja strukovna škola) te prekvalifikaciju nezaposlenih osoba (nositelji su Općina Posušje i Tehnološki park Posušje).

Strateške potrebe na području općine odnose se na proširenje kapaciteta predškolskih ustanova, opremanje i modernizaciju škola i uvođenje suvremenog načina odvijanja nastave u srednjim školama. Možemo zaključiti da obrazovna infrastruktura nije na zadovoljavajućoj razini. To potvrđuje i činjenica da su izdvajanja na ime školstva u proračunskom planu 2023. manja nego u prethodnim godinama – u odnosu na 2020. godinu gotovo dvostruko manja.

U 2022. godini u općini Posušje otvorena je jedna osnovna škola.²¹⁷

Općina je u ranijem razdoblju financijski potpomogla opremanje i umrežavanje kabineta u osnovnim školama.²¹⁸ U okviru plana infrastrukturnog razvoja općine Posušje za razdoblje 2022. – 2024. planiran je projekt opremanja kabineta u osnovnim školama iz općinskih sredstava (za svaku od godina po 80.000 KM). Međutim, ne raspolažemo informacijom je li ovaj projekt realiziran u 2022. godini.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

498

Na lokalnoj razini ne postoji ni poseban dokument ni tijelo koje se bavi pitanjima rodne ravnopravnosti. Strateški razvojni okvir samo djelomično tretira pitanja ravnopravnosti spolova u dijelu koji se odnosi na stanje i kretanja na tržištu rada, stanje korisnika socijalne zaštite i strukturu učenika glazbene škole.

Poticajne mjere općine Posušje definirane lokalnim akcijskim planom zapošljavanja u općini Posušje 2022. – 2025. ciljaju na povećan broj žena poduzetnica i obrtnica. Međutim, ove mjere nisu precizno opisane.

Nekoliko dostupnih podataka ukazuje na rodni jaz, prvenstveno u oblasti rada i zapošljavanja.

Iz intervjua saznajemo da su muškarci bolje plaćeni u svim sektorima i oblastima u odnosu na žene. Prema mišljenju ispitanika, žena preuzima mnogo više obveza, radi, ostaje kod kuće, brine o djeci, obavlja kućne poslove.

U strukturi lokalne vlasti dominiraju muškarci. Od ukupno 25 vijećnika 9 ih je ženskog spola.

²¹⁷ <http://www.vladazh.com/detaljno.aspx?id=11989>

²¹⁸ <https://www.opcina-posusje.ba/naslovnica-hr/suradnjom-sa-skolama-do-novih-uspjesnih-projekata/>

Načelnik općine osoba je muškog spola.²¹⁹ Predsjednik Općinskog vijeća općine Posušje osoba je muškog spola. Zamjenik predsjednika Općinskog vijeća općine Posušje osoba je ženskog spola. Tajnik tijela državne službe osoba je muškog spola. Šefovi općinskih služba većinom su muškarci.

Visok postotak žena u ukupnoj nezaposlenosti bilježi kontinuiran rast.²²⁰ Lokalnim akcijskim planom definirane su poticajne mjere usmjerene, među ostalim, i na žene poduzetnice i obrtnice.

Žene su jedna od ciljnih skupina u okviru programa zapošljavanja i samozapošljavanja 2023.²²¹

Općina Posušje u prethodne je tri godine realizirala javni poziv za podnošenje prijave za poticajne mjere poduzetništvu općine Posušje. Jedna od ukupno tri kategorije poticajnih mjera odnosi se na podršku ženama poduzetnicama. Do 2023. godine ovom mjerom podržano je 75 žena (u 2020. godini 20 žena, u 2021. godini 30 žena, u 2022. godini 25 žena). Podaci iz medijske objave pokazuju značajan udio poduzetničke aktivnosti žena u odnosu na ukupan broj korisnika poticajnih mjera na području općine Posušje. Za realizaciju navedenih kategorija poticajnih mjera utrošeno je više od 42.000,00 KM.²²²

Na jednoj od sjednica Općinskog vijeća pokrenuta je ideja o osnivanju Kluba za podršku poduzetništvu žena na području općine Posušje koji djeluje u više općina i gradova u BiH. Klub je zamišljen kao mjesto koje će okupljati žene koje su već u poslovanju i potencijalne poduzetnice, gdje bi imale priliku za edukacije, razgovor, razmjenu ideja i iskustava kao i pokretanje inicijativa koje su od značaja za lokalni ekonomski razvoj u cjelini.²²³

Promatrajući spolnu strukturu učenika srednjih škola u razdoblju od 2015. do 2020. godine evidentan je veći broj učenika u odnosu na učenice u srednjoj strukovnoj školi, dok je u gimnaziji veći broj učenica u odnosu na učenike.²²⁴

²¹⁹ <https://www.opcina-posusje.ba/presjednik-opcinskog-vijeca/> (pristupljeno 31. 3. 2023.)

²²⁰ LAPZ

²²¹ <https://szz-zzh.ba/2023/03/16/javni-pozivi-zavoda-od-27-03-2023-godine/>

²²² <https://bljesak.info/gospodarstvo/ulaganja/opcina-posusje-do-sada-podrzala-75-zena-poduzetnica-kroz-poticajne-programe/406181>

²²³ Isti izvor

²²⁴ Strategija

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Nedovršena komunalna infrastruktura ukazuje na nepovoljnu situaciju u vezi s ovim ciljem. Posušje nema izgrađen kanalizacijski sustav, njegova izgradnja odvija se po segmentima. Pokrivenost stanovništva vodoopskrbnim sustavom iznosi oko 85 %.²²⁵ Pokrivenost kućanstava s pristupom kontroliranoj vodi za piće iznosi 90 %.²²⁶ Veliki problem predstavlja nedostatak separatne kanalizacijske mreže i pročišćivača vode.

Strateškim razvojnim okvirom definirane su mjere u vezi s ovim ciljem usmjerene na razvoj vodovodnog, kanalizacijskog sustava i upravljanje otpadom. Planirana su sredstva iz općinskog proračuna i drugih izvora (Fond za zaštitu okoliša FBiH, IPA sredstva, Ministarstvo gospodarstva ZHŽ-a, Hrvatske vode) u ukupnom iznosu od 7,170.000 KM (za razdoblje provođenja strategije).

Općina Posušje počela je krajem 2022. godine prvu fazu izgradnje kolektora, odnosno linijskog voda fekalne i oborinske kanalizacije. Nakon uspješno završene prve faze projekta u 2023. godini počinje i druga. U siječnju 2023. godine u općini Posušje potpisan je ugovor za izvedbu II. faze u sklopu projekta „Izgradnja kanalizacijskog kolektora općine Posušje – Podsustav 2 na području Zagrebačke ceste.“ Vrijednost radova iznosi nešto više od 231.000 KM.²²⁷ Realizacija ovog projekta trebala bi osigurati okolišno i higijenski prihvatljivo prikupljanje i tretman otpadnih voda.

Pitanje odvodnje otpadnih voda jedno je od najvažnijih u općini Posušje, kako s aspekta kvalitete života tako i s aspekta razvoja, uzevši pritom u obzir da je turizam osnovna grana ovog područja.²²⁸

U sljedeće dvije godine svi gospodarski i industrijski subjekti na prostoru Federacije BiH koji ispuštaju svoje tehnološke otpadne vode u okoliš, a koje ne zadovoljavaju granične vrijednosti emisije supstancija i parametara kvalitete za tehnološke otpadne vode koje vrijede u zemljama članicama EU-a, morat će imati pročišćivače, kolektore. Vlada Federacije BiH donijela je

²²⁵ Strategija

²²⁶ Izvješće 2021.

²²⁷ <https://www.posusje.info/uskoro-nastavak-gradnje-kanalizacijskog-kolektora-na-podrucju-zagrebacke-ceste/>

²²⁸ <https://www.opcina-posusje.ba/naslovnica-hr/posusje-zurno-rjesavanje-pitanja-otpadnih-voda/>

odluku da je krajnji rok za primjenu ovih mjera 19. prosinca 2023. godine.²²⁹

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Za elektroprivredni sektor nadležna je Elektroprivreda HZHB preko svoje općinske jedinice ili ispostave u Posušju. Prema posljednjim dostupnim podacima (2021.) sva kućanstva imaju pristup električnoj energiji.²³⁰

Na području općine Posušje izgrađena su dva objekta za proizvodnju samoobnovljivih izvora, i to: solarno fotonaponska elektrana Batin i fotonaponska elektrana Ladanušić.

Na osnovi intervjua s predstavnikom poslovnog sektora saznajemo da su troškovi dozvola za izgradnju solarnih elektrana veliki. Ovaj problem mogao bi se riješiti subvencioniranjem izgradnje solarnih elektrana, konkretno uz pomoć Fonda za zaštitu okoliša.

U 2016. godini u Posušju je postavljena prva solarna klupa u Zapadnohercegovačkoj županiji i šire. Cilj je bio da se omogući cjelodnevni pristup električnoj energiji za komunikacijske uređaje te da se poveća razina svijesti o korištenju obnovljivih izvora energije.²³¹ Nema svježijih informacija o ovim aktivnostima.

501

Kada je riječ o vjetroelektranama, u medijskim objavama spominje se VE Poklečani u općini Posušje, ukupne instalirane snage 132 MW i planirane godišnje proizvodnje od 437 GWh koja još nije dovršena.²³²

VODOVOD d.o.o. Posušje izgradio je malu hidroelektranu na vodovodnom sustavu pitke vode instalirane snage 400 kW i predviđene godišnje proizvodnje električne energije 2500 MWh.²³³

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Sredinom 2021. godine broj stanovnika u općini Posušje iznosio je 20.257. Demografski poka-

²²⁹ <https://posusje.net/do-kraja-2023-svaka-tvornica-i-tvrtka-morat-ce-ugraditi-sustav-za-prociscavanje-otpadnih-voda/>

²³⁰ Izvješće o ostvarenju godišnjeg plana implementacije Strategije razvoja općine Posušje za 2021. godinu <https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2022/05/Izvjescje-o-ostvarenju-godisnjeg-plana-implementacije-Strategije-razvoja-opcine-Posusje-za-2021.godinu.pdf>

²³¹ <https://posusje.net/postavljena-prva-solarna-klupa-u-posusju/>

²³² <https://www.dnevnik.ba teme/ep-hz-hb-ulaze-u-obnovljive-izvore-energije-proces-je-tezak-i-slozen-za-mesihovinu-smo-cijelu-prostoriju-napunili-dokumentacijom-2645147>

²³³ <https://bljesak.info/gospodarstvo/industrija/izgradena-prva-mala-hidroelektrana-u-posusju/371841>

zatelji ne idu u prilog razvoju lokalne zajednice. Kao i u drugim općinama u BiH, u Posušju je izražena pojava iseljavanja, posebno mladih i obitelji. To potvrđuje i negativan migracijski saldo koji općina Posušje bilježi godinama unatrag. Iako se odlazak mladih i drugih najčešće povezuje s ekonomskim razlozima, pri razmatranju migracija potrebno je uzeti u obzir i psihološke čimbenike zbog kojih građani napuštaju BiH, socijalne i društvene norme te lošu političku situaciju u BiH, na što ukazuju ispitanici iz civilnog i poslovnog sektora.

Udio radno sposobnog stanovništva u općini Posušje iznosi oko 70 %.²³⁴ Podaci ukazuju na visoku stopu nezaposlenosti koja je u 2021. iznosila 38,8 %.

Iz dostupnih statističkih podataka vidljivo je da je broj nezaposlenih imao trend rasta u razdoblju od 2019. do 2021. godine.

502

Promatrano prema stručnoj spremi najviše je nezaposlenih osoba iz kategorija SSS i KV.

Stopa zaposlenosti u 2021. iznosila je 26,5 %. Stopa aktivnosti u 2021. godini iznosila je 43,4 %.

Prema podacima iz ranijeg razdoblja najviše je zaposlenih u trgovini na veliko i malo, potom u prerađivačkoj industriji – sektorima s niskim prosječnim plaćama. S aspekta starosne dobi općina Posušje, promatrajući podatke iz 2020., ima povoljnu strukturu zaposlenih.

U kretanju neto prosječne plaće u ranijem razdoblju zabilježen je blagi trend rasta.

²³⁴ Federalni zavod za statistiku, Zapadnohercegovačka županija u brojkama 2022., Sarajevo, 2022. <https://fzs.ba/index.php/2021/06/30/kantoni-u-brojkama/>

Tijekom popisa stanovništva iz 2013. godine 4700 osoba izjasnilo je da radi u tzv. sivoj zoni, što u usporedbi s dostupnim statističkim podacima o zaposlenosti čini visok udio sivog tržišta 25 – 30 %.

Ključni identificirani problemi u vezi sa zapošljavanjem u općini Posušje su: nedovoljna povezanost gospodarstva i obrazovanja, nedovoljno razvijeni kapaciteti na razini lokalne zajednice za kreiranje i primjenu politike zapošljavanja, visok udio žena u ukupnoj nezaposlenosti, nedovoljno radnih mjesta za osobe s invaliditetom, neadekvatne kvalifikacije nezaposlenih osoba, neusklađenost potreba lokalnog tržišta rada s obrazovnom upisnom politikom u srednje škole, veliki postotak radne snage koja radi na „crno“, porast broja mladih nezaposlenih, nedovoljno stimulativnih mjera ili nepostojanje instrumenata podrške za nezaposlene koji žele samostalno pokrenuti osobni biznis.²³⁵

Prema mišljenju predstavnika poslovnog sektora, da bi se riješilo pitanje zadržavanja radne snage, potrebno je poboljšati ravnotežu između poslovnog i privatnog života zaposlenika, a to se može postići kroz suvremenije radno zakonodavstvo, razne programe socijalne sigurnosti od kojih neki uključuju fleksibilnije radno zakonodavstvo u smislu definiranja roditeljskih dopusta, otvaranja vrtića za pristupačno čuvanje djece da bi radnici mogli s mirom odraditi svoje radno vrijeme. Zatim pristupačno stanovanje, pristupačnu zdravstvenu skrb i slične stvari.

503

Općina Posušje postavila je izradom lokalnog akcijskog plana zapošljavanja okvir s ciljevima i prioritetima, programima i mjerama usmjerenim na povećanje zaposlenosti. Planom je obuhvaćen širok spektar mjera kao što su program obuke, prekvalifikacija nezaposlenih osoba, dodjela poticajnih sredstava, subvencija za zapošljavanje i samozapošljavanje, oslobađanje od plaćanja općinske pristojbe za registraciju obrta i dr.

U 2021. bruto domaći proizvod po glavi stanovnika općine Posušje iznosio je 8692 KM.²³⁶ Prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, općina Posušje nalazila se na 25. mjestu po stupnju razvijenosti jedinica lokalne samouprave u Federaciji BiH u 2021.

Poboljšanje poslovnog okruženja i konkurentnosti lokalnog gospodarstva u strateškom je fokusu općine Posušje. Općina je ranijih godina i 2021. oslobodila plaćanja općinske pristojbe

²³⁵ LAPZ (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/12/LAPZ-2022-2025.pdf>)

²³⁶ Izvješće

za registraciju obrta, provela je drugi javni poziv za poticajne mjere poduzetništva te je pozitivno ocijenjena na prvom nadzornom posjetu za BFC nakon što je recertifikacijom ponovno dobila certifikat 2020. godine.²³⁷

Općina Posušje u prethodne je tri godine realizirala javni poziv za podnošenje prijave za poticajne mjere kada je riječ o poduzetništvu općine Posušje. Javnim pozivom prikupljale su se prijave za tri kategorije poticajnih mjera:

- sufinanciranje troškova osnivanja i registracije poduzetnika – početnika u gospodarstvu (startupova)
- podrška očuvanju tradicionalnih i starih obrta te djelatnosti koje se mogu obavljati kao domaća radinost
- podrška ženama poduzetnicama.

Kroz navedene kategorije poticajnih mjera u trogodišnjem razdoblju podržano je bespovratnim sredstvima više od 102 korisnika (u 2020. godini 27 korisnika, u 2021. godini 45 korisnika, u 2022. godini 30 korisnika).²³⁸

504

Kako se čini iz provedenih intervjua, poticajna sredstva za podršku poduzetništvu nisu dovoljna nasuprot potrebama.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Gospodarstvo općine Posušje temelji se na mikro i malim poduzećima, obrtima i poljoprivrednim gospodarstvima te tradiciji zanatstva. Prerađivačka industrija zauzima značajno mjesto u gospodarstvu, kako po udjelu u ukupnom broju poduzeća tako i po broju zaposlenih. Najvišu dobit (77,9 %) u 2019. godini bilježila je prerađivačka industrija. Najviše izvoza stvara prerađivačka industrija.

Poslovne aktivnosti 90 % registriranih poslovnih subjekata u općini Posušje koncentrirane su na nekoliko sektora: prerađivačka industrija (metal, plastika, kamen, meso i mliječni proizvodi), građevinarstvo, zabava i rekreacija, trgovina na veliko i malo te sve ostale obrtničke usluge.

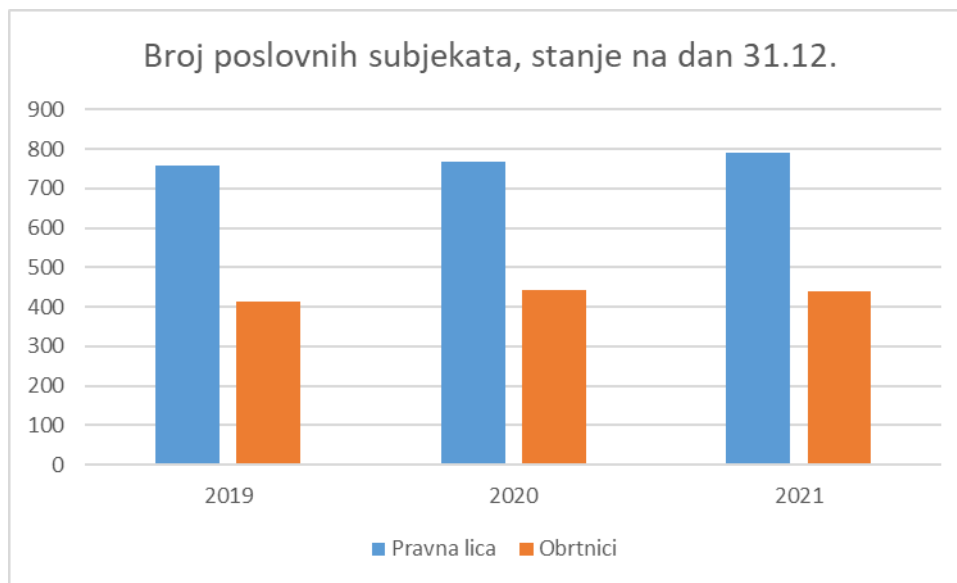
²³⁷ Izvješće

²³⁸ <https://bljesak.info/gospodarstvo/ulaganja/opcina-posusje-do-sada-podrzala-75-zena-poduzetnica-kroz-poticajne-programe/406181>

Gotovo 80 % svih zaposlenih u općini Posušje zaposleno je u privatnom sektoru.

Broj poslovnih subjekata u općini Posušje (pravnih osoba) na dan 31. prosinca 2021. iznosio je 789. U razdoblju 2019. – 2021. nije bilo značajnijeg rasta broja poslovnih subjekata.²³⁹

505

Deset najvećih poduzeća koja su nositelji gospodarske aktivnosti gotovo u dvije trećine prema prihodima, broju zaposlenih i tako dalje su: Meggle, Vokel, Miviko, Planet, Lager, Dara, Invest, Weltplast, Mesna industrija Rakitno i Formula d.o.o. Posušje.²⁴⁰

Općina Posušje bogata je prirodnim resursima (boksit i kamen, labor i glina). Kamen predstavlja važan resurs koji ima potencijal primjene u različitim industrijama – od prehrambene do farmaceutske i kemijske industrije.

Na osnovi intervjua s predstavnicima poslovnog sektora prepreke s kojima se suočavaju privatne kompanije su: visoko opterećenje rada, fiskalni i parafiskalni nameti, pravna nesigurnost i nekonzistentnost fiskalne politike. Politička (ne)podobnost čimbenik je od velike važnosti za razvoj poduzetništva, ali i lokalne zajednice. U Bosni i Hercegovini snažno je prisutna birokratizacija poslovanja, nema transparentnosti i digitalizacije, čime se administrativne obveze usložnjavaju i vezuju dobar dio radnog vremena zaposlenika.

²³⁹ Federalni zavod za programiranje, Socioekonomski pokazatelji po općinama 2021., 2020., 2019. <https://fzzpr.gov.ba/bh/publikacije/socioekonomski-pokazatelji-po-opcinama>

²⁴⁰ Izvor: intervju s predstavnikom javnog sektora

Većina navedenih pitanja/prepreka u nadležnosti je viših razina vlasti, prvenstveno Federacije BiH.

U razdoblju 2017. – 2019. godine vidljiv je trend povećanja visine izvoza. Ipak, visina izvoza znatno je manja od visine uvoza, što ukazuje na potrebu za novim mjerama podrške razvoju domaće proizvodnje i izvozu. Od izvoznih proizvoda najzastupljeniji su: cijevi za vodovod i kanalizaciju, elektrokablovi, proizvodi od čelika, boksit i nešto manje namještaj.

Prema mišljenju predstavnika poslovnog sektora (anonimni intervju) glavni je problem izvoz domaćih proizvoda izvan granica Bosne i Hercegovine, gdje su zakoni Europske unije dosta rigorozni. Država još uvijek nije ispunila sve uvjete kako bi poduzeća iz BiH mogla plasirati svoje proizvode izvan EU-a.

506

Općina Posušje opredijeljena je za razvoj gospodarstva koji se temelji na racionalnom i održivom korištenju prirodnih resursa. Ovo se posebno odnosi na preradu i obradu kamena, razvoj poljoprivredne proizvodnje i stočarstva kao i na razvoj specifičnih grana turizma. Općina Posušje ima preduvjete za razvoj raznih oblika turizma. U ranijem razdoblju provedeni su projekti koji naglasak stavljaju na aktivni i pustolovni turizam te ruralni i agroturizam kako bi se unaprijedila turistička ponuda samog Posušja (kanjon Ričina i Tribistovo jezero). U povodu značajnih manifestacija za turizam općinu Posušje na godišnjoj razini posjete najmanje 3000 posjetitelja (dvostruko veći broj u odnosu na 2015.).²⁴¹ Planirane su mjere za razvoj turizma.

Strateški razvojni okvir poklanja pozornost razvoju proizvodnog i izvozno orijentiranog poduzetništva te formiranju i potpori razvoju novih poslovnih subjekata s posebnim naglaskom na poticanje mladih i startup poduzeća kao i privlačenju poslovne dijaspore. Planirane su mjere koje se odnose na promociju ulaganja u općinu Posušje i druge mjere od značaja za razvoj poduzetništva. Može se zaključiti da općina Posušje prepoznaje razvojne potrebe i nastoji odgovoriti na njih jer su gotovo iste mjere predložili i predstavnici poslovnog sektora.

Uslijed pandemije COVID-19 došlo je do pada gospodarske aktivnosti, što se odražava i na realizaciju strateških projekata. Pad gospodarske aktivnosti ima i negativne posljedice na pad prihoda općine Posušje koji iznosi od 10 do 15 %.²⁴² Unatoč nepovoljnom pandemijskom razdo-

---

²⁴¹ Strategija

²⁴² Isti izvor

blju očekuje se daljnji rast lokalnog gospodarstva.

Najznačajniji je projekt u 2021. godini u području ekonomskog sektora dovršetak i stavljanje u funkciju Planinarskog doma u Masnoj Luci, pri čemu je za ovaj projekt u 2021. godini izdvojeno 26.000,00 KM te projekt Uređivanje i obilježavanje planinarskih, pješačkih i biciklističkih staza u Posušju za koji su izdvojene 52.000,00 KM. Sve je realizirano uz pomoć donatora.²⁴³

Općina je dobila BFC certifikat (*Business Friendly Certificate*) koji je od velike važnosti za privlačenje investicija.

U ranijem razdoblju bilo je nekoliko izravnih ulaganja u domaće poslovne subjekte, većinom proizvodno orijentiranih, ali nema preciznijih informacija o učincima ovih investicija i daljnjem razvoju.

Općina Posušje nema službenu bazu podataka o dijaspori, a od 2014. godine provodi projekt D4D (Diaspora for development) kroz koji je procijenjeno da dijaspora općine broji 4500 osoba, ali službeni registar nije uspostavljen. U 2018. u općinu Posušje investiralo je poduzeće Energo d.o.o., čiji je vlasnik iz dijaspore. Iz dokumenata se stječe dojam da je općina Posušje opredijeljena za nastavak suradnje s dijasporom.

Na mrežnoj stranici općine Posušje predstavljen je Investicijski vodič (<https://www.opcina-posusje.ba/investicijski-vodic-opcine-posusje/>) i niz drugih informacija, uključujući olakšice za gospodarstvo, od važnosti za investiranje u općinu Posušje.

U sklopu plana infrastrukturnog razvoja općine Posušje 2022. – 2024.²⁴⁴, promatrano po planiranim izdvajanjima za projekte za realizaciju lokalne strategije razvoja, projekti iz ekonomskog sektora zastupljeni su sa 6 % u ukupnoj strukturi izdvajanja.

Poduzeća s područja Posušja ne posjeduju dovoljno kapaciteta za inovativne aktivnosti i osvajanje novih tržišta. Da bi se povećala inovativnost, potrebno je raditi na postizanju veće produktivnosti rada, koja je, osim eksternih čimbenika, određena i načinom organizacije i upravljanja, osposobljenošću zaposlenih, stupnjem tehnološkog razvoja itd. Ključna su ulaganja u ljudski kapital, istraživanje, tehnologiju. Kada je riječ o tehnološkoj opremljenosti i modern-

---

²⁴³ Izvješće

²⁴⁴ <https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2022/05/Plan-infrastrukturnog-razvoja-2022-2024.pdf>

izaciji poslovanja, na osnovi intervjua s predstavnicima poslovnog sektora može se zaključiti da se poduzeća uglavnom oslanjaju na vlastita sredstva.

Predstavnik javnog sektora mišljenja je da su u BiH vrlo mala sredstva rezervirana za podršku razvoju inovacija.

Kada je riječ o korištenju sredstava iz europskih fondova, ispitanici su mišljenja da su zahtjevi za apliciranje složeni, da bi to trebalo organizirati tako da se lakše i brže može pristupiti tim fondovima. Isto se odnosi i na zahtjeve, odnosno upite općinskim službama, gdje se, kako ističu predstavnici poslovnog sektora, za određenu ideju potrebno obratiti na više adresa.

Na osnovi dostupnih informacija može se zaključiti da je prometna povezanost općine dobra. Gotovo cjelokupno područje pokriveno je asfaltom, dok je strateškim razvojnim okvirom planirana stopostotna pokrivenost. Od velike važnosti za gospodarstvo svakako je završetak radova na graničnim prijelazima, odnosno izgradnje novih u skladu s potrebama poslovnog sektora kako bi se omogućio ubrzan protok roba.

508

Na području općine postoji sportska dvorana, a u idućem strateškom razdoblju planirano je opremanje prostorija kako bi se unaprijedio prostor za sportske aktivnosti. Sportski savez Posušje, koji broji 12 klubova, djeluje kao krovna organizacija u oblasti sporta. Godišnje se za sport iz proračuna izdvaja oko 70.000 KM.

Također, na području općine ne postoji centar za kulturu ili slična ustanova koja bi omogućila realizaciju programa i sadržaja u području kulture. Jedini objekt za kulturu je kinodvorana koja se koristi i za vježbu učenika glazbene škole. Planira se izgradnja doma kulture, odnosno adaptacija prostora i prenamjena u Dom kulture. Predstavnik civilnog sektora ukazao je na to da je potrebno više kulturnih i sportskih sadržaja u općini.

U općini Posušje postoje dvije poduzetničke zone koje su u funkciji – Osrdak i Vlaka.

Određeni problemi na koje se nailazi u vezi s poduzetničkom infrastrukturom ne mogu se riješiti zbog nedostatka zakonske regulative vezane za poslovnu, poduzetničku infrastrukturu. Zakon je usvojen u formi nacрта i prema mišljenju ispitanika i predstavnika javnog sektora potrebno ga je unaprijediti kako bi se stimulirao razvoj poduzetničkih struktura.²⁴⁵

²⁴⁵ Izvor: intervju s predstavnikom javnog sektora

U poslovnoj zoni Osrdak nalazi se Logistički centar za male i srednje poduzetnike te obrtnike s registriranom fondacijom TPP (Tehnološki park Posušje) koji je opremljen s CNC strojevima za obradu metala i plastike, a gdje se izvode praktični dijelovi nastave za učenike smjera CNC operater u Srednjoj strukovnoj školi. Osim učenika nabavljenu opremu koriste i privatna poduzeća iz sektora metala i plastike. U Logističkom centru smještena su dva poduzetnika. Planirane su mjere za poboljšanje infrastrukturne opremljenosti poslovnih zona, izradu modela financijske sheme podrške startupovima kao i podrške Tehnološkom parku Posušje i proširenje Logističkog centra.

Nisu bili dostupni podaci ni o freelance aktivnostima ni o digitalizaciji, IKT sektoru, osim informacije da je kroz projekt „Digitalizacija obrazovnog sustava Županije Zapadnohercegovačke – E-škola 2022“ opremljena jedna osnovna škola u Posušju.

Kada je riječ o digitalizaciji i dijaspori, aktivna je usluga e-matičar, tako da građani bilo gdje u inozemstvu mogu uplatiti određenu pristojbu koja je zakonom propisana internetskim bankarstvom i dobiti potrebne dokumente, a time i dostupnost na mrežnoj stranici svih pravilnika i odluka te strateških dokumenata, obrazaca, zahtjeva.²⁴⁶

509

Prema mišljenju predstavnika javnog sektora, pristup mreži, odnosno internetu u ruralnim dijelovima vrlo je loš.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Raspoloživi dokumenti ne obrađuju posebno pitanja (ne)jednakosti. Na osnovi unaprijed predstavljenih, dostupnih podataka može se zaključiti da su nužna poboljšanja u relevantnim oblastima kao što su socijalna i zdravstvena zaštita, zapošljavanje, poduzetništvo, poboljšanje životnog standarda stanovnika itd.

Nejednakosti su uglavnom posljedica ograničenih mogućnosti na tržištu rada, neadekvatnih odgovora države na socijalne potrebe, neravnopravnosti spolova, ograničenog pristupa obrazovanju itd.

Izrada socijalne karte omogućila bi detaljan uvid u stvarne potrebe stanovnika, čime bi se osiguralo bolje segmentiranje osoba i skupina te prilagođavanje mehanizama i mjera podrške u

²⁴⁶ Izvor: intervju s predstavnikom javnog sektora

skladu s potrebama. To bi u konačnom utjecalo na smanjenje nejednakosti i siromaštva.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Planom upravljanja otpadom na području Zapadnohercegovačke županije za razdoblje 2021. – 2031. postavljeni su važni ciljevi zasnovani na principima integriranog upravljanja otpadom.

Sakupljanje i tretiranje komunalnog otpada na području općine Posušje vrši se u skladu sa Zakonom o upravljanju otpadom i Zakonom o komunalnom gospodarstvu. Služba za imovinsko-pravne, geodetske poslove, katastar, prostorno uređenje i zaštitu okoliša općine Posušje odgovorna je za planiranje upravljanja otpadom. Općina Posušje donijela je plan prikupljanja, odvoza i odlaganja komunalnog otpada.

Za upravljanje otpadom na području općine Posušje odgovorno je poduzeće JP „Vodovod“ d.o.o. Posušje koje se nalazi u stopostotnom vlasništvu općine Posušje. Javno poduzeće „Vodovod“ d.o.o. vrši prikupljanje, odvoz i odlaganje komunalnog otpada s područja 4/5 općine Posušje, dok na preostalom dijelu općine (1/5 površine) prikupljanje otpada vrši poduzeće Ladanušić d.o.o. Posušje.²⁴⁷

510

U razdoblju od 2014. do 2019. godine na području općine Posušje realizirani su projekti poboljšanja energetske učinkovitosti javnih objekata, što je uključivalo postavljanje fasade, novih izolacijskih otvora kao i zamjenu načina grijanja (obnovljivi izvori energije). Mjere energetske učinkovitosti provodile su se na javnim objektima, što uključuje objekte škole, sportske dvorane, zgradu općine, Centar za socijalni rad, objekt Rudnici boksita, Dom zdravlja Posušje. Radi se o ukupno 10 objekata.²⁴⁸

Prema medijskim objavama iz 2022. Dječji vrtić „Bajka“ postao je energetski učinkovit objekt zahvaljujući rekonstrukciji i radovima koji su provedeni u prethodnom razdoblju.²⁴⁹

Strateškim razvojnim okvirom planirane su mjere koje se odnose na prostorno planiranje i zemljišne knjige, urbano uređenje općine, podizanje kvalitete javnih usluga. Financijsku kon-

---

²⁴⁷ Strategija

²⁴⁸ Strategija

²⁴⁹ <https://www.vecernji.ba/vijesti/djeca-dobila-novu-kuhinju-dvoranu-za-tjelesni-u-planu-nove-sobe-namjestaj-1575595>

strukciju u iznosu od 595.000 KM čine proračunska sredstva (51.500 KM) i ostali izvori.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Općina Posušje, osim sektorskog plana za zaštitu okoliša razvijenog u okviru strategije, ima urađen Lokalni ekološki akcijski plan – LEAP za razdoblje 2016. – 2026. godine. LEAP prepoznaje važnost ekološke proizvodnje u pogledu minimiziranja štetnog utjecaja za okoliš.²⁵⁰ Kada je riječ o utjecaju industrije na okoliš, razvoj kozarstva, iako gospodarski perspektivan, s okolišnog gledišta nije poželjan (zbog pritiska na biološku raznolikost uslijed ispaše koza).

Procjenjuje se da područje općine Posušje ima prosječno nastajanje komunalnog otpada od 0,5 kg/st/dan. Godišnji nastanak komunalnog otpada po stanovniku iznosi 174 kg/st/god.

Prema procjeni Agencije za statistiku BiH na području općine Posušje dnevna proizvodnja otpada po stanovniku iznosi 1,0 kg, pa ukupna godišnja količina proizvedenog otpada iznosi 7550 tona, što je dvostruko više od ukupnih količina koje su se odložile na općinski deponij „Konjovac“.

Smatra se da je selektivno prikupljanje komunalnog otpada na području općine na zavidnoj razini jer je općina Posušje svrstana među prve općine u FBiH po količinama reciklažnih materijala koji su se prikupili tijekom 2015. godine. Otpad na području općine Posušje odvojeno se prikuplja na više od 100 lokacija u gospodarstvu i s pomoću šest zelenih otoka s kontejnerima za papir, plastiku i staklo. Također, na području općine postoje kontejneri za prikupljanje papira i transportne ambalaže uz svaki veći poslovni objekt i kod općinskih te drugih javnih institucija.

Iako općina ima stopostotnu pokrivenost stanovništva i teritorija organiziranim prikupljanjem otpada, velika je prijetnja za okoliš postojanje velikog broja divljih deponija te nedovoljno razvijen sustav reciklaže i selektivnog prikupljanja otpada. Na godišnjoj razini ukupno se prikupi oko 3500 tona otpada. Prema evidenciji općinske sanitarne inspekcije uklonjena su 24 divlja deponija. Procjena je da danas ima 15 divljih deponija na području općine. Važno je napomenuti da se kontinuirano radi na provođenju aktivnosti čišćenja i uklanjanja divljih deponija, što je prisutno zbog neodgovornog ponašanja pojedinaca na što je teško utjecati iako se radi na

511

---

²⁵⁰ LEAP

edukaciji i upozorenju građana na štetnost i zabranu.²⁵¹

Neke od važnih mjera i projekata u akcijskom planu u sklopu LEAP-a odnose se na sanaciju općinskog deponija „Konjovac“, postavljanje zelenih otoka, izgradnju reciklažnih dvorišta, izgradnju Centra za gospodarenje otpadom i reciklažno dvorište unutar njega, organiziranje radionica, seminara u cilju edukacije i jačanja javne svijesti u vezi s pitanjem otpada, saniranjem divljih deponija na području općine Posušje.

U 2020. godini JP Vodovod Posušje d.o.o. i Eko život d.o.o. potpisali su ugovor o suradnji kojim se u Posušju uspostavlja sustav reciklažnog dvorišta i kanta za razdvajanje otpada u prometnijim posuškim ulicama. Nakon nekoliko mjeseci prikupljene su prve sirovine stakla i plastike.²⁵²

Općina Posušje u suradnji s ovlaštenim operaterima za zbrinjavanje otpada (sekundarnih sirovina) zaokružila je prvih pet etapa reciklažnog ciklusa i svrstala se u pet lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini po kulturi gospodarenja otpadom. Nabavljeno je namjensko vozilo za prikupljanje razdvojene plastike i stakla u suradnji s ovlaštenim operaterom za zbrinjavanje otpada Eko život d.o.o. Tuzla.

512

Nakon višegodišnjeg edukativnog i terenskog rada i suradnje (2017. – 2022.) općine Posušje i ovlaštenih operatera za zbrinjavanje otpada: Eko život d.o.o. Tuzla (plastika i staklo), KimTec Eco d.o.o. Vitez (elektronika), Vuprom d.o.o. Čitluk realizirani su sljedeći projektni zadaci:

- provedene prve sveobuhvatne (institucionalne) ekološke edukacije u BiH (više od 2000 učenika)
- uspostava jedinstvenog reciklažnog dvorišta
- uspostava kontejnera za razdvajanje otpada
- uspostava kontejnera za razdvajanje elektroničkog otpada
- uspostava kontejnera (prvog u BiH) za razdvajanje tekstila
- sanacija divljih deponija
- sanacija objekata

²⁵¹ Strategija

²⁵² http://www.radioposusje.ba/content/prikupljene-prve-sirovine-stakla-i-plastike-uspostavljeno-jedinstveno-recikla%C5%BEno-dvori%C5%A1te?fbclid=IwAR1uue1bQiAkuXN_TWEJanB7HE9hYJLmvg7AI5_zAToo7N30774CqEpn6fQ

- gospodarenje otpadom i održivi razvoj.²⁵³

Namjenski reciklažni kontejner za elektronski i elektronički otpad postavljen je u 2021. godini. Prema informaciji iz 2022. više od tone otpadne elektronske i elektroničke opreme isporučeno je ovlaštenom operateru.²⁵⁴ Može se pretpostaviti da je ta količina do danas još veća.

Cilj 13: Očuvanje klime

Tijekom istraživanja nije prikupljena ni jedna informacija koja bi ukazala na to da općina Posušje ima ili radi na akcijskom planu održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) ili sličnom dokumentu.

Strateški razvojni okvir prepoznaje prirodne i klimatske uvjete kao pogodne za razvoj specifičnih grana poljoprivrede i ekološke poljoprivrede (stočarstvo, voćarstvo, ratarstvo, pčelarstvo).

LEAP je identificirao klimatske promjene kao jednu od prijetnja u eksternom okruženju. Nema detaljnijih informacija o klimatskim utjecajima.

Prema mišljenju predstavnika poslovne zajednice, najviše štete od klimatskih promjena imaju lokalni poljoprivredni proizvođači kao i poslovni subjekti koji se bave montažom i vanjskom ugradnjom određenih proizvoda.

513

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Voda je jedan od najznačajnijih prirodnih resursa Posušja. Općina Posušje nema ni jednu stalnu vodu tekućicu ili riječni tok. Postoji nekoliko malih povremenih izvora i vodotoka. Blidinjsko jezero je prirodno jezero malog kapaciteta, ali s raznovrsnim biljnim i životinjskim svijetom.

Umjetno ili akumulacijsko jezero Tribistovo osigurava pitku vodu za sva naselja u Posušju.

U jesenskom i zimskom razdoblju dolazi do izviranja ogromnih količina vode iz podzemnih vrela te plavljenja cijelog Posušskog polja.

Prema LEAP-u grad i sva okolna naselja udaljena do pet kilometara od grada pokrivena su distribucijskom vodovodnom mrežom. Cijelim vodoopskrbnim sustavom upravlja JP Vodovod Po-

²⁵³ <https://www.opcina-posusje.ba/aktualnosti/posusje-nabavljeno-namjensko-vozilo-za-prikupljanje-razdvojene-plastike-i-stakla/>

²⁵⁴ <https://www.vrisak.info/hercegovina/posusje-recikliralo-tonu-elektronskog-i-elektronickog-otpada/>

sušje.

Kvalitetu vode kontrolira svaki mjesec na više lokacija Zavod za javno zdravstvo FBiH iz Mostara.

U sklopu izgradnje kanalizacijskog sustava planirana je izgradnja pročišćivača otpadnih voda o čemu ovise i razvojni projekti.

Kvaliteta površinskih voda nije procijenjena. Veliki okolišni problem predstavlja neuralgična točka, tzv. Mokri Dolac, gdje se slijevaju oborinske vode. Kako ne postoji regulirana odvodnja oborinskih voda, miješaju se oborinske vode sjevernog dijela grada s fekalnim vodama iz kanalizacijske jame stambenih zgrada na zapadnom rubu Mokrog Doca. Kanalizacijska jama propuštala je fekalne vode. Rješavanje ovog problema uvjetovano je imovinsko-pravnim odnosima koji su nad većinom zemljišta u Mokrom Docu privatnog karaktera (vlasništva). (Ne)odgovornost za redovito pražnjenje kanalizacijske jame i sprječavanje miješanja oborinske vode sa sadržajem kanalizacijske jame nalazi se na vlasnicima, što dodatno usložnjava rješavanje ovog lokalnog problema.

514

Nekontrolirano zagađenje vodotokova zbog divljeg odlaganja otpada također predstavlja veliki okolišni problem.

Podatak o kvaliteti podzemnih voda nije dostupan.

Akcijski plan u sklopu LEAP-a obuhvaća mjere koje se odnose na završetak izgradnje vodoopskrbnog sustava Rakitno, Tribistovo, Vir, završetak izgradnje pročišćivača pitkih voda, poboljšanje sustava javnozdravstvene kontrole vode za piće, uspostavu registra mjesnih izvorišta i hidrogeoloških ispitivanja izvorišta (lokacija, izdašnost i druge informacije), smanjenje emisije otpadnih voda iz industrijskih pogona i postrojenja, primjenu odredaba iz okolišnih dozvola te primjenu BAT-ova i dr.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

U 2016. godini provedeno je anketiranje stanovništva općine Posušje u cilju ispitivanja mišljenja građana o stanju okoliša i analize razine svijesti građana o okolišu. Ispitanici su, u prosjeku, najbolje ocijenili stanje zraka (s prosječnom ocjenom 3,68), dok su najlošije ocijenili stanje vodnih resursa (s prosječnom ocjenom 2,97). Okolišni problemi oko kojih se brinu stanovnici

općine Posušje su: nepostojanje odgovarajuće kanalizacijske infrastrukture, upotreba genetički modificiranih organizama (GMO) u poljoprivredi, kemijsko zagađenje, zagađenje vode, poljoprivredno zagađenje, otpad, zagađenje zraka te nedostatak kvalitetne vode za piće.²⁵⁵

Najveći broj ispitanika smatra da je najveći uzrok zagađenja neprimjereno odložen otpad (nesanitarni i divlji deponiji). Značajan broj ispitanika navodi kao najvećeg zagađivača kućanstva i industrije kroz ispuštanje neprečišćenih kanalizacijskih voda u vodotoke te kao najvećeg zagađivača cestovni promet, tj. vozila koja sudjeluju u prometu, dok su industrijski pogoni također prepoznati kao najveći zagađivači. Prema mišljenju ispitanika emisije iz kućnih ložišta i kotlovnica te neredoviti odvoz otpada nisu značajan uzrok zagađenja okoliša.²⁵⁶

Prema LEAP-u u općini Posušje ne postoji automatska mjerna postaja za praćenje kvalitete zraka, a najbliže mjerne postaje bile su u Ivan-sedlu i Mostaru, ali nisu u funkciji. Jedini dostupni podaci o kakvoći zraka u općini Posušje dostupni su iz 2009. godine i bili su zadovoljavajući, tj. u granicama vrijednosti propisanih legislativom u ovoj oblasti. Na osnovi pregleda literature te rezultata ankete lokalnog stanovništva stanje kvalitete zraka na području općine Posušje je zadovoljavajuće.

515

Podaci o emisijama iz ložišta i prometa nisu dostupni.

Ispitivanja zemljišta s gledišta kontaminacije teškim metalima nisu se obavljala.

Akcijskim planom u sklopu LEAP-a definirane su mjere i projekti koji se odnose na mjerenje kvalitete zraka, podizanje svijesti i educiranje lokalnog stanovništva o važnosti očuvanja kvalitete zraka, ispitivanje zemljišta s aspekta kontaminacije teškim metalima, ažuriranje i uređivanje katastra, uspostavljanja zemljišnih knjiga i dr.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Pitanja socijalne kohezije nisu posebno tretirana u dokumentima na lokalnoj razini.

Može se pretpostaviti da je dio udruga u općini Posušje aktivan na pitanjima od važnosti za socijalnu koheziju. Prema popisu udruga Ministarstva pravosuđa i uprave Zapadnohercegovačke županije na području općine Posušje registrirano je 146 udruga iz različitih područja djelovan-

²⁵⁵ LEAP

²⁵⁶ Isti izvor

ja (sportske udruge, udruge mladih, ekološke udruge, kulturno-umjetnička društva i sl.). Na području općine Posušje djeluje Vijeće mladih koje je registrirano kao NVO.

Kada je riječ o javnoj sigurnosti, prema podacima PU Posušje u razdoblju 2017. – 2019. godine došlo je do blagog povećanja broja kaznenih djela. Općina je u 2018. godini izradila dokument „Procjena ugroženosti općine Posušje od prirodnih i drugih nesreća“. Na razini općine postoji i „Program razvoja zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u općini Posušje“ za razdoblje 2019. – 2023. godine. U ovom su programu kao moguće prirodne katastrofe i velike nesreće definirani: potres, poplava, oluja i mraz, visoki snijeg i snježni nanosi, tehničko-tehnološke nesreće i ostalo, gdje se ubrajaju i požari. Na području općine kontinuirano se provode aktivnosti kako bi se postigao što veći stupanj sigurnosti građana (postavljanje radarskih kamera, nadzornih kamera u dvorištu škole, sportskoj dvorani i dr). U općini Posušje ne postoji izražen problem pasa lotalica.²⁵⁷

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

516

Stanje u vezi s ovim ciljem može se ocijeniti kao zadovoljavajuće. Postoji određeni stupanj suradnje javnog, privatnog i nevladinog sektora, prvenstveno izradom strateških dokumenata i lokalnih planova.

Kada je riječ o institucionalnim kapacitetima uprave i suradnji s važnim sudionicima, poslove projektnih aktivnosti provodi Jedinica za upravljanje razvojem (JURA) u suradnji i partnerstvu s Odsjekom za razvoj u Službi za gospodarstvo općine Posušje. JURA i Odsjek za razvoj pružaju usluge pomoći u pisanju projekata za eksterne subjekte (institucije i NVO) uz svoje interno-općinske projektne aktivnosti te druge razvojne aktivnosti u partnerstvu s organizacijama kao što su UNDP BiH, GIZ, REDAH, HERAG itd.²⁵⁸

Udruge su partneri u nekim projektnim aktivnostima, bez obzira na to je li riječ o suradnji s Općinom Posušje ili samostalno, a sve u svrhu poticanja realizacije strateških ciljeva iz Strategije razvoja općine Posušje.

Na razini općine uspostavljeno je Lokalno ekonomsko vijeće – LEV kako bi se gradio dijalog između privatnog i javnog sektora u cilju kreiranja povoljnog poslovnog ambijenta. U posljednjih nekoliko godina znatno je poboljšana suradnja s lokalnim gospodarstvenicima, pri čemu predstavnici općine, gospodarstvenika i civilnog sektora pokušavaju zajedničkim radom doći

²⁵⁷ Strategija

²⁵⁸ Izvješće

do stvaranja boljih uvjeta za poslovanje domaćih, ali i stranih gospodarstvenika na području općine Posušje.²⁵⁹

Definirani su mehanizmi provođenja LAPZ-a kako bi se omogućilo uspješno provođenje ovog dokumenta. Prepoznata je važnost uspostavljanja multisektorske suradnje među ključnim sudionicima u primjeni LAPZ-a i jačanje partnerstva lokalnih institucija (uprava, privatni sektor, javna poduzeća i ustanove), organizacija građanskog društva i gospodarskih subjekata u cilju primjene politike zapošljavanja.

Na području općine djeluje Udruga gospodarstvenika koja je povezana s lokalnom samoupravom, tako da na osnovi te udruge informacije dolaze do poslovnog (privatnog) sektora.²⁶⁰

Javno privatno partnerstvo postoji u oblasti prikupljanja otpada. Javno poduzeće Vodovod d.o.o. vrši prikupljanje, odvoz i odlaganje komunalnog otpada s područja 4/5 općine Posušje, dok na preostalom dijelu općine (1/5 površine) prikupljanje otpada vrši poduzeće Ladanušić d.o.o. Posušje.²⁶¹

Ključni strateški dokumenti korišteni tijekom rada:

- Strategija razvoja općine Posušje za razdoblje 2021. – 2027. godine (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/07/Strategija-razvoja-opcine-Posusje-21-27.pdf>)
- Lokalni akcijski plan zapošljavanja u općini Posušje 2022. – 2025. (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2021/12/LAPZ-2022-2025.pdf>)
- Izvješće o ostvarenju godišnjeg plana implementacije Strategije razvoja općine Posušje za 2021. godinu (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2022/05/Izvjescje-o-ostvarenju-godisnjeg-plana-implementacije-Strategije-razvoja-opcine-Posusje-za-2021.godinu.pdf>)
- <https://www.opcina-posusje.ba/presjednik-opcinskog-vijeca/>
- Lokalni ekološki akcijski plan – LEAP za razdoblje 2016. – 2026. godine (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2017/03/leap-opcine-posusje-2016-2026.pdf>)
- Plan infrastrukturnog razvoja općine Posušje 2022. – 2024. (<https://www.opcina-posusje.ba/wp-content/uploads/2022/05/Plan-infrastrukturnog-razvoja-2022-2024.pdf>)
- <https://www.opcina-posusje.ba/investicijski-vodic-opcine-posusje/>

517

²⁵⁹ LAPZ

²⁶⁰ Izvor: intervju sa predstavnikom poslovnog sektora

²⁶¹ Strategija

Prijedor

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Prijedor je pogođen opštim siromaštvom, koje je definisano ne samo u ekonomskim pojmovima, već uključuje društveni i politički aspekt siromaštva koji se odražavaju kao nedostatak dostojanstva, slobode i društvene jednakosti. Opšte siromaštvo uzrokovano je nizom faktora kao što je nefunkcionalan sistem socijalne zaštite, nekvalitetan obrazovni sistem, sveprisutne političke manipulacije i korupcija, neriješeni nacionalni sukobi i drugi slični problemi koji stvaraju osnovu za održavanje neizvjesnog statusa kvo, što traje skoro tri decenije. U Prijedoru su siromaštvom pogođeni nezaposleni građani i njihove porodice. U posebno teškom položaju su porodice sa malom djecom i porodice sa većim brojem djece, te porodice čiji je član bolestan ili ima poteškoće u razvoju. Ispitanici_{ce} tvrde da su uslovi za stvaranje porodice u Prijedoru izuzetno loši. Mladi se sve teže odlučuju na takav korak većinom zbog siromaštva ili straha od siromaštva, te nemogućnosti rješavanja stambenog pitanja. Takođe, sve veće opterećenje je na ženama – u slučaju da su zaposlene, one često rade duže od muškaraca, dok u kući obavljaju domaće poslove i preuzimaju brigu o starijima i iznemoglim. Siromašni su i penzioneri. U slučaju da nemaju pomoć od drugih članova porodice ili društva, iznos njihovih penzija ne može zadovoljiti ni njihove osnovne potrebe. Siromaštvom su pogođene i oboljela lica, lica slabog fizičkog ili psihičkog zdravlja koje nemaju podršku članova porodice.

518

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Prijedoru djeluju tri javne kuhinje. „Hljeb života“ i „Optimisti“ djeluju u gradu Prijedoru, dok treća javna kuhinja djeluje u Ljubiji. Gladnih je sve više, a najvidljiviji su penzioneri. „Više nije čudno vidjeti penzionera kako rovari po kontejneru u potrazi za hranom, te scene su nama bile nezamislive“, kaže jedan_{na} od ispitanika_{ca}.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

U Prijedoru je građanima na usluzi bolnica „Dr Mladen Stojanović“ i Dom zdravlja. Osim iz Prijedora, bolnica prima pacijente i iz Novog Grada, Kostajnice, Oštre Luke i Kozarske Dubice,

što predstavlja oko 170 hiljada pacijenata. U 2021. godini završeno je renoviranje dijela stare zgrade Bolnice, to jeste Odjeljenja za psihijatriju, za šta je Vlada obezbijedila 570.000 KM. Renoviran je krov, fasada, ali i drugi elementi u okviru projekta energetske efikasnosti. Jedan od narednih projekata prijedorske bolnice, koji bi trebalo da bude završen do kraja godine, jeste otvaranje angio-sale. Oprema u vrijednosti od 1.300.000 KM je nabavljena. Predstoji još rekonstrukcija prostorija za ovu namjenu u vrijednosti od 142.000 KM, koje bolnica trenutno potražuje i nada se da će u dogledno vrijeme nabaviti. Međutim, i nakon implementacije ovog projekta, infrastruktura medicinskih ustanova u Prijedoru zahtijeva još mnoga ulaganja da bi se dovela do zadovoljavajućeg stanja. Građani Prijedora su tokom intervjua naglasili nedostatak specijalističkih i dijagnostičkih usluga u Prijedoru, zbog čega su primorani odlaziti u Banju Luku. Takođe su istakli da je smanjen broj radnika u javnim medicinskim ustanovama, što dodatno otežava pristup uslugama. Još jedan od problema jeste dostupnost lijekova koje pacijenti ne mogu nabaviti u državi, pa su ih primorani nabavljati u Srbiji. Cijena lijekova je visoka, a socijalno osiguranje, za one koji ga imaju, pokriva samo dio troška.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

519

Nešto više od 8.000 učenika pohađa nastavu u Prijedoru u sklopu osnovnog ili srednjeg obrazovanja. Na Rudarskom fakultetu ili u javnim i privatnim višim školama koje Prijedor nudi studije pohađa 2.000 studenata. Oko 3.000 djece je mlađe od 6 godina, dok u prijedorskoj regiji ima ukupno 6 javnih i privatnih predškolskih ustanova. U javnim ustanovama je cijena mnogo prihvatljivija, ali oko 50 mališana je svake godine na listi čekanja.

Mladi u Prijedoru smatraju da je obrazovanje konzervativno, uz postojanje autoritarnog odnosa između nastavnog osoblja i učenika u kojem postoji samo dihotomija dobrog i pogrešnog, dok je učitelj jedini arbitar. Neprihvatljivo, to jeste drugačije ponašanje ili mišljenje se često kažnjava slabijim ocjenama, posebno ako se stavovi učenika ne podudaraju s učiteljevim. U Prijedoru učenici srednjih škola uče sadržaje koji se odnose samo na dominantnu etničku grupu. Istorija Srbije se uči na mjestima gdje postoji većina srpskog stanovništva, sadržaj literature se rijetko odnosi na teme iz svjetske književnosti, te gotovo isključivo na pisce srpske nacionalnosti. Čak i u geografiji postoje sadržaji koji potpuno zanemaruju dio države, tj. Federaciju BiH. Istorijske teme vezane za Drugi svjetski rat imaju revizionistički karakter i veličaju ulogu

Srba kroz istoriju. Uticaj obrazovnog sistema na mlade je mnogo veći od bilo koje druge lokalne specifičnosti i jedan je od glavnih generatora nacionalističke indoktrinacije mladih. Iako udžbenici nemaju sadržaje koji direktno izazivaju mržnju, kurikulum se temelji na matricama nacionalnog identiteta. U tom smislu, potrebna je hitna reforma obrazovnih programa, koja mlade uči slobodi mišljenja i govora, te kritičkom razmišljanju. Osim ovih problema, gradivo koje se nudi u školi je zastarjelo i nije u skladu sa realnim sektorom. Metode učenja nisu stimulativne, a određeno gradivo je preobimno u odnosu na potrebe đaka. „Kod nas je definitivno potrebna reforma školstva, jer mi zaostajemo za svima, kod nas đaci još uče tako što prepisuju lekciju iz udžbenika u svesku“, kaže jedan_ na od ispitanika_ ca. S druge strane, praktična znanja izostaju i problem nije samo u obrazovnim institucijama, već je i u poslovnom sektoru gdje učenici treba da dobiju praktično znanje. Prakse koje obavljaju nisu svuda na istom nivou. Nekada poslodavci samo potpišu prisustvo učenika da zadovolje potrebnu formu. Napravljeni su određeni koraci u pravcu uvođenja dualne nastave. Međutim, puka promjena forme neće riješiti postojeći problem koji se odvija na nivou mogućnosti i znanja određene kompanije ili firme da pruži relevantnu obuku za đake na pravičan i edukativan način. Informatička pismenost učenika nije na zadovoljavajućem nivou jer im obrazovne ustanove ne nude kompletno znanje niti infrastrukturu iz ove sfere. Oni koji žele da saznaju više primorani su pohađati informatičke kurseve koji se većinom plaćaju, tako da siromašnim nisu dostupni. Sagovornici smatraju da školska infrastruktura treba da bude unaprijeđena i prilagođena djeci sa posebnim potrebama, a učionice modernizovane. Profesori i nastavnici treba da kontinuirano imaju pristup usavršavanju i dodatnim edukacijama. Trenutni sistem ne ulaže u bolju nastavu niti provjerava kvalitet izvođenja nastave, što je neophodno. Vanškolske aktivnosti takođe izostaju, kao i sportski, kulturni i rekreativni sadržaj. Nadalje, obrazovni sistem treba da prepozna marginalizovane učenike, kojima je potrebna novčana podrška jer su siromašni ili na pragu siromaštva, ili je potrebno osloboditi ih plaćanja prevoza, udžbenika i školskog materijala kako bi im se dala prilika da napreduju.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Većina žena u Prijedoru radi u uslužnom sektoru. Radnice koje djeluju u ovom sektoru često rade prekovremeno i to za najnižu platu. Ženska radna snaga u uslužnim djelatnostima radi

najteže fizičke poslove raznoseći robu, a na posao idu i subotom i nedjeljom. Rijetke su one koji premaše platu od 550 KM. Za vrijeme pandemije kovida-19, radnice su nastavile sa radom i za vrijeme lokdauna, bez obzira na kršenje njihovih radničkih prava. Nepostojanje dovoljnih mjera zaštite u uslovima zarazne bolesti, nepoštovanje radnog vremena, uskraćivanje prava na bolovanje, samo su neki od primjera kršenja prava radnica. Radnice su u većini slučajeva od samog zasnivanja radnog odnosa svjesne da njihova prava neće biti poštovana, ali preovlada strah od siromaštva i gubitka radnog mjesta, te zbog toga trpe. Mnoge neće ni koristiti mogućnosti koje im zakon daje, tj. prava zaštite jer nemaju povjerenja u institucije države, pa ni u sindikat ni u civilni sektor. Žene nemaju snage niti materijalne mogućnosti da pokrenu, a kamoli iznesu „sizifovsku“ borbu za pristup svojim osnovnim radničkim pravima. Nadalje, tokom pandemije, žene su bile dodatno opterećene neplaćenim domaćim poslovima, te podučavanjem djece jer su škole bile zatvorene ili školski časovi skraćeni. Zabrinjavajuće je, takođe, da su tokom pandemije žene prije nego muškarci bile primorane da napuste posao, kao rezultat povećanog opterećenja – radi njege i pomoći drugim članovima porodice. Na sva ova opterećenja s kojima su se žene susrele tokom pandemije, vlasti u zemlji nisu odreagovale kako bi spriječile porast siromaštva i dalje kršenje ženskih prava. Novčane naknade za roditelje koji su pogođeni zatvaranjem škola i dnevnih boravaka su izostale. Nije uvedeno ni skraćenje radnog vremena, niti preraspodjela rada. Vlasti nisu učinile ništa ni kako bi proširile pristup plaćenim roditeljskim naknadama i bolovanjima. Samozaposleni radnici, posebno radnice, su bez ikakve zaštite bili izloženi udarcima pandemije. Kao rezultat, mnogi su bili primorani da zaustave svoje djelatnosti.

521

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Prijedor u samom gradskom jezgru ima donekle riješen vodovodni i kanalizacioni sistem. Infrastruktura u ovom pogledu je generalno loše ocijenjena i ispitanici ce tvrde da je potrebno sistematski pristupiti rješavanju ovog problema. Na primjer, izgradnja kanalizacije u Tukovima počela je prije skoro 10 godina, a do sada je u nju uloženo oko 9.000.000 KM. Preduzeće „Prijedorputevi“ radilo je prvu i drugu fazu kanalizacije, ali zastoj je nastao kada je trebalo primiti radove i nakon toga izabrati izvođača koji će domaćinstva priključiti na mrežu. Što se tiče vodovoda, kroz projekat Švajcarske vlade obnovljena je primarna mreža, urađeni su novi

bunari i ostali vezani radovi. Predstoji obnova sekundarne mreže koja je zastarjela, zbog čega grad ima velike gubitke vode.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Što se tiče elektromreže, u Prijedoru domaćinstva imaju pristup struji, ali kvalitet infrastrukture nije uvijek na nivou. Problemi zbog loše infrastrukture nastaju i u dotoku električne energije privatnim preduzećima, gdje dolazi do čestih nestanaka električne energije koji onda uzrokuju probleme u samoj proizvodnji.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

522

Podsticajna politika je do sada u Prijedoru većinom pratila model dodjele finansijske podrške malim preduzećima ili startupovima. Ispitanici_{ce} smatraju da bi ti iznosi, koji su uglavnom mali, mogli biti bolje iskorišćeni kroz obuke radnika, unapređenije uslova rada, digitalizaciju i razvoj infrastrukture, s obzirom da rezultati trenutnog podsticajnog modela nisu vidljivi u zajednici. Firma „Kromeks“ (Cromex), s obzirom da nije mogla da nađe kadar željenog obrazovanja, u svojim prostorijama oformila je obrazovni centar za obuku mladih radnika. Ova praksa je istaknuta kao dobar primjer za usmjeravanje podsticajnih sredstava. Istaknuto je da mnoga preduzeća rade godinama sa istim kapacitetima i istim brojem zaposlenih. Ispitanici_{ce} smatraju da postoji potreba da podsticaji budu usmjereni ka većim postojećim preduzećima koja imaju kapacitet da prošire svoje poslovanje. Što se tiče podsticaja usmjerenih na startapove, ispitanici_{ce} smatraju da oni moraju biti cjeloviti, pružiti edukativnu, finansijsku i mentorsku komponentu i trajati do optimalne stabilizacije novih preduzeća. Dalje, podsticajna logika treba da bude dobro informisana o stanju i trendovima koji se odvijaju u lokalnoj zajednici i bazirana na preciznim istraživanjima. Potrebno je detektovati prepreke sa kojima se startapovi susreću, te podsticajnim sredstvima djelovati kako bi te prepreke bile prevaziđene.

Osim javnih preduzeća, kao što su toplane, obrazovne institucije, Dom zdravlja, bolnica „Dr Mladen Stojanović“ i drugih, nosioci ekonomskog razvoja u Prijedoru su i preduzeća koje se bave drvoprerađom, metaloprerađom, prehrambenom industrijom, rudarstvom i tekstilnom industrijom. Kroz istraživanje je naglašena potreba udaljavanja privrede od tradicionalnog načina proizvodnje i proširivanje kapaciteta ka gotovim produktima i inovativnim proizvodima

koji mogu generisati veći profit. Trgovina na veliko i na malo, popravka motornih vozila i motocikala je branša koja takođe prednjači po broju zaposlenih u ovom gradu. Tu su i preduzeća koja zapošljavaju od 10 do 100 radnika kao što su „Gavranović“, „Marijanović“, „Kolektor“ i drugi.

U regiji Prijedor je najviše nezaposlenih sa srednjom stručnom spremom. Iako statistički gledano broj nezaposlenih u Prijedoru posljednjih godina opada, broj zaposlenih ne raste. Pad nezaposlenosti je manje rezultat otvaranja novih radnih mjesta na području grada, a više rezultat pronalaženja zaposlenja van teritorije grada. Ovo se pogotovo odnosi na mlade. Većina mladih koji odlaze da studiraju iz Prijedora u Banju Luku, druge gradove ili države, teško se vraćaju da žive u rodnom gradu.

Osnovni problem Prijedora, prema mišljenju ispitanika_ca, nije ni nekvalifikovana radna snaga niti u tolikoj mjeri otvaranje radnih mjesta, već sami uslovi rada. Plate su niske, uslovi rada loši, a radnička prava se ne poštuju. Ispitanici_ce tvrde da su do sada u Prijedoru već sprovedeni kvalitetni programi prekvalifikacije i dokvalifikacije radnika, ali da su ti isti radnici, nezadovoljni uslovima rada, bili primorani da napuste grad i traže gradove ili države koje im mogu ponuditi bolje uslove. „Tokom zadnjih godina, svi smo dobili povećanje plate 20 maraka ali je sve poskupilo za bar 100 maraka. Tako da ne znam... ako školujemo kadar ali ga ne možemo zadržati, mislim da to ne vrijedi...“ navodi jedan_na ispitanik_ca.

523

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Reindustrijalizacija ima veliki potencijal u Prijedoru, s obzirom na industrijsku tradiciju grada. Reindustrijalizaciju Prijedora ispitanici_ce vide kao implementaciju novih zelenih industrija, gdje bi se prioritet dao održivosti i ekološkoj dobrobiti regije. Takođe, smatraju da se treba usmjeriti na prerađivačku industriju i proizvodnju gotovih proizvoda, te da takvo usmjerenje može dovesti do brzog ekonomskog rasta i razvoja. Međutim, istaknuto je da je neophodno obezbijediti pravne mehanizme i sindikate koji će štititi prava radnika i radnica. Prijedor ne želi da bude shvaćen kao mjesto gdje je moguće kršiti radnička prava niti mjesto jeftine radne snage, već grad koji ima kvalifikovanu radnu snagu i grad koji nudi mogućnost napretka i razvoja.

Preduzeća koja se bave metaloprerađivanjem prednjače u izvozu. To su stabilna preduzeća koja bilježe konstantan rast i ostvaruju dobar profit. Prednosti Prijedora su geografska lokacija i dobra

transportna infrastruktura, te blizina aerodroma. Prijedor ima carinski terminal u okruženju koji, takođe, olakšava izvoz. Industrija svakako prednjači u izvoznim aktivnostima, te ima potencijal rasta.

Za napredak industrije u narednom periodu u Prijedoru treba raditi i na pokretanju novih industrija, ali i na rastu postojećih. To jeste, proširiti djelatnosti velikih preduzeća na druge oblasti, posebno se orijentisati na proizvodnju finalnih proizvoda i njihov izvoz. Što se tiče novih branši, razvoj IT sektora je prepoznat kao veliki potencijal. U Prijedoru je pokrenuta Visoka škola za ekonomiju i informatiku koja nudi solidan obrazovni program i IT HUB. Potrebni su dodatni obrazovni programi, koji nude savremena znanja i tehnike iz ove oblasti.

Grad je na povoljnom geostrateškom položaju za investitore, udaljen magistralnim putevima od Banje Luke 50 km, a od Kozarske Dubice, Novog Grada i Sanskog Mosta po 32 km. Kroz Prijedor prolazi željeznička pruga Sarajevo – Zagreb. Dodatna je vrijednost što je grad Prijedor tradicionalno industrijska sredina. Značajan mineralno-sirovinski kompleks, rezerve drvene mase, kao i plodno zemljište, omogućili su razvoj rudarstva, poljoprivrede, drvene i metalne industrije.

524 Prijedor već 10 godina i više ima info centar za investitore, smješten u Agenciji PREDA. Centar nudi usluge za investitore sa naglaskom na registraciji preduzeća, implementacione procedure u toku investicionog procesa, dobijanje dozvola, uvezivanje sa lokalnim akcionarima i kompanijama i usluge naknadne obrade. U Gradskoj upravi oformljena je i radna grupa za investitore koja od prvog koraka stoji na usluzi investitorima.

Industrijska zona „Celpak“ je, takođe, prilagođena investitorima i nudi pristojnu infrastrukturu. Ukupna površina industrijske zone „Celpak“ je 10,20 ha, dok je raspoloživa površina sa parcelama spremnim za ponudu 8,80 ha, a u vlasništvu je Grada i privatnih poslovnih subjekata.

Nadalje, Prijedor je na raspolaganje investitorima stavio i Fondaciju za razvoj koja za privrednike garantuje povrat kredita. Oni kojima Fondacija za razvoj „Prijedor“ garantuje vraćanje kredita moraju da budu registrovani u ovom gradu ili da poljoprivrednu djelatnost obavljaju na području grada. Uslov je i da novac koji su zadužili ulože na teritoriji grada. Skoro je otvorena i kancelarija Investiciono-razvojne banke u Prijedoru.

Radna snaga postoji u Prijedoru i okolnim gradovima BiH. Da bi se ona privukla a potom i

održala, potrebno je osigurati siguran radni ambijent u kojem je radnik valorizovan i zarađuje pristojnu platu, ima zaštitu na radnom mjestu, te mogućnost usavršavanja i napredovanja. Potrebno je osloboditi proces zapošljavanja od političkog i koruptivnog uticaja, te vratiti kriterijume znanja i stručnosti u prvi plan. Za ekonomski razvoj Prijedora neophodno je poštovanje i promovisanje radničkih prava, jer, u suprotnom, Prijedoru prijete neprestani talasi emigracije. Preduzeća koja se bave proizvodnjom u Prijedoru baziraju svoj rad i rast na izvozu prema drugim gradovima BiH i zemljama EU.

Emigracija i neadekvatan obrazovni sistem su jedan od razloga usporenog razvoja industrije i preduzetništva u Prijedoru. Još veći problem predstavljaju kršenja ljudskih i radničkih prava, te nemogućnost kreiranja zdravog ambijenta za život i rad. Oko 30.000 Prijedorčana živi izvan Bosne i Hercegovine. Ova situacija je nastala tokom rata kada je nesrpsko stanovništvo protjerano iz grada i regije. Trend iseljavanja nastavljen je i nakon rata većinom zbog straha od siromaštva i loših životnih uslova u ovoj zajednici. Danas mnoga lica koja žive izvan BiH i dalje imaju neku vezu sa rodnim krajem. Neki su tu samo izgradili kuće ili vikendice, a neki svojim investicijama pokreću preduzeća i otvaraju radna mjesta. Takvih primjera u Prijedoru, kažu ispitanici_ ce ima mnogo. Na primjer, vlasnik firme „Kromaks“ je svoj život proveo u Švajcarskoj, ali se odlučio investirati u Prijedor. Zatim tu je i vlasnik firme „Austronet“ koji je pokrenuo fabriku u Prijedoru, a bavi se proizvodnjom i preradom mreža od polietilinskih tekstilnih platana u svrhu zaštite u građevinarstvu, poljoprivredi i slično.

Ispitanici_ ce smatraju da su osnovni uslovi za investicije u Prijedoru zadovoljeni. Potrebno je raditi na poboljšanju uslova rada i života generalno kako bi se svi zahtjevi jedne zdrave radne sredine ispunili. Grad Prijedor je, 2006. godine, osnovao razvoj Agenciju PREDA Prijedor u cilju jačanja preduzetništva i poslovnog ambijenta na lokalnom nivou. Agencija kroz svoj rad podržava razvoj inovacija i pomaže malim preduzećima da se etabliraju na tržištu. U svojim brojnim aktivnostima, Agencija vrši i analiziranje položaja i razvoja privrede, te podsticanje ulaganja u privredne aktivnosti, kreiranje stimulativnog poslovnog ambijenta na području lokalne zajednice, promociju preduzetništva i inovatorske djelatnosti, uvođenja novih proizvoda, stručne i konsalting usluge i mnoge druge aktivnosti u pravcu implementacije Strategije ekonomskog razvoja grada Prijedora.

Takođe, Vlada Republike Srpske je usvojila Akcioni plan za inovacije u malim i srednjim preduzećima u Republici Srpskoj za period 2021–2023. godine. Akcioni plan je usklađen sa Strategijom razvoja malih i srednjih preduzeća u Republici Srpskoj za period 2021–2027. godine, s obzirom da su prioriteti koji se odnose na inovacije detaljnije razrađeni u ovom planu. U Akcionom planu su definisana četiri područja intervencije, čija realizacija će u narednom periodu omogućiti podršku razvoju inovacija i unapređenju konkurentnosti MSP u Republici Srpskoj. Riječ je o dizajniranju i testiranju inovacionog fonda, jačanju inovacione infrastrukture, povećanju uključenosti u programe EU i zapadnog Balkana, te promociji platforme za umrežavanje, saradnju i inovacione aktivnosti. Nosilac izrade ovog dokumenta je Ministarstvo privrede i preduzetništva u saradnji sa institucijama i organizacijama relevantnim za ovu oblast, uz podršku projekta „Inovacije i digitalizacija u malim i srednjim preduzećima“, koji sprovodi Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit GmbH (GIZ) i Ede – Agencije za razvoj preduzeća u okviru projekta „Evropski okvir za razvoj strategija i politika za mala i srednja preduzeća u Bosni i Hercegovini – SBA u BiH“ koji finansira Švedska.

526

Mladi se plaše da pokrenu vlastiti biznis zbog političke atmosfere u zemlji, komplikovane administracije i velikih izdataka (doprinosi, režije, zakup prostora i sl.), te je istaknuto da je potrebno kreirati bezbjednije okruženje za mlade preduzetnike u kojem bi oni bili spremniji za pokretanje vlastitog biznisa. Nadalje, mladima je u sklopu obrazovanja potrebno ponuditi više praktičnog rada, kako bi stekli osnovno radno iskustvo koje bi ih moglo ohrabriti za pokretanje svog biznisa. Kao što je prethodno istaknuto, potrebno je raditi na zaštiti radničkih prava i stvarati bolje radno okruženje koje nudi plate u skladu sa realnim potrebama i stanjem tržišta. Trenutne plate su suviše niske a poslovno okruženje nesigurno, tako da se mladi ljudi odlučuju prije za migraciju, nego za pokretanje vlastitog biznisa u BiH.

Na području Prijedora prisutne su brojne strane IT kompanije koje zapošljavaju frilensere ili koje zbog jeftine radne snage otvaraju kancelarije na prostoru lokalne zajednice. S obzirom da IT kompanije nude zanimljiv radni ambijent i da ovom sektoru nedostaje radne snage, bitno je promovisati i uvesti jače IT obrazovanje od osnovne škole do fakulteta, koje će posebno usmjeriti žene i marginalizovane grupe ka ovom zanimanju. Obrazovna digitalna infrastruktura trebalo bi da bude ojačana, a kadar stručan i spreman za motivaciju.

Digitalizacija javne uprave u lokalnoj zajednici kao i u državi ne ide željenom brzinom, većinom zbog izostanka usvajanja Zakona o elektronskom potpisu. Na području Prijedora u segmentu e-Uprave postoji aplikacija e-dokument, putem koje je moguće poručiti lična dokumenta koja se onda šalju na adresu poštom. Postoji i aplikacija Sitizen (Citizen) čija je svrha poboljšanje transparentnosti rada javne uprave, te omogućavanje građanima da postavljaju pitanja i prijave probleme s kojima se susreću, a tiču se javne administracije. Putem pomenute aplikacije moguće je doći do informacija o radu Uprave, pratiti rad Skupštine preko interneta i preko lokalnog radija. Ovo su neki prvi koraci u reformi javne uprave i javnih službi. Veća transparentnost u radu javnog sektora generalno je prioritet za dalji razvoj lokalne zajednice. Potrebno je da lokalni političari izađu iz nacionalističkih matrica i počnu da rade na razvoju zajednica. Takođe, podsticaji usmjereni na saradnju između nevladinog i privatnog sektora mogli bi da unaprijede digitalizaciju javnih usluga i informacija o turizmu, kulturi, sportu i rekreativnim sadržajima. U ovom polju, u okviru projekta „Razvoj prekogranične mreže kreativne industrije – CREATIVE@CBC“, Agencija za ekonomski razvoj grada Prijedora „PREDA-PD“ u saradnji sa partnerskim organizacijama iz Siska (SI-MO-RA) i Podgorice (ADP-ZID) u prethodnom periodu sprovela je istraživanje kulturnih i kreativnih industrija na pomenutim područjima. Istraživanje na području Prijedora sprovedeno je tokom prvog kvartala 2021. godine, a kao rezultat istraživanja proizašao je dokument „Analiza kulturnih i kreativnih industrija grada Prijedora“.

Što se tiče saobraćajne infrastrukture, u planu je izgradnja zaobilaznice oko Prijedora, čija je izgradnja započeta prije 30-ak godina, ali koja nikad nije dovršena. Očekuje se i izgradnja auto-puta kao i brza cesta prema Dubici, tj. prema graničnom prelazu Dubica koji će uveliko olakšati izvoz proizvoda na EU tržište. Planirana je i izgradnja još jedne saobraćajnice kroz industrijsku zonu. Prva je izgrađena u sklopu USAID-ovog projekta koja je omogućila razvoj zone za dodatnih 7 ili 8 privrednih subjekata. Naravno, realizacija svih ovih projekata zavisi od raspoloživosti budžeta i odluka viših nivoa vlasti.

Digitalna infrastruktura na području Prijedora slabo je razvijena i potpuno zavisna od usluga Telekomu. U Plan kapitalnih investicija Grada Prijedora za period 2021–2023. godina u ovoj oblasti, uvršteni su projekti koji se odnose na unapređenje rada Gradske uprave putem digitalne transformacije, odnosno projekti unapređenja javne digitalne usluge prema građanima i

unapređenja digitalnih kapaciteta Grada Prijedora. Kada je riječ o unapređenju infrastrukture, ispitanici ce smatraju da uprava grada ažurno radi na njenoj uspostavi.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti najviše zavisi od klasne podjele, tj. podjele na bogate i siromašne. U Prijedoru, nažalost, i dalje postoje i etničke podjele i često je na snazi sistemska diskriminacija na osnovu vjerske, etničke i nacionalne pripadnosti. Proces suočavanja sa prošlošću nije na zadovoljavajućem nivou. Prijedor je grad koji je, iz perspektive žrtava i organizacija koje se bave pitanjima i problemima tranzicione pravde i suočavanja s prošlošću, mjesto potpunog zaborava i poricanja patnje žrtava. O tome svjedoči nepostojanje spomen-obilježja stradanju nesrpskih civilnih žrtava, za razliku od postojanja tri impozantna spomenika poginulim srpskim borcima i mnogih drugih spomenika i spomen-ploča na cijeloj teritoriji grada. Osim toga, zabrana komemoracija i protestnih šetnji koje organizuju udruženja preživjelih žrtava i porodica žrtava, kršenje ljudskih prava svakodnevica su ovih nebrojeno puta traumatizovanih ljudi. Zloglasna izjava gradonačelnika Prijedora data je tokom obilježavanja Međunarodnog dana bijelih traka za ruke 2013, u kojoj je ovaj skup nazvan „paradom pedera“. Događaj je organizovala Inicijativa „Jer me se tiče“.

528

S druge strane, došlo je do značajnog buđenja građanskog otpora protiv policijske brutalnosti i nesposobnosti sistema za borbu protiv kriminala prisutnog u institucijama. Direktni uzrok masovnog izlaska građana na ulice u Banjoj Luci i drugim gradovima BiH je smrt banjolučkog mladića Davida Dragičevića, koji je pod nerazjašnjenim okolnostima ubijen u martu 2018. Od marta 2018. do 25. decembra 2018. na glavnom trgu u Banjoj Luci održavani su protesti članova porodice i stotina građana, a u to su vrijeme organizovana i tri velika protesta koja su okupila po 30.000–40.000 ljudi. Dana 25. decembra policijske snage nasilno su zaustavile ove proteste na glavnom trgu u Banjoj Luci, iako su to bila mirna okupljanja građana. Policijske snage onemogućile su dalja okupljanja, ali se manja grupa građana i dalje odlučno okuplja ispred crkve. Otac ubijenog mladića morao je napustiti zemlju, a za njim je raspisana potjernica. Do sada ovaj slučaj ubistva nije riješen.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost za Prijedor znači uspješna reindustrijalizacija koja je usklađena sa svim ekološkim mjerama, te uspostavljena vladavine ljudskih i radničkih prava. Takođe, održivost znači i razvoj IKT sektora i kompanija iz ove oblasti i oblasti kreativnih industrija, kao i razvoj turizma, a posebno eko-turizma.

Proteklih godina vazduh u Prijedoru je treće kategorije, što znači da je prekomjerno zagađen, gdje su prekoračene tolerantne vrijednosti za jednu ili više zagađujućih materija. Vazduh je najviše zagađen u zimskom periodu, tokom grijne sezone, a pored individualnih ložišta i korišćenja jeftinijih, niskokvalitetnih i goriva nepoznatog porijekla, pa zbog siromaštva, čak i otpada, zagađenju vazduha doprinosi i saobraćaj. Uzrok tome je opet siromaštvo, ali i korupcija. Stari automobili i kamioni su i dalje u upotrebi, pa čak i oni koji očigledno ne bi mogli da zadovolje uslove tehničkog pregleda. Međutim, zbog prisustva sitne korupcije, tj. primanja mita, mnogi gradovi u BiH se susreću sa ovim problemom. Prijedor je, 2021. godine, izradio Akcioni plan za smanjenje zagađenja vazduha čiji je cilj smanjenje emisije polutanata iz svih izvora.

U posljednje vrijeme određeni, ali i dalje mali, broj ljudi se odlučuje da pređe na održive izvore energije. Stimulacija ovih ulaganja za sada ide najčešće preko komercijalnih banaka, omogućavanjem povoljnije kamatne stope kredita ako je predviđeno da novac bude uložen u održive izvore energije, ako pojedinac želi ugraditi solarne panele, grijanje koje je kombinovano i sl. Ispitanici se smatraju da je malo informacija o ovakvoj vrsti podsticaja, te da mediji nisu previše zainteresovani za ove teme, a da bi trebalo da budu.

529

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U Prijedoru trenutno imamo evidentirano sprovođenje projekta energetske efikasnosti bolnice „Dr Mladen Stojanović“ pri čemu se vrši energetska opremanje centralnog bloka bolnice i izmještanje i izgradnja nove kotlovnice koju finansira Ministarstvo za prostorno uređenje, građevinarstvo i ekologiju Republike Srpske. Navedeno ministarstvo je prethodno podržalo realizaciju projekta uspostavljanja energetske efikasnosti Nacionalnog parka „Kozara“ i Odjeljenja za psihijatriju Opšte bolnice u Prijedoru. Trenutno se radi i na projektu unapređenja putne infrastrukture auto-putu Banjaluka–Prijedor za koji su trenutno održane dvije javne rasprave da bi

se pronašla najbolja rješenja, te je trasa produžena za kilometar i po u odnosu na prvobitni plan. „Eko Sirovina NS Prijedor“ d.o.o. je prepoznato kao preduzeće koje vrši reciklažu otpada na ovom području, te se ističe projektima odgovornog upravljanja elektronskim otpadom. Grad ima donesene akcione planove koji podrazumijevaju setove mjera u oblasti energetske efikasnosti i odgovornog upravljanja otpadom. Kod realizacije javnih nabavki prisutan je pristup ekonomske održivosti gdje isti sprovodi kroz princip „najpovoljnija ponuda“.

Cilj 13: Očuvanje klime

Kako bi odgovorio na izazove koje klimatske promjene nose sa sobom Prijedor treba da radi na zamjeni prljavih industrija eko-industrijama. Što se tiče uticaja klimatskih promjena na području Prijedora primijećene su hirovitije promjene u temperaturi i padavinama, periodi suša ili periodi dužih padavina, tj. lagani gubitak ravnoteže i smjene godišnjih doba.

Grad Prijedor je jedna od ciljnih zona gdje je potrebno raditi na razvoju pravne regulative, obrazovanju stanovništva o štetnim uticajima i očuvanju zdravlja te praćenju kvaliteta vazduha. Podaci prikupljeni na mjernoj stanici u Prijedoru uporno pokazuju da je i vazduh u Prijedoru veoma zagađen. Oko 4.000 ljudi boluje od astme i hronične opstruktivne bolesti pluća. Polovina njih su djeca. Ovo je zvanična procjena Doma zdravlja i Opšte bolnice Prijedor. U Prijedoru je stanica za mjerenje kvaliteta vazduha postavljena 2016. godine, ali podataka o zagađenosti u ovom bh. gradu već odavno nema. Godine 2021. Grad Prijedor je prvi put dobio Akcioni plan za smanjenje zagađenja vazduha, što je obaveza svake lokalne zajednice u kojoj su prekoračene granične vrijednosti za grube i fine suspendovane čestice (PM 10 i PM 2,5). Cilj ovog plana je smanjenje emisije polutanata iz svih izvora zagađenja, za šta je predviđeno 16 konkretnih mjera, i to uspostavljanje lokalne mreže mjernih mjesta, popis i češće kontrole najvećih zagađivača, podsticanje energetske efikasnosti i upotrebe peći, kotlova i energenata koji imaju manje emisije zagađujućih materija, te striktna zabrana loženja stvari koje nisu namijenjene za ogrjev. U planu su i javne medijske kampanje radi edukacije građana, regulisanje saobraćaja na način koji će smanjiti zagađenje / reprogramiranje semafora, skuplji parking u užoj gradskoj zoni, više pješačkih zona, stroža kontrola tehničkog pregleda motornih vozila, učestalije pranje gradskih saobraćajnica, vlaženje saobraćajnica unutar gradilišta i saniranje divljih deponija. Predviđeni su i sadnja drveća i povećanje zelenih površina i zaštitnih pojaseva, razvoj biciklističke infras-

strukture i prijedlog Ministarstvu prosvjete i kulture Republike Srpske za uvođenje obaveznih predmeta o zaštiti životne sredine i ekoloških sekcija u osnovne i srednje škole, kao i edukacije predškolske djece u vrtićima o ovoj temi. Saglasnost na Kratkoročni akcioni plan za smanjenje zagađenja vazduha usvojila je Skupština grada Prijedora.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Ispitanici_ ce smatraju da vode u Prijedoru nisu čiste koliko bi trebalo da budu. Rijeka Sana je zagađena fekalnim vodama, ali je na određenim lokacijama moguće kupanje na rijeci. Neplanska gradnja, takođe, djelimično ugrožava obale rijeke, jer rijeke nisu dovoljno zaštićene. Na primjer, nedavno je pokrenuta peticija protiv izgradnje benzinske stanice uz rijeku, ali građanski glas nema težinu koju bi trebalo da ima u društvu. Sana pruža mogućnosti za razvoj kupališnog turizma, jer svojim najvećim dijelom ima miran tok. Na području Prijedora se nalazi nekoliko mjesta uređenih za kupanje, koje u toku ljetnih mjeseci posjeti velik broj turista.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Uklanjanje divljih deponija i bacanje otpada na javnim površinama problem je sa kojim se građani Prijedora godinama bore. Divlje deponije češće se prave u ruralnim područjima, ali ima ih i u prigradskim mjestima. Mještani prijedorskih naselja Urije i Čirkin Polje godinama apeluju na vlasti da uklone divlju deponiju koja se nalazi u neposrednoj blizini kuća. Oko 500 mještana ovih naselja potpisalo je peticiju kojom traže da Gradska uprava hitno ukloni deponiju koja im, kako kažu, ugrožava zdravlje.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

„Danas se u Prijedoru dijelimo po vjeri, po naciji, jesi zaposlen, nisi nezaposlen, po hijerarhiji ko je na vrhu ko je ispod.. kohezije nema“, kaže jedan_ na od ispitanika_ ca. Građani Prijedora nisu zadovoljni radom lokalne uprave po pitanju stvaranja veće i bolje kohezije društva. Ispitanici_ ce tvrde da u Prijedoru svako radi za sebe i gleda svoja posla. Solidarnosti između građana nema ili je malo, a nema je ni među radnicima. Ljudi žive u strahu od siromaštva, diskriminacije i obespravljenosti, te ne vjeruju u pravosudne institucije ove zemlje. Ispitanici_ ce tvrde da u gradu vladaju korupcija i despotizam, te da to više nikoga ne iznenađuje što je, kažu, i glavni razlog odlaska stanovništva u inostranstvo.

U Prijedoru su česti slučajevi napada i zastrašivanja od strane policije nad braniocima i braniteljima ljudskih prava i sistematski se ponavljaju, bez adekvatne reakcije izvršnih organa vlasti. Činjenica da ovakva tortura i zastrašivanje dolazi upravo od organa vlasti je veoma zabrinjavajuća. U gradu je zabilježeno i djelovanje nekoliko ekstremno desničarskih grupa, koje svoje korijene vuku još iz rata. Njihov rad, takođe, nije osporavan od izvršnih vlasti, te građani smatraju da te grupe zapravo saraduju sa vlastima. Nakon dugog niza godina, građani ujedinjeni u inicijativi „Jer me se tiče“ su ove godine napokon dobili obećanje od gradskih vlasti da će biti izgrađen spomenik nastradaloj djeci iz proteklog rata. Ove godine je i nadležna gradska služba u Prijedoru dodijelila status žrtve ratne torture prvom logorašu nesrpske nacionalnosti, po Zakonu o zaštiti žrtava ratne torture Republike Srpske, donesenom 2018. godine.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Napori usmjereni ka uspostavi suradnje između javnog i privatnog sektora podržani su u zajednici i smatra se da imaju veliki potencijal ukoliko su apolitični i transparentni. Ističe se da bi trebalo jačati saradnju i između javnog, privatnog i civilnog sektora koja ima puno potencijala da zagovara održivi razvoj zajednice.

U Prijedoru su formirani privredni savjeti. Čak se ide ka formiranju sektorskih privrednih savjeta. Savjeti se sastaju sa privrednicima više puta tokom godine, ali prema iskustvu ispitanika_ ca ti sastanci nisu efikasni. „Na privrednim savjetima skupite 30 privrednika, svi su iz različitih oblasti, niko nikog ne razumije, onda se to pretvori u jedan sastanak gdje svi nešto kažu, izađu i nemaju neke zajedničke stavove“, kaže jedna od ispitanica.

Široki Brijeg

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U Širokom Brijegu siromaštvo najviše pogađa umirovljenike i mlade koji nisu zaposleni. Umirovljenici nisu homogena kategorija – većina ima male, a mnogi izrazito male mirovine od kojih jedva mogu preživjeti. Oni koji nemaju pomoć rodbine i prijatelja primorani su se hraniti u javnim kuhinjama, prositi ili tražiti hranu u kontejnerima.

Osim umirovljenika čini se da djeca i mladi koji su siromašni ili s velikim izgledima da to postanu ostaju nevidljivi. Činjenica je da siromašni mladi žive u siromašnim obiteljima. Ove obitelji često su suočene s višestrukim izazovima kao što su nezaposlenost, invalidnost, visok stres i isključenost. Potrebno im je pružiti podršku, novčane prihode te odgovarajuće usluge u zajednici koje su namijenjene djeci i obitelji. Ova kategorija mladih nema baš nikakvih primanja, a većina ih nema pristup ni zdravstvenoj zaštiti ni socijalnom smještaju. Većina mladih napušta Bosnu i Hercegovinu zbog siromaštva. Za neke od njih olakšavajuće okolnosti predstavljaju pristup hrvatskoj putovnici i olakšice koje ovaj dokument sa sobom nosi na europskom tržištu rada.

Još jedna kategorija o kojoj se rijetko govori, a koja je pogođena siromaštvom u Širokom Brijegu osobe su koje nisu ostvarile pravo na mirovinu, ali su u odmaklim godinama i ne mogu se zaposliti. Kategorija radno sposobnih i iskusnih osoba od 50 godina i više sve češće gubi posao i susreće se sa situacijom u kojoj je gotovo nemoguće pronaći novo zaposlenje. Nadalje, siromaštvom su pogođene marginalizirane skupine, oboljeli i invalidi. U svim navedenim skupinama žene su ugroženiji rod.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Širokom Brijegu ne postoji javna kuhinja iako bi bila potrebna. Gladnih je sve više, posebno umirovljenih i mladih nezaposlenih osoba. Tu su i obitelji s većim brojem djece. Potrebe za hranom i osnovnim higijenskim sredstvima bile su izražene tijekom pandemije i lockdowna. Među gladnima su i bolesne osobe o kojima se nema tko brinuti ili u obitelji ne radi nitko te osobe s invaliditetom. Ispitanici smatraju da mnogi neće priznati kako su gladni jer ih je sram. Neki smatraju da tradicionalni oblik javne kuhinje ne bi odgovarao Širokom Brijegu jer bi se lju-

di sramili koristiti je. Isti je slučaj, tvrde, i u školama gdje obitelji jednostavno ne žele potražiti socijalnu pomoć. Ponos je posljednje što im je ostalo.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

U Širokom Brijegu svi imaju pravo na osnovno zdravstveno osiguranje. Međutim, ljudi imaju znatno veće potrebe koje njime nisu pokrivena. Mali postotak lijekova nalazi se na esencijalnoj listi lijekova, dok svi ostali lijekovi zahtijevaju plaćanje. Siromašne ugrožene osobe ne mogu si priuštiti nabavu takvih lijekova. Kada je riječ o pristupačnosti zdravstvenim uslugama, duge su liste čekanja. Nekada se dogodi da pacijent jednostavno ne može doći do liječnika jer većina liječnika radi i u državnim i u privatnim zdravstvenim institucijama. Istaknuto je i neetično te autoritativno ponašanje liječnika prema pacijentima kao jedan od problema pri pristupu zdravstvenim uslugama. Hijerarhijski pristup odbija mnoge pacijente od odlaska na preglede jer osjećaju poniženje.

534

Samo mali broj dijagnostičkih pregleda moguće je obaviti u Domu zdravlja Široki Brijeg. Za ostale usluge potreban je odlazak u Mostar koji zahtijeva putne troškove, a na takav pregled dugo se čeka. Rješenje bi bilo da osiguranici javnog zdravstva mogu koristiti usluge privatnog sektora, što trenutačno nije slučaj. Korupcija je prisutna u zdravstvenom sektoru. Godine 2018. ravnatelj Doma zdravlja Široki Brijeg osuđen je na deset mjeseci zatvora zbog korištenja službenog položaja kako bi si pribavio protupravnu imovinsku korist.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U Širokom Brijegu pojavljuju se iste poteškoće vezane za obrazovanje kao i u ostatku države. Kurikulumi su zastarjeli. Ponuđeni smjerovi u srednjim školama ne odgovaraju potrebama tržišta rada. Nastava je nedostatna tako da učenici završetkom srednje škole ne steknu dovoljno kvalitetno teorijsko, a ni praktično znanje da bi bili konkurentni na tržištu rada. Kriičko mišljenje ne razvija se kod učenika, nego se od njih često zahtijeva doslovna usmena reprodukcija tekstova, tzv. recitacija iz udžbenika. Nekada se razumijevanje same materije ne propitkuje, nego se ocjenjuju točnost i dosljednost izvedbe teksta. IT edukacija nije na razini kao ni učenje stranih jezika. Potrebno je mlade obučiti, posebice kada je riječ o vještinama pokretanja, vođenja, promoviranja i održivosti biznisa nasuprot našim administrativnim i tržišnim uvjeti-

ma. Također je potrebno uvesti nastavu o ekologiji i klimatskim promjenama. Nastavnici i profesori ne usavršavaju ni svoja znanja ni vještine predavanja. Internetu nije moguće pristupiti iz svake učionice, a ne koristi se učenje s pomoću računala i digitalnih edukativnih programa. Zapošljavanje nastavnog kadra vrši se često političkim, a ne stručnim linijama. Općenito, u Širokom Brijegu nedostaje visokoobrazovanih djelatnika koji imaju kapacitete generirati nove vrste poslova i razviti ih do samoodrživosti. Mladi koji završe studije u drugim gradovima često ostaju u njima jer smatraju da im Široki Brijeg ne može ponuditi zaposlenje i društveni sadržaj određenog standarda.

Grad Široki Brijeg, zbog korupcije i nepotizma u obrazovnom sustavu, postao je jedan od sinonima za kupoprodaju diploma i profesionalnih zvanja. Javna je tajna kako s istim završnim radom ponekad i više osoba završava „instant“ školovanje u Širokom. Centar za obrazovanje odraslih u Širokom Brijegu osnovala je obitelj HDZ-ova lokalnog biznismena, vlasnika desetaka poduzeća u BiH te početkom tužba i sudskih istraga prodala kompaniji u Njemačkoj.

Školska infrastruktura treba biti unaprijeđena i prilagođena djeci s posebnim potrebama, a učionice modernizirane. Stvarni centri za kvalifikaciju i rekvalifikaciju nužni su kako bi se prevladao jaz između postojećeg i potrebnog znanja i vještina. Potrebna je žurna reforma obrazovnih programa koja mlade uči o slobodi mišljenja i govora, kritičkom razmišljanju te nudi praktičan i suvremen nastavni sadržaj. Izvanškolske aktivnosti također izostaju kao i sportski, kulturni i rekreativni sadržaj.

535

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Široki Brijeg doživio je tijekom tranzicije retraditionalizaciju rodni uloga kao što je to slučaj i u drugim krajevima BiH. Slabljenjem socijalnih struktura kao i socijalne infrastrukture žene su gurnute u sektor brige, pri čemu su primorane preuzeti ulogu države i pružati besplatne usluge brige o starijima, djeci, bolesnima i drugim osobama u potrebi. Pod stegom rodni stereotipa i potreba stanovništva za uslugama iz sfere brige o drugima žene se ne ohrabruje da upisuju srednje škole ili biraju fakultete u određenim granama koje su danas itekako dobro plaćene kao što je primjerice IT sektor, odnosno sektor telekomunikacija ili industrijski sektor koji je razvijen u lokalnoj zajednici. Žene ne zauzimaju veliki broj pozicija na rukovodećim mjestima.

Zaposlenje pronalaze u uslužnim djelatnostima koje su potplaćene i gdje je diskriminacija na radnom mjestu normalizirana.

Reproduktivna prava žena također su ugrožena pri zaposlenju i pristupu rodiljskom odsustvu te mogućnosti pristupa bolovanju ako su djeca u potrebi. Očevi gotovo nikako ne koriste očinska prava tako da se teret brige o djeci odražava i na zaposlenost žena u zajednici. Žene imaju manji pristup mirovinama koje su dosta niže u odnosu na mirovine muškaraca, stoga se u kasnim godinama nerijetko suočavaju sa siromaštvom. U zajednici postoji potreba za osnaživanjem žena i pokretanjem ženskih biznisa, posebice onih koji ne prate rodne stereotipe (šivanje, briga, kuhanje i sl.). Također je nužno da se ulaže u socijalne strukture općine kako bi se žene oslobodile stega neplaćenog rada. Općinski i donatorski proračuni trebaju biti rodno senzitivni i prepoznati potrebe žena kako u naporima razvoja žene ne bi bile marginalizirane.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Široki Brijeg nema razvijenu ni kanalizacijsku mrežu ni vodovod, posebno u ruralnim dijelovima općine. Potrebno je dodatno razviti i sustav kanala za navodnjavanje kao i zaštititi izvore vode koji postoje u pojedinim mjesnim zajednicama.

536

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Široki Brijeg ima razvijenu strujnu mrežu. Potrebno je postaviti betonske električne stupove u svim mjesnim zajednicama kako bi građani imali neometan dotok električne energije. Potrebna je i uspostava ekološke rasvjete na većem području grada, što obuhvaća i glavne ceste u selima, čijom se ugradnjom mogu uštedjeti značajna sredstva. Općinska uprava prepoznaje infrastrukturne nedostatke, ali se malo radi na izgradnji i rješavanju problema koji su vezani za infrastrukturni razvoj. Rad na infrastrukturi najčešće se odvija u predizbornom razdoblju. To nikada nisu veliki zahvati, nego popravci i manje intervencije čija je kvaliteta izvedbe upitna i nije kontrolirana.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Grad Široki Brijeg kulturno je i administrativno sjedište Zapadnohercegovačke županije i jedan od najrazvijenijih gradova na području Hercegovine. Nositelji ekonomskog razvoja zajednice

su velike tvrtke kao što su Feal d.o.o., Mepas d.o.o., Lukas TP Nakić, TT kabeli, NAMEKS d.o.o. i dr. Navedene tvrtke djeluju na području trgovine ili proizvodne industrije uglavnom alumini-ja i imaju desetljetnu tradiciju rada u ovoj djelatnosti. Primjerice, vodeća je tvrtka u Širokom Brijegu Feal d.o.o. koji zapošljava 480 građana i generira oko 89,96 milijuna dolara u prodaji. Tvrtke koje se bave IT sektorom također su važni nositelji ekonomskog razvoja u ovoj općini. Te tvrtke povezane su s dijasporom i drugim stranim tvrtkama poput Audija, Mercedesa, BMW-a i sl. te posluju s višemilijunskim ugovorima.

Kao generator razvoja u zajednici također se pojavljuje turizam. Široki je okružen prirodnim ljepotama poput Kravice, Borka i Blidinja, što je i predstavljeno u blogu lokalne građanke pod nazivom *Hercegovina with love*. Ovaj sektor potrebno je razvijati planski i uvezati sve aktivnosti kako bi se dosegla solidna razvojna razina i sačuvala priroda, što bi bio posao Turističke zajednice koja trenutačno ne postoji. U sektoru turizma važnu ulogu mogao bi preuzeti i nevladin sektor koji nije vrlo aktivan na području općine. Nevladin sektor tako bi mogao biti ekološki glas općine koji će voditi mladi koji će se educirati i pružiti stručno znanje o dugoročnom turističkom razvoju.

Ekonomskom razvoju doprinijeli su i fondovi razvojnih agencija. Tako je samo u zadnjih nekoliko godina Široki Brijeg generirao fondove EU-a za razvoj malih i srednjih poduzeća. Poljoprivreda je također jedna od važnih ekonomskih grana u općini. Međutim, poljoprivrednici se iz godine u godinu bore sa sve većim izazovima. Slaba mehanizacija proizvodnje i loša infrastruktura glavne su prepreke s kojima se susreću. Zemljišta su parcelizirana i kroz nasljedstva podijeljena na manje blokove. Njihovo ujedinjavanje predstavlja veliki administrativni pothvat na koji se rijetki odlučuju, što uzrokuje gubitak proizvodnog kapaciteta. S druge strane, ni izvozna, a ni proizvodna politika ne idu im u korist, kao ni klimatske promjene. Konkretno u Širokom Brijegu navodnjavanje predstavlja sve veći problem. Ipak, značajan je broj samozaposlenih građana u sklopu obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava (OPG). S obzirom na to da su orijentirani k poljoprivredi i vrlo zauzeti svakodnevnim naporim radom, njihovi su administrativni kapaciteti mali i nemaju dovoljno informacija, znanja ni vremena da pristupe fondovima podrške. Događa se da sredstva koja su namijenjena poljoprivrednicima propadnu jer nitko ne podnese prijavu iako su im prijeko potrebna – jednostavno jer nisu informirani ili ne znaju kako to učini-

ti. U tom smislu bilo bi poželjno prilagoditi informacije i pristup fondovima malim OPG-ovima, primjerice, formiranjem info-pulta ili resursnog centra. Općenito govoreći, iznesen je jednak pristup informacijama kao jedan od osnovnih problema u zajednici. Građanima su informacije o načinu pokretanja biznisa, poticajima i pristupu fondovima nepristupačne i ništa nije urađeno kako bi im se približile.

Poticaji su korisni kako startupovima tako i postojećim malim i srednjim poduzećima koja oskudijevaju opremom, strojevima, znanjem i kapitalom da razviju svoje biznise do održivosti. Nadalje, poticaji su potrebni i većim poduzećima koja bi mogla proširiti svoje djelatnosti i zaposliti veći broj osoba uz uvjet da se poštuju radnička prava i ponude pristojne plaće. U suprotnom našli bi se u istoj situaciji masovnog radničkog nezadovoljstva i nastavka masovnih migracija. Osim poticaja ključno je osigurati porezne olakšice za startupove, mala i srednja poduzeća. Visoki porezni nameti prema državi ne daju ovakvim poduzećima napredak i guraju ih u polje sive i crne ekonomije.

538 U Širokom Brijegu nije lako pronaći posao uobičajenim putem. Despotizam, korupcija i zapošljavanje političkim linijama već su dva i više desetljeća javno prešućivana norma dolaska do posla. U društvu vlada nepovjerenje. Istina se zna, ali se nema komu reći. Ljudi se osjećaju prevareno i ne vjeruju da mogu uspjeti osobnim trudom i zalaganjima. Tijekom pandemije odnosi su se još više narušili jer su mnogi ostali bez posla.

Što se tiče prava radnika, zaštite na radu i mogućnosti napretka, situacija varira od jedne do druge tvrtke. Situacija je opisana kao ovisna o dobroj volji poslodavca ili vlasnika, a ne kao da podliježe određenoj zakonskoj regulativi, pravilnicima i slično. Diskriminacija na radnom mjestu i mobing postali su normalna pojava. Radnici se boje prijaviti nepravilnosti, diskriminaciju i mobing zbog lošeg rada pravnih institucija. Također, radnici ne vjeruju da bi pravnim mehanizmima mogli doći do svojih prava. U slučaju žalbe obično bivaju otpušteni, a iduće zaposlenje teško mogu pronaći, posebno u maloj sredini poput Širokog Brijega. Ista je situacija i s razinom plaća. U nekim tvrtkama radnici mogu ostvariti zadovoljavajuće plaće, dok u drugim rade za malo novca, često uz prekomjerne neplaćene radne sate. Nažalost, brojem prednjače tvrtke koje su nepogodnije za prava i novčanike radnika. Mladim ljudima koji nemaju političke veze najteže je doći do zaposlenja bez obzira na njihovo znanje i kvalifikacije. Prvo radno

iskustvo i obuka kroz rad izostaju. Ako bi se ova prepreka otklonila, možda bi mladi, s malo više samopouzdanja i svojih kapaciteta te uz barem minimum iskustva, krenuli u pokretanje vlastitih biznisa. Razočarani situacijom i bez vjere u bolje sutra mnogi mladi i sredovječni građani odlaze ili u druge gradove ili u druge zemlje.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Reindustrijalizacija je potrebna u Širokom Brijegu. Industrija koja je na snazi koristi zastarjele tehnologije i nema razvijene ekološke standarde. Velike tvrtke u Širokom Brijegu većinom su razvile svoje kapacitete do te mjere da svoje proizvode mogu plasirati na strana tržišta. Blizina Hrvatske, tj. EU-a, njegova je velika prednost. Kada su u pitanju mala i srednja poduzeća situacija je kompliciranija. Za proizvođače hrane, primjerice, zakonska regulativa nije dovoljno jaka kako bi zaštitila njihove proizvode ni na lokalnom, a kamoli na stranom tržištu.

Za rast industrije u idućem razdoblju u Širokom Brijegu prosperitetno je i pokretanje novih industrija, a posebice rast postojećih, odnosno proširenje djelatnosti velikih poduzeća na druge oblasti. Posebno su istaknuti potencijali i potreba za poticajima koji bi bili usmjereni prema malim i srednjim poduzećima koja se bave proizvodnjom te poduzećima koja imaju pristup tržištu, osobito izvan granica BiH. Međutim, kako bi se ojačala zajednica, nije dovoljno samo zaposliti ljude nasuprot postojećim radnim uvjetima. Potrebno je raditi na povratku povjerenja ljudi u državne institucije i poslodavce te zaustaviti korupciju, a to je moguće samo osiguranjem radničkih prava kao i vladavinom prava.

Općina Široki Brijeg uradila je dosta na pojednostavljenju procedura za registracije stranih tvrtki. Uveden je niz pogodnosti za investitore i kreirane su industrijske zone Knešpolje i Trn koje se šire iz godine u godinu. Široki Brijeg ulaže kontinuirano i u razvoj industrijskih zona pripremama parcela kako bi privukao što veći broj investitora u toj zoni. Prvenstveno se radi na razvoju infrastrukture unutar zone, tj. na izgradnji prometnica i komunalne infrastrukture. Kritični čimbenici za investiranje u Širokom Brijegu donekle su prevladani izgradnjom industrijskih zona Trn i Knešpolje. Trenutačno se radi na izgradnji infrastrukture unutar poslovnih zona, ali i na pristupnoj infrastrukturi, uključujući poboljšanje priključne ceste na magistralnu cestu.

U Širokom Brijegu nedostaju visokostručni kadrovi zbog zastarjelog obrazovnog sustava i činjenice da su mnogi visokostručni radnici emigrirali. Ako bi se osigurali suvremeni obrazovni programi u skladu s realnim sektorom i oslobodio pristup pravednom zaposlenju, Široki Brijeg mogao bi generirati potrebnu radnu snagu. Naravno, još jedna od predispozicija svakako je osiguranje radničkih prava i pristojne plaće.

S druge strane, Općina Široki Brijeg donekle radi i na stvaranju sadržaja društvenog i kulturnog života. Ove će se godine, na primjer, u Širokom Brijegu održati ITF World Tennis Tour (Juniors), što ukazuje na volju i sposobnost lokalne administracije da privuče visokokvalitetne sportske događaje. Na polju kulture ima dosta prostora za napredak, a događaji koji se organiziraju prije su zabavnog nego edukativnog karaktera.

Velike tvrtke u Širokom Brijegu već temelje svoj rad i rast na izvozu prema drugim gradovima BiH i zemljama EU-a. Blizina Širokog Brijega i Hrvatske te dobre susjedne veze olakšavaju izvoznicima rad. Emigracija i neadekvatan obrazovni sustav neki su od razloga usporenog razvoja industrije i poduzetništva u Širokom Brijegu. Još veći problem predstavljaju kršenja radničkih prava i nemogućnost uspostave vladavine prava. Korupcija u Širokom Brijegu jača još od ratnih godina i iznimno je prisutna i potpomognuta vladajućom strukturom HDZ-a.

540

U Širokom Brijegu nekoliko je pozitivnih primjera investicija dijasporske populacije u lokalnu zajednicu. Ovaj broj mogao bi se povećati ako bi se radilo na ostvarenju ambijenta vladavine prava na prostoru općine.

Trenutačno općina u Širokom Brijegu ne dodjeljuje poticaje za samoinicijativne inovatore. Inkubator za inovacije također nije uspostavljen. Ispitanici većinom smatraju da je potrebno uvesti obvezne investicije godišnjeg proračuna koje se odnose na inovacije mladih na startupe koje pokreću mladi i investicije za samozapošljavanje. Mladim poduzetnicima u Širokom Brijegu nedostaju prostorni, tehnički, savjetodavni i financijski oblici pomoći koji su im potrebni kako bi ostvarili uspješan poduzetnički pothvat. Onima koji su počeli svoj biznis nedostaju podrška u jačanju njihove kompanije i doprinos stabilnosti biznisa, a onima koji ga tek žele pokrenuti nedostaju informacije, edukacija i novac. Mladi imaju bojazan od pokretanja vlastitog biznisa zbog politike i komplicirane administracije te je istaknuto da se mora kreirati sigurnije okruženje za mlade poduzetnike u kojem bi oni bili spremniji za pokretanje vlastitog

biznisa. Korupcija, nedostatak tvrtki koje se bave proizvodnom djelatnosti i politička situacija glavni su indikatori koji su doveli do visoke stope nezaposlenosti u Širokom Brijegu i Zapadno-hercegovačkoj te Hercegovačko-neretvanskoj županiji.

Na području Širokog Brijega već je prisutan određeni broj kompanija koje se bave IKT biznisom. Kroz istraživanja nije prikupljeno više detaljnih informacija u vezi s nazivom i strukturom tih kompanija. Spomenuto je da jedna od takvih kompanija radi za velike automobilske kuće u EU kao i na višemilijunskim projektima.

U Širokom Brijegu postoje solidni programi za poticaj startup poduzeća. Etablirane su i porezne olakšice. Ono što nedostaje su mentorstvo i uvjeti za održivost startupova. Bolji i lakši pristup informacijama o procedurama i fondovima potreban je u lokalnoj zajednici.

Dosad su na polju e-uprave i e-biznisa na području Širokog Brijega napravljeni minimalni koraci. Putem e-maila moguće je zatražiti i dobiti izvod iz matične knjige rođenih, umrlih i vjenčanih, uvjerenje o državljanstvu te uvjerenje o slobodnom bračnom stanju. Digitalna infrastruktura na području Širokog Brijega slabo je razvijena. Općina zaostaje s razvojem fizičko-tehnološke, normativne i institucionalne, edukativne, sigurnosne te poslovne i poduzetničke infrastrukture. Ako jedan od navedenih segmenata nije razvijen ili zaostaje u razvoju nemoguće je postići puni učinak digitalizacije i stvaranja ambijenta za digitalnu ekonomiju. Trenutačno stanje u Širokom Brijegu, kao i ostatku države, ukazuje na nedovoljnu razvijenost praktički svih navedenih segmenata. Potreban je i besplatan Wi-Fi pristup na užem gradskom području zbog potreba suvremene tehnologije kao i za potrebe turizma.

Što se tiče transportne infrastrukture, prioritetno se radi na spajanju industrijskih zona s magistralnom cestom te u nešto manjoj mjeri na rješavanju gradske i prigradske transportne infrastrukture. Putna, komunalna i druga infrastruktura predstavlja jedan od prioriteta lokalne zajednice i Uprava se dosta dobro drži izrađenih planova. Kada je riječ o unaprjeđenju putne, komunalne i druge infrastrukture, ispitanici smatraju da je Gradska uprava donijela ispravnu odluku time što je za prioritet postavila izgradnju industrijskih zona. Što se tiče gradske, prigradske i ruralne infrastrukture koje su također prioritetne za razvoj malih i srednjih poduzeća i OPG-ova, situacija nije na razini. Potrebno je napraviti sistematski plan rješavanja infrastrukturnih problema prema realnim kriterijima i krenuti odlučno u njihovo rješavanje. Smatra se

da je trenutni kriterij odabira lokacija koje se saniraju političkog karaktera te da se procjena oslanja na mogućnost dobivanja broja glasova koji će vladajuće strukture održati na vlasti na sljedećim izborima jer su radovi najintenzivniji upravo pred izbore. Infrastruktura mjesnih zajednica u kojima žive moćnici također je razvijenija i trenutno prioritetnija za sanaciju. Drugi problem odnosi se na kvalitetu radova, odnosno na formalni nadzor izvođača koji nikako ne jamče dugotrajnost i kvalitetu.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti najviše ovisi o klasnim podjelama, tj. podjeli na siromašne i bogate. Ta je razlika sve veća u Širokom Brijegu. Uvijek isti krugovi pristupaju plaćenim poslovima i ostvaruju veću dobit. Radničke plaće su male i nisu se povećale dugi niz godina, dok cijene osnovnih potrepština itekako jesu. Te klasne razlike normalizirane su u zajednici i ne vide se pomaci koji bi vodili prema njihovom smanjenju. Ispitanici smatraju da srednji sloj polako nestaje u njihovoj zajednici.

542

Nejednakosti su prisutne i u sferi jednakih mogućnosti za sve. Bogati mogu sebi i svojoj djeci osigurati bolje obrazovanje, hranu, zdravstvene usluge, pristup prvom radnom iskustvu, bolji posao koristeći privatne usluge, političke ili poslovne veze, dok siromašni ne mogu. Bogati nisu opterećeni brigom o starijim i iznemoglim osobama jer si te usluge mogu pribaviti, dok siromašni troše mnogo vremena na brigu o drugima.

Nejednakosti ima i kada je u pitanju rodni karakter. Ženama je otežan pristup poslu jer poslodavci smatraju da njihova uloga brige o drugima ugrožava njihovu produktivnost na poslu. Ova je situacija odraz nefunkcionalnosti socijalnih javnih usluga. Vrtići, kvalitetne i promptne zdravstvene usluge, briga o starijim osobama u zajednici dostupni su samo u privatnom sektoru i cijene tih usluga iznimno su visoke s obzirom na primanja. Ponekad se ženama ne isplati ići na posao jer su primanja mizerna, što ih gura u siromaštvo, izolira od društva, ali i osiromašuje društvo smanjenim sudjelovanjem žena u svim njegovim segmentima.

Ispitanici su naglasili da svi građani nemaju isti pristup informacijama, prvenstveno kada je riječ o zaposlenju, praktičnim informacijama oko pokretanja biznisa ili pristupu razvojnim fondovima. Prisutna je i digitalna izoliranost uzrokovana neznanjem o korištenju novih tehnologi-

ja, ali i siromaštvom. Nadalje, društvena izoliranost danas nastaje i zbog nedovoljnog poznavanja stranih jezika jer je internet omogućio pristup informacijama koje izostaju u zajednici, ali pristup je uvjetovan poznavanjem barem jednog svjetskog jezika.

Također, navedene nejednakosti prožete su i neslužbenim, ali itekako realnim osporavanjem prava na politički izbor. Osobe koje su apolitične ili se ne slažu s politikama vladajućih nacionalističkih stranaka također su izolirane iz društva. Njima je onemogućen pristup zaposlenju i općenito napretku. Mnogi se zbog toga odlučuju na emigraciju.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost za Široki Brijeg prije svega znači uspostavu vladavine prava i osnažena ljudska te radnička prava. Održivost znači i zaštitu prirodnih resursa zajednice i okoline. Nadalje, održivost znači jačanje i demokratizaciju javnog prije privatnog sektora te izgradnju snažnih socijalnih struktura koje imaju snagu vratiti povjerenje građana u javni sustav.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Trenutačno nije uočeno da se provode projekti koji se tiču ekološke učinkovitosti u proizvodnji roba i usluga sa svrhom umanjavanja ekološkog utjecaja i ograničenja korištenja resursa upotrebom novih tehnologija. U Širokom Brijegu uspostavljen je tzv. Eko HUB u sklopu projekta „Misli o prirodi“ te se realizira sa svrhom zaštite okoliša. Trenutačno nije uočena provedba projekta fokusiranih na održive infrastrukture i prostorno planiranje kao ni projekti koji se odnose na pristup čistoj proizvodnji. Donesen je novi plan upravljanja otpadom koji podrazumijeva sustav održivosti i primjene principa 3R. Pri realizaciji javnih nabava prisutan je pristup ekonomske održivosti koji se provodi kroz princip „najpovoljnija ponuda“.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene u Širokom Brijegu najviše pogađaju poljoprivrednike. Velika razdoblja suše i porast temperatura utječu na njihovu proizvodnju. Do sada lokalne vlasti nisu oformile fondove podrške niti su radile na mjerama koje bi se uhvatile ukoštac s ovim globalnim problemom. Potrebna je uspostava aktivne suradnje između vladina, nevladina i gospodarskog sektora kako bi se problem razumio, uradila ozbiljna evaluacija utjecaja klimatskih promjena na lokalnu zajednicu i s tim u vezi pronašla rješenja.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Što se tiče vodenog svijeta, na prostoru Širokog Brijega Mjesna zajednica Knešpolje godinama se bori sa zagađenom vodom koju crpe iz rijeke Crnašnice. Knešpolje je također mjesna zajednica u kojoj je izgrađena istoimena industrijska zona. Mještanima je još davno obećana izgradnja vodovoda i poduzete su aktivnosti izgradnje, no proces je spor. Mjesne zajednice poput Ljubotića, Dobrkovića i mnogih drugih imaju isti problem. Problemi su riješeni većinom u mjesnim zajednicama u kojima žive lokalni moćnici. Rijeke i izvori slabo su zaštićeni. U njih se izlijevaju kanalizacijske jame i odlaže otpad. Pročišćivač voda bio je na snazi i sada se radi na izgradnji novoga. Pohvalno je da se korito rijeke Lištice koja prolazi kroz grad redovito čisti.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Odlaganje smeća i divlji deponiji predstavljaju problem u lokalnoj zajednici kao i na prostoru Zapadnohercegovačke županije, gdje je nedavno locirano više od 220 divljih deponija koji se mogu locirati na interaktivnoj karti mrežne stranice *našapriroda.com*. Lokalna uprava i komunalna poduzeća ne poduzimaju aktivnosti za njihovo uklanjanje ili rješavanje ovog problema. Smeće se ne sortira i ne reciklira se.

544

Lokalne nevladine organizacija ulažu napore u skladu sa svojim kapacitetima kako bi preventivno radile na sprječavanju nezakonitog odlaganja smeća i općenito ukazale na važnost ovog problema. Pojavila se i zanimljiva inicijativa na Instagramu pod nazivom *sirokibrijeg.com*, gdje se objavljuju informacije i fotografije o prešućivanim temama u Širokom Brijegu, a tiču se većine stanovnika, poput problema u očuvanju okoliša, infrastrukturnih nedostataka, nedovršenih radova i slično. Postoji također inicijativa Eko HUB Široki Brijeg koja predlaže suradnju javnog, privatnog i nevladina sektora te sustavni pristup rješenjima.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Široki Brijeg bilježi političku vladavinu HDZ-a od kraja rata pa sve do danas. Nacionalistička je retorika normalizirana i ne radi se mnogo na uspostavi kritičkog mišljenja. Revizionističke tendencije također su primjetne. Srušeni su partizanski spomenici, a izgrađeni nacionalistički. Oštri nacionalizam javnosti je predstavljen kao nužan za opstanak naroda, a pripadnici drugih

nacija i etniciteta kao neprijatelji. Snažan otpor prema multikulturalizmu također je osjetan. Osobe koje se ne slažu s nacionalističkom politikom i izražavaju svoje mišljenje javno bivaju izolirane iz zajednice. Tako se ovi glasovi kojih ima mnogo slabo čuju. Nacionalističku retoriku prate korupcija i despotizam. Prijaviti korupciju gotovo je izjednačeno s izdajom „brata“ iste nacije. Sloboda govora kao i rad pravosudnih organa nalazi se na vrlo niskoj razini.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Kad je u pitanju razina suradnje između poslovnog i javnog sektora, napravljen je niz pozitivnih koraka. Usvojena je strategija o javno-privatnom partnerstvu. Također su pokrenuti projekti kao što su DualSCI, KnowHUB, IC SMED i drugi, čija je svrha jačanje suradnje visokog obrazovanja i privatnog sektora te jačanje kapaciteta za provedbu dvojnog obrazovanja. Takvi su naponi podržani u zajednici i smatra se da imaju veliki potencijal ako su apolitični i transparentni.

Stolac

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Stolac je jedna od devet općina u Hercegovačko-neretvanskoj županiji (HNŽ), uz Mostar, Konjic, Jablanicu, Prozor/Ramu, Ravno, Čapljinu, Čitluk i Neum. Općina Stolac spada, uz općine Jablanica, Ravno i Prozor/Ramu, među nerazvijenije u HNŽ.

Samim time je i viši procent žitelja koji su gospodarski ugroženi, odnosno “loše žive” i nema uvijek dovoljno hrane i drugih temeljnih životnih potrepština. Siromaštvom najugroženije kategorije su žene, a naročito žene sa psihičkim problemima, te djeca i Romi. Lokalna vlast ne pruža adekvatnu ni dovoljnu potporu tim kategorijama i taj dio preuzima nevladin sektor, uz financijsku potporu međunarodnih organizacija, koja je manja iz godine u godinu.

Međunarodne organizacije pretežito traže da lokalna vlast preuzme i nastavi podržavati dugoročne projekte koji daju rezultat, ali to, nažalost, izostaje. Tako je, primjerice, s projektom dnevnog boravka za osnovce. Usluge dnevnog boravka većinom, ali ne isključivo, koriste Romi. Lokalna nevladina organizacija “Orhideja” već šest godina djeci nudi jedan obrok i pomoć u socijalizaciji, učenju i obavljanju domaćih zadataka.

Međunarodni donatori su, međutim, nastavak projekta uvjetovali potporom lokalne zajednice, koja je izostala. Projekt je, srećom, nastavljen, ali lokalna vlast čak odbija dati udruzi na korištenje neki od brojnih devastiranih prostora, kako ne bi morali plaćati najamninu. I takva pomoć bi doprinijela samoodrživosti projekta “Dnevni boravak”, ali lokalna vlast uglavnom odbija biti partner i sugovornik lokalnim privrednicima i neprofitnim organizacijama.

Siromaštvo ima brojne, isključivo negativne utjecaje na lokalnu zajednicu, među kojima su: intenzivnije društveno raslojavanje, rast konflikata, nasilja i drugih vrsta kriminaliteta, porast toksikomanija i porast broja socijalno disfunkcionalnih obitelji te odlazak žitelja. Lokalna vlast sporadično provodi projekte koji trebaju pomoći ugroženim kategorijama kao što su Romi. Tako je u naselju Ošanići izvan Stoca Općina izgradila tri objekta za Rome, koji su malobrojna populacija u Stocu. Kuće su od urbane jezgre predaleko udaljene da bi Romi, koji se pretežito bave prikupljanjem i preprodajom sekundarnih sirovina, mogli nastaviti ostvarivati prihode

neophodne za život. Sugovornici kažu da je veliko pitanje da li će Romi koji su se uselili u te objekte moći ostati živjeti tu. U planu je izgradnja još tri kuće u nastavku istog projekta.

Neprofitne udruge pokušavaju gospodarski osnažiti žene kroz poljoprivredu i turizam, ali ističu da je širi angažman javnih institucija nužan. Naime, mnogim ženama su neophodni i psihološka pomoć i savjetovanje koje, prema riječima sugovornika, ne dobivaju od socijalnih službi, iako u Stocu djeluje i Dom za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje osoba s invaliditetom i drugih osoba. U njemu radi osam medicinskih djelatnika, među kojima su socijalni djelatnik, psiholog, defektolog, terapeut i njegovatelj, te 21 administrativni djelatnik poput pravnika, računovođe, domara, recepcionara i slično. Osnivač ove ustanove je HNŽ. Borbom protiv siromaštva se aktivnije bave i udruge poljoprivrednih proizvođača kroz promociju uzgoja profitabilnih mediteranskih kultura poput masline, šipka, smokve i vinove loze.

Cilj 2: Svijet bez gladi

S obzirom na to da je Stolac među najnerazvijenijim općinama HNŽ, ne čudi da u njemu ima ljudi koji povremeno nemaju dovoljno hrane ni drugih temeljnih uvjeta za život. Glad najviše pogađa ugrožene populacije – žene, kao što su žene sa psihičkim smetnjama i oboljenjima, samohrane majke, neobrazovane, te Rome i djecu koja nemaju adekvatnu skrb zbog lošeg imovinskog stanja roditelja. Prema riječima sugovornika, pučka kuhinja je itekako potrebna u Stocu, ali, nažalost, ne postoji.

547

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Stolac je lokalna zajednica koja je i danas vrlo opterećena bremenom ratne prošlosti. Eho međunacionalnih sukoba još jasno i glasno odjekuje kroz društvenopolitički, kulturni i svaki drugi aspekt života, uključujući zdravstvo. Naime, u Stocu postoji Dom zdravlja, ali veliki broj Bošnjaka još radije ide u Mostar po zdravstvene usluge. Sugovornici kažu da se ne osjećaju dobrodošlo u Domu zdravlja u kojem su istaknuti obilježja i ikonografija Hrvatske zajednice Herceg-Bosne i hrvatskoga naroda. Dom zdravlja pruža primarnu zdravstvenu zaštitu kroz pet ambulanti u kojima djeluju četiri tima obiteljske medicine. Najbliža bolnica koja nudi sekundarnu zdravstvenu zaštitu je u Mostaru.

U gradu je još od vremena Austro-Ugarske monarhije radila Koštana bolnica za liječenje bolesti kostiju i zglobova. Bolnica je prije rata zapošljavala od 80 do 100 ljudi i bila jedan od većih poslodavaca. U ratu, devedesetih godina, zgrada bolnice je korištena kao zatvor u kojem su snage Hrvatskoga vijeća obrane (HVO) zatvarale i mučile žitelje nehrvatske nacionalnosti. Zgrada Koštane bolnice je danas u fokusu sukoba između preživjelih logoraša i općinske vlasti. U lokalnoj zajednici nema dijaloga o mogućnostima eventualne revitalizacije ove nekad na daleko poznate zdravstvene ustanove. Postoji izražena potreba za psihološkom potporom i savjetovanjem u Stocu. Taj dio, barem što se tiče ženske populacije, obavlja uglavnom nevladin sektor, odnosno udruge koje rade na gospodarskom osnaživanju žena, kao što je Udruga “Orhideja”.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

548

Komentari sugovornika o temi obrazovanja mogu se sumirati na sljedeći način: škole u Stocu postoje, ali u njima vlada aparthejd. Kvaliteta obrazovanja je vrlo loša, a učenika je svake godine sve manje. U Stocu, kao i u brojnim drugim bh. općinama, djeca sjede u odvojenim učionicama u ovisnosti o svojoj nacionalnosti. Usprkos brojnim inicijativama roditelja i međunarodnih organizacija, ovaj primitivni, retrogradni princip, nazvan „dvije škole pod jednim krovom“, nastavlja postojati uglavnom „zahvaljujući“ nacionalnim strankama.

U stolačkoj gimnaziji postoji smjer za ugostiteljstvo i turizam, koji je važan za lokalnu zajednicu, koja planira intenzivniji razvoj turizma i želi bolje iskoristiti svoje značajne turističke potencijale. Tu se učenici obrazuju, između ostalog, za zanimanja poput kuhara i konobara. Međutim, lokalni ugostitelji kažu da je broj odškolovanih kadrova vrlo mali, a njihova kvaliteta na vrlo niskoj razini. Kažu da je u Stocu veoma teško naći kvalitetnog konobara koji poznaje lokalna i svjetska vina ili kuhara koji može zadovoljiti imalo zahtjevnijeg gosta. Trenutačno se u Stocu školuje ukupno 15 kuhara, 11 hotelsko-turističkih tehničara i niti jedan konobar. Nevladin i poslovni sektor su prepoznali važnost stvaranja kvalitetnih kadrova, ali lokalna vlast često odbija prepoznati i podržati kvalitetne projekte. Tako je, primjerice, kroz projekt “Raskršće civilizacija”, koji vodi Zaklada “Mak Dizdar”, promoviran potencijal Stoca za razvoj kulturnog turizma.

Otvoren je Centar za interpretaciju kulturne baštine te educirano i certificirano pet turističkih vodiča za obilazak najatraktivnijih stolačkih lokacija. Ujedno je urađena i signalizacija tih kulturno-povijesnih lokaliteta. Međutim, izostala je pomoć lokalne vlasti, od koje je traženo da pruži potporu u održavanju Centra nakon isteka projekta ili preuzme financiranje rada barem jednog od vodiča.

Lokalna vlast je svoju nezainteresiranost demonstrirala i tijekom istraživanja za potrebe izrade ovog izvješća. Brojni pokušaji otvaranja komunikacije s Općinom i javnom turističkom zajednicom o potencijalima i potrebama ove lokalne zajednice za brži društveno-gospodarski razvoj su ostali neuspješni. Djelatnici JU "Radimlja" su, u jeku turističke sezone, obrazložili svoje odbijanje da razgovaraju o ovim temama činjenicom da je „vrijeme godišnjih odmora te da je ravnateljica na obiteljskom dopustu“. Ured načelnika nije odgovorio niti na jedan od brojnih upita, dopisa i poziva.

Nevladin sektor je prepoznao nedostatke formalnog obrazovnog sustava i počeo pružati pomoć djeci u otvorenom dnevnom boravku. Tu osnovci koji imaju potrebu mogu dobiti jedan obrok te pomoć u učenju, socijalizaciji i slično. Iz Udruge "Orhideja" navode da je šutnja najčešći odgovor lokalne vlasti na inicijative nevladinog i poslovnog sektora.

549

Stolac je dio šireg trenda smanjenja broja djece. Tako je u FBiH tijekom posljednjih šest godina smanjen broj učenika osnovnih i srednjih škola za više od 13 posto. U Stocu je, također, izražena i stopa mortaliteta viša od tri posto, što znači da je veći broj umrlih nego novorođenih žitelja.

Kroz dokumente Federalnog ministarstva obrazovanja prepoznati su zajednički problemi obrazovnog sustava u ovom entitetu koji su izraženo evidentni u Stocu, kao što su:

- Nepostojanje efikasnog sustava evidentiranja djece koja ne upisuju osnovnu i srednju školu i(li) napuštaju obrazovanje prije završetka ovih škola.
- Postojanje administrativnih prepreka za upis u osnovnu školu djece koja nisu evidentirana u matičnim knjigama rođenih.
- Otežan pristup osnovnom obrazovanju djeci romske nacionalnosti i stranih državljana.
- Problem efikasne primjene principa inkluzije djece s teškoćama u razvoju.

Osim ovoga, lokalna vlast ustrajava i na nastavku segregacije učenika po nacionalnoj osnovi. Istodobno vlast demonstrira potpunu nezainteresiranost za unaprjeđenje obrazovanja i dijalog o mogućnostima za brži razvoj.

U Stocu, međutim, ima i primjera tvrtki koje nemaju problem s radnom snagom, poput tvrtke MA-COM, koja zapošljava visokoobrazovane kadrove i mnogo ulaže u njihov kontinuiran napredak i usavršavanje. Rezultat je to osobne vizije, a ne dobrog poslovnog okruženja ili bi-
znis-orijentirane lokalne vlasti.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

550 Stolac je manja općina od oko 14.500 žitelja, a karakteriziraju je usporen gospodarski i društveni razvoj te opterećenost narušenim međuetničkim odnosima. Političke stranke ne pokušavaju popraviti te odnose, već ih, naprotiv, sustavno dodatno narušavaju. Prema podacima Porezne uprave FBiH, u siječnju 2021. godine je bilo 2.245 zaposlenih Stočana. Njih 1.322 je radilo u Stocu, a 923 je bilo zaposleno izvan granica općine. U usporedbi s drugim općinama iz HNŽ, Stolac spada među nerazvijenije, u grupi s općinama Jablanica, Prozor/Rama i Ravno. Prema podacima iz 2019. godine, Stolac je imao drugu stopu zaposlenosti od 9 posto. Najnižu stopu zaposlenosti u HNŽ od 5 posto je tada imala općina Ravno, dok je, usporedbe radi, stopa zaposlenosti u Mostaru iznosila 32 posto. To govori o drastično neujednačenom razvoju lokalnih zajednica u HNŽ. Međutim, prema podacima iz Strategije ruralnog razvoja HNŽ 2021–2027. godine, u Stocu je broj zaposlenih u posljednjih pet godina narastao za 25 posto, što govori o brzom tempu razvoja. Podaci Federalnog zavoda za zapošljavanje pokazuju da žene čine 48 posto, ili skoro polovinu radno aktivnog pučanstva u ovom entitetu. Međutim, nezaposlenost znakovito više pogađa žene i one čine 58 posto od ukupnog broja nezaposlenih u FBiH. Stanje u Stocu, na prvi pogled, ne karakterizira isti trend kao i u FBiH, jer žene čine oko polovinu od 1.828 nezaposlenih registriranih u Zavodu za zapošljavanje u svibnju 2021. godine. Međutim, sugovornici ističu da je evidentno da nezaposlenost češće i teže pogađa žene.

U strukturi nezaposlenih u Stocu dvije trećine zauzimaju oni sa srednjom stručnom spremom i kvalificirani radnici, dok sedam posto nezaposlenih ima visoku stručnu spremu. Nevladin sektor je prepoznao da je ženama potrebna pomoć, a jedan od pozitivnih primjera su projekti

gospodarskog osnaživanja žena kroz poljoprivredu i turizam, koji već dugi niz godina realizira Udruga žena "Orhideja". Kroz proizvodnju poljoprivrednih proizvoda i njihovu preradu te prodaju gotovih proizvoda, Udruga je okupila značajan broj žena i izgradila respektabilnu platformu kroz koju pomaže i drugim ugroženim kategorijama, kao što su djeca.

Udruga je uspjela izgraditi i hostel, ali se već šest godina bori s administrativnim opstrukcijama i šutnjom lokalne administracije koja ih sprječava da hostel registriraju i tako postanu samoodrživiji i obogate turističku ponudu grada.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Prema podacima iz popisa žitelja, 2013. godine je bilo oko 14.500 Stočana. Znatan dio njih nema priključak na vodovod i kanalizaciju. Naime, u Strategiji ruralnog razvoja HNŽ 2021–2027. piše da je oko 59 posto žitelja Stoca priključeno na vodovodnu, a samo 35 posto na kanalizacijsku mrežu. Vodovod je usto u lošem stanju i gubici na mreži iznose čak 73 posto. To znači da od svakih 100 litara vode, uzete iz izvora i vodozahvata, tek 27 litara stigne do krajnjih potrošača, a većina iscureti iz loše održavanog vodovoda.

Bez priključka na ove komunalne usluge su uglavnom žitelji ruralnih dijelova općine. Oni umjesto vodovoda i kanalizacije imaju bunare i septičke jame. Septičke jame su uglavnom nepropisno napravljene i otpadne vode završavaju u podzemnim vodotocima. Prema ruralnim naseljima se posljednjih godina polako šire vodovodna i kanalizacijska mreža. Iako postoji ideja za izgradnju pročištača otpadnih voda, konkretnih planova još nema, pa su kanalizacijske vode najveći zagađivači rijeke Bregave.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Općina Stolac ne oskudijeva u električnoj energiji. I pored toga, na vrijeme je prepoznala i počela koristiti svoj potencijal za pretvaranje solarne energije u električnu. U poslovnoj zoni Hodovalo, izgrađenoj 2009. godine, planirano je oko 10 hektara za proizvodne privredne objekte, a oko 115 hektara za fotonaponske elektrane. Stolac je 2013. godine postao prva općina u BiH u kojoj je izgrađena fotonaponska elektrana. Već godinu kasnije je Stolac proizvodio jedan GWh električne energije od 19 GWh, koliko je iznosila godišnja potrošnja. Do danas su izgrađene

ukupno 22 elektrane, ukupne snage veće od 3 MW.

Izmjenom regulacionog plana planirane su i nove poslovne zone (Dubrava 2, Dubrava 3 i Komanje brdo), namijenjene, između ostalog, i za izgradnju fotonaponskih elektrana. S obzirom na to da ni kapacitet postojeće poslovne zone nije popunjen, bespredmetno je graditi nove. Prema Strategiji razvoja općine Stolac 2015–2025. godina, još 96 investitora je u fazi dobivanja potrebnih odobrenja za izgradnju fotonaponskih elektrana. Pokrivenost elektroenergetskom mrežom je dobra čak i u ruralnim dijelovima općine Stolac.

Cilj 8: Dostojanstven rad i gospodarski rast

Općina Stolac ima dva registrirana poduzeća (pravna lica) na 100 žitelja, što je manje od prosjeka od tri poduzeća na 100 žitelja zabilježenog u FBiH. Ujedno, nedostaje kvalitetnih kadrova u određenim industrijama, kao što su poljoprivreda, turizam i ugostiteljstvo. Izražena je migracija žitelja, kao, uostalom, i u brojnim drugim zemljama diljem svijeta.

552

Sugovornici ističu da ljudi odlaze u inozemstvo čak i kada nemaju niska primanja. Odlaze zato što imaju loše zdravstvo i druge javne usluge, a kompletno društvo je u svojevrsnoj apatiji i depresiji. Neki se, međutim, i vrate, kao što je Alden Idriz, koji se, nakon 27 godina provedenih u Italiji, vratio u Stolac i pokrenuo dva uspješna ugostiteljsko-turistička projekta.

Postoje i pozitivni primjeri poslodavaca koji nemaju probleme s radnom snagom. Iz obiteljskog gazdinstva “Džakula” ističu da godinama imaju iste sezonske radnike koji su dobro plaćeni za svoj posao. Slično je i s tvrtkom MA-COM, specijaliziranom za razvoj, proizvodnju i prodaju medicinskih i nemedicinskih proizvoda od plastike. Tvrtka MA-COM je, uz tvornicu za preradu ribe “Žuvela HB”, najveći izvoznik u Stocu, a posluje u poslovnoj zoni Hodovo. Kažu da mnogo ulažu u obuku i napredovanje svojih djelatnika i da privrednici moraju naučiti da se kvalitetna radna snaga ne može naći niti zadržati poslovnom filozofijom novopečenih poslodavaca, čija je maksima bila: „Ako nećeš ti, radit će netko drugi.“ Sugovornici kažu da “Žuvela HB” ima problem s pronalaskom radne snage jer nema zainteresiranih za rad u tvornici. Stoga dio radnika dovozi iz susjednih općina u Republici Srpskoj, gdje je životni standard još niži.

Gubljenje radnih navika, težnja ka utopijskoj projekciji idealnog života bez imalo rada, a s neograničeno mnogo novca je problem s kojim se susreće društvo u cjelini, pa tako i Stolac.

Mladi radije odbijaju slabije plaćene i manje atraktivne poslove uz izgovor da je „bolje džaba sjedit’ nego džaba radit’“. Takav socijalni fenomen je uzrokovan kombinacijom ratnih i poslijeratnih trauma i sudara s „Instagram-utopijom“, odnosno svijetom superbogate elite.

Tijekom sedamdesetih i osamdesetih godina je počeo snažniji industrijski razvoj Stoca. U industrijskoj zoni je, na oko 40 hektara, poslovalo više velikih proizvodnih organizacija iz metalske, drvne, prehrambene i tekstilne industrije, kao što su: Rudarsko-metalurški kombinat, „Metal-ferum“, „Inkos“, „Enterijeri“, Vinarija „Hepok“, UNIS te „Kartonaža“. Nakon katastrofalne i nezakonite privatizacije industrijska zona je ostala prazna, pa je Općina izgradila 2009. godine novu u Hodovu. Tu danas, uz fotonaponsku elektranu i tvrtku MA-COM, posluje još jedino ispostava slovenske Tvornice boja i lakova JUB. Danas u Stocu postoji nekoliko pozitivnih primjera prosperitetnih poduzeća iz različitih oblasti koja uspješno posluju, kao što su: MA-COM, Vinarija „Daorson“, Obiteljsko poljoprivredno gazdinstvo „Džakula“, „Žuvela HB“, „Eso-promet“, „Stolpak“. Poljoprivrednici ističu da bi poticaji u vidu opreme, kao što su hladnjače, kombinirani motokultivatori ili sustavi za navodnjavanje, mogli značajno ubrzati razvoj poljoprivrede u Stocu. Industrija obrade metala se polako vraća kroz manje tvrtke, kao što su „Hermont“ i „Ferokov“, koje rade uglavnom za strano tržište.

553

Poljoprivreda i turizam su perspektivni, ali nedovoljno iskorišteni potencijali. Postoji konsenzus (barem deklarativni) javnog i privatnog sektora da je nužno raditi na razvoju tih grana. Međutim, sve inicijative i pozitivni primjeri dolaze poglavito od privatnog i nevladinog sektora, dok lokalna vlast ostaje na razini ideja ili deklarativne potpore, dok konkretni potezi izostaju, a inicijative uglavnom nailaze na zid šutnje. Primjetno je da je sve veći broj poduzetnika iz privatnog i nevladinog sektora odlučio ignorirati općinsku vlast, što ima višestruke negativne posljedice po lokalnu zajednicu i znatno usporava njen razvoj.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Metalska, drvna, tekstilna i prehrambena industrija su se značajno razvile u Stocu između sedamdesetih godina i izbijanja rata, početkom devedesetih. Nakon ratnih pustošenja ta postrojenja se nikada nisu potpuno oporavila, već su ustupila mjesto novim privrednim subjektima i granama. Izuzetak je prehrambena industrija koja se transformirala i u kojoj je veći

broj manjih proizvođača zauzeo mjesto nekadašnjeg HEPOK-a. Umjesto uzgoja nekoliko sorti grožđa i voća u velikim količinama, danas mnoštvo manjih proizvođača mahom uzgaja raznovrsno organsko voće i povrće, dok manje vinarije istražuju mogućnosti uzgoja vinove loze bez uporabe pesticida i umjetnih đubriva na takozvanim principima termodinamike. U Stocu je registrirano skoro 1.700 poljoprivrednih gazdinstava. Poljoprivreda u kombinaciji s turizmom baziranim na bogatom kulturnom naslijeđu Stoca su percipirane kao grane koje imaju najveći neiskorišteni potencijal za razvoj lokalne zajednice. Usto su i fotonaponske elektrane za pretvaranje sunčeve energije u električnu očita komparativna prednost Stoca u odnosu na brojne druge općine. Velike površine dobro osunčanog zemljišta su prepoznate kao resurs kako od lokalne vlasti tako i od privatnog sektora.

Metalska industrija ima dugu tradiciju u Stocu te i danas rade pojedine tvrtke koje imaju kontinuitet dulji od 80 godina i koje svoje proizvode izvoze u zemlje Europske unije. Danas su suočeni s nedostatkom kvalitetnog kadra, kao i s nedovoljnom potporom vlasti za rast, razvoj i investicije u nove tehnologije. Nove industrije poput proizvodnje plastičnih dijelova za medicinsku i druge industrijske grane su prisutne u Stocu u posljednjih deset godina. Tvrtka MA-COM je značajan izvoznik jer je u potpunosti orijentirana na izvoz. Izvorno je orijentirana i hrvatska tvornica za preradu ribe, odnosno njeno bh. postrojenje "Žuvela HB" u Stocu. Međutim, u razvoju svih navedenih grana, osim u elektroenergetskoj, općinska vlast je mnogo više destruktivni čimbenik i prepreka nego konstruktivni partner i potpora.

554

Tako Općina, primjerice, velike površine obradivog poljoprivrednog zemljišta daje u koncesiju. Oko 11 hektara Općina daje poljoprivrednicima za uzgoj autohtonih kultura poput nara, smokve, masline, trešnje, dok oko 150 hektara daje za uzgoj ljekovitog, aromatičnog i začinskog bilja. Prema riječima sugovornika, često se koncesija dodjeljuje podobnim osobama koje se uopće ne bave poljoprivredom. One ubiru državne poticaje, dok istodobno daju dobiveno zemljište u podnajam osobama koje su stvarni poljoprivrednici, a koji nemaju pravo na poticaje. Oni, naime, nemaju ugovor o najmu, budući da nositelj koncesije može zemljište izdati u najam samo nezakonito pa se takvi poslovi obavljaju bez pisanog ugovora.

Ovakva prevara sustava poljoprivrednih poticaja i sustava davanja pod koncesiju javnih poljoprivrednih površina, nažalost, nije endemska pojava u Stocu, već je česta u FBiH, pa i u nekim

zemljama EU. Osim što se zloupotrebljava novac od poticaja, ovakva nezakonita praksa ima poguban utjecaj na razvoj poljoprivrede.

Općinska vlast negativno utječe i na turizam jer veliki broj srušenih i zapuštenih objekata u centru Stoca, kao i neuređen sustav upravljanja otpadom te nepostojanje sustava prečišćavanja otpadnih voda, sprječavaju ozbiljniji i brži razvoj turizma. Općina je, također, locirala potpuno neuređenu deponiju otpada na lokaciji pećine Badanj i Drenovačke pećine, u neposrednoj blizini rijeke Bregave. U pećini Badanj su paleolitsko nalazište i pećinski crtež nastao 13.000 do 12.000 godina prije nove ere. Taj najstariji spomenik umjetnosti u BiH je zaštićen odlukom Komisije za očuvanje nacionalnih spomenika BiH, ali to općinsku vlast očito uopće ne zanima.

Zbog indolentnog i često aktivno-destruktivnog djelovanja općinske vlasti na većinu industrija koje bi mogle donijeti brži i održiviji ekonomski razvoj teško je vjerovati da će lokalna zajednica napredovati dok se nešto unutar općinske vlasti radikalno ne promijeni. I nije samo općinska vlast prepreka. Etablirane tvrtke koje su prerasle općinske gabarite suočavaju se s problemima na višim razinama vlasti. Tako tvrtka MA-COM, koja proizvodi plastične dijelove i opremu za medicinsku industriju, ima poteškoće da uskladi poslovanje s različitim praksama, stavovima i rješenjima Agencije za lijekove BiH iz Banje Luke i Ministarstva zdravstva FBiH iz Sarajeva.

555

Fotonaponske elektrane doživljavaju procvat u Stocu. Međutim, one ne donose veliki broj radnih mjesta. Stoga se korist i profit od njihovog poslovanja kanalizira ka uskom krugu vlasnika, koji nisu nužno iz Stoca, pa ne donose veću korist niti razvojni zamah lokalnoj zajednici. Usto, bez diversifikacije svaka lokalna privreda stoji na nesigurnim nogama i osjetljiva je na lokalne i globalne poremećaje.

Kapital "bježi" iz depresivnih sredina, kažu stolački privrednici. Mnogi sugovornici u ovom gradu su istakli da je riječ o depresivnom ambijentu koji ima vrhunske predispozicije da bude prosperitetna lokalna zajednica sretnih i zadovoljnih žitelja. Osnovnu prepreku vide u lokalnoj vlasti koja je nedostupna za brojne građane, bilo da je riječ o Bošnjacima, Srbima ili „nepodobnim“ Hrvatima. Stolac je privukao nekoliko poznatih ličnosti, među kojima je i svjetski priznata redateljica Jasmila Žbanić, koja je kupila kuću u centru grada. Sugovornici ističu da ni ona nije uspjela dobiti termin za razgovor s načelnikom i pitaju se što onda može očekivati mladi, nepoznati poduzetnik koji želi osnovati tvrtku u Stocu.

Privrednici hvale potez Općine Stolac da 2009. godine izgradi novu industrijsku zonu Hodo-vo, neopterećenu starom lokacijom i naslijeđem prijeratnih industrijskih giganata, te njihove neuspješne privatizacije. Međutim, u izgrađenoj industrijskoj zoni Hodovo su danas, osim tvrtke MA-COM i postrojenja slovenske tvornice JUB, još jedino fotonaponske elektrane. Strategijom razvoja općine Stolac od 2015. do 2024. godine predviđeno je da nositelji razvoja budu poljoprivreda, prerada poljoprivrednih proizvoda te turizam temeljen na kulturnom naslijeđu općine. Privrednici ističu da je općinska vlast tek deklarativno probiznis orijentirana za potrebe fotografiranja s uspješnim privrednicima ili predizbornu kampanju. Izostaju konkretni potezi i realizacija planova, kao što su potpora malim i srednjim poduzećima ili razvoj inkubatora za novoosnovana poduzeća. Stoga su i privrednici prestali trošiti vrijeme i energiju na iniciranje projekata koji teže da doprinesu javnom interesu građana i razvoju lokalne zajednice. Umjesto toga se fokusiraju isključivo na vlastiti interes jer ne nalaze konstruktivnog i pouzdanog partnera u institucijama lokalne javne uprave. Izostaje, također, i konkretna potpora lokalne vlasti privatnom sektoru u smislu pomoći da osigura kvalitetnu radnu snagu nužnu za revitalizaciju metalske industrije, kao i za razvoj turizma i poljoprivrede.

556

Nekoliko stolačkih tvrtki posluje fokusirajući se isključivo na plasiranje proizvoda na strano tržište. Riječ je o nekoliko manjih, obiteljskih tvrtki iz metalnog sektora te svega nekoliko većih, poput tvrtki MA-COM i "Žuvela HB". Međutim, to nije rezultat strategije lokalne vlasti, već stjecaja okolnosti i(li) vizije pojedinaca koji su svoje ideje realizirali u svom rodnom mjestu ili rezultat interesa stranog investitora da uštedi na troškovima poslovanja i radne snage ("Žuvela HB").

Migracija i odlazak domicilnog pučanstva već usporava i čak u jednoj mjeri onemogućuje društveno-gospodarski razvoj Stoca. Srednja škola u Stocu nudi obrazovne smjerove nužne za strateške privredne grane poput turizma, ugostiteljstva, strojarstva. Međutim, nedovoljan broj zainteresiranih, odnosno smanjenje broja djece i učenika uopće, predstavljaju problem koji lokalna vlast može riješiti samo dugoročnim investicijama u unaprjeđenje kvalitete života u Stocu. To je moguće dizanjem razine kvalitete komunalnih usluga, obrazovanja, primarne zdravstvene zaštite i stvaranjem povoljnijeg ambijenta za poduzetništvo. Međutim, posljednjih nekoliko decenija je općinska vlast zaokupljena uglavnom sama sobom i nedostupna je

velikom broju građana te im ne pruža čak ni temeljne usluge, koje i jesu svrha postojanja lokalne vlasti. Komunalne usluge su na vrlo niskoj razini, ruševan i zapušten grad, smeće, otpadne vode, neki su od brojnih problema koji izazivaju nezadovoljstvo građana Stoca, bez obzira na to koje su nacionalnosti.

Usto, lokalna vlast, primjerice, potpuno ignorira neke kulturne manifestacije koje u Stolac privuku stotine turista i ožive lokalnu zajednicu na sedam ili deset dana. Takvi su primjeri festivali "Slovo Gorčina" ili "Iskre budućnosti", koji od lokalne vlasti nemaju nikakvu potporu. Organizatori takvih manifestacija bi bili zadovoljni kada bi ih vlast prestala barem sabotirati ostavljanjem neraščišćenih i neograđenih ruševina, neočišćenog grada i kontejnera koji su danima puni otpada.

Dijaspora jeste zainteresirana za pomoć Stocu, i to demonstrira financiranjem gradske knjižnice. Tu knjižnicu nije osnovala općinska vlast niti je financijski podržava. Osnovala ju je nevladina organizacija, a financira se od donacija iz dijaspore. Međutim, da bi se dijaspora odlučila da značajnije ulaže u Stolac i da pokrene veće projekte, općinska vlast mora napraviti mnogo bolju poslovnu klimu, ne samo za privrednike već za sve žitelje, kao i za turiste.

557

Na stranici Općine Stolac je koncem 2019. godine objavljena vijest pod upečatljivim naslovom: „Vrijedna donacija Srednjoj školi 'Stolac'“. U tekstu je objašnjeno da Udruga građana "Inicijativa" i Srednja škola "Stolac" uspješno surađuju na različitim projektima kao što su „3D printer – stvori sve što želiš“ i „raSTEMo uz inovacije“, gdje su se učenici mogli upoznati s najnovijim tehnologijama iz STEM područja (science, technology, engineering and mathematics). U tekstu se dalje navodi da je „škola do sada bila slabo opremljena pa učenici nisu mogli u praksi primijeniti stečena teorijska znanja“, zbog čega se UG "Inicijativa" odlučila donirati opremu koja je korištena u zajedničkim projektima, kako bi škola mogla opremiti kabinet za računalne tehničare u strojarstvu. Ukupna vrijednost donacije, koja se sastojala od jedne CNC glodalice, nekoliko laptopa, nekoliko jednostavnih robota i nešto elektroničke opreme, iznosila je 11.500 KM. Dakle, Općina čiji je budžet 2020. godine iznosio više od 9,2 milijuna KM i čiji je ured načelnika te godine potrošio 18.000 KM samo za troškove reprezentacije (hrana, piće i pokloni koje tijekom godine javni službenici kupe javnim novcem za sebe, svoje goste i prijatelje) nije našla za shodno da opremi školu suvremenom opremom za učenje. Umjesto općinske vlasti,

to je uradila udruga građana. Istodobno, Općina je svjesna da je to bilo nužno i korisno, pa je to i istaknula na svojoj internet-stranici.

Usporedbe radi, iste godine je Općina Stolac izdvojila skoro 280.000 KM za desetak udruga proisteklih iz proteklog rata, čije su aktivnosti uglavnom svedene na obilježavanje ratnih datuma. To govori da su općinska vlast i njen proračun usmjereni na prošlost i na interes samih općinskih službenika, a ne na stvaranje predispozicija za razvoj inovacija i obrazovanje kvalitetnijih kadrova nužnih za brži razvoj lokalne zajednice.

558 Povećano izdvajanje za inovatorstvo mladih i za poticanje startup poduzeća bi svakako usmjerilo i motiviralo mlade ka poduzetničkim pothvatima i njihovoj uspješnoj transformaciji u stabilna privredna društva. Tri su moguća scenarija. Prvi je da lokalna vlast doživi katarzu i shvati da bez ulaganja u mlade, u znanje i u nove tehnologije nema ni napretka te da počne radikalno rezati sve nepotrebne troškove, a počne ulagati u budućnost. Drugi scenarij je da se oformi svojevrsan klaster privrednika sličnih potreba pa da sami formiraju svojevrsan edukacijski centar ili inkubator ideja kako bi stvorili ljudske resurse za nastanak i budući razvoj startup poduzeća. Treći scenarij je da ulaganja ostanu na uobičajeno niskoj razini kao i do sada, te da se u inovatorstvo, mlade i startup poduzetništvo ulaže sporadično, od projekta do projekta. U postojećim okolnostima je evidentno da je treći, posljednji scenarij ujedno i najizgledniji.

Proizvodi i usluge koje nude IKT tvrtke su nesumnjivo prisutne u skoro svakoj industriji. Poduzeće koje nema barem svoju internet-stranicu se odavno ne smatra ozbiljnim, dok su digitalizacija i informatizacija poslovnih procesa postali razvojna predispozicija nužna za opstanak. U Stocu, međutim, nema dovoljan broj tvrtki koje bi tvorile dovoljno veliko lokalno tržište sposobno da iznjedri mlade IKT kadrove.

Lokalna vlast u Stocu demonstrira nezainteresiranost za kreiranje programa i poticaja za inovacije i startup tvrtke. Postojeće programe poticaja u poljoprivredi je kroz koruptivne prakse obesmisllila pa oni često idu u pogrešne ruke, odnosno onima koji se uopće ne bave poljoprivredom, već su posrednici koji se bave „papierima i poticajima“. Stoga, definitivno, postoji potreba, a i mogućnost da se, u suradnji s višim razinama vlasti i međunarodnim razvojnim agencijama, iniciraju programi i poticaji te vrste.

Teško je, u danim okolnostima, očekivati da će se u skorije vrijeme razviti javne politike bitno drukčije od trenutačno postojećih, koje su uglavnom retrogradne i na štetu napretka. Sugovornici naglašavaju da jednostavno ništa ne upućuje na to da je unaprjeđenje javnih usluga uopće u fokusu ili u interesu općinske vlasti. Naprotiv, veliki broj sugovornika je stava da Stocem vladaju ljudi koji uopće ne vole Stolac i kojima, iz nekog razloga, uopće ne odgovara da lokalna zajednica napreduje i da se Stolac izvuče iz poslijeratnog „nacionalnog klinča“. Vlast ustrajno forsira podjele na „naše i njihove“ i odbija se angažirati i na stvarima koje se mogu uraditi brzo i jeftino, a značajno bi unaprijedile Stolac. Kao primjer navode čišćenje i ograđivanje ruševina, kojih je mnogo u Stocu. Među prominentnim su devastirana autobusna postaja koja nije u funkciji pa Stolac uopće nije povezan autobusnim linijama. Postaja predstavlja ruglo i potencijalni izvor zaraze, kažu sugovornici i objašnjavaju da takva i brojne slične zgrade mogu i moraju biti očišćene i propisno ograđene, što ne zahtijeva prevelika ulaganja. Međutim, više od 25 godina nakon rata, one su još uvijek neograđene ili su ograđene provizorno priručnim sredstvima, poput odbačenih automobilskih guma. Njih su građani sami postavili iz nužde kako bi obilježili potencijalno opasne lokacije i upozorili prolaznike i vozače te spriječili eventualnu nezgodu zbog obrušavanja.

Kroz područje općine Stolac prolazi 56 kilometara magistralnih i regionalnih putova ispresijecanih mrežom lokalnih putova dugom ukupno 98 kilometara. Stolac je povezan magistralnim putovima u više pravaca. Vozeći iz Stoca ka sjeveroistoku, stiže se za pola sata do Mostara ili za 15-tak minuta do Čapljine, gdje je priključak na autoput koji vodi ka međunarodnom graničnom prijelazu Bijača. Magistralom iz Stoca ka jugoistoku putuje se preko Ljubinja i općine Ravno ka Dubrovniku ili Trebinju. Kvaliteta ove magistrale nije zadovoljavajuća i nužna su ulaganja oba entiteta. Regionalnom cestom koja vodi ka sjeveru može se iz Stoca, preko Berkovića, stići do Nevesinja ili Bileće, smještene jugoistočno od Stoca. I ovu cestu je nužno rekonstruirati i proširiti. Povoljna je činjenica da je Mostarska zračna luka udaljena samo 25 kilometara od Stoca, a Dubrovačka oko 100 kilometara. Južna konekcija, koja vodi do Metkovića ili do Neuma, također je magistralni put. On je bio u lošem stanju i trenutačno je u fazi rekonstrukcije i proširenja na puni profil. Stočani se nadaju da će rekonstrukcija i otvaranje tog puta, koji treba donijeti izravnu, suvremenu konekciju s Neumom, jedinim bh. gradom na Jadranu, oživjeti lokalnu zajednicu i donijeti brži napredak. Radovi su u završnoj fazi i otvaranje

je predviđeno za proljeće naredne godine. Druga dva cestovna projekta koja trebaju donijeti bolju povezanost Stoca su autoput na Koridoru 5C te izgradnja Jadransko-jonskog autoputa. Sve navedene investicije u putnu infrastrukturu su u nadležnosti viših razina vlasti. Općina Stolac godišnje ulaže oko pola milijuna KM u razvoj i održavanje putne infrastrukture. U svojoj strategiji razvoja Stoca od 2014. do 2024. godine Općina je planirala rekonstruirati 19 lokalnih prometnica. Plan je tek manjim dijelom realiziran.

Planovi razvoja Stoca se najvidljivije ostvaruju u smjeru razvoja putne infrastrukture te u smjeru razvoja infrastrukture za razvoj poljoprivrede. Općina u svojim razvojnim dokumentima navodi da su putovi „krvotok gospodarskog razvoja“.

Razvoj putne infrastrukture u Stocu se odvija uglavnom na razini magistralnih putova te autoputa na Koridoru 5C i Jadransko-jonskom koridoru. To znači da ga realiziraju više razine vlasti bez ili s vrlo malim financijskim učešćem lokalne vlasti.

560

Što se tiče projekata razvoja poljoprivredne infrastrukture, njih stolačka općina razvija uglavnom u suradnji s drugim susjednim općinama te s višim razinama vlasti. Tako je, primjerice, izgradnja sustava za navodnjavanje Dolumi, projekt u kojem Općina sudjeluje skupa s entitetskom razinom vlasti. Prva faza izgradnje u vrijednosti od 337.000 KM uključuje zemljane, betonske i montažne radove. Općina Stolac sudjeluje s oko 162.000 KM, dok će 175.000 KM financirati Federalno ministarstvo poljoprivrede, vodoprivrede i šumarstva. Slično je i s izgradnjom vodovoda na plodnoj Dubravskoj visoravni, koja se nalazi na tromeđi Mostara, Stoca i Čapljine. Voda je dovedena zahvaljujući suradnji ove tri lokalne zajednice pa su žitelji Dubrava dobili stabilan izvor tehničke vode iz rijeke Bregave, kako bi mogli navodnjavati njive i razvijati poljoprivrednu proizvodnju po kojoj je ovaj kraj poznat. Prva faza projekta je završena, a Stolac je izrazio interes da širi projekt i privuče više ljudi poljoprivredi te da navodnjavanjem revitalizira poljoprivredno zemljište koje nije bilo obrađivano. U Strategiji ruralnog razvoja HNK od 2021. do 2027. godine stoji i da je jedan od prioriteta za razvoj Stoca revitalizacija navodnjavanja Stolačko-vidovskog polja. Plavljenjem se prije rata navodnjavalo oko 190 hektara, ali vrlo neracionalno. Na lokaciji postoji crpna postaja s cijevnom mrežom i hidrantima za oko 70 hektara. Mreža se nalazi u lošem stanju i neophodna su ulaganja u osposobljavanje sustava.

Općinska vlast je u strateškim dokumentima utvrdila da su ključni, prioritetni pravci razvoja Stoca ulaganje u cestovnu, turističku i poljoprivrednu infrastrukturu.

Iako je njena gradnja počela još 2009. godine, industrijsko-poslovna zona Hodovo je još uvijek neiskorišteni potencijal. Nalazi se sjeverno od Stoca, uz magistralu Neum – Stolac – Mostar, te je cestovno povezana s Dubrovnikom i Herceg-Novim. Zračna luka u Mostaru je udaljena 15 kilometara, željeznička postaja oko 20 kilometara, granični prijelaz s RH udaljen je oko 30 kilometara, luka Ploče oko 50 kilometara, dok je planirani autoput na Koridoru 5C udaljen samo 5 kilometara. Površina zone Hodovo iznosi 127 hektara, a namijenjena je za gradnju fotonaponskih elektrana i gradnju gospodarsko-poslovnih objekata za malo i srednje poduzetništvo. Površine parcela se protežu u rasponu od 4.000 do 20.000 kvadratnih metara, a trenutačno u ovoj zoni posluju samo dvije tvrtke zbog nedovoljnog interesa investitora.

Sugovornici iz poslovnog i nevladinog sektora navode da općinska vlast voli reći da ima sluha za poduzetnike, ali da je u stvarnosti riječ o dvije stranke koje se bave same sobom. Općinska vlast se privredom i privrednicima bavi samo deklarativno i za potrebe fotografranja za medije ili privlačenja neke donacije. „Investitori teško dolaze tamo gdje nema optimizma“, kažu sugovornici i dodaju da je Stolac previše depresivna sredina da bi privukla investitore. Ulaganja u turizam i poljoprivredu su također mala i sporadična te uglavnom oslonjena na više razine vlasti i na međunarodne organizacije.

561

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Dulje od 25 godina nakon rata Stolac je još uvijek duboko podijeljena lokalna zajednica, prvenstveno zahvaljujući politici koja ne može ili ne želi prevazići antagonizme iz prošlosti. Građani različitih nacionalnosti bez problema surađuju, druže se i međusobno posluju. Međutim, institucionalna podjela je još uvijek snažna i vidljiva kroz segregaciju u školama i drugim javnim institucijama. Ta podjela je usložnjena simultanim gospodarskim raslojavanjem koje često korespondira s nacionalno-političkim relacijama. Privilegirane klase, u koje spadaju pojedinci iz političke vlasti i njihovi partneri iz javnog i privatnog sektora, čine manjinu. Ova manjina je distancirana i otuđena od ostatka pučanstva koji živi mnogo nižim standardom i koji čine većinu.

Međunacionalne tenzije i sukobi jenjavaju i posljednjih godina se zadržavaju uglavnom na verbalnoj, političkoj razini. S druge strane, gospodarska nejednakost je sve izraženija. Tako je nedavno veliku pozornost, ali i brojne zajedljive komentare građana izazvao potez lokalnog političara. On je za proslavu prvog rođendana svog sina unajmio novootvoreni Hotel "Stolac" te na luksuznoj proslavi okupio pedesetak uzvanica, među kojima i prominentne političare i njihove pristalice. Takav „klasni“ jaz se povećava, ne nužno zbog produbljivanja gospodarskih razlika između klasa koliko zbog nedovoljno socijalne pravde i jednakosti. Jedna od često ponavljanih parola u Stocu, ali i drugim krajevima BiH, jeste da je krajnje vrijeme da prestanemo političare liječiti u inozemstvu i o trošku poreznih obveznika, dok se liječenje djece financira humanitarnim telefonskim pozivima i apelima za donacije putem medija i društvenih mreža.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Poljoprivrednici i građani Stoca su postali svjesni vrijednosti organske poljoprivrede i potrebe za održivom poljoprivredom. Ta svijest se preslikava i prelijeva na brojne druge aspekte života. Tako turistički i ugostiteljski poduzetnici integriraju koncept održivosti i odgovornosti proizvodnje i potrošnje u svoje vizije i dugoročne planove razvoja. Većina inicijativa za održivost i zelenu transformaciju dolazi od poslovnog i nevladinog sektora. Međutim, i Općina Stolac je uradila koristan potez privlačenjem investicija u iskorištavanje energije sunca izgradnjom fotonaponskih panela. I više razine vlasti, naročito županija i entitet, doprinose energetskej efikasnosti Stoca financiranjem nekoliko projekata utopljanja škola i drugih javnih objekata. Međutim, neispunjeni ostaju neki ključni preduvjeti za održiv razvoj Stoca, koji su prvenstveno u nadležnosti lokalne zajednice. To su, prije svega, održivo upravljanje otpadom i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda prije ispuštanja u rijeku Bregavu.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U općini Stolac posluje 78 poduzeća koja se bave proizvodnjom vlastite energije. Nude prostore privatnim licima za izgradnju fotonaponskih elektrana po povoljnim cijenama u poslovnim zonama u javnom vlasništvu. Trenutačno je u Stolcu najpoznatija izgradnja dijela cestovne dionice Hutovo – Cerovica – Stolovi, što će značajno smanjiti vremensko rastojanje do Neuma, te će od Mostara ovaj put biti u trajanju od 20 minuta, a iz glavnog grada Sarajeva ovaj put će

iznositi do dva sata. Još je taj dio dionice preostao za izgradnju i **očekuje se njegov završetak u 2022. godini**. Ovo područje je pogodno za proizvodnju maslina po čijoj kvaliteti BiH posljednjih godina prednjači, te s tim u svezi govorimo o prehrambenoj proizvodnji koju je moguće maksimalno upotrebljavati (svi dijelovi masline i prerade od masline). Trenutačno nije uočena provedba projekata i mjera fokusiranih na održivo upravljanje otpadom. Strateški dokumenti Općine i nekih privatnih poduzeća se koriste kao instrument promoviranja održive proizvodnje i potrošnje. Fond za zaštitu okoliša je odobrio sredstva u iznosu od 200.000 KM za projekt nastavka izgradnje vodoopskrbnog sustava Dubrave. Potom, odobren je projekt „Nabavka opreme za instaliranje zelenih otoka u općini Stolac“, koji realizira “Komunalno” d.o.o. Stolac i za koji je odobreno 70.000 KM. Kroz proces istraživanja medijskih obavijesti nije prepoznato da se navedeni projekt još realizirao. Također je odobren projekt za Udrugu „Altera Pars“ Mostar naziva „Podizanje svijesti javnosti o štetnosti ilegalnih deponija, njihovo mapiranje i akcije čišćenja na području općina Čapljina, Stolac, Neum i Ravno”, u vrijednosti od 15.000 KM, te za koji, također, ne postoje informacije o provedbi. Ovaj projekt je trenutačno u fazi realizacije. U Stolcu se realizira veliki broj projekata u kulturno-turističkoj djelatnosti i planirana je njihova ekološka efikasnost i održivost. U realizaciji javnih nabavki jedini sustav održivosti je prepoznat u kontekstu financijske uštede, gdje se javne nabavke vrše po principu „najpovoljnije ponude“.

563

Cilj 13: Očuvanje klime

Općina Stolac je na prosječnoj visini od oko 230 metara iznad razine mora. Nalazi se u istočnoj Hercegovini i ima blagu mediteransku klimu i dobre uvjete za voćarsko-vinogradarsku i povrtlarsku proizvodnju te proizvodnju ljekovitog, aromatičnog i začinskog bilja, koja posljednjih godina doživljava ekspanziju. Poljoprivrednici i građani su postali svjesni vrijednosti organske poljoprivrede. Međutim, zbog klimatskih promjena, susreću se i s novim izazovima jer su klimatske promjene donijele učestale temperaturne oscilacije i ekstremne vremenske prilike, neuobičajene za ove krajeve. Tako je, primjerice, tijekom 2020. godine Stolac iskusio snažne oborine grada, čak dva puta u sezoni, što je potpuno uništilo rod krušaka i breskvi.

U travnju 2017. godine su Stolac, Čitluk i Čapljina proglasili stanje elementarne nepogode zbog pojave kasnog mraza. Sugovornici ističu da u takvim slučajevima institucije javne vlasti ne štite poljoprivrednike i ne nude nikakvu kompenzaciju. Usto, zime su sve blaže, pa tako sve

veći broj nametnika preživi, što zahtijeva veća ulaganja u zaštitu kultura i samim tim poskupljuje proizvodnju. Na području Stoca ima pozitivnih trendova koji pokazuju da jača ekološka svijest. Građani, naročito oni koji rade u poljoprivredi i turizmu, usmjeravaju svoje poslovanje ka povećanju stupnja održivosti i smanjenja utjecaja na okoliš. Primjetna je u javnom narativu promjena životnog stila, zbog čega raste potražnja za organskim proizvodima. Ono što sugovornici ističu kao prioritet, koji lokalna vlast godinama ignorira, jeste rješavanje problema upravljanja otpadom i kanalizacije.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Izgradnja pročištača otpadnih voda je planirana u razvojnim dokumentima, ali postupak za izradu tenderske dokumentacije još nije pokrenut.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

564

Samo 42 posto žitelja je pokriveno sustavom organiziranog prikupljanja otpada. Korištenje privremenog komunalnog odlagališta, odnosno deponije koju je Općina smjestila tik uz rijeku Bregavu i pećinu Badanj, arheološki kulturni lokalitet, veliki je problem i otvorena ekološka prijetnja koju lokalna vlast ni ne pomišlja rješavati. Čeka se izgradnja regionalnog centra za upravljanje otpadom iako ni proces određivanja lokacije za izgradnju ovog objekta još nije završen.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Evidentno je da su odnosi među građanima različitih nacionalnosti mnogo bolji nego odnosi među nacionalnim strankama. Stranke intenzivno koriste ratnohuškačke narative te, kroz segregaciju u obrazovanju i sve druge aspekte života koje kontroliraju kroz proračun, značajno usporavaju društveno-gospodarski razvoj Stoca.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Suradnja između poslovnog i javnog sektora na lokalnoj razini je vrlo loša, a osobito kada je u pitanju lokalni razvoj. Privrednici kažu kako osjećaju da ih lokalna vlast uopće ne vidi niti ih ima želju vidjeti. Lokalno gospodarstvo svoj razvoj u narednom razdoblju vidi u poljoprivredi i kulturnom turizmu, što je u skladu kako s razvojnim dokumentima tako i s regionalnim i globalnim trendovima.

Stolac ima predispozicije da bude održiva lokalna zajednica s potpuno zelenim gospodarstvom pod uvjetom da riješi dva bitna problema – upravljanje otpadom i izgradnju funkcionalnog pročištača otpadnih voda iz sustava kanalizacije. Oba problema su uglavnom u nadležnosti lokalne vlasti. Međutim, izborne kampanje u Stocu su još fokusirane isključivo na međunacionalne tenzije, a ne na ubrzanje održivog razvoja. Stoga je teško očekivati da će ovi ciljevi biti u fokusu lokalne vlasti u narednom razdoblju.

Tešanj

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U ranjive grupe stanovništva općine Tešanj, koje najčešće prolaze kroz evidencije Centra za socijalni rad, većinski spadaju: stara lica bez dovoljno sredstava za život, djeca iz siromašnih porodica, djeca razvedenih roditelja, osobe bez zdravstvenog osiguranja/zdravstvene zaštite, osobe izložene nasilju, civilne žrtve rata, te osobe s invaliditetom. Njihov najveći problem jeste nedovoljan iznos vlastitih materijalnih sredstava u odnosu na stvarne životne potrebe, djelimično riješene zakonske regulative, kao i loše uređeni mehanizmi izvršenja.

566

Socijalna zaštita na području općine Tešanj provodi se putem JU Centar za socijalni rad, te djelimično putem općinskih službi i različitih udruženja građana. Rad Centra u cijelosti se finansira iz budžeta Općine, kao i pojedini oblici socijalne zaštite. Drugi oblici socijalne zaštite finansiraju se iz budžeta Kantona i Federacije BiH. Veliki broj ekonomski ugroženih stanovnika, na rubu gladi, koji imaju dugoročno neriješene materijalne probleme, uzrokovan je činjenicom da se rad Centra za socijalni rad isključivo finansira iz općinskog budžeta. JU Centar za socijalni rad Tešanj obavlja poslove neposredne socijalne zaštite, zaštite osoba s invaliditetom, zaštite civilnih žrtava rata i zaštite porodica s djecom, te obavlja druge poslove utvrđene zakonskim aktima. Centar je tehnički i prostorno neopremljen, neprikladan za sve kategorije kojima pruža podršku. Ljudski resursi nisu optimizirani. Ukupan broj zaposlenih je 11, od kojih šest stručnih radnika. Poslovni prostor nije namjenski građen, nego je smješten u jednom porodičnom objektu, neprilagođen invalidnim osobama, s nedovoljnim brojem prostorija u kojima je dio tehničke opreme zastario. Sve navedeno govori o tome da se najsiromašnijem stanovništvu ne mogu pružiti najadekvatniji mehanizmi zaštite i podrške. Uvidom u broj korisnika Centra može se uočiti trend rasta broja korisnika za oko 16% (prema podacima iz 2022. u odnosu na 2010. godinu), a analizom veb-stranice lako je uočiti da se radi o tradicionalno postavljenoj javnoj instituciji koja isključivo operira iznosom sredstava koji joj bude dodijeljen iz budžeta Općine, a ni u kojem slučaju po projektnoj osnovi, što je poražavajuća činjenica.

Kada su u pitanju potrebe ugroženih grupa stanovništva iz Tešnja, najizraženija je potreba za zdravstvenom zaštitom i finansijskom podrškom i pomoći, dok se u treći plan stavljaju pitanja

socijalne zaštite, prije svega zaštite braka i porodice, starateljstva i maloljetničke delinkvencije. U okviru socijalne inkluzije i zaštite lica s invaliditetom, u Tešnju se koristi mehanizam upućivanja osoba s invaliditetom u druge veće centre BiH zbog neizgrađenih kapaciteta u ovu svrhu.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Ugrožene kategorije koje žive na rubu egzistencije u općini Tešanj uglavnom su osobe treće životne dobi, osobe s invaliditetom i, posebno, djeca bez roditeljskog staranja koja gube status i pravo na smještaj, tj. koja su navršila 18 godina i neće se dalje školovati. Tešanj je zajednica u kojoj gotovo svaka porodica obrađuje zemlju, tako da u tom smislu postotak onih koji su gladni vrlo vjerovatno nije visok, ali postotak onih koji su na rubu siromaštva pouzdano jeste. Pored toga, mnogo stanovnika Tešnja radi u inostranstvu, pa sredstva donose u općinu i tako doprinose njenom razvoju. Otud i pretpostavka da je znatan broj onih koji pomažu kategorije koje žive na rubu siromaštva i na taj način doprinose da u ovoj općini ne bude doslovno gladnih ljudi. Korisnici Javne kuhinje *Merhamet* uglavnom su lica treće životne dobi.

567

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

U sistem zdravstvenog osiguranja nije uključeno cjelokupno stanovništvo, što predstavlja jedan od najizraženijih problema.

Na području općine Tešanj zdravstvena zaštita organizirana je na primarnom i sekundarnom nivou. Primarna zdravstvena zaštita pacijentima se pruža u Domu zdravlja Tešanj, privatnim poliklinikama *Medicus* i *Huskić*, privatnim ordinacijama kao dopunska ginekološka i dermatološka djelatnost, te u okviru osam privatnih zubnih ordinacija i 24 apoteke (od kojih je jedna s državnim kapitalom, apoteka *Tefarm*).

U centralnom objektu Doma zdravlja djeluje 18 timova porodične medicine, čije su usluge upotpunjene s deset terenskih ambulanti. U privatnoj poliklinici *Medicus* rade dva ljekara porodične medicine, u okviru pilot-projekta.

Sve apoteke snabdijevaju pacijente lijekovima s esencijalne liste lijekova, što znači da su u ugovornom odnosu sa Zavodom zdravstvenog osiguranja Zeničko-dobojskog kantona. Ugov-

orni odnos Zeničko-dobojskog kantona jedan je od najlošije riješenih odnosa u Federaciji BiH zbog najlošije plaćene usluge po izdatom receptu (preračunato iz marže) i najdužeg perioda čekanja na naplatu (dva do tri mjeseca).

Na osnovu navedenog, možemo zaključiti da zbog izvora finansiranja Tešanj, kao mala zajednica, zdravstvene usluge ne može da razvije onako kako to mogu veće zajednice. Iako je zdravstveni sistem uvezan, očigledan je izostanak pružanja tercijarne zdravstvene zaštite, zbog čega svaki stanovnik ove općine takve usluge može ostvariti samo u većim bosanskohercegovačkim gradovima, kao što su Sarajevo, Tuzla i Zenica. S obzirom na to da je kod pružanja zdravstvene zaštite najznačajnija brzina njenog pružanja, veliki je broj onih kojima biva pružena kasno, jer se transport pacijenata vrši auto-kombi prevozom. Upravo je to značajna prepreka kvalitetnom zdravstvenom sistemu u svim manjim lokalnim zajednicama naše zemlje, pa ni Tešanj nije izuzetak. Bilo bi dobro razmotriti helikopterski prevoz pacijenata i izgradnju helidroma s obzirom na to da zenička bolnica ima kapacitete za organizaciju helikopterskog prihvata.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

568

U Tešnju je uspostavljen sistem osnovnog i srednjeg obrazovanja. Mladi ljudi visoko obrazovanje stižu u univerzitetskim gradovima. Infrastruktura školskih zgrada je zastarjela i potrebna im je adaptacija. Također, upitno je koliko su školski objekti inkluzivni za osobe s invaliditetom. Izvještaj o izvršenju budžeta Općine Tešanj za prvi kvartal 2022. godine navodi sredstva izdvojena za izgradnju objekta škole u Medakovu. Strukovna struktura srednjoškolskog obrazovanja obuhvata gotovo sva zanimanja neophodna za ovu općinu kao što su ona iz ekonomskih, informacionih, medicinskih, laboratorijskih, farmaceutskih, mašinskih i građevinskih oblasti. Prije konkursne procedure, škole analiziraju tržište rada, što je jako dobra praksa, a ostvaruju i tijesnu saradnju s privatnim preduzećima kako bi osigurale da obrazovanje bude u skladu s potrebama tržišta rada. Ovdje treba istaći i organizaciju Sajma srednjih škola i fakulteta, u okviru kojeg se učenicima i njihovim roditeljima pruža mogućnost da se potpunije informiraju o školama i fakultetima koje mladi mogu da upišu. Tešanj ima mjere pružanja podrške za obrazovanje djece i mladih kroz program stipendiranja.

Na teritoriji općine djeluje 19 osnovnih i jedna osnovna muzička škola, te tri srednje škole: gimnazija, tehnička i stručna škola. Školske 2021/2022. godine osnovnu školu pohađalo je

4.425 , a muzičku školu 60 učenika. Osnovnu školu završilo je 425 učenika. Srednjoškolskim obrazovanjem bilo je obuhvaćeno 1.715 srednjoškolaca, a te školske godine srednju školu su završila 484 učenika.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Izražena je nejednakost među spolovima u pogledu zastupljenosti u politici i javnom životu, te po stepenu zaposlenosti. Muškarci imaju mnogo više prilika nego žene. U *Gender akcionom planu* nalaze se strateške mjere za rješavanje ovog problema, ali je njihova primjena u praksi gotovo beznačajna. Nedostaje kontekstualna situaciona analiza nejednakosti među spolovima i socijalne inkluzije nacionalnih/etničkih manjina uz intersekcionalan pristup, s obzirom na to da svi u ovoj zajednici nemaju jednaku početnu poziciju. Trend nejednakosti nastoji se prevazići, ali taj proces ide sporo. U Tešnju djeluje prepoznatljivo Udruženje žena *Ruka* iz Kaloševića, čije se članice bave poboljšanjem socioekonomskog statusa žena. Pošto se radi o udruženju koje djeluje u ruralnom području, članice razvijaju koncept ekofeminizma i socijalnog poduzetništva, jačajući socioekonomsku inkluziju žena.

569

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Vodosnabdijevanje korisnika na području općine Tešanj odvija se vodovodnim sistemima kojima upravlja JP *RAD d.d.* uz manje vodovodne sisteme i objekte kojima upravljaju druge organizacije i grupe građana, te putem javnih izvorišta i privatnih vodnih objekata. JP *RAD d.d.* snabdijeva 33,7% stanovnika općine Tešanj, mjesni vodovodi 46,5%, dok se 19,8% stanovnika vodom snabdijeva individualno, koristeći uglavnom vodu iz svojih bunara. Smjer razvoja vodosnabdijevanja ide u cilju stalnog povećanja kapaciteta Javnog preduzeća RAD d.d.

Prema podacima ovog preduzeća, vodom se snabdijevaju oko 23.000 stanovnika. Dio korisnika nije priključen na kanalizaciju, pa je u kategoriji korisnika koji imaju istovremeno riješeno i pitanje vodosnabdijevanja i odvodnje oko 9.000 lica. Razvoj i širenje vodovodne mreže ogleda se u okviru priključenja novih korisnika na postojeću mrežu i u kapitalnim projektima koje vodi Općina. Godišnje se realizira oko 130 novih priključaka. Kroz kapitalne projekte u proteklih pet godina proširena je vodovodna mreža u naseljima Dobropolje, Mekiš, Roše i Joldići. U toku je izgradnja vodovoda Trepče – Medakovo, Tepe – Hrvatinići, te vodovoda Raduša – Jugoz-

pad Tešanj za 1.774 domaćinstva, odnosno 7.100 stanovnika. Tokom 2020. godine realiziran je projekat pročišćavanja i sanacije vodovodnih sistema općine Tešanj. U 2022. godini usvojena je, kao ona od javnog interesa, Odluka za izgradnju probno-eksploatacionog bunara na lokalitetu Bobarsko polje, koji će doprinijeti boljem vodosnabdijevanju. Tešanj je poznat po izvorima prirodne, čiste i kvalitetne vode. Među najznačajnijim je prirodna izvorska voda *Oaza*, te prirodna izvorska voda *Princess*. Kvalitet vode *Oaza* potvrđen je Zlatnom medaljom na sajmu voda *Oskar za vode* u američkom gradu Berkeley Springs, na kojem je ona prepoznata kao jedina koja na takmičenju nije sadržavala sulfate.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Cjelokupno stanovništvo općine Tešnja ima pristup električnoj energiji. Strateškim dokumentima planirano je da se razvoj Tešnja nastavi na principima energetske efikasnosti.

Kroz dokument SECAP uviđamo da je u ovom smislu jedan od glavnih zadataka korištenje manje uglja za grijanje, s obzirom na to da JP *Toplana d.d.* koristi ugalj, kao i većinski broj stanovništva koje nastanjuje ruralna područja (72%).

570

U *Strategiji razvoja općine Tešanj 2018–2027.* naveden je i strateški projekat izgradnje vjetrenjače, što zasad još nije implementirano. U toku je eksproprijacija zemljišta u svrhu projekta kopanja bunara koji će biti novo izvorište vode. Osim što obiluje bogatstvom prirodne vode, općina Tešanj ima povoljan geostrateški položaj za upotrebu solarne energije i energije vjetra. Trenutno u Tešnju djeluje preduzeće pod nazivom *SV ENERGIJA d.o.o.* koje se bavi proizvodnjom električne energije iz obnovljivih izvora. Ovo preduzeće razvilo je grupe programa namijenjenih prebacivanju domaćinstava i javnih institucija na upotrebu obnovljivih izvora energije. Za realizaciju projekata najčešće angažiraju privatna preduzeća koja uspostavljaju elektrane na bazi upotrebe obnovljivih izvora energije. Jedan od primjera ovakvog preduzeća jeste preduzeće *GRADNJA 1 d.o.o.*

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Prema statističkim podacima, općinu Tešanj naseljava 43.797 stanovnika. Od tog broja, 30.823 stanovnika, ili 70%, radno je sposobno, ali su zaposlene svega 13.783 osobe, ili oko 40% (ako ne računamo osobe od 15 do 18 godina starosti, koje se još školuju). Najviše zaposlenih je u

prerađivačkoj industriji, trgovini i obrazovanju. Prosječna neto plaća u 2021. godini iznosila je 707 KM. Po evidenciji JU Služba za zapošljavanje Zeničko-dobojskog kantona, u općini Tešanj je 5.300 nezaposlenih osoba, od kojih najviše KV i NKV radnika, kao i onih sa srednjom stručnom spremom. Broj nezaposlenih žena je za 60% veći u odnosu na broj nezaposlenih muškaraca.

Općinski razvojni tim za sektor ekonomije zaključio je da je privreda općine Tešanj u odnosu na prosjek Bosne i Hercegovine, Federacije Bosne i Hercegovine i Zeničko-dobojskog kantona značajno razvijena, ali da je i dalje znatno niža od prosjeka zemalja u okruženju i prosjeka Evropske unije. S tim u vezi u narednom periodu bilo bi neophodno omogućiti dalji napredak i razvoj kompanija koje već posluju na području općine, kao i osnivanje i razvoj novih kompanija, uz podsticaj domaćih i stranih investicija. Naravno, neophodni su resursi kao što je radna snaga, izvori snabdijevanja sirovinama (dobavljači), električna energija, voda i infrastruktura.

U Tešnju, kao i u ostalim lokalnim zajednicama BiH, evidentan je odliv stanovništva, intenziviran u posljednjih deset godina kao posljedica nedovoljne razvijenosti ove općine. Ipak, od 2010. godine, prema statističkim podacima, evidentan je rast zaposlenosti. Pozitivan prirodni priraštaj, prisutan od 2010. godine, od 2020. godine je u padu.

571

Na odlazak u inostranstvo (najčešće u Njemačku, Švicarsku, Austriju, Italiju i Sloveniju) ili u veće gradove i administrativne centre naše zemlje, u potrazi za poslom, odlučuju se uglavnom mladi i radno sposobni. Kao osnovni razlog odlaska navode bolje životne uslove, prilike i veće mogućnosti zaposlenja.

Veliki broj osoba koje se nalaze na evidenciji nezaposlenih jesu osobe koje su nezaposlene sedam i više godina. Oni koji ostaju u općini i radno su sposobni vrlo često se odlučuju da osnuju vlastite obrte ili preduzeća, što rezultira evidentnim rastom privrednih subjekata i smanjenjem broja gladnih. Nažalost, primjetan je netransparentan način zapošljavanja radnika u privatnom sektoru, najčešće zasnovan na porodičnim vezama. Prosječna neto plaća u općini Tešanj iznimno je niska. Prema podacima iz 2016. godine, ona je skoro za 30% niža od prosječne plaće na federalnom, odnosno 20% niža od plaće na kantonalnom nivou.

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

Tešanj je općina koja ima visoku stopu osnivanja privrednih subjekata. Međutim, ne postoji

evidencija koja govori o tome koliko ti privredni subjekti dobro i efikasno posluju, te koliko se dugo zadržavaju na tržištu.

Poljoprivreda je također jedno od tešanjskih obilježja u smislu da svaka porodica, odnosno njeni članovi, pored toga što su u radnom odnosu, obrađuju i zemlju. Upravo je to odlična podloga za kreiranje neke forme domaće proizvodnje koja može biti i u privatnom vlasništvu, uz određene savjete visokoobrazovanih ljudi iz oblasti agronomije ili menadžmenta i obavezno razrađen sistem otkupljivanja proizvoda malih proizvođača za veće firme. Novoosnovani privredni subjekti uglavnom se bave prodajom ili uslužnim djelatnostima, te u manjoj mjeri tekstilnom i drvoprerađivačkom industrijom, proizvodnjom obuće i preradom metala.

S obzirom na bogato kulturno-historijsko naslijeđe i tradiciju, Tešanj ima potencijal za razvoj turizma, a samim tim i potrebu za obrazovanjem u oblasti kulture, historije, pružanja turističkih usluga i kreiranja turističkih ponuda i proizvoda.

Solution Hub i *Futurist Hub* Tešanj pozitivno su poslovali u proteklim godinama, na osnovu informacija iz 2022, koje se mogu pronaći na njihovim oficijelnim internetskim stranicama.

572

Općina Tešanj okreće se obnovljivim izvorima energije i zaštiti prirodnih izvorskih voda. Tu su i mnogobrojne, veoma poznate privatne firme, koje se bave raznolikim djelatnostima: *Hifa-Oil*, *Madi*, *Prevent FAD*, *MANN+HUMMEL BA*, *Napredak*, *Pobjeda* i *AS*. Osim njih, još nekoliko srednjih i malih kompanija imaju velike šanse da uđu u krug najuspješnijih. Izdvojit ćemo: *Enker*, *EUROPA TRADE*, *Medena Commerce*, *Inox Ajanović*, kao i: *EURO KANTIĆ*, *HRAST* i *ADI-MARK*.

Kada detaljnije analiziramo najznačajnijeg privatnog naftnog distributera, kompaniju *Hifa-Oil*, uočit ćemo da se ova kompanija uključila i u poslove uspostave obnovljivih izvora energije upotrebom solarne energije. U poslovnoj politici su kao značajan aspekt naveli vrijednost zaštite okoliša, poštovanje zaštite zdravlja, te kontinuiranog istraživanja o uticaju na okoliš. Kada je u pitanju Mesna industrija *Madi*, s obzirom na njihovo proširenje asortimana proizvoda od peradi, pretpostavka je da postoji puna iskoristivost i odgovornost u pogledu upotrebe vlastitih sirovina. Kompanija *Prevent FAD*, koja djeluje u sklopu *Prevent Group* i u kojoj se obavlja finalna obrada metala, koristi domaće materijale. U središtu njihovog poslovanja jeste proizvodnja metalnih komponenti za automobilsku industriju, a tržište su proširili i na proizvodnju nano

automobila. I ostale kompanije imaju neke elemente poslovanja koje se tiču odgovorne proizvodnje i potrošnje, zbog čega i jesu ostvarile veliki uspjeh na prostoru BiH.

Česte su primjedbe na visinu plaće zaposlenika u drvoprerađivačkoj, tekstilnoj i industriji pravljenja obuće. Zaposlenici ostvaruju minimalni lični dohodak, te je potrebno bolje osmisliti poslovanje i razvijati potencijalno strateške alijanse kako bi se moglo više ulagati u ljudske resurse.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Veći dio stanovništva koji radi i djeluje u općini Tešanj, osiguravajući egzistenciju, radi ili dva posla, ili se bavi poljoprivredom i stočarstvom. Osobe s invaliditetom, Romi, žene, osobe treće životne dobi i mladi ljudi predstavljaju populaciju koja je u riziku.

Kroz istraživanje je istaknuta potreba i potencijal za razvojem IT sektora koji bi mogao pružiti zaposlenje značajnom broju mladih ljudi. Također, postoji potencijal i za prekvalifikaciju žena za rad u IT sektoru i tzv. *call* centrima ukoliko bi se za to omogućila adekvatna infrastruktura.

Romska zajednica je izuzetno mala, gotovo neprimjetna, te je kroz *gender* politiku istaknuta potreba za njenom inkluzijom. U praksi je to najviše izraženo kroz obrazovni sistem, ali, kada je riječ o zaposlenju, Romi su na neki način prepušteni sami sebi. Postoji potencijal i za razvoj priče o ekofeminizmu među ženskom populacijom kroz poljoprivredu i stočarstvo, jer je ovaj kraj zaista po tome, nakon trgovine, naročito poznat. Tešanjski su prepoznati kao dobri trgovci, no ono što izostaje jeste trgovina uslugama, što je jedna od mogućnosti za razvoj, čime bi se doprinijelo umanjenju stepena nejednakosti. Osobe s invaliditetom školuju se u Zenici u kojoj djeluje škola za osobe s invaliditetom. Ukoliko u Zenici ne pronađu mogućnost zaposlenja i ostanka, vraćaju se svojim porodicama na izdržavanje. U Tešnju ne postoji preduzeće orijentirano ka zapošljavanju osoba s invaliditetom, te u tom kontekstu postoji potencijal za razvoj koncepta socijalnog poduzetništva. Također, uključivanje osoba s invaliditetom u rad javnih uprava na laganim poslovima, poput ovjere dokumenata i slično, moglo bi uveliko da potpomogne smanjenju stepena nejednakosti i poboljšanju položaja osoba s invaliditetom.

Osobe treće životne dobi obično se bave poljoprivredom ili pčelarstvom, što im obezbjeđuje finansijsku korist. S obzirom na to da se u Zeničko-dobojskom, kao i u Tuzlanskom kan-

tonu, proizvodi dosta meda i s obzirom na to da je 2022. godina bila za tu djelatnost veoma plodonosna, bilo bi dobro da se ova dva kantona povežu i organiziraju sistem izvoza pčelinjih proizvoda u zemlje koje bilježe njihov manjak ili nedostatak, poput Saudijske Arabije, Ujedinjenih Emirata i slično, u kojima je cijena meda mnogo viša nego u BiH i gdje bi postotak zarade mogao da bude 100% i više.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Kao općina, Tešanj se fokusira na održivost grada i u tome zaista vidi potencijal za razvoj. Glavni nosilac održivosti grada i zajednice neosporno je industrija, kao i privatna preduzeća i istaknuti pojedinci. Neka privatna preduzeća bave se otkupom i reciklažom otpada, poput preduzeća *Eko servis d.o.o.* i *Fortina d.o.o.* Tu su i primjeri preduzeća koja imaju vlastite solarne elektrane, poput preduzeća *Madi*, kao i ona koja proizvode i ugrađuju solarne panele, poput *Hifa-Oil Gas d.o.o.*

Općina je 2022. godine završila procese utopljanja nekoliko zgrada od javnog značaja, na inicijativu građana. Javni poziv za sufinansiranje utopljanja zgrada od javnog interesa ponovo je objavljen.

Bilo bi dobro da se primjeri dobrih praksi iz općine Tešanj prošire kako bi se po tim modelima razvijala i ostala preduzeća u Zeničko-dobojskom kantonu.

Cilj 12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja

Kada su u pitanju potrošnja i proizvodnja u Tešnju, prisutan je veliki broj stranih investitora i preduzeća koja, da bi mogla da izvoze, moraju ispuniti određene mjere za odgovornu potrošnju i proizvodnju. Skoro sve veće kompanije i preduzeća imaju uspostavljene mehanizme koji se tiču ovog SDG cilja.

Pohvalno je da u Tešnju djeluju dva preduzeća koja se bave reciklažom – preduzeća *Eko-servis d.o.o.* i *Fortina d.o.o.* Oba preduzeća otkupljuju i recikliraju sve vrste metala, papira, najlona i ostalog industrijskog otpada. Također vrše reciklažu zauljenih voda, emulzija i antifrizu, te transport otpada, saradujući sa zemljama regiona.

U Tešnju postoji nekolicina privatiziranih instaliranih solarnih panela koji proizvode električnu energiju, ali i vrše usluge montiranja solarnih panela. Među njima su *SV Energija d.o.o* i *Euro-solar*, koji djeluje u sklopu *Hifa-Oil Gas*. Pored toga, privatni sektor Tešnja prepoznat je po tome što za svoje potrebe gradi solarne elektrane. Primjera radi, *Madi d.o.o.* u BiH ima instaliranu najveću solarnu elektranu za vlastite potrebe, površine 5.500 m². Brojni pozitivni primjeri iz privatnog sektora Tešnja mogli bi se prenijeti u druge gradove Zeničko-dobojskog kantona, ali i u cijelu BiH.

Cilj 13: Očuvanje klime

Najčešći zagađivači zemljišta su otpadne vode, organska gnojiva, herbicidi, pesticidi i poljoprivredna ulja, deponije otpada (komunalni i biološki otpad), divlje deponije, autopraonice, autoservisi, saobraćaj, akcidenti u saobraćaju i medicinski otpad. Privatna domaćinstva u ruralnim područjima također su zagađivači zemljišta jer se stanovništvo pretežno grije na ugalj.

Šume na području općine Tešanj odlikuju se relativnom očuvanošću šumskih ekosistema, što predstavlja izvanrednu komparativnu prednost. Posebno treba istaći područje Crnog Vrha, koje bi trebalo i zaštititi, s obzirom na to da se u njemu nalaze prirodna izvorišta kvalitetne vode i punionica vode *Oaza*.

Mjere koje se tiču prilagođavanja klimatskim promjenama odnose se na one koje štite od opasnosti poplava, klizišta, suše i nestašice vode, od ekstremno visokih temperatura i grada.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Zagađenje vode u rijekama najčešće može nastupiti usljed ispuštanja raznih vrsta štetnih materija industrijskog otpada kroz javni kanalizacioni sistem i kao posljedica akcidenta u drumskom saobraćaju pored rijeke. Upravo iz tog razloga Općina je poduzela mjere zaštite i sanacije mreže vodosnabdijevanja u 2020. godini, a u 2022. godini pristupa projektu izgradnje novog bunara. Služba Civilne zaštite, u saradnji s komunalnim preduzećem, izradila je Operativni plan interventnih mjera za slučaj iznenadnog zagađenja rijeke Usore. U narednom periodu nužno je opremiti adekvatnom opremom i kvalitetno educirati osoblje uključeno u provođenje mjera. Aktivnost koja posebno negativno utiče na vodne resurse jeste eksploatacija šljunka iz

korita rijeke Usore. Višegodišnja eksploatacija dovela je do spuštanja dna korita rijeke, a time i do opadanja nivoa podzemnih voda u priobalju, što je direktno uticalo na izdašnost izvorišta. Nužno je osigurati provođenje svih mjera na sprečavanju nelegalne eksploatacije. Zbog velike gustine naseljenosti i atraktivnosti zemljišta u zaštitnim zonama izvorišta, uočen je pritisak za odobravanjem gradnje u zaštitnim zonama izvorišta. Nužno je dosljedno provođenje mjera propisanih u odlukama o zaštitnim zonama i zaštitnim mjerama.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Pitanje prikupljanja i zbrinjavanja otpada tek je djelimično riješeno na području općine Tešanj. Prikupljanje i zbrinjavanje komunalnog otpada vrši JP RAD d.d. Tešanj. Za druge vrste otpada često ne postoje sistemska rješenja ili postoje operateri koje su ovlastili viši nivoi vlasti samo u pojedinim slučajevima. Primjer neadekvatnih rješenja jeste naknadno poništeni model koji je u FBiH primjenjivan na ambalažni otpad. Općina Tešanj do sada nije pristupala aktivnostima donošenja i usvajanja plana upravljanja otpadom, što je predviđeno propisima, a postaje nužno kod uređenja ove oblasti. Komunalno preduzeće *RAD*, čiji je osnivač Općina Tešanj, upravlja zbrinjavanjem komunalnog otpada (istovremeno vodovodom i kanalizacijom). Preduzeće raspolaže stručnim osobljem, voznim jedinicama i potrebnom opremom da na lokalnoj deponiji prihvati veće količine komunalnog otpada od onih koje je prikupilo u 2016. godini. Uz to, preduzeće godinama posluje pozitivno i investiciono je sposobno, a nije opterećeno kreditnim zaduženjima. Pored JP *RAD*, i privatno preduzeće *EKO-SERVIS* otkupljuje razne vrste komunalnog otpada.

576

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Kada je riječ o etničkoj strukturi, u općini Tešanj prevladava bošnjačko stanovništvo, tako da nema nekih značajnih međuetničkih previranja. Uspostavljeni su mehanizmi prijave korupcije u javnom sektoru, ali ne postoji analiza dosadašnjih prijava i načina na koji su riješene. U pravosudnom sistemu najviše je predmeta koji se tiču zdravlja ljudi, imovine, braka, porodice i mladeži. Nažalost, u Tešnju je zabilježeno čak 10 samoubistava u 2021. godini koja su počinila uglavnom lica zrele i treće životne dobi, a zabilježen je i jedan slučaj samoubistva mlade djevojke. Uzroci samoubistava su nepoznati, posebno jer se radi o mirnim i povučanim

osobama, prema tvrdnjama njihovih komšija i prijatelja. Nužno je kreirati sistem prevencije i ranog prepoznavanja suicidalnosti kod građana, širenja poruka o značaju mentalnog zdravlja stanovništva, kao i sistem podrške i zaštite mentalnog zdravlja, posebno u ruralnim područjima. Nažalost, postoje i slučajevi ubistava, i tu se obično radi o primjerima obračuna među ljudima. Važno bi bilo kroz programe obrazovanja, ali i kulturne događaje, isticati značaje i vrijednosti ljudskog života i pitanja mentalnog zdravlja, kako bi se građani educirali, osvijestili i naučili načinima reagiranja i ranog sprečavanja nemilih događaja. Neophodno je, dakle, raditi i na osvještavanju pitanja seksualnosti i reproduktivnog zdravlja u ovoj zajednici, kako bi se ovakvi događaji spriječili. Nažalost, postoje i slučajevi pedofilije, no ne tako učestalo. Svi navedeni slučajevi su u nekim brojkama do 10 počinitelja/žrtava u toku protekle dvije godine, što je za malu zajednicu ipak značajan broj.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Međuopćinska saradnja u oblasti društvenog razvoja bit će fokusirana na regionalnu saradnju jačanja prijateljskog poslovnog okruženja s općinama Žepče i Teslić (projekat *BEAR* iz prethodnog perioda). Pod okriljem Sajma privrede razvijat će se saradnja sa susjednim općinama, a posebno s općinom Gračanica, u kojoj se također održava godišnja sajamska manifestacija.

Na području općine Tešanj, kao produkt saradnje različitih preduzeća, nastaju zajednički proizvodi. Primjer za to imamo u saradnji preduzeća *Prevent FAD d.o.o* s preduzećem *INOX AJANOVIĆ*, koja su zajedno, na novi način, proizvela metalnu komponentu za automobile, fokusirajući se na iskorištavanje domaćih sirovina.

Trebinje

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Grupe društva koje su u Trebinju najviše pogođene siromaštvom jesu penzioneri sa minimalnim finansijskim primanjima ispod 300 KM, pripadnici nacionalnih manjina zbog diskriminatorsnog pristupa pri njihovom zaposlenju, te porodice koje se nalaze u sistemu socijalne pomoći i zaštite i osobe oboljele od različitih mentalnih poremećaja. Ove marginalizovane grupe raspolažu neredovnim i skromnim novčanim nadoknadama od strane nadležnih institucija, pa često nisu u mogućnosti da obezbijede osnovne uslove za dostojanstven život. Kao posebne i prioritetne potrebe koje ove grupe imaju u odnosu na druge stanovnike navedene su zdravstvene potrebe, čije ostvarenje, zbog lošeg finansijskog statusa, nisu u mogućnosti obezbijediti. Nedostatak volje i adekvatno raspoređenog javnog novca na lokalnom nivou, ali i razumijevanja suštinskih problema ovih grupa od strane šire društvene zajednice, ispitanici vide kao glavne prepreke u procesu iskorjenjivanja siromaštva. Zato se njegove posljedice ogledaju u prekomjernom broju odlazaka stanovnika iz Trebinja u zemlje regiona ili EU. To je ujedno i jedan od glavnih uzroka usporavanja procesa političkog, ekonomskog i društvenog rasta i razvoja lokalne zajednice. Akteri koji su trenutno najaktivniji u procesu iskorjenjivanja siromaštva jesu dobrotvorne organizacije i ustanove, ali i pojedinci iz poslovnog sektora koji učestvuju u sufinansiranju školovanja djece iz porodica koje spadaju u grupu ugroženih grupa, kao i u procesu njihovog eventualnog zaposlenja.

578

Cilj 2: Svijet bez gladi

Glad je, kao negativan društveni fenomen, prisutna i na području Trebinja. Među gladnima najviše je osoba starije životne dobi. Svoje dnevne obroke ove osobe dobijaju u javnoj kuhinji, pravoslavnoj Crkvi Preobraženja Gospodnjeg, te u Regionalnom odboru Muslimanskog dobrotvornog društva „Merhamet“. U okviru istraživanja naveden je podatak da se čak 1.500 obroka dnevno podijeli samo u javnoj kuhinji, što je za lokalnu zajednicu sa tako malim brojem stanovnika poprilično visok broj. Interesantno je primijetiti da se stanovnici Trebinja, kada je glad u pitanju, ne razdvajaju po nacionalnim i vjerskim kriterijumima, te da usluge javne kuhinje,

Crkve Preobraženja Gospodnjeg ili „Merhameta“ koriste podjednako, u zavisnosti od svojih svakodnevnih egzistencijalnih potreba, a ne u zavisnosti od toga kojoj etničkoj ili vjerskoj grupi pripadaju.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Prema mišljenju ispitanika, pristup zdravstvenim uslugama u Trebinju, ne razlikujući se mnogo od drugih lokalnih zajednica, uglavnom nije lak. Naime, navodi se da se redovnim procedurama veoma teško dolazi na red za pregled kod ljekara specijaliste, te da u ovom pogledu najčešće ispaštaju osobe koje pate od malignih oboljenja, te nisu u mogućnosti da na vrijeme obave sve neophodne pretrage. Kao veliki problem vidi se i upliv politike u oblast zdravstva, ali ne konstruktivne, nego isključivo kao vid manipulacije i različitih zloupotreba u pogledu javnih nabavki. Uz to, ponekad i nestručan kadar i pogrešne dijagnoze dovode do velikog nepovjerenja građana u javni zdravstveni sistem, pa se oni radije odlučuju da potraže pomoć u privatnim ordinacijama. Ipak, važno je naglasiti da većina građana nije u finansijskoj mogućnosti da posjećuje privatne ljekarske ordinacije, pa tako bivaju prepušteni sami sebi ili korumpiranom i nestabilnom javnom zdravstvenom sistemu, što uveliko negativno utiče na njihovo opšte zdravstveno stanje i blagostanje. Prije nekoliko godina pokrenuta je istraga o nelegalnom naplaćivanju operacija oka u trebinjskoj bolnici, u šta su bili uključeni i mediji. Nakon optužbe Udruženja „Stop mobbing“, Fond zdravstva RS refundirao je pacijentima iznose koje su uplatili. U Trebinju je prije nekoliko godina smijenjen direktor Doma zdravlja Dragan Kovač, protiv koga je ovo udruženje, zajedno sa menadžmentom Doma zdravlja, podnijelo krivičnu prijavu Centru javne bezbjednosti zbog nestanka ili otuđenja kompleta šest stomatoloških ordinacija i dvije zubne tehnike u vrijednosti od oko 450.000 maraka. Ovo djelo okarakterisano je kao organizovani kriminal i pokrenuta je zvanična istraga od strane nadležnih organa.

579

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Da bi obrazovanje bilo kvalitetno, kao prioritetan i neophodan proces ispitanici su istakli kreiranje analize potreba u oblasti obrazovanja. Navodi se da bi učenicima trebalo omogućiti profesionalnu orijentaciju i usmjerenja još od osnovne škole, nezavisno od obrazovnih politika koje se donose na nivou entiteta, jer one, nažalost, ponekad onemogućavaju razvoj određenih

znanja i vještina, pravdajući se da za takvim zanimanjima nema potrebe na nivou određene lokalne zajednice. U slučaju Trebinja, to se odnosi na medicinsku struku. Takođe, troškovi studiranja na državnim fakultetima u Trebinju neopravdano su visoki, te se navodi podatak da je na Akademiji likovnih umjetnosti neophodno skoro 2.000 KM za obezbjeđivanje pribora. Uz to, literatura koja se koristi tokom visokog obrazovanja zastarjela je, te je vrlo teško pronaći pisane izvore za učenje, a često nedostaje i više stručnih predmeta i blokova prakse za određenu oblast studiranja. Kao primjer pozitivne prakse u oblasti unapređenja obrazovanja, a potom i ekonomskog razvoja, može se pomenuti projekat „Efikasno povezivanje obrazovanja i privrede: unapređenje praktične nastave u sektorima turizma i ugostiteljstva, elektroenergetskom i sektoru obrade metala“. U sklopu ovog projekta, urađene su revizije nastavnih planova i programa, organizovane su radionice i obuke za mentore praktične nastave, opremljeni su kabineti za izvođenje praktične nastave u školama, te urađeni elaborati za veliki broj zanimanja. Uz to, razmijenjena su iskustva sa stručnim školama iz Prijedora i Obrazovnim centrom iz Ljubljane, kako bi se u potpunosti preuzeli pozitivni modaliteti rada. Više od 475 učenika trenutno koristi ove kabinete. Posebno je značajno što se ovaj projekat sprovodi u saradnji Razvojnog agencije grada Trebinje, fondacije „Helvetas – moja budućnost“, Gradske uprave Trebinje, Privredne komore Trebinje, Srednje stručne škole, Tehničke škole i privrednih subjekata. To u praksi znači da odlaskom na praktičnu nastavu kod privrednika učenici već imaju šansu da nakon završenog obrazovanja upravo tu pronađu zaposlenje. U Trebinju nedostaje profesionalni kadar za sektor ugostiteljstva, te kadar osposobljen za rad na CNC mašinama i drugim modernim tehnologijama, te ispitanici smatraju ovakve inicijative pozitivnim iskorakom u pravcu unapređenja obrazovanja.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U pogledu učešća u procesu unapređenja i ubrzanja lokalnog razvoja nesumnjivo dominantniju ulogu imaju muškarci. Glavni uzrok sporijeg napredovanja žena u ovom procesu nalazi se u tradicionalnoj podjeli uloga u okviru patrijarhalnog i većinski „muškog društva“, te diskriminaciji žena u poslovnom svijetu. Naglašeno je da žensko preduzetništvo ima veliki potencijal, koji još nije dovoljno vidljiv niti iskorišćen. Kao potencijalne oblasti u kojima bi bilo neophodno obezbijediti veću institucionalnu i društvenu podršku ženama preduzeticama vide se oblast

turizma, te tekstilne i prehrambene industrije. Naročito ugrožene grupe kada je u pitanju nezaposlenost jesu nezaposlene žene starije od 40 godina i žene žrtve porodičnog nasilja. Izuzetno važan korak u pravcu poboljšanja socioekonomskog položaja žena u Trebinju učinjen je ove godine formiranjem prve ženske poljoprivredne zadruge socijalnog karaktera, u čijem radu učestvuju žene koje su pretrpjele različite vidove nasilja. U sklopu ove zadruge, pokrenut je rad plantaže maslina, ali su zasađene i sadnice autohtone vrste smokve – sušice, koje bi trebalo da doprinesu boljem ekonomskom položaju žena koje pripadaju ranjivim grupama. Ovdje je važno pomenuti i pozitivan aspekt razvoja zaštite životne sredine, s obzirom na to da se proizvodnja u okviru ove zadruge zasniva na organskim principima, a u planu je i postavljanje solarnih panela koji će ovo poljoprivredno dobro snabdijevati električnom energijom. Na području Trebinja aktivno posluje oko 70 preduzetnica, pa je primjetan i pozitivan trend u poslovanju Razvojne agencije u vidu kreiranja programa finansijske i mentorske podrške budućim preduzetnicima. U okviru Gradske uprave, 2019. godine osnovan je i Savjet za žensko preduzetništvo, koji radi na kreiranju strategija podrške razvoju ženskog preduzetništva, te samim tim i kreiranju boljeg poslovnog ambijenta i jačanju uloge žena u njemu. Na području Trebinja, već dugi niz godina na čelu vinarije „Anđelić“ nalazi se i jedina žena vinarka u Bosni i Hercegovini, koja potvrđuje koliko je izazovno u manjim sredinama pobijediti patrijarhalne narative i uspješno poslovati. Iako je evidentan pozitivan trend povećanja broja žena na različitim rukovodećim pozicijama, istaknuto je da je i dalje neophodno raditi na senzibilizaciji predstavnika nadležnih institucija o izazovima sa kojima se suočavaju nezaposlene žene u manjim lokalnim zajednicama, naročito u ruralnim dijelovima oko ovih predjela, kako bi se kreirali adekvatni programi podrške i osnaživanja i ovih nezaposlenih žena u cilju pronalaska bržeg i sigurnijeg zaposlenja.

581

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Prema podacima dobijenim u okviru istraživanja, svi dijelovi grada i stanovnici imaju jednak pristup vodi i kanalizaciji. Poseban problem sanitacije naselja predstavljaju nedovršeni sistemi kanalizacije, koji nemaju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, već se otpadne vode ispuštaju na većem broju izliva, neposredno u vodotoke, često u samoj blizini naselja, ili u samom naselju. U Republici Srpskoj trenutno su u funkciji tri izgrađena postrojenja za tretman sanitarno-otpadnih voda naselja i industrije, od kojih se jedan nalazi upravo u Trebinju i

izgrađen je 1981. godine. U pogledu izgrađenosti uređaja za tretman otpadnih voda, situacija je prilično loša, s obzirom na to da su uređaji u lošem stanju, tehnologije su zastarjele, ne održavaju se adekvatno i veoma mali broj njih je u funkciji.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

U pogledu pristupa energetske izvora, ispitanici navode da na teritoriji grada svi imaju jednak pristup navedenim izvorima, sa izuzetkom udaljenijih, uglavnom napuštenih ruralnih zajednica u kojima postoje poteškoće u obezbjeđivanju energetske izvora, a u kojima živi mali broj stanovnika, uglavnom treće životne dobi. Elektrifikacija na području Trebinja počela je između dva svjetska rata, korišćenjem bio-mase, a zatim izgradnjom manje hidroelektrane Parež, a danas se na ovom području nalaze četiri hidroelektrane. S obzirom na broj sunčanih dana u toku jedne godine (čak do 260 sunčanih dana), na području Trebinja značajan je potencijal energije sunca, tako da ERS namjerava da izgradi veći broj solarnih elektrana. Uprkos nestabilnim političkim i ekonomskim uslovima, smatra se da postoji napredak u energetske sektoru, te se aktuelne inicijative od strane elektroprivrede kreću u pravcu izbacivanja uglja iz proizvodnje električne energije, sa rokom do 2050. godine. U maju 2021. godine u Trebinju je održan i Samit energetike. Na ovom samitu, hibridna energetska budućnost bila je jedna od glavnih tema. Hibridna energija podrazumijevala bi energetska rješenja u kojima se kombinuju dva ili više izvora energije, odnosno klasični i obnovljivi izvori, i upravo izgradnja energetske kapaciteta kao što su solarne elektrane, vjetroparkovi i postrojenja na bio-masu jesu nešto čime će se nadležni u Trebinju baviti u narednom periodu. U pogledu zelene energije, završeni su projekti za izgradnju četiri solarne elektrane, i to Trebinje 1, Trebinje 2, Trebinje 3 i solarna elektrana Ljubinja, a radi se i na realizaciji projekta izgradnje vjetroelektrane Hrgud, čija vrijednost iznosi 64 miliona evra. Pojedini stanovnici ipak smatraju da hidroelektrane na rijeci Trebišnjici uništavaju biljni i životinjski svijet, s posebnim naglaskom na endemskim vrstama koje tu žive, i da proizvode više štete nego koristi.

582

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Kao ni u većini drugih lokalnih zajednica širom BiH, ni u Trebinju nivo zaposlenosti i ponuda kvalitetnih radnih mjesta nisu na zadovoljavajućem nivou. Trebinje je jedan od primjera gdje je

nezaposlenost (do 2020. godine i pandemije kovida) uslovia veliki odliv radne snage, i to u Dubrovnik, koji se nalazi relativno blizu. Usljed drastičnog odliva radne snage zbog visoke stope nezaposlenosti, došlo je i do zapostavljanja privrednih aktivnosti u Trebinju i onemogućavanja željenog toka ekonomskog razvoja. S obzirom na to da su oni koji su odlazili u Dubrovnik radili uglavnom u sektoru turizma i ugostiteljstva, veliki broj radnih mjesta prosto je ugašen usljed pandemije, tako da su se ovi ljudi vratili, ali generalno, nivo nezaposlenosti je visok i značajno utiče na sveukupna ekonomska i socijalna zbivanja u gradu.

Kao nosioce ekonomskog razvoja, ispitanici vide industriju alata, a u sektoru energetike hidroelektrane na Trebišnjici i cijeli sistem elektroprivrede u Trebinju. Pored toga, postoje i određene privatne inicijative, koje su najizraženije u turizmu i poljoprivredi, tako da su to strateške grane budućeg privrednog razvoja grada Trebinja. Smatra se da inicijative u oblasti turizma i poljoprivrede mogu da doprinesu aktivnom učešću većeg broja radnosposobnih stanovnika, te na taj način smanje nivo nezaposlenosti. Ono što je dobra polazna osnova jeste razvoj i usvajanje Strategije turizma grada Trebinja u narednom desetogodišnjem periodu, gdje je upravo spoj turizma i poljoprivrede kroz razvoj ruralnih područja Trebinja definisan kao prioritet, tako da se stvara prostor za podršku privatnim inicijativama u sektoru turizma i poljoprivrede, posebno ako se to spoji u neki turistički proizvod koji će biti potencijalno zanimljiv turistima koji posjećuju Hrvatsku i Crnu Goru i koji traže zaleđe mimo te obale. Trenutno postoji nekoliko inicijativa za obnavljanje gazdinstava u ruralnim područjima, gdje bi ljudi bili voljni da svoja imanja pretvore u ruralna agroimanja koja bi nudila usluge turistima, počevši od smještaja, preko konzumacije zdrave hrane, autohtonih jela i vina, pa čak i do mogućnosti uključivanja direktno u proces rada u poljoprivredi. Uz to, ispitanici smatraju da podsticaje treba dati i malim i srednjim preduzećima kako bi se ojačali njihovi kapaciteti za zaposlenje većeg broja ljudi, ali i nezaposlenim mladim ljudima koji imaju ideje, ali nemaju finansijska sredstva i mentorsku podršku za pokretanje privatnog biznisa.

583

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Prije rata, u Trebinju je industrija zaista imala značajnu ulogu, međutim, u posljednje vrijeme akcenat se stavlja na turizam i razvoj tog sektora. Kada se spomene riječ „industrijalizacija“, većina građana pomisli na dimnjake, zagađivače vazduha itd., međutim, navodi se da u Trebin-

ju to nije slučaj. Naime, tvrdi se da Trebinje intenzivan razvoj može zasnivati na reindustrijalizaciji.

Sektor prerađivačke industrije predstavlja drugi sektor po vrijednosti ostvarene industrijske proizvodnje. U ovom sektoru djeluje 38 preduzeća, koja zapošljavaju 1.500 radnika (APIF). Metaloprerađivački i tekstilni sektor bili su najvažnije industrijske grane i nosioci razvoja ovog kraja. U ovim sektorima postoje i uslovi za dalja ulaganja, prvenstveno zbog toga što proizvodni procesi nemaju štetno djelovanje na životnu sredinu, a omogućavaju zapošljavanje velikog broja radnika. Proizvodi iz ove dvije grane namijenjeni su uglavnom za izvoz. U „Swisslion IAT“, nakon privatizacije, pristupilo se restrukturiranju preduzeća tako da se jedan dio pogona preuredio i počeo sa proizvodnjom konditorskih proizvoda kao novo preduzeće pod nazivom „Swisslion d.o.o. Trebinje“. Ova grana prerađivačko-prehrambene industrije je u ekspanziji i ostvaruje dobre rezultate. U tekstilnom sektoru poslovalo je preduzeće „Novoteks“, koje je zbog brojnih problema u poslovanju sada u stečajnom postupku. Veliki broj obučene radne snage, pogotovo ženske, na raspolaganju je budućim investitorima. Neki od objektivnih razloga za investiranje u sektor industrije jesu duga industrijska tradicija, pogotovo u metaloprerađivačkoj i tekstilnoj oblasti, kvalitet i dostupnost visokostručne radne snage, uz konkurentnu cijenu rada, te povoljna geografska pozicija i niski transportni troškovi.

584

Navodi se da stanovnici ne prepoznaju da reindustrijalizacija obuhvata i razvoj i rast preduzeća koja doprinose izvozu domaćih proizvoda i, generalno, preduzeća koja koriste moderne tehnologije. Smatra se da, svakako, ne bi trebalo zapostaviti ni neke tradicionalne firme koje su prisutne godinama i imaju dobro poslovanje, ali da bi definitivno trebalo efikasnije raditi na privlačenju nekih novih firmi visokih tehnologija kako bi se pratili globalni trendovi, posebno IT sektora, gdje Trebinje nije toliko uključeno. Reindustrijalizacija je nešto što, prije ili kasnije, čeka ovaj grad, i ulazak u globalno svjetsko tržište i bolje pozicioniranje zavisice, prema mišljenju ispitanika, od njegovih rukovodilaca, ali i samih građana. Industrija definitivno može biti generator ekonomskog rasta u Trebinju, ali ispitanici navode da je veći potencijal aktuelan u oblasti turizma i poljoprivrede, čime bi se spojili i ekonomski rast i održivi ekološki razvoj, zbog manjih implikacija po zaštitu životne sredine. Pojedini ispitanici čak su naveli da je „sreća u nesreći“ što na ovom području nije zabilježen enormni industrijski rast, jer je to direktno utica-

lo na neometan razvoj turizma i poljoprivrede, iako su djelimično klimatske promjene uslovile i ove procese. Dakle, mogućnosti za rast industrije se vide, ali kroz hibridni model osnaživanja postojećih firmi i njihovu modernizaciju, ali i otvaranje novih firmi, sa modernim tehnologijama, te novim mogućnostima za zapošljavanje, a ono što svakako treba da bude u fokusu jeste promocija izvoza i inovacija.

Kada je u pitanju efikasno privlačenje stranih investitora, osim loših iskustava iz vremena pandemije kovida, neka loša iskustva postoje i iz poslijeratnog perioda, kada je Trebinje bilo za investitore, u pogledu turističkih uslova, nestabilno tržište za investicije. Navodi se da se to iz godine u godinu mijenja nabolje, u nekim segmentima brže, u nekim malo sporije, ali određena dinamika poboljšanja postoji. Postoje povoljni uslovi što se tiče nekih lokalnih prilika i uslova za potencijalne investitore u vidu formiranja prve slobodne zone u Bosni i Hercegovini, i to baš u Trebinju, za šta je već podnesena inicijativa. Kontinuirano se radi i na obezbjeđivanju lakših administrativnih uslova. Navodi se da u Trebinju ima dovoljno kvalifikovane radne snage za različite oblasti, te da je potrebno koristiti potencijale investitora, ali im i omogućiti povoljne poreze i takse, što opet ne zavisi samo od lokalne zajednice. Ispitanici navode da su vrlo svjesni važnosti potencijalnih investicija u Trebinje i u tu svrhu često se organizuju i prezentacije mogućnosti za investiranje. Kao otežavajuće okolnosti vide se zamršeni političko-ekonomski odnosi, kao i nestabilnost bosanskohercegovačkog ekonomskog sistema uopšte. Uz to, unapređenje putne, komunalne i transportne infrastrukture odvija se još uvijek željenim tokom, pa je i to jedan od razloga za eventualnu opredijeljenost investitora za neke druge krajeve.

Evidentno je da zastarjeli sistem obrazovanja, koji je naslijeđen još iz socijalizma, nije fokusiran na usmjereno obrazovanje, tj. da se u skladu sa afinitetima pojedinaca poslije osnovne škole odmah usmjeravaju kadrovi kako bi se formirali za određene potrebe tržišta, u ovom slučaju za visokotehnološke industrije, posebno IT, što je jedna od vodećih svjetskih industrija. Ovdje takva praksa još uvijek nije zastupljena u dovoljnoj mjeri, te to dodatno onemogućava razvoj industrije. Radne snage ima, možda ne u onolikoj mjeri koliko bi neki budući poslodavac očekivao, ali sigurno da ima čak i ljudi koji su zainteresovani da se dodatno usavršavaju u nekoj oblasti u kojoj to posao zahtijeva. Već su započeti programi prekvalifikacije radne snage sa srednjom stručnom spremom, jer se ispostavilo da na tržištu nema dovoljno nekih specifičnih

struka, ali ima ljudi sa dosta različitih profila zanimanja, te se smatra da poslodavac ne bi imao problem sa pronalaženjem radne snage. S druge strane, potreba za napredovanjem u poslu i dobijanjem posla mnoge bi motivisala da se možda dodatno usavršavaju, prekvalifikuju i slično. Postoji prostor u sistemu obrazovanja da se uradi reforma i da se počnu osluškivati potrebe tržišta, te da se u skladu s tim formiraju kadrovi koji će donijeti privredni napredak. Veoma značajna zainteresovanost bila je prisutna za program osposobljavanja CNC operatera i obradu metala, prilikom kojeg je 20 ljudi uspješno završilo osposobljavanje. Neki od njih nastavili su školovanje za CNC programere, a to bi u budućnosti, uz građevinski sektor, mogao biti veoma povoljan faktor u pravcu efikasnijeg i bržeg ekonomskog razvoja.

586

U pogledu podsticanja inovatorstva mladih, i dalje dominira pesimistički stav zbog određenih iskustava iz prakse. Navodi se primjer B. T. (28), koji je otvorio turističku agenciju i imao odlične ambicije, programe i planove, te dosta dobro poslovanje do perioda pandemije, a onda su zakazale institucije, koje su apsolutno zanemarile globalna dešavanja i situaciju, gdje čovjek sa troje zaposlenih nije bio u situaciji da zarađuje godinu i po dana, te nije dobio nikakvu podršku od lokalne uprave u prevazilaženju ovakvih izazova. Smatra se da u ovakvim okolnostima javni sektor mora raditi na unapređenju svojih mehanizama pružanja podrške mladim ljudima koji imaju ambiciju i koji imaju volju i inovatorske ideje, veoma korisne za razvoj šire društvene zajednice. Postoje minimalni pomaci u unapređenju putne infrastrukture, što se u oblasti turizma smatra osnovom za dalji razvoj. Ispitanici nisu zadovoljni ni tempom ni količinom ulaganja u putnu infrastrukturu. Komunalna infrastruktura u Trebinju je na zadovoljavajućem nivou. Tu se zaista radi i iz godine u godinu vide se pomaci, o čemu najbolje govori broj turista koji su konzumenti turističke ponude Trebinja, a čiji je broj iz godine u godinu sve veći. Jedan od važnijih infrastrukturnih projekata, na kojem se trenutno radi uz podršku Vlade Srbije, jeste uređenje Starog grada, u cilju stvaranja atraktivne jedinstvene turističke destinacije, koja bi u velikoj mjeri trebalo da doprinese proširivanju turističke ponude Trebinja i dovođenju većeg broja ljudi i turista u grad, a zatim i izgradnja Duhovnog centra u Mrkonjićima, koja je takođe finansirana od strane Vlade Srbije. Pored toga, može se izdvojiti i privatna investicija „Grad Sunca“, kompletan novi grad, koji je izuzetno unaprijedio turističku sliku u Trebinju u pogledu infrastrukture. Ispitanici smatraju da je ovaj projekat u turističkom smislu najvažniji poslijeratni infrastrukturni projekat koji je urađen ne samo u Trebinju nego na području čitave

Istočne Hercegovine, a možda i Republike Srpske. Potencijalna izgradnja aerodroma je zanimljiva, međutim, zbog nepostojanja realnih ekonomskih uslova, ali i nemogućnosti finansiranja troškova održavanja ovog aerodroma, u javnom prostoru prisutna je veća doza skepticizma nego optimizma u vezi sa ovim pitanjem.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Ispitanici navode da se nejednakost na području ove lokalne zajednice manifestuje najviše kroz finansijsku nejednakost, i to u pogledu raslojavanja društva na dva sloja. Jednom pripadaju ekstremno bogati stanovnici, a drugom ekstremno siromašni, koji jedva preživljavaju. To su, uglavnom, penzioneri i ljudi koji rade kod privatnika za minimalne plate. Pored toga, nemaju svi stanovnici ni jednak pristup zaposlenju. To se najviše odnosi na osobe sa invaliditetom, zbog opšteg zdravstvenog stanja, te pripadnike nacionalnih manjina, kao što su Romi, zbog svakodnevne diskriminacije i stigmatizacije, ali i otežanog pristupa obrazovanju. Tradicionalna podjela poslova na ženske i muške i dalje postoji, pa su žene koje dolaze sa područja ruralnih zajednica oko Trebinja u znatno nepovoljnijem položaju u odnosu na muškarce, a potom i u odnosu na žene koje stanuju u gradu, kao urbanijoj sredini. Postoje i raslojavanja u smislu političke opredijeljenosti, tj. pripadnosti određenoj političkoj partiji. Od ove pripadnosti zavisi veliki broj važnih pitanja u svakodnevnom životu građana, među kojima je i zaposlenje. Političke partije u potpunosti kontrolišu proces zapošljavanja u javnim preduzećima, institucijama i različitim agencijama koje se finansiraju iz budžeta. Na taj način, političke stranke ne samo da pridobijaju nove članove i glasače nego javno demonstriraju svoju neformalnu (nezakonitu) moć i javno pokazuju da su iznad zakona i propisa. Političke stranke, preko institucija koje drže pod svojom kontrolom, često razvijaju programe zapošljavanja pripravnika ili programe zapošljavanja djece poginulih boraca, te druge različite programe, koji su takođe pod potpunom kontrolom moćnika iz tih političkih struktura, te se na taj način zapošljavanje vrši netransparentno, nezakonito i potpuno svojevolsno. S tim u vezi, možemo primijetiti da je trend nejednakosti u porastu na više različitih nivoa, koji u velikoj mjeri onemogućavaju ostvarivanje ekonomskih i socijalnih prava građana.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

588

Ispitanici su saglasni da je održivost jedna od važnijih tema, kojom bi cjelokupno društvo trebalo da se bavi. Ipak, naglašavaju da su građani zaokupljeni uglavnom rješavanjem svojih svakodnevnih egzistencijalnih problema, te da se ove teme ne nalaze u svakodnevnim javnim diskusijama. Postoji više razloga za to, od kojih je osnovni nedovoljna upoznatost sa pojmom održivog razvoja i njegovim značajem. Naime, dobija se utisak da građani, privrednici, ali i predstavnici nadležnih struktura nisu svjesni koliko neefikasno i loše upravljanje postojećim resursima negativno utiče na održivi razvoj. Neki tvrde i da su pojedinci svjesni, ali da je profit iznad potreba održivosti lokalne zajednice, pa se zato ta važna činjenica ignoriše. Uz to, navodi se da, kao što ljudi mijenjaju okolinu, tako i okolina mijenja ljude. Trenutno, lokalna zajednica troši resurse brže nego što se oni mogu obnoviti i proizvodi više otpada nego što ga prirodni sistemi mogu obraditi. S tim u vezi, kad bi zajednica bila održiva, to bi podrazumijevalo redukciju energije koja se troši, pažljivo upravljanje resursima, recikliranje otpada, zaštitu i povećanje biološkog i diverziteta životne sredine, te posvećenost socijalnoj pravdi, uz izbjegavanje klasno, etnički i vjerski utemeljene separacije, obezbjeđivanje jednakosti šansi u pristupu javnim službama, osposobljavanje svih građana za efikasno participiranje u procesima lokalnog donošenja odluka i slično.

Stanari prve lamele novog kompleksa zgrada u Ulici dr Voja Danilovića u naselju Tini organizovali su ekološku akciju uređenja i uljepšavanja dvorišta zgrade, te ovom prilikom posadili preko 70 mladih sadnica ukrasnog bilja – tuje, lavande, breberis i ukrasne vrbe. Nabavku sadnica finansirali su stanari iz vlastitih sredstava, u vrijednosti od oko 1.000 KM. Pomoć vezano za pripremu zemljišta zatražili su od preduzeća „Komunalno a.d. Trebinje“, a prevozno sredstvo Agrarnog fonda, koje redovno ide u Banju Luku radi snabdijevanja banjolučke Hercegovačke kuće, iskoristili su za dopremanje sadnica u Trebinje. Ova ekološka akcija predstavlja dobar primjer građanske inicijative, te pokazuje da se, uz dobru organizaciju i saradnju trebinjskih javnih preduzeća, ustanova i građana, može učiniti mnogo toga lijepog i korisnog za lokalnu zajednicu, a sve u cilju stvaranja ljepšeg i zdravijeg ambijenta za život i stanovnike grada, kao i za sve posjetioce Trebinja.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Grad Trebinje još od 2014. godine ima formiranu Službu za lokalni ekonomski razvoj, investicije i energetska efikasnost (LER), koja od svog začetka u kontinuitetu djeluje na principima obezbjeđivanja energetske efikasnosti i zaštite lokalne životne sredine. U okviru Službe, od njenog osnivanja, realizovan je veći broj projekata. Posljednji realizovani projekat bio je Samit energetike Trebinje u maju 2021. U sklopu Western Balkans RELOAD programa, u Trebinju se realizuje GO-Green projekat, koji suštinski predstavlja onlajn aplikaciju preko koje se može prijaviti uočeni nelegalni otpad. Ne postoje zvanično navedene informacije o broju korisnika ove aplikacije na nivou grada. Kada je u pitanju održivost i eko-efikasnost roba i usluga, u Trebinju prepoznajemo tri značajna projekta koja se trenutno realizuju, a to su: PRONACUL („Promotion of natural and cultural heritage to develop sustainable tourism in protected areas“, finansijer Interrega Adriatic), potom EMOUNDERGROUNDS („Emotional technologies for the cultural heritage valorisation within cross-border undergrounds“), koji se finansira iz programa Interreg V-B Adriatic – Ionian ADRION Programme 2014–2020, i projekat „Mali proizvođač, veliki agrosurs“ (finansijer Investiciono-razvojna banka RS). Sva tri projekta obuhvataju principe eko-efikasne realizacije roba i usluga, te primjenu digitalnih tehnologija za svrhe iste. Sve navedene projekte aplicirala je i implementira Agencija za razvoj malih i srednjih preduzeća Trebinje.

589

Ipak, iz podataka dobijenih u okviru istraživanja ne može se pouzdano tvrditi da postoji visok stepen svijesti o važnosti odgovorne proizvodnje i potrošnje. Svjesno ili ne, zagađivanje životne sredine svakodnevno je prisutno kroz stvaranje divljih deponija u blizini kuća i naselja. Kako navode pojedini ispitanici, i Trebišnjica ponekad djeluje kao deponija s obzirom na to šta se sve baca u nju, pa je jedna ispitanica čija djeca često idu u ribolov navela kako se dešavalo da čak i gume i duške vade iz ove rijeke. Neophodna je edukacija građana o važnosti ekološke svijesti, ali i predstavnika javnog sektora o važnosti sinergije između projekata koje pokreću i zaštite životne sredine, u smislu pronalaska efikasnih rješenja kako bi proizvodnja i potrošnja dosegle neophodni nivo odgovornosti, te kako profit investitora ne bi bio viši i značajniji interes u odnosu na zdravu životnu sredinu. Pojedini ispitanici naveli su kao neophodan mehanizam i najoštrije novčano sankcionisanje svih onih koji neodgovorno upravljaju dostupnim resursima i na taj način podrivaju održivi razvoj cijelog društva.

Cilj 13: Očuvanje klime

U istraživanju se navodi da na području Trebinja vladaju povoljni klimatski uslovi. Ovakvi klimatski uslovi manifestuju se kroz mediteransku klimu, uz varijantu blage primorsko-kontinentalne, veoma duga i topla ljeta, blagu, kratku i kišovitu zimu, prosječno godišnje 260 sunčanih dana i prosječnu godišnju temperaturu od oko 14,5 °C. Povoljne klimatske prilike pogoduju uzgoju voća, povrća, a posebno vinove loze. Ipak, kako pojedini ispitanici navode, došlo je do blagog uticaja nepovoljnijih globalnih klimatskih uslova na promjene u oblasti vinogradarstva na lokalnom nivou, pa se znači sa 24 dana berba pomjerila na 21 dan. Iako takva promjena djeluje neznatno, navodi se da to nije malo, da se godišnja doba mijenjaju, a berbe se pomjeraju, da proljeća dolaze kasno ili uopšte nema zime i onda temperatura ide do + 40 °C, tj. nema više perioda temperatura oko 25 °C, gdje postoji postepena adaptacija, i to utiče na svakodnevne razvojne prilike u navedenim sektorima turizma, poljoprivrede i vinogradarstva.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

590

Hercegovina je najbogatija čistom vodom, međutim, zbog kraškog područja nisu u potpunosti iskorišćeni svi njeni potencijali. Preduslovi postoje, ali neophodno je efikasnije zalaganje za unapređenje u ovoj oblasti. Sistem hidroelektrana na Trebišnjici, kao najveći hidroenergetski sistem, u velikom procentu obezbjeđuje ne samo korišćenje ovog resursa u energetici, nego i višenamjensku upotrebu, koja je ključna za zaštitu voda sliva rijeke Trebišnjice. Ipak, izgradnja malih hidroelektrana je, nakon prvobitne ekspanzije, doživjela stagnaciju, te se sve glasnije mogu čuti razlozi protiv podizanja ovakvih postrojenja, jer negativno utiču na ekosisteme. Stručnjaci zastupaju stav da, posebno u zaštićenim vodotokovima, takve zahvate ne bi trebalo raditi, a ako se rade, onda bi bile potrebne suštinske i rigorozne provjere uticaja na životnu sredinu. Trebinje, sa oko 85% površina pod navodnjavanjem, nesumnjivo ima razvojnu šansu, osim u energetici, i u poljoprivredi, proizvodnji zdrave hrane i razvoju turizma. Ipak, navodi se da se u narednom periodu mora znatno više uložiti u oblast tehničke zaštite, zahvatanja i prečišćavanja otpadnih voda, i izgradnju savremenih sistema za prečišćavanje.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Trebinje ima gradsku deponiju za odlaganje otpada koja se nalazi na relativno prihvatljivoj udaljenosti od grada, na putu ka Herceg Novom. Pojedini ispitanici navode da je dugi niz godina izuzetno veliku opasnost za očuvanje života na zemlji predstavljalo neregulirano odlaganje medicinskog otpada. S obzirom na to da se medicinski otpad mora posebno deponovati, ovaj posao preuzela su posebno zadužena komunalna preduzeća, koja redovno odvoze to smeće u skladu sa svim propisima, pa se sada sav medicinski otpad, koji je prije bio bacan na deponiju, odgovorno odvozi i deponuje, tako da ovo predstavlja primjer pozitivne prakse. Ipak, i dalje postoji veliki broj divljih deponija koje kreiraju sami građani u blizini svojih kuća i naselja, ne shvatajući koliku opasnost ove divlje deponije predstavljaju za zdravlje cijele zajednice i očuvanje životne sredine.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Geografski položaj Trebinja, koje se nalazi na tromeđi BiH, Crne Gore i Hrvatske, čini ga, prema mišljenju većine ispitanika, mirnim, multikulturalnim gradom, koji predstavlja prijateljsko i blagonaklono okruženje za svakoga ko u ovaj grad dođe. Nisu zabilježeni slučajevi otvorenih društvenih konflikata niti govora mržnje na osnovu nacionalne ili vjerske pripadnosti, iako se u godinama neposredno nakon završetka rata ne bi moglo isto tvrditi. U pogledu korupcije, ispitanici su naglasili potrebu procesuiranja i sankcionisanja korupcionaških afera u oblasti zdravstva i javnog zapošljavanja, koje negativno utiču na kvalitet života građana. Važan problem čijem rješavanju treba posvetiti posebnu pažnju jeste nepostojanje sigurne kuće za žene žrtve nasilja u Trebinju, koju, uprkos različitim inicijativama i kampanjama koje je u proteklim godinama provodila organizacija „Ženski centar“ iz Trebinja, bez adekvatne finansijske i tehničke podrške lokalne uprave još uvijek nije moguće sagraditi.

U pogledu korištenja novih tehnologija i digitalizacije, mogu se izdvojiti dva pozitivna primjera iz lokalne prakse. Kao prvo, Turistička organizacija grada Trebinja na osnovu marketinške digitalizacije dovela je do potpunog otvaranja inovativnog marketinškog ciklusa, te su turisti putem digitalnih platformi sada u mogućnosti da pronađu najveći broj neophodnih informacija koje se odnose na turističke lokacije na ovom području. Drugi primjer dolazi iz Narodne

biblioteke u Trebinju, koja provodi projekat digitalizacije Legata Jovana Dučića. Legat Jovana Dučića je, zapravo, njegova zaostavština, gdje se u knjigama mogu pronaći zabilješke i prepiske pisane njegovom rukom. Potreba za digitalizacijom u ovom slučaju javila se usljed velikog broja upita koji dolaze iz akademske zajednice, a vezani su za korištenje obimne literature koju posjeduje ova ustanova. Upravo u okviru projekta „Snaga lokalnog“, u Narodnoj biblioteci Trebinje promijenjen je enterijer, zamijenjene su police u Pozajmnom, Dječjem i Zavičajnom odjeljenju, a nove izložbene vitrine dobio je i Legat Jovana Dučića i hol Biblioteke. Na ovaj način ustanova je dobila veći prostor za knjige, a i čitaoci i bibliotekari lakše se snalaze prilikom traženja naslova.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou, prema mišljenju ispitanika, trebalo bi da bude svrsishodniji i čvršći. Stiče se opšti utisak da i na jednoj i na drugoj strani vladaju sitni, pojedinačni interesi, a ne briga za opšte dobro, pa se ispitanici usaglašavaju oko potrebe za saradnjom u cilju bržeg ekonomskog razvoja na lokalnom nivou. U ovom smislu, smatra se da bi poslovnom sektoru bilo neophodno olakšati i pojednostaviti brojne administrativne procedure zbog čijeg predugog trajanja i neefikasnosti dolazi do gubitka resursa, najčešće vremena i novca, a samim tim i ugrožavanja njihovog poslovanja na ovom području. Osim u poljoprivrednoj, prehrambenoj i proizvodnji namještaja, najveći potencijal za unapređenje saradnje između privrednika sa ovog područja i zemalja u regionu, kao što je Hrvatska, ispitanici vide u građevinskoj industriji. Građani Dubrovnika, na primjer, u Trebinju uglavnom kupuju poljoprivredne, prehrambene i tekstilne proizvode koji su znatno povoljniji nego u Dubrovniku, a zainteresovani su i za kupovinu namještaja. Izlazak mesne industrije sa ovog područja na tržište Hrvatske i EU takođe je ekonomska perspektiva u okviru koje se može ostvariti značajna saradnja između privrednika iz ovih zemalja.

Tuzla

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U Tuzli su siromaštvom najviše pogođeni penzioneri i mladi ljudi koji nemaju zaposlenje, zatim osobe koje su bolesne, Romi, osobe sa poteškoćama u razvoju i porodice sa djecom sa poteškoćama u razvoju. Porodice sa djecom, posebno više djece, sa jednim ili nijednim zaposlenim članom porodice su izrazito pogođene siromaštvom. Tu su i osobe koje nisu ostvarile pravo na penziju sa 50+ godina, koje su izgubile posao i ne mogu pronaći drugo zaposlenje djelimično radi izostanka programa za efikasnu prekvalifikaciju ili dokvalifikaciju. Osobe koje žive van grada su u težem položaju jer su i fizički izolovane od socijalnih i zdravstvenih službi, kao i mjesta potencijalnog zaposlenja. Nekima se ne isplati ni prihvatiti posao za malu plaću jer bi većina zarade otišla na prevoz. Cijena karte javnog prevoza doseže danas čak 80,00 KM. Žene u svim ovim kategorijama, su češće siromašnije od muškaraca i imaju manje šansi da izađu iz siromaštva. Za primjer, samohrane majke su u izuzetno teškom položaju. Zakon o pravu na alimentaciju se slabo ili nikako ne sprovodi. Česta je situacija da je otac i privremeno oslobođen ove obaveze jer nije u radnom odnosu, bar legalno. Briga o djeci spada mahom samo na žene. Pravo na besplatno korištenje obdaništa se ne poštuje. A u slučaju školske djece, s obzirom na to da školski sati traju relativno kratko, pravo na korištenje produženog boravka je također sporno. U slučaju zaposlenosti, brojni su slučajevi žena i samohranih majki koje bez posla ostaju radi opravdanog uzimanja bolovanja. To su samo neki primjeri problema s kojima se susreću svakodnevno samohrane Tuzlanke.

Socijalne službe su preopterećene brojem korisnika, obimom predmeta i brojem poslova koje obavljaju dok je broj socijalnih radnika po službi smanjen na svoj minimum. Radnici su preopterećeni ali trpe jer su poslovi u javnoj službi visoko poželjni danas, te je kompeticija velika i često stranački obojena. Osobe koje su zaposlene u ovim službama nemaju priliku niti vremena da se dodatno obrazuju kako bi mogle ponuditi rješenja za prevazilaženje problema i potreba modernog društva. Pitanja kao što su korištenje droga, zavisnosti od igara na sreću i radikalizacija, a koja su usko vezana za socio-ekonomski status mladih, su primjeri savremenih problema sa kojima se mladi i njihove porodice susreću, a na koje nema adekvatnog odgovora od strane javnih službi.

Što se tiče mladih osoba koje su pogođene siromaštvom, tu su najčešće osobe koje su završile osnovnu ili srednju stručnu spremu zanatskog smjera. Te osobe teško dolaze do plaćenog radnog iskustva ili radnog iskustva koje će ih doista osposobiti za rad. Većinom su angažirani od strane privatnih lica na crno i rade najteže poslove koji se ne tiču direktno njihovog zanata, kao što su gruba čišćenja, iznošenje otpada i sl. Često tokom sličnih angažmana prolaze kroz verbalno, psihičko, a nekada i fizičko nasilje od strane poslodavca. Dogovoreni honorari rada su rijetko ispoštovani kao i ugovoreni uvjeti rada. Nakon nekoliko pokušaja i sličnih iskustava rada na crno, mladi često odustaju, razočarani u sebe i svoje mogućnosti. Za razliku od penzionera, ova skupina nema pristup baš nikakvim sredstvima niti ima pristup socijalnoj zaštiti. Očekivanja njihovih roditelja ili partnera su velika u smislu da trebaju doprinosti kućnom budžetu ili izdržavati nezaposlene članove porodice i pomoći starijima. Psihološki pritisak koji nastaje između želje da se postane respektabilnim i funkcionalnim članom porodice i društva, te s druge strane nemogućnost ostvarenja te želje, ponekada ima velike posljedice po mentalno i fizičko stanje pojedinca. Neki se okreću porocima iz očaja, a neki se odlučuju otići iz zemlje, nekad i pod vrlo nesigurnim i nerazjašnjenim okolnostima. Društvo ima vrlo malo razumijevanja spram položaja ove skupine mladih u društvu. Do sada niti jedan njima prilagođen program nije ponuđen da bi im se pomoglo. Poticaji za samozapošljavanje mladih nemaju kapacitet da ovu skupinu društva motiviraju, jer nemaju niti društvene a često niti obrazovne sposobnosti za pokretanje biznisa. Također, stambena politika, kao ni kreditna, nije usklađena prema postojećem stanju. Nažalost, ovi mladi iz godine u godinu postaju nevidljivi dio društva.

Pandemija Covida-19 je prema sagovornicima pogoršala već lošu situaciju, sa velikim brojem otkaza a posljedice će, prema njima, biti dugoročnog karaktera. Tvrdi da su sredstva koja su dodjeljivana za oporavak od krize, pratila političku koruptivnu logiku i da nisu ravnopravno raspodijeljena.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Tuzli djeluje više javnih kuhinja. Jedna je pod vodstvom *Merhameta*, a druga djeluje u sklopu pro-selefijske organizacije *OAZA*. Rad ove dvije javne kuhinje nije dovoljan kako bi se pokrile potrebe stanovništva. Javne kuhinje bi trebale biti dostupne i udaljenim mjesnim zajednicama, a ne samo u gradu jer siromašni penzioneri, i u slučaju pokretljivosti, sebi ne mogu priuštiti javni transport.

Na području mjesne zajednice *Brčanska Malta* djeluje grupa pod nazivom *Aktivno starenje*. Radi se o samoorganiziranoj grupi stanovništva koja u saradnji sa *Merhametom* izlazi u susret siromašnim penzionerima i dostavlja na kućna vrata tople obroke. Također, nude novčanu pomoć penzionerima, u iznosu od 30,00 KM mjesečno, za lijekove. Bitna komponenta njihovog rada je da organiziraju razna druženja jer smatraju je za penzionere najteže podnijeti izolovanost i usamljenost.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

U javne institucije građani Tuzle ne idu bez *kese*, tvrde sagovornici. Pristup zdravstvenim uslugama je otežan kompetitivnošću privatnog i javnog sektora. *Doktori koji rade u javnom sektoru, imaju i privatne ordinacije, naravno da im je u interesu da svoje usluge duplo naplate*, kažu sagovornici. Postoji raskol koji uveliko otežava pristup uslugama između porodične i specijalističke medicine. Što specijalisti odrede kao terapiju, porodični doktori često promijene i odrede drukčiju terapiju. Na kraju su pacijenti zbunjeni i ne znaju koju terapiju trebaju uzimati, iako više vjeruju specijalistima. Međutim, riječ porodičnog doktora je posljednja.

Nadalje, javno zdravstvo ne prepoznaje nalaze i preporuke privatnog sektora što također pacijente dovodi do sumnje u ponuđene sisteme.

Generalno, pristup zdravstvu je spor i nekvalitetan. Liste čekanja su preduge, a doktori nisu posvećeni svom radu. Primijećena je i diskriminacija starih iznemoglih osoba, te osoba nižeg obrazovanja. Kad su stariji pacijenti u pitanju, nije obezbijeđena kućna posjeta. Povremeno humanitarne organizacije organiziraju transport za iznemogle. Međutim, potrebna je sistemska pomoć koja funkcionira. Mnogi stoga i ne stignu pristupiti liječenju.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Školska infrastruktura treba biti unaprijeđena i prilagođena djeci sa poteškoćama u razvoju, a učionice modernizirane. Stvarni centri za kvalifikaciju i rekvalifikaciju su neophodni kako bi se prevazišao jaz između postojećeg i potrebnog znanja i vještina. Potrebna je hitna reforma obrazovnih programa, koja mlade uči slobodi mišljenja i govora, kritičkom razmišljanju i nudi praktičan i suvremen sadržaj nastave. Vanškolske aktivnosti također izostaju, kao i sportski, kulturni i rekreativni sadržaj. Zanatska zanimanja više nisu popularna. Neka odjeljenja su praz-

na, dok su odjeljenja za medicinske radnike kompletirana i brojna. Dvadeset i pet odjeljenja za medicinare spram jednog ili nijednog zanatskog odjeljenja je realnost sa kojom se Tuzla susreće. Naravno, medicinske smjerove mladi upisuju jer se nadaju zaposlenju van zemlje.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

596

Većina žena u Tuzli radi u uslužnom sektoru. Radnice u trgovinama nemaju 40-satnu radnu sedmicu koju su potpisali u ugovorima, nego rade 50 sati i više, a plaćene su uglavnom najnižom platom. Ženska radna snaga u uslužnim djelatnostima radi najteže fizičke poslove raznoseći robu, a na posao idu i subotom i nedjeljom. Rijetki su oni koji premaše plaću od 550,00 KM. Bez obzira na pandemiju Covida-19 radnice su nastavile sa radom i za vrijeme lockdown-a i bez obzira na kršenje njihovih radničkih prava. Nepostojanje dovoljnih mjera zaštite u uvjetima zarazne bolesti, nepoštovanje radnog vremena, uskraćivanje prava na bolovanje, samo su neki od primjera kršenja prava radnica. Radnice u trgovini su svjesne da su im određena prava prekršena, ali preovladava strah od gubitka radnog mjesta i zbog toga trpe. Radnice neće ni koristiti mogućnosti koje im zakon daje da ta prava zaštite jer nemaju povjerenja u institucije države, pa ni u sindikat niti u civilni sektor, te nemaju snage niti materijalne mogućnosti da pokrenu, a kamoli iznesu *sizifovsku* borbu za svoja osnovna radnička prava. Ženska prava na prostoru ove lokalne zajednice se ne poštuju. Ona prema sagovornicima postoje samo na papiru, a u realnom životu ne. Pristup obdaništima, porodiljsko odsustvo, jednake plaće, jednak pristup zaposlenju, pravo na bolovanje itd., sve su to danas samo obećanja koja, još od vremena socijalizma, više nikad nisu poštovana.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

U Tuzli je 95% teritorije pokriveno vodovodnom mrežom. Kanalizaciona mreža također ima prilično veliku pokrivenost u gradu. Van grada razvoj kanalizacione mreže je otežan neplanskom gradnjom i činjenicom da kanalizacija mora da prolazi kroz privatna zemljišta. Negdje je zbog negodovanja privatnika izgradnja kanalizacione infrastrukture obustavljena. Ova situacija se ne rješava. Infrastruktura je stara i potrebna je blagovremena sanacija i redovno održavanje.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

U Tuzli se vodi velika polemika oko izgradnje Bloka 7 TE Tuzla čiji je pogon ovisan o uglju, dakle nije ekološki pogodan. Zbog gašenja pet postojećih blokova u TE Tuzla i TE Kakanj, postoji bojazan da bi bilans električne energije u BiH bio negativan do 2030. godine. To znači da bi potrebe zemlje u snabdijevanju električnom energijom morale biti zadovoljene većim uvozom električne energije. To bi povećalo troškove snabdijevanja električnom energijom i pogoršalo postojeći financijski nedostatak. Sa druge strane isplativost i održivost izgradnje ove mega investicije vrijedne čak 1,4 milijarde KM, iza koje stoji Kina, nije zagarantirana. Problem u realizaciji projekta je nastao nakon što je kineski *Konzorciji Gezhoubu* zatražio od bh. strane, koja je ispoštovala dio ugovora koji se odnosi na završavanje pripremnih radova za izgradnju bloka, izmjenu tog dokumenta, jer je američka kompanija *General Electric*, kao podizvođač radova, otkazala saradnju, onemogućivši isporuku svoga kotla, turbine i generatora. Elektroprivreda BiH je do sada u ovaj projekat uložila skoro 19 miliona KM u pripremu terena za izgradnju budućeg Bloka 7 i uplatila avans, prema potpisanom ugovoru, u iznosu 214 miliona KM. Što se tiče dalje infrastrukture, Tuzla ima razvijenu strujnu mrežu. Centralno grijanje je također dostupno u gradskoj zoni, i većini privrednih objekata i dosta je jeftinije u odnosu na druge gradove u BiH.

597

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Trenutna poticajna logika prati kriterije koji, prema nekim sugovornicima istraživanja, nisu valjani. Po nekom šablonu, daje se *sitan* novac malim preduzećima (oko 2000 KM je neki prosjek), bez mentorstva i praćenja njihovog razvoja. Spram sličnih investicija, Tuzli su potrebni *pametni* poticaji koji imaju kapacitet da promijene lokalnu logiku poslovanja. Takvi poticaji bi trebali pratiti ekonomsku razvojnu strategiju grada, oko koje se javni, privatni i civilni sektor prvenstveno treba usaglasiti, te usmjeravati startup-ove ka toj logici. Naprimjer, to bi trebali biti poticaji za digitalnu transformaciju koji će osvijestiti privredne subjekte o digitalnom okruženju, mogućnostima i praktičnosti. Po sličnom principu logični bi bili i poticaji koji bi usmjerili privredne subjekte ka unapređenju zaštite sigurnosti radnika na radu. Ili opet poticaji usmjereni ka poljoprivrednicima koji ohrabruju stvaranje dobrovoljnih organizacija poljoprivrednih proizvođača. Model udruživanja koji bi bio potreban poljoprivrednicima u tuzlanskoj

regiji jeste klasterizacija koja se zasniva na pronalaženju uvjeta za konkurentsku prednost proizvođača i efikasnu organizacionu mrežu. Ona ima veliki značaj i ulogu koja se ogleda u udruživanju srodnih proizvođača u svrhu što boljeg pozicioniranja na tržištu. Ovakva vrsta poticaja bi trebala biti usmjerena ka subjektima koji imaju kapacitet da učestvuju u promjeni, to jeste, razvoju logike poslovanja.

Nosioci ekonomskog razvoja u Tuzli su velike kompanije. Na prvom mjestu *Bingo*, koji je ujedno i najveća kompanija u BiH a koja promovira domaću proizvodnju. Tu su i kompanije poput *Global ISPAT KIL*, *SSL*, *RMU BANOVIĆI*, *JZU UKC Tuzla* i druge kompanije koje izvoze robu na strano tržište. Iz oblasti industrije *SISECAM SODA Lukavac* i *Solana d.d. Tuzla* značajno doprinose razvoju. Turizam je grana koja postaje sve važniji faktor a koji sprovodi tuzlanska *Turistička zajednica*. Projekat izgradnje Panonskih jezera je imao veliki uspjeh i pogodio razvoj ugoštiteljstva i hotelijerstva. IT sektor, tvrde sagovornici, iz *tišine* značajno doprinosi ekonomskom razvoju Tuzle. To su kompanije koje možda i nisu registrirane na području BiH, ali zapošljavaju veliki broj freelancera. Ne trebamo zaboraviti ni javni sektor koji je jedan od nosioca ekonomskog razvoja u zajednici kao i u državi.

598

Što se tiče trenutne logike poticaja u zapošljavanju, sagovornici tvrde da trenutni poticajni model često biva zloupotrebljen i da prati koruptivnu logiku. Poslodavac se dogovori sa radnikom da će biti primljen u radni odnos za vrijeme trajanja poticaja, kako bi radnik dobio pristup zdravstvenoj zaštiti. Često se desi da takav radnik zapravo besplatno obavlja poslove za poslodavca, a uplaćenu platu, prema *dogovoru*, poslodavcu vraća.

Ipak, stopa nezaposlenost u Tuzli je velika. Zaposleni su nezadovoljni uvjetima rada i smatraju da radnici više nemaju nikakva prava, ni u domaćim a ni u stranim firmama. Jedva *sastavljaju kraj s krajem*, iscrpljeni su i razočarani u državu i strane investitore. *Danas u jednom prelijepom gradu Tuzla, ne zna se više ko pije ni ko plaća. Došli su privatnici, sve uzeli što je vrijedno bilo, ono što se moglo prodati, prodali su. Narodu ništa nije ostalo.*, kaže jedan od sagovornika.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Reindustrijalizacija ima veliki potencijal u Tuzli, s obzirom na industrijsku tradiciju grada. Uspješan primjer reindustrijalizacije je kupovina *DITE* od strane *BINGA*, s obzirom na uvođenje

novih tehnologija i činjenicu da je kupac zadržao radnu snagu. Reindustrijalizaciju Tuzle sagovornici vide implementacijom novih zelenih industrija, kojom bi se prioritet dao održivosti i ekološkoj dobrobiti regije.

Većina velikih firmi u Tuzli su razvile svoje kapacitete do mjere da svoje proizvode mogu plasirati na strana tržišta. Naprimjer, finalni proizvođači drveta iz Tuzlanskog kantona godišnje izvozi robu, uglavnom namještaj, ukupne vrijednosti oko 60 miliona KM. Najviše izvoze u evropske zemlje, kao i zemlje iz okruženja. Također, pozitivno je i da je jedan od najpoznatijih regionalnih brendova *Tuzlanska so* uspješno plasirana na tržište Katara. Izvoz je realiziran pod vlastitim brendom. Kako bi se generisao veći ekonomski rast, industrija bi se trebala usmjeriti na proizvodnju gotovih proizvoda za izvoz, a manje na izvoz poluproizvoda i sirovine kao što je to često danas slučaj. Bitno je da organi lokalne, ali i federalne vlasti napokon počnu da podržavaju uspješne kompanije i olakšaju izvoz kroz usklađivanje zakona i procedura koje kočuju njihov rad, te ulaganjem u kvalitetnu transportnu i drugu infrastrukturu. Za rast industrije u narednom periodu u Tuzli prosperitetno je i pokretanje novih industrija, ali i rast postojećih. To jeste, proširenje djelatnosti velikih preduzeća na druge oblasti, posebno orijentiranost ka proizvodnji finalnih proizvoda i njihov izvoz.

599

Lokalna uprava je uradila dosta na pojednostavljenju procedura za registraciju stranih i novih bh. firmi. Općinske takse su prilagođene investitorima i među najnižim su u državi. Jedino ostaju skupi priključci i tu ima prostora za napredak. Zakup parcela je moguć po nižim cijenama, tako da se u zadnje vrijeme pojavljuje trend premještanja određenog broja firmi iz drugih krajeva BiH u Tuzlu, upravo iz ovih razloga. Infrastruktura je dosta dobro razvijena, posebno u Živinicama. Naravno, potrebno je dodatno raditi na modernizaciji i širenju industrijskih zona. Spremni su i regulacioni planovi koji prate potrebe investitora, što ukazuje na opredijeljenost lokalne uprave da omogući potrebne uvjete za investitore.

Bh. dijaspori kao i drugim stranim investitorima je potrebna snažna i iskrena podrška od strane institucija koje su prva adresa za pitanja u vezi sa investicijama i mogućnostima poslovanja u BiH. Neophodno je aktivno uključiti investitore u komunikaciju kroz različite događaje za umrežavanje, a kasnije i sklapanje poslova između domaćih privrednika i stranih investitora.

Radna snaga postoji i u Tuzli i okolnim gradovima BiH. Da bi se ona privukla, a potom i održala, potrebno je osigurati siguran radni ambijent u kojem je radnik valoriziran, dobre plate, zaštitu na radnom mjestu, mogućnost usavršavanja i napredovanja, te radnička prava u skladu sa zakonskim regulativama. S obzirom na to da se rijetko nude takvi uvjeti u domaćim ili stranim kompanijama koje operiraju na prostoru Tuzle, stvara se utisak da radne snage nema.

Što se tiče društvenih i kulturnih sadržaja grad Tuzla može ponuditi mnogo i naravno da bi učestalost kao i kvalitet rasli ukoliko bi bilo potražnje. Trenutno u Tuzli ljudi nemaju dovoljno novca da sebi priušte kulturni i društveni sadržaj. Pozorište, galerije i kulturni centri imaju niske budžete i shodno tome ne mogu uvijek pružiti visoko kvalitetan sadržaj, iako postoje ljudi koji nesebično rade na razvoju kulture motivirani željom u bolje sutra. Obrazovni programi svakako trebaju biti unaprijeđeni i usklađeni sa realnim sektorom. Prije svega potreban je human obrazovni program koji nije diskriminatoran već pravičan, koji je u službi mladih a ne obrnuto, i koji ostavlja dovoljno prostora mladom čovjeku da se razvija intelektualno i kreativno. Školski i obrazovni kadar mora imati pristup redovnom usavršavanju i siguran ambijent rada, sa ugovorima koji štite prava radnika, ali zahtijevaju i stručnost.

600

Mnoge firme u Tuzli temelje svoj rad i rast na izvozu prema drugim gradovima BiH i zemljama EU. Prednost Tuzle u izvozu jeste njena geografska blizina zemljama EU. Emigracija i neadekvatan obrazovni sistem neki su od razloga usporenog razvoja industrije i poduzetništva u Tuzli. Još veći problem predstavljaju kršenja radničkih prava i nemogućnost uspostave vladavine prava. Korupcija u Tuzli jača još od ratnih godina i veoma je prisutna i potpomognuta vladajućim strukturama. U Tuzli, posebno u Živinicama, ima nekoliko pozitivnih primjera investicija dijasporske populacije u lokalnu zajednicu. Tu postoji veliki potencijal za napredak ukoliko bi se radilo na ostvarenju ambijenta vladavine prava na prostoru općine. Jedna od novih investicija je pokretanje novih fabrika za firmu *Wieberr*, te pokretanje firme pod nazivom *TIC (Tuzla International Company)* koja djeluje u nekoliko segmenata. Otežavajući faktori su korupcija i despotizam koji dolazi od strane lokalnih vlasti. Dešavalo se da sagovornici svjedoče da se od investitora traži reket u iznosu od 10, pa i 20 posto vrijednosti investicije. Potrebno je jačati i mreže investitora iz dijaspore i šire. Možda bi ovaj proces mogao biti olakšan otvaranjem ureda ili nekog drugog tijela za investitore.

Trenutno Tuzla ne dodjeljuje poticaje za samoinicijativne inovatore. Inkubator za inovacije također nije uspostavljen. Ispitanici većinom smatraju da je potrebno uvesti obavezne investicije godišnjeg proračuna koji se odnose na inovacije mladih na startup-e koje pokreću mladi i investicije za samozapošljavanje. Mladim poduzetnicima u Tuzli poslovni inkubator *Lipnica* nudi u okviru svoje djelatnosti podršku u kategoriji start-up preduzeća, u nastojanju da mladi pokrenu vlastiti biznis i na taj način realiziraju svoju poslovnu ideju i ostvare mogućnost samozapošljavanja i zapošljavanja drugih. Za realizaciju poslovnih aktivnosti i zacrtanih ciljeva *Razvojno poduzetničkom centru* na raspolaganju je neizgrađeno zemljište koje sadrži i 29 građevinskih objekata. U strukturi trenutnih korisnika koji koriste povoljnosti poslovanja u *RPC-u*, razvijene su i prisutne raznovrsne djelatnosti gdje prvenstveno preovladavaju preduzeća koja se bave proizvodnom djelatnošću.

Uvođenje E-uprave bi u mnogo čemu olakšalo pokretanje novih biznisa i mlade privuklo da pokušaju. Pozitivno bi bilo poticati sinergiju između nevladinog, privatnog sektora i javnog sektora kada su mladi u pitanju, kako bi se iskoristila snaga lokalnog u svom punom kapacitetu.

Mladi imaju bojazan od pokretanja vlastitog biznisa zbog političke atmosfere u zemlji, komplikirane administracije i velikih izdataka (doprinosi, režije, najam prostora i sl.), te je istaknuto da je potrebno kreirati sigurnije okruženje za mlade poduzetnike u kojem bi oni bili spremniji za pokretanje vlastitog biznisa. Nadalje, mladima je u sklopu obrazovanja potrebno ponuditi više praktičnog rada, kako bi stekli osnovno radno iskustvo koje bi ih moglo ohrabriti za pokretanje svog biznisa.

Na području Tuzle prisutne su brojne strane IT kompanije koje zapošljavaju freelancere ili koje, zbog jeftine radne snage, otvaraju urede na prostoru lokalne zajednice. S obzirom na to da IT kompanije nude zanimljiv radni ambijent i da ovom sektoru nedostaje radne snage bitno je promovirati i uvesti jače IT obrazovanje od osnovne škole do fakulteta, koje će posebno usmjeriti žene i marginalizirane skupine da se usmjere prema ovom zanimanju. Obrazovna digitalna infrastruktura bi trebala biti ojačana, a kadar stručan i motivirajući.

Digitalizacija javne uprave u lokalnoj zajednici kao i u državi ne ide željenom brzinom. Reforma javne uprave i javnih službi, te veća transparentnost u radu javnog sektora generalno, je prioritet za dalji razvoj lokalne zajednice. Poticaji usmjereni na saradnju između nevladinog

i privatnog sektora bi mogli unaprijediti digitalizaciju javnih usluga i informacija vezanih za turizam, kulturu, sport i rekreativne sadržaje.

Što se tiče transportne infrastrukture, prioritetna je izgradnja zaobilaznica koje bi rasteretile gradski saobraćaj, i ubrzale kamionski saobraćaj. Putna, komunalna i druga infrastruktura predstavlja jedan od prioriteta lokalne zajednice i uprava se dosta dobro drži izrađenih planova. Trenutno su radovi izgradnje gradske zaobilaznice tek u planu i ne zna se kada će početi radovi. Problem je što su planovima neke mjesne zajednice povlaštene dok su druge izostavljene. Tako naprimjer mjesna zajednica *Kiseljak* se nalazi u teškoj situaciji kada je infrastruktura u pitanju. Ova općina se nalazi petnaestak minuta od mjesne zajednice *Husino*. Infrastrukturne potrebe ove mjesne zajednice su zadovoljene izdvajanjima termoelektrane koja se nalazi nadomak mjesne zajednice. Kiseljak naprotiv, ima izuzetno nerazvijenu infrastrukturu. *Ljudi koji tamo žive svaki mjesec moraju neki dio na autu da promijene, koliko je put loš*. Put koji treba da vodi do jezera Modrac, nadomak mjesne zajednice, uopće nije prohodan, kaže jedan od sagovornika.

602 Sanacija i izgradnja infrastrukture nije pokrivena budžetom općine kao što se to predstavlja često u medijima. Najmanji udio učešća građana je 50%, tvrde sagovornici. To se odnosi i na asfaltiranje ulica, postavljanje rasvjete, izgradnja doma kulture, pošte itd. U svim tim infrastrukturnim projektima učestvuju građani. *Pa eto, ako hoćete, narod, vjernici, napravili su sebi pored svega ovoga i crkvu, ko želi da ide da se duhovno zadovoljava*, kaže jedan od sagovornika.

Digitalna infrastruktura na području Tuzle slabo je razvijena. Općina zaostaje sa razvojem fizičko-tehnološke infrastrukture, normativne i institucionalne infrastrukture, edukativne infrastrukture, bezbjednosne infrastrukture, kao i poslovne i preduzetničke infrastrukture. Ukoliko jedan od iznad navedenih segmenata nije razvijen ili zaostaje u razvoju, nemoguće je postići punih efekat digitalizacije i stvaranja ambijenta za digitalnu ekonomiju. Trenutno, stanje u zajednici, kao i ostatku države ukazuje na nedovoljnu razvijenost praktično svih pobrojanih segmenata. Trenutno digitalnu infrastrukturu postavljaju telekomi u komercijalne svrhe. Kada je riječ o unapređenju infrastrukture ispitanici smatraju da uprava grada ažurno radi na njoj uspostavi. Posebno je pohvalna infrastruktura poslovnih zona u Živinicama koja zadovoljava većinu potreba investitora. Vlade Tuzlanskog kantona i Kantona Sarajevo su

nedavno pokrenule inicijativu za početak rješavanja problema cestovne infrastrukture na magistralnoj cesti M-18 Tuzla – Sarajevo, te su pozvale Vladu Federacije BiH, Autoceste Federacije BiH i Ceste FBiH da među prioritetima njihovih programskih aktivnosti budu rekonstrukcije navedene dionice, uz obezbjeđenje finansijskih sredstava za istu.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Istaknuto je da stanje socijalne isključenosti najviše zavisi o klasnim podjelama, to jeste podjeli na siromašne i na bogate. Nejednakost ima i rodni karakter. Ženama je otežan pristup poslu jer poslodavci smatraju da njihova uloga brige o drugima ugožava njihovu produktivnost na poslu. Ova situacija je odraz nefunkcionalnosti socijalnih javnih usluga. Vrtiči, kvalitetne i promptne zdravstvene usluge, briga o starijim licima su u zajednici dostupne samo u privatnom sektoru i cijene tih usluga su izrazito visoke s obzirom na primanja. Ponekad se ženama i ne isplati ići na posao jer su primanja mizerna, što ih gura u siromaštvo, izoluje od društva, ali i osiromašuje društvo smanjenim učešćem žena u svim njegovim segmentima.

Ispitanici su naglasili da svi građani nemaju ni isti pristup informacijama - prvenstveno o zaposlenju, praktičnim informacijama oko pokretanja biznisa ili pristupu razvojnim fondovima. Prisutna je i digitalna izoliranost uzrokovana neznanjem o korištenju novih tehnologija, ali i siromaštvom. Nadalje, društvena izoliranost danas nastaje i nedovoljnim poznavanjem stranih jezika jer je internet omogućio pristup informacijama koje izostaju u zajednici, ali pristup je uvjetovan poznavanjem barem jednog svjetskog jezika.

603

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Održivost za Tuzlu znači uspješna reindustrijalizacija koja je usklađena sa svim ekološkim mjerama, te vladavina ljudskih i radničkih prava. Tuzla je ipak danas jedan od najzagađenijih gradova u Evropi, što predstavlja jedan od velikih problema koji za građane Tuzle, države a i šire. Posebna šteta se nanosi ranjivim skupinama kao što su djeca, trudnice, hronično bolesni i stariji ljudi. Pored industrije i saobraćaja, veliki izvori zagađenja zraka su individualna ložišta, koja za zagrijavanje koriste fosilna goriva i to uglavnom ugaj sa visokim procentom sumpora. Nerijetko zbog rastućeg siromaštva stanovništvo je primorano ložiti i druge materijale kao što je guma, plastika i dr. kako bi preživjeli zimu. Dodatni problem je da većina ovih individ-

ualnih ložišta, zbog nepostojanja toplotne izolacije, koriste velike količine energenata. Dosta privatnih domaćinstava ne može da finansira izolaciju ili fasadu. Građani koji žive u zgradama se suočavaju sa istim problemom jer ako se žele utopeliti moraju sami da finansiraju izgradnju izolacije ili fasade. Da bi se nešto uradilo na ovom planu i sama Uprava Grada Tuzla pokušava riješiti problem projektom sufinansiranja individualnih objekata na području grada koji će raditi na utopljanju objekta ili nabavci i ugradnji toplotne pumpe. Međutim, Grad nije u prilici da izdvoji dovoljna sredstva za sve.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U toku 2019. godine su od Fonda za zaštitu okoliša odobrena sredstva za projekat „Nabavka opreme za direktan prijenos podataka sa sistema za praćenje kvaliteta zraka na području TK na server *FHMZ* koji se trenutno realizira od strane javne uprave. Pri Centru za ekologiju i energiju se trenutno realizira nekoliko značajnih projekata koji se tiču pitanja eko-efikasnosti i to *Spasimo naša jezera*, potom projekat *Uspostavljanje sistema za održivo upravljanje kabastim otpadom* i kampanja *Ujedinjeni balkan za čist zrak*. Pored navedenog centra, u Tuzli djeluje i *Eko život* preduzeće koje predstavlja jedini ovlašteni bh. operater sistema za upravljanje ambalažom i ambalažnim otpadom na području Federacije BiH a samim time rukovodi sistemom efikasne upotrebe otpada. Međutim, iz interne komunikacije sa lokalnim stanovništvom je ustanovljeno kako sistem reciklaže ne funkcioniše i da postoji ogroman problem sa odvozom smeća. Instrumenti koji se koriste za promociju održivog upravljanja otpadom se najviše odnose na sredstva društvenih mreža i to obavljaju najčešće nevladine organizacije i navedeno privatno preduzeće koje se bave eko-zaštitom na ovom području. Kod sistema javnih nabavki prisutna je ekonomska održivost u kontekstu realizacije nabavke *po najpovoljnijoj cijeni*.

604

Cilj 13: Očuvanje klime

Kako bi odgovorila na izazove koje klimatske promjene nose sa sobom, Tuzla bi morala ubrzano početi raditi na zamjeni prljavih industrija sa eko industrijama. Poljoprivreda, snabdijevanje vodom, te proizvodnja električne energije iz hidroelektrana su najosjetljiviji ekonomski sektori na koje utječu klimatske promjene zbog izloženosti i osjetljivosti na prirodne promjene. Obilne poplave, produžene suše i hladnoća zimi predstavljaju značajan fiskalni rizik koji Tuzla ni bosanska država i društvo teško mogu efikasno riješiti.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Sagovornici smatraju da vode u Tuzli nisu čiste. Tvrdе da se ispod 10% otpadnih voda prečisti, dok 90% ode u vodotoke. Smatraju da su rijeke i potoci čisti samo na izvorima, a da je i to upitno. Javne česme koje nisu priključene na mrežu gradskog vodovoda su nesigurni izvori vodosnabdijevanja jer često sadrže loše bakterije.

Tuzla i okolna mjesta Tuzle bivaju sve češće pogođeni poplavama. Ova dešavanja se bilježe još od 2004. godine, a najveće poplave koje su pokrenule i mnoga klizišta u Tuzli su se desile 2014. godine. Bez obzira na uložene napore sanacije kriznih dijelova, poplave se nastavljaju dešavati i česta je pojava da saobraćaj na putu Tuzla-Dobij bude zaustavljen zbog toga.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Jedan od ekoloških problema sa kojima se Tuzlanski kanton godinama bori je neadekvatno zbrinjavanje otpada i veliki broj ilegalnih deponija. Problem je ovo koji, osim što ugrožava izgled gradova i općina, ima izrazito negativan utjecaj na zdravlje stanovništva. S ciljem da se pronađe rješenje za ekološki prihvatljivo zbrinjavanje, Ministarstvo prostornog uređenja i zaštite okolice Tuzlanskog kantona je tokom 2021. započelo saradnju sa vodećom turskom kompanijom u ovom sektoru - *Altas Temizlik*. Priča o formiranju regionalne deponije na lokaciji Lukavačke rijeke u mjestu Huskići, postojala je 2012. godine, ali ona nikada nije zaživjela. Dvije godine kasnije, došlo se na ideju izgradnje međuopćinske deponije na nekadašnjem šljachištu iz separacije uglja banovičkog rudnika, koja se još uvijek razmatra kao jedno od rješenja.

605

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Kako bi došlo do veće socijalne kohezije u lokalnoj zajednici uspostava vladavine prava i hitno jačanje radničkih prava je osnovni kriterij. Iako su radnička prava sve ugroženija, sve je manje onih koji žele i smiju dići glas kako bi utjecali na bolji status radnika i bolje poslovno okruženje. Razlog je što radnici nemaju povjerenje u državne pravne mehanizme, sindikate, lokalne ili strane nevladine organizacije. Kroz teške godine nezakonitih privatizacija, bespravnih kolektivnih otkaza i izrabljivanja - posebno industrijskog sektora u Tuzli, radnici su mogli itekako osjetiti na svojoj koži da državni sistem ne štiti radnička prava već korumpirane moćnike, tajkune i kapital.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Napori usmjereni ka uspostavi saradnje između javnog i privatnog sektora su podržani u zajednici i smatra se da imaju veliki potencijal ukoliko su apolitični i transparentni. Ističe se da bi trebalo jačati saradnju i između javnog, privatnog i civilnog sektora koja ima puno potencijala da zagovara održivi razvoj zajednice.

Otvaranje *Ureda Grupacije poslodavaca Tuzlanskog kantona pri Udruženju poslodavaca FBiH* 2019. godine je korak naprijed u opredjeljenju poslodavaca da organizirano i sistemski djeluju i u saradnji sa institucijama vlasti na nivou kantona i gradova u Tuzlanskom kantonu, sindikatima i drugim partnerima koji aktivno rade na rasterećenju privrede i poboljšanju poslovnog ambijenta.

Usora

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Godinama poslije rata Usora je bila siromašna i nerazvijena općina. Posljednjih godina doživljava snažan ekonomski rast, ali je siromaštvo svakako prisutno u Usori kao i u drugim, mnogo razvijenijim lokalnim zajednicama Bosne i Hercegovine.

Usora je među nekoliko ruralnih lokalnih zajednica u Federaciji BiH koja je uključena u projekt razvoja ruralne konkurentnosti koji provodi IFAD – International Fund of Agricultural Development. Cilj je projekta smanjenje siromaštva kroz podršku zapošljavanju mladih i žena. Uz stare i nemoćne, žene i mladi pripadaju najugroženijim kategorijama stanovnika u Usori. Uglavnom se radi o zapošljavanju u plasteničkoj proizvodnji povrća.

Prema Anketi o potrošnji domaćinstava iz 2015. godine, stopa relativnog siromaštva stanovništva u Federaciji BiH bila je 16 posto. To znači da je u 2015. godini skoro 310 000 stanovnika FBiH živjelo ispod praga relativnog siromaštva. Mjesečni prag relativnog siromaštva za jednočlano domaćinstvo u Federaciji BiH je 2015. godine bio 401 KM. Prag siromaštva za dvočlano domaćinstvo bez djece bio je 601 KM mjesečno, a za četveročlano domaćinstvo, s dvije odrasle osobe i dvoje djece mlađe od 14 godina, bio je 841 KM mjesečno. U Usori je 2020. godine registrirano 514 penzionera s prosječnom penzijom od oko 372 KM. Zbog toga su penzioneri, kao i starije osobe, naročito žene bez stalnih prihoda ili porodične podrške, među najugroženijim kategorijama u Usori. Nužno bi bilo pojačati institucionalnu podršku ovim kategorijama jer su kapaciteti lokalne službe za socijalnu zaštitu ograničeni.

607

Cilj 2: Svijet bez gladi

Nema podataka o postojanju javne kuhinje u Usori, ali postoje izvještaji da stanovnici Usore koriste javne kuhinje u Doboju i Maglaju. Nema kvantitativnih podataka o broju korisnika javne kuhinje s područja Usore niti kretanju tog broja kroz posljednju deceniju. Sugovornici ističu da bi nužno bilo osnivanje javne kuhinje, ali „na kotačima“, odnosno s dostavom obroka na kućna vrata jer je Usora vrlo razučena općina, a socijalno ugrožene osobe često nisu u mogućnosti odlaziti po hranu uslijed bolesti, nedostatka prijevoznih sredstava ili novca.

Na području Zeničko-dobojskog kantona socijalna zaštita provodi se putem resornog ministarstva, deset centara za socijalni rad i dvije općinske službe za socijalni rad, koje djeluju u manjim općinama Usora i Doboju-Jug. U Analizi stanja socijalne zaštite u Zeničko-dobojskom kantonu, s posebnim osvrtom na utjecaj pandemije Covid-19 na sistem socijalne zaštite iz 2020. godine, navodi se jedino podatak da u Usori 103 osobe primaju naknadu kao civilne i vojne žrtve/invalidi rata. Međutim, općina Usora nema socijalnu kartu niti javno dostupne podatke o ukupnom broju korisnika socijalne pomoći ili statistici o osnovama po kojim ostvaruju pomoć. Izrada socijalne karte je u planu, a ona bi svakako bila nužan prvi korak u sagledavanju stanja i potreba socijalno ugroženih stanovnika Usore.

U Specijalnom izvještaju Ureda ombudsmana BiH iz 2019. godine, osnovni problemi u radu socijalne općinske službe bili su nedovoljna popunjenost kvalitetnim kadrovima i loša IT oprema. Prema izjavama sugovornika, takvi problemi prisutni su i danas usprkos ekonomskom razvoju i rastu budžeta proteklih godina.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

608

Zdravstvenu zaštitu u 2020. godini na području općine Usora pružala su ukupno dva doktora medicine, jedan doktor stomatologije, te 16 zdravstvenih tehničara. Zdravstvenu zaštitu žena u istom periodu provodio je jedan tim, koji čine specijalista ginekologije i jedna ginekološko-akušerska sestra primaljskog smjera.

Jedan od najozbiljnijih problema s kojim se susreću zdravstveni radnici Usore jeste usklađivanje potrošnje oskudnih sredstava u zdravstvu s namjerama i ciljevima zdravstvene politike.

Usluge fizikalne terapije, logopeda te druge specijalističke usluge iz domena rasta i razvoja djece, korisnici s područja općine Usora ne mogu ostvariti u okviru javnog zdravstva. Imaju opciju koristiti neku od novoootvorenih privatnih ordinacija ili uslugu ostvariti u susjednoj općini Maglaj. Stoga bi dobro bilo razmisliti i o uvođenju ovih usluga u dom zdravlja ili lobirati da Zavod zdravstvenog osiguranja počne subvencionirati te usluge u privatnim ordinacijama, barem za socijalno ugrožene kategorije.

U Usori postoji ustanova za smještaj i njegu starijih osoba „Rajkovača & Šušak“, kao i ustanova za smještaj starijih lica „Zlatno doba“.

U općini žive 92 osobe koje primaju ratne invalidnine, kao i 11 civilnih žrtava rata. Iz budžeta se godišnje izdvaja oko 90 000 maraka za NVO iz oblasti boračko-invalidske i socijalne zaštite.

Zbog ograničenih ljudskih kapaciteta, kako u svim javnim ustanovama na području općine Usora tako i u JU Dom zdravlja „Prim. dr. Mijo Grgić“, ne vode se detaljne statistike o vrstama oboljenja kod građana. Ovo je nešto što se svakako treba unaprijediti jer je bez statističkog praćenja teško kvalitetno planirati i unapređivati razvoj primarne i sekundarne zdravstvene zaštite.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U Usori radi pet osnovnih škola sa 247 učenika i 41 učiteljem. Prosjek od 39 učenika na 1 000 stanovnika je ispod prosjeka u FBiH, gdje je najmanji broj osnovaca u školskoj 2020/2021. godini u osnovnom obrazovanju zabilježen u općini Ravno (3,8 na 1 000 stanovnika), a najveći u općini Tešanj (106 učenika na 1 000 stanovnika). Uz to, u Usori postoji jedna srednja škola sa 230 učenika i 36 učitelja.

Djelatnost osnovnog i srednjeg obrazovanja prenesena je s razine kantona na Općinu Usora, što je, nakon Općine Žepče, drugi slučaj prenošenja nadležnosti nad osnovnim i srednjim obrazovanjem na jednu lokalnu zajednicu u FBiH, a što je predviđeno i Ustavom FBiH.

Usora je među rijetkim općinama u BiH koja bilježi porast ukupnog broja osnovaca od 4,05 posto u odnosu na školsku 2019/2020. godinu. Broj nastavnog kadra pratio je broj djece upisane u osnovne i srednje škole u skladu s pedagoškim standardima te omogućava kvalitetno izvođenje nastavnog procesa. I u Srednjoj mješovitoj školi „Stjepan Radić“ je broj učenika u proteklih pet godina bilježio porast sve do prošle godine, kada je zabilježeno značajno smanjenje broja učenika, i to za 28 posto.

Na području općine djeluje i ustanova predškolskog odgoja „Ivančica“. JPU „Ivančica“ smještena je u Žablaku. Zgrada JPU i igralište posebno su dizajnirani za rad s djecom predškolske dobi, a novi prostor otvoren je u februaru 2018. godine. JPU „Ivančica“ Usora financira se kombinacijom vlastitih sredstava i sredstava donatora – firme „Imaco Systemtechnik“ d.o.o. Usora.

Sugovornici ističu da je obrazovanje u BiH, kao i na Balkanu uopće, zastarjelo i okoštalo u nekom prošlom vremenu, s učenjem previše teoretskih i nebitnih stvari i premalo prakse i fokusa

na osposobljavanje mladih za samostalan život i samostalno privređivanje. Nužno bi bilo intenzivirati napore da se školovanje unaprijedi i uskladi s potrebama rastućeg tržišta, s obzirom na to da Usora većinu radne snage uvozi iz okolnih općina.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U Usori djeluje Udruga žena SUNCE, koje je jedino udruženje koje se bavi pitanjima rodne jednakosti. Uglavnom se bavi ekonomskim osnaživanjem žena kroz plasteničku proizvodnju.

Zastupljenost žena u zakonodavnoj vlasti u gradovima i općinama ZDK 2020. godine analizirao je Elmin Fehrić, student Filozofskog fakulteta u Zenici. Analizom je obuhvatio tri ciklusa lokalnih izbora 2008, 2012. i 2016. godine na uzorku od 234 kandidatske liste za općinska/gradska vijeća iz mjesta: Breza, Doboju-Jug, Kakanj, Maglaj, Olovo, Tešanj, Usora, Vareš, Visoko, Zavidovići, Zenica i Žepče. Primjetno je da je na lokalnim izborima 2016. godine značajno povećan udio žena na kandidatskim listama i dostigao je 40,5 posto. Iako je broj kandidatkinja na listama značajno povećan, procentualno je zabilježen blagi pad broja žena koje su osvojile mandat na 17,7 posto. U Usori su te godine bile tri žene od ukupno 13 kandidata.

610

Žene su češće nezaposlene u Usori nego muškarci, navedeno je u Integriranoj strategiji razvoja općine Usora za period 2022–2027. Postoje inicijative lokalne vlasti da se intenzivira zapošljavanje žena, ali je nužno intenzivirati te napore kroz subvencije majčinstvu i podršku predškolskom odgoju djece.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Vodoopskrba naselja u Usori riješena je vodovodom na koji je 2017. godine priključeno ukupno 1 947 potrošača (porast za 239 u odnosu na 2016. godinu). Izvori vodosnabdijevanja su četiri sustava: Sustav 1 - koji se sastoji od izvorišta „Bare“ (tri bunara), izvorišta „Duboki potok“ (dvi-je bušotine) i izvorišta LIPA; Sustav 2 - koji se sastoji od izvorišta „Makljenovac“ i „Ularice“, sa po jednim bunarom; Sustav 3 - „Žabljak“, (tri bunara); Sustav 4 „Alibegovci“ (dva bunara). Ukupni kapacitet svih izvorišta i vodozahvata je 35,6 litara u sekundi. Komunalno poduzeće JKP Usora upravlja vodovodnom infrastrukturom, a cijena vode za domaćinstva varira od 0,7 do 1 KM po metru kubnom, dok za firme on iznosi od 1,76 do 2 KM po metru kubnom. Ne postoje

precizni statistički podaci o potrošnji vode stanovnika pojedinih kategorija u općini Usora, ali sugovornici ističu da su prisutne povremene redukcije vode na pojedinom lokacijama u ljetnim mjesecima.

U izgradnji je kanalizaciona mreža duga 6,3 kilometra, a u 2021. godini nije bilo priključenih korisnika. Usora ima uspostavljenu suradnju s općinom Tešanj na projektu izgradnje kanalizacije i u skladu sa sporazumom iz 2017. godine, priključuje se na Uređaj za prečišćavanje otpadnih voda (UPOV) Tešanj. Tu će se vršiti sekundarno prečišćavanje (prečišćavanje komunalnih otpadnih voda procesom biološkog prečišćavanja sa sekundarnim taloženjem ili druge metode smanjenja propisanih graničnih vrijednosti emisije za ispuštanje prečišćenih otpadnih voda u vodotokove).

Povremeno je proteklih godina stanovništvo obavještavano da ne pije vodu iz vodovoda jer je zagađena. Glavni zagađivači su kanalizacione vode, kao i rastuća industrija u Usori i okolnim općinama.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

611

Poduzeće „Energy trade” je 2012. godine izgradilo u Usori prvu solarnu fotonaponsku elektranu na području ZDK, snage 30 kilovata. Do 2021. godine firma je izgradila još četiri fotonaponske elektrane ukupne snage 573 kilovata, s planovima da nastavi širenje poslovanja u ovoj oblasti. Općina Usora planira do 2027. godine smanjiti za 20 posto troškove javne rasvjete i najmanje 10 tijela javne rasvjete napajati energijom iz solarnih sustava. Dodatno planira i poboljšati energetska efikasnost javnih zgrada.

Među slabostima lokalne zajednice Usora je i nedovoljno korištenje dostupnih obnovljivih izvora energije (posebno sunca i biomase) te niska energetska učinkovitost. Kao treći strateški fokus u Planu razvoja Usore 2022. do 2027. godine, općina planira iskoristiti sve dostupne resurse, uključujući privatne inicijative i javno-privatno partnerstvo, kako bi se primijenili principi dugoročno održivog razvoja u oblastima zaštite okoliša i prevencije šteta od elementarnih nepogoda, s naglaskom na primjenu mjera energetske efikasnosti i unapređenja upravljanja otpadom.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U 2020. godini u Usori je bilo 348 firmi, područnih ogranaka stranih firmi i obrtnika, što je oko 55 pravnih lica na 1 000 stanovnika ili u prosjeku ZDK. Od oko 6 500 stanovnika Usore radno sposobnog stanovništva je 4 675, od čega je zaposlenih u 2020. bilo 1 780. Stopa nezaposlenosti je 2020. bila 26 posto, a prosječna neto plaća iznosila je 776 KM.

Snažan ekonomski rast Usore lokalna i kantonalna vlast pripisuje izgradnji dviju poslovnih zona, Žabljak i Srednja Omanjska. Poduzetnička zona Žabljak osnovana je 2008. godine i proširivana u dva navrata, 2014. i 2019. godine. Dobro je saobraćajno povezana s važnijim regionalnim saobraćajnicama, Koridorom Vc (koji se primiče općini) te magistralama M-4 i M-17. Ukupna površina zone je 27 hektara i u njoj radi osam firmi koje zapošljavaju 379 radnika. Poslovna zona Srednja Omanjska osnovana je 2014. godine, a 2019. je površina udvostručena na trenutnu površinu od 51 hektar. Trenutno u zoni posluju tri značajne firme s oko 200 uposlenih. U ovim poslovnim zonama radi skoro trećina zaposlenih Usorana. Naime, broj zaposlenih je narastao s oko 1 230 u 2016. na oko 1 930 u 2021. godini, dok je nezaposlenost u istom periodu opala sa 824 na 610.

612

Usora je u 2020. godini poboljšala svoj rang za šest mjesta u odnosu na prethodnu godinu, popevši se s 37. na 30. mjesto, pokazuju socio-ekonomski pokazatelji Federalnog zavoda za programiranje razvoja. Rastu je najviše doprinio rast prihoda od poreza na dohodak po stanovniku. Usora je u 2020. godini izvezla robe u vrijednosti od oko 63 milijuna maraka, dok je uvezla oko 22 milijuna, što znači da je pokrivenost uvoza izvozom iznosila čak 288 posto.

Rad osoba koje se ne nalaze na listama registriranih zaposlenika, odnosno rad na crno, evidentan je problem kako u cijeloj Bosni i Hercegovini tako i na području Usore. I pored aktivnog angažmana nadležnih inspeksijskih organa na suzbijanju ove pojave, s obzirom na strukturu privrede u ovoj općini, teško je eliminirati rad na crno.

Preporučljivo bi bilo da Usora svoj ubrzan industrijski razvoj uskladi s potrebama zaštite okoline, naročito zaštite od opasnih otpadnih voda koje ispuštaju firme metalne industrije, koje najčešće sadrže visoke koncentracije teških metala i predstavljaju dugoročno opterećenje na okoliš i javno zdravlje. Ne postoje dostupni podaci o tome koje firme uopće imaju sustave

za prečišćavanje otpadnih voda koji su nužni da bi se vode prečistile do zakonom propisanog nivoa prije ispuštanja u kanalizaciju, odnosno vodotoke.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Prema osnovnim pokazateljima razvijenosti 2007. godine, općina Usora bila je znatno ispod nivoa razvijenosti Federacije BiH, i to za 66 posto ispod prosjeka po bruto domaćem proizvodu (BDP) po stanovniku, te za 53 posto ispod prosječne stope zaposlenosti u FBiH. Također je stopa nezaposlenosti bila veća za 50 posto u odnosu na FBiH. Danas, međutim, Usora spada u krug razvijenijih lokalnih zajednica i, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja za 2020. godinu, nalazi se na 30. mjestu u Federaciji BiH, od ukupno 79.

Bitan faktor razvoja je korištenje kapaciteta izgrađenih poslovnih zona, zapošljavanje stanovništva, te povrat uplaćenih poreza, navodi lokalna vlast. Postoje neslaganja u vezi s podacima o zaposlenosti Usorana. Tako je, prema podacima Federalnog zavoda za programiranje razvoja, u Usori zaposleno 1 780 osoba ili 38 posto radno sposobnog stanovništva, odnosno 51 posto aktivnog stanovništva, dok podaci Porezne uprave govore o 2 032 zaposlena. Sugovornici ističu da više od polovine zaposlenih dolazi iz okolnih mjesta izvan Usore. Stoga bi dobro bilo inicirati povećanje subvencioniranja za stambeno zbrinjavanje mladih iz drugih općina koji tu rade, kako bi se popravilo stanje s migracijom i negativnim prirodnim priraštajem. Trenutno Općina daje poticaj od oko 10 000 KM po porodici, ali bi dobro bilo razmisliti o povećanju tog iznosa ili dodjeli građevinskog zemljišta.

U proteklih pet godina bilo je značajnijih ulaganja u razvoj cestovne mreže koja je u nadležnosti Općine, tako da dužina mreže lokalnih cesta iznosi 130 kilometara. Iz budžeta se svake godine izdvajaju sve značajnija sredstva za sanaciju i izgradnju puteva. Tako su u 2020. ona iznosila 677 500,00 maraka, za razliku od oko 51 000 maraka izdvojenih u 2016. godini. Razvoj cestovne mreže u narednom periodu baziran je na planiranoj izgradnji autoceste na Koridoru Vc, koja će biti osnovna pokretačka snaga razvoja.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Najugroženije kategorije u Usori su stare osobe bez ikakvog staranja od obitelji, žene i mladi. Stari i nemoćni ostvaruju primanja po osnovu tuđe njege i zaštite, kao i jednokratne socijalne

pomoći koje nisu dovoljne za dostojanstven život. U planu razvoja općine Usora od 2022. do 2027. godine ranjive kategorije se samo spominju, bez navođenja o kojim grupama stanovnika se radi jer lokalna vlast tek planira izraditi socijalnu kartu općine. Pomoć ranjivim kategorijama se u planu lokalne vlasti ogleda tek u izdvajanju 40 000 KM za nabavku plastenika ranjivim kategorijama, što je premalo i neadekvatno s obzirom na to da su mnogi pripadnici tih kategorija radno nesposobni.

Visina penzija od 2016. do 2020. godine se značajnije mijenjala, pa je tako prosječna starosna penzija u 2020. godini iznosila 433,05 KM i za 14 posto je veća nego 2016. Prosječna invalidska penzija u 2020. godini iznosila je 325 KM i za 9 posto je veća u odnosu na 2016, dok je prosječna porodična penzija od 302 KM u 2020. godini za 7 posto veća od iste u 2016. godini. U Usori je 2020. godine registrirano 514 penzionera s prosječnom penzijom od oko 372 marke. Vidljiva je ekonomska ugroženost ove populacije s obzirom na to da je mjesečni prag relativnog siromaštva za jednočlano domaćinstvo u Federaciji BiH u 2015. godini bio 401 KM, a za dvočlano domaćinstvo 601 KM.

614 **Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice**

Od ukupne površine Usore od oko 3 772 hektara, većina je poljoprivredno zemljište, 3 620 hektara, uglavnom oranice i bašte 3 264. Obađeno je skoro 100 posto obradivog zemljišta.

Posljednji preliminarni podaci o migracijama pokazuju da su jedino Sarajevo, Mostar, Usora i Orašje imali pozitivne neto migracije u 2019. godini. Međutim, broj od 85 umrlih u odnosu na 18 novorođenih ne ulijeva optimizam u održivost razvoja Usore.

Budžet Usore je s dva milijuna maraka u 2016. godini narastao na četiri milijuna u 2020, što pokazuje stopu razvoja. U narednih pet godina Usora planira intenzivirati ruralni razvoj, uz očuvanje okoliša i životne sredine.

Treći strateški cilj lokalne vlasti usmjeren je na dugoročno održiv razvoj i unapređenje zaštite okoliša. Planirani indikatori za praćenje ovog napretka do 2027. godine su: povećati energetska efikasnost za najmanje 20 posto; povećati zadovoljstvo građana uslugama odvoza čvrstog otpada i odvodnje otpadnih voda na najmanje 70 posto; povećati broj domaćinstava priključenih na kanalizaciju i vodovod za 5 posto; povećati proizvodnju električne energije iz obnovljivih izvora za 10 posto.

Sugovornici ističu da je odlazak mladih jedan od velikih izazova za održivost lokalne zajednice i njen razvoj. Stoga bi dobro bilo razmišljati o subvencioniranju i drugim vrstama pomoći za mlade roditelje i samohrane roditelje, od bolje zaštite radnih prava žena kojima trudnoća često znači automatski prekid ugovora, pa do financijske pomoći s općinskog nivoa ili besplatnih vrtića.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Iako je lokalna zajednica doživjela određeni procvat, vidljiva je zastarjelost, pa tako porodične kuće za grijanje uglavnom koriste drva i ugljen. Javna rasvjeta je još pokrivena starim tipom žarulja, a solarni paneli nisu u primjeni na javnim objektima, uglavnom zbog velikih početnih ulaganja. Kada su u pitanju mjere za unapređenje energetske efikasnosti, Općina je dužna postupati u skladu sa Zakonom o energijskoj efikasnosti u Federaciji BiH, koji je usvojen u februaru 2017. godine. U skladu sa skromnim resursima, plan Općine je u narednom periodu da za tri posto smanji potrošnju energije od fosilnih goriva u objektima pod ingerencijom Općine Usora, primjenom principa energetske efikasnosti, te da smanji potrošnju električne energije za javnu rasvjetu za 30 posto uvođenjem solarne energije u ovaj sustav.

615

Cilj 13: Očuvanje klime

Javno komunalno poduzeće Usora nadležno je za skupljanje, odvoz i deponiranje otpada, a prema podacima poduzeća, broj korisnika usluge odvoza smeća i komunalnog otpada se od 2016. do 2020. godine povećao sa 1 861 na 1 919. Na području općine Usora ne postoje industrijski kapaciteti koji bi utjecali na zagađenje zraka, te su kao glavni izvori zagađenja zraka prepoznate male kotlovnice i individualna ložišta u domaćinstvima i automobilski ispušni plinovi. Najveći dio zagađenja uzrokuju upravo zastarjeli i energetske neučinkoviti sustavi grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, kao i korištenje električne energije na energetske neefikasan način. Ova tvrdnja vrijedi kako za sektor stanovanja tako i za gospodarstvo i javnu administraciju.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Kroz Usoru protječe istoimena rijeka koja je jedna od najvećih pritoka Bosne. U općini nije profunkcionirala kanalizaciona mreža, što, uz poslovne zone u kojima nema prečištača otpadnih

industrijskih voda, predstavlja najveće opterećenje za vodeni svijet. Usora je u većem dijelu toka bujična rijeka bogata ribama: škobaljkom, klenom, ploticom, štukom, bjelicom, a u gornjem toku i pastrmkom.

Razvojem industrije, a naročito metalne, u Usori i susjednim općinama enormno je narastao i pritisak zagađenja na vodotoke. Nužno bi bilo provesti rigorozniju kontrolu nad količinama i vrstom otpadnih voda koje se ispuštaju. Iako je to nadležnost federalne inspekcije, to ne bi smjelo biti opravdanje lokalnoj zajednici za pasivnost u ovom segmentu. U suradnji s lokalnim ekološkim ili ribolovačkim udruženjima, nužno bi bilo identificirati točke najvećeg zagađenja, odnosno najveće zagađivače i prisiliti ih da poštuju zakonske norme o kvaliteti otpadnih voda koje se puštaju u vodotok.

Izloženost Usore elementarnim nepogodama, posebno poplavama, jedna je od najvećih prijetnji koja ugrožava razvoj ove lokalne zajednice na obalama bujične rijeke Usore. Elementarne nepogode značajno utječu na društvenu i javnu infrastrukturu, lokalnu privredu i budžet. Jačanje kapaciteta lokalne zajednice da smanji rizike od prirodnih, ekoloških i drugih opasnosti uključuje: izgradnju i uređenje komunalne infrastrukture, uređenje vodotoka i zaštitu izvorišta vode, sanaciju divljih deponija i unapređenje kapaciteta za zaštitu i prevenciju prirodnih katastrofa. Otpad iz Usore odvozi se na regionalnu deponiju u Doboju i taj segment je dobro riješen.

616

U studiji utjecaja izgradnje Koridora Vc na okolinu već je 2007. godine predviđeno da će izvori Ularice, Makljenovac i Alibegovci u općini Usora trpjeti značajan štetan utjecaj, koji se izgradnjom i primjećuje. Uočene su pojave pomora riba na rijekama Gnjici, nizvodno od Čelića, i Usori. Dolina Usore ima najneuređeniji vodotok, s izraženom intenzivnom i neplanskom eksploatacijom šljunka, koja ugrožava vodotok i izvorišne zone.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Nerazvijen sustav selektiranja i upravljanja krutim otpadom prepoznat je kao jedna od slabosti lokalne zajednice. Na području općine Usora, sa cca. 6 339 stanovnika, godišnje se proizvede oko 1 200 tona – 4 437 metara kubnih otpada. Javno komunalno poduzeće Usora nadležno je za prikupljanje, odvoz i deponiranje otpada i pokriva 1 919 građana ovom uslugom. Godišn-

je prikupi oko 3 600 metara kubnih otpada, koji odlaže na regionalnu deponiju. Usora nema uređen sustav recikliranja i ponovne upotrebe otpada. Općina Usora i komunalna poduzeća izradit će plan upravljanja otpadom.

Na području FBiH registrirano je 1 198 neuređenih deponija koje zauzimaju površinu od skoro 800 000 kubnih metara. Od toga je na području općina Usora, Vareš, Kakanj i Zavidovići evidentirano neuređenih deponija otpada zapremine od skoro 38 000 kubnih metara.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Općina Usora spada u relativno sigurne sredine. To pokazuju podaci Ministarstva unutarnjih poslova ZDK o kriminalitetu na području Usore. Broj krivičnih djela počinjenih u 2020. godini je 26, što predstavlja stopu od 0,41 posto po stanovniku općine. Generalno promatrajući, broj krivičnih djela u proteklih pet godina ima tendenciju pada, pa je tako broj krivičnih djela u 2020. godini manji za 22 posto u odnosu na 2016. godinu. Analizirajući strukturu kriminaliteta, dolazi se do saznanja da prevladavaju imovinski delikti na koje je u 2020. godini otpadalo 72 posto evidentiranih kaznenih djela. Zatim slijede ostala kaznena djela s udjelom od 24 posto. U 2020. godini, kao ni u prethodne tri, nisu zabilježena krivična djela ubistva. Također, u proteklih pet godina nije zabilježeno nijedno kazneno djelo maloljetnika.

Zanimljivo je da je 2018. godine zabilježen najmanji odziv birača upravo u Usori (30,20 posto), što bi moglo ukazivati na nepovjerenje građana prema lokalnoj vlasti. Sugovornici ističu da nemaju saznanja o korupciji u Usori, ali navode primjere nepotizma i „ukorijenjenih navika i običaja“ da se darivaju ljekari i babice novcem i flašama vina kako bi dobili bolju uslugu, što ukazuje na suprotno. Općina Usora je 2017. godine donijela Lokalni plan za borbu protiv korupcije, ali nema javno dostupnih podataka u kojoj mjeri je taj plan i realiziran.

Evidentan je i problem nedovoljne transparentnosti rada. Tako, naprimjer, nema javno objavljenih zapisnika sa sjednica Općinskog vijeća niti donesenih odluka, što bi bio značajan iskorak ka većoj transparentnosti. Trenutno se na stranici samo objavljuju pozivi s dnevnim redom sjednice.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Jedan od primjera partnerstva privatnog i javnog sektora jeste vrtić JPU „Ivančica“ koji se financira kombinacijom vlastitih sredstava i sredstava donatora – odnosno firme „Imaco Systemtechnik“. S donatorom ugovor važi do kraja 2023. godine, nakon čega će Općina u potpunosti preuzeti obvezu financiranja vrtića. Inicijativa je krenula od privatnih poduzetnika koji su uočili probleme pri zapošljavanju i shvatili da tako mogu pomoći svojim zaposlenicima koje su zbog nedostataka vrtića bile spriječene da rade. Trenutno se u Usori gradi moderan vrtić, ali bi trebalo razmisliti u pravcu besplatne vrtićke usluge za djecu iz Usore kako bi se maksimalno suzbili negativni trendovi odlaska i negativnog prirodnog priraštaja.

618

U Usori djeluje 26 registriranih udruženja. Najzastupljenija su kulturno-umjetnička i sportska, dok ostala okupljaju mlade, penzionere i druge grupe stanovništva. Lokalna vlast traži modalitete za aktivnije uključivanje civilnog sektora u razvoj lokalne zajednice. Trenutni način rada udruženja je da se, u pravilu, ne uključuju u rasprave o pitanjima od društvenog interesa i ne sudjeluju u odlukama važnim za razvoj zajednice. Njihovo djelovanje je fragmentirano i ograničeno na kratkotrajne kampanje s nedovoljno razvijenim strategijama, pa je stoga bez većeg utjecaja. Postoji znatan deficit organizacija ekološkog i omladinskog profila, ali i udruženja čije članove povezuju interesi za ostvarivanje određenih prava. Budžetska sredstva općine nisu dovoljna da osiguraju njihov nesmetan rad. Za naprednije djelovanje civilnog društva nedostaje podrška osnivanju novih NVO i osposobljavanje i usmjeravanje NVO sektora na realizaciju projekata od strateškog značaja, a posebno projekata EU i drugih domaćih i međunarodnih razvojnih fondova. Korištenje razvojnih fondova EU nije moguće bez suradnje i partnerstva sa svim nivoima vlasti, a to je ono što bi se moralo bitno unaprijediti, prema riječima sugovornika.

Visoko

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Kao i u mnogim drugim jedinicama lokalne samouprave, neimaština, besparica i težak život sastavni su dio svakodnevnice velikog broja stanovnika. Osobe starije životne dobi (penzioneri), naročito žene, zatim domaćinstva sa samo jednim članom, dugotrajno nezaposlene i nezaposlene osobe te osobe s niskim stepenom obrazovanja, dio su rizičnih grupa u gradu Visokom.

Kada je u pitanju podrška lokalne vlasti, odlukom Općinskog vijeća iz 2015. godine proširena su prava iz socijalne zaštite u vidu jednokratnih novčanih pomoći: osobama u stanju socijalne potrebe, za nezaposlene porodilje i pomoć za troškove sahrane/dženaze korisnika stalne novčane pomoći i člana njegove porodice, za troškove ukopa umrlih osoba koje su preko Centra za socijalni rad Visoko smještene u ustanovama socijalne zaštite. Zbog zakonskih prepreka pojedine kategorije stanovništva nisu mogle ostvariti pravo na neke od trajnih oblika socijalne zaštite, osim prava na jednokratnu novčanu pomoć. U ovu kategoriju prvenstveno spadaju penzioneri, zatim radno sposobne osobe koje su na evidenciji nezaposlenih, radnici koji su zaposleni, ali bez materijalnih primanja, kao i oboljeli iz ovih kategorija kojima su potrebna stalna sredstva za liječenje.

Prema podacima iz 2021. godine, u ustanovama socijalne zaštite s područja grada Visokog na smještaju je bilo 23 djece. Za njihov smještaj, koji se finansira iz kantonalnog budžeta, mjesečno je izdvajano od 600 do 1.100 maraka. Dok je u ustanovama za stare i iznemogle osobe s područja grada Visokog bilo zbrinuto devet osoba.

U naselju Dobrinje kod Visokog otvoren je i Dnevni centar za djecu i odrasle s posebnim potrebama, kapaciteta za 100 korisnika, s područja Visokog, Breze i Kaknja. Namijenjen je osobama od 7 do 21 godinu koje ne mogu redovno pohađati školu i odraslim osobama kojima je onemogućeno učestvovanje na tržištu rada. U 2021. godini pravo na jednokratnu novčanu pomoć ostvarilo je 315 osoba, jednokratnu novčanu pomoć za nezaposlene porodilje ostvarile su 83 osobe, a pravo na dječiji dodatak 813 korisnika.

Zbog niskih penzija i problema s neadekvatnom zdravstvenom zaštitom i materijalnom pomoći za najugroženije penzionere veliki broj njih nije u mogućnosti osigurati sebi ni najosnovnije uvjete za život. Svakodnevno se Centru za socijalni rad Visoko obraća znatan broj penzionera sa zahtjevom za priznavanje prava na jednokratnu novčanu pomoć radi zadovoljavanja osnovnih životnih potreba. Njima se pomagalo i isplatom jednokratne pomoći posredstvom Centra, kao i donatorskim sredstvima. Također, putem Centra za socijalni rad Visoko bolesnim i nesposobnim penzionerima sa 100 i 90 posto oštećenja priznati su pravo na ličnu invalidninu, dodatak za tuđu njegu i pomoć. Ta novčana pomoć im olakšava težak materijalni položaj u kojem se nalaze. U Visokom ne postoji dom za stare i iznemogle osobe, a također nema usluge niti organizacije koja bi pružala bilo kakav oblik podrške starim i iznemoglim osobama u gradu.

Iz budžeta Grada pravo na jednokratnu naknadu putem zahtjeva mogu ostvariti i pripadnici boračkih populacija podnošenjem zahtjeva. U 2021. godini za 89 korisnika prava civilnih žrtava rata isplaćeno je 351.160 KM. Od ukupnog broja korisnika 44 koristi porodične invalidnine, osam ih koristi mjesečna lična primanja, a 14 je korisnika ortopedskih dodataka.

620 Udruženje invalida rada i invalidskih penzionera u Visokom se samofinansira te je naišlo na brojne probleme tokom pandemije, ali, na svu sreću, uspjeli su održati koliko-toliko stabilan rad Udruženja. Iz Udruženja ističu da su izrazito zadovoljni podrškom trenutne vlasti za doprinos, nesebičnu pomoć te zaštitu invalida rada i invalidskih penzionera u Visokom, jer su prvi put postali stvarni partneri Gradske uprave i dobili sistemsku podršku iz budžeta Grada Visokog.

Ipak, ispitanici navode da se određeni problemi mogu uočiti u uspostavi međusobnog dijaloga između interesnih grupa u borbi protiv socijalnog isključivanja u kojem su se do danas vrlo malo direktno aktivirale grupe isključenih osoba i organizacije koje ih zastupaju, grupe koje predstavljaju mlade i osobe starije životne dobi, grupe iz ruralnog područja, privatnog sektora te profesionalna udruženja.

Poslove socijalne podrške na području grada obavlja JU Centar za socijalni rad Visoko, koji aktivno djeluje u skladu s važećim zakonskim rješenjima i prema vlastitim programskim opredjeljenjima te je bio od velikog značaja u veoma složenim socioekonomskim prilikama koje su dodatno bile usložnjene pojavom koronavirusa i proglašenjem pandemije. Grad Visoko iz svog

budžeta sredstvima koja odobrava znatno pomaže socijalno ugrožene kategorije stanovništva. Ipak, ispitanici navode da bi se trenutno težak položaj korisnika Centra, kao i penzionera mogao poboljšati kroz razne subvencije kada su u pitanju zdravstvena zaštita, plaćanje električne energije, vode, nabavka ogrjeva i prehrambenih paketa za najugroženije kategorije.

Aktivnosti iz domena socijalne skrbi provodi i nevladina organizacija Crveni križ Visoko, kao udruženje građana koje svoje aktivnosti usmjerava na humanitarni rad kroz materijalna pomaganja.

„Merhamet“ je, također, aktivan i pomaže siromaštvom ugrožene kategorije u Visokom. Nakon desetak godina zastoja u radu zbog zloupotrebe imena organizacije za vrijeme prethodne vlasti u 2021. godini reaktiviran je rad „Merhameta“ u Visokom, u sklopu nove vlasti. Iz „Merhameta“ su tada istakli da „nisu željeli biti servis vlasti, nego servis građana i zbog promijenjene ‘političke klime’ smatraju da je vrijeme da ‘Merhamet’ u Visokom počne raditi ono što mu je istinska svrha“. U protekloj godini je Osnovni odbor “Merhameta” Visoko, uz sufinansiranje Grada, pokrenuo projekt pod nazivom “Volontiraj i budi ruka podrške”. Cilj projekta je podizanje svijesti o važnosti pomaganja starim i iznemoglim osobama na području grada te poticanje empatije kod mladih osoba prema starijima i osobama u stanju socijalne potrebe.

621

Dodatno, prosjačenje je prisutan problem i na području Visokog. Prosjačenjem se uglavnom bave maloljetne osobe romske populacije. Kontinuirano se provodi akcija na sprečavanju pojedinačnog i organizovanog prosjačenja na ulicama i drugim javnim mjestima. Ipak, da bi se ova pojava zaustavila, pojačane su aktivnosti Policijske uprave.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Udruženje „Mladi volonteri“ Visoko je, prilikom implementacije projekata i komunikacije s građanima Visokog, uočilo problem siromaštva i velikog broja socijalno ugroženih stanovnika na području ove lokalne zajednice. U cilju poboljšanja stanja socijalno ugroženih kategorija prije deset godina pokrenuli su projekt otvaranja javne kuhinje. Podatke o tada 200 najugroženijih osoba preuzeli su od Centra za socijalni rad, uz predviđanje Centra o povećanju broja ove kategorije i podatak da u tom trenutku više od 100 osoba čine stare i iznemogle osobe. Na osnovu podataka Centra za socijalni rad, sačinjeni su kriteriji za korisnike javne kuhinje, a Grad

(tada Općina) Visoko dodijelio je prostor za potrebe javne kuhinje. Javna kuhinja ima potpisan memorandum s Gradskom upravom Visoko i Centrom za socijalni rad, koji je ovlaštena institucija koja uvodi u pravo korisnike javne kuhinje na osnovu kriterija i socioekonomske situacije.

Ispitanici navode da, koliko god ima socijalno ugroženih osoba, toliko još ima i ljudi koji su spremni da pomažu, javno ili tajno. Kao jedan od primjera se navodi anonimni građanin Visokog koji svake godine za ramazan uplati novac za 350 paketa, što je u vrijednosti od 35.000 KM. Dodatno, osim građana, Centru za socijalni rad doniraju i Grad, institucije, međunarodne humanitarne organizacije te privrednici.

Shodno tome, javna kuhinja u Visokom otvorena je 2014. godine i svakodnevno služi u prosjeku oko 80 korisnika, iako ih je više od 260 uvedeno u pravo, prema podacima Centra za socijalni rad, ali koji zbog udaljenosti stanovanja/ fizičke nesposobnosti ili bolesti nisu u prilici doći po obrok. Korisnici javne kuhinje su uglavnom starije osobe ili osobe koje nisu sposobne za rad, kao i penzioneri s minimalnom penzijom. Nadalje, s dolaskom nove vlasti prvi put u budžetu Grada planirana su sredstva kao podrška radu javne kuhinje te su prvi put dodijeljena finansijska sredstva udruženjima koja okupljaju osobe s invaliditetom.

622

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstvene usluge na području Visokog pruža Javna ustanova Dom zdravlja Visoko. Primarnu zdravstvenu zaštitu, osim Doma zdravlja, pružaju i četiri ambulante u mjesnim zajednicama Gračanica, Buci, Moštre i Porječina. U Domu zdravlja Visoko organizovani su: Centar za borbu protiv bolesti ovisnosti iz Zenice, Satelitski centar za hemodijalizu, u organizaciji Kantonalne bolnice Zenica, i Hitna pomoć.

Finansijsko poslovanje zdravstvenog sektora u gradu se počinje stabilizovati s dolaskom nove vlasti. Naime, JU Dom zdravlja Visoko je u vremenu pandemije, ali i ranije, imao jako loše finansijske rezultate u poslovanju. Ustanova je ranije poslovala s gubitkom. Tu je i manjak stručnog kadra u JU Dom zdravlja Visoko zbog neblagovremenog pokretanja postupka specijalizacija za doktore, a kako bi se osigurala adekvatna zdravstvena zaštita građana. Zdravstvenu zaštitu u 2021. godini u Visokom pružali su: 43 doktora medicine, tri doktora stomatologije i 91 zdravstveni tehničar.

Prema podacima Zavoda za zdravstveno osiguranje iz 2021. godine, 95 posto stanovništva u Visokom je zdravstveno osigurano. Promjenama regulative u oblasti službi za zapošljavanje veliki broj nezaposlenih osoba je ostao bez zdravstvenog osiguranja, usljed čega je pojačan pritisak na Centar za socijalni rad u osiguravanju zaštite za nezaposlene osobe. U 2022. godini pravo na zdravstveno osiguranje putem Centra za socijalni rad Visoko koristilo je 420 osoba.

Uz prava koja su priznata kantonalnim odlukama, Grad Visoko osigurava stalnu i povremenu novčanu pomoć porodicama koje se nalaze u teškoj socioekonomskoj situaciji. Također, kako je već navedeno, odnedavno je otvoren i Centar za djecu i odrasle s posebnim potrebama u naselju Dobrinje kod Visokog, kapaciteta za 100 korisnika, s područja općina Visoko, Kakanj i Breza.

Nadalje, prema podacima Zavoda za javno zdravstvo Federacije BiH za 2019. godinu, kvalitet zraka u Visokom je narušen visokim koncentracijama sumpordioksida i lebdećih čestica u mjeri u kojoj ozbiljno može narušiti zdravlje ljudi. Nadalje, vodeća oboljenja u Visokom, prema podacima Instituta za zdravlje i sigurnost hrane Zenica za 2021. godinu, bila su oboljenja respiratornog sistema.

Zdravstveni savjet Visokog djeluje već pet godina, od 2018., te su u njega uključeni predstavnici Gradske uprave, JU Dom zdravlja Visoko, JU Centar za socijalni rad Visoko, Udruženja penzionera i Udruženja dijaliziranih i transplantiranih bolesnika. Zdravstveni savjet, između ostalog, organizuje razne edukacije, javne tribine, predavanja, edukativne emisije iz sektora zdravstva te, u saradnji s JU Dom zdravlja Visoko, izdaje mjere i preporuke apotekama i drugim učesnicima zdravstvenog sistema u gradu.

Zdravstveni sektor u gradu je, s vremena na vrijeme, podržan od raznih projekata i donatora. Tako je nedavno, zahvaljujući činjenici da Visoko ima aktivan i funkcionalan zdravstveni savjet, aplicirano na poziv jedinicama lokalne samouprave za donaciju tehničke i zaštitne opreme Dnevnom centru za socijalno ugroženu djecu i jačanje kapaciteta, u okviru projekta „Jačanje lokalnih kapaciteta za implementaciju Agende 2030 i principa ‘Nikoga ne zapostaviti’“. Na ovaj način osigurana je donacija za Dnevni centar za djecu i odrasle s posebnim potrebama Dobrinje, i to informatička, zaštitna i didaktička oprema.

Također, Grad Visoko, u saradnji s JU Dom zdravlja Visoko, podržava i realizuje niz kapitalnih

projekata, kao što su izgradnja ambulante TIKA u Moštru, konverzija grijanja i zamjena stare stolarije na objektu JU Dom zdravlja Visoko, nabavka novog sanitetskog vozila, EKG-a, hematološkog aparata i sl. S dolaskom nove vlasti nabavljeni su senzori za djecu i studente koji boluju od dijabetesa, podržan je rad Centra za djecu i odrasle s posebnim potrebama i osigurana redovna isplata svih tranši, za razliku od prošlih godina, kada su sredstva bila planirana budžetom, ali nisu isplaćivana. Nabavljena je oprema za Centar u Dobrinju te su sufinansirani troškovi vantjelesne oplodnje. Podržano je Udruženje „Srce za djecu oboljelu od raka“.

Kada je u pitanju samo blagostanje stanovništva, u gradu trenutno postoje dvije sportske dvorane u kojima se održavaju razne manifestacije, i to KSC “Mladost” i dvorana u sastavu Franjevačke gimnazije, u kojoj se odigravaju rukometne i košarkaške utakmice. Također, postoji osam sportskih sala i 16 nogometnih stadiona na kojima se odigravaju nogometne utakmice Druge lige Federacije i općinske lige. Na području općine Visoko egzistiraju 74 sportska kluba i više škola fudbala. Tokom cijele godine održava se veliki broj kulturno-zabavnih manifestacija, a krajem jula i početkom augusta u Visokom se održavaju dani kulture, sporta i trgovine “Visočko ljeto”, na kojima dnevno bude prisutno između 10 i 15 hiljada posjetilaca. Ipak, sredstva za razvoj sporta i kulture su ograničena. Lokalna vlast podržava, koliko je u mogućnosti, najbolje i sportiste na međunarodnim takmičenjima. Za kulturne i sportske manifestacije u 2022. godini izdvojili su 128.000 KM, a direktno u sport, za klubove koji se takmiče u ligama usmjerili su 280.000 KM. Pružili su snažnu podršku kulturnim institucijama KUD, “Likum”, „ARS Tragovi“, „Preporod“ i dr. Osigurali su podršku vjerskim zajednicama na godišnjem nivou od 87.000 KM. Tako su u Visokom održavaju kulturno-vjerske manifestacije koje su direktno finansirali ili pomogli.

O mentalnom zdravlju stanovništva brine Centar za mentalno zdravlje pri Domu zdravlja Visoko. Prema podacima za 2019. godinu, prisutan je porast broja mladih s poteškoćama s mentalnim zdravljem. Podaci strategije prema mladima navode da Centar radi na edukacijama kroz redovne aktivnosti i saradnju s osnovnim i srednjim školama, kroz predavanja za učenike o nasilju i ovisnostima, jačanju samopouzdanja i poboljšanju komunikacije i uspostavljanju kvalitetnih međuljudskih odnosa s bliskim ljudima, uklanjanju stigme te umanjeњу predrasuda u vezi s posjetom psihologu i psihoterapeutu.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

U Visokom je uspostavljen sistem predškolskog, osnovnog i srednjeg obrazovanja, dok za visoko obrazovanje mladi ljudi idu u druge gradove. Na području grada postoji samo jedna predškolska ustanova, zatim sedam osnovnih i četiri srednje škole. Osnivač predškolske ustanove je lokalna zajednica, a osnovnih i srednjih škola osnivač je Kanton. Prema podacima Strategije razvoja Općine Visoko 2015–2021., prema broju upisanih i diplomiranih studenata u ZDK, Visoko je druga po redu jedinica lokalne samouprave, odmah poslije Zenice.

Bez obzira na stalna nastojanja za poboljšanjem, evidentno je da postoje neujednačeni uvjeti u svim školama na području ZDK, pa i na prostoru grada, a najizraženiji problemi su loše i zastarjele instalacije, nedostatak sportskih sala ili slaba opremljenost postojećih, kao i problem nedostatka školske opreme i nastavnih učila. Potrebno je spomenuti da Grad nastoji financirati ili sufinancirati svaki projekt u osnovnim školama te da podržava inicijative roditelja, učenika, osnivača škole u cilju rješavanja problema u obrazovnom sistemu. Iz budžeta Grada izdvajaju se sredstva za Javnu ustanovu za predškolski odgoj i obrazovanje, dok se kroz druge budžetske stavke finansijski pomažu projekti osnovnih i srednjih škola. U budžetu Grada redovno se planiraju sredstva za stipendiranje učenika na osnovu rezultata postignutih u školovanju i/ili socijalnog statusa. Također, nova vlast je omogućila besplatne udžbenike za prvačice. Dodatno, redovno se finansira/sufinansira prijevoz učenika i studenata.

625

Centar za rani rast i razvoj djece i stručnu pomoć roditeljima je integrisani dio Javne ustanove za predškolski odgoj i obrazovanje. Nastao je saradnjom „Save the Children Norway“, Grada Visokog i JU za predškolski odgoj i obrazovanje, kao vid pomoći roditeljima i djeci predškolskog uzrasta. Usluge koje pruža Centar za rani razvoj djece su promocija ranog razvoja djece, uključujući zdravlje, prehranu, dobro roditeljstvo, što opet dovodi do dobrih rezultata u školi i uspješnog obrazovanja. Važne komponente u funkcionisanju Centra su osiguranje prostora za posjete roditelja i organizovanje radionica za roditelje i djecu. Centar pruža podršku ranjivim i marginalizovanim porodicama.

Za potrebe srednjeg obrazovanja na području općine Visoko osnovane su i djeluju srednje škole: Gimnazija „Visoko“ Visoko, Mješovita srednja škola „Hazim Šabanović“, Franjevačka klasična

gimnazija i Medresa „Osman ef. Redžović“. Gimnazija „Visoko“ je od 1945. godine iznjedrila veliki broj kasnije poznatih i priznatih osoba, kako u BiH tako i mnogo šire. Gimnazija je izuzetno priznata školska ustanova koja je u bivšoj državi bila poznata, a danas je, po mnogima, jedna od najboljih i najcjenjenijih škola u ZDK. Nadalje, Mješovita srednja škola „Hazim Šabanović“ obrazuje kadrove za stručna zvanja i zanimanja, kao što su mašinski tehničar, elektrotehničar, građevinski i arhitektonski tehničar, ekonomski tehničar, tekstilni tehničar-konfektionar, zavarivač, bravar i automehaničar, elektromehaničar, krojač, frizer-vlasuljar i dr.

Osim redovne nastave, u srednjim školama se odvija veoma živa i raznovrsna vannastavna aktivnost. Učenici, prema svojim željama i sposobnostima, biraju u koju će se sekciju uključiti: kulturno-umjetničku, naučno-tehničku, sportsku, literarnu, dramsku, ekološku, informatičku... Nadalje, sve škole, u okviru svojih redovnih aktivnosti, provode različite projekte u koje su uključeni svi učenici, kao što su: „Vanjska učionica“, „Konekcije za budućnost“, „Prevenција nasilja“, „Odgovorno roditeljstvo“, „Dan ružičastih majica“, „Pravna manjina“, „Socijalizacija s pravom“, „Opasnost ovisnosti“, „Park mladosti“, „Priprema, recikliraj sad“, „Socijalni dan“, „Filmska radionica 'Viva film'“, „Mala medresa“, „Franjevačka mladež“, „Prva pomoć“, „Uči živjeti zajedno“, „Suživot i tolerancija“ i dr.

626

Ipak, u Visokom je prisutan nedostatak stručnih kadrova mnogih profila. To je dijelom uzrokovano regionalnim trendom migracije takvih kadrova u razvijene zemlje zapadne Evrope, a dijelom nedovoljnom zainteresovanošću mladih da se školuju za te zanate. Kada je u pitanju prerano napuštanje obrazovanja, u Visokom takvih mladih ljudi ima oko 12 posto, i to najviše muškaraca iz vangradskih sredina. S druge strane, budući da je Visoko 25 kilometara udaljeno od Sarajeva, dosta mladih je u mogućnosti studirati u Sarajevu, s obzirom na tu neku malu udaljenost, i neki ispitanici smatraju da je zaista visok nivo fakultetski obrazovanog stanovništva u Visokom te da su oni usmjereni na zaista visoke pozicije koje zahtijevaju visoku stručnu spremu.

Kao i u većini jedinica lokalne samouprave u BiH, izazovi obrazovnog sistema leže u činjenici da mladi prekidaju školovanje jer ne vide perspektivu u daljnjem obrazovanju; u formalnom obrazovanju nedostaje, ili je nedovoljno praktične nastave; obrazovni sistem nije prilagođen/ sporo se prilagođava potrebama tržišta rada te mladi nisu dovoljno uključeni u programe neformalnog obrazovanja.

Ispitanici kao prepreke za perspektivni razvoj firmi navode da je to najviše nedostatak stručnog kadra, radnika koji imaju neki stepen znanja na poslovima koje obavljaju, misleći na ove zanatske poslove, operacije poput šivača, krojača, ljudi na obradi ili pripremi izrade proizvoda od kože, pogotovo od krzna. U srednjoj školi imaju neka zanatska zanimanja koja su poput zavarivača ili bravara, vlasuljara ili automehaničara, autoelektričara. A u Visokom, u gradu u kojem postoji jedna reprezentativna i velika industrija proizvodnje kože – ne postoji nijedan razred u srednjoj školi koji bi bio iz te oblasti. Jedina stvar koja je bila u posljednjih nekoliko generacija, prema riječima jednog ispitanika, jeste da svake druge godine postoji tekstilna, tehnička škola. Međutim, kadrovi koji dođu, s kojima su se privrednici susretali, koji su išli u tu školu, imaju veoma malo znanja i nimalo vještine.

Većina ispitanika je potvrdila da obrazovanje nije usklađeno s potrebama tržišta, iako postoje određena saradnja s mješovitom školom i zajednički projekti u obliku dodatne edukacije, gdje je, naprimjer, nabavljena mobilator CNC mašina kako bi se kroz obrazovanje mogla vršiti edukacija rada na CNC mašinama kako bi se dobivali certifikati. Danas firme od firmi za proizvodnju reklama – u obradi drveta, metala – koriste CNC mašine te, ako osobe tokom obrazovanja nisu naučile koristiti CNC mašine, onda poslodavac nema finalni proizvod, već mora edukovati uposlenika. Tako da je kreiran ovaj centar, kako jedan ispitanik navodi, koji je dodatna vrijednost, mimo redovnog obrazovanja, kako bi mladi ljudi imali te certifikate i mogli biti konkurentni na tržištu. Dodatno, ispitanici iz privrednog sektora navode da je mana obrazovnog procesa nedostatak te prakse koja bi se kroz redovnu nastavu organizovala u firmama koje su povezane s obrazovanjem, kao što je to bilo prije, kad su imali praksu u trajanju od tri dana, a teoriju jedan dan.

U Visokom ne djeluje nijedna ustanova za visokoškolsko obrazovanje te trenutno ne postoje organizovani programi cjeloživotnog učenja. Nezaposleni mladi ljudi u gradu imaju ograničen pristup neformalnom obrazovanju i mogućnostima za stjecanje i unapređenje znanja i kompetencija. Ipak, nevladin i poslovni sektor su prepoznali važnost stvaranja kvalitetnih kadrova i lokalna vlast se trudi da podrži kvalitetne projekte. Neformalni oblik obrazovanja na području Visokog provodi se uglavnom kroz aktivnosti i projekte nevladinog sektora. Grad Visoko, putem Službe za finansije, privredu i društvene djelatnosti, ostvaruje saradnju s udruženjima koja se bave edukacijom i potrebama mladih ljudi. Projekti koji se realizuju tiču se tema koje su izostavljene u nastavnim planovima i programima (aktivizam, volontiranje...). Nije omogućeno

ravnopravno učešće svih zainteresovanih mladih ljudi, nejednaka je dostupnost informacija o programima i geografski je neravnomjerna pokrivenost programima. Nadalje, na području općine Visoko nema registrovane agencije za učenje stranih jezika i informatike, ali se u okviru pojedinih udruženja i asocijacija održavaju i organizuju kursevi stranih jezika i informatike.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

628

Kada je u pitanju izvršna vlast u Gradu Visokom, nije definisan institucionalni mehanizam za ravnopravnost spolova. Lokalna vlast još uvijek ne ističe dovoljno pitanje ravnopravnosti spolova kao dio svakodnevnice. Ipak, gradonačelnik je izjavio da će Gradska uprava djelovati u pravcu postizanja potpune rodne ravnopravnosti i jačanja položaja žena u lokalnoj zajednici, odbacujući bilo kakav oblik diskriminacije, a naročito nasilja. Grad Visoko nema razvijen lokalni akcioni plan za rodnu ravnopravnost (LGAP) niti su trenutni strateški dokumenti rodno osviješteni. Nadalje, Visoko nema gender akcioni plan koji bi definisao potrebe žena i iz nevladinog sektora ističu da je to jedan od ključnih problema ove lokalne zajednice. Lokalna vlast ističe da nedostaju stručna i finansijska pomoć za izradu akcionog plana za rodnu ravnopravnost. Kao najveće postignuće Komisije za rodnu ravnopravnost u Visokom, u kojoj je zastupljeno samo 25 posto žena, za posljednje dvije godine navodi se Strategija prema mladima grada za period 2020–2024. godina.

Na zvaničnoj internet-stranici, kao ni u strateškim dokumentima Grada ne mogu se naći podaci o rodno odgovornom budžetiranju. Prema podacima istraživanja u sklopu projekta “Jačanje uloge mjesnih zajednica u BiH” iz 2022. godine, Grad Visoko u 2020. nije izdvajao novac iz budžeta za NVO koje se zalažu za prava žena, udruženja koje se bave prvenstveno osnaživanjem žena i/ili rodnom ravnopravnošću. Dodatno, ispitanici navode da se Visoko ne razlikuje od drugih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, gdje se živi u izuzetno patrijarhalnom društvu u kojem se stigmatizuje svaka ambicija žene u bilo kojem pogledu te je ženama mnogo teže nego muškarcima da dođu do bilo koje pozicije.

Kada su u pitanju projekti u sferi rodne ravnopravnosti, UŽ “Mozaik” Visoko, uz finansijsku podršku Gradske uprave Visoko, GNRC Bosna i Hercegovina i GNRC Arigatou International, realizovalo je projektne aktivnosti “Socijalno i ekonomsko osnaživanje žena kroz okupacionu ter-

apiju”. Ove su aktivnosti imale za cilj pružanje prilike ženama da, uz druženje, rade na jačanju svojih vještina i kapaciteta. Prva radionica je održana u 2022. godini o temi „Kako se izboriti sa svakodnevnim stresom“, a u cilju očuvanja mentalnog zdravlja žena.

U Visokom postoji jedno udruženje žena pod nazivom Udruženje „Aktiv žena Donje Moštre“ Visoko, koje podržava osnaživanje žena. Ipak, jedan od najvećih problema s kojima se susreću jeste nedostatak prostorija, na šta je skrenuta pažnja trenutnom gradonačelniku, koji je rekao da će riješiti taj problem kako bi i sam rad Udruženja mogao biti bolji i kvalitetniji i podržati sve ostale njegove projekte. Visoko, u svakom slučaju, treba u budućnosti planirati još više finansijskih sredstava za projekte rodne ravnopravnosti i, zajedno s NVO sektorom u svojoj lokalnoj zajednici, uključiti se u realizaciju još više projekata.

Nadalje, Fondacija CURE, Fondacija za osnaživanje žena i Udruženje „Aktiv žena Donje Moštre“ Visoko organizovali su protekle godine okrugli sto, gdje je naglašena važnost podrške lokalnih institucija i saradnje nevladinih organizacija kako bi se poboljšali uvjeti života u Visokom, s posebnim fokusom na manjinske i marginalizovane grupe žena. Okrugli sto realizovan je u okviru projekta “Zagovaranje za ženska prava”, koji finansira Evropska unija. Skup je bio namijenjen članicama Udruženja „Aktiv žena Donje Moštre“ iz Visokog i njihovim saradnicima/cama, predstavnicima/cama lokalnih institucija, kao što su predstavnici/ce Općine, zdravstva, Centra za socijalni rad, Zavoda za zapošljavanje i predstavnicima/cama nevladinih organizacija. Ciljevi skupa bili su ostvarivanje dijaloga između institucija na lokalnom nivou i organizacija civilnog društva čiji su fokus djelovanja ženska prava kako bi se ostvarili preduvjeti za saradnju i zajednički rad na implementaciji postojećih mehanizama i zakonskog okvira za ostvarivanje ravnopravnog tretmana i prava na život bez diskriminacije svih manjinskih i marginalizovanih grupa.

Drugi problem lokalne zajednice koji ističu iz nevladinog sektora jeste problem nasilja u porodici i činjenica da nema dovoljno podrške za žrtve nasilja. Predstavnici policije i Centra za socijalni rad iznijeli su podatke o tome da je u posljednjih godinu dana, za razliku od ranijih godina, zabilježen povećan broj prijavi slučajeva nasilja nad ženama. MUP i Centar za socijalni rad rade na tome, ali je još mnogo stvari potrebno da se dovedu u red. Kada se izradi gender akcioni plan, trebalo bi postati jasnije kako pristupiti tom problemu. Neophodno je rješavati

uzroke nasilja i to da li je do nasilja došlo zbog ekonomske nestabilnosti, psiholoških problem ili je u pitanju patrijarhalno shvatanje života, da žene moraju slušati i postupati onako kako drugi kažu.

Strateški dokumenti Grada ne predstavljaju rodno disegrirane podatke te razlike u zastupljenosti muškaraca i žena unutar određenih kategorija obrazovanja nisu poznate. U vezi sa strukturom zaposlenih poznato je da je učešće žena veće što je viši nivo obrazovanja, dok je približan broj nezaposlenih žena i muškaraca. Kada su u pitanju ekonomija brige i neformalna ekonomija, dosta više tereta o brizi djece, starijih i o porodici nose žene, posebno u urbanim dijelovima grada. Dodatno, kada je riječ o spolnoj strukturi u službama, Visoko je prvorangirano u Federaciji BiH sa 83,3 posto žena na rukovodećim pozicijama u službama. Ipak, udio žena članica vijeća/skupština iznosi tek 14,3 posto te je zastupljenost žena na rukovodećim pozicijama klubova odbornika/vijećnika 16,7 posto. Visoko je jedno od dvije jedinice lokalne samouprave koje su u posljednje četiri godine imale ženu na poziciji gradonačelnice/načelnice. Tačnije, na čelu Grada Visokog osam godina je bila žena (2012–2020).

630

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Grad Visoko čini 88 naseljenih mjesta, sa 26 mjesnih zajednica. Iako je prostornim planom utvrđeno 136 izvora vode, u Visokom se ne može govoriti o bogatstvu kvalitetnom pitkom vodom ukoliko se ne uradi nešto više na zaštiti izvorišta, podzemnih voda i vodotoka od zagađenja. Za početak, potrebno je riješiti pitanje odvodnje otpadnih i oborinskih voda, jer se kanalizacioni sistemi ulijevaju direktno u vodotoke.

Na teritoriji općine Visoko trenutno egzistira organizovan gradski vodovodni sistem koji obuhvata prostor uže urbane zone i pojedinih prigradskih naselja i urbanih područja, s organizovanim upravljanjem kroz rad Javnog komunalnog preduzeća „Visočica“ Visoko. Tačnije, pokriveno je 60 posto teritorije grada Visokog – 5.100 domaćinstava i 600 privrednih subjekata, od čega je 720 u prigradskim mjesnim zajednicama. Ovo glavno izvorište locirano je na oko pet kilometara uzvodno od grada, uz rijeku Fojnicu. Ostali prostor snabdijeva se iz lokalnih vodovodnih sistema koji nisu u sistemu javnog preduzeća.

Većina vodovoda je građena prije 30 ili 60 godina, pa su zbog lošeg, neadekvatnog održavanja i starosti prisutni veliki gubici vode. Problem je i nedostatak vode u određenim periodima u toku

godine. Kontrola vode za piće na lokanim vodovodima nije u domenu rada javnog preduzeća, a od samih korisnika je zapostavljena.

Organizovani sistem prikupljanja i odvodnje otpadnih voda na teritoriji općine Visoko se sastoji od kanalizacionog sistema s glavnim i sekundarnim kolektorima i opslužuje u prosjeku 75 posto gradske populacije. Ukupna dužina postojećih glavnih vodovoda s kanalizacionom mrežom iznosi oko 19 kilometara. Ipak, komunalne i industrijske vode se ne zbrinjavaju i ne prečišćavaju, pa se, uz nedostatak kanalizacionih sistema, zagađuju vodotoci, zemljišta i podzemne vode. A zagađenje podzemnih voda može uzrokovati zagađenje vode za piće. Uži urbani dio grada ima kanalizacionu mrežu za otpadne i fekalne vode, ali je ona stara i dotrajala, zbog čega se dešavaju curenja iz cijevi, koja opet utječu na okoliš.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

S obzirom na to da se na nivou države prosječno 60 posto električne energije proizvede iz termoelektrana na uglj, što uzrokuje visoke emisije stakleničkih plinova, podaci za grad Visoko ne pokazuju neku drugu sliku. U Visokom, kao i na drugim mjernim stanicama u BiH, evidentiraju se izuzetno visoke, po zdravlje opasne koncentracije lebdećih čestica. Mjerna stanica u Visokom počela je s radom 2019. godine. Opremljena je uređajem za praćenje sumporovodika zbog emisija iz obližnjeg postrojenja za obradu kože i prva je stanica te vrste u Federaciji BiH. Mjerenja su pokazala redovna prekoračenja graničnih vrijednosti, dok se mjerenja benzena, uzorkovanje i analiza benzopirena, uzorkovanje i analiza sastava lebdećih čestica ne vrše.

Kada je u pitanju snabdijevanje električnom energijom, cjelokupna općina Visoko je priključena na mrežu JP „Elektroprivreda BiH“. U poslijeratnom periodu izvršena je značajna sanacija i izgradnja nove elektroenergetske infrastrukture koja još uvijek traje. U narednom periodu očekuje se daljnja izgradnja, koje će doprinijeti još kvalitetnijem i urednijem snabdijevanju potrošača električnom energijom. Sveukupno snabdijevanje električnom energijom na području općine uredno je i dobro.

Grad Visoko nema izgrađen sistem daljinskog grijanja, stanovništvo koristi plin i tradicionalne individualne, decentralizovane izvore zagrijavanja. Ipak, lokalna vlast se, s potpisivanjem sporazuma gradonačelnika 2019. godine, opredijelila da će, u skladu sa zahtjevima Evropske unije,

raditi na dekarbonizaciji, energetskej efikasnosti i smanjenju emisija CO₂, u cilju povećanja otpornosti na djelovanje klimatskih promjena.

Grad Visoko raspolaže značajnim potencijalima obnovljivih izvora energije. Kao najznačajniji se može izdvojiti hidropotencijal rijeka na području grada. Ovaj potencijal nije dovoljno iskorišten te se u narednom periodu očekuju značajnija ulaganja u ovoj oblasti. Na prostoru grada Visokog, na rijekama Bosni i Fojnici moguće je izgraditi značajan broj malih hidroelektrana (MHE). Urađena je predstudija opravdanosti izgradnje 4 MHE na rijeci Bosni, i to tri kapaciteta od približno 8 MW i jedna kapaciteta 4 MW, kao i predstudija opravdanosti izgradnje 4 MHE na rijeci Fojnici na području Visokog. Od ovih MHE tri imaju snagu od 2 MW, jedna od 1 MW. Ipak, s obzirom na to da je Predstavnički dom Parlamenta FBiH, u aprilu 2020. godine, usvojio Deklaraciju o zaštiti rijeka i izglasao zaključak o zabrani gradnje MHE, Grad Visoko za sada ne planira graditi MHE na ovim rijekama.

632

Što se tiče ostalih obnovljivih izvora energije, za sada je izgrađena samo jedna Vjetroelektrana Moštre 1 te se, također, planira istraživanje o mogućnosti izgradnje još jedne vjetroelektrane. Ovo je, ujedno, prva vjetroelektrana u Federaciji koja je puštena u rad 2013. godine. Uz planiranje istraživanja mogućnosti gradnje još jedne vjetroelektrane, ostali projekti koji se tiču obnovljivih izvora energije trenutno su u početnim, planskim fazama, kao što su: izgradnja manjih fotonaponskih elektrana, proizvodnja okolinski prihvatljivih goriva korištenjem šumskog otpada i ostataka te poljoprivrednog otpada i ostataka, izgradnja solarnih ćelija za grijanje zgrada i sanitarne vode za potrebe domaćinstava i industrije te izgradnja malih hidroelektrana. Tačnije, trenutno je u pripremi gradnja sedam manjih fotonaponskih elektrana ukupne priključne snage cca 300 kW koje su planirane za izgradnju na krovovima postojećih građevinskih objekata, ili kao slobodnostojeće na zemlji. Također, Prostornim planom (2014–2034) predviđena je proizvodnja okolinski prihvatljivih goriva korištenjem šumskog otpada i ostataka te poljoprivrednog otpada i ostataka – biomase.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Prema procijenjenim podacima, trenutno na području grada živi 39.938 stanovnika. Od ukupnog broja radno sposobnog stanovništva, od 15 do 64 godine je oko 26.300, te je krajem 2022. u gradu broj zaposlenih iznosio 10.511 (žene 4.783) s neto plaćom od 797 KM, dok je ev-

identirani broj nezaposlenih bio 5.732 (3.378 žene). Visoko je u 2021. godini, prema podacima Federalnog zavoda za statistiku, imalo i najnižu prosječnu plaću u Kantonu. Od ukupnog broja nezaposlenih najviše ih je u dobnoj skupini od 36 do 55 godina, u kojoj prednjači broj nekvalifikovanih i kvalifikovanih radnika. Značajan broj nezaposlenih je i u grupi od 21 do 35 godina, gdje je ponovo dominantan broj onih u grupi kvalifikovanih i nekvalifikovanih, ali i radnika sa srednjom stručnom spremom.

Udio radno sposobnog stanovništva u ukupnoj populaciji je oko 66 posto. Visoko je drugo po broju nezaposlenih u Kantonu u 2022. godini. Ipak, na osnovu informacija iz Biroa za zapošljavanje Visoko se može konstatovati da je stvarni broj nezaposlenih manji, s obzirom na to da je veći broj nezaposlenih na evidenciji zbog korištenja beneficija (zdravstvenog osiguranja, dječijeg dodatka, poreznih olakšica i sl.). Također, značajan dio radno sposobnog stanovništva u općini spada u neaktivno stanovništvo.

Ipak, mnogi ispitanici navode da je Biro za zapošljavanje ustvari biro evidencija, gdje nema komunikacije između biroa i poslodavaca u smislu kad se nekoj osobi ponudi jedan ili drugi posao, a ona to ne prihvati, pa da je oni onda brišu s evidencije. Jedan privrednik navodi da je nekad davno bio u potrazi za vozačima i da su dobili spisak s Biroa gdje je bilo 30-ak nezaposlenih osoba i, koga god su kontaktirali, kazao je ili da radi nešto privatno ili da se sprema na nekoliko mjeseci do Slovenije itd. Tačnije, Biro ne vodi evidenciju i mnogo ljudi na Birou ustvari ne traži posao.

Najbrojnija zanimanja s visokom stručnom spremom na evidenciji nezaposlenih su: pravnici, ekonomisti, socijalni radnici, politolozi i profesori bosanskog jezika. Pregledom zanimanja nezaposlenih mladih osoba od 15 do 30 godina najveći broj uočava se u kategoriji radnika za jednostavne poslove, zatim frizera i ekonomskih tehničara. Privrednici navode da je posebno posljednjih godina teško doći do stručnog kadra. Ono što se, također, dešava jeste da ima dosta prekvalifikovanih ljudi za neke pozicije, zbog čega firme nisu u mogućnosti da im ponude zaposlenje, a posebno i što je dosta mladih ljudi završilo neke fakultete koji ne odgovaraju onome što firme traže i sl. Dodatno, navodi se da trenutno mnogo radnika nedostaje u ugostiteljstvu te su neki vlasnici primorani da zatvaraju objekte jer nemaju radnika. S druge strane, zbog manjka kvalifikovanih radnika poduzetnici sada koriste uvoznju radnu snagu. Ispitanici

navode da se radnici iz Turske najviše traže, a tu su i Nepal, Indija, Bugarska... Pokazalo se da ta unajmljena radna snaga podiže produktivnost 30 posto u svakoj firmi, jer, kako ispitanik navodi, „naši radnici misle da su nezamjenjivi, pa sad kad se pojavila ova nova radna snaga i zamjena, bolje rečeno, i oni su se uozbiljili i mnogo bolje rade“.

U prosjeku, novoprijavljeni na evidenciji nezaposlenih čekaju oko tri godine. Na posao najkraće čekaju nezaposleni s visokom stručnom spremom, dok najduže čekaju nekvalifikovani radnici. Struktura nezaposlenih je nepovoljna zbog velikog broja nestručnih osoba, a nepovoljna je i starosna struktura nezaposlenih, gdje su dominantni oni u punom radnom kapacitetu – od 21 do 35 godina, kao i oni koji su višak kao posljedica deindustrijalizacije – stariji od 45 godina.

Velika i rastuća nezaposlenost stanovništva, posebno među ženama i mladima, rastuća nezaposlenost obrazovanog stanovništva, nizak stepen finalizacije u djelatnostima privrede i poljoprivrede, problem vodosnabdijevanja i neriješeno pitanje odlaganja otpada, neriješeni imovinskopravni odnosi, nizak budžet po glavi stanovnika, nedovoljan broj i kapacitet mehanizama i instrumenata za ostvarivanje prihoda iz turizma, samo su neki od izazova na tržištu rada ovog grada.

634

Izražena je migracija stanovništva. U Visokom je prisutan negativan migracioni saldo, kao i u ostatku BiH, ali i svijetu. Pri iseljavanju blago prednjači muški dio populacije, i to uglavnom, kako navode ispitanici, radno sposobni muškarci, što se u konačnici ogleda i u smanjenju sposobne radne snage na teritoriji grada. Nažalost, nema zvaničnog registra koji prati odlazak ljudi u inozemstvo, s obzirom na činjenicu da se vrlo mali broj odjavljuje s mjesta prebivališta u Visokom. Odnedavno, osim mladih, odlaze i starije generacije, odnosno porodice s djecom, uključujući i situirane osobe koje nemaju niska primanja. Pa je tako u posljednjim godinama novac postao sve rjeđi motiv za odlazak stanovništva, već su zdravlje i druge javne usluge te kompletna neizvjesnost u državi i budućnost za djecu postali glavni razlozi za migraciju.

Ipak, s obzirom na lokaciju Visokog i njegovu blizinu Sarajevu i Zenici, ispitanici navode da sugrađani, ukoliko ne uspiju pronaći zaposlenje u Visokom, u tome uspijevaju u susjednim gradovima, primarno u Sarajevu, tako da migracije nisu toliko izražene u Visokom kao u nekim mjestima, recimo, pri graničnim područjima BiH, ali je to definitivno jedan od problema s kojima bi se trebali ozbiljnije suočiti organi naše države. Dodatno, ispitanici navode da su mi-

gracije danas manje izražene nego u periodu prije COVID-19, koji je promijenio čitavu koncepciju, a onda su privredni subjekti shvatili da moraju izdvojiti određena finansijska sredstva za povećanja plaća kako bi održali svoju proizvodnju i plaće su prilično povećane, a i ljudi koji su migrirali shvatili su da nije baš jednostavno ni u stranoj zemlji. Ispitanik navodi da zna određen broj ljudi u Visokom koji su otišli vani i, kad su vidjeli šta sve trebaju tamo platiti, gdje spavaju i koliko je sve skupo, da su se vratili te u firmama u kojima su prije toga radili tražili da se vrate na ista radna mjesta.

Ispitanici, također, ističu da doprinose, poreze za zaposlene radnike treba smanjiti i da se tako da malo prostora privrednicima kako bi po osnovu tih sredstava poboljšali uvjete rada. Nadalje, mnogobrojne firme imaju loše uvjete rada. Ne samo u pogledu plaća već i samog radnog prostora i sl.

Jedan od ispitanika navodi da su se mjere aktivne politike zapošljavanja koje provodi Federalni zavod za zapošljavanje, dakle mjere koje se provode s federalnog nivoa, pokazale zaista dobrima, i to posebno mjere sufinansiranja i samozapošljavanja za poslodavce. Lokalna vlast je poprilično pasivna kada je u pitanju tržište rada. Aktivne mjere zapošljavanja odnose se uglavnom na dodjele od Vlade Kantona ili stranih donatora. Najrecentniji primjer sredstava osiguranih od Grada je podrška biznisu na godišnjem nivou koja je iznosila 180.000 KM. Na ovaj način podržano je otvaranje 12 novih biznisa koje su pokrenule mlade osobe (mlađe od 35 godina). Također, pružena je podrška ženama koje su registrovale obrte u 2020. i 2021. godini, a riječ je o ukupno 78 obrta. Nadalje, podrška je pružena i svim obrtima koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom, i to za oko njih 180.

Iz Gradske uprave navode da je u posljednje dvije godine više od 20 startupa finansirano i oni su pokrenuti i jako dobro rade na području grada. To su mladi ljudi koji donose nove ideje i svježinu i samim time inovacije u radu, i javna uprava, odnosno Gradska uprava, sa svojim javnim sektorom, uvidjela je da ti ljudi zaista mogu pomoći generalno i javnoj upravi i javnom sektoru u unapređenju određenih stvari.

Nadalje, kada je u pitanju saradnja Grada s međunarodnim donatorima, 2022. godine uspostavljen je projekt „Visoko – Brend poduzetništva“, koji se realizuje u okviru projekta “COVID-19 Investment Response” – EU4Business Recovery, koji finansiraju Evropska unija i vla-

da Savezne Republike Njemačke, a realizuju GIZ, MOR i UNDP. Cilj ovog projekta je poboljšanje lokalne privrede kroz novu generaciju poduzetnika koji spajaju tradiciju i inovativnost u profitabilne poslove i bolje uvjete rada za sve. U okviru projekta objavljena su do sada četiri javna poziva za učešće u Programu podrške poduzetništvu na području grada Visokog, koja uključuju tehničku i finansijsku podršku. Pravo učešća imale su sve osobe koje se nalaze na evidenciji JU Službe za zapošljavanje Zeničko-dobojskog kantona – Biro rada Visoko, a koje žele pokrenuti vlastiti posao na području grada Visokog. Jedan od poziva odnosio se i na nezaposlene žene koje planiraju pokrenuti poslovnu djelatnost, da se prijave za učešće.

636

Usljed nedostatka radne snage u metalskoj industriji, Grad je bio i učesnik projekta “3E” – „Together in Education for Employability and Employment“ (Zajedno u obrazovanju za zapošljivost i zapošljavanje), koji se realizovao u okviru IPA II Programa prekogranične saradnje Srbija – Bosna i Hercegovina 2014–2020. Njegov glavni cilj je bila podrška zapošljavanju i povećanju mogućnosti zapošljavanja na području mačvanskog okruga u Srbiji i ZDK u BiH. S tim u vezi, Grad Visoko je osnovao svoje partnerstvo za zapošljavanje i razvio svoj lokalni akcioni plan zapošljavanja koji će specifičnim mjerama doprinijeti smanjenju nezaposlenosti na području grada u narednim godinama. Na osnovu ciljeva utvrđenih u Lokalnom akcionom planu zapošljavanja Grada Visokog 2021–2024. godina, a u okviru ovog projekta, Grad je 2022. raspisao tri javna poziva za nezaposlene osobe za obuku 3D štampanja, obuku na CNC mašini i obuku za zanimanje zavarivač. Kao rezultat, 30 nezaposlenih osoba s područja grada i okoline steklo je neophodna znanja i vještine koje su tražene u lokalnim preduzećima te su time otvorili vrata sebi za lakše pronalaženje posla.

Dodatno, 2023. godine je ZDK objavio Javni poziv nezaposlenim osobama s područja Kantona za učešće u realizaciji programa sufinansiranja obrazovanja odraslih za potrebe tržišta rada ZDK u 2023. godini. Programom su predviđeni obuka i zapošljavanje 35 nezaposlenih osoba s evidencije JU Službe za zapošljavanje ZDK, za zanimanja zavarivač, CNC – operater, obrađivač plastike i šivač. Specifični cilj Programa je poticanje osoba prijavljenih na evidenciji nezaposlenih na području Kantona na uključivanje u neformalne programe obrazovanja odraslih u svrhu zapošljavanja.

Ipak, bitno je naglasiti da je grad Visoko prva lokalna zajednica u BiH koja je implementirala aplikaciju – “Biro App”, koja besplatno povezuje poslodavce i osobe koje traže posao. Upravo s nastojanjem da se prevaziđu negativni efekti pandemije na stanje u privredi, gradska administracija Visokog provela je IT servis u obliku aplikativnog rješenja, koje ima za cilj jednostavno povezivanje ponude i potražnje na tržištu rada. Putem ove aplikacije se stanovnici Visokog mogu na jednostavan, transparentan i besplatan način informisati o otvorenim oglasima za posao. Cilj aplikacije je stvaranje povoljnih uvjeta za povećanje kompetitivne prednosti kompanija, s jedne, kao i olakšavanje pristupa tržištu rada građanima, s druge strane, a kroz omogućavanje bolje međusobne povezanosti i komunikacije.

Dodatno, Visoko, kao i većina drugih jedinica lokalne samouprave, u mnogim slučajevima nema problem s nedostatkom radnih mjesta, već s nedostatkom kvalitetnih, odgovarajućih kadrova. Neophodno je postojećoj radnoj snazi omogućiti kontinuiran razvoj profesionalnih znanja i vještina kako bi se pratili svjetski trendovi i potrebe tržišta rada te postojećoj nezaposlenoj radnoj snazi ponuditi mogućnosti doškolovanja i prekvalifikacije u skladu s potrebama lokalnih poslodavaca. U tu svrhu Visoko već neko vrijeme provodi aktivnosti na programima prekvalifikacije i stručnog osposobljavanja u tijesnoj saradnji s lokalnim firmama i poslodavcima na čijim se radnim mjestima može vršiti praktična obuka. U prethodnom periodu Visoko je imalo programe stručnog osposobljavanja i prekvalifikacije radnika u koje je uključila privredna društva s područja općine Visoko, i to: „Prevent“ Visoko, „Alma Ras“ d.o.o. Visoko, „Sinerga“ d.o.o. Visoko, „Company D&U“ Visoko, koji su rađeni u saradnji s USAID Sida GOLD projektom. Tačnije, u saradnji s Mješovitom srednjom školom “Hazim Šabanović“ iz Visokog u prethodnom periodu razvijen je program obuke u neformalnom obrazovanju za stjecanje znanja i vještina za posao obučara, nakon čega su kandidati prošli kroz proces obuke. Nakon što je završena obuka u stalni radni odnos u firmi „Company D&U“ primljene su 63 osobe. Također, kroz dokvalifikaciju i školovanje, kao dio projekta implementiranog u Visokom, zaposleno je 80 osoba u „Prevent BH“, što ukupno čini 143 nova radna mjesta.

Ispitanik iz privatnog sektora navodi da je Grad već započeo projekt prekvalifikacije radnog osoblja poticanjem i otvaranjem novih obrta ili nekih malih biznisa, što znači da veći privredni subjekti mogu iskoristiti neke manje obrtnike i sl. za svoj proizvodni pogon ili za nabavku

nekih sirovina, a tako će se i oplemeniti grad novom radnom snagom koja će ovdje ostati i koja će biti zadovoljna ostankom u Visokom, da radi i da gradi svoju porodicu i svoj život. Također, Grad Visoko je već započeo jedan projekt usmjeravanja učenika da upišu određene smjerove u srednjoj školi, pa je tako bio jedan novi smjer, koji se ticao baš poljoprivrede i turizma, gdje su uložena određena sredstva za opremanje kabineta, postavljanje npr. određenog platenika za praktičnu nastavu i sl., gdje su se djeca zainteresovala da upišu te smjerove, a kako bi se pomoglo privredi, i da ti kadrovi koji izađu iz škole mogu biti odmah sposobni za rad, bez odlaska na fakultet.

Dodatno, privrednici navode da je pristutna i siva ekonomija, tj. neloyalna konkurencija prodaje na društvenim mrežama i na ulicama koja je velika opstrukcija privredi. To niko ne kontroliše niti kažnjava. Neki privatnici su probali skrenuti pažnju na to i obratiti se vlastima, ali nije ostvaren neki rezultat. Smatraju da bi se to moralo riješiti institucionalno i da bi trebala biti neka služba koja bi se bavila time.

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

638

Visoko je grad poznat po jako vrijednim ljudima. Grad Visoko ima veliki privredni sektor i odlične predispozicije za ekonomski razvoj, s obzirom na geografski položaj, saobraćajnu povezanost, raznovrsne prirodne resurse, dugogodišnje iskustvo u kožnoj, tekstilnoj i prehrambenoj industriji, kao i trgovini, te tradicionalno razvijen poduzetnički duh. S tim u vezi, što se tiče nosilaca privrednog razvoja grada Visokog, zastupljena su privredna društva koja se bave proizvodnjom kože i kožnih proizvoda, pakovanjem i preradom prehrambenih proizvoda, proizvodnjom tekstila i tekstilnih proizvoda, proizvodnjom građevinskog materijala te metaloprerađivačka i drvna industrija, kao i ona u sektoru autoindustrije. Većina ispitanika smatra da su trenutno najdominantnije industrije u gradu, koje se rame uz rame prate, poljoprivreda i turizam.

Dominantna su mala i srednja preduzeća – proizvodna, trgovačka i uslužna – koja su dio poslovne (industrijske) zone. Prema podacima Federalnog zavoda za statistiku iz 2022. godine, na teritoriji grada Visokog poslovalo je 957 pravnih lica, 546 jedinica u sastavu i 1.659 obrta. U Visokom su registrovane i četiri poljoprivredne zadruge (ZZ “Visoko“, Opća poljoprivredna zadruga „Ide-al“, Poljoprivredna zadruga „Moštre“ i Opća poljoprivredno-proizvodno-uslužna

zadruga „Bios“) te devet udruženja iz oblasti poljoprivredne proizvodnje. Nosioci razvoja poljoprivredne proizvodnje su sljedeća pravna lica: „Suša commerce“ d.o.o. Visoko, „Brovis“ d.d. Visoko, PPUZ „Bios“ p.o. Visoko, „Fruti-Funghi“ d.o.o. Visoko, „Voćar Piramida“ d.o.o. Visoko te Opća zadruga „Ide-al“ Visoko. Ipak, jedan ispitanik navodi da Visoko ima „tri industrijske zone“, ali da to ustvari nisu industrijske zone. Prijašnja lokalna vlast je odabrala nekoliko njiva koje su u vlasništvu 50 ljudi s „čudnim“ parcelama i oni su odlučili da će to biti „industrijska zona“. Unutar tih industrijskih zona ne postoje put, infrastruktura, energenti struja, plin, nema nikakve podrške.

Uspješan rad preduzeća u Visokom zasniva se na dugotrajnoj tradiciji i kvalifikovanim ljudskim resursima. Visoko je oduvijek bilo grad zanata, od kojih su neki uspjeli opstati i do danas, kao što su kožarski zanat, proizvodnja čibuka, češljeva, drvenih kutija, ćupova i sl. Na području grada postoji značajan broj industrijskih i privrednih objekata i postrojenja, od kojih je potrebno izdvojiti „Pogon Elektroprenosa“, IGM Visoko, pogoni firme „Prevent“, „Asfaltgranja“, „Brovis“, VISPAK, „Kent-Elit“, RAMPART te niz drugih privatnih firmi i preduzeća. Isto tako, postoji određen broj firmi i preduzeća koja se gase i dolazi do otpuštanja radnika, što utječe na izražavanje nezadovoljstva kod građana i predstavlja jedan od mogućih uzroka incidentnih situacija i protesta bivših uposlenika KTK „Visoko“ i „Velepromet“ Visoko.

U Visokom su locirane četiri poslovne zone različitih namjena koje su proizvodno-trgovačkog karaktera. S obzirom na privrednu strukturu grada, gdje dominiraju mala i srednja preduzeća, ona su dominantna i u poslovnim zonama. To su proizvodna, trgovačka i uslužna preduzeća. Poslovne zone u Visokom su Ozrakovići, Čekrekčije, Kula Banjer i Topuzovo polje. U svim zonama postoji mogućnost priključka na sve oblike komunalne infrastrukture (voda, struja, plin...). Sve parcele unutar zona su u privatnom vlasništvu, s tim da na svim parcelama Grad ima pravo raspolaganja, budući da se lokalitet nalazi u obuhvatu urbanističkog plana Grada, tako da Grad ima prvenstveno pravo kupnje. Djelatnosti koje su dozvoljene u poslovnim zonama su one koje svojim radom ne utječu na čovjekovu okolinu, kao što su: trgovina, proizvodnja, prerada, uslužne djelatnosti. Dodatno, poslovna zona Topuzovo polje ujedno je slobodna (bescarinska) zona koja je kao pravni subjekt formirana 1997. godine. S tim u vezi, logistička infrastruktura i potencijali za „greenfield“ i „brownfield“ investicije u slobodnim zonama su potencijali za

razvoj skladišne distribucije i logistike u gradu. Ipak, spomenute industrije su ujedno i jedan od zagađivača u lokalnoj zajednici, posebno kada je u pitanju očuvanje vodnog svijeta. Svijest o očuvanju okoliša i održivoj i odgovornoj proizvodnji u lokalnoj zajednici može biti dodatno ojačana.

Ipak, shodno svemu navedenom, grad Visoko je pogodno tlo za rast investicija. Mogućnosti za investiranje u postojećim poslovnim zonama su odlične. Investitorima bi, također, zanimljivi i iskoristivi mogli biti neiskorišteni potencijali u poljoprivredi, naročito organskoj.

640 Upravo kada je u pitanju poljoprivredna proizvodnja, povoljni su prirodni uvjeti za proizvodnju voća, povrća, mesa, mlijeka i mliječnih prerađevina. Ono što čini ograničavajući faktor u razvoju poljoprivrede su usitnjene parcele koje su obično na različitim lokacijama te neriješeni imovinski odnosi. Ipak, poljoprivredna proizvodnja u Visokom ima trend rasta u posljednjih nekoliko godina. Prema socioekonomskim pokazateljima za 2021. godinu, Visoko ima 8,6 posto neobrađenog zemljišta, što ga svrstava u lokalne zajednice s manjim postotkom neobrađenog zemljišta. Podignuto je do 150 ha intenzivnih zasada voća, a trend proizvođača povrća je proizvodnja u plastenicima. Otprilike, jednu trećinu poljoprivrednog zemljišta čine oranice i bašče koje spadaju po upotrebnoj vrijednosti u najkvalitetnije zemljište. Kvalitetno zemljište i blizinu rijeke stanovništvo moštanskog, dobrinjskog i radovljanskog područja koristi za proizvodnju povrća. Kada je u pitanju podrška ovom sektoru, lokalna vlast je 2022. godine objavila Javni poziv za odabir korisnika podrške za proljetnu sjetvu po Programu utroška sredstava iz budžeta Grada Visokog za podršku poljoprivredi za 2022. godinu radi dodjele finansijske pomoći za proljetnu sjetvu za kupljeni sjemenski, sadni materijal i mineralna gnojiva.

Nadalje, na području Visokog proizvode se mlijeko i mliječni proizvodi, meso i mesni proizvodi od goveda i peradi, mlinski i pekarski proizvodi, razne tjestenine, stočna hrana, sokovi raznih vrsta, voće i povrće konzumno i za preradu, med i proizvodi od meda, šumsko voće i povrće i drugi poljoprivredno-prehrambeni proizvodi. Ipak, usljed nedostatka ili nemogućnosti pronalaska posla u svojoj struci ili nekoj drugoj, bavljenje poljoprivrednom djelatnošću predstavlja alternativu za rješavanje egzistencijalnih pitanja mladih. U posljednje četiri godine broj mladih koji se bave poljoprivrednom proizvodnjom povećao se za više od 50 posto. Prema stepenu obrazovanja, najviše je mladih koji se bave poljoprivredom sa završenom srednjom ško-

lom (235), zatim s osnovnom (55), s fakultetom (19), mlade osobe s nezavršenom osnovnom školom (16) i sa završenom višom školom (11).

Kada je riječ o prehrambenoj i prerađivačkoj industriji, pojedini visočki brendovi prepoznatljivi su širom svijeta, što otvara mogućnosti za dodatne investicije i ulaganja u ove industrije. Jedan od poznatijih je „Zlatna džezva“ kompanije „Vispak“ d.d. Visoko. Prepoznate su i firme koje se bave proizvodnjom mesnih prerađevina, pilećeg mesa i suhomesnatih proizvoda. U Visokom se suho meso i sudžuka tradicionalno prave od pedesetih godina.

Kada je u pitanju ratarstvo, evidentno je povećanje proizvodnje krmnog bilja – silažnog kukuruza, kao i proizvodnje povrća u zatvorenom prostoru. Općina Visoko zauzima vodeću poziciju u Kantonu po zasijanoj djetelini, krompiru, grahu, paprici i nudi investicione mogućnosti u ratarstvu. Za sektor voćarstva Grad ima vrlo povoljne hidrogeološke uvjete za sadnju maline te je u posljednjih nekoliko godina zasnivanje voćnjaka krošnjastog voća u stagnaciji, a sve veće interesovanje vlada za proizvodnju maline. Također, peradarska proizvodnja i pčelarstvo na području općine Visoko imaju trend rasta. U pogledu proizvodnje suhomesnatih proizvoda u BiH, tradicionalno posebno mjesto zauzimaju suho meso i sudžuka koji dolaze s područja Visokog. Proizvodnja suhomesnatih proizvoda u Visokom ima značajan, ali neiskorišten potencijal za proširenje proizvodnje, povećanje zaposlenosti i povećanje plasmana, što će doprinijeti evropskoj i svjetskoj prepoznatljivosti već etabliranog brenda visočke pečenice i sudžuke. U Visokom se stotinjak porodica bavi ovim poslom, a kvalitet i okus proizvoda zavise od ishrane goveda, pripreme mesa i drva koja se lože pri sušenju. Što se tiče samog napretka ovog sektora, Visoko je u proteklom periodu jako puno uradilo. Prema riječima jedne ispitanice, Grad je brendirao visočku pečenicu i zaštitio je i samim tim omogućio ovim i manjim i većim proizvođačima da budu br. 1 na tržištu jer sad se zna da postoji samo visočka pečenica, da nije ni jedna druga pečenica, da su sve ostale njene kopije.

Tekstilna i kožarska industrija imaju duži niz godina značajno učešće u privrednoj strukturi grada. Njihovi proizvodi, zbog zavidnog kvaliteta, plasiraju se na zahtjevno evropsko tržište. Socijalni aspekt ove industrijske grane je izuzetno značajan za Grad, jer zapošljava veliki broj radnika koji su, generalno, niže kvalifikacijske strukture koju uglavnom čini ženska radna snaga, s velikim udjelom ličnog rada, u kojoj je cijena tog rada niža nego u drugim granama pre-

rađivačke industrije. Najveći izvoznik u BiH, po konsolidovanim rezultatima poslovanja, već niz godina zaredom, jeste „Prevent BH“ d.o.o. Visoko, koji saraduje s renomiranim svjetskim proizvođačima u autoindustriji, kao što su „Volkswagen“, „Audi“, „Škoda“, „Seat“, BMW, PSA grupacija, „Renault“. Dodatno, jedan ispitanik navodi kako su neke od prepreka u ovom sektoru nemogućnost izvoza svježe kože i nemogućnost izvoza kože namijenjene za ljudsku upotrebu, od koje se proizvode kolagen i želatin, što je trenutno jako popularno u svijetu, ali, nažalost, u BiH nemamo te certifikate, nemamo te standarde i tako ne možemo izvoziti iz BiH tu kožu.

Metaloprerađivačka, građevinska i drvna industrija imaju dugu tradiciju i ostvaruju dobre poslovne rezultate. Tradiciji i uspješnosti drvnog sektora u Visokom doprinose šume, kao izuzetan resurs koji privredne subjekte u ovom sektoru stavlja u pozitivnu poziciju u odnosu na konkurente na tržištu i jako dobro kotiraju na inozemnom tržištu. Također, veliki broj građevinskih preduzeća posluje uspješno na području grada Visokog.

642

U Visokom, osim iznimno važnih dijelova privrede, prepoznat je i turizam kao strateška grana razvoja. Dobar geografski položaj, blizina glavnom gradu, dobra povezanost s ostalim gradovima i regijama i ugodna klima, od bitnog su značaja za promociju Visokog kao turističke destinacije. Rast turističkog prometa posljednjih godina potvrđuje da je Visoko na putu da turizam postane aktivni generator razvoja privrede, a time i stvaranja novih radnih mjesta. U ovom gradu nalazi se šest nacionalnih spomenika BiH, što govori o bogatom kulturno-historijskom naslijeđu i značaju ovog grada kroz historiju za cijelu BiH, o kojoj govori historijski dokument „Povelja Kulina bana“. Uz to, prirodne ljepote, kultura i tradicija, turistička odredišta, uključujući antičke i srednjovjekovne lokalitete i objekte, vjerske objekte, Zavičajni muzej, Bosansku dolinu piramidu, neke su od zanimljivosti.

Ipak, dosta ispitanika je istaklo da, iako se Visoko smatra nekim turističkim gradom, to ipak nije turizam zato što turizam trenutno drže pojedinci, a lokalna zajednica ne ulaže dovoljno u taj sektor. Do sada je jedan pojedinac napravio jednu turističku atrakciju, a Grad nije bio sposoban da napravi jedan vozić, jedno šetalište, hotel i sl. Gospodin Semir Osmanagić je napravio velik iskorak, ne samo za Visoko nego čitavu državu, ali nije podržan od države na način na koji to takav jedan projekt zaslužuje. Dodatno, Visokom nedostaje turist info biro, koji, kako ispitanici kažu – imamo, a nemamo. Turisti dođu i hodaju po ulici, raspituju se gdje će.

Također, jedan ispitanik navodi kako se u posljednje vrijeme turizam više razvija, što pozitivno utječe i na prehrambene kompanije u smislu povećane potrošnje proizvoda, povećanog broja novih konzumenata koji se, kad dođu u Visoko, prvi put susreću s određenim proizvodima i ostaju zadovoljni te nastavljaju s korištenjem i konzumacijom tih proizvoda.

Lokalna vlast nastoji ubrzati ekonomski razvoj grada te upravo razvojem industrijskih zona Grad želi ostvariti dodatno stimulatívno djelovanje prema poduzetnicima, kako bi se u konačnici stimulisao brži razvoj postojećih preduzeća i postiglo privlačenje direktnih stranih investicija. Lokalna zajednica nastoji konstantno jačati saradnju s privrednim subjektima. Iz Gradske uprave navode da su u potpunosti korisnički orijentisani i u svakom trenutku spremni biti partner ulagačima i pružiti im svu potrebnu pomoć i podršku. Jedan od primjera jeste poticanje proizvodnje maline, koje Grad provodi kroz program Razvoja savremene proizvodnje jagodičastog voća na području Visokog, u cilju zapošljavanja stanovništva u ruralnim područjima, a koji podrazumijeva organizaciju proizvodnje jagodičastog voća na dugoročnom nivou i apsolutno savremenim osnovama u svim segmentima. Nosilac ovog programa je kompanija „Frutti-Funghi Export-Import“ d.o.o. Proizvodi ove firme izvoze se u Italiju, Austriju, Njemačku, Francusku, Sloveniju i Tursku. Kompanija posjeduje najveću plantažu američke visokožbunaste borovnice na području BiH te je upravo ovaj program bio osmišljen tako da se razvoj proizvodnje plodova na području grada Visokog bazira na lokalnoj produkciji sadnog materijala u okviru kompanije „Frutti-Funghi“, koja posjeduje rasadnički kapacitet u saradnji s Gradom. Nakon produkcije sadni materijal je Grad dodjeljivao lokalnom stanovništvu, odnosno potencijalnim kooperantima kompanije, te time osigurao zagarantovan sistem otkupa i zapošljavanje lokalnog stanovništva, a lokalnoj kompaniji su ojačali kapaciteti i osigurana konkurentnost na tržištu.

U vezi s tim šta konkretno učiniti za ekonomski razvoj, ispitanici smatraju da treba osnovati jedan poseban kutak za investitore. Da jedan investitor, kada uđe u zgradu Gradske uprave, ne treba tražiti informacije od četiri službe. Dakle, da postoji jedna posebna kancelarija u kojoj će biti zaposlena dva do tri službenika koji će moći pružiti adekvatnu informaciju po pitanju građevinskih dozvola, po pitanju poreznih olakšica, po pitanju svih odluka na gradskom nivou koje regulišu privredno poslovanje, tako da bi to bilo od velikog značaja, ne samo za strane već i za domaće investitore.

Lokalna vlast pokazuje popriličan interes da pomogne firmama iz realnog sektora da osiguraju primjetno deficitarnu radnu snagu, kao i da pruži bolje uvjete života trenutnim kadrovima. Ipak, uglavnom su to prioriteta predstavljeni u lokalnim strateškim planovi po pitanju daljnjeg unapređenja poslovnog okruženja i ekonomskog razvoja, koji još uvijek nisu pokrenuti u stvarnosti. Finansijska podrška za firme u nastajanju je postojala i ogledala se u javnim pozivima koji su prethodno spomenuti od Grada kao dio projekta s međunarodnim organizacijama. U saradnji sa stranim donatorima, udružuju se sredstva te se kreiraju posebne grant sheme koje se usmjeravaju u razvoj poduzetništva, te Grad učestvuje u njima. Dodatno, ispitanici su naveli da je u gradu razvijeno poduzetništvo, međutim, zbog male frekvencije dolazaka ljudi koji nisu iz Visokog u samo Visoko, sve više se gasi taj poduzetnički duh jer su lokalne firme usmjerene ka velikim centrima.

644

Jedna ispitanica navodi da, kad je u pitanju podrška privrednim subjektima, Grad Visoko, u skladu sa svojim nadležnostima i budžetom, pomaže u većem dijelu manje obrte i ove koji su deficitarni, koji su nam bitni da se razvijaju, a, s druge strane, prema nadležnosti, Kanton i Federacija podržavaju malo veće privredne subjekte. Ipak, lokalna vlast, osim grantova, treba uvesti i ostale olakšice privatnom skrotu. Naprimjer, da se brže mogu dobiti određene dozvole, da postoje službenici koji preuzimaju određeni predmet, pa ga oni vode da građani ne bi morali dolaziti nekoliko puta, da sami službenici prikupljaju određene dozvole s drugih nivoa vlasti i sl.

Većina preduzeća u Visokom je izvozna i uspješnost njihovog poslovanja prvenstveno zavisi od uvjeta na vanjskim tržištima, kao i općeg poslovnog okruženja na nivou BiH. Prema zvaničnim podacima, grad Visoko zabilježio je u 2020. godini prosjek izvoza po stanovniku u iznosu od 8.005,17 KM, a uvoza 8.251,98 KM, na osnovu čega je treći najveći izvoznik po stanovniku u Kantonu. Ispitanici navode da je Visoko jedan od rijetkih gradova koji imaju slobodnu bezcarinsku zonu, što je izvoznicima primamljivo jer lakše mogu upravljati svojom robom i sličnim stvarima. Shodno tome, to je jedan od bitnih uvjeta koje pruža Grad i tako privlači određene privredne subjekte.

Pandemija COVID-19 nesumnjivo je negativno utjecala i na poslovanje skoro svih privrednih subjekata u gradu Visokom. Kompanije su se suočavale s poteškoćama u nabavci sirovine i repromaterijala neophodnog za poslovanje te je veliki broj izvoznika bio spriječen da izvozi,

a pojedine kompanije su potpuno obustavile rad. Ipak, pandemija je bila i od koristi za neke firme, posebno one koje su iskoristile prednosti digitalizacije u tom periodu. Jedan od takvih primjera je i vodeći proizvođač kartonske ambalaže u BiH „Neimax“ d.o.o. iz Visokog, koji je, i pored brojnih problema u poslovanju u vrijeme pandemije COVID-19, investirao oko pola miliona KM u unapređenje proizvodnje.

Ispitanici navode da ratna dešavanja nisu mnogo iselila ljude iz Visokog i ne postoji dijaspora koja bi, kao što je to specifično za Krajinu ili Hercegovinu, dostigla već 30 godina u dijaspori i da sad ulaže u Visoko, a ti koji sad odlaze iz Visokog vjerovatno nemaju tu moć da će u nekih narednih desetak godina moći po automatizmu ulagati u Visoko.

Ne postoje zvanični podaci o broju dijaspore iz Visokog, ali u poređenju s nekim drugim jedinicama lokalne samouprave, grad nema mnogobrojnu dijasporu. Ispitanici navode da niti se dolazi niti se puno odlazi iz Visokog zato što je vrlo blizu Sarajeva, pa sve ono što nema Visoko, ili ako ne možete naći zaposlenje u Visokom, možete u Sarajevu, te je i jako blizu Zenice, pa građani i tu nalaze zaposlenje i nemaju toliku potrebu da napuštaju državu. Bez obzira na to, dijaspora je zainteresovana za pomoć Visokom i jedan od takvih primjera je Amir Šahinović, Visočanin koji živi i radi u Sidneju (Australija), koji je odlučio pomoći rodnom gradu u periodu pandemije koronavirusa. Naime, donirao je 300 zaštitnih vizira Štabu civilne zaštite Grada Visokog. Nisu zabilježeni neki projekti koje su pokrenuli povratnici. Lokalna vlast nije do sada mnogo učinila kako bi doprinijela saradnji s dijasporom, ali ističu da im je u planu poboljšanje komunikacije s njom te je Grad prošle godine učestvovao u „Danima dijaspore“ u Sarajevu.

645

Grad Visoko nije direktno fokusiran na razvoj IKT sektora niti raspolaže kvalitetnim kadrovima u IKT sektoru, a mladi koji su se obrazovali u tom smjeru uglavnom nisu zainteresovani da se vrate u rodni kraj. Ipak, tehnologija je danas sastavni dio svake firme i privatni sektor sve više teži ka digitalnoj transformaciji svojih procesa. Tako su i firme u Visokom digitalizovale neke svoje poslove uz pomoć projekata međunarodnih organizacija te je ova gradska administracija prva u BiH implementirala aplikaciju koja besplatno povezuje poslodavce i osobe koje traže posao.

Kada su inovacije u pitanju, inspirativne priče iz Visokog dolaze uglavnom od individualnih preduzeća koja moraju pratiti najnovije tehnologije i biti inovativna u svom poslovanju kako bi

pratila dinamiku tržišta u kojem posluju. Jedan od tih primjera je firma „Prevent Interior“, koja je nedavno uvela novi program za IKEA-u s modelom savremenog i inovativnog dizajna. Nadalje, zadruga „Bios“ iz Visokog je lansirala web-platformu eBios.ba kako bi uspostavila redovne isporuke svježeg voća i povrća te kvalitetnih džemova i sokova za tržište. I „Vispak“ je plasirao nove proizvode na tržište te su se općenito proizvodni pogoni članica grupacije „AS Holding“ pokazali inovativnima i plasirali na tržište nekoliko brendova koji svojim karakteristikama dokazuju originalnost i unikatnost u odnosu na ostale iz iste kategorije. Ipak, iz firme navode da ograničen pristup stranim fondovima utječe na njihovu poziciju na tržištu koju uzročno limitiraju njihovi kapaciteti i tehnološki razvoj. Dodatno, jedan ispitanik navodi da je momak iz Visokog, još uvijek student informatike na jednom od univerziteta u Sarajevu, napravio web-stranicu Visokog na kojoj se objavljuju sve bitne informacije iz tog grada. Naprimjer, tu se turisti koji dolaze u Visoko mogu informisati o tome gdje spavati, jesti, kako posjetiti nacionalne spomenike, tu se mogu naći i datumi važnih događaja i sl.

646

Lokalna vlast do sada nije poduzela neke konkretne korake kada je u pitanju podrška inovacijama, u smislu kreiranja programa i poticaja za inovacije i slično. Zasigurno, ideje su tu, samo je potrebna podrška, kako pojedincima tako i kolektivu.

Unapređenje kvaliteta javnih usluga i javne infrastrukture jedan je od strateških prioriteta Grada Visokog. Neke od inicijativa koje lokalna vlast počinje provoditi jesu projekti ulaganja u javnu rasvjetu. Također, kada su u pitanju javne usluge, Grad teži tome da transparentno i efikasno riješi sve zahtjeve građana. U vezi s tim, Visoko pruža javne usluge i elektronskim putem, kao što je elektronski registar i sl.

Nadalje, geografski položaj grada Visokog, cestovne i željezničke infrastrukture pružaju mogućnosti za daljnji razvoj područja u cjelini. Grad raspolaže prirodnim kapitalom, tj. prostorom za formiranje i izgradnju poslovnih/industrijskih zona s povoljnim terenskim uvjetima za prostorni razvoj. Visoko je prometno povezano s ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine putem cestovnog i željezničkog koridora. Smješteno je uz cestovni Koridor 5C, a trenutno je autocestom A-1 povezano sa Zenicom, na jednoj, i Jošanicom, Vogošća, na drugoj strani, te dalje magistralnim putem M-17 sa Sarajevom, dok je s preostalim susjednim općinama povezano regionalnim putevima. Nalazi se uz željezničku prugu Sarajevo – Zenica. Izuzimajući trasu

autoputa koja prolazi kroz područje općine Visoko, ostale putne komunikacije su uglavnom u lošijem stanju zbog postojanja udarnih rupa i oštećenog kolovoznog zastora. Također, evidentni su i nedostatak te dotrajalost vertikalne i horizontalne saobraćajne signalizacije. Kroz područje općine Visoko prolazi željeznička pruga koja povezuje Sarajevo sa Zenicom i dalje. U proteklih nekoliko godina nije bilo značajnijih ulaganja u razvoj cestovne mreže, koja je u nadležnosti Grada, a koja bi zasigurno utjecala na cjelokupni privredni rast.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Statistički podaci ukazuju na sve izraženiju ekonomsku i socijalnu nejednakost u Visokom. Ranjive, socijalno ugrožene i marginalizovane grupe u stanju su dugoročne socijalne ugroženosti. Putem JU Centar za socijalni rad Visoko, iz budžeta Grada, korisnicima se isplaćuju stalne i povremene socijalne pomoći. Crveni križ grada Visokog, prema procjenama potreba, a u skladu sa svojim mogućnostima, svakodnevno pruža pomoć ugroženim građanima.

Iz Centra za socijalni rad navode da se trude da sarađuju s privrednicima te da je pokrenuta inicijativa da se privrednici uključe u socijalni aspekt društva. Shodno tome, svakog mjeseca jedan od privrednika dođe i rasporedi prehrambene proizvode u pakete, zajedno s uposlenicima Centra. Nadalje, postoji i saradnja s međunarodnim organizacijama, gdje se socijalno ugroženima doniraju plastenici, peći, drva, ogrjev, sve što je potrebno za normalan život. Također, u saradnji s „World Visionom“, formirani su timovi za sprečavanje trgovine ljudima i prosjačenja jer ima puno prosjaka, s obzirom na to da je Visoko turistička destinacija. Do sada je ovim putem izdato već 40 prekršajnih naloga za dva-tri mjeseca, neke ljude su i prebacili iz Visokog, koji su dolazili iz Mostara, Banje Luke i sl.

Ispitanici iz lokalne vlasti navode da je Grad učinio dosta u vezi sa smanjenjem nejednakosti, pa su uvedeni razni novčani poklon-paketi za novorođene bebe, pomoć za vantjelesnu oplodnju, pomoć djeci s posebnim potrebama i sl.

Mladi su prepoznali i nejednak pristup obrazovanju, koji opet može zavisiti od nejednakih ekonomskih i socijalnih parametara. U sklopu osnovnih škola na području grada nema odjeljenja za učenike s posebnim potrebama, nego oni pohađaju nastavu s ostalim učenicima, što često doprinosi dodatnoj društvenoj isključenosti i nejednakosti. Nadalje, prema podacima

Strategije prema mladima grada Visokog, nezaposleni mladi ljudi imaju ograničen pristup neformalnom obrazovanju i mogućnostima za stjecanje i unapređenje znanja i kompetencija. Nejednaka je dostupnost informacija o obukama, a pokrivenost programima obuka je geografski neravnomjerno raspoređena, čime je onemogućeno učešće svih zainteresovanih mladih ljudi.

Jedan pozitivan primjer smanjenja nejednakosti je i projekt “Odgovor mladih” Udruženja “Mladi volonteri” iz Visokog, koji je predstavio alternativni koncept pomoću kojeg mladi mogu biti nosioci promjena u zajednici, ali i pokretači i inicijatori razvoja. Podržan kroz program „Stvaranje povoljnijeg okruženja za civilno društvo“ (EMBRACE), koji finansira vlada Kraljevine Norveške, a provodi Razvojni program Ujedinjenih naroda (UNDP), “Odgovor mladih” kao jedan od glavnih ciljeva imao je okupljanje i osnaživanje grupe mladih ljudi koji će znati koja je njihova pozicija u društvu i voditi daljnje društvene promjene.

Mladima iz Udruženja je projekt mnogo značio, posebno kada su u pitanju aktivnosti na poboljšanju obrazovanja, zatim čišći grad i naselja u kojima stanuju, gdje su imali jednu veliku akciju čišćenja. Podnijeli su jedinici lokalne samouprave zahtjev za rješavanje problema pasa lotalica i slične aktivnosti koje su pokrenule i afirmisale mlade kao aktivne članice i članove zajednice. Posebno važan segment bile su edukacije putem kojih su mladi stekli brojna znanja iz oblasti aktivizma, volonterizma i nadležnosti nivoa vlasti, a sve s ciljem pravilnog pristupanja i slanja inicijativa na pravu adresu. Sve aktivnosti doprinijele su poboljšanju kompetencija mladih u Visokom, što im daje mogućnost za pozicioniranje na liderske pozicije. Projekt je utjecao na poboljšanje kvaliteta cjelokupnog položaja mladih. Zahvaljujući implementaciji projekta “Odgovor mladih”, omogućeno je poboljšanje položaja mladih na području grada Visokog kroz aktivno uključivanje u procese javnog dijaloga na lokalnom nivou.

648

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Ključni preduvjeti za održiv razvoj grada, koji su prvenstveno u nadležnosti lokalne zajednice, ostaju neispunjeni. To su, prije svega, održivo upravljanje otpadom i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda prije ispuštanja u rijeku. Neophodno je da sve industrijske firme počnu tretirati svoje otpadne vode prije ispuštanja u vodene tokove, u skladu s već postojećim zakonima. Za potpunu zaštitu javnog zdravlja i prirodnih resursa grada nužno bi bilo u potpunosti zaustaviti ispuštanje otpadnih voda iz poslovnih objekata, ali i iz domaćinstava, u rijeke i potoke.

Poljoprivredna i prehrambena industrija imaju dugu tradiciju na području grada Visokog, s dobro kvalifikovanom radnom snagom, od koje je danas u ovim industrijama zaposleno i angažovano dosta radnika i samostalnih privrednika, odnosno poljoprivrednika. Ipak, dosta plodnog zemljišta je još neobrađeno, što predstavlja priliku za pokretanje ekološke proizvodnje i proizvodnju zdrave hrane, s obzirom na to da većina poljoprivrednih površina mnogo godina nije hemijski tretirana. Poljoprivrednici nemaju praksu provođenja hemijske kontrole, tako da se korištenje mineralnih đubriva vrši neracionalno, što dovodi do neplodnosti zemljišta i smanjenja produktivnosti. Neophodno bi bilo poljoprivredu razvijati na principima održivosti i bez upotrebe pesticida, herbicida i vještačkih đubriva, ili barem njihovu upotrebu strogo kontrolirati.

U 2021. godini provedena je recertifikacija te je zaključeno da Gradska uprava uspješno upravlja sistemom kvaliteta i zaštitom okoline u skladu s dva ISO standarda, upravljanja kvalitetom - ISO 9001:2015. i zaštitom okoline - ISO 14001:2015. Lokalna vlast je provela ekološku akciju „Čisto Visoko – naš obraz“, kao i akciju sadnje drveća povodom Međunarodnog dana planete, u saradnji s UNDP-om. Organizovali su i čišćenje i uređenje korita rijeka Bosne i Fojnice.

Prirodni resursi na području grada Visokog nude priliku za razvoj lovnog, ribolovnog i rekreativnog turizma koji bi povećao stepen urbaniteta grada. Nova vlast se trudi da poveća ulaganje u poljoprivredu i turizam. S tim u vezi, u 2020. godini, za vrijeme bivše vlasti, realizovano je tek 60.000 KM, dok je već u 2021. povećana podrška poljoprivrednicima na 460.000 KM. U prethodnoj godini je podrška iznosila 640.000 KM. Visoko je lider u peradarstvu, plasteničarstvu i malinarstvu. Grad je prvi u FBiH pomogao proizvođačima mlijeka u vremenu velikih suša i velikih poskupljenja hrane.

Nadalje, za potrebe turizma osigurana je podrška na godišnjem nivou u iznosu od 135.000 KM, dok je ona u prethodnoj vlasti iznosila svega 2.000 KM. Novim i većim izdvajanjima za turizam obuhvaćeni su projekti kao što su: planinarske staze u rejonu Visočice, Ravana i Čajagrada, izrada i postavljanje info tabli, tabli s putokazima, klupa za odmor s kantama za smeće te nadstrešnica s klupama Gorani i Gorica, Stakleni grad. Nabavljeni su i instalirani bungalovi na izletištu Ada – Buci, opremljeni planinarski domovi i kuće, kao i lovački domovi, te uređen muzej. Također, od značaja je naglasiti i dolazak većeg broja turista koji posjećuju Arheološ-

ki park “Bosanske piramide”, gdje je Fondaciji „Arheološki park“ dodijeljeno zemljište na korištenje za parking prostor za sve posjetioce. Trenutno je u toku adaptacija novog Info turist biroa, a u okviru podrške turizmu je i čin proglašenja počasnih građana Novaka Đokovića i Muse Šahina. Jedan ispitanik navodi kako u Visoko dolaze brojni turisti, da bude po 20.000 ljudi na jednom mjestu, a niko ne dođe u grad, svi dođu na piramidu i odu kućama. Razlog je taj što ne postoje vodiči i neke informacije o tome da se može posjetiti i grad. Dodatno, Visoko nema hotel, a želi da se bavi turizmom.

Cilj 12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja

U gradu Visokom su prisutni značajni gubici vode zbog neadekvatnog održavanja te starosti lokalnih vodovodnih sistema. Također, evidentna je i neodgovorna potrošnja električne energije usljed energetske rastrošnih objekata i generalno nesavjesne upotrebe energije. U vezi s tim u Visokom su u realizaciji projekti utopljanja objekata obrazovnih ustanova, s ciljem uštede energije i smanjenja zagađenja, a koje finansira Kanton.

650

S obzirom na to da je Grad Visoko jedan od potpisnika Sporazuma gradonačelnika od 2019. godine, očekuje se provedba mjera za ispunjenje vizije Evropske unije za klimu i energiju na području ove lokalne zajednice. Između ostalog, cilj je omogućiti svim građanima pristup sigurnoj, održivoj i cjenovno dostupnoj energiji, što će pridonijeti unapređenju kvaliteta života i povećanju energetske sigurnosti. Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama (SECAP) definisao je mjere za ovu lokalnu zajednicu za period do 2030. godine.

Kao što je već navedeno, poslove prikupljanja i deponovanja otpada provodi JKP „Visočica“ Visoko. Otpad se ne razvrstava. JKP „Visočica“ vrši organizovano sakupljanje i odvoz komunalnog otpada na području grada i dijelu prigradskih naselja. Ipak, na području grada postoji 12 otpada sekundarnih sirovina, od kojih većina ne posjeduje odobrenje za rad. Svi otpadi su evidentirani i o tome su obaviješteni nadležni općinski i kantonalni organi radi poduzimanja mjera i radnji iz njihove nadležnosti. Veliki dio ukradenih metalnih predmeta završava na tim otpadima i veoma ih je teško iskontrolisati. Dodatno, Visoko je jedan od rijetkih gradova u BiH koji vrše kontinuiranu analizu morfološke strukture miješanog komunalnog otpada. S tim da

treba naglasiti da se analiza obavlja u okviru Regionalne sanitarne deponije Mošćanica, na koju se dovozi i finalno odlaže otpad iz Visokog.

Ispitanici navode da je Visoko jedini grad u Kantonu koji u stopostotnom procentu odvozi smeće. I time je u potpunosti riješen sam odvoz smeća u Visokom. Također, javno komunalno preduzeće u Visokom ima posebne programe za odvoz različitog otpada animalnog porijekla ili otpada koji se treba posebno zbrinuti i sl. i nude privrednim subjektima svoje usluge. Vrlo često Gradska uprava ima ekološke akcije, zajedno s udruženjima, građanima, privrednim subjektima i javnim sektorom, u čišćenju samog grada i jedna takva akcija je nedavno završena - „Čist obraz za čisto Visoko“. Međutim, još uvijek ne postoji dovoljno razvijena svijest kod građana o tome, prave se različite deponije, ali Grad se jako dobro bori s tim, čisti te deponije, postavlja nadzorne kamere na deponijama, kupuje dobru opremu za tu djelatnost. Nedavno je kupljena najmodernija čistilica za grad, više od 200.000 KM je uloženo u to kako bi se stanje pospješilo, da se čišćenje može provoditi i u uskim, malim ulicama. Tako da postoji jako puno tih projekata na kojima se radi na zaštiti samog okoliša. Nadalje, kada je u pitanju savjest lokalnog stanovništva, ispostavilo se da je nekolicina proizvođača suhog mesa neprimjereno odlagala svoj otpad, pa su dobili određene kazne, ali puno još treba poraditi na tome. U tom smjeru pomaže i Institut za zdravlje i sigurnost hrane. Grad s njima ima potpisan sporazum o saradnji i oni povremeno održe i edukacije za stanovništvo.

651

Odlukom o izmjenama i dopunama Odluke o komunalnom redu u cilju povećanja pokrivenosti teritorije općine Visoko uslugama organizovanog prikupljanja otpada isto je prije nekoliko godina prošireno na naselja izvan gradskog područja koja su priključena na gradski vodovodni sistem, a do tada nisu bila obuhvaćena organizovanim prikupljanjem i odvozom komunalnog otpada. Ovom odlukom propisano je da se u naseljima koja su priključena na gradski vodovodni sistem prikupljanje komunalnog otpada vrši putem adekvatnih posuda za smeće. Odvoz komunalnog otpada vrši JKP „Visočica“ Visoko, a posude za smeće i kontejnere za korisnike usluga osigurala je Općina Visoko iz donatorskih sredstava Švedske razvojne agencije SIDA.

Grad Visoko je prije nekoliko godina pristupio izradi Plana upravljanja otpadom na osnovu Sporazuma između Ambasade Švedske i Grada o realizaciji projekta upravljanja čvrstim otpadom u BiH, koji podržava Švedska u cilju izgradnje efikasnog sistema upravljanja čvrstim otpa-

dom u općinama u BiH. Na osnovu pristupanja projektu Gradu Visokom odobreno je 470.000 KM. Glavni ciljevi projekta uključivali su poboljšanje upravljanja čvrstim otpadom; proširenje sistemskog i organizovanog prikupljanja i odvoza komunalnog otpada; jačanje znanja i svijesti u pogledu upravljanja otpadom te bolju uslugu i naplativost usluge prikupljanja komunalnog otpada. Grad je ove godine s firmom ENOVA d.o.o. Sarajevo zaključio ugovor o izradi Plana upravljanja otpadom na području grada Visokog za period od 2022. do 2027. godine, u iznosu od 20.475 KM s PDV-om. Sredstva za realizaciju navedenog ugovora osigurali su Fond za zaštitu okoliša FBiH i Grad Visoko iz svog budžeta.

652

Glavni izvori zagađenja zraka u gradu, osim industrije, jesu male kotlovnice i individualna ložišta u domaćinstvima, automobilski ispušni plinovi i divlje deponije. Na teritoriji grada nema izgrađenog sistema daljinskog grijanja. Visoko i njegovi stanovnici koriste plin i tradicionalne individualne, decentralizovane izvore zagrijavanja. Najveći dio zagađenja uzrokuju upravo zastarjeli i energetske neefikasni sistemi grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, kao i korištenje električne energije na energetske neefikasan način. Shodno tome, lokalna vlast planira izgradnju solarnih ćelija za grijanje zgrada i sanitarne vode za potrebe domaćinstava i industrije. Dodatno, lokalna je vlast, što je u domenu njene odgovornosti, ukidanjem paušala na mjerno mjesto za plin ovaj energent učinila cjenovno pristupačnijim građanima, a sve u cilju smanjenja zagađenja zraka u toku grijne sezone. U 2021. godini su tako osigurali da ne dođe do poskupljenja plina u zimskom periodu.

Generalno, do 5 posto budžeta lokalnih zajednica izdvaja se na troškove električne energije i održavanje sistema javne rasvjete. U Visokom je javna rasvjeta još uvijek pokrivena starim, energetske neefikasnim tipom sijalica te je Strategijom razvoja grada planirana rekonstrukcija postojeće mreže javne rasvjete kako bi se postavile LED sijalice. Nadalje, kao ni u ostatku BiH, solarni paneli još uvijek nisu u primjeni na javnim objektima, uglavnom zbog velikih početnih ulaganja koja gradski budžet ne može podnijeti. I u Visokom kompanije postaju sve više svjesne značaja odgovorne potrošnje, pa iz „Vispaka“ navode da su počeli investirati u fotonaponske elektrane i trenutno raspolažu s četiri vlastite fotonaponske elektrane. Dvije fotonaponske elektrane su namjenjene za prodaju, odnosno distribucijsku mrežu, a dvije za našu potrošnju. Ipak, ispitanici navode da je procedura za izgradnju solarnih elektrana jako komplikovana i duga te

prethodna vlast nije lako ili nije nikako izlazila ususret privrednicima koji su željeli investirati u solarne panele, pa su mnogi tada i odustali od toga.

Cilj 13: Očuvanje klime

Grad Visoko pripada južnom dijelu umjerenog pojasa, gdje prevladava umjereno kontinentalna vlažna klima, tj. umjereno topla vlažna klima s toplim ljetom, te zimske mjesece karakterizuje pojava temperaturnih inverzija, usljed čega dolazi do prizemne kondenzacije vodene pare, što često uzrokuje pojavu magle, naročito u dolini rijeke Bosne. Količina padavina ima veliki značaj za razvoj poljoprivrede.

Dodatno, predstavnici privatnog sektora ističu da su klimatske promjene itekako prisutne, kako u gradu tako i generalno, što se najbolje može primijetiti kroz promjere u godišnjim dobima i njihovim pomjeranjima. Sami poremećaji u klimi i situacija u kojoj sada imamo dva godišnja doba – ljetu i zimu, a ne četiri, ostavlja i direktan utjecaj na privrednike, npr. proizvođače obuće, predmeta od krzna i drugih kojih ima u Visokom.

Nadalje, klimatske promjene u cijelom svijetu utječu i na Visoko, posebno u sektoru poljoprivrede. Ispitanik koji se bavi organskom proizvodnjom navodi da, ako imamo sušu u određenim zemljama, to se odrazi na slab prihod određenih kultura. Naprimjer, to se desilo nedavno u Indiji, što je rezultiralo tim da su sirovine koje trebaju nedostupne ili su previše skupe, što se direktno reflektovalo na posao poljoprivrednika. Također, ispitanik koji se bavi preradom kafe sirovinu uvozi iz Brazila i klimatske promjene koje su se odrazile na produktivnost prinosa kafe u Brazilu su se direktno odrazile i na količine dostupne kafe, na cijene dostupne kafe i na djelovanje kompanije iz Visokog na tržištu i to je prouzrokovalo potpuno pomjeranje dosadašnji tržišta.

Grad Visoko je planskim dokumentom – SECAP u julu 2020. godine identifikovao opasnosti koje predstavljaju posljedice klimatskih promjena, i to: ekstremno visoke temperature, obilne padavine koje se ogledaju kroz obilne kiše i obilne snježne padavine, poplave, suša i nestašice vode te zemljotresi. Vodeće opasnosti su poplave i klizišta. Analiza je pokazala da su gotovo svi segmenti ljudskog djelovanja izloženi opasnostima od klimatskih promjena. Pa su tako, u kontekstu poplava u Visokom, ugroženi sektori: zgradarstvo, prijevoz, proizvodnja i distribucija

energije, vodosnabdijevanje, planovi korištenja zemljišta, poljoprivreda i šumarstvo, zdravstvo, civilna zaštita i hitne službe, obrazovanje i informaciono-komunikacione tehnologije.

Ipak, sve intenzivnije klimatske promjene u vidu učestalih oscilacija u temperaturi i ekstremnih vremenskih prilika donose nove izazove. Upravo nedavno, u toku ove godine, Visoko je pogodilo nevrijeme koje se ne pamti i izazvalo velike materijalne štete. Led je uništio poljoprivredne usjeve, poplavio je određen broj kuća, cestama su tekle rijeke i značajan broj njih je oštećen, a oštećena su i vozila. Grad je tada, u koordinaciji s mjesnim zajednicama i putem Civilne zaštite, odmah poduzeo određene aktivnosti i obećana je podrška Grada u saniranju štete građanima.

Trenutna situacija, kada su u pitanju kvalitet zraka i aerozagađenja na području grada Visokog, relativno je povoljna te se kontinuirano radi na njenom poboljšanju. Grad Visoko je, u saradnji s Ministarstvom za prostorno uređenje, promet, komunikacije i zaštitu okoline ZDK, instalisao stalnu stanicu za mjerenje kvaliteta zraka na području grada. Mjerenje aerozagađenja na području grada vrši se najmanje jednom godišnje pomoću mobilne mjerne stanice, a najveća zagađenja nastaju usljed sagorijevanja uglja i benzina te ostalih ispušnih plinova nastalih u saobraćaju. Evidentna je i prisutnost neugodnih mirisa koji nastaju kao posljedica raspada bjelančevinastih materija prilikom prerade kože, ali su prisutna i nastojanja prerađivača da se ta emisija smanji u narednom periodu. Dodatno zagađenje nastaje i prilikom spaljivanja guma i drugih plastičnih masa. Na prostoru grada ne postoji adekvatan monitoring koji je neophodno provoditi ne samo po pitanju zraka već cjelokupnog ekosistema (voda, zemlja, biodiverzitet...). Neophodno je da se razvoj postojećih privrednih subjekata i pokretanje industrijskih kapaciteta vrše na održiv način.

654

Ispitanici navode da je poslije rata došlo do totalnog zagađenja zraka Visokog, grada koji je bio sto posto čist. Međutim, kako jedan ispitanik navodi, blizu je Termoelektrana Kakanj, koja je zbog zagađenja zraka koji se „lijepi na pluća“ jako opasna. Zenica je, također, zagađena, kao i Kakanj, Sarajevo... Nekoliko ispitanika je istaklo i problem koji Grad ima s “Preventom”, čiji neugodni miris koje ispušta u procesu rada nisu više problem samo Visokog jer se intenzivno šire i na dijelu autoputa. Gradska vlast je pokušala riješiti problem s kompanijom, ali “Prevent” nije imao sluha za to. Firma ima dozvolu za rad i problem neugodnih mirisa koje ispuštaju u nadležnosti je Federalnog ministarstva okoliša.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Prema podacima iz Prostornog plana Grada Visokog 2002–2020., na području grada je hidrografska mreža dosta razvijena, s obzirom na to da ovim područjem protječu rijeke Bosna i Fojnica i pritoke rijeke Bosne, koje poboljšavaju hidrografsku mrežu općine. Bosna je jedna od najzagađenijih rijeka zbog komunalnih i industrijskih otpadnih voda koje se ispuštaju u nju bez prečišćavanja.

S obzirom na to da u Visokom ne postoje kolektori i uređaji za prečišćavanje otpadnih voda, znatan je negativan utjecaj na vodotoke, zemljišta i podzemne vode. U ruralnim područjima, također, ne postoje adekvatne septičke jame, pa se kanalizacija ispušta na zemljište ili odvodi u rijeku. Nadalje, negativan utjecaj na vodni svijet imaju i odlagališta otpada uz/u rijeke, kao i neodgovorna privreda i poljoprivreda. Na ovaj način, zagađenjem rijeka, direktno se narušava zdravlje ljudi i životinja koji koriste rijeku za različite potrebe. Lokalna vlast nastoji kroz svoje strateške planove, aktivnosti i projekte riješiti navedene probleme.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

S obzirom na to da je zaštita okoliša postala univerzalan problem, u prethodnom periodu su na području grada Visokog poduzimane organizovane mjere na zaštiti okoliša. Kada je riječ o zaštiti okoline, predviđene su dugoročne aktivnosti koje se odnose na: plinifikaciju grada; pokretanje inicijative za rješavanje problema odsumporavanja dimnih plinova TE Kakanj; izgradnju regionalnog kolektora i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda; organizovanje odvlačenja čvrstih otpadaka iz vangradskih mjesnih zajednica; čišćenje obala i korita rijeka od čvrstih otpadaka; postavljanje kontejnera za reciklažno odvajanje otpadaka; klasifikaciju zemljišta; rekultivaciju površinskog kopa IGM u Bradvama i sanaciju neuvjetne deponije u Očazima; proglašenje šuma koje gravitiraju TE Kakanj zaštitnim šumama i usaglašavanje šumsko-privredne osnove s Prostornim planom Grada.

Glavni uzročnici zagađenja tla u gradu su neadekvatno odloženi otpad, otpadne vode septičkih jama, privredne djelatnosti i neadekvatno i nekontrolisano korištenje hemijskih sredstava u poljoprivredi. Visoko trenutno nema dugoročno riješen sistem upravljanja otpadom. Kao strateški izazov u vezi s ovim pitanjem u Strategiji razvoja ova lokalna zajednica navodi sani-

ranje postojećeg odlagališta i izgradnju adekvatne infrastrukture za selektovanje, reciklažu i konačno odlaganje otpada. Nadalje, Visoko nema reciklažno dvorište i pretovarne stanice. Otpad se odvozi na Regionalnu deponiju Mošćanica u Zenici. JKP "Visočica" provodi organizovano sakupljanje i odvoz komunalnog otpada na području grada i dijelu prigradskih naselja. Oko 50 posto stanovništva je obuhvaćeno organizovanim prikupljanjem i odvozom otpada jedanput sedmično šest dana u sedmici. S područja grada odvozi se prosječno 7.200 tona godišnje, a, prema procjenama, najviše učešće ima otpad iz domaćinstava i javnih ustanova (95 posto), a ostatak (5 posto) je iz privrednog sektora.

Na području grada prisutno je i neadekvatno odlaganje otpada na takozvane divlje deponije. Javno komunalno preduzeće „Visoko“ prethodnih godina radilo je na sanaciji ovih divljih odlagališta, uz molbe građanima da odlažu otpad prema propisima i na mjesta predviđena za to. Grad Visoko dio je inicijative koja se istovremeno provodi na području BiH i Srbije – „Općine s nula otpada“, koja ima za cilj principe koncepta nula otpada ugraditi u upravljačke sisteme lokalnih zajednica i time direktno podržati unapređenje sistema upravljanja otpadom.

656 Općina posjeduje plodno i nezagađeno zemljište, izuzetno pogodno za razvoj poljoprivredne proizvodnje. Zbog višegodišnjeg nekorištenja pojedinih dijelova zemljišta postoji idealna osnova za razvoj organske ili ekološke proizvodnje. Osnovni problemi u oblasti poljoprivrede u Visokom su neprimjenjivanje standarda zaštite okoliša na farmama i gazdinstvima i nepostojanje sistema za monitoring korištenja količina i vrsta pesticida i gnojiva. U cilju zaštite tla, potrebno je smanjiti korištenje hemijskih i vještačkih đubriva te stimulisati proizvodnju hrane na principima tradicionalne i ekološki prihvatljive proizvodnje, naročito u područjima gdje postoji mogućnost za razvoj ruralnog turizma. Dodatno, Visoko posjeduje bogate šume, gdje je čak 56 posto zemljišta pokriveno šumama. Ipak, izazove predstavljaju očuvanje šumskog fonda od nesavjesnih sječa, kao i rad na procesima pošumljavanja šumskih površina u svrhu očuvanja biodiverziteta.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

U Visokom, prema statističkim podacima, prevladava bošnjačko stanovništvo (92 posto) i nema značajnih međuetničkih previranja. U ovoj lokalnoj zajednici nema podataka o uspostavljenim

mehanizmima prijave korupcije u javnom sektoru niti je ovo pitanje adresirano kroz strateške dokumente. Različite političke partije djeluju na području grada.

Svi ispitanici navode da je novi gradonačelnik uložio puno truda i da je fin, pametan i čestit momak koji je osvježio grad. Ističu da se dosta stvari promijenilo nabolje kako je došao gradonačelnik Mirza Ganić. U gradu je sasvim druga klima. Sve je toliko pozitivno; lakše se rješava administracija u gradu, nema potrebe da ljudi to rješavaju po kantonima. Rezultati njegovog rada su vidljivi – “on izdvaja sredstva za sport, poljoprivredu, razvoj stočarstva, grad Visoko je prvi u ZDK“. Novi gradonačelnik je omogućio nižu cijenu vode, što se značajno pozitivno odrazilo na građane. Ukinuta je i taksa na mjerno mjesto za plin, postupak građevinskih dozvola je brži i jeftiniji i sl.

Policijska stanica (PS) Visoko organizacijski pripada MUP-u ZDK, a teritorijalno pokriva područje grada Visokog. Tokom 2022. godine na području koje pokriva PS Visoko evidentirana su ukupno 243 slučaja narušavanja javnog reda i mira (svađe, omalovažavanje, tuče, prosjačenje i ostali prekršaji), što je procentualno ispod 0,5 posto po stanovniku. Porast broja krađa je posebno zabrinjavajuća okolnost za građane Visokog. Broj krivičnih djela u 2021. je bio veći u odnosu na prethodnu godinu za 40 posto, dok je u godinama prije toga (2015–2020) broj krivičnih djela na području Visokog bio smanjen godišnje za više od stotinu.

657

U prosjeku, jedna četvrtina krivičnih djela ostane nerasvijetljena, odnosno počinioci tih krivičnih djela ne budu otkriveni i sankcionisani. Jedan od razloga za to može biti i činjenica da je u PS Visoko izražen problem nedostatka policijskih službenika, što se itekako osjeti i utječe na mogućnost blagovremenog intervenisanja. Ipak, ispitanici navode da je do prije četiri-pet godina u Visokom bilo dosta kriminalaca, česte su bile i pucnjave, ali su s razvojem turizma i same institucije bolje reagovala i dale svoj doprinos u razvoju sigurnog grada. S obzirom na povećan obim posla Centra za socijalni rad zbog pandemije COVID-19, Grad je podržao Centar i u kadrovskom smislu, tj. kroz planirana sredstva.

Prema istraživanju rađenom za potrebe izrade Strategije prema mladima Grada Visokog 2020–2024, većina mladih se izjasnila da je zadovoljna sigurnosnom situacijom u mjestu u kojem živi. Međuvršnjačko nasilje je najzastupljeniji oblik nasilja kod mladih, a u tendenciji porasta je nasilje na internetu. Aktivnosti Policijske stanice Visoko usmjerene na sigurnost mladih i

djece vezane su za realizaciju projekta „Zajedno za bolje sutra“, u organizaciji NVO „Narko ne“. U okviru ovog projekta održana su predavanja učenicima osnovnih i srednjih škola, kojim je obuhvaćeno 1.440 učenika.

U prosjeku, na području PS Visoko u izvršenju krivičnih djela evidentira se oko 6 posto maloljetnih osoba. Kao način borbe protiv povećanja maloljetničke delinkvencije u ukupnom kriminalitetu, osim klasičnih represivnih metoda koje se primjenjuju u radu policijskih službenika, u velikoj mjeri se provode i određene preventivne mjere koje imaju za cilj sprečavanje maloljetničke delinkvencije. Ove preventivne mjere se odnose na realizaciju više projekata rada policije u zajednici koje karakterišu preventivni i proaktivni rad policije, otvorena komunikacija s građanima u projektima „Policajac u školi“, „Dani otvorenih vrata“, „Forum o sigurnosti građana“, te medijskih kampanja koje se odnose na oblasti upoznavanja građanstva s propisima iz oblasti saobraćaja, nasilja u porodici, zloupotrebe opojnih droga i slično. Također, svakodnevno se nastoji ojačati saradnja s drugim državnim organima i institucijama, sportskim udruženjima, udruženjima građana i drugim osobama koje mogu bitno utjecati na preventivno djelovanje prema maloljetnim osobama.

658

Grad Visoko je posljednji put 2012. godine učestvovao u istraživanju o zadovoljstvu građana javnim uslugama te ne provodi vlastita istraživanja o zadovoljstvu građana javnim uslugama niti posjeduje ISO certifikate za poslove javne općinske administracije.

Ipak, većina ispitanika navodi da je potrebno dalje unaprijediti administraciju. Za početak, pojedina dokumentacija koja se traži od građana, posebno privrednika, zaista nije potrebna i uposlenici u Gradskoj upravi mogu je lako sami provjeriti, npr. da bi se dokazao neki status. S druge strane, može se još poraditi na informisanju i dostupnosti nekih podataka, jer je prisutno i neznanje kod građana koji žele nešto otvoriti o tome kako napraviti zahtjev, gdje ga predati i sl. Dalje se navodi da je prisutan i manjak informacija od medija, u smislu pozitivnih priča iz privrede i lokalne zajednice, uključujući poticaje gradske vlasti. Naprimjer, ispitanica navodi kako je u posljednjih šest mjeseci registrovano 20 novih samostalnih privrednika koji su dobili i poticaje, gdje su bili uključeni i gradonačelnik, privrednici te mnogi ljudi iz javnog sektora, ali lokalna televizija nije prenijela tu vijest.

Tokom istraživanja u 2012. godini najbolje rangirane javne usluge u Visokom su: održavanje, cijena i raspoloživost grobnih mjesta, dostupnost interneta i kvalitet osnovnog obrazovanja te redovnost snabdijevanja vodom, dok su loše rangirane bile: javne usluge održavanja vodotoka, raspoloživost i lokacije dječijih igrališta, održavanje horizontalne i vertikalne signalizacije, volonterstvo u održavanju zelenih površina, održavanje ulica i puteva i dostupnost mjesta za odlaganje smeća.

Neki ispitanici ističu da, otkako žive u gradu, nije bilo nekih značajnijih izmjena u njegovom uređenju. Naprimjer, kada su u pitanju trotoari po Visokom, majke s kolicima ne mogu proći trotoarom, ili invalidi, već se kreću po cesti. Opet, i tamo gdje postoje trotoari, ima toliko oštećenja ili otvorenih šahtova po njima da nije sigurno za prolaz majki s kolicima ili invalida. Nadalje, ono što je problem ne samo Visokog nego i drugih gradova jesu nepropisna parkiranja, trotoari su zakrčeni automobilima. Dolazi često i do smrtnih slučajeva te teških povreda iz razloga što pješaci hodaju ulicama, a ne po trotoarima.

S dolaskom nove vlasti, u 2022. godini kreirana je nova organizacija i sistematizacija radnih mjesta u Gradskoj upravi s ciljem povećanja efikasnosti gradske administracije. Nadalje, povećana je transparentnost javne administracije i osigurana sloboda medijskog izražavanja. Televizija Visoko sada slobodno i neovisno izvještava i nema više "crnih lista" na kojima su imena onih kojima je zabranjeno pojavljivanje u programu. Nadalje, osiguran je i TV prijenos sjednica Gradskog vijeća na javnom servisu, Televiziji Visoko. Također, izmijenjen je Pravilnik o korištenju male i velike sale Gradskog vijeća za potrebe političkih stranaka i udruženja građana u cilju izvršavanja svojih redovnih aktivnosti u segmentu održavanja sastanaka, jer je u Visokom političkim strankama bilo zabranjeno korištenje prostora u Gradskoj upravi, a komercijalni prostori su imali izuzetno visoku cijenu. Renovirani su i kancelarijski prostori te su putem javnog poziva dodijeljeni političkim subjektima Demokratska fronta (DF) i Platforma za progres (PzP).

Iz Gradske uprave navode da su u posljednje vrijeme napravili protok infrastrukture i modernizacije, gdje su imali kritične tačke u smislu da se nije mogao pokrenuti veliki broj projekata i taj dio su riješili. S druge strane, kada je u pitanju turizam, krenuli su s 2.000 KM budžeta, a sada imaju 150.000 KM. Poljoprivredu su ranije podržavali sa 60.000 KM, a sada izdvajaju

600.000 KM. Za biznise privrednika ranije nije ni postojala podrška u budžetu, a sad imaju oko 100.000 KM i još pomoć od međunarodnih organizacija.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Postoji dosta prostora da se saradnja još unaprijedi između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou, posebno kada je u pitanju lokalni razvoj. Grad ima korektnu saradnju i koordinaciju s javnim institucijama u BiH, kao i s određenim međunarodnim organizacijama, kao što su prvenstveno UNDP i USAID te Razvojna agencija SERDA. Razvoj lokalnog partnerstva s ključnim učesnicima, kao civilnim sektorom i drugim organizacijama i institucijama, navodi se kao jedan od prioriteta u narednom periodu ove lokalne vlasti. Pojedinci ističu da je posebno s dolaskom nove vlasti unaprijeđena saradnja s privrednicima grada Visokog, kao i sa ZDK te Federacijom BiH.

660

Grad još ne radi dovoljno na građenju lokalnih partnerstava s ključnim interesnim grupama – lokalnim privrednicima i drugim javnim i privatnim institucijama. U tom smislu potrebno je u potpunosti aktivirati novoosnovane savjete: Poljoprivredni savjet i Poljoprivredni savjet Visoko, koji čine uspješni privrednici s područja grada, te je potrebno formirati/ojačati partnerstvo s poslovnom zajednicom, Zavodom za zapošljavanje i obrazovnim institucijama. Ipak, lokalna vlast je počela raditi na stvaranju javno-privatnih partnerstava u cilju finansiranja implementacije razvojnih projekata. Jedan od takvih primjera je program „Stručno osposobljavanje, priprema za rad i zapošljavanje šivača gornjih dijelova obuće za potrebe kompanije 'Sinerga' d.o.o Visoko“, što predstavlja sporazum o partnerstvu između Vlade ZDK, Općine Visoko, Federalnog zavoda za zapošljavanje, USAID Sida GOLD projekta, kompanije “Sinerga” d.o.o. i Regionalne razvojne agencije za regiju Centralna BiH.

Ipak, ispitanica iz javnog sektora navodi da je u posljednje vrijeme jako povećana saradnja javno-privatnog partnerstva. Iako to u zakonskom smislu nije do kraja definisano, ali u posljednje vrijeme Visoko ima jako puno zajedničkih projekata i privredni subjekti u Visokom su uvijek bili na usluzi građanima, javnoj upravi i javnom sektoru. To se pokazalo najbolje, ističe ispitanica, na primjeru COVID-19, gdje je postojala fantastična saradnja i gdje, vjerovatno, javni sektor ne bi mogao sam opstati da nije bilo privrednih subjekata.

Nadalje, 2022. godine, u okviru projekta “COVID-19 Investment Response” – EU4BusinessRecovery”, uspostavljeno je Lokalno partnerstvo za zapošljavanje Visoko. Ovom lokalnom partnerstvu pristupili su Grad Visoko, JU Služba za zapošljavanje Zeničko-dobojskog kantona – Biro rada Visoko, JU MSŠ „Hazim Šabanović“ Visoko, “E-konto” d.o.o. Visoko i Udruženje trenera CEFE u BiH. Također, kada je u pitanju podrška mladima, Grad Visoko je vrlo dobar primjer uvezane saradnje s različitim akterima u lokalnoj zajednici koja rezultira uspostavljanjem mehanizama brige o mladima, što u konačnici znači i bolji položaj mladih. Tačnije, u gradu Visokom je održana prva tematska sjednica o pitanjima i položaju mladih. Organizovana je tematska sjednica Komisije za ljudska prava, mlade i jednakopravnost spolova grada Visokog, a koja je podržana kroz program lokalnih građanskih inicijativa u okviru “Uči, Misli i Djeluj! – UMID”.

Grad ima određene javne pozive za sufinansiranje projekata iz nevladinog sektora, iz područja kulture, sporta, turizama, poduzetništva i sl. Iz lokalne vlasti navode da su kroz posljednji javni poziv sufinansirali 70-80 projekata. Ovakva udruženja i njihova saradnja s privredom i javnim sektorom su od velikog značaja za Grad, pa jedna ispitanica navodi i Udruženje “Setap” u Visokom, s kojim javni sektor jako puno radi, naročito u segmentu razvoja kulture i sl. Naprimjer, zajedno organizuju SFF u Visokom.

Višegrad

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U pogledu siromaštva, u okviru istraživanja ispitanici/ce su naveli da je Višegrad generalno siromašna lokalna zajednica, te da postoji više društvenih grupa koje su pogođene siromaštvom u odnosu na mali broj finansijski obezbijeđenih pojedinaca. Na vrhu liste najugroženijih društvenih grupa nalaze se osobe sa invaliditetom, penzioneri, pripadnici nacionalnih manjina, konkretno Romi, povratničke grupe, te nezaposlene žene srednje dobi i nezaposleni mladi. Smatra se da ne postoji razumijevanje od strane lokalne uprave za probleme sa kojima se suočavaju ove grupe, te da minimalna pomoć koju dobijaju od Centra za socijalni rad nisu dovoljne za zadovoljenje osnovnih egzistencijalnih potreba čovjeka. U ovom smislu, posebno ranjivom grupom smatraju se osobe sa invaliditetom, kao i njihove porodice. Roditelji njegovatelji nalaze se u izuzetno nepovoljnom položaju, zbog toga što nisu u mogućnosti raditi i obezbijediti adekvatnu cjelodnevnu njegu za djecu iz ove grupe, a to, ujedno, direktno uzrokuje da nisu u mogućnosti osigurati ni sve finansijske uslove za proces liječenja i njege. Većina penzionera prima minimalne penzije koje često znaju biti i neredovne, dok preostale navedene grupe nemaju jednak pristup zaposlenju zbog diskriminacije zasnovane na pripadnosti određenoj etničkoj grupi, rodu ili starosnoj dobi. Pored nedostatka šire društvene podrške za rješavanje ovih pitanja, ispitanici/ce kao prepreku za iskorjenjivanje siromaštva vide izuzetno visok stepen uticaja politike na sve sfere života, pa tako i na proces zaposlenja određenih društvenih grupa, koje je, pored objektivnih prepreka, nemoguće ostvariti ukoliko niste član određene političke partije. Takođe, važno je navesti podatak da do dana završetka ovog istraživanja u Višegradu nije usvojen budžet opštine, što u velikoj mjeri negativno utiče na svakodnevni kvalitet života građana i građanki. Upravo zbog sporenja vladajuće i opozicionih partija, život u ovom podrinjskom gradu u potpunoj je blokadi. Skoro godinu dana nakon održavanja lokalnih izbora 2020. godine, studenti su bez stipendija, poljoprivrednici bez subvencija, nevladine organizacije, kulturno-umjetnička društva, sportski kolektivi, vjerske organizacije i ostali budžetski korisnici bez sredstava, odnosno, bez finansijske podrške opštine za svoj rad. Kapitalna ulaganja u opštinu su obustavljena, a sve sportske, kulturne i turističke manifestacije otkazane ili

prolongirane za neki naredni period. Blokada je tolikih razmjera da čak određeni odbornici ne idu na zaključivanje vjenčanja, tako da se mladenci iz Višegrada snalaze i vjenčavaju u okolnim opštinama, što je nezabilježeno u istoriji ovog grada. Blokada znači da je omogućen priliv na transakcioni račun opštine, kao na primjer koncesiona naknada od HE „Višegrad”, prihodi od voda i šumskog gazdinstva, ali da se iz njega plaćanja ne smiju obavljati. To takođe znači i da se ne mogu isplaćivati plate opštinskoj administraciji i budžetskim korisnicima dok sud ne donese odluku o privremenom finansiranju opštine i dok se budžet ne usvoji. Ovako nestabilne ekonomske i društvene okolnosti dovode do odlaska velikog broja stanovništva sa ovog područja, pa se tako navodi podatak da se svake godine izgube po dva odjeljenja učenika u Srednjoškolskom centru, što znači da je iseljavanje prisutno i ne zaustavlja se, te se ovo smatra isključivo migracijama ekonomske prirode. Ispitanici/ce ne smatraju da se iko u okviru lokalne zajednice efikasno bavi iskorjenjivanjem siromaštva, te da sve što u ovom pravcu formalno bude učinjeno od nadležnih institucionalnih struktura bude uglavnom u svrhu prikupljanja jeftinih političkih poena.

Cilj 2: Svijet bez gladi

663

U okviru istraživanja, ispitanici/ce navode podatak da postoji veliki broj gladnih ljudi, ali tvrde, međutim, da na području Višegrada postoji specifična kulturološka osobina stanovništva da radije ćuti o svojoj gladi nego da potraže pomoć, pa se tako, za razliku od nekih drugih lokalnih zajednica u Bosni i Hercegovini, ne može vidjeti veliki broj ljudi koji traži ostatke hrane po kontejnerima za otpad. Ipak, to nije objektivno stanje. Istina je da ima mnogo gladnih, naročito među građanima treće životne dobi, koji žive u različitim neprimjerenim uslovima, poput kolektivnog centra u Nezucima. U ovom kolektivnom centru žive uglavnom stariji ljudi sa različitim egzistencijalnim i zdravstvenim potrebama, ali se u okviru istraživanja navodi da tamo uglavnom niko od nadležnih ne dolazi, niti se efikasno bavi rješavanjem ovih problema. Tokom 2018. godine započeta je izgradnja 40 stanova za socijalno ugrožene koji se nalaze u navedenom kolektivnom centru. Iako je ovaj projekat trebalo da bude završen 2020. godine, zgrada još uvijek nije useljena. Trenutno ne postoji javna kuhinja u Višegradu. Postojala je neposredno poslije završetka rata, na Bikavcu, kad su posle Dejtona počele političke, ekonomske i bezbjednosne migracije stanovništva. Ispitanici navode da je sada javna kuhinja i mnogo potrebija

nego što je bila tih devedesetih godina prošlog vijeka, što je prilično poražavajuće. Dominira mišljenje da bi se građani/ke lakše odlučili da dođu u javnu kuhinju kako bi obezbijedili dnevni obrok nego da prose i od drugih traže novac da kupe hljeb i ostale osnovne prehrambene potrepštine. Navodi se da je posljednjih godina bilo više inicijativa od strane Crvenog krsta da se pokrene javna kuhinja, ali da ovaj projekat još uvijek nema ko da finansira. Ove inicijative odbijane su od strane lokalne uprave koja je to pravdala uglavnom izgovorima da je za ovaj projekat potreban veliki iznos novca, ne samo za namirnice već i za cijeli logistički sistem, prostorije, kuvare/ice i usluge.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Situacija je, u pogledu zdravstva i obrazovanja, na području ove lokalne zajednice poprilično zabrinjavajuća. Prema mišljenju većine ispitanika/ca, pristup zdravstvenim uslugama nije lak i pristupačan. Ova lokalna zajednica ima samo primarni oblik zdravstvene zaštite, Dom zdravlja sa nedovoljnim brojem ljekara. Porodični ljekar je tu samo da uputi pacijente kod specijalista, kojih u Višegradu nema, pa se za pregled kod specijaliste ide u Foču ili privatno, a sve to mnogo košta, kao i sama participacija i lijekovi. Participaciju plaćaju svi, nezavisno od toga da li su zaposleni ili ne, pa se to u ovom pogledu smatra velikim problemom. Takođe, ispitanici/ce navode da nikada od strane nadležnih institucija na svoje upite nisu dobili obrazloženje zašto je iznos participacije u Višegradu znatno skuplji nego u Foči ili Banjoj Luci, naročito ako se uzme u obzir opseg i kvalitet zdravstvenih usluga koje je moguće pružiti građanima na ovom području. U okviru jednog programa prekogranične saradnje Bosne i Hercegovine i Srbije, zagovaralo se da građani/ke sa ovog područja imaju pravo na zdravstvenu zaštitu i u Užicu, koje se nalazi relativno blizu Višegrada i gdje zbog zdravstvenih problema građani/ke najčešće i odlaze, ali ove inicijative nisu zaživjele u praksi. Lijekovi su enormno skupi, pa zahvaljujući geografskom položaju ovog mjesta, građani i građanke često odlaze u susjednu Srbiju, gdje lijekove plaćaju čak i po dva puta jeftinijoj cijeni. Pandemija virusa korona i te kako je pogoršala i otežala pristup zdravstvenim uslugama, pa su mnogi građani, oboljeli od nekih drugih bolesti, kao što su onkološke i kardiovaskularne, nažalost, u međuvremenu i preminuli, zato što nije bilo moguće pružiti im adekvatnu zdravstvenu zaštitu na vrijeme.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Svake godine, Srednjoškolski centar u Višegradu traži od nadležnog Ministarstva prosvjete podatke vezane za potrebe tržišta rada, po regijama u BiH, koje ovo ministarstvo i dostavlja. Potrebe tržišta rada su prije svega za zanatskim zanimanjima, dakle nedostaju stolari, bravari, kuvari, pekari, poslastičari, automehaničari, električari, i slično. Ipak, navodi se da kada škola planira upis tih zanimanja, ipak nije u stanju da popuni ta odjeljenja. Navodi se da postoji mala zainteresovanost učenika, ali, nažalost, i roditelja, za zanatska zanimanja koja su izuzetno neophodna na bosanskohercegovačkom tržištu rada. Kada su u pitanju djeca mlađeg uzrasta, smatra se da se posebna pažnja treba posvetiti kategorijama djece sa smetnjama u razvoju, ali i kategoriji darovite djece. Za darovitu apsolutno ne postoje nikakvi adekvatni programi koji bi bili lako dostupni i besplatni. Postoji kurs engleskog i sportski klubovi, ali rad u njima se plaća. Ispitanici navode da, dakle, ukoliko je neko siromašan, a ima darovito dijete sa visokim koeficijentom inteligencije, ovdje mu nije u mogućnosti priuštiti bilo koji od ovih programa. Da bi se dijete iz ove kategorije upisalo prije vremena u školu, mora da prođe bezbroj komisija i procedura, što svakako otežava pristup obrazovanju. U pogledu primjene znanja koja se stiču u obrazovnom sistemu u Višegradu, naveden je podatak da je, među pedeset škola sa nivoa Bosne i Hercegovine, u ENABLE BiH projekat koji se realizuje uz podršku Američke međunarodne agencije za razvoj, uključen i JU SŠC „Ivo Andrić” iz Višegrada, uz pomoć koga su dobili tzv. STEM učionicu, koja je multidisciplinarna, te koja podrazumijeva prije svega da se hemija, fizika, biologija, tehnologija, informatika i matematika izučavaju u međusobnoj korelaciji, logično povezani i primjenjivi na stvarni život. Radi se o projektu orijentisanom ka osposobljavanju mladih generacija za suočavanje sa aktuelnim izazovima, nasuprot obrazovnih programa u sklopu kojih preovladava ex-katedra pristup u kojem nastavnici govore, a učenici slušaju, memorišu gradivo i reproduciraju ga samo za ocjenu. Navedeno je da su zbog nastavnog plana i programa oštećeni učenici koji žele da se usavršavaju u oblasti prirodnih nauka, zbog nedostatka prakse, ali i apsurdnih okolnosti uvođenja vjerskih predmeta u redovnu nastavu, pa se tako navodi situacija da je učenicima u četvrtom razredu gimnazije izbačen predmet informatika, a uvedena je vjeronauka. Dakle, učenici imaju predmet informatika samo tri godine, pa su oni koji se žele usavršavati u oblasti informaciono-komunikacijskih tehnologija i na studijama prinuđeni ići na privatne časove.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

666

Učesnici/ce u istraživanju smatraju da se nedostatak lokalnog razvoja podjednako nepovoljno odražava i na žene i na muškarce u Višegradu. Ne postoji velika razlika u broju nezaposlenih žena i muškaraca na ovom području. Ipak, evidentno je da se žene koje žive u ruralnim zajednicama nalaze u znatno nepovoljnijem položaju zbog nedostatka adekvatnog obrazovanja. I učešće žena u političkom životu je takođe na veoma nezadovoljavajućem nivou, što pokazuje i broj ženskih odbornica u Skupštini Opštine, kojih je svega 3 od ukupno 24 imenovana odbornika. Ne postoji nikakav poseban fond za samohrane majke, za žene koje su žrtve porodičnog nasilja ili za žene treće životne dobi koje žive same bez bilo kakvih finasijskih primanja. Veoma mali, neznatan broj žena nalazi se na upravljačkim pozicijama, dok veliki broj njih radi u privatnom sektoru, u oblastima trgovine i ugostiteljstva, uglavnom za minimalne plate. Ipak, i žene i muškarci najviše su pogođeni radom „na crno” i neadekvatno plaćenim sezonskim radom u veoma lošim uslovima. Iako postoji velika potreba, na ovom području još uvijek nije realizovana inicijativa otvaranja sigurne kuće, pa se žene žrtve nasilja uglavnom za pomoć obraćaju Udruženju žena „Most” koje dugi niz godina djeluje na ovom području. Uz sredstva stranih donatora, postojali su određeni programi prekvalifikacije žena za kurseve šivenja, međutim, tekstilne industrije, poput firme „Nikolas”, ugasile su se, pa je na taj način mnogim ženama u ovoj oblasti onemogućen pristup zaposlenju, a na vidiku nema novih, dugoročnih strategija koje bi unaprijedile ekonomska i socijalna prava građana bez obzira na pol.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

Prema podacima dobijenim u okviru istraživanja, svi dijelovi grada i svi stanovnici/ce imaju jednak pristup vodi. Voda za piće u Višegradu je, prema fizičko-hemijskim i mikrobiološkim standardima, ispravna za piće. U pogledu kanalizacije, to nije slučaj. Naime, još uvijek nisu sva naselja i domaćinstva priključena na kanalizacionu mrežu. Prošle godine u naselju Okolišta u Višegradu završena je izgradnja kanalizacione mreže u dužini od 2200 m, za šta je Vlada Republike Srpske izdvojila 350.000 KM. Na ovaj način riješen je dugogodišnji problem sa otpadnim vodama sa kojim su se susretali stanovnici ovog naselja. Upravo u ovom naselju je tokom 2019. godine u vodi iz bazena otkriveno da je koncentracija žive bila iznad dozvoljene granice, te je bilo neophodno preduzeti određene korake kako bi se očistila ugrožena izvorišta, što je u

brzom roku i urađeno. Ipak, kako navode ispitanici/ce, vodovodne i kanalizacione mreže zastarjele su i neophodna je hitna rekonstrukcija kako bi stare cijevi bile zamijenjene novim, kako bi se smanjili gubici vode na minimum, a građani dobili bolje uslove za korištenje vode. Ispitanici/ce smatraju da bi procesom rekonstrukcije došlo do poboljšanja i unaprijeđena sistema vodosnabdijevanja i odvoda otpadnih voda na području ove opštine.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

U pogledu pristupa energetske izvora, ispitanici navode kao ogroman problem nesproveden proces elektrifikacije pojedinih sela koja pripadaju opštini Višegrad. Jedan od takvih slučajeva je selo Dubovik, koje se nalazi na svega četiri kilometra od grada. U ovom selu žive Bošnjaci. Navodi se da se nadležne institucije ovih ljudi sjete samo u toku izbornih godina i predizbornih kampanja, obećavajući rješavanje problema koji onemogućavaju život dostojan svakog čovjeka, međutim, do sada se nijedno od tih obećanja nije realizovalo. Naime, stanovnici ovog sela još su 2005. godine podnijeli zahtjev za elektrifikaciju sela. Rečeno im je da moraju izgraditi pet stambenih objekata da bi dobili struju. U Duboviku trenutno ima osam ukrovljenih kuća, ali struja još nije uvedena. Neadekvatno raspolaganje prirodnim resursima na polju obnovljivih izvora energije, razvoj poljoprivrede i turizma, zaštita životne sredine i podizanje ekološke svijesti predstavljaju glavne izazove sa kojima je ova lokalna zajednica suočena. U pogledu korištenja obnovljivih izvora energije, kompanija „HidroInvest” d. o. o. na ovaj način se bavi proizvodnjom električne energije. Vlasnici su 2 male hidroelektrane MHE „Dub”, snage 9,4 MW i MHE „Prača”, snage 6,9 MW. Obje se nalaze na rijeci Prači, te proizvode električnu energiju iz kinetičke energije vode. Priključeni su na elektroprenosnu mrežu 110 kilovolta i prvo su privatno preduzeće koje se priključuje na 110 kV, odnosno elektroprenosnu mrežu. Ipak, većina građana i na ovom području protivi se izgradnji mini-hidroelektrana, navodeći da su rijeke na ovom području jedinstvene u cijelom svijetu, te da se na ovaj način ubija razvoj turizma, a ništa manje ne zagađuje okolina, nego, naprotiv, doprinosi još većoj šteti u prirodi.

667

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Nivo zaposlenosti i kvalitet poslova u Višegradu, prema mišljenju ispitanika/ca, izuzetno je nepovoljan. Naime, u ovoj opštini skoro da više i nema kvalifikovane radne snage za zanatske

poslove, pa tako pojedine firme angažuju radnike čak iz Bangladeša za rad u građevinskom sektoru. Kao glavnog nosioca ekonomskog razvoja, pojedini ispitanici/ce vide hidroelektranu u Višegradu, koja je zavisna i posluje u sklopu sistema Elektroprivrede Republike Srpske, te zapošljava 315 osoba. Ipak, neki drugi ispitanici/ce navode da se hidroelektrana ne može smatrati nosiocem ekonomskog razvoja, nego da bi to trebalo da budu mala i srednja preduzeća, kojih je na ovom području veoma malo. Iako je Višegrad je prije rata bio industrijski grad, loša odrađena privatizacija i zamršeni politički odnosi doveli su do toga da samo jedna fabrika iz tog perioda danas postoji i funkcioniše, a to je fabrika čelične užadi „UNIS”. Oni su uspjeli da zadrže proizvodnju i zasad se na ovom tržištu snalaze, te zapošljavaju oko 60 osoba. Ispitanici/ce navode podatak da su ekonomske migracije prouzrokovane nezaposlenošću u ovom gradu počele još nakon Drugog svjetskog rata. Naime, iako se tada industrija razvijala, a Višegrad je bio industrijski grad, taj broj stanovnika koji je živio nije bio dovoljan da ima mjesta za sve, pa su se brojni građani/ke odselili, a usljed izgradnje hidroelektrane mnoga okolna sela su takođe raseljena i nestala. Skoro u svakoj manjoj sredini, pa čak i na zapadu, prisutan je trend odlaska, jer ova mjesta nemaju neke sadržaje koji bi privukli omladinu, zahvaljujući kojima bi mogli imati dobre poslove i dobre zarade, pa zato odlaze prema većim gradovima. Takva je, nažalost, pozicija i Višegrada, koji je zbog svoje geopolitičke pozicije na istoku RS udaljen od velikih gradova i dešavanja. Na 10 km od Višegrada nalazi se i granica sa Srbijom, pa dosta građana/ki ima dvojno državljanstvo, te odlaze u Užice i Čačak, gdje ima mnogo više ljudi i mogućnosti za pokretanje preduzetništva. Navodi se da se u zadnjih 15 godina od strane lokalne uprave nude različiti izvori sufinansiranja koji bi mogli pomoći preduzetnicima. Ipak, ako se uzme u obzir da je osnova ekonomije jako i stabilno tržište, ispitanici/ce naglašavaju da je Višegrad malo tržište za razvoj bilo kakvih većih i ozbiljnijih poslova koji bi se oslanjali isključivo na realizaciju u Višegradu, tako da i onaj ko bi imao neku ideju ili pokušao nešto da pokrene, ne nalazi povoljne rezultate analize ekonomskih i svih drugih neophodnih činilaca za bilo kakva ulaganja. To uvijek bude prepreka za preduzetnike da se upuste u neke malo ozbiljnije poslove u koje mogu da uključe veći broj zaposlenih, da se ima konstantna proizvodnja ili usluga tokom cijele godine, da bi ljudi mogli da imaju neku sigurnost. Sve što se radi, uglavnom se svodi na sezonski rad, te takvi poslovi nisu sigurni. Pored toga, ne postoji kvalitetna radna snaga, pa i to stvara posebnu problematiku kod poslodavca prilikom pokretanja bilo kakvog poslovanja. Dakle, ukoliko je

i neko uopšte zainteresovan za takve poslove, radije bira da ih radi u inostranstvu gdje je za takav rad troduplo više plaćen.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Kada je u pitanju reindustrijalizacija u Višegradu, ispitanici/ce navode da postoji par potencijala koji bi u tom pravcu mogli biti iskorišteni, međutim, problem stvara privatizacija. Naime, na ovom području postojao je jedan veliki privredni objekat, „Varda”, tačnije industrija namještaja. Drvna sirovina je ovdje povoljan resurs, međutim, ova fabrika je privatizovana i taj preduzetnik koji ju je kupio započeo je poslovanje, ali nedugo nakon toga, iz nepoznatih razloga, nije našao interese da nastavi poslovanje u ovom pravcu. Bilo je nekoliko pokušaja drugih investitora da se ova proizvodnja pokrene, ali zbog visoke cijene koju sadašnji vlasnik traži za postojeći objekat na tržištu, završili su se bezuspješno. Ono što je opština u ranijim godinama u ovom pogledu uradila odnosilo se na jedan dio doprinosa ili usluge ili oslobođenja od plaćanja nekih renti ili komunalnih taksi i ostalog. Naravno, za samu proizvodnju drvnog asortimana neophodno je uraditi detaljne analize tržišta kako bi se pronašao najbolji modalitet pokretanja ovakvih inicijativa i za privrednike, lokalnu pravu, ali i same građane/ke. Kao pozitivan primjer iz prakse može se navesti obnavljanje rada Fabrike boja i lakova „Terpentin”, kojom sada rukovodi preduzeće „Autometal”. Naime, fabrika „Terpentin” vratila se na tržište nakon detaljnog ispitivanja želja i potreba potrošača. Plan je bio da u martu 2020. startuje proizvodnja, ali su, zbog virusa korona i pada potražnje, bili prinuđeni da to odgode. Proizvodnja je počela u avgustu 2020. godine. Obavljen je generalni remont svih mašina u proizvodnom pogonu i ispitivanje svih mjernih instrumenata, a dobijene su i sve neophodne dozvole od resornog ministarstava. Ova kompanija trenutno proizvodni program koncipira na 33 proizvoda koji su na bazi alkidnih, akrilnih, epoksi smola, na bazi nitroceluloze, a, osim toga, detaljno se radi i na pripremi boja i lakova na vodenoj bazi, čime će zaokružiti kompletan proizvodni program, posebno za drvnu, metalnu i građevinsku industriju. Fabrika boja i lakova „Terpentin” osnovana je 1913. godine u Višegradu. U najboljim danima zapošljavala je od 350 do 500 radnika. Prestala je sa radom 2009. godine poslije stečaja. U ovom preduzeću su se proizvodili boje i lakovi za drvnu, industriju papira i metalsku industriju, a firma je izvozila svoje proizvode na tržište Češke, Ukrajine i Poljske, dok je sadašnji plan izaći na tržište Izraela i Rusije.

U pogledu mogućnosti za rast industrije u narednom periodu, ispitanici/ce nemaju optimistične stavove. Jačanje postojećih firmi sa novim potencijalima zapošljavanja ipak smatraju realnijim načinom od formiranja novih firmi koje će donositi novu tehnologiju i nove mogućnosti zapošljavanja. Naime, navodi se da male opštine poput Višegrada nemaju ni dovoljno sposobnog kadra koji bi rukovodio novim tehnologijama. Onaj ko je dobar ili je dostigao neki nivo, uglavnom sada radi u velikim kompanijama u zemljama u regionu i Evropi. U pogledu visokotehnoloških inovativnih poslova, bitno je navesti da je u Višegradu otvoren pogon za bitkoin rudarenje, ali trenutno ne zapošljava veliki broj ljudi, upravo zbog prethodno navedenih razloga.

670

Kada je u pitanju privlačenje stranih investitora, navodi se da Višegrad nema povoljan geopolitički položaj za privlačenje investitora, a uz to se nalazi uz samu granicu sa Srbijom, pa se investitori radije odlučuju na investiranje na tom području zbog povoljnijih administrativnih procedura za pokretanje biznisa, ali i lakše dostupnih kvalitetnih resursa i kvalitetne radne snage. Daleko od željeznica i aerodroma, sa već zastarjelim firmama u stečaju i tehnologijama daleko od naprednih, ovo područje nije privlačno stranim investitorima. Navodi se da je bilo i slučajeva zloupotrebe prilikom kojih su pojedini investitori koristili priliku da dobiju određene subvencije za pokretanje posla, konkretno u tekstilnoj industriji, gdje su se pojavljivali posrednici, pa su u ovim nisko profitabilnim poslovima najveće uštede pravili na radu i radnoj snazi, a sa druge strane, dobijali podsticaje i sredstva za zapošljavanje, zatim poslovali vrlo kratko, a potom i vrlo lako odustajali.

Svakodnevna sukobljavanja političkih partija na nivou opštine utiču na sve segmente društvenog i ekonomskog života, pa su tako zapostavljeni i projekti koji se odnose na unapređenje putne, transportne i komunalne infrastrukture. Ipak, u 2020. godini Višegrad je zabilježio veći broj turističkih posjeta usljed nemogućnosti putovanja u strane zemlje, pa se tako javila potreba i za poboljšanim regulisanjem saobraćaja u ovoj zajednici. Tako je u decembru prošle godine i predstavljen projekat unapređenja putne regulative. Naglašeno je da je u posljednjih nekoliko godina, povećanjem broja turista u Višegradu, saobraćaj u užem gradskom jezgru postao problem i mještanima i turistima koji dolaze u ovaj grad. Predstavljena je verzija u formi radnog materijala kako bi se čulo mišljenje ljudi koji ovdje žive i kako bi bio urađen konačan

dokument koji će rasteretiti saobraćaj u Višegradu, a koji će biti dostavljen lokalnoj upravi na razmatranje. Prije svega, tu se podrazumijevala gradnja mosta u naselju Dušče i regulisanje prioriteta pješačkih tokova u odnosu na motorni saobraćaj. Ovim projektom na glavnom trgu u Višegradu planirana je izgradnja javne garaže na dva nivoa, kako bi se zadovoljile potrebe i građana i ukupnog saobraćaja, ali i ovi procesi biće odloženi do usvajanja budžeta opštine, kada će se tek moći razmatrati konkretni načini realizacije navedenog projekta.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

U pogledu nejednakosti, navodi se da na području Višegrada postoje dvije društvene klase, od kojih je jedna veoma bogata, a jedna veoma siromašna. Porast materijalnog bogatstva jedne grupe u društvu uzrokovao je stvaranje uočljivih društvenih nejednakosti, tj. došlo je do izdvajanja manjine koja nije opterećena svakodnevnim preživljavanjem i većine koja svakodnevno vodi borbu za obezbjeđivanje osnovnih egzistencijalnih uslova. Usljed nemogućnosti pronalaska adekvatno plaćenog posla, stepen siromaštva se svakodnevno povećava, a raširena korupcija i nepotizam dodatno doprinose stvaranju nejednakosti. Mogućnosti za razvoj industrije veoma su ograničene i male, a u javnom sektoru proces zaposlenja kontrolišu određene političke struje, te građanima koji nisu priklonjeni njima ili proaktivno angažovani, kako se navodi, ne preostaje ništa osim da se sele u druge veće gradove u Bosni i Hercegovini ili u neke druge zemlje u regionu i Evropi, što je uglavnom i slučaj. Višegrad se navodi kao poseban slučaj u pogledu podjele na dvije suprotstavljene političke struje čiji svakodnevni sukobi izrazito negativno utiču na kvalitet svakodnevnog života građana.

671

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Pored opština Čajniče, Foča, Novo Goražde, Pale i Rudo, opština Višegrad uključena je u projekat „Socioekonomska održivost i podrška lokalnom stanovništvu Gornjodrinske regije 2019–2023. (SELLS)” koji se realizuje u saradnji sa CARITAS-om Švicarske. Ovaj projekat ima za cilj da pruži podršku pojedincu, porodicama, lokalnim udruženjima i malim biznisima koji imaju ideju na koji način da uvećaju sopstveni prihod, a pripadaju kategoriji nezaposlenih ili zaposlenih sa minimalnim novčanim primanjima. Upravo u sklopu ovog projekta, tokom prošle godine dodijeljena su grant sredstva za ukupno 36 pojedinačnih korisnika u iznosu od 5000 konvert-

ibilnih maraka i 5 korisnika zajedničkog poslovanja u iznosu od 15.000 konvertibilnih maraka. Posljednjih godina nisu zabilježene značajnije inicijative ka zelenoj transformaciji, osim nekoliko ekoloških akcija koje realizuju srednjoškolci svake godine u saradnji i uz podršku Udruženja građana „Eko zona” iz Višegrada. Upravo ovo udruženje je prije 6 godina realizovalo jednu važnu akciju pošumljavanja u saradnji sa Šumskim gazdinstvom „Panos” na teritoriji opštine Višegrad, preciznije na lokacijama Hrtar grad i Goleš kod Dobruna. Jedinstvena „Sedmica pošumljavanja” trajala je od 20. 10. 2014. do 25. 10. 2014. i u tom periodu zasađeno je oko 20.000 sadnica crnog bora. Ova akcija bila je dio globalne akcije kada su volonteri širom svijeta bili uključeni u akciju „Milion sadnica za jedan dan” koja je sprovedena pod pokroviteljstvom organizacije „Let’s Do It”. Cilj akcije bio je doprinos poboljšanju životne sredine, kako bi se, kroz proces pošumljavanja što većih površina šumskog zemljišta, doprinijelo smanjenju zagađenja, povećanju svijesti građana o zaštiti životne sredine, te važnosti šumskih ekosistema za svakodnevni život stanovnika ovog područja. Fokus u pogledu održivosti ove lokalne zajednice, prema mišljenju ispitanika/ca, treba da bude na kreiranju, usvajanju i primjeni strategija osposobljavanja i zadržavanja mladih na ovom području, unapređenju sistema javnih, zdravstvenih i komunalnih usluga građanima/kama, te kreiranju povoljnih uslova za poslovanje i zapošljavanje, kojima bi se poboljšao kvalitet njihovog svakodnevnog života. Uz to, „domaćinsko” i svrsishodno korištenje svih raspoloživih resursa u pravcu promovisanja turističkih potencijala ovog mjesta, dodatno bi doprinijelo idealnoj održivosti ove lokalne zajednice.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

U pogledu odgovorne proizvodnje i potrošnje, ispitanici/ce smatraju da na ovom području još uvijek ne postoji svijest o važnosti razvijanja ekološke prosvjećenosti građana/ki. Iako ovaj grad nema razvijenu industriju, ova opština ima vrlo dobre potencijale za razvoj poljoprivrede, međutim, ova poljoprivredna područja nalaze se na izolovanim i udaljenim područjima, gdje električna energija iz mreže nije dostupna ili je preskupa. Uz to, stanovnici koji se bave ovim zanimanjem koriste zastarjele sisteme navodnjavanja zemljišta, te se na taj način neracionalno troše ogromne količine vode. Još uvijek nije uspostavljen efikasan sistem generisanja otpada, odnosno otpad se ne prerađuje i ne upotrebljavanja ponovo, što bi dovelo do njegovog značajnog smanjivanja.

Trenutno je predstavljen projekat unapređenja putne infrastrukture u Višegradu radi povećane posjete od strane turista, ali i za svrhe korištenja od strane građana, te se čeka na odobrenje projekta. Cilj projekta jeste povećanje bezbjednosti uz pomoć izgradnje mosta i popravljjanje pješačkih tokova kako bi sama putna infrastruktura bila efikasnija. Takođe je u fazi sprovođenja projekat „Unapređenje upravljanja čvrstim otpadom u ruralnim sredinama; gdje su nabavljeni tzv. auto-smećar traktori, koji predstavljaju efikasniji sistem odvoza selektovanog smeća, koji sprovodi JP „Komunalac” Višegrad. Ovim projektom se u stvari štedi na vremenu i radi se o manjem broju odvoza kontejnera iz udaljenih područja, što doprinosi efikasnijem sistemu upravljanja otpadom.

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene evidentne su i u Višegradu, gdje se gubi razlika između četiri godišnja doba, pa je tako iz godine u godinu primjetna neravnomjerna količina padavina i suša koje se najviše odražavaju na kvalitet poljoprivredne proizvodnje na ovom području. Uz to, ispitanici/ce navode da klimatske promjene utiču i na isparavanje 3 vještačka jezera koja okružuju Višegrad. Navodi se da ovo u pogledu opšteg zdravlja stanovnici ovog područja vrlo teško podnose, te da bi bilo neophodno provesti analizu broja oboljelih od svih bronhijalnih, astmatičnih i drugih plućnih bolesti, kojih je u Višegradu svakim danom sve više i više zbog ogromne vlažnosti. Isparavanje tri vještačka jezera velike površine čini da u Višegradu u nekim jesenjim danima, a to je od polovine septembra pa sve do aprila, sunce ne može da se vidi do 13 č. popodne, a krovovi brojnih kuća i zgrada potpuno su crni od ogromne količine vlage. Ovim problemom nadležne institucije još uvijek se ne bave.

673

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Rijeke na ovom području nisu dovoljno zaštićene ni čiste. Naime, s obzirom na nerazvijenost industrije, Drina nema direktna hemijska zagađenja, ali hemijsko zagađenje dolazi iz fabrika u Goraždu, ispustom čvrstog plutajućeg otpada. Rijeka Rzav donosi otpad iz Srbije zbog nepostojanja kolektora za kanalizaciju ili problema u njihovom funkcionisanju. Samo u martu ove godine, 9.000 m³ otpada, stabala, plastike, frižidera i drugog smeća plivalo je površinom Drine kod Hidroelektrane „Višegrad” na granici Srbije i Bosne i Hercegovine. Ovo smeće stizalo je od

izvora Lima i to je ujedno rijeka od koje dolazi najviše otpada. Veliki problem u ovom slučaju predstavljalo je i pucanje sajle koja je postavljena prije nekoliko godina nedaleko od Višegrada kako bi zaustavila dolazak otpada. Nedaleko od mašinerije Hidroelektrane na Drini, otpad odnedavno čisti i specijalno plovno vozilo, kako je navedeno na sajtu HE na Drini. Plovilo može da sakupi 20 tona otpada dnevno. Problemi na višegradskim jezerima, ipak, nisu uzrokovani samo radom hidroelektrane nego je otpad došao i rijekom Lim, iz gradova Bijelo Polje, Prijepolje i Priboj, pa se ovo smatra regionalnim problemom u čije se rješavanje moraju uključiti sve tri strane podjednako. U Višegradu je i početkom septembra ove godine pokrenuta ekološka akcija „Od izvora do mora”, u kojoj učesnici čiste obale Drine i Rzava, te izletišta Bikavac. Cilj ovog projekta, koji je podržala opština Višegrad, a pokrenula kompanija „Koka-Kola”, jeste da podstiče i promovise edukaciju i jača svijest građana o značaju odgovornog odlaganja ambalažnog otpada. Veliki priliv plutajućeg otpada evidentno je najveći problem u oblasti zaštite voda na ovom području, ali, kako se navodi, bez saradnje sa nadležnim institucijama u Crnoj Gori i Srbiji, ne može biti riješen u skorijem periodu. Prošle godine, nekoliko stotina Višegrađana je protestnom šetnjom pokazalo neslaganje sa odlukom Vlade RS da na rijeci Rzav gradi mini hidroelektranu. Protestni skup pod sloganom „Odbranimo rijeke Višegrada” organizovala je neformalna grupa građana, sa ciljem zaštite Crnog i Bijelog Rzava od gradnje malih hidroelektrana, koje, prema njihovom mišljenju, prijete da unište prirodni tok ove planinske rijeke, biljni i životinjski svijet u njoj, te, kako su naveli organizatori protesta, trajno promijene biodiverzitet cijelog područja.

Cilj 15: Očuvanje života na Zemlji

Jedna od najvažnijih tema u pogledu očuvanja života na Zemlji jeste problem gradske deponije koja se nalazi na svega dva kilometra od centra opštine. U ljetnim mjesecima ona se zapali, te izaziva brojne neprijatne mirise koji negativno utiču na zdravlje stanovnika/ca. Na ovaj problem prije određenog vremena ukazivali su i stanovnici sela Holujaci kod Višegrada, kojima je ograničen prilaz do domova zbog velikih količina smeća. Naime, mašine koje dolaze čistiti smeće uništavaju pristupni put selu, pa su stanovnici prinuđeni koristiti alternativni put koji prolazi kroz deponiju. Ističu i kako postoji opasnost od izlivanja jezera u selo, koje se stvara jer se smeće gura u jedan potok, koji se tako zatrpava pa voda izvire iznad njega. Prema važećem

zakonu – da bi se formirala nova deponija, ona mora biti regionalna. To bi značilo da se moraju obuhvatiti Goražde, Novo Goražde, Rudo, Čajniče i Foča, međutim, u ovom pravcu nema efikasnih dogovora niti postoje naznake da će ih biti.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Ovo područje smatra se apatičnom sredinom, te se ne može reći da postoje otvoreni društveni konflikti, ali ni zadovoljavajući stepen socijalne kohezije. Kao i u ostalim lokalnim zajednicama, ispitanici/ce su naglasili da je najviši stepen korupcije evidentan u oblasti pružanja zdravstvenih usluga i zapošljavanja. U pogledu kriminala, prije dvije godine zabilježen je slučaj policijske akcije „Lotika”, prilikom koje su uhapšena lica zbog sumnje da su se bavila nedozvoljenim prometom oružja i eksplozivnih materija, među kojima je bio čak i jedan sveštenik. Tom prilikom pronađeno je i oduzeto oko dva kilograma različitog eksploziva, više komada inicijalnih kapisli, jedna mina rasprskavajućeg usmjerenog djelovanja, više komada municije različitog kalibra i više SIM kartica i mobilnih telefona.

U pogledu korištenja novih tehnologija i digitalizacije, navedeno je da je određeni dio turističkih usluga digitalizovan, ali da postoji potreba za digitalizacijom ostalih važnijih oblasti kao što je dobijanje građevinskih dozvola ili drugih dozvola vezanih za poslovanje, za koje je trenutno proces pribavljanja iscrpan i spor.

675

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora nije na zadovoljavajućem stepenu, naročito ako se uzme u obzir neslaganje političkih partija na lokalnom nivou i neusvajanje budžeta dugi niz mjeseci nakon izbora. To, prema mišljenju ispitanika/ca, govori u prilog tome koliko su određeni politički interesi usmjereni na sopstvenu korist bitniji od lokalnog ekonomskog razvoja i dostojanstvenog života građana i građanki. Iako je prije nekoliko godina bilo naznaka da će zaživjeti razvoj tekstilne industrije, te da će se ovi proizvodi iz Višegrada izvoziti u zemlje EU, tačnije Francusku, ovo nije zaživjelo u praksi. Trenutno se samo iz fabrike čelične užadi izvozi veći dio proizvoda u strane zemlje i to je trenutno jedini vid veze lokalnih aktera sa globalnim tokovima i akterima.

Zenica

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

U Zenici su dominantno najviše pogođena siromaštvom lica treće starosne dobi (65+) koja su penzionisana ili nikako nemaju primanja, potom slijedi romska populacija, mlade osobe, mladi bračni parovi, demobilisani borci i ratni vojni invalidi. Primanja lica treće starosne dobi koja su penzionisana su poražavajuće niska, te ista iznose oko 400,00 KM, što nije dovoljno za mjesečne izdatke. Evidentno je, prema sprovedenom istraživanju, da se lica treće starosne dobi često koriste uslugama Narodne kuhinje što dodatno govori o razini njihova siromaštva gdje nemaju dovoljno novca za rješavanje egzistencijalnih potreba. Izdaci su, pak, sa druge strane, visoki, a s obzirom na to da se radi o skupini stanovništva koja je pretežno ovisna o lijekovima, veći dio primanja moraju da izdvajaju na iste.

676

Kada govorimo o romskoj populaciji, onda govorimo o grupi stanovništva koje je generalno marginalizirano u bh. društvu, pa tako i u Zenici. Njihovoj marginalizaciji doprinosi smanjen broj aktivnosti ali i organizacija koje se bave radom pitanja romske populacije na ovom području gdje se prema podacima u Zenici nalazi svega jedno udruženje. Izvori prihoda su im obično od prosjačenja ili prodaje/preprodaje robe na buvljacima i pijaci. Općenito govoreći, žive u neuvjetnim prostorima i ne postoje politike koje se bave inkluzijom romske populacije, kao ni konzistentni programi afirmacije smanjivanja njihovog prosjačenja i iskorištavanja djece za prosjačenja. Prisutno je ugovaranje brakova maloljetnika/ica te seksualno iskorištavanje žena romske populacije. Izuzetno je nizak broj djece romske populacije koja prolaze kroz redovni obrazovni sistem shodno tome da trebaju *zaraditi* za život u porodici. Od posljednjih nabrojanih su mladi, starosne kategorije od 18-30 godina. Razlog za osiromašenje mladih je nezaposlenost, visok nivo korupcije, ali i općenito manjak i potpuni nedostatak radnih mjesta za diplomirane u oblastima društvenih i humanističkih nauka. Evidentan je također i prevelik i nesrazmjern broj svršenika pravnog i ekonomskog fakulteta u odnosu na potrebe zeničkog tržišta rada. Zeničko tržište rada zasad najviše ima potrebu za kadrom tehničkih i strukovnih škola i fakulteta u oblastima prerade drva i proizvodnje metala, te nešto malo u oblasti IT sektora. Što se tiče posebnih potreba svake od navedenih skupina, lica treće starosne dobi imaju

potrebu za višim primanjima kako bi mogla sebi obezbijediti bolju i kvalitetniju egzistenciju jer nam činjenice izvučene iz sprovedenog istraživanja govore kako upravo ova kategorija živi na rubu egzistencije grada Zenice. Treća starosna dob ima potrebu i za besplatnim ili povoljnim lijekovima, povećanjem broja lijekova na esencijalnoj listi koja se iz godine u godinu evidentno smanjuje, te posebno za učestala oboljenja koja pogađaju ovu starosnu skupinu, a koja se obično odnose na kardiovaskularne i lokomotorne tegobe i bolesti. Potrebe romske populacije se najviše odnose na potrebe za sistemskim školovanjem, javnim politikama koje zabranjuju i kažnjavaju maloljetničko prosjačenje, ugovaranje brakova, i koje zagovaraju i nagrađuju konzistentno i kontinuirano školovanje. Evidentna je potreba da se mladi pripremaju za život i brak kroz predbračna i bračna savjetovanja budući da je stopa sklapanja brakova i razvoda istih, gotovo jednaka. Niži socio-ekonomski status, krakoročno gledajući, na Zenicu utječe kroz visoku stopu iseljavanja kako unutar države, tako i van nje, a dugoročno gledajući kroz kreiranje tzv. *bijele kuge*. Dugoročno gledajući, postoji strah od toga da Zenica postane *grad staraca*. Iako je standard značajno niži od sarajevskog, zasad pravno-politički uvjeti još uvijek ne dozvoljavaju razvoj preduzetništva u svrhu kreiranja novih radnih mjesta koje bi zadržale vlastitu obrazovanu radnu snagu (imajući u vidu da je Zenica univerzitetski grad). Iako je Zenica grad koji ima razvijenu i bogatu kulturnu scenu, postoji potreba da se ona još više obogati kako bi se kulturne potrebe svih skupina stanovništva (a prevashodno navedenih marginaliziranih) zadovoljile i kako bi popravile socio-kulturnu atmosferu grada. Za grad Zenicu ne postoje evidentirana istraživanja o stepenu *osjećaja sreće* ili *zadovoljstva*, međutim, evidentno je prisutno opće nezadovoljstvo stanovništva društveno-političkom situacijom. Najznačajniju ulogu u iskorjenjivanju siromaštva u budućnosti može da odigra Zenička razvojna agencija (ZEDA) i Gradska uprava kroz podršku razvoja preduzetništva kod mladih, potom IT firme koje su registrirane u ZEDI, potom softverska firma *Bicom*, firme koje nude komunikacijske usluge i usluge prevođenja, zatim razvoj planinarskog i ruralnog turizma, *zelene* firme tj. firme koje se bave energetsom efikasnošću i reciklažom. Značajnu ulogu u svemu navedenom igra i civilno društvo koje jedino u Zenici nudi priliku mladim ljudima da steknu praktične vještine neophodne za život i za bolje snalaženje za prva poslovna iskustva. Trenutno značajnu ulogu još uvijek u iskorjenjivanju siromaštva igraju firme koje se bave metal i drvo-proizvodnjom i (pre) prodajom poput *ArcelorMittal-a*, *Pero firme*, *Bohe*, *RM LH*, *Almy*, *BISS TOURS-a* i dr.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Prema sprovedenom istraživanju, gladnih ljudi u Zenici ima i ponajviše pripadaju trećoj starosnoj dobi, romskoj populaciji, ratnim vojnim invalidima i demobilisanim borcima. Tu se, prema istraživanju, mogu ubrojati i osobe zaposlene u oblastima zanimanja tzv. *plavih i bijelih ovratnika*. Radi se o socio-ekonomski ugroženim kategorijama čiji socijalni status i etiketiranost dodatno ugrožava i onemogućuje njihovu ekonomsku neovisnost. U Zenici postoji jedna javna kuhinja koju drži humanitarna organizacija *Merhamet* koja ima tu svoj regionalni odbor. Ona je više nego potrebna ovom stanovništvu i osim podjela obroka, nudi i usluge kućne njege za osobe 65+, te je naročito angažirana za vrijeme pandemije korona virusa. Prema nezvaničnom podatku preuzetom iz istraživanja korisnika ove Kuhinje, u Zenici ih ima oko 850. Jedan od prijedloga preuzetih iz istraživanja koja se smatraju kreativnim i potencijalno moguće ostvarivim, jeste da se uspostavi sistem tzv. *socijalnih samoposluga* u kojima bi se skupljala hrana koja je pred istek roka i sl., kojom bi se moglo socijalno ugroženo stanovništvo Zenice poslužiti po potrebi i bez nečijeg nadzora kako se ne bi njihov integritet narušavao.

678

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Građani Zenice prevashodno imaju potrebu za primarnom i sekundarnom zdravstvenom zaštitom. Obično se to radi o potrebama dijagnostičke prirode. Iako je u Zenici osnovan Medicinski fakultet, Kantonalna bolnica Zenice još uvijek nije stekla status kliničkog centra tj. još uvijek ne nudi usluge tercijarne zdravstvene zaštite, tako da te usluge građani Zenice obično koriste u obližnjim gradovima – u Sarajevu ili u Tuzli. Navedeno nije problem kada se radi o nekim manje hitnim situacijama i potrebama, međutim, ukoliko se radi o urgentnim situacijama, navedeno predstavlja problem zbog razdaljine koju je potrebno preći i vremensku odrednicu kako bi se pružila zdravstvena zaštita. Usluge javnih zdravstvenih institucija, prema istraživanju, obično koriste građani nižeg socio-ekonomskog statusa koji nemaju drugog izbora. Osobe koje su socio-ekonomski stabilnije obično koriste usluge privatnih zdravstvenih institucija poput onih u poliklinici *Sunce*, *Medicom*, *Dr. Strika* ili *Institutu* koji je poluprivatna zdravstvena institucija. Razlozi koje su navodili građani za navedeno se najviše zasnivaju na vremenskoj odrednici tj. brzini pružanja zdravstvene usluge i zaštite u privatnim institucija-

ma u odnosu na javne institucije. Drugi razlog zašto socio-ekonomski stabilnije stanovništvo prije bira potražiti zdravstvenu zaštitu u privatnim u odnosu na javne institucije, jeste zbog količine profesionalizma pri čemu smatraju da upravo profesionalizam često izostaje u javnim zdravstvenim institucijama. Naročito je taj problem primjetan u zdravstvenoj zaštiti žena – trudnica i porodilja koje trebaju usluge pregleda i usluge porađanja gdje je evidentan i visok stepen korupcije ali i neprofesionalizma kojem svjedoče brojne žene. U pogledu visokog stepena neprofesionalizma i korupcije, značajno je navesti da je njime izrazito zahvaćen zdravstveni sistem gdje je evidentno veliki broj obrazovanog kadra otišao izvan granica zemlje, dok je prazna mjesta popunio kadar koji je vanredno završio Srednju medicinsku školu (u roku od 6 mjeseci vanredno dok se redovno škola pohađa 4 godine). Pristup zdravstvenim uslugama u Zenici je lahak i pristupačan za osobe koje su zaposlene i osigurane i žive u gradskim i prigradskim naseljima, no isti nije jednostavan za one koji žive u okolnim ruralnim područjima, ali i za osobe koje nisu zaposlene ili nisu osigurane što je također čest slučaj. Iako se prva zdravstvena pomoć uvijek može pružiti, ona ponovno zahtijeva određene novčane izdatke koje osobe koje su na marginama društva poput Roma, osoba slabije socio-ekonomske situacije ili osoba treće starosne dobi ne mogu priuštiti. S obzirom na to da u Zenici postoji veliki broj osoba koje su religijski orijentirane, vrlo često se može dogoditi da se iz čina *milosrđa* skupe sredstva za nekoga da mu se pruži zdravstvena zaštita. Kada su u pitanju demobilisani borci i ratni vojni invalidi, njihove potrebe su nešto kompleksnije prirode, te se prevashodno odnose na pružanje psiho-socijalne podrške i pomoći koja sistemski izostaje ili nije dovoljna u odnosu na potrebe. Kada govorimo o navedenom, govorimo o pružanju pomoći i podrške u razrješavanju traumatskih iskustava koje su doživjeli tokom rata, te prevazilaženju teškoća PTSP-a sa kojima se suočavaju i koji predstavlja tabu temu bh. društva. Osim toga, tu su i potrebe njihovog socio-ekonomskog osnaživanja, prevashodno ako se radi o ratnim-vojnim invalidima. Što se tiče osoba sa ruralnih područja, istima je pristupačna primarna zdravstvena zaštita jer je zenički zdravstveni sistem zasnovan na porodičnoj ambulantnoj medicini pri čemu svako mjesto posjeduje svoju područnu lokalnu ambulantu. Međutim, kada je u pitanju sekundarna zdravstvena zaštita, ukoliko za istom postoji potreba od strane osoba koje žive u udaljenim ruralnim područjima, onda svaka loša vremenska prilika ili druga nepogoda može onemogućiti pristup sekundarnoj zdravstvenoj zaštiti. Takvi primjeri su bili na početku pandemije

korona virusa kada je bio ukinut javni prijevoz, te usljed poplava 2014. godine. U tom pogledu možemo reći kako ne postoji regulirani plan djelovanja zdravstvenog sistema u vremenu krize što ukazuje na nedostatnost kapaciteta znanja u pogledu menadžmenta i organizacije. Da je to tako, svjedoči i činjenica kako se u menadžmentsku strukturu ne dozvoljava ulazak za to educiranih kadrova u navedenoj oblasti, već naprotiv i isključivo, ljekara opće prakse ili specijalista koji imaju dugogodišnje iskustvo rada. Iako Zenica posjeduje vlastiti Univerzitet sa Ekonomskim fakultetom koji posjeduje Katedru *Menadžment i organizacija*, te sa druge strane na Medicinskom fakultetu smjer *Menadžment u oblasti zdravstva*, evidentno je nepostojanje saradnje između navedena dva fakulteta, a samim time nepostojanje prijenosa punog kapaciteta znanja u navedenoj oblasti. Nažalost, u vremenima krize Zenica se dosta oslanja na organizaciju zdravstvene zaštite od strane *Civilne zaštite* u sklopu koje djeluje *Vatrogasna služba, Gorska služba spašavanja - Stanica Zenica*, potom *Sportsko-rekreativni rafting klub* i *Crveni Križ Zenica* za čiji razvoj se ne izdvaja dovoljno sredstava.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

680

U pogledu trenutno uspostavljenog formalnog obrazovanja u Zenici postoje potrebe za uvođenjem praktične nastave, prilagođavanjem nastavnih planova i programa savremenom kontekstu i potrebama tržišta rada sa jedne strane, ali sa druge strane globalnim naučno-istraživačkim potrebama. Postoji velika potreba za međunarodnom razmjenom studenata i saradnjom fakulteta kako bi se poboljšali kapaciteti mladih i kako bi se isti osposobili za život potrebnim vještinama. Evidentno je da navedenu ulogu preuzima u Zenici civilni sektor, umjesto da igra ulogu tzv. korektora vlasti. Što se tiče znanja i vještina koje građani Zenice žele steći, ona se odnose na učenje stranih jezika poput engleskog, njemačkog, turskog, italijanskog, arapskog, francuskog i kineskog jezika, potom stjecanje znanja i vještina u oblasti informacijske i digitalne pismenosti. Zato što je u Bosni i Hercegovini besplatan školski sistem, građani smatraju da je samim time njegov pristup značajno olakšan. Iako moramo navesti i to da za one koji žive u ruralnim područjima, školovanje ipak zahtijeva veće izdatke poput izdataka za prijevoz i za dnevne obroke. Grad Zenica pruža određenu socijalnu pomoć u tome za ekonomski ugrožene kategorije stanovništva, iako ta pomoć zahtijeva prolazak kroz set procedura što komplicira dodatno navedeni proces. Značajno je navesti da, iako je Zenica univer-

zitetški grad, u njemu izostaje kritična masa naučnika i istraživača koji bi predstavili prave i realne rezultate u pogledu socijalnih i ekonomskih prilika i neprilika lokalne zajednice, potreba i prijedloga kako da se navedene prilike poboljšaju, izmijene ili poprave. Prisutan je izostanak funkcionalnog znanja kod djece i mladih, te se smatra da je kritičko razmišljanje neophodno da se njeguje još od predškolske dobi.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

U Zenici, u pogledu rodne ravnopravnosti možemo reći kako postoji više prilika za zapošljavanje muškaraca nego žena radi razvijenosti sektora koji više privlači muškarce poput drvne i metal-proizvodnje, tj. sektora *plavih i bijelih ovratnika*. Samim time, postoji veći broj žena koje su nezaposlene ili koje se odlučuju da posao traže izvan rodnog mjesta – u drugom gradu ili u drugoj državi. Kada su u pitanju razvojne potrebe, trenutno žene imaju potrebu za programima osnaživanja za djelovanje u političkom svijetu, potom programima osnaživanja i mentorisanja u pogledu uspostave i vođenja malih i srednjih preduzeća, te djelovanja na pozicijama moći. U Zenici je evidentno postojanje podjela na muške i ženske uloge, iako postoje izuzeci, navedeno stvara neplaćeni ženski rad u pogledu održavanja domova i brige o djeci. Evidentno je da postoji veći broj žena koje se obrazuju na Univerzitetu u Zenici i za navedeno pronalazimo uporište u broju diplomanata na kraju akademske godine (podaci posljednje tri godine) pri čemu je značajno veći broj žena u odnosu na muškarce. Ipak, sa druge strane, kada je u pitanju uspostavljanje porodice, evidentno je da žene tada preuzimaju ulogu domaćica i odgajateljica pored svog sopstvenog zanimanja. Iako je veliki postotak žena koje studiraju i završavaju fakultete na Univerzitetu u Zenici, primjetno je i tu prisustvo patrijarhalnog odnosa pri čemu se implicitno od žena traži da se u javnom sektoru ponašaju i budu kao i muškarci. Kada to navodimo, mislimo na postojanje implicitne *nemogućnosti* da žena istovremeno bude mlada majka i studentica jer je upravo to u trenutno uspostavljenom obrazovnom sistemu neizvodivo. Trenutno nije zabilježeno postojanje izuzetaka. Fakulteti u Zenici ne posjeduju vrtiće kao u drugim razvijenijim zemljama u kojima bi mlade majke mogle da ostave svoju djecu dok su na predavanjima i na taj način od ranih godina da svoju djecu uče na vlastitom primjeru kako je obrazovanje značajan segment života svakog pojedinca i pojedinke. Dovođenje male djece na predavanje predstavlja pri tome misaonu, nezavedivu, imenicu. U tome se značajno gubi

kontakt djece tokom odrastanja u odnosu na životnu realnost što opet pak potpada pod pitanja i problematike u oblasti obrazovanja. Mlade majke nemaju dovoljno adekvatnu sistemsku podršku u odgoju i obrazovanju svoje djece, dok sa druge strane dječiji doplatak u ovoj, ZDK, regiji je gotovo na mizernom nivou. Kada je u pitanju neplaćeni rad, tu možemo ujedno da spomenemo i rad mladih koji obično u ovom gradu volontiraju do neke 25 godine što u organizacijama civilnog društva, što i u javnim institucijama kroz tzv. pripravnički-volonterski rad.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Prema podacima iz istraživanja, svi stanovnici imaju jednak pristup vodi i kanalizaciji u Zenici te nije zabilježeno neko značajno odstupanje izuzev za socio-ekonomski ugrožene kategorije koje sebi možda ne mogu priuštiti plaćanje mjesečnih režija.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Zenica je prilično centričan grad što u kontekstu pristupa obnovljivim izvorima energije znači da je navedeno pristupačno samo za osobe koje žive u gradu, dok je isto neprepoznato u prigradskim naseljima i u ruralnim područjima. Iako postoji strateški fokus Grada na *zelene* politike i maksimalan razvoj energetske efikasnosti, to trenutno nije dovoljno zastupljeno niti razvijeno. U gradu postoje klupe sa solarnim panelima, jedna firma koja se bavi reciklažom i jedna firma koja proizvodi vlastitu električnu energiju i reciklira vlastito smeće, međutim ova praksa nije još uvijek zaživjela kao općeprihvaćeni standard. Za privatna lica koja žele da ugrade solarne panele za potrebe vlastitog doma, navedeno je otežano državnim procedurama i porezima koji se moraju plaćati kako bi se mogli koristiti obnovljivi izvori energije. Nisu poznate procedure građanima kako za vlastite potrebe koristiti obnovljive izvore energije i navedeno traži velika ulaganja. Značajno je navesti i to kako u Zenici postoji nekoliko privatnih preduzeća koja predstavljaju lidere u pogledu ekološke i energetske osviještenosti. Potrebe za obnovljivom energijom u Zenici se ponajviše zasnivaju na one koje se odnose na električnu energiju, te za recikliranjem otpada kako bi se isti ponovno upotrebljavao i kako bi se na osnovu toga otvorila nova radna mjesta s obzirom na veliki broj nezaposlenih mladih ljudi.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

U Zenici postoji veliki broj nezaposlenih ljudi, te taj broj prema podacima zeničkog Biroa rada koji datiraju iz maja mjeseca 2021. godine iznosi oko 18200 ljudi. Veliki broj nezaposlenih upravo čine mladi ljudi i to mladi ljudi koji su prevashodno završili studije u oblasti društvenih i humanističkih nauka. Tržište rada grada Zenice najviše ima otvorenih radnih mjesta u oblasti tehničkih i strukovnih zanimanja, te u oblasti metal i drvo-proizvodnje i (pre)prodaje. Iako prema podacima zeničkog Biroa postoji trend opadanja broja nezaposlenih ukoliko se uzmu u obzir podaci s početka godine i iz prošle godine, značajno je navesti i to da veliki broj stanovništva odlazi u druge gradove ili van države, te se upravo u tome pronalazi i dio objašnjenja za trend opadanja broja nezaposlenih. Kvaliteta poslova u Zenici je takva da najmanje ima razvijen kreativni tj. tzv. *intelektualni ili tercijarni sektor*. Postoji intencija razvoja navedenog, ali još nema značajnog broja primjera u praksi. Nova i kvalitetna radna mjesta bi se mogla kreirati ukoliko bi postojao strateški pristup javnih i privatnih institucija kako bi se, sa jedne strane, prilagodila trenutna radna mjesta potrebama tržištu rada, a sa druge strane, kako bi se na strateški način pristupilo kreiranju novih radnih mjesta tj. novih potreba tržišta rada. Za navedeno se smatra da postoji kapacitet shodno tome da je Zenica univerzitetski grad koji posjeduje 8 fakulteta. Potrebe mladih se ponajviše odnose na potrebe za otvaranjem novih radnih mjesta kako bi navedena skupina mogla da postane socio-ekonomski neovisna, potom za sprovedbom Strategije omladinske politike ZDK, njenog kontinuiranog i konzistentnog monitoringa u koji će biti uključeni upravo mladi ljudi. Što se tiče obrazovanja, postoji evidentna potreba za reinoviranjem nastavnih planova i programa koji će biti u skladu sa savremenim društvenim kontekstom i potrebama tržišta rada shodno tome da je prema istraživanju evidentno da isto nije dovoljno usklađeno, te da ne postoji praktična nastava za mlade koja će ih pripremiti za rad i život. Ono što je značajno za kreiranje kvalitetnih radnih mjesta za grad Zenicu i za savremeni društveni kontekst u kome prevashodno trebaju da rade milenijalci jeste da organizaciona kultura radnih mjesta treba biti takva da može prevashodno zadržati zaposleni kadar. Mnogo je značajno za tu svrhu da se rade mjerenja zadovoljstva na radnim mjestima, ali, također, da se ista prilagođavaju potrebama ljudi. Imajući u vidu da je pandemija korone virusa, freelancing rad, te općenito globalizacija ukazala na mogućnosti za većom fleksibil-

nošću na radnim mjestima, postoji želja građana grada Zenice da se navedena fleksibilnost zadrži i da se maksimalno prilagode radna mjesta kako se to čini u zemljama Skandinavije (6h radno vrijeme, više slobodnih dana, fleksibilno radno mjesto). Lokalni razvoj u Zenici bi se, prema mišljenju građana, trebao podstaći kroz razvoj preduzetništva, preko davanja poticaja prvenstveno mladim ljudima za osnivanje obrta i preduzeća, kroz mentorske programe, kroz razvoj IT i kulturno-turističkog sektora, poticaj za razvoj festivala i sajмова i sl. Podsticaji bi trebali novčani i u vidu mentorske podrške. Značajno je pri tome navesti kako građanstvo smatra aspekt *osjećaja sigurnosti* i povjerenja u vlast bitnom u smislu povećanja broja osnovanih obrta i preduzeća. Trenutni nosioci ekonomskog razvoja grada Zenice su privatne firme poput firme *ArcellorMittal*, *Almy*, *BISS Tours*, *PERO* i dr. preduzeća. Visok stepen nezaposlenosti u Zenici se odražava na visoku stopu emigracije stanovništva pri čemu se to događa najviše iz ekonomskih razloga (traženje posla i prilika za zaradu), potom radi boljih socijalnih prilika, i na trećem mjestu radi boljih prilika u pogledu obrazovanja.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

684

Reindustrijalizacija grada Zenice ima veliki značaj za njen socio-ekonomski razvoj i potencijal, a odvija se kroz razvoj preduzetništva, potom kroz razvoj IT sektora, turizma i kulture. Iako su u Zenici trenutno najviše zastupljene firme koje se bave metal-proizvodnjom i prodajom i drvo-proizvodnjom i prodajom, nešto malo proizvodnjom prehrambenih artikala, Zenica ima veliki potencijal za razvoj drugih, neindustrijskih, djelatnosti. Reindustrijalizacija bi za Zenicu značila povećanje broja radnih mjesta, naročito za mlade osobe, prevashodno one koje se bave društveno-humanističkim naukama, i tehničko-tehnološkim zanimanjima. Zenica kao grad ima veliki potencijal za razvoj istraživačke i naučne djelatnosti, kreiranje znanstveno-tehnoloških parkova, te ima potencijal da djeluje kao svojevrsni naučno-istraživački centar u Bosni i Hercegovini. Kada je u pitanju turizam, ima veliki potencijal za razvoj sajamskog i festivalskog turizma, potom ruralnog turizma, kulturnog i avanturističkog turizma. Bitno je i naglasiti kako Zenica radi svog industrijskog, historijskog konteksta, ima prepoznatljivo industrijsko kulturno naslijeđe koje bi se moglo prenamjeniti u svrhu reindustrijalizacije grada (*Papirna*, *Termoelektrana*, *Željezara*, *Rudnik mrkog uglja*). Reindustrijalizacija bi Zenicu tada značajno oslobodila okova prepoznatljivosti po *Željezari*, *Bolnici* i *Kazneno-popravnom zavodu Zenica* koji market-

inški gledano ne dozvoljavaju njenu socio-kulturnu prepoznatljivost po nekim drugim, neindustrijskim, intelektualnim i kreativnim djelatnostima koji se nastoje razviti. Standard Zenice je mnogo niži za razliku od Sarajeva što ovaj grad čini mnogo prosperitetnijim za djelovanje inostranih kompanija, a radi geostrateškog položaja i blizine svih glavnih centara u BiH čini je uvezanom sa svih strana što olakšava protok robe i usluga.

Zenica ima veliki potencijal za proizvodnju i izvoz robe i usluga. Trenutni generatori ekonomskog razvoja ponajviše svoje ekonomske prihode zasnivaju upravo na izvozu robe. Međutim, ono što se smatra problemom jeste da se tu obično radi o izvozu sirovina koje se prerađuju u drugim zemljama i koje se kasnije kupuju po mnogo većoj cijeni. Izuzetno bi bilo važno da se za navedene sirovine osnuju firme koje će vršiti njeno prerađivanje, pa tek onda preprodaju po većim tržišnim cijenama. Industrija u Zenici treba strateški nastupati na način da ulaže u proizvodnju ali i u preradu sirovina i materijala koje proizvodi jer bi na taj način mogla da uposli veći broj kadrova i da se ekonomski osnaži. Konkurentska prednost industrije u Zenici se ponajviše zasniva na njenom historijskom ili tradicijskom osnovu zato što je Zenica sama po sebi industrijski grad a kroz proces industrijalizacije je ovaj grad i nastao. Ono što bi bilo značajno za Zenicu jeste da se napušteni industrijski prostorni kapaciteti iskoriste tj. da se isti prenamjene u svrhe razvoja drugih djelatnosti. Kada govorimo o tome, govorimo o reprezentativnom industrijskom naslijeđu Zenice koji je praktično prepušten zubu vremena poput *Termoelektrane*, većeg dijela postrojenja *Željezare*, upravne direkcije *Rudnika mrkog uglja*, hotela *Rudar*, hotela *Internacional*, *Papirne* koja je uvrštena u nacionalnu baštinu i sl. Za prenamjenu *Papirne* i *Termoelektrane* čak postoje projekti koje je napravio Arhitektonski studio *Bostjančić*, ali koji se isključivo koriste za predizborne kampanje, jer je vrijednost istih jako visoka a Zenica kao grad ne posjeduje taj kapital da navedene projekte realizira. Kada bi se ti projekti realizirali, Zenica bi značajno odmakla sa svoje trenutne stalne tačke razvoja jer bi omogućila bolju podlogu za socio-ekonomski i kulturni razvoj i korištenje vlastitih kapaciteta.

Rast industrije u narednom periodu se pojavije treba bazirati, prema istraživanju, na razvoj IT sektora, kulturnih i kreativnih industrija, turizma, potom razvoj industrija koje će vršiti preradu sirovina koje se ekstrahuju i proizvode u Zenici. Ono se, dakle, zasniva na formiranje novih firmi koje će se koristiti novim tehnologijama, ali i na razvoj postojećih koje će razvijati opsežni-

je svoju djelatnost. Također, Zenica ima veliki potencijal za razvoj tzv. *zelenih firmi* koje će se baviti recikliranjem i korištenjem obnovljivih izvora energije. Najznačajniji faktor koji može da potpomogne osnivanje navedenih novih firmi i poboljšanje djelatnosti postojećih jeste razvoj javnih politika i strategija u saradnji javno-privatnog sektora, obrazovnih institucija i civilnog društva, njen adekvatan, pravovremeni, konzistentan i kontinuirani monitoring i evaluacija. Značajno je da svi akteri socio-ekonomskog razvoja Zenice sjednu za jedan sto i da postave ciljeve za isti, te da nađu prave načine kako da navedene realiziraju i evaluiraju.

Geostrateški položaj Zenice, niži standard i bogatstvo sirovinama, turističkim i prirodnim potencijalima čini ovaj grad zanimljivim stranim investitorima. On trenutno broji oko 110000 stanovnika prema zadnjim popisima, te ima prostora za širenje.

U gradu Zenici je prisutna orijentacija na rast investicija u industriju, prvenstveno tešku industriju i preradu drveta, ali i razvoj novih djelatnosti poput IT industrije (softverski inženjering), turizma i kulturnih i kreativnih industrija. Zenica ima vlastitu razvojnu agenciju preko koje se implementiraju različiti razvojni projekti ali i preko koje se mogu dobiti sredstva kao i mentorska podrška za razvoj obrta ili preduzeća. Za rast investicija potrebna je bolja putna infrastruktura i konekcija sa svim gradovima kako bi se pospješio dodatno promet roba i usluga, na čemu grad Zenica trenutno i radi. Neophodno je izvršiti i prilagodbu nastavnih planova i programa kako bi izlazni obrazovani kadar bio bolje pripremljen za potrebe tržišta rada. Također, neophodna je bolja saradnja privatnog i javnog sektora radi socio-ekonomskog razvoja.

686

Da bi industrija pružala veće prilike za zapošljavanje i veće plaće potrebno je da podiže inovativni i tehnološki nivo. Grad Zenica ima kapaciteta da navedeni proces realizira, no, neophodno je da se ostvari bolja saradnja sa svim ključnim akterima ove zajednice, te da se problemima zajednice pristupi strateški, kontinuirano, ozbiljno i konzistentno. Zenica posjeduje visokoobrazovani kadar koji bi mogao da pokrene inicijativu za poboljšanje navedenih uvjeta, ali vrlo često radi negativne socijalne atmosfere izostaje motivacije i poticaja da se ta inicijativa sprovede. Radi negativne atmosfere i smanjene trenutne mogućnosti za rad i djelovanje, veliki broj visokoobrazovanog kadra napušta ovu lokalnu zajednicu. Mjere koje se trenutno sprovode kako se održao visokoobrazovani kadar su programi podrške zapošljavanja i programi podrške uspostave i vođenja preduzeća, međutim, to još uvijek nije u dovoljnom broju kako bi pokrenulo potrebnu inicijativu za poboljšanje socio-ekonomskih prilika zajednice.

Konkurentnska prednost grada Zenice se najviše odnosi na njenu centralizaciju, kontinuirano unapređenje lokalne i međugradske putne infrastrukture, orijentiranost na *zeleni* razvoj, potom dobro etabliranoj industriji, nižem standardu u odnosu na Sarajevo, te na dobrom potencijalu za razvoj kulturno-turističke djelatnosti. Zenica ima bogato kulturno-historijsko naslijeđe, te potencijal za razvoj sajamskog i festivalskog turizma. Ova LZ mora još raditi na poboljšanju putne infrastrukture i lokalnom i međugradskom uvezivanju, osnivanju firmi koje će se baviti preradom sirovina koje se ekstrahuju i proizvode u Zenici, te na razvoju kulturnih i kreativnih djelatnosti kako bi izvoznicima pružila bolje uvijete za biznis.

Emigracije i neadekvatan sistem obrazovanja u Zenici definitivno da u velikoj mjeri utječu na razvoj industrije lokalne zajednice. Ono što je neophodno poduzeti jeste strateški planirati razvoj i saradnju među svim značajnim akterima društva, pružiti podršku za razvoj preduzetništva i bolju pripremu radne snage za aktuelno tržište rada kao i savremeni socio-kulturni kontekst. Postoji veliki potencijal dijaspore u pogledu mogućnosti investiranja u industriju u Zenici, međutim da bi se navedeno olakšalo neophodno je prema istraživanju olakšati procedure za investiranje. Zenica ima razvijenu komunikaciju sa vlastitom dijasporom, iako se ne može reći da se u potpunosti razumiju sve potrebe investitora iz dijaspore.

Inovacije se smatraju značajnim za razvoj Zenice, no postoji prisutan skepticizam zato što se smatra da se za razvoj isti treba anagažirati veći broj aktera društva. Prema istraživanju, smatra se da se mladi trebaju što više motivirati za poduzetničke poduhvate. U pogledu rada javne uprave u korist građana se smatra da je neophodno da se rad gradske uprave značajno poboljša, te da se građanstvo oslobodi nepotrebnih administrativnih procedura. Također, postoji mišljenje da je neophodno napraviti bolji protok informacija o mogućnostima za poduzetničke poduhvate. Građani smatraju da je neophodna digitalizacija u javnim institucijama, prevashodno u radu gradske uprave, MUP-a i zdravstvenog sektora. Turistička zajednica ZDK je prije nekoliko godina raspuštena, te je u tom pogledu potrebno ponovno istu uspostaviti i strateški pristupiti kreiranju turističke ponude u ovom području. Prisutno je javno mnijenje kako je značajno da se potiče razvoj inovacija i preduzetničkih poduhvata od strane mladih ljudi te se navedeno vrši trenutno preko Zeničke razvojne agencije. U Zenici također postoji uspostavljen master studij pod nazivom *Menadžment preduzeća* koji bi trebao dodatno da pospiješi osnivanje preduzeća od strane mladih ljudi, međutim procedure za isto su veoma komplicirane te ih je potrebno

pojednostaviti. Značajno je uvesti i mentorsku podršku koja će mlade ljude pratiti kroz cjelokupan proces od osnivanja, do realizacije prvih poslovnih uspjeha. Neophodno je na ključnim mjestima okupljanja mladih napraviti info blokove sa osnovnim informacijama o tome kome se mogu obratiti za pomoć ukoliko žele osnovati vlastito preduzeće ili obrt, od koga mogu dobiti novac, kome se i kako mogu obratiti za mentorsku pomoć i podršku. Unatoč tome što postoji osnovan studij na Ekonomskom fakultetu pod nazivom *Preduzetnički menadžment*, moramo navesti i to kako isti ne nudi neki vid mentorske podrške i pomoći za uspostavu i razvoj preduzeća u gradu što bi bilo jako bitno da se uspostavi.

Prilike za razvoj ICT biznisa u Zenici se odnose na trenutno uspostavljenom studijskom programu *Softverski inženjering* na Politehničkom fakultetu Univerziteta u Zenici. Trenutno postoji nekoliko firmi koje djeluju u oblasti IKT-a i njihova ograničenja se odnose na neuređene pravne legislative u ovoj oblasti u našoj državi te prevelike poreze i komplicirane administrativne procedure.

688 U Zenici bi bili neophodni programi poticaja za razvoj IT firmi i firmi u oblasti kulturno-turističke i kreativne djelatnosti jer za iste postoji veliki potencijal za razvoj. Kada govorimo o saradnji sa višim nivoima vlasti bilo bi vrlo dobro istu kreirati za razvoj naučno-istraživačke djelatnosti i kreiranje kulturno-turističke ponude. Trenutno u poslovnoj zoni u Zenici postoji nekoliko firmi koje djeluju u oblasti IT sektora i koje imaju potencijal za rast.

U Zenici postoji razvijen set javnih politika koje bi trebale potpomoći njen bolji rast i razvoj u pogledu rada javne uprave lokalne zajednice, digitalizacije iste i poboljšanja kulturno-turističke djelatnosti. Nešto malo se već izvodi na tom planu, međutim, vrlo često izostaje aktivna, kontinuirana i konzistentna saradnja između ključnih aktera LZ, zatim ne sprovodi se adekvatna provjera izvedenih procedura i ostvarenja postavljenih ciljeva. Politička previranja vrlo često usporavaju procese donošenja odluka.

Zenica mnogo ulaže u razvoj putne infrastrukture lokalnog i međugradskog saobraćaja. Ona ima razvijen sistem kružnih tokova koji umnogome olakšavaju gradski saobraćaj, potom ima uspostavljen glavni gradski magistralni put (GGM) koji predstavlja gradsku zaobilaznicu, te uspostavljen novu okolnu dionicu autoputa tzv. Koridor C. Trenutno se na glavnoj gradskoj magistrali u Zenici, na dionici III, izvode radovi na pješačkim stazama, postavljaju se ivičnjaci,

nasipaju i kompaktiraju tamponi te asfaltiraju pripremljene površine. U toku su i radovi na izradi horizontalne i vertikalne signalizacije te radovi na hortikulturnom uređenju saobraćajnice. Paralelno sa ovim radovima izvode se i radovi na javnoj rasvjeti. Otpočeti su i radovi na semaforizaciji ulice *Vatrogasni put*. Svi radovi se odvijaju planiranom dinamikom i u predviđenim rokovima, te navedene radove izvodi firma *Euro - Asfalt*. Svi navedeni projekti su prioritetni za Zenicu i njeno bolje poslovanje. Ono što je značajno navesti jeste da je Zenica sportski grad, te posljednjih godina postoji značajan trend povećanja vožnje biciklima, trčanje, korištenje romobila što zahtijeva posebno kreirane staze. U Zenici su postavljene biciklističke staze na šetališnim trotoarima, no one su urađene prilično nekvalitetno pa bi ih bilo potrebno poboljšati radi unapređenja atraktivnosti lokalne zajednice kao mjesta u kojem ljudi žele da žive i rade jer navedeni trend neke firme pokušavaju iskoristiti u svrhu poboljšanja uvjeta za svoje radnike u smislu da im obezbjeđuje romobile i/ili bicikla za prijevoz do i od posla. Također, značajno je navesti kako Zenica ima uspostavljen sistem Nextbike-a, te je zamjetno da se isti svakodnevno koristi u ovom gradu i to u periodima kada ljudi odlaze i dolaze sa posla.

Gradska uprava, Zenička razvojna agencija, firma Alba, ArcelorMittal, Almy i arhitektonski studio *Bostjančić* najviše djeluju na polju unapređenja lokalne putne i komunalne infrastrukture. Zenica kao grad pretendira da bude *zeleni grad* i upravo iz tog razloga se mnogo ulaže u razvoj i unapređenje gradskih, dječijih igrališta i sportske infrastrukture. Zenica posjeduje i *Bilino polje*, jedini stadion u BiH koji je osposobljen za fudbalske igre reprezentacije BiH, potom *Sportski-trening centar, Gradsku arenu* i *Atletski stadion* na Kamberovića polju. Posjeduje vlastite teniske stadione, bazen na otvorenom, te trenutno radi na ponovnom uspostavljanju zatvorenog olimpijskog bazena. Trenutno je pokrenut i projekat prenamjene *Papirne* koja će imati jedan fudbalski teren i teretanu. U gradskom području Zenice postoji veliki broj teretana, tako da se i kroz tu činjenicu nazire njena pretenzija da bude nazvana *sportskim gradom*. Zbog toga što je na političkoj vlasti ove lokalne zajednice, opozicija u odnosu na kantonalnu vlast, navedeno predstavlja otežavajuću okolnost kada je u pitanju saradnja i proces donošenja odluka. Očigledan primjer imamo u procesu realizacije projekta *Eko-kuća i izviđački centar* na Smetovima koji je čekao tri godine na dogovore između ove dvije vlasti jer nijedna strana nije htjela odobriti sredstva za realizaciju istog dok ona druga to prva ne učini. Radi se o projektu vrijednom 300000 eura koji podrazumijeva poboljšanje smještajnih kapaciteta radio-amaterskog i izviđačkog

doma na Smetovima, postavljanju putne signalizacije, poboljšanju turističke ponude, postavljanju klupa i kanti za smeće, postavljanju botaničke bašte i razvoju drugih značajnih kapaciteta. Navedeni projekat je trenutno u fazi sprovedbe i on će umnogome poboljšati turistički kapacitet grada Zenice. Kada su u pitanju planovi za razvoj Zenice sa idejom poboljšanja njenih kapaciteta, tu postoji plan za prenamjenu stare industrijske baštine koji se nalazi u poslovnoj zoni – stare termoelektrane u fakultet i muzej savremenih umjetnosti, potom projekat prenamjene *Papirne* – nacionalne kulturne i industrijske baštine, potom izgradnja nove gradske biblioteke sa čitaonicom, izgradnja vidikovca i žičare koja će spajati grad sa planinom Smetovi. Postoji projekat preuređenja šetališta bulevar koji bi se tako značajno proširio, te bi se dobio i dodatni prostor za širu i poboljšanu biciklističku stazu. Trenutno je aktuelan i projekat izgradnje Islamskog-kulturnog centra u Zenici čija se uspostava planira do početka iduće godine. Osim navedenih, u Zenici je izražena i izgradnja novih stambenih objekata, ali i poboljšanje ruralne putne infrastrukture. Ono što je značajno navesti kao nedostatak jeste da je ovaj grad prilično centričan tj. navedeni sadržaji su pretežno namijenjeni za one koji žive i djeluju u gradskom i prigradskom području, dok osobe koje žive na ruralnim mjestima nemaju pristup kulturnim sadržajima, bibliotekama, sportskim i svim drugim sadržajima koji se nalaze u centru grada. Izuzetak čine neke lokalne mjesne zajednice poput mjesne zajednice *Orahovica* koje su same uspostavile vlastite biblioteke, teretane i mjesta za okupljanje i edukaciju mladih ljudi. Navedenu praksu bi bilo značajno proširiti i na ostalim mjesnim zajednicama kako se ne bi stvarao veliki jaz između tzv. *gradske* i *ruralne raje*.

Sistemska upravljanje razvojem napredne infrastrukture u kojem se osigurava stvaranje ljudskog i socijalnog kapitala postoji kroz obrazovne institucije koje djeluju u Zenici, no ciljevi njihovog strateškog djelovanja su dugoročni i trebat će još dosta vremena da se isti uoče u smislu poboljšanja društvenih tokova u Zenici. Prvi koraci jesu napravljeni, međutim, sam proces je uveliko otežan političkim previranjima, korupcijom, nepotizmom, nedovoljnom saradnjom među ključnim akterima u društvu, te konkurentnošću na nivou lokalne zajednice. Sve navedeno se odražava na kvalitetu života građana koji evidentno iskazuju nezadovoljstvo sistemom, osjećaj nepovjerenja i nesigurnosti naspram istog, te krajnjim osjećajem potrebe za *bijegom* van granica države. Smatra se da se za značajnije promjene moraju praviti kontinuirani protesti i izmjene u vlasti. Također je evidentno da i sama decentralizacija ali i sarajevocentričnost

uveliko utječu na kvalitet života u Zenici. Zenica je u teoretskom smislu razvila lijep sistem za implementaciju ključnih projekata za razvoj lokalne zajednice što se sprovodi preko lokalne, gradske, *Razvojne agencije - ZEDE*. No, za potrebe građana to trenutno nije dovoljno zato što su svi projekti i strateški pristupi dugoročno orijentirani i jako sporo rješavaju trenutačna pitanja i probleme. Ključ zalaganja za osiguranje potrebnih sredstava i koordinaciju aktivnosti sa višim nivoima vlasti leži u saradnji i kreiranju strateških alijansi između privatnog, javnog i civilnog sektora. Iako Zenica posjeduje *IKT* kompaniju koja je razvila vlastite softvere i koja ima razvijene telekomunikacijske aplikacije, ona ne prepoznaje bh. tržište, a naročito ne tržište lokalne zajednice kao prospektivno za poslovanje. Bilo bi vrlo značajno da gradska vlast prepozna ovu kompaniju kao bitan akter lokalne zajednice te da je nastoji involvirati u njene društvene procese i probleme kako bi potpomogla razvoj Zenice u kontekstu djelovanja navedene kompanije. Trenutno u Zenici postoji jedino saradnja navedene kompanije sa Univerzitetom u Zenici, Politehničkim fakultetom – smjerom *Softverski inženjering* pri čemu se studentima ovog smjera nudi mogućnost volonterskog rada i kasnije radnog angažmana u ovoj kompaniji.

Zenica radi mnogo na unapređenju poduzetničke infrastrukture i prilično dobro razumije potrebe i zahtjeve stranih investitora. Trenutno iste nije u stanju zadovoljiti, ali su prisutni planovi i projekti na radu na istom. Ono što nedostaje ovoj lokalnoj zajednici jeste adekvatan naučno-istraživački rad koji će ispitati sve moguće potrebe građanstva od socijalnih, ekonomskih, kulturoloških, pa do psiholoških, pedagoških i dr. Navedeno bi mnogo doprinijelo poboljšanju postojećih planova i strategija sa idejom unapređenja stanja u Zenici. Navedeno bi također doprinijelo poboljšanju poslovanja privatnih preduzeća u ovoj LZ, ali i kreiranju prostora za saradnju između javnog, privatnog i civilnog sektora. Samo na taj način je moguće mjerljivo i pravilno pristupiti aktuelnom procesu reindustrijalizacije i kontinuiranom i konzistentnom rastu investicija u prisutnu industriju.

691

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

U Zenici postoji značajna razlika između bogatih i siromašnih, te kada je u pitanju nejednakost, razlika je zastupljena u odnosu na osobe sa invaliditetom koje nemaju prostor za svoje radno osposobljavanje i zapošljavanje u ovom gradu, te je prisutna u odnosu na romsku populaciju. Kada su u pitanju rodne nejednakosti, bitno je navesti kako se u Zenici više obrazuju žene

nego muškarci što možemo uočiti prema podacima o broju diplomanata na kraju akademske godine. Kada je u pitanju radno iskustvo, tu imamo veći broj žena koje dobijaju priliku za prvo radno ili volontersko iskustvo u Zenici. Bitno je navesti kako radi prevashodne orijentiranosti Zenice na metalnu i drvenu industriju koje pretežno interesira mušku populaciju, imamo u tom segmentu veći broj zaposlenih muškaraca na navedenim poslovima. U Zenici jeste prisutna podijeljenost na muške i ženske uloge što predstavlja svojevrstan patrijarhalni odnos koji postaje evidentan tek kada se ulazi u zrelu životnu dob, u periodima kada se mladi odlučuju za stupanje u bračne odnose i osnivanje porodica. Navedeno nije standard jer postoje neki izuzeci, ali oni su nedovoljni kako bi poboljšali sliku o dovoljnom učešću žena u svim segmentima društva Zenice. Kada je u pitanju političko djelovanje, tek na vlasti i na značajnim pozicijama imamo nekoliko žena koje se tu nalaze već nekoliko godina, dok je za mlade ljude nešto teže da se na iste pozicije *probiju* radi visokog stepena korupcije i nepotizma.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

692

Zenica jeste orijentirana ka zelenoj transformaciji i težnja za istom postoji već nekoliko godina unazad. Inicijativu za navedenu sprovodi gradska vlast u saradnji sa *Albom* – komunalnim preduzećem. Zabilježeno je da *Alba* jako kvalitetno izvršava svoj posao u pogledu održavanja čistoće grada Zenice pri čemu je sada za vrijeme pandemija korona virusa gotovo svaku sedmicu čistila ulice vodom, dok su zelene površine znatno bolje održavane u odnosu na grad Sarajevo. Ipak, u tom pogledu postoje i određeni nedostaci koji se javljaju u vidu *divljih* deponija na rubovima ruralnih područja Zenice zbog toga što ne postoji adekvatno usklađena odvožnja smeća sa udaljenih područja. Zenica trenutno uvodi i solarne panele i dosta radi na poboljšanju vlastitih zelenih površina. Posjeduje i kante za recikliranje otpada i radi na osvještavanju djece i mladih u tom pogledu. Ono što se prema istraživanju smatra jeste da se treba još više raditi na osvještavanju djece, mladih i odraslih ljudi za bolje eko ili *zeleno* ponašanje. Bilo bi veoma dobro za Zenicu da posjeduje vlastitu firmu koja bi radila na reciklaži i prodaji otpada jer za navedno ima kapacitete.

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Grad Zenica se orijentirao u strateškim okvirima na tzv. *zelene* inicijative i razvoj eko-efikasnosti u svim područjima djelovanja, no što se tiče same implementacije ovaj proces jako sporo teče,

te se u svrhu istog sprovodi nekoliko značajnih projekata. Postoje primjeri privatnih preduzeća koja su svoju proizvodnju fokusirala na eko-efikasne modele rada poput *PERO d.o.o.* gdje se pametno koristi energija i vrši reciklaža otpada, potom *Empress d.o.o.* gdje se nastoje iskoristiti svi materijali tako da ne ostaje otpad, *ArcelorMittal* u kome se proizvodnja čelika nastoji učiniti održivom i sl. Što se tiče grada Zenice, evidentno je učešće u projektima u cilju sprovođenja *Agende 2030*, te u sklopu istog učešće u projektu *Partnerstvo održivog razvoja jedinice lokalne samouprave* koji se implementirao 2018. godine. Zenica je pri tome bila jedan od 12 gradova iz BiH, Srbije i Kosova koja je uz partnerstvo bratskih gradova iz Njemačke realizirala projekat. Pri tome je realiziran i projekat *Solarni most Gelsenkirchen – Zenica* gdje su solarni paneli dopremljeni za potrebe izviđačkog eko-centra. Implementiran je i projekat *Pametni parkovi* pri kojem su postavljene klupe sa solarnim panelima. U procesu je i projekat obnove infrastrukture toplotne mreže sa ciljem obezbjeđenja efikasnog i funkcionalnog sistema grijanja. Planirana je zamjena grijanja na ugalj za ugljikov plin koji predstavlja mnogo ekološki prihvatljiviju opciju. Izvršeni su procesi utopljanja zgrada kroz obnove fasade na području naselja Jaliije, te je planirano da se navedeni proces proširi na ostala naselja u Zenici. Sprovedeni su i projekti izrade održivih sistema odvođenja urbanih oborinskih voda i zaštita okolnih šuma. Svaku godinu se vrše akcije pošumljavanja koje se implementiraju u saradnji Grada Zenica sa lokalnim nevladinim organizacijama. Što se tiče upravljanja otpadom, nastoji se navedeno pospješiti i *Alba* dosta radi na tome da promovira koncept reciklaže, no to nije još u dovoljnoj mjeri izraženo. Postavljene su biciklističke staze, te je kreirana nova putna infrastruktura za potrebe rada Hitne pomoći u Zenici. Izvršeno je manje preuređenje autobuske stanice, te se radi na modernizaciji gradskog voznog parka. Postavljen je novi sistem javne rasvjete. Uspostavljen je Nextbike sistem, te su postavljene parkinzi za bicikle sa osnovnom svrhom promocije bicikala kao sredstva javnog prijevoza. U procesima javnih nabavki roba i usluga se primjenjuje pravilo *najpovoljnije ponude*, te se na taj način primjenjuje princip održivosti kroz uštedu. Sistem javnih nabavki prepoznaje isključivo finansijsku efikasnost tj. sprovodi se na osnovu najpovoljnije ponude.

693

Cilj 13: Očuvanje klime

Klimatske promjene utječu na grad Zenicu na način da postoji značajna izmjena vremenskih prilika. Navedeno se najviše pokazalo 2014. godine kada su bile aktuelne poplave u Bosni i

Hercegovini, što je nezaobilazno utjecalo i na grad Zenicu shodno tome da kroz njezin centar prolazi rijeka Bosna. Neposredno nakon toga su implementirani projekti unapređenja gradske infrastrukture kako bi se onemogućila dalja prelijevanja rijeke Bosne, no u tom pogledu je potrebno još značajno poboljšati lokalnu infrastrukturu.

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Kroz centar Zenice protiče rijeka Bosna po kojoj je ova država dobila i svoje ime, ali nažalost, u nju se ulijeva kanalizacioni odvod, te je zagađena mnogobrojnim otpadom. Svake godine grad Zenica organizira akciju čišćenja korita rijeke Bosne, no taj projekat nije dovoljan kako bi se ova rijeka održala čistom radi nesavjesnosti građana. Također, postoji i inicijativa da se kanalizacioni odvod premjesti i da se rijeka u potpunosti očisti unošenjem bakterija koje jedu otpadne materijale, međutim taj projekat je dugoročan i za njega trenutno ne postoje mogućnosti za izdvajanje sredstava, niti politički dogovor.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

694

Otpad u Zenici se odlaže na odlagalištu Mošćanica te na nekoliko divljih deponija koje se nastoje u posljednjih par godina očistiti. Nije prisutna reciklaža već odloženog otpada, ali grad ima u planu da nešto učini po tom pitanju.

Reduce, Reuse, Recycle - postoji velika potreba za primjenom ovog koncepta u gradu Zenice, postoji i želja gradske vlasti da se navedeno primijeni ali još uvijek ništa značajno nije učinjeno na ovom planu. Ekološka svijest građana je na niskom nivou i prema nalazima istraživanja je značajno mnogo raditi na ovom polju. Evidentno za sada postoje dvije prepoznate organizacije koje rade u Zenici na ovom području i to su *Eko forum* i *Savez izviđača grada Zenice*. Prema istraživanju se navodi kako stanovništvo grada Zenice jeste ugroženo otpadom i to otpadnim materijama i smećem koje zagađuju rijeku, potom česticama teških metala koje zagađuju zrak i zemljište, te divljim deponijama koje se nalaze na krajevima ruralnih područja. Iako ovaj grad radi na kreiranju zelenih politika, posjeduju eko-policiju koja ne djeluje nešto naročito na području ove lokalne zajednice (tj. ne kažnjava i ne doprinosi), evidentno je da on trenutno jeste zagađen i mora navedenom problemu strateški pristupati. Radi se, dakle, o dugoročnom pristupu koji uključuje zajedničko djelovanje svih aktera društva kako bi se ostvarili željeni *zeleni* rezultati.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Zenica je od svog začetka bila multietničan grad i u tom smislu dobro funkcionira do danas. Na sreću, nije bila značajno zahvaćena ratom i ratnim stradanjima i bila je svojevrsna *zaštitna* zona koja je okupljala izbjeglice iz okolnih gradova. U tom smislu je zadržala mir sve do danas, te nisu zabilježena značajna interetnička previranja. Čak je Zenica u historijskom kontekstu prepoznata kao grad koji je štitio i romsku populaciju ali i koja je bila utočište za sefardske Jevreje tokom Drugog svjetskog rata. Kada je izdata naredba za pogubljenje Roma tokom Drugog svjetskog rata, zenička elita se sakupila i sastavila tzv. *Zeničku rezoluciju* (1942. godine) kojom je dokazala kako su zenički Romi muslimani i da prema tome ne poznaju dijeljenje po rasi ili etniji, te su tako spašeni od pogubljenja u Jasenovcu na osnovu vjerskog identiteta. Sa druge strane, kada je u pitanju savremeno političko djelovanje, kroz istraživanja religijskog poučavanja u osnovnim školama prisutna je određena *nacionalizacija* i stvaranje *straha* od drugih religijskih ubjeđenja. Navedeno je naročito prepoznato prevashodno u pravoslavnoj, pa onda na drugom mjestu u islamskoj vjeronauci. U pogledu prisutnosti korupcije postoji značajno javno mišljenje kako u Zenici postoje tzv. *porodični biznisi* u javnoj upravi, te da je Zenica neminovno zahvaćena visokim stepenom korupcije. Iako trenutno postoji projekat za smanjivanje stepena korupcije na nivou ZDK, rezultati navedenog još uvijek su značajno neosjetni. Kada je u pitanju kriminal u Zenici, u posljednjih nekoliko godina je zamijetno povećanje broja ubistava, slučajeva čedomorstva, nasilja u porodici, seksualnog zlostavljanja i pedofilije. Također, primjetno je i prisustvo povećanja broja samoubistava i tu se prevashodno radi o licima treće starosne dobi, te se često za razloge navode egzistencijalna pitanja ili bolest sa kojom se navedene osobe više *ne mogu nositi*. Prema tome, zaključujemo kako u pogledu socijalne atmosfere postoji osjećaj nesigurnosti, nepovjerenja u vlast i sistem, posljedice siromaštva i općeg nezadovoljstva na čemu bi bilo važno promptno napraviti korake u pogledu poboljšanja socijalne atmosfere. Nema sprovedenih istraživanja u pogledu stepena subjektivnog osjećanja sreće i zadovoljstva lokalnog stanovništva, načina na koje se isto nosi sa stresom, no prisutno je subjektivno mišljenje ispitivanih kako su u globalu ljudi ove lokalne zajednice nesretni i nezadovoljni. Značajno je navesti kako Zenica ima ogroman prirodni, kulturni, geostrateški potencijal, no vrlo malo se isti koristi što opet govori u prilog inicijative i rada na poboljšanju od strane građanstva Zenice. Kada je u pitanju primjena modernih tehnologija, javna uprava radi na digitalizaciji lokalne

administracije, no taj proces je izuzetno spor i ne postoji evidentirana saradnja sa lokalnim IT firmama i stručnjacima na tom polju. Projekti digitalizacije su u najmanjoj mogućoj mjeri sprovedeni i pretežno se tu radi o nekim privatnim inicijativama koje za potrebe privatnih preduzeća navedenu digitalizaciju sprovode. Evidentno je prisustvo i digitalnog sistema na pojedinim fakultetima Univerziteta u Zenici, no taj sistem nije prisutan na svih 8 fakulteta. U Zenici postoji već duži niz godina *IKT* firma koja posjeduje vlastite softvere i koja djeluje globalno, ali navedena firma nema trenutno pretenzija djelovati na poboljšanju IKT usluga i u procesima digitalizacije na nivou Zenice. Zenička razvojna agencija ima značajne projekte koji se odnose na primjenu novih tehnologija, međutim isti još uvijek nisu dovoljno zaživjeli kako bismo za Zenicu rekli da je u skladu sa savremenim globalnim društvenim kretanjima u toj oblasti.

Žepče

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Općina Žepče pretežno je ruralna sredina sastavljena od 48 mjesnih zajednica i predstavlja jednu od dvanaest gradskih/općinskih područja Zeničko-dobojskog kantona. Neimaština, besparica i težak život svakodnevnica su sve većeg broja stanovnika u Bosni i Hercegovini (BiH), a tako i u općini Žepče. Lokalna udruženja i mediji upozoravaju da se mnoge porodice u općini bore iz godine u godinu da prežive s jako niskim izvorima prihoda, u izrazito teškim uvjetima.

Prema podacima Centra za socijalni rad, najugroženije osobe u općini su stara lica bez ikakvog staranja od obitelji, čiji je broj relativno visok. Ova lica ostvaruju i primanja po osnovu tuđe njege i zaštite te jednokratnih socijalnih pomoći. U općini Žepče tek odnedavno postoji privatni Dom za stare i nemoćne osobe, ali ne postoji drugi vid javne usluge niti organizacije koja bi pružala bilo kakav oblik podrške starim i iznemoglim licima u općini. Udruženje penzionera Žepče jedini je organizirani izvaninstitucionalni oblik podrške osobama treće životne dobi u općini Žepče. Udruženje kroz svoje aktivnosti, na osnovu članarine, materijalno pomaže svoje članove u vidu isplate pogrebnina, obavljanja kućnih posjeta, prikupljanja donacija i slično.

Poslove socijalne skrbi na području općine obavlja JU Centar za socijalni rad Žepče kao glavni i službeni nositelj aktivnosti. Aktivnosti iz domena socijalne skrbi provodi i nevladina organizacija Crveni križ kao udruga građana koja svoje aktivnosti usmjerava na humanitarni rad kroz materijalna pomaganja, te katolička crkva i islamska vjerska zajednica kroz karitativne djelatnosti povodom blagdana ili nekih drugih prigoda. Crveni križ Žepče raspolaže timom volontera koji obilaze stare, invalidne i nepokretne osobe, te im u njihovim domovima pružaju pomoć u hrani, higijeni, podjeli donacije u pelenama, invalidskim pomagalima. Merhamet – Osnovni odbor Žepče, također je aktivan i pomaže siromaštvom ugrožene kategorije. Lokalna vlast već tri godine zaredom provodi projekt, u suradnji s Centrom za socijalni rad Žepče i Federalnim zavodom za zapošljavanje, koji se odnosi na pružanje socijalne pomoći, skrbi i njege starijim osobama i zapošljavanje teško zapošljivih i dugoročno nezaposlenih osoba. Tako je do sada pružena njega za 66 korisnika, osoba s invaliditetom i starijih od 60 godina, koji su izloženi siromaštvu, imaju minimalna ili nikakva primanja, osobama koje se suočavaju sa zdravstvenim i socijalnim prob-

lemima, koje su socijalno izolirane ili su osobe s poteškoćama u psihofizičkom razvoju. Također, u sklopu budžeta/proračuna općine Žepče, putem javnog poziva dodjeljuju se sredstva zainteresiranim organizacijama civilnog društva/nevladinim organizacijama s područja općine Žepče. Ovim putem se, između ostalog, podržavaju projektni prijedlozi iz oblasti unapređenja socijalne politike kroz osiguravanje ujednačenih životnih šansi za invalidna lica, djecu s posebnim potrebama, te ostale korisnike socijalne zaštite; kao i za suzbijanje siromaštva i nezaposlenosti kroz neformalno obrazovanje, organiziranje radionica i pružanje pomoći u zapošljavanju.

Nadalje, kada je u pitanju borba protiv siromaštva, u Žepču je vrlo aktivan i Caritas Švicarske, koji kroz svoje projekte doprinosi u različitim oblastima lokalnog ekonomskog razvoja. Podrška ove organizacije i vlade Švicarske je posebno došla do izražaja tijekom 2014/2015. godine, kada su poplave i klizišta u potpunosti porušili 88 objekata, poplavili hektare i hektare plantaža jagodičastog voća i oštetili vodovod, posebno u Željeznom Polju. Caritas Švicarske je podržao izgradnju 30 stambenih jedinica koje su pružile dom za 40 porodica, donirani su kućanski uređaji, osnovni namještaj i ogrjev, te su obnovljeni i pet hektara plantaža jagodičastog voća i vodovod za selo Balačići. Nove kuće omogućile su korisnicima da ostanu blizu svojih plantaža jagodičastog voća i da se nastave baviti aktivnostima uzgoja voća kojima osiguravaju egzistenciju svojim obiteljima. Također, Caritas Švicarske u BiH već nekoliko godina u ZDK provodi i projekt „Predškolsko obrazovanje za svu djecu”, koji ima za cilj omogućiti djeci iz ranjivih kategorija pristup predškolskom obrazovanju, stvoriti prijatno okruženje za djecu u predškolskim ustanovama te poboljšati predškolsko obrazovanje.

Dodatno, prosjačenje na području Žepča višegodišnji je problem ove općine. Prosjačenjem se uglavnom bave maloljetne osobe romske populacije iz susjedne općine Zavidovići, te je zbog te činjenice veoma teško postupati s takvim osobama, jer one ne žele identificirati svoje roditelje, staratelje i opet se vraćaju na staro, jer na njih kaznene mjere mnogo ne utječu. Da bi se ova pojava zaustavila, pojačane su aktivnosti Policijske uprave.

Cilj 2: Svijet bez gladi

Kao što je spomenuto, katastrofalne poplave iz 2014. godine ostavile su velike posljedice i ugrozile mnoge stanovnike na području općine Žepče, koje je tada iseljeno iz svojih domova i

kojima je hrana bila prijeko potrebna, ali i za koje se u to vrijeme organizirala pučka kuhinja. Ipak, danas, javna kuhinja u Žepču ne postoji. Osnovni odbor Merhameta u Žepču svakodnevno pomaže najugroženijim kategorijama stanovništva na području općine. Pored standardnih aktivnosti, volonteri Merhameta provode i druge akcije. Naprimjer, za vrijeme ramazana pripremi se i podijeli u prosjeku 100 iftara korisnicima u Žepču, odnosno dostavljaju se iftari na kućni prag starim, bolesnim i iznemoglim osobama.

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Zdravstvenu zaštitu u općini Žepče pruža JU Dom zdravlja sa stacionarom Žepče, kroz usluge primarne, specijalističko-konzultativne i sekundarne zdravstvene zaštite. Redovita zdravstvena zaštita seoskog stanovništva provodi se u područnim ambulantama u Begovom Hanu, Željeznom Polju, Ozimici i Globarici. Također, u općini djeluje više specijalističkih ordinacija: internistička, ginekološka, pedijatrijska, četiri stomatološke ordinacije i četiri apoteke. Prema podacima iz Programa zdravstvene zaštite za osiguranike na području općine Žepče za 2022. godinu, 98 posto stanovništva u općini je zdravstveno osigurano.

Kada je u pitanju žensko zdravlje, najčešća oboljenja su karcinom dojke i karcinom grlića maternice, a kod muškaraca karcinom debelog crijeva i prostate. I kod muškaraca i žena najčešća oboljenja su kardiovaskularne bolesti i diabetes mellitus. Nadalje, u općini Žepče najveći negativan utjecaj na zdravlje postoji zbog zagađenja od otpada, zagađenog zraka i zagađenih površinskih voda.

Zdravstveni sektor u Žepču je s vremena na vrijeme podržan od raznih projekata i donatora. Tako je nedavno u Domu zdravlja Žepče, kao dio projekta „Od spoznaje do liječenja: Žene nosioci prava na zdravlje u BiH“, otvoren lokalni centar za skrining mamografiju. Nadalje, uz podršku Vlade Republike Hrvatske, Dom zdravlja sa stacionarom Žepče dobio je za novo sanitetsko vozilo i rendgen-aparat koji će unaprijediti kvalitetu zdravstvene zaštite stanovnika općine Žepče.

Ono što prijeko nedostaje u općini Žepče, a važno je u okviru zdravstva i predstavlja sponu između primarne i sekundarne zdravstvene zaštite, jeste urgentni centar. Tim putem bi se veliki broj hitnih zdravstvenih slučajeva mogao rješavati u što kraćem periodu. Također, ne postoje

programi iz oblasti zdravstvene zaštite koji su namijenjeni i dizajnirani isključivo za rješavanje potreba mladih, kao ni programi prevencije rizičnog ponašanja mladih ljudi u općini Žepče.

Financijsko poslovanje zdravstvenog sektora u općini je trenutno, u 2023. godini, zadovoljavajuće, iako to nije bio slučaj prije nekoliko godina kada je vlast, zbog niza neriješenih problema, donijela odluku o privremenom prestanku rada JU Dom zdravlja Žepče. To je bilo ocijenjeno kao jedini izlaz iz financijske krize u kojoj se Dom zdravlja našao zbog sudskih tužbi radnika po osnovu starog kolektivnog ugovora. Prema posljednje dostupnim financijskim izvještajima, Dom zdravlja sa stacionarom Žepče je 2021. poslovnu godinu okončao uz dobit od 1 345 KM.

Kada je u pitanju i samo blagostanje stanovništva, općina Žepče ima dugu sportsku tradiciju u pojedinačnim i kolektivnim sportovima. Ipak, sredstava za razvoj sporta i kulture su ograničena. Današnji sportski život u općini Žepče čini 15 klubova. Općina Žepče posjeduje jednu sportsku dvoranu koja je dom za više desetaka osnovanih sportskih klubova i školskih sekcija. Tradicionalno se održava manifestacija „Izbor najuspješnijih sportaša i sportskih kolektiva ‘Kristalno sunce’ općine Žepče”, kao i malonogometni turnir mjesnih zajednica.

700

Dodatno, jedan od predstavnika privatnog sektora je istakao nezadovoljstvo generalnim konceptom zdravstvenog osiguranja u BiH. Naime, Žepče ima najvišu prosječnu plaću u kantonu, koja se naravno isplaćuje na račun, sa svim porezima i doprinosima, i uplaćuje se zdravstveno osiguranje prema iznosu plaće. Znači, plaćaju se različiti iznosi, a svi dobiju istu zdravstvenu uslugu, te čak, u nekim slučajevima, plaćaju i participaciju.

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Prema podacima iz Integrirane strategije razvoja općine Žepče za 2021–2027. godinu (Strategija razvoja), gotovo 90 posto učenika u općini nastavlja obrazovanje nakon osnovne škole. Žepče je jedina općina u BiH koja ima ovlast da kreira srednjoškolski program rada, te sama planira upisne politike. To omogućava obrazovanje kadrova prema poslovnim procesima postojećeg gospodarstva i investitora. U dvije srednje škole školuju se kvalitetni kadrovi kroz tehničke programe obrazovanja, kao i trogodišnje programe za obrtnička, deficitarna zanimanja i zvanja, kao što su zavarivač, tehničar za mehatroniku, CNC operater, CNC programer, krojač, elektroinstalater/elektromehaničar, bravar, limar. Katolički školski centar „Don Bosco“ ima jed-

nu od najbolje opremljenih radionica u BiH za učeničku praksu za zanimanja metaloprerade, dok se Srednja mješovita škola „Žepče“ ističe modernom praktičnom radionicom za obuku tekstilaca. Lokalno se obrazuju i kadrovi u turizmu i hotelijerstvu, poljoprivredi i šumarstvu, uslužnim djelatnostima, ekonomiji i komercijali, medicini, prometu i građevini. Ipak, u Žepču nedostaje stručnih kadrova mnogih profila, prvenstveno u dominantnom metalnom sektoru, drvopreradi i građevinarstvu, te postoji potreba širenja tradicionalnih zanata, iako je većina tih kadrova dio postojećih obrazovnih programa. To je dijelom uzrokovano regionalnim trendom migracije takvih kadrova u razvijene zemlje Zapadne Europe, a dijelom nedovoljnom zainteresiranošću mladih da se školuju za te zanate.

Bez obzira na slobodu kreiranja vlasti, tok obrazovnog programa, obrazovni smjerovi u općini ne oslikavaju u potpunosti potrebe privrede. Naprimjer, Žepče već godinama nema tekstilnu školu ili drvni smjer, iako su drvna i tekstilna industrija jedne od vodećih u lokalnoj zajednici. Predstavnik privatnog sektora je spomenuo da su škole glavni problem i kamen spoticanja, jer nekvalitetan sustav obrazovanja pravi nekvalitetne radnike. „Firma redovno zaposli petoro djece koja dođu iz srednje škole, da bismo ostavili jedno ili dvoje, eventualno. Onda od tih dvoje koje smo ostavili, jedno nam pobjegne za Njemačku čim vidi da nešto zna raditi, čim ga mi nešto naučimo. Prvo, nema dovoljno djece, nema dovoljno prakse i onda mi ne proizvodimo od njih kadrove koji su radno sposobni. I imamo kompletno nakaradnu politiku upisivanja djece u školu, potrebno je ukinuti ekonomiju u školi, a vratiti zanatlije, automehaničare, bravare, tokare. Mi više nemamo ni potencijal da privučemo radnu snagu, nemamo potencijal da privučemo strane investicije. Strane investicije idu u Srbiju zato što u Srbiji još ima obrazovanih tokara, obrazovanih bravara, dakle djece koja završe školu i koja to rade. Mi imamo neobrazovanih ekonomista, mi imamo neobrazovanih pravnika, znači za pet ovakvih država.“ S druge strane, predstavnik lokalne vlasti je naveo da su obrazovne ustanove na neki način limitirane i svojim osobljem i ostalim resursima te da se ne mogu smjerovi tek tako prilagoditi tržištu, jer ne može se upisati razred zidara ili keramičara ako se nitko ne prijavljuje. Škole su mijenjale smjerove i programe da se prilagode tržištu, mada to nije dovoljno i eventualno se tri učenika prijave.

U budžetu Općine Žepče redovno se planiraju sredstva za stipendiranje učenika i studenata na osnovu rezultata postignutih u školovanju i/ili socijalnog statusa. S tim u vezi, Općina Žepče

stipendira učenike generacije, odnosno najuspješnije učenike u svojoj generaciji sve tri srednje škole čiji je osnivač Općina Žepče, i to već punih 20 godina. Svi učenici koji upišu fakultet, a dobili su priznanje „Učenik generacije svoje matične škole, ostvaruju pravo na stipendiju. Također, kada je riječ o mobilnosti mladih općine Žepče, kao bitnog vida obrazovanja, za sada je ono jedino potpomognuto Connecting Classrooms projektom koji je provodila SMŠ Žepče, a čiji je cilj bio davanje doprinosa mobilnosti mladih u BiH, te umrežavanje i izgradnja kapaciteta srednjih škola u BiH.

U općini Žepče ne djeluje nijedna ustanova za visokoškolsko obrazovanje, te u 2023. godini ne postoje organizirani programi cjeloživotnog učenja i neformalnog obrazovanja mladih. Ipak, nevladin i poslovni sektor su prepoznali važnost stvaranja kvalitetnih kadrova, i lokalna vlast se trudi podržati kvalitetne projekte. Tako su, naprimjer, Razvojna agencija Žepče (RAŽ) i Općina pokrenuli inicijativu povezivanja srednjih škola s privatnim sektorom. Točnije, potpisan je Sporazum o suradnji između Srednje mješovite škole „Žepče“ i tekstilnih poduzeća, kojim je definirana suradnja u oblasti odvijanja praktične nastave u proizvodnim pogonima poduzeća, a u tu svrhu su nabavljene mašine za šivanje za školsku radionicu. Također, RAŽ je nabavio po jedan 3D printer za srednje škole SMŠ i KŠC „Don Bosco“ u Žepču. Dodatno, sugovornik iz privatnog sektora navodi da i sam ambijent u općini nije dovoljno stimulativan za mlade osobe, pa onda omladina želi otići u neku drugu sredinu, zanimljivije mjesto, pa često napuste Žepče još tijekom studentskih dana.

Nadalje, Centar poslovnih kompetencija Žepče, u sklopu RAŽ-a, uspostavljen je kroz implementaciju projekta competenceNET i prvi je centar u BiH ovakve vrste. Centar je fokusiran na razvoj i pružanje specijaliziranih usluga u sektorima drvoprerade i tekstilne industrije kroz obuku radne snage za potrebe poslodavaca u općini Žepče i primjenu novih znanja i inovacija u proizvodnji visoke vrijednosti. Ovakve i slične projekte RAŽ i Centar poslovnih kompetencija Žepče planiraju nastaviti i ubuduće, jer se problem educirane radne snage, s određenim znanjem i vještinama, uočio kao jedan od najvećih problema poslovne zajednice u općini i generalno u BiH. Predstavnica privatnog sektora je istakla da je RAŽ jako aktivan kada su pitanju razne kvalitetne obuke, često šalju obavijesti i najave događaja, te da je i sama, dok je bila nezaposlena, išla na nekoliko obuka i stekla vještine koje su joj kasnije koristile.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Kada je u pitanju izvršna vlast u općini Žepče, nije definiran institucionalni mehanizam za ravnopravnost spolova. Ipak, lokalna vlast pokazuje da postoji politička volja za osnaživanjem žena i djevojčica, te da uključuje pitanje ravnopravnosti kao dio svakodnevice. Općinski načelnik i službe, u okviru svoje nadležnosti, implementiraju odredbe Zakona o ravnopravnosti spolova, posebno u segmentu utroška proračunskih/budžetskih sredstava, korištenja rodno osjetljivog jezika, vođenja statističkih evidencija raspoređenih po spolu. Shodno tome, općina Žepče je bila jedna od prvih općina, još 2012. godine, koje su razvile Lokalni akcioni plan za rodnu ravnopravnost (LGAP), koji se koristi kao primjer najbolje prakse u zemlji. Trenutno je na snazi drugi LGAP za period 2020-2024. godina, koji je čak i iskorak općine Žepče u pravcu implementacije Agende 2020 i ciljeva održivog razvoja u lokalne strategije i politike. LGAP općine Žepče najvažniji je mehanizam za osiguravanje ravnoteže u oblasti ravnopravnosti spolova.

Jedan od prvih značajnijih projekata u vezi s rodnom ravnopravnosti „Doprinijeti poboljšanju životnih uvjeta žena u ruralnim mjesnim zajednicama općine Žepče“ implementiran je u periodu 2012-2013. godine, uz podršku sredstava FIGAP programa. Rezultati ovog projekta su bili višestruki, podigli su svijest o značaju ove teme i doprinijeli unapređenju kvalitete života žena u ruralnim područjima i uvjetima za rad žena u poduzetništvu. Završetkom ovog projekta nastavljeno je podržavanje žena u lokalnoj zajednici od RAŽ-a kroz program „Podrška ženskom poduzetništvu“.

Općina je 2019/2020. godine implementirala Program podrške marginaliziranim grupama žena (PPMG) uz podršku USAID-a. PPMG imao je za cilj podići svijest o samozapošljavanju žena, rušenje stereotipa, povećati broj žena poduzetnica, potaknuti kreativni potencijal među ženama, te ohrabriti žene za pokretanje samostalnog biznisa. U sklopu ovog projekta bilo je uključeno osam žena s područja općine Žepče, te je ovo u posljednje tri godine bio jedini poziv koji je namijenjen isključivo podršci zapošljavanja žena i ženskom poduzetništvu.

Nadalje, 2022. godine općina Žepče je uključena u projekt „Globalne priče u lokalnim koracima: alatke za rodnu ravnopravnost kroz vizuru lokalnih samouprava“. Projekt realizira Savez općina i gradova Federacije BiH i Republike Srpske, a u toku 2022. godine održano je deset on-

line treninga i konzultativnih sastanaka o temi rodne ravnopravnosti. Predstavnicima općine su se upoznali s „Alatom za rodnu ravnopravnost kroz vizuru lokalnih samouprava“, kao i s listom indikatora za alate implementacije Cilja održivog razvoja - 5 - o rodnoj ravnopravnosti.

Nevladin sektor također podržava osnaživanje žena i razvoj ženskog poduzetništva u općini Žepče. U općini Žepče postoje tri ženska udruženja koja se u okviru svojih statuta i programa bave položajem žena. Udruženje žena „NARin“ Žepče je u 2022. godini provelo niz edukacija i obuka koje su bile namijenjene ženama i djeci, kao i niz akcija iz područja zaštite životne sredine, s ciljem da se doprinese kvaliteti života na području općine. Nadalje, Udruga žena PRVA Žepče je svoj rad fokusirala na jačanje žena kroz svijet poduzetništva, gdje je do sada obučila ukupno 20 žena iz područja poslovnog planiranja, te održala tri edukacije o temi ravnopravnosti muškaraca i žena, volontiranju, zdravlju i ishrani žena. Udruženje žena Begov Han okuplja žene s područja MZ Begov Han, organizira i provodi razne radionice i projekte, te se bavi ručnim radom kao i preradom voća i povrća, što rade njihove članice (46 žena). Dodatno, Udruženje poslovnih žena u BiH prije dvije godine iniciralo je osnivanje Kluba za podršku poduzetništvu žena Žepče, koje je podržano i od Općine Žepče i RAŽ-a kao tehničkog koordinatora. Klub aktivno radi na unapređenju ambijenta za poslovanje poduzetnica i sudjelovanje u lokalnom planiranju i odlučivanju o razvojnim prioritetima i razvoju partnerstva. Općina Žepča treba u budućnosti još više financijskih sredstava planirati za projekte rodne ravnopravnosti i s NVO sektorom u svojoj lokalnoj zajednici uključiti se u realizaciju još više projekata.

704

Razlike u zastupljenosti muškaraca i žena unutar određenih kategorija srednjeg obrazovanja postoje. Prema podacima iz Gender-akcionog plana općine Žepče za 2020-2024. godinu, djevojčice dominiraju u strukturi učenika u gimnazijama, dok dječaci dominiraju u strukturi učenika u usmjerenim zanimanjima, što kasnije direktno utječe i na stanje na tržištu rada. Kada je u pitanju struktura zaposlenih, broj zaposlenih muškog i ženskog spola prilično je uravnotežen na području Općine, dok nezaposlenost značajnije pogađa žene (58 posto). Kada su u pitanju ekonomija brige i neformalna ekonomija, dosta više tereta o brizi djece, starijih i o porodici nose žene, posebno u urbanim dijelovima općine. Dodatno, kada je u pitanju spolna struktura rukovodilaca u kompanijama u općini Žepče, na rukovodećim pozicijama je u prosjeku omjer muškaraca i žena 80:20. Također, načelnik općine je već dugo godina isti muškarac i u strukturi

Općinskog vijeća Žepče prevladavaju muškarci u omjeru vijećnika i vijećnica 70:30, a žene uglavnom nisu ni na mjestu predsjedavajućeg i zamjenika.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uvjeti

Okolica Žepča obiluje brojnim izdašnim vrelima pitke vode, od kojih su najznačajniji Ravna rijeka, rijeka Ograina i tri izvora Bukovik. Prosječno, ukupan kapacitet svih izvora u periodu kad nije suša je oko 2 000 m³/dan, prema podacima JP „Komunalno“ Žepče. Upravljanje nad vodoopskrbom iz gradskog vodovoda je državno, od JP „Komunalno“ Žepče. Sadašnja opskrba pitkom vodom u općini Žepče je ograničena na grad i uže područje grada. Najlošiji dio vodovodne mreže je u samom gradu, gdje se i stvaraju najveći gubici vode zbog čestih kvarova. Snabdijevanje vodom je uglavnom redovito, izuzimajući izuzetno sušna razdoblja (veoma rijetko) kada se uvode ograničene redukcije u isporuci vode. Redovno se vrši kontrola vode za piće sa svih izvorišta i ispravnost vode je uvijek potvrđena. Veći dio vode (oko 70 posto) prije puštanja ka potrošačima se prečišćava (filtrira) u suvremenom postrojenju za prečišćavanje vode.

U ruralnim dijelovima općine vodoopskrba se obavlja putem mjesnih, grupnih ili seoskih vodovoda, koji su građeni u organizaciji mjesnih zajednica ili pojedinaca, uglavnom vlasnika gospodarskih objekata. Točnije, jedan dio mjesnih zajednica općine je kvalitetno riješio pitanje vodoopskrbe i uveo sustav naplaćivanja vode s ugrađenim mjernim instrumentima i kontrolom praćenja kvalitete vode (dio Novog Šehera, Papratnica, Bistrica, Ljeskovića), dok su drugi dijelovi riješili svoju vodoopskrbu internim vodovodom, sa zahvaćanjem više izvora u bazene koji služe za opskrbu vodom jednog do više domaćinstava. Veći dio ovih vodovoda je dotrajavao i potrebno je uraditi saniranje i rekonstrukciju s ciljem kvalitetnog opskrbljivanja vodom cjelokupnog područja.

Općina ima uglavnom riješene lokalne vodovodne, ali ne i kanalizacione mreže. Prema podacima iz Strategije razvoja, pokrivenost stanovništva uslugama otpadnih voda je prilično niska i iznosi manje od 30 posto. Od 2019. godine u pogonu je postrojenje za prečišćavanje otpadnih voda, ali u užem gradskom jezgru Žepča. Ruralna područja uglavnom imaju takozvane divlje odvođe otpadnih voda, koje su potencijalni izvori zaraza. Najveći dio ruralnih otpadnih voda završava direktno i bez prečišćavanja u nadzemnim i podzemnim vodenim tokovima. Ne pos-

toji institucionalni nadzor nad primjenom pesticida, herbicida i umjetnih gnojiva, čak ni u blizini vodozaštitnih zona i izvora pitke vode. U tom smislu je najznačajniji vodotok na području općine Žepče rijeka Bosna. Zbog tereta zagađenja koji primi od uzvodnih naselja i industrije, praktički je neupotrebljiva u smislu osiguravanja potrebnih količina vode za piće.

Također, neophodno je smanjiti neracionalnu potrošnju pitke vode i tehnološke gubitke u distribuciji vode. S tim u vezi, općina Žepče je nedavno u okviru projektnih aktivnosti MEG-a zajednički započela poduzimati korake na smanjenju gubitaka u vodoopskrbnom sustavu, osiguranju subvencija za socijalno ugrožene kategorije građana, jačanju kontrole nad izvorima pitke vode, uređenju vodonepropusne zone, te nabavljanju uređaja za otkrivanje i sanaciju kvarova.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

Pokrivenost općine Žepče elektro-energetskom mrežom je poprilično dobra te su i ruralna područja opskrbljena električnom energijom, odnosno spojena su na elektroenergetsku mrežu. Ipak, potrebno je daljnje ulaganje u distribucijsku mrežu i proširenje distribucijskih kapaciteta, kao i rekonstrukcije mreže u određenim naseljima, kao što su Opšenik i Vinište.

706

Općina Žepče će postupno koristiti svoj potencijal za pretvaranje solarne energije u električnu. Načelnik je naveo da općina ima mnoštvo zahtjeva za solarne elektrane. Tako je, kada su u pitanju mikropostrojenja obnovljivih izvora energije, prva solarna fotonaponska elektrana, snage 150 kW sati, otvorena 2016. godine u naselju Radunice u Žepču. Iako ovakve investicije u korištenju obnovljivih izvora energije imaju maksimalnu podršku općinske administracije Žepče, zbog kompliciranih propisa i birokratskih prepreka, za realiziranje ovog projekta trebale su četiri godine. Nadalje, u naselju Begov Han planirana je još jedna solarna elektrana - „SE EMY 30 kW Žepče”, a u 2022. godini izdata je dozvola za rad za proizvodnju električne energije, tj. za solarnu fotonaponsku elektranu podnositelja zahtjeva „Solarna elektrana Kljajić”. Također, u općini su nedavno pokrenute i aktivnosti na izgradnji općinske kotlovnice na biomasu snage 4,4 MW. Dodatno, nekoliko predstavnika privrede, posebno iz drvne industrije, istaklo je da u skorije vrijeme planiraju ulagati u solarne elektrane unutar njihovih pogona. Mnogi privrednici su spremni uložiti značajna sredstva u solarne elektrane na području općine, ali im je neophodna institucionalna podrška u vidu novih zakona kroz koje bi se uvjetovala „Elektro-

privreda da osigura distributivnu mrežu i uvjete da se energija koja se proizvede i preuzme. Dodatno, predstavnik privatnog sektora je spomenuo projekte iz regije, na kojima se sada pomalo radi, i to prvi put nakon što je energija postala značajno skupa, a to su kogeneracije i proizvodnja toplotne i električne energije po malim mjesnim zajednicama, na čemu se apsolutno ne radi u općini Žepče, a gdje ima desetak sela gdje bi se mogla proizvoditi električna energija.

Na području općina Zenica i Žepče, u 2017. godini na Pepelarskoj rijeci, izgrađena je protočna mala hidroelektrana Pepelari snage 0,448 MW. Također, Općinsko vijeće Žepče je, na zahtjev kompanije „Greta Energy“ iz Toronta, izdalo suglasnost na dodjelu koncesija za izgradnju protočnih mini hidroelektrana na rijeci Bosni na lokacijama Begov Han snage 9,8 MW i Želeća snage 12 MW, te Globarice snage 18 MW. Nadalje, Općinska vlast u suradnji s „Elektroprivredom BiH“ odnedavno planira izgraditi hidroelektranu u Janjićima na rijeci Bosni, ukupne instalirane snage od 16,22 MW. Takvi planovi su doveli do otvorenog sukoba građana s općinskim vlastima. Aktivisti koji traže da rijeka slobodno teče, te da se zaštite Janjički slapovi, naglasili su da bi izgradnja ovog objekta negativno utjecala na više aspekata okoliša, od potapanja slapova i prirodnog pročišćavanja rijeke Bosne od nitrata i fosfata, te da bi postala zagađena, uz promjene mikroklimе, sprečavanje migracije riba od Dunava do vrela rijeke Bosne, te izumiranje ugroženih životinjskih vrsta s crvene liste. Dodatno, izgradnja hidroelektrane Janjići koštala bi tri puta više od prosječne cijene vjetroelektrane i pet puta više od prosječne cijene solarne elektrane, koje bi imale mnogo manji utjecaj na okolinu i riječne sustave te davale mnogo više električne energije.

707

Predstavnik jedne firme iz Žepča je istakao kako od 2007. godine u svojim domaćinstvima i u firmi u Žepču i Sarajevu imaju geotermalnu energiju i obilato je koriste posljednjih 15-16 godina, što sigurno smanjuje njihov CO₂ otisak na cijelom svijetu generalno. Iako su oni mali, kada bi se sve firme osvijestile u BiH, bilo bi i značajnijeg efekta.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Prema procijenjenim podacima, Centar za investitore navodi da u 2023. godini na području općine Žepče živi 31.067 stanovnika. Udio radno sposobnog stanovništva u ukupnoj populaciji

je oko 72 posto. Stopa zaposlenosti iznosi 26 posto, dok je stopa nezaposlenosti 42 posto. U posljednjih pet godina trend zaposlenosti stabilno raste, a prosječna neto plaća u općini Žepče i dalje ostaje među najnižim u kantonu. Više od pola radno sposobnog stanovništva u općini spada u neaktivno stanovništvo, od čega je 49 posto neaktivnih žena, a i među nezaposlenim stanovništvom više od pola na posao čeka duže od deset godina, uključujući i žene, što se također može svrstati u neaktivno stanovništvo i ukazuje na vrlo negativne trendove u općini Žepče kada je u pitanju tržište rada.

U pogledu nezaposlenosti veliki problem su osobe koje se vode na birou zbog zdravstvenog osiguranja, a ne traže aktivno posao, već rade na crno ili van BiH. Generalno se za Žepče kaže da tamo ne radi samo onaj tko ne želi raditi. Na birou u Žepču se otprilike nalaze četiri hiljade ljudi. Prije nekoliko godina USAID je pokrenuo projekt zapošljavanja, gdje je raspisano da se zaposle na četiri mjeseca ljudi koji su najduže na birou. Te prve godine samo 35 osoba se javilo, a druge godine 23, te je projekt prekinut. Iz Općine navode da su, pored nezaposlenosti, veći izazov manjak kompetentne radne snage i niske plaće radnika, što zna biti okidač za napuštanje zemlje, iako Žepče ima poprilično visoke prosječne plaće. Ipak, pojedini privrednici ističu da čak ni neobučenost radne snage nije problem, da imaju dovoljno kapaciteta i dovoljno resursa i ljudi koji mogu držati obuku, ali da radne snage nema.

708

Izražena je migracija stanovnika, negativan migracioni saldo je prisutan u Žepču, kao i u ostatku BiH, ali i u svijetu. Pri iseljavanju blago prednjači muški dio populacije, i to uglavnom radno sposobni muškarci, što se u konačnici ogleda i u smanjenju sposobne radne snage na teritoriji općine. Nažalost, nema zvaničnog registra koji prati odlazak ljudi u inozemstvo s obzirom na činjenicu da se vrlo mali broj odjavljuje s mjesta prebivališta u općini Žepče, ali se isti procjenjuje na nekoliko hiljada u proteklih deset godina. Odnedavno, pored mladih, odlaze i starije generacije, odnosno porodice s djecom, uključujući i situirane osobe koje nemaju niska primanja. Pa je tako u posljednjim godinama novac postao sve manji motiv za odlazak stanovništva. Loš zdravstveni sustav i druge javne usluge te kompletna neizvjesnost u državi i budućnost za djecu postali su glavni razlozi za migraciju.

Migracije značajno utječu na privatni sektor. Mnogi privrednici ulože vrijeme i resurse u obučavanje mladih kadrova, a oni, čim im se ukaže prilika, napuste poslodavca i zemlju. Firme stalno

primaju radnike, ali ih nema dovoljan broj, posebno visokokvalificiranih. Neke firme u Žepču razmišljaju i o uvozu radne snage. Ipak, privrednici navode da se trend odlaska lagano smanjuje, te da se pojedinci i vraćaju zbog povećanja cijena u svijetu. Ti ljudi su uvidjeli da je, u principu, bolje u Žepču zaraditi svoju plaću, gdje ne moraju plaćati stan, a uz svoju su porodicu. O zaposlenju supruge u inozemstvu, teško je govoriti. Radi se pretežno o poslovima čišćenja. Čak i ako osoba pronade kvalitetan posao, automehaničara, bravara, varioca, ipak je isplativije u svojoj zemlji raditi za dobru plaću i kraće radno vrijeme nego vani.

Lokalna vlast nije u potpunosti pasivna kada je u pitanju tržište rada. Aktivne mjere zapošljavanja implementiraju se u općini shodno raspoloživim sredstvima i dinamici dodjele od Vlade Kantona, Općine i stranih donatora. Sredstva su uglavnom namijenjena za samozapošljavanje (u vidu obrta ili d.o.o.) ili zapošljavanje različitih kategorija nezaposlenih. Najrecentniji primjer takvog javnog poziva je iz 2022. godine, kada je Općina dodjeljivala subvencije u svrhu samozapošljavanja nezaposlenih osoba s područja općine Žepče. Općina, također, novoosnovane obrtnike oslobađa plaćanja općinskih такси i naknada do godine dana poslovanja. Sugovornik iz privatnog sektora je istakao da su poticaji za zapošljavanje na lokalnom, kantonalnom i federalnom nivou izvanredna stvar i da su od velike pomoći za firme.

Žepče, kao i većina drugih općina, nema problem s nedostatkom posla, već s nedostatkom kvalitetnih, odgovarajućih kadrova. Stoga, općina pokušava pratiti potrebe tržišta rada i zahtjeve investitora za određenim profilom radne snage. Dodatno, RAŽ i Biro rada Žepče povremeno provode i profesionalnu orijentaciju učenika završnih razreda srednjih škola s ciljem da se učenicima predoči stanje nezaposlenih u općini Žepče, potrebe gospodarstvenika za radnom snagom i deficitarnim zanimanjima. Industrijski sektori u kojima je najveća dostupnost radne snage su trgovina, tekstil, transport, metaloprerađivačka i drvna industrija, koji su ujedno i strateški sektori u gospodarstvu općine, a i zapošljavaju najveći broj radne snage, a što su potvrdili i svi sugovornici iz općine. Nadalje, kroz usluge Centra za investitore u domenu radne snage, kao i Centra poslovnih kompetencija RAŽ, Općina želi poboljšati kvalitete radne snage, pa pruža podršku u pronalasku kvalificirane radne snage, koordinira aktivnosti prekvalifikacije i obuke, uz povezivanje s relevantnim institucijama i centrima za obrazovanje. Dodatno, privrednici navode da je za njih trenutno, pored nedostatka kompetentne radne snage, izazov inflacija i

činjenica da dosta ljudi radi na crno te tako budu konkurentniji u cijeni od registriranih firmi.

S ciljem kreiranja povoljnijeg poslovnog okruženja i povećanja mogućnosti samozapošljavanja, posebno ranjivih skupina, već četvrtu godinu RAŽ organizira „Start-up akademiju“. Ovaj edukativno-mentorski program je namijenjen osobama koje namjeravaju pokrenuti vlastiti biznis, kao i onim poduzetnicima koji su se na početku poslovanja susreli s određenim poteškoćama u razvoju poslovnog pothvata. Najveći broj osoba u programu je iz kategorije nezaposlenih, koji su se odlučili samozaposliti i tako okončati višegodišnje čekanje na posao. Do sada je obučeno preko 30 osoba, od kojih je najmanje 15 započelo rad svojih obrta i poduzeća, koji su i sada uspješni. Dodatno, na području općine od 2010. godine djeluje i Omladinska banka Žepče koja daje bespovratna sredstva mladima u lokalnoj zajednici za realizaciju njihovih projekata, s ciljem da postanu samostalni poduzetnici.

710

Kada je u pitanju suradnja Općine s međunarodnim donatorima, RAŽ je 2021. godine uspješno proveo trogodišnji projekt USAID/WHAM. Projekt je okupio 147 polaznika, od kojih su bile 102 mlade osobe, 108 žena i 3 osobe s invaliditetom, a na kraju su zaposlene 83 osobe u privatnom sektoru općine Žepče. Kroz projekt USAID/WHAM provedene su obuke u sektoru metaloprerađivačke, tekstilne i IT industrije, u kojima se pokazao deficit kvalificirane radne snage, a gdje poduzeća imaju veliki potencijal za zapošljavanje i razvoj. Ovaj projekt je predstavljao jedan pozitivan primjer kako se boriti s problemom migracije mladih ljudi, te kako na kraju dobiti kvalitetno obučene zaposlenike koji su dodatno motivirani da nastave raditi u kompanijama na području općine. Nadalje, Općina je u 2022. godini pokrenula suradnju s organizacijom „Help – Hilfe zur Selbsthilfe“ i započela implementaciju projekta „Podrška socio-ekonomskoj stabilnosti regije zapadnog Balkana 2021-2022“, koji financira vlada Savezne Republike Njemačke. Ovim projektom je predviđena dodjela materijalnih donacija za ukupno 15 korisnika granta za pokretanje ili daljnji razvoj malog biznisa i 10 korisnika granta za stručno osposobljavanje na području općine Žepče.

Nadalje, 2022. godina bila je preplavljena projektima koji su direktno ili indirektno doprinosili zapošljavanju, a posebno zapošljavanju ranjivih skupina kao što su mladi i žene u općini Žepče.

- Projekt „CreativeWear Plus-MED“ (juni 2021 - juni 2022), sufinanciran sredstvima Europskog fonda za regionalni razvoj, fokus je stavio na jačanje vještina kod žena u sektoru tek-

stilne industrije. Uključeno je ukupno 26 polaznika u okviru 4 vrste obuka.

- Projekt „Podrška realizaciji start-up ideja mladih u općini Žepče“ (april 2021 - april 2022), sufinanciran od Švicarske fondacije „Helvetas“ i Općine. Podržano osnivanje 6 obrta u općini Žepče, od čega su svi podržani iz kategorije nezaposlenih osoba i do 35 godina starosti, i jedna žena.
- Projekt „Start-up akademija Žepče 2022“ – provodi se godišnje od RAŽ-a, kako je prethodno u tekstu navedeno.
- Projekt „Obuka za rad na troosnoj CNC glodalici“ (oktobar - novembar 2022), financiran od „Helvetasa“, uključio 11 polaznika iz Žepča, od čega jednu ženu i osam osoba iz kategorije mladih do 35 godina.
- Projekt „CentrikomNET“ (maj - juli 2022), obuke za jačanje kapaciteta poljoprivrednika u okviru kojih je prisustvovalo ukupno 28 polaznika, a od toga 6 žena.
- Projekt „Poduzetnička akademija za mlade - BEAR youth academy“ (august - decembar 2022), proveden s partnerima Udruženje građana „Nešto više“ i Općinom Teslić, te uz podršku Američke ambasade u Sarajevu. U okviru projekta provedena je obuka za mlade u vezi s temom pokretanja i vođenja vlastitog biznisa. U projekt je bilo uključeno 20 mladih (srednjoškolaca) iz općine Žepče, od toga 11 žena.
- Projekt „3C3NP – tri grada tri parka prirode“ (mart 2022 - april 2023), gdje je podržano 15 korisnika (poduzeća, obrta) koji će dobiti financijsku pomoć za rast svojih biznisa u sektoru turizma, od toga su tri žene vlasnice biznisa.
- Projekt „Stručno osposobljavanje nezaposlenih osoba (septembar - oktobar 2022), koji je podržan od Federalnog zavoda za zapošljavanje, obuhvatio je tri vrste obuka koje su bile namijenjene nezaposlenim osobama s evidencije za nezaposlene, i to: „Obuka za programiranje web-aplikacije“, broj polaznika 10, od čega je 6 žena, i „Obuka grafičkog dizajna“, broj polaznika 10, od čega je 7 žena.
- Projekt „T4E (Training for employer)“ - Obuka za potrebe poslodavca (septembar - oktobar 2022), obuhvatio je obuku „Operater CNC strojeva u metalnom sektoru“. Ukupan broj polaznika je bio 11, od toga 5 žena.

Cilj 9: Industrija, inovacije, infrastruktura

Općina Žepče je lokalna zajednica s izrazito dinamičnom poslovnom klimom, okarakterizirana razvijenom poduzetničkom kulturom, razvijenim mehanizmima suradnje s poslovnom zajednicom i nevladinim sektorom, te rastućim brojem kompanija u privatnom sektoru. Žepče je oduvijek bilo poznato po dobrim trgovcima i trgovačkim poslovima. Također, općina je prepoznatljiva po dugoj tradiciji u transportu, te ima dosta prijevozničkih firmi koje uglavnom rade u čitavoj Europi. Upravo i danas, prema podacima Centra za investitore iz 2023. godine, najveći broj registriranih poduzeća posluje u trgovini (20 posto), zatim, prerađivačkoj industriji (17 posto), transportu (10 posto) i građevini (6 posto). Žepče predstavlja snažno gospodarsko središte s razvijenim izvozno-orijentiranim proizvodnim poduzećima i malim obiteljskim biznisima u području trgovine, ugostiteljstva, građevinarstva i proizvodnje, s ukupno 1 421 poslovnim subjektom u 2023. godini. Međutim, poljoprivreda i turizam su u lokalnoj zajednici prepoznati kao značajni, ali nedovoljno iskorišteni potencijali, što su potvrdili i mnogi sugovornici iz privatnog sektora.

712

Ovako veliki broj poduzeća na relativno malom geografskom prostoru dovodi se u vezu s naporima općine Žepče da stvori povoljno poslovno okruženje. Jedna od mjera koju Općina prakticira je oslobađanje i do 75 posto obračunate rente i naknade za uređenje građevinskog zemljišta u zavisnosti od broja lica koja će biti zaposlena u objektima koji se grade unutar poslovnih zona, odnosno na gradskom i ostalom građevinskom zemljištu. Ovakav pristup doveo je do otvaranja novih poduzeća. Bitan faktor razvoja općine i interesa lokalne vlasti je otvaranje novih poslovnih subjekata, iskorištenje kapaciteta poslovnih zona i zapošljavanje stanovništva te povrat uplaćenih poreza. U općini se nalazi i dosta praznih prostora koji imaju velik zakup, pa ljudi više vole da im je objekt prazan i da ne zarade nikako, nego da zarade manje.

U općini Žepče generatori ekonomskog razvoja su metalna, drvna, tekstilna i građevinska industrija, kod kojih je izvoz u stalnom porastu, te promet i trgovina, koji generiraju 70 posto ukupnog prihoda (Strategija razvoja, 2020). Malo poduzetništvo, čiji su nositelji obrtničke radnje i mikropoduzeća, predstavlja najznačajniji segment gospodarstva općine Žepče. Razvoj ove gospodarske djelatnosti svakako doprinosi razvoju malih i srednjih poduzeća, zapošljavaju radnu snagu shodno svojim potrebama i zadanim pravcima vlastitog investicijskog razvoja.

Ipak, svijest o očuvanju okoliša i održivoj i odgovornoj proizvodnji u lokalnoj zajednici je sve izraženija i stavlja se u mnogim slučajevima ispred ekonomskog razvoja. Naime, spomenute industrije su ujedno i jedan od najvećih zagađivača u lokalnoj zajednici, posebno kada je u pitanju očuvanje vodenog svijeta.

Lokalna vlast je u proteklim godinama poduzela konkretne korake kako bi ubrzala ekonomski razvoj općine Žepče. Razvojem industrijskih zona Općina je željela dodatno stimulatивно djelovanje prema poduzetnicima, kako bi se u konačnici stimulirao brži razvoj postojećih poduzeća i postiglo privlačenje direktnih stranih investicija. S tim u vezi uspostavljeni su:

- šest poduzetničkih zona, od čega je tri poduzetničke zone formirala Općina (Poslovna zona „Polja”; „XP”; „Begov Han”), a ostale su izrasle kao posljedica privatne inicijative poduzetnika (Poslovna zona „Donja Golubinja”; „Goliješnica-Brankovići”; „Ljeskovica”), uz podršku Općine kroz pripremu i izdavanje neophodne dokumentacije i dozvola;
- Lokalna razvojna agencija (RAŽ), čiji je osnivač Općina Žepče i unutar kojih se nalazi nekoliko centara koji direktno doprinose raznim aspektima ekonomskog razvoja Općine;
- Poslovni i Agro-inkubator u Žepču, čije je osnivanje poteklo od civilnog sektora (Udruga poduzetnika i poslodavaca), a Općina je osigurala neophodnu infrastrukturu.

713

Predstavnici firmi iz općinskih poslovnih zona ističu kako poslovanje unutar poslovne zone nudi velike prednosti i pogodnosti, gdje su sve firme na jednom mjestu, imaju riješenu infrastrukturu, bave se sličnim poslovima i surađuju, te je praktično i za kupce i partnere koji ih posjete. Nekoliko poduzetnika je čak došlo iz Zavidovića i otvorilo firmu u Žepču zbog povoljnijih uvjeta i jednostavnijih procedura. Ipak, neki privrednici iz privatnih poslovnih zona se žale na loše uvjete unutar tih zona i neriješenu infrastrukturu. Od navedenih poslovnih zona, za razvoj općine u narednom razdoblju ključnu ulogu će odigrati Poslovna zona „Polja“, u koju Općina namjerava investirati kroz njeno proširenje i dodjelu novih parcela koje će biti dio poslovne zone i unapređenje infrastrukture (pristupna cesta i rasvjeta). Prema riječima načelnika, s obzirom na to da su trenutno popunjene sve općinske poslovne zone, uskoro je planirano otvaranje nove, za koju već postoji interes.

Na osnovu navedenog, može se zaključiti da je općina Žepče pogodno tlo za rast investicija. Mogućnosti za investiranje u žepačkim poslovnim zonama, ali i drugim slobodnim, poželjnim

lokacijama su odlične. Investitorima bi, također, mogli biti zanimljivi neiskorišteni potencijali u poljoprivredi, naročito organskoj. Upravo je poljoprivreda sektor koji ima značajne potencijale za ostvarivanje dodatnih prihoda, samozapošljavanje, ali i zapošljavanje dodatnih radnika. Ona raste iz godine u godinu i kroz broj RPG-a, ali i kroz registraciju poljoprivrednih obrta. Postoji dosta razloga zašto investirati u općinu Žepče, ali neki od glavnih su činjenica da je poslovna infrastruktura pripremljena za potrebe investitora; tradicija u metalopreradi, drvnoj i tekstilnoj industriji, te mogućnosti ulaganja u poljoprivredu; povoljan geografski položaj i prirodni resursi; i podrška lokalne vlasti, te jedinstvena, 24/7, usluga centra za investitore. Tijekom posljednjih 20 godina na području općine Žepče registrirano je skoro 40 poduzeća sa stranim porijeklom kapitala, uglavnom iz Hrvatske, Njemačke i Norveške). Od tog broja registriranih poduzeća, danas je aktivno 28 društava s ograničenom odgovornošću, koja se najvećim dijelom bave trgovinom, te drvnom i metalnom industrijom. Nadalje, Žepče posjeduju certifikate ISO 9001 i BFC certifikat od 2015. godine, čime se svrstalo u uži krug certificiranih općina s povoljnim poslovnim okruženjem u jugoistočnoj Europi. Općina je, također, dobitnik nagrade za doprinos razvoju poduzetništva „Stvaratelji za stoljeća“, koja joj je dodijeljena na Regionalnom summitu poduzetnika srednje i jugoistočne Europe „300 najboljih“, 2016. godine. Prema ocjenama specijaliziranog časopisa za izravna strana ulaganja, FDI Magazine područje BEAR-a, koje čine općine Teslić, Tešanj i Žepče, svrstano je u Top 10 južnoeuropskih regija u kategoriji najboljih europskih investicijskih lokacija prema troškovnoj učinkovitosti.

Predstavnici općine navode da općina Žepče nijedan projekt nije odbila, sudjelovala je u svakom za koji se ukazala prilika. Lokalna vlast pokazuje značajan interes da pomogne firmama iz realnog sektora da osiguraju primjetno deficitarnu radnu snagu, kao i da pruži bolje uvjete života trenutnim kadrovima. Realni i konkretni prioriteti i akcije predstavljeni u lokalnim strateškim planovima također prikazuju ozbiljnost općine u vezi s pitanjem daljnjeg unapređenja poslovnog okruženja i ekonomskog razvoja. Financijska podrška za firme u nastajanju postoji i ogleda se u godišnjim javnim pozivima Općine. U suradnji sa stranim donatorima udružuju se sredstva te se kreiraju posebne grant-sheme koje se usmjeravaju za razvoj MSP sektora, te Općina sudjeluje i u subvencioniranju početnih troškova investiranja za proizvodno-poslovne objekte koji se grade na području Žepča. Nadalje, podrška je primjetna i kroz mnoge projekte i inicijative za jačanje poduzetništva i povećanje nivoa zaposlenosti koji se provode uz podršku Općine,

a koji su spomenuti. Također, kroz RAŽ je Općina objedinila pružanje usluga i informacija za poduzeća na jednom mjestu, te provodi poslovne obuke za nove poduzetnike i pruža informaciono-savjetodavnu podršku za firme u nastajanju. Dodatno, Općina je pojednostavila mnoge administrativne procedure bitne za realni sektor, pa se sada, naprimjer, Rješenje o registraciji zanatske djelatnosti izdaje za najviše tri dana, a moguće ga je dobiti za jedan dan ako je sva potrebna dokumentacija potpuna, a ukupan trošak za dobivanje rješenja o registraciji zanatske djelatnosti je 50 KM. Dodatno, privrednici ističu da je potrebna i podrška Općine Žepče kroz smanjenje parafiskalnih nameta koji su u nadležnosti Općine.

Najveći izvoz u općini ostvaruje sektor drvoprerađivačke (49 posto), zatim metaloprerađivački (30 posto) i tekstilni sektor (21 posto). Upravo je i sektor koji upošljava najveći dio osoba izvozno orijentirana prerađivačka industrija, s oko 1 700 zaposlenih u 2023. godini. Prednosti općine Žepče kao izvoznika se ogledaju u dobroj pozicioniranosti u odnosu na putnu komunikaciju, dobro razvijenim poslovnim zonama, podršci lokalne vlasti, kao i bogatim prirodnim resursima. Investicijski vodič za općinu Žepče za 2021. godinu navodi da većina firmi u Općini, preko 80 posto, posluje fokusirajući se isključivo na plasiranje proizvoda na strano tržište, gdje više od 90 posto svoje proizvodnje izvoze na europska tržišta. Općina Žepče izvozi u 29 zemalja svijeta, a najviše u Njemačku, Francusku, Češku i Sloveniju. Kada je u pitanju roba koja se najviše izvozi, tu spadaju namještaji, posteljine, madraci, drvo i proizvodi od drveta, proizvodi od željeza i čelika, proizvodi od kože i nuklearni reaktori, kotlovi, mašine i sl. Neki od primjera iz tekstilne industrije su „CarTrim d.o.o. – investitor iz Njemačke koji je najveći žepački izvoznik i, ujedno, najveći žepački poslodavac (upošljava 17 posto svih zaposlenih u Žepču), a bavi se proizvodnjom kožnih i tekstilnih presvlaka za prvu ugradnju sjedišta u putnička vozila marke Audi i VW. Također, „Bositex” d.o.o. Žepče, kao rijedak i uspješan primjer prelaska vlasništva iz strane investicije u ruke lokalnog poduzetnika, bavi se proizvodnjom medicinske odjeće i gotovo 100 posto izvozi na tržište Švedske. Također, kada je u pitanju poljoprivreda, iako je manje izvozno orijentirana u odnosu na druge sektore u općini, godišnje se proizvede prosječno oko 1 200 tona maline, i sva proizvedena količina se izvozi preko otkupljivača na tržište Skandinavije. Pandemija COVID-19 je nesumnjivo imala negativan utjecaj i na poslovanje skoro svih privrednih subjekata u općini Žepče. Kompanije u općini su se suočavale s poteškoćama u nabavci sirovine i repromaterijala neophodnog za poslovanje, te je veliki broj izvoznika bio spriječen

da izvozi, a pojedine kompanije su potpuno obustavile rad. Ipak, pandemija je bila i od koristi za neke firme, posebno one koje su iskoristile prednosti digitalizacije u tom periodu, ali i za druge kojima je, naprimjer, pandemija ukazala na sve nedostatke prekooceanske proizvodnje, te uz ogromno povećanje troškova kontejnerskog prijevoza, suradnja s azijskim proizvođačima postala je gotovo nerentabilna. Jedan takav primjer je bila njemačka kompanija za proizvodnju radne odjeće „Teamdress”, koja je sklopila ugovor s domaćom firmom „Elchy-TEX” iz Žepča, koji je poznat kao proizvođač tekstilnih dijelova za autoindustriju i radne odjeće, te tako zaposlila 40 novih radnika.

Općina Žepče ima mnogobrojnu dijasporu, koja je od velikog značaja za ekonomski oporavak i razvoj ove lokalne zajednice. Dijaspore je zainteresirana za pomoć Žepču, i to demonstrira pokretanjem i finansiranjem biznisa u Žepču te tako doprinosi otvaranju novih radnih mjesta. Jedan takav primjer je gospodin Bronja, koji je u Željeznom Polju, u općini Žepče, pokrenuo nekoliko različitih privatnih biznisa, otvorio benzinsku pumpu „Zaha”, tržni centar, te je zajedno sa suprugom suvlasnik još nekoliko firmi u Željeznom Polju. Također, prije nekoliko godina u Žepču je osnovana firma „Eagle Technology“, koja je dio norveške korporacije „Eagle Technology AS“, koja se bavi proizvodnjom mašina za pročišćavanje zemlje i vode od zagađivača teškim mazivima i 100 posto izvozi na strana tržišta. Norvežani su pokrenuli firmu u Žepču zahvaljujući direktoru, gospodinu Klariću, koji je za tu kompaniju radio 16 godina, a porijeklom je iz Žepča i imao je želju pokrenuti nešto značajno u rodnom gradu.

716

Iako je bilo i onih koji su se pokušali vratiti, malo su počeli raditi, pa odustali u proteklom godinama, zabilježeni su značajni projekti koje su pokrenuli povratnici. Naime, otvorena je kompanija „Marić projekti”, koja se bavi proizvodnjom PVC i Alu-stolarije, roletni i komarnika – za domaće i inozemno tržište i izložbeno-prodajni salon „Ceramik”, a investitor je mladi poduzetnik koji se odlučio vratiti iz Njemačke i pokrenuti posao u svom rodnom kraju. Početna vrijednost investicije je bila oko dva milijuna KM, a sami počeci od pribavljanja potrebne dokumentacije, pa do izgradnje samog objekta nisu bili jednostavni, ali je investitor uz podršku lokalne zajednice, općinske administracije, Razvojne agencije Žepče i poslovnih suradnika, uspješno priveo investiciju kraju. Kompanija „Marić projekti” bila je prva koja je bila uključena u projekt „Rast zajedno s dijasporom” koji je proveden 2019. godine od Općine Žepče i RAŽ-a, a u sklopu pro-

jekta „Dijaspora za razvoj (D4D UNDP)”. U sklopu projekta provedena je specijalistička obuka nezaposlenih osoba koje su primljene u radni odnos kod kompanije „Marić projekti”.

Iz Općine ističu da ima izuzetno pametnih ljudi koji su shvatili jednu vrlo važnu stvar – da je lijepo imati firmu u inozemstvu i u Žepču. „Dobijete posao u Austriji i prebacite sav taj biznis u Žepče, zbog jeftinije radne snage i jeftinijih svih ostalih uvjeta i usluga i gotov proizvod izvezete. To ko je shvatio, taj je zaradio novce.“ Ljudi su zainteresirani za ulaganje u domovinu, a znaju da u Žepču ima tim koji će ih primiti kad dođu i iskažu želju za ulaganjem i podržati ih u tome. Lokalna vlast s međunarodnim organizacijama i na privatnu inicijativu pojedinaca, aktivno doprinosi suradnji s dijasporom. Kako bi ojačala komunikaciju s dijasporom, Općina Žepče je stvorila službu koja će im pružiti sve relevantne informacije. S tim u vezi, kao dio RAŽ-a uspostavljen je Centar za investitore u čijem opisu posla je suradnja s dijasporom. Također, Općina je pokrenula izradu baze podataka o dijaspori Žepče kroz uspostavljen portal e-dijaspora na stranici Općine, koji služi za olakšavanje i poticanje gospodarske, kulturne i sportske suradnje između pojedinaca, firmi iz Žepča s predstavnicima dijaspore Žepča, razmjene i širenja informacija, promicanja investicija u Žepču i promocije poslovnih ljudi iz dijaspore s ciljem njenog uključivanja u svakodnevni društveni, ekonomski i kulturni život domovine. Također, Općina Žepče je implementirala aktivnosti „Rast zajedno s dijasporom“ u sklopu projekta D4D, s ciljem stavljanja potencijala dijaspore u funkciju lokalnog razvoja u svrhu doprinosa boljoj kvaliteti života u Žepču. Tijekom projekta su razvijene javne usluge e-matičar i e-poslovni asistent, koje olakšavaju komunikaciju s dijasporom unutar općinske administracije, kao i provođenje procesa mapiranja žepačke dijaspore. U okviru projekta održan je i „Dan poslovne dijaspore Žepče 2019”, s ciljem uspostave bolje i dugoročnije veze s dijasporom. Nadalje, Općina je nedavno ugostila gospođu iz Austrije, koja je porijeklom iz Žepča, i koja je održala prezentaciju o temi „Mogućnosti povećanja investicija iz Austrije u Bosnu i Hercegovinu“.

Žepče nije direktno fokusirano na razvoj IKT sektora, niti raspolaže kvalitetnim kadrovima u IKT sektoru, a mladi koji su se obrazovali u tom smjeru uglavnom nisu zainteresirani da se vrate u rodni kraj. Ipak, tehnologija je danas dio svake firme, i privatni sektor sve više teži ka digitalnoj transformaciji svojih procesa. Tako su i firme u Žepču digitalizirale neke svoje poslove uz pomoć projekata međunarodnih organizacija, kao što je projekt „EU4Business” i „EU4Busi-

nessRecovery”, koji financira Europska unija. Naprimjer, kompanija „Saga” iz Žepča je svoju djelatnost započela kao mala pilana, prodajući drvene poluproizvode na domaćem tržištu. S tim u vezi, Projekt „EU4Business” omogućio je ovoj kompaniji modernizaciju proizvodnih procesa nabavkom novoga CNC stroja i povećanjem poslovnih kapaciteta. Prilike za razvoj IKT biznisa u Žepču su mnoge, prvenstveno unutar postojećih kompanija i poslovnih zona, a i u korištenju potencijala prirodnih resursa općine i same digitalizacije poljoprivrede. Općina je, također, prepoznala značaj tehnologije u današnjici, pa je 2021. godine, u organizaciji RAŽ-a, održan Osmi gospodarski forum općine Žepče, pod sloganom „Wood is Good“ koji je govorio o primjeni digitalizacije u procesu proizvodnje, i inovacijama kao generatoru gospodarskog razvoja u svakoj od zemalja bez obzira na njen sadašnji razvoj, s fokusom na drvoprerađivačku industriju.

718

Kada su inovacije u pitanju, inspirativne priče iz Žepča dolaze i od pojedinaca, pa je tako mlada Žepčanka patentirala pametni uređaj za zbrinjavanje medicinskog infektivnog otpada koji bi trebao riješiti sve probleme u ovoj domeni, a u vezi sa zbrinjavanjem medicinskog infektivnog otpada. Ideje su tu, samo je potrebna podrška kako pojedincima tako i kolektivu. Lokalna vlast u Žepču je zainteresirana za kreiranje programa i poticaja za inovacije i start-up firme. Još 2016. godine je u Žepču održan Treći gospodarski forum o inovacijama u poduzetništvu. Općina redovno podržava projekte i daje poticaje inovativnim mladim osobama i start-up poduzećima, te kroz rad RAŽ-a organizira obuke i akademije s ciljem osnaživanja poduzetničkog duha i pokretanje start-upa u općini. Programi za start-up firme se uglavnom realiziraju posredstvom međunarodnih organizacija i lokalnih firmi, a neki od takvih projekata su navedeni u prethodnom poglavlju. S tim u vezi, RAŽ je uz podršku UNDP-a pokrenuo 2020. godine prvu virtualnu sajamsku web-platformu „e-sajam.ba“ za promociju sektora malih i srednjih poduzeća u BiH. Jedinstvena web-platforma na inovativan način predstavlja i promovira sektore, za početak tekstilni, koji su prepoznati kao ključni za cjelokupan ekonomski razvoj u BiH. Dodatno, provedeni su i treninzi u Centru poslovnih kompetencija i nabavljena je i vrijedna oprema kojom je zaokružen mini tehnološki park za treninge iz tekstilnog sektora, a također su osigurani uvjeti za razvoj kompetencija iz oblasti modnog i grafičkog dizajna nabavkom potrebnih softvera i opreme. Kao nastavak ove inicijative, u 2023. godini RAŽ radi na uspostavi inovacijskog HUB-a za tekstilnu industriju, koji će okupiti sve interesne skupine u cilju kreiranja jedinstvene strukture koja će raditi na unapređenju konkurentnosti tekstilne industrije u BiH.

Ovaj program usmjeren je na transnacionalnu suradnju u mediteranskoj reviji kroz promociju održivog razvoja, a s posebnim fokusom na zaštitu prirodnih i kulturnih resursa te jačanje inovacija. HUB će biti mjesto gdje će kreativna industrija doprinosti razvoju privrednih kapaciteta šire zajednice, te gdje se koristi postindustrijski otpad u cilju izrade novih proizvoda.

Unapređenje kvalitete javnih usluga i javne infrastrukture je jedan od prioriteta i narednih kapitalnih ulaganja općine Žepče. U Općini postoji i e-citizen i Viber-broj, na temelju kojeg se Općini mogu postaviti bilo kakva pitanja i oni su dužni odmah odgovoriti, i to uspješno funkcionira. Neke od inicijativa koje lokalna vlast redovno provodi jesu projekti ulaganja u javnu rasvjetu. Također, kada su u pitanju javne usluge, prvenstveno za korist industrije i realnog sektora, tu ključnu ulogu igra RAŽ i sve aktivnosti i centri koji su dio ove Agencije. Naprimjer, Centar za investitore koji je uspostavljen unutar RAŽ-a, funkcionira po principu usluge „one stop shop“ – sve na jednom mjestu, te tako pruža podršku malim i srednjim poduzećima, profesionalne i stručne podrške potencijalnim i aktivnim investitorima u svim fazama poslovanja. Također, u sklopu RAŽ-a je uspostavljen i Centar za kompetencije, kao prvi centar ove vrste u BiH, koji pruža edukacije standardiziranog tipa kao i prilagođene radionice namijenjene korisnicima sa specifičnim potrebama (iz područja dizajna proizvoda i izrade prototipa u tekstilnom i drvnom sektoru, te iz područja marketinga i prodaje).

Nadalje, geografski položaj općine Žepče, cestovne i željezničke infrastrukture pruža mogućnosti za daljnji razvoj područja u cjelini. Općina raspolaže prirodnim kapitalom, tj. prostorom za formiranje i izgradnju poslovnih/industrijskih zona s povoljnim terenskim uvjetima za prostorni razvoj. Položaj općine Žepče je u sjevernom dijelu BiH, u srcu trokuta komunikacija tri regionalna centra: Zagreb, Sarajevo i Beograd. Veće investicije u infrastrukturi desile su se nakon razarajućih poplava 2014. godine, u okviru nekoliko projekata hitnog oporavka od poplava, kada su sredstva utrošena na rekonstrukciju i saniranje cestovne infrastrukture i potpornih zidova. U proteklih pet godina nije bilo značajnijih ulaganja u razvoj cestovne mreže koja je u nadležnosti općine, ali se iz općinskog budžeta redovno izdvajaju značajna sredstva za financiranje sanacije i izgradnju nekategoriziranih puteva na području općine. Osnovna koncepcija razvoja cestovne mreže u općini Žepče bazirana je na planiranoj izgradnji autoceste na Koridoru Vc, koja će biti osnovna pokretačka snaga razvoja kako gospodarstva tako i ostalih

društvenih segmenata općine. Također, Žepče je manje željezničko čvorište na pruzi koja povezuje srednju Europu s Lukom Ploče (Republika Hrvatska), a nalazi se samo 30 kilometara od velikog željezničkog čvorišta u Doboju. U sklopu Programa kapitalnih investicija općine Žepče za 2020-2024. godinu, planirano je 76 projekata iz oblasti putne infrastrukture. Općinska vlast ima solidnu suradnju i održava periodično sastanke s kantonalnim i entitetskim javnim putnim poduzećima. Općina također vodi dosta računa o tome da svaki građanin ima put do kuće, te je, prema riječima predstavnika lokalne vlasti, 90 posto putne infrastrukture asfaltirano, a ono što nije, redovno se održava.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Ekonomska nejednakost u općini Žepče je sve izraženija. Putem JU Centar za socijalni rad Žepče, iz budžeta Općine, korisnicima se isplaćuju stalne i povremene socijalne pomoći. Crveni križ općine Žepče, prema procjenama potreba, a u skladu sa svojim mogućnostima, svakodnevno pruža pomoć ugroženim građanima. Nadalje, u okviru Službe za opću upravu i društvene djelatnosti postoji pododjel za socijalnu zaštitu, ali su prostorne mogućnosti za rad ove društvene djelatnosti skućene. Neophodno je izgraditi novi objekt za centar socijalne zaštite i omogućiti sve vrste socijalne pomoći svim stanovnicima kojima je ta pomoć potrebna. S ciljem smanjenja ekonomske nejednakosti, u Centru poslovnih kompetencija Žepče redovno se organiziraju obuke za dugoročno nezaposlene osobe, nezaposlene osobe iz kategorije mladih i žena te osoba s invaliditetom.

U sklopu osnovnih škola na području općine nema posebnih odjeljenja za učenike s posebnim potrebama, nego oni pohađaju nastavu s ostalim učenicima, što često doprinosi dodatnoj društvenoj isključenosti i nejednakosti. Ipak, jedan od velikih pozitivnih pomaka u brizi za zdravstveno i socijalno stanje mladih je nedavno izgrađeni Dnevni centar za osobe s posebnim potrebama u općini Žepče.

Lokalne vlasti predstavljaju općinu Žepče kao jednu zdravu sredinu, bez neriješenih političkih pitanja. Trenutni načelnik je na toj poziciji još od rata i jako je dobro upoznat sa situacijom u općini, iako mu neki zamjeraju što ne poznaje nijedan strani jezik. Građani različitih nacionalnosti bez problema surađuju, druže se i međusobno posluju. Međutim, institucionalna

podjela je i dalje snažna, posebno u javnim institucijama. Godinama se zbijala šala da je aktualni načelnik općine Žepče zajednički predsjednik dvije stranke u Žepču (HDZ i SDA). Ipak, mnogi smatraju da to više nije šala, nego zbilja koja se svakim danom, u svakoj ustanovi i na svakoj funkciji pokazuje kao istina i doprinosi nezadovoljstvu određenih građana. Politička konkurencija dovoljno jaka da „skine“ trenutnu vlast s pozicije, još se nije pojavila. A neki za trenutnu koaliciju HDZ i SDA tvrde da nije uradila ništa do dobrog izbornog inženjeringa.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Prirodni resursi na području Žepča nude priliku za razvoj lovnog, ribolovnog i rekreativnog turizma, koji bi povećao stupanj urbaniteta općine. Ipak, o nekom razvijenom turizmu teško je govoriti s obzirom na to da veliki nedostatak predstavlja to što općina Žepče nema razvijene strateške planove u oblasti turizma, kao i to što je svijest o turističkim potencijalima općine na veoma niskom nivou.

Nadalje, ključni preduvjeti za održiv razvoj Žepča, koji su prvenstveno u nadležnosti lokalne zajednice, ostaju neispunjeni. To su, prije svega, održivo upravljanje otpadom i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda prije ispuštanja u rijeku Bosnu i njene pritoke. Točnije, razvoj poslovnih/industrijskih zona je u ekspanziji posljednjih godina, što istovremeno prouzrokuje zagađenje vodnih tokova i negativno utječe na javno zdravlje i okoliš (osim Poslovne zone „Polja“, koja je namijenjena isključivo za „tihe i ekološki prihvatljive industrije“ koje ne zagađuje okolinu). Stoga je neophodno da sve industrijske firme počnu tretirati svoje otpadne vode prije ispuštanja u vodene tokove, u skladu s postojećim zakonima. Za potpunu zaštitu javnog zdravlja i prirodnih resursa kojima općina Žepče obiluje, nužno bi bilo u potpunosti zaustaviti ispuštanje otpadnih voda iz poslovnih objekata, ali i iz domaćinstava, u rijeke i potoke. Ipak, iz Općine navode kako je Žepče kroz povoljan kredit od Vlade Španjolske nabavilo prečistač vode, i to je jedini prečistač na rijeci Bosni. Dodatno, kolektori su urađeni s lijeve i desne strane rijeke, te prečistač uz pomoć bakterija vraća čistu vodu u rijeku Bosnu. Ono što možda predstavlja problem za općinu su mutne rijeke kada je sječa šume, kada se stvaraju potoci s blatom koji idu u rijeku i zamute je. Iako ova pojava nije toliko opasna, jednostavno je ružan prizor.

Bavljenje poljoprivredom za stanovnike općine Žepče uglavnom predstavlja dopunsku djelat-

nost, koja zadovoljava potrebe njihovih domaćinstava. S tim u vezi, prema Općim podacima o poljoprivredi općine Žepče za 2018. godinu, postojeće obradivo poljoprivredno zemljište obuhvata 40 posto površine općine, ali je zapušteno. S druge strane, to predstavlja i priliku za pokretanje ekološke proizvodnje s obzirom na to da većina poljoprivrednih površina više od 15 godina nije hemijski tretirana. Tome dodatno doprinosi i postojanje 14 izvora ljevakovite mineralne vode i značajnih ležišta mineralnih sirovina, koja su, nažalost, nedovoljno iskorištena. Ipak, postoji mali procent domaćinstava u ruralnim naseljima koji živi od poljoprivrede. Poljoprivrednici nemaju praksu vršenja kemijske kontrole, tako da se korištenje mineralnih đubriva vrši neracionalno, što dovodi do neplodnosti zemljišta i smanjenja produktivnosti. Kako bi se omogućio razvoj sela na području općine, neophodno bi bilo poljoprivredu razvijati na principima održivosti i bez upotrebe pesticida, herbicida i vještačkih đubriva, ili barem njihovu upotrebu strogo kontrolirati.

Većina inicijativa za održivost i zelenu transformaciju dolazi od nevladinog sektora, ali određene aktivnosti i projekti lokalne vlasti, također, doprinose energetskej efikasnosti Žepča, kao financiranje nekoliko projekata utopljanja škola i drugih javnih objekata. Neophodno je podići svijest i educirati lokalnu zajednicu o značaju i prednostima odgovorne potrošnje, resursne efikasnosti i održivog upravljanja otpadom. Za uspostavljanje takvog sustava upravljanja otpadom i općenito odgovornijom potrošnjom, neophodna je sinergija i uska suradnja građana i lokalne vlasti.

722

Cilj 12: Odgovorna proizvodnja i potrošnja

Poslovni i stambeni objekti u gradskom dijelu općine Žepče zagrijavaju se uglavnom sustavom daljinskog grijanja iz kotlovnice koja je u sastavu poduzeća DPD „Krivaja-Žepče d.o.o. Žepče. S obzirom na to da je stanje kotlovnice i cjelokupnog sustava grijanja loše, neophodna je izgradnja nove kotlovnice, kao i rekonstrukcija postojećeg sustava. Osnovni problem sektora zgradarstva i zagrijavanja zgrada je postojanje zastarjelih, energetske neefikasne i ekološki neprihvatljivih sustava grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora. Većina objekata (stambenih, poslovnih, javnih) spada u grupu izrazito energetske neefikasne. Da je stanje energetske učinkovitosti u javnim objektima jako loše, potvrđuje i činjenica da je utopljanje postojećih javnih objekata na području općine Žepče u cilju podizanja stupnja njihove energetske učinko-

vitosti provedeno na objektima Srednje mješovite škole „Žepče”, Osnovne škole „Begov Han”, Osnovne škole „Žepče” – Male škole i Glazbene škole Katarine Kosače Kotromanić Žepče te još nekoliko javnih objekata. Katolički školski centar „Don Bosco” Žepče trenutno je jedina javna ustanova na području općine koja za zagrijavanje koristi pelet.

Na području općine Žepče ne postoje industrijski kapaciteti koji bi značajnije utjecali na zagađenje zraka, te su kao glavni izvori zagađenja zraka prepoznate male kotlovnice i individualna ložišta u domaćinstvima, automobilski ispušni plinovi i divlje deponije. Najveći dio zagađenja uzrokuju upravo zastarjeli i energetske neučinkoviti sustavi grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, kao i korištenje električne energije na energetske neučinkovit način. Ova konstatacija vrijedi kako za sektor stanovanja tako i za privredu i javnu administraciju. S tim u vezi, lokalne vlasti u skorije vrijeme, uz podršku Češke razvojne agencije, planiraju gradsku toplanu na uglj prebaciti na biomasu. Ovim projektom bi zimi zagađenje bilo još manje, a veliko područje općine bi bilo pokriveno.

Dodatno, načelnik je naveo da već godinama preko Saveza općina i gradova mole da se struja za javnu rasvjetu, koja je u svrhu građana i njihove sigurnosti, promatra kao struja za domaćinstvo, a ne industrijska, koja je znatno skuplja. Mnogo novca, koji bi se mogao uložiti u druge svrhe, izdvaja se za javnu rasvjetu općine. Zbog toga je načelnik bio primoran u „pola noći“ isključiti rasvjetu kako bi uštedio novac. Do pet posto proračuna lokalnih zajednica izdvaja se na troškove električne energije i održavanja sustava javne rasvjete. U općini Žepče, javna rasvjeta je još pokrivena starim, energetske neefikasnim tipom sijalica, a LED sijalice su trenutno postavljene samo u gradskom dijelu Žepča. Prema informacijama predstavnika lokalne vlasti, Žepče je druga općina u BiH koja je uvela LED rasvjetu i time ostvarila određenu uštedu sredstava. Zbog dobrih rezultata planirana je rekonstrukcija postojeće mreže javne rasvjete kako bi se sva pokrila LED sijalicama. Iz Općine, pak, navode da iako je LED rasvjeta štedljiva, ima manu da kad se pokvari, ne može se samo promijeniti žarulja, već se mora kompletna instalacija promijeniti. Nadalje, kao ni u ostatku BiH, solarni paneli nisu u primjeni na javnim objektima, uglavnom zbog velikih početnih ulaganja koja općinski proračun nije u stanju podnijeti.

Općina je usvojila još 2011. godine Lokalni ekološki akcioni plan 2012-2017, ali ne postoji izvještaj o njegovoj provedbi. Najznačajniji projekti općine Žepče u 2021. godini u oblasti okoliša/

zaštite životne sredine su višegodišnji projekti „Proširenje organiziranog prikupljanja otpada na području cijele općine Žepče“; „Gradska voda za ruralna naselja“; „Zamjena postojeće rasvjete LED rasvjetom – grad Žepče i ruralna područja“; „Spajanje kanalizacije prigradskih naselja na postojeći prečištač kanalizacije“ i dr. Dodatno, u realizaciji procesa javnih nabava jedini sustav održivosti je prepoznat u kontekstu financijske uštede, gdje se javne nabave vrše po sustavu „najpovoljnije ponude“.

JP „Komunalno“ d.o.o. Žepče, osim skupljanja i odvoza otpada, čisti ulice, javne površine i brine se o zelenilu. Prikupljeni otpad se ne razvrstava, već se odlaže na regionalne deponije, otkako je lokalna deponija otpada Trebetović potpuno zatvorena 2018. godine. U Općini je 2020. godine uspostavljeno Reciklažno dvorište u kojem se vrši prijem posebnih vrsta otpada te njegovo zbrinjavanje sukladno propisima. Općina Žepče je svojom strategijom razvoja planirala značajne zahvate kada je riječ o organiziranom gospodarenju otpadom. Žepče je bilo i među prvim sudionicima projekta „Organizirano prikupljanje kućnog otpada na području općine Žepče“. Ovaj projekt podržali su švedska agencija SIDA, Fond zaštite okoliša FBiH, federalna i kantonalna vlada, te je nabavljeno nekoliko kamiona za prikupljanje i prijevoz kućnog otpada, kao i veliki broj metalnih kontejnera i PVC kanti za odlaganje otpada.

724

Odvozom otpada pokrivena je kompletna općina. Načelnik je nedavno pozvao građane da putem Viber-broja dojavu ako negdje postoji divlje odlagalište. Iz Općine su istaknuli problem divljih deponija na M-17, uz put koji ide prema Doboju. To nije nadležnost Općine, međutim, smatra se odgovornom. Stanje svijesti građana Žepča o važnosti pravilnog odlaganja i odvoza kućnog i drugog otpada se iz godine u godinu popravlja, ali još nije na potrebnoj razini. Predstavници javne uprave su jako nezadovoljni, jer navode kako stanovništvo proizvodi otpad, a i dalje ga nepropisno odlaže. U svakom slučaju je prisutna potreba edukacija javnog i privatnog sektora, ali i građana o odgovornoj i održivoj proizvodnji i potrošnji, koje su nužne za održivost razvoja svake lokalne zajednice. Naredna faza za općinu je razdvajanje otpada.

Cilj 13: Očuvanje klime

Žepče ima umjereno kontinentalnu klimu, s prilično oštrim zimama i toplim ljetima. Ovakva klima pogoduje razvoju poljoprivrede, naročito voćarstva i stočarstva, kao i turizma, te brojnih

drugih grana gospodarstva. Međutim, sve intenzivnije klimatske promjene u vidu učestalih oscilacija u temperaturi i ekstremnih vremenskih prilika donose nove izazove. Predstavnicima privatnog sektora ističu da su klimatske promjene itekako očite. Sami poremećaji u klimi i situacija u kojoj sada imamo više dva godišnja doba – ljeto i zimu, nego četiri, ima direktan utjecaj na privrednike, naprimjer, proizvođače obuće kojih ima u Žepču. S druge strane, neki privrednici su istakli da su im vremenske promjene dobrodošle, uz blaže zime u stanju su cijelu zimu raditi bez smetnji.

Egzaktnih podataka o kvaliteti zraka na području općine nema. Jedan od osnovnih uzroka zagađenja atmosfere je postojanje zastarjelih i energetske neefikasnih i neprihvatljivih objekata i sustava grijanja stambenog, poslovnog i javnog prostora, kao i korištenje električne energije na energetske neefikasan način. Nadalje, problem emisija s deponije Trebetović i velikog broja ostalih odlagališta otpada stvara zagađenje od deponijskog plina zbog nepostojanja tehničko-tehnoloških i organizacijskih mjera kojim bi se onemogućila emisija deponijskog plina. Osnovni izazov u vezi s emisijama u saobraćaju je da su vozila starosti u prosjeku 15 godina i više, da se adekvatno ne održavaju i da nisu, prema sadašnjim standardima, ekološki prihvatljiva. Također, kada su u pitanju emisije u oblasti poljoprivrede, najveći problem su prekomjerna i nekontrolirana upotreba kemijskih sredstava, kao i nepostojanje standarda dobrih poljoprivrednih praksi koje onemogućavaju emisije štetnih supstanci. Dodatno, sagorijevanjem uglja, drveta i ostalih energenata, kao i potrošnjom električne energije, posebno u domaćinstvima, oslobađa se niz štetnih supstanci u općini Žepče. Naselja imaju i veliku ulogu u emisiji stakleničkih plinova koji dovode do pojave efekta staklenika i klimatskih promjena.

Prirodna korita rijeka na području općine Žepče su u značajnoj mjeri devastirana, s tendencijom pogoršanja. Učestala nepoštivanja ograničenja u pogledu građenja ili eksploatacije građevinskog materijala iz korita u zoni zaštite vodotoka smanjuju propusnu moć korita i kao posljedica toga se javlja izlivanje vode sa svim štetama koje uz to idu. Problemi koji se pojavljuju kao posljedica izlivanja vodotoka iz svog korita u određenim hidrološkim situacijama izazivaju velike štete na izgrađenim objektima i infrastrukturi i u značajnoj mjeri ograničavaju korištenje zemljišta za bilo koju namjenu. Ove pojave su karakteristične za periode kada nakon otapanja snijega ili dužeg kišnog perioda uslijede intenzivnije padavine. Objekti za zaštitu od

poplava su uglavnom izvedeni u najugroženijim i istovremeno najizgrađenijim područjima uz vodotoke.

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

Na području općine Žepče postoje mnogi vodni resursi, kao što su rijeke, rječice, potoci. Riječka Bosna predstavlja najveći vodotok na području općine i izuzetno je bogata ribom. Također, postoje i druge rijeke, poput Pepelarske rijeke, Papratnice, Ťeljeznice, Ograjne i Krajnjače rijeke, koje posjeduju izrazit vodni potencijal za uzgoj ribe, ali su zapostavljene.

Nažalost, na području općine, prvenstveno u ruralnim područjima, nema uspostavljenog sustava za odvodnju otpadnih voda, oborinske i fekalne kanalizacije. Neadekvatan tretman otpadnih voda u općini Žepče je prioritetni komunalni problem koji zahtijeva financijsku podršku lokalnih vlasti. Vodotoci na prostoru općine su neadekvatne kvalitete jer se koriste kao prijemnici otpadnih voda stanovništva, privrede i poljoprivrede, i to bez ikakvog prethodnog prečišćavanja. Jedini izuzetak je nedavno izgrađen uređaj za tretman otpadnih voda iz naselja, i to u užem gradskom području.

726

Nadalje, glavni zagađivači izvorišta pitke vode su divlje deponije, kao što je deponija Trebetović, i nekontrolirana sječa šume. Iako postoje elementi koji utječu na ugrožavanje vodotoka i izvorišta pitke vode, smatra se da lokalni vodni resursi nisu ugroženi u značajnoj mjeri i da je kvaliteta vodnih resursa relativno dobra.

Lokalne vlasti nastoje kroz svoje strateške planove, aktivnosti i projekte regulirati navedene probleme. Nedavno, u okviru Projekta općinskog upravljanja okolišem i ekonomskog upravljanja (MEG UNDP), Općina Žepče je potpisala Sporazum o javnoj službi, putem kojeg su sistematski uređena sva prava, obaveze i odgovornosti općinskih organa i vodovodnog komunalnog poduzeća. Sporazum, između ostalog, regulira prečišćavanje i odvođenje otpadnih voda, što je dovelo do poboljšanja kvalitete javnih vodnih usluga za građane u općini Žepče.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

Najveći uzročnici zagađenja tla u općini Žepče su neadekvatno odložen otpad, otpadne vode septičkih jama, preliva i direktnih izlivanja u tlo, postojanje minskih polja, privredne djelat-

nosti i neadekvatno i nekontrolirano korištenje kemijskih sredstava u poljoprivredi. Na području općine Žepče otpad se organizirano prikuplja od samo 20 posto stanovništva, dok ostalo stanovništvo otpad odlaže u prirodu, na divlja odlagališta, zatrpavanjem, paljenjem ili direktnim bacanjem na zemljište ili direktnim bacanjem u rijeke i potoke (Akcioni plan zaštite okoliša općine Žepče 2012-2017). Nadalje, zagađenje i pritisak na tlo postoje i zbog prisustva ruralnih otpadnih voda, tj. zagađenja tla otpadnim vodama domaćinstava koja nisu priključena na sustav javne kanalizacije.

Prednost za poljoprivredu u općini je, u svakom slučaju, čista sredina i mnoga polja kao što su Lupoglav, Orahovica, Bistrica, Radulj, Žepačko polje, gdje se siju žitarice i ratarske kulture. I plastenička proizvodnja se sve više razvija. Prema riječima načelnika, općina ima oko 2 300 registriranih poljoprivrednih gazdinstava i oko stotinu poljoprivrednih obrta. Uglavnom, poljoprivreda u Žepču je sve više zastupljena, a posebno je nedavno počela i sadnja vinove loze i proizvodnja vina.

Osnovni problem u oblasti poljoprivrede u Žepču je neprimjenjivanje standarda zaštite okoliša na farmama i gazdinstvima i nepostojanja sustava za monitoring korištenja količina i vrsta pesticida i gnojiva. U cilju zaštite tla, potrebno je smanjiti korištenje kemijskih i vještačkih đubriva, te stimulirati proizvodnju hrane na principima tradicionalne i ekološki prihvatljive proizvodnje, naročito u područjima gdje postoji mogućnost razvoja ruralnog turizma, kao što su naselja Bistrica, Papratnica, Goliješnica i dr. Dodatno, na 62 posto teritorije općine Žepče prostire se područje šuma, koje je dobrim dijelom devastirano i minirano te je takve šumske površine neophodno pošumiti i deminirati (Akcioni plan zaštite okoliša općine Žepče 2012-2017). Jedan predstavnik privatnog sektora je naveo da općina ima i problem nelegalne sječe šuma, koja za pozadinu opet ima neke političke aspekte. Konkretno, iznad Žepča i Željeznog Polja, koji broji oko 3 500 stanovnika, zastupljena je gola sječa, i tu je već bilo katastrofa i klizišta, stanovnici su ostajali čak bez vode.

Većina škola na području općine Žepče ima oformljene ekološke sekcije koje rade na edukaciji mladih o očuvanju životne sredine, koje pokreću akcije na uređenju i čišćenju svojih školskih dvorišta i parkova, te pomažu i drugim akcijama u zaštiti životne sredine. Godišnje se organiziraju akcije čišćenja korita rijeke Bosne, gdje sudjeluju mladi općine Žepče.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Na području općine Žepče djeluje 18 aktivnih političkih stranaka. Etnička struktura stanovništva danas je poprilično izmijenjena u odnosu na 1991. godinu i ogleda se u povećanom broju Hrvata i Bošnjaka, a značajno smanjenom broju stanovništva koje se izjašnjava kao Srbi ili iz reda ostalih.

Općina Žepče spada u relativno sigurne sredine. Prema podacima Ministarstva unutarnjih poslova Zeničko-dobojskog kantona o kriminalitetu na području koje pokriva Policijska stanica Žepče, procent krivičnih djela po stanovniku općine je ispod jedan posto u 2023. godini i bilježi tendenciju pada iz godine u godinu. Dodatno, alati za sprečavanje korupcije koji su na snazi u općini Žepče su Plan integriteta - sprečavanje pojave korupcije iz 2022. godine i Standardi za onemogućavanje i upravljanje sukoba interesa u postupanju i donošenju odluka u općini.

728

Općina Žepče je jedna od rijetkih općina u FBiH koja na godišnjem nivou mjeri zadovoljstvo građana javnim uslugama i gdje je posljednjih godina primjetan blagi rast zadovoljstva. Općina Žepče je uvela certifikat ISO 9001:2008 za poslove javne općinske administracije, putem kojeg je poboljšao rad općinskih službi. Također, Općina posjeduje i novi informacijsko-operativni sustav za brži i efikasniji rad općinskih službenika. Nadalje, Žepče je jedna od prvih općina koja je 2015. godine uspješno dobila Business Friendly Certificate South East Europe (BFC). BFC certifikat i standardi koje uspostavlja pomogli su Općini da poboljša komunikaciju s privatnim sektorom, uspostavi kvalitetnije servise za investitore i ubrza procedure izdavanja dozvola. Prema informacijama predstavnika lokalne vlasti, Općina Žepče drži rekord u BiH po brzini za dobivanje dozvole za rad. „Za pet minuta dobijete odobrenje za rad, ni kafe ne možete popiti, ja sam već donio odobrenje za rad.“ Skoro svaki građanin Žepča će reći da je javna uprava poprilično dobro organizirana i da ide u pravom smjeru. „Kada odete u Općinu da vidite koliko ljudi stoji i čeka neki papir, vidjet ćete da nema nijednog, svi su završili do devet sati što su trebali, svi. Treba ti, skini si s interneta šemu, ispuni aplikaciju, donesi. Predaš i odeš i kaže, dođi za pola sata, sat. Ti dođeš, gotovo, uzmeš i nema čekanja. Nema reda, uvijek ste na redu. Načelniku možete pokucati na vrata kad hoćete.“ Ipak, neki privrednici i nemaju baš pozitivno iskustvo s javnom administracijom, pa navode da su pojedini uposlenici u javnim ustanovama jako neljubazni, ne poznaju materiju i nestručni.

Nadalje, Općina bi trebala poraditi na digitalizaciji javnog sektora. Trenutno Žepče nema ni infrastrukturu niti osposobljene ljude za digitalnu transformaciju. U Općini je zaposlen jedan IT stručnjak koji apsolutno ne može sam raditi. Uspostavljene su funkcije kao e-matičar i e-dijaspora, ali ih građani nedovoljno koriste.

Sugovornici iz privatnog i javnog sektora u Žepču su istaknuli da prepreke s kojima se susreću u svakodnevici većinom dolaze s viših nivoa, dok su zadovoljni lokalnim nivoom i ti problemi su dosta manji i lako rješivi. U BiH je jako komplicirana administracija i procedura, te za bilo koji tender firme moraju pribavljati mnoštvo dokumenata, i to iznova i iznova, što ih dosta opterećuje, oduzima im i vrijeme i novac. Ipak, privrednici u Žepču imaju problem s obilaskom raznih inspekcija koje traže neke silne papire i najsitniju grešku kako bi oštetili poduzetnike.

Pojedini predstavnici privatnog sektora ističu da politički faktor u značajnoj mjeri utječe na mogućnost nekih razvojnih komponenti, te da bez direktnog učešća i članstva u nekim strankama koje su na vlasti u Žepču, nije moguće ostvariti određene povoljnosti, za razliku od dugih koji su možda čak i lošiji od njih, pa su to ostvarili. Političari i uposlenici javne uprave se često ponašaju kao da su građani tu zbog njih, a ne oni zbog građana, i to je vrlo nelogično.

729

Za načelnika Žepča se kaže da je poduzetan i da gleda ravnopravno na sve, te da svima izlazi jednako ususret. Jedan privrednik je istakao kako on, i bilo tko od njegovih kolega tko nije u stranci, opet sasvim normalno funkcioniraju. Naravno da tu uvijek ima nekih usluga, poznanstava koja mogu pomoći, ali nisu u stranci. Ipak, pojedini građani navode da su HDZ i SDA ekipa koja ima svoje ljude i oni zapošljavaju sebi bliske u javna preduzeća, te da nema šanse da bilo tko drugi dobije posao. Većina privrednika nema problem s lokalnom vlasti, ali i ne vide neku direktnu korist od nje.

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Suradnja između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou je zadovoljavajuća, posebno kada je u pitanju lokalni razvoj. Općina Žepče ima uspješnu suradnju i koordinaciju s javnim institucijama u BiH, kao i s međunarodnim organizacijama kao što su UNDP, vlada Švicarske, USAID/CRS, EU, WHAM, MarketMakers. Nadalje, u općini Žepče je aktivno tijelo Lokalni ekonomski forum (LEF) za provođenje javno-privatnog dijaloga, sastavljeno od predstavnika javnog,

privatnog i civilnog sektora. LEF je imenovan od Općinskog vijeća u cilju aktivnog sudjelovanja svih aktera u javno-privatnom dijalogu, razvoju zajednice u cjelini i kreiranju povoljnog poslovnog okruženja. Također, lokalno partnerstvo javnog, privatnog i nevladinog sektora se razvija i kroz uspostavljeni Odbor za obrazovanje i zapošljavanje općine Žepče. Lokalna ekonomija je prilično dobro uvezana s regionalnim i globalnim tokovima. Općina predstavlja snažno gospodarsko središte, s razvijenim izvozno orijentiranim proizvodnim poduzećima i malim obiteljskim biznisima u području trgovine, ugostiteljstva, građevinarstva i proizvodnje. Nadalje, u sektoru poljoprivrede, koji još spada među najslabije razvijene rane u Općini, godišnje se proizvede oko 1 200 tona maline i sva proizvedena količina se izvozi preko otkupljivača na tržište Skandinavije (Opći podaci o poljoprivredi općine Žepče za 2018. godinu). Dodatno, u Žepču je aktivan Centar poslovnih kompetencija, koji je prvi centar u BiH ovakve vrste, zasnovan na „triple helix“ modelu, suradnji privatnog, javnog i naučno-istraživačkog sektora. Centar je fokusiran na razvoj i pružanje specijaliziranih usluga u sektorima drvoprerade i tekstilne industrije kroz promociju i primjenu novih znanja i inovacija u proizvodnji tekstilnih i drvnih proizvoda visoke vrijednosti.

730

Velika prepreka za daljnji razvoj Žepča je nedostatak financijskih sredstava, jer općina ima jako nizak budžet koji mora pokriti sve. Znači, društveni razvoj, razvoj kulture, sporta, sve ono što se zapravo tiče lokalnih pitanja, a onda se postavlja pitanje ekonomskog razvoja. Uposlenica javnog sektora je istakla da je potrebno da se više uključuju predstavnici s nivoa kantona i eventualno viših nivoa, i udružuju zajedno s općinskim sredstvima i tako podrže privredu Žepča. Općina redovno surađuje i komunicira sa svim nivoima vlasti, ali su često samo ishodenje dokumenata s viših nivoa, kao i komunikacija putem dopisa, jako spori, bez rezultata, a troše mnogo energije i vremena svim uključenim stranama.

Živinice

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

Lokalni ekonomski razvojni plan Grada Živinice postojeće oblike siromaštva ne prepoznaje kao negativnu pojavu koja bi zahtijevala poseban program suzbijanja ili reduciranja. U okviru aktuelne *Strategije integrisanog razvoja 2017–2026*. urađena SWOT analiza siromaštvo ističe kao jednu od eksternih prijetnji po napredak zajednice, tačnije, konstatuje se postojanje “velikog broja građana u stanju socijalne isključenosti, s prijetnjom siromaštva”. Nema podataka o postojanju bilo kakvih projekata za smanjenje siromaštva kod marginalizovanih skupina društva, izuzimajući socijalne kategorije mladih osoba s invaliditetom, mladih s poremećajima u ponašanju i mladih bez podrške porodice. Budući da je socijalni položaj mladih ljudi povezan s njihovim nepovoljnim ekonomskim položajem, oni nerijetko gube svoje mjesto u društvu i bivaju isključeni iz različitih mreža socijalnih odnosa. Da bi unaprijedili njihovu socijalnu inkluziju i poboljšali uklapanje u socijalno-ekonomski sistem, gradska lokalna samouprava naručila je izradu *Strategije prema mladima općine Živinice 2018–2023*, koja je ukazala na uzroke nepovoljnog socijalnog statusa mladih osoba i odredila smjernice za dalje djelovanje na poboljšanje njihove socijalne inkluzije.

Prema aktuelnom statističkom izvještaju o zaposlenosti iz februara 2023. godine, objavljenom na stranici JU Služba za zapošljavanje Tuzlanskog kantona, u Živinicama je bilo 12.927 zaposlenih i prijavljenih lica, te 9.423 nezaposlena lica, što je Živinice u kantonalnim okvirima pozicioniralo na treće mjesto po broju zaposlenih i nezaposlenih osoba (iza Tuzle i Lukavca). Struktura uposlenih u pravnim subjektima Grada Živinice za 2015. godinu pokazuje da sedam djelatnosti upošljava oko 85% stanovništva, odnosno da je 25,16%, ili 1.217 lica, uposljeno u sektoru trgovačke djelatnosti; 20,11%, ili 973 lica, u sektoru vađenja rude i kamena; 9,92%, ili 480, uposlenih je u sektoru metalske industrije; 9,67%, ili 468 osoba, u sektoru građevinarstva, dok je u sektoru zdravstvene i socijalne zaštite zaposleno 7,21%, odnosno 349 lica.

Kada su u pitanju siromaštvo i socijalna zaštita, JU Centar za socijalni rad Živinice pruža usluge i priznaje prava socijalne zaštite svim korisnicima pod istim uslovima i u skladu s važećom legislativom iz oblasti socijalne zaštite, porodičnog zakonodavstva i drugih zakona. Koristeći

metode stručnog socijalnog rada, nastoje se otkloniti uzroci koji su doveli do tog stanja ili se u najvećoj mogućoj mjeri pokušavaju ublažiti. Broj korisnika i primljenih zahtjeva za aktiviranje socijalnih davanja udvostručio se u 2022. godini. Iste godine, preko budžeta Federacije BiH, Tuzlanskog kantona i Grada Živinice, samo na oblike socijalnih davanja isplaćeno je skoro sedam miliona KM.

Nezaposlene osobe koriste novčane naknade i zdravstveno osiguranje za nezaposlene. U februaru 2023. godine 224 osobe koristile su novčanu naknadu za nezaposlene, dok ih je 5.679 bilo obuhvaćeno uslugama zdravstvenog osiguranja za nezaposlene.

Cilj 2: Svijet bez gladi

U Živinicama postoji punkt za prihvata i raspodjelu hrane koja se distribuira iz tuzlanske Javne kuhinje *Imaret*. Ova kuhinja djeluje u sklopu Muslimanskog dobrotvornog društva *Merhamet*. Osim "očuvanja dostojanstva siromašnih građana", što je i moto ove narodne kuhinje, vrlo česte su podjele hrane u doba vjerskih praznika, kao i ciljane distribucije teško mobilnim i imobilnim pojedincima na širem gradskom području. Ne postoje jasni pokazatelji broja i strukture korisnika, ali je pretpostavka da su to osobe treće životne dobi, osobe s invaliditetom, ratni vojni invalidi i dugotrajno nezaposlene osobe.

732

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

Usluge zdravstvene zaštite pruža JU Dom zdravlja, koja u svom sastavu ima 19 područnih ambulanti i Hitnu pomoć. Zgrada Doma zdravlja nalazi se u strogom centru grada. Zdravstvene usluge građanima pruža 31 tim porodične medicine. Na području Grada Živinice je i devet privatnih ordinacija, od čega četiri stomatološke, jedna hirurška, jedna oftalmološka, jedna ginekološka i dvije ordinacije opće medicine. Najbliža ustanova sekundarne zdravstvene zaštite je Univerzitetski klinički centar u Tuzli. Od 26 privatnih apoteka, njih 12 nalazi se u užem urbanom području, dok je ostalih 14 raspoređeno izvan gradske jezgre. Od 2013. godine ne postoji nijedna javna apoteka na području Živinica.

Kada su u pitanju SDG indikatori za BiH u oblasti zdravlja i blagostanja (HIV, tuberkuloza, hepatitis C, hepatitis B, stopa smrtnosti dojlja, stopa smrtnosti djece ispod pet godina starosti,

stopa neonatalne smrtnosti, udio poroda uz prisustvo zdravstvenog radnika), ne postoje dostupne informacije iz skorijeg perioda. Publikacija *Zdravstveno stanje stanovništva i zdravstvena zaštita u Tuzlanskom kantonu u 2015.* iznosi podatak da su na ovom području zabilježene tri smrti dojenčadi. Generalno gledajući, pošto bh. društvo ima nulti ili vrlo nizak stepen neonatalne smrtnosti i smrtnosti dojlja, jer je zdravstvena zaštita na ovom polju efikasna, okvirne podatke možemo primijeniti i na Grad Živinice dok ne budu dostupne transparentne informacije iz novijeg perioda.

Jedna od izraženih potreba zajednice dugi niz godina bila je i mogućnost pregleda uz pomoć CT aparata. Na zadovoljstvo svih građana, od maja 2023. godine moguće je pristupiti CT pregledima u Domu zdravlja, ali na komercijalnoj osnovi. Također je izražena potreba za otvaranjem bar jedne javne apoteke. Višegodišnje odsustvo informatizacije lokalnog zdravstvenog sistema dio je šireg problema koji ima Tuzlanski kanton. Proces uspostave elektronskog vođenja dokumentacije priveo se kraju 2022.

U budžetu za 2023. godinu predviđena su sredstva u iznosu 260.000 KM za nabavku nove opreme i aparata za Dom zdravlja.

733

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

Gradsko vijeće Živinice osnivač je JU Dječije obdanište, locirane u centru grada. Ustanova omogućava cjelodnevni boravak djeci uzrasta od šest mjeseci do šest godina. U sklopu ustanove aktivno djeluje i produženi boravak za djecu školskog uzrasta. Privatna predškolska ustanova *Mery Isabel* počela je s radom u martu 2014. godine. Djeca su u ovoj ustanovi raspoređena u mješovito jasličku i mješovito vrtičku grupu. U planu je povećanje prostora, broja uposlenih i broja djece.

Predškolsko obrazovanje u nadležnosti je gradskih vlasti, a realizuje se u javnim i privatnim ustanovama kroz odgojno-obrazovni rad usklađen s Programom rada predškolskih ustanova FBiH. Program predškolskog obrazovanja obaveza je za sve buduće prvačice. Traje obaveznih 150 časova, u godini pred polazak u školu. Realizacija je počela u svim centralnim i područnim školama. U centralnim školama u 2023. godini ovim vidom obrazovanja obuhvaćeno je 515 budućih polaznika osnovnih škola, raspoređenih u 25 grupa.

Osnovno obrazovanje je obavezno, besplatno i dostupno svoj djeci. Mreža od devet centralnih osnovnih škola i pet područnih djeci omogućava prilagođen pristup osnovnom obrazovanju. Prostorni kapaciteti osnovnih škola, ukupne površine 22.694 m², zadovoljavaju potrebe sadašnjih i budućih generacija učenika, osim fiskulturnih sala, koje nedostaju u nekoliko mjesnih zajednica. Zapuštenost građevinskih objekata, neadekvatna opremljenost opremom i učilima neophodnim za učeničko sticanje znanja, vještina i kompetencija zahtijevaju značajnija ulaganja u narednom periodu. Od 2015. godine izražen je trend opadanja broja učenika kao posljedica pada nataliteta, visoke stope nezaposlenosti, izraženih migracija stanovništva i formiranja porodice u kasnijim godinama nego što je to bilo ranije. Sve pobrojano zabrinjava i zahtijeva fokusiranje na otklanjanje uzroka tog negativnog trenda radi dugoročne vitalnosti Grada i, u konačnici, cijele države.

Sve osnovne škole realizuju prilagođene programe za djecu sa smetnjama u razvoju, koje su izradili stručni timovi u saradnji sa stručnim savjetnicima Pedagoškog zavoda Tuzla. Čak šest od ukupno devet škola nema prilagođene pristupe za djecu/osobe s invaliditetom. Sve osnovne škole imaju Protokol o postupanju u slučajevima nasilja među i nad djecom kojim je predviđena uloga učenika, nastavnika, pedagoga, roditelja, dežurnog nastavnika, rukovodstva i ostalih uposlenika u slučaju ovakvih nemilih situacija, kao i uspostavljenu saradnju s nadležnim Centrom za socijalni rad.

734

Na području Grada Živinice djeluju dvije srednje škole: JU *Gimnazija Živinice* i JU *Mješovita srednja škola Živinice*. Obje su smještene u isti objekat, koji je u prethodnom periodu rekonstruisan i dograđen u cilju poboljšanja uslova za rad. U JU *Mješovita srednja škola* postoje posebno prilagođeni programi za djecu sa smetnjama u razvoju. Školski objekti imaju fiskulturne sale, ali ne i prilagođene prilaze za djecu i osobe s invaliditetom.

Nema visokoškolskih ustanova, pa studenti s ovog područja visoko obrazovanje uglavnom stižu na Univerzitetu u Tuzli. Također, prema procjenama Gradskog razvojnog tima, u posljednjih pet godina primjetan je veći broj mladih ljudi koji odlaze na studije u inostranstvo, prvenstveno u Austriju i Njemačku.

Kuriozitet i veliki uspjeh jeste činjenica da su Živinice prvi bosanskohercegovački grad koji je 2019. primljen u članstvo UNESCO Globalne mreže gradova koji ulažu u obrazovanje svojih

stanovnika (Global Network of Learning Cities). Ulaganje u obrazovne institucije na području Grada Živinice, podrška u svim aktivnostima koje organizuju, takmičenjima na kojima učestvuju, stipendiranje učenika i studenata, te mogućnost stručnog osposobljavanja tokom cijele godine, dovelo je do toga da su ispunjeni uslovi koji su Živinice doveli do članstva u pomenutoj UNESCO-voj mreži gradova koji obilato ulažu u edukaciju stanovništva.

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Počevši od 2019. godine, zahvaljujući tadašnjem gradonačelniku, podržan od NVO *Nešto više* iz Sarajeva i Ambasade Kraljevine Nizozemske u BiH, počeo je plan izrade *Gender akcionog plana za općinu Živinice*. Cilj zajedničkog nastupa u okviru ovog projekta jeste osnaživanje uloge žena u društvu te podrška lokalnim partnerstvima u procesu uspostavljanja efektivnih mehanizama za ostvarivanje ravnopravnosti spolova.

Grad se, putem nadležnih službi i u okvirima raspoloživih mogućnosti, aktivno uključio u realizaciju projektnih aktivnosti. U oktobru 2020. godine održana je završna konferencija podrške izradi *Gender akcionog plana za Grad Živinice* koji se trebao implementirati u periodu od 2021. do 2025. godine. Gradsko vijeće Živinice usvojilo je ovaj plan.

Od novijih *gender* inicijativa, a u okviru Sporazuma o saradnji na projektu *Osnaživanje žena za akcije u zajednici*, koji su potpisali Grad Živinice i Udruženje *Amica Educa* Tuzla, treba izdvojiti nastavak edukacije iz oblasti uspostavljanja mehanizama rodne ravnopravnosti, započete 2018. godine. Edukacija se bavi perspektivom muškog i ženskog spola, te pitanjem kako tradicionalni i patrijarhalni stavovi utiču na neravnomjernu raspodjelu odgovornosti, obaveza, privilegija i mogućnosti. Općinski sud u Živinicama je 2022. godine, u sklopu implementacije *Strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti u pravosuđu BiH*, kroz *Akcioni plan za realizaciju strategije za unapređenje rodne ravnopravnosti u pravosuđu BiH*, sproveo popunjavanje upitnika o poboljšanju rodne ravnopravnosti među nosiocima pravosudnih funkcija, namještenicima i državnim službenicima, kao i drugim osobama koje dolaze u kontakt s Općinskim sudom u Živinicama.

Što se tiče neplaćenog ženskog rada u zajednici, Živinice ne odskaku mnogo od bosanskohercegovačke svakodnevnice. Podaci na državnom nivou pokazuju da muškarci poslovima neplaćene

brige i njege posvete 3,5 sata, a u slučaju žena, to je 6,5 sati tokom kojih se brinu o djeci, starijim članovima porodice, osobama s invaliditetom i obavljaju kućne poslove. U izrazito patrijarhalnim sredinama poput Živinica taj omjer vjerovatno je i veći – na štetu žena. U slučajevima brige o djeci s posebnim potrebama ili nemogućnosti plaćanja dadilja, od žena se očekuje da daju otkaz i posvete se dječjem odgoju, što dodatno osiromašuje porodicu, a ženama otežava povratak na tržište rada ako se u budućnosti ponovo steknu uslovi za zaposlenje.

Podaci USAID-a (*Brief Gender Assessment of the Local Governance Level* iz maja 2022) pokazuju da je u Gradskom vijeću 2020. godine bilo šest žena. Gradonačelničko mjesto nikada nije pripalo ženi, niti je ikada neka žena bila kandidatkinja za tu političku funkciju. Na području Grada 2020. godine bilo je 32,60% zaposlenih žena, dok je 63,65% njih tražilo posao. Živinicice spadaju među gradove koji su u dva izborna ciklusa izabrale manje od 25% žena kao političke predstavnice.

Cilj 6: Čista voda i sanitarni uslovi

736

Vododistributivna mreža svojom dužinom od 520 kilometara pokriva 86% domaćinstava i privrednih subjekata. Centralni sistem vodosnabdijevanja koji pokriva Grad Živinice i Dubrave, kao dva najmnogoljudnija područja, opslužuje oko 27.555 stanovnika u sedam mjesnih zajednica. Preostalih 19 ruralnih mjesnih zajednica koristi individualni sistem vodosnabdijevanja, odnosno mjesne vodovode. Opće stanje mreže bilo je nezadovoljavajuće, a procenat gubitka vode u gradskoj vodovodnoj mreži iznosio je čak 67%. Iako se rad sistema zasnivao na 24-satnom vodosnabdijevanju, tek je oko 30% potrošača imalo povremeno vodosnabdijevanje. Grad je regulisao upravljanje lokalnim mjesnim vodovodima, te izrazila namjeru da u periodu do 2025. godine izgradi ili obnovi 180 kilometara vodovodne mreže. Tom bi investicijom postojeći nedostaci bili značajno reducirani, a povremeni zastoji u vodosnabdijevanju eliminisani.

Općina Živinice je u novembru 2020. godine pustila u rad novoizgrađeni vodovod Barice – Polja, čime se dobilo dodatnih 25–45 l/sek vode. U septembru 2022. Vlada Tuzlanskog kantona odobrila je 430.000 KM za izgradnju primarne distributivne mreže u naselju Ciljuge II – Trasa MZ Bašigovci, Grad Živinice, odnosno za izgradnju primarnog voda i spajanje stanovnika naselja Ciljuge II na gradski vodovod. Dodatno je odobreno 78.916,32 KM za izgradnju podstanice

vodovoda Stublovi u MZ Barice, odnosno stabilizovanje sistema distribucije vode u naselju Barice. Radovi na navedenim projektima su u toku.

U pogledu kanalizacijske mreže, projekat poboljšanja vodene i kanalizacijske mreže gradske zone i nekoliko prigradskih naselja predstavljen je 2021. godine. Njime je bilo predviđeno moderno uvezivanje sistema s modernim tehnologijama, s ciljem smanjenja gubitaka vode, koji su iznosili preko 70%.

Veliku ulogu u poboljšanju rada kanalizacijske mreže imala je implementacija projekta *Izgradnja kolektora fekalne kanalizacije naselja Đurđevik – Stara pruga*. Ukupna vrijednost projekta bila je 120.000 KM. Realizacijom ovog projekta stvorili su se uslovi za spajanje prigradskih naselja na gradsku kanalizacijsku mrežu, čime se automatski povećao standard komunalnih usluga odvodnje otpadnih voda. Nakon završetka cjelokupnog projekta, na kolektor je priključeno blizu 500 domaćinstava, čime se riješilo pitanje sjeveroistočnih dijelova Grada, odnosno prigradskih naselja Živinica, koja su bila van glavnog kanalizacijskog toka.

Cilj 7: Pristupačna energija iz čistih izvora

737

Sva naselja i domaćinstva Grada Živinice pokrivena su sistemom elektroenergetske mreže.

Od ukupne potrošnje električne energije (120 miliona kW), domaćinstva troše 65%, a privredni subjekti 35%. Zbog velike dužine elektrovodova i velikog broja kupaca, padovi napona mreže i gubici koji tako nastaju su veliki. Kvalitet isporuke električne energije i sigurnost napajanja postojeće mreže nije zadovoljavajući, jer je mreža uglavnom potkapacitirana. Gradska uprava Živinice je 2022. godine potpisala *Memorandum o razumijevanju* između Grada Živinice i JP Elektroprivreda BiH o provedbi energetske tranzicije na području Živinica. Cilj Memoranduma je uspostavljanje dugoročnog okvira saradnje za unapređenje energetske tranzicije Grada Živinice, a u skladu s opredijeljenošću JP *Elektroprivreda BiH* o postepenom prelasku s uglja na obnovljive izvore energije. Grad Živinice aktivno radi na dekarbonizaciji, u želji da postane prva karbonski neutralna lokalna zajednica u BiH. Projekat je tim veći jer se radi o sredini koja je od davnina dominantno orijentisana na ugalj kao sredstvo za grijanje. Saradnja Grada Živinice i JP *Elektroprivreda BiH* omogućit će i korištenje postojećih neiskorištenih resursa rudnika uglja, omogućiti provedbu pilot-projekata usmjerenih na povećanje korištenja obnovljivih izvora

energije, inovativnih tehnologija, razvoja čistog i održivog saobraćaja, integraciju elektroenergetskog sistema s drugim sektorima. kao što su grijanje, lokalni vodovodni sistemi i slično. Krajnji cilj je, kako u Memorandumu stoji, “sačuvati stanovništvo od energetskog siromaštva”. Posljednje informacije su da je donesena odluka po kojoj će *Elektroprivreda BiH* graditi osam solarnih elektrana i uložiti okvirno 85 miliona KM. Očekivanja su da će prvi megavati iz solarnih elektrana biti proizvedeni krajem 2024. godine.

Kako bi građanima olakšali funkcionisanje u vremenu poskupljenja električne energije, gradonačelnik je pokrenuo inicijativu za izmjenu zakona koji bi omogućio jednostavnije postavljanje solarnih panela. Inicijativom se u Gradu Živinice, ali i u cijelom Tuzlanskom kantonu, želi olakšati postavljanje solarnih panela na krovove građevina bez obaveze pribavljanja odobrenja za građenje i urbanističke saglasnosti, što bi bio ogroman iskorak naprijed u energetske samoodrživosti privatnih i pravnih lica u trenutku kada niko ne može predvidjeti dalji tok poskupljenja energenata. Prijedlog je upućen u razmatranje u decembru 2022. godine. Početkom maja 2023. godine v. d. gradonačelnika Živinica i predstavnici UNDP-a BiH održali su sastanak o korištenju potencijala fotonaponskih elektrana, odnosno solarne energije, za šta je u gradskom budžetu za 2023. izdvojeno 100.000 KM.

Općina Živinice raspolaže značajnim potencijalima koji se mogu iskoristiti u proizvodnji električne energije iz obnovljivih izvora:

- male hidrocentrale koje se mogu izgraditi na rijekama Gostelja i Oskova,
- solarne elektrane na napuštenim odlagalištima,
- toplinske pumpe za korištenje geotermalne energije,
- biomasa i plinovi s međuopćinske deponije,
- solarni bojleri,
- biomasa – otpad iz poljoprivredne proizvodnje,
- biomasa – otpad iz drvne industrije,
- Sunčeve PV-ćelije u već izgrađenim i novim naseljima.

Cilj 8: Dostojanstven rad i ekonomski rast

Prema podacima Porezne uprave Federacije BiH iz februara 2020. godine na području Živinica bilo je 12.569 zaposlenih osoba. Krajem 2021. godine taj broj porastao je na 12.758. Tokom 2022. evidentirane su 12.993 zaposlene osobe, dok ih je u aprilu 2023. godine bilo 12.970. Evidentna je stagnacija u kreiranju novih radnih mjesta.

Prema statistici Federalnog zavoda za zapošljavanje, u decembru 2020. godine na području Živinica bilo je 10.366 nezaposlenih osoba, dok je 2021. godina završena sa 9.865 evidentiranih nezaposlenih osoba. Krajem 2022. godine nezaposlenih stanovnika bilo je 9.555, a u aprilu 2023. nešto manje, odnosno 9.387. Zabrinjavajuća je činjenica da žene čine skoro dvije trećine nezaposlene populacije, kao i da su po broju nezaposlenih u Tuzlanskom kantonu Živinice redovno na drugom mjestu, iza Tuzle.

Prisutni su nepovoljni migracijski trendovi, ekonomska migracija, naročito mladih i visokoobrazovanih lica s malom djecom. Lokalna strategija razvoja nije otišla dalje od konstatacije činjeničnog stanja, dok gradske vlasti parcijalno i nesistematski pokušavaju pomoći mladima raznim edukacijama o pravilnom pisanju biografije i aplikacije za posao, načinima potrage za poslom i prepoznavanjem potreba tržišta rada, zakonskim regulativama, itd.

Grad Živinice, prema svim relevantnim pokazateljima, već duži niz godina bilježi kontinuiran ekonomski rast i napredak, kao i izuzetno dobre rezultate u reformi lokalne uprave, izgradnji industrijskih zona i infrastrukture, što je dovelo do znatnog povećanja budžeta i njegovog suficita. Do suficita od 1,2 miliona konvertibilnih maraka u 2019. godini Živinice su stigle nakon što je tri godine ranije zabilježen deficit od 2,6 miliona KM.

Poboljšana je poslovna klima zbog većeg angažmana gradske administracije i lokalnih vlasti kako bi se privukli i zadržali već prisutni investitori. Kreirani su programi podrške novim i postojećim poduzetnicima, poput otvaranja manjeg poslovnog inkubatora za *start-up* biznise. Otvoren je Centar za biznis i izvršeno mnoštvo zakonskih prilagodbi kako bi se privrednim subjektima olakšalo djelovanje. U 2019. godini Živinice su ostvarile bruto prihod od preko 736 miliona KM, od čega je 117 miliona bio prihod od izvoza, uz izraženu neto dobit od 33 miliona. Kompanije s područja grada Živinice su u 2022. godini ostvarile bruto prihod u iznosu većem

od 914 miliona KM, što je za oko 184 miliona KM, odnosno 25,11%, više nego 2020. godine. Pozitivan trend prisutan je i u izvozu, i to za 27,64 %. Izvoz je u 2021. godini premašio iznos od 155 miliona KM.

Investitori su u poslovnu zonu u Ciljugama, od njenog nastanka, uložili 80 miliona KM.

Lokalna ekonomija trebala bi se podsticati kombinovanim mjerama, a to su ekonomske i neekonomske, odnosno finansijske i nefinansijske mjere. Kada govorimo o finansijskim mjerama, to su davanja iz budžeta na različite načine po različitim odnosima prema poslovnoj zajednici.

Nefinansijske mjere usmjerene su na edukaciju i na rasterećenje privrede. Najbolji poticaj privredi bio bi olakšavanje ukupnog poslovnog ambijenta u dijelu rasterećenja parafiskalnih nameta nametnutih od Gradskog vijeća.

U cilju razvoja poduzetništva i samozapošljavanja mladih ljudi na području Živinica, već šest godina realizuje se *Program razvoja poduzetništva i podrške osnivanju preduzeća (start-up)*. Pored novčane podrške, svi učesnici ostvaruju pravo dvanaestomjesečnog korištenja opremljenog kancelarijskog prostora u poslovnom centru Živinica (tzv. mini inkubatori). Dio korisnika koji je ovaj prostor koristio duži period prešao je u svoje poslovne prostore, zaposlivši i druge mlade osobe unutar svojih biznisa. Od 2017. do 2019. godine ukupan broj korisnika projekta bio je 45, dok su 2022. godine izabrana tri kandidata.

740

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

Drvena industrija i rudarstvo bili su tokom novije historije nosioci razvoja i urbanizacije Živinica i cjelokupnog razvoja ovog Grada. Ono što drvnu industriju izdvaja od ostalih jeste to što, uprkos pandemiji Covid-19 i otežanim uslovima rada, firme koje se bave proizvodnjom i preradom namještaja nisu prekidale svoj rad. Dobra geografska pozicija i sirovine kojima općina Živinice obiluje pružaju potencijal ovoj grani industrije da napreduje i u budućnosti.

Devedesetih godina prošlog stoljeća u Živinicama se desila tranzicija sa zastarjele industrije na zalasku na novu, poduzetničku industriju. Nakon perioda u kojem su postojala samo tri ili četiri državna preduzeća, dolazi do procvata malih i srednjih privatnih preduzeća koja su nosioci razvoja i koja su već sad u pojedinim segmentima svog rada i djelovanja na granici prelaska u velika preduzeća. Živinice su bile veliki centar industrije prerade drveta i izrade namještaja.

Nažalost, nosilac spomenute drvoprerađivačke ekspanzije, privredni gigant *Konjuh*, već je sedam godina u stečaju. U međuvremenu, značajan broj njegovih nekadašnjih uposlenika osnovao je vlastita preduzeća, tako da možemo kazati da je *Konjuh* na neki način ponovo potaknuo rad drvne industrije, ali sada u manjoj skali poslovanja i s manjim poduzećima, i izgledno je da će tako i ostati. Pojam reindustrijalizacije nailazi na podijeljene ili, u najboljem slučaju, neutralne reakcije unutar krugova koji kroje ekonomsku gradsku politiku.

Privreda Grada Živinice dominantno je trgovačka već duži niz godina. Potvrdu ove činjenice nalazimo i u podacima da se 40,73% privrednih društava bavi trgovinom, pri čemu ostvaruju oko 60,81% profita, stvaraju 47,28% bruto prihoda privrede i upošljavaju 24,43% ukupnog broja zaposlenih u Gradu Živinice. Prerađivačka industrija, kojom se bavi 19,02% privrednih društava, ostvarujući 36,30% profita i 34,51% bruto prihoda privrede, pri čemu upošljavaju 37,09% ukupnog broja radnika, i imaju najznačajniji udio u izvozu, čak 75,21%, zauzima drugo mjesto. Potvrdu ove teze nalazimo i u pregledu najuspješnijih privrednih društava po ostvarenim prihodima i neto dobiti. Svih top 10 preduzeća po ostvarenom prihodu pripada ovim dvjema privrednim granama.

741

Pregled finansijskog poslovanja privrednih društava ukazuje na to da živinička privreda pokazuje blage oscilacije u rezultatima u posljednje tri godine (2019–2021).

	2019.	2020.	2021.
Broj kompanija	401	412	410
Ukupan broj zaposlenih	6.703	6.534	7.295
Prosječan broj zaposlenih	17	16	18
Ukupan prihod od prodaje (KM)	736.415.046	730.871.327	914.416.171
Prihod od izvoza	116.770.968	121.658.180	155.289.354
Prosječan prihod od prodaje (KM)	1.836.446	1.773.960	2.230.283
Ukupna dobit (KM)	33.254.878	42.726.410	60.694.471
Broj kompanija do 500.000 KM prihoda	262	263	257
Broj kompanija do 5.000.000 KM prihoda	107	119	118
Broj kompanija preko 5.000.000 KM prihoda	32	30	35

* Informacije su bazirane na zbirnim iznosima dostavljenih završnih računa privrednih društava koja imaju poslovno sjedište na području Grada Živinice Agenciji FIA Sarajevo

Startna finansijska pozicija i gradski budžet prije izbijanja krize jedna je od najvažnijih odrednica intenziteta uticaja krize koju je izazvala pandemija bolesti Covid-19 na općine i gradove, kako na fiskalnoj, tako i na općoj socioekonomskoj agendi. Zdraviji finansijski temelji lakše apsorbiraju nedaće. Općine koje su ostvarile proračunski suficit u prethodnim godinama, poput Grada Živinice, svakako su u povoljnijoj poziciji u kontekstu reakcije na posljedice pandemije jer imaju dovoljno sredstava za amortizaciju negativnih fiskalnih šokova i više sredstava za potrošnju kojima ublažavanja posljedice.

742

Privredni subjekti u Živinicama su, i pored svih problema izazvanih pandemijom, poslovali pozitivno. Doprinis ovim rezultatima Gradska uprava Živinice dala je i kroz niz mjera usmjerenih ka poboljšanju poduzetničkog ambijenta, i to smanjenjem administrativnih taksi, programom mjera podrške privredi za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica izazvanih pandemijom, programima subvencioniranja poljoprivrednika i *start-up* privrednika, skraćivanjem i ubrzavanjem administrativnih procedura, te drugih mjera koje su olakšale poslovanje na području Živinica. I pored navedenog, ekonomija je početkom 2022. godine stavljena pred nove izazove usljed složenih međunarodnih političkih prilika vezanih za ratna dešavanja u Ukrajini, koja su se značajno reflektovala na globalne ekonomske tokove.

Uređenje poslovne zone i smanjena cijena rente po izgrađenoj poslovnoj jedinici svrstale su Grad Živinice u najpovoljnije destinacije za ulaganje u odnosu na druge lokalne zajednice na području Federacije BiH. Projekat poslovne zone pokazao se uspješnim zbog povjerenja i poticaja domaćih i stranih investitora da ulažu u lokalnu zajednicu i na taj način povećaju broj radnih mjesta. U industrijskoj zoni Ciljuge 2 posluje oko 15 domaćih i stranih kompanija koje zapošljavaju preko 1.600 radnika. Najznačajnije među njima su dvije austrijske i dvije njemačke kompanije koje se bave proizvodnjom elektroopreme i dijelova za automobilsku industriju. U toku su pregovori s više potencijalnih investitora iz Njemačke koji žele otvoriti svoje proizvodne pogone u ovoj industrijskoj zoni.

Općina Živinice je 2022. godine objavila javni poziv za dodjelu bespovratnih sredstava u iznosu 40.000 KM osobama iz dijaspore koje su već pokrenule ili žele pokrenuti biznis u BiH. Pros-

ječan iznos zahtjeva kojim se može aplicirati za podršku iznosi 20.000 KM. Sredstva u iznosu od dodatnih 20.000 KM (50%) sufinansira Grad Živinice, a zahvaljujući lokalnim vlastima koje unapređuju poslovni ambijent, interes za investicije je sve veći. Formiran je i Centar za biznis, kojim je omogućeno dobivanje dozvole za rad za samo dva sata, a na usluzi je svim poslovnim subjektima i potencijalnim investitorima. Ljudi iz dijaspore često služe kao svojevrsna “produžena ruka” gradske uprave, medijatori koji posreduju ili informišu o potencijalnim stranim ulagačima.

Grad Živinice trenutno nema programe za poticaj inovacija. Takvi poticaji su sporadični i dolaze većinom od stranih razvojnih agencija.

BFC certifikat Grad Živinice dobio je 2021. godine, čime je postala članica BFC SEE mreže za povoljno poslovno okruženje u jugoistočnoj Evropi. Riječ je o certifikatu kojim je Grad dokumentovao da su procesi i usluge kao operativni segmenti gradske administracije Živinice u potpunosti funkcionalni i po najvišim međunarodnim standardima, kao i da je Grad Živinice uspješan u privlačenju investicija. Dodatno, to znači da privrednici i potencijalni investitori mogu očekivati pomoć i partnerski odnos Živinica kada su u pitanju poslovi i procedure koje spadaju u nadležnosti općinskih institucija.

743

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Grad Živinice vodi aktivnu brigu o ratnim vojnim invalidima, bez obzira na to da li im je ili ne potrebna dodatna pomoć njegovatelja. Prema zastarjelim podacima iz 2015. godine, na području Grada Živinice boravile su ukupno 2.352 osobe sa statusom raseljenih lica, smještene u privatnom smještaju ili u kolektivnim centrima. Primarna služba koja je vodila brigu o raseljenim licima bila je Služba za boračko-invalidsku zaštitu i raseljene osobe Grada Živinice, koja je imala odličnu saradnju s vladinim i nevladinim organizacijama, kao i gradskom upravom, institucijama Tuzlanskog kantona, državnim institucijama, te međunarodnim organizacijama (UNHCR, UNICEF, Hilfswerk) s ciljem pomoći i efikasnog rješavanja problema s kojima su se susretale te kategorije stanovništva.

U martu 2016. godine Općina Živinice kreirala je *Lokalni akcioni plan socijalne inkluzije raseljenih lica i povratnika*, planski dokument koji je za cilj imao unapređenje i poboljšanje položaja

raseljenih lica. Tokom 2016. godine sedam raseljenih i povratničkih porodica dobilo je ključeve novoizgrađenih stambenih jedinica u Živinicama. Izgradnja ovih stambenih objekata bila je dio 8,1 milion eura vrijednog projekta *Podrška trajnim rješenjima: Revidirane strategije za provedbu Aneksa VII Dejtonskog mirovnog sporazuma*, koji je finansirala Evropska unija u iznosu od sedam miliona eura, a sufinansirao i implementirao UNHCR sa 1,1 milion eura, u saradnji s projektnim partnerima u Brčko distriktu BiH i devet prioriternih općina u BiH. Grad Živinice pružio je tehničku podršku izgradnji i rekonstrukciji ovih stambenih jedinica kroz Radnu grupu za odabir korisnika, pružanje pomoći korisnicima u prikupljanju potrebne dokumentacije i saglasnosti za učešće u projektu, te oslobađanjem od plaćanja taksi za obezbjeđenje urbanističke saglasnosti i građevinske dozvole.

U martu 2022. stigla je najava gradskih struktura o izgradnji tri stambene zgrade sa 129 stanova i poslovnim prostorom u kojima će domove naći 354 raseljena lica, koja trenutno žive u neuslovnim ambijentima kolektivnih centara. Cilj je da se u Gradu Živinice izvrši konačno zatvaranje kolektivnih smještaja. Ipak, otvorena je i mogućnost smještaja domicilnih porodica i mladih bračnih parova koji su u stanju finansijske potrebe, a žele ostati na teritoriji BiH i stvarati bolje uslove za život.

744

Nejednakost je prisutna, manje ili više skrivena, na mnogo razina – između zaposlenih i nezaposlenih, žena i muškaraca, ali i između osoba zaposlenih u javnom sektoru i onih koji rade u privatnom. Nejednakost je izražena i pri startnim pozicijama u društvu, jer pripadnici manjinskih nacionalnih grupa, poput Roma, nemaju jednake mogućnosti zapošljavanja, pristupa javnim službama i javnim resursima, mada je Grad Živinice jedan od onih u kojima je koncentracija romskog domicilnog stanovništva veoma visoka. U marginalizovane skupine mogla se svrstati i mnogobrojna populacija ratom raseljenih lica, ali i dio populacije koja je u trajnom stanju ekonomske potrebe i socijalne pomoći. Odgovorni u Gradu Živinice prepoznaju potrebu ublažavanja jaza između bogatih i siromašnih, ali ne postoje dovoljno efikasni i dovoljno dugotrajni projekti koji bi se odlučno ustremili na rješavanje ovog problema.

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Ekonomska, infrastrukturna i demografska održivost Grada je neupitna, zahvaljujući prirod-

nim bogatstvima i blagodatima geografskog položaja. Učiniti gradove bezbjednim i održivim znači obezbijediti sigurno i pristupačno stanovanje, investirati u javni prevoz, održavati veći broj zelenih površina i urbanistički bolje planirati i upravljati na način koji omogućava zdrav i prosperitetan život građana. Pokrivenost gradske teritorije javnom rasvjetom u 2015. godini iznosila je 60%. Na godišnjem nivou, Grad Živinice izdvajao je oko 1.000.000 KM za javnu rasvjetu, od čega se 35% trošilo na održavanje stanja javne rasvjete, a preostalih 65% na funkcionisanje javne rasvjete. U 2022. godini pokrivenost je porasla na 90%. Standardne sijalice zamijenjene su LED rasvjetom, čime se ispoštovala konvencija EU o energetskej održivosti, čiji je potpisnik i BiH. Na području Grada malo je javnih površina, koje, uz to, nisu ni dovoljno funkcionalne. Nameće se potrebna za sadnjom zaštitnog zelenila, prije svega oko fabričkih krugova, objekata gdje se emituje veći nivo zagađenja, deponija i slično. Neophodno je što prije izgraditi i postaviti arhitektonska pomagala za osobe s invaliditetom (prilazi zgradama za invalidska kolica, veći broj liftova za invalide, parking mjesta namijenjena osobama s invaliditetom itd).

Cilj 12: Odgovorna potrošnja i proizvodnja

Stanje javne infrastrukture nije na zadovoljavajućem nivou. Zbog nepostojanja centralnog sistema grijanja i koordiniranih planova za toplifikaciju zgrada i javnih ustanova, postoji primjetan problem "curenja" energije, tj. energetske neefikasnosti. Potrebno je uložiti dodatne napore na razvoju održive infrastrukture i prostornog planiranja, kao što je planiranje lokalnog transporta, energetska efikasnost objekata i korištenje energetski efikasnih goriva, opskrba vodom, odvod otpadnih voda i reciklaža. Zagrijavanje stambenih i poslovnih prostorija goruće je pitanje. Pažnju treba posvetiti postavljanju toplotne izolacije na javnim, ali i privatnim objektima, imajući u vidu da neadekvatna toplotna izolacija objekata dovodi do povećanih gubitaka toplote zimi, hladnih obodnih konstrukcija, oštećenja nastalih kondenzacijom, te pregrijavanja prostora tokom ljeta.

Objekti i stanovi koji nemaju centralno grijanje zagrijavaju se alternativnim izvorima energije, kao što su termoakumulacione peći, plinske peći, a najčešće peći na čvrsto gorivo.

U ruralnim sredinama kao energent se skoro isključivo koriste drvo i ugalj. Mala ložišta u kojima se spaljuju uglavnom imaju neodgovarajuću konstrukciju, što dodatno povećava neefi-

kasnost takvog načina zagrijavanja. Kao i najveći broj gradova u BiH, i Živinice su smještene u kotlini, gdje su slabi uslovi za prirodnu ventilaciju, te doprinosi zagađenosti. Veliki su gubici energije u zgradama koje nemaju potrebnu toplotnu izolaciju. Zbog korištenja peći s niskim stepenom korisnosti, potrošnja uglja i drveta i dalje je ekstremno visoka. Potrebno je pokrenuti veće aktivnosti na pronalaženju obnovljivih izvora energije i podržati inicijative potencijalnih investitora u oblasti energetike. Posebnu pažnju trebalo bi posvetiti edukaciji stanovništva o tematici odgovorne potrošnje energenata.

Idealno bi bilo kada bi Općina Živinice u budućnosti uspjela sprovesti mjere energetske uštede za postizanje cilja koji je zacrtala EU (20-20-20), tj. 20% uštede primarne energije, 20% energije iz energetski obnovljivih izvora (OIE) i 20% smanjenje emisije CO₂.

3R sistem upravljanja otpadom još nije našao zvanično mjesto u Lokalnom planu za razvoj, mada brojni privredni subjekti već obavljaju proizvodnju na 3R osnovama manipulacije otpadom. Isto važi i za princip održivosti kod realizacije javnih nabavki roba i usluga.

Cilj 13: Očuvanje klime

746

Na području Grada Živinice nema stalnog mjerenja kvaliteta zraka, ali su zbog okvirnog predstavljanja kvalitete zraka korišteni podaci s mjerne stanice Cerik, koja je od urbanog centra udaljena 4,5 km. U januaru 2017. godine zvanično je u rad puštena mjerna stanica locirana u užem gradskom jezgru Živinica, koja je u funkciji i danas.

Vrijednosti zagađenja zraka u zimskom periodu bile su znatno veće od preporučenih, dok je u ljetnom periodu situacija bila nešto povoljnija i kretala se u granicama normalnih vrijednosti. Iako su u proteklom periodu, koji se veže za ratni i postratni period, pa sve do danas, najveći industrijski zagađivači, kao što su *Konjuh*, *RMU Đurđevik* i *RMU Kreka*, radili smanjenim kapacitetom, zagađenje zraka i dalje ima negativan i rastući trend, iako njegove vrijednosti još uvijek nisu visoke.

Osim motornih vozila, kao najvećih zagađivača zraka na području Grada Živinice, povremeno je prisutan relativno visok intenzitet zagađenosti štetnim materijama (sumpordioksid, sumporovodik, ugljenmonoksid, azotni oksidi, ugljovodonici, ozon), kao i zagađenost prašinom, pepelom i čađi. Zagađenost zraka dolazi od brojnih industrijskih postrojenja, ali na njega utiču

i industrijski pogoni okolnih općina. Ne postoji sistem centralnog grijanja, pa stanovništvo u zimskim mjesecima uglavnom upotrebljava ekološki neprihvatljive energente poput uglja s velikim postotkom sumpora, što sve dodatno utiče na nepovoljnu sliku atmosferske zagađenosti. Indeks lošeg kvaliteta zraka na području Grada nerijetko dostiže alarmantne vrijednosti, čime je povećana vjerojatnoća negativnih posljedica po respiratorne organe cjelokupnog stanovništva. U slučajevima alarmantnih brojni indeksa zagađenosti zraka, inspeksijske službe odmah izlaze na teren, lociraju ložišta i detektuju najveće zagađivače kako bi se moglo preventivno djelovati.

Lokalni akcioni plan zaštite životne sredine (LEAP) za Grad Živinice označio je oblast zaštite kvaliteta zraka kao ključni strateški prioritet u narednom periodu, definišući ciljeve i mjere koje će doprinijeti poboljšanju.

Akcioni plan koji predviđa Lokalni razvojni program sastoji se od tri strateška cilja:

- kontinuirani monitoring i upravljanje kvalitetom zraka,
- monitoring i kontrola emisija zagađivača,
- prevencija i redukcija okolišnog opterećenja na području Grada Živinice.

747

Cilj 14: Očuvanje vodnog svijeta

Osnovnu strukturu vodenih tokova čini rijeka Spreča sa svojim pritokama, od kojih su najveće Oskova i Gostelja. Ukupna površina svih tokova iznosi 738 ha ili 2,54% ukupne površine Grada Živinice, a ukupna dužina svih tokova iznosi 109,8 km. Najveći vodeni tok je rijeka Spreča, koja pripada hidrosistemu rijeke Bosne. Njena ukupna dužina, od izvorišta do ušća u rijeku Bosnu, iznosi 114 km, a teritorijom Grada Živinice protiče u dužini od 30,3 km.

Procijenjena dužina vodotoka koji plavi okolno područje je 121,90 km, a površina plavnog područja s vjerojatnoćom poplave 1/20 je 4.544 ha, dok je površina plavnog područja s vjerojatnoćom poplave 1/100 na površini od oko 6.432 ha. Prema podacima Civilne zaštite, procijenjeno je da se oko 4.560 stanovnika nalazi u plavnom području.

Na području Grada Živinice, Grada Lukavac i Grada Tuzla, od 1960. do 1963. godine izgrađeno je veliko hidroakumulacijsko jezero Modrac, koje zauzima površinu od 16,75 km², od čega se

na prostoru Živinica nalazi 750 ha ovog akvatorija. Ostala manja vještačka jezera nastala su kao rezultat eksploatacije mineralnih resursa, poput uglja.

Najveći zagađivači voda u Gradu Živinicice su stanovništvo i industrija, odnosno nekontrolisano i nelegalno ispuštanje štetnih i otpadnih materija u rijeke i jezera. Uzimajući u obzir da su vodotoci uključeni u sistem vodosnabdijevanja, jasna je opasnost po život i zdravlje stanovnika zbog zagađenja pitke vode. Problemi koji se javljaju vezuju se za nezaštićenost izvorišta pitke vode, neuvezanost domaćinstava u sistem kanalizacije u većini ruralnih naselja, neuređenost vodotoka, a ponajviše za velike industrijske zagađivače. Industrijski zagađivači još uvijek nisu prinuđeni ili motivisani da primijene najbolje raspoložive tehnologije za zaštitu okoliša, zbog čega su industrijske emisije iznad dozvoljenih. Ovo se posebno odnosi na emisije s područja drugih općina koje štetno utiču na kvalitet zraka u Živinicama. Grad nema potrebne resurse da normira i kontroliše emisije iz individualnih ložišta.

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

748

Organizacija javne higijene obuhvata aktivnosti sakupljanja komunalnog otpada na širem gradskom području, njegovog transporta i odlaganja na deponiju smještenu na površinskom kopu Višća. Javnom higijenom obuhvaćene su saobraćajne i javne površine deset mjesnih zajednica, ukupne površine od oko 85 km².

Jedan od najvažnijih projekata implementiranih na području Živinica i općina Banovići i Kladanj jeste izgradnja regionalne deponije *Eko – Sep* na prostoru degradiranog rudarskog zemljišta. Implementacija navedenog projekta, vrijednog 15 miliona KM, predstavlja preduslov za realizaciju svih projekata obnovljivih izvora energije koji se odnose na cirkularnu ekonomiju i, u konačnici, izgradnju toplana koje bi koristile obnovljive izvore energije. Stvaranjem uslova za upravljanje otpadom na ovakav način ovo je postala najmodernija deponija u BiH. Realizacijom projekta ispunit će se direktiva EU o naknadnoj obradi otpada. Početak rada deponije bio je najavljen za proljeće 2023, ali trenutno nema informacija o njenom puštanju u pogon. Deponija komunalnog otpada Gornja Višća formirana je na području koje je bilo pod intenzivnim uticajem površinske eksploatacije uglja površinskog kopa Višća i predstavlja odlagalište. U prethodnom periodu deponovani sloj otpa-

da prekrivao se slojem zemlje, odnosno laporca. Na taj način dolazi do klasifikacije i izolacije slojeva otpada koji se odlaže.

Postojeća deponija zapravo je divlja deponija, s obzirom na to da na njoj ne postoji uređena komunalna infrastruktura, sistem za ventilaciju izdvojenih gasova, kao ni sistem prikupljanja zagađenih procjednih voda. Odloženi otpad nije izolovan od okoliša, tako da deponija u sadašnjem stanju zagađuje okoliš i ugrožava zdravlje ljudi.

Godišnje se na deponiju odloži 24.343 m³ otpada koji se trenutno razastire na površinu od oko 5.756 m². Deponija se proteže na ukupno 10ha. Otpad se redovno prekriva debelim slojem jalovine, te su stoga površine na kojima je otpad vidljiv i dostupan ograničene na neku manju površinu od oko 3ha. Upravo na toj površini predviđa se razvijanje tijela deponije.

Izrađen je idejni projekat za sanaciju i zatvaranje postojeće deponije komunalnog otpada u Živinicama, kojim su predviđeni uređenje i izgradnja svih objekata koji osiguravaju kvalitetno i sigurno funkcionisanje deponije.

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

749

Grad Živinice spada u red sigurnijih gradova u BiH, s relativno niskom stopom kriminaliteta. Ured gradonačelnika održava redovne sastanke s komandirima Policijske uprave Živinice, na kojima se razmjenjuju informacije o mjerama sigurnosti i o aktuelnom bezbjednosnom stanju. Policijska uprava Živinice ima uspostavljen protokol o saradnji općinskih i kantonalnih ustanova u cilju suzbijanja kriminaliteta i nasilja. U prvoj polovini 2023. bile su pojačane patrolne aktivnosti i mjere prevencije i zaštite vezane za srednje i osnovne škole.

U maju 2023. počela je izgradnja novog objekta Policijske uprave u Živinicama, kojim će se policajcima pružiti znatno kvalitetniji uslovi za operativni rad, a građanima Živinica biti omogućeno da na kvalitetniji, brži i ugodniji način ostvaruju svoja građanska prava.

Kada je riječ o korupciji i borbi protiv nje, važno je istaći da je 2019. godine potpisan Memorandum o saradnji za realizaciju projekta *Antikorupcijska mreža organizacija civilnog društva ACCOUNT* između predstavnika Grada Živinice i Fondacije *INFOHOUSE*, kojim je predviđeno da se kroz šest strateških ciljeva i sistematskom borbom protiv korupcije u lokalnoj zajednici

provedu antikorupcijske reforme.

Centar za pružanje usluga građanima mjesto je gdje građani mogu dobiti tražene informacije u vezi s ostvarivanjem određenih prava. Još od 2009. u upotrebi je SESP sistem, koji omogućava automatsko obavještanje građana o statusu njihovih predmeta/zahtjeva u upravnom postupku putem e-maila ili SMS poruka. U funkciji su i *online* obrasci šalterske sale, e-registar, e-podnošenje zahtjeva za izdavanje uvjerenja i e-matičar. U 2022. godini u Centru za pružanje usluga građanima putem matičnog ureda izdate su skoro 84.000 dokumenata. Kao jedna od budžetskih stavki za 2023. godinu zabilježeno je i izdvajanje 90.000 KM za nabavku softvera kojim bi se digitalizirala arhivska građa.

Građani i predstavnici lokalnih kompanija smatraju da vlada određena vrsta zdrave i plodonosne sinergije između politike i ekonomije, tj, da su lokalni političari dosta toga uradili za opće dobro zajednice, s tim da se kao nosioci inicijativa uvijek ističu gradonačelnici, od prvih poslijeratnih do aktuelnog v.d. gradonačelnika, a mnogo manje ili nikako političke stranke na koje se pretežno gleda kao na pasivne budžetske korisnike.

750

Cilj 17: Partnerstvom do ciljeva

Grad Živinice spada u red razvijenijih Gradova u Tuzlanskom kantonu, što je čini privlačnom za domaće i strane investitore na raznim poljima. *Strategija razvoja općine Živinice 2017–2026. godine* predstavlja ključni strateško-planski dokument kojim se razvoj usmjerava razvoj u tri najvažnija aspekta: ekonomskom, društvenom i okolišnom. Strategija je izrađena uz podršku Vlade Švicarske i Razvojnog programa Ujedinjenih nacija (UNDP), te kroz Projekat integrisanog lokalnog razvoja (LID). U izradi dokumenta vodeću ulogu imao je općinski razvojni tim, koji je uključivao predstavnike više sektora (ekonomski, društveni i okolišni) i više različitih društvenih aktera (lokalna uprava i javne institucije, nevladin i privatni sektor).

Grad Živinice ostvario je saradnju s općinama Kladanj i Banovići u oblasti zbrinjavanja čvrstog otpada, na projektu izgradnje zajedničke deponije.

Pored toga, uspostavljena je saradnja sa Gradom Tuzla, Gradom Lukavac i općinama Kalesija, Kladanj i Banovići u oblasti jačanja kapaciteta za prevenciju poplava i klizišta i projekata uređenja i čišćenja vodotoka koji su u nadležnosti lokalne samouprave.

Privrednici s područja Grada slažu se da bi se u narednom periodu trebalo fokusirati na razvoj novih tehnologija, kao što su digitalna poslovanja i zeleno poduzetništvo, kao i na grane ekonomije koje su zanimljive i EU, koja bi mogla odobriti pakete finansijske podrške i dodatno se povezati s privrednim subjektima. Ujedno bi se podstakla bolja mobilnost zaposlenih. Samim time bi se animirao bolji transfer znanja i tehnologija, te bi se firme iz područja informacione tehnologije ili tehnologija proširene realnosti prirodno povezivale sa svojim partnerskim firmama u Evropi ili u Sjedinjenim Američkim Državama, što bi pružilo neslućene prilike za razvoj privrede. Dok se ne pređe na napredni nivo povezanosti, ostaje povezanost putem izvoza produkata živiničke privrede na strana tržišta, prvenstveno drveta, koje kupce nalazi čak i na azijskom tržištu.

Što se tiče povezanosti lokalne ekonomije s globalnim trendovima, očekuje se da će nakon izgradnje osam solarnih elektrana, iz kojih se prvi megavati energije očekuju krajem 2024. godine, Živinice postati regionalni lider u proizvodnji ekološki prihvatljive, cirkularne energije.

Spisak literature/elektronskih izvora:

- <https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/2019/05/Strategija-prema-mladima.pdf>
- <https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/2021/02/Aneks-Strategije-2019.pdf>
- <https://gradzivinice.ba/lokalni-ekoloski-plan/>
- https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/dokumenti/Analiza_situacije_u_oblasti_socijalne_zastite_i_inkluzije.pdf
- <https://gradzivinice.ba/strategija-razvoja/>
- https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/dokumenti/LAP_socijalne_inkluzije_raseljenih_lica_i_povratnika_opcine_Zivinice.pdf
- http://szztk.ba/wp-content/uploads/2023/04/Bilten_februar_2023_TK.pdf
- <https://enovosti.ba/aktivnosti-centra-za-socijalni-rad-zivinice/>
- <https://www.zivinice.ba/>
- <https://nestovise.org/2019/09/25/odrzan-sastanak-sa-najvisim-predstavnicima-grada-zivinice-vezano-za-izradu-gapa/>
- <https://gradzivinice.ba/2020/10/27/>
- <https://as-tv.ba/zivinice-uskoro-pocinje-izgradnja-tri-stambene-zgrade-za-354-raseljene-osobe/>

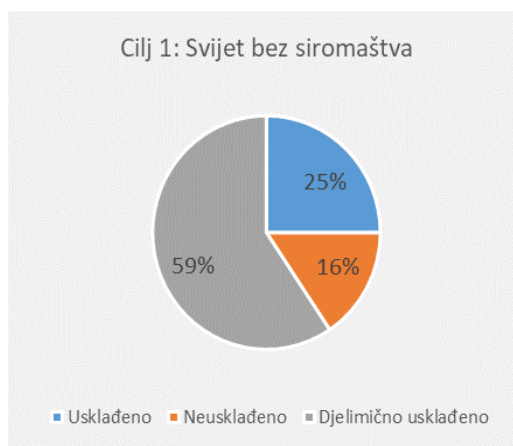
- <https://www.zivinice.ba/dogadjaji/ju-djecije-obdanistesve-spremno-za-predskolce-60445.html>
- <https://tuzlanski.ba/infoteka/zivinice-postaju-lider-u-proizvodnji-solarne-energije-100-hiljada-km-za-ugradnju-solarnih-panela-za-gradjane/>
- <https://gradzivinice.ba/svecano-pusten-u-rad-novoizgradjeni-vodovoda-barice-polja/>
- <https://www.jabuka.tv/zivinice-lider-u-regiji-u-proizvodnji-zelene-energije-gradi-se-8-solarnih-elektrana/>
- <https://www.tesanjtesanj.ba/kad-bi-velicinu-grada-odredivala-zaposlenost/>
- <https://gradzivinice.ba/wp-content/uploads/2022/07/Profil-Privrede-2021.pdf>
- <https://www.oslobodjenje.ba/vijesti/ekonomija/znacajan-napredak-i-kontinuiran-rast-dobit-zivinicke-privrede-61-milion-maraka-810833>

KOMPARATIVNI IZVJEŠTAJ O
USKLAĐENOSTI STRATEGIJA I
AKCIONIH PLANOVA LOKALNOG
EKONOMSKOG RAZVOJA
S POTREBAMA GRAĐANA I
POSLOVNE ZAJEDNICE ZA 32
GRADA/OPĆINE PO 17 UN-OVIH
CILJEVA ODRŽIVOG RAZVOJA

Cilj 1: Svijet bez siromaštva

754

Cilj 1 održivog razvoja postavlja ambicioznu viziju za svijet bez siromaštva i gladi. U ovom komparativnom izvještaju analizirat ćemo usklađenost zajednica s ovim ciljem kroz strategije i akcije planove lokalnog ekonomskog razvoja i potreba građana i poslovne zajednice, te identificirati ključne mjere koje su gradovi koristili kako bi postigli smanjenje siromaštva.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih osam (25%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez siromaštva“.

Osam gradova – Bihać, Brčko, Drvar, Goražde, Konjic, Tešanj, Zenica i Žepče – pokazuje različite pristupe smanjenju siromaštva kroz različite programe i aktivnosti. Ovi gradovi demonstriraju raznolikost u pristupima, od podrške socijalnim organizacijama do podsticanja ekonomske aktivnosti i obrazovanja.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Lokalna zajednica je uskladila mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima u oblasti sufinansiranja rada Crvenog križa, sufinansiranje dijela troškova komunalnih usluga, vodosnabdijevanja socijalno ugroženih građana.
BRČKO	Razvojne potrebe navedene u strateškim dokumentima podrazumijevaju mjere i aktivnosti usmjerene prema kategorijama ekstremno siromašnog stanovništva i marginaliziranim grupama treće starosne dobi, između ostalog, kroz implementaciju programa Sigurne kuće za žrtve nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i poboljšanja uslova stanovanja kroz vidove izgradnje, rekonstrukcije i sanacije stambenih jedinica građana ranjivih kategorija i romske populacije.
DRVAR	Mjere i aktivnosti poduzete u ostvarivanju ovog cilja su najprije formiranje Centra za socijalni rad, te izrada socijalne karte općine.
GORAŽDE	Izgrađeni su kapaciteti jedinica lokalne samouprave za bavljenje lokalnim ekonomskim razvojem, program podsticaja zapošljavanju, samozapošljavanju i dokvalifikaciji ruralnog stanovništva, obezbjeđivanje pomoći u novcu, naturi i drugim oblicima materijalne podrške za lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe, podrška unaprjeđenju postojećih i razvoju vaninstitucionalnih usluga za osjetljive grupe pruženih od strane udruženja, podrška licima treće starosne dobi u njezi.
KONJIC	Smještaj raseljenih povratnika u stanju socijalne potrebe u kolektivni centar, te planirana izgradnja 10 stanova za 30 osoba, kao i kroz projekte podrške obrazovanju romske populacije i jednokratnih novčanih pomoći.
TEŠANJ	Mjere i aktivnosti podrške i podsticaja za poljoprivredne proizvođače i kooperante, te razvoj <i>start-up</i> ideja za mlade i izmjena kriterija za stipendiranje studenata, te prekvalifikaciju i podsticajne mjere za prvo zaposlenje
ZENICA	Finansijska podrška MSP-ovima i <i>start-up</i> firmama, finansijska podrška za razvoj poljoprivredne proizvodnje i sufinansiranje poljoprivrednih projekata
ŽEPČE	Mjere se odnose na suzbijanje siromaštva i nezaposlenosti kroz neformalno obrazovanje, organiziranje radionica i pružanja pomoći u zapošljavanju; smanjenje broja registriranih socijalno ugroženih porodica, te jačanje institucionalne i vaninstitucionalne podrške osobama treće životne dobi.

755

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih pet (16%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez siromaštva“. Analiza pokazuje da se Bosanska Krupa, Cazin, Fojnica, Livno i Mrkonjić Grad suočavaju s nedostatkom usklađenosti s Ciljem 1 održivog razvoja. Nedostatak strategija, planova i mjera koji se bave siromaštvom i osnovnim potrebama građana ukazuje na potrebu za jasnim i ciljanim naporima kako bi se postigao napredak prema ovom cilju.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BOSANSKA KRUPA	Bosanska Krupa nema aktuelnu strategiju razvoja niti planirane programe, projekte i mjere. Nedostatak planiranja otežava provođenje usmjerenih aktivnosti kako bi se smanjilo siromaštvo i povećao kvalitet života stanovništva.
CAZIN	Cazin je poduzeo korake prema inkluzivnoj praksi uspostavljajući Centar za razvoj inkluzivne prakse. Međutim, neke mjere poput osposobljavanja prostorija za kontaktiranje roditelja s djecom i mladima nisu dostatno razvijene kako bi adekvatno odgovorile na problematiku siromaštva.

FOJNICA	Mjere i aktivnosti koje se odnose na ispunjenje datog cilja ostaju nepoznate u momentu izrade ovog dokumenta s obzirom na to da je Strategija općine Fojnica 2024–2028. u toku izrade.
LIVNO	Nisu definirane mjere/projekti koji bi adresirali navedenu problematiku.
MRKONJIĆ GRAD	Nema mjera koje ciljaju direktno na smanjenje siromaštva.

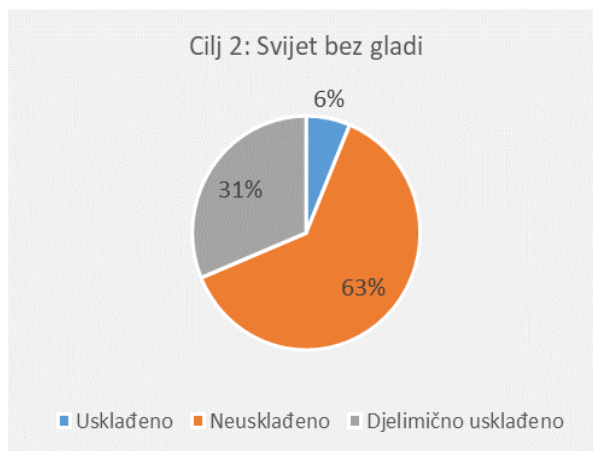
Ostalih 19 gradova/općina (59%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez siromaštva“, s tim da su neki gradovi/općine zabilježile opredijeljenost za ostvarivanje cilja, ali nisu definirale jasne mjere u ostvarivanju ovog cilja.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Mjere u oblasti unaprjeđenja infrastrukturnih kapaciteta za pružanje socijalnih usluga za različite kategorije ugrožene populacije i ranjivih grupa stanovništva
BIJELJINA	Iako postoji formalno usmjerenje na proces iskorjenjivanja siromaštva, ne postoje konkretno navedene mjere, osim taksativno nabrojenih mjera vezanih za institucionalno organiziranje sistema socijalne zaštite i novčanih izdvajanja za ugrožene kategorije.
DERVENTA	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje usluga stalnog smještaja za pokretne, polupokretne i nepokretne korisnike, unaprjeđenje sistema palijativne njege i renoviranje Gerontološkog centra.
DOBOJ	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje sistema socijalne zaštite za materijalno neosigurane i za rad onesposobljene osobe, te povećanje nadoknada invalidnina.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Poboljšanje sistema podrške socijalno ugroženim kategorijama stanovništva
GRADAČAC	Obezbeđivanje i razvoj infrastrukture za razvoj MSP-ova, standardizacija poljoprivredne proizvodnje, subvencije za veterinarski nadzor, projekat povećanja proizvodnje voća, projekti povećanja proizvodnje općenito, programi poboljšanja kvaliteta socijalnih usluga
GRADIŠKA	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje sistema socijalne zaštite i opće zadovoljstvo korisnika uslugama Centra za socijalni rad s 35% na 60%; također je planirano povećanje izdataka s 2,5 na 6 miliona, te izgradnja doma za penzionere, socijalno ugrožene i za lica s invaliditetom.
KAKANJ	Prisutan je strateški fokus ka smanjenju siromaštva, ali izostaju mjere.
KOTOR VAROŠ	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje sistema socijalne zaštite i uslova za rad Centra za socijalni rad zbog dotrajalosti objekta, izradu socijalne karte, te prioritetno potreban Dnevni centar za duži boravak lica s poteškoćama u razvoju.
LAKTAŠI	Mjere se odnose na posvećivanje pažnje boljoj organizaciji pomoći u kući, te, u skladu sa zakonskim uslovima, otvaranju Centra za pomoć u kući, te jačanje kapaciteta Centra za socijalni rad.
POSUŠJE	Postojeće mjere odnose se na unaprjeđenje sistema socijalne zaštite i jačanje kapaciteta prvenstveno kroz jačanje stručnog kadra, jačanje stacionarnih kapaciteta ustanova socijalne zaštite i obezbjeđivanje finansijskih sredstava za podršku socijalnim uslugama, te mjere koje se odnose na podršku zapošljavanju i samozapošljavanju.
PRIJEDOR	Rekonstrukcija postojećih i izgradnja novih stambenih jedinica za neprofitno socijalno stanovanje, te podsticaji za razvoj MSP-ova

STOLAC	Nema programa za smanjenje siromaštva. Potrebno je ojačati socijalnu i zdravstvenu zaštitu i povećati socijalnu uključenost ranjivih grupa.
ŠIROKI BRIJEG	Mjere podrške razvoju poljoprivrede, turizma, sistema socijalne zaštite
TREBINJE	Osnivanje Centra za djecu sa smetnjama u razvoju koji obezbjeđuje podršku za oko 30 korisnika, uz izdvajanje značajnih finansijskih sredstava
TUZLA	Pružanje usluga njege i pomoći za osobe treće životne dobi, podrška ranjivim grupama u oblasti obrazovanja i zdravstvene zaštite, izrada socijalne karte na području grada, proširenje i poboljšanje uslova za boravak djece u vrtićima JU
USORA	Socijalno-ekonomska podrška iznimno ranjivim porodicama dodjelom platenika
VIŠEGRAD	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje sistema socijalne zaštite i rada Centra za socijalni rad, Doma za lica s invaliditetom i unaprjeđenje zajedničkog djelovanja javnih ustanova, institucija i organizacija civilnog društva koje se u svom djelovanju bave pitanjima zaštite socijalno ugroženog stanovništva.
ŽIVINICE	Ne postoje predviđene mjere.

Cilj 2: Svijet bez gladi

758

Cilj 2 održivog razvoja stavlja naglasak na iskorjenjivanje gladi, postizanje sigurnosti prehrane i unaprjeđenje prehrane. U ovom komparativnom izvještaju analizirat ćemo usklađenost zajednica s ovim ciljem kroz strategije i akcijske planove lokalnog ekonomskog razvoja i potreba građana i poslovne zajednice, te identificirati ključne mjere koje su gradovi koristili kako bi postigli cilj „Svijet bez gladi“.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih svega dva (6%) imaju usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez gladi“.

Oba grada, Bihać i Goražde, demonstriraju napore prema ostvarivanju Cilja 2 održivog razvoja bilo kroz sufinansiranje rada javnih kuhinja ili putem podrške u novcu i naturi. Ove inicijative ukazuju na posvećenost gradova osiguravanju adekvatne prehrane i prevenciji gladi među ranjivim grupama.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Sufinansiranje rada javnih kuhinja
GORAŽDE	Obezbeđivanje pomoći u novcu, naturi i drugim oblicima materijalne podrške za lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe, podrška uspostavljanju održive usluge pomoći u kući za stara lica u urbanom i ruralnom području, podrška unaprjeđenju postojećih i razvoju vaninstitucionalnih usluga za osjetljive grupe pruženih od strane udruženja, jačanje kapaciteta udruženja za potrebe uspostavljanja koncepta socijalnog poduzetništva, podrška projektima udruženja koji za cilj imaju podizanje svijesti i senzibiliziranje javnosti o nasilju, traumi i posljedicama na pojedince, porodicu i društvo s ciljem kreiranja adekvatne pomoći

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih čak 20 (63%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez gladi“. Analiza pokazuje da se gradovi Bijeljina, Bosanska Krupa, Cazin, Derвента, Doboj, Fojnica, Gornji Vakuf-Uskoplje, Gradiška, Kakanj, Konjic, Kotor Varoš, Posušje, Stolac, Široki Brijeg, Tuzla, Usora, Višegrad, Zenica, Žepče, Živinice suočavaju s nedostatkom usklađenosti s Ciljem 2 održivog razvoja ili zbog nepostojanja strategija i planova ili zbog nedefiniranih mjera usmjerenih na osiguravanje prehrambenih potreba građana, zbog čega se ograničavaju napori u ostvarenju ovog cilja.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Nema navedenih konkretnih mjera.
BOSANSKA KRUPA	Nema navedenih konkretnih mjera.
CAZIN	Strategija prepoznaje potrebu bez definiranih mjera.
DERVENTA	Nema navedenih konkretnih mjera.
DOBOJ	Nema navedenih konkretnih mjera.
FOJNICA	Nema navedenih konkretnih mjera.
GORNJI VAKUF– USKOPLJE	Nema navedenih konkretnih mjera.
GRADIŠKA	Nema navedenih konkretnih mjera.
KAKANJ	Strategija ne spominje ni glad ni javnu kuhinju. Evidentno je da se broj nekih ugroženih kategorija povećava.
KONJIC	Nema navedenih konkretnih mjera.
KOTOR VAROŠ	Nema navedenih konkretnih mjera.
POSUŠJE	Nema navedenih konkretnih mjera.
STOLAC	Nema navedenih konkretnih mjera.
ŠIROKI BRIJEG	Podrška razvoju poduzetništva

TUZLA	Projekti i programi socijalne zaštite
USORA	Nema navedenih konkretnih mjera.
VIŠEGRAD	Nema navedenih konkretnih mjera.
ZENICA	Izgradnja objekata socijalnog stanovanja
ŽEPČE	Nema navedenih konkretnih mjera.
ŽIVINICE	Nema navedenih konkretnih mjera.

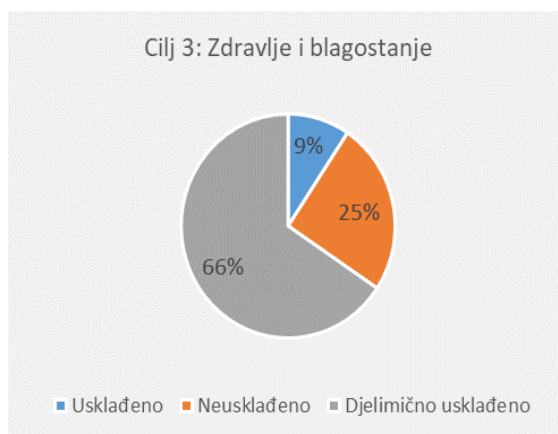
Ostalih 10 gradova/općina (31%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Svijet bez gladi“ kroz različite strategije, programe i projekte, s tim da su neki gradovi/općine zabilježili opredijeljenost ka ostvarivanju cilja, ali nisu definirali jasne mjere. Iako se neki aspekti usklađenosti vide u većim mjerama, potrebno je dodatno djelovanje kako bi se postigla potpuna usklađenost.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Sufinansiranje rada javnih kuhinja
BRČKO	Sufinansiranje rada javnih kuhinja
DRVAR	Podsticaj proizvođačima zdrave hrane, izgradnja gradske pijace
GRADAČAC	Projekti i programi razvoja poljoprivrede, projekti i programi razvoja industrije, fokusiranost na povećanje proizvodnje
LAKTAŠI	Navedene mjere odnose se na kreiranje alternativnih opcija ili jačanja volonterskih servisa.
LIVNO	Prepoznata je potreba za poduzimanjem koraka i aktivnosti na stimulaciji ulaganja u proizvodni sektor i aktivnosti na razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije.
MRKONJIĆ GRAD	Nema navedenih konkretnih mjera.
PRIJEDOR	Otvaranje porodičnog savjetovališta u JU CSR Prijedor, zbrinjavanje žrtava porodičnog nasilja u Prihvatnoj stanici, personalna asistencija – pomoć licima s invaliditetom i zapošljavanje mladih, uvođenje ISO standarda 9001- 2008 u socijalnoj zaštiti, podrška mladima bez roditeljskog staranja koji napuštaju organizirane oblike socijalne zaštite
TEŠANJ	Mjere i aktivnosti podrške i podsticaja za poljoprivredne proizvođače i kooperante, te razvoj <i>start-up</i> ideja za mlade i izmjena kriterija za stipendiranje studenata, te prekvalifikaciju i podsticajne mjere za prvo zaposlenje, socijalno uključivanje i podrška socijalno osjetljivim osobama koje ne mogu pristupiti tržištu rada
TREBINJE	Mjere rekonstrukcije objekata javne kuhinje, kao i kreiranje drugih alternativnih opcija kao što su sistemi socijalnih samoposlugi koji će biti dostupni 24/7 i za beskućnike

Cilj 3: Zdravlje i blagostanje

761

Cilj 3 održivog razvoja usmjeren je na osiguravanje zdravog života i promicanje dobrobiti za sve uzraste bez obzira na dobnu grupu. Implementacijom planiranih projekata i mjera unaprjeđuje se dostupnost, kvalitet i raspon zdravstvenih usluga, doprinoseći zdravijem i zadovoljnijem životu građana.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih svega tri (9%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Zdravlje i blagostanje“.

Iako su u strategijama navedene planirane mjere za unaprjeđenje dostupnosti primarne zdravstvene zaštite i infrastrukturnih kapaciteta, u većini slučajeva detalji kako će doprinjeti ostvarenju ovog cilja nisu navedeni. Potrebno je definirati specifične mjere kako bi se postigla veća usklađenost s ciljem.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BRČKO	Projektiranje i izgradnja (s opremanjem) Aneksa Bolnice s dijagnostičkim centrom, hospisom, hitnom službom i odjeljenjem psihijatrije; informatizacija zdravstva; obuka osoblja
LIVNO	Mjere ulaganja u infrastrukturne objekte, nabavka sanitetskog vozila službe hitne medicinske pomoći
VIŠEGRAD	Povećanje broja zaposlenih u oblasti zdravstva kako bi građani imali olakšan pristup različitim zdravstvenim uslugama; poboljšanje kvaliteta opreme u objektu Doma zdravlja i ambulantama mjesnih zajednica; rekonstruiranje objekta bivšeg dječijeg dispanzera za pružanje specijalističkih usluga

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih osam (25%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Zdravlje i blagostanje“. Analiza pokazuje da Banja Luka, iako radi na unaprjeđenju dostupnosti primarne zaštite i infrastrukturnih kapaciteta, i dalje ima neusklađene potrebe sa zajednicom iz niza birokratskih i drugih razloga. Ostali gradovi, poput Bijeljine, Bosanske Krupe, Cazina, Dervente, Gornjeg Vakufa-Uskoplja, Gradačca, Širokog Brijega suočavaju se s nedostatkom usklađenosti s Ciljem 3 održivog razvoja ili zbog nepostojanja strategija i planova ili zbog nedefiniranih mjera usmjerenih na osiguravanje zdravog života i promicanje dobrobiti za sve uzraste. Nedostatak konkretnih mjera i planova za unaprjeđenje zdravstvene zaštite i dobrobiti stanovništva ukazuje na potrebu za daljnjim djelovanjem kako bi se postigla veća usklađenost.

762

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Unaprijeđena dostupnost primarne zdravstvene zaštite i infrastrukturnih kapaciteta za pružanje usluga zdravstvene zaštite, opremanje Doma zdravlja u skladu sa standardima pružanja zdravstvenih usluga
BIJELJINA	Nema navedenih konkretnih mjera.
BOSANSKA KRUPA	Nema navedenih konkretnih mjera.
CAZIN	Nema navedenih konkretnih mjera.
DERVENTA	Nema navedenih konkretnih mjera.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Nema navedenih konkretnih mjera.
GRADAČAC	Unaprjeđenje kvaliteta pružanja javnih usluga
ŠIROKI BRIJEG	Razvoj infrastrukture

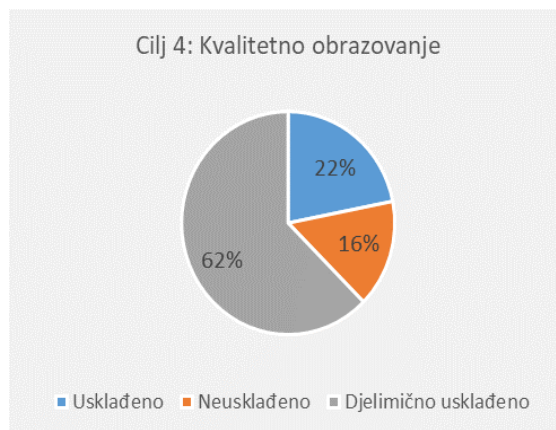
Ostali analizirani gradovi/općine, njih 21 (66%), ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Zdravlje i blagostanje“ kroz različite strategije, programe i projekte. Iako se provode mjere i planovi za unaprjeđenje zdravstvenih usluga i dobrobiti stanovništva, postoji potreba za preciznijim smjernicama kako bi se postigla potpuna usklađenost.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Nema navedenih konkretnih mjera.
DOBOJ	Nema navedenih konkretnih mjera.
DRVAR	Rekonstrukcija i opremanje Doma zdravlja, uspostavljanje mobilnih servisa za zdravstvenu i socijalnu podršku, podsticaj otvaranju doma za stare
FOJNICA	U prethodnom periodu, uvedeni su specijalistički pregledi oftalmologa, urologa, otorinolaringologa, neurologa i fizijatra. Također, uvedene su mjere lakše dostupnosti zdravstvenih usluga za mlade kroz oslobađanje od plaćanja svih laboratorijskih usluga djeci do 18 godina, te ženama koje, uz nalaz ginekologa, mogu besplatno uraditi papa-test.
GORAŽDE	Obezbeđivanje adekvatnih uslova za rad udruženja koja zastupaju interese osoba u socijalnim rizicima, rekonstrukcija prostornih kapaciteta specijalističkih službi u Domu zdravlja i nabavka opreme, nabavka sanitetskog vozila, obezbeđivanje pristupačnosti javnim objektima
GRADIŠKA	Sanacija vodovodne i kanalizacione mreže pored infrastrukture djelimično pokriva pitanje generalnog zdravlja. Nema mjera kojima se planira proširiti dostupnost zdravstvenoj zaštiti ruralnom području.
KAKANJ	Izražena opredijeljenost za nužnim unaprjeđenjem zdravstvene zaštite; bez konkretnih strateških pravaca djelovanja u poboljšanju kadrovskih ili infrastrukturnih kapaciteta
KONJIC	Nastavak tekućeg projekta sanacije i opremanja objekata u zdravstvu; nabavka neophodnih specijaliziranih vozila za Dom zdravlja
KOTOR VAROŠ	Rekonstrukcija i modernizacija svih terenskih ambulanti na području općine; obezbeđivanje novih izvora finansiranja za opremanje Doma zdravlja
LAKTAŠI	Povećanje broja zaposlenih u oblasti zdravstva; obezbeđivanje finansijskih sredstava za novu opremu; izgradnja ambulante porodične medicine u naselju Slatina
MRKONJIĆ GRAD	Kontrola hrane, smanjenje emisija povezanih s motornim vozilima, kontrola zraka, uvođenje kontrole lokalnih vodovoda, saniranje objekata itd.
POSUŠJE	Planirano je osnivanje Centra za mentalno zdravlje u sklopu DZ Posušje, te proširenje usluga za djecu.
PRIJEDOR	Izgradnja heliodroma za potrebe bolnice, unaprjeđenje usluga stomatološke zdravstvene zaštite, unaprjeđenje i razvoj novih usluga u Centru za fizikalnu rehabilitaciju, nabavka opreme za pravilan tretman medicinskog otpada
STOLAC	Unaprijediti rad domova; kapacitet Doma za socijalno i zdravstveno zbrinjavanje osoba s invaliditetom
TEŠANJ	Izgradnja ambulanti u Pousorju (N. Miljanovci, Miljanovci, Piljužići), izgradnja nove zgrade Centra za socijalni rad s adekvatnom infrastrukturom, projektiranje saobraćajnice južnog izlaza općine Tešanj, antistres programi za mlade s ciljem povećanja sigurnosti i smanjenja rizičnih ponašanja
TREBINJE	Povećanje broja zaposlenih u oblasti zdravstva kako bi građani imali olakšan pristup različitim zdravstvenim uslugama; obezbeđivanje nove opreme poput 4D ultrazvučnog aparata, automobila za prijevoz pacijenata, te opreme za fizikalnu i stomatološku službu
TUZLA	Poboljšanje medicinske infrastrukture, razvoj polikliničke zdravstvene službe, razvoj apotekarske djelatnosti, ekološki programi u oblasti energetske tranzicije.

USORA	Izgradnja područne ambulante JU Dom zdravlja u Omanjskoj, proširenje zgrade JU Dom zdravlja, kupovina rendgen aparata za Dom zdravlja „Primarijus dr. Mijo Grgić“
ZENICA	Izgradnja, rekonstrukcija i adaptacija ambulanti
ŽEPČE	Unaprjeđenje zdravstvene i socijalne sigurnosti građana, uvođenje novih i unaprjeđenje postojećih usluga institucija koje se bave zdravljem mladih i mladih porodica
ŽIVINICE	Poboljšanje kvaliteta usluga pacijentima na hroničnom programu hemodijalize, obezbjeđivanje medicinsko-tehničke opreme za JZU Dom zdravlja, projekat <i>Darujte krv – spasite život</i>

Cilj 4: Kvalitetno obrazovanje

765

Cilj 4 održivog razvoja usmjeren je na osiguravanje kvalitetnog i inkluzivnog obrazovanja za sve. Mjere i planovi usmjereni na unaprjeđenje kvaliteta obrazovanja, podršku deficitarnim zanimanjima i razvoj obrazovne infrastrukture doprinose djelimičnoj usklađenosti s ciljem osiguravanja visokokvalitetnog i inkluzivnog obrazovanja za sve.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih 7 (22%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Kvalitetno obrazovanje“.

Mnogi gradovi su prepoznali potrebu i poduzeli mjere u ostvarivanju ovog cilja kada je poboljšanje obrazovnog sistema u pitanju, ali potrebno je raditi još mnogo na tome kako bi se prilagodili specifičnim potrebama u kontekstu svakog grada/općine u skladu s potrebama zajednice.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje kvaliteta nastave u predškolskom, osnovnom i srednjem obrazovanju, kao i poboljšanje kvaliteta praktične i ogledne nastave za učenike poljoprivredne i tehničke škole, te poboljšanje programa nastave za deficitarna zanimanja.
BRČKO	Izrada elaborata o društveno-ekonomskoj opravdanosti osnivanja javnog univerziteta u Brčko distriktu BiH, poboljšanje zakona i drugih dokumenata iz oblasti visokog obrazovanja i nauke u skladu s odgovarajućim dokumentima BiH i EU, pružanje podrške osnivanju i radu visokoškolskih ustanova sa sjedištem izvan Distrikta (u BiH, zemljama regije i EU), osnivanje (izgradnja, opremanje, zapošljavanje) javnog univerziteta BD BiH, realno procjenjivanje potreba lokalne privrede i ciljnih grupa, uspostavljanje saradnje s ključnim socijalnim partnerima (Odjeljenje za obrazovanje, Privredna komora, Udruženje poslodavaca, Zavod za zapošljavanje itd.), definiranje NPP-a za deficitarna zanimanja u saradnji s Tripartitnim savjetodavnim vijećem, omogućavanje dostupnih programa obrazovanja odraslih (prekvalifikacije i dokvalifikacije) koji su u funkciji zapošljavanja i samozapošljavanja, nabavka 2.000 mobilnih uređaja/tableta/računara za <i>online</i> nastavu
GRADIŠKA	Mjere koje su već provedene su: uspostava dualnog obrazovanja u Tehičkoj školi, kao i uspješna saradnja ove škole s privrednicima, otvoren novi vrtić u Brestovčini, povećanje subvencije za prvo zaposlenje nakon srednje škole, te povećanje broja zaposlenih za 20%, potpisan memorandum s visokoškolskim ustanovama u Banjoj Luci, uspostavljanje sajma obrazovanja, te rad na osposobljavanju gradskih službenika da se prijavljuju na projekte.
KAKANJ	Općina stipendira učenike deficitarnih zanimanja. Pored toga, planira uvođenje programa prekvalifikacija, odnosno doškoloavanja, usklađivanje programa obrazovnih institucija s potrebama tržišta, te uvođenje novih zanimanja i smanjenje produkcije nepotrebnih kadrova.
POSUŠJE	Strateškim razvojnim okvirom planirano je pokretanje Centra za odgoj i obrazovanje osoba s poteškoćama u razvoju. Druge mjere u vezi s razvojem obrazovanja su: završetak nove osnovne škole, opremanje kabineta u osnovnim školama, izrada analiza potreba tržišta rada i obrazovnog kadra. Lokalnim akcionim planom zapošljavanja 2022–2025. planirano je informatičko obrazovanje svih nezaposlenih, kao i osoba s invaliditetom i drugih ranjivih grupa. Planirani su i kursevi stranih jezika za mlade osobe uzrasta od 15 do 30 godina. Ovim planom definirana je i praksa u općinskoj upravi kako bi se studentima završne godine studija i diplomcima omogućilo sticanje praktičnog znanja i iskustva relevantnog za uključivanje na tržište rada. Važna mjera u sklopu ovog plana odnosi se na promociju poduzetničkog duha kod učenika u osnovnim i srednjim školama (poduzeća za vježbu). Planirana je organizacija specijaliziranih obuka po potrebi u općini (organska proizvodnja, ovčarstvo, kozarstvo, pčelarstvo, seoski turizam, avanturistički turizam). Preostale mjere planirane kroz LAPZ odnose se na odvijanje prakse srednjoškolaca u Tehnološkom parku Posušje, te prekvalifikaciju nezaposlenih osoba.
TEŠANJ	Izgradnja nove školske zgrade u Medakovu, izgradnja četiri sportske sale (Kalošević, Šije, Miljanovci i Jablanica), izgradnja objekta gimnazije, izgradnja muzičke škole, izgradnja zatvorenog bazena, izgradnja pješačkih/biciklističkih staza, izgradnja sportske dvorane u Jelahu, izgradnja Doma kulture u Jelahu, mapiranje kulturno-historijskih lokaliteta i izrada <i>web</i> -karte, obogaćivanje društvenih, kulturnih i zabavnih sadržaja u ruralnim sredinama, obuka mladih za planiranje i upravljanje projektima – Fond za stipendiranje talentiranih sportista, priznavanje i nagrađivanje mladih umjetnika i sportista i njihovih uspjeha i rezultata, prekvalifikacija i dodatna obuka za mlade (program prekvalifikacije)
USORA	Opremanje školskih kabineta i nabavka neophodne opreme, uvođenje informatičkog smjera u Mješovitoj srednjoj školi „Stjepan Radić“

766

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih pet (16%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Kvalitetno obrazovanje“. Navedeni gradovi nisu jasno definirali konkretne mjere koje bi podržale ostvarenje Cilja 4. Ne-

dostatak preciznih planova i strategija ili nejasno definiranih mjera može otežati postizanje ciljeva vezanih za osiguravanje kvalitetnog, inkluzivnog i pristupačnog obrazovanja za sve stanovnike.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BOSANSKA KRUPA	Nema navedenih konkretnih mjera.
FOJNICA	Nema navedenih konkretnih mjera.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Uspostavljanje sistema finansijske podrške za stipendiranje studenata i srednjoškolaca s posebnim naglaskom na deficitarna zanimanja, podrška za opremanje školskih radionica
PRIJEDOR	Rekonstrukcija objekata za obavljanje stručne prakse učenika u srednjim školama, izgradnja Rudarskog fakulteta, izgradnja Visoke medicinske škole, izgradnja edukativno-istraživačkog centra, izgradnja đачkog i studentskog doma
STOLAC	Nema navedenih konkretnih mjera.

Ostalih 20 gradova/općina (62%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Kvalitetno obrazovanje“ kroz različite strategije, programe i projekte, s tim da su neki gradovi/općine zabilježili opredjeljenost ka ostvarivanju cilja, ali nisu definirale jasne mjere. Djelimično usklađeni gradovi prepoznaju važnost unaprjeđenja obrazovanja i preduzeli su korake kako bi podržali kvalitetno i inkluzivno obrazovanje kroz razne mjere. Iako su neki gradovi već napravili značajan napredak, daljnji rad i konkretni koraci mogu doprinijeti postizanju potpunije usklađenosti s Ciljem 4 održivog razvoja.

767

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Rekonstrukcija i adaptacija postojećih i izgradnja novih objekata predškolskih ustanova, uspostavljanje i realizacija programa produženog boravka u školama, unaprijeđeni kapaciteti osnovnih škola u gradskom, prigradskom i ruralnom području, unaprijeđeni infrastrukturni kapaciteti srednjih škola u skladu s potrebama zajednice i propisanim standardima, opremanje obrazovnih ustanova u skladu s propisanim standardima, jačanje odgojne funkcije škole, stipendiranje učenika i studenata, realizacija programa saradnje škola, univerziteta i lokalne zajednice kroz podsticanje za učestvovanje u volonterskim akcijama, realizacija projekata po principu „pametnog obrazovanja“, otklanjanje barijera i prilagođavanje okruženja potrebama učenika s poteškoćama u razvoju
BIHAĆ	Općina stipendira učenike i studente, te finansira putne troškove; nastavak izgradnje školske sportske dvorane MZ Jezero Srbaljani: uvedene su mjere energetske efikasnosti u Mješovitoj elektrotehničkoj i drvnoprerađivačkoj srednjoj školi Bihać
CAZIN	Prošireni kapaciteti vrtića; povećanje obuhvata djece predškolskim odgojem; izgradnja Osnovne škole Cazin i rekonstrukcija zgrade Centralne škole Gornja Koprivna – Grad Cazin; izgradnja područne škole Ponjevići, JU OŠ „Gornja Koprivna“, Općina Cazin

DERVENTA	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje kvaliteta nastave, ulaganja u nabavku opreme, zamjenu dotrajalog namještaja, te izgradnju i planiranje igrališta i sala za izvođenje nastave fizičkog vaspitanja, rješavanje pitanja vodosnabdijevanja u nekim područnim školama, te poboljšanje programa nastave za deficitarna zanimanja.
DOBOJ	Navedene mjere odnose se na formiranje regionalnog vijeća za obrazovanje u cilju sistemskog rješenja uspostavljanja i djelovanja mehanizma za međusobnu saradnju, pružanje podrške, koordinacije aktivnosti i zajedničko djelovanje svih socijalnih partnera koji učestvuju u obrazovnom procesu na lokalnom i regionalnom nivou. Također, stateškom platformom za period 2023–2030, predviđena je i rekonstrukcija zastarjelih školskih objekata.
DRVAR	Formiranje programa obrazovanja za odrasle, rekonstrukcija i opremljenost obrazovnih ustanova, povećanje broja sportskih klubova, povećanje broja kulturno-sportskih manifestacija
GORAŽDE	Izgradnja i opremanje novog objekta PU „Sunce“ u urbanom području kapaciteta novih 40 mjesta, izgradnja novog objekta PU „Sunce“ u Vitkovićima kapaciteta 40 mjesta, opremanje trpezarije sa savremenim namještajem u postojećem objektu JU „Sunce“, podizanje svijesti stanovništva o značaju doživotnog obrazovanja, razvoj kulturne djelatnosti
GRADAČAC	Programi jačanja obrazovnih kapaciteta, programi izgradnje sportsko-rekreativnih objekata i fiskulturnih sala, programi razvoja kulturne i turističke ponude, program podrške mladima, program izgradnje lokalne infrastrukture
KONJIC	Obezbjedivanje kapaciteta za predškolski odgoj; podizanje kvaliteta obrazovanja, podsticanje razvoja kulture i sporta je jedan od tri glavna pravca razvoja. Traženje drugih izvora finansiranja za opremanje svih škola na području općine, nastavljanje s razvojem ljudskih resursa u oblastima metalne i drvoperađivač-ke industrije kroz projekte prekvalifikacije i dokvalifikacije
KOTOR VAROŠ	Navedene mjere odnose se na obezbjeđivanje izvora finansiranja rekonstrukcije školskih objekata, nabavku opreme, opremanje školskih dvorišta sadržajima za sportske aktivnosti i nabavku opreme za podizanje nivoa bezbjednosti učenika.
LAKTAŠI	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje opreme za izvođenje praktične nastave za deficitarna zanimanja, kao što su diplomirani inženjeri građevine, prerade drveta, arhitekture, tekstilne tehnologije, mašinstva, i grafike, te profesori informatike, hemije, fizike i matematike, te osnaživanje i usavršavanje mentorstva nastavnog kadra.
LIVNO	Potrebno je raditi na aktivnim mjerama zapošljavanja mladih i stvaranja prilika za otvaranje novih radnih mjesta, prije svega kroz privlačenje ulaganja i stimuliranje razvoja poljoprivrede i turizma.
MRKONJIĆ GRAD	Postoje pojedine mjere, prije svega ulaganje u obrazovnu infrastrukturu, te u energetska efikasnost škola na teritoriji općine.
ŠIROKI BRIJEG	Izrada dokumentacije za novi SŠC, opremanje predškolskih ustanova i osnovnih škola didaktičkim materijalom i drugim sredstvima, sufinansiranje prijevoza učenika, stipendiranje učenika i studenata deficitarnih zanimanja, renoviranje škola, uklanjanje arhitektonskih barijera, uređenje pristupa osobama s invaliditetom
TREBINJE	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje praktične nastave u sektorima turizma i ugostiteljstva, elektroenergetskom i sektoru obrade metala, opremanje kabineta za izvođenje praktične nastave u školama, osnaživanje i usavršavanje mentorstva nastavnog kadra.
TUZLA	Podrška naučno-istraživačkoj djelatnosti, unaprjeđenje infrastrukture, modernizacija i informatizacija

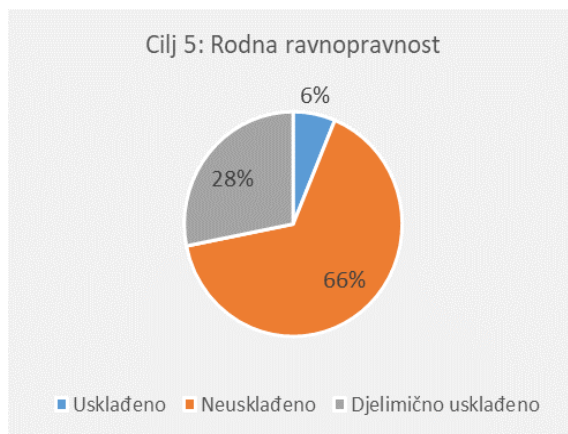
VIŠEGRAD	Navedene mjere odnose se uspostavljanje inkluzivnog pristupa svih učenika, rekonstrukciju školskih objekata, nabavku opreme, opremanje školskih dvorišta sadržajima za sportske aktivnosti i nabavku opreme za podizanje nivoa bezbjednosti učenika, rekonstruiranje sistema centralnog grijanja i izolaciju krovne konstrukcije.
ZENICA	Unaprjeđenje sportskih, rekreativnih centara, te sadržaja institucija kulture, uvođenje novih programa koji su potrebni na tržištu rada – softverski inženjering i menadžment preduzeća, te otklanjanje arhitektonskih barijera
ŽEPČE	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje nastavnog sadržaja, kao i izgradnje i sanaciju obrazovne infrastrukture, te jačanje sistema cjeloživotnog obrazovanja.
ŽIVINICE	Sufinansiranje troškova boravka djece u predškolskim ustanovama od strane donatora, Ministarstva obrazovanja TK ili neke druge institucije, prilagođavanje prilaza u školske ustanove i fiskulturne sale za djecu i osobe s invaliditetom

Cilj 5: Rodna ravnopravnost

Cilj 5 održivog razvoja naglašava potrebu za postizanjem ravnopravnosti spolova i osnaživanjem žena i djevojaka. Kroz različite programe edukacije i promocije ravnopravnosti, stvara se okruženje u kojem se žene mogu aktivno uključiti u sve aspekte društvenog i ekonomskog života. Daljnji napredak i implementacija konkretnih mjera doprinijet će većoj usklađenosti s Ciljem 5 održivog razvoja.

770

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, samo dva (6%) imaju usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Rodna ravnopravnost“. Grad Goražde i općina Tešanj prepoznaju važnost postizanja ravnopravnosti spolova i osnaživanja žena. Njihove aktivnosti uključuju širok spektar mjera, uključujući podršku obrazovanju, zapošljavanju, političkoj participaciji i prevenciji nasilja.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
GORAŽDE	Unaprjeđenje kapaciteta koordinacionog tima, provođenje sektorskih analiza, uključenje obrazovnog sektora za promicanje rodne ravnopravnosti, analize stanja zaposlenosti/nezaposlenosti žena, programi zapošljavanja žena, promocija koncepta doživotnog obrazovanja, podrška projektima udruženja koji za cilj imaju podizanje svijesti i senzibiliziranje javnosti o nasilju, traumi i posljedicama na pojedince, porodicu i društvo s ciljem kreiranja adekvatne društvene podrške i prevencije
TEŠANJ	Uskladiti Statut Općine i Poslovnik o radu Općinskog vijeća i ostale akte Općine i mjesnih zajednica sa Zakonom o ravnopravnosti spolova u dijelu koji se tiče zastupljenosti spolova; prilikom izbora članova u tijelima i postavljanja rukovodilaca u organima obezbijediti zastupljenost najmanje 40% predstavnika manje zastupljenog spola; provesti aktivnosti upoznavanja žena u općini o važnosti političke participacije žena; provesti edukacije političarki i političara i kandidatkinja na izborima o važnosti političke participacije žena; promovirati uspješne žene liderice i jačati žensko liderstvo; provesti kampanje podizanja svijesti u ruralnim i urbanim dijelovima općine o značaju i prednostima biranja žena na izborima; kreirati i objaviti medijske sadržaje s porukama o političkoj participaciji žena; provoditi aktivnosti informiranja o konkursima za zapošljavanje i samozapošljavanje žena; subvencionirati poduzetništvo žena, u skladu s mogućnostima i raspoloživim sredstvima, i informirati ih o mogućnostima subvencioniranja iz drugih izvora; provesti edukacije o pokretanju, vođenju, procedurama i troškovima biznisa, naročito za žene sa sela; izraditi i potpisati Protokol o postupanju u slučajevima nasilja u porodici sa svim subjektima zaštite, uključujući sigurne kuće; uspostaviti multidisciplinarni tim za postupanje u slučajevima nasilja u porodici; provesti programe podizanja svijesti i sprječavanja nasilja nad ženama i djevojčicama; uskladiti Statut Općine Tešanj, Poslovnik o radu Općinskog vijeća Tešanj i Etički kodeks izabranih zvaničnika – vijećnika u Općinskom vijeću Tešanj s principima ravnopravnosti spolova i Zakonom o ravnopravnosti spolova u Bosni i Hercegovini; redovno sačinjavati informaciju o stanju ravnopravnosti spolova

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih 21 (66%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Rodna ravnopravnost“. Navedeni gradovi nisu pružili konkretne informacije o planiranim ili poduzetim mjerama za postizanje ravnopravnosti spolova. To ukazuje na neusklađenost s Ciljem 5 održivog razvoja, koji se fokusira na postizanje rodne ravnopravnosti i osnaživanje svih žena i djevojčica. Da bi se postigao ovaj važan cilj, ovi gradovi bi trebali razmotriti razvoj i implementaciju odgovarajućih inicijativa usmjerenih na unaprjeđenje ravnopravnosti spolova.

771

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Nema navedenih konkretnih mjera.
BIHAĆ	Nema navedenih konkretnih mjera.
BIJELJINA	Nema navedenih konkretnih mjera.
BOSANSKA KRUPA	Nema navedenih konkretnih mjera.
DOBOJ	Nema navedenih konkretnih mjera.
DRVAR	Podsticaj poduzetništvu žena (naročito žena sa sela, žrtava rata/porodičnog nasilja)
FOJNICA	Nema navedenih konkretnih mjera.

GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Nema navedenih konkretnih mjera.
GRADAČAC	Razvoj poduzetništva, razvoj poljoprivrede, podsticaji voćarstvu
KAKANJ	Nema navedenih konkretnih mjera.
KONJIC	Nema navedenih konkretnih mjera.
KOTOR VAROŠ	Nema navedenih konkretnih mjera.
LAKTAŠI	Nema navedenih konkretnih mjera.
LIVNO	Nema navedenih konkretnih mjera.
MRKONJIĆ GRAD	Mrkonjić Grad odvaja značajna sredstva za podršku projektima koji se tiču rodne ravnopravnosti – čak 1,25% od ukupnog budžeta.
PRIJEDOR	Programi i podsticaji za uspostavu MSP-ova u oblasti kreativnih industrija i IKT – za sve
STOLAC	Nema navedenih konkretnih mjera.
ŠIROKI BRIJEG	Mjere podsticaja samozapošljavanja za sve
TUZLA	Nema navedenih konkretnih mjera.
VIŠEGRAD	Nema navedenih konkretnih mjera.
ŽIVINICE	Nema navedenih konkretnih mjera.

772

Ostalih devet gradova/općina (28%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Rodna ravnopravnost“ kroz različite strategije, programe i projekte navedene u pregledu ispod. Navedeni gradovi/općine poduzeli su određene korake ili planirali mjere.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BRČKO	Osnivanje i implementacija programa Sigurne kuće za žrtve nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, obnova vrtića, rodno osjetljivo budžetiranje
CAZIN	Usvojen je <i>Gender</i> akcioni plan za 2020–2024.
DERVENTA	Mjere su definirane kao one mjere koje će simultano osnažiti žene i mogu se definirati kao mjere za ekonomsko osnaživanje žena, mjere za suzbijanje nasilja protiv žena i mjere za jačanje njihovog učešća u odlučivanju.
GRADIŠKA	Navedene mjere su ciljani podsticaji za žensko poduzetništvo, pomoć pri zapošljavanju, programi obuke za pisanje prijave na projekte i grantove, veća prisutnost u medijima, podrška ženskim sportskim društvima, edukacija o spolnim bolestima, reproduktivnom zdravlju, podrška majčinstvu, podrška sigurnim kućama, preventivni zdravstveni pregledi.
POSUŠJE	Lokalnim akcionim planom definirane su podsticajne mjere usmjerene, između ostalog, i na žene poduzetnice i obrtnice.
TREBINJE	Osnivanje Vijeća za žensko poduzetništvo koje radi na kreiranju strategija podrške razvoju ženskog poduzetništva

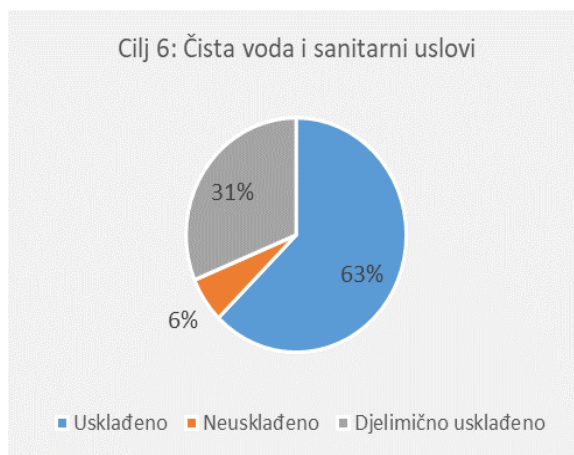
USORA	Jačanje rodne ravnopravnosti u svim sferama
ZENICA	Program mjera za prevenciju, zaštitu i borbu protiv nasilja u porodici za područje Zeničko-dobojskog kantona, dječiji dnevni centar, uspostavljena služba za bolesti dojke, rodno osjetljiva analiza školskih programa i udžbenika, ekonomsko osnaživanje putem doedukacije, prekvalifikacije i usavršavanja u skladu s potrebama žena i djevojaka u ruralnim i urbanim sredinama
ŽEPČE	Predviđene mjere sveukupno jačaju položaj žena u društvu.

Cilj 6: Čista voda i sanitarije

Cilj 6 održivog razvoja naglašava potrebu za osiguravanjem čiste vode i sanitarnih uslova za sve. Odnosi se na postizanje i osiguravanje dostupnosti pristupa čistoj vodi za sve ljude, kao i unaprjeđenje kvaliteta vode i smanjenje zagađenja. Navedeni gradovi prepoznaju važnost osiguravanja čiste vode i sanitarnih uslova za svoje građane i poduzimaju korake kako bi poboljšali infrastrukturu vodovoda i kanalizacije.

774

Ove mjere uključuju izgradnju i rekonstrukciju vodovodnih i kanalizacionih mreža, izgradnju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda, unaprjeđenje kontrole kvaliteta vode i drugih aktivnosti koje doprinose boljoj vodnoj infrastrukturi i sanitarnim uslovima.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih čak 20 (63%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Čista voda i sanitarije“. Njihove aktivnosti uključuju širok spektar mjera usmjerenih prema poboljšanju vodoosnabdjevanja i sanitarija.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Uspostavljanje zona sanitarne zaštite za izvorišta koja snabdijevaju ruralno područje, izgradnja primarnih cjevovoda, izgradnja i rekonstrukcija sekundarne vodovodne mreže, izgradnja novih i proširenje postojećih rezervoara, master plan vodosnabdijevanja ruralnog dijela Banje Luke, izrada investiciono-tehničke dokumentacije za izgradnju kanalizacione mreže, izgradnja kolektora, izgradnja sekundarne kanalizacione mreže, izgradnja centralnog gradskog postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda i/ili više rejskih postrojenja
BIHAĆ	Projekat odvodnje i prečišćavanja otpadnih voda, izgradnja fekalne kanalizacije u naselju Veliki Lug, izgradnja kanalizacione mreže s pratećom komunalnom infrastrukturom za centar grada i dio Trga maršala Tita, izgradnja biljnih prečišćivača otpadnih voda u ruralnim područjima –DECENT, izrada glavnog projekta odvodnje otpadnih voda iz Ib i II vodozaštitne zone izvorišta Klokot, redovna kontrola zdravstvene ispravnosti vode za piće u javnom i lokalnom vodovodnom sistemu, izrada interne laboratorije za analizu i praćenje kvaliteta vode, izrada elaborata zaštite izvorišta vode za piće Ostrovica i Toplica, učešće grada u projektima u partnerstvu s domaćim finansijskim institucijama, EU fondovima, UNDP-ovim programom, Fondom za okoliš, Ministarstvom za građenje, Agencijom za vodno područje rijeke Save, NVO-ima, izrada plana zaštite od poplava, smanjenje fizičkih gubitaka u vodovodnoj mreži, zamjena pumpi na izvorištu Klokot/ostala izvorišta, rekonstrukcija lokalnih vodovoda, izgradnja vodovoda Orašac – Čelije – Štrbački buk, proširenje sistema daljinskog nadzora i upravljanja sistemom vodosnabdijevanja (telemetrija), pojeekat rekonstrukcije i automatizacije pumpne stanice Kostela, izrada projektne dokumentacije za izgradnju postrojenja za prečišćavanje pitke vode, ugradnja/zamjena hidranata i muljnih ispusta na području grada Bihaća, izrada projektne dokumentacije i rekonstrukcija dijelova dotrajalog sistema vodosnabdijevanja, zamjena pumpi za vodu na pumpnim i prepumpnim stanicama, zamjena postojeće mehanizacije, izrada projektne dokumentacije za sisteme za dezinfekciju vode, regeneracija bunara na pumpnoj stanici Gata, rekonstrukcija i automatizacija pumpne stanice Klokot i Toplica, čišćenje kanala za odvodnju oborinskih voda, uspostava i izrada katastra komunalnih uređaja
BIJELJINA	Predviđene mjere odnose se na proširenje i rekonstrukciju vodovodne mreže, kako bi se priključilo 3000 novih korisnika na sistem javnog snabdijevanja.
GORAŽDE	Izrada Studije za otkrivanje gubitaka i Plana sanacije sekundarne vodovodne mreže, nabavka kompletne opreme za komunalno poduzeće za otkrivanje gubitaka u vodovodnim sistemima i implementacija projekta smanjenja gubitaka u mreže, zamjena dotrajalih cijevi i sanacija dotrajalih objekata u vodovodnim sistemima, analiza stanja postojećih septičkih jama i izrada općinskog plana za podršku fizičkim licima za rekonstrukciju septičkih jama, izgradnja kolektora vode
GRADIŠKA	Predviđene mjere su uveliko u toku, proširena je vodovodna mreža za 100 km i kanalizaciona mreža za 50 km, rehabilitirana sva izvorišta uz pomoć stranih donacija i skoro su prepolovljeni gubici na vodovodnoj mreži. U planu je izgradnja vodovodne mreže u Novoj Topoli i Gradišci Jug, izgradnja podzemnog rezervoara i vodovodnog prstena Levita – Kozinci, te nastavak rada na postrojenju za prečišćavanje otpadnih voda.
KONJIC	Kapacitet prečišćavača otpadnih voda će u narednim fazama biti povećan, kao i pokrivenost naselja kanalizacionom mrežom. Predviđena je izgradnja kanalizacionih sistema u naseljima Bijela, Ovčari, Puhala i Donje Polje, planirana je izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda iz naselja Drecelj, Bijela, Glavičine, Puhala, Donje Polje, Ovčari, Donje Selo i Boračko jezero.
KOTOR VAROŠ	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju stare vodovodne mreže, izgradnju vodozahvata, izgradnju sistema vodosnabdijevanja grada, uspostavljanje svakodnevne kontrole vode, izradu programa uređenja i zaštite izvorišta Bijelo polje.
LAKTAŠI	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju kanalizacione mreže, smanjenje gubitaka u mreži, smanjenje troškova održavanja, kao i pružanje boljih usluga potrošačima, zamjenu dotrajalih vodovodnih cijevi, odnosno onih dionica na kojima često dolazi do kvarova. Također, za potrebe priključenja potrošača, neophodno je izgraditi nove vodovodne linije.

LIVNO	Potrebno je izgraditi sekundarnu vodovodnu mrežu u naseljima u kojima još uvijek nije izgrađena, te je potrebno povećati obim pokrivenosti stanovništva kanalizacionom infrastrukturom. Predviđena je izgradnja daljnje kanalizacione mreže u gradu Livnu.
MRKONJIĆ GRAD	Postoje planovi o nabavci i ugradnji prečišćavača za kanalizaciju i otpadne vode.
POSUŠJE	Strateškim razvojnim okvirom definirane su mjere u vezi s ovim ciljem usmjerene na razvoj vodovodnog, kanalizacionog sistema (kroz izgradnju kanalizacione mreže na području općine Posušje, kao i izgradnju prečišćavača otpadne vode) i upravljanje otpadom. Planirana su sredstva iz budžeta općine i drugih izvora.
PRIJEDOR	Rekonstrukcija postojeće vodovodne distributivne mreže, proširenje distributivne mreže u okviru postojećeg vodovodnog sistema, izgradnja distributivne mreže u naseljima vodovodnog podsistema Crno Vrelo, razvoj vodovodnog podsistema Tomašička jezera, dodatna istraživanja i razvoj izvorišta vode (projekti definirani u Studiji izvodljivosti), rekonstrukcija i dogradnja gradskog kanalizacionog sistema, izgradnja tercijarne kanalizacione mreže i kućnih priključaka u naselju Tukovi, izgradnja primarne i sekundarne kanalizacione mreže i kućnih priključaka područja Gomjenica, izgradnja primarne i sekundarne kanalizacione mreže i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda naselja Omarska, izgradnja primarne i sekundarne kanalizacione mreže i uređaja za prečišćavanje otpadnih voda naselja Kozarac
ŠIROKI BRIJEG	Izgradnja kanalizacionog kolektora „A“, izgradnja kanalizacionog kolektora „C“; izgradnja i puštanje u pogon UPOV u Širokom Brijegu, podsticaji izgradnji lokalnih vodovoda u Širokom Brijegu
TEŠANJ	Smanjenje gubitaka i potrošnje vode, dodatne količine vode, proširenje obuhvata u sistemu vodosnabdijevanja (uključujući i male seoske vodovode u zajednički sistem), izrada Studije dugoročnog rješenja vodosnabdijevanja na području općine Tešanj s idejnim rješenjima, izgradnja primarne, sekundarne i tercijarne kanalizacione mreže, izgradnja PPOV (uređaja za prečišćavanje), proširenje obuhvata sistema prikupljanja komunalnog otpada, sanacija deponije Bukva (tretman procjednih voda, otplinjavanje), izrada plana upravljanja otpadom
TREBINJE	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju kanalizacione mreže, te rekonstrukciju postrojenja za prečišćavanje otpadnih voda.
TUZLA	Izgradnja sistema vodosnabdijevanja naselja Gornja Lipnica, I faza, vodosnabdijevanje naselja Pekmezije, MZ Solina, vodosnabdijevanje naselja Mala Solina, MZ Solina, izgradnja, rekonstrukcija i sanacija vodovodne mreže na području grada Tuzle, obezbjeđivanje novih kapaciteta za dugoročno snabdijevanje vodom grada Tuzle, kanalizacija u Fočanskoj ulici, kanalizaciona mreža u naselju Krojčica, kanalizaciona mreža u naselju Grabovica, izgradnja, rekonstrukcija i sanacija kanalizacione mreže na području grada Tuzle
USORA	Poboljšanje usluga vodosnabdijevanja
VIŠEGRAD	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju transportnog cjevovoda Dobrun do rezervoara Stražište, unaprjeđenje sistema hloriranja, kontrole zdravstvene ispravnosti vode i zaštite izvorišta, odvajanje fekalne i oborinske kanalizacije, proširenje postojeće kanalizacione mreže, izgrađivanje kolektora i ugrađivanje sistema za prečišćavanje otpadnih voda.
ZENICA	Unaprjeđenje poslovanja Regionalne deponije Mošćanica d.o.o., Zenica, projekat izgradnje vodovoda Plava voda, realizacija projekta izgradnje centralnog postrojenja za obradu otpadnih voda, realizacija projekta Vodosnabdijevanje i odvodnja otpadnih voda BiH II, regulacija riječnih korita vodotoka prve kategorije – izvršeno, regulacija riječnih korita vodotoka druge kategorije – izvršeno, rekonstrukcija i izgradnja vodovodne i kanalizacione mreže – izvršeno
ŽEPČE	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju kanalizacione mreže, smanjenje gubitaka u mreži, kao i pružanje boljih usluga potrošačima, zamjenu dotrajalih vodovodnih cijevi. Također, za potrebe priključenja potrošača iz ruralnih dijelova, neophodno je izgraditi nove vodovodne linije.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih dva (6%) imaju neusklađene razvojne

strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Čista voda i sanitrije“. Za grad Stolac nisu navedene konkretne mjere ili aktivnosti koje su poduzete ili planirane kako bi se postigao Cilj 6. Ovaj grad se trenutno ne bavi specifičnim inicijativama za osiguravanje čiste vode i sanitarnih uslova.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BOSANSKA KRUPA	Planom kapitalnih investicija u Bosanskoj Krupi je od 2020. do 2024. godine obuhvaćeno 36 projekata vrijednih oko 40 miliona KM, od čega se njih 43 % odnosi na kanalizaciju, vodovod i upravljanje otpadom.
STOLAC	Nema navedenih konkretnih mjera.

Ostalih analiziranih 10 gradova/općina (31%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Čista voda i sanitarije“ kroz različite strategije, programe i projekte, što govori da su gradovi poduzeli određene mjere i aktivnosti, ali nisu potpuno usklađeni s ciljem osiguravanja čiste vode i sanitarnih uslova. Iako su neki gradovi poduzeli značajne korake kako bi se poboljšali vodosnabdijevanje i sanitacijski uslovi, drugi su još uvijek suočeni s izazovima i potrebama za daljnjim razvojem infrastrukture, što naglašava važnost strateškog planiranja, investicija i provođenja mjera koje će omogućiti održiv razvoj infrastrukture vodosnabdijevanja i sanitacije, doprinoseći tako boljem životnom standardu i zaštiti okoliša u tim gradovima.

777

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BRČKO	Koncept vodosnabdijevanja Brčko distrikta BiH, koncept kanaliziranja i prečišćavanja otpadnih voda Brčko distrikta BiH, izgradnja kolektora duž desne obale rijeke Brke, lijeve obale rijeke Brke, te desne obale rijeke Save i PPOV, izgradnja objekata prve faze GTC Plazulje – Potočari (cjevovod, PS Potočari, rezervoar Potočari i spojevi na postojeću vodovodnu mrežu), rekonstrukcija kanalizacione mreže, rekonstrukcija vodovodne mreže, podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata, utopljanje javnih ustanova
CAZIN	Rekonstrukcija vodovodnog sistema Pećigrad, uspostava DMA mjernih zona, te implementacija GIS-a vodovodnog i kanalizacionog sistema, projekat DECENT – izgradnja biljnog prečišćivača i sanitarnog kolektora, čišćenje vodotoka
DERVENTA	Predviđene mjere odnose se na proširenje i rekonstrukciju vodovodne mreže, kako bi se obezbijedilo priključivanje novih korisnika na sistem javnog snabdijevanja.
DOBOJ	Predviđene mjere odnose se na kreiranje i provođenje strategije za rekonstrukciju vodovodne i kanalizacione mreže, te uspostavljanje sistema zaštite voda od otpada, rekonstrukciju pumpne stanice za otpadne i oborinske vode grada Doboja.
DRVAR	Rekonstrukcija vodovodne mreže i proširenje kanalizacione mreže

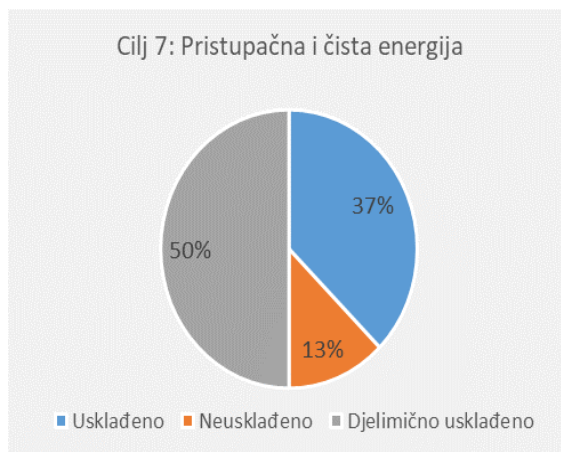
FOJNICA	Daljnji rad na proširenju kanalizacione mreže i snabdijevanja vodom je pod kontrolom javnog komunalnog poduzeća.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Izrada projektne dokumentacije prečišćivača otpadnih voda, izrada projektnog zadatka za elaborat izgradnje Centra za zbrinjavanje komunalnog otpada
GRADAČAC	Programi unaprjeđenja vodosnabdijevanja, programi sistema adekvatnog prikupljanja i adekvatnog zbrinjavanja komunalnog otpada, programi unaprjeđenja sistema odvodnje, prikupljanja i pročišćavanja otpadnih voda
KAKANJ	Postoji strateška opredijeljenost, ali bez jasnih i konkretnih strateških pravaca djelovanja. Navodi se da investicije u proširenje ovih usluga kontinuirano rastu.
ŽIVINICE	U periodu do 2025. godine izgraditi ili obnoviti 180 kilometara vodovodne mreže

Cilj 7: Pristupačna i čista energija

Cilj 7 održivog razvoja ima za cilj promovirati energetske održivost, poboljšati energetske efikasnost, povećati udio obnovljivih izvora energije u ukupnoj proizvodnji energije, osigurati pristup energiji za sve ljude i smanjiti negativan uticaj energetske aktivnosti na okoliš.

On igra ključnu ulogu u postizanju održivosti i smanjenju negativnih uticaja energetske aktivnosti na okoliš, uključujući smanjenje klimatskih promjena i zagađenja zraka, te promicanje pristupa energiji kao osnovnom elementu poboljšanja kvaliteta života.

779

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih čak 12 (37%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Pristupačna i čista energija“. Navedeni gradovi poduzimaju različite mjere kako bi promovirali održive energetske prakse i osigurali pristup čistoj energiji, što je ključno za održivi razvoj i smanjenje uticaja na okoliš. Dodatno, edukacija i svjesnost građana o energetskej efikasnosti i obnovljivim izvorima energije igraju ključnu ulogu u uspješnom provođenju ovih mjera.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJEIJINA	Smanjivanje elektroenergetskih gubitaka, povećanje broja potrošača električne energije, te priključivanje više korisnika na sistem centralnog grijanja, sistem javnog snabdijevanja i gasovod
DOBOJ	Mjere se odnose na zamjenu 4.000 postojećih rasvjetnih tijela (sijalica) s manje efikasnim izvorima svjetla i predspojnim uređajima, s rasvjetnim tijelima (sijalicama) s visokoefikasnim LED izvorima svjetla i elektronskim upravljačkim sklopovima.
DRVAR	Izgradnja solarne elektrane, uvođenje rasvete na solarni pogon
GORAŽDE	Poboljšanje EE u 8 javnih objekata, EE javna ravjeta, te edukacija i promocija EE
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Podrška uvođenju solarne energije, te jačanje svijesti građana o prednostima i neškodljivosti iskorištavanja obnovljivih izvora energije
KAKANJ	Proširenje daljinskog grijanja, podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata
LIVNO	Predviđene mjere odnose se na poboljšanje energetske efikasnosti na području općine shodno SEAP-u, izgradnju solarnih parkova, te mjera energetske efikasnosti u sektoru zgradarstva (termoizolacija), transporta i javne rasvjete. Edukacije za poboljšanje energetske efikasnosti
STOLAC	Prema Strategiji razvoja općine Stolac 2015–2025. godine, još 96 investitora je u fazi dobijanja potrebnih odobrenja za izgradnju fotonaponskih elektrana. Pokrivenost elektroenergetskom mrežom je dobra, čak i u ruralnim dijelovima općine Stolac.
TEŠANJ	Pored ostalog, realizacija prve faze rekonstrukcije centralnog sistema daljinskog grijanja uz mogućnost primjene obnovljivih izvora energije, projekti utopljanja, izgradnja vjetrenjača, te kontinuirana edukacija relevantnih uposlenika Općine i pripadajućih javnih poduzeća o zakonskim obavezama u oblasti sistemskog upravljanja energijom
TREBINJE	Dovođenje održivog energetske akcionog plana grada Trebinja; podsticanje građana i potencijalnih investitora na građenje energetski efikasnijih objekata; podsticanje građana na veće korištenje energije sunca i geotermalne energije; stvaranje podsticajnih uslova za investitore u oblasti primjene energije sunca, vjetra i hidroenergije
USORA	Prelazak javne rasvjete na solarno napajanje, te zamjena rasvjetnih tijela javne rasvjete s LED sijalicama
ŽEPČE	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju elektroenergetske mreže, te smanjenje troškova javne rasvjete.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih četiri (13%) imaju neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Pristupačna i čista energija“. Za gradove Konjic i Posušje nisu navedene konkretne mjere ili aktivnosti koje su poduzete ili planirane kako bi se postigao Cilj 7. Ostali gradovi naveli su opredijeljenost, ali bez detaljno definiranih mjera.

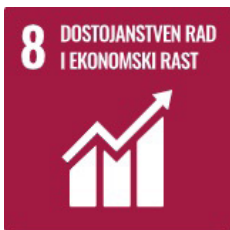
Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
CAZIN	Podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata
KONJIC	Nema naznake odustajanja od plana.

POSUŠJE	Nisu definirane konkretne mjere.
ZENICA	Projekti i programi poboljšanja energetske efikasnosti u gradu za 20%, zatim izrada SEAP-a, poboljšanje EE u JI, edukacija

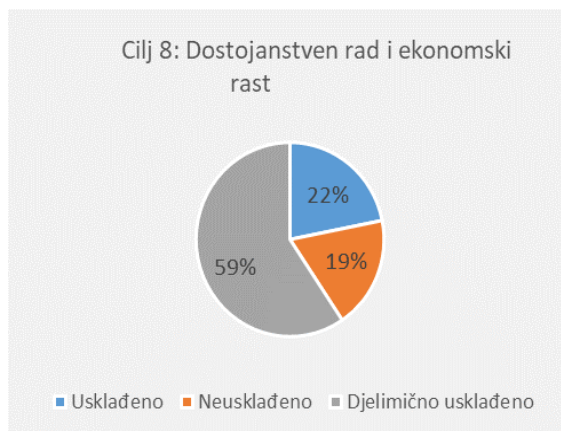
Ostalih analiziranih 16 gradova/općina (50%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Pristupačna i čista energija“ kroz različite strategije, programe i projekte, što govori da su gradovi poduzeli određene mjere i aktivnosti, ali nisu potpuno usklađeni s navedenim ciljem. Iz ovih navedenih mjera i planova, vidljivo je da se navedeni gradovi djelimično usklađuju s Ciljem 7 održivog razvoja, ali postoje i daljnji koraci koje bi trebali poduzeti kako bi potpuno postigli usklađenost u pristupu čistoj i pristupačnoj energiji za svoje zajednice.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata
BIHAĆ	Podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata; elektrifikacija sela Trubar i Vaganj
BOSANSKA KRUPA	Cilj Akcionog plana je smanjiti emisije CO ₂ za najmanje 40% do 2030. godine kroz efikasniju upotrebu energije i veću upotrebu obnovljivih izvora energije, ali nema konkretnih planova u smjeru razvoja vlastitih izvora obnovljive energije.
BRČKO	Podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, ekološki prihvatljivih goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata
DERVENTA	Mjere se odnose na sanaciju i rekonstrukciju postojećih i izgradnju novih elektroenergetskih objekata, izgradnju optičkih telekomunikacionih vodova s ciljem povećanja efikasnosti daljinskog upravljanja elektroenergetskim objektima, ali i kontinuirano ulaganje u elektrifikaciju povratničkih naselja.
FOJNICA	Navedene mjere odnose se na kreiranje solarnog parka i rada na olakšavanju procedura pristupu potrebnim dozvolama.
GRADAČAC	Programi izrade i usvajanja planske dokumentacije s katalogom projekata za monitoring okoliša i programi smanjenja emisija štetnih gasova, te izrada plana EE.
GRADIŠKA	Između ostalih, rekonstrukcija javne rasvjete i utopljanje zgrada, izgradnja solarne elektrane na izvorištu Žeravica, ugradnja 800 solarnih panela do 2030. godine, te izgradnja minihidroelektrane u Jablanici i utopljanje Gimnazije, Doma kulture i drugih javnih institucija
KOTOR VAROŠ	Navedene mjere odnose se na rekonstrukciju dotrajalih stubova, unaprjeđenje održavanja sistema srednjenaponske i niskonaponske mreže.
LAKTAŠI	Predviđene mjere odnose se na rekonstrukciju elektroenergetske mreže.
MRKONJIĆ GRAD	U 2022. godini pokrenut je proces izrade Akcionog plana za održivu energiju i klimu (SECAP).
PRIJEDOR	SEAP akcioni plan – poboljšati elektroenergetsku strukturu, smanjiti energetske potrošnje, uvesti ekonomski i ekološki prihvatljiv sistem rasvjete, razviti i unaprijediti putnu infrastrukturu; projekti obnove fasade JI, projekti instaliranja solarnih panela na JI, promocija energetske efikasnosti

ŠIROKI BRIJEG	Projekti i programi unaprjeđenja javnih objekata i javne rasvjete
TUZLA	Programi i projekti u oblasti unaprjeđenja energetike
VIŠEGRAD	Navedene mjere, pored ostalog, odnose se na rekonstrukciju dotrajalih stubova, raskresivanje dijelova trase, te unaprjeđenje održavanja sistema srednjenaponske i niskonaponske mreže.
ŽIVINICE	Pilot-projekti usmjereni su na povećanje korištenja obnovljivih izvora energije i inovativnih tehnologija, integraciju elektroenergetskog sistema s drugim sektorima, kao što su grijanje i lokalni vodovodni sistemi da bi se stanovništvo sačuvalo od „energetskog siromaštva“.

Cilj 8. Dostojanstven rad i ekonomski rast

783

Cilj 8 održivog razvoja ima za cilj promicati održivi ekonomski rast, punu i produktivnu zaposlenost, dostojanstven rad za sve i radne uslove koji podržavaju dobrobit ljudi. Ovaj cilj naglašava važnost ekonomske stabilnosti, pravednih plata, jednakih prilika za zapošljavanje, obuka za sticanje vještina i zaštite prava radnika.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih 7 (22%) ima usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Dostojanstven rad i ekonomski rast“.

Njihove aktivnosti uključuju širok spektar mjera usmjerenih prema poboljšanju poslovnog okruženja, razvoja poslovnih zona i mnogih drugih vidova podrške koji promoviraju ideju da ekonomski rast treba koristiti svima u društvu, a ne samo odabranim grupama ili korporacijama.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
-----------	--

BIJELJINA	Navedene mjere odnose se na povećanje broja novoosnovanih malih i srednjih poduzeća i poduzetničkih radnji, mjere podsticaja za osnivanje novih MSP-ova, ali i razvoj postojećih, mjere podsticaja za razvoj poduzetništva, program samozapošljavanja mladih i izgradnju kapaciteta za saradnju s dijasporom.
GORAŽDE	Jačanje privrede općenito, jačanje poljoprivrede, subvencije za navedeno, deminiranje ruralnih područja, te jačanje industrije s potencijalom za veći razvoj
GRADIŠKA	Između ostalih, navedene mjere odnose se na stvaranje novih mogućnosti za zapošljavanje, s fokusom na mlade (povećanje broja zaposlenih u prvoj godini nakon srednje škole za 20%), ulaganje u različite vidove infrastrukture, kao bolje korištenje raspoloživih resursa i investicionih potencijala u oblastima prerađivačke industrije (otvaranje poslovnih zona i slobodnih zona), smanjenje birokratskih procedura, objedinjen sistem naplate komunalnih usluga, ubrzane procedure, obezbijedena infrastruktura u smislu priključaka na struju, vodu, kanalizaciju i internet, inovacije u poljoprivredi.
KAKANJ	Stipendiranjem učenika deficitarnih zanimanja Općina indirektno usaglašava potrebe privrede i ponudu radne snage putem zanimanja za koja se mladi školuju; intenziviranje programa podsticaja za zapošljavanje i samozapošljavanje mladih; podsticaji poljoprivredi i ruralnom razvoju
LAKTAŠI	Navedene mjere odnose se na lokalne podsticaje za stvaranje povoljnijeg poslovnog ambijenta, podsticaje za zapošljavanje, stimuliranje i razvoj programa za posebne vidove poduzetništva, uspostavljanje modela subvencioniranja poslodavaca za vrijeme probnog rada radnika.
POSUŠJE	Općina Posušje je izradom lokalnog akcionog plana zapošljavanja postavila okvir s ciljevima i prioritetima, programima i mjerama usmjerenim na povećanje zaposlenosti. Planom je obuhvaćen širok spektar mjera, kao što su program obuke, prekvalifikacije nezaposlenih osoba, dodjele podsticajnih sredstava, subvencija za zapošljavanje i samozapošljavanje, oslobađanja od plaćanja općinske takse za registraciju obrta i dr.
TEŠANJ	Pored ostalog, mjere s fokusom na razvoj poduzetništva i otvaranja poslovnih zona i tehnoloških centara, dopune obrazovnom sistemu kroz dodatne edukacije, podrška razvoju <i>start-upova</i> s posebnim akcentom na razvoj kapaciteta mladih za poduzetništvo, podrška razvoju poljoprivrede, stvaranje sigurnog okruženja za investicije

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih 6 (19%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Dostojanstven rad i ekonomski rast“. Navedeni gradovi nisu pružili konkretne informacije o planiranim ili poduzetim mjerama za postizanje konkretnog ekonomskog rasta. To ukazuje na neusklađenost s Ciljem 8 održivog razvoja, koji naglašava važnost ravnoteže između ekonomskog prosperiteta i dobrobiti radne snage, što predstavlja ključnu ulogu u izgradnji održivog i inkluzivnog društva.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Učešće grada s Fondacijom „Mozaik“ u finansiranju fonda Omladinske banke
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Utopljanje sportske dvorane, popularizacija sporta i podizanje sportske kulture među mladima, razvoj infrastrukture sportskih objekata, adaptacija Doma kulture, uspostava muzeja, organiziranje kulturnih manifestacija
ŠIROKI BRIJEG	Programi podrške razvoju MSP-ova, programi i projekti poboljšanja turističke ponude, ruralnog turizma, korištenja prirodnih i kulturnih kapaciteta

USORA	Nisu navedene konkretne mjere.
ZENICA	Projekti i programi podsticaja

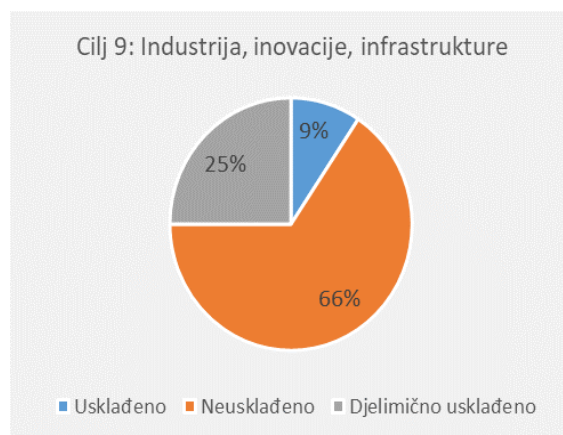
Ostalih analiziranih 19 gradova/općina (59%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Dostojanstven rad i ekonomski rast“ kroz različite strategije, programe i projekte, što govori da su gradovi poduzeli određene mjere i aktivnosti, ali nisu potpuno usklađeni s ciljem osiguravanja ostvarenja ovog cilja. Komparativni izvještaj ukazuje na različite nivoe provođenja mjera i aktivnosti usmjerenih na ekonomski razvoj i prosperitet u ovim gradovima/općinama.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Kreiranje i korištenje baze podataka za analitičko praćenje i planiranje razvoja Grada (2018–2022), održavanje standarda povoljnog poslovnog okruženja (2018–2022), unaprjeđenje Programa podrške za investitore (2018–2022), te razvoj i primjena <i>after-care</i> programa za investitore
BRČKO	Podrška poslovnim <i>start-up</i> projektima i samozapošljavanju mladih, razvoj poduzetništva i malih i srednjih poduzeća, razvoj poljoprivrede i ruralnih područja
CAZIN	Učešće grada s Fondacijom „Mozaik“ u finansiranju fonda Omladinske banke i finansiranje NVO-programa za mlade
DERVENTA	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje poslovnog okruženja, privlačenje investicija i usklađivanje ponude radne snage s tržištem rada, jačanje konkurentnosti MSP-ova, promociju poduzetništva i podršku inovativnim aktivnostima.
DOBOJ	Navedene mjere odnose se na unaprjeđenje srednjoškolskog i visokog obrazovanja, poslovnog okruženja, privlačenje investicija i usklađivanje ponude radne snage s tržištem rada.
DRVAR	Podsticaj samozapošljavanju marginaliziranih grupa i proizvođačima zdrave hrane
FOJNICA	Mjere i aktivnosti za daljnji razvoj komunikacione povezanosti s okolnim mjestima i putevima su poduzete, iako su potrebne daljnje investicije i budžetska sredstva.
GRADAČAC	Razvoj poduzetničke infrastrukture, biznis sektora, biznis centra i biznis vijeća, unaprjeđenje kvaliteta života, te subvencije za povećanje proizvodnje, programi jačanja obrazovanja, usmjerenost na predškolski odgoj i obrazovanje, kao i povećanje socijalne zaštite, te programi jačanja mladih i zadržavanja u lokalnoj zajednici i razvoj kulturnih i turističkih kapaciteta
KONJIC	Općina Konjic želi upravu učiniti konkurentnijom, a postojeće kapacitete pretvoriti u instrumente podrške razvoju privrede; podrška izvozno orijentiranim poduzećima metalske i drvoprerađivačke industrije.
KOTOR VAROŠ	Navedene mjere odnose se na stvaranje novih mogućnosti za zapošljavanje, s fokusom na mlade, ulaganje u različite vidove infrastrukture, kao bolje korištenje raspoloživih resursa i investicionih potencijala u oblastima prerađivačke industrije i poljoprivrede.
LIVNO	Razvoj konkurentnosti zajednice predviđa se ispunjavanjem kriterija predviđenih certifikacijom općina za povoljno poslovno okruženje, te razvijanjem dodatnih turističkih sadržaja i uređenjem turističke infrastrukture.

MRKONJIĆ GRAD	Više mjera Strategije razvoja tiče se domena zapošljavanja, posebno samozapošljavanja. Mjere za podsticanje ekonomskog rasta predstavljaju također važan fokus strategije. Fokus je na MSP-ove i poljoprivredu.
PRIJEDOR	Projekti unaprjeđenja konkurentnosti, podrške poduzetništvu i otvaranja novih radnih mjesta, te unaprjeđenja poljoprivredne proizvodnje
STOLAC	Podsticanje voćarstva, vinogradarstva, povrtlarstva, udruživanja u zadruge, pčelarstva, aromatičnog i ljekovitog bilja, sanacija vodonatopnog kanala, proširivanje sistema za navodnjavanje, davanje poljoprivrednog zemljišta u zakup, brendiranje stolačke janjetine, podsticanje razvoja stočarstva
TREBINJE	Navedene mjere odnose se na osnivanje Poslovnog inkubatora Grada Trebinja u cilju inkubiranja novih malih i srednjih poduzeća, izgradnju i sanaciju primarnih infrastrukturnih objekata koji su u funkciji privrednog razvoja i zapošljavanja, te izgradnju novih ili proširenje postojećih privrednih kapaciteta i stimulativnog kreditiranja.
TUZLA	Programi podrške razvoju MSP-ova, programi i projekti poboljšanja turističke ponude, ruralnog turizma, korištenja prirodnih i kulturnih kapaciteta
VIŠEGRAD	Navedene mjere odnose se na stvaranje novih mogućnosti za zapošljavanje, s fokusom na mlade, ulaganje u različite vidove infrastrukture, kao bolje korištenje raspoloživih resursa i investicionih potencijala u oblastima turizma, prerađivačke industrije i poljoprivrede.
ŽEPČE	Navedene mjere odnose se na kreiranje novih programa prekvalifikacije s ciljem jačanja konkurentnosti radne snage i većeg zapošljavanja, prvenstveno žena i mladih.
ŽIVINICE	Programi podrške novim i postojećim poduzetnicima, otvaranje miniposlovnog inkubatora za <i>start-up</i> biznise i Centra za biznis

Cilj 9: Industrija, inovacije i infrastruktura

787

Cilj 9 ima za cilj stvaranje temelja za unaprjeđenje infrastrukture, podsticanje razvoja održive industrije i promicanje inovacija. Također se odnosi na promicanje inovacija koje će omogućiti rješavanje globalnih izazova, poput klimatskih promjena i ograničenih resursa. Kroz ovaj cilj želi se stvoriti bolja budućnost za sve ljude, podstičući održivu upotrebu resursa i ekonomski napredak.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih samo 3 (9%) imaju usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Industrija, inovacije i infrastruktura“.

Unatoč tome što nisu svi gradovi naveli konkretne mjere, ovi gradovi pokazuju spremnost da ulože napore kako bi poboljšali svoju industriju, potaknuli inovacije i unaprijedili infrastrukturu kako bi podržali održivi razvoj u svojim zajednicama.

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Nisu navedene konkretne mjere.
GRADIŠKA	Između ostalih, otvaranje novog mosta na Savi, rad na uspostavljanju plovnosti rijeke Save, modernizacija keja i razmatranje uspostave željezničkog saobraćaja, uspostavljanje slobodne poslovne zone Liman
ŽEPČE	Navedene mjere odnose se na jačanje poslovnih zona, kao na radove na elektrifikaciji i saobraćajnoj infrastrukturi, te proširenje postojeće industrijske zone Polja, kao i na nabavku opreme naprednih tehnologija, te naprednu nastavu iz informatike i naprednih tehnologija.

Od ukupnog broja analiziranih gradova/općina, njih čak 21 (66%) ima neusklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Industrija, inovacije i infrastruktura“. Navedeni gradovi nisu pružili konkretne informacije o planiranim ili poduzetim mjerama za postizanje ovog cilja. To ukazuje na potpunu neusklađenost s Ciljem 9 održivog razvoja.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Nisu navedene konkretne mjere.
BIHAĆ	Nisu navedene konkretne mjere.
BIJELJINA	Nisu navedene konkretne mjere.
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
BRČKO	Nisu navedene konkretne mjere.
CAZIN	Nisu navedene konkretne mjere.
DERVENTA	Nisu navedene konkretne mjere.
DOBOJ	Nisu navedene konkretne mjere.
FOJNICA	Nisu navedene konkretne mjere.
KAKANJ	Nisu navedene konkretne mjere.
KONJIC	Nisu navedene konkretne mjere.
KOTOR VAROŠ	Nisu navedene konkretne mjere.
LAKTAŠI	Nisu navedene konkretne mjere.
PRIJEDOR	Nisu navedene konkretne mjere.
STOLAC	Nisu navedene konkretne mjere.
ŠIROKI BRIJEG	Nisu navedene konkretne mjere.
TREBINJE	Nisu navedene konkretne mjere.
TUZLA	Nisu navedene konkretne mjere.
USORA	Nisu navedene konkretne mjere.

VIŠEGRAD	Nisu navedene konkretne mjere.
ZENICA	Nisu navedene konkretne mjere.

Ostalih analiziranih 8 gradova/općina (25%) ima djelimično usklađene razvojne strateške dokumente s potrebama zajednice u ostvarivanju cilja „Industrija, inovacije i infrastruktura“ kroz različite strategije, programe i projekte, što govori da su gradovi poduzeli određene mjere i aktivnosti, ali nisu potpuno usklađeni s ciljem osiguravanja ostvarenja ovog cilja. Djelimična usklađenost znači da su gradovi poduzeli određene korake i mjere prema ovom cilju, ali postoje i područja koja zahtijevaju daljnje napore kako bi se potpuno postigla usklađenost.

Svi navedeni gradovi prepoznali su važnost razvoja industrije, infrastrukture i inovacija kako bi ostvarili održivi ekonomski rast i doprinijeli razvoju svojih zajednica. Ipak, kako bi se postigla potpuna usklađenost s Ciljem 9, trebat će dodatni naponi i investicije. Nastavak podrške malim i srednjim poduzećima, podsticanje inovacija, te ulaganje u infrastrukturu bit će ključni koraci u postizanju potpune usklađenosti.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
DRVAR	Podsticaj MSP-ovima, rekonstrukcija industrijske/poslovne zone, osnivanje turističke agencije, širenje turističkih smještajnih kapaciteta
GORAŽDE	Izgrađeni su kapaciteti jedinica lokalne samouprave za bavljenje lokalnim ekonomskim razvojem, unaprjeđenje sistema usluga za privatni sektor i investitore i javno-privatnog partnerskog dijaloga, jačanje privrednih sektora s potencijalom za razvoj, te podrška postojećim i novim MSP-ovima. Također, obezbijedena je infrastruktura za razvoj privrede, unaprjeđenje primarne poljoprivredne proizvodnje, kao i razvoj kapaciteta za razvoj kulturno-turističke ponude – infrastrukturno i sadržajno.
LIVNO	Potrebno je raditi na digitalnoj transformaciji javne uprave i razvoju komunikacije, odnosno strateškog komuniciranja s građanima i zainteresiranim stranama. Potrebno je pokrenuti aktivnosti na razvoju poljoprivrede i prehrambene industrije, te podsticati i stimulirati uvođenje novih tehnologa, te raditi na jačanju kratkih lanaca vrijednosti.
MRKONJIĆ GRAD	Formirano je više privrednih i industrijskih zona s osnovnom infrastrukturom.
POSUŠJE	Među ostalim, strateški razvojni okvir poklanja pažnju razvoju proizvodnog i izvozno orijentiranog poduzetništva, te formiranju i podršci razvoju novih poslovnih subjekata s posebnim akcentom na podsticanje mladih i <i>start-up</i> poduzeća, kao i privlačenju poslovne dijaspore. Planirane su mjere koje se odnose na promociju ulaganja u općinu Posušje i druge mjere od značaja za razvoj poduzetništva.
TEŠANJ	Fokus je na razvoj poduzetništva, poboljšanje putne infrastrukture, razvoj <i>start-upova</i> , razvoj povoljnog okruženja za investicije, razvoj poljoprivrede, tehnološki centar, poslovne zone, podršku poduzetništvu mladih, obuku mladih za planiranje i upravljanje projektima, prekvalifikaciju i dodatnu obuku za mlade (program prekvalifikacije).
ŽIVINICE	Poboljšanje poduzetničkog ambijenta smanjenjem administrativnih taksi, programi mjera podrške privredi Živinica za ublažavanje negativnih ekonomskih posljedica izazvanih pandemijom virusa COVID-19, programi subvencioniranja poljoprivrednika i <i>start-up</i> privrednika.

Cilj 10: Smanjenje nejednakosti

Cilj 10 odnosi se na „Smanjenje nejednakosti unutar i između zemalja“. Ovaj cilj postavlja ambiciozne ciljeve za borbu protiv nejednakosti u svim njenim oblicima, uključujući ekonomske, socijalne i političke aspekte. On se fokusira i na smanjenje nejednakosti unutar zemlje, kako bi se omogućio ravnomjerniji ekonomski i socijalni razvoj za sve građane.

Ovi gradovi prepoznali su važnost smanjenja nejednakosti i poduzeli mjere kako bi poboljšali životne uslove i pristup resursima za različite ranjive grupe. Rad na pristupu stambenim rješenjima, zapošljavanju, socijalnoj sigurnosti i zdravstvenoj zaštiti, te razvoju infrastrukture doprinose smanjenju nejednakosti unutar tih zajednica. Ipak, daljnji napori i investicije će biti potrebni kako bi se postigla potpuna usklađenost s Ciljem 10 održivog razvoja.

790

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Trajno rješavanje stambenih problema 8 romskih porodica, 30 porodica koje se nalaze u individualnom alternativnom smještaju, 17 socijalno ugroženih porodica-korisnika alternativnog smještaja, kao i organiziranje razvojnog savjetovališta za preko 900 djece sa smetnjama u razvoju
GORAŽDE	Između ostalih, projekti za razvoj poduzetništva, samozapošljavanje, dokvalifikacije i prekvalifikacije, osnaživanje i unaprjeđenje nivoa socijalne sigurnosti i zdravstvene zaštite građana, te pomoći u novcu,aturi i dr. oblicima materijalne podrške za lica koja se nalaze u stanju socijalne potrebe
KAKANJ	Za bolju i kvalitetniju povezanost ruralnih područja s gradom nužna su ulaganja u mrežu puteva. Politikom ruralnog razvoja zaustavit će se proces deruralizacije. Očekuje se početak izgradnje stambenih objekata u romskom naselju Varda od 2021–2023. godine.
TREBINJE	Mjere se odnose na formiranje radnog tijela za socijalnu zaštitu, uspostavljanje preciznih i ažurnih evidencija i sistema koordinacije, unaprjeđenje pristupa objektima i prilagođavanje saobraćajnice osobama koje imaju probleme u kretanju.
LIVNO	Mjere smanjenja nejednakosti uključuju unaprjeđenje i razvoj socijalnih usluga – Projekat 1: Adaptacija prostorija Centra za socijalni rad Livno; Projekat 2: Akcioni plan u oblasti invalidnosti 2014–2023 Kantona 10; Projekat 3: Centar za stabilnu porodicu; Projekat 4: Unaprjeđenje udomiteljske skrbi za djecu; Projekat 5: Izgradnja kompleksa – doma za starije osobe i prihvatnog centra za žene i djecu žrtve nasilja; Projekat 6: Stanovima do sigurne kuće; Projekat 7: Gender akcioni plan.

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Nisu navedene konkretne mjere.
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
CAZIN	Parcijalno sufinansiranje rada NVO-sektora
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Pored ostalog, jačanje saradnje s međunarodnim i domaćim institucijama i organizacijama koje se bave jačanjem društvene povezanosti
KONJIC	Nema predviđenih mjera za zaustavljanje društvenog raslojavanja na ekonomskoj i političkoj osnovi.
STOLAC	Nema spomena segregacije u obrazovanju, te ekonomskog i političkog raslojavanja.
ŠIROKI BRIJEG	Nije prepoznato u strategijama.
TEŠANJ	Socijalno uključivanje i podrška socijalno osjetljivim osoba koje ne mogu pristupiti tržištu rada (fokus je na jednokratnu pomoć), briga o nemoćnim osobama i rehabilitacija starih i iznemoglih lica
TUZLA	Programi i projekti unaprjeđenja pružanja socijalne i zdravstvene zaštite, te modernizacija vrtića
POSUŠJE	Nisu definirane posebne mjere za smanjenje nejednakosti.
MRKONJIĆ GRAD	Nema mjera.
DRVAR	Nema mjera.
ŽIVINICE	Ne postoje predviđene mjere.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Izgradnja stambenog objekta za Rome, stipendiranje učenika i studenata, sufinansiranje dijela troškova komunalnih usluga vodosnabdijevanja socijalno ugroženih građana, sufinansiranje rada NVO- sektora
BRČKO	Poboljšanje sistema socijalne uključenosti prema potrebama
DERVENTA	Navedene mjere odnose se na trajno rješavanje stambenih problema ugroženih grupa, razvijanje strategija i povoljnih uslova za privlačenje stranih investitora koji će zapošljavati veći broj ljudi, ali i pokretati inicijative, ohrabrivati mlade i pružiti im neophodnu mentorsku i materijalnu podršku u pokretanju poduzetništva, kako bi se spriječio veliki odliv školovanog kadra iz ove lokalne zajednice u druge gradove u regionu ili inostranstvo.
GRADAČAC	Programi koji su fokusirani na mlade, stambeno zbrinjavanje romskih porodica, obnova stambenih jedinica kolektivnog centra „Duren“, stambeno zbrinjavanje socijalno ugroženih kategorija, fokus na socijalnoj pomoći
KOTOR VAROŠ	Mjere odnose se na obezbjeđivanje podizanja nivoa plata zaposlenih, kao i stvaranju boljih uslova rada u poduzećima kako bi se smanjio odlazak stručne radne snage u inostranstvo.
LAKTAŠI	Mjere se odnose na unaprjeđenje saradnje s dijasporom i privlačenje investicija za smanjenje broja nezaposlenih iz socijalno ugroženih kategorija, aktiviranja novih poslovnih zona i stvaranje prilika za razvoj ženskog poduzetništva.
PRIJEDOR	Projekti za razvoj poduzetništva, samozapošljavanje, zapošljavanje
USORA	Za ove aktivnosti nisu planirana sredstva ni potencijalni izvori sredstava do 2024. godine.

VIŠEGRAD	Mjere se odnose na obezbjeđivanje snažnije finansijske podrške za efikasnije pružanje mjera socijalne zaštite, te obezbjeđivanje uslovnog prostora, opreme i kadrovska pojačanja.
ZENICA	Programi uklanjanja arhitektonskih barijera, te programi i podsticaji za osnivanje MSP-ova
ŽEPČE	Mjere se odnose na podršku prvenstveno socijalno ugroženim porodicama i licima treće starosne dobi, kao i unaprjeđenje saradnje s dijasporom i privlačenje investicija za smanjenje broja nezaposlenih iz socijalnougroženih kategorija i stvaranje prilika za razvoj ženskog poduzetništva.
DOBOJ	Mjere se, između ostalog, odnose na uspostavljanje sistema podrške za obrazovanje i zapošljavanje teško zapošljivih lica, modernizaciju poljoprivredne proizvodnje i uvođenje novih tehnologija, mapiranje i olakšano obezbjeđivanje perspektivnih lokacija za različite poslovne infrastrukture.
FOJNICA	Daljnje mjere i aktivnosti nisu poznate u momentu izrade ovog izvještaja.
GRADIŠKA	Između ostalih, subvencioniranje tek svršenih srednjoškolaca u potražnji za poslom, subvencioniranje zdravstvenog osiguranja za penzionere, također se radi na uspostavi programa doškoloavanja kako bi se pomoglo radnicima preko 50 godina

Cilj 11: Održivi gradovi i zajednice

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
GORAŽDE	Unaprjeđenje sistema toplifikacije grada, povećanje EE 8 javnih objekata, promocija znanja o EE, te studija o EE javnoj rasvjeti, saniranje pitanja i problema otpada i razvoj MSP-ova
KONJIC	Sanacija i unaprjeđenje rada postojeće deponije izgradnjom sistema za procjedne vode, sistema za otplinjavanje, kompostane, te spalionice animalnog otpada
KOTOR VAROŠ	Plansko i adekvatno korištenje prostora i prirodnih resursa, zaštita i racionalno korištenje poljoprivrednog zemljišta, sprječavanje bespravne gradnje, uklanjanje divljih deponija, saniranje vodovodnih sistema, unaprjeđenje saobraćajne infrastrukture, izgradnja gradske zaobilaznice, uređivanje prostora za parkiranje vozila, izgradnja novih i sanacija postojećih objekata kulture i društvenih aktivnosti, rješavanje lokacije za izgradnju groblja, rješavanje lokacija za stočno groblje, te obezbjeđivanje uslova za ostvarenje sportsko-rekreacionih potreba i poboljšanje ukupnog životnog ambijenta
PRIJEDOR	Izgradnja solarnih elektrana i kolektora, obnova i rekonstrukcija fasada, zamjena sijalica sa štednim sijalicama, te promocija ekološke svijesti
TEŠANJ	Pored ostalih, mjere koje se tiču edukacija ključnih aktera javnih institucija o zakonskim obavezama u oblasti sistematskog upravljanja energijom, utopljavanje zgrada, promocija vožnje električnih automobila, ugradnja sistema prečišćavanja vode
LIVNO	Razvoj infrastrukture koji treba biti utemeljen na načelima zelene tranzicije i održivog gazdovanja okolišem

793

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Uspostavljanje sistema finansijske podrške za stipendiranje studenata i srednjoškolaca s posebnim akcentom na deficitarna zanimanja, te sanacija, utopljavanje i adaptacija školskih i sportskih objekata, kao i uspostava muzeja pri Domu kulture
KAKANJ	Nisu navedene konkretne mjere.

ŠIROKI BRIJEG	Izrada elaborata za EE, programi i projekti koji trebaju prethoditi fokusu na čistu proizvodnju iz EE izvora
USORA	Izgradnja kulturnog centra u Sivši, te izgradnja igrališta za djecu i vanjski <i>fitness</i>
ZENICA	Pored ostalih, puštanje u rad nove gradske toplane, gasifikacija Grada Zenice, te proširenje mreže javne rasvjete uz poboljšanje energetske efikasnosti, kao i izrade detaljnih planova i izgradnja mosta preko rijeke Bosne u Blatuši, te autobuske stanice

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže
BANJA LUKA	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže, te uspostavljena podsticajna politika razvoja održivih izvora energije
BIJELJINA	Nisu navedene konkretne mjere.
BRČKO	Mjere za utopljavanje javnih ustanova i izgradnja kanalizacione i vodovodne mreže
CAZIN	Mjere za utopljavanje javnih ustanova, projekti energetske efikasnosti objekta gradske uprave, te nekoliko školskih objekata, vrtića, sportske dvorane i kulturnog centra
DERVENTA	Osiguravanje sistema centralnog gradskog grijanja, prečišćavanje otpadnih voda, zaštita od poplava, odvodnja otpadnih voda, vodosnabdijevanje, prikupljanje i tretman otpada i organizacija javnog prijevoza
GRADAČAC	Programi fokusirani na zaštitu okoliša, adekvatno zbrinjavanje komunalnog otpada, smanjenje emisija štetnih gasova, utopljavanje, korištenje solarne energije za pripremu tople vode za 5 javnih objekata, te izrada ekološkog i energetski efikasnog plana i dokumentacije za toplifikaciju
LAKTAŠI	Rekonstrukcija komunalne i saobraćajne infrastrukture, rekonstrukcija zapuštenih javnih površina u cilju njihove funkcionalizacije
STOLAC	Neispunjeni ostaju neki ključni preduslovi; održivo upravljanje otpadom i prečišćavanje komunalnih otpadnih voda prije ispuštanja u rijeku Bregavu.
TREBINJE	Nisu navedene konkretne mjere.
TUZLA	Projekti i programi orijentirani na promociju i osvještavanje, te uspostavu EE infrastruktura
VIŠEGRAD	Finansiranje fizičkih i pravnih lica u sklopu projekta „Socioekonomska održivost i podrška lokalnom stanovništvu Gornje-drinske regije“
POSUŠJE	Prostorno planiranje i zemljišne knjige, urbano uređenje općine, podizanje kvaliteta javnih usluga
ŽEPČE	Razvoj poljoprivrednih konsultantskih usluga, programa razvoja primarne poljoprivredne proizvodnje, te povećanje plasmana poljoprivrednih proizvoda na tržištu, kao i rekonstrukcija komunalne infrastrukture, te izrada grubog filtera otpadnih voda na ulazu u prečišćavač kanalizacije
DOBOJ	Mjere se odnose na energetske obnovu javnih zgrada, osiguravanje sistema centralnog gradskog grijanja, prečišćavanje otpadnih voda, zaštitu od poplava i klizišta, odvodnju otpadnih voda, unaprjeđenje sistema javnog prijevoza.

FOJNICA	Mjere i aktivnosti nisu u potpunosti usklađene s prepoznatim potrebama. Daljnje jasno definirane mjere očekuju se kroz predstojeću objavu Razvojne strategije općine.
GRADIŠKA	Između ostalih, plansko i adekvatno korištenje prostora i prirodnih resursa, zaštita i racionalno korištenje poljoprivrednog zemljišta, uklanjanje divljih deponija, saniranje vodovodnih sistema
MRKONJIĆ GRAD	Postoje planovi i pojedinačne mjere kojima se nastoji unaprijediti odvoženje otpada iz nepokrivenih dijelova općine. Postoje mjere zaštite od poplava. 2018. godine usvojen je prostorni plan općine koji definira razvojne ambicije, a planirani su i planovi za posebne zaštićene zone.
DRVAR	Formiranje zelenih ostrva, odvajanje fekalne i atmosferske kanalizacije, upravljanje otpadom, obezbjeđivanje reciklaže
ŽIVINICE	Značajna finansijska izdvajanja za javnu rasvjetu; zamjena standardnih sijalica LED sijalicama

Cilj 12: Održiva potrošnja i proizvodnja

796

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
DRVAR	Obezbjeđivanje reciklaže
GRADIŠKA	Grad je djelimično implementirao utopljanje javnih zgrada, provedene su mjere uštede na vodovodnoj mreži, u toku je izgradnja solarne elektrane na izvorištu, te zamjena javne rasvjete LED sijalicama u svim mjesnim zajednicama.
POSUŠJE	Sanacija općinske deponije Konjovac, postavljanje zelenih ostrva, izgradnja reciklažnih dvorišta, izgradnja Centra za gazdovanje otpadom i reciklažno dvorište unutar Centra, organiziranje radionica i seminara u cilju edukacije i jačanja javne svijesti po pitanju otpada, saniranje divljih deponija na području općine Posušje
USORA	Primjenom principa energetske efikasnosti smanjiti potrošnju električne energije za javnu rasvjetu za 30% dovođenjem solarne energije u ovaj sistem
ŽEPČE	Primjena energetske efikasnosti i korištenje obnovljivih izvora energije kroz korištenje solarnih panela i izgradnju kotlovnice na biootpad, kao i unaprjeđenje sistema upravljanja krutim otpadom u vidu izgradnje i uređenja reciklažnog dvorišta i sortirnice krutog otpada

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Nisu navedene konkretne mjere.
BIHAĆ	Nisu navedene konkretne mjere.
BIJELJINA	Nisu navedene konkretne mjere.
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
BRČKO	Nisu navedene konkretne mjere.
CAZIN	Nisu navedene konkretne mjere.
DERVENTA	Nisu navedene konkretne mjere.
DOBOJ	Nisu navedene konkretne mjere.

FOJNICA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORAŽDE	Nisu navedene konkretne mjere.
GRADAČAC	Nisu navedene konkretne mjere.
KAKANJ	Nisu navedene konkretne mjere.
KONJIC	Nisu navedene konkretne mjere.
KOTOR VAROŠ	Nisu navedene konkretne mjere.
LAKTAŠI	Nisu navedene konkretne mjere.
MRKONJIĆ GRAD	Uz izuzetak nekoliko projekata posvećenih unaprjeđivanju energetske efikasnosti, nema značajnijih mjera.
PRIJEDOR	Nisu navedene konkretne mjere.
STOLAC	Nisu navedene konkretne mjere.
ŠIROKI BRIJEG	Nisu navedene konkretne mjere.
TEŠANJ	Nisu navedene konkretne mjere.
TREBINJE	Nisu navedene konkretne mjere.
TUZLA	Nisu navedene konkretne mjere.
VIŠEGRAD	Nisu navedene konkretne mjere.
ZENICA	Nisu navedene konkretne mjere.

797

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Nisu navedene konkretne mjere.
LIVNO	Projektom modernizacije javne rasvjete koji se provodi, kompletna rasvjetna tijela u urbanom djelu grada će biti zamijenjena LED rasvjetnim tijelima.
ŽIVINICE	Edukacija stanovništva o tematici odgovorne potrošnje energenata

Cilj 13: Zaštita klime

798

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Mjere se odnose na uređenje toka rijeke Janje, kreiranje sistema zaštite od brdskih i unutrašnjih voda Grada Bijeljine, poboljšanje i unaprjeđenje kanalizacione mreže, kreiran sistem zaštite pumpnih stanica
GRADIŠKA	Sanacije kanala Osorna – Borna – Ljevačnica, opremanje jedinice civilne zaštite, podizanje javne svijesti o značaju štednje vode, mapiranje građevina za potencijalnu primjenu zelenih tehnologija, instalacija zelenih fasada, edukacije o klimatskim promjenama i energetske efikasnosti, te konačno uspostava centralne baze podataka o stanju okoliša
KONJIC	Podizanje svijesti građana o energetske efikasnosti, izrada elaborata energetske efikasnosti za sve javne objekte, kao i izrada studije toplifikacije gradskog područja, te urađen Akcioni plan održivog upravljanja energijom i klimatskim promjenama (SECAP) za period do 2030. godine
LAKTAŠI	Poboljšavanje uslova za upravljanje, korištenje i održavanje fizičke infrastrukture i resursa kako bi se spriječile štete i gubici od poplava i klizišta
PRIJEDOR	Izgradnja solarnih elektrana
TREBINJE	Zaštita i spašavanje od šumskih požara, poplava, suše i neeksplozivnih ubojnih sredstava
ŽEPČE	Poboljšavanje uslova za upravljanje, korištenje i održavanje fizičke infrastrukture i resursa kako bi se spriječile štete i gubici od poplava i klizišta, kao i programi unaprjeđenja energetske efikasnosti i korištenja obnovljivih izvora energije

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
DRVAR	Nisu navedene konkretne mjere.
FOJNICA	Prateće mjere izostaju, kao i redovne kontrole i primjena postojećeg zakonskog okvira u polju sječe šuma, zagađivanja tla i voda.
GORNJI USKOPLJE	Podrška uvođenju solarne energije, jačanje svijesti građana o prednostima i neškodljivosti iskorištavanja obnovljivih izvora energije, te edukacija o neophodnosti zaštite okoliša i primjena energetske efikasnosti, kao i o neophodnosti zaštite okoliša, izrada lokalnog ekološkog akcionog plana (LEAP-a)
POSUŠJE	Nisu identificirane posebne mjere, izuzev mjera koje se odnose na izgradnju komunalne infrastrukture uz zaštićen okoliš.
STOLAC	Nisu navedene konkretne mjere.
ŽIVINICE	Nisu navedene konkretne mjere.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže, mjere usmjerene na jačanje turizma, Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama Grada Bihaća (SECAP) za period do 2030. godine je usvojen u julu 2020. godine.
BANJA LUKA	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže i prečišćivača otpadnih voda, te mjere usmjerene na jačanje turizma
BOSANSKA KRUPA	Smanjenje emisija CO ₂ za najmanje 40% do 2030. godine u odnosu na baznu 2010. godinu, smanjenje broja stanovnika, zgrada i poljoprivrednog zemljišta ugroženih posljedicama klimatskih promjena za 40% do 2030. godine u odnosu na stanje u 2020. godini
BRČKO	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže, jačanje turizma, te razvoj poljoprivrede i ruralnih područja i razvoj sistema preventivnog djelovanja od nesreća
CAZIN	Mjere usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže i jačanje turizma, te izrađen Akcioni plan održivog upravljanja energijom i prilagođavanja klimatskim promjenama Grada Cazina (SECAP) za period do 2030. godine
DERVENTA	Nisu navedene konkretne mjere.
DOBOJ	Izgradnja obaloutvrde na lijevoj obali od novog „japanskog“ mosta u Doboju, regulacija potoka Liješanj i Grab u Doboju, osiguravanje konkavnih krivina rijeke Bosne nizvodno od Doboja prema Modriči
GORAŽDE	Izgradnja solarnih elektrana
GRADAČAC	Smanjenje štetnih gasova, priprema ekološkog i efikasnog plana, te zbrinjavanje divljih deponija
KAKANJ	Proširenje daljinskog grijanja, podsticanje korištenja obnovljivih izvora energije, te prelazak na ekološki prihvatljiva goriva i povećanje energetske efikasnosti objekata
KOTOR VAROŠ	Uvođenje ekološki prihvatljivih rješenja predviđenih SECAP-om za period do 2030. godine
LIVNO	Nisu navedene konkretne mjere.
MRKONJIĆ GRAD	Prostorni plan identificira mjere. Postoji plan zaštite od poplava. Akcioni plan za održivu energiju i klimu (SECAP) koji je u proceduri trebao bi tretirati i pitanja vezana za prilagođavanje klimatskim promjenama.
ŠIROKI BRIJEG	Programi i mjere za EE i efikasnije upravljanje otpadom, javno-privatno partnerstvo za korištenje hidroenergije, izgradnja kolektora, te ugradnja prečišćivača i rekonstrukcija vodovoda, kao i elaborati za zaštitu izvorišta vode
TEŠANJ	Između ostalih, izgradnja vjetrenjače i solarnih panela, te kreiranje sistema reciklaže, pošumljavanje i edukacija o njegovom značaju, kao i ekooaza Rastoke, daljinsko grijanje uz pomoć obnovljivih izvora energije, te poboljšanje kvaliteta zraka smanjenjem privatnih dimnjaka, povećanje stepena svijesti građana o značaju zaštite okoliša, uštede toplotne energije
TUZLA	Projekti i programi orijentirani na promociju i osvještavanje, te razvoj sistema toplifikacije
USORA	Zamjena rasvjetnih tijela javne rasvjete s LED sijalicama i prelazak javne rasvjete na solarno napajanje
VIŠEGRAD	Uvođenje ekološki prihvatljivih rješenja, posebno geotermalne energije, ali i provođenje dodatne studije u ovoj oblasti
ZENICA	Promocija ekologije, ekokuća, te projekat zaštite od poplava – djelimično realiziran

Cilj 14: Očuvanje vodenog svijeta

800

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
DRVAR	Nadzor izvorišta, te smanjenje gubitka vode
GRADIŠKA	Ne postoje mjere za reciklažu otpada od pesticida, trenutno je zamrznut projekat izgradnje stanice za preradu otpadnih voda.
KAKANJ	Potrebno je u budućnosti planirati izgradnju prečišćavača, uvesti valorizaciju podataka iz monitoringa kvaliteta voda, te osigurati sistemski nadzor i praćenje kvaliteta pitke vode.
KONJIC	Kapacitet prečišćavača otpadnih voda će u narednim fazama biti povećan, kao i pokrivenost naselja kanalizacionom mrežom. Također, predviđena je izgradnja kanalizacionih sistema u naseljima Bijela, Ovčari, Puhala i Donje Polje, te je planirana izgradnja uređaja za prečišćavanje otpadnih voda iz naselja Drecelj, Bijela, Glavičine, Puhala, Donje Polje, Ovčari, Donje Selo i Boračko jezero.
KOTOR VAROŠ	Uređenje korita i reguliranje toka rijeka, sprječavanje privatizacije riječnih tokova, sprječavanje nelegalnog vađenja šljunka, obezbjeđivanje prečišćavanja otpadnih voda
TEŠANJ	Izgrađen je bunar, postavljen je set mjera koje onemogućavaju eksploataciju šljunka iz korita rijeke Usore. Također, označene su vodozaštitne zone i zabranjena je gradnja u njima, a privatna poduzeća promoviraju kvalitet postojeće pitke vode.
TREBINJE	Unaprjeđenje kvaliteta i izdašnosti podzemnih i površinskih voda, zaštita voda od zagađenja, donošenje adekvatnih prostornih planova kako bi se spriječila nelegalna urbanizacija, uspostavljanje zaštićenih vodnih područja, te rekonstrukcija postrojenja za preradu otpadnih voda
TUZLA	Programi zaštite vode i projekat izgradnje kolektora

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Nisu navedene konkretne mjere.
BIJELJINA	Nisu navedene konkretne mjere.
BOSANSKA KRUPA	Općina je u svojim starim strateškim dokumentima istaknula problem zaštite glavnog izvorišta pitke vode na Adi. Nedavno je u kabinetu načelnika održana prezentacija idejnog rješenja za izgradnju sportske dvorane koja će biti smještena na području Sportsko-rekreativnog centra Ade. Pored dvorane, planirana je i izgradnja turističkog kampa sa svim potrebnim sadržajima, te izgradnja vanjskih višenamjenskih sportskih terena, što će sigurno dodatno ugroziti izvorište.
LIVNO	Nisu navedene konkretne mjere.
STOLAC	Nije prepoznato.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Mjere su usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže.
BRČKO	Mjere su usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže.
CAZIN	Mjere su usmjerene na izgradnju vodovodne i kanalizacione mreže.
DERVENTA	Zaštita fenomena „vodenog svijeta“, snimanje stanja i kontrole kvaliteta vode lokalnih vodovoda, te mjere zaštite sliva rijeke Ukrine
DOBOJ	Uređenje korita i izrada zaštitnog nasipa rijeke Bosne, te uklanjanje i sprječavanje nastanka novih nelegalnih šljunkara
FOJNICA	Uređenje korita i reguliranje toka rijeka u naselju Bakovići; planiran je daljnji rad na izradi kanalizacionog sistema u području Prokoškog jezera, ali i općine.
GORAŽDE	Izgradnja kolektora oborinskih voda – povezivanje vodovoda s fabricom vode, projekti vodosnabdijevanja dijelova općine, te izrada projektne dokumentacije za kolektor
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Rekonstrukcija i izgradnja kanalizacija u naseljima, te izrada projektne dokumentacije prečišćivača otpadnih voda
GRADAČAC	Programi unaprjeđenja sistema vodosnabdijevanja, izrada plana upravljanja i zaštita vode, proširenje postojećeg vodovodnog sistema, te kontrola i smanjenje gubitaka vode
LAKTAŠI	Izgradnja odvojenih sistema za prikupljanje, odvođenje i prečišćavanje otpadnih voda, dakle, sanitarnih i industrijskih otpadnih voda, kao i atmosferskih voda, te rekonstrukcija postrojenja za preradu otpadnih voda
MRKONJIĆ GRAD	Nisu navedene konkretne mjere.
POSUŠJE	Akcionni plan u sklopu LEAP-a obuhvata mjere koje se odnose na završetak izgradnje sistema za snabdijevanje vodom Rakitno, Tribistovo, Vir, završetak izgradnje prečišćivača pitkih voda, poboljšanje sistema javnozdravstvene kontrole vode za piće, uspostavu registra mjesnih izvorišta i hidro-geoloških ispitivanja izvorišta (lokacija, izdašnost i druge informacije), smanjenje emisije otpadnih voda iz industrijskih pogona i postrojenja, implementaciju odredaba iz okolišnih dozvola i primjena BAT-ova i dr.
PRIJEDOR	Regulacija vodotoka, poboljšanje sanitarnog režima i dogradnja primarne i sekundarne kanalizacione mreže
ŠIROKI BRIJEG	Izgradnja kolektora, ugradnja prečišćivača, rekonstrukcija vodovoda, elaborati za zaštitu izvorišta vode
USORA	Projektiranje kanalizacija u naseljima Makljenovac, Alibegovci i Omanjska
VIŠEGRAD	Unaprjeđenje sistema prečišćavanja plutajućeg otpada i unaprjeđenje kapaciteta plovnih vozila za čišćenje voda
ZENICA	Projekti koji su navedeni pod čistu vodu i sanitetske uslove odnose se i na ovaj SDG, te projekat izgradnje separantnog sistema kanalizacije.
ŽEPČE	Izgradnja filtera otpadnih voda
ŽIVINICE	Ulaganje finansijskih sredstava za zaštitu od poplava

Cilj 15: Očuvanje života na zemlji

802

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BRČKO	Izgradnja i opremanje Centra za upravljanje otpadom (CUO), sanacija i rekultivacija postojeće deponije otpada
CAZIN	Nabavka specijalnog komunalnog vozila, izgradnja i uređenje pretovarne stanice, reciklažnog dvorišta i sortirnice (I faza)
DRVAR	Nabavka vatrogasnog vozila
GORAŽDE	Izrada plana upravljanja otpadom i nabavka specijaliziranih vozila za selektivno prikupljanje otpada, te sanacija i rekultivacija i zatvaranje gradske deponije Šišeta i sanacija i rekultivacija deponije Haldište, te saniranje nelegalnih deponija, deminiranje, obezbjeđivanje svih potrebnih dozvola za izgradnju regionalne deponije i sanacija klizišta
KAKANJ	Potrebno je povećati udio sortiranja otpada, izgraditi reciklažnu stanicu, podržati programe za sanaciju i rekultivaciju područja na kojima je završena eksploatacija.
KOTOR VAROŠ	Saniranje gradske deponije, obezbjeđivanje redovnog odvoza otpada, saniranje većih divljih deponija, formiranje pretovarnih stanica
LIVNO	Izgradnja regionalne deponije, te sanacija divljih deponija na području općine; grad planira osposobljavanje i korištenje i preostalih zelenih ostrva.
MRKONJIĆ GRAD	Razvoj kapaciteta za tretman opasnog, medicinskog i životinjskog otpada, ali i reciklažu, te razvoj inspeksijskih službi
POSUŠJE	Projekti koji se odnose na mjerenje kvaliteta zraka, podizanje svijesti i educiranje lokalnog stanovništva o važnosti očuvanja kvaliteta zraka, ispitivanje zemljišta s aspekta kontaminacije teškim metalima, izgradnju reciklažnih dvorišta, ažuriranje i uređivanje katastra, uspostavljanje zemljišnih knjiga i dr.
TREBINJE	Formiranje sanitarne regionalne deponije, obezbjeđivanje uslova za odlaganje specifičnog otpada kao što su medicinski ili animalni, te podsticanje svijesti građana o važnosti uspostavljanja sistema održivog upravljanja otpadom
USORA	Formiranje zelenih ostrva u naseljenim mjestima, te razdvajanje otpada na mjestu nastanka otpada (odvojeno prikupljanje plastike, stakla i kućnog otpada)
VIŠEGRAD	Izgradnja regionalne međuopćinske deponije, smanjenje količina otpada za deponiranje, zabrana pristupa i paljenja, te uvođenje primarne selekcije na mjestu nastanka otpada

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Izrada projektnog zadatka za elaborat izgradnje Centra za zbrinjavanje komunalnog otpada
STOLAC	Jedan od operativnih ciljeva bio je do 2021. godine uspostaviti efikasan sistem upravljanja otpadom, ali ništa nije urađeno u proteklih nekoliko godina.
ZENICA	Projekti od značaja za zaštitu okoliša i poboljšanje uslova života na području Grada Zenice, te nabavka urbanog gradskog mobilijara

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIHAĆ	Nabavka opreme za selektivno prikupljanje otpada, izgradnja reciklažnih dvorišta, te sanacija deponije Kruškovača, kao i informacioni sistem o količinama i tokovima otpada
BANJA LUKA	Nisu navedene konkretne mjere.
BIJEIJINA	Proširenje fekalne mreže i povećanje broja stanovnika koji koriste fekalnu mrežu
DERVENTA	Izgradnja stanice za čvrsti otpad, izrada Plana za unaprjeđenje reciklažnog centra, te sanacija divljih deponija
DOBOJ	Izgradnja stanice za čvrsti otpad, razvoj sistema reciklaže u svim mjesnim zajednicama, te ekološko osvještavanje stanovništva
FOJNICA	U planu je izgradnja adekvatnije kanalizacione mreže, te je predviđena bolja organizacija upravljanja otpadom.
GRADAČAC	Smanjenje broja divljih deponija, ekološki i EE plan, izrada – rekonstrukcija prečišćavača otpadnih voda, proširenje gradske kanalizacije
GRADIŠKA	Uklanjanje divljih deponija i prečišćavanje zemljišta
KONJIC	U nastavku projekta unaprjeđenja upravljanja otpadom planirana je i sanacija i unaprjeđenje rada postojeće deponije izgradnjom sistema za procjedne vode, sistema za otplinjavanje, kompostane, te spalionice animalnog otpada.
LAKTAŠI	Izrada Plana upravljanja otpadom, kao i mehanizmima za efikasno upravljanje otpadom
PRIJEDOR	Između ostalog, izgradnja regionale sanitarne deponije i pogona za reciklažu komunalnog otpada, zbrinjavanje medicinskog i opasnog otpada, te sanacija divljih deponija na području grada
ŠIROKI BRIJEG	Izrada plana i elaborata upravljanja otpadom, donošenje odluka o zaštiti izvorišta vode, izrada studija i tehničke dokumentacije za izgradnju centra za upravljanje komunalnim otpadom, izgradnja i uspostava centra za upravljanje komunalnim otpadom (po fazama), te edukacija i podsticaji građanima za odvojeno prikupljanje komunalnog otpada i reciklažu
TEŠANJ	Niz mjera koje su usvojene za pospješivanje očuvanja života na zemlji od edukacija do keriranja sistema
TUZLA	Među ostalim, zagovaranje za ugradnju filtera za odsumporavanje na postojećim blokovima TE Tuzla i izgradnju zamjenskog bloka 7 TE Tuzla, nastavak izgradnje reciklažnih dvorišta u Tuzli, te uvođenje primarne selekcije otpada u domaćinstvima
ŽEPČE	Unaprjeđenje usluga odvoza čvrstog otpada, kao i selektiranog prikupljanja otpada, te uspostava sistema prikupljanja elektronskog otpada
ŽIVINICE	Izgradnja regionalne deponije „Eko-Sep“ na prostoru degradiranog rudarskog zemljišta

Cilj 16: Mir, pravda i snažne institucije

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
LIVNO	Digitalna transformacija javne uprave

804

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Sigurnosne mjere su disproportionalno usmjerene na zaštitu vladajućih elita, a gotovo nikako na vladavinu prava i zaštitu građanskih sloboda.
BIHAĆ	Nema aktivnosti u strateškim dokumentima.
BOSANSKA KRUPA	Nisu navedene konkretne mjere.
BRČKO	Određeni pomaci, međutim, i dalje nedovoljni
DRVAR	Nisu navedene konkretne mjere.
FOJNICA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORNJI VAKUF-USKOPLJE	Digitalizacija javne uprave, te unaprjeđenje informiranosti građana i analiza prijedloga građana
GRADAČAC	Poboljšanje administracije i socijalno zbrinjavanje
GRADIŠKA	U budžetu postoje sredstva za udruženja povratnika. Mjere također uključuju povećane kontrole saobraćaja u pogledu opće sigurnosti (pojas, sjedalice za djecu, kacige za motocikliste).
MRKONJIĆ GRAD	Nisu navedene konkretne mjere.
PRIJEDOR	Nije prepoznato.
STOLAC	Nije prepoznato.
ŠIROKI BRIJEG	Nije prepoznato.
TUZLA	Nije prepoznato.
USORA	Unaprjeđenje efikasnosti lokalne uprave kroz pojednostavljenje procedura, digitalizacija arhiva, te uspostava sistema finansijskog upravljanja i kontrole
VIŠEGRAD	Nisu navedene konkretne mjere.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Povećanje broja realiziranih projekata od strane mjesnih zajednica, povećanje broja građana koji učestvuju u važnim javnim raspravama, povećanje zadovoljstva građana i privrednih subjekata administrativnim uslugama
CAZIN	Usvojen je plan integriteta općine Cazin. Lokalne vlasti uvele su obrasce za prijavu korupcije.
DERVENTA	Povećanje broja građana koji učestvuju u važnim javnim raspravama, povećanje zadovoljstva građana i privrednih subjekata administrativnim uslugama
DOBOJ	Ankete o zadovoljstvu građana u različitim oblastima života, te postupanje u skladu s rezultatima, ali ne podrazumijevaju uvijek uključivanje građana
GORAŽDE	Tim u borbi protiv korupcije i Akcioni plan za borbu protiv korupcije
KAKANJ	Približavanje javne usluge građanima uz razvoj društvene infrastrukture i institucionalnih kapaciteta u nadležnosti jedinica lokalne samouprave za oblasti zdravstva, obrazovanja, socijalne zaštite, kulture i sporta
KONJIC	Postoje planovi za povećanje transparentnosti i efikasnosti javne uprave.
KOTOR VAROŠ	Uspostavljanje elektronskog sistema za pokretanje različitih administrativnih postupaka
LAKTAŠI	Uvođenje novih usluga za socijalno osjetljive grupe, unaprjeđenje materijalnih uslova za pružanje javnih usluga
POSUŠJE	Na nivou općine postoji „Program razvoja zaštite i spašavanja ljudi i materijalnih dobara od prirodnih i drugih nesreća u općini Posušje“ za period od 2019 do 2023. godine.
TEŠANJ	Među ostalim, uspostavljen je tim za borbu protiv korupcije koji djeluje na nivou ZDK, kao i telefoni za prijavu korupcije, aktivnosti na prevenciji maloljetničke delikvencije, te rad s djecom koja su izložena nasilju u porodici.
TREBINJE	Uvođenje novih usluga za socijalno osjetljive grupe, unaprjeđenje materijalnih uslova za pružanje javnih usluga
ZENICA	Uspostavljen je tim za borbu protiv korupcije koji djeluje na nivou ZDK, te telefoni za prijavu korupcije
ŽEPČE	Uvođenje novih usluga za socijalno osjetljive grupe
ŽIVINICE	Informatička revolucija u komunikaciji općinskih službi i građana uvođenjem SESP sistema

Cilj 17: Partnerstvom do cilja

Usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
GORAŽDE	Uspostava institucionalnog okvira za vođenje javno-privatnog dijaloga, kao i ciklus treninga za jačanje kapaciteta zaposlenih koji se bave javno-privatnim partnerstvom, te održavanje kvartalnih sastanaka privrednog vijeća i ispitivanje mišljenja i potreba privatnog sektora na godišnjem nivou
KONJIC	Općina Konjic planira učestvovati u procesu Certifikacije općina s povoljnim poslovnim okruženjem (BFC), s ciljem unaprjeđenja efikasnosti i transparentnosti, te jačati kapacitet javne uprave i izgrađivati partnerstvo s građanima i NVO-sektorom, što je identificirano kao jedan od tri ključna pravca razvoja općine Konjic.

806

Neusklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BANJA LUKA	Proveden je određeni broj projekata pod pokroviteljstvom međunarodnih agencija i donatora.
BIHAĆ	Nema aktivnosti u strateškim dokumentima.
BOSANSKA KRUPA	Bosanska Krupa nema aktuelnu strategiju razvoja niti predviđene programe, projekte i mjere.
KAKANJ	Nema aktivnosti u strateškim dokumentima.
LIVNO	Nema mjera.
PRIJEDOR	Orijentiranost ka razvoju turizma, turističke infrastrukture i turističke ponude, te programi i projekti poboljšanja turističke ponude i infrastrukture
ŠIROKI BRIJEG	Nije prepoznato.
VIŠEGRAD	Nisu navedene konkretne mjere.
ZENICA	U praksi postoje primjeri saradnje privatnog i javnog sektora, no ono što u tome izostaje jeste civilni sektor.
ŽIVINICE	Nisu navedene konkretne mjere.

Djelimično usklađeno	Poduzete mjere i aktivnosti planirane u strateškim dokumentima
BIJELJINA	Nisu navedene konkretne mjere.

BRČKO	Izgradnja poslovno-ekonomske zone I luke Brčko uz podršku EU
CAZIN	Ostvarena je saradnja privatnog sektora i obrazovnih institucija u pružanju praktične nastave.
DERVENTA	Ne postoje konkretne navedene mjere za ovaj cilj održivog razvoja, ali se kroz skoro sve sektorske ciljeve u okviru razvojne strategije napominju.
DOBOJ	Nisu navedene konkretne mjere.
DRVAR	Uspostavljanje jasnog kriterija i javnog poziva za finansiranje NVO-a, rekonstrukcija industrijske/ poslovne zone
FOJNICA	Nisu navedene konkretne mjere.
GORNJI VAKUF USKOPLJE	Proširenje postojeće industrijske zone Batuški lug, zatim osnivanje općinskog razvojnog tima, stvaranje sistema podsticaja za razvoj poduzetništva, te promocija ulaganja dijaspore u razvoj MSP-ova
GRADAČAC	Spominje se posredno kroz cilj razvoja turističke djelatnosti i cilj razvoja industrije općenito, energetske efikasnosti i obnovljivih izvora energije
GRADIŠKA	Mjere, iako ne direktno navedene, su djelovanje prema lokalnim, regionalnim i međunarodnim izvorima finansiranja kako bi se dopunio gradski budžet; investiranje u društveni sektor kroz kooperaciju međunarodnih fondova i banaka s jedne strane, i lokalnih privatnih izvođača i javne administracije s druge.
KOTOR VAROŠ	Nisu navedene konkretne mjere.
LAKTAŠI	Nisu navedene konkretne mjere.
MRKONJIĆ GRAD	Privredno vijeće uz pomoć kojeg se nastoji uključiti privatni sektor, a realizirano je više individualnih projekata s organizacijama civilnog sektora.
POSUŠJE	Nisu definirane konkretne mjere, ali se kroz strateške dokumente i realizaciju aktivnosti može zaključiti da je općina orijentirana ka razvoju saradnje između javnog i privatnog, kao i s civilnim sektorom.
STOLAC	Nisu navedene konkretne mjere.
TEŠANJ	Saradnja privatnog i javnog sektora za svrhe razvoja praktične nastave i za svrhe podsticaja reciklaže i zaštite prirode, međuopćinska saradnja, te saradnja javno – NVO i NVO – privatno
TREBINJE	Nisu navedene konkretne mjere.
TUZLA	Programi i projekti javnih i privatnih partnerstava s ciljem unaprjeđenja zdravstvene i socijalne zaštite
USORA	Dijaspore – program s Fondacijom „Mozaik“, projekat „Lonac“
ŽEPČE	Nisu navedene konkretne mjere.

Izveštaj pripremila:
Naida Damadžić
August, 2023.

Metodologija

Svrha i ciljevi

Glavni cilj: Uključivanje civilnog društva i poslovnog sektora u procese socioekonomskog lokalnog razvoja u odabраних 35 gradova i opština/općina kroz: 1) participatorno istraživanje, 2) pripremu prijedloga javnih lokalnih politika zasnovanih na empirijskim podacima i potrebama zajednica i 3) kreiranje međusektorskih, regionalnih i međuetničkih oblika komunikacije i razmjene znanja u BiH.

- Cilj 1: Mapiranje socioekonomskih razvojnih potreba lokalnih zajednica u BiH kroz participativne metode, odnosno uključivanje civilnog društva i poslovnog sektora
- Cilj 2: Mapiranje izvornih (grassroot) građanskih inicijativa u BiH u cilju identifikacije ključnih potreba i prioriteta lokalnih zajednica
- Cilj 3: Procjena usklađenosti socioekonomskih razvojnih potreba zajednica s lokalnim razvojnim strategijama i akcionim planovima u BiH
- Cilj 4: Razviti online platformu za javnu, široku i međusektorsku razmjenu prikupljenih podataka, materijala i analitičkih rezultata
- Cilj 5: Razviti metodološki okvir za participativno mapiranje socioekonomskih razvojnih potreba u lokalnim zajednicama u BiH, koji će se koristiti za godišnje planiranje aktivnosti Mreže, te kako bi se definirali prioriteta za Plan održivosti Mreže za izgradnju mira i aktivnosti u periodu decembar 2021–decembar 2025, te posebno aktivnosti projekta „Snaga lokalnog”
- Cilj 6: Povećati javnu vidljivost razvojnih planova za lokalne zajednice i kreirati demokratski pritisak za njihovu implementaciju
- Cilj 7: Povećati utjecaj i ulogu civilnog društva i poslovnog sektora na kreiranje i implementaciju lokalnih razvojnih politika
- Cilj 8: Potaknuti umrežavanje svih aktera lokalnog razvoja na nivou zajednica, ali i na regionalnim nivoima u cilju razmjene znanja i izgradnje kapaciteta.

Koncepti i pristup

Provedeno istraživanje vodi se konceptom lokalnog ekonomskog razvoja (LER) u kombinaciji sa širom definicijom razvoja, koja obuhvata socijalne aspekte, kao i održivost. U tu svrhu, provedeno istraživanje oslanja se na UN-ove ciljeve održivog razvoja kao ključni okvir za analizu razvoja i razvojnih politika na lokalnom nivou.

Lokalni ekonomski razvoj (LER) ključni je koncept koji obuhvata set politika i procesa koji se provode u svrhu unapređenja privrede, prilika i poboljšanja životnog standarda na lokalnom nivou. Ovaj pristup podrazumijeva stvaranje strategija i javnih politika koje potiču razvoj malih i srednjih poduzeća, promiču inovacije, potiču ulaganja i stvaraju održive ekonomske ekosisteme unutar zajednica. LER se fokusira na jačanje lokalnih resursa, potencijala i specifičnosti te potiče saradnju između javnog, privatnog i civilnog sektora kako bi se postigao održiv i uravnotežen ekonomski rast. Ključni elementi u ostvarivanju LER-a uključuju edukaciju, infrastrukturu, podršku poduzetništvu i inovacijama te stvaranje povoljnog okruženja za poslovanje, što sve zajedno može imati dugoročne pozitivne učinke na lokalnu ekonomiju. Kako bi predložene strategije i politike bile u skladu s potrebama građana i poslovnog sektora, lokalne vlasti trebale bi proces lokalnog ekonomskog razvoja učiniti što više participativnim, odnosno u sve faze ovog procesa uključiti građane, stručnjake i poslovni sektor.

Pored ekonomskog aspekta, važni elementi u našem pristupu lokalnom razvoju jesu socijalni (uključujući i rodni), kao i okolišni aspekti koji će se analizirati kao ključni dijelovi održivog razvoja. U tu svrhu ovo istraživanje analizira lokalni ekonomski razvoj kroz prizmu UN-ovih ciljeva održivog razvoja (Sustainable Development Goals – SDGs). Ipak, ovo istraživanje ne nastoji prikupiti samo kvantitativne indikatore za SDGs, nego kvalitativno analizirati potrebe poslovnog i civilnog sektora uzimajući SDGs kao polaznu osnovu za njihovu identifikaciju.

UN-ovi ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals – SDGs):

810

S obzirom na to da UN-ovi ciljevi održivog razvoja obuhvataju veliki broj mjera i indikatora koji ukazuju na stanje po oblastima, te da je statistika za navedene indikatore većinom nedostupna, neophodno je bilo razviti metodologiju prikupljanja i obrade podataka, kao i pisanja analitičkih izvještaja. Uzimajući u obzir kompleksnosti određenih istraživačkih zadataka, poslovi su podijeljeni u različite kategorije, u zavisnosti od potrebnih vještina istraživača, te su kreirani timovi. Istovremeno, istraživanje je podijeljeno u više faza, od kojih su neke ponavljane u toku tri godine. Kako bi se osigurali bolji podaci, metodologija je svake godine djelimično unapređivana.

Prva faza istraživanja obuhvatala je prikupljanje kvalitativnih podataka u lokalnim zajednicama. U tu svrhu angažovani su lokalni facilitatori, osobe s istraživačkim ili novinarskim iskustvom, koji su proveli polustrukturirane intervjue s predstavnicima poslovnih sektora i koji su animirali svoje zajednice da učestvuju u online anketi. U prve dvije godine istraživanja provedene su i fokus-grupe u svakom gradu. U trećoj godini fokus-grupe su izostale, ali je povećan broj intervjua po lokalnim zajednicama jer je zaključeno da intervjui predstavljaju kvalitetniji izvor podataka nego što su to fokus-grupe. U 35 gradova provedeno je više od 400 intervjua i 25 fokus-grupa, prije svega, s predstavnicima poslovnog sektora, lokalnih vlasti, udruženja, fondacija ili ustanova iz lokalne zajednice u kojima se provodi istraživanje. Također, 2.213 osoba iz 35 gradova učestvovalo je u online anketama, u kojima su odgovorili na nekoliko pitanja

koja se odnose na njihovu percepciju stanja u zajednici u kojoj žive. Istraživači su, također, mapirali sve razvojne strategije i planove u lokalnim zajednicama, u kojima su pregledali i identificirali razvojne mjere. Potom su identificirali relevantne mjere i pripremili analizu usklađenosti socioekonomskih razvojnih potreba lokalnih zajednica s lokalnim razvojnim strategijama i planovima u BiH. Vodeći se indikatorima UN-ovih ciljeva održivog razvoja, istraživači su prikupljali dostupne kvantitativne podatke za sve ciljeve, a koje predstavljaju u vidu deskriptivne statistike u izvještajima o gradovima. Također, istraživači su proveli i desk-istraživanje za svaku lokalnu zajednicu, odnosno prvi korak u pripremi izvještaja o gradovima pregled je dostupne statistike i analiza, koji se odnose na bilo koji od indikatora i UN-ovih ciljeva održivog razvoja.

Analiza prikupljenih podataka provedena je kroz miješanu metodu, kvalitativnu i kvantitativnu, koristeći software alat za anketiranje. Analitički pristup vodit će se saznanjima iz razvojne ekonomije (developmental economics), industrijske ekonomije, okolišne ekonomije, feminističke ekonomije (posebice the care economy), kao i globalizacijskih studija i studija nauke, tehnologije i društva (STS), posebno inovacija.

Odabir uzorka i populacije

811

Populacija ovog istraživanja obuhvata sve lokalne zajednice u Bosni i Hercegovini. Budući da je nemoguće istražiti svaku pojedinačnu zajednicu, odabir uzorka bitan je korak. Kako bismo osigurali reprezentativnost rezultata, za svaku metodu istraživanja utvrđeni su uzorak i način prikupljanja podataka.

U pogledu odabira gradova za kvalitativno istraživanje, korišten je stratificirani uzorak, gdje se zemlja dijeli na regije ili različite tipove lokalnih zajednica (urbane, ruralne, industrijske itd.), a zatim se iz svake stratifikacijske jedinice može uzeti uzorak za istraživanje. Odabir 35 lokalnih zajednica izvršen je uzimajući u obzir sljedeće karakteristike lokalnih zajednica: lokacija, veličina i vrsta primarne privredne djelatnosti. Odabrani su sljedeći gradovi nastojeći da se osigura raznovrsnost lokalnih zajednica: Banja Luka, Bihać, Bijeljina, Bosanska Krupa, Brčko, Cazin, Derventa, Doboj, Drvar, Fojnica, Goražde, Gornji Vakuf/Uskoplje, Gradačac, Gradiška, Grude, Kakanj, Konjic, Kotor-Varoš, Laktaši, Livno, Mostar, Mrkonjić-Grad, Posušje, Prijedor, Široki Brijeg, Stolac, Tešanj, Trebinje, Tuzla, Usora, Visoko, Višegrad, Zenica, Žepče i Živinice.

Kada se radi o odabiru učesnika za intervjuje i fokus-grupe u istraživanju o socioekonomskim razvojnim potrebama lokalnih zajednica u BiH, važno je bilo pažljivo odabrati relevantne sudionike kako bismo dobili relevantne informacije. U biti, ovaj aspekt ujedno predstavlja i najveći izazov tokom istraživanja, zbog nedostatka stručnjaka koji imaju širi uvid u teme i problematiku na koju se odnosi provedeno istraživanje. Prije početka istraživanja, lokalni facilitatori, uz instrukcije voditeljice istraživanja, proveli su mapiranje ključnih sudionika za sva pitanja za intervjuje i fokus-grupe iz svih sektora. Korišten je strateški odabir za uzorak kroz identifikaciju ključnih sudionika kao što su lokalni lideri, predstavnici nevladinih organizacija, članovi lokalnih vlasti, poslovni lideri ili pojedinci koji su direktno involvirani u razvoj zajednice. Identifikacija i odabir predstavnika poslovnog sektora vršili su se na osnovu razvijenosti industrijskih djelatnosti. Naime, za svaku lokalnu zajednicu pripremljena je lista kompanija koje posluju na tom području iz baze poslovanja firmi koju objavljuju finansijske informatičke agencije, te su na osnovu te liste odabrane firme iz različitih industrijskih djelatnosti.

812

Učesnici za intervjuje, kao i za fokus-grupe, identificirani su kroz sistematični kombinirani pristup. U prvom koraku mapiraju se ključni stakeholderi za pojedina pitanja koja se istražuju i potom lokalni facilitatori predlože liste učesnika uzimajući u obzir njihovu pozadinu i iskustva. Za intervjuje i fokus-grupe odabir specifičnih pojedinaca izvršen je na temelju njihove stručnosti ili iskustva, a određeni učesnici preporučeni su i od drugih potencijalnih učesnika. U svakoj lokalnoj zajednici nastojali smo osigurati raznolikost učesnika kako bismo pokrili širok spektar perspektiva i iskustava, te kako bi oni predstavljali različite segmente zajednice: različite dobi, spola, socijalnog statusa, zanimanja, etničkih skupina. Za svaki indikator definirane su ciljne grupe koje su relevantne za istraživanje, naprimjer, mladi, žene, penzioneri, poduzetnici ili specifične interesne skupine kao što su lokalna udruženja, poslovna zajednica itd. Lokalni facilitatori koji su vodili intervjuje i fokus-grupe dobili su upute za provedbu intervjuja i fokus-grupa, te su učestvovali u treningu u vezi s ovom aktivnosti. Na treningu su naglašene dobre prakse i podijeljena iskustva koja su bitna za prikupljanje podataka kroz kvalitativne izvore.

Kada je u pitanju desk-istraživanje, u prvom koraku istraživači su mapirali strateške materijale lokalne zajednice koju istražuju, te ih potom pregledali i izdvojili mjere koje se odnose na UN-ove ciljeve održivog razvoja. Mapiranje strateških materijala provedeno je putem pregle-

da web-stranica lokalnih općinskih vlasti ili putem direktne komunikacije s predstavnicima općinskih vlasti. U svrhu pisanja izvještaja, istraživači su proveli i desk-istraživanje i prikupljanje sekundarnih materijala u vezi sa svim indikatorima koji se analiziraju.

Osim navedenog, prikupljeni su i statistički podaci iz oblasti industrije po općinama za 2013, a potom ponovo i za 2019, 2021. i 2022. godinu. U procesu prikupljanja podataka od statističkih zavoda u Bosni i Hercegovini u prošlosti, upućeni su zahtjevi za pristup informacijama entitetskim zavodima koji su dostavili tražene podatke. Podaci su se morali pripremiti prije analize zbog različitih metodologija na osnovu kojih se prikupljaju statistički podaci iz oblasti industrije u određenim segmentima.

Na kraju, istraživanje je obuhvatilo i online nacionalnu anketu o percepciji građana i građanki o socioekonomskom stanju u lokalnim zajednicama, koja je provedena putem SurveyMonkey alata, a na koju je odgovorilo ukupno 2.213 osoba. Anketu su promovirali lokalni facilitatori u njihovim zajednicama.

Analiza podataka

Uzimajući u obzir kompleksnost i obim istraživanja, analiza podataka provedena je sistematično, paralelno s procesom prikupljanja podataka, te je obuhvatila ključne korake i pristupe korištene za interpretaciju informacija prikupljenih u istraživanju. Analiza podataka uključuje nekoliko ključnih faza. Prvo, podaci su prikupljeni putem anketa i drugih metoda, a zatim su procesuirani radi uklanjanja grešaka i nedostataka. Nakon toga slijedi proces primjene statističkih metoda, a i kvalitativnih analiza. Statističke metode uključivale su deskriptivnu statistiku za opisivanje osnovnih karakteristika skupa podataka. Kvalitativna analiza obuhvatila je proces interpretacije kvalitativnih podataka.

Rezultati

S obzirom na kompleksnost istraživanja, rezultati su predstavljeni setovima materijala koji su kao takvi i podijeljeni s javnošću putem posebne web-stranice na kojoj su predstavljeni svi izvještaji i prikupljeni materijali.

Prvi set materijala obuhvata izvještaje za 35 lokalnih zajednica, koji predstavljaju kvalitativne

podatke o socioekonomskim razvojnim potrebama lokalnih zajednica, odnosno potrebama poslovnog sektora i civilnog društva. Rezultati ovog istraživanja detaljno su prikazani i analizirani po gradovima, odnosno općinama ili opštinama, pružajući uvid u specifične zahtjeve i perspektive svake lokalne zajednice.

Drugi segment sadrži komparativnu analizu stanja u lokalnim zajednicama u skladu sa 17 UN-ovih ciljeva održivog razvoja. Ova analiza pruža pregled trenutnog stanja na lokalnoj razini za svaki od tih ciljeva, omogućujući usporedbu i identifikaciju zajedničkih karakteristika među različitim zajednicama. Rezultati ove analize pružaju uvid u to kako se ciljevi održivog razvoja ostvaruju na lokalnom nivou.

Treći dio istraživanja temelji se na anketi provedenoj s građanima i građankama širom Bosne i Hercegovine, fokusirajući se na 35 lokalnih zajednica obuhvaćenih ovim istraživanjem. Rezultati ove ankete prikazani su vizuelno i grupirani kako bi se pružio jasan uvid u percepciju građana i građanki o socioekonomskim trendovima u njihovim zajednicama.

814

Četvrti dio materijala analizira usklađenost usvojenih lokalnih razvojnih strategija i planova sa stvarnim potrebama poslovnog sektora i civilnog društva. Ova analiza pruža detaljan pregled usklađenosti strategija i planova s potrebama lokalnih zajednica, dajući informacije o razlikama i potencijalnim poboljšanjima u njihovom usklađivanju.

Peti dio istraživanja obuhvata prikupljene materijale pod nazivom Lokalne razvojne strategije i planovi. Ovi materijali, prikupljeni s web-stranica lokalnih jedinica obuhvaćenih istraživanjem, uključuju ne samo razvojne strategije već i planove koji se odnose na UN-ove ciljeve održivog razvoja. Ovi materijali omogućuju pregled usvojenih strategija i planova po gradovima, općinama ili opštinama, pružajući širu sliku planiranja i fokusa lokalnih zajednica na ostvarenje održivog razvoja.

Indikatori za analizu lokalnih ekonomskih razvojnih planova i socioekonomskih razvojnih potreba lokalnih zajednica

UN-ov cilj održivog razvoja (SDG)	Indikatori za analizu lokalnih ekonomskih razvojnih planova	Indikatori za analizu socioekonomskih razvojnih potreba lokalnih zajednica
Svijet bez siromaštva	Lokalni ekonomski razvojni plan (LED) adresira postojeće oblike siromaštva	Identificirane i podržane skupine društva u zajednici najviše pogođene siromaštvom
	Navedeni podaci o siromaštvu u zajednici Provedeno empirijsko mapiranje siromaštva u zajednici	Identificirane i adresirane potrebe ove skupine u odnosu na druge stanovnike
	Razvijene posebne politike i projekti za smanjenje siromaštva za marginalizirane grupe društva	Identificirane i adresirane društvene prepreke (kako specifične tako i strukturalne) za iskorjenjivanje siromaštva u zajednici
	Razvijene posebne politike i projekti za smanjenje siromaštva za marginalizirane grupe društva	Identificirano i adresirano to kako siromaštvo kratkoročno i dugoročno utječe na lokalnu zajednicu. Identificirane posljedice
	LED predviđa aktivno uključivanje poslovnog i civilnog sektora u provođenje ovih politika i projekata	Koji su akteri najviše aktivni u iskorjenjivanju siromaštva u Vašoj zajednici?
	LED reflektira informacije i potrebe i sve prikupljene podatke kroz procese mapiranja lokalnih potreba	
Svijet bez gladi	Adresiranje gladi nalazi se u LED-u	Broj gladnih ljudi Identificirane društvene skupine kojima gladni pripadaju
	Zajednica ima lokalnu javnu kuhinju Broj korisnika	Javna kuhinja postoji u zajednici. Je li potrebna?
Zdravlje i blagostanje	LED adresira zdravstvene potrebe stanovništva i način na koji to radi	Zdravstvene potrebe stanovništva i kako se adresiraju
	Kakvu ulogu ima lokalna uprava u oblasti zdravstvene zaštite	Pristup zdravstvenim uslugama lak i pristupačan Glavne prepreke pristupu

Kvalitetno obrazovanje	LED adresira obrazovne potrebe stanovništva i način na koji to radi	U pogledu obrazovanja, potrebe identificirane i adresirane u lokalnoj zajednici
	Uloga lokalne uprave u oblasti obrazovanja	Potrebe za vještinama i znanjima
	LED predviđa izgradnju kapaciteta u određenim oblastima	Pristup obrazovnim programima lak i pristupačan
	Obrazovne institucije su uključene, kao i centri za edukaciju odraslih	Glavne prepreke pristupu
Rodna ravnopravnost	Mjere iz oblasti rodne ravnopravnosti uključene u LED	Utjecaj lokalnog razvoja ili njegov nedostatak na žene i muškarce
	LED uključuje gender mainstreaming elemente	Ekonomija brige i neformalna ekonomija, kao i nezaposlenost, pogađaju više žene nego muškarce
	LED adresira potrebe koje su identificirane tokom FG i intervjua	Identificirane razvojne potrebe žena i muškaraca
		Adresiran neplaćeni rad
Čista voda i sanitarni uvjeti	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Svi stanovnici imaju jednak pristup vodi i kanalizaciji (infrastruktura i troškovi)?
Pristupačna energija iz čistih izvora	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Svi dijelovi grada/opštine/općine, odnosno svi stanovnici imaju jednak pristup obnovljivim energetske izvora
	Izgrađeni čisti, obnovljivi i pristupačni izvori energije	Potrebe za čistom energijom stanovništva zadovoljene
Dostojanstven rad i ekonomski rast	Nivo zaposlenosti u zajednici i nivo ekonomskog rasta	Nivo zaposlenosti
	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Dostupni kvalitetni poslovi u zajednici
	Odabran inkluzivan, održiv ekonomski rast kao pristup razvoju u LED-u	Nova i kvalitetna radna mjesta kontinuirano se kreiraju
	Definirani nosioci ekonomskog razvoja u LED-u	Pruženi značajan poticaj lokalnoj ekonomiji
	Predviđene mjere za društvene procese koji negativno utječu na razvoj (odlazak mladih, nedostatak kvalificirane radne snage i sl.)	Definirani nosioci ekonomskog razvoja
	LED predviđa razvoj konkurentnosti zajednice	Utjecaj zaposlenosti ili nezaposlenosti na društvene odnose i neke procese (migracije, emigracije, itd.)?

Industrija, inovacije, infrastruktura	<p>U LED-u industrija ima važno mjesto u lokalnom ekonomskom razvoju, posebno u pogledu investiranja, zapošljavanja i izvoza</p> <p>Nivo realizacije mjera iz LED-a</p> <p>Ključni projekti u ovoj oblasti, nivo njihovog ostvarenja</p> <p>Utjecaj COVID-19 pandemije na provedbu LED-a</p>	<p>Reindustrijalizacija kao ključna privredna djelatnost u lokalnoj zajednici koja vodi ka ekonomskom rastu i zapošljavanju</p>
	<p>Razvijene mjere povećanja zaposlenosti u industriji</p> <p>Adresirane mjere za otklanjanje negativnih utjecaja krize COVID-19 na industriju</p>	<p>Lokalni razvoj zasnovan na produktivnosti i izvozu industrije</p> <p>Lokalna industrija razvijena na osnovu njenih konkurentskih prednosti u odnosu na druge djelatnosti i zajednice</p>
		<p>Omjer otvaranja novih industrijskih poduzeća u poređenju s brojem ugašenih</p> <p>Utjecaji krize COVID-19 na industrijske trendove</p> <p>Mogućnosti za rast industrije u narednom periodu? Je li to rast postojećih firmi s novim potencijalima zapošljavanja ili je to formiranje novih firmi koje će donositi novu tehnologiju i nove mogućnosti zapošljavanja? Koji faktori utječu na te alternative?</p>
	<p>Razvijeni planovi privlačenja stranih investitora u lokalnu industriju</p> <p>Broj firmi u stranom vlasništvu koje djeluju na području zajednice</p> <p>Broj novih osnovanih firmi iz oblasti industrije</p> <p>Uspjeh poslovanja firmi u vlasništvu stranih investitora</p> <p>Potencijalni strani investitori zadovoljni su uvjetima investiranja i nisu napuštali investicijske planove</p>	<p>Nivo realizacije planova privlačenja stranih investitora u lokalnu industriju</p> <p>Postoje prilike za privlačenje stranih investitora u industriju na području zajednice</p> <p>Identificirani faktori za privlačenje investitora</p>

	<p>Udio investicija u industriju u ukupnim investicijama u lokalnoj zajednici</p> <p>Potrebe investitora iz industrije nisu zanemarene u odnosu na investitore u drugim djelatnostima</p>	<p>Prisutna orijentacija na rast investicija u industriju u privrednom sektoru na lokalnom nivou</p>
	<p>Kritični faktori za investiranje u industriju identificirani (ograničenje lokacije za industrijske objekte, radna snaga, infrastruktura, administrativne formalnosti ili nešto drugo)</p>	<p>Razvijene mogućnosti osiguranja kritičnih faktora investiranja – lokacije za industrijske kapacitete, radna snaga, potrebna infrastruktura, napajanje električnom energijom, pro biznis lokalna administracija ili nešto drugo</p>
	<p>Poboljšana struktura industrijske proizvodnje sa stanovišta tehnološkog nivoa</p> <p>Udio zaposlenosti u industrijama srednje i visoke tehnologije u lokalnoj zajednici</p>	<p>Da bi industrija pružala veće prilike za zapošljavanje i veće plaće, potrebno je da podiže inovativni i tehnološki nivo. Lokalna zajednice može osigurati radnu snagu za nove planove industrijskih kompanija i uvjete života za visokostručne kadrove za takvu proizvodnju</p> <p>Razvijene mjere podrške planova tehnološkog napretka industrijskih kompanija u lokalnoj zajednici</p>
	<p>Razvijeni planovi povećanja izvoza industrije s područja lokalne zajednice</p> <p>Nivo realizacije planova povećanja izvoza industrije s područja lokalne zajednice</p> <p>Definirani faktori koji potiču rast izvoza, odnosno ograničavaju njegov rast, kao i relevantne mjere</p>	<p>Rast industrije najvećim dijelom se mora temeljiti na izvozu. Lokalna zajednica može izvoznici pružiti sve potrebne uvjete, u čemu se vide konkurentske prednosti u odnosu na druge investicijske destinacije i lokacije</p>
	<p>Definirani faktori raspoloživosti radne snage za potrebe industrije u lokalnoj zajednici, kao i relevantne mjere</p> <p>Razvijene mjere za adresiranje emigracije i neadekvatnog sistema obrazovanja kako bi se smanjio njihov negativan utjecaj na industriju na lokalnom nivou</p>	<p>Utjecaj emigracija i migracija na raspoloživost radne snage</p>
	<p>Razvijeni programi poticaja interesa dijaspore za investiranje na području lokalne zajednice na osnovu specifičnosti investicijskih interesa dijaspore u industriji (koji projekti, predstavljaju li transfer znanja iz zemlje emigracije, jesu li uključeni u lance vrijednosti firmi iz zemalja emigracije)</p>	<p>Dijaspora investira u industriju u lokalnoj zajednici</p> <p>Općinske vlasti imaju razvijene kontakte sa svojom dijasporom</p> <p>Provedena procjena potencijalnih investitora iz dijaspore Učešće općine u projektu DIJASPORAINVEST koji je rezultirao realnim investicijskim projektom ili projektima.</p>

	<p>LED predviđa mjere u ovoj oblasti</p> <p>Nivo realizacije mjera</p> <p>Uspostavljen inovacijski tehnološki park</p>	<p>Poduzetnički poduhvati mladih zasnovani na inovacijama</p>
	<p>Razvijeni programi podrške za razvoj inovacija</p> <p>Izdvojena suma za program podrške za razvoj inovacija</p> <p>Razvijen program podrške za mlade inovatore i start-ups za mlade poduzetnike</p> <p>Omjer podržanih u odnosu na ukupan broj prijavljenih projekata</p>	<p>Potrebe, izazovi i interesi mladih inovatora</p>
	<p>Trend rasta djelatnosti informatičko-komunikacijskih tehnologija na području lokalne zajednice (broj firmi, obrta i freelancera, broj zaposlenih)</p> <p>Poticajne mjere za razvoj IKT tehnologija na području lokalne zajednice</p>	<p>Prilike i ograničenja za brži razvoj ICT biznisa na području lokalne zajednice</p> <p>Prioritetne mjere za brži razvoj ICT biznisa</p>
	<p>Neki tipovi firmi se izdvajaju prema svom doprinosu inovacijama, kao naprimjer firme u stranom vlasništvu, start-ups, brzorastuće firme i druge</p>	<p>Programi poticaja inovacija u određenim tipovima firmi u saradnji s višim nivoima vlasti i međunarodnim razvojnim agencijama koji bi ciljali na start-ups, brzo rastuće i firme s potencijalom rasta</p>
	<p>Lokalna zajednice bilježi inovacije u oblasti razumijevanja potreba građana, biznisa, turista i dijaspore, odnosno u oblasti zadovoljavanja potreba navedenih ciljnih grupa</p> <p>Razvijena saradnja s međunarodnim i domaćim razvojnim i konsulting agencijama i organizacijama na projektima iz oblasti inovacija.</p>	<p>Razvijene javne politike inovacija u radu javne uprave lokalne zajednice kojima bi se unaprijedila digitalizacija javne uprave, digitalizacija javnih usluga i informacija za građane, biznis, turiste i dijasporu i niz drugih djelatnosti iz domena javne uprave u kulturološkom, sportskom, zabavnom, rekreativnom i drugim područjima</p>
	<p>LED uključuje mjere unapređenja transportne infrastrukture na području lokalne zajednice posebno imajući u vidu efikasnost i sigurnost robnog i putničkog prijevoza</p> <p>Prioritetni projekti</p> <p>Razvijena saradnja s javnim poduzećima za puteve na kantonalnom i entitetskim nivoima</p>	<p>Lokalna zajednica odlično uvezana cestovnom infrastrukturom s mrežom magistralnih/regionalnih cesta, odnosno svaka mjesna zajednica u općini/gradu je dobro povezana s općinskim centrom asfaltnim putem</p>

	<p>U kojoj je mjeri u tekućem planu poboljšana putna infrastruktura u MZ, vodovodno-kanalizacijska infrastruktura, komunalna infrastruktura (grijanje, zbrinjavanje otpada, saobraćaj u mirovanju, upravljanje stanovima, stanogradnja, sistemi sigurnosti – protivpožarne, fizičke, kolektivne, osiguranje od klizišta, poplava i drugo) i kako se ocjenjuje stanje u toj oblasti kao bitan preduvjet lokalnog ekonomskog razvoja i podizanja kvaliteta života građana</p>	<p>U kojoj mjeri su u narednom razvojnom planu na vašoj LZ prioritetni programi unapređenja putne, komunalne i druge infrastrukture i koji će se izvori sredstava za njeno finansiranje kreirati, koje mjere i koje institucije će biti odgovorne za realizaciju tih programa i kako će se odvijati saradnja s višim nivoima vlasti u ostvarenju zacrtanih mjera i aktivnosti na tom području?</p>
	<p>Unapređenje trenutne infrastrukture u ovoj oblasti u LED-u</p> <p>Nivo realizacije tih mjera</p>	<p>Stanje digitalne infrastrukture (dostupnost interneta u svim dijelovima općine, brzina interneta), stanje sportske i rekreativne infrastrukture (dvorane malih sportova, fiskulturne dvorane uz škole, otvoreni natkriveni bazeni, otvoreni tereni za velike i male sportove i rekreaciju) i stanje infrastrukture za kulturne i zabavne aktivnosti, za mlade, za društvene aktivnosti.</p> <p>Ključni infrastrukturni projekti</p> <p>Kako ocjenjujete potrebu sistematskog upravljanja razvojem napredne infrastrukture kojom se osigurava stvaranje ljudskog i socijalnog kapitala u LZ, a koja je u velikoj mjeri u nadležnosti drugih nivoa vlasti dok se posljedice propusta odražavaju na kvalitet života građana LZ. Kako ćete se zalagati za osiguranje potrebnih sredstava i koordinaciju aktivnosti s višim nivoima vlasti i hoćete li dati prioritet osiguranju potrebnih inicijalnih sredstava LZ za te projekte. Posebno je značajno pitanje saradnje s telekom-kompanijama u osiguranju digitalne infrastrukture, s obzirom na to da jedino komercijalni kriteriji širenja mreže ne mogu biti prisutni u zadovoljavanju javnih potreba. Imate li u tom smislu već dogovore o konkretnim projektima?</p>
	<p>Potrebe unapređenja poduzetničke infrastrukture neprestano rastu, jer se podižu i kriteriji i zahtjevi investitora. Lokalne vlasti razumiju potrebu za tom infrastrukturom za naredni razvojni period i šta su novi zahtjevi investitora, te definirane mjere kojima će se zadovoljiti navedeni zahtjevi.</p> <p>Razvijeni inovativni modeli gradnje te infrastrukture, naprimjer, model javno-privatnog partnerstva i procjene potrebnih ulaganja za te potrebe</p> <p>Razvijeni planovi i procesi unapređenja poduzetničke infrastrukture</p>	<p>Razvijena poduzetnička infrastruktura – industrijske zone, industrijski parkovi, tehnološki parkovi i inkubatori, stanje infrastrukture za logistiku poljoprivredne proizvodnje (otkupne stanice, hladnjače, apoteke i veterinarske stanice) i stanje snabdijevanja električnom energijom za poslovni sektor</p> <p>Ostvareni rezultati poduzetničke infrastrukture</p> <p>Faktori uspjeha poduzetničke infrastrukture</p> <p>Izazovi u poduzetničkoj infrastrukturi</p>

Smanjenje nejednakosti	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Definirane vrste ekonomskih i društvenih nejednakosti u lokalnoj zajednici
	LED uključuje informacije o oblicima nejednakosti u zajednici	Nejednakosti se smanjuju
Održivi gradovi i zajednice	LED uključuje mjere i projekte energetske efikasnosti	Vizija održivosti zajednice
Odgovorna proizvodnja i potrošnja	Mjere u LED-u imaju fokus na eko-efikasnosti u proizvodnji roba i usluga (umanjenje ekološkog utjecaja i ograničenja korištenja resursa kroz korištenje novih tehnologija)	Postoji lokalni plan razvoja održive infrastrukture i prostornog planiranja (planiranje lokalnog transporta, energetska efikasnost objekata i korištenje energetski efikasnih goriva, opskrba vodom i odvod otpadnih voda, reciklaža) i/ili slične mjere koje se provode
	Mjere u LED-u promoviraju (formalno ili neformalno) pristup čistoj proizvodnji u smislu korištenja tehnologija i upravljačkih pristupa (pristup 3R – reduce, reuse, recycle – smanji, ponovno koristi, recikliraj) i efikasnosti u korištenju resursa	Postoji i pravilno se implementiraju strategija ili aktivnosti održivog upravljanja otpadom (npr. kroz inkorporiranje 3R principa efikasnosti u upravljanju resursima ili politike „nula otpada“).
	Razne vrste instrumenata se koriste u cilju promoviranja i implementacije održive potrošnje i proizvodnje na lokalnom nivou (administrativne, ekonomske, informativne i sl.)	Kod realizacije javnih nabavki roba i usluga primjenjuju se principi održivosti
Očuvanje klime	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Posljedice klimatskih promjena u zajednici
		Razvijeni prijedlozi građana kako bi se te promjene trebale adresirati
Očuvanje vodnog svijeta	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Čiste rijeke, jezera i voda
		Zaštićene vode
Očuvanje života na zemlji	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Čista zemlja
		Razvijena infrastruktura za odlaganje otpada
		Razvijeni programi recikliranja i cirkularna ekonomija Reduce, Reuse, Recycle
		Stanovništvo nije ugroženo otpadom
Mir, pravda i snažne institucije	LED predviđa mjere u ovoj oblasti	Nivo socijalne kohezije u zajednici Nivo digitalizacije javne uprave, ali i zajednice općenito Vizija budućnosti
		Odličan nivo saradnje između poslovnog i javnog sektora na lokalnom nivou
Partnerstvom do ciljeva	Poslovni i civilni sektor su uključeni u implementaciju LED mjera	Lokalna ekonomija je uvezana s regionalnim i globalnim tokovima i akterima
	LED uključuje mjere povezivanja s regionalnim i globalnim institucijama, procesima i prilikama	

